

T.C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

AHMET MİDHAT EFENDİ MÜNTEHABÂT-I TERCÜMÂN-I HAKÎKAT I.CİLD İNCELEME,
TAHLİLİ, FİHRİSTİ, ÇEVİRİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Güngör VARICI

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Ali İhsan KOLCU

GİRESUN-2019

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 28.05.2019 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi GÜNGÖR VARICI'nın "Ahmet Midhat Efendi Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat I. Cild İnceleme, Tahlili, Fihristi, Çeviri" başlıklı tezini incelemiş olup aday 12.06.2019 tarihinde saat 10: 00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Prof. Dr. Ali İhsan KOLCU	
Üye	Doç. Dr. Mesut TEKŞAN	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif KORKMAZ	

ONAY

...../...../2019

Prof. Dr. Güven ÖZDEM

Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora / Sanatta Yeterlilik tezi olarak sunduğum “Ahmet Midhat Efendi Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat I.Cild İnceleme, Tahlili, Fihristi, Çeviri” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

12/06/2019

Güngör VARICI

ÖNSÖZ

Türk edebiyatının önemli ediplerinden olan Ahmet Midhat Efendi, edebiyat dünyamız için bir mihenk taşıdır. Edebiyatımıza kazandırdıkları ile kendisinden sonra gelen yazarların işlerini kolay kıldığı gibi, Türk toplumuna kazandırdığı değerler ile de ismini unutulmazlar arasına yazdırmıştır. Altmış sekiz yıllık ömrüne iki yüzden fazla eseri sığdırmış olan “Yazı Makinesi” matbû’ât âleminde yazılması imkânsız olan bir rakama ulaşmıştır. Kendisine alaycı bir şekilde söylenen “Kırk Beygir Gücünde” yakıştırması, yazarın ne denli bir yazma gücünün ve azminin olduğunun da ayrıca bir kanıtıdır.

Türk toplumunun saygınlığını kazanmış olmak, çok az edibe nasip olan bir durumdur. Bu saygınlık Ahmet Midhat’ta daha belirgin bir hâl almıştır. Toplum baba rolü anlamında yazarına “Efendi Baba” demiştir. “Efendi Baba” olmak kolay değildir; beş yaşında kaybedilen bir baba, farklı coğrafyalarda yaşama durumunda kalma, beş yıl boyunca dükkân temizleme karşılığında okuma yazma öğrenme, geçimini sağlamak için farklı gazete ve dergilerde yazılar yayınlama, kapatılan mecmualar ve zor şartlarda yaşadığı günler...

Midhat Efendi halkını düşünen, halkı için çalışan, üretken bir kimliktir. Yazdıklarının tümünde kendisini topluma adanmış fedakâr bir ruhu görmekteyiz. Sadece yazdıkları ile değil toplumsal yaşanmışlıkta da topluma faydalı hizmetleri olmuştur. Oğlu Dr. Kamil Yazgıç’ın aktardığı şu diyalog bunu ispat etmektedir: O sıralarda Sırmakeş suyunu işleterek sattıklarını, hatta babasına, “*Suculuktan daha kârlı bir iş yok mu?*” sorusunu sorduğumda, “*Bu ticaret işinde elli kişi çalıştırıyoruz, çoluk çocuklarıyla iki yüz kişiyi geçindiriyoruz!*”¹ cevabını vermiştir. Sadece yazdıkları ile değil sosyal hayattaki yaşamında da topluma yarar gözetmiştir. Bundan dolayı Türk toplumu Ahmet Midhat Efendi’yi ve eserlerini bağrına basmış ve ölümsüz kılmıştır.

Batı dünyasında Aristo’ya verilen hocalık unvanı Tanzimat döneminde Ahmet Midhat Efendi’ye verilmiştir. “Hâce-i Evvel” belki yazdığı bir eserin ismiydi,

¹ Yazgıç, Kamil, Ahmet Midhat Efendi Hayatı ve Hatıraları, Tan Matbaası, 1940, İstanbul, s. 42.

II

halk o ismi eserden çıkararak Ahmet Midhat Efendi'ye unvan olarak vermiştir. Toplumun hocasıydı çünkü öğreticilik vasfı, en karakteristik özelliği idi. Evini, yalısını, matbaasını, eserlerini eğitim yuvası haline getirmişti. Beş yaşında başlayan eğitim aşkı her döneminde devam etmiş, sürgünde iken dahi eğitimden geri durmamıştır. Rodos'ta sürgündeyken Medrese-i Süleymaniye adında mektep açması ve orada çocukların, mahkûmların eğitimi ile ilgilenmesi, bunun en büyük timsalidir. Belki de en sevdiği unvan "Hâce-i Evvel" idi. Altmış sekiz yaşında iken gönüllü olarak çalıştığı Darüşşafaka'da 28 Aralık 1912 tarihinde bir gece vakti, en çok sevdiği işle hemhâl iken vefat etti.

Ahmet Midhat edebiyatın hemen her türünde eser kaleme almış bunun yanı sıra din, tarım, tıp, tarih, coğrafya, felsefe vb. birçok alanda yazılar yazmış ansiklopedik bir külliyattır.

Yayıncılık Midhat Efendi'nin önemli bir başka yönüdür. Gazetecilik yolculuğu Tuna gazetesi ile başlamıştır. Daha sonraları Zevra, Cerîde-i Askeriye, Basîret, İbret, Terakkî, Hadîka, Devir, Bedir, Dağarcık, Kırkambar, Vakit, Takvîm-i Ticaret, İttihâd, Takvim-i Vekâyi gibi gazete ve dergilerde; kimi zaman yazılar yazmış, kimi zaman ise gazete ve dergi çıkaran kişi olmuştur. Son olarak çıkarmış olduğu yayın Tercümân-ı Hakîkat'tir.

Türk basın tarihinin en uzun yaşına sahip gazetelerden biri olan Tercümân-ı Hakîkat; yazın hayatımıza katkıları ile değerlidir. Ahmet Rasim Tercümân-ı Hakîkat'in her türlü yayınından faydalandığını ve feyiz aldığını ve saatlerce masa başında yazı yazma alışkanlığının oradan kazandığını söyler. Ahmet Midhat Efendi evinin alt katında kurmuş olduğu matbaa ile gece-gündüz üretme imkânı bulmuştur. Yazar birçok eserini adı geçen gazetede tefrika etmiştir. Bunlardan bazıları: *Karnaval, Henüz On Yedi Yaşında, Dürdane Hanım, Hayret, Bir Kadının Hikâyesi...*

1883-86 yılları arasında Mu'allim Nâcî'nin gazetenin edebi sütununu yönetmeye başlaması Tercümân-ı Hakîkat'in yazın hayatımızda önemli bir yer edinmesini sağlamıştır. Bu sütunlarda yazılanlar edebiyat sahasınca takip edilir olmuştur. Ara nesil olarak nitelendirilen dönemin üdebası - Mehmed Celal, Selanikli Tevfik, Menemenlizâde Tahir, Muallim Feyzi, Ali Ruhi, Şeyh Vasfî - kendilerine bu sütunlarda yer bulmuş ve sanatlarını icrâ etmişlerdir. Yazılanların ses getirdiği bu

III

edebi sütünlar beraberinde önemli tartışmalarında oluşmasını neden olmuştur. (Nâcî – Ekrem, A. Midhat - Nabizâde Nâzım) Bu tartışmalardan bazılarıdır. Mu'allim Nâcî'nin harâbâtî şiirler yazması bir de tartışmaların şiddetinin artması üzerine, Mu'allim Nâcî, gazeteden ayrılmak durumunda kalmıştır.

Müntehabât; antoloji, güldeste, gülşen, seçki, seçmeler, numûneler, güzideler, mecelle tertibi, derimlik gibi anlamlara gelmekle beraber, aynı mesleğe mensup şair, yazar, ressam, müzisyen vb. sanat erbâbının eserlerinden veya toplumun kıymet verdiği anonim ürünlerden seçilmiş örneklerin bir araya gelmesiyle oluşan kitap; ya da aynı içerikte yazılmış eserlerden yapılan seçki demektir.

Antolojilerin oluşturulmasının edebiyatımızda mazisi çok eskilere dayanmaktadır. Nazireleri, tezkireleri, cönkleri antoloji türünün eski örnekleri arasında saymak mümkündür. Antoloji sözcüğü modern edebiyatımızda kullanılan bir tabir olagelmıştır. Batılı anlamda antolojilerin oluşturulmaya başlanması ilklerin dönemi olan Tanzimat'ta görülmüştür. “ *Tanzimat döneminde antoloji olarak Ziya Paşa'nın Harabat (1874) adlı eseri, bu eseri daha sonraları Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye (1879), Hadikatü'l-Üdeba (1882), Müntehabât-ı Cedîde (1885), Âsâr-ı Meşâhir (1886), Muharrerât-ı Nâdire (1890), Osmanlı Edebiyatı Numûneleri (1894), Mahşerü'n-Nefâ'is (1895) adlı eserler takip etmiştir.*”² Yazarları böyle eserler tertip etmeye iten sebebin ne olduğunu Numûne-i Edebiyat-ı Osmaniye adlı eserin müellifi Ebüzziya Tefîk şöyle dile getirir: “*Hüsn-i ifade, birinci derecede güzel düşünmekle ve ikinci derecede güzel düşünüp de güzel yazarların âsârını numûne tutmakla müyesser olur*”³. Bu sebeple yazar, “*Milletimizin edebiyatına hizmet için emsâli hâvî bir mecelle tertibini her türlü teşebbüsâtın en mühimi addeyledim*”⁴ der. Eserini oluştururken tuttuğu yolu ve sebebini ise şöyle özetler: “*Bu mecellede tuttuğum usûl hâlden mâziye nazardır, fikrimin sahîh olup olmadığını ise âsâr-ı mûnderice ârae eder sanırım. Ecdadımıza bakmalı da ne olmaklığımız lazım geldiğini ondan anlamalı. Yoksa yazdığımız şeylere Veysilerin, filanların âsârı mihek addolunursa*

² Akdeniz, Safiye, Arap Harfli Yeni Türk Edebiyatı Antolojilerinin (1839-1928) Karşılaştırmalı İncelenmesi, Muğla Üniversitesi SBD Dergisi, 2000, S.2

³ A.g.e

⁴ A.g.e

IV

edebiyatımızın istikbali emin olmaz⁵". Bu dönem antolojileri aslı fonksiyonlarının yanında okuma ve yazmanın yaygınlaşmasına da yardımcı olmuşlardır.

Müntehabât-1 Tercümân-1 Hakîkat; Tercümân-1 Hakîkat gazetesinde yer alan yazılardan müteşekkîl seçkilerdir. Eser üç ciltten oluşmaktadır. Ahmet Midhat Efendi gazetesinde yer alan yazılardan derlemiştir. Çalışmamızda söz konusu eserin birinci cildi yeni harflere aktarılmıştır.

Adı geçen eserin büyük bir itina ile hazırlandığı görülmektedir. Yarım asra yakın bir gazetenin yayın hayatında yer alan onca yazı içerisinden sadece üç ciltlik bir eserin ortaya çıkmış olması, derlemenin titiz bir çalışma ile yapıldığını göstermektedir.

Müntehabat-1 Tercümân-1 Hakîkat'in I. cildi sekiz yüz sayfadan ibârettir. Ahmet Midhat Efendi eserin sonunda on sayfalık bir de dizin ekleyerek dönemin birçok eserinde yer almayan fihrist oluşturmuştur.

Eser "İhtar" başlığı altında başlamış olup yazar tarafından şu ibâreler ile içeriği anlatılmıştır. *"İşbu mecmua Tercümân-ı Hakîkat gazetesinin ba'demâ neşredeceği eser-i nefisenin şâyân-ı intihâb olanlarını hâvî olacağı gibi Tercümân'ın altı seneden beri çıkmış olan nüshalarındaki nefâisten dahi şâyeste-i intihâb olanları bu mecmu'aya naklolunacaktır."*⁶

Bizzat Ahmet Midhat Efendi tarafından oluşturulmuş Müntehâbat-1 Tercümân-1 Hakîkat adlı eser, yazarın birçok kuvvetli yönüne işaret ettiği gibi, antoloji oluşturma yönünü de göstermesi açısından son derece önemlidir. Eser bize yazarın edebi zevklerinin zirvelerde olduğunu gösterdiği gibi; topluma faydalı olma, topluma bir şeyler öğretme gayretinde olduğu - tüm eserlerinde olduğu gibi - bu çalışmasında da bâriz bir şekilde görmekteyiz. Yazarın eserdeki amacı: 1) Edebi zevk ve duyuş 2) Topluma fayda amacı gütmek diye tasnif edebiliriz.

Müntehâbat-1 Tercümân-1 Hakîkat'in I. cildini tez olarak aldığım da danışman hocam eseri pdf şeklinde vererek çalışmaya bir an önce başlamamı sağlamıştır. Eserin sadece birkaç adet oluşu kıymetini arttırıyordu. Erzurum Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Nadir Eserler Koleksiyonu bölümünden temini gerçekleştirilmiş

⁵ A.g.e

⁶ Midhat, Ahmet, Müntehâbat-1 Tercümân-1 Hakîkat I, s.1

eser, tarama esnasında çoğu bölümlerin net taranamamasından ve bazı bölümlerin tahrip oluşundan kaynaklı yer yer okuma güçlükleri yaşatmıştır. Bu güçlüklerin giderilmesi ve daha doğru bir okumanın yapılabilmesi adına farklı zaman aralıklarında eserin bulunduğu kütüphaneye gidilerek okunmakta güçlük çekilen bölümler bizzat eserin orijinal hâlden bakılarak gerçekleştirilmiştir. Tahrip olan kısımlar okunamamıştır. Okunamayan bölümler nedeniyle beraber dipnotlarda gösterilmiştir. Çalışmamızın eksik olmaması adına Ordu Gazi İl Halk Kütüphanesi, İ.B.B Atatürk Kitaplığı'nda yer alan eserlere ulaşılmış söz konusu bölümlerin Seyfettin Özege Nadir Eserler Koleksiyonu'nda bulunan eserden farklı olmadığı anlaşılmıştır.

Eserin yeni harflere aktarımında birtakım hususiyetlere dikkat edilmiştir. Bu hususiyetler: Günümüz Türkçesi esas alınarak eserin okunması, yazar isimlerinde yazılışın esas alınması, yabancı isimler; gerekli araştırmalar yapılarak dilindeki yazılışları bulunup köşeli parantez ve dipnotlar yardımıyla verilmiştir. Terkip ve tamlamalara dikkat edilerek okumanın gerçekleştirilmesi, noktalama işaretlerine aynen sadık kalınması, bölüm başlangıç ve bitişlerinde kullanılan işaretlerin aynen kullanılması, eserin kendisinde yer alan sayfa estetiğine bağlı kalınması - şiirlerin sayfa ortasında yer alması, yazar isimlerinin sayfanın sağında bulunması, başlıkların sayfa ortasında yer alması, şiirlerin çoğunun beyitsel düzlemde kullanılması - eserin sonunda yer alan fihristin aynı şekilde yazılması gibi hususiyetlere dikkat edilerek okunup yazılmıştır.

Eserin temini ve yol göstericiliği noktasında, her şeyden önce kıymetli vaktini çalışmama sarf etmesi yönüyle Prof. Dr. Ali İhsan KOLCU 'ya teşekkür ederim.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet Midhat Efendi Muntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat I.cild İnceleme,
Tahlili, Fihristi, Çeviri

Güngör VARICI

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ali İhsan KOLCU

Giresun-2019

Bu çalışmada Tercümân-ı Hakikat gazetesinde yayımlanan yazılardan Ahmet Midhat Efendi tarafından bizzat oluşturulmuş üç ciltlik Muntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat adlı eserin birinci cildinin yeni harflere aktarımı, dizini ve incelenmesi yapılmıştır.

Kitabın müellifi eserin içeriği için ihtâr başlığında şu bilgileri vermektedir: *“İşbu mecmua Tercüman-ı Hakikat gazetesinin ba'demâ neşredeceği eser-i nefisenin şâyân-ı intihâb olanlarını hâvî olacağı gibi Tercüman'ın altı seneden beri çıkmış olan nüshalarındaki nefâisten dahi şâyeste-i intihâb olanları bu mecmu'aya naklolunacaktır.”*

Tezimizin ilk bölümünde Ahmet Midhat Efendi, Tercümân-ı Hakikat ve Muntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde esere başlıklar düzeyinde bir çerçeve çizilerek içeriklerinden bahsedilmiştir. Eser içeriklerinin yanı sıra yazarların sanat anlayışlarına da yer verilmiştir. Aynı bölüm içerisinde seçili metinlerin özetleri ve örnek metinler paylaşılmıştır.

Üçüncü bölümde esere sadık kalınarak yeni harflere aktarımı yapılmış, burada yer alan şiir, fıkra, makale, hikâye, özlü söz, tenkit vb. metinler günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Eserde yer alan fihristin aktarımı aynen yapılmıştır.

Sonuç bölümünde ise çalışmadan elde edilen sonuçlar paylaşıldıktan sonra eserin yazar kadrosuna yer verilmiştir. Eserin sonuna modern bir dizin yapılarak araştırmacıların; metne ve yazara ulaşma kolaylığı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Midhat Efendi, Tercümân-ı Hakikat, Muntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat, İnceleme, Çeviri.

ABSTRACT

Ahmet Midhat Efendi Muntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat First Volume
Review, Analysis, Index, Translation

In this study, index, review and transferring from old alphabet into the new alphabet of the first volume of three-decked work called “Muntehabatı Tercümanı Hakikat” made by Ahmet Mithat Efendi , that published in Tercümanı Hakikat newspaper are studied.

Writer of the book gives these information about the content under the title of “warning” that ;

In chapter 1, information about Ahmet Mithat Efendi, Tercüman-ı Hakikat and Muntehabat-ı Tercüman-ı Hakikat are given.

In chapter two, contents are told about by forming a frame at the level of titles. Along with the content of the work, concept art of the writers are given places as well. In the same chapter, the summary of the selected texts and the sample texts are shared.

In chapter 3, the work are converted to the new letters by remaining true to the original version and the anectodes , articles, stories, quotes , criticism etc. in the work are transferred into modern Turkish. Index of the work transferred in the same way.

At the end of the work, after sharing the result of the study, editorial staff are given place as well. Research scholars are provided to reach the text and the writer by adding an index to the end of the work.

Key Words: Ahmet Mithat Efendi, Tercüman-ı Hakikat, Examining Muntehabata-ı Tercüman-ı Hakikat, Translation

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
TABLOLAR DİZİNİ.....	XXVIII
GİRİŞ.....	1
1 İHTÂR.....	33
2 MEVÂDD-I EDEBİYYE.....	33
2.1 AHMET HAMDİ BEYEFENDİ'NİNDİR:.....	33
2.2 .TAZARRU'.....	34
2.3 .NİYÂZ-I ESİRÂNE.....	34
2.4 .ÂLEM-İ FÂNİ.....	36
2.5 .HÜKM- İ ÂYET-İ KERİME.....	36
2.6 .MÜFEKKİRE.....	37
2.7 .ÂŞIK-I ME'YÛS.....	39
3 MÛTENEVVI'A.....	41
3.1 NEFÂSET-İ TABÎ'İYE VE SANÂYİ'-İ NEFÎSE.....	41
4 MEVÂDD-I FENNİYYE.....	51
4.1 KIYÂMET.....	51
4.2 ÇİÇEKLERİN HAVÂ-YI NESİMÎYİ İHLÂLİ.....	55
5 .KISSA-İ TARİHİYYE.....	58
5.1 YUNAN-I KADÎM-İ NİSVÂN-I HEVAPERESTÂNİ.....	58
6 .CÜMEL-İ HİKEMİYYE.....	68
7 .LETÂ'İF.....	70
8 .MEVÂDD-I EDEBİYYE.....	73
8.1 KIRLANGIÇ.....	73

IX

8.2 BİR KIZDA İZTİRÂB-I SEVDÂ	75
8.3 .ŞEBNEM	76
8.4 İMAM ZEYNEL ABİDİN	77
8.5 .SEHÂBE.....	80
9 MÜTENEVVİ'A	83
9.1 HAYATA DOYAMAYAN BİR HEKİM	83
9.2 .HEKİM ARİSTOTELES'İN VASIYETNÂMESİ.....	86
9.3 .MU'ÂVENET-İ MÜTEKÂBİLE	88
10 .MEVÂDD-I FENNİYYE.....	91
10.1 TEDBİR-İ MÜNZEL	91
10.2 .NÂR-I MERKEZİYEDEN İSTİFÂDE	95
11 .MEKTUB-I MAHSÛS.....	101
12 .KISSA-İ TARİHİYYE	103
12.1 RE'FET-İ MADERÂNE	103
13 .CÜMEL-İ HİKEMİYYE.....	109
14 LETÂ'İF	111
15 .MEVÂDD-I EDEBİYYE.....	116
15.1 GAZEL	116
15.2 EBÛ HAYYÂN EL-ENDELUSÎ	117
15.3 EBU EL HÜSEYİN	118
15.4 LÂ EDİRÎ.....	119
15.5 .ZAVALLI KIZ	120
15.6 .FİGAN-NÂME	121
15.7 .MİRZA MEHMED SADIK	124
16 .MÜTENEVVİ'A	128
16.1 TARİH-İ EZHÂR.....	128

17 MEVÂDD-I FENNİYYE.....	139
17.1 KÜRRIYET-İ KÂİNÂT	139
18 KISSA-İ TARİHİYYE.....	149
18.1 HEKİM MEŞHUR D'ALEMBERT İLE MATMAZEL DE LESPİNASSE.....	149
19 .CÜMEL-İ HİKEMİYYE.....	157
20 .MEVÂDD-I EDEBİYYE.....	158
20.1 NAZİRE.....	158
20.2 NAZİRE.....	159
20.3 .GÖZLER	160
20.4 .ÇİÇEK	161
20.5 .GÜZÂR-I ÖMRÜN SÜR'ATİNİ HÂCE HAFİZ:	161
20.6 .BİR CEVAP	163
21 MEVÂDD-I FENNİYYE.....	168
21.1 TEDBİR-İ MÜNCEL	168
21.1.1 .Tarih-i Zelâzil-i Arziye	175
21.1.2 .Kanun-ı Cazibe ve Zelzele.....	180
22 .MÜTENEVVİ'A.....	182
22.1 GARAİB-İ COĞRAFİYEDEN	182
22.2 KÂĞIT KERESTEYE İHTİYAÇ BIRAKMADI!	184
22.3 .HÜŞE ÇİNÎ.....	186
23 KISSA-İ TARİHİYYE.....	189
23.1 İNCİLİ GERDANLIK.....	189
24 CÜMEL-İ HİKEMİYYE.....	195
25 LETÂ'İF	198
26 MEVÂDD-I EDEBİYYE.....	201

XI

26.1 KEFEVÎ TEKKESİ ŞEYHİ ALİ VASFÎ EFENDİ HAZRETLERİ'NİNDİR:.....	201
26.2 İSTİFÂ	201
26.3 KARI'ÎNE	203
26.4 ALFRED DE MUSSET'İN "ALLAH'TAN ÜMÎD" UNVÂNLİ MANZUMESİNDEN BİR PARÇA:.....	204
26.5 CÛY-BÂR	205
26.6 TASVİR-İ CÂNÂN	208
27 MEVÂDD-I FENNİYYE.....	212
27.1 TARİH-İ ZELÂZİL-İ ARZİYYE.....	212
27.1.1 "Semada Bazı Alâim-i Zelâzil"	212
27.1.2 Arzda Bazı Alâim-i Zelzele	215
27.1.3 "Buhar-ı Cevfiyenin Sûret-i Husûlü"	216
27.1.4 "Zelzelenin Temevvücât-ı Hariciyyesi"	218
28 MÛTENEVVI'A	219
28.1 KÛFÜR VE İMAN.....	219
28.1.1 "Dinsizlik Modası"	219
28.1.2 "Mütekaddimînin İsbât-ı Vâcibi"	220
28.1.3 "Fikr-i Ulûhiyetin Kademi"	222
28.1.4 "Putperestlik ve Küfr-i Mutlak"	224
28.1.5 "Varlığım Hâlıkımın Varlığına Şahittir"	225
28.1.6 "Kadîm ve Bekâ-yı Âlem Fikrî"	227
29 HÛŞE ÇÎNÎ	230
29.1 ZENPERESTLİĞİN DERECE-İ GÂYESİ	230
29.2 MÛCTEMİA-I AMERİKA'DA EBNİYE	231
30 KISSA-İ TARİHİYYE	231

XII

30.1 VOLTAİRE’İN BİR MU’ÂŞAKASI.....	231
31 LETÂ’İF.....	238
31.1 BİR LÂTİFE-İ FENNİYYE.....	238
32 MEVÂDD-I EDEBİYYE.....	244
32.1 GAZEL.....	245
32.2 HAKİKAT-EFSÂNE.....	245
32.3 SEHÂBE.....	247
33 MÛTENEVVÎ’A.....	254
33.1 KÜFÜR VE İMAN.....	254
33.1.1 “Nasrâniyet ve Uluhiyyet”.....	254
33.1.2 “Voltaire Küfr-i Mutlak”.....	256
33.1.3 “Ulûhiyet Hakkında ‘Akide-i İslâmîye’”.....	258
34 HÛŞE ÇÎNÎ.....	262
34.1 ÇİN’DE TE’MİN-İ ÂFİYET.....	262
34.2 ATVEL-İ ÖMÜR.....	263
34.3 İSKÂT-I CENÎN.....	265
35 MEVÂDD-I FENNİYYE.....	268
35.1 HIFZ-I SIHHAT.....	268
35.1.1 Melbusât ve Fanila.....	268
36 LETÂ’İF.....	274
36.1 HİKMET-İ DÎNİYE ÜZERİNE MEBNÎ.....	274
37 FIKRA-İ TARİHİYYE.....	277
37.1 “SELİM-İ EVVEL’İN KAHRAMÂNÂNE BİR TEMÂŞÂSİ”.....	277
38 LETÂ’İF.....	284
39 MEVÂDD-I EDEBİYYE.....	286
39.1 GAZEL.....	286

XIII

39.2 ÇİÇEKLERİM.....	287
39.3 BORA	288
39.4 EVİM	290
39.5 BEKÂ	293
40 MEVÂDD-I FENNİYYE.....	295
40.1 TARİH-İ ZELÂZİL-İ ARZÎYE.....	295
40.1.1 Zelâzil-i Meşhûre	295
40.2 HAREKET-İ ARZDAN BAZI ÇÂRE-İ HALÂS	307
41 MÛTENEVVÎ'A	308
41.1 KATERİNA'DAN DE LAMBERT'E.....	308
41.2 GARÂBET-İ ÂDÂT.....	310
41.2.1 Âdâtın Kavânine Takaddümü	310
41.2.2 Âdât Ve Edyân	312
41.2.3 Âdât-ı 'Umûmiyenin İmkân-ı Tenkîdi.....	314
42 HÛŞE ÇİNÎ	316
42.1 YUMURTA İ'MÂLÎ	316
42.2 GÜZEL HANIMLARI TAHZİR.....	317
43 FIKRA-İ TARİHİYYE	320
43.1 ÂŞİKÂNE BİR DRAM	320
44 LETÂ'İF	325
45 MEVÂDD-I EDEBİYYE.....	326
45.1 "BİR MUHSİNEİNİN KİTÂBE-İ SENG-İ MEZÂRİ"	327
45.2 ÇİÇEK İLE KELEBEK.....	332
45.3 YİRMİ SENE EVVEL – YİRMİ SENE SONRA	333
46 MÛTENEVVÎ'A	337
46.1 ÇİN BAHÇELERİ.....	337

XIV

46.1.1 Hakan-ı Çin'in Bahçesi.....	341
47 FIKRA-İ MUHAYYİLE	347
47.1 MENFUR TAYFUR.....	347
48 BİR ACÎBE-İ RÜ'YET	356
48.1 KAMER UFUKTA NE İÇİN BÜYÜK? VE SEMT RE'STE NE İÇİN KÜÇÜK?	357
48.2 BAST-I MESÂ'İL	359
48.3 KÜRE-İ NESİM	360
48.4 UFK-I HAKÎKİ VE UFK-I MER'Î	361
48.5 UFK-I MER'ÎYE NİSBETLE KIT'A-İ KÜRE-İ NESİM	364
49 MEVÂDD-I EDEBİYYE.....	366
49.1 GÜL	366
49.2 MUHÂZARA	368
50 MEVÂDD-I FENNİYYE.....	380
50.1 BİR 'ACÎBE-İ RÜ'YET	380
51 FIKRA-İ MUHAYYİLE	390
51.1 MENFÛR TAYFÛR.....	390
51.2 TARİH-İ BÛSE VE TEMENNÂ	398
52 PİLORİ	404
52.1 AKÂDEMİYÂ MÛCİDİ KİMDİR?	406
53 FIKRA-İ MUHAYYİLE	409
53.1 MENFÛR TAYFÛR.....	409
54 MEVÂDD-I FENNİYYE.....	418
54.1 TERAKKİYÂT-I FİKRİYEYE HAVANIN TE'SİRİ	418
55 PİLORİ	423
55.1 ALLAHU EKBER NE DEMEK?	423

55.2 TARİH-İ BÛSE VE TEMENNÂ	427
55.3 TEMENNÂ.....	429
56 EDEBİYAT	435
56.1 NAZİRE.....	435
56.2 FİRKAT- İ VATAN	436
56.3 MEVCE	437
56.4 ME'YÛSÂNE BİR İSTİMDÂD	438
56.5 MOLLA CÂMÎ'NİN FÂTİH SULTAN MEHMED HÂN HAZRETLERİ'NE YAZDIĞI MEKTUP.....	441
57 FIKRA-İ TARİHİYYE	442
57.1 MAROZİA YAHUT BİR KADININ KUDRET-İ MUHÂDEÂT-I SİYASİYESİ	442
58 HÛŞE ÇİNÎ	448
58.1 BİR FIKRA-İ İSTATİSTİKİYE.....	448
59 LETÂ'İF	449
60 MÛTENEVVI'A	450
60.1 EVLÂD-I GAYR-İ MEŞRU'A	450
60.1.1 Avrupa Âdât-ı Kadîme-i Vahşiyesi	452
60.1.2 Ezmine-i Mütেকaddime-i Evlâd-ı Gayr-i Meşrû'ası	452
60.1.3 Bazı Meşâhir-i Evlâd-ı Gayr-i Meşrû'a	453
60.1.4 Şimdi Avrupa'da Evlâd-ı Gayr-i Meşrû'a.....	457
61 MEVÂDD-I FENNİYYE.....	458
61.1 TARİH-İ TABÎÎ	458
61.1.1 Fenn-i Nebâtât.....	458
62 HÛŞE ÇİNÎ	464
62.1 AMERİKA'DA BİR KEŞF-İ CEDÎD	464

XVI

62.2 TAĦTE'L-BAĦİR RASADĦÂNE	466
62.3 BAĦR-İ MUĦÎT-İ KU'URUNU ZİYARET	467
63 MEVÂDD-I EDEBİYYE.....	468
63.1 NAĞME.....	468
63.2 İBNÜ'L-FÂRİZ.....	470
63.3 MÜESSİR-İ PERDEPUŞ-İ KİBRİYÂ, ÂSÂR-I HAYRETTE	472
64 FIKRA-İ TARİHİYYE	479
64.1 GÖNÜL BÜYÜKLÜĞÜ	479
65 LETÂ'İF	488
66 MEVÂDD-I FENNİYYE.....	491
67 MÛTENEVVÎ'A	494
68 FIKRA-İ MUĦAYYİLE	500
68.1 TİLSİMLİ LİBÂS.....	500
69 MEVÂDD-I EDEBİYYE.....	507
69.1 İFTİĦÂR	507
69.2 GAZEL	508
69.3 BAĦAR İÇİNDE BAĦAR.....	509
69.4 GONCE-İ PEJMÜRDE	511
69.5 ŞEYH ATTÂR	515
69.6 NAĞME-İ MÛNEBBİHE	516
69.7 TEBESSÛM	525
70 HÛŞE ÇİNİ	526
70.1 NEV-İ İCÂD BİR BALON	526
70.2 BANKA KAİMESİNİN İCÂDI	528
70.3 ONLAR BALIKTA YERLERMİŞ	528
71 LETÂ'İF	529

XVII

72 MÜTENEVVÎ'A	532
72.1 RUM PATRİKHÂNESİ TARİHİNE BİR NAZAR.....	532
72.2 KISM-I EVVEL	533
72.2.1 İstiklâlden Mukaddem	533
73 MEVÂDD-I FENNİYYE.....	540
73.1 DİŞLERİN HIFZ-I SIHHATİ	540
73.1.1 Dişlerin Hayata Derece-i Luzûmu	541
73.1.2 Dişlerin Metânet-i Halkiyesi.....	542
73.1.3 Muhâfaza-i Mecbûle-i Esnân.....	543
73.1.4 Dişçiler ve Hıfz-ı Sıhhat-ı Esnân.....	545
73.1.5 Dişlerin Esbâb-ı Asliye-i Harâbı.....	546
73.1.6 Tathîr-i Esnânda Nef' ve Zarar	547
73.1.7 Esnân-ı Sun'îye	548
74 EDEBİYAT	550
74.1 FIKRA-İ EDEBİYYE.....	551
74.2 ATEŞ-PÂRE.....	554
74.3 VEYSİ PAŞAZÂDE RUHÎ BEYEFENDİ TARAFINDAN.....	554
74.4 ENVÂR İÇİNDE NUR	556
74.5 VEYSİ PAŞAZÂDE ALİ RÛHÎ BEYEFENDİ TARAFINDAN İHDÂ BUYRULMUŞTUR:.....	558
75 PİLORİ.....	560
75.1 İZHÂR-I AŞK	560
76 HÛŞE ÇİNİ	567
76.1 ELVÂN-I ŞEMS HAKKINDA	567
76.1.1 Bir Rü'yet-i Cedîde.....	567
76.2 SAHTE ÇAY	568

XVIII

77 SANÂYİ'	569
77.1 MEBHAS.....	569
77.1.1 Yağ Taktiri	569
78 MÛTENEVVI'A	571
78.1 RUM PATRİKHÂNESİ TARİHİNE BİR NAZAR.....	571
78.1.1 İstiklâlden Sonra	571
78.1.2 Himâye-i Osmanîye Zamanı	577
79 FENNİYYE.....	579
79.1 SEMÂ	579
79.1.1 Enzâr-ı Dikkat ve Semâ	579
79.1.2 “Milel-i Kâdimenin Semâ Hakkındaki İ'tikâdı”	580
79.1.3 Yunan ve Latinlerin Semâları	581
79.1.4 Yahudilerin Semâsı	583
79.1.5 Nasaranın Semâları	586
80 SANÂYİ'	588
80.1 MEBHAS.....	588
80.1.1 Yağ Tefrîki.....	588
81 MEVÂDD-I EDEBİYYE.....	590
81.1 GAZEL	590
81.2 NİNNİ.....	591
81.3 HAZÂN	593
81.4 ŞEYH VASFÎ EFENDİ HAZRETLERİ'NİNDİR:	594
81.5 GAZEL	595
81.6 MÛTEVERRİME	596

81.7 HÜKEMÂ-Yİ MÜTESÛFİYEDEN İBN-İ ATÂ İSKENDERÎ HAZRETLERİ'NİN KİTAB-I HİKEMİNDEN BAZI FIKRÂTIN MEÂLEN TERCÜMESİ:	599
82 FIKRA-İ EDEBİYYE	600
82.1 HAKÎM SENÂÎ	603
82.2 FÂİK MEMDUH BEYEFENDİ HAZRETLERİ'NİN BİR KİT'A-İ BELİĞASI:	604
82.3 GAZEL	604
82.4 NİNNİ	605
82.5 ÜSKÜDARLI SÜLEYMAN SALİM BEYEFENDİ HAZRETLERİ'NİN BİR GAZEL-İ BELİĞÂNELERİ:	606
83 HÜŞE ÇİNÎ	607
83.1 KÂĞIT İ'MÂLİYLE SARFIYÂTI	607
83.2 FRENK GÖMLEĞİ	609
84 LETÂ'İF	612
85 MÜTENEVVİ'A	616
85.1 DİLSİZLER MEKTEBİ	616
86 ON DÖRDÜNCÜ CÜZDEN MÂBA'D	625
86.1 SEMÂ	626
86.2 KUR'AN VE İLM-İ HEY'ET	628
87 FENN-İ TEVLÎD-İ BAYTARÎ	631
88 EDEBİYAT	638
88.1 TAHMÎS-İ GAZEL MES'ÛD-İ HARÂBÂTÎ	638
88.2 FIKRA-İ EDEBİYYE	641
88.3 MOLLA CÂMÎ HAZRETLERİ'NİN BİR MEKTUBU:	644
89 FIKRA	647

89.1 TEHZÎB-İ AHLÂK VE KAVÂNİN-İ ADLİYE.....	647
89.2 TEZHÎB-İ AHLÂK VE KAVÂNİN-İ ‘ADLİYE ON BEŞİNCİ CÜZ’DEN MÂBA’D	657
90 MÛTENEVVI’A	663
90.1 KUDÛS-İ HACCÂCİ’NİN SALNÂMESİ	663
91 EDEBİYAT	668
91.1 GAZEL	668
91.2 AŞK	669
91.3 GAZEL	670
92 FIKRA-İ EDEBİYYE	671
92.1 RUBAİ	671
93 PİLORİ	674
93.1 Güzellik	674
94 FENNİYYE	681
94.1 COĞRAFYA	681
94.1.1 Sudan ve Hartûm.....	681
95 FENN-İ TEVLÎD-İ BAYTARÎ.....	687
95.1 ON BEŞİNCİ CÜZ’DEN MÂBA’D	687
95.2 ISKÂT-I CENÎN.....	691
96 HIFZ-I SIHHATİN MÂHİYET VE EHEMMİYETİNE DÂİR	692
96.1 BİR MAKALE	692
97 HÛŞE ÇİNÎ	696
97.1 ŞAMPANYA.....	696
98 MÛTENEVVI’A	698
98.1 TAKDİR VE TEDKİK.....	698
99 FENNİYYE.....	706

99.1 COĞRAFYA	706
99.1.1 Sudan ve Hartûm.....	706
100 TARİH-İ TABÎÎ.....	711
100.1 KUŞLARIN MUHÂCERATI	711
101 ŞEYH VASFÎ EFENDÎ HAZRETLERİ TARAFINDAN MEKTUP: HUZÛR-I MES'ÛD-İ HARÂBÂTÎ'YE	719
102 GAZEL.....	724
103 VİCDÂN	725
104 HAZRETİ İMAM ALÎ'NİN KEREMALLAH-I VECHE BİR MÜNÂCÂTİ.....	727
105 BİR MUKADDEME-İ NASÎHA	729
106 GAZEL.....	731
107 FIKRA-İ EDEBİYYE	732
107.1 ZAHÎR-İ FÂRYÂBÎ.....	732
108 FIKRA-İ ESÂTİRİYE.....	735
109 HÛŞE ÇÎNÎ	737
109.1 YAMYAMLIK.....	737
110 LETÂ'İF	739
111 MÛTENEVVÎ'A	741
111.1 BALIKLARIN DÂİRE-İ ŞÛMÛLÛ İHÂTASI.....	741
112 UYKU VE HAYAT-I BEŞERİYE	744
113 FIKRA-İ TARİHİYYE	748
113.1 PARİS'İN GENÇ KIZLARI	748
114 EDEBİYAT	758
114.1 GAZEL	758

114.2 ŞEYH VASFİ EFENDİ HAZRETLERİ'NİN 1703 NUMARALI TERCÜMÂN-I HAKİKATTE MÜNDERİC MEKTÛBUNA CEVAP:.....	759
114.3 TAHMİS-İ GAZEL MES'ÛD-İ HARÂBÂTÎ	766
115 FENNİYYE	768
115.1 FENN-İ TEVL'İD-İ BAYTARİDEN MÂBA'D	768
115.2 SANÂYİ'	776
115.2.1 Itriyyât-ı Basîta ve Mürekkebe	776
116 HÛŞE ÇÎNÎ	779
117 LETÂ'İF	780
118 MÛTENEVVI'A	782
118.1 KRİSTOF KOLOMB'UN BİR MEKTUBU	782
118.2 SÛRET-İ MEKTUP	782
118.3 ELMAS	786
119 FIKRA-İ TARİHİYYE	789
119.1 ON SEKİZİNCİ CÛZ'DEN MÂBA'D	789
120 EDEBİYAT	801
120.1 NAZİRE-İ GAZEL-İ MES'ÛD	801
120.2 TAHMİS	801
120.3 TELÂTUM	803
120.4 HAZRETİ MEVLANA	808
120.5 GAZEL	811
120.6 SÂİB	813
121 SANÂYİ'	814
121.1 KOKULU SABUNLAR	814
122 PİLORİ	817
122.1 KULAK VERME İŞİNE BAK!	817

XXIII

123 MÜTENEVVI'A	825
123.1 TEVLÎD-İ NÂ-BEHENGÂMIN İTMÂM-I MÜDDETİ	825
123.2 İLHÂMÂT-I TABİ'İYYE.....	827
123.3 TİMES GAZETESİ	832
124 MEVÂDD-I EDEBİYYE.....	834
124.1 GAZEL	834
124.2 NAAT	835
124.3 KIRIKTIR DOKUNMA !	836
124.4 TAHMİS-İ GAZEL-İ MES'ÛD	837
124.5 MEKTUP	842
124.6 İBNÜ'L-FÂRİZ.....	844
124.7 ÜSKÜDARLI ÂİŞE MÂHİRE İMZASIYLA GÖNDERİLMİŞTİR.	848
124.7.1 NAZİRE	848
124.8 NAZİRE-İ GAZEL-İ MES'ÛD	850
125 FIKRA-İ EDEBİYYE	850
125.1 SEYYİD CELAL AZAD.....	851
126 FENNİYYE	855
126.1 CAZİBE HAKKINDA BİR FİKİR	855
126.2 MED VE CEZİR	857
127 FIKRA-İ MUHAYYİLE	861
127.1 JAN LOBESK'İN TE'EHHÛLÜ	861
128 HÛŞE ÇÎNÎ	866
128.1 SICAK SU İLE TEDAVİ.....	866
129 LETÂ'İF	870
130 MÜTENEVVI'A	871

130.1 İLHAMÂT-I TABİ'İYYE	871
130.2 HÜKEMÂ VE FELÂSİFE	873
131 HAYVÂNÂT-I ESÂTİRİYYE	874
131.1 HAKÎKAT VE HAYÂL.....	874
132 MEVÂDD-I EDEBİYYE.....	884
132.1 NAZİRE.....	884
132.2 ŞİHÂB	885
132.3 CEVAP	887
132.4 BİR AYYAŞIN NEDÂMETİ.....	888
132.5 SÖZDE NAZİRE.....	892
132.6 GAZEL	893
133 TERCÜME.....	894
133.1 TERLİK KİMİNDİR?	894
134 PİLORİ.....	904
134.1 SERLEVHA NE LÂZİM	904
135 LETÂ'İF	913
136 MÛTENEVVI'A	915
136.1 TERAKKİYÂT-I FİKR-İ BEŞER.....	915
137 TARİH-İ MUSİKÎ.....	918
138 MEVÂDD-I EDEBBİYYE	937
138.1 ŞÛRÂ-YI DEVLET-İ A'ZÂ-YI KİRÂMINDAN FAHRÛ'L- ÜDEBÂ SAÂDETLİ FÂİK MEMDUH BEYEFENDİ HAZRETLERİ'NİNDİR:	937
138.2 GAZEL	938
138.3 ABDÛLHAK HÂMİD BEYEFENDİ HAZRETLERİ'NİN BİR GAZELİNE NAZİRE.....	939

138.4 ÜDEBÂ-YI ASRA MAHSÛS TEZEKKÜRATÜ'Ş-ŞU'ARÂ	940
138.5 NÂSİR-I HÛSREV.....	941
138.6 NAZİRE-İ GAZEL-İ MES'ÛD-İ HARÂBÂTÎ	944
138.7 GAZEL	944
138.8 KIT'A	945
139 FIKRA-İ TARİHİYYE	946
139.1 DÜĞÜN GECESİ.....	946
140 HÛŞE ÇÎNÎ	952
141 LETÂ'İF	953
142 MÛTENEVVI'A	957
142.1 MEKTEP	957
142.2 SAKAL TARİHİ	967
143 MEVÂDD-I EDEBİYYE.....	972
143.1 GAZEL	972
143.2 İMAM ALİ (KEREMALLAH-I VECHE) EFENDİMİZ'İN HAZRETİ HASAN-I MÛCTEBÂ-YA BİR NASİHATI:	973
143.3 ŞEYH VASFÎ EFENDİ HAZRETLERİ'NİN İKİNCİ MEKTUBUNA CEVAP:	976
143.4 GAZEL	979
143.5 GAZEL	980
143.6 NAZİRE-İ GAZEL-İ MES'ÛD.....	980
143.7 MANZÛME.....	981
144 FENNİYYE	983
144.1 İLM-İ MA'DENİYYATTAN.....	983
145 FIKRA-İ MUHAYYİLE	989
145.1 ALLAH MÛNTAKİMDİR	989

146 HÛŞE ÇÎNÎ	997
146.1 AMERİKA'DA KASABALARIN VELÂDET-İ VEFÂTI	997
147 MÛTENEVVÎ'A	999
147.1 TERBİYE-İ ETFÂL	999
147.2 MÛTERCİM	1001
147.3 CENNET HAKKINDA 'AKÂİD-İ ÜMEM-İ FİKR-İ ULÛHİYET	1005
148 FIKRA-İ MUHAYYİLE	1018
148.1 ALLAH MÛNTAKİMDİR!	1018
149 EDEBİYAT	1025
149.1 GAZEL	1025
149.2 GAZEL	1026
149.3 HASRET	1027
149.4 FEYZİ-İ HİNDİ	1029
150 HÛŞE ÇÎNÎ	1036
150.1 NE RİYÂZET!	1036
150.2 HANIMLARA BİR NASÎHAT	1037
151 LETÂ'İF	1038
152 MÛTENEVVÎ'A	1041
152.1 ELVÂN	1041
152.2 AYAKLARIN HIFZ-I SIHHATİ	1045
153 EDEBİYAT	1051
153.1 NAZİRE	1051
153.2 MÛNÂCÂT-I CÂMÎ	1052
153.3 YAŞASIN!	1053
153.4 ÇİÇEK	1054

XXVII

153.5 ARABIN BİLBEDÂHE İŞ'ÂR-I KAHRAMÂNÂNESİ.....	1057
153.6 GAZEL	1062
154 İŞ'ÂR-I ŞÂHANE-İ OSMANİYE.....	1062
155 FIKRA-İ MUHAYYİLE	1069
155.1 AFERİN KİBRİT!	1069
156 HÛŞE ÇÎNÎ	1073
156.1 MÛTHİŞ TESÂDÛF	1073
156.2 NASRÂNİYET VE FÜNÛN.....	1076
156.3 AVRUPA ZÂDEGÂNI VE MAÂRİF	1077
156.4 İRLANDA CEZİRESİNİN BİR GARÂBETİ.....	1078
156.5 CİNNET-İ MES'ÛDE	1079
156.6 TASARRUF VE SEMÂHAT.....	1080
157 LETÂ'İF.....	1082
158 MÜNTEHABÂT-I TERCÛMÂN-I HAKÎKAT'İN BİRİNCİDEN YİRMİ BEŞİNCİ NÜSHAYA KADAR FİHRİST-İ UMÛMİSİ.....	1084
KAYNAKÇA	1105

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: Bölüm Başlıkları	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
Tablo 2: Başlık Sayıları	4
Tablo 3: Eseri Bulunan Yazarlar	1104

GİRİŞ

19. Asır dünya tarihi açısından son derece önemli bir çağ olup; savaşların, yıkımların, yeni düzenlerin, paylaşımların meydana geldiği zamansal bir dilimdir. Dünya arenasında değişikliklerin olduğu bu dönemde Osmanlı imparatorluğu da bu ortamdan çokça etkilenmiştir. Bu yüzyılda Osmanlı mevcut geri kalmışlığının farkına varmış birtakım atılımlar içerisine girmiştir. Gerek bu atılımlar gerekse dünyada yaşanan gelişmeler dönem sanatçıları da etkilemiştir.

Tanzimat edebiyatı Batı etkisinin gözüktüğü ilk dönemdir. Bu dönem, modern Türk edebiyatının oluşmasında anahtar vazifesini üstlenmiştir. Bu vazifenin sahibi birçok sanatçı, edip olmaktan öte aydın kimliği ile tarih sahnesinde yerini almıştır. Kimi Tanzimat aydınları belli bir zaman bocalama evresi yaşamış, gel-gitler içerisinde yer almış olsa da nihayetinde Türk edebiyatının belli bir merhâleye ulaşmasını sağlamışlardır. Bunu sağlarken birtakım sıkıntılarla yaşamak durumunda da kalmışlardır.

Aydın kimliği ile eserlerini oluşturmuş olan Ahmet Midhat Efendi, dönemin etkili mecralarından olan gazete ile toplumun önünde yer almıştır. Topluma ışık tutmuş ve onu aydınlatan olmuştur. Hemen hemen her eserini oluştururken, toplumsal faydayı göz ardı etmemesi yazarın öne çıkan önemli vasfıdır. Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat'e de o gözle bakabiliriz.

Müntehabât-ı Tercümânı Hakikat eserinde dönemin birçok sanat ve toplumsal meselelerini yakalaya bilmekteyiz. Eserin içeriğini iki kısımda değerlendirebiliriz: 1) Toplumsal fayda 2) Edebi faaliyetler ve estetik.

Tercümân-ı Hakikat gazetesinin bu seçkinde kendisine yer bulmuş sanatçı sayısı bir hayli fazladır. Bu sanatçılarımız: Ahmet Midhat, Mu'allim Nâci, Hâverî, Ali Rûhî, Şeyh Vasfi, Menemenlizâde Tahir, Rıza, Selanikli Tefvik, Ahmet Ata, Ahmet Hamdi, Abdülhak Hâmid, Abdülkerim Sâbit, Ahmet Paşa, Ali Enver, Deryâ, Hamdi, İzzet Beyefendi, Lamia Mihriban, Aişe Mahire, Mehmed Celal, Mehmed Emin, Mehmed Latîf, Mehmed Refik, Memduh Faik, Mu'allim Feyzi, Nuri, Rıza...

Tercümân-ı Hakikat gazetesinin Türk edebiyatına katkılarından birisi de “Ara Nesil” olarak nitelendirilen ediplerin sanatlarını icrâ edebilecekleri bir mecra alanı oluşudur. Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz sanatçıların çoğu ara nesil olarak nitelendirilen grubun içerisinde yer almaktadır.

Yeni Türk edebiyatının geleneksel tasnifini Prof. Dr. Mehmet Kaplan yapmıştır. Yeni Türk Edebiyatını üç devreye ayırır:

Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın temsil ettikleri politik ve sosyal fikirler devri.

Abdülhak Hâmid ve Recaizâde Ekrem'de ifadesini bulan romantik büyük ihtiras ve ıztıraplar devri.

Ara neslin eserlerinde kendini gösteren günlük, küçük hassasiyetler devri (realizm).

Ara Nesil “*Mu'allim Nâci, Ekrem ve Hamid'le Servet-i Fünun topluluğunun arasındadır. Ara Nesil bir bakıma Şinasi, Namık Kemal, Abdülhâk Hamid, Ekrem gibi Yeni Türk edebiyatının öncülerinin restorasyonunu yapan kadrodur. Bu dönem sanatçılarında en çok Ekrem ve Nâci etkisi görülmektedir. Türk edebiyatında Nâci kadar yaşarken tilmizi olmuş ve onun çevresinde halkalanmış bir kadrosu olan başka şair yok gibidir. Mu'allim Nâci bir gazel yazdığı anda hemen nazireler yazılmıştır. Ara nesilde en belirgin görülen edebi tür şiirdir. Şiirin yanı sıra; roman, hikâye, tenkid, çeviri, antoloji az sayıda da olsa tiyatro türlerinde eserler verilmiştir. Her ne kadar farklı tarihler verilse de 1800 tarihi Ara Nesil'in başlangıç tarihidir. Ara Nesil kadrosu yaklaşık yüz kişilik bir kadrodur. Bu kadronun vitrinini öncelikle Tercüman-ı Hakikat gazetesi oluşturmaktadır. Nâci kovulduktan sonra Saâdet gazetesinde toplanılmıştır. Bu iki gazete dışında Akşam, Asır, Tarik gibi gazetelerde; Maârif, Aile, Bedir gibi birçok mecmuada yazıları yayınlanmıştır.*”

Ara Nesil Edebiyatının Özellikleri:

- Ara Nesil'de özgür bir sanat anlayışı vardır.

- *Ara Nesil önceki kuşaktan aldıklarını zenginleştirerek sonraki kuşağa aktarmıştır.*
- *Ara Nesil sanatçılarının çoğu mekteplidir.*
- *Batıdaki edebi gelişmeler Türk edebiyatına taşındı. Natüralizm, realizm, romantizm birer akım olarak benimsendi ve tartışmaları yapıldı.*
- *Şiirin vezin ve kafiye kaydından kurtulmasına çalıştılar.*
- *Ara Nesil sanatçıları sosyal ve siyasal içeriği olmayan bir edebiyat ortaya koydular.*
- *Ara Nesil bir mecmua devridir.*
- *Ara Nesil sanatçıları şiirin poetik meseleleri üzerine yoğunlaştı. Bu devirde şiir hakkında çok sayıda makale yazıldı.*
- *Mensur şiir türü ortaya çıktı.*
- *Tablo altı şiir modası başladı.*
- *Şiirde anjambman kullanılması.*
- *Ara Nesil gazel ve nazire furyasının yaşandığı bir dönemdir.*
- *Ara Nesil aynı zamanda bir taşra edebiyatıdır.*
- *Kısa roman (uzun hikâye) bu devirde yaygınlaşmış, romanın her türü denenmiştir.”⁷*

Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat eserinde yukarıda Ara Nesil ile ilgili maddeler halinde yazılanların tümünü somut bir şekilde görmek mümkündür.

Söz konusu eserin bir diğer önemli özelliği eserin sonunda yer alan fihristtir. Fihrist hazırlanması dönem eserlerinde pek gözüken bir durum değildir. On altı sayfalık bir yekûn tutan bu fihrist modern anlamda hazırlanmıştır denilebilir. “Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat’in Birinciden Yirmi Beşinci Nüshaya Kadar Fihrist-i ‘Umûmisi” başlığı altında verilen fihrist, yazar odaklı hazırlanmıştır. Öncelikli olarak bölüm başlıkları verilmiş, sonra o bölümde yazan ediplerin isimleri, sonrasında ise sayfa numarası ve eserin ismi verilmiştir.

Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat İnceleme:

⁷ Kolcu, Ali İhsan, Ara Nesil Edebiyat Tarihi, Salkımsöğüt, Erzurum, 2018, s.11-156

Eser içeriği yönüyle iki kısımda değeriendirilebilir, ifadesini açacak olursak; içindekiler kısmında da anlaşılacağı üzere eserin muhtevasını Ahmet Midhat şu başlıklarda toplamıştır:

Tablo 1: Bölüm Başlıkları

Bölüm Başlıkları (Asıl)	Dâhil Edilen Başlıklar	Dâhil Edilen Başlıklar
Mevâdd-ı Edebiyye	Edebiyat	Fıkra-i Edebiyye
Mevâdd-ı Fenniyye	Sanayi	Fenniye
Mütenevvi'a	Hûşe Çini	Pilori
Kıssa-i Tarihiyye	Tarih-i Tabii	Fıkra-i Tarihiyye
Fıkra-i Muhayyile	Fıkra	
Letâ'if		
Cümel-i Hikemiyye		

Başlıkların adet sayılarını verecek olursak:

Tablo 2: Başlık Sayıları

Bölüm Başlığı	Adet	Bölüm Başlığı	Adet
Mütenevvia	23	Fıkra-i Muhayyile	7
Mevâdd-ı Edebiyye	13	Fenniye	6
Mevâdd-ı Fenniyye	11	Fıkra-i Tarihiye	7
Kıssa-i Tarihiye	6	Pilori	6
Cümel-i Hikemiyye	4	Fıkra-i Edebiyye	2
Leta'if	18	Tercüme	2
Hûşe Çinî	16	Sanayi	4
Edebiyat	8		

Başlıkların sayısal verilerine baktığımızda, anlatıların ve fenni yazıların fazlaca olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum eserin didaktik bir amaç için yazıldığını göstermektedir.

Başlıkları detaylandırarak olursak:

Cümel-i Hikemiyye

Bu bölümde Tercümân-ı Hakikat gazetesinde yer alan hikmetli sözler derlenmiştir. Vecizelerden oluşan sözlerin sahipleri yabancı yazar ve düşünürlerdir. Birçoğu dünyaca bilinen kişilerdir. Bunlardan bazıları: *La Rochefoucauld, Voltaire, Bernardin de Saint-Pierre, La Fonten, Jean Racine, Jean-Pierre Claris de Floryan, Pierre Corneille, Jean- Jacques Rousseau, Bernard le Bavier de Fontenelle* gibi ünlü yazar ve düşünürün hikmetli sözleri yer almıştır Birkaç hikmetli söz örneği verecek olursak:

- *Ne bahtiyâr ol kimsedir ki ömr-i husûs ve alenisi 'uyûbtan ârî bulunur!*
- *Kıyafet insanı ekseriyâ aldatır. En güzel görünenlerin bazen pek çirkin kalbî olur.*
- *İnsanın nefsindeki kötü meyiller toprakta bulunan fena tohumlara benzer.*
- *İyi menba'lar ancak kuraklık zamanında, iyi dostlar dahi ancak idbâr hengâmında anlaşılır.*
- *Delikanlılar yapmakta oldukları şeyleri, ihtiyarlar dahi yapmış oldukları şeyleri ve ahmaklar ise yapacakları şeyleri söylerler.*
- *Hatalarını idrâk etmeyenler nefislerini ıslâh edemezler.*
- *İnsanı hakîr eden şey ancak ahlâk-ı seyyiedir.*
- *İnsan her ne yapsa hakikat yine zâhir olur.*

Derleme işini yapan yazarlarımız; Sarafin ve Rıza'dır.

Leta'if

Arapça bir kelime olup latife sözcüğünün çoğuludur. Sözlüklerdeki karşılığı latifeler, şakalardır. Komik fıkralar olarak günümüz Türkçesine çevirebildiğimiz leta'if kelimesinin yer aldığı bölümlere eserde sıkça karşılaşmaktayız. Toplam yirmi bölüm olarak karşımıza çıkar. Bu bölümün dili açık anlaşılır sade bir Türkçe ile yazılmıştır. Her ne kadar güldürü amaçlı yazılmışlar ise de düşünceye sevk etmesi yönüyle de kıymetlidir. Birkaç örnek verecek olursa:

Avrupa'dan yeni 'avdet etmiş bir çelebi meşhûdâtını zihninde o kadar büyütmüş ki dallandıra ballandıra hemşehrilerine nakl ve hikâye ettikçe nakarât hükmünde gidip Avrupa'yı görmeyenler eşşektir dermiş.

Hemşehrilerinden bir zeki tekrar eden bu terbiyesizliğine artık tahammül edemeyerek Avrupa meddahına sormuş ki:

Pederinin dahi Avrupa'ya seyahati var mı?

“Hayır” cevabını alınca:

Demek ki sen eşşek oğlu imişsin ya! Demiş.

Aşçı kadın ile sütçü arasında:

–Sütünüzü getirdim boşaltın da kabını veriniz.

–Ayol bu güğümün içindeki süt değil su!

–Öyle şey mi olur? Ustam henüz sağdı hâlis süt!

–Canım inanmazsan içeri gel de gör.

–Hay Allah belâsını versin! Usta süt koymayı unutmuşta sade su göndermiş!

İki dost arasında bir muhâvere:

–Sizi sayfiyeye gitmiş diye işittim.

–On bir hafta kaldım.

–Ey vakitsiz gittiğiniz için elbette sıkılmışsınızdır.

–Hayır! Bil'akis pek güzel eğlendim.

–Ne ile vakit geçirdiniz?

–Pazartesi günü köyde bir harîk zuhûr etti. Salı günü bir köpek kudurup iki kişiyi ısırıldı.

–Çarşamba günü nehirde bir sandal devrilip üç kişi boğuldu. Perşembe günü bir boğa boşanıp beş altı kişi yaralandı. Cuma günü bir köylü karısını katleyledi. Cumartesi günü bir hâne yıkılıp altında birçok kişiler kaldı. Pazar günü bir adam

kendisini astı. Velhâsıl sekiz gündün beri canımı sıkacak hiçbir hâl vukû'a gelmediği cihetle pek güzel tenezzüh ederek bugün 'avdet eyledim.

–Dostum bereket versin ki çabuk 'avdet ettin yoksa bir hafta daha kalsan köye lanet yağdıracaktın.

Fıkra-i Muhayyile

Düşünmeye, hayal etmeye sevk eden bölümler anlamına gelir. Eserde bu bölüm başlığı altında yer alan metinler içeriği ile beraber şunlardır:

Bunlardan ilki Ahmet Midhat Efendi tarafından kaleme alınan;

“Menfur Tayfur” adlı hikâyedir. Sade açık anlaşılır bir dil kullanılarak yazılmış olan eserde, yazar Şekur ve Tayfur adında iki kardeşin hikâyesini anlatır. Yaramazlıklarıyla herkesi canından bezdirmiş olan Tayfur. Her yönü ile çevresinden takdir gören abisi Şekur. Hikâyenin sonuna doğru davranışların kişileri değiştir Tayfur Şekur olur. Şekur ise Tayfur olur.

“Tarih-i Bûse ve Temannâ” Ahmet Midhat imzalı bir metindir. Bûse ve temennânın tarihi süreci anlatılmıştır. Bûse ile temennânın önemi vurgulandıktan sonra önce bûse açıklanmış tabiatta olup olmadığı sorgulanmıştır. Hayvanlar âleminde bûsenin olduğu örnekler verilerek açıklanmıştır. Daha sonra iki numaralı başlık altında bûselerin geçmiş milletlerde olup olmadığı anlatılmış (Yahudilerde, kâdim Yunanlılarda, Latinlerde...) üç numaralı başlıkta ise bûselerin ne şekilde olduğu kadınların erkekler ile büyük ve küçüğün karşılıklı bûseleşmeleri tarihten örnekler verilerek anlatılmıştır. Dört numaralı başlığın altında ise şarkta bûse âdetlerinin nasıl olduğu anlatılmıştır. Bu kısımda bir önceki kısımda olduğu gibi tarihten yine örnekler verilmiştir. İslam dininin konuya yaklaşımı ve peygamber efendimizin yaşamından kesitler sunulmuştur. Beş numaralı başlığın altında bulunduğu çağdaki bûse âdetleri anlatılmıştır. Daha sonra temenna kelimesi açıklanmış açıklama şu ifadelerle başlamıştır. *El ile ettiğimiz işâret-i mahsûsaya “temennâ” demek ne kadar muvâfık olabileceğini bihakkın taharri ve tedkîkten âciziz.* Birinci kısımda temannânın eski dönemlerde nasıl olduğu anlatılmıştır. (ateşperestlerde, putperestlerde, Yahudilerde...) ikinci bölümde ise şarkta

temennânın aslı anlatılmıştır. Üçüncü bölümde temennânın mevkilerde kullanılışı, dördüncü bölümde ise ecnebilerde temennânın nasıl olduğu anlatılmıştır.

Tılsımlı Libâs: “*Derebeyine bir gün Almanya İmparatorunun bir resmini götürürler en büyük resm-i günlerine mahsûs olarak imparatorların telebbüs eyledikleri gâyet uzun etekli bir libâsla alınmış olan bu resmi derebeyi görünce kendisi dahi öyle bir libâs ile tezeyyün etmek hevesine düşer.*” Hikâye böyle başlar. O sırada sarayda bulunan iki sanatkâr! Tılsımlı libâs dikeceklerini derebeyine söylerler. Bu libas tılsımlı olduğu için herkesin onu göremeyeceği ifade edilir. Görebilecek olanların ancak yiğitler, âlimler, sevdiği kadına liyâkatli olanlar, bulunduğu makama liyakatli olanların olduğu söylenir. En değerli, farklı kumaşlar toplanır. Dikim aşamasına geçen iki sanatkâr! Başlarlar dikmeye; tezgâhsız, iğnesiz, ipliksiz bir nevi hayali bir dikim yapılır. Hiç kimse tılsımlı olan libası görmediğini söyleyemez. Derebeyi dahi herkes gördüğünü ifade eder. Bunun üzerine derebeyi tıpkı resimde gördüğü imparator gibi bir alay tertip edilmesini ister ve neticesinde tılsımlı libas ile törene katılan derebeyi nihayet bir çocuğun “Tılsımlı ruba mı? Sinyorumuz derebeyi çırılçıplak çıkmış da görmüyor musunuz be!” sözü ile hikâye biter. Hikâyenin yazarı Ahmet Midhat’ın topluma ders verme maksatlı ifadeleri ile eser biter: “*En küçük bir menfa’at-i mahîle insanı ne büyük mecbûriyetler altında bulunduruyormuş! Ne kadar riyaya ne kadar müdâheneye sevk eyliyormuş! Hatta derebeyinde görüldüğü üzere insan kendi nefesine bile buhtân ve iftirâya kadar varıyormuş!..*”

Tehzîb-i Ahlâk ve Kavânin-i Adliye: Temiz ahlak ve adli kanunlar olarak günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz başlık, Ahmet Midhat Efendi’ye aittir. Yirmi dört yirmi beş yaşlarında hırsızlık ve dolandırıcılıkla suçlanan bir gencin yargılama esnasında böyle bir yanılaşa itilme durumunu hayatından kesitler sunarak anlatır. Gayr-i meşru bir çocuk oluşundan kaynaklı toplumdan dışlanması hiçbir işte çalıştırılmamasını anlatır. Midhat Efendi okuyucuya vermek istediği mesajı sonda verir ve şu cümleler ile hikâyeyi bitirir. “*Düinkü mahkûmun babası ve vâlidesinin âşığı bî-vefâsı bizzat mahkemede riyâset eden efendiydi. ‘Adl-i ilâhiyeyi düşünmeli ki müehheren reis efendi te’ehhül etmişse de zevcesi dünyaya hiç çocuk*

getirmediğinden evlat sâhibi olmak bahtiyârlığından mahrûm kalmıştır. Yaşasın 'adâlet-i ilâhiye ki me'yûsların en büyük teselligâhıdır!'"

Allah Müntakimdir: Allah suçluya cezasını verendir, şeklinde atılmış olan bu başlığın yazarı selanikli tevfiğ'tir. Bir kayıkta bulunan topçu ustası, kadın, iki çocuk selanik limanına gelir. Topçu ustası kadını çok evvelden beri sevmektedir. Kocasını göstereceğini söyler. Aslında bu bir tuzaktır. Zevcesi olması için ısrar eder. Kadın kabul etmez. Topçu ustası onların çıkıp gitmesini istemez, çocuklar çok korkar. O sırada arbeye yaşanır. Kadın adamın belindeki yatağanı alır. Adam da tabancasını çıkarır ve kadına canına kıymamasını söyler. Kadın o sırada "işte erbâb-ı nâmus ahirette nâmuskârane bir sûrette gider," diyerek henüz cereyânıyla yeri ıslatmakta olan kanları üzerine yıkılır.

Aferin Kibrit: Mehmed Refik yazarına ait bu hikâyede yazar şu cümleler ile okuyucaya seslenir: Ey kârî! Gel seninle şu zâtı takip edelim. Çünkü tesâdüf edeceği vak'a-i müdhişe bize bir nümûne-i ibret olmaktan hâli kalmayacaktır. Üç kişinin bir evde yaşadıkları olay anlatılır. Rıdvan Bey, Seza Bey, Rıdvan Bey'in hemşiresi, büyük bir köşkte uyurlar. Seza Bey kötü bir rüya görür, bunun etkisinde yüksek ses çıkararak herkesi uyandırır. Rıdvan Bey haydutlar geldi diyerek tabancasını alır, tam Seza Bey'i öldürmek üzere iken kiprit yanar ve herkes aydınlığa çıkar büyük bir faciadan dönülür.

Kıssa-i Tarihiyye

Yunan-ı Kadîm-i Nisvân-ı Hevaperestâni: Ahmet Midhat imzalı metinde yazar tarihi Yunanîlerde hetaeralar hakkında bilgi verip bir aşk hikâyesi kahramanı olan hetaeranın sergüzeştini anlatılır.

Re'fet-i Maderâne: Bir anneye yakışır fedakârlık temi üzerine kurgulanmış hikâyedir. Savaş esnasında cephede olan oğluna yardım edişi anlatılır. Nuri imzalı hikâye kısa bir hikâye türündedir.

Hekim Meşhur d'Alembert ile Matmazel de Lespinasse: Dünyaca ünlü matematikçi d'Alembert'in kısa hayat hikâyesi verildikten sonra Lespinasse ile olan muaşakâsı anlatılmaktadır. Anlatı Ahmet Midhat imzalıdır.

İncili Gerdanlık: Suzan, fabrikada çalışıp ailesinin iâşesini kazanan genç ve güzel bir kızdır. Bir gün iş çıkışı yolunun üzerinde kuyumcu dükkânının önünden geçerken inci ile işlenmiş güzel bir gerdanlık görür. Fiyatının yüksek oluşundan alamaz ve parasından arta kalanı ile biriktirmeye başlar. Gerdanlığı almak için başka işlerde de çalışmaya başlar. Zaman ilerledikçe olumsuzluklar artar ve kazandığı, ailesinin iâşesine yetmemeye başlar. Çalıştığı fabrika direktörü Suzan'ı sevmektedir. Bir gün incili gerdanlığı bir çiçek demeti içinde Suzan'a takdim eder. Takdim edişinde ise şu ifadeleri paylaşır. *“Azîzim Suzan! Ne düşünüyorsun? Beni dinle kızım! Seni bu kadar muzdarib eden bu mukaddes gerdanlık bir sene evvel elinden çıkmış olduğu halde şimdi mes'udiyet-i müstakbelenin müjde-resânı olarak geldi. Suzan! Lütfen onu kabul et. Mukâbilinde isteyeceğim şey.... Bir hafif tebessüm bir latîf bûse.....”* Suzan'ın cevabı: (haykırmak tavrıyla) *“Bir bûse mi? Teklifinizin kabulü bence âdetâ muhâldir efendi! Haydi buyurun.”* Dedikten sonra yazar hikâyenin sonunu şu ifadelerle bitirir. *O anda Suzan bir timsâl-ı müşahhas-ı 'ismet ve metânet kesilerek kemâl-i 'azametle yerinden kalkıp hâne-i iffetpenâhine pây-ı inzâr-ı taarruz olan düşmanı, şu cevab-ı merdanesiyle tard etti.*

Voltaire'in Bir Mu'âşakası: Dünyaca ünlü yazar Voltaire'in aşkı anlatılmaktadır. Bu aşk hikâyesi mutlu bir son ile bitmez. Metni kaleme alan Selanikli Tefvik'tir.

Selim-i Evvel'in Kahramânâne Bir Temâşası: Mu'allim Nâcî tarafından keleme alınmıştır. Metin Rus imparatoru Petro ile Yavuz Sultan Selim'in kıyas edilmesini içerir. Petro'nun yapmış olduğu silahı denemek için savaş ortamı kurdurup askerlerin birbirlerine ateş etmesini emreder emir neticesinde yüzlerce asker ölür. Yine Petro geminin battığını duyunca nasıl olur diyerek bir geminin batırılmasını istemiş ve ardından geçip izlemiştir. Yavuz ise bir cenk tertip ettirip talim yaptırırken talimin olumsuz bir yöne doğru gittiğini görünce talimi kesmiş zayıatın önüne geçmiştir. Mu'allim Nâcî metnin ana fikrini şu şekilde belirtir. *“Ruslarda bir Petro görülürse Osmanlılar da beş on Selim bulunur. Selim ile Petro'nun arz ettiğimiz sûret-i tecrübeleri mukâyesesinden dahi anlaşılacağı üzere âdilâne ve rahîmâne efkâr ve harekâtça Osmanlı kahramanlarının hâiz oldukları fazîlet kendileri için başkaca bir büyük medâr-ı rüchân kalır.”*

Âşıkâne Bir Dram: Ahmet Midhat'ın kaleminden olan bu metin hikâye türünde yazılmıştır. Aşıklarımız çamaşırcılık yapan Adlen Rosteau ile memur olan Öjen'dir. İki genç birbirlerini sever ve sürekli buluşurlar bu durum onların işlerini aksatmalarına neden olur ve ellerindeki işlerini sonunda kaybederler. *“Yalnız ni'met-i sevda ile insan tena'üm ve tagazzi edemez. Gönül sevda ile doyarsa da mide dahi hakkını ister.”* Derken iş bulamazlar ve kendilerini öldürmek isterler tabanca ile birbirlerini vuracaklardır. İlk önce Öjen tetiğe dokunur, Adlen yaralanır. Ölümün olmayacağını anlayan genç aşıklar başka ölüm yollarını düşünürken anne çıkar gelir. Adlen hastaneye Öjen hapse gider. Mahkeme günü avukat savunması ile Öjen'i kurtartır. Hikâye şu pasaj ile biter. *“Hayattan bî-zâr olan bu zavallılar arzu ettikleri ni'met-i memâta vâsıl olamazlarsa ne yaparlar? Şüphe yok ki bâr-ı hayata tahammül için cebr-i nefis ederler.”*

Marozia Yahut Bir Kadının Kudret-i Muhâdeât-ı Siyasiyesi: Marozia tarihin önemli kadınlarından birisidir. Marozia'nın kısa sergüzeşt-i hayatı anlatılır ardından da tarih sahnesinde oynadığı büyük role yer verilir. Çünkü önemli kişilerle gerçekleştirmiş olduğu evlilikler le tarihin seyrinde etkin rol almıştır. Metni kaleme alan Ahmet Midhat metni şu bilgi aktarımı ile bitirir.

“İşte gençliğinin güzelliğinin zenginliğinin bu kadar safâsını sürmüş olan Marozia son vakitlerini manastır zindanında geçirip senesi ta'yîn olunmayan bir zamana sonra bu mahbeste tekmül-i enfâs eylemiştir.

Her biri belli başlı kibârdan olmak üzere Marozia'nın mecmû'-ı âşkı beş yüzü tecâvüz eylemiş olduğu tahmin kılınmaktadır.”

Gönül Büyüklüğü: Ahmet Midhat tarafından kaleme alınmış bir hikâyedir. Metin önce gönül ile yürek kelimelerinin açıklanmasıyla başlar, daha sonra kahramanımız Lais'in savaş esnasında Sicilya'dan Yunanistan'a esir olarak getirilmesine yer verir. Güzelliği ile herkesin servetini önüne sermesine karşın kimseye yüz vermez. Aşüfte olmasına karşın toplumun çok sevdiği birisidir. Kimin yardıma ihtiyacı olsa Lais hemen yardıma koşar. Halk Venüs ibadethanesi gibi Lais ibadethanesi açarak tanrıları ile eşdeğer görür. Kimseye yüz vermeyen Lais, Makedonyalı birine âşık olur ve aşığının peşinden gider Ahmet Midhat bu durumu öğreticilik yönü ile şöyle ifade eder: *“İşte alüftelik mesleği mesâlik-i ma'lûmenin en*

şeni'lerinden birisi iken gönlünde bile büyüklüğü olan bir âciz kadın dahi o meslekte bile büyüklüğünü bu sûretle muhâfaza etmiş ve bütün hemşehrilerinin minnetini kazanmıştır.”

Kuşların Muhâceratı: Kuşların hicretleri anlamına gelir. Ahmet Midhat kuşların göç etmelerini altı kısımda anlatmaktadır: Hicretlerinin sebepleri, hafıza kuvvetleri, gidecekleri yeri her seferinde bilmeleri, göç takvimleri, göçlerinin gidiş şekilleri, göç eden kuşların sürati.

Paris'in Genç Kızları: İki cüzden oluşan, kitaptaki hikâyelerden uzun bir hikâyedir. Yazarı Nûri'dir. Paris'in yaşantısını farklı sınıflardan seçtiği genç kızlar üzerinden anlatmaktadır.

Düğün Gecesi: Yazar anlatısına Amerika-yı cenûbiyede vaki olmuştur diyerek gerçek bir olayı anlattığını ifade ediyor ve devamında: *“Düğün lafzının medlûl ve ma'nâsı birbirine zevc ve zevce olacak iki mütehasşirin mukteziü'l-merâm olduklarını âleme i'lân etmek demek olduğu hâlde bu düğün bil'akis birbirine zevc ve zevce olacak iki nevcivânın mahv ve harâb olduklarını i'lân etti.”* Cümlelerini paylaşıyor. Rıza imzalı bu eserde yazar yukarıdaki cümlesiyle de farklı bir anlatımda bulunulacağını belirtiyor. İki aşığın nişan davetinde nişanlısının köpeğini sevmeye sırasında köpek tarafından ısırılır. Bir ay sonra düğün gününde garip olaylar cereyan eder, şiddetli feryatlar üzerine davetlilerden kalanların bir kısmı sesin olduğu tarafa gidince gelini yerde kan revan içinde bulurlar. Damadın kudurmuş olduğu ve gelini ısırıldığı anlaşılır. Gelin o sırada ölür damatta vurularak öldürülür.

Mütenevvi'a

Türlü türlü, çeşit çeşit anlamalarına gelen mütenevvi'a kelimesi, anlamıyla müsemma olup, farklı farklı içeriklerden oluşan kısımlara, başlık olarak verilmiştir. Eserde yer alan “Hûşe Çînî” ve “Pilori” başlıklarını da bu kapsamda değerlendirdik.

Nefâset-i Tabî'ye ve Sanâyi'-i Nefîse: Bu bölümde Ahmet Midhat şu sorulara cevap aramıştır: Şair Nedir? Kudret-i Temyiz, Nefîs Nedir? Kudret-i Temyîz Vehbî midir Kesbî midir? İktidâf-ı Nefâis, Cibillet-i Beşeriyye ve Nefâset-i Tabî'yye, soruların cevaplarını aradıktan sonra şu netice ile metni nihayete

erdirmiştir. “Bir millet sanâyi’-i nefisede ne kadar ileriye gider ise fezâ’il-i medeniyyeyi tevsi’ eyleyecek olan istidâtlarını dahi o nispette tevsi’ eylemiş olur.”“Sanâyi’-i nefise ile iştigâle kendi sinn ü salimiz müsait değil ise evladımızı teşvik edelim. Terakkiyât-ı milliyemize bu yoldan dahi hizmet eyleyelim.”

Hayata Doyamayan Bir Hekim: Filozof Theophrastus’un, Aristoteles’in vasiyetnamelerini Ahmet Midhat aktarmıştır.

Mu’âvenet-i Müttekâbile: Karşılıklı yardımlaşma anlamına gelen Mu’âvenet-i Müttekâbile sosyal bir canlı olan insanın toplum ile yaşam yükümlülüğünü ve bu yükümlülüğün ihtiyacını anlatmaktadır.

Tarihi Ezhâr:

Gülü ta’rife ne hâcet ne çiçektir biliriz.

Acaba bu hükmü lale için dahi verebilir miyiz

Şairin ifadesi ile yazısına başlayan Ahmet Midhat, lalenin değerinden bahsettikten sonra dönemin devlet erkânının laleye düşkünlüklerini ve yaptıklarını anlatır. Avrupa’da da laleye olan düşkünlükten örnekler vererek, gerçek bir yaşam öyküsüyle metnini bitirir.

Garaib-i Coğrafiyeden: Cezayir’den bahsedilmektedir. Malte Brun Cezayir’de bulunduğu sırada şahit oldu garip durumu anlatmıştır. Nehirlerde gördüğü yüzen adaları anlatmaktadır. Bu adaların oluş şeklini şöyle anlatır: Cezayir bulunduğu konum itibari ile şiddetli rüzgâr ve su coşkunculuklarının yaşandığı yerdir, bundan dolayı köklerinden söküp çıkardıkları ağaçları nehrin akıntısında sürüklerken ağacın kayaya ilişmesinden sonra çamurların da oraya yapışması neticesinde otlarında bitmesi ile bir ada hüviyetine bürünmüştür. Yüzen adacıklar oluşmuş bunu kaleme almıştır.

Kâğıt Keresteye İhtiyaç Bırakmadı: Ahmet Ata imzalı bu bölümde; kâğıttan bir küçük vapur daha doğrusu bir sandal vapurunun inşaatının yapılmasının şaşkınlığı anlatılır.

Küfür ve İman: Bölümünde şu başlıklar altında konu detaylandırılmaya gidilmiştir. Dinsizlik modası, Müttekaddimînin isbât-ı vâcibi, Fikr-i ulûhiyetin kademi, Putperestlik ve küfr-i mutlak, Varlığım hâlıkımın varlığına şahittir, Kadîm

ve bekâ-yı âlem fikrî, Nasrâniyet ve uluhiyyet, Voltaire küfr-i mutlak, Ulûhiyet hakkında ‘akide-i İslamîye. Aslında bu bölüm bir zaman dinsizlik ile ithâm edilmiş Ahmet Midhat’ın ne kadar yanlış ithâmlara maruz kaldığını ispat etmektedir.

Zenperestliğin Derece-i Gâyesi: Yazarı belirtilmemiş bu kısacık hikâyede, kadınlara düşkün olan bir adamın, bu özelliğini yok etmek için çareler aramış bir çare bulamayınca -uzun gayretleri netice vermeyince- son çare olarak evinin camından kendini atar. Düşme esnasında camdan letafet bahşeden güzel bir kız görür. “Ah! Ne parlak şey” sözü ile ebediyete gider.

İskât-ı Cenîn: Çocuğun düşürülmesi anlamına gelir. Rıza tarafından kaleme alınmıştır. Hamile kadınların çocuklarını düşürme nedenlerini anlatır. Bugünkü tıp ilminin o gün söylenenlerden farklı bir şey söylemediği metin okununca anlaşılmaktadır. Bunları kısaca ifade edecek olursak:

- Keder, kıskançlık, birdenbire korku veya sevinç, hayret, hüzün, kin, adâvet gibi ahvâl er geç iskât-ı ceninî husûle getirebilir.
- Çok sıkı elbise giyinmek
- Bazı yiyecekleri çok ve az tüketmek
- Gürültü ve patırtılı yerlerde bulunmak
- Validelerin çocuk düşürmüş olması
- Daha önce çocuk düşürme
- Hamile iken birden bire çıkan hastalıklar
- Soğuk sular içmek, ayakları soğuk suya batırmak, birden bire soğuktan sığağa, sıcaktan soğuğa geçmek
- Ata binmek, şarkı söylemek, ciddi yorgunluk...

Katerina’dan de Lambert’e Mektup: Rus imparatoriçesi Katerina’nın ünlü matematikçi Lambert’e yazdığı davet mektubunu içermektedir. Mektubun içeriğinde Katerina oğlunun eğitimi için Lambert’i ülkesine davet etmektedir. Daha önceden edilmiş davete olumlu yanıt alamayan Katerina ikinci bir mektup olarak yazmıştır. Mektubunda daveti kabul etmeyişini anladığını bundan dolayı gurur yapmayacağını söyler. Sevdiklerinden uzak kalamayışından dolayı kabul etmez isen tüm sevdiklerini de al getir der. Gelmesi noktasında birçok vaatlerde bulunur, Lambert kabul etmez.

Garâbet-i Âdât: Garip, tuhaf adetlerin varlığının anlatıldığı bu bölümde, Ahmet Midhat konuyu şu başlıklar altında tafsilatlı anlatmıştır: Âdâtın Kavânine Takaddümü, Âdât ve Edyân, Âdât-ı ‘Umûmiyenin İmkân-ı Tenkîdi.

Güzel Hanımları Tahzîr: Mehmed Cevdet imzalı bu bölümde kadınların korse giymelerindeki sakıncalardan bahsedilmektedir. Yazısını da veciz bir benzetme ile bitirmektedir. “*Acıyan bulunmaz mı o şık beyefendiye ki süs satacağım diye ayağına gâyet dar bir potin giysin toplaya toplaya Ebussu’ûd Caddesinden geçsin de bizi kahkahalarla güldürsün?*”

Çin Bahçeleri: İmzasız bir metindir. Dünyaca ünlü Çin bahçelerinin nasıl yapıldığından, bu üne nasıl kavuştuğundan, bahçelerin tam olarak nerelerde olduğundan söz edilmektedir.

Akâdemiyâ Mûcidi Kimdir?: Hâverî imzalı bu metinde, başlıktan da anlaşıldığı üzere, akademi kelimesini ilk kullanan kişinin kim olduğu suale cevap aranırken asıl kısma gelip şu ifadelerle metni bitiriyor: *Akâdemiyâ mucitliğiyle müftehir olacağımıza İstanbul’da olsun bir akâdemiyâ teşkiline çalışsak! Mucitlikten vazgeçtik, bu hususta Avrupalılara mukallid olabilesek!*

Allahu Ekber Ne Demek?: Hâverî müstear ismine ait bu metinde başlıktan da anlaşıldığı üzere Allahu ekber ifadesi açıklanma yoluna gidilmiştir. Konu kapsamında Zeynizâde, İmam-ı Gazalî gibi âlimlerin söylemlerine de başvurulmuştur.

Evlâd-ı Gayr-i Meşru’a: Ahmet Midhat yazarına ait metinde yazar şu uyarı ile başlar: “Evlâd-ı gayr-i meşru’a” denilen çocuklara bu hükmü verdiren ahvâl her yerde mütesâvi değildir. Ta’dad-ı zevcâta veyahut odalık istifrâşına müsâ’ade olunan yerlerde evlâdın aglebi meşrû’ addolunarak hâlbuki ta’dad-ı zevcât veyahut müstefreşelere cevâri olmayan yerlerde bu çocuklar dahi evlâd-ı gayr-i meşru’adan addolunurlar,” dedikten sonra İslam ülkelerinde nitelendirmenin nasıl olduğunu ifade ediyor. Sonrasında şu başlıklar ile konuyu detaylandırıyor: Avrupa Âdât-ı Kadîme-i Vahşiyesi, Ezmine-i Mütেকaddime-i Evlâd-ı Gayr-i Meşrû’ası, Bazı Meşâhir-i Evlâd-ı Gayr-i Meşrû’a, Şimdi Avrupa’da Evlâd-ı Gayr-i Meşrû’a.

Rum Patrikhânesi Tarihine Bir Nazar: “*Bu fıkra-i tarihiyemizi başlıca üç kısma taksîm ediyoruz. Kısım-ı evvel İstanbul Patrikliğinin bil-istiklâl küşâdından evvelki ahvâli ve kısım-ı sâni Roma’yı garbîden ayrılıp müstakilâ bir patriklik makâmı olduktan sonraki ahvâli ve kısım-ı sâlis dahi Saltanat-ı Seniye-i Osmanîye himâyesine girdiği zamandan beri olan ahvâlidir.*” Anlatacaklarını üç kısım şeklinde uzun bir metin halinde yazmıştır. Rum patrikhânesinin geçmişi hakkında doyurucu malûmatlar içermektedir.

İzhâr-ı ‘Aşk: Hâverî imzalıdır. Metinde yer yer süslü ve sanatlı bir üslup tercih edilmiştir. Metni ana bağlamda aşkın dışı vurumu, aşkın ifadesi şeklinde düşünebiliriz. Yazar; Dubois, Nâcî gibi yazarların eserlerinden de alıntı yaparak kendi derdini ifade yolunu tercih ediyor. Metinden örnekler verecek olursak: *Ketm-i ‘aşk etmek iltizâmında bulunan âşıklardan gönlüne, gözüne söz anlatabilip de perde-bîrûnluk etmişler engişt-nümâ denilecek mertebede azdır.*

Âşık izhâr-ı ‘aşktan lisânını men’ edebilse dahi nazar-ı hasretini sevdiğine doğru in’itâftan men’ edemez. Ma’sûkasının ziyâret-i cemâliyle müşerref olmak ümidinde bulunan âşğın çeşm-i cevvali nâil-i maksad olmadıkça ârâm yüzü görebilir mi?

Dilsizler Mektebi: Nûri imzalı metinde yazar gittiği ve aynı zamanda öğretim esnasında bulunduğu dilsizler mektebinde şahit olduklarını anlatmaktadır.

Kudüs-i Haccâci’nin Salnâmesi: Haccaci’nin yıllığı hakkında tafsilatlı bilgiler içermektedir.

Güzellik: Güzellik mefhumu anlatılmaktadır. Veciz ifadelerin bolca yer aldığı metinde tarihten örneklerde verilmiştir. Metinden kesitler: *Güzellik nâmıyla yâd eylediğimiz bed’ia-i kudret insanları her zaman hükm-i safâ-bahş altında bulundurmuş bir melike-i cihân-girdir. Güzelliği en güzel tanıyanlar şâ’irlerdir. Bunlar o meziyet-i ‘âliyeyi âlem-i bâlâdan inmiş bir nur-ı dil-firib-i ilâhi olmak üzere ta’rif etmeye çalışırlar dururlar. Nice mağrûrlar görülmüştür ki bir güzeli görünce mu’tâdları olan magrûriyeti unutarak nümüne-i kemâl-i tevâzu’ olacak perestişkârâne hâller göstermişlerdir. Güzellik tabî’atın nisâyâ ihsân eylediği meziyyâtın en kıymetlisidir. Güzellik bahar-ı ‘ömrün şükûfe-i dil-keşâsıdır. Parlaklığı nur-ı efsâyı ebsâr, bûy-ı latîfi mest-i bahş-i kulûb olur. En büyük devletin elbette*

hudûdu vardır. Fakat devlet-i hüsn için hudûd tasavvur olunamaz. Güzellik insanları maglûb etmeye bir hakk-ı tabî'ye mâliktir. "Aleksandr" "Sezar" "August" "Antuvan" "Sevir" "Teodor" gibi meşâhir-i eâzım-ı ricâl hep maglûb-ı sâhibâtü'l-cemâl olmuşlardır.

Şampanya: Mehmed Cevdet tarafından tercüme edilmiştir. Yazar; *"Şampanya denilen şarâbın envâ'-ı bâde içinde en ziyâde şöhret almış bulunduğu ma'lûmdur. Bu şarap hakkında ve asıl nazar-ı mütâla'amız olan bir Fransız gazetesi ma'lûmât ve tafsilât-ı âtiyeyi i'tâ eylemekte olduğundan ber-vech-i zir tercüme ediliyor,"* diyerek metnin tercüme olduğunu ifade ediyor.

Takdîr ve Tedkîk: Lami'a Mihriban imzasıyla Tercümân-ı Hakikat gazetesine gönderilmiş takdir ve eleştirinin bir arada yazıldığı metindir. Lami'a Mihriban Tercümân-ı Hakikat gazetesinin kusurlarını söyledikten sonra övgü dolu ifadeleri de ekleyerek, daha sonra yazısındaki asıl maksada gelerek Hâverî'nin yazmış olduğu "Güzellik" adlı metinde yer verdiği Gaznevi ile Iyaz'ın aşkının doğru olmadığını aralarında yaşanan olayı anlatıyor. Hâverî'de başka bir kısımda cevap olarak aşk ve maşuk kelimelerinin yanlış bilindiğini, farklı somut örnekler ile ispat yoluna gidiyor. Sonuç olarak her iki yazar aynı olaya aşk sözcüğünün farklı algılanış şekillerinden kaynaklı bir tartışmanın içerisine giriyorlar.

Uyku ve Hayat-ı Beşeriye: "Uyku ile hayat-ı beşer arasındaki nispeti göstermek için evvel-be-evvel uykunun mâhiyetini taharri ve teşrîh etmek lâzım gelir," der Ahmet Midhat. Uykunun ne olduğunu açıkladıktan sonra uykunun insan ömrü için ne kadar önemli olduğunu ifade eder. Voltaire'nin uykuya bakışı ve az uymak için yaptıklarına da yazar metninde değinmiştir. Sözün özü olarak yazar: *"Demek oluyor ki uykunun hayata nisbeti ne uykuya ömür kattırmak ve ne de uykunun hakkından kesmek sûretlerine mürâca'at etmeksizin kifâyet-i tabî'ye miktarı uyku ile vücûdu rahatlandırmaktan ibârettir."* İfadelerini paylaşıyor.

Kristof Kolomb'un Bir Mektubu: Selanikli Tevfik tarafından Türkçeye çevrilmiş bu mektup, Kristof Kolomb tarafından İspanya'da hükümdar olan Kral Ferdinand ile zevcesi İsabella'ya gönderilmiştir.(Jamaik Sene 1503)

Sıcak Su İle Tedavi: Âlem-i fûnûn ve sanayi' serlevhalı mecmû'a Doktor Efraym Kôter'in bir eser-i cedidinden ber-vech-i âti bir hülâsa yazıyor ki aynen tercüme ediyoruz notu düşülerek tercüme edenin isminin yer almadığı, sıcak su ile tedavinin faydaları uzunca anlatılmıştır.

Terakkiyât-ı Fikr-i Beşer: Ahmet Midhat bu yazısında insan fikrinin ilerlemesi ve yüceliğinden bahsetmektedir. *"Fikr-i beşerin terakkiyâtı tarihinden az çok bahseden mü'ellifler pek çoktur. Lâkin bu meseleyi bir zemîn-i mahsûs ittihâzıyla keyfiyetin ibtidâsından intihâsına kadar etraflıyla bahsetmek "Kadursa" gibi pek az mü'elliflerde görülmüştür. Kadursa 'asr-ı ahir olan on sekizinci mâi-i milâdiyenin eazım-ı ricâlindendir ki belâya ve mesâib-i maddiye ve ma'neviyenin hiçbirisi efkârını tahdîş mertebesinde ikâ'-ı te'sîr edememesinden dolayı en ziyâde metânet-i efkâr ile meşhurdur,"* diyen Ahmet Midhat Kadursa'dan alıntılar yaparak metnini oluşturmuştur.

Tarih-i Musikî: *"Musikî hakkında tarih nokta-i nazarından bir fikir-i mahsûs vermek emelinde bulunduğumuz için burada dahi tarih lafzını su-i isti'mâl etmemiş olmak i'tikâdından ayrılmayacağız,"* diyen Ahmet Midhat başlıkla müsemma musikinin tarihi anlatılmıştır. Tarihi olarak inceleme yapılırken yazar şu başlıklar altında incelemelerde bulunmuştur. Musikînin İlk Mebde'i, Musikînin Talâkatla Münâsebeti, Sadâ ve Sâz, Mîl-i Kadîmenin Musikî Hakkındaki İ'tikâdları, Kadim-i Medeniyeti Kadim-i Musikîden İstidlâl, Yahudilerin Terakkiyât-ı Musikîyeye Hizmeti, Eski Musikînin Terakkiyât-ı Muntabı'ası, Nasârâ'nın Musikîye Hizmeti, İslâm'ın Musikîye Hizmeti, Notaların Islâhı, Yeni Musikî.

Mektep: *"Şemsü'l-maârif mektebi ders nâzırı re'fetlü Mehmet Nâdir Efendi tarafından gönderilmiştir,"* ifadesi ile başlayıp mektebin ne olduğunu, mektebin işlevi, önemi gibi konulara değindikten sonra, ilim sahasında ün salmış olan Linneaus, Tycho, Breha, Pascal gibi kişilerin eğitim hayatlarını anlatarak konuyu pekiştirmiştir.

Sakal Tarihi: *"Serlevhamızı görenlere lihyesini küşâd eden bir zât için şâ'irane edebiyâne bir tarih tanzîm edeceğimizi zanneyler. Fakat başladığımız şey bu değildir. Bazı mebâhis-i müfide ve garîbe için mini mini tarihler yaptığımız gibi bir tanesini dahi sakal için yapmak istiyoruz."* Cümleleri ile metnin içeriği hakkında ön

bilgi vermektedir. Ahmet Midhat sakalın tarihini anlatırken şu kısımlara değinmiştir. Tarih-i Tabî'îce Bazı Ma'lûmât, Tarih-i Tabî'îye Muhâlefet-i 'Azîme, Milel-i Kadîme Sakalları, Milel-i Cedîde Sakalları.

Amerika'da Kasabaların Velâdet-i Vefâtı: Mehmed Cevdet, Amerika'da bir hafta gibi kısa sürede yapılan yerleşim yerlerinden bahsetmiş ve kendisinde oluşan şaşkınlığı anlatmıştır. Söylediklerinin doğru olduğunu da dönem gazetelerinde böyle haberlerin yer almasını kanıt olarak göstermektedir. İlginç bir kıyas ile de ülkemizde bir kişinin baştan aşağıya kendini donatmak ister ise, bunun bu kadar kısa sürede olamayacağını da ekler.

Terbiye-i Etfâl: *Bundan dokuz on sene evvel İmâm-ı Gazâli Hazretleri'nin "İhyâ-ı 'Ulûm"dan tercüme olunmuştur.* Tercüme yapan yazar Mes'ûd-i Harâbâtî'dir. İmam Gazali şunları söylüyor:

"Te'dîb-i sibyan emr-i ehemmdir. Eğer hayra alıştırılır ve kendisine hayır öğretilirse ol vech ile büyüyüp dünya ve ahirette saadet bulur. Çocuk evvel-emirde gözetilmeli ve onu emzirip büyütecek hâtun helâl ekl eder sâliha ve mütedeyyine olmalıdır."

"Ekl u taâm husûsunda sağ eliyle ekl etmek ve ekl'e başlayacağı vakit Bismillah demek ve önünden yemek vesâir kimselerden evvel taâma mübâderet etmemek ve taâma ve ekl u taâm edenlere göz dikip bakmamak ve ekl de sür'at eylememek ve lokmayı güzelce çiğnemek ve lokmaları birbiri ardınca bilâ fâsıla almamak ve elini, libâsını bulaştırmamak..."

Cennet Hakkında 'Akâid-i Ümem Fikr-i Ulûhiyet: Ahmet Midhat bu kısımda dinlerin ve milletlerin cennet hakkında verdikleri bilgileri paylaşıyor. Bu paylaşımları şu başlıklarda değerlendirmiştir: Cennet Hakkında İki Fikr-i Esâs, Mısıryûn-ı Kadîmenin Cennet Hakkındaki Fikir ve İ'tikâdları, Kadîm Yunanilerin Cenneti, Romalıların İ'tikâdı, Keldânilerin Cennet Hakkındaki Fikri ve İ'tikâdları, Yahudilerin Cennet Hakkındaki İ'tikâdları, Nasara'nın Cenneti, Cennet Hakkında Akâid-i İslamiye. Kısımlarında detaylıca anlattıktan sonra bir dua ile yazısını bitirir. *"Cenabihak cümlemizi rızâyı semadânisine muvâfık i'mâl ile 'âmil eyleyerek cümlemiz dahi cennât-ı a'lâsını nasip ve müyesser buyursun âmin!"*

Elvân: Renkler demektir. Ahmet Midhat renkler başlığında hangi malumatı vereceğini şöyle ifade eder: “*Bu serlevha altında verdiğimiz ma'lûmât elvân-ı asliye ve elvân-ı fer'iyeye dâir ma'lûmât-ı fizikiye veya kimyeviye değildir. Elvâna dâir bu yolda ma'lûmât verilmek lâzım gelince onu “Fenniyye” kısmına derc etmek lâzım gelir. Burada ise elvân hakkında bazı ma'lûmât-ı mütenevvi'a vermekle iktifâ edeceğiz.*” dedikten sonra şu başlıklarda bilgisini aktarır: Elvânın İşârâtta Cihet-i İsti'mâli, Bazı Elvânın Ma'âni-i 'Umûmîsi, Elvân-ı Resmîye, Bazı Düvel-i İslamiyenin Elvân-ı Resmîyesi.

Ayakların Hıfz-ı Sıhhati: Ayakların sağlığı hakkında önemli bilgiler veren Ahmet Midhat mukaddimesinde: “*Harekât ve sekenâtımızda her biri bir sûretle bize hizmet ve hizmetleriyle bizi bahtiyâr eyleyen a'zâ-yı vücûdumuzun sıhhat ve âfiyetleri bir kere muhtell olduktan sonra bunların muhâfaza-i sıhhatları ne kadar elzem ve ehem olduğunu takdîr edememek cibillet-i beşeriyemiz iktizâsından gibi bir şey olduğuna kanâ'at hâsıl etmek lazım gelir.*” diyerek önemini vurguladığı ayak sağlığını şu başlıklarda mütâ'ala etmiştir: Emrâz-ı Ricliyenin Esbâbı, Pişik, Tırnak Gömülmesi, Nâsûr, Hatime bölümünde ise şu ifadeleri söyler ve yazısını bitirir: *İftitâh-ı kelâmımızda dediğimiz gibi hâtimemizde dahi tekrar edelim ki asıl ehemmiyet verilecek şey a'zâyı vücûda hastalığı götürmemek kaziyesi olup hele ayakların muhâfaza-i sıhhatlerinde ayağa muvâfık olmayan dar potinleri reddetmek kadar mühim tedbir olamaz.*

Bu ehemmiyet bundan altı yüz elli sene mukaddem dahi takdîr olunmuş ki Hazret-i Sa'di-i Şirâzî şu mısra'î söylemiş:

(تهی پای رفتن به از کفش تنک)

Vâk'â dar pabuç ile ayakları sakat etmekten ise yalınayak gezmek müreccih olacağını teslim de hiçbir akıl tereddüt edemez.

Mevâdd-ı Fenniyye

Bu kısım, eserde bir hayli yer tutmaktadır. Daha çok fen ilimleri içeriğine sahip bölümlerde bu başlık kullanılmıştır. Ahmet Midhat Efendi fenni yazılara çok

önem vermiştir. Pozitif ilimlerin önemine vakıf olan yazar, bu ilme ait yazılar yazmış ve toplumun araştırmasını istemiş ve bilgi aktarımında bulunmuştur. Sanayi ve Fenniyye bölümlerini de bu kısma dâhil ederek incelemelerimizi bu tasnif üzerinde gerçekleştirdik.

Kıyâmet: Ahmet Midhat'a ait bu yazıda, kıyâmetin nasıl meydana geleceği anlatılmaktadır. Locken, Virjil, Voltaire gibi ilim erbabı kişilerin konuyla alakalı yazılarına da yer veren yazarımız, kıyâmetin saati günü şekli ile ilgili, tafsilatlı bilgiler vermektedir. Yazar yazısını şu ifade ile bitirir: *Hakikat hâle gelince en doğru cevap şudur: La ya 'lemu gaybe illallah.*

Çiçeklerin Havâyı Nesimi: Ahmet Midhat bu bâbda çiçeklerin temiz havayı yok ettiğini ifade eder. Güzel kokulu bazı çiçeklerin insan yaşamına son verdiğini de söyler. Hatta dediklerinin doğruluğu için şu örneği dahi verir: *“Meşâhîr-i etibbâdan Fodere kendi başına kalmış olmak üzere şöyle bir fıkra yazar”*

“Sahrada bir güzel çiçek görüp kopararak yazı yazdığım odaya koymuştum. Bu çiçek mandragora (Abdüsselâm) idi. Yazihânem başında biraz vakit çalıştıktan sonra vücudumu bir gevşeklik ihâta eyledi ki hemen kendi kendimi tutamaz oldum. Kapı ve pencere dahi kapalı idi. Hâlbuki ben çiçeği unutmuştum bile. İlk hareketim pencereyi açmak oldu. Bunun için masa üzerine abanarak kuvvet bulmak lazım geldiğinden o taraftan burnuma bir şiddetli koku gelince dûçar olduğum halin sebebini derhal anlarım. Pencereyi açıp çiçeği attım. Odanın havası teceddüd edince fenalığım dahi mahvoldu.” Yazarımız konuyu çok ince bir uyarı ile bitiriyor:

“Yani bûy-i visâlin istişmâm edildiği dilberlere rağbet hususunda ne kadar ihtiyâtlı durulmalı ise o dilberler kadar güzel ve kokulu olan çiçekler hakkında dahi öyle i'tidâlli durulmalı vesselâm.”

Tedbîr-i Münzel: Ahmet Midhat tarafından kalem alınmış bu kısım kitabın farklı kısımlarında devam etmiş olan uzun bir yazı dizisini ifade etmektedir. Birinci ve ikinci makale diye tasnif etmiş olup, birinci makalede genel hususiyetlere geniş bir açıdan bakmıştır. İkinci makalesinde ise somut örnekler ile anlatılanların anlaşılmasını sağlamıştır. Matematiksel olarak gelir gider tabloları çıkarmış ve tedbirli bir ekonominin önemini vurgulamıştır.

Nâr-ı Merkeziyeden İstifâde: Yer altındaki ateşten kaynaklı oluşan sıcak sudan istifade edilmesini içeren metin Ahmet Midhat imzalıdır. Arteziyen kuyularından bahseden yazar onun önemini ayrıca vurgulamaktadır. Konunun bilginlerinden Guston'un eserinden alıntılar yapmıştır: *“Arteziyen kuyularının mücib olduğu masârif-ı ‘azîme defterlerini tedkik edecek olursak insanın bir miktar su çıkarmak için bunca masârif-ı ‘azîme ihtiyar olunmasına teessüf edeceği gelir. Fakat işe fen nazarından bakıp da bu kuyuların tedkîkât-ı fenniyyeye büyük hizmetler etmiş olduklarını düşününce masârif vâk’a asla istiksâr olunamaz”* ve son olarak şu ifade ile yazısını bitirmiştir: *“Binaenaleyh bir gün olup da hem de evvel kadar uzakta olmayan bir gün gelip de bu ‘amelîyyâtın dahi tecrübesine mübâşeret kalınacağını her akla ‘âcizane pîrû olmak sûretiyle biz dahi ümîd eyleriz.”*

Tarih-i Zelâzil-i Arziye: Uzun bir hacme sahip bu metin Ahmet Midhat'a aittir. Dönemin önemli tabiat olayı olan depremler, her açıdan bu metin içerisinde işlenmiştir. *“Bazı seneler zelâzil-i arziyenin sademâtı hem sıklaşıyor. Hem de şiddeti artarak birçok ziyanlara sebep olur. Be hikmet-i Ta’âli bu seneler dahi küre-i arzımızda sademat-ı mezkûre hem ziyade hiss olunmuş hem de tahribatı pek müthiş bir surette görülmüştür.”* Şeklinde başlayan metinde yazar; Cevf-i Arz, Hareket-i Arzın En Meşhur Sebebi, Kanun-ı Cazibe ve Zelzele, Semada Bazı Alâim-i Zelâzil, Arzda Bazı Alâim-i Zelzele, Buhar-ı Cevfiyenin Sûret-i Husûlü, Zelzelenin Temevvücât-ı Hariciyyesi, Zelâzil-i Meşhûre, Lizbon Hareket-i Arzî, Lizbon Hareketine Dâir Bazı İzâhât, Calabria Hareket-i Arzî, Riobama Hareket-i Arzî, Vostica Hareket-i Arzî, Guadeloupe – Fadan – Mendoza-Hareketleri, Hareket-i Arzdan Bazı Çâre-i Halâs. Başlıklarında tafsilatlı bir metin kaleme alan yazar, aynı zamanda kitabın tek konu temalı olarak en fazla hacme sahip metnini oluşturmaktadır. Yazar bu kadar açıklamanın ardından şu ifadeler ile metnini bitiriyor: *“Her halde bu beliyyeden, halas ancak lütf-i Hüdâ’ya mahsus olup en büyük tehlike altında kalanların helak olmadıkları halde sokakta başlarına bir küçük taş isabet edenlerin veyahut ziyade korkanların bile telef oldukları görülmüştür ki “Cenabihak cümleyi bu misüllü âfetten masûn buyursun” duâsı bu makâlemize hâtime ittihâz olunmuştur.”*

Hıfz-ı Sıhhat: Rıza imzalı metindir. Sağlık temalı metinde fanila giymenin sağlık açısından önemli olduğu belirtilmiştir. Fanılanın farklı ürünlerle yapıldığı sağlıklı olanın hangisi olduğu gibi detaylı bilgilendirilmede bulunulmuştur. Son olarak yazar Montaigne'nin sözü ile bitirmiştir. “Çocuklarınızı oynamaya terlemeye, rüzgâra, soğuğa, sıcağa, kara, güneşe alıştırmınız. Her şeye pek büyük bir kolaylıkla alışabilecek o cesur yavruları giyinmek, yatmak, yemek, içmek hususlarında nazlı büyütmeyiniz. Nâzik, nahif olacaklarına bırakınızda varsınlar güçlü kuvvetli gürbüz heriflerden olsunlar!”

Fenn-i Nebâtât: Ahmet Midhat, “Bereket-i Arziyeden Bir Nümüne” başlığında bir tohumdan çıkan kat be kat mahsulü anlatmaktadır. “Cenabıhak gerek hayvanatın gerek nebâtâtın nev’iyetleri için “tenâsül” hükmünü kanun-ı tabî’atı ahkâmına öyle bir sûrette idhâl etmiş ki bu kanunun sâir kâffe-i ahkâmı gibi bu hükmü dahi akıllara hayret vermekte bulunmuştur,” diyerek mevcut durumun şaşılacak bir durum olduğunu söylüyor. Yazar cetvel çizelgesi oluşturarak belirtilen derinlikte atılan tohumların; yeşillenen tohum ve başak olarak neye denk geldiğini ifade etmektedir.

Dişlerin Hıfz-ı Sıhhati: Ahmet Midhat’ın sağlık içeren bir diğer yazısı bu kısımda yer almaktadır. Başlıktan da anlaşıldığı üzere dişlerin sıhhati anlatılmaktadır. Uzunca bir metindir. Konuyu detaylıca anlattığı başlıklar ise şunlardır: Dişlerin Hayata Derece-i Luzûmu, Dişlerin Metânet-i Halkiyesi, Muhâfaza-i Mecbûle-i Esnân, Dişçiler ve Hıfz-ı Sıhhat-ı Esnân, Dişlerin Esbâb-ı Asliye-i Harâbı, Tathîr-i Esnânda Nef’ ve Zarar, Esnân-ı Sun’îye.

Yağ Taktiri: Ahmet Midhatın kaleme aldığı bu yazıda yağ damıtılması anlatılmaktadır. İlerleyen sayfalarda ise devam mahiyetinde yağ tefriki bölümünde ise yağın ayırt edilmesi anlatılmıştır.

Semâ: Herkesçe her zaman gizemli yer olmuş olan semâ her dönem yaşayan insanın ilgisini çekmiştir. “Farz ediniz ki âlem-i âdemden bir insan vehleten şu âlem-i vücûda gelir. Bu insanın nazar-ı dikkat ve hayretini celb husûsunda semâyâ takaddüm edecek ne farz olunabilir? Tafsilatlı bir şekilde sema bilgilendirilmesi yapılmaktadır.

Vâk'â enzâr-ı hayreti celb edenler lâyetenahî cisimlerden ibâret olmayıp lâyetecezza cisimler dahi enzâr-ı hayreti celb ederler. insan ib'âd-ı gayr-i mütenâhiyeye de hayrân olur.” bu haranlık ve gizem oluşturan semâ hakkında ahmet midhat tafsilatlı bir açıklamaya gitmiştir. incelemiş olduğu başlıklar şunlardır: enzâr-ı dikkat ve semâ, milel-i kâdimenin semâ hakkındaki i'tikâdı, yunan ve latinlerin semâları, yahudilerin semâsı, nasaranın semâları, semâ, kur'an ve ilm-i hey'et.

Coğrafya: Sudan ve Hartûm tafsilatlı bir şekilde Ahmet Midhat tarafından anlatılmıştır.

Kokulu Sabunlar: Sanayi başlığı altında yer alan bu bölümde Ahmet Midhat, kısaca sabunun nasıl imâl edinildiğini ve kokuların nasıl verildiğini anlatıyor.

Med ve Cezir: “İşbu iki kelimenin büyük deniz sularının kabarıp inmesine tahsis olunmuş bir lûgat olduğunu hemen herkes bilir diyebilirim de umum için esbâb-ı mûcibesi pek de bilinemez” diyerek girizgâh yapılarak metnin neden kaleme alındığı anlatılmıştır. Metin imzasızdır. Konu şu başlıklar altında verilmiştir: Ta'rifât-ı Esâsiyye, Med Zamanı, İrtifâ-yı Med, Med ve Cezir'in İb'âd-ı Kamerle Müte'essir Oluşu, Hâdise-i Medyede Görülen 'Âdem İntizâmın Sebebi.

İlm-i Ma'deniyyattan: “Mes'ûd-i Harâbâtî'nin Hatası” başlığı adı altında başlayan yazının içeriği şairin bir şiirinde Hazret-î Mes'ûd demiş ki:

Bunca yıl bu pûşîde oldun ben gibi bir âteşe

Ey 'abâ peşm-i semendersin ki suzân olmadın

Hayvânât-ı esâtiriye bendin Hazret-i Mes'ûd'un bu beyitte tarih-i tabî'ice bir hatası olduğunu ve o hatanın dahi semenderin ateşte yanmadığına ve tüyünden akmişe nesc olunursa onun dahi yanmayacağına dâir olan i'tikâd-ı kadîmeden neş'et eylediğini haber vermiştik. Bugünkü günde ise biz tarih-i tabî'ice ve onun dahi 'ilm-i ma'deniyyat kısmının delâletiyle Hazret-i Mes'ûd'un işbu beytini – velev ki min gayr-ı haddin olsun – Tashîh etmeye muktedir oluyoruz.

Mes'ûd demeliydi ki:

Bunca yıl pûşîde oldun ben gibi bir âteşe

Ey 'abâ asbestdensin çünkü Suzân olmadın.

şeklinde düzeltme yapan Ahmet Midhat ateşte yanmayanları sıralar ve birtakım açıklamalarda bulunur bu açıklamalar şu başlıklar altında verilmiştir: Asbest, Amyant, Asbest ve Amyantın Sûret-i Nesci, Yanmaz Kâğıt, Yanmakla Tükenmez Fitol. Netice bölümünde ise şunları paylaşır: “*Hayal-perestânın hâric ez dâire-i akıl olarak hûlya eyledikleri şeyler bile ‘ilm-i ezeli ve san’at-ı ezeliye-i Rabbâniyede mevcutmuş. Hayalimizi bin derece daha tevsî’ etsek ‘ilm ve san’at-ı İlâhiyenin hudûduna takarrüb bile mümkün olamayacağını anlamalı bizde Kibriyayı Cenabıhakk’ı ona göre veleh ü hayretle i’tirâf ve tasdik eder mü’min-i kâmil olmalıyız.*”

Mevâdd-ı Edebiyye

Edebiyat ilmine ait olan yazıların yer aldığı bölümlere başlık olarak verilmiştir. İçerisinde daha çok şiir, hikâye, tercüme vb. metinler yer almaktadır. Edebiyat ve Fıkra-i Edebiyyat kısımları da buraya dâhil edilmiştir.

Mevâdd-ı Edebiyye bölümünde yer alan metinler edebiyat ile ilgilidir. Bir de Ahmet Midhat edebiyatın ilgili alanına girip de farklı bölümlerde yer verdiği metinlerde vardır. Genel bir değerlendirme yoluna gidilirse şöyle bir tasnif uygun düşecektir.

Şiirler: 1.) Eski nazım şekillerinin kullanıldığı şiirseller -gazel, tahmis, nazire- 2.) Modern başlıklardan oluşan şiirler.

Hikâyeler: Edebi kısımda yer almamıştır. Ahmet Midhat daha çok Mütenevvi’â, Fıkra-i Muhayyile, Fıkra-i Tarihiyye bölümlerinde bu türe yer vermiştir.

Tenkîd: Kitapta çok olmayan bu tür Fenniyye, Pileri ve Mütenevvi’â başlıklarında yer almaktadır.

Mektup: Sadece Edebiyye bölümünde yer almamakla beraber Mütenevvi’â, Fıkra gibi bölümlerde de mektuplar vardır.

Tercümeler: Çoğunluğu Edebiyye bölümünde yer alan bu tür bir hayli fazladır.

Şiirler eserde en fazla yer alan metin türüdür. Bunun birçok nedenleri vardır. Bunlardan biri, dönemin en büyük özelliği olan şiirin, diğer türlerden üstün oluşudur. Diğer bir özellik ise Tercümân-ı Hakikat gazetesinin edebiyat sütununun mes'ulünün şair olmasıdır. Söz konusu zat şüphesiz Mu'allim Nâcî'dir. Mu'allim Nâcî dönemin etkili şairlerindendir. Tercümân-ı Hakikat gazetesinde yazıları çıkmaya başlayınca dikkatleri çekmiş gazetenin sahibi Ahmet Midhat hayranlığını kazanmıştır. Mektuplaşmalarında da görüyoruz ki Midhat Efendi Mu'allim Nâcî'yi gazetesine davet etmiş ve hatta bu davette de ısrarcı olmuştur. Mu'allim Nâcî edebi kısmın mes'uliyetini aldıktan sonra gazeteye olan talep artmıştır. Döneminde çok okunan bir gazetenin yanı sıra, yazılanlar ile edebiyat sahasında gündem olmuştur.

Tanzimat dönemi Türk edebiyatı için her ne kadar yenilikler dönemi denilmiş olsa da bu yeniliklere geçiş bir anda olmamıştır. Geleneksel yazılıştan tam anlamıyla bir kopuş Tanzimat döneminde meydana gelmemiştir. Bu duruma en güzel örneklerden biri eser düzeyinde Ziya Paşa'ya ait olan divan şiirlerinden oluşturduğu antoloji türünde yazılmış "Harabat"tır. Ziya Paşa yenilikçi bir yazar ve aynı zamanda bir Tanzimat aydınıdır. Yenilikçi birçok eser kaleme almış olmasına karşın söz konusunda eserinde eski şiire yönelmiştir. Eser yazıldığı dönem dikkatleri çekmiş Ziya Paşa'nın divan şiirine yönelişini Namık Kemal'de şaşkınlıkla karşılanmış ve "Vatan Şairi" Tahrir-i Harabat ve Takip adlı eserleri yazmak durumunda kalmıştır. Şiir düzeyinde önemli bir örnek ise; Namık Kemal'in "Hürriyet Kasidesi" adlı eseridir. Geleneksel sanat anlayışından tam olarak kopulamayışın tipik örneğidir. Namık Kemal'in hürriyete olan övgülerinden oluşan bu şiir, divan şiiri nazım şekillerinden kaside nazım şekli ile yazılmıştır. Yeni olan "hürriyet" kavramı eski olan "kaside" nazım şekli ile yazılmıştır. Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakikât eserinde yer alan şiirlerin büyük birçoğu divan şiiri geleneği ile yazılmış olmasıdır. Gerek içerik ve gerekse şekilsel özellik yönü ile divan şiiri yapı ve içeriğini yansıtmaktadır. Başta Mu'allim Nâcî olmak üzere Mehmed Celal, Şeyh Vasfi, Ali Rûhi vb. birçok şair şiirlerini o gelenek içinde yazmışlardır. Hatta Mes'ûd-i Harâbâtî imzası ile şiirlerini yazmış olan Muallim Nâcî sadece şekilsel olarak değil içerik olarak da divan şairlerinden farklı olmamak kaidesi ile eserler kaleme almıştır. Söz konusu şiirler

okunduğunda divan şairine ait bir şiir hissini okuyucuda uyandırmaktadır. Yapılan betimlemeler, mazmunlar bunun en büyük sağlayıcılarıdır.

Mes'ûd-i Harâbâtî; Mu'allim Nâci'nin kendine mahlas olarak seçtiği isimdir. Eserde Mu'allim Nâci imzalı şiirler kadar söz konusu mahlas ile yazılmış şiirler de vardır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde harâbâtî kelimesinin karşılığı şu şekildedir: "Vaktini meyhanelerde veya zevk ve sefada geçiren, maddi şeylere değer vermediği için üstüne başına özenmeyen kişi anlamına gelmektedir." Şiirlerin içeriğine bakıldığında söz konusu şairin özellikleri ve hayat felsefesi sözlükteki anlam ile örtüşmektedir. Harâbâtîliği ifade eden örnek beyitler şunlardır:

Her kadeh devrinde bir seyreyleyip ruhsârını

Şiddet-i efkârı ol suretle ta-dîl eylerim

Mes'ûd-i Harâbâtî

*

Her melâl-âbâdı nüzhetgâha tahvil eylerim

Gittiğim her yerde bir meyhâne teşkil eylerim

Mes'ûd-i Harâbâtî

*

Sözlerimden ibâret evlâdım;

Âilem, gailem yok, âzâdım

Mes'ûd-i Harâbâtî

*

Sürûr içinde dahi bir melâl hissederim

Bahâr gelse de gitmez hazan hayâlimden

Mes'ûd-i Harâbâtî

Eserde otuz dört adet gazel başlığı ile şiir yer almaktadır. Bunun yanı sıra tahmis ve nazirelerde bir hayli fazladır. Söz konusu nazım şekillerinin kullanılmış olması eski şiirden tam anlamıyla kopulmadığını gösterir. Gazel, nazire, tahmis, naat gibi nazım şekilleri esasında Tanzimat dönemi şiirlerinde kullanılan nazım şekilleridir.

Nazire; sevilen şairlerin şiirlerine özellikle gazellerine başka şairler tarafından vezin, kafiye ve redifi aynı olmak şartıyla yazılan şiirlerdir. Nazirelerde asıl maksat örnek alınan şiir kadar güzel şiir kaleme almaktır. Yazın dünyamız nazire yönü ile zengindir. Edebiyatımızda birbirine nazire yazılan şiirleri toplayan nazire mecmuaları vardır. Nazire yazmak yazan için bir onur olduğu gibi yazılan için de bir onur, bir taltif olarak görülmüştür. Edebiyatta şairlerin yetişmeleri, güzel şiirlerin taklit edilmesi ve sanatkârın kendini her yönü ile geliştirerek ortaya özgün eserler koyması ile sağlanmıştır. Bu açıdan bakınca nazirelerin edebiyatta büyük bir itici güç olduğunu görmekteyiz. Büyük sanatkârlara karşı duyduğu hayranlık ve saygı, şairi onların şiirlerine yönlendirir. Ancak ikinci şiiri yazan şairin birinci şairi, genellikle söyleyiş, edâ ve konuda geçmesi istenir. Bu durum nazire yazarının omuzlarına büyük bir sorumluluk yükler. Böylelikle edebiyatta bir genişleme ve yarışma da başlamış olur.

Mu'allim Nâcî döneminde takip edilen bir ediptir. Yazdığı bir şiire yüzlerce nazireler yazılmış birisidir. Hatta kendisi dahi kendi şiirine nazire yazmıştır. Mu'allim Nâcî çevresinde şair topluluğu oluşturmuş bir kişidir. Öğrencilerinin sayısı bir hayli fazladır. Muallim Nâcî'ye nazire yazan belli başlı yazarlar: Ali Rûhi, Şeyh Vasfî, Hamdi Bey, Mehmed Celal'dir. İsmi zikretmediğimiz birçok yazar daha vardır. Mehmed Celâl bir naziresinde;

Nazire söyleyeli böyle nazm-ı Mes'ûda

Neler zuhûr eyliyor bî-kerân-ı hayalimden

diyerek yazmış olduğu nazirenin kendi sanatı açısından önemini vurgulamaktadır.

Müntehebât-ı Tercümân-ı Hakikat'ın birinci cildinde Ahmet Midhat'tan sonra en fazla yazıya sahip kişi Mu'allim Nâci'dir. Ahmet Midhat hemen hemen her konuda yazdığı yazılarla karşımızda yer alır iken, Mu'allim Nâci'nin daha çok şiirlerini görmekteyiz. Bunların birçoğu yazdığı şiirler olup kendi şiirlerine yazılmış olan nazirelerde önemli bir yekûn tutmaktadır. Bunların yanı sıra yine Şark ve Garp edebiyatından yaptığı tercümele de yazdığı şiirler kadar değerlidir. Başta Prudhomme Corneille gibi sanatçılar olmak üzere Fransız birçok şairin şiirini çevirmiştir. Bir de mektuplaşmalarda imzasını görmekteyiz. Yazılan şiirlere Tercümân-ı Hakikat başlığı altında yapılan kısacık yorumlarında Mu'allim Nâci'ye ait olduğunu düşünmekteyiz. Bu yorumlarda dikkati çeken en büyük hususiyetin olumlu bir içeriğe sahip oluşudur. Yola yeni çıkmış olan yazarları aşka getiren övgü dolu ifadelerdir.

Mu'allim Nâci dışında söz konusu eserde şiirleri yer alan bir diğer şair Şeyh Vasfi'dir. “*Ortanın doğusunda yer alan bir şairdir.*”⁸ Mu'allim Nâci'nin tilmizlerinden olup aralarında kuvvetli dostluk bağları mevcuttur. Muallim Nâci ile mektuplaşmaları önemlidir. “Şöyle Böyle” adlı eser iki yakın dostun mektuplarından müteşekkildir. Mektupların içeriği sadece dostluklarının yazıya yansımaları değil, aynı zamanda edebi sohbetlerin yapıldığı bir mecra oluşu yönüyle de önemlidir. İncelemiş olduğumuz eserde yer alan mektuplarda dostluğun kuvvetli bağlarını gördüğümüz gibi edebiyat sahası ile ilgili konuların konuşulduğuna da şahitlik etmekteyiz. Örnek olarak;

Azîz!

Derd azmayan zamaneden bir rind harâbâti-nîşin yoktur ki iş'âr-ı âşikâneniz ile şirin-i mezâk olmasın. Evet! Harâbâtiyân:

Mâ derd-i keşân hâkdır pîr-i mugânım

Âb-ı ruh cem'iyet-i rindân-ı cihânım

mantıkınca der-himmet medârınıza cebîn-sâ olarak kesb-i temeyyüz ettiklerinden mürdedil-an zehâde karşı mübâhât ile şirin-mezâk olurlar.

*

⁸ Kolcu, Ali İhsan, Ara Nesil Edebiyat Tarihi, Salkımsöğüt, 2018, Erzurum, s.49.

Kibleme sehâb-ı zülf iledir perde kerdenin

Olsun 'amûd subh-ı feleklerde kerdenin

beyti şeyhü'l-İslâm İshak Efendi merhûmun olmakla âdilikten kurtulabilir mi? Veleve ki 'uzmâyı eslâfın olsun her bir sözü âli olamaz. Şütür-gürbeside bulunur) yolunda bir mütâla'acık beyânıyla:

Hazır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr

Rahne-i senin seye penbe-i minâdendir

beytinin halini Efendi'den talep eyledim. Efendi-i muma-ileyh (Bu beytin hallini merak etmiş olduğum cihetle bazı efâzıl-i şu'arâ tarafından halline dâir tahrîr olunan resâili bile ele geçirmiştîm.)"

Bunlarda görülen tevcîhâtta kanâ'at-bahş olmadığından dakâyık-ı şinâsân asra mürâca'at ettimse de yine hal-i müşkil edemedim. Sizin beytin sûret-i halline dâir ma'lûmât-ı kâfiyeniz varsa beyân ediniz bizde müstefid olalım) diyerek yine fakîrinize tevcîh-i hitâb ettiğinden (bu beytin hali kâilini kabirden kaldırıp bi'z-zât iştizâha mütevakıftır) dedim.

Şeyh Ali Vafî eserde mektup türü örneklerinin yanı sıra gazel ve nazireleri ile de ön plana çıkmaktadır. Yazdıkları eski şiir geleneği tarzındadır. Yazmış olduğu nazireler Mu'allim Nâci'ye ait olan gazellerdir.

Bir diğer şair Ali Rûhî'dir. "Ortanın doğusunda yer alan bir şairdir."⁹ Eserde sadece şiirleri ile yer almıştır. Nazire, naat, gazel başlıklarında şiirler yazmıştır. Nazireleri Mu'allim Nâci'nin şiirlerine yapmıştır.

Hâverî müstear ismiyle yazmış olan yazarı, araştırmalarımız neticesinde gerçek kimliği tam olarak tespit edilememiştir. Yazar farklı başlık altında yazdığı farklı türdeki yazılarıyla dikkati çekmiş, diğer yazarlarca da takip edilir bir isim oluvermiştir. Ahmet Midhat ve Mu'allim Nâci'den sonra en fazla imzaya sahip yazardır. Laima Mihriban Hanım ile girmiş oldukları edebi tartışma önemlidir. Ülke sınırları dışında aktardıkları bilgilerde dönem şartları içerisinde değerlidir. Pileri ve Hûşe Çînî başlıklarıyla yazdıklarının önemi yadsınamaz. Bu bölüm başlıklarında yazılanların bilgi vermek maksatlı olduğu için Ahmet Midhat Efendi yazılarını

⁹ A.g.e

müntehâbâtına almıştır. Başlıklarının anlamı da bilgilerin toplandığı yer, bilgilerin toplamı anlamlarına gelmektedir.

Mu'allim Nâcî, Şeyh Vasfî, Ali Rûhî, Haverî dışında Mevâdd-ı Edebiyye bölümlerinde şiirleri yer alan başka şairlerimizde vardır. Bu şairlerimizin isimleri: Selanikli Tevfik, Aşkî-i Askeri, Sa'id, Mahmud Kemaleddin, Süleyman Salim, Hamdi, Tevfik Bey, Abdülkerim Sâbit, Mehmed Latîf, Ahmet Hamdi, Mu'allim Feyzi, Mehmed Celal, Mehmed Emin, Faik Memduh, Aîşe Mahire, Abdülhâk Hamid, Hüsnü, Şevki Beyefendi, Yemenî, izzet Beyefendi, Safa...

Mektuplar: Edebiyatta çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Eserde yer alan mektupları iki kısma ayırır isek; biri edebi mektuplar, diğerleri ise özel mektuplardır. Ahmet Midhat özel mektupları Edebiyye bölümlerinde yayınlamamıştır. Edebiyye bölümlerinde yer alan mektuplar üdebanın birbirlerine yazdıklarıdır. Bu edebi mektupların muhatapları daha çok Mu'alim Nâcî ve Şeyh Vasfî'dir. Mektuplara içerik olarak baktığımızda daha çok edebi bir konu hakkında fikirlerin beyan edilmesidir.

Tercüme: Bir dilden başka bir dile eserin çevrilmesidir. Söz konusu eser tercüme açısından zengindir. Batı kültürünün divan edebiyatını sarsmaya başlaması ilk önce çeviriler sayesinde olmuştur. İlk dönem çeviri eserlerini batılılaşma yolunda çığır açan unsurlar olarak görebiliriz.

Batı edebiyatına yönelmemiz de çeviri eserler sayesinde olmuştur. Edebiyatımızda ilk çeviri eserler 1850'li yıllarda yapılmıştır. 1860-1880 arasındaki zaman dilimi çevirilerin yoğun yapıldığı dönemdir. Günümüzde daha çok çeviri anlamında kullanılan tercüme faaliyetleri Tanzimat döneminde zirvelerde yer almıştır. Hatta bu dönemde tercüme odaları dahi kurulmuştur. Tercümeler toplumların birbirlerini tanımalarına imkân vermiştir. Birçok yenilik milletler bazında tercüme ile olmuştur. Batı etkisinde gelişen Türk edebiyatı dönem yeniliklerine tercümeler sayesinde ulaşmıştır. Çeviriler sayesinde edebi türleri tanımış ve sonrasında o tarza uygun yazma faaliyetleri içerisinde yazarlarımız

bulunmuşlardır. Roman, hikâye, tiyatro, makale vb. türleri tercümelemler sayesinde öğrendiğimiz aşikârdır. Başta Mu'allim Nâcî, Ahmet Midhat, Hâverî, Rıza, Mu'allim Feyzî, Selanikli Tevfik olmak üzere birçok yazarın çevirisi yer almaktadır. Eserleri çevrilmiş olan yazarlar: Zahîr-i Fâyâbî, Voltaire, Victor Hugo, Theophrastus, Souliere, Sâib, Prudhomme, Ömer Hayyâm, Mollâ Câmî, Millevoeye, Lambert, İbnü'l-Fâriz, Hâfız-ı Şirâzî, Gilbert, Florian, Ebu el Hüseyin, Corneille, Béranger vb. meşhur üdebanın eserleridir.

[1]*

1 İHTÂR

İşbu mecmua Tercüman-ı Hakikat gazetesinin ba'demâ neşredeceği eser-i nefisenin şâyân-ı intihâb olanlarını hâvî olacağı gibi Tercüman'ın altı seneden beri çıkmış olan nüshalarındaki nefâisten dahi şâyeste-i intihâb olanları bu mecmu'aya naklolunacaktır.

2 MEVÂDD-I EDEBİYYE

2.1 AHMET HAMDİ BEYEFENDİ'NİNDİR:

Sanmayın takdire karşı arzı tedbir eylerim;
 Arifim ben inkıyâd-ı hükm-i takdîr eylerim
 Dest-yâri-i kemâlâtıyla feyz-i akdesin
 Kâ'betullah-ı dili vîrânı tamir eylerim
 Ben melâmî siretim, meczûb-i şevki hiddetim
 Zühd-i huşk-ı erbabın evzâ'ımla dilgîr eylerim
 Eylesem darb-ı asâ-yı cezbe vâdi-i dile
 Ayn-ı i'câz-ı kelmullahı tefcîr eylerim
 Mushaf-ı rûyun kılıp her lahza dervişi nazar
 Binât-ı hüsn-i yâri hüsn-i tefsir eylerim
 Bir kitabullah-ı nâtıktır vücud-ı âdemin
 Hak bilip ol nüsha-i kübrâ-yı tevkîr eylerim.
 Mihr-i pertv-bâr-ı aşkım istesem Hamdi bugün
 Lem'a-i feyzimle çar akdârı tenvîr eylerim

* Köşeli ayraç içerisinde yer alan rakamlar eserin orijinal sayfa numaralarıdır. Aktarılan eserin sayfa düzenine - şiirlerin ve yazar isimlerinin konumu, bölüm başlangıç ve bitişlerinde kullanılan işaretler vb.- sadık kalınmıştır.

Victor Hugo**2.2 .TAZARRU'**

Öldürme ey avâlimin Allâhu Ekber'i!
Nûrunla keşf-i rah-ı sevâp eyleyenleri
Muslih bulunmasa bu efâzıl miyânede
Bilmez misin neler olacaktır zamanede?
Kim celb eder nigâhını erbâb-ı şirretin
Sıyt-ı bülendi olmasa ehl-i adâletin
Mahveyleme cihandan ümîd-i selameti
Kaldırma yeryüzündeki ehl-i fazîleti
Ya Rab değil mi doğruya muhtâç hâk-dân?
Kâfi değil midir sana bunca ferişte-gân

Mu'allim Nâcî

2.3 .NİYÂZ-I ESİRÂNE

1

Zâhir değil mi hikmeti feryâd u âhımın
Ettim şikeste hâtrını pâdişâhımın
Şevk-i memât şâhididir intibâhımın
Olsun cezası kendi elimle günahımın
Ver tîg-ı hûn-feşânını, al intikamını

35

2

Fark etmeyip cünûn ile sûd u gezendi mi
Pest eyleyen benim yine baht-ı bülendimi
Kurtar şu dertten beni, gel aç kemendimi
Öldürmüyorsun, öldüreyim kendi kendimi
Ver tîg-ı hun-feşânını, al intikamını

[2]

3

Bir lâhza zinde durmaz idim, olsa makderet
Öldürseler, derim budur îcâb-ı ma'delet
Karşında can verip edeyim kesb-i menzilet
Layık mıdır benim gibi âsîye merhamet
Ver tîg-ı hun-feşânını, al intikamını

4

Vardır şehîdin olmak için dilde bir şitâb
Olmaz bu hâl ile yaşamaktan beter azâb
Ersin hatama bir nefes evvel şu ızdırâb
Ben işledim günah kılıcın işlesin sevâb
Ver tîg-ı hun-feşânını, al intikamını

5

Merg isterim bu ketm olunur müddeâ mıdır
Hakkım değil mi yalvarışım nâ-becâ mıdır
Tîgın bela da olsa çekilmez belâ mıdır
Kurbanı olduğum! Bu tereddüd revâ mıdır
Ver tîg-ı hun-feşânını, al intikamını

6

Şerm eyliyor mevanis-i dîdâr gözlerim
 Hiç etmiyor ziyaret-i ruhsâr gözlerim
 Bir katil etmek istiyor ihzâr gözlerim
 Tîgında kaldı baksan a hûn-bâr gözlerim
 Ver tîg-ı hun-feşânını, al intikamını

Mu'allim Nâcî

Produm [Prudhomme]¹⁰

2.4 .ÂLEM-İ FÂNİ

Bu âlem-i fânide bütün erguvanlar helaktedirler. Tuyûrun nagâmâtı da devamsızdır. Ben öyle mevâsim-i sayf-ı hûlyâ ediyorum ki müddetleri dâimî ve cavidânıdır.

Bu âlemi fanide gül dudaklar sularlar. Kadife gibi letâfetlerinden hiçbir eser kalmaz. Ben öyle bûseler hûlyâsındayım ki zevki daimi ve câvidaânıdır.

Bu âlem-i fânide insanların kaffesi sevdâ ve muhabbetlerinden kan ağlarlar. Ben ol âşık ve âşıkâne çiftlerin hûlyâ ediyorum ki muhabbetleri dâimî ve câvidanıdır.

2.5 .HÜKM- İ ÂYET-İ KERİME

“Her şey hâliktir, illa vechüllah!”

Veçhi ma'nevi-i rubûbiyyetin reng-i latîf erguvânesi bu 'âlem-i dünyanın erguvânlarındaki renk gibi seri'ü'z-zevâl değildir. Ezelidir. Ebedidir.

İlhâm ve ihsâs-ı semâvî mürğ-i manevisi âlem-i pestin tuyûru gibi kasîru'l-elhân değildir. Ezelidir. Ebedidir.

[3]

¹⁰ Prudhomme Fransa'nın mu'asırîn edibâsı meyânında Victor Hugo derecesini ihrâz eylemiş bir edib-i hekimdir.

Son ümîdgâh-ı beşer olan behişt her dem bahar. Bu ‘âlem-i hâlıkın rebî-i vasıfları gibi müsta’id-i hazân olamaz. Ezelidir. Ebedidir.

Mahbûb-i hakîkatin lübbi ma’nevîsi afat-ı pejmürde giden âzâdedir. Ezelidir. Ebedidir.

Muhabbetullah öyle hubb-i mâsivâ gibi acı gözyaşları pahasına nedâmetten başka bir netice göstermemek şâ’ibesinden âzâdedir. Ezelidir. Ebedidir.

Sübhanallah! Mahbûbe-i hakîkat hangi libâsa bürünmüş olsa sanki endâm-ı latifine biçilen kisve-i asliyye ondan ibâretimişçesine her libâsını kendisine yakıştırır.

Derler ki elfâz-ı meânînin kavâlibidir. Me’ânî ancak ma’nâyı hakîkat olursa hangi kavâlib-i elfaza dökülürse dökülsün hep bir şekîl ve sûrette tecessüm ve temessül eyliyor.

Produm [Prudhomme]’un âlâyiş-i fâni hevesâtından ziyade lezâiz-i câvidânı ya meylini iş’âr eden bu beyitleri “Küllü şey’in hâlık... ilanihayı” hükm-i celîline vukûftan evvel tatbîk-i hisseylemiş olması demek değil midir?

Ahmet Midhat

Produm [Prudhomme]

2.6 .MÜFEKKİRE

Ey silsile-i ezmân-ı mütekâmile-i saat-i hâzıraya rabt eden müfekkire!
Hayranımın! Ey ‘âlem-i vücuttan çıkmış olanların cilvegâh-ı bedi’!

Cebîn-i levhâ-i dehâ veya harb-âşinâ olan bunca büyük adamları mahvolmuş kıyas etmek nâ- revâdır.

Sen onların nâmlarını her ne zaman yâd eylesen kalkıp karşımıza gelirler. Mükâlemeleriyle mütelezziz oluruz. Bu ukûl-ı âliye ashâbıyla söyleşmemize müsâ’ade ettiğin halde muhabbet-i müşfikânemizi câlib olan birtakım hazîn gönüllerin dahi davet ve ihzârına müsait bulunmalısın. Zaman-ı hâzır o şehr-i âyin kandillerine benzer ki göze görünür görünmez müntafi’ olur gider. Fakat sen arzu edersen geçmiş bin şehrrâyini tekrar ziyâ-nisâr-ı aktâr edebilirsin!

Zaman-ı hâzır işitilir işitilmez biter gider. Bir feryad-ı muztaribânededen başka bir şey değildir. Fakat sen istersen derd-mendân-ı eslâfın edip gittikleri nevhaları cem' u ihzâr ile o feryadı dünyayı bir nâle-zâra döndürecek derecede büyütebilirsin!

Sen mâzîden hâl icadı gibi bir iktidar-ı mu'ciz-nümâyâ mâlik olduğun için kâbil-i müşâhede olmayan emvât-ı evvelîne havsâla-i idrâkten hariç bir sûrette hayat-ı taze bahşedebilirsin!

[4]

Bir meyyit olan pederimi hayale aldığım zaman onda müşâhede eylediğim o mevcûdiyyet nedir? Oğluyla mülâkât için 'avdet etmiş olan bu pederin gönlümde cevelân etmekte olduğu fezâ ne fezâdır.

Hayât ve memât gibi yekdiğere zıt olan iki hâl bizi birbirimizden ayırmış iken sen ne kuvvet-i i'caz-kârane ile bizi yine birleştirebiliyorsun.

Mâzi ile müstakbel arasındaki hâciz gibi pederimle benim beynimizde dahi bir hâ'il var iken sen bu hâ'ili nasıl ref' edip de ikimizi cem' ediyorsun?

Bu hâ'ili ortadan kaldıran ikimizden hangimiz? Peder mi bana geliyor? Ben mi ona gidiyorum?

Hâlbuki benim hayatım mâzîye doğru imtidâd etmek ihtimali yoktur.

Pederimde bugün hayât-ı cismâniyeye 'avdet edemez.

Ey müfekkire! Dil-i dehşet-zedem senin hakkında bir 'ilm-i tâmm-ı yakîni hâsıl etmek ümîdine veda ediyorum. Fakat senin sâlîfe-i baîdenin dalıp gittikleri zulmet âbâd-ı bî muntehâya doğru gidip gidip de nazar-ı dikkatinin nerelere kadar ta'ammuk ettiğini görmeye çalışacağım.

Eslâf-ı hâlikeden kalmış harabelerde bulacağım, Tevrât-ı müsveddetü'l-evrâka mürâca'atla sâha-i vücutta şimdiye kadar kat' ettiğim mesafenin mebde'ini tedkîk ile uğraşacağım.

Hayât-ı muztaribe elinde zerrin fânûsunu yükselte yükselte önüm sıra gidiyor. Ben de başımı şimdiye kadar geçip gelmiş olduğum muzlim reh-güzâra doğru döndüre döndüre onun arkasından koşup gidiyorum.

Hayat dedikleri bu divane-i bî-karar nereden gelip nereye gidiyor?

Onun peride-renk ve bî-direng fânûsu sâliki bulunduğum pâyânsız yolun ancak tehî bıraktığım beşikten imlâ edeceğim mezara kadar olan mesâfe-i kasîrasını tenvîr edebiliyor.

Ben bu mevcûdiyetten evvel de var idim. Mevcudiyetimin ibtidâsı ve intihâsı yoktur.

Ey müfekkire! Dünyaya gelmezden evvel ne olduğuma dair hiç vukûfun yok mudur? Bütün kuvvetlerini cem' et! Şimdiye kadar kaç kalıba girmiş kaç âfitâb-ı rahşân görmüş olduğumu hudut-ı ittilâ'mızın hâricinde kalan zamanlardan su'al ve istîzâh eyle!

Âh! Sükût-ı musırrâne ile mukabele ediyorsun. Nim-pûşide olan dalgın gözlerin küre-i arzı tecavüz edebilip de benim 'âlem-i ezeldeki aslımı göremiyor. Benden tebâ'ud etmekte olan aslımı

[5]

mukadderâtımı keşfe çalışıp dururken silsile-i 'ömrümün her iki ucu birer şeb-i deycûr-ı mechûliyyete merbût olduğunu hissediyorum.

Bir seyyar feramuşkâr olan tarih bana nereden peydâ olduğumu bir türlü öğretmiyor. Hâk-i hâmuş ise emvâtın nereye gitmekte olduklarına dair hiçbir haber veremiyor!

Mu'allim Nâcî

Jilber [Gilbert]¹¹

2.7 .ÂŞIK-I ME'YÛS

Tenhâ hazîn orman! Giriftâr elem-i şedîd olduğum hâlde bende girîzân olan halâvet-i hayatı hissedebilmek ümîdiyle biraz teneffüs etmek için sâye-i latîfine ilticâ ediyorum.

Herze-gerd insanlar! Şehrin izdihâm-ı kasvet bahşından ne alırsınız? Sizin gözlerinizi kamaştıran şey bana ayn-ı elem görünüyor.

Muztarib gönlüm şu mü'essir sükûtu şu hazin yerleri seviyor.

¹¹ Gilbert ekseriyetle hicivde şöhret almış fakat âsar-ı aşikâne hikemiyetiyesi dahi bîhakkın mazhar-ı takdîr olmuş bir Fransız şairidir ki 1780 sene-i Miladiyesinde attan düşerek vefat etmiştir.

Ağaçlar! Söyleyin. Sevdiğim sizin aranızda mıdır? Sevdiğim! Sevdiğim!
 Âh! Sesimi işitmiyor. İnsafsız orman! Sevdiğimi elimden sen mi aldın? Eyvah!
 Hayran hayran izini arayıp geziyorum.

Dil-firib yapraklar! Yapraklar!... Bilmez misiniz? Sizin sâyenizde sevdiğimle
 kaç defa dâde-i ağyardan nihân olarak sohbette bulunduk! O halâvetli dakikalar ne
 kadarda süratli geçti!

Orman! Sevdiğim yanımda âşıkâne terennümlere başladığı zaman sen de
 onun tekriri nagamâtiyle meşgûl olurdun. Şimdi de âvâz-ı ruh-efzâsını işitiyor
 musun? Söyle! Acaba sevdiğim yine benimle birleşecek mi?

Efsûs! Bu su'alime karşı "hayır" cevabını işitir gibi oluyorum.

Kulağıma gelen ses nedir? Sadâ-yı tebşîr-i hâtif! Halecanlı gönlüme
 "Sevdiğin yine sana geliyor" diyor.

Sevdiğim geliyor. Ne tatlı geliş! Hemen kucaklaşalım. İşte avâz-ı pâyini
 işitiyorum. Çemen üzerinden fişır fişır yürüyerek geliyor.

Heyhât! Sedâsını işittiğim o değil, şurada bir kayanın üzerine ahenk-i hazîn
 ile dökülerek beyaz beyaz köpükler saçmakta olan cûybâr imiş! Irmak ne hazin
 çağlıyor. Benim talihsizliğime ağlıyor.

[6]

Kenar-ı cûybâra letâfet-efza fakat âmâde-i fena olan ağaçlar, bu ser-be-semâ
 çamlar, şu serviler, sâkit ü gam-nâk orman hep benim hâl-i hüzn-âverimden
 müte'essir görünüyor. Âh! Sevdiğim hâlâ gelecek mi? Artık vakit kalmadı. Gelse de
 güzel gözleri, şehîd-i şimşir-i hasreti olan âşıkının cism-i bî-hayâtını, birde onun
 üzerine serpeceği gözyaşı katarâtını görecektir. Âh u enîni, nazar-ı hazîni kabrimi
 ziyarete gelerek mucib-i izdiyâd-ı elem olacaktır.

Mu'allim Nâcî

3 MÜTENEVVI'A

3.1 NEFÂSET-İ TABÎ'İYE VE SANÂYİ'-İ NEFİSE

Bu serlevha altında yed-i Kudret'in âlem tabî'atta cihet cihet tertip ve ta'mîm etmiş olduğu nefâis ile bir de sanâyi'-i nefisenin enzar-ı veleh ü hayrete arzylediği nefâset arasında ki münâsebeti müvâzene edeceğiz. Ancak sâha-i tabî'attaki nefâset hakkında herkesin az çok bir fikr-i mahsûsu olduğu hâlde sanâyi'-i nefise henüz bizce te'ammüm etmemiş olmak hasebiyle ol bâbda herkesin bir fikr-i mahsusu bulunamamak tabî'i olduğundan bunun için Tercümân-ı Hakikat'in geçen bir nüshasındaki münderic "sanâyi" serlevhalı bende mürâca'at lâzım gelir. Sanâyi'-i nefise hakkında bir fikir icmâli hâsıl eyledikten sonra ise şu makâlemizin mutâla'asından kari'lerimizin hem mütelezziz ve hem de müstefid olacaklarını pek kuvvetli bir sûrette ümîd edebiliyoruz.

-1-

Şair Nedir

Vehle-i ûlâda hatıra gelen şey şair "müstefilâtün" bahirlerinde bocalayarak tahayyülât girdâbında hemen boğulup gitmek üzere iken bir mersây-ı selâmet olmak üzere kûşe-i istirâkı bulup kurtulan bî-çâreden ibâret olmaktır. Ancak biz bundan ibâret olan şairleri Hazreti Naci'nin hışmına havâle etmekle iktifâ eyleriz.

Merâmımızın mizaha haml olunmaması ricâsıyla şairi tarif ve tavsîfe şu yoldan girişeceğiz;

Şair sâ'ir insanlar gibi iki gözü iki kulağı bir kalbi bir beyni velhasıl havas-ı zâhire ve batînesini isti'male tavassut edecek olan azâsı mevcut ve mükemmel bir adamdır.

Havâsın gerek zâhiresinde ve gerek batînesinde mahsûsatın mercî-i umûmîsi "dimâğ" olmak hasebiyle dimâğın cesâmeti insanın melekât-ı mütenevvi'asınca pek büyük hükm

gösterdiği hakkında bir mes'ele-i mühimme-i fiziyojigiyye mevcut ise de burada bahsi o vadiye saptırmak istemeyiz. Şairin sâ'ir adamlar gibi bir adam olmasını tasavvur etmeyi kâfi görürüz.

Lakin Hazret-i Kur'ân bile hükmediyor ki bazı kimselerin gözleri vardır göremezler, kulakları vardır işitemezler. Hazret-i Kur'ân bunları hayvan addederek belki hayvanlardan bile adall olduklarını hükmediyor. Binâenaleyh şairin bu hükm ile mahkûm insanlardan olmadığı dahi göz önünden ayrılmamalıdır.

Yalnız bu kadar da değil. Hikmet-i Kur'âniye nazarında gözleriyle görmek ve kulaklarıyla işitmek şarıyla insan addolunan nâtik hayvanlara nisbetle şairin görgüsü daha âlîdir. Hele kuvve-i müfekkiresi o kadar muktedirdir ki şair hangi tarafa baksın olur olmaz erbâb-ı basar ve basîretin göremeyeceği dekâyık gördüğü gibi hayalinde dahi hangi şeyi tahayyül ve tasvîr eylemiş olsa sâir erbâb-ı tahayyül ve tasavvurun vâsıl olabilecekleri dereceden mutlaka daha pek çok ziyade ileriye gitmiş olur. Bu sebepse mebnîdir ki şair gördüğünü ve hissettiğini söylediği zaman erbâb-ı fikir ve basara sanki hiç müşahede etmemiş veyahut duymamış oldukları şeyleri irâe ve ihsas eyliyormuş gibi bir hâl ile herkes şairin ifade-i müşâhedât ve mahsusâtına vâlih ü hayran olur.

Halbuki şair müşâhedât vâk'asını lisân-ı mu'ciziyyâtı ile ifade edebileceği gibi eline bir fırça vurulacak olsa ve kalemini tahrîkte olan mümâresesi kadar fırçasını da idârede ta'limi bulursa müşâhedât ve mahsusâtını taklid-i tabî'at yollu tasvîr ve tersime de muktedir olur. O zaman ise biz şaire "ressâm" nâmını veririz.

Hakikat! En âlî bir fikrin mahsulü olan bir nüsha-i nefise-i edebiye ile yine öyle âlî bir fikrin mahsulü olan bir nüshâ-i nefîse-i ressamîyenin nazar ve fikr-i beşeri zevklendirmek ve tab'-ı insan üzerinde te'sirât-ı lâzimesini göstermek hususunca ne büyük münâsebetleri vardır.

Ya şair müşâhedât ve tasavvurât ve tahayyülât-ı müdekkikanesini lisan-ı edebi ile tasvîr etmediği gibi fırçasıyla dahi tersîm etmeyip de oyguç ile bir mermer üzerine hakkeder ise?

Mâhir bir heykeltıraşa dahi şâ'iriyyet sanatı verilmemek kâbil midir?

Sâhib-i şû'ûr 'âlem-i tabî'atta bir sadâ işitir. Bir değil birçok sadâlar işitir. Ama bunları sâ'ir insanlar gibi işitmez. Dikkat eder anlar ki bu sadâlar sekiz perde dâ'iresinde dâir olarak onlarında birincisi sekizincisinin aynı ve fakat daha tizidir. Ba'dehu edibîn tasvîr-i hayâlini kemâlât-ı münâsibe ile tertip ve ressamın elvân-ı münâsibe ile tezyîn ve heykeltıraşın eşkâl-i münâsibe ile teşkîl eylediği gibi o sahib-i şû'ûr dahi esvât-ı mezkûre ile kendi hayâlini öyle bir sûrette tasvîr eyler ki sâ'ir erbâb-ı sem'e ismâ' eylediği zaman cümlesini çıldırtmak derecelerine getirir. O hâlde bu sâhib-i şû'ûra verilen "müzikacı" unvanı âdeta "şair" lafzının müterâdifî değil midir?

Şair hakkında buraya kadar tefhime çalıştığımız merâmı kâri'lerimiz tefehhüm edebilmişler ise kendimizi bahtiyâr addeyleriz. Tefhim edememiş oldukları hâlde dahi kusuru bahsimizin nezâket ve ehemmiyetine göre bizim ifâde ve ifhâmımızda ki noksana haml ederek maa-haza fıkra-i atiyemizle dahi kâri'lerimizin meleke-i tefehhümlerine yardım eyleriz.

-2-

Kudret-i Temyiz

Yukarki fıkramızda edip olsun ressam olsun heykeltıraş olsun bestekâr olsun âlem-i imkân-ı tabî'de gördükleri veyâhut müşâhedât vâk'alarının delâletiyle tahayyül ve tasavvur eyledikleri şeyler sâ'ir insanların görgülerinden ve tasavvurlarından âlî olan sâhib-i şû'ûrların cümlesini "şair" unvân-ı umûmiyyesi altında cem' eylemiştik.

İmdi düşünelim ki şairin ağzından çıkan sözler lûgat kitaplarında müctemi' olan hurûf ve kelimâttan başka hiçbir şey olmayıp o hurûf ve kelimâtı şair kadar herkes bildiği ve kezalik şairin sâha-i tabî'atta meşhûdu olan şeylerin hiçbirisi de hiçbir kimseye mestûr ve mahfî olmadığı hâlde nasıl oluyor ki şair müşâhedât ve tasavvurâtını irâ'e ve tasvîr eylediği zaman benim diyen erbâb-ı fikir ve nazar bile güyâ evvelce hiç vukûfları olmayan şeylere yeniden irşâd olunmuşlar ve hem de semâvi bir lisân-ı mu'ciz beyân-ı edeble irşâd olunmuşlar derecesinde valih ü hayrân oluyorlar?

Kezalik düşünelim ki bir ressam herkesin ma'lûmu olan renkler ile yine herkesin nazarı tedkîkine küşade bulunan elvâh-ı müşâhedâtını veyahut 'âlem-i imkân-ı tabî'deki müşâhedâtın delâletiyle hayâlinde vücuda getirdiği levhaları erbâb-ı fikir ve basara arz eylediği zaman nedir o kudret o meleke o hâssa ki

[9]

erbâb-ı temâşâyı tabî'atın temâşâsından ziyâde mütehayyir eyliyor? Zira bir demet ezhâr-ı tabî'iyenin temâşâsından ziyâde yine bir demet ezhârın sûret-i mürtesimesini temâşâ etmek erbâb-ı dikkati daha ziyâde dûçâr-ı ta'accüb ve istiğrâb eylediği her zaman görünmektedir.

Herkesin kulağıyla işitebileceğinden mâ'adâ boğazından dahi çıkarabileceği esvâta bir nizâm ve bir âhenk veren müzikacıda nedir o kuvvet ki esvât-ı mürettebe ve muntazamasını ismâ' ettiği adamları isterse şevk ve şetâret ile doldurup ister ise hüzn ve kederle hüngür hüngür ağlatıyor?

Evet! Diyebiliriz ki bu hâle sebep olan "kudret-i temyîz" der ki Cenabıhak bunu yalnız insan evladına 'inâyet buyurmuş ve o kudret-i temyîziyenin derecât-ı mütefâvitesine göre insanları dahi merâtib-i natıkiyetçe yekdiğerinden farklı olmak üzere tertip eylemiştir.

Lakin insanı tasvîr-i hayâlâtına gerek kelimat gerek elvân ve gerek esvât ile muktedir eden şeye yalnız bir "kudret-i temyîz" dir dersek bu kudreti yine lâyıkı vecihle izâh etmiş olamayız.

Düşünmelidir ki o kudret-i temyîz Sâni'-i Mutlak Hazretleri'nin âsâr-ı mahâret-i hâlikıyyeti olan mükevvenât ve mahlûkatın derecât-ı nefaisini temyîze kadar muktedir oluyor.

Düşünmelidir ki Kur'ân-ı Kerim'de insanoğlunun nazar-ı dikkati dağların sûret-i rif'atine ve denizlerin keyfiyyet-i temevvücüne ve ecrâm-ı semâviyyenin kanun-ı devr ü hareketlerine davet olunması Sâni'-i Mutlak Hazretleri'nin asâr-ı mahâret-i hâlikânesini insanoğlunun nazar-ı temyîzine koymak demek olup bu hâlde ise ekmel-i sun'-ı ilahîsi olmak üzere dahi mebhüs-ün anımız olan kudret-i temyiziyye-i beşeriyyeyi îmâ buyurmuş oluyor.

Kudret-i temyîz eğer yalnız mahlûkât ve mükevvenâtta olan nefâisi veyahut o nefâisin derece-i nefâset-i tabî'iyyesini fark ve temyîz ettirecek olsa bile avâtıf-ı

ilahiyenin o kadar ekmele addolunur ki biraz cesaret edilecek olsa bu âtîfetin bu ni'metin ni'met-i akla bile tefevvuku tahayyül edilmek derecesine varılır.

‘Avâm-ı nâstan daima iştilir bir sözdür ki “Hayvanlarda dahi akıl var ise de fikir yoktur” derler. İşte bu “ fikir” denilen şeyin daha mükemmel bir ta'bîri olmak üzere biz “Kudret-i Temyîz” ta'bîrini tercih eyledik.

Lakin kudret-i temyîz bize yalnız nefâset-i tabî'yyeyi fark ettirmekle mi kalıyor? Eğer yalnız o derecesiyle kalmış olsaydı şair olamazdın. Güya müşâhedât veyahut

[10]

tahayyülâtımızın tercümesi olmak üzere bir kâğıt üzerine dört beş kelime yazmak veya birkaç renk bulaştırmak veyahut boğazımızdan birkaç sadâ çıkarmak ile bunları kendimizi beğenecek bile olsak kimseye beğendiremezdik.

Demincek tasavvur eylediğimiz şair neydi? Müşâhedâtını irâe' ve muhayyelâtını tasvîb eylediği zaman herkesi valih ü hayrân eden sâhib-i şu'ûr değil miydi?

İşte burada ta'yîn ve hükmetmelidir ki şairin temyîz eylediği nefâset hem kendisince nefis hem şâirlerince nefistir.

Nefis Nedir

Bundan mukaddem bir eserimizde nefisin “nefs” ten iştikâkı hasebîyle bir şeyi nefisin bi'lvücûh hüsn ve letâfetiyle nefse ve ruha hoş gelmesi lâzım geleceğini der-miyân etmiştik.

“Gönül kimi severse güzel odur” sözünü “Gönül neyi severse güzel odur” sûretine dahi tahvîl eder isek güzel ve nefis denilen şeyin neden ibâret olduğunu bir dereceye kadar ta'yîn etmiş oluruz. Lakin evvelce dahi dediğimiz vechle yalnız bu ta'yîn olunan sûretten ibâret bulunan hüsn ve letâfet ve bunlardan mütehasıl nefâset yalnız bizim kendimizce bir nefâset olup bizce nefis görülen böyle bir şeyi

başkalarına dahî nefis olmak üzere tasdîk ve kabul ettirmek için cebre asla salâhiyetimiz olamaz.

Zaten bir edip bir ressam bir bestekâr size mahsûl hayâlini arz ettiği zaman bunlarda ki nefasete hayrân olmanız için sizi icbâr eyliyor mu?

Burada bir su'al-i mukadder vârid olur denilir ki:

– O hâlde nefâisin temyîz nefâseti için insanoğlunun elinde bir kanun bir mikyâs bulunmalıdır. Böyle bir şey var mıdır?

İşin ibtidâları için vardır. Kari'lerimizin kâffesi az çok edebiyata müntesip oldukları derkâr bulunduğu takdir-i nefâset için elinde ne gibi bir kanun ve ne derecede bir mizân bulunabileceğini edebiyatı misâl ittihâz ederek arz eylerim:

İnsan asar-ı şu'ûrunu edebiyat meydanına koymak yani müşâhedât ve tahayyülâtını hurûf ve kelimât ile irâ'e ve tasvîr etmek isterse ma'lûmdur ki hurûf-u hecâden besmele-keş-i ibtidar olarak lisânının sarfını nahvîni mantığını me'ânisini bedi'ni beyânını tahsîle mecbûr olur. Ancak bundan sonra iş “zevk-i edep” dedikleri

[11]

şeye kalır ki bizim burada ihtiyâr etmiş olduğumuz ta'bîr iktizâsınca “İnsan ondan sonra kudret-i temyîzine mürâca'at eder” demek olur.

Resim ve musiki dahi böyledir. Münâzara ve elvân kanunlarından ve nota ve makâmât usûllerinden sonra gerek bir ressam ve gerek bir müzîkacı mutlaka kudret-i temyîzi derecesinde terakki ve ta'allümü edebilir.

-4-

Kudret-i Temyîz Vehbî midir Kesbî midir

İnsan evladının kâffe-i melekâtı esâsen vehbî olup ancak bu melekâtı tevsi' hususunda kesbîn yani tabi'iyâtı tetkikin pek büyük dahli vardır.

Erbâb-ı tedkîk nezdinde tahakkuk etmiştir ki azim çöllerde veyahut ittisâlâtı olmayan adalarda veya insan yüzü görmeyen dağlarda bir hâl-i bedeviyet ve belki de vahşette kalmış olan akvâmın saha-i tabi'atte temâşâ ettikleri şeyler neden ibâret ise

natıkiyyetlerince dahi dereceleri o sahada ki şeyleri derece-i tedkîkleriyle mütenâsip kalmıştır. Afrika çöllerinde Cezayir-i Bahr-i Okyanusu'nda ve Avrupa ve Asya'nın Kafkas ve Ural gibi cibal-i cesimesi aralarında kalan bir çok akvâmı lisânca o kadar geride kalmıştırlar ki bunlar meyânında bazıları hemen birkaç yüz kelime-i asliyeden ibarettirler. Levha-i tabiatın tedkikinden yalnız birkaç yüz kelime icâdına lüzûm görece kadar netice çıkarmış olan bu halkın dahi derece-i kudret-i temyîziyyelerine göre edebiyatı resmi musikisi olursa istiğrâb edilmez ya?

Garâ'ib-i latîfeden olarak bazı gazetelerde okuduk ki: Habeş memleketinde ahâlisi Hristiyan dinini kabul etmiş olan bir kabile nezdinde gâyet eski bir İncil-i şerîf nüshası bulunarak hem de musavvermiş. Hâlbuki evlad-ı Sam'dan olan yani rengi beyazca kılları düzgün ağzı burnu mevzûn bulunan Hazreti İsa ile havâfîlerini nasıl resmetmiş olsalar beğenirsiniz? Cümlesini siyah renkli kıvrıkcık kıllı dudak ve burunları büyük zenciler sûretinde tasvîr eylemişler. İşte anlaşılıyor ki insan hep müşâhedâtının delâletiyle tasavvur ve tahayyül eder.

Hele müzika hususunda birkaç tahta parçasının takırtısını ince saz zanneyleyen akvâm bulunduğunu "Kırkambar" serlevhali mecmû'âmızın bir fıkrasında tafsîl eylemiştik. Ne hâcet müzikada daha ileriye giderek düdük ve kabak ve gusle ve gâйда icâdına kadar varmış olanları dahi dört nihayet beş nota kadar bulabilmiş ve onlarla kulaklara kesel

[12]

verecek ve her biri diğerine müşâbehetten kurtulamayacak birkaç hava uydurmuş kavimler 'âlem-i medeniyyet ve terakkîde bile vardır.

Tabî'âten tedkîkât ve müşâhedât vâk'aları bundan ileriye varamayan insanların kudret-i temyîzine ne kadar vüs'at gelebilir? Cidden terakkî etmiş olan milletlerin vücuh-ı tedkîkât-ı şâmileleri sâyesinde kudret-i temyîzlerine dahi vüs'at geldiğinden onların temyîz eyledikleri nefâyis sâ'ir bir çok kimseler nezdinde dahî nefis olmak üzere kabul olunur.

Şu kadar ki kudret-i temyîzin asla ve esâsen vehbi olması fikrini işbu tedkîkât ile kudret-i temyîze vüs'at geleceği kazıyyesi asla ihlâl edemez. Zaten 'ulûm-ı funûn ve hikemiyyât nâmıyla kitaplara doldurulmuş olan şeyler dahi hep erbab-ı temyîzin mahsûl keşifleri olduğundan insan tahsil-i ma'ârifle onlara mâlik olduktan sonra

kudret-i temyîziyyenin delâleti derecesinde dahi tedkîkat icrasıyla başka adamların göremediklerini görmek ve tahayyül ve tasavvur edemediklerini tahayyül ve tasavvur etmek merâtibini bulmalıdır ki bu sûretle temyîz ve takdîr edeceği nefâis-i cihanı vâlih ü hayran eylesin

-5-

İktidâf-ı Nefâis

Edîp olsun ressam olsun bestekâr olsun her hâlde erbab-ı şu'ûrdan olup yalnız kendisince nefîs olan şeyleri değil sâ'ir insanların dahi meyil ve muhabbet edecekleri nefâyis-i iktidâf ve cem' eyleyecek olanlar için mürâca'atgâh-ı dâ'imi ancak sâha-i tabî'at olabileceğini buraya kadar serd eylemiş olduğumuz mülâhazât kâri'lerimizin elbette tesellüm ettirmiştir diye i'tikâd eyleyiz.

Bu i'tikâd husûle gelmiş ise münâsebetlerini mûvâzene edeceğimiz nefâset-i tabî'yye ile sanâyi'i nefîse arasındaki münâsebet kendi kendisine meydana çıkmış olur. Yani zihinler derhâl hükmeder ki nefâset-i tabî'yye her hâlde sanâyi'i nefîseye galip olup gayeti sanâyi' i nefîse nefâset-i tabî'yyenin mukallidi olmak derecesinde kalır.

Hâlbuki hakîkat bundan ibâret değildir.

Şu son hükmümüz kâri'lerimizin istintâc eyledikleri neticeye vehleten ve kat'yyen menâfi düştüğü için istigrâb buyursunlar. Hakikat-ı halin kendi istintaç eyledikleri neticeden ibaret bulunmadığını pek kolay pek vâzih ispat edeceğiz.

Evvela sâha-ı tabî'at o kadar vâsi'dir ki hiçbir kimsenin nazar-ı tetkik ve temâşâsı onu def'aten ihâta edemez. Sani' Te'âli ve Takdis Hazretleri kendi kudret-i ezeliyyesine nisbetle

[13]

bir zerreden ibâret bulunan işbu küre-i arzı bizim tedkîkimizdeki şümûle nisbetle pek vâsi' yaratmıştır. Bizim için küremizin haricine çıkararak lüzûmu kadar tebâ'üd eyledikten sonra tamamı münâsip bir nokta-i nazar bulup da temâşâyâ imkan olmadığı gibi bu imkan farz ve tahayyül olursa bile o nokta-ı temâşâdan görebileceğimiz şey buradan gördüğümüz küre-i kamerden daha büyük ve nim-

ziyâdâr bir seyyâreden ibâret kalıp onu teşkîl ve tezyîn edilen mevâlid-i selaseyi yani cemâdât-ı nebâtât ve hayvânâtı asla tedkîk edemeyiz.

Bundan kat'-ı nazar sâha-i tabî'atın yalnız bir cüzünü temâşâ ve tedkîk etmiş olsak bile o cüz'ün tamamıyla teneffüsümüze hoş gelmesine imkân tasavvur olamaz ki hatta bunun başkalarının dahî nazar-ı hayretlerine arz edebilelim.

Çeşm-i beşer âlem-i imkânda her neyi görür ise o şey yüzünden kendi nazar-ı hayretinde tecellî edecek nefâsete hayrân olmakla beraber birçok noksanlarını dahî bulup hükmetmekten geri kalmaz. Bu hâlî insanoğlunun kibir ve gururuna hamletmemelidir ki bu hâl insanın dahî sani' ü hâlıkî olan ol san'atkâr-ı hakîkiyenin bir hikmet-i hilkatî ve mahâret-i san'atî iktizâsıdır.

Meselâ bir Yunânî sana'tkâr “Venüs de Milo” denilen heykeli yapmış hüsn-i cemal-i ilahesi olan Zühre'nin heykelidir diye ortaya koyacağı bir mermer için hangi güzelin vücudunu model ittihâz edebiliyor? Tenâsüb-i endâm ve letâfet-i cemâl hususunda akıl ve hayâlin ta'akkul ve tahayyülü hâricinde bir nefâset bulmalıdır ki ma'bude-i Zührenin heykeli olmak üzere nazar-ı hayret âleme dahi layık olsun.

Bu hâlde heykeltırâş için ‘âlem-i imkân-ı tabî'de bulunabilen dilberlerin yalnız bir tanesini tercihe cidden imkân olamaz “ Her güzelin bir kusuru olur” diyen pek insafî bir söz söylemiştir. Her güzelin birçok kusurları olur. Binâenaleyh o heykeltırâş her güzelin neresi güzelse onu hayâlinde hıfz ederek bu sûretle cem' eylediği güzelliklerin mecmû'ası olmak üzere kendi hayâlinde bir cemâl-i mücessem yaratmış ve o cemâlî dahi bir mermer üzerinde tecellî ettirmiş olduğu için Venüs de milo “heykeli binlercesine topraklar altında kalıp kolları ve bir ayağı kırıldığı halde dahî el-yevm Pariste Louvre müzhanesinde erbâb-ı temyizi hakîkat çıldırarak mertebelerde nefâset-i nisar olmakta bulunmuştur.

Nefâset-i tabî'iyenin sanâyi'-i nefîseye galebe edemeyeceği hakkında şu misâl kuvvetli bir burhân olarak kabul buyrulur ya? Çünkü sanayi' i

[14]

nefise mahz-ı nefâset olan şeyleri bir ahenk-i lâtif bir sûret-i lâtife ile cem' ve tertip ederek insanoğlunun sâha-i tabiatçe müşâhedât vâk'asınca bulduğu kusurları da dâire-i imkandan harice tard eyliyor.

Bir misâl dahâ arz edelim:

Âlem-i imkân-ı tabî'ide inceli kâlnlı bir çok sadâlar işitiliyor. Ezcümle savt-ı hımar dahi birçok notadan terettüp eylemiş bir makamdır. Sem'-i insana hoş gelir mi?

Bunca şairler fakat şu yekdiğerinden fikir ve lafz istirâkından ibâret şâiriyyetler ile magrûr olanlar 'âlem-i tabî'atteki sâdalar içinde ancak bülbül nagamâtını alkışlamakla ömür geçirmişlerdir. Bülbül kaç nota üzerine kaç makâm yapabiliyor? Makâmı hep tarz-ı vâhidde tekerrür nağmeden ibâret değil midir? Bir bestekâr size yalnız bir bülbülün nağmeleri kadar bir opera yapsa veyâhut o nisbette bir taksim etse bî-çâreyi bî-huzur gözden tard edersiniz.

Halbûki o bestekârına şu sâha-i gabra-i tabî'atte istediği esvatı ahenk-i mahsûsî altında tertip ederek icrâ eylediği san'at-ı nefîsesiyle sizi müstagraktır. Ya şetâret eyliyor.

Nefâset-i tabî'iyyenin sanâyi' i nefîseye galebe edemeyeceğine bu da burhân olamaz mı?

Her şeyi hâl-i tabî'isinde hâm olup altın ve elmas bile yed-i san'atkâra geçmeyince letâfet-i nessar olamıyorlar. Öyleyse nefâset-i tabî'iyye dahî bir nev' ham nefâset olup sanayi'-i nefîse onu işlemelidir ki tab'imize tamamıyla muvâfik gelsin.

-6-

Cibillet-i Beşeriyye ve Nefâset-i Tabî'iyye

Bütün şairlerimiz tabî'iyyâtı alkışlaya geldiği halde nesirci bir muharririn böyle tabân tabâna zıt bir fikir serd etmesine şairlerimiz şâşârlar ise kendilerini ta'zîr etmeyiz. Bizim erbâb-ı temyîzden olmak üzere tasavvur ve tahayyül eylediğimiz şair şu fikir ve mütâla'amıza hiç şaşmaz. Zirâ o sahib-i şu'ur mutlakâ bir hâkim-i mudakkik olduğundan nazm-ı kafiye perdâzâne tanzîm edeceğim diye gözleri kararıp beyni dönmez. Her şeyi nazar-ı tedkîk ve imandan geçirdiği gibi cibillet-i insaniyyeyi dahi tedkîk eylemiştir.

İnsanoğlunun nefâyis-i tabiiyye ile iktifâ edemeyeceği o kadar muhakkaktır ki biraz kendi nefsinin düşünür ise bu hakikat kendi gözleri önünde derhâl tecellî eder.

Hangi adam vardır ki Cenabıhakk'ın kendi zâtında tecellî etmiş olduğu melâhat ve nefâset-i tabî'yye ile iktifâ edebilsin?

Üstüne başına yüzüne gözüne

[15]

çekidüzen verenleri enine boyuna tetkik etmeyelim. Şayet tedkîk derken tenkîde ve tenkîd derken mu'âhezeye kadar varırız.

Fakat insana bir kerede bir resim aldırma ihtiyacı gelsin. Veyâhut bu ihtiyacın sevkiyle bir resimhaneye giden adama dikkat olunsun. “Şöyle mi dursam!” yahut “Şu vaz'iyette mi resmi yaptırsam” diye uzun uzadıya mülâhaza ve müzâkereden sonra ancak bir şeye karar verebilir.

İşte nefâset-i tabî'yye sanâyi'-i nefise ile itmâm edilmeyince insanoğlunun tabî'ne muvâfık düşmemekliğin en kavî burhânı budur.

Netice

Bir insanın sanâyi'-i nefiseye ya vukûf ya muhabbeti ne derecede olursa o insan dünyanın letâfetini ve Cenâb-ı Sani'-i Mutlak Hazretleri'nin mahâret-i saniâ'nesini o nisbette takdîr etmiş olur.

Bir millet sanâyi'-i nefisede ne kadar ileriye gider ise fezâ'il-i medeniyyeyi tevsi' eyleyecek olan istidâtlarını dahi o nispette tevsi' eylemiş olur.

Sanâyi'-i nefise ile iştigâle kendi sinn ü salimiz müsait değil ise evladımızı teşvik edelim. Terakkiyât-ı milliyemize bu yoldan dahi hizmet eyleyelim.

Ahmet Midhat

4 MEVÂDD-I FENNİYYE

4.1 KİYÂMET

Bir zaman olup da bu kürenin yıkılacağı havfî en eski milletlerden en yeni milletlere kadar cümlelerin kalbinde yer tutmuştur.

Birçok efkâr-ı ‘âliye erbâbı bu nokta üstünde itti’âb-ı fikr ederek kıyâmet denilen dehşet-i mutlakanın tasvîri yolunda sözler söylemişlerdir.

Vak’â bu mesele o kadar mühim o kadar parlak bir meseledir ki gerek onun halinde ve gerek tasvîr-i ‘azimesinde zihinle ne kadar yorulsa becâdır.

Volter [Voltaire] bu bahse tahsis eylediği bir makalesinde Latin kadîm üdebâsından bazılarının sözlerini tercüme-i irâd eylemiş.

Virjil demiş ki: “Dehşet-i ‘azîmenin takibinden hâlî olduğu bu mütehayyer kâ’inât şeb idi. Mahve düşmek havfından tir tir titremektedir.”

Virjil bu sözleriyle zelzelenin kıyâmeti ihtâr eylemekte bulunmasını işrâb etmiş olmalıdır.

Locken kıyameti daha parlak bir surette tasvîr etmiş demiş ki:

“Ma’budlara arz ve ihrâk-ı kurbân için yakılân duzah-nişân ateşlerin ne ehemmiyeti olabilir ki bir gün ateş-i kıyâmet

[16]

yerleri gökleri hatta denizleri ihrâk eyleyerek bütün kâ’inât bir ateş yığınından ibâret kalacak ve dünyanın âkıbeti bir yığın kül sûretinde görünecektir. Ovidus yine bu fikri şu sûrette tasvîr eyleyor: “Kâbil-i tağbîr olmayan takdîrin emrî budur ki yerler gökler denizler hatta ma’bûdlar namına ikâme olunan ma’bedleriyle bir ateş-i seyyâl tûfânın istilâsı altında mahvolup gideceklerdir.”

“Citiviziyon mezhebine sâlik olan felâsefenin i’tikâdı dahi dünyanın ateş-i kuvve-i tahririyesiyle münhedim olacağı hakkındadır.

Âlemimizdeki sular anâsır-ı erba’mızdan kuvve-i harâretle kim bilir hangi avâlîme doğru bittebahhur uçup gittikten sonra asıl tevellütgâhı sudan ibâret bulunan hava dahi guyûbet ederek meydanda ateşin kuvve-i tahrîriyyesî kalacakmış. Fakat Citiviziyon ateşte bir de ihyâ kuvveti tasvîr ederek bu kuvvetle âlemin ikinci bir hayata mâlik olacağını i’tikât ederler.

Kudemâ-yı felâsifeden ağılebi âlemin hudûsunu inkâr ile kademine zâhib oldukları gibi fenâsını dahi inkâr ederek bekâsına kâ'il olmuşlarsa da bu sınıf-ı hükemayı "hayaliyyun" diye ta'bir etmek becâ'dır.

Kanûn-ı tabi'atın tedkiki ahkâmıyla iştigâl eden maddiyyun ve tabi'yun vücûd-ı bâriye kanâ'at-ı sahîhe ile kani' ve mutma'in oldukları gibi âlemin hudûsüne de fenâsına da fena kâni' olmuşlardır.

Fakat tedkikat vâk'alarında ki ihtilâfa göre sûret-i kanâ'atleri de muhtelifdir.

Bazıları zannederler ki âlemimizin en güzel fânûsu gibi görünen ve ihyâ-yı 'âlem hususunda muhibbi-i kâ'inâtın en bahr en parlâk vasıtası olan âfitâb-ı âlemin tâbiş-i muntafî olarak tâb u tüvân ihyâkârısı dahi tükenmekle âlemimizin sebab-i helâkî olacaktır.

Müte'ahhirînin en meşhurlarından Newton bunun âksine kâ'il olarak Lâtin kudemâsı gibi küre-i arzdan miyâhın çekilmesiyle kuraklık ve harâret yüzünden âlemin mahvolacağına zâhib olmuştur.

Müte'ahhirînden bazıları ise muharriki seyyârat-ı sâ'ire muhâreketeye zıt olan herhangi bir kuyruklu yıldızın küremize çarparak galebe ederse şikest ve mahveyleyeceğini hüküm eylemişlerdir.

Hatta çendesine mukaddem böyle bir yıldızın bize doğru takribi tedkik olunarak aramızda bir müsademe vukû' ihtimâlinde dolayı haylice ürkmüşük.

[17]

hakîm-i meşhur Humbolt gibi ilm-i tabekat-ı arz ile iştigâl edenler ise küremizi 'âzim bir humbaraya teşbih ederler. Cehennemlerden numûne nemâyı dehşet olân nîrân-ı merkeziyyenin eritip kaynattığı ma'âdin-i mütemmi'anın ve miyâh-ı ma'deniyyenin husûle getirdikleri ebhere-i kaviyye cevfi arzı barutla doldurmuş olmaktan daha müheyib daha muhavvef daha tehlikeli daha dehşetli olduğuna asla şüphe etmemelidir. Kabına sığmayan bu kuvvet-i mızıkâ aralıkta bir şuradan buradan patlak verdikçe volkanların tâşân âteş-i seyyâl belâd-ı ma'mûreyi pâ-mâl eylediği nevâdir nâr-ı mahiyyeden değildir.

Mücma' hakâyik olan Kur'an-ı 'âzîmüştân bu dehşeti âyet-i müteaddide ile en parlak bir sûrette tasvîr eyler ki sahai'f-i kesireden cem'-i âyet edilecek olsa ol 'azametli sûret-i ber-vech-i âti teşkîl eder:

“Vech-i münir-i şems mütekevvir ve mütekedir olarak sönüp gidecek ecrâm-ı semâviye sadme-i kâ'inât ile yerlerinden kapışıp bâran-ı belâ gibi yağacak. Ârz-ı tezelzül ederek cevfindaki muhteviyatı dışarıya taşıracak. Yüksek dağlar pamuk gibi atılarak parçaları cevvi semâda uçuşacak. Kubbe-i asumân dahî inşikâk ve inhidâm ile cihân-ı herc ü merc olacak”

Tasvîr- i kıyâmetin bundan şâir'anesi hayâle sığar mı?

Fakat bu saat hangi saattir?

Bazı zunûn-ı bâtılâ-ı nasârâyâ göre her ne zaman Paskalya nisanın yirmi beşine ve Saint Marc günü dahi bu güne tesadüf eder ve mukaddes cuma denilen yortu nisanın üçüne isabet ve “Fetes Dieu” ile Saint Georgies yortusu ikisi birden Saint John Baptist Yortusu gününe müsadif olur ise kıyamet o sene kopacakmış.

Ehl-i hesâbın keşfine göre gelecek 1886 senesi bu şera'itin cümlesini cami' olduğundan o sene yani bundan iki sene ve üç ay sonra kıyâmet kopacakmış.

Bu fikrayı ahîr bir gazete yazdığı sırada hazırlanmaklığımız için önümüzde daha epeyce zaman bulunduğunu da makâm-ı tezyifte söylüyor.

Ortaya şöyle bir lakırtının çıkması mutlaka bir zamandan beri kiliselere ve manastırlara arazi ve emlak-ı vakf ü hudâyâ ihsân eden dindarların arkası alınmış bulunmasından neşet eylediğine şüphe yoktur. Ezmine-i mutavassıta da dahi böyle dünyanın sonu yakın olduğuna sebk-i mağzan-ı nasârâyı kandırdıklarından “Dünyanın sonu yaklaştığı ve binaenaleyh bana lüzumu kalmadığı cihetle filân yerde kâ'in mülkümü filanca manastıra hediye eyledim” mukaddemesiyle bir

[18]

çok emlak vakfedilmiş bulunduğu ma'lûm olup bu lezzetli kâr ve kesbî yenilemek için şimdi dahi böyle bir söz meydana çıkarılmış demektir.

Hakikat hâle gelince en doğru cevap şudur:

La ya'lemu gaybe illallah.

Ahmet Midhat

4.2 ÇİÇEKLERİN HAVÂ-YI NESİMÎYİ İHLÂLİ

Bahsetmek istediğimiz şey pek de mechûlâtta değildir. Birçok erbâb-ı tedkîk tarafından edilen ihtârât üzerine çiçeklerin lâtif kokularından ihtirâz edenler az görülmez. Ancak bu makalemizde meseleyi biraz daha izâhlıca yazacağımız gibi bir de zurafâdan bir zat kokusuz çiçekleri kendilerinde ümîd-i visâl olmayan kızlara veyahut bu kızları o çiçeklere teşbîh eylemiş olduğu cihetle bu teşbih içinde ki hakîkati dahi meydana çıkarmak için şu fikrayı kaleme almaktayız.

Bir dilberden kâmyab olmak ümîdi bulunmaz ise o mahbûbe bir şukûfe-i bî-bûye benzermiş. Birde kaziyenin öteki türlüünü ele alalım. “Bir dilberde bûy-i visâl olursa şukûfe-i hoş-bûya benzer” diyelim.

Eğer böyle dersek söz daha vâzıh olur. Çünkü ikisinden de istifâde hususunda lazım gelen ‘itidâl daha güzel tahakkuk eyler.

Bir mahbûbe-i dil-aramdan edilecek istifade-i visâl gibi bir şey hususunda itidalin lüzumu bahisleri bir mesele-i fiziyojikiye olduğundan buraya pek de ait değilse de bir nebzeceğini olsun îrâdı iki bahis arasında ki müşâbehet-i şâirâneye muvâfık buluruz.

“Ekonomi-i animal” yani tasarrufât-ı hayvâniyye meselesi sa’ir mesa’il-i ekonomikiye gibi ol kadar muntazam bir muvâzeneye tâbi’dir ki îrâd ile masraf arasında cüz’ice bir tebâyün olacak olursa vücudun yaratması veyahut eksilmesi yolunda te’sirât maddesini derhâl ve bedâheten meydana koyar.

Bu hakîkatin en tuhaf bir misâli olmak üzere arz edelim ki:

İngiltere de büyük at yarışları olur. Bu yarışlarda atlara bindirilecek olan hindilerin hep bir ağırlıkta olması lazımdır. Mu’ayyen olan taklitten daha hafif olanların üzerlerine ecsâm-ı sakîle koyarak sıklet-i matlûba derecesine vardırırmak pek kolay ise de vücutça sıklet-i muayyeneden ağır olanları hafiflendirmek biraz güçtür.

[19]

bunun için dahi şu yolu bulmuşlardır ki:

Kendi hayvanına mutlaka filanca cundinin yenmesi arzu edip de o cundünün sıkleti dahi sıklet-i muayyeneden biraz ziyâdece olursa birkaç vakt-i bî-çare adamı riyâzata çekmeli? Hem ta'âmını hafiflendirmeli hem de ziyadece i'tâb ederek terleterek vücuttan düşürmeli. Bu suretle tasarrufât-ı hayvâniyece musarrafla irade galebe ederek insan birkaç gün içinde birkaç okka ve hatta riyazette şiddet gösterilecek olursa daha ziyade bile sıkletinden gâ'ib eyler.

Halbuki tasarrufât mûvâzenesini nisvâna rağbet kaziyesinin ihlâl eylediği kadar hiçbir şey ihlâl edemez. Bu sarfiyyâtta ifrâta varanların muvâzene-i irâd ve sarfiyât-ı hayvâniyesi neticesini Mehmed Emin Fehmi Bey merhum "Hıfz-ı Sıhhat"lerinde şöyle haber veriyor:

"Cilt soluk ve donuk bir levn ile mülevven olur. Semn mahvolup gözler bir mutad-ı siyah bir daire ile muhât olurlar. Ve simada keder ve ruhsuzluk olmadığı gibi gözlerde dahi magmûmiyet ve ruhsuzluk müşâhede olunur. Bunlardan mâ'adâ meşî ve hareket göç olup soğuğa ve yorgunluğa mukâvemet az olur. Harekât-i cismaniye güç meşekkatlî olup tabî'at ve meşrep tahavvül ederek belâdet ve kayıtsızlık vukû'a gelip kuvvâ-yı fi'liyyeye betâ'et gelir. Zekâvetçe meşhur olanlarda gabâvet-i zuhura gelir."

İşte kokulu bir çiçek gibi kendisinde bûy-i visâl olan bir mahbûbeden ifrât-ı istifâde bu netâic intâç eder. Yani insanın fûru-revnağını soldurup şevk-i şetâretini mübeddel fûtûr eyler.

Ya acaba bûy-i visâlli bir kız gibi kendisinde râyiha-i tayyibe olan bir çiçekten ziyâde istifâde aramak neyi intâç eder?

En hafif netice-i te'siri sersemlik ve daha ziyadesi şiddetli baş ağrıları ve baygınlık olup o güzel kokulu güzel renkli çiçeklerden nihâyet ölüm neticeleri beklemek dahi ba'îd değildir.

Meşâhîr-i etibbâdan Fodere kendi başına kalmış olmak üzere şöyle bir fıkra yazar:

"Sahrada bir güzel çiçek görüp kopararak yazı yazdığım odaya koymuştum. Bu çiçek mandragora (Abdüsselâm) idi. Yazıhânem başında biraz vakit çalıştıktan sonra vücudumu bir gevşeklik ihâta eyledi ki hemen kendi kendimi tutamaz oldum.

Kapı ve pencere dahi kapalı idi. Hâlbuki

[20]

ben çiçeği unutmuştum bile. İlk hareketim pencereyi açmak oldu. Bunun için masa üzerine abanarak kuvvet bulmak lazım geldiğinden o taraftan burnuma bir şiddetli koku gelince dûçar olduğum halin sebebini derhal anlarım. Pencereyi açıp çiçeği attım. Odanın havası teceddüd edince fenalığım dahi mahvoldu.”

Londra gazetelerinde görülmüştür ki sapsağlam bir kadın sabahleyin yatağında meyyit bulunup teşrîh ve keşfi icrâ olundukta o gece odasında bulunduğu bir demet zambak çiçeklerinin havayı ihlâl etmesiyle vefât eylediği tahakkuk eylemiştir.

Çiçeklerin havayı ihlâl etmeleri nebâtâta mahsûs olan usûl-i teneffüsten neş’et eyler. Ağaçlar havanın içine oksijen denilen gazı neşrederek ciyâdetini artırdıkları halde çiçekler bil’akis havanın ceyid gazlarını kendileri ahz ü bel’ ederek havayı yalnız asit karbonik halinde bıraktıklarında havayı adeta tasmîm ederler.

Bir tecrübe arz edelim:

Bir masa üzerine bir delik açınız. Bu deliğe bir kapak uydurunuz. Ba’de deliğin üzerine bir büyük kandîl kapayınız. Kandîlin altına dahi bir demet çiçek veyahut birkaç dâne gül koyunuz. Üzerinden bir gece geçsin ertesi günü aşağıki deliğin kapağını açıp içine bir yanar mum sokunuz. Görürsünüz ki mum derhâl söner.

Bunun sebebi nedir? Kandîl altında asit karbonikten başka bir şeyi kalmamasından ibarettir. Asit-i karbonik ise teneffüs edenleri âdetâ tasmîm eyleyen bir gazdır.

Bir odanın derûnundaki çiçeklerin havayı ihlâl etmesiyle bir miktar kömürün o havayı ihlâl etmesi arasında kimyaca hiçbir fark yoktur. Zîrâ ikisi dahî asit-i karbonik ile havayı tasmîm eder.

Bu fikradan edilecek tembih yalnız odalarda bâhusus geceleri çiçek bulundurmamaktan ibaret olup yoksa bahçelerde ve geniş yerlerde çiçeklerin hiçbir mazarratı olmadığı gibi latîf kokuları câna safâ dahi verirler.

Yani bûy-i visâlin istismâm edildiği dilberlere rağbet hususunda ne kadar ihtiyâtlı durulmalı ise o dilberler kadar güzel ve kokulu olan çiçekler hakkında dahi öyle i’tidâllî durulmalı vesselâm.

Ahmet Midhat

[21]

5 .KISSA-İ TARİHİYYE

5.1 YUNAN-I KADİM-İ NİSVÂN-I HEVAPERESTÂNİ

Yunan-ı kadîm milletinin birçok medâr-ı iştihârı meyânında nisvân-ı hevaperestâni garâ'ib-i âhvâli dahi bir medâr-ı şöhreti olmuştur.

Burada “hevâperestân” diye tarif eylediğimiz kadınların adeta aşüftegân-ı nisvan olmaları bâdî-yi emirde vârid-i hatr olursa evvel be evvel bu hatırayı reddetmeliyiz.

Yunan-ı kadîm milletinde âdeta aşüfteler dahi nâdir değildi. Hatta çengi ü havânında sınıfından olarak birçok kadınlar dahi vardı. Ancak “hetaera” denilir bir sınıf kadınlar daha vardı ki bunların emsâlî ‘asâr-ı ahîrenin hiç birisinde ve milel-i sâ'ireden hiç birisi nezdinde görülmemiştir.

Hetaera nev'-i nisvânın en terbiyelisi en âlemi en zarifi addolunmaya lâyıktırlar içlerinden o kadar ehil hikmet-i erbâb-ı fen zuhur etmiştir ki âdeta taht idarelerindeki mekteplerde fûnun-ı hikemîye tadrîsine varmışlardır.

Bunlardan birçoğu birtakım hükümdarlara zevce-i meşru'a olmak derecesini ihrâz eyledikleri gibi Yunan-ı kadîm meşâhir ricâl-i seyfiye ve hikemîye ve siyasiyeden birçokları dahi hetaeraların rahminden tevellüd etmiş olmakla meşhurdurlar.

Öyle hetaeralar görülmüştür ki vatanını bir zalimin pençe-i esaretinden kurtarmak için teşekkül eyleyen politika cemiyetinin mahrem esrârı olarak hükümet-i zalime bu sırrı kendisinden aklamak için güneş gün işkenceler ettiği halde hetaera ser verip de sır vermemek ka'idesince ağzındaki dilini ön dişleriyle ısırıp kopartarak müstantık yüzüne tükürüvermek derecesinde kahramanlık göstermiş ve Yunan milleti o zalimin pençesinden kurtulduğu zaman bu kadının fedakârlığına muhtıra olarak bir arslan heykeli ikâme edip asıl kahramanlığa delâlet etmek üzere dahi arslanın dilini kesik yapmışlardır.

Cömertlik ulüvv-i cenâb vatanpürurluk gibi feza'ilice bazı hetaeralerin gösterdikleri numuneler hakikaten 'ukûle hayret verirler. Yunan kadîm şehirlerinden bazıları hüsn ü cemâl tabi'yesini tahsil ve ta'lim ü tâ edip öyle bir kat daha ziynetlendirmek şânını mertebe-i gayeye isâl etmiş bulunan hetaera iftihâr ederler ve bunların heykellerini yapıp vatanlarının zevât-ı meşhuresi heykelleri yanına rezk ederlerdi.

Bu kadınların hâlleri şanları sûret-i maişetleri ve muhibbleri olan erkekler ile münasebetleri Yunan-ı kadîm tarihinin en parlak

[22]

sahifelerini teşkîl ederler. Kendileri mutlaka kusursuz güzellerden intihâb olunarak 'ulûm u fûnûn ve edebiyatta dahi behreler ikmâl için terbiye ve talimlerine pek ziyade ihtimâm olunurdu. Hele süslenmek ve giyinip kuşanmak hususunda bunların mahareti bir dereceye varırdı ki bir hetaera kendisini bir erkeğe beğendirmeyi ve onun kalbini celb etmeyi murâd ettikten sonra bu maksadına na'il olamaması asla kâbil değildi.

Bunlar muhibblerini erbâb-ı fazl ve hikmetten veyahut rüesa-yı asakirden veya ricâl-i siyasiyenin en müteneffizlerinden ve hatta prenslerinden ve hükümdarlarından intihâb ederek o suretle pek külli servet ü sâmani dahi erbab isti'dattan olmakla istikbâllerinden terki ve millete millete hidmet ve şan ve şeref mâ'mul olan gençleri teşvik ve tergîb yullu i'ânelere veyahut ma'butlar namına ibadethâneler inşâsına veya muhârebelerde muhâsıralarda ebniyesi harap ve ahalisini fakir olan şehirlerin imdatlarına sarfederlerdi.

Aristo gibi Eflatun gibi e'âzım hükemânın bazı hetaera müderris ittihâz eyledikleri tevârihte ve tercüme-i hâllerinde mukayyedir.

İmdi bunlardan “Teode” isminde olan birisinin bir sergüzeşt-i âşıkaneşi “Corintlilerin müsâmeresi” serlevhasıyla Mösyö de Baille yazdığı kitaptan tercüme eyliyoruz. Hikâye pek kısa ise de kalbi hiss-i ‘âliden mahrum olmayan bir adamın gözlerinden birkaç damlacık yaş getirebilecek kadar lâtiftir.

*

Corinth Yunanistan-ı kadimin en parlak şehirlerinden birisidir. Hüsn ü cemâl aliyesi zühre namına bu şehirde her sene icrâ olunan bayram bilâd-ı sâirenin hiç birisine kıyas olunamaz. Bilâd-ı mütecâvirede hüsnlerine en ziyade mağrur olan ne kadar güzel kadınlar var ise en mükellef rubalarını giyerek ve süs ve zînetinin son derecesini icrâ ederek bunların dahi en güzeli olan kadının riyâsetiyle mutantan bir alay teşkil ederler bu alay ile ma'bûda zührenin ibadethanesini ziyarete giderlerdi.

Alay mezkûrî temâşa için etraf ve aknâftan gelen seyirciler miktar ta'dâd olunabiliyor mu?

Bir sene yine yortunun hulûli münasebetiyle Yunanistan'ın her tarafından gelen erbâb-ı cümle nisvânın miktarı iki bini tecâvüz etmişti. Hetaeralerin sultanı addolunan

[23]

Layes vefat etmiş bulunduğu cihetle bu kadının letâfet-i cemâlini temâşa ile tezyin-i ‘uyûn iştiyak eyleyen beyler ile seyirciler acaba Layes'in bîhakkın işgal eylediği makam riyâseti bu sene hangi dilber işgal edecek diye merakta iken o makamda hüsn ü cemâlce elbette Layese dahi tefavvuku hâh nâ-hâh teslim edilmek lazım gelen âfetcan bir civân görünce herkesin çeşman-ı ehemmiyeti patlarcasına açıldı.

Bu kadın “Teode” idi.

Vak'â Teode Corintlilerin meçhuli bir kadın değildi. Ulüvv ahlâk ulüvv cenâbıyla pek meşhur olup bu kadının lütfuyla ihyâ edilmiş olan yüzlerce fakir familyalar kendisine hemen perestiş derecesinde ri'âyette buldukları gibi memleketine vatanına zeka ve ferâsetiyle görmüş olduğu hizmetler eâzm mi dahi

Teode'nin hânesine mülâzım ve müdâvim etmişti. Hele o gün sanâyi'-i beşeriyenin sâ'id olabildiği derecâtın en sonuna kadar varmak o derecelerde güzel giyinmiş güzel süslenmişti ki kendisini Layes'in makamında gördükleri zaman halk "Layes gitmişse bizzat ma'bûde Zühre gelmişse yortusuna riyâset ediyor" dediler.

"Şar" denilen zafer arabasında endâm levandânesiyle kâsmel duruşu hakikaten "şahane" diye vasfa sezâ idi. Kim bilir kaç bin erbâb temâşâ bu mahbûbenin şâhide-i endâm u cemâline bir türlü doyasıyarak o ni'met can kıymetten biraz daha mütene'im eyleye bilmek için araba arkasından mâşiyen seyredelerdi.

Âlây-ı Corinth ahalisince mukaddes addolunan bir küçük ormana geldi ki bu ormanın içinde ufacık bir ma'bed olmakla anı alkış için alay bir miktar tevkif eylemişti.

Kendi cemâlini hayretle hayretle temâşâyâ can atar erbâb-ı iştiyâk meyânında Teode'nin nazar-ı rikkati genç Vasilidus'a tesadüf etmesin mi?

Bu delikanlı Yunan-i kadîmin en nüfûzlu en asil en zengin familyasının oğludur. O kadar da güzeldir ki âlemin ma'sukası olan Teode ilk nazarda bu delikanlıya çıldırasıya aşık olmuştur.

Mezkûr ibadethane önünde biraz tevkîften sonra alay yine meşi ve hareketine başladı. Fakat Teode artık kendisini bu alayın makam-ı riyâsetinde bulmuyordu. Akı fikri Vâsîlîdus'ta kaldığından gözleri dünyayı dahi görmüyordu.

Gece Teode kendi hanesine geldiği zaman odasının kapısını sürmeleyip bir tarafa oturdu ve başını eline dayayarak düşünmeye başladı. Kendi kendisine derdi:

[24]

– Şimdi ne yapmalı? Kalbimde defaten açılmış olan bu yaraya ne deva bulmalı? Ey âşık! Benden intikam alıyorsun öyle mi? Dün senin hükmüne gerden-dade-i inkiyâd olmuyorum diye müftehir iken bu gün mağlubun mahkumun oldum. Şimdi ne yapmalı? Ne tedbir kurmalı?

Bir aralık Teode'nin aklına bir tedbir geldi. Gelen tedbiri pek beğendiğinden yüzünde bir beşâset bir tebessüm peydâ oldu. Kendi kendine dedi ki:

Evet! Yarından tezi yok bu tedbiri mevki'-i icrâyâ koyarım.

Vâk'â sabah olur olmaz Teode hanesi halkını toplayıp uzak ve uzun bir seyahate gideceğinden bahisle esirlerini itlâk ve hizmetkârlarını ihraç eyleyerek yalnız hanesini beklemek üzere bir adam ile bahçeyi muhafaza ve idare etmek üzere bir de bahçıvan alıkoydu. Ba'de dünya güzellerinin reisi olan evvel mahbûb kılıp cümlenin enzârından gaybûbet eyledi.

Teode'nin ilk tedbiri tebdîl-i kıyafet etmektir. Saçlarını keserek ve erkek elbisesi giyerek gitti kapûsuz bir bî-çâre delikanlı olduğundan bahsle kendisini Vâsilidus'a uşak olmak üzere 'arz u teklif eyledi.

Vasilidus bu delikanlının tenassüb endâsını hüsn ü cemâlini ziyadesiyle beğenerek hizmetine kabul eylediği gibi birkaç gün sûret-i hizmetine dikkat eyledikte çocukta pek büyük bir eser-i zekâvet ve ferâset görmeye hakkındaki hüsn-i nazarını arttırdı. Halbuki Teode efendisinin nazar-ı teveccühüne isbât-ı liyâkat etmek için bir köleden ziyade ita'at eder ve bir hizmetinde kusur etmezdi.

İşte Teode emeli mahzâ ma'şûkunun hizmetinde bulunmak ve her zaman yüzünü görüp sözünü işitmek olduğundan bu maksadına nâ'il olduğu için kendisini bahtiyar buluyordu. Zaten yüzünü gördükçe fart muhabbetinden içi titrediği cihetle Teode ma'şûkunu esen yellerden bile muhafaza gayretinde bulunur ve delikanlıyı bir vâlîde şefkatinden ziyade şefkatle himâye eylerdi. Hatta Vasilidus gözünü budaktan esirgemeyen şehbâzlardan olmasıyla ve kendisini hiçbir tehlikeden hıfz etmemesiyle Teode'nin muhafaza ve himâye-i mâderânesi çocuğu birkaç büyücek tehlikeden dahi kurtarmıştır.

Teode Vasilidus'a olan intisâb ve hizmetinden o kadar memnun ve bahtiyardı ki zinhâr bir gün ölüp de efendisi kendisini hizmetinden affeder mutâla'ası vardır. Hatı oldukça kahrından helâk derecelerine gelirdi.

[25]

Tam üç ay müddet Teode ma'şûkunun hizmetinde esirâne bir itaat mâderâne ve âşıkane bir lezzet ile bezl cevher gayret eyledi ve bu müddet zarfında kendi ahval-i âşikanesinden Vasilidus'a asla renk vermemeye muktedir olabildi.

Bir akşam Vasilidus Teode'ye dedi ki:

– Hemen şimdi Megara kasabasına gideceğiz. Gayet mühim bir iş beni bu seyahate mecbur eyliyor. Mantonu al çarıklarını tak arkamdan gel.

Her ne kadar Teode yolların eşkıya ile mâlâmâl olduğunu ve böyle gece vakti haydutlara rast geleceklerini soyulacaklarını cerh edileceklerini ve ihtimal ki katil dahi olacaklarını makam-ı ihtarda dermiyân eylediyse de Vasilidus asla özür kabul etmedi.

Zavallı Teode gözlerini yere indirdi dedi ki:

– Sinyor! Sizinle beraber cehenneme bile giderim. Sizin için kanımın son katresini de feda ederim. Mademki emir ediyorsunuz buyurunuz gidelim!

Kılıç ve hançerlerini takınarak tekrar yola çıktılar. Corinth berzahının şark cihetinde olan bayırları geçmişler ve oraya kadar yollarda hiç kimseyi görmemişlerdi. Sikkirun kayalar hizasına geldikleri zaman gayet uzun bu yolu iri yapılı zebellâyı bir herif yollarını kesti dedi ki:

– Durunuz orda! Toprağımdan öyle kolay kolay geçilemez. Esirimsiniz.

Herifin sadâsı o kadar dehşetliydi ki gecenin sükût-ı meyânında kayalara aks edildik de kayaları mağaraları inletti.

Hem bu sözü söyler hem de bizim genç yolculara doğru yaklaşarak elindeki azîm topuzu salladı.

Vasilidus derhal kılıca el sunup kınından çıkardı. Fakat davranmaya vakit bırakmaksızın haydut delikanlıyı kuşağından yakaladığı gibi havaya kaldırdı. Havada oyun topu gibi Vasilidus ile oynamaya başladı.

Lakin bir an oldu ki habîs ciğerleri yaralayacak bir çabukluk ile tepesi aşağı yere düştü meğer güzel Teode haydutun tâ kalbi üzerine kılıcını sokmuş herif bir kalp bî-ruh âsâ düştüğü yerde kaldı.

Hâlbuki haydudun çılgılığı üzerine diğer iki haydut daha meydana çıktı. Bunlar ile bizim genç yolcular arasında dehşetli

bir muhârebeye başlandı. Teode adeta ölümü istihkâr ederek sevgilisi efendisi Vasilidus'a havâle olunan kılıçlara kendisi göğüs verirdi. Vâkıâ birkaç yerinden yaralandı ise de düşürdüğü bir fırsat üzerine haydudun birisinin daha burnunu dilerek hakk-ı helake serdi. Diğer haydut arkadaşının yıkıldığını görünce mu'âvenetine koşmuştu . Vasilidus dahi bu fırsatı gâ'ib etmeyerek hançeriyle üç darbede o da üçüncü haydudu bitirdi.

Fevkalme'mul husûle gelen işbu muzafferiyet üzerine yolcular bu tehlikeli yerden mübaadete müsâre'at eylediler. Corinth berzahının garp tarafındaki bayırları inmeye başladılar. Sabah dahi şark cihetini beyazlattırarak Megara kasabasının surları uzaktan uzağa fark olunuyorlardı. Hâlbuki Teode lâyenkatı' akmakta bulunan kanı hasebiyle kuvvetten düşerek bulunduğu yere yıkılıverdi. Biraz sonra dahi bayıldı gitti.

Arkadaşının elbisesinde kan görünce derhal yaralarını mu'âyene için Vasilidus Teode'nin yanına koştu. Mantosunu yırtıp gömleğini açtı! Aman ya Rab! Ne görsün? Göğsünde bir çift meme! Hem de en güzel en yuvarlak en lâtif kadın memesi! Hüsn ü cemâl ma'bûdesi Zühre'nin ismini yâd ederek dedi ki:

– Ey Zühre nedir bu esrâr? Bu esrarı bana münkeşif edecek misin?

Ba'de Teode'nin ellerini ellerine alarak dedi ki:

– Ey genç kadın! Ey hayatımı sâye-i fedakârisinde muhâfaza edebildiğim civân! Aç o güzel gözlerini! Şu yeminleri mi dinle! Bütün ma'bûdlar nâmına yemin ederim ki bana gösterdiğin fedakârlığa sadâkate mukâbil benden her ne mükâfat ister isen diriğ etmeyeceğim. Ey kahraman kadın! Kendine gel! Aç gözleri! İşte Vasilidus senin güzel ayaklarına yüzünü gözünü sürüyor.

Kızın buz gibi donmuş kalmış olan elleri nefesinin harâreti ile ısıtmaya başladı.

Perestiş aşıkâne senin kıblegâhı demek olan o ateşin dudaklar Teode'nin ellerine dokunur dokunmaz kızın gözleri açıldı.

Fakat birden bire ne olduğunu kendisi dahi anlamayarak dedi ki:

– Âşk beni kanadıyla mesh mi etti? Acaba müthiş bir geceden sonra latîf rüyalar mı görüyorum? Nerdeyim? Bana hitâben lakırdı eden kimdi?

[27]

Vasilidus dedi ki:

– Benim ben! Şimdiye kadar senin efendin olduğum halde şimdi esirin olan Vasilidus! Mu'âmeleyi âlîcenâbânenin mükâfat-ı muhakkasını diriğ etmeyeceğimden mutlaka yaşamayı rica ediyorum.

– O! Bahtiyarlığın bu derecesine nâ'iliyet için ne hak kazandım? Ettiğim hizmeti vazife-i sâdikânemden ibâretti. Ah Vasilidus insan sevdiği için terk-i hayat ederse ne tatlı şeymiş!

– Hayır, sen yaşayacaksın! Hem de bakiye-i hayatın müddetince senin her bir emir ve nehyine muti' ve münkâd kalacağıma yemin ettim. Sen beni müdafaa için hayatını feda etmek istedin ama mâ'bûde Zühre o hayatını benim için hıfzyledi. Hayatın bana iki kat kıymetli oldu.

– Şu nazikâne ve müşfikâne sözlerinizden dolayı teşekkür ederim efendim! Sizi yanımda gördüğümünden ve güzel sözlerinizi işittiğimden dolayı nihayet dereceye kadar bahtiyarım. Artık bu bahtiyarlıktan başka arzu edebileceğim ne olabilir?

– Hayır! Namusum beni sana borçlu ediyor. Ben o borcu mutlaka ifâ edeceğim ama evvel-be-evvel böyle tebdil-i kıyafete seni mecbur eden şey ne olduğunu anlamalıyım.

– Evet sevgili Vasilidus! Size hepsini hikâye edeceğim. Vak'â edeceğim hikâye beni nazarınızda rûsvây edecekse de uluvv-i cenâbınızdan umarım ki yine beni şâyân-ı affi görürsünüz. Beni şâyân-ı la'net görmeksizin hikâyemi dinleyiniz. Ben meşhur aşüfte Teode'yim.

Bu sözü söylediği zaman gözleri Vasilidus'un gözleri içine dikmişti. Birdenbire bir dur beşâsetle dedi ki:

– Kim olduğumu işitip anladığınız zaman o ma'yûb isimden dolayı çehrenizde niçin bir 'alâmet-i nefret-i nümâyân olmadı? Dudaklar göze bir tebessüm peydâ oldu ki mutlaka şâyânı şayestesi olduğum merhamete delâlettir. Ah ne saadet! İsminden dolayı hiçbir eser-i istikrâh göstermeyesiniz!

Ba'de Zühre yortusunda kendisini görür görmez dâm-ı aşıkına nasıl dûçâr olduğunu fahr u şeref musâhabetiyle mütelezziz olmak için hizmetine nasıl can attığını anlattı. Nihayet dedi ki:

–Hikâyemi işittiniz ya? İşte ben Corint'in ser-âşüftekânı Teode'yim.

–Evet! Hepsini işittim. Dinledim. Anladım. Hatta senin güzel kalbinde neler olduğunu dahi keşfediyorum. Hiç

[28]

bir şeyden korkma ey cesur kadın! Aşk hey şeyi tathîr eder. Sadakat ve fedakârlık mâzinin ma'âbîni mahv ederek hâl-i hâzırî tezyin eyler, demek oluyor ki beni pek sevdiğin için bu fedakârlığı ihtiyâr eyledin. Öyle mi Teode?

– Sizi sevmek mi? Sizi şimdiye kadar magrûrî olduğum cemâlden ziyâde severim. Hayatımdan ruhumdan ziyâde!

–Öyle ise bende senin bu sevdanı kabul ederim. Sende bu sevdanın âhir ömre kadar devamıyla benim de kalbime revnak-bahş olması için ma'bûdularımıza dua eylerim. Sevgili Teode! Senin bu aşıkına mukâbil bende sana mâmeleğimi gönlümü dest-i izdivâcımı takdîm ederim.

– Civânmerdanlığın derece-i efrâdına varıyorsunuz Vasilidus! Dest-i izdivacınız mı? Ben bahtiyârlığın bu derecesini hiçbir vakit hayal ve hatırımdan bile geçirmemişimdir. Fakat şu anda hissiyât-ı necibâne ile memlû olan kalbinizin sevkine mağlupsunuz! Biraz sonra benim gibi aşüfte ile akd eylediğiniz izdivaçtan dolayı nedâmet dahi melhûzdur.

–Teode! Sana tekrar ederim ki aşk bir kadını tathîr eder. İffet ve sadakat ve bâhusus feda edilen kan bir aşüfteyi hâl-i ismete iade eyler. Şu anda Teode kendisini benim nazarı hayretime en 'âlf en necîb bir kadın olmak üzere arz eyliyor. Şâhrâh hayatında bana ebedi refik olmaya en ziyade sâlih kendisi olduğunu ispat ediyor.

Perikles gibi bir adam Miletli Aspasia'ya gibi bir kadın kendi zevcesi olduğundan dolayı iftihar etmiyor muydu?

General Leonidis dahi Layes ile 'akd eylediği izdivaçtan dolayı mağrurdu. Kral Yesametikos ise Rodopi tezvic eyledi. İsimlerini kayıt edebileceğim daha birçok kadınlar hem de senin sadâkat ve fedakârlığın gibi birer meziyetle isbat-ı liyâkat etmedikleri hâlde en büyük adamların nikâhlarıyla 'ilân-ı şân eylediler.

–Ölme! Teşekkür ederim civânmet Vasilidus! Bin kere teşekkür ederim. Beni müşerref eylediğiniz bu azim bu şan u şereften dolayı minnettar kızım. Evet! Bende ma'bûdlarımızı işhâd ederek size te'min eylerim ki bütün müddet ömrüm sizin olacaktır. Eğer bir gün olup da bana zevce unvânını verdiğinizden dolayı nâdim olacak olursanız o zaman sizden yalnız bir inâyet daha isteyeceğim ki o da ebediyyen esiriniz kalmaktan ibâret olacaktır.

[29]

Sözün bu kısmını söylerken kemâl-i iştiyakla aşığının ellerini öptü. Vasilidus en ciddi en 'âlî bir tavır ile dedi ki:

–Yaralarının en iyi olduğu gün 'ilân-ı nikah için mumlar yakılacak. Fakat o yevm mes'ûd gelinceye kadar şimdilik kendimi sana ebediyen rabt etmiş olduğuma şu bûse şahit olsun!

Diye dudaklarını genç kadının dudakları üzerine koydu.

Bu bûse üzerine Teode'nin bütün vücudu elektrik kuvvetine mukâbil gelmiş gibi titremişti. Gözlerinden ateşler saçılır zan olduysa da bu ateşler gayet latîf nurdan ibâretttiler. Hâl-i mecrûhiyet iktizasınca her ne kadar benzi solgun ise de kalbindeki şevk ü şetâretin eseri bir beşâset fevkâle'ade olmak üzere çehresine aksetmiş ve dudakları üzerinde başka zamanlar için mislini yapabilmek kâbil olmayan bir tebessüm bu çehre-i beşûşe bir kat daha hüsn vermişti.

Teode biraz daha söz söylemek istedi ise de hayat-ı derûnundan nâşî hafakân gibi bir hale gelmiş olduğundan bir türlü idare gülememektedir olamadı. Yalnız “ah Vasilidus” kelimesi ağzından çıkabilip gözleri yaş ile doldu.

Bu zamana kadar sabah akşam güneş doğmuş olup Vasilidus dağın alt tarafından birtakım itlerin gittiklerini görmeye yanlarına koşarak ikisini beraber alıp getirdi. Bunların dahi mu'avenetleriyle Teode bir hayvanın üzerine rahatça vasi' olunarak Megara kasabasına geldiler.

Bu kıssadan bir ay sonra kalabalık bir cemâ'at kraniyum ma'bûda Zühre ibadethanesinde içtimâ' ederek yüzlerce erkek ve kadın sesleri ma'bedin mukaddes muzîkası ahengine tatbîk-i ahenk ederek nikah zemzemelerini ayyûka çıkarmaktaydılar. Her tarafta yanan buhûrların hoş râçeleri hevâ-yı nesimîyi doldurduğu gibi bütün huzzârın attıkları çiçekleri dahi zemini tezyîn eylemişlerdi.

İbadethanenin içinde ma'bûdenin heykeli karşısında başları çiçek taçlı bir çift muhibb ve muhibbe ahir ömürlerine yekdiğerine muhabbet ve sadakatten ayrılmayacaklarına büyük yemin ediyorlardı. Bunlardan birisi kendisi için feda edilen kanın mükâfat-ı lâzime ve lâyikasını veriyordu. Diğer dahi saffet ve sadâkatinin mükâfâtını bihakkın kabul eyliyordu.

Ahmet Midhat

[30]

6 .CÜMEL-İ HİKEMİYYE

Bir arzu ki hevesâtından mütevelliddir. Ne kadar ma'kûl olursa olsun ondan ictinâb etmek lazımdır. –**La Rochefoucauld**

Sanâyi'n birinci mucidi: "ihtiyaç" tır. – **Bataille**

Çok ma'lûmât cem' edenlerin faaliyeti az olur. – **Bouffler**

Tashîh kusur etmek istemeyenlerin kısm-ı a'zimi bahtiyâr bir halde yaşayanlarda görülmektedir. – **La Rochefoucould**

Zihin ve fikrin mütelezziz olduğu pek çok tasavvurât olur ki onların lisânen veyahut kallemem ta'rîf ü tevsîfi bazı defa hemen muhâl-i hekimine girer. **Chateaubriand**

Kâinatı temâşâdan lezzet almayı bilenler zekâvet-i âliye sahibi bulunanlardır. **Levi Zak**

İnsanlar bekâlarına ne kadar ikdâm ederlerse etsinler 'ademine her yerde yani başlarında hazırdır. **Bousset**

Müdâhene büyüklerin hatietini tezyîd ü teşdîd eder. **Masillon**

Büyücek bir nâmı ihrâz edenler de fazîlet bulunmazsa o nâmın ehemmiyeti kalmaz. **Volter [Voltaire]**

İnsan kendi hizmetinde bulunan bir adamı tekdîr ve teveccühe ne kadar haklı bulunursa bulunsun ona lutf ile mu'amele ederse kendi ulüvv-i cenâbını ispat etmiş olur. **Bernardin de Saint**

Büyük bir devletin kazandığı bugünkü galibeye kulak asma bir gün olur ki o galibe kendi inkirâzına sebep olur. **Masillon**

Şahsının gerek iyiliğinden gerek fenalığından daima bahs eden adam ahmaktır; akıllı insan şahsından hiç bahs etmez; daha doğrusu bahs etmeği sevmez.

La Bruyere

Serbestlik eğer bazı defa insanı mahcubiyete sevk etmemiş olsaydı, pekiyi olurdu. **Marmontel**

İnsanların âlâyışına kapılmayanlardan tabi'î bir büyüklük vardır. **Fonten**

Başkaları hakkında ettiğimiz medh ü sitayişin bir kısmı da bize aittir. **Masillon**

Rıza

7 . LETÂ'İF

Bekçi – Yangın var.

Mahalleliden biri – (Top atıldı da işitilmedi mi? Bu nasıl şey diye mırıldanarak kafasını kaldırdıktan sonra) Bekçi! Bekçi! Yangın nerede?

Bekçi – Sivas'ta

Meğer zavallı bekçi Anadolu'dan yeni gelmiş

[31]

takımdan olup Sivas'ta vukû bulan büyücek bir harîk üzerine mahalle kahvehanesinde cereyân eden yangın sözünü duyar duymaz sokağa fırlayarak bağırmaya başlamış.

*

Avrupa'dan yeni 'avdet etmiş bir çelebi meşhûdâtını zihninde o kadar büyütmüş ki dallandıra ballandıra hemşehrilerine nakl ve hikâye ettikçe nakarât hükmünde gidip Avrupa'yı görmeyenler eşşektir dermiş.

Hemşehrilerinden bir zeki tekrar eden bu terbiyesizliğine artık tahammül edemeyerek Avrupa meddahına sormuş ki:

Pederinin dahi Avrupa'ya seyahati var mı?

“Hayır” cevabını alınca:

Demek ki sen eşşek oğlu imişsin ya! Demiş.

*

Prens Talira'nın ikametgâhı olan Prigured otelinde sofrada hazır bulunan med'uvvîne hâ'iz oldukları rütbe ve ehemmiyeti nazar-ı takdire alınarak o rütbeyle göre artan ya eksilen bir ihtirâm ve nezaketle – tevzî' olunan at'imenin ne olduğunu haber vermek âdet ittihâz olunmuştu.

Mesela öküz eti tevzî' olunacağı vakit garson elinde yemek tabağı oldu halde kemâl-i ta'zîm ü tevkîr ile evlâ prens hazretlerinin yanına yaklaşarak.

–Zâtı 'âliye-i fehâmemâtlârı lezzetli bir sûretle tabh olunmuş olan şu nefis öküz etinden takdim etmek için müsa'adeye tenezzül ederek bu çâker han beraberlerini mâdâme'l-hayat müşerref buyururlar mı?

Dedikten ve prensin tabağına bir miktar et bıraktıktan sonra yine büyük bir ta-zîm ile geri çekilerek ve prens hazretlerinin sûret-i mahsûsada davet etmiş olduğu dük cenablarına yanaşarak:

Dük hazretleri tabaklarına bir miktar lezzetli öküz eti bırakmak şerefine kullarına tahsîs buyururlar mı?

Deyip prens hazretleri ile her vakit kardeş gibi sohbet eden konta hitaben:

–Kont cenâbları öküz etinden bir miktar ahz u kabule tenezzül ederler mi?

Prens hazretleri ile bir dereceye kadar teklifsizce görüşen Baroine:

–Zât-ı 'âliyeleri öküz etinden arzu ederler mi?

Yarım ağızla davet olunmuş bir mösyö ya :

– Öküz etinden ister misiniz?

Prens ziyarete gelip de tesadüfen sofrada bulunan birisine: Öküz eti

[32]

Hiç lüzumu olmadığı halde gelen bir herife:

–Öküz?

Diyerek ta'âmı haber verirmiş.

*

Ma'lûmdur ki seyahat edecek olan adamlara pasaport verirler. Bu pasoportlara dahi insanın eşkâlini yazarlar.

Parisli ve zurafâdan bir Fransızın zevcesi İtalya seyfiyelerine gideceğinden kocası bir pasaport almak için memuruna müracaat eyler.

Memur sorar ki:

-Zevcenizin boyu?

-On parmak ökçeli potin giydiği zaman uzuncadır.

-Kaşları?

-Rastıktan hali olmadığı cihetle bittabi siyah!

-Gözleri?

-Boyamak mümkün olmadığı cihetle hâl-i tabiiyesinde olarak ela!

-Yüzünün rengi?

-Düzgünsüz purdasız gezmediği cihetle bedîhîdir ki beyaz!

-Saçları?

-İsti'mâl eylediği sular iktizasınca lepiska

-Yaşı?

-Kendi hüveytine göre yirmi sekiz ise de bir nısfını daha zam ederseniz hata etmemiş olursunuz.

*

İngiltere neferlerinden biri sarhoş olduğu halde sokakta giderken bir arkadaşına tesâdüf edip beyinlerinde şöyle bir muhâvere cereyân eder.

-O! Böyle sarhoş olarak nereye gidiyorsun?

-Bölüğüme

-Fakat bu halde seni zâbitan mücâzât eder.

- Hay şaşkın hay! Zâbita mı? O benden beterdir. Şimdiye kadar çoktan sızmıştır bile!

*

Zalimden bir zât satın almak için intihâb eylediği kölenin güldükçe dişleri ziyâdece açılmak gibi kusurettten bahşeylediği sırada yanında bulunan bezlegû yandan biri der ki:

– Alınız efendim alınız! Sizde buldukça yüzü kölecik değil ki dişlerinin sıkleti göze çarpsın!

[33]

8 .MEVÂDD-I EDEBİYYE

Produm [Prudhomme]

8.1 KIRLANGIÇ

Keyfince uçarsın ey piristu!
Her yerde ne bahtiyarlık bu!

Bizden olarak gehi mübâ'id
Olmaktasın âsmâna sâ'id

Birdenbire gehi nüzûl edersin
Bir hoş dereden akar gidersin

Irmaklara müftekir değilsin
Bârâna da muntazır değilsin

Biz görmekteyiz uzak sehâbı
Sen onda gider içersin âbı

Pâyâna erince gül zamanı

Tebdîl ediyorsun âşiyânı

Tekrar bahar olunca peydâ

Mehcûr olur âşiyân-ı sermâ

Eyler seni hâhiş-i tabî

Ârâyış-i lâne-i rebî'î

Sevmişsin iki safâ-yı cânı

Hürriyeti bir de âşiyânı

Gönlüm de senin mümasilindir

Zannetme ki sâde mâilindir

Pervâzda i'tilâsı vardır

Yok yok! Ona kâinât dardır

Yüksekleri seyredip dururken

Bâlâ-yı felekte çerh ururken

Nâ-gâh olarak zemîne nâzil

Birlikte olur seninle câil

Gönlüm dahi kuş tabiatında

Sâbit iki şey muhabbetinde

Hubb-ı vatani hayâta vermez

Hürriyeti kâinâta vermez

Mu'allim Nâci

Jilber [Gilbert]

8.2 BİR KIZDA IZTIRÂB-I SEVDÂ

Hayrânı olduğum cûybâr! Kenârındaki ağaçların yapraklarından kesb-i letâfet eden havadan istifâde için yanına geliyorum.

[34]

Seni nazar-ı temâşâya alınca niçin gönlüm açılmaya başlıyor, bilir misin?

Âşkım vefâsız şimdi beni unuttu ya! Lakin o zaman pek severdi. Ömrü oldukça beni perestişkârâne seveceğine dâir kasemler ettiği zaman, seng-i kenârında oturmuş idim.

“Evet! İşte şu gördüğün ırmak menba’na doğru dönebilse dahi ben sana verdiğim peymân-ı muhabbetten dönemem!” diyordu. Âh merhametsiz! Baksan a! Sözünde sebât etti mi? Ben ise, hâlâ kendisini seviyorum. Yemînimi bozmadım. O sözünden döndü. Şimdi sen de menba’na doğru dönebilirsin! Değil mi ırmak?

Lâkin mevcelerin yine evvelki sür’atte inip gidiyor. Âh ne tâlihsizim! Ben âşkımı gerçekten elimden aldırılmışım! Onun için daha yanacak mıyım? Sevdâsını çekip duracak mıyım? Bu can-güdâz âteş-i aşkı hiçbir şey itfâ edemeyecek mi?

Evet! Belki onu başka bir kız, ammâ elbette benim kadar hüsn-i ânı olmayan bir kız hükmüne râm eylemiştir.

İhtimâl ki, bî-vefâ âşkımın lisânı ölünceye kadar seveceğine dâir bana etmiş olduğu yalan yeminleri şu dakikada o kıza da etmektedir.

Irmak! O zavallı kız şâyet eğlenmek için buralara uğrayacak olursa, ona yeni abayı yakmış olan bizim çobanın vaktiyle bana da dâimâ beni seveceğine dâir öyle nice yeminler etmiş iken, sözünde durmadığını kendisine haber ver!

Mu'allim Nâcî

Produm [Prudhomme]

8.3 .ŞEBNEM

Ben fikre dalıp duruyorum. Çemen-zârda dost-ı tarâvet-nâk leyl ile ezhârın üzerine oturtulmuş olan benzi uçuk şebnem de karşımda inci gibi parlayıp yanıyor.

*

Yağmur yağmadığı, hava açık olduğu hâlde bu katarât-ı mühteze nereden geliyor? Havadan!

Evet, bu katarât şu şekl-i dil-firîbi almazdan evvel havada mevcut idi.

*

Bu akşam semâ pek sâde ve hoş-nümâ! Ya bu sirişk-i âteşinim nereden geliyor? Gönlümden! Evet, Gözlerimde mahsus olmadan evvel gönlümde mevcut idi.

*

İnsanın kalbinde bir rikkat vardır ki, onda âlâma ü ahzân titrer durur.

*

[35]

Bazen bir nevâziş bile, insanı pür-heyecan, gözyaşlarını rîzan eder.

Mu'allim Nâcî

8.4 İMAM ZEYNEL ABİDİN

-Münâcât-

يامن ميحيب دعا اتمفطر في الظلم
ياكاشف الضر والبلوي مع السقم

قد نام و فدك حول البيت و انتبهوا
وانت يا حي يا قيوم لم تتم

ادعوك ربي حزيتاً عاعاً قلقاً
فار حم بكأى محقف البيت و الحرم

ان كان جودك لا ير جوه ذو سفه
فجن يبحد على العاصين يال

Tercüme

Ey Şeb-i târîk ibtilâdân niyâz u nihân eyle istimdâd eden bî-çâreye icâbetle çâre-sâz olan!

Ey her türlü afeti, merz ü muzirrat lütuf ile ref' eden

Beytü'l-mükerreminin etrafını almış olan küre-i ilahiyyun uyudular, uyandılar.

Ey hayatı âgâz u encâmıdan, sıfatı noksan ve tamamen münezzeh bulunan! Sen uyumadın. Ya Rab! İşte hazin ü rikkatle, ızdırap ve hayretle sana yalvarıyorum!

Şu muhterem harem, şu beytü'l-mükerrem hakkı için girye-i müstemendâneme rahmeyle!

Ashab-ı isyan, senden istidâmı ihsân etmesinler de kimden etsinler?

*

Vak'a-ı kerbelâda hançer gadr yezidiyan ile 'âzim-i cihân-ı cân olan ferzendân Ali meyânında bulunduğu halde rütbe-i şehâdete nâiliyeti te'hir olunan yalnız imam müşarün-ileyh hazretleri'dir.

Hasb û nesebce müslim îhlâ a'dâ olan şeref a'lâsıyla beraber fezâili insaniyeyi câmi' bir sahib-i keman-i Muhammedi hısâl olduğundan peder-i mazlumi Hazreti Hüseyin Efendi'mizin şehadetinden sonra İslam ceddi erbabının gönülleri bir kat daha muhabbet Zeynel Abidin ile müzeyyen olmuştu.

Âl-i beytin dest-i tebcil-i mevdu'a olan bu yadigâr bî-meydânisi cenâb-ı şah-ı şehidânın yeryüzünde gezer sânisiydi.

Havâsın mukaddes kible-i esîdi, avamın yegâne medâr-ı tevcîdiydi.

*

Halife-i Emeviye'den Abdülmelik'in zaman-ı sultanetinde ziyaret kâbe'ye gitmiş olan

[36]

oğlu Hişam esnâ-yı tavafta Hacerü'l-esvedî istilâm etmek istediği halde izdiham-ı züvvârdan yaklaşamadı.

Halkın kendisini tanıyarak yol açmalarını intizâr için bir tarafa çekilmeye mecbur oldu.

O esnada Hazreti Zeynel Abidin elbise-i sade ile gelerek tavafa başlayıp hücre-i teveccübe buyurunca Vech-i dilistan hüsinisinde ki nuruncâyet ve muhabbet züvvârı arz u ta'zîme davet ettikten herkes edîbâne çekildi.

Hazreti imam dil-hahı vech ile ifâ-yı ayin istilâm eyledi.

Öteden bu hali gören Hişam'a bazı şamiyân "Sen halifezade olduğun halde istilâma yol bulamadın şu zât istediği gibi ziyarete muvaffik oldu. Halk ona pek ziyade ta'zim ediyor. Acaba kimdir?" demeleriyle Hişam şâmîlerin hazreti imama incizâbını men' için gittim hakikat ederek "tanımıyorum" cevabıyla geçiştirdi. Fakat bu tedbir hasûdanesiyle nâ'il-i merâm olamadı.

Vak'anın esnâ-yı cereyânında bittesadûf orada bulunan şair meşhur Ferezdak Hişam'a karşı:

“Bu zât Ali efdal-i- nâs olan Hâtem-i Enbiyâ Hazretleri'nin hafîd-i reşididir. Zâhir ü bâtını mazhar bir muttakî kâmindir. Seyyidü'l-Arap'tır. Senin “Bu kimdir?” diye mütecâhilâne su'al edişinden ona hiçbir zarar tertip etmez. Hasedinden nâşî tanımak istemediğin o vücud-ı mes'udu bütün Arap ve Acem pek güzel tanır.” Me'alinde olan:

هذا بنخير عباد الله كاهم

هذا التقى النقى الطاهر العلم

وليس قولك من هذا بضاً ثره

العرب تعر من انكرت والعج

Beyitlerini inşâd ile i'lân-ı hakîkat hizmetinde buluyordu.

Bunun üzerine Hişam şimşir zebanıyla mecruhu'l-kalb olduğu şair hakşinası bî-gayri hak hapsedmişti.

*

Ferezdak şöhret-i şiiirine rekabet edecek derecede laubali bir şair hatta kendinin (leyletü'l-hulefa) sı beynel Arap mesel-i sair olduğu halde Hişam gibi kahr-ı azmâ bir muktedire karşı doğruyu söylemekten ihtirâz etmemiş olması şairâne kahramanlıklardan addolunur.

Şairler mübâlatsız, mesleksiz görünseler de böyle halleri sevilmez mi?

[37]

Ferezdak'ın Şiilikle ithâm olunmasına sebep de galiba bu vak'adır.

Eğer Şiilik âl-i beytin hakkını i'tirâf gibi büyük bir fâzilet ise her şair şiidir.

Mu'allim Nâcî

8.5 .SEHÂBE

Ey ebr-i latîf-reng-i seyyar!

Pek şâşaalı nümâyîşin var!

Füşhat-gede-i sipîhr içinde

Deryâ-yı ziyâ-yı mihr içinde

Mâhî gibi hoş sibâhatin var

Dur dur! Ne de çok seyâhatin var

Vüs'atte isen muztarıbsin

Bir kuvvete sen de müncezıbsin

Var hüsne benim de incizâbım

Senden daha çoktur ıztırâbım

Birdenbire eyleyip tecellî

Oldun bana levha-i tesellî

Almıştı hayâli rûy-i dil-dâr

Bulmuştı kemâli cûş-ı efkâr

Güyâ uyuyormuşum, uyandım

Nâ-gâh seni görünce, sandım

Reng-i ruh-ı dilberân şu ânda
Uçmuş da birikmiş âsumânda

Fahr eyliyor âsuman seninle
Hoş mevceli reng-i rûşeninle

Görseydi bu reng ü şekli ressâm

Kalmazdı elinde sabr u ârâm

Yok onda bu reng-i şâirâne
Benzetmeye gelmez erguvâna

Açtıkça seni sipihr-i mâvî
Gönlüm nasıl olmasın semâvî?

Pertev kesilip de ey ziyâ-pûş!
Etsem seni şöyle bir der-âguş!

Nerden geliyorsun âh böyle?
Gördün mü o dilsitânı söyle!

Nüzhet-gâh-ı yârden geçerken
Oldun mu o mihre sâye-efgen?

Bir dağ başına tenezzül etsen
Alsan da beni o semte gitsen

[38]

Bir yerli değil miyiz? Refikız
Hem-hal değil miyiz? Őefikız

Sâyende inip makam-ı yâre
Bulsam dil-i derd-nâke çâre

İindir de beni o gülistana
Sen durma yine çık âsumâna

Mes'ûd edecek beni o yerdir
Hâriçte geçen zaman hederdir

Her türlü safâyı muhtevidir
İindimde behişt-i dünyevidir

Tercih ederim bütün cihâna
Vermem o zemîni âsumâna

Mu'allim Nâcî

9 MÜTENEVVI'A

9.1 HAYATA DOYAMAYAN BİR HEKİM

Teoferaset¹² [Theophrastus]

Feylesof!....

Şu kelime irâd olunduğu zaman hatra nasıl bir adamı ihtâr eyler?

Hemen umumiyet üzere bu unvanın ihtâr eylediği adam her hususunda lakayt ve perişan hâl-i dünya ve ma-fi-hâ andında ehemmiyetsiz olacağı zannolunur.

Vâk'a bu ahval ile muttasıf feylesoflar dahi vardır. Mezheb-i kelbi erbabı hemen umumiyet üzere bu haldedirler ki Diyojen bu mezhebin en meşhur ricâlindendir.

Lakin hükemâ içinde öyle adamlar görülmüştür ki dünya ve mâ-fi-hâ ya rağbetleri 'adi insanlardan pek çok ziyadedir. Gayet mükellef elbiseye merak olan ve benât-ı hevâyı pek ziyade rağbet ve meftuniyetle telakki eden mâle hırsı ve tama'-ı ziyade olan ikbâl uğrunda belalara dûçâr olmuş bulunan feylesoflar mı istersiniz? Çok!

Hele hayat denilen şeyin ne kadar fâni olduğunu herkesten ziyade hükemânın takdîr etmiş olması lazım gelir iken meşâhîr-i hükemâyı kadîmeden Theophrastus, bu bâbda göstermiş olduğu açgözlülük istigrâba şâyân olan ahvâldendir.

Nazlım bari az yaşamış gençliğine doyamamış bir şeyi olsa ne ise ne idi? Moruhsun müverrih Saint-Gerome rivayetine göre yüz yedi sene yaşamış!

Hadi bunu mübalağa haml edelim. Kudemâyı mütercimim ahvâlden Diyojen

Laterit'in kaydından istidlâl olduğuna göre Theophrastus

[39]

seksen beş yaşından az yaşamıştır.

Ömrü ahir olup da artık ta'lim ve tedrise kudreti kalmadığı zaman şâkirdânın ibrâmıyla işten el çekmiş ise de telâmîzi yine kendisini yalnız bırakmamışlar.

¹² Metinde Teoferaset olarak yazılmış olan filozofun yapılan araştırmalar neticesinde ünlü filozof Theophrastus olduğu tespit edilmiş ve kendi dilinde yazılmıştır.

Nihayet ölüm bî-çâre feylesofun yakasına gergi gibi sarıldıkta şakirdânı kendilerine bir son vasiyeti bir son emri bulunup bulunmadığını sormalarıyla Theophrastus demiş ki:

“Hayır! Hiçbir emrim yoktur. Fakat şu sözlerime dikkat ediniz. Hayat bizi aldatıyor. Şân ve şerefle nâ’il olur isek pek büyük lezzetini alacağımızı va’d ediyor. Fakat insan tam yaşamaya başlayacak zamana geldi mi? Hemen ölüm onun yakasına sarılıyor. Ekseriyya şân ve şöhrete muhabbeten daha ‘akîm hiç bir şey görülüyor. Maa-haza siz mes’uda yaşamaya gayret ediniz. Ya ‘ulum ve maarife hiç hasr-ı evkât etmeyiniz çünkü bu iştigal pek ziyade mesâi ve metâibi müstelzimdir veyahut eğer ölüm ve ma’ârifeye hasr-ı evkât etmeyi katiyyen âzim eylemişseniz bütün vaktinizi ve bütün gayretinizi ona sarf ediniz. Zira o sûrette hâsıl edebileceğiniz şân u şerefiyûn ölebiliyor. Hayatın bir boşluğu vardır ki hayat yüzünden hasıl olan menâfi’ dahi orada ga’ib olur. Hayatta pek çok şeyler hakikaten fâ’idesizdirler. İnsanın cidden mutmainn olabileceği şeyler ise pek azdır. Âlem-i hayatta ne yapmak lazım geleceğini ihtâr için artık benim vaktim kalmadı. Bunu siz düşünmelisiniz.”

Bu vesâyâmı miyânında hekim Theophrastus en ziyade ehemmiyet vermek defaatle tekrar eylediği söz şudur: “Tahsil ve ta’lim ile tam â’kil ve hekim olduğum bir zamanda vefat edişime te’essüf eyliyorum”

Ölümden halâsının bir çaresi bulunmadığını pek ziyade te’essüf ederek hele ‘ömr-i beşerin sa’ir hayvandan daha az olmasına kıskanmış. Yine âhir ömründe demiş ki:

“Tabiatın kara kargalarıyla geyiklere o kadar uzun ömür verdiği halde insanlara bu kadar kısa ömür vermesinden dolayı ne kadar şikâyet etsek hakkımız vardır. Zira onlara verdiği ömrün hiç bir fa’idesi yoktur. İnsanlar ise atvel-i ömr ile ma’mer oldukları halde daha güzel hizmet görürlerdi.”

Hâl-i hayatında ölüme ihtimal vermekten o kadar ihtirâz eylemiş ki vasiyetnamesinin mukaddimesi dahi ihtirâzına delâlet eder. Zira vasiyetnamesinin mukaddimesini şöyle yazmıştır:

“Mükemmel bir sıhhat ümîd ederim. Maa-haza bir hadise olucak olursa emvâlim hakkında şu vasiyetleri der-miyân eylerim.”

Aristo daha cesaretli olarak “Ölüm beni yakalayacak olursa” diye vasiyetnâmesine başlamıştı.

Münasebet gelmişken Theophrastus vasiyetnâmesinide tercüme edelim ki mâl hususunda olan derece-i hırsını da muvâzeneye medâr olsun.

“Mükemmel bir sıhhat ümîd ederim. Maa-haza bir hadise olucak olursa emvâlim hakkında da şu vasiyetleri dermiyân eylerim.

“Leon’un oğulları, melanet hânemde her ne var ise cümlesine vâris olacaklardır. Hipparkos’a emanet eylediğim şeylere gelince onlar hakkındaki vasiyetim dahi bir vech-i atidir.”

Muse’lere¹³ vakf eylediğim mahall-i ikmâl olunacak ve ma’budelerin statüleri bunların tezyîn için her ne lazım ise yapılacaktır. Aristo’nun heykeli ma’bede konulacak ve bundan mukaddem edilen takdimelerinde kâffesi orada kalacaktır. Müzelere vakf edilen mahale garip bir küçük revâk yapıp vaktiyle orada görülmüş olan revâk kadar güzel olacaktır. Bu revâk dahiline göre küre-i mustaheyi koymalı ve bir de güzel mihrâb yapmalıdır. İsterim ki Nico maq’ın heykeli bitsin bunun taslağını yapmış olan Nico maq’ın heykel-i mezkûrun iktizâ eylediği sâ’ir masârifi kamilen tevsiye etsin. Bu statünün lazım geleceğini ve vasiyetnamemin ecrâsına me’mur olanlar tayin eylesinler.

“Stagira’da olan çiftliğimi Calinos’a verdim. Bütün kitaplarımı da Tele’ye terk eyledim. Aşağıda isimlerini tayin edeceğim dostlarıma dahi gezinti mahalliyle beraber bahçemi bağımdaki ebniyeyi bahş eyledim. Bunlara cümlesi müşterigâh sahip olacaklar fakat bunları ne satmaya ne başkalarına terk etmeye salâhiyetli olamayacaklardır.”

“Bahçenin neresi münasip görülürse beni oraya defin etsinler. Gerek tapudum ve gerek cenaze alayım için çok ve fazla masraf etmesinler. Hiporak, Nele ve Straton ve Callinos ve Demontin ve Calais Calapeten Vesta Sarkı bu vasiyetnameyi icrâya me’mur eyledim.

¹³ Esatîr-i kadime-i Yunaniyede ulûm ve fûnûn ve sanâyi’-i nefise mürebbiyeleri i’tikâd olunan ilaheler

[41]

9.2 .HEKİM ARİSTOTELES'İN VASIYETNÂMESİ

Aristoteles¹⁴ gibi bir hekimin ne yolda bir vasiyetnâme tanzîm etmiş olmasını tahayyül edersiniz?

Bazı feylesofların tercüme-i ahvallerini okuduğumuz sırada Aristoteles'in bir vasiyetnâme bırakmış olduğunu görünce o kadar merak etmiştik ki buna dest-res oluncaya kadar bir hayli yorulmuştuk.

Nihayet Lois Fecille'nin “Terâcim-i Ahvâl-i Meşâhîr” serlevhalı eserinin birinci cildinde bulduk.

Hekim müşârün-ileyh vasiyetnâmesini yine kudemâyı erbab-ı ma'ariften Diyojen Lairis muhafaza etmiş. Fakat mükemmel ve tamam olarak muhafaza edilemeyip bir miktarı zayi' olmuş.

Muhafaza olunabilen sûreti şundan ibârettir.

“Ölüm beni yakalayacak olur ise son iradelerimin icrâsı Antipatros havâle olunacaktır. Emvalimi Nicomakhos kabza-i tasarrufa alıncaya kadar Aristo'sun Tıpark emvalime nezâret eyleyecekleri gibi eğer isterse Theophrastus dahi gerek çocuklarıma ve gerek Herpilis ve emvalime nezâret eyleyecektir. Kızım büyüdüğü vakit Nikomakhos'a verilecektir. Eğer kızım bülüğa varmazdan evvel vefat eder veyahut çocuğu bulunmaz ise Nikomakhos bütün malıma vâris olacağı gibi esirlerim vesâir her şeyim dahi onun olacaktır. Binaenaleyh Nikomakhos kızımı himâye edeceği gibi oğlum Nikamakhos'u dahi himâye eyleyecek ve bunlar hiçbir şeyden mahrum olmamaya gayret edip kendilerine baba ve karındâş mu'âmelesinde bulunacaktır. Eğer Nikomakhos kızımla tezvîc etmeksizin veyahut evlat vücuda getirmeksizin vefât edecek olursa kendi tarafından tanzîm edeceği vasiyetnâme

¹⁴ Aristo olarak yazılmış olan kişinin araştırmalr neticesinde ünlü filozof Aristoteles olduğu tespit edilmiştir. İsmi kendi dilinde orijinal halinde yazılmıştır.

mer'iyü'ü'l-icra olacaktır. O zaman eğer Theophrastus kızımı kendi hânesine alacak olursa bu vasiyetnâme mucibince Nikomakhos'a verdiğim hak ve selahiyete Theophrastus nâ'il olacaktır. Böylede olmadığı sûrette vasiler Antipatros ile müzakere ederek gerek kızım gerek emvâlim hakkında en münâsebet sûretle muâ'mele edeceklerdir. Vasiler Nikomakhos'a tavsiye ederim ki beni daima tahattur ederek Herpyliss benim hakkımdaki muhabbetini unutmasınlar. Ben vefat eyledikten sonra eğer Herpyliss kocaya varmak isterse benden aşağı bir adama varması için vasiler sa'y edecelerdir. Bu sûretle bir kocaya varacak olursa şimdiye kadar kendisine vermiş olduğum hediyelerden başka bir "talun" dahi akçe verilsin ve ister ise elinde

[42]

bulunan esirlerden mâ'adâ üç cariye daha i'tâ olunsun.

"Eğer Herpyliss kasabasında kalmak ister ise bahçe yanındaki hanede ikamet edecektir. Eğer Stageiralı gitmek ister ise âbâ u ecdadımın hânesinde oturacaktır. Fakat her nerede ihtiyâr-ı ikâmet edecek olursa hânesi kendisinin istediği o vâsilerin münasip gördükleri sûrette tefrîş edilsin.

"Cariyem Amirassis'i azâd eyledim mücehhez olmak üzere kendisine beş yüz drahmi ile kocaya vardığı zaman birde cariye verilsin. Diğer câriyem Taliatos'a gelince onun için mübâya'a eylediğim esirden başka bir genç câriye daha verilsin ve büyük drahmi dahi nakd i'tâ olsun. Nikon ve Filon ve Olympus ile oğlu dahi azâd edilsinler. Esirlerimin çocukları asla satılmasınlar. İsterimki ve esirlerimin hizmetlerine ta'yin olunarak buluğa erdikleri zaman eğer azâde müstehak olurlar ise azâd edilsinler.

"Garlion'e sipariş eylediğim şatoların bitirilmesine himmet olunup her biri ta'yin eylediğim yerlere konulsunlar. Nikomakhos ve Buruksen ile Nikomakhos'un validesinin heykellerini de sipariş etmek arsızundaydım. Arismestrie heykelleri yetişmiş olduğundan ta'yin olunan mahaline vaz' olsun. Zira evladı olmaksızın vefat etmiş olduğundan namını bu statü ibkâ edecektir. Fidias kemikleri merkûmun vasiyeti mûcibince benim mezarım içine konulacaktır. Halaskâr olan Rablerimiz Jubiter ile Minero için taştan yaptırdığım cisim hayvanları Nikomakhos yerlerine koysun ki bu da cümle-i irâd etmendir.

İzâh

Koca feylesofun bu kadar ihtimamla tavsiye eylediği Herpyliss an-asıl Yunanistan'ın meşâhîr-i nisvân zerafet unvanından iken dâm-ı aşıkâne Aristo'yu giriftâr ederek. Mu'ahheren dahi etmiş olduğu gayet güzel, zeki ve buluş bir kadınmış.

Ahmet Midhat

9.3 .MU'ÂVENET-İ MÜTEKÂBİLE

İnsanoğlunu hürriyet-i mutlaka-i bedeviyet ve hatta vahşetten hürriyet-i mugude-i medeniye âlemine müraca'ata mecbur eden şey ma'îşet-i insaniyesi hususunda gayretlerin mu'âvenetine ihtiyaç hilkîsi olduğu bütün hükemânın netice-i mukâyesâtıyla tahakkuk eylemiştir. Levhada te'âvün ve tenâsur denilen şey medeniyetin en mühim mebânîsinden birisi olduğuna şüphe edilemez.

[43]

Terzinin kunduracıya esvâb ve kunduracının terziye ayakkabı tehiyye etmesi insanı kabûl-i medeniyete mecbûr eyleyen te'âvün ve tenâsır demek ise de fûnûn-ı ekonomikiye nazarında “te'âvün” veyahut “mu'âvenet-i mütekâbile” denildiği zaman bundan başka bir ma'nâ anlaşılır. Her san'at ve ticaret erbâbının yekdiğerine olan hizmetleri fûnûn-ı ekonomikiye “mübâdele” diye tabir olunan “mu'âvenet-i mütekâbile” ise esnaftan yalnız bir sınıf efrâdının hâl-i acz ve dermanda giysinde muhtaç olduğu yardıma ıtlâk olunur.

Genç ve dinç bir kunduracı kemâl-i sıhhat ve selâmetle çalıştığı müddet yalnız kendisi değil birkaç nüfustan mürekkeb fâmîliyâsı dahi geçindirebilir. Fakat bu kunduracı sakat olursa? Ya ihtiyar olursa?

Hâlbuki sakatlık ve ihtiyarlıktan mâ'adâ o gayretli san'atkârın vefatı halinde idaresi kendisine ait olan bir fâmîlyânın bakıntısız kalarak sürünmesine karşı bir çare düşünmek dahi mu'âvenet-i mütekâbile makâsıd-ı cümlesine dâhil olmuştur.

Biz dahi âlem-i medeniyette yaşar bir halk iken emniyetimizi en büyük esbâbına olan şu mu'âvenet-i mütekâbile hususunda henüz bir fikr-i umumi bile peydâ etmemiş bulunduğumuza teessüf edilse bî-câ değil midir?

Şimdiye kadar bizde mu'âvenet-i mütekâbile ka'idesi yalnız me'murîn mülkiyenin tekâüdleri işine tatbik olunmuştur. Yani her me'murîn mâh be mâh yüzde şu kadar kuruş kat'î olunarak bunların bir sandıkta cem' ile memuriyetten müstehak tekâüd olanlara verilecek maaş karşılığı ittihâz olunması işte ekonominin mu'âvenet-i mütekâbile ka'idesinin faaliyete tatbîk yegânesi demektir.

Bir cümle-i mu'terize olmak üzere arz edelim ki tekâüd sandığımızın kavâide müessesesi tamamıyla mutabık mıdır değil midir ânı burada tedkîk etmeyeceğiniz sandığın küşâdıyla beraber bazı zevâtın tekâüdleri icrâ olunarak henüz o sandığa akçe girmediği halde sâirlerinin akçesinden ona maaş vermek fenâen doğru mudur değil midir? Bunu da araştırmayacağız. Hatta burada bahşimizi memurların tekâüdlerine hasr etmeyeceğimizden ol bâbda buraya kadar söylediğimizden ziyade söz dahi söylemeyeceğiz.

Mu'âvenet-i mütekâbileyi her esnaftan ziyade amelîyyat-ı şâka ile iştilgal eden sanayi' erbâbı düşünmüş olsalar bî-câdır. Zira kuvvet ve metânet bedene ol kader ihyâcî olmayan sanatlarda insan az çok sakat veya ihtiyar dahi olsalar yine işinde devam edebilir.

[44]

Fakat amelîyyat-ı şâka erbâbı biraz duçâr- za'f olursa işleyemez.

Ekonomi bu kaidesinin fen hesaba tatbîk etmek isteyen erbâb-ı tedkîk işin hesaba ait cihetini pek ziyade ve belki lüzumundan bile fazla olarak uzatıp götürmüşlerdir. Biz ise bu nâfi' şeyi erbâb-ı mütâla'anın yalnız esasen nazar-ı kabullerine tavsiye azminde bulunduğumuzdan hesâbcasını dahi uzatmayıp gayet kısa ve sade olarak arz edeceğiz.

Bir mu'âvenet-i mütekâbile sandığı küşâd edecek olan esnaf evvela sandığın sermayesini cem' ve saniyen sermayeden muhtacına ia'ne tevzi' etmek hususunda ittihâzı lazım gelen usûlü düşünür.

Bu usûlün üssü'l-esas her san'atkârın kazancından birer miktar şey sandığın hesabına almaktır. Mesela ücretli çıraklardan haftada ikişer ve kalfalardan beşer ve ustalardan onar kuruş veya daha ziyade daha noksan bir şey olup sandığa irâd etmeye karar verilir.

Bundan mâ'adâ esnaftan fevkâl'âde bir temettu' da bulunanları yine fevkâl'âde bir mürüvete mecbur ederek sandığa vereceği atıye tezyîd-i sermaye karşılık ittihâz olunur kezalik halet-i pirisinde servet ve sâ mânâ yolunda olup da 'akâr ve irâdıyla geçinmek için işten el çekmeyecek olanlardan veyahut servet ü gınâ halinde vefat eyleyenlerden dahi sandık için bir mürüvvet istenebilir. Senede bir veya birkaç kere sandık nâmına balo veyahut umûmi ziyafet verilerek alınacak ücretlerden ba'deü'l-sarf-ı mahz u temettü kalacak para sandık sermayesine zamm olunur.

İşte bu sûretler ile hâsıl edilecek sermaye bir taraftan dahi faize verilerek alınacak faizler dahi sandığın bir büyük ebray demek olur.

Muhtacîn esnafa tevzî' mu'âvenete gelince: Bir adam sakat veya ihtiyar olduğu zamana değin sandığa ne kadar para vermiş ise esâsen o para nispetinde mu'âvenet istemeye hakkı olabilir. Mesela beş sene çıraklık altı sene kalfalık on sene dahi ustalık müddetinde sandığa verdiği akçe üç bin beş yüz kuruş etmiş ise asıl haklı olduğu tekâ'üd-i mu'aveneti bu meblağ nispetinde olabilir ki meblağımız mezbûr üzerine tahmini mutavassıt bir faiz dahi konularak ve bu faiz dahi mesala bir misli i'tibar olunarak o adamın yedi bin kuruş mevcut farzıyla ona göre kendisine bir mu'avenet tayin edilir.

[45]

Mütekâ'id ister ise yedi bin beş yüzü def'aten alabilir. Hele vefatı vukû'a gelmiş ise veresesine aglebi müteveffânın hakkını def'aten vermek sûretiyle mu'âvenet olunur, veyahut hak sahibi ister ise akçesinin faizi kendisine maaş olarak tahsîs kılınır.

Eğer bir san'atkâr henüz genç iken kazaya uğrayarak sakatlanır veya vefat ederde sandığa vermiş olduğu akçe hiçbir işe yaramayacak kadar az bulunur ise bu adam için hakkının fevkinde bir mu'âvenet dahi edilir ki zaten asıl mu'âvenet sayılacak şey dahi işte budur. Çünkü yalnız kendi hakkı olan miktarda nâ'il olacağı maaş veya 'atıyeyi zaten kendisi kazanmış olmaktan fazla hatta sandığa verdiği akçenin mutlaka kendisine hak olmak üzere ta'yîn edilecek miktardan fazla olup bu fazla yani sandığın kudret-i sahihası işte böyle fevkâlhak mu'âvenete muhtaç olanların karşılığı adolunur.

Mu'âvenet-i mütekâbile sandığı umum esnaf tarafından intihâb olunmuş beş a'zâ bir reisten ibaret bir heyet teftişiyenin nezâretine tâbi' yalnız bir sandık emîni idaresinde bulunabilir.

Avrupa'da bazı şehirler vardır ki paçavra toplamakla iştikâl eden esnafın bile mu'âvenet-i mütekâbile sandığı vardır. Hele ehemmiyetlice esnaftan hiç birisi yoktur ki mu'âvenet-i mütekâbile sandıkları bulunmasın. Bu fikir bizde dahi ta'ammüm ederse nâfi' müessesât hususunda ihtiyaç görülecek ma'lûmât-ı mükemmeleyi istihsâl etmek dahi güç bir şey adolunmaz.

Ahmet Midhat

10 .MEVÂDD-I FENNİYYE

10.1 TEDBİR-İ MÜNZEL

Birinci Makale

Bazı feylesoflar felsefeyi "gayetü'l-ulûm" diye tayin etmişler. Bazı 'ulûm-ı ri'yâziye 'ulûm-ı tabi'ye 'ulûm-ı nakliye velhâsil kâffe-i şu'abât-ı 'ulûmun tahsilinde bir gaye netice-i maksat var ise o dahi hikmetten ibâret olduğunu hükmeylemişlerdir.

Vak'â 'ulûmun kâffesi zihn-i beşerde mûris olacakları terbiyeyi irâs ettiği zaman bir de feyz-i hikmet munzamm olur ise insan ta'lîm ve terbiyet-i kâmileye

mazhar olmuş sayılır. Ancak asla inkârı kabul edemez ki insan bu sûretle mazhar-ı terbiyet-i kâmile olduktan sonra tahsil ve terbiyet vak'asından

[46]

maksat ne olacağını hâlâ arayıp duracaktır.

Hâlâ arayacağı maksat ne olabilir? Ya dünyasından ya ahiretinden istifade değil mi? İstifade-i uhreviye veya bir başka cihet olarak bu bahsimizden hariç tutulur ise istifade-i dünyaya bizim için vâsi' bir meydan bahşolmak üzere tayin eder.

Dünyadan edilecek istifade-i maddiye her ne kadar pek çok envâ' ile mütenevvi' olabilir ise de bu envâ'-yı istifadenin kâffesini "bahtiyarlık" kelimesinin hükmü altında cem' edebiliriz. Bu câmi'iyet hususunda hatrımıza evvel-be-evvel "refah" gelmişti. Hâlbuki müreffehü'l-hâl olan kimselerden pek çoğunu mes'ud ve bahtiyâr görmediğimiz gibi bahtiyârân ebnâ-yı beşerden birçoğunda dahi refah-ı hâl bulamadığımızdan dünyaca asıl maksat bahtiyarlıktan ibâret olacağına karar kıldık. Bahtiyarlık nedir?

Zenginlik sıhhat-i vücud şan şeref gibi şeyler ve vâk'â bahtiyârlığı teşkil eden esbâbdan addolunabilirler ise de bizce bahtiyârlığı en ehemmiyetli bir sûretle ta'rif etmek lazım gelince "İnsanın hususi 'âline kendisi yokladığı zaman netice-i tedkîk âhvâlinde memnun ve mutma'in kalmasıdır" demelidir deriz.

Bahtiyârlık şu ta'rif yalnız ferdin ba'de ferd her insana kabul ve tatbîk olmakla kalmaz birer birer familyaların dahi bahtiyârlığını bu ta'rif tatbîk etmek yine aynı netice-i hakîkati gösterir. Hatta bir mevki'in bir milletin bahtiyârlığı da yine bu ta'riften hariç kalmaz.

Dünyada insanın tek başına yaşayabilmesi için hilkat-i beşer katiyyen ma'nidar. İnsan yalnız âlem-i bedeviyette değil âlem-i medeniyette bile refah ve rahatın bunca esbâbı mükemmel iken yine tek başına yaşayamaz. Mutlaka bir cem'iyet içinde ve o cemiyeti teşkil eden efrâdın mu'âvenât-i mütekâbilesi meyânında yaşamak ihtiyacıyla mecbûldür.

İnsan cemiyetlerinin en küçüğü "familya" dır. Bir âdem hîn-i tevellüd ve eyyâmı tufûliyyet ve sabâvetinde familyası a'zâsından ana ve baba ve büyük hemşire ve birader sıfatlarını hâ'iz olanların şefkat ve himayeleri sayesinde barınarak feyz

alır. Eyyâm-ı şebâbetinde yine bunların mu'âvenetiyle ihtiyâcât-ı hayvâniyesi kuyudundan vâreste olarak taa'llüm ve terbiyete meydan bulur. Gençliği evvailinde ihtiyar edeceği meslek-i kesb ve tarik-i ma'îşette muhtaç olduğu mu'âvenât-ı ibtidâiyeyi yine onlardan görür. Tarîk-i kesbe işbu sülüğü öyle bir zamana tesadüf eder ki bâdî-i emirde kendisi dahi kendinden küçük biraderlere

[47]

hâmîlik mevki'ni ihrâz edip gitgide kendi mahsul-i sulbî olan çocuklara baba ve onların tefeyyüz-i terakkilerine nispetle hâmi ve mu'âvin ve zahîr olmak gibi merâtibi kat' eyler. Ömrün hem en tatlı ve hem en müte'abbid zamanı bu zamandır. Bundan sonra ise insan için son inhitât yüz göstermeye başlayarak nihayet “tufuliyet-i saniye” ta'bir olunan hengâm-ı pîri gelir ki evvelce kendisinin himâyet ve mu'âvenetine muhtaç olan gençler bu zamanda nâ-tüvânın hâmîsi olurlar.

Gerek bir adamın gerek bir familyanın bahtiyâr olabilmesi öyle gelişi güzel harekât ve sekinetle mümkün olamaz. Hayvânât ve nebâtat bile kendi ma'îşetlerince birtakım tedâbîre muhtaçtır ki tedâbîr-i mezkûreyi kavânîn tabî'at-ı muhayyir-i 'ukûl olacak bir sûrette tertip eylemiş olduğundan nebâtâtın derece-i bahtiyârisini basar adımız ile görüp takdîr edemiyor isek hayvânâtın suret-i ma'îşet-i bahtiyârâ nelerini olsun aşikâra görüp takdir eyliyoruz. Hatta meşhur Jean-Jacques Rousseau gibi bazılarımız bu mes'ûdiyet-i hayvâniye mes'ûdiyet-i medeniyye fâ'ik bile addeyleyerek hemen hemen âlem-i medeniyyeti terkle âlem-i hayvâniyet-i mahzeye 'avdeti arzu eylemek derecelerine takarrüb eyliyoruz.

İnsanları bahtiyâr eyleyecek olan tedbîrin en müessir ta'yîn olunarak bundan bir fen-i müstakill vücuda gelmiştir ki ismine “tedbîr-i münzel” derler.

Tedbîr-i münzel-i fûnûn ekonomikiyeden bir fendir ki garbîyûn ona “ekonomi de mistique” derler. Ancak garbîyûndan evvel arapların bu fende pek ziyade ileriye vardıkları çok âsâr-ı İslamiye'den istidlâl olunur.

Kur'an-ı azîmü's-şân “Ne elini boğazına bağlayacak kadar hasis ol ne de bilküllüye açık bırakacak kadar sarf ol” gibi hikmetler ve “Ye iç fakat israf etme” gibi tenbihler hep tedbîr-i münzil usulünden oldukları gibi “Ahiretin için hemen yarın vefat edecekmişin gibi yaşa dünyanın için ise güyâ hiç vefat etmeyeceksinde

daima yaşayacak imişsin gibi davran” tarzındaki âli kelâmlar dahi tedbir-i münzel kavâ'idindendirler. Ancak bu usûl kavâ'id olsa olsa yalnız tedbir-i münzelin takdîr-i ehemmiyeti için tezkâr ve ihtâr olunabilip insanı sûret-i hareketinde irşâd için yalnız teşvîkât-ı mezkûre ile iktifâ olunamaz.

Tedbîr-i münzeli Arapların ne derecelerine kadar ileriye götürdüklerini anlamak için eski kitaplara dest-res olmadık. Yalnız bu

[48]

bâbda tarihin verdiği ma'lûmât derecesinde kaldık. Hâlbuki o eski kitaplar ellerimizde bulunsalar bile bu fenin iktizasınca onlardan istifade edemeyiz. İnsanların usûl ve sûret-i ma'îşetleri her asra ve belki her seneye göre değişebileceğinden senelerce ve asırlarca evvel aynı hakikat zân olunan şeylerin bu gün kifâyet edemeyeceği her zaman ispat olunabilir. Hatta “Evladınızı kendi terbiyenizden mâdâ ve daha fâ'ik bir terbiye ile terbiye ediniz zira onlar sizin zamanınızdan başka bir zamanda yaşamak için halk olunmuştur. Sûretinde olan kelâm-ı hikmet encâmın en büyük hükmü dahi tedbîr-i münzel hakkında mevaki' olabileceğini zanneyleriz.

“Ekonomi-i politik” mutasarrıfâne ve âkilâne ve müdebbirâne ve müdirâne bir idareye muhtaç olan umurun kâffesine yani bir familyanın tedbir-i münzelinden bir kûmpânyânın ömr-i ticâriyesinden bede' ile bir devletin idâre-i 'umumiyesine varıncaya kadar hükm-i şâmil bir ilim olup tedbîr-i münzel ise yalnız bir familyanın hüsn-i idâresine ta'alluk edeceğine göre ekonomi politikten bir cüz'ü addolunur ise de bu fen-i cüz'inin yine ehemmiyeti ekonomiyenin külliyyatından daha külli daha mühim olacağını hükemâdan hiçbirisi inkâr etmemiştir. Edemez ki etsin. Zira familyalar kendi daire-i ma'îşetlerince birer birer muntazam olamazlar ise o familyalardan müterekkib devletlerin milletlerin dahi bir intizâm -ı mahsûs altında terakki edebilmeleri kat'iyyen kâbil olamaz. Devletlerce milletlerce en büyük intizam en büyük ıslâhâtın üssü'l-esâs familyaların ıslâhı üzerine yani tedbîr-i münzel kâ'idesine binâ edilir ise en doğru bir şeyi iltizâm edilmiş olur.

Hâlbuki bizce en ehemmiyetsiz ve en meçhul kalan fenin “fenn-i tedbîr-i münzel” olması şâyân-ı teessüf değil midir? İnşallah sâye-i muvaffakiyet-i padişahide kusurumuz tashîh her noksanımız ikmâl olunmakta bulunduğu gibi şu

maksat dahi hayr-i fi'ile çıkar ve hidmetin ilk hâdmelerinden birisi dahi bu muharir-i fakîr olur:

Ahmet Midhat

10.2 .NÂR-I MERKEZİYEDEN İSTİFÂDE

“Jeoloji” yani tabakâtü'l-arz fennin üssü'l-esası harâret-i merkeziye veyahut nâr-ı merkeziye denilen ateş duzah-feşândır ki üzerinde bulunduğumuz kürenin cevfini doldurmuştur.

Bu ateşin vücudu pek eski milletler nezdinde pek eski zamanlardan biri tahayyül olunarak

[49]

hatta Yunan vilâyetin milletleri cehennemın arzda olduğunu i'tikât ederlerdi. Vâk'a bu ateş o kadar büyüktür ki bizim vücuduna mü'min ve mu'tekid olduğumuz cehennemın hangi alemde ne sûretle halk olunduğu mu'ayyen bulunmamakla beraber cehennemi nâr-ı merkeziyeden istidlâl ve mukayese edecek olursak heybet-i müdhişesinden tüylerimiz ürpere bilir.

Kudemânın nazar-ı dikkatlerini nâr-ı merkeziyeye celb eyleyen şey “volkan” yani yanardağlar idi. Yanar dağların her biri azîm ve cesîm birer baca farz olunduktan sonra bunlardan müthiş birer feverâ-i ateş-feşân asâ fışkırıp çıkan ateşin dahi cevfi-i arzda yanan cehennem asa ateşten ayrılıp çıktığını hûlyâ etmek işten bile sayılamaz.

Milel-i kadimeden sonra pek çok müdekkikîn hükemâ dahi bu zannı esasen kabul ederek şu kadar ki onlar tedkikte bir derece daha ileriye gitmişler ve yanardağlardan fışkıran seyyâle-i ateşinin dağ eteklerine doğru akarak dipte donup incimât etmesinden mutahassıl tedkikle bu ateş-i cevfiyenin mutlaka cevfi de eriyip yanan ve kaynayan madeniyattan husûle geldiğini hükmetmişlerdir.

“Arteziyen” kuyuları denilen gayet derin kuyular kazmak sanatının icadından sonra ise nâr-ı merkeziyenin vücudu bilkülliyeye tahakkuk ederek merkez-i arza doğru yaklaştıkça miktarının tezâyüdü bile ölçülmüş ve hesap edilmiştir.

Vâk’â arteziyen kuyularından evvel dahi bazı derin mağaraların ve derin maden ocaklarının dibi sath-ı arzdan daha sıcak olduğuna dikkat edilirse de bunların umku kaç metre olduğunu kolayca ve katiyyen ta’yin etmek mümkün olmadığı cihetle ne kadar derine inildiği zaman hararetin ne nisbette arttığına dikkat olunamamıştı.

Arteziyen kuyuları ise dört yüz ve bazıları altı ve yedi yüz metreye kadar ‘umka vardığından bunların diblerinde ki hararet sath-ı arzdaki hararete nisbetle pek çok ziyade görülmesi erbâb-ı fenin nazar-ı ehemmiyet ve dikkatlerini celb ederek mizân’ü-l harâreler ile icrâ-yı tedkikâta musaraat kalındıkta bir hesab-ı mütevassıt olmak üzere her otuz üç metre umka inildikçe hararetin sath-ı arza nisbetle bir derece tezayüd eylediği anlaşılmıştır.

Bu hesapça üç yüz otuz metre ‘umkda sath-ı arza nisbetle on ve hele altı yüz altmış derece ‘umkda yirmi derece ziyade hararet olduğu anlaşılmıştır. Ez-cümle kuyusu yedi yüz otuz metre ‘umka vararak

[50]

dibindeki hararet ise yirmi iki dereceye varmakla kuyunun suları hemen “ılıcak” tabir olunabilecek kadar sıcak olduğu görülmüştür.

Bizim on beş yirmi metre ‘umkdaki kuyularımızda dahi kış mevsiminde hararetin sath-ı arzdan pek çok ziyade olduğu o kuyulardan çektiğimiz suların bin-nisbe sıcak olmalarından istidlâl olunur isede yukarıda her otuz üç metrede bir derece hararetin artmasını “hesab-ı mutavassıt” olmak üzere ta’yin edişimiz yeryüzün de ihtilâfı mevâsime ve yeraltında tesadüf olunan ma’deniyatın ihtilâf-ı tabî’atlarına nazaran azlı çoklu bulunmuş olan bir çok makâdir harareten bir hesab-ı mutavassıt bulunarak ona binaen verilmiş olan bir hüküm demektir.

Şimdi her otuz üç metreden hararetin bir derece artarak üç yüz otuz metrede on dereceye ve altı yüz altmış metrede yirmi dereceye vardığına nazaran şayet altı bin altı yüz metre veya varılacak olsa iki yüz derece hararet bulunacağı

hükmolunmuştur ki bu da kaynar suların hararetlerinden iki misli daha sıcak demektir.

İşte bu kaide ile fen-i tabakâtü'l-arz erbâbı gide gide merkez-i arza daha ziyade takarrüb edilince hararet-i merkeziyenin dahi arta arta filvaki' volkanları kendisine baca ittihaz edecek bir ateş duzâh nişan derecesine varacağını ve binâenaleyh merkez-i arzın yekpâre bir ateş olduğuna asla şüphe edilemeyeceğini katiyyen hükmeylemişlerdir.

*

“Su” denilen cismin gerek mâyi' ve gerek münce mid ve gerek buhar halinde bulunması suretiyle meydan açtığı mebhâhis-i fenniyyenin kâffesini hâvi olmak üzere Guston Tissandier nam-ı hekimin kaleme aldığı “Su” serlevhalı bir güzel ve mühim cildde denizlerden nehirlerden göllerden kuyulardan bahs olunduktan sonra silsile-i bahş arteziyen kuyularına gelince ve bu kuyuların diblerinde hâreret-i merkeziyenin vücudunu insana ihtâr edecek şiddetli bir hâreret görülünce Hekim müşarun-ileyh garip bir hayale yol açıyorki hayalin vâk'â bir hayal olması münker değil ise de öyle fence muhâlattan olan bir hayâl hâm olmayıp akıllara hayret verecek nice ihtirâât-ı azimeye nazaran bir gün olup da anında mevki' icraya konulabilmesi mümkünattan olduğundan hayâl mezkuri bir hayal fenni olmamak üzere kari'ilerimize arz etmeye cesaret aldık.

Haydi sözü Guston'a bırakalım da kendi

[51]

hayalini kendisi tasvîr eylesin. Guston diyor ki;

“Arteziyen kuyularının mûcib olduğu masârıf-ı 'azîme defterlerini tedkîk edecek olursak insanın bir miktar su çıkarmak için bunca masârıf-ı 'azîme ihtiyâr olunmasına teessüf edeceği gelir. Fakat işe fen nazarından bakıp da bu kuyuların tedkîkât-ı fenniyyeye büyük hizmetler etmiş olduklarını düşününce masârıf vâk'a asla istiksâr olunamaz.

“Asırlardan beri seyyâhlar dünyanın her tarafını gezmekten yorulmayarak her biri sath-ı arza dair müşâhedâtını yazıp cümlenin nazar-ı mütâlâ’asına vaz’ ediyorlar ve bu sûretle bütün küre-i arzı dosdoğru ve tastamam tanımaklığımızın müyesser olacağı zamanı yaklaştırmış oluyorlar. Fakat cevfi arza dair olan coğrafya husunda iş böyle değildir. Şu kıvr-ı arzın altında ne kadar esrâr ve hafâyâ medfûn ecvâf-ı sema bize ne kadar meçhul ise ecvâf-ı arz dahi o kadar meçhuldür. Üzerinde bulunduğumuz küre-i arzın sûret ve mevâd teşkili hakkında ki cümlemiz adeta ecrâm-ı sâire-i semâviyenin sûret ve mevâdd teşkîlleri hakkındaki cümlemiz derecesindedir.”

“Ya cevfi arza dair icâb eden tedkîkatta ileriye gidile gidile bir gün olup da nâr-ı merkeziyenin hararet-i bî-nihâyesinden istifade edilebilmesi imkanı dahi husûle getirilmiş olsa terakkiyât-ı medeniye için ne büyük şân ve bâhusus ne büyük menfaat addolunur idi.

“Volkanlar ve kaynar maden suları ve artezyen kuyuları bize gösteriyor ki biraz daha derine gidecek olur isek nihayetsiz bir harârete tesâdüf edeceğiz. Halbuki yeryüzünde hararet husûle getirmek üzere yer altındaki maden kuyularını akıllara hayret verecek umklardan kırıp sath-ı arza çıkarmak için bunca masârif göze aldılmaktadır. Yeraltındaki harâreti husûle getirmek için yanıp duran ma’deniyâtı kazıp sath-ı arzumıza getirmekten ise o harâretin kendisi buraya getirmek ‘icabâ muhâl midir? Arzdan bir ‘umk harre kadar su getirip de orada kaynadıktan sonra o kaynar suyu yeryüzüne çıkarıp da buharından vapur makinelerimiz için istifâde eylemek fennen imkânsız mıdır? Şimdi her iş harâretle görülüyor. Birkaç dirhem kömürün hâsıl eylediği kuvvet insan kuvvetinin birine kâ’im oluyor. Havanın bürudeti ve iklimlerin şiddeti gibi müşkilât-ı tabî’yeye hep ateş ile mukâbele olunur. Yalnız çiğ olan şeyleri pişirmek

[52]

için değil ağaçların yetişmesi zirâ’tin tevsi’-i tabî’at-ı arzın bile ta’dîli hep ateşin hep harâretin vücuduna vâbeste görülüyor.”

“Cevf-i arzın bitmez tükenmez bir maden-i girân-bahâ olmak üzere hâvi olduğu harareti yeryüzüne çıkararak istifade etmeyi düşünmelidir. Cenabıhak insana harâreti musahhir kılmakla bütün dünyayı taht-ı tehsîr ve itâ’atine alacak bir kuvvet ihsân etmiş demektir. Arz-ı azim bir harâret madenidir ki bu madeni de işletmeye himmet lazımdır. Burada Volter [Voltaire]’in hûlyâ eylediği Mopertius kuyusundan bahsetmiyoruz. Mopertius kuyusu küre-i arzı bir taraftan öteki tarafa kader delerek bu kuyunun ağzından baktığımız zaman semt-i kadimimizde bulunanları güyâ azîm bir dürbünün ters tarafından bakıyormuşuz da görüyormuşuz gibi görecekmışiz. Halbuki biz dört bin metreye kadar ta’ammuk edersek kaynar su harâretini ma’ bulacağız. Hem bu meselede biz ilk sözü söyleyen değiliz. Yine “Elidabumon” ve “Valkerdin” ve “Babine” gibi bu mesele-i ‘azime hakkında enzâr-ı dikkat ve ehemmiyeti celb eylemiş olan hükemâyâ pîrû oluruz. Acaba bir gün olup da ‘ameliyât-ı ‘azimeyeyi insanlar nazar-ı cür’ete alacaklar mıdır?

*

Guston bakiyye-i kelâmında bu emr-i azîmin dahi elbette bir gün nazar-ı cür’ete alınacağından ümidvar olduğunu gösteriyor.

Bu muharrir ‘âciz dahi efkâr-ı kâsırânesince derki:

Gözümüzün önünde Süveyş kanalı ve Mont Blanc tüneli gibi ‘ameliyât olmasa idi Guston Tissandier ‘enin şu hayâlini belki bir hayâl-hâm diye nazar olunabilirdi.

İngiltere ile Fransa arasında Calais Boğazı altından bir tünel kazmak derecesindeki ‘ameliyyâtı insanoğlu göze aldırılmış bulunma idi belki Guston Tissandier’enin hâraret-i merkeziye kuyusunu dahi bir gün olup da insan evladını nazar-ı cürete alacağı ümîdleri addolunurdu.

Bu mesele umûr-ı nâfiada piş-geh tedkîk ve hesaba alınacak üç şey vardır ki birincisi ‘ameliyât-ı vâk’anın muhtaç olduğu akçe ve ikincisi ‘ameliyât-ı mezkûrenin muhtaç olduğu zaman ve üçüncüsü dahi bu akçe ve zamandan vücuda getirilecek ameliyâtan edilecek istifadedir.

Hâlbuki şimdiye kadar vücuda getirilmiş olan veyahut göze aldırılmış olan ‘ameliyâta nispetle Guston’un hûlyâ eylediği ‘ameliyât âdeta hiç münzelesinde kalır.

[53]

Meşhûr Aragon’un Paris’te Grenal nâm mahalde kazdırdığı arteziyen kuyusunun ‘umku beş yüz kırk beş metre olduğu halde bu kuyu için sarf edilen akçe üç yüz elli bin frankı geçmemiştir. Süveyş kanalı Mont Blanc için sarf olunan milyonlar! Nasıl milyonlar? Milyonlara nispetle bu akçenin lakırtısı mı olur?

Vak’â mezkûr kuyunun ‘ameliyâtına 1833 seney-i miladiyesi teşrin-i evvellinin yirmi dokuzuncu günü başlanarak 1841 senesi şubatının yirmi altıncı günü suyu sath-ı zemine çıkarmış olduklarına göre sekiz sene zaman sarf olunmuş ise de Arago “Arteziyen Kuyuları” nâm eserinde hikâye eylediği üzere ‘ameliyât-ı vâk’ada azîm ve ağır sondaların kırılıp kuyunun dibine saplanarak sıkışık kalması gibi hadiseler ile on dört ay müddet yalnız düşen sondayı çıkarmaya çalışılması gibi izaha evkât eyleyecek haller dahi görülmüştür. Şimdiye kadar yapılan kuyular yüzünden husûle gelen tecârüb ile yeri delmek ‘ameliyât-ı elyevm daha ziyade kolaylaşmış olduğundan bugün icrâ olunacak şu tarz bir işin muhtaç olacağı zaman Aragon’un muhtaç olduğu zamana asla kıyas olunamaz.

Ama bu yüzden husûle gelen ka’ideye gelince: Bunun için Guston’un hulâseten söylemiş olduğu sözleri fenne mensup bir adam iki dakikacık nazar-ı mutâla’a ve mülâhazaya olursa cemiyet-i beşeri için en nâfi’ bir eser böyle bir harâret kuyusundan ibâret olacağına şüphesi kalmaz.

Sath-ı arza fokur fokur kaynar ve buhar hâsıl eder su çıkarılında menba’da terâkim ettirilecek gerek buhar kuvve-i muharrikesini ve gerek harâret-i kuvve-i mahyasını akıllara hayret verecek borular ile mesâfât-ı baideye kadar nasıl götürecekleri o zaman görülür.

Rusya’nın bazı memalik-i müncemidesi gibi bürûdetin şiddetinden tamamıyla kabul-i ‘umrân olmayan yerleri memâlik-i mu’tedd gibi ‘umrân-ı kemâle müsta’id etmek derecesinde menâfi’-i ‘azîmeyi bu kuyulardan istintâc etmek fence muhâlâtdan addolunması şöyle dursun sâde akılların bile ihâta edemeyeceği bir şey değildir.

Binaenaleyh bir gün olup da hem de evvel kadar uzakta olmayan bir gün gelip de bu ‘ameliyyâtın dahi tecrübesine mübâşeret kalınacağını her akla ‘âcizane pîrû olmak sûretiyle biz dahi ümîd eyleriz.

Ahmet Midhat

[54]

11 .MEKTUB-I MAHSÛS

Mes’ûd-i Harâbâtî tarafından gönderilmiştir:

Tercüman-ı Hakikat’imizin bu kere gösterdiği terakki pür-sitâne tecdîd kendisine öteden beri müteveccih bulunan hakâyik-şinâsan ümmetin teveccühünü tecdîd ve tezyîd eylemiştir. Heyet-i ‘umûmiye-i Osmaniye’nin hâdîm hakîmi bulunmak şöhret-i sâdıkasını kazanmış olan Tercüman evvelkinden ziyâde üdebânın fuzâlanın zîver dest-i rağbeti olmaya, gönüllerde parlak parlak şevkler uyandırmaya başladı. Harâbâtîler mahfellerinde bile neşveye neşve katan Nedim ter-zebân şimdi bizim Tercümân’dır.

Harâbâtîler dediğim zaman birkaç kadehle hem dehân olduktan sonra karşısındakine ne söylediğini anlatmak için muhtac-ı tercüman olan şişe-dilan-ı sergerdân anlaşılmalıdır.

اذعر شمپندار که لغز دقدم ما

مستیم نه آن کونه که جار انشناسیم

yolunda ta’rîf-i nefis etmek mecbur olan efkâr-ı ‘âliye erbâbı tasarruf buyurulmalıdır.

Efkârımızın istikametine, halkımızın refâhîyetine memleketimizin ma’mûriyetine, istikbâlimizin emniyetine cidden hizmet edecek, değme bir bela ile azminden dönmeyecek adamlarımızı şöyle bir tarafa ayıracak olsanız dediğim harâbâtîleri mutlaka bunların ser-amedânı sırasında görürsünüz. Bunların içinde öyle

Mestem ken ân çünan ki nedânem zî bihodî

Der arsa-i hayal ki âmed güdam reft

gibi ancak batasıya giden kayıtsızlara yakışabilecek fikirlere âferîn-han olacak bir âdem bulamazsınız. Kim geliyor, kim gidiyor bilirler. Ne olmuş, ne oluyor, ne olacak düşünürler. Mest iken dahi erbâb-ı gafleti huşyâr, vatanımızı müsta'id bulunduğu derecede ma'rifetrâr etmenin çaresini ararlar. Memleketimizde her ne sûretle olursa olsun eser-i terakkî görüldüğü vakit onun daima ileriye gitmesini, erbâb-ı iktidarın el birliğiyle mu'avenet etmesi âşikâne arzu ederler. Elllerinden geldiği kadar çalışırlar. O eserin hiç olmazsa irtikâ ettiği mertebeden düşmemesi için 'araz-ı eyâdî mu'avenet eylerler. Hâsılı ittihâd "sa'y" te'âvün noktalarını hiçbir vakitte nazar-ı takdîr ve takdiseden ayırmazlar. İşte bunun içindir ki mes'ûdâne yaşarlar!

Nasıl? Beğendiniz mi harâbâtîleri? Sizin de varıp bir harâbâtî olacağınız geliyor değil mi?

Onlar sizi pek güzel tanırlar. Bu mesleğin en mukaddem en 'âlî sâliklerinden olduğunuzu bilirler.

[55]

Şimdiye kadar umuma etmiş olduğunuz hizmetlerin en küçüğünü bile unutmak şanlarından değildir. Bundan sonra da edeceğiniz hizmetlerin müşâhadesiyle memnuniyetleri iftihârları artacaktır.

Geçen gün Tercümân ile neşrolunan "Terakkîcûyâne Bir Hasbihâl" bendinde göstermiş olduğunuz vechile matbaaya geldiğim vakit gazetenin ıslâhına masrûf olan himmet-i 'âlîye teceddüt-i pirûrânedan husûle gelen memnuniyet fevkalâdemi lisân-ı şükrân ile beyân etmişim. Şimdide vekili olduğum hakikat-i aşına harâbâtîlerin teşekkürât-ı 'azîmesini kalemle arz ederim. Muhtaç-ı izâh olduğu üzere:

Ben ne mesihâ ne mesihâ demim

Zevk-i hakikatte arar adamım

Kavlinde sâbit olan bu arkadaşların en ciddi muhiblerinin bulduklarından Tercüman-ı Hakikat'te her sûretle arz-ı hizmet etmeye çalışacaklardır.

Ya bendeniz? Duracak mıyım sanıyorsunuz? Rikkâtin hepsinden ziyade teveccüh-i âlî hekimânenizi kazanmaya gayret edeceğim. Mensûr ve manzum eserler

göndereceğim. Bunları gazetenin sahîfe-i edebiyesinde göreceğim gibi öyle olur olmaz âsâra cilvegâh olamayacağı muhakkak bulunan ve bir gün evvel zuhûr-ı cümle tarafından şevk-i şiddet ile intizâr olan “Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat” mecmû’asında dahi görecek olursan kendimi bir büyük mes’ûdiyet-i cedîdeye nâ’il olmak addedeceğimde şüphe yoktur.

Şimdilik iki parça eser takdîm ediyorum. Hakkımdaki teveccüh müşvikâneniz devam ettikçe takdîmâtın arkası kesilmeyecektir.

Mes’ûd-i Harâbâtî

Tercümân-ı Hakikat

Hazret-i Harâbâtî’nin iki kıta gazel-i nefis dahi bu mektupta melfuf idi. Vâsıl-ı dest tekrîm oldu kariben neşirleriyle tezyîn sahife-i edep ederiz.

12 .KISSA-İ TARİHİYYE

12.1 RE’FET-İ MADERÂNE

Geçen Fransa ve Almanya muhârebesine ait ve gayet acip bir hikâyeyi terihiyedir ki Fransız gazetelerinin kısm-ı edebisinde görülüp tercüme edilmiştir:

Kimdir o? Nöbet neferinin şu sadâsını mûta’âkiben bir de müthiş tüfenk sesi işitildi. Aman bu hal ne idi!

Zulmet-i müdhişe-i leyli izâle tahfif etmek

[56]

üzere sanki bir sūrat-i fevkâl'âde ile ufukdan baş göstermiş olan mâh-ı âlem aranın pūskürdüğü envâr letâfet-i inşâr arsında tepeleri görünen eşcâr mültefetü'l-agsânı hâvî bir küçük orman o sadâyı mehîb ile 'aks-ı pezîr olarak tanîn-endâz olduğu ve ara sıra vezân olan saġanak rüzgârının te'esiriyle çâr-ı cihete mutmâyil eşcâr ve aġsânın muris-i haşyet ve dehşet olacak bir sūrette gıcırdadıkları esnada küçük bir müfreze cimnastik adım sür'atiyle nöbetçi neferinin ateş ettiği tarafa şitâb eyledi.

Ordugâhın ince karakollarında herhangi bir noktaya ikâme olan iki nöbetçiden biri sabit olup 'âle'd-devam pişkâhında bulunan araziye nezâret ve diğeri daima çar-cihedi nazargâh-ı tarassut bulundurup fevkâlâde bir hâl zuhûr edermiş kendisine en yakın bulunan postaya müraca'at eyler.

Müfreze seyyar nöbetçinin olduğu mahale geldi hayfâ ki nöbetçi orada mevcut değil idi?

Derhal posta efrâdından birkaç kişinin ellerine birer saġır fener verilerek nöbetçinin tahrisine başlandı.

Postanın bulunduğu noktanın semt-i yesârî manzara-i müdhiş-i zalimanesini mehtabın henüz tahfif ve tagyîr edemediği dehşetli orman ve semt-i yemini dahi birçok emvâta mesken idi olan bir azim kabristan ile muhât idi.

Aman ne dehşetli an! Ne mehîb mekân! Cevânib-i sülusesi ta'yin eden şu mevkinin cânib zuhurisi bir âzîm istihkâm ile mahdûd ve üzerinde asâr-ı mağlubiyet ve perişânî henüz mevcut idi.

Sevk olunan neferât güç hâl ile seyyar nöbetçiyi kabristan duvarının dibinde bulabildiler. Fakat ne halde buldular!

Göğsünde bir hançer! Birkaç adım ilerisinde ise henüz pençe-i mevt yakasını kurtarmaya pek beyhude çalışmış bir kadın kim olduğu meçhul bir kadın!

Cüz'i olan saçlarını gayr-ı muntazam bir surette kaplası dâhilinde toplamış sırtına aldığı İspanyol karı mantoyu gayet sık düğmeleriyle gerdanından dizlerine kadar iliklemiş bir kadın!

Vechinde ki envâr-ı 'ulûviyet ve asâlet ve siyah gözlerindeki revnak ve letâfet henüz muntafî olmamış ve gerdanından göğsüne doğru sarkan bir çelik zincirin ucuna büyücek bir madalyon rabt etmiş bir kadın!

[57]

Mecrûh nefer ve maktûle kadın merkeze isâl olundular.

*

Bu vak'anın ertesi günü ordu kumandanının huzuruna çıkan bir zâbit civar karyelerden birinde bırakılan 'asâkir-i ihtiyatiye Purusya askerinden bir müfrezeyle geceleyin pusuya düşürmüş ve cüz'i harp ile esir etmiş olduklarını esirânın şimdi karyede bulduklarını ihbâr ile kumandanın yanından çıkıp mevğine gider iken hendek haferiyle meşgul dört neferin yanlarında yere yatırılmış ve başındaki beyaz örtü al kana boyanmış bir meyyit gördü. Bu aralık ne hikmete mebnîdir bilinemez! Genç zâbidin kaffe-i havası uyuşmuş kalmış bir adım ileri gitmesi sanki muhâl hükmüne girmiş idi!

Güzâr eden vak'a-i feci'ayı mutlaka kendisi keşfe taraf gaib me'mûr imiş gibi olanca kuvvetiyle evet olanca gayretiyle kendisini toplayıp birkaç adımda meytin yanına takarrüb etti.

Eyvah ki bu takarrüb genç zabidin binâ-yı cismini müterezil etti! Cenazenin üzerine atfettiği mütecessisane ve fakat gayet muhterizâne enzâr göğsünde asılı olan çelik zincirli madalyonu derhal tanıdığından zâbit kalb-i bî-rûh gibi meytin üzerine düştü! Meğer validesi imiş...

Bî-çare çocuk! Zavallı valide!

*

İlan-ı harbi müte'akiben tarafeyn orduları muhâsamâta ibtidâr etmişler idi.

Meziyyât-ı nisvâniyenin kâffesini câmi' olduktan fazla birde haslet-i kahramananeyle mâlik olan Düşes de Malariş neticesi meçhul bir oyunda kendisi için mukarrer olan tehlikeyi cest-cu ediyormuşçasına hareket ediyordu.

Zevci Dük de Malariş fevkâl'âde ve servet-i bî-nihayesini birçok seneler tedkîkât-ı fenniyyeye sarf ederek daha geçen sene tecrübe-i hânesinde bazı tecrübeler icrâsıyla meşgul iken ebhire-i ma'deniyatın te'siriyle mesmumen vefat eylemişti.

Müşârün-ileyhin mahdûmları Gaston de Malariş nezaket nihafında vâlidesine zekâfet isti'datca pederine çekmiş ve yirmi yaşını ikmâl etmiş genç dinç bir çocuk!

Gaston'un ehass-ı amâlî vakt-i seferde arslanlar gibi düşman vatan üzerine hücum ve hîn-i hazırda tahsil-i fûnûn ve 'ulûm ederek daima bu sûretle evkât-gûzar olmaktan ibâret!

[58]

Gaston tezyînât ve tecemmülât nevinden olarak belinde bir kılıç omuzunda bir apolet bulundurmaktan başka hiçbir şeye heves etmez kahraman gibi bir gün meydana çıkmak fırsatının zuhûruna müterekki bir kahraman!

1870 senesi bu vesileyi tevelüd eyledi sinn seyir mektubunun en müsta'id bir şâkirdi olmak cihetiyle bu esnada 'uhdesine mülâzımlık rütbesi tevcih kılındı.

Gaston Sedan vak'ası üzerine me'yus olup da gayret-i civânmerdânesine helâl verenlerden değildi. Bil'akis bidâyet-i hürriyetten beri barut kokusunu teneffüs ede ede 'urûk-ı şecâ'at ve besaleti galayane gelmiş olan bu çocuk mektepten çıkıp da üç güne kadar taburuna gitmek emrini aldığı zaman validesinin kendisine bir yadigâr olarak hediye ettiği kılıcın hîn-'adû ile teskin-i hararet edebilmek çarelerini taharride tahallük gösterdi.

Malariş dukalarının pek kadîm bir zamandan beri malikâneleri olan meşhur çınarlı kasr-ı kebirini Gaston'un vâlidesi muhâcemât başlar başlamaz tarafeyn ordularının mecruhine mahsus bir hastahane hâline koydu.

Muharebe olanca dehşetiyle başladı malikânenin yakınının da bulunan Lauren kasabasında bir Prusyalıların sivri tepeli şapkaları ara sıra görülüyor ve şiddetle rezân olan şitâ rüzgârı top ve tüfenk sadâlarını gayet mehîb bir sûretle sem'a isâl eder idi.

Kendi akranı olan kibar familyalarınınmn öyle bir mevsimde öyle müthiş bir zamanda hiçbir şeyi vazife etmeyerek pister naz istirahat etmelerine mukâbil Düşes de Malariş yaralıları için kendi eliyle sargılar hazırlar ve ma'îyetindeki hizmetçilerle beraber hâb ü rahatı terk ederek o bî-çarelerin imdâdlarına şitâb eyler idi.

Ya bu halde bulunan bir vâlide kendi ciğer-pâresinin ve yegâne semere-i fuadinin dahi ateşler altında her saat her dakika bir türlü ölüm tehlikelerine duçar olduğunu der-hatır ederse ne müşkil bir mevkide magmûm bir halde bulunur!

*

Bir salı günü yani ale's-sabah subhârî ve cibâl ve kara kasâbât karla örtülmüş olduğu bir günde bir küçük muharebeden sonra Prusyalılar civardaki karyeden Fransız askerini çıkarıp kasra iki kilometre mesafeye kadar takrîble nöbetçilerini ta'biye ve ikâme eylemişlerdi.

Dost vedüşman yaralıları bile istisna

[59]

kasrın her tarafına birleştirilip o 'âlicenâb kadın cümlesini birer birer taltif ve evcâ' ve ıztıraplarını tehvîn ve tahfif ettikten sonra birkaç günden beri def'âtle harbe girmiş ve Fransız taburları kasra pek yakın bulunduğu halde vâlidesini gelip ziyerete muvaffak olamamış olan Gaston'u merak ederek kemâl-i tehâlûkle kasırdan çıktı. Nereye gidiyor?

Ref'et-i mâderâne kendisine güya rehber olmuşta düşman süngülerinin parladığı tarafa doğru çekip getiriyor.

Purusyalı bir nöbetçi neferinin (orda) sadâsı bî-çareyi güç hâl ile ikaz edebildi. Vâlidelik namına kadıncağız oğlunu sûal eylediyse de Prusyalı hiç ehemmiyet vermeyip süngü davrandı.

Beri tarafta Prusyalılar birkaç saat evvel vukû bulan muharebenin yaralarını peyder pey toplamakla iştigâl etmekte idiler.

Bu esnada üstü açık bir sedyeye yatırılmış ve etrafını dört nefer Uhlan süvarileri ihâta etmiş bir yaralı Fransız zabitanın veçhi ve üzerindeki beyaz gömleğinin kısım-ı küllisi toprakla memzûc kana bulanmış olduğu halde zavallı düşük dâhiline adım atmaktan men' olduğu hat askerinin içerisine doğru kemâl-i

sür'atle götürüldüğünü bir tavr-ı meyûsâne ile görüp sedyenin götürüldüğü mahale doğru koştı ve haykırmak tavrıyla dedi ki:

Gaston oğlum Gaston!

Nöbetçi neferi düşes hat harbi tecâvüz etmek üzere ilerlediğini görmesiyle tekrar süngü 'avdete mecbur eyledi.

Düşes güç hâl ile kendini köşke getirebildi. Köşkte ki yaralıların te'sirah ve eninle zaten gözleri nemnâk olan şefikü'l-kalb kadın o dakikadan itibaren sirişk mâtemi çeşme gibi isâle ede ede yatağa düştü.

Düşes on beş gün kadar kendini tanımayarak yatakta kaldıktan sonra bir aralık i'âde-i afiyete yüz tuttuysa da hayf ki hasâis-i akliyeden kendisinden eser kalmamış idi.

Ref'et ü şefkat mâderâneye galebe edememiş olan eser-i cinnet tamamıyla hükmünü icrâ ettiği bir sırada düşes kolunda bir salîb-i ahmer işareti olduğu halde tarafeyn ordularında gece gündüz keşt ü güzâr ederek ve nice bin muhâliki göze aldırarak ciğer-paresini taharrîye başladı.

Düşes bir gece ne yaptığını ve nerede bulunduğunu

[60]

bilmediği ve elinde bir hançer bulunduğu halde Lauren mezarlığının dâhiline girmiş ve mecnûnâne bir sûretle dönüp dolaştıktan sonra kabristanın duvarından ordugâh dâhiline atlamıştı.

O esnada arkasını kabristanın duvarına çevirmiş olan seyyar nöbetçi neferini göğsünden vurmasıyla neferin avâz-ı istimdâdı geldiği cihette sabit nöbetçi arkadaşı tarafından ateş edilerek zavallı düşes oğluna olan ref'et ve şefkat ve mecruhîn askeriyeye hizmet uğrunda kurban edildi.

Montparnasse kabristanının eşcâr ve ezhârı sayesinde ve sekiz dala'il bir daire içinde mebni iki 'âlî ve fakat tezyînât san'atkârdan ârî makbere görülüyor ki bunların nakş-ı sengi şu ibârelerden ibârettir.

“Vatanı müstefid edecek tedkîkât-ı fenniyye ve sanâ'îye yolunda fedâyı can eden Dük de Malariş 1869”

“Mecrûhîn harbiye uğrunda ve sevdayı ferzendî yolunda terk-i can eden Düşes de Malariş. 1870”

Çeşmân temennâ'ından akıttığı sirişk-i mâtemle iri bıyıklarını daima sular ve vatanperverliğinin 'alâmet-i bâhiresi olan nişân-ı iftihar kurdelasını paltosunun iliğine takar tahminen otuz iki çağında bir genç kahraman hemen her gün bu iki mezarı takdis ve iki latif taç ezharla tezyîn ederki bu mukaddes vazifeyi ifâdan sonra intikam... intikam... diyerek teskin-i teessüre çalışır.

İşte bu zat bildiğimiz binbaşısı Gaston de Malariş'tir ki kendisinin eazz-ı mâkâsıd bir gün o makberde üçüncü bir mesken daimi-i tesis ederek şu ibareyi nakş-ı seng-i mezarı ettirmektedir.

“Vatan yolunda fedâ-yı can etmiş Gaston de Malariş!”

Nuri

13 .CÜMEL-İ HİKEMİYYE

Sen ve mesleği ne olursa olsun mütâla'a-i tevârîh herkes için elzemdir. – **De Seacourt**

Hiçbir kimse yoktur ki biri diğeri için muhâtaralı olmasın. – **Madam Dusevier**

Bazı kimselerde müşâhede olunan i'tidâl kendi hikmetlerinden değil servetlerinden ileri gelmiştir. – **La Rochefoucauld**

İnsan ekser-i def'a zaafıyla sabit, havfıyla küstah olur. – kezâ öyle tasvir olunduğu gibi insan ne

[61]

o kadar pek bahtiyâr, ne de o kadar bedbahttır. – kezâ İnsanın hiçbir günah işlememekle fâzıl olması lazım gelmez. – **Hubert**

Büyük kusurları daima küçük kusurlar takip eder. – **Jean Racine**

Ceza ile cefa afv ile safâ birlikte giderler. – **Marî – Josef Şeniye**

Hayat-ı ef'âl-i hasenede isti'mâl olunmak üzere Cenabıhak tarafından insanlara bahşolunan bir emanettir; hayatı sev, isti'mâl edenler cinayet işlemiş olurlar. – **Grousset**

Bahtiyârâne yaşamak için kalbimde sakladığım en büyük sırrım, safvet ve ismetle yaşamaktan ibârettir. - **Floryan**

İnsanın temeddüh etmek tabî'atı olmamış olsa idi, pek rahat yaşayamaz idi. –

La Rochefoucauld

Her kabahati ucuzca afv edenler, kabahatin icrâsına meydan açmış olurlar. –

Korney[Corneille]

Âlemde ağlanacak şeylere ağlamak için eşk-i çeşmimizin menba'ı mebzûl olarak yaratılmıştır. - **Mirabeau**

İnsan kendine nutk-ı kemâl dedirmek için her şeyden bahse kalkışır ise gevezeliğini ispat etmiş olur. – **Andrebieur**

İlkbâl-perest yavaş yavaş evc-i i'lâya su'ud etmeği, tama'kâr hiçbir şeyi zayi etmemeği düşündüğü için her ikisinden de istirâhet-i kalb yoktur. – **Du Kalos**

Cehalet ile hatayı fena kimseler bazı def'a özür makamında isti'mâl edebilirler. **Bernardin de Saint-Pierre**

Rıza

14 LETÂ'İF

Avrupa gazeteleri vilâyetlere veyahut memâlik-i ecnebiye gönderecekleri gazetelerinin tarihlerini doğru koymayıp gazete meselâ teşrin-i evvelin on beşinci günü basılmış ise on altı ve bazı kere on yedinci gününü tarihi koyarlar. Bundan maksatları ise vilâyetlerde veyahut memâlik-i ecnebiyede bulunan kar'îlerine güya gazeteleri tîz yetiştirmiş olmaktadır.

Paris gazetelerinden birisi Cezayir'e gidecek olan gazetelerin tarihlerini tagyîr eylediği sırada nasılsa 3 rakamı yerine 8 rakamını koyarak gazete ayın dördüncü ve nihâyet beşinci günü Cezayir'e vâsıl olmak lazım gelirken oraya ayın sekizinci günkü tarihle gazete gelince müşteri ta'accüb ederek

[62]

hâl-i merak için şu telgrafı çekmiş:

“Müdür efendi! Dört gün sonra gelecek olan 8 tarihli gazeteniz dört gün evvel geldi. Sebebi?

Müdür dahi üşenmeyerek ve masrafına bakmayarak şu cevabı vermiş:

“Sizde o gazeteyi dört gün sonra ayın sekizinde okuyunuz!

*

Kibârdan biri sofraya baklava tabağı geldiğinde misafirinün yörük olmasından kinâye olarak önündeki baklavanın üstüne bir kaşık yoğurt döker.

Yörük incili çavuşa taş çıkaracak kadar nekre-gû olduğundan yoğurdu yörükcesine güzel bir medhden sonra baklavanın balı az olduğuna işaret olmak üzere “Efendim yoğurdu sermeye koysak lezzet getirir ise de bir şey haddizâtında tatlı olduktan sonra yoğurdun lezzeti dahi ona lezzet vermez,” der.

*

İki Marsilyalı arasında:

–Arkadaş safâ geldin. Cezayir’de askerliği nasıl geçiredin bakalım?

–O! Dostum orası sorma müddet-i askeriye mi pek güzel geçirdim.

–Vay sen terfi’ -i rütbe etmişsin ha!

–Evet hemde pek çabuk.

–Ey nasıl oldu bakalım?

– Nasıl olacak! Ma’lûm â Cezayir’in içeri taraflarında arslan kaplan gibi hayvânât-ı vahşiyeye çoktur. Bir gün nasılsa bir arslanın ayağına batmış olan mugîlân dikenini çıkarmaya muvafık olmuş idim. O sadık hayvan da bana bir mükâfât etmek istedi. Benden kıdemli alayda ne kadar çavuş varsa fırsat düştükçe parelediğinden bende o sayede en kıdemli çavuş bulundum.

–Dostum tebrik ederim. Mübâlagada bizi fersah fersah geçmişsin...

*

Hükemâyı Yunaniye’den Aristib gayet mâhir bir müdâhene olup daima büyükler meclisinde bulunur imiş.

Bir gün büyüklerden birisi kendisine demiş ki:

–Feylesoflar daima büyük ve zengin adamların meclislerine devam ederler halbuki büyükler feylesoflar meclislerine hiç tenezzül etmezler bunun hikmeti nedir?

Aristib bu sözden maksat kendi dalkavukluğunu istihkâr olmadığını anlar derhal şu cevabı verir:

–Feylesoflar kendilerinin neye muhtaç

[63]

olduklarını bildiklerini için büyük ve zengin adamlara mülâzemet ederler. Büyükler ise neye muhtaç olduklarını bilmediklerini için feylesofların meclislerine mülâzemet etmezler.

*

Zuleme-i Yunaniyeden Detis bir gün Eflatuna bir çok kitap hediye ederek Aritebe'ye ise akçe ihsân eylemiş.

Bu hale istigrâb edenlere cevaben Aristebe demiş ki:

–Eflatun okuyup te'dib etmek için kitaba muhtaçtır. Ben ise sarfıyla zevk için paraya muhtacım. Hükümdar hazretleri hediyelerini pek güzel ta'yin buyurdular.

*

Reisi mahkeme ile maznûn arasında: Reis – geçen sabah gazineoda davacınız bulunan şu efendinin kafasına bir bordeaux şişesini atmışsınız. Bundan bir büyük fenalık zuhûr edebilirdi

Maznûn – Merak etme reis efendi bordeauxun a'lâsı hiçbir fenalık yapmaz.

*

Pişirdiği yemekleri beğenmediğinden dolayı aşçısı firar etmiş olan bir efendi uşağının tavsiye ve iltimâsı üzerine nezdine getirtmiş olduğu yeni bir aşçıya yemekler üzerine bazı şeyler su'al etmiş ise de lâıyıklı bir cevap alamadığından herifin bir dakika aşçılık şöyle dursun yamâklığını bile idare edemeyeceğini anlayarak demiş ki:

–Ey! İmambayıldı filan gibi yemekleri de yapamaz mısınız?

Acemi aşçı biraz elini kaşdıktan sonra:

–Hayır efendim! Bu kadar ince tatlıları pek açamam demiş.

Vay efendideki hizmet!

*

Moskova şehrinin تنها sokağında bir cahil moskof neferi ile bir miskin Yahudi arasında:

– Ey bana bak Yahudi! Dur orada! Kıyımdanma! Sana İsa efendimizi salb etmeyi şu kılıç ile öğretiyim!

– Aman efendim suçum ne? İki bin sene evvel ki bir vakadan benim ne haberim olabilir?

–Dur diyorum! Ben o vakayı dil-suz daha iki gün evvel kilisede işittim!

*

Pekin’ de bulunan bir İngiliz tacirine Çin mu’teberânedan bir zât tertip ettiği ziyafette

[64]

ikram fevkâl’âde olarak bir köpek dolması tabh edermiş. İngiliz Çin lisânının bilmediği cihedle sofrada ki kelb matbûhu kedi zannıyla hâne sahibine irâe ederek şu vecile istîzâh- ı hakîkatte bulunmuş:

–Miyav? Miyav?

Çinli makam-ı inkârdan başını sallayarak

–Hav! Hav!

*

Bir tabibe sormuşlar ki:

Mübtediliğin zamanında ve dikkatsizlik eseri olarak sonra itlâfına sebep olduğun bunca haste-gân için mes’ûliyet-i vicdaniyeye karşı ne ile müteselli olabiliyorsun?

Cevaben demiş ki:

Ölü yıkayıcı, kefen satıcı, mezar kazıcı gibi bir çok da duâcı kazanmış olmakla!...

*

Kumarda yirmi bin frank gâib etmiş bir zat ile uşağı arasında:

–Jan! Yatağım hazır mı?

–Hazır efendim.

- Öyle ise varayım yatayım

–Yatınız efendim! Hem bu gece rahat uyuyunuz.

– Oğlan! Daha dün gece gâib ettiğim yirmi bin frankın acısı yüreğimden çıkmadı. Nasıl rahat uyurum?

–Efendim bende onun için söylüyorum ya! Hiç olmazsa o paranın nısfı olsun elimize geçecek.

–Hay öküz hay! Giden gelir mi? Be ahmak!

– Ya gaib ettiğimiz yirmi bin frankı bulana on bin frank ikram edileceğini bütün Paris gazeteleriyle ilan ettirdim ise?

*

Hevâ ve hevesine mâ'il bir müsrif çocuğa etvâr-ı sefhânesine muvâfık bir mirasyedi olmak için mâldâr pederinin vefatını arzu edip etmediğini su'al eylediklerinde demiş ki:

– Pederimin 'ömr-i tabî'yesini ikmâl ile vefât edeceği zamana muntazır olmaktan ise maktuliyetini arzularım ki ve katile mirasına dest-rest olduktan başka diyeti ilede fâ'idemend olayım!

*

Müteşâ'ir – Efendim câ'ize!..

Kibâr – İşbu vermiş olduğun medhiye bir katâra benziyor ki bu katârı teşkîl eden develerin revâbıt-ı içtimâ'iyeleri çözülse her biri geldiği yere gider!...

*

[65]

15 .MEVÂDD-I EDEBİYYE

15.1 GAZEL

Her melâl-âbâdı nüzhetgâha tahvîl eylerim
Gittiğim her yerde bir meyhâne teşkîl eylerim

Bir ilâhî sarhoşum beyhûde olmam na're-zen
Vech-i sâkî Hak-nümâ oldukça tehlîl eylerim

Her kadeh devrinde bir seyreyleyip ruhsârını
Şiddet-i efkârı ol suretle ta'dîl eylerim

Sâzı hâmûş ol da çal ey mutrib-i mânâ-şiken
Sen bırak, ben şi'rimi tab'ımca tertîl eylerim

Bak ne mes'ûdum! Harâbâtîliğim ma'rûf iken
Zevki bir "Allâh!" gülbangiyle tekmîl eylerim

15.2 EBÛ HAYYÂN EL-ENDELUSÎ

عدانى لهم فضل على ومنة
فلا اذ هب الر حمن عنى الا ديا

هم بحثوا عنذلتى فا جتنبها
هم نا فسو نى قا كتسبت الما ايا

Tercüme

Allah düşmanlarımı eksik etmesin! Kendilerinden memnunum. Bana ihanet etmek istedikleri hâlde 'inâyet ediyorlar.

Ötede bir yerde pek zelil bir şey olduk mu söylemekten hâli kalmıyorlar. İşitiyorum. Nefsimi hakikaten zillete düşürebilecek şeylerden tebâ'üd eyliyorum.

Benimle münâfeseye, muhâsedeye kalkışıyorlar. İlişik etmiyorum. Nev aksamı ikmâl ile meşkûl oluyorum. Çalışıyorum hasedlerini tezyîd edecek sûrette kesb-i mu'âli edip gidiyorum.

الفضل ماشهدت به الاعداء

Mertebesine varıncaya kadar te'âlî edeceğim. Bu kadeh yine düşmanlarım sebep olacaktır.

*

Reşk-i düşman kader mi etmektedir. A'lâ benim rütbe-i fikrim ne 'âlfî oldu görsün düşmanım!

15.3 EBU EL HÜSEYİN

وو عدنتى حتتحسبناك صادقاً
فجعلت من طمع احدى واذهب

قاذا حطرت انا وانت ميجلس
قالوا مسلمة و هذا الا شعب

[66]

Tercüme

Bana va'ad-i ihsân eyledin. İnandım. İncâz edeceksin sandım. Sâ'ika-ı tama'la yanına gidip gülmeye başladım. Aslı çıkmadı. İş duyuldu yalancılığın şöhret buldu. Şimdi herhangi mecliste beraber bulunsak sana bakıp “müselleme” bana bakıp “eş'ab” diyorlar.

*

“Müselleme” kezzab lafını almış olan ma'hûd yalancı peygamberdir. “eş'ab” müşâhîr tama'kârân Arap'tan biridir. “etma'umin eş'ab” misillerinin menşeidir.

Komşusunun bacası tütmeye başladığını görünce “Belki bizede yiyecek gönderirler” diye önünde sofrayı kurup hazırlanmak bir düğün olunca “Belki yanlışlıkla gelin hanımı bizim eve getirirler” diye ortalığı silip süpürmek gibi şeyler Eş'abe isnâd olunan hallerdendir.

15.4 LÂ EDRÎ

لو كان عجبك مثل عقلك لم يكن
لك وذن خردلة من الا عجاب

او كان عقلك مثل عجبك لم يكن
احد يفوقك من ذوى الالباب

Tercüme

Azimetin aklın gibi olsaydı sende zira kader-i azimet görülmezdi. Yahut aklın azimetin benzeseydi ‘ukalâdan sana tefavûk edecek kimse bulunmazdı.

*

Şu tuhaf kıta bize “Aklındaki hiffet ayağında olsaydı koşarken ahû yavrusunu değil tavşanı bile geride bırakırdı. Me’âlinde bulunan:

لوان خفة عقله فى رجليه
سبق الفزال ولم يفته الا رنب

Beytini ihtâr eylediği gibi bazı refikâya dahi “Ben mecnun addolunuyorsam bilmem yeryüzünde kim â’kil sayılacak? Eğer sana â’kil diyorlarsa divane kime diyeceğiz?” demek olan

عقل زمين در روى كيست منمپس اكر مجنون
ياس نمى عالم در ديوانه تويى عاقل وكر

beytini yâd ettirmiştir.

Mu’allim Nâcî

Sume [Alexandre Soumet]¹⁵

15.5 .ZAVALLI KIZ

İçinde hiçbir güzel rûyâ görülmek ihtimâli olmayan şu menhûs uykudan uyanır uyanmaz dağ başına çıkıp güneşin ilk şuaalarını karşılar.

Henüz uykudan uyanmış bir yavru kuşçağız taze çiçek açmış bir ağacın üzerinde hazin hazin ötüyordu. O zaman, benim gözlerim yaş ile dolmuştu.

Âh niçin vâlide yok? Yuvası ağacın dalı ortasında âheste âheste sallanmakta olan şu kuşçağız gibi niçin bahtiyâr olamıyorum?

Yeryüzünde hiçbir şey benim değildir. Beşiğim bile yoktur. Fakîre vâlidesi tarafından köyümüzün kilisesi önündeki taşın üzerine bırakılmış zavallı kızcağızım!

Anamdan, babamdan ayrı düştüm. Okşayışlarındaki lezzeti bilmem. Köy çocukları bana hemşire demezler. Bunların oyunlarında da katılamam

Keyifli çiftçi beni gölgeğinin altında oturmaya hiç çağırmaz. Yanıp çıtırdamakta olan asma dallarının karşısında çocuklarını kucağına alarak öpüp okşadığını uzaktan seyrederim.

Ne yapayım? Ağlaya ağlaya kiliseye doğru revân olurum. Dünyada benim kapısı açık bulunabilir bir yer var ise, ancak orasıdır. Dünya âlâmını üzerinde çekmeye başladığım taşa gözlerimi dikerim. Beni bıraktığı zaman validemin serpmiş olduğunu hayâl eylediğim gözyaşlarının eserlerini ararım. Bazen dahi tenhâ mezarlığa doğru koşarım. Bana mezarların hepsi bir görünür. Bîçâre kızcağızın yer üstünde anası babası olmadığı gibi, yer altında da yoktur!

On dört bahar mevsimi geçti ki, beni terk etmiş olan âğuştan cüdâ olarak ağlıyorum. Vâlideceğim! Gel gel! Beni bıraktığın taşın üzerinde seni bekliyorum.

Mu'allim Nâcî

¹⁵ Vefatı 1846 senesine tesâdüf etmiş bir Fransız şairidir.

Berto¹⁶ [Jean Bertaut]¹⁷**15.6 .FİGAN-NÂME**

Merhametsiz felek, hakkımda öyle gaddârâne muâmele ediyor ki, en ziyâde musibet-zede addolunan insanlar hâllerini hâlîme mukâyese ettikleri zaman kendileri bahtiyâr buluyorlar.

[68]

Her türlü rahat ve meserret gönlümü bî-hesab ıztırâb-ı can-güdâz içinde bırakarak bana vedâ etmiştir.

Kalb-i beşerdeki meveddet, adâlet, merhamet, fütur gibi parlak hislerin –bana gelince- her biri bir hevâ-yı hak-şinâsiye mağlûb olarak sönüp gidiyor.

Destî-i sâdıkane me küfrân-ı ni'metle mukâbele olunuyor. Hakkımda edilen bühtânlar şeyn-i rahîmân olacak sûrette çekmekte olduğum azâb-ı elîmi teşdîde çalışıyor.

Tutulduğum hâil ü mühlik fırtınada hiçbir imdâdına yetişmek isteyen bulunmuyor.

Sefîne-i vücûdum garka-i girdâb-ı helâk olmak üzere iken, beni nev'im in bana acır gibi olduklarını, fakat hiçbirinin muâvenet kaydında bulunmadığını görüyorum.

İçinde yaşamakta olduğum sefâletin işitidâdına en ziyâde hizmet eden şey gerdûn-ı bî-sükûnun elimden aldığı saâdetli zamanları yâdıdır.

Ey avdeti müstahîl olan saâdet-i mâziyye! Ey azâb-ı rûh! Seni zâyî' ettiğim vakit kâşki müfekki remi de zâyî' etmiş olaydım!

Eyvah, o saâdetin onu sâat be-sâat mübeddel-i nühûset etmekte olan bir yâd-ı cangâhtan başka elde bir şey kalmadı!

¹⁶ Berto olarak yazılmış olan yazarın yapılan araştırma neticesinde Jean Bertaut olduğu anlaşılmıştır.

¹⁷ 1611 senesinde vefat etmiş bir Fransız şairidir.

Tâli'-i sitem-ger bana âkıbet azabdan başka bir şeyi olmayan bu yâdigârı bıraktı. Ancak hayat beni terk ettiği vakit mes'ûd olabileceğim.

Ey avdeti müstahîl olan saâdet-i mâziyye! Ey azâb-ı rûh! Seni zâyi' ettiğim vakit kâşki müfekkiremi de zâyi' etmiş olaydım!

*

Bizim âsâr-ı edebiyemizde dahi (Bertaut) un Figannâme'sine benzer pek çok sözlere tesadûf olunabilir.

Mademki histe müşterektirler nereli olurlarsa olsunlar insanların müsâdif olacakları meserret üzerine edecekleri şükürler, şikayetler biri birine az çok benzemek tabîî değil midir?

Üdebâyı şarkiyundan bir çoğunun meâ'len şu Figânnâme-i garbiyi andırır bir hayli âsâriyeti tahattur edebileceğim hâlde bunlar edebiyatımızla biraz iştigâlî olanlarca ma'lûm bulunacağı cihetle yazmaya lüzum görmüyorum.

(Bertaut) un bu âsârı nazar-ı mutâla'ama vasıl olmazdan evvel yazılan ve karîben neşr edilecek olan (Tasvîr-i Cânân) serlevhalı manzûmemde görülecek şu beyitler

[69]

dahi bir dereceye kadar Fransız şairinin efkâr-ı me'yûsânesini okşamakta olduğundan kıt'âmı tenvîr edebilir:

Çeşmim ki garîk-ı hûn-ı dildir

Müstakbele mün'atf değildir

Müstakbeli fikr için ne hak var?

Mâziyi anıp da ağlamak var

Firkatle hayâta düşmen oldum

Dîvâne-i merg-cû ben oldum

Ey rûh ederek şu cism-i sad-çâk

Fikrim gibi eyle azm-i eflâk!

Etmez misin ey revân-ı mes'ûd

Matem-gede-i zemîne pedrûd?

Bundan birkaç sene evvel gazetemizle neşrolunan ve (Ta'lim-i Edebiyat) da münderiç bulunan (Feryâd) unvânlı manzûmem gözden geçirilecek olsa onda da:

Meşrebce bir âşinâ bulunmaz

Dünyâ ne garîb gurbet-âbâd

Derd ehline mültecâ bulunmaz

Bir pâreye sad-hezâr feryâd

gibi buraya münasip parçalar bulunabilir.

(Bertaut) un bu feryat garîbesî şarkîlere yalnız böyle âsâr-ı milliyeyi değil “Üç türlü adamı şâyân-ı merhamet görünüz: Aziz iken zillete düşeni, ganî iken fakre uğrayanı bir de ‘âlim olup da cühela arasında kalarak hakaret çekenî.” Me’âlinde olan hadis-i celîlî bile ihtâr eylemektedir.

Kim söylüyorsa âl sahn-ı sûd bahşını

Bakmaz isen de söyleyene bak ne söylüyor!

Bî-çâre (Bertaut) acaba hadis-i şerîfin gösterdiği şu üç kısımdan hangisine mensup idi? Mutlaka üçüncüsüne olmalı!

15.7 .MİRZA MEHMED SADIK

Nice yıllardır dert azmayı dehrim gönlümdeki ki köhne ümîd-i mes'udiyetten şermsâr oluyorum.

Herkes bir nasibe, her derdmend bir tabibe tesâdüf eder. Ey Hekim Rahim! Ben nasipsiz mi yaradıldım? Ölüyorum! Bana devâ bahşolacak bir tabip yok mudur?

Nazarımda her biri âfâk-ı istîlâl etmiş bir belâ siyah olan gecelerimde sana yalvarmaktan hâlî kaldığım yoktur.

[70]

Ettiğim tazarru'ât-ı sâdıkânenin hiçbir eserini göremeyecek miyim? Bu şeb-i târîkin muhannet bir subh-ı rûşen sa'âdeti münkalib olmayacak mıdır?

Nice yıllardır gecelerim, gündüzlerim hep dert-i süzüşle geçiyor.

Gece nasıl bir nehâr-ı hazan-efzâyla yaklaşmakta olduğumu hayâl ettikçe bağrım kan oluyor.

Gündüz nasıl bir leyl-i şiven-zâ doğru gitmekte bulunduğumu fikir eyledikçe gözlerim hûn-efşân oluyor.

İlahi! Ettiğim ahlar, feryatlar heder olup gidecek midir? Çektiğim mihnetlerin sana katını görmeye layık görülüyor muyum?

Bu ümîd-i medîd ile beraber bu mihnet-i bî-nihâyeti çekip gidecek miyim?

Ya ümîdimi mahvet, mahvolayım! Ya şu mihneti yaşatma, mes'ûd yaşayayım!

Ya Rab! Ah ateşime, ciğer-şükâf enînime, eşk-i hurûşânıma, hâl-i perişanıma bir kere âtf-ı nazar merhamet eyle! Seni sevenlerin nasıl hâk-sârâne yaşamakta olduklarını bir seyretmez misin?

Ulûhiyetini bileli gönlümde hıfz ettiğim muhabbete arz eylediğim ‘ubûdiyete karşı mükafat yerine mücâzât mı görmeliyim?

Bir vefâdar köpek kerimin hidmet-i astânında kocayınca evvelinden ziyade i’zâz olunur. Vefâsında sebât gösterdikçe ta’biidi muvafık mürüvvet görülmez. Ben şu âsitânda bunca zamandan beri ispat vefa eylediğim hâlde imdi bana kâbus-ı dûd bulunduruluyor!

Ah asitânından köpekten hakîr bulunuyorum! Keşke başka kapıya intisâb edebilmiş olaydım!

Bir kul ibadetinde pir olunca pek o kadar değerli olmasa bile anı lutf ile azâd ederler. Ucuzca satıvermezler. Dostu düşmana kurban etmek var mıdır?

Hem meslekler hâlinden ‘ibâret alınız!.. Biz birtakım arkadaşlar edin ki birlik yaprakları gibi birbirimize sarılmış, yüreklerimiz garka-i hûn olduğu halde zîr hırkaya çekilmiş idik. Kanâatte hümâlar bize gıpta ederdi. Âb u dânemiz katarât-ı sirişkimizden ibâret gibi idi. Kendi hâlimizle meşgul eden ‘âlimin nîk ü bedîle uğraşmazdık.

Meğer rüzgâr cem’iyet aşır pür-kin ve der-kemîn imiş! Bizi perişan eden her birimizi bir tarafa attı. Gece fitil-i şem’i teşkil eden iplikler gibi müctemi’an meşgûl süzüş idik seherde rüzgâr ile müteferrik olduk.

[71]

Bir zamandan beridir ârzû istekleri her şeyden mahrum oldukları halde ayrı ayrı mahbûs buldukları kafeslerin aralıklarından hariçteki hazân-ı hazîni temâşa eden bülbüller gibi hasret-i âşiyân ile meşgul figanız.

Hem avâzlarım acaba nerelere düşmüşlerdir? Nerelerde bulduklarını olsun haber alabilsem ne olurdu?

Nedir bu firâk-ı cânsûz? Nedir bu ateş-i hân mân-sûz? Bu kalemle ta’rîf olunabilir şey midir?

سینهخواهم شرحه شرحه از فراق

تابکویم شرح درد اشتیاق

Nev seferler! Tenharevler! Hân mânlardan ayrılanlar! Aşiyânlardan kafeslere düşenler gözleri vatanlarında kalanlar! Lezzet-i hayat nedir bilmeyenler! Vücutlarından usananlar! Arzuyu merg ile can-ı be-kef gezenler! Arkadaşlar! Söleyin! Benim gibi bir âvâre-i hân u mân gördünüz mü?

Gece olunca karıncalar yuvalarına sığınır. Kuşlar âşiyânlarına çekilirler. Her mahlûk kendisine bir yer bulur. Ben ne âvâre kebûterim! Gönlüm hazîn, gözyaşım hunin olduğu hâlde nerede olursa olsun başımı kanadımın altına sokup yatıyorum. Bilmem baht-ı kakhârım beni ne vakte kadar böyle üzüp duracaktır?

Sîhr-i niyâzlarım, ahlarım, feryatlarım bir türlü te'esîr etmiyor. Nazarü'l-iltifât yârdan sakıtım rüzgâr-ı gaddar ile daha çok işimiz var!..

Hüda! Henüz ümîdvar lütfunum ömrünü muhabbetine vakfetmiş bir kulun değil miyim? Elbette bir gün olur mazharü'l-iltifatın, nâ'il-i mükâfâtın olurum.

*

Mirza Mehmed Sâdık şedâ'id rüzgâra uğramış ateş-zebânân 'acemdir. Âsâr-ı 'âşikânesinde te'sir -i diğeri vardır.

Ebu Turab:

کلکم بو دان شعله که از دو دوی ا قتاد

اتش بدرون کرم ذیان عجم را

beytini Mirza'nın lisânından söylemiş zannolunur.

Âsâr efâzıl 'acemden daima iktibas makâl ve me'âl etmek iftikarında bulunan Osmanlı şairlerinin:

Ey aşk bildiğin gibi yak yık derûnumu
Bir kimsesiz belâ-zedenin hanûmânıdır.

gibi muharrik sözlerin görüldükçe Mirza'nın bir beytini tercüme olunmuş kıyas edilir. Beyne'ş-şu'ara meşhur olan:

[72]

چند روزی ترک آن نامہر بان خواہیم کرد
طاقت خود را و اورا امتحان خواہیم کرد

Matlalı gazelide istidlâl olunabileceği üzere Mirza bazen meyl-i gazel- perdâz eder idiysede tab'şur-engizi en ziyade mesnevi nazmına mâ'il idi.

Fransız şairi Bertaut'un yukarıda tercümesini neşrelediğimiz Figânnâmesiyle muvâzeneye şâyân bulunan maksadı nev hevesan-ı edebe bir feryâd-ı 'acemâne isma'etmek olduğu cihetle hulâsaten tercüme olunan bu eserini de mesnevi tarzında söylenmiştir.

Mirza'nın tesâdüf ettiği mesâ'ibin en dil-sözi Nâdir Şahın oğlu Rıza kulu Mirza ile hem-sohbet bulunduğu esnada bir sû-i zan üzerine iki gözden mahrum edilmiş olmasıdır.

Şair müşarünileyh "Maksûdum ne dünyadır ne de 'ukbâdır ancak Hûda'dır" me'âlini ifade eden

کار بد نیا و بعقبام نیست
غیر خدا هیچ تمنام نیست

beyti – ki Hazreti Mevlana'nın:

ملت عشق از همه دینها جداست
عاشقا نرا مذهب و ملت خداست

beytini andırmaktadır – kendisinin zevk-i ruhani erbâbından olduğunu gösterir.

Sultan Mahmud Gaznevi'den istifade için birçok yalanlarla koca Şehname'yi doldurmuş olan Firdevsi'ye pîrû olmaya tenezzül edecek meşrebde bulunmadığını ise:

کرچه ز بون فلک قو سم
من ابو القل سم فردوسیم

beyti ilan eder.

İrtihâlî 1184 senesindedir.

Mu'allim Nâcî

16 .MÜTENEVVI'A

16.1 TARİH-İ EZHÂR

Lale

-1-

Şair demiş ki:

“Gülü ta'rife ne hâcet ne çiçektir biliriz.”

Acaba bu hükmü lale için dahi verebilir miyiz?

Fakat şu mısra'ı söyleyen şairin filhakîka gülün ne çiçek olduğunu bilip bilmediği tedkîke muhtaç kalır. Lalenin ise ne çiçek olduğunu bilmek pek çok kimselere henüz müyesser olmamıştır sanırız.

[73]

Şairimiz nezdinde lalenin en büyük şöhreti bağrının yanıklığından ibârettir. Fakat lale için o kadar büyük o kadar parlak bir şöhret-i tarihiye vardır ki bağrının

yanıklığından ibâret olan şöhreti bu şöhret-i tarihiyenin parlaklığına nisbetle pek sönük bir şey kalır.

Lalenin şöhret-i tarihiyesi nasıl bir şöhret-i tarihiye olduğunu filhâl der-hâtır ettik diye igtirâr mı ediyorsunuz? Cennet mekân Sultan Ahmed Han sâlis Hazretleri'nin hengâm sultanisinde ki lale merağı hatır göze geldi. Öyle mi? Fakat lalenin şöhret-i tarihiyesini bundan ibâret sanıp da “Gülü ta'rîfe ne hâcet ne çiçektir biliriz” diyen şair gibi siz dahi mutlaka:

“Onu ta'rîfe ne hâcet ne çiçektir biliriz,” diye muannidâne bir davada nâfile bulunmayınız. Lalenin şöhreti herhalde zannınızdan zehabınızdan bâlâterdir.

Hele bir kere şu çiçeğin unvanına bir nazar edelim:

-2-

Renklerinin tenevvü'attan dolayı lale denilen şükûfenin envâ'î o kadar çoktur ki sâ'ir ezhârın hiç birisi bu tenevvü' hususunda lalenin ka'bına varamazlar.

Gülü laleye tercih hususunda inâd ve ısrar eden bazı kimseler unvanının kesreti hasebiyle gül nev'inin lale nev'ine takaddüm ve tevefvukunu boş yere iddia eylemişlerdir.

Tarih-i tabi'yenin ilm-i nebâtât kısmında tarih-i ezhâr bahsinde lale için deniliyor ki:

“Lale denilen şükûfe kendi libâs-ı latifi üzerinde yalnız en parlak renkleri cem' etmiş olmasıyla sâir ezhâra fa'ik sayılır. Belki gunâ-gun elvânın en koyularından en açıklarına varıncaya kadar her çeşidi laleler üzerinde görülmesiyle dahi bu nev' şükûfe sâir emsaline fâ'iktir. Mesela kırmızı renk en koyusundan bede' ile en açık pembeye kadar kırmızılığın her çeşidi ile bezenmiş lale bulunduğu gibi mai ve yeşil ve sarı renklerinin dahi her çeşidi ile mülevven laleler vardır.”

Tarih-i ezhârın elvân-ı lale hakkında verdiği ma'lûmâtın bu derecesi bile lalenin envâ'nı nazar-ı tahayyülâta o kadar çoğaltır ki hiçbir çiçek tenevvü' hususunda laleye tefevvuk edemeyeceği hükmünü şimdiden zihinlere kabul ettirir.

Fakat bu kabul de dahi acele etmeyelim!

Elvân-ı asliyeden bir renk veyahut onların çeşitlerinden bir çeşit ile melûn olan ve herhalde “düz renkli” nâmına isbat-ı liyâket

[74]

eyleyen lalelerden mâ'adâ birde elvân-ı müteaddideyi hâvî olan laleler gelir. Bunların birtakımları yaprağın levn levn asliyesi üzerine elvân-ı sâ'irenin tulânı olarak kalem-i kudretle resim olunmuş bulunmasından teşkil eder. Birtakımlarını lalenin zemini olan renk üzerine yed-i kudret beneklemi olduğu renkler vücuda getirirler. Bazı lalelerin kenarları kadınların ta'birince tahrîrlidirler. Hasılı bazen iki ve bazen daha ziyade renklerin bir lale üzerinde ictimândan o kadar nevler tenevvü' eyler ve bunlar o kadar tekessür ederki miktarlarına kat'iyyen ta'yin edebilmek cidden muhal hükmünü alır.

İnsanoğlunun ezhâra olan olan meylî hemen hilkât kadar kadîm olup bu meyl ise çiçeklerin iki cihetle rağbet-i beşeriyeyi celb etmesinden neşâ'et eyleyeceği tabî'dir.

Bu iki cihetle birincisi çiçeklerin renkleri ve ikincisi ise kokularıdır. Zira insan evladı olan bir çiçeğin rengine bir meyl ederek onu koparıp eline aldıktan sonra ikinci derecede olarak birine götürüp latîf râhiyasıyla dahi ta'tîr-i meşâmm eyler.

Bu hâle göre lale hiçbir vakitte güle tevafuk edememeli idi. Zira bir gülün güzel rengi ne kadar nazar-rûba ise güzel kokusu dahi o kadar ferah-efzâ olup lalede ise bu ikinci meziyet yoktur.

Ancak lalenin bu meziyetten mahrûmiyeti insanlar nezdinde kaderini tenzil etmek şöyle dursun dünya yüzünde bir bir insanları çıldırtmak derecelerine götürmüş olması mahzâ olan revnak fevkal'âde çeşitlerinden envâ'ice husûle gelen kesret sayesinde olacağı âşikârdır.

Gülün güzel kokusu ile lalenin bu meziyetten mahrumiyeti arasında ki nisbeti anlatmaya çalışan bir zarif demiş ki:

“Güzel çiçeklerde ki bûy-ı dil-ârâm güzel kızlarda ki ümîd-i visâlin mukabelesidir. Ümîd-i visâlin bir şemme erbâb-ı iştiyâkı sûy-ı cânânı can atmaya mecbur eylediği gibi bir çiçeğin güzel kokusu dahi erbâb-ı rağbeti ez-dil ü can istişmam istişâmâme teşvik eyler. Ancak hüsn-i cemâlde ki kudret-i sâni'yete lezzet-i visalden ziyade meftun olan dakikasınca mesela hüsn ü cemâl-i ilahiyesi Zührenin

mermerden matruş ve mahkûk olan heykelindeki letâfet-i hüsn ve ona taş parçasından visâle ümîd edilemeyeceği cihetle nasıl vâlih ü hayran olmakta iseler râyiha-i latifeden bilkülliyen mahrum olan bir çiçeği dahi mücerret nakkaşı ezeli ve ebedinin bir numune-i âlu'l-âl olduğu ciyetle şâyân-ı takdis bulurlar”

[75]

demek oluyor ki lalenin renklerinde olan bî-nihâye tenevvü've revnak kendisini bir râyiha-i hayât bahşenden mahrum olduğu halde dahi cihan nazarında mahbûb etmeye kâfi imiş ya gülde sümbülde olan koku gibi lalede dahi bir latif koku olsa idi?!...

-3-

Lale an-asıl Suriye vilâyeti nebâtât tabî'yesinden imiş. Anadolu ve Acem memâlikine doğru intişârı pek eski isede Avrupa taraflarına intişârı o kadar eski olmayıp tarihin rivâyetine göre on altıncı asr-ı milâdide intişâra başlamış.

Bu bâbda bir yalan izâhât-ı tarihiyeden anlaşıldığına göre 1522 sene-i miladiye tevellüdü 1592 senesinde vefat etmiş olan meşhur Felemenk diplomatı Busmak dersi'atte elçi bulunduğu esnada leylak ağacı fidanı ile birde lale soğanlarından bir miktarını o asırda ki nebatiiyunun en meşhuru bulunan Charles de Laclous göndermiş ve bu çiçekler Avrupa'ca derhal pek büyük şöret kazanmaktan geri kalmamıştır. Hatta müehheren Fransa meşâhîr-i erbâb-ı te'lifinden leylak ağacına o kadar muhabbet etmiş ki memleketine olan hizmet-i kalemiyesinden dolayı kendi heykeli bir bahçeye rekz edilecek olursa heykelin etrafına leylak ağaçları dikilip onun güzel gölgesi latif çiçekleri altında bârânının ictima' etmelerini vasiyet eylemiştir.

Acaba leylak ağacının bir nardan gibi bir hekim kıymet-şinâs tarafından bu kadar mazhar-ı teveccüh ü muhabbet olması lale için mücib-i hased olacak bir şey midir?

Heyhat! Lalenin Fransa bâhusûs Hollanda memâlikinde kazandığı rağbet-i mazhar olduğu teveccüh o kadar fevkalâde bir dereceye vâsıl olmuştur ki

milyonlarca âşıklarının her biri birer bir nardan kesilmiş olmakla dahi kalmayıp lalenin adeta delisi divanesi olmuşlardır.

Ama burada “delisi divanesi” diye ettiğimiz ta’biri mübalağa haml etmemelisiniz. Lale merağı hakikaten bir cinnet derecesine varmış olup hatta bu merak ile çıldıranlar dûçâr olduğu hastalığa ‘umûmen “tulipan” nâmı verilmiştir ki “lale hastalığı” “lale cinneti” demektir.

-4-

Tarih-i Osmaniye mutâla’a ve tedkik etmiş olanlar lale merağının hakikaten bir hastalık hakikaten bir cinnet derecesine varacağını pek kolaylıkla teslim eyledikten mâ’adâ bu hastalık veyahut

[76]

kolera gibi sârî olduğuna bile pek kolay inanırlar. Zira Damat İbrahim Paşa’dan sirâyetle bu hastalık İstanbul kibârını öyle bir sûret-i müdhişede istilâ eylemiş idi ki tarihlerin rivâyet sahîhasına göre emsâlî kimsede bulunmayan bir tek lale soğanı beş yüz altına kadar satılmaya başladığından bu gidişle işin bir kesâda varacağı anlaşılacak her türlü laleye nevh kesilmiş ve en nâdir ve güzel olan ve “mahub” tesmiye kılınan lalenin bir soğanı bin kuruştan ziyadeye satılması için tenbîhât-ı şedide neşir olunmuş idi.

(Cevdet Paşa Hazretleri’nin târih-i devlet-i ‘aliyelerinde verdikleri izâhâte göre o zamanın kuruşları şimdi ki kuruş hesabıyla beş kuruş derecesinden olduğundan bir soğanın bin kuruşa satılması şimdi ki hesapla beş bin kuruş kadar edecek demek olur)

Tarih-i ezhârdan lale fikrasını yazan Avrupalı muharrirlerin hemen kâffesi laleye İstanbulca edilen merağı dahi mutlaka bahse katarlar ki bir soğanın beş yüz altına kadar pahalı olmuş olmasına nazaran bu hareketleri pek bî-câ olduğunu teslimde zihinlerde tereddüd eylemez.

Ancak Damat İbrahim Paşa'nın Sultan Ahmed sâlis Hazretleri'ne vermiş olduğu azîm ziyafetlerin yalnız lale merağından neşa'et etmiş olduğunu hükümde biraz tereddüd etmelidir.

Vâk'â Çırağan Sarayı 'âlisinde verilen ziyafetler lale mevsimine tesâdüf ettirilerek rengârenk fenerlerin yine rengârenk lalelerin meyânında vaz' ve tertibi ile elvân-ı kanâdîl meyânında lale renklerinin yekdiğerine mezcinden ibâret "Çırağan" cünbişlerinin icrâsı hususunda lalenin en büyük dâhili olduğu münker değildir. Hatta lale denilecek tarhların i'lâ mermerlerden inşa edilmesi dahi bu çiçeklere verilen ehemmiyetin derecesini mûvâzeneye medâr olabilir. Ancak zât-ı şâhâne için tertib eylediği ziyafetler hariç ez akli beşer şenlendirmek için hiçbir fedakârlıktan geri durmayan Damad İbrahim Paşa kanâdîl-i sâbite ile iktifâ edemeyerek müteharrik mütemevvic bir san'at-ı tarihe icrâsı için kabulü kaplumbağların sırtlarına şemalar yapıştırarak bunları bahçelerde kezdirmek derecelerine kadar düşünmüş olursa o zamanın ziyafetlerini yalnız lale hatırı içindir diye i'tikâd eylemek bir i'tikâd-ı naks addolunur.

Bununla beraber Kağıthane vadisinin erkân-ı devlete ve kibâr-ı ehliye bi't-taksîm terkiyle orada lalezârlar yetiştirmek için cümlelerin teşvik edilmesi dahi lale merağının Dersaâdetce vâsıl

[77]

olması bulunduğu dereceyi. Avrupa muharrirlerine pek âlî bir derece olmak üzere gösterebilir. Ancak bu merağın Avrupaca vâsıl olmak bulunduğu derece o kadar ileridedir ki ona nispetle bizim lale merağımız yalnız bir merak 'âdiyeden ibâret kalır ve bizim merağımızın 'âdiliğine nispetle onların ki bir mecnûniyet-i sahîha-i vecdiye mertebesinde addolunur şöyle ki:

-5-

Avrupa'da lale merağının en ziyade artmış olduğu Felemenk'tir. Felemenk ahalisi İngiliz'lilerden daha soğukkanlı âdemler oldukları halde laleye meftûniyet hususunda cinnet derecelerine varmaları gerçekten istigrâba şâyândır.

1624 sene-i miladiyesinde 1637'sine kadar üç dört sene-i müddet zarfında ise lale merağı o kadar artmıştır ki tarihlerin evvel bâbda verdikleri haberlere insanın âdeta inanamayacağı gelir.

Lale soğanlarının ne kadar bahaya çıkmış olduklarını haber vermezden evvel şunu arz edelim ki: Zamanımızda piyaçelerde borsalarda konsülide vesâir eshâm-ı devliye üzerine gerek aynen ve maddeten ve gerek hevâ oyunu suretiyle mu'âmele-i icra olduğu gibi o zamanlar Felemenk'te ve Felemenk'in dahi bilhassa "Harlem" şehrinde lale soğanları üzerine mu'âmele sarrâfiye icrâ olunur imiş. Zamanına göre soğanların payeçesi yükselip indikten mâ'dâ birtakım kimseler ellerinde aynen ve maddeten soğan bulunmadığı halde biaynih satar gibi hevâdan lale soğanı satıp alan ve satan arasında ta'yîn olunan müddet zarfında icabına göre satılan miktar soğanı hangi cinslerden ise o cinslerden olarak aynen teslim satan âdem mecbur olur imiş.

Bir defasında dahi "Vis Rova" yani "Hidiv" denilen bir lale soğanını satın almak isteyen bir adam mezkûr soğanın sahibine akçe kabul ettiremeyip güya soğanın kıymetinde olan ehemmiyeti arttırmak için bazı kıymetdâr eşya ile mübadelesine karar verilmiş.

Bir tek soğana bedel ne cins ve ne miktar verilmiş olmasını tahayyül edebilirsiniz? İki tonalato buğday verilir ise kâfi görür müsünüz?

Heyhat! İki tonalato Ne olur? Bunun üzerine dört tonalato çavdar zamm etmişler. Soğanın sahibi razı olamamış. On iki re's i'lâ

[78]

koyun zamm etmişler. Yine lale soğanına bedel olamamış. Üç bin okka kadar şarap zamm etmişler. Yine soğana bedel addolunamamış dört tonalato bira zamm etmişler. Hâlâ soğanın bedelini bulamamışlar. Bin lira peynir zamm etmişler. Soğanın sahibi hâlâ naz ediyor. Bir kat i'lâ elbise ve birde gümüş tas zamm eyledikten sonra ancak bir lale soğanının bedelini bulabilmiştir.

Bu alışverişte bu miktar eşyanın kaç kuruş edeceğini düşünüp de ona göre lale soğanının kıymetini ta'yîne çalışmamalıdır. Bir soğana bedel bu kadar eşya vermekten veyahut almaktan maksat kıymet-i naktiye değildir. Soğanların kıymet-i

naktiyeleri daha pek çok ziyade ettiği karîben görülecektir. Mahzâ mübâdelenin ehemmiyetini arttırmak için eşyanın gerek nev’ince ve gerek miktarınca bu külfetler iltizâm olunmuştur.

Kıymet-i nakdiyeye gelince fikra-i âtiye kari’lerimizin elbette nazar-ı istigrâblarını celb edecektir.

-6-

Felemek’te lale merağının ne dereceye kadar vardığını tedkîk eyleyen muharrirler derler ki:

“O zamanlar Harlem çiçek pazarında “Augustus” denilen bir tek lale soğanına on üç bin florin verildiği görülmüştür ki yirmi sekiz bin altı yüz frank eder. Yine bu augustus lalesinden üç danesine dahi altmış bin frank verilmişti”

“Amiral Liefkenshoek” denilen lalenin soğanı bulunmayıp yalnız bir adamın elinde iki yüz kadar tuhmu bulunmakla beş bin florine alınmıştır ki on bir bin frank kadar eder.”

Kezalik tevârihte mukayyed olduğuna göre Akdeniz’den Amsterdam’a giden bir tacir en nâdir ve nâdide lale soğanları getirmiş olduğu cihetle bunları kıymet lâzîmeleriyle satarak dört ay kadar zaman içinde yüz elli bin franka karîb para kazanmış imiş.

İhtimal ki kari’lerimizin bazıları lale merağının bu derecesini bir kuru iddiâ eseri olmak üzere telakki ederler. Halbu ki birçok müelliflerin te’minlerine göre Felemenk ahalisi için bu merak bir hastalık hemde pek müthiş bir illet yerini tutarak pek çok âdemler nâdir ve nâdide olan bazı lalelere âdeta ta’aşşuk ederler ve o lale uğrunda mâmeliklerini feda eylerlermiş.

Bir aralık ta’aşşuk ettikleri laleler için ashâbının istedikleri kadar parayı bulup veremeyen bazı kibâr veresiye mübâyaa ederek müehheren binlerce filorini bir soğana

[79]

mukâbil i'atâ edemeyince bittab' iş muhâkeme intikâl eylediğinden hâkimlerin bazıları lale cennetine uğrayan bî-çâreye merhameten böyle bir borcun kanunen din-i sahih tanınamayacağı ve bir soğan parçası için öyle binlerce filorinin feda olunamayacağı re'yinde bulunmuşlar. Halbu ki bu re'y soğanının sahib-i evvelinin cidden ve maddeten mutazarrır eylediğinden iş Felemenk meclis-i vükelâsına kadar dayanmış ve 1837 sene-i milâdiyesi nisanın yirmi yedisi tarihiyle sâdr olan bir kararnamede lale soğanı ahz u i'atâsından neşâet eyleyen borçların dahi 'in-i düyûn-ı meşrû'â gibi ta'ediyesi zaruri olacağı ilan kılınmıştır.

Felemenk meclis-i vükelâsının işbu kararını haksız addetmemelidir. Vâk'â bir soğanı alan adam kendisince nazar-ı rübâ ve şâyân iftihâr bir acı soğan almış oluyor ise de satan adam her kime arz etmiş olsa mukâbilinde binlerce filorin alabileceği bir malı satmış oluyor.

Ne hâcet? Elyevm cârî olan elmas ahz u itâsını işbu lale soğanı ahz u itâsına kıyas eylemiş olsak hata mı etmiş oluruz?

Elmas nedir? Bir kömür parçası değil mi? Ama pek parlak imiş de gözleri kamaştırırcasına enzâra letâfet verirmiş: Lale dahi gözleri kamaştırmaksızın enzâra letâfet veriyor. Tesrîr-i 'uyûndan başka hiçbir şeye hizmet etmemek hususunda lale ile elmasın ne farkı vardır?

Mü'ellif Mösyö "Debaille" lale merağının bir sureti tecrübesini hikâye ediyor ber vech-i onu nakline mecbur olduk:

-7-

"Zengin bir Felemenkli bir laleye malik idi ki dünyada bir eşi daha olmamasıyla iftihâr eder idi. Fi'l-hakîka öyle bir lale hiçbir yerde görülmemiş olduğundan herkes fevc fevc gelip laleyi kemâl-i hayretle ziyaret ederler idi.

Bir gün lale meraklılarından bir âdem daha gelip emsâlsiz denilen laleyi ziyaret ve temâşâ eyledikten sonra Amsterdam civarında bir köyde bu lalenin aynı bir diğer lale daha olduğunu der-miyân edince lalenin sahibi der ki:

- Gerçek mi söylüyorsunuz?
- Yemin ederim ki gerçek söylüyorum.
- O laleye sahip olan âdemin ismi nedir?
- Van Hefm!

[80]

- Ertesi günü lale meraklısı erkenden Van Hefm hânesine gider der ki:
- Efendi! Lalelerinizi ziyaret etmeliğime müsaade buyurur musunuz?
- Maal-memnuniyye Efendim! diye Van Hefm filvâki' bir memnuniyet-i mahsûsa ile misafiri bahçesine götürür. Lale meraklısı laleleri görünce çıldırılmış gibi bir tavırla haykırarak dedi ki:
 - Aman Ya Rab! Meğer yalan değilmiş! Benim lalemin tâ kendisi!
 - Sizin laleniz mi? Ne diyorsunuz Efendi! O lale benim malımdır. Hatta zannederim ki bütün Avrupa kıtasında bir eşi daha yoktur.
 - Evet Efendim! Bende size öyle değildir demiyorum ya! Hatta buraya gelişim mahzâ o laleyi satın almak içindir.
 - Hâlbuki ben lalemi satamam.
 - Size elli Fransız altını verirsem?
 - Mümkün değil!
 - Altmış verirsem?
 - Hayır hayır!
 - Seksen altına diyeceğiniz var mı?
 - Size dedim ki lalemi satamam Efendim!
 - İşte size yüz altın!
- Bu aralık bir adam gelip Van Hefm'in kulağına bir lakırdı söyledi. Van Hefm lale meraklısı misafirinden bir dakika için ruhsat alarak dışarıya çıktı.
- Bir çeyrek saat sonra hanesine 'avdet eylediği zaman lale meraklısını salonda zevcesi ve kızı ile beraber buldu. Van Hefm bunlara dedi ki:

–Dostlarım! Hani ya kraliçe tesmiye eylediğiniz güzel lale yok mu? Onu bu efendi satın almak istiyor.

Gerek zevcesi gerek kızı o lalenin emsâlsiz bir lale olduğunu der-miyân ederek satılmamasını rica eylediler. Van Hefm dedi ki:

–Laleye yüz altın veriliyor.

–Yüz altını ne yapalım? Bu akçeye hiç ihtiyacımız yoktur.

R–Hakkınız var dostlarım! Fakat şimdi haber aldım Tomas Verman yüz altın borç için hapse atılmış. Bî-çâre adamcağız evlad ü iyâl sahibi olup bunları alınının teriyle besliyor. Hapiste kalırsa çoluğunun çocuğunun halleri ne olur? Binaenaleyh efendinin verdiği fiyatı kabul ederek akçeyi Tomas’a götürmeye karar verdim.

Bu şartla lalenin satılmasına cümlece karar verildi.

[81]

Lale meraklısı hemen cebinden yüz altın çıkarıp masa üzerine koydu. Ba’de o kıymetli laleyi eline alır almaz hemen yere çarpıp ayakları ile çiğneyerek mahvetti.

Bu hâli görünce Hefim familyası bî-çâre adamın çıldırmış olduğunu zannederek hayrette kaldılar. Lakin lale meraklısı bu hareketten maksat kendi lalesini cidden ve hakikaten emsâlsiz bir lale olmak üzere muhâfaza şanından ibâret olduğunu der-miyân edince cümlesinin istigrâbı zâ’il oldu.

-8-

İşte lale denilen şûkufenin tek ü katîyle istanbulda nâ’il olmuş bulunduğu teveccü fevkalâde en latif gülleri bile mahcup ve gıpta-keş edecek derecelere varmış ise de ondan evvel Hollanda lalelerinin masal olduğu rağbet-i hârikulâdeyi İstanbul laleleri bilmiş olsalar idi nâr-ı hasedle asıl bundan dolayı ciğerleri yanıp kömür olur idi.

Nihayet Hollanda da pek çok zenginin lale merağı ile ıslah iflas etmeleri üzerine meclis-i vükelâ lale ahz u itâsını katıyyen yasak ederek ve her kim bu

merakta bulunacak olursa nefyedildikten mâ'ada malı dahi müsâdere olunacağını ilan etmesi ile bu müthiş merak yavaş yavaş halktan zâ'il olmaya başlamıştır.

Dünyada kimdir hangi şeydir ki ikbâl ve mergubiyet bitenin devam ve bekâsından emin olabilir? İşte lale dahi ikbâlin mertebe-i kemâline varduktan sonra derekât zevâlden kendisini kurtaramayarak şimdilerde en makbûl lale soğanları dünyanın her tarafında birkaç para mukâbilinde satın alınabilmek münzele inmiştir!...

Ahmet Midhat

17 MEVÂDD-I FENNİYYE

17.1 KÜRRIYET-İ KÂİNÂT

Şimdiki sekiz on yaşında mektep çocukları arasında cereyan eden bir bahis bir zaman en büyük akilâ ve hükemâ arasında cereyan eyler idi.

Bu bahis üzerinde yaşadığımız arzın kürriyet bahsidir.

Coğrafya derslerine yeni başlayan şâkirdân bir yandan eşkâl-i lâzimesini çizerek arzın kürriyetini yekdiğerine ispat ede dursunlar biz dahi şekl-i kürriyet ile kainatın arasındaki münasebeti biraz araştırmakla mütelezziz olalım!

Kâ'inât Nedir?

Şekl-i kürriyet ile kâ'inat arasındaki

[82]

nisbeti araştıracağız ama kâinatın kendi şekli ma'lûm ve mu'ayen olmayınca bu münasebeti nasıl araştıracağız? Kâinat nedir? Ne şekildedir? Evvela burasını bilmek lazım gelir.

Lafız “kâ’in” ‘âlem-i imkânda olan şeylerin kâffesini şâmildir. Cenâb-ı Hâlık-ı Mutlak Hazretleri’nin irâde-i ezeliye ve ebediyeleriyle âlem-i imkânda her ne vücut bulmuş ise cümlesi birer “kâ’in” olup “kâ’nât” dediğimiz zaman dahi bu mahlûkâtın kâffesi dâhildir. Bir darı dânesi bir kâ’indir. İnsan başlı başına bir iklim addolunduğu hâlde o da bir kâ’indir. Kürre-i ârzımız bir kâ’in-i ecrâm-ı semâviye birer kâ’indir. Bunların hey’et-i ‘umûmiyelerini muhtevi olan “cevv” dahi bir kâ’indir.

Kâ’inâtı tedkîk ile iştigâl edenler buna hat ve nihâyet bulamadıklarından ib’âd-ı gayri mütenâhiyeye kadar sevk eyledikleri fikirler nihayet daha öteye gidemeyince işbu nihâyetsiz bu’dlara “bû’d-ı mücerred” demeye mecbur olmuşlardır. İşte bû’d-ı mücerred içinde her ne var ise cümlesi o bû’d-ı mücerred ile beraber bir hey’et “kâ’inât”dır.

Kütüb-i mukaddese-i semâviyede yedi tabaka gökler olduğunun ihbâr buyurulmasına mukâbil hükemânın bû’d-ı mücerrede kâ’il olmaları şüphemizde zihinleri dolaştıracak bir keyfiyyet addolunamaz. Biz kitab-ı mukaddese ile hükemâ arasındaki bu muhâlefeti yine kâ’inât serlevhalı kitabhâne-i tarihimizin mukaddimesini teşkil eyleyen birinci cüz’inde “Hilkat-i ‘âlem ve intişâr beni âdem” meselesinde halletmiş ve iki hükmün yekdiğerini nâkıs olmadıklarını ve olamayacaklarını göstermişizdir.

Burada kâ’inâtın en vâsi’sûretini bir bu’d-ı mücerreden ibâret olmak üzere telakki eylediğimize göre acaba kâ’inâta kürevi bir şekil isnâd edebilir miyiz? Bir şeye bir şekil isnâdı için müsnedün ileyh olan o şeyin hudûd ile mahdûd olması lazımdır. Zira şekil demek bir şeyin hudûdu hangi cihetlere doğru hangi hatlarla ne kadar uzanıp nihayet nerede durur ise işbu hatların uçlarını yekdiğere vasıl edecek olan diğerk hatlar demektir. Mesala elimizde tuttuğumuz kitap sahifesinin şekli bir şekil müstetîl olduğunu anlamak veyahut ispat etmek için sahifenin hangi birine bir nokta koysak o noktadan sahîfenin her tarafında ki bu’dlara doğru hatlar çeksek bu hatlar gide gide sahifenin hududu üzerinde dururlar. Bu sûretle ilk noktayı koyduğumuz yer bir merkez olup etrafa doğru çektiğimiz hatlar eğerci bazı

güneş resimlerinde gördüğümüz vecihle bir çok şu'âlar teşkil ederler ise de sahîfenin hudûduna inkıtâ' edeceklerinden hatların uçlarını diğer hatlar ile yekdiğerine vâsıl edince sahîfenin şekl-i müstetîli meydana çıkar.

Hudûdu mahdûd olmayan bir şeye şekil isnâdı mümkün olamadığı hâlde kâ'inâta hangi şekli isnâd edebiliriz ki hudûdu asla tahdîd olunamadığı için "bû'd-ı mücerred" denilmiştir?

Bu mülâhaza kâ'inâttan başka her şey hakkında vâk'a olabilir. Kâ'inâta gelince: Ona şekil isnâdı için yine gayr-i mahdûd olması bize yardım eyler. Şöyle ki:

Biz kâ'inât içinde değil miyiz? Hangi noktasında bulunuyor isek bulunalım kendimizi bir merkezde farz edeceğiz.

İmdi bu merkezden zihnimizi eb'âd-ı kâ'inâta doğru sevk edelim. Şark garb şimâl cenûb taraflarına semt-i re'se semt-i kademe ve bu cihât-ı sitte-i asliyeden maâdâ onların aralarında farz olunacak cihetlere hâsıl kelâm her tarafa sevk-i zihin edelim.

Zihnimiz hangi tarafa teveccüh etse ve gide gide ne kadar gitse en sonra bir hadd bir nihâyet bulamayacak da Cenabıhakk'ın kudret-i samadâniyesine hayretle 'âciz kalacak değil mi?

Öyle ise bu aciz zihnimizin teveccüh eyleyeceği her istikâmette farz olunacak her hattın nihâyetini ta'yin demek olup işbu eşi'a-ı hutut ise bizim bulunduğumuz merkeze nisbetle etrafımızda nihâyetsiz bir küre-i hayâliye teşkîl etmek mukteziyyat-ı tabi'ye-i hendesiyeden olur.

Ama denilecek ki: İş bu hayâlden ibâret olduğuna göre bu'du mücerrede bir şekl-i mik'ab dahi isnâdında neden muhtâr olamayalım?

Bu'd-ı mücerrede mik'ab şekli hayâl edebilmek için bulunduğumuz noktadan bede' ile şekl-i mik'abın zaviyelerine doğru istidâd edecek olan hutût-ı zihniyetin daha uzun ve şekl-i mik'abın adlâ'nı teşkil edecek olan hatlara doğru imtidâd eyleyecek hutut-ı zihnenin yekdiğerinden daha kısa olmaları lazım kılıp hâlbuki bu hatları böyle yekdiğerinden uzunlu kısalı tahayyül ettirmek için hiçbir sebep muhakkak tasvir ve tahayyül olunamaz.

Çünkü bulduğumuz merkezden mesala şarka doğru sevk edeceğimiz zihin biraz tebâ'üd eyledikten sonra bir nihâyete bir mâ'nia tesadüf edemez ki garb tarafına sevk edeceğimiz

[84]

zihnin hiçbir mâni'aya tesadüf edemeyerek nihayet acz-i hayraniye kadar gidebilmesine zıt olarak cihet-i şarkiye daha kısa kalsın. Her tarafa sevk edeceğimiz zihnin duracağı yer kemâl-i hayretle aciz noktası olacağına göre bu âczi iktizâ eden bu'dun dahi yekdiğerine mütesâvî olması zaruriyettendir.

Demek oluyor ki kâ'inât-ı muhit olan bu'd-ı mücerred bir gayri mütenâhi ve gayri mahdûd olduğu hâlde bile onun için bir şekil tasavvur ve tahayyül etmek lazım gelir ise o şeklin mutlaka şekl-i kürevi olması dahi zaruri olur.

Ecrâm-ı Semâviye

Kâ'inâtı teşkil eyleyen ecrâmın en büyükleri bu'du mücerredten sonra ancak ecrâm-ı semâviye olurlar. Zira ecrâm-ı semâviye meyânında bizim bu dünyamızdan milyonlar kere daha büyük olanları küremizin önünde durup parlamaktadır.

Hâlbuki ecrâm-ı semâviyenin kâffesi mahdûddurlar. Mahdûd oldukları için kâffesinin şekilleri dahi nazar-ı dikkatimiz önünde teşekkül etmektedirler.

Ay ve Güneş gibi cirm müstedîleri gözümüzün fark edebileceği kadar 'ayân olan ecrâm-ı semâviyeye eğerçi bir zamana kadar yalnız şekl-i müstedîr isnâd olunarak küriyet hükmolunamamış yani bunlar birer döner mi bohça gibi semâya yapışık oldukları zann olunmuş isede bu zann pek az bir zaman hem de pek az akvâm nezdinde devam edebilerik küriyetleri derhal tanınmıştır.

Bir elma farz ediniz ki üzerinde birtakım benekler lekeler filanlar vardır. Bu elmayı bir şişe saplayarak beş on adım mesafeden size gösteriyorlar. Şüphe yok ki sizin tarafınızda olan lekeleri benekleri görüp elmanın arkasına isabet edenleri görmezsiniz.

Eğer elmanın şekli kürri olduğunu söyleyecek olsanız biraz uzaktan size görünüşü müstedîr gibi olacağından zannedersiniz ki elma şekl-i müstedîrdir. Gözünüz pek kuvvetli olurda sathındaki tahaddübe dahi dikkat ederseniz nihayet bu elmaya nîm ‘adesi yani bir sath müstedîr muhaddeb diye bakarsınız.

Ama saplı olduğu şiş üzerinde elmayı çevirecek olsalarda siz dahi elmanın her tarafından lekelerin müte’âkiben nazarda tecelli eylediklerine dikkat etseniz artık şüpheniz kalmaz ki elma müstedîr veyahut muhaddeb değildir. Adeta kürriyettir.

[85]

İşte küre-i şems böyle şeye saplanmış elma gibi karşımızda dönmektedir. Bu saatte gözümüze görünen lekeleri bir zaman sonra tebdil-i mekân ederler. Bir kenarındakiler ortaya gelirler. Orta yerdekiler diğer kenara gider. Nihayet bunlar gittikleri kenarda bütün bütün gâ’ib olarak evvelce ortaya gelenler “magîb” demek lazım gelen o kenara yaklaştıkları gibi ‘aks-ı kenardan dahi yeniden yeniye lekeler peydâ olur.

Şemsin bölgelerine o kadar dikkat olunmuştur ki hangi şekildeki lekeyi diğer hangi şekildeki leke takip edeceği dahi ta’yîn olunarak bölgeler kenarda iken ne sûrette ve ortada iken ne resimde görünecekleri bile daha vukû’ndan evvel haber verilir.

Bu hâlde artık şemsin kürriyetinde şüphe kalır mı?

Küre-i kamerin beder hâlinde bize gösterdiği safha hemen daima aynı lekeler ile lekedâr isede bederden mâ’dâ safihâtı onun dahi lekelerini irae eylediği gibi bölgelerin nazar-ı tedkîkden sûret-i güzârını ile mihverî üzerinde kamerin bir devri kaç saat ve kaç dakika da tekemmül eylediğini bile hesap etmişlerdir. Yalnız kamerin değil â? Seyyârâtın kâffesinin kâffe-i harekâtı hesap olunmuştur.

En meraklı râsadlar küre-i kamerin gece değil gündüz râsad etmekten hoşlanırlar. Zira gündüzleri çıplak gözümüz ile görebildiğimiz bir pâre kamere dürbin ile yakaladığı zaman o göze görülen parçası Güneşe müteveccih olan kısmı mazisi olup hâlbuki kısm-ı muzlimi dahi koskocaman bir küre şeklinde olarak karşımızda durur.

Şems ve arz ve kamerin birer küre oldukları nasıl tahkik eylemişler ise hareket-i mihveriyeleri dürbin ile pek â'lâ fark olundukları için seyyârât sâ'irenin dahi kürriyetleri öyle tahakkuk eylemiştir. Zira bunlar gökyüzüne yapışmış birer altın gibi müstedîr ve musattah olsalar hareket-i mihveriyeleriyle şekillerini tabir etmeleri lazım gelip hâlbuki hareket-i mihveriyeleri bize bunların her safhasını gösterdiği hâlde safhaların cümlesi dahi müstedîr ve binaen-aleyh kürriyetlerini müsebbettir.

Sevâbitin bize fevka'l-had uzaklığı hasebiyle onlar hakkında seyyârât kadar mükemmel rasad ecrâsı eğerçi kabul değil ise de ecrâm-ı semâviyenin bazıları geri ve bazıları gayrı geri olmak kanun-ı hilkatte olan intizâm-ı tabî'ye muhâlif olmakla buradan görünmekte bulunan şekl-i müstedîrlerinin bir nısf-ı kürenin sath-ı muhaddebi olduğuna

[86]

hükemâdan hiç birisi şüphe etmemiştir.

Demek oluyor ki bu'd-ı mücerred için kürriyeti tasavvur ve tahayyül edebilir isek ecrâm-ı semâviye için kürriyeti bilâ tereddüdü katiyyen hükmedebiliriz.

İhtisâsât-ı Fizyolojikiye

Fizyoloji menafiü'l-azâdan bahseden bir fendir. Kulağın işitmesi gözün görmesi gibi hisler dahi ihtisâsât “fizyolojikiye” ta'bîr eylediğimiz hâlâttır.

Kulağınız kaç metre kadar uzaktan işitebilir?

Bu su'âlimizi 'abese haml etmeyiniz. Bu su'ali irâd eylediğimiz zaman verilecek sadânın daha az veyahut daha çok olabileceğine göre daha uzaktan ve daha yakından işitmek kâbil olacağını der-hâtır eyledik. Hatta 'ayn-ı sadânın rüzgâr altında bulunmak sûretiyle daha uzaktan o rüzgâra muhâlif bulunmak sûretiyle daha yakından işitilebileceğini de hesaptan uzak tutmuyoruz.

Farz edelim ki havada hiç hareket olmayıp ortalık sût limanlıktır da bize bir sadâ veriliyor. Güzellik farz edelim ki o sadâyı da yüz metre yerden işitebiliyorsunuz. Şark tarafınızdan verilmiş farz olunan bu sadâyı garb tarafınızdan verseler yine yüz metreden işitebileceksiniz. Öyle değil mi? Şimâlden cenûbdan

semt-i re’sten semt-i kadimden ve bunların arasındaki cihât-ı kar’iyeden hâsılı hangi taraftan verecek olsalar hep yüz metreden işitebileceksiniz.

İmdi binlerce cihetten sadâyı işitebildiğiniz yüzer metre mesafenin her biri bir hat şua farz olunur ise bunların heyet-i ‘umûmiyesi bir “küre” teşkîl eder ki kulağınız o kürenin merkezidir.

İhtisâsât-ı fiziyojikiyeden yalnız istimâ’ maddesi böyle bir şekl-i küriyede tasavvur olunmakla kalmaz. İstismâm yani koku almak maddesinde yine şekl-i küriyede tasavvur olunur. Zira rüzgârın mu’avenetinden kat’i nazar olunmak üzere biriniz aynı kokuyu her taraftan mütesâvi bu’udlardan alabilip bu bu’udların dahi her biri bir şua farz olunarak eşi’a-ı mezkure ise bir küre teşkîl ederler ki merkezi burunguz olur.

Yalnız istimâ’ değil yalnız istismâm değil rü’yet yani görmek dahi küriyet kaidesine tâbi’ olur. Büyük ecsâmın daha uzak ve küçük ecsâmın daha yakın yerlerden görülebileceğinden ve hatta ecsâmın renkleri dahi kendilerini göstermek hususunda bir büyük yardımda bulunacaklarından kat’-ı nazar olunup da

[87]

aynı hacim ve onda bulunan cismimize cihât-ı ma’lûmanın hangisinden irâe edecek olsalar bunu gözünüz hep mesâfât mütesâviyeden görebilip o mesafeler dahi birer şua’ ve eşi’a-ı mezkure dahi bir küre teşkil ederler ki merkezi gözünüz olur.

Bundan mukaddem bu’-ı mücerred meselesinde cihât-ı mümkününün kaffesine sevk –i zihin edişimiz bir mesele-i psikolojikiye yani fen-i menâfi’ruha ait bir mesele ve mesâ’ada olunmayıp da bir keyfiyet-i fizikolojikiye addolunur ise görülür ki ihtisâsât-ı beşeriyeden o his dahi küriyet kaidesine tabi’dir.

İntişârât-ı Fizikiye

Fizik dediğimiz şey bilemeyiz ne hikmete mebni “hikmet-i tabi’ye” diye tercüme ve ta’biri lisânımızda birleşip kalan fendir ki ecsâmın –tagayyürât-ı kimyeviye hariç kalmak üzere havâss tabi’yesini gösterir. İntişâr ise bazı ecsâmın

hassasıdır ki ecsâm-ı mezkûreden eb'âd-ı hariciyeye doğru tebâ'ad eder gider. Bir cisim ziyâpâş olan mumun etrafa neşr-i ziyâ etmesi intişârât-ı fizikiyeden intişârdır.

İmdi bu intişârât-ı fizikiyede dahi kürriyet ka'idesine tâbi'idir. Bir ziyânın kuvveti cihât-ı ma'lûmeden birisine doğru kaç metreye kadar intişâra sâlih ise her cihete doğru dahi o kadar metre intişâr eder. Bir küçük elmayı cism-i ziyâdâr farz ediniz. Ondan intişâr eden eşi'a-ı ziyâyı dahi on santi metreye kadar münteşir olabilir diye tahmin eyleyiniz. Bu'da onar santi metre tolunda yüzlerce ve hatta binlerce ince telleri enine gibi kesip elma üzerine birer birer saplayınız. Tâ ki elma kirpi gibi bir şekil alsın. Bu şekline bir şekl-i kürri olur, ve cism-i ziyâpâştan intişâr eden eşi'a dahi işte bu teller gibi intişâr eder, demek oluyor ki intişârât-ı fizikiyeden intişâr-ı ziyâ bir küre teşkil ediyor ki cism-i ziyâpâş o kürenin merkezi oluyor.

İntişâr-ı sadâ dahi böyle değil midir? Rüzgârın tesirini yok farz ederek geniş bir sahrada davul çalmak veya top atmak gibi bir sadâ hâsıl edecek olsanız ve bu sadânın etrafında dahi çok müstemi'ler hûlyâ etseniz sadâ birer sâfa-i mütesâviyede olarak cihât-ı mümkünenin kâffesine müsâvât üzere intişâr eder. Bu mesafeler birer şu'a ve bu şu'âalar bir küre teşkil ederler ki cism-i sada-pâş o kürenin merkezi olur.

Ecsâm-ı râyiha-pâş dahi böyledir. Bir cism-i mu'attardan intişâr eden koku rüzgârın

[88]

tesiri mefkûd farzıyla cihât-ı mümkünenin bir intizâm ve müsâvât geriye suretinde intişâr eyler.

Yani ihtisâsât-ı fizikilojikiyenin ma'kûsu işbu intişârât-ı fizikiyedir. Evvelinde insan merkezinde olarak intişârât-ı fizikiye kürenin eb'âd-ı münhamîyesini teşkîl ederler. İkincisinde ise intişârât-ı fizikiyeye hizmet eden cisimler merkez-i küre olup intişârât-ı mezkureyi telakki edecek insanlar ise küre-i mezkûrenin münhattîyesini teşkîl ederler.

Kürriyet Kâ'idesinin Biraz Daha

Ta'ammüm

Tabî'yât-ı 'âlemde kürriyet kaidesini biraz daha ta'ammüm edebiliriz. Bir mıknatıs-ı cihât mümkününün kâffesinden mesâfât-ı mütesâviyeden olarak kuvve-i câzibesi âsârını gösterir. Bu incizâb ise bir küre teşkîl eder ki mıknatısın kendisi o kürenin merkezi olur.

Hele ecrâm-ı semaviye arasında ecrâ-yı hüküm eden incizâbât-ı 'umûmiye hemen bu'd-ı mücerred kadar 'azîm ve muhayyirü'l-'ukûl bir küre tasavvur ettirir ki her cirm-i semâvî ecrâm-ı sâireye gönderdiği kuvvetlere nisbetle kendisi merkez küreyi ve ecrâm-ı saire eb'âd-ı münhamîyeyi teşkîl ederler.

Yani bir cirm-i 'âlem cevde mu'allak tutan şey her taraftan kuvve-i incizâb-ı 'umûmiyeye müncezib olmasından ibâret olup o hâlde cirm-i mezkûre güya portakallık tarafına yüzlerce ve belki binlerce iplikler bağlayarak her tarafından çekmek sûretiyle portakalı muallak tutmak kâbil olduğu gibi cirm-i semavi dahi bu sûretle nasıl mu'allak duruyor ise o cirm-i mu'allakın kendi kuvve-i câzibesi dahi sâir ecrâm-ı mu'allakayı ta'lîk hizmet husûsunda bir iyilik makamına kâ'im olur.

Mükevvenât-ı Arziye

Arz kendisi bir cism-i kürri olduğu gibi üzerindeki mükevvenâtın kâffesi dahi az çok kürridirler. Kürriyetten bi'l-külliyeye ba'id ve musattahite bi'l-külliyeye karîb ne bir hayvan ne nebât bulunamıyor hayvanatın kâffesi gerek yegân yegân a'zây-ı müteşekkilesince ve gerek bu 'uzûvların heyet-i müterekkibsince az çok kürriyettirler. Bazı balıkların şekl-i adesiyyede bulunmalarını musattahiyete karîb göremeyiz. Zira şekl-i adesi dediğimiz mercimek şekli dahi iki nakıs nısf-ı kürenin mukatta'a yekdiğerine kaynatıp yapışması demektir. Bir portakal müsâvâten ikiye yarıp ayırınız. Ba'de her mukatta'alarından birer tekerlek

daha kesip atınız. Nihâyet nâkıs olan yarım portakalları mukatta'a yekdiğerine yapıştırınız. İşte size şekl-i adesi vücuda gelir ki elbette aslı da küredir. Kendisi de her şekilden ziyade küreye müşâbihtir.

Yılan gibi bazı hayvânâtın üstüvan şekillerini kürriyete takrîb etmeyip de sâ'ir bir şekle takrîbe çalışmak ba'iddir. Zira şekl-i üstüvânı temâşâ ve müşâhede-i hâriciyesince bir çok halkaların yekdiğeri üzerine yığılmalarından ibâret olduğu gibi bu halkalar dahi şekl-i kürriyetin eczâyı müteşekkilesindendir.

Çocukların bahçelerde önlerine katarak sürüp götürdükleri çemberlerden bir kaç tanesini alınız. Bunları yekdiğerine 'umûr olmak üzere bir birinin içine tertip eyleyiniz. Sizi bir cisim vücuda götürür ki üzerine bir kâğıt veya bez gelecek olsanız balon veyahut yuvarlak fener gibi bir şey olur.

Üstüvanı şeklinde olan bir yılanın hâricen halkaların tasavvuru ne kadar kolay ise evvel şekl-i üstüvânîyi yekdiğeri içine girmiş ve yılanın kalınlığına ve inceliğine göre yekdiğerinden küçük kürelerden vücuda gelmiş diye tasavvur etmek dahi o kadar kolaydır. Zira baş ve kuyruklar balta ile kesilmiş gibi düz olmayıp bunlar dahi bir kürenin kıt'ası gibi mühaddiyen nihâyet bulurlar.

Meyvelerin şekilleri dahi hayvânât hakkında buraya kadar beyân eylediğimiz sûrette tabi'dirler. Hatta yapraklarda bile meri' müselles ve muhammes gibi eşkâle hiç tesadüf olunamayıp gerek yaprakların yeşil kısımları ve gerek damarları şeklen de istikameten de münhanîdirler.

Ağaçların üstüvanileri de yılan hakkında ki tarifimizin aynı olup her ağaç ucunun ve dal uçlarının nihâyetleri de mahduddurlar

Havadan bir katre-i su düşse havayı nesimiyenin onu her tafaftan ihâtasıyla katreye kürriyet şeklini verip yalnız arza doğru incizâbından dolayı biraz uzanarak kürriyeti damla şekline tahavvül eyler.

Bir tava içinde kurşun eriterek bir havuza dökcek olsalar suyun kurşunu her taraftan ihâtasıyla kurşun kezâlik küre şeklinde donar. Fakat sukût-ı münasebetiyle biraz uzanıp damla şekline tahavvül eder.

Elhâsıl mâyi'âtın bile cüz'ü ferdleri küçüklükleri hâtıra ve hayâle sığmaz yeni birtakım küreciklerden ibâret olup bunlardan kanın katarât-ı gayr-i mahsûse-i mütarekebesine

[90]

“küreyve” demişler ki “kürecikler” demektir. En küçük bir iğnenin ucunu kana batıracak olsalar oraya bulaşacak olan kan göz ile görünemeyecek kadar az olduğu hâlde bile katreciğin milyonlarca küreyvelere münkasım olduğunu erbâb-ı fen teslim ederler.

Netice

“Ahsenü'l-eşkâl şekl-i müstedîr ” diyen doğru söylemiş ise de nâkıs söylemiş kâ'inât-ı şekli müstedire değil kürriyet kanununa tabi' olduğundan şekl-i küreviyi muhayyirü'l-'ukûl bir şekil olmak üzere tebcil eder isek nâ-becâ görülemez.

Ahmet Midhat

18 KISSA-İ TARİHİYYE

18.1 HEKİM MEŞHUR D'ALEMBERT¹⁸ İLE MATMAZEL DE LESPİNASSE

Hükemâne ve gayet âhrârâne hem de pek müesser ve 'acib bir mu'âşaka hikâyesi dinlemek ister misiniz? Ama hikâye-i muhayyele değil? Kasas-ı tarihiyeden bir kıssa? İşte size en güzellerinden birisi:

*

¹⁸ Dalamber olarak yazılmış olan kelimenin yapılan araştırma neticesinde ünlü matematikçi d'Alembert olduğu tespit edilmiş kendi dilinde yazılmıştır.

1717 sene-i milâdiyesi teşrîn-i sânisinin on altıncı günü idi ki Paris'te Saint-Jean-Le Rond isminde küçücük bir kilisenin nerdibânları üzerinde yeni doğmuş bir çocuk bulundu.

Bu zavallıyı oraya kim atmış? Sonradan anlaşıldığına göre Madam Chevalier Destouches isminde kibârdan bir kadın topçu zâbitânından ve yine kibârdan bir zatla semere-i mu'âşakası olarak bu yavrucağı doğurduğu hâlde müehhere kendisine yüz karası olmasın diye oraya bırakıvermiş!

Rousseau isminde bir camcının karısı birkaç çocuğu var iken bu zavallıyı dahi evlatlığa kabul etmekten çekinmeyip ismini Jean tesmiye eylediği gibi çocuk biraz büyüdüğü zaman nerede bulunduğuna bir yâdigâr-ı ebedi olmak üzere “Leron” mahlasını da kendisi telahhas eylemiş.

Bî-kes ve bî-vâye çocuk işte “d'Alembert”nâmiyle şöhret-i şâyi'ası bütün Avrupa'yı doldurmuş olan hekim zû- fûnûn henüz yirmi iki yaşında iken Fransa akademiyesine a'zâ intihâbına karar verilmesini icâb ettirecek mukaddemât-ı şöhreti üzerine asıl validesi kendisini meşrû' evlatlığa kabul etmek ve nihayetsiz servet ü sâmânini de irsen eylemek istemiş isede koca hekim “Doğur

[91]

makta ne ehemmiyet var! Beni büyüten validem Madam Rousseau ”diye fakir kadını kendisine vâlîde tanımaktan vazgeçmemiştir.

Bununla beraber d'Alembert hâl ü vakti yolunda olduğu için asıl vâlidesinin teklifini reddetmiş değildir. Gayet fakr u fâka içinde bulunarak hatta mektebe girecek kudreti olmadığı cihetle hemen hevâcesiz yetişmiş ve Paris ‘umûmî kütüphanelerine mürâca’atla her ne öğrendiyse kendisine öğrenerek genç yaşında ‘ulûm-ı riyâzeye gibi pirleri aciz bırakan ‘ulûmda mevcûdâne mehâretini Fransa akademiyesi gibi olur olmaz çehrelere iktidarlara ehemmiyet vermeyen bir akademiye tanıttırmıştır.

D'Alembert yalnız riyâziyâтта değil ‘ulûm-ı sâire ve hatta edebiyatta dahi yed-i tulâ altında bütün rakiplerini ezmekte devam etmesi için biraz terk edelim de hikâyemizin ikinci şahsına tahvil-i nazar eyleyelim:

*

D'Alembert'in vilâdetinden onbeş sene sonra yani 1732 sene-i milâdiyesinde yine Paris in en meşhur kibârından diyer bir kadın kocasından ayrılmış olduğu halde başka bir mu'âşakanın semeresiyle dünyaya bir kız getirmiş idi. Bu kız dahi de Lespinasse'dir. Lakin onun validesi d'Alembert'in validesi aklında olmayıp kızına güzel baktırmaya gayret eylemişti.

Şu kadar Matmazel de Lespinasse'dir henüz onbeş yaşında iken validesi vefat edince malı mülkü asıl kendi kocasından hâsıl olan intikâl eyleyerek bu bi çare kızcağıza bir hisse kalmamış olduğundan de Lespinasse validesinin kocası yanına ve kendi karındaşları addolunmak lazım gelen çocuklara mu'allimelik hizmetine tahin edilmek gibi mü'essir bir hâl-i felakete dûçâr olmuştur.

O zamanlar Paris kibâr-ı meşâhîr-i nisvânı miyânında Markiz de Defan şa'sa'-ı ikbâl ile parıl parıl parlamakta olup halbuki bir aralık bir güzel kadın adeta körlük derecesinde za'f-ı basara dûçâr olduğundan hem kendisine refâkat etmek ve hem de kitap okumak hizmetinde bulunmak üzere edip bir kız aranmakla bu me'muriyete Matmazel de Lespinasse münasip görülerek validesinin kocası yanında her gün dûçâr olduğu mu'allimât-ı muhakkirânededen kurtulmuştur.

Matmazel de Lespinasse tam on sene müddet Markiz'le beraber bulunup aralarında ki mu'amele gayet şiddetli bir dostluk derecesine varmakla bir zaman ne kadar yalnız

[92]

Markiz'in letâfeti için konağına devam eden en büyük adamlar bir zaman sonra dahi Matmazel de Lespinasse'ın letâfet-i hüsn ve onu halâvet-i fetanet 'irfânı için mülâzemet eder olmuşlar idi.

*

Bî-çâre Markiz'den kör olduktan sonra gecesini gündüzünü ga'ib ederek nısf eliyle iki saat kalan yani alafranga saat on da uykudan uyanıp yatağından kalkar ve

misafirlerini kabul için mütelâşiyâne emirler verir idi. Matmazel de Lespinasse ise herhalde hanımının harekâtına tevfik-i mu'âmele etmeye kendisini mecbur gördüğünden mutlaka Markiz'den bir saat evvel kalkarak mihmânnevâz levâzımını tahiyeye başlar idi.

Bununla beraber Condillac eâzıma varıncaya kadar cümleten dostu olan Markiz ile d'Alembert vesaire emsalinin adeta mazhar-ı prestişleri olan Matmazel de Lespinasse hakkında dostlarının ta'zîmleri bir derecede idi ki kadınların geceleri gündüz ve gündüzleri gece olduğu hâlde sofralarında yine birkaç misafir eksik olmaz idi.

D'Alembert Matmazel de Lespinasse evvel-emirde işte bu Markiz de Defan konağında görmüş gördüğü an da beğenmiş beğendiği anda hissiyatını takrib kıza anlatmış olduğu gibi kız dahi d'Alembert'in arz eylediği muhabbete rûy-ı kabûl göstermiştir.

*

De Lespinasse vücutça endâmca pek mütenasib olduğu gibi letâfet-i cemâli dahi onda maine münasip ve hele zekâsı zerâfeti efkâr-ı şairane ve hükemiyânesi celb-i enzâr-ı hayrete kâfi kız idi.

D'Alembert'in o Madmazel'e kimsenin 'ilân-ı aşk etmemiş olduğu dava edilemeyeceği gibi kızın dahi d'Alembert'in o kimsenin aşkını hüsn-i telakki etmemiş olması dava edilemez.

Zaten bir kimsenin ahvâl-i gûzaştesi aşk ve muhabbet hususunda sorulur aranır mı? Aşk-ı mâziye asla nazar-ı ehemmiyet atf ettirmez. Hâl-i hazırda husûl-i itmi'nân dahi aşk kâbil olunamaz ise de aşkın olanca hükmü yalnız zaman-ı hazırda mahsûs olur. Zaman-ı müstakbele gelince işin ne olacağını ne âşık bilir ne âşıka!

Mâ'hâzâ Matmazel de Lespinasse bütün ahbabından ziyade hekîm d'Alembert'a meyli teveccü olduğu muhakkak idi. hata d'Alembert bir

aralık kendi hususi odasına dahi almaya başladı. Eğerçi bu hali ahibbâyı sâ'ire tarafından anlaşılması kızın odasını Markiz'in salonuna bir şube-i fâ'ike olmak üzere hususi bir mecma' sûretine koydu ise de bu muhasebeyi o kadar ihtiyât ve temkin üzere ederler idi ki a'ma Markiz'in hiçbir şeyden haberi olmaz idi.

Bazı mütercimim ahvâlin rivayetlerine göre bu aralık Matmazel de Lespinasse meftun-ı cemâlî olan kibârdan birkaç zât kızı tezevvüc dâ'iyesinde bulunmuşlar ise de mücerred d'Alembert için hiçbirisine cevab-ı muvafakat vermemiş.

*

Matmazel hususi odasında edilen musâhebeler nihayet Markiz'in vâsıl- sem'- i itla'ı olunca ne yolda mu'âmele etse beğenirsiniz? Eğerçi namus ve iffet hususunda de Lespinasse için medâr-ı ithâm hiçbir cinh ve cinayet tertib etmemiş ise de konağa gelen misafirlerin mahza onun hatrı için gelmekte devam etmeleri a'ma Markiz'in kibrine dokunarak ve hasedini tahrik ederek on senelik dostunu tarda kadar varmıştır.

O zamana kadar Markiz de Defan'ın konağına devam edenler meyanında hiçbir kimse hakikaten Matmazel de Lespinasse'nin yüzünde bir kâre olmak zannede bulmadıklarından Markiz'den ayrıldığı zaman dahi kendisini tezevvüce birkaç talip çıkmış ise de kız gönlünü d'Alembert'dan ayıramayıp o ise teklif-i izdivac-ı hatrına bile getirmediğinden ondan başka dahi kimsenin uzattığı dest-i izdivac-ı kabul edememiştir.

Şu kadar ki matmazelin müsâmereleri bu musahabenin lezzetini almış olanlar nezlinde her şey den tatlı olmakla dostlar derhal bir cem'iyet akd ederek mu'âvenet-i müştereke ile kıza güzel bir daire tutmuşlar döşemişler dayatmışlar. Ba'demâ Markiz de Defan'ın konağına bedel Matmazel de Lespinasse dairesini mahall-i ictimâ' ittihâs ederek orada bil-ictimâ' konuşmak okumak çalgı çalıp raksetmek kumar oynamak gibi kibârın eğlencesi olan huzûzât ile vakit geçirmeye başlamışlardır.

*

Matmazel de Lespinasse'ın hususiyet-i ahvâline dair birçok ma'lûmât veren Marmontel diyor ki:

“Matmazel de Lespinasse her akşam hanesinde bir cem'iyet teşkil eder idi. burada ictimâ' eden davetin yekdiğerine bir rabt-ı dostu

[94]

ile merbût olduklarını zanna mahal bu kadar. Yalnız d'Alembert'ın birkaç dostu bulunup sâirleri ise yekdiğerinin yabancıları oldukları hâlde Matmazel de Lespinasse bunları o kadar güzel idare eder ve bu cemiyete o derecelerde mâhirâne riyâset eyler idi ki gûya huzzârından her biri “herb” nev'inden –veyahut kanun veya sentur nev'inde- bir alet-i mûsikiyenin telleri imiş de bu teller dahi gayet mahir bir üstadîyet ile ahenk eylemiş gibi hiçbir taraftan hilâf-ı usul sadâ çıkmaksızın inanılır idi. Ben dahi bu cemi'yetin hazârından idim. Matmazel de Lespinasse ruhunda olan bir hâssa-i câzibe cümlemizi kendi ihtiyâr ve iradesine celb ederek hiçbir kimse onun arzusuna muhâlif harekette muktadir olamaz idi. En büyük feylesofların en büyük diplomatların bile zaman ihtiyârları bu kadının elinde olup adeta hükümdarlar tarafından ele avuca sığdırılmayan d'Alembert ise gûya bir muti' bir çocuk imiş gibi Madmazelin en küçük emir ve nehyine bile itâ'ate kendisini mecbur görür idi.

Filvâki' D'alembert Berlin Akademiye'sine re'is yapmak Prusya kralı ikinci Friedrich asıl emeli olup hatta hekîm müşârün-ileyh hakkında iltifâtın son derecesini icrâ ve bir çok ve adlar dermiyân eylediği hâlde d'Alembert öyle bir büyük hükümdarı gücendirmek derecesinde mu'annide ile mahzâ kendi rahat ve selâmet kanâ'atkâranesini bozmak istemediği gibi mûahhar Rusya imparatoriçesi meşhur ikinci Katerina dahi oğlunun terbiyesini D'alembert'a havâle etmek isteyerek bir çok vasıtalar ta'yiniyle hekîm müşârün-ileyh teşvik eylediği ve nihayet kendi hatt-ı destiyle bir mektup yazarak bunda adeta ricâ yollu mukaddemâtle eğer Paris'teki dostlarından ayrılmak istemiyor ise!... onları dahi birlikte alıp getirmesini dermiyân eylemek derecesine vardığı hâlde d'Alembert bir taraftan tedkîkât ve ta'mikât feylesofanisi ile müteleziz ve diğerk taraftan Matmazel de Lespinasse'sin dostluğu ile mütena'im olmak için bu davete dahi kat'iiyen icâbet göstermedi. Kendi fakr hâlini

serveti kanâ'ati ile tezyîn eyleyerek yaşamayı cihana değişmemek dâ'iyesinde sebât gösterdi.

*

D'Alembert Matmazel de Lespinasse artık bilkülliyeye mahrem-i esrâr-ı cânı cânânı olduktan sonra kızın ikâmet eylediği hânedede bir daire istfîcâr eyleyerek geceli gündüzlü beraber yaşamaya başlamışlar idi.

Bu bir çift âşık ve aşık her cihetle

[95]

hemhâl olmalarıyla herkes bunların dostluklarını bi-câ görürler idi. Çünkü ikisi de evlâd-ı gayr-ı meşrû'adandırlar. İkisi de gençlik zamanlarını dert içinde geçirmişler.

İkisi de bu âlemde her neye nâ'il olmuşlar ise kendi sa'y-ı mahsûsaları kendi kesb-i zâtîleri semeresi olarak nâ'il olmuşlardır. Beraber yaşamak için ittihâd ve ittifâk eyledikleri zaman dahi kendilerini bu suret-i ma'îşetten mani' edecek hiçbir kayd ile mukayyed olmadıkları hâlde itthâd etmişlerdir ki asıl bunları yekdiğerine layık ettiren dahi işte bu hâl idi.

D'Alembert haddizatında semere-i mesa'isiyle şan ve şerefe gayri meyâl bir adam olduğundan şöyle sâkitâne kana'atkârâne ma'îşeti ikinci Friedrich ve ikinci katerina gibi sarayları merci' kâffe-i enâm olan büyük hükümdarların gece gündüz hizmetlerinde mülâzemet gibi müt'b bir hizmete tercih eylemekte kendi kendisini ma'zûr görür ise bi-câ değil midir.

Ma'hâza feylesofun bu hâlde kibir ve gurur ma'nâsı vermek aslı mümkün değildir. d'Alembert dünyada hiç tanımadığı bir şey var ise o da kibir ve gurur olup o kadar âlim ve irfân ve akıl ve 'iz'ânı ile mağrur dahi olacak olsa zamanın mağbudu mahsudu olmak lazım gelir iken mücerred-i hilm ve tevazu' fevkaladesi iktizasınca Volter [Voltaire] bile kendisini istirkâb etmemiş ve bütün cihâtla düşman olan hırçın Volter [Voltaire]'nin bil'akis d'Alembert ile gayet dostane bir mu'amelede bulunmuş ve devam etmiştir.

*

Nihayet d'Alembert ile Matmazel de Lespinasse'sin münâsebet-i 'aşikânesi ne neticeyi intâc etmiştir. Sanırsınız.

D'Alembert'in de Lespinasse'den usanmış olmasına ihtimal verir misiniz?

Bu ihtimal hakikaten nâ-be-câdır. Bilakis de Lespinasse ben'at-ı nev'i için bazı şâzz ü mestanelerden mâ'adâ hemen umumi olan bî-vefâlığını göstermiştir.

Vâk'â ile Madmazel de Lespinasse sâ'ir bazı kimseler ve ez-cümle Kont de Kier ile yeniden yeniye münasebetler peydâ eylediği zama yine d'Alembert ile olan münasebet-i kadimesini ihlâl etmemiş idiyse de bu hâl kızın vefâkarlığından ziyâde feylesofun kayıtsızlığından neşâ'et eylemiştir. Bazı ehîbbâsı Lespinasse'sın adam vefasından bahis ile d'Alembert'in nazar-ı dikkatini açık ettiklerinde demiş ki:

–Bir zevce bile kendi iffetinden kendisi mes'ul olup bu vazifesini riâyet

[96]

etmeyecek olursa kocasını değil kendisini âlemin nazargâh-ı muâheze arzylemiş olur. Madmazel de Lespinasse ise ale-l-ıtlak hür bir kadındır.

Feylesofun ağzından şu söz çıktıktan sonra mu'âşaka hikâyesine başka bir hâtme aramak iktizâ eder mi? Bir kadın bî-vefâlığı pek çok hikâyelerin sû-i hâtmesini teşkîl eylemeye kifâyet etmiş iken bu hikayenin hâtmesinde bir faciaya tahavvül etmemiş olmasına yine memnun olmalıdır.

Ahmet Midhat

19 .CÜMEL-İ HİKEMİYYE

Humekânın akıllıya muhabbetleri de tehlikelidir ‘adâvetleride

Dora

Tama’ hevesât sâ’ire gibi yokuşun üst tarafında bulunan bir arabaya benzer. Henüz inmeden evvel güzelce zabt olunamaz ise orta yerde hiç zabt olunamaz.

Bernardin de Saint-Pierre

Zaman geçer gider diyoruz. Yanılıyorz geçip giden zaman değil biziz.

Emma Martin

Hür yaşamak ve ahvâl-i beşere karşı lakayt bir halde bulunmak mevti öğrenmek için en güzel vesâtettendir.

Jean- Jacques Rousseau

Zevk-i sefa mu’tedilâne icra etmek onların adedini teksîr etmek demektir.

Fontenelle

Büyük nâmların te’sirâtı muhafaza olunamazsa kesb-i ref’et edeceğine tenezzül eder.

La Rochefucould

Ulum-ı fenne çalışarak ruhumuzun gerek kabl’e-l hayat ve gerek ba’del hayat ta’riz a’dâddan masun olan hazâ’in ma’lûmât ile tezyîn etmeye gayret etmeliyiz.

Wilmenn

İkbalperest dâr-endiş olduğu için hali istikbâle feda eyler şehvet a’mâ olduğu için istikbâli halak da eder. Fakat hased-i tama’ vesair bu misüllü zema’im hem hâli hem de istikbâli tesmîm eder.

Rahip Terasun

Ehl-i namusu namussuzlar bile sever.

Girolet de Vieille

Soğuk müdahene-sâzın zevatı memnun edeceği yerde ta’ciz eder. Bunu müdaheneler ekser def’a hakaretle tecezziye olunur.

Fontenelle

Adaletle faziletin beyninde hiçbir fark yoktur.

Marki de jeucourt

Hakikat ziyâ gibidir her ikiside ne tagayyür eder, ne de fena bulur.

Bernardin de Saint-Pierre

Rıza

[97]

20 .MEVÂDD-I EDEBİYYE

Veysi paşazâde Ali Rûhî Beyefendi'nindir.

20.1 NAZİRE

Ayet-i nûr-ı rûhun her dem ki tertîl eylerim

Rûh-ı Davud'u menâkıb-hân-ı tebcîl eylerim

Var iken vechin nigâh eyleser mihr-i âleme

Her şu'âm dide-i giryâna bir mîl eylerim

Vuslatında handemi hem-şevk-i berk-i asumân

Firkatinde giryemi hem-cuşîş-i Nil eylerim

Nistiyle öyle hoş-hâlim ki imkân olsa âh

Âlem-i kevni adem-âbâda tahvîl eylerim

Bir benim Rûhî hakayık-aşinâ sâhib-kalem

Levhden levh-i dile nakş-ı temâsîl eylerim

Kefevi Tekkesi Şeyh Ali Vasfî Efendi Hazretleri'nindir.

20.2 NAZİRE

Bir melâmî-meşrebim yârânı tebcîl eylerim

Dâimâ ağyâr-ı bî-iz'ânı tenkîl eylerim

Vâiz-i efsâne-gû cennetle tebşîr etse de

Meslek-i zühdü tarîk-ı aşka tebdîl eylerim

Vaz'-ı nâ-ber-câsına dehrin tahammül eylemem

Gönlüme bâr-ı girân-ı aşkı tahmîl eylerim

Kîl u kâl etmem miyân sakî gülçehrede

Mebhas-i zülfün serâser gerçi tatvîl eylerim

Pây-bûsuyla tefeyyüz eyleyip pîr-i meyin

Destime peymâneyi aldıkca takbîl eylerim

Mihr-i pertev-bâr-ı hikmet Vasfîyâ her subh-dem

Maşrık-ı dilden tulû' ettikce tehlîl eylerim

20.3 .GÖZLER

Mâî, siyâh, bir nice sevdâ-fezâ uyûn
Etmiş şafak safâsını şevk-âver-i derûn

Toprak içinde şimdi o çeşmân-ı dil-fürûz
Hurşîd zîver-i ufuk olmaktadır henûz

Çok çeşm-i hoş-nigâhı leyâl-i hoş-nümâ
Etmiş sitâreler ile müstagrak-ı ziyâ

[98]

Hâk etti şimdi onları zulmete mümtelî
Hâlâ nucûm tarz-ı kadîm üzre müncelî

Bunlar gidip de terk-i nigâh ettiler mi? Âh
Yok yok! O dîdeler kalamaz bence bî-nigâh

Bir başka âleme nazarı vardır onların
Görmez o âlemi gözü göz yummayanların

Setr etse de kevâkibini bizden âsumân
Olmaz mı başka âleme onlar ziyâ-feşân!

Gözler de böyledir, ederek bizden istitâr
Olmaktadır cihân-ı diğerde ziyâ-nisâr

Çeşmânı sanma hâk tebâh eylemektedir

Onlar cihân-ı gayba nigâh eylemektedir

Mu'allim Nâcî

Milove [Millevoye]¹⁹

20.4 .ÇİÇEK

Ey açılıp letâfet-bahş-ı vâdî olmuş ve çok geçmeden sararıp solmuş çiçek! Dest-i bî-pervâ-yı rüzgâr ile perîşân olan yapraklarını yerlere seriliyor.

Mezraa-i dünyâda sizi ve bizi lâ-yenkâtı' biçmekte olan ortak biridir. Hepimiz bir Allâh'a ser-fürû-bürde-i teslim oluyoruz. Senin bir yaprağın sukût ediyor. Benim bir zevkim elden gidiyor.

Sür'atle geçip gitmekte olan zaman, bizden her saat bir şevk, bir şetâret, her ân bir zevk, bir halâvet alıp götürüyor. İnsan bu hâli görünce, kendine müteallimâne şöyle bir suâl îrâd ediyor:

Ömr-i beşer mi daha serfû'z-zevâldir yoksa çiçek mi?

*

20.5 .GÜZÂR-I ÖMRÜN SÜR'ATİNİ HÂCE HAFIZ:

بنشن بر لب جوی و کذر عمر بن

کابن اشارت نجهان کذران مارابس

beyt-i meşhûruyla tasvîr eylemiştir ki “İrmak kenarına oturda ömrün nasıl sür'atle geçmekte olduğunu seyret. Cihânın sür'ati fenasından habîr olmak için bu işaret bize kâfidir” demektir.

Ragîb Paşa dahi bu me'âli hâfızdan iktibâs etmişçesine:

¹⁹ 1816 senesinde vefat etmiş bir Fransız şairidir.

گذار با شتاب عمری اشرا به کاور دائم
لب جوده صماخ جانہ جوش آبدن فریاد

beytiyle ifade ediyor.

[99]

İbnü'l-Kemal'in şu beyti de kendisinin câlib-i nazar takdîm olacak âsârından addolunur:

Göz yum cihandan aç gözünü kendi haline
Sen göz yumup açınca bu âlem gelir gider

Sür'at-i güzâr ömrü en güzel en mü'esser bir sûrette ifade eder bir söz arayacak olur isen tasvîrât-ı hârikası en 'âlî fikirli şairleri hayrette bırakan Kur'an-ı mu'ciz beyâna mürâca'at etmeliyiz.

Bir sahife-i şerifesinde tesâdüf edeceğimiz nice hakâyık-ı gaybiye arasında (Kıyamet koptuğu gün mücrimler "Biz dünyada bir andan ziyâde eğlenmedik" diye kasekler edeceklerdir) Hakikat-i celîlesini gördüğümüz zaman artık bu bâbda ki olur olmaz tasvîrât-ı şâirânenin nazar-ı takdirimizi celb etmek meziyetinden mahrum kalması tabî'i değil midir?

Milove [Millevoye]'nin bu latîf çiçeği İran'ın en hazîn âvâz şairlerinden genç iken azm-ı çemenzâr-ı bekâ etmiş olan Örfi'nin bir kaside-i rikkat bahsindeki

منم آن غنجه پژمرده که از یاد خزان
خنده بر لب کرمور بکر بیان رقتم

beytini de ihtâr eylemektedir ki bundan "Ben bir solmuş goncayım ki heveskâr izhârı olduğum ma'sumane tebessüm-i te'sir bad-ı hazân ile dudağımda mu'akkak kalmış, boynum yetimhâne bükülmüş olduğu hâlde gülzâr-ı cihana veda eyledim" me'alini çıkarabilecek kadar sah-şinâs olanlar elbette meşâ'ir olurlar.

Şu parçayı yazarken bazı tasvîrât-ı mahzûnânesine meftun olduğum Örfi'nin birçok hazîn beyitleri hazîn hüzn-i Yakub'u tavsif eden âyât-ı Kurâniye gibi gönlümden geçmeye başlamış idi.

Bunlardan birisi bir müfârakat-ı edebiye tasvîr eden:

دم فتنست عرفی بر خش نظاره کن
که امید باز کشنن کس از ین سفر ندارد

beyti idi ki “Örfi! Artık ayrılıp gitmek zamanıdır. Sevdiğinin yüzüne bir kere daha bak! Edeceğin bu seferden ‘avdetle bir daha ruhsâr-ı yâri temâşâ ümîdi münkatı,” demek olduğu için merâret-i âşinâyı firâk olanlara hakikaten pek hazin gelir.

Mu'allim Nâcî

20.6 .BİR CEVAP

Fi 25 Eylül 99 tarihli mektubunuzu aldım. Bunda “Gazelserâlıkta devam ediyorum. Fakat musahhîh yok. Yazdığım

[100]

şeylerin gazete ile ilanını tecvîz edebilsen yazacağınız mütâ'lattan istifade edeceğimi bilirim. Ne çare ki bir türlü tecvîz edemiyorum. Nedeni neşrolunan bazı âsârın haksız i'tirâzlara dûçâr edilmekte bulunmasıdır. Birtakım benden beterler meydana atılarak şunun bunun eserlerine ilişiyorlar. Âsârımın öyle bâziçe nev hevesân olduğunu görmek istemem” dedikten sonra gazeteye yazmakta olan mütâla'at-ı edebiye ile kanâ'at edemeyeceğinizi ve göndereceğiniz eserler hakkında suret-i mahsûsada mütala'lar yazılması arzusunda bulunduğunuzu beyân ediyorsunuz.

Gazelserâlıkta devaminızdan şiir söylemek için lazım olan inbisât-ı tabi'atı davet edecek hâlî vakitler bulabilmekte olduğunuz anlaşıldığı cihetle böyle ferağ-ı

hatırla yaşamakta olmanıza gıpta eeceğim gelirse de bu devamdan o kadar istifade edeceğinizi zannedemiyorum.

Hâtırınızda kalmış olmalıdır ki bizim görünmez olan âfâkın ikinci cüz'ünde münderiç bulunan sakız mektubu cevabında “Müsta'id gençler şiirden ziyâde zamanın tahsîline lüzum göstermekte olduğu şeylere meyl etseler isâbet ederler. Bir geceyi bir gazel nazmıyla işgal eden sabaha sıfır'ü-l-yed olarak çıkar. Gazel-fürüşluk para eder bir sanat değildir tanzim-i eşârdan ziyade tanzim-i ahvâle çalışsak beyhude hayâlat ile uğraşmasak emniyet-i istikbal için ne lazım ise biraz da onu düşünssek akılâne hareket etmiş olurduk” demiş idim.

Siz de bu sözümü beğenerek şairliğe olan inhimâkinizi tadile belki hayâlât-ı şairânayı istifâdât-ı hakîmâneye tahvile çalışacağınızı bir mektubunuzda vadetmiş idiniz. Bilmem ki efkâr-ı ciddiyede renkten renge girmek de muktezâ-yı şâiriyet midir!

Galiba şimdilerde o sözümü beğenmez olmuşsunuz ki gazel-serâlıkta devamınızdan haber veriyorsunuz.

Bir musahhihe ihtiyacınız olduğunu teslim ederim. Fakat yazdığımız şeylerin gazete ile ilanı tecviz edememekte olmanıza bir ma'nâ veremem.

“Âsârım vefâtımdan sonra neşrolunsun” re'y-i zâhidanesinde bulunan bazı kudemânın peyrevlerinden olduğunuzu şimdiye kadar bilmiyordum!

Benim i'tikâdına göre yazılan her eser nazar-ı umûmiye arz edilmelidir ki güzel bir şey ise herkes istifâde etsin değil ise erbâb-ı iktidar tarafından yanlışları meydana konulsun da herkesle beraber sahibi de müstefid olsun.

[101]

Haklı i'tirâza uğratılan bir eser tashih edilmiş demek olacağından sahib-i itirazlarına izhâr-ı hiddet değil arz-ı mahmidet etmek lâzım gelir.

Haksız olarak edilen i'tirâzlar ise bir eser-i kıymetten düşürmek şöyle dursun bil'akis izdiyâd kadar iştiharına hizmet edeceği cihetle bu da şâyân-ı teşekkür görülmek icap eyler.

Gönderdiğiniz gazelde şöyle bir beyit görüyorum:

“Kûyunda gezer sâil-i bi berk-i nevâyım.

Hem-bezm olabilsem seg-i kûyunla şereftir.”

Tabi'atınız tahfifleşmiş. Garâ'ib-i edibe tevlîd etmeye başlamış. Müstekreh bir dilenci olup da kûy-ı dilberde sürünmek fikr-i menhuside mi tasavvurât-ı şairânenen addolunacak?

Hele bir şairin terbiyeli Avrupa köpekleriyle de değil bizim mahalle köpekleriyle mücâleseti şeref addetmesi hâtıra gelmesinden isti'âze olunur bir tezellül değil midir?

Bî-çâre herif köpeklerle ne yapacak? Müşâ'are mi edecek?

Öyle hırıldasmaktan ibâret olacak müşâ'arelerden lezzet alacak bir şair tasavvur edemem.

İnsan kelbiyyûndan olup da köpeklerle hem meclis ve hem âgûş olacak kadar lâubali bulunsa bile bundan bir şeref beklemez zannedirim.

Dünyada en büyük şeref insanlık iken bir insanın sohbet-i külab ile teşerrüf hayalinde bulunması cinnet değilse pek çirkin bir küfran-i nimettir.

Vâkıâ eslâftan da böyle tasavvurları şiire karıştıranlar bulunmuştur. Fakat o yolda söylenmiş olan iş'ar-ı âli meşrebân-ı ihlâfin nazar-ı nefretini kazanmaktan başka bir şeye yaramamıştır.

Mesela Fuzuli'nin :

“Pâre pâre dil-i mecrûh perişanımdan
Ser-i kûyunda olan her ite bir pâre fedâ

Pâre pâre ciğerim itlerine nezr olsun
Ol seri-kûye eğer düşse güzârım bu gece”

beyitlerini iğrenmeden okumak kâbil midir?

Asâr-ı ‘âşikânen addedilmek istenilen sözlerin artık böyleleri de çekilmez.

Size bu köpekli mazmun pârelemek hevesi nereden geldi? Gâliba Molla Cami Hazretleri’nin divanını çokça mütâlaa ediyorsunuz.

Müşârünileyh bir gazelini okuyup da köpeğe tesadüf etmemek hemen İstanbul’un bir sokağından geçip de köpek görmemek kadar muvaffakkiyet

[102]

sayılır. Cami’de şâyân-ı taklit bir çok fezâil bulunduğu halde onlardan tegâfûl edip de kendisine yalnız köpekli şiir söylemek hususunda iktizâ edişiniz sezâvâr melâmettir.

Müşârün-ileyh “Köpeklerinin isimlerini kayıt ettiğim defterin en aşağısında kendi ismimi gösterdim. En aşağı köpeğin benim” meâlinde olan:

Der varakî ki kerde em nâm-ı seganet ra rakam

Zir-i terk nüvişle emezheme nam hîş râ

beytini mi sevdiniz?

“Cami’sinin mahallenin köpeği oldu. Kendisinin kelâb köyünden olduğu görenlere ma’lum olmak için sâ’ir köpeklerin gibi ona da bir damga vur.”
Mefhumunu muntazaman bulunan:

Şod seg-i kûy tu Cami çun segâneş dağıkün

Tabedand her ki bined kez segân kûy-i test

beytine mi mâ'il oldunuz?

Yoksa “Ben kimim? Arzû-yu cennet nerede? Köyündeki köpeklerin içtikleri sudan bir içim şey kalsa da içsem o bana selsebil ve kevser gibi gelir.” demek olan:

Men ki o sevdâ-ı cennet kez segân kûy-ı tû

Şerbetî âbî ki mând selsebil u kevseret

beytine mi ağzınızın suyu aktı?

Şâir! Bunlar takdîr ve taklide şayan şeyler değildir. Kendini dilenci halinde göstermek kelbinden aşağı tutmak gibi bayağılıklar efkâr-ı ‘âliye ashabı olmaları lazım gelen şairlere yakışır mı?

Bir şair sevdiğine ‘arz-ı aşk ve ihtisâs etmek için söz mü bulamaz ki böyle sevdiğini de sevmediğini de kendisinden tenfir edecek lâkırtılar söylemeye tenezzül etsin?

“İnna vecedena âbâunâ” dairesinden çıkamayanlar terakkî yolunu bulamazlar. Terakkîyi edibimizin husûlünü Arap “Acem” Frenk asar-ı edibesinden iktibâs edeceğimiz efkâr-ı makbûle ile edebiyat-ı kavmiyemize bir hüsn-i imtizâc vermeye vâbeste görürüm.

Bunlardan cûyâ-yı nefa’is olan nazar-ı istifâdemize tesâdüf edecek her güzel fikri almalıyız. Her çirkin fikri terk etmeliyiz.

Muvâfık-ı hikmet ve şâirîyet olmayan bir fikrî velev sahibi bir büyük zat olsun kabul ve taklide ne mecburiyetimiz olabilir? Mesela İran şairleri zülf-i hûbânı yılanı benzer diyorlar diye ne için biz de benzetelim?

Edebiyatımızda mevcut olan böyle

[103]

soğuk şeylerin kat'iyen terk olunması için vaktiyle meşâhir-i üdebâmız ihtârâta bulundular. Bu ihtârâtın lüzumu kadar te'sir hasil edememiş olduğu şimdiki eserlerde dahi öyle münasebetsizlikler görülmekte olmasından anlaşıldığı için tekrar ediyorum.

Birde nâ-şinide söz söylemiş olmak hayaliyle ma'nâsız beyitler yazmak vardır. Bundan da pek ziyade itkâ' buyurmalıdır. Zirâ şimdiki edebiyat meraklıları içinde bir beyit bi-ma'nâ görüp de "Bunun elbette ma'nâsı vardır fakat ben anlamıyorum. Mutlaka âli bir şey olmalı" diyecek kadar sade-dil adam kalmamıştır. Nadire-gû olayım derken beyhude-gû olmak gülünç olur.

Mu'allim Nâcî

-5-

21 MEVÂDD-I FENNİYYE

21.1 TEDBİR-İ MÜNDEL

İkinci Makale

Tedbir-i münzelin en küçük meydan-ı tatbikî

Tedbir-i münzelin meydân-ı tatbikî familyalardır. Bir familya ne kadar büyük olur ve servet ü sâ mânı ne derecelerde bulunur ise tedbir-i münzelin muvazeneleri mukayeseleri ona göre değişir. Halbûki her şeyde bahsi en sade ve küçüğünden beda' ederek gittikçe büyötmek lâzım olduğu gibi bu mübâhesede dahi o lüzum bedihî ve aşikârdır.

Ekser müdbirîn münzel-i tedbir-i münzelden bahsedен hükemâ en küçük bir familyayı yalnız bir kadın bir koca ile iki de küçük çocuklarından ibâret olmak üzere tayin etmişlerdir. Bu hadd-ı asgar familyanın nüfusu cihetinde hadd-ı ‘âsgar dahi gerek kocanın ve gerek kadının ameleden bulunmaları itibâr olunmuştur.

Fransa müdbirîn münzelinden Mösyö Gramaun Paris’te bir amele familyasının vâridât ve masârifini mübîn bütçesi olmak üzere bütçe neşreliyor ki biz dahi bu bâbda usul-i esas mübâhese olmak ve memleketimizde öyle bir familyanın bütçesiyle mukâyese edilmek için evvelâ onu bir vech-i âti tercüme edelim.

Vâridât

Bir amele pazar yortusu günleri çıkarıldıktan sonra 365 günden ibâret bulunan bir senede yalnız iki yüz seksen gün işleyebileceği ale’l-umum ekonomi politik müdakkikleri tarafından kabul olunmuştur. Bir kadın ise tâtil-i eyyâmından mâadâ hanesi umuru için dahi bazı günler işe gidemediğinden kadınında çalışacağı günler yalnız senede iki yüz gün olmak üzere muayyendir.

[104]

Ale’l-umum erkek amele gündeliği beş buçuk frank ve kadın amele gündeliği ise bir buçuk franktır.

(Biz burada beher frankı dörder buçuk kuruş hesabıyla bütçeyi ona göre hesap edeceğiz, demek oluyor ki erkek gündeliği 24 kuruş 30 para, kadın gündeliği 6 kuruş 30 paradır.

Kuruş
6930 senede 280 gün 24 kuruş 30 paradan
1350 senede 200 gün 6 kuruş 30 paradan
+
8280

Masârif

Yevmiye 80 santim ekmek, 60 santim şarap, 1 frank et, 60 santim sebze,25 santim yağ ve sabun vesaire 15 santim masarif tenviriye olmak üzere 3 frank kırk santim yani 15 kuruş 12 para

Kuruş

20 5584 yevmi 15 kuruş 12 paranın 365'inden ibaret seneliği 1350 bir senelik oda kirası 585 bir senelik çamaşır tathîri

675 bir senelik masarif müteferrika 180 bir senelik odun kömür

20 8374

Mizan

20 8374 bir senelik masarif

8380 bir senelik varidat

20 93 açık

Şu bütçeyi tanzim eden Mösyö Gramaun mülâhâzat makamında irâd eyliyor ki:

“Biz işbu bütçede fakir amele familyası için asla tenezzüh masrafı koymadık. Bir senelik masârif-i müteferrika olmak üzere vaz' eylediğimiz meblağ ise elbise bahası olmak üzere telakki edilmelidir. Günde iki kuruştan az bir meblağ iki de çocuğu olan familyalar için birtakım masârif müteferrikaya karşılıktır ki cüz'i meyve ve sökük ve yırtık tamiri için iğne iplik ve vücutlarını tathir için su ve sâ'ire gibi ta'dâd ve terkimi hemen muhâl olan masârif-i müteferrikaya karşılık olup bu ise hemen pek güç kifayet edebilir .Binâenaleyh amele bi-çaresi elbise hususunda ne yapmak mümkün ise onu kemâl-i hürriyetle kendisi düşünsün. Biz hatta amelenin

hasta olmak ihtimaline karşı dahi bir masrâf ayırmadık. Çocuklarının ta'lim ve terbiyeleri meccanen ola

[105]

bilir ise de mekteplere devamlarının mu'cib olabileceği masârif-i cüziyeyi de düşünmedik. Çocukları ikiden ziyade olursa onu da hesaba katmadık. Elhasıl bir familyanın kıt kanaat geçinebilmesini temin için lazım gelen şeyleri düşündük. Ya bu halde dahi familya senede doksan üç buçuk kuruş bütçesinde açık görür ise şâyân-ı ehemmiyet değil midir?"

Paris amelesinin işbu muvâzene-i irad ve masârifine mukabil biz dahi bizdeki bir amelenin vâridât ve masârifini muvâzene edelim.

Paris'te günde dört buçuk frankı alan amelenin bizde mukabili ya bir dürger ustası veyahut âdî doğramacı ve tımarcı ve kunduracı kalfası olabilir ki bunların gündelikleri on beş kuruştan pek aşağı düşmediği gibi on sekiz kuruştan dahi pek yukarıya çıkmaz. Hesap mutavassıt olmak üzere on altı kuruş ta'yini muvafıktır ki matbaalarda müretteplik hizmetinde bulunan okuryazar ve hiç olmaz ise okur olan usta mürettepler dahi bu nispette kazanabilirler

Bir senenin elli iki cuma veyahut pazar günleri eyyâm-ı tatiliyedir. En az yortusu olanlar Müslümanlar oldukları halde senede dört gün kurban ve üç gün şeker bayramları ve iki gün bunların arefeleri ve bir gün dahi rûz-ı hızır tatilleri vardır ki on gün eder. Binâenaleyh eyyam-ı tatiliye çıkarıldıktan sonra bizde bir işçi senede 303 gün işleyebilir. Lakin dürger ve saire gibi amelenin kış günlerinde iş bulamamalarını ve başka san'atkârların dahi işsizlikten pek çok günlerini kahvelerde geçirdiklerini mutlaka hesaba katmalıyız. Çünkü bir yorgancı ustası davet edecek olsanız birkaç günlük işleri için bir mecidiye istediği halde yirmi gün mütemâdiyen iş bulacak olursa on yediye geldiği ve böyle bir sanatkarı mütemadiyen işletmek lazım gelir. Yani aylık hesabıyla celp etmek iktizâ' eder ise günde on beş kuruşa kadar razı olduğu her zaman müşahede olunan hakâyıktandır.

Fakat mademki biz günde on altı kuruş mutavassıt bir gündelik addeyledik o halde senede tamam üç yüz gün işlemiş farz edebiliriz ki bu halde amelenin bir senede kazancı 4800 kuruş etmiş olur.

Bizde kadınların iş işlemeleri adeta hiç yokluğuna hüküm edilecek kadar nâdir olduğunda kadın işini hesaba katmadık.

Şimdi bir karısı ve iki çocuğu ile yaşayacak olan işbu amelenin en zarurî

[106]

olan masarifini hesap edelim. Lakin daha şimdiden kâri'lerimizin nazar-ı ehemmiyetlerine arz ederiz ki bu masârif hakîkaten ondan daha azına imkan-ı tasavvur olunamayacak derecede hariç değildir.

Amelemize karısı ve çocuğuyla beraber gündeliği okka hesabıyla iki buçuk okka ekmek ve haftada iki okka et ve günde kırk paralık sebze veriyoruz. Yağ, zeytinyağı on pirinç, sabun, kuru fasulye, nohut, zeytin, peynir, gaz, mum, tuz, biber gibi bakkaliye için dahi günde üç kuruş tahmin edeceğiz. Bunlar levâzım ekliye oldukları için biraz semâhatlice davranmış isek melbusât ve saire de bu kadar semahat etmeyeceğiz. Zaten yaptığımız hesap birisi Beykoz kazasından bir köylü ve diğeri İstanbul içinde bir Müslüman ve birisi dahi Kumkapı taraflarında sakin bir Ermeni familyasının suret-i maişetlerine tatbîk edilmiş olmakla hesabımız öyle hesabat-ı hayaliden dahi değildir. İşte defterimiz şudur:

Para	kuruş	
20	2	günde ekmek
30	1	günde et
	3	bakkaliye

1 pişirmek ve ısıtmak için yazlı kışlık odun ve kömür

	1	Sebze
30	0	tütün ve sigara kâğıdı
<hr/>	<hr/>	
00	10	
	3650	masarif-i yevmiyenin seneliği
	360	ayda otuz kuruş hesabıyla hane kirası
	450	melbusat senelik
	234	hamam ve tıraş
	365	müteferrika
	<hr/>	
	5059	

Verdiğimiz elbise erkek ve kadın ile çocuklara senede arşını kırkar paralık Amerika bezinden ikişer don ve gömlek ile ikişer kat dahi basma entari ve erkeğe bir aba potur ve cemâdan ve cümlesinin ayaklarına yemeniden ibârettir ki erkeğin giyeceği yemeni tulumbacı yemenisi olarak senede dört çift hesap olunmuş ve çocuklar ile kadına yalnız birer çift verilmiştir.

Hamam ve tıraş masrafına gelince erkekler haftada bir kere yirmi paraya tıraş ettirip altmış paraya dahi hamama soktuk ve kadın ile çocuklara dahi haftada yüzer para hamam parası vaz' eyledik.

Masarif-i müteferrika günde kırkar para hesabıyla konulmuştur ki erkeğin kahve parası

[107]

Çocukların beş onar para gündelikleri ve kadının iğne iplik parası bu hesapta dâhildir.

Bundan az masraf ile yaşamak nasıl kabil olacağını düşündüğümüzde Mösyö Gramaun bütçesine ilave eylediği mülahazatı bizim bütçemizde dahi aynıyla ve belki

maa' ziyade vaki' bulduk Yalnız biz elbiseyi oluruna bırakmadık. Fakat ona mukâbil amelemize şarap filan içirmedik. Et hususunda hemen koklatmak ile iktifa ettik, bu hâlde mîzânımız şu oldu:

Kuruş

5059 masraf

4800 irâd

350 açık

Muvâzenemizde masârif cihetinde hangi kalemin istiksâr olunacağını tekrar düşündük bazı zevâta dahi sorduk. Yalnız bakkaliye ile et masarifini çok görenler bulundular. Fakat haftada yalnız bir kıyye et vermek tahmini dahi hesabımızdan ancak üç yüz kuruş kadar tenzîlini mûceb olabilir ki o hâlde kasaba verilmeyen parayı ya tabibe vermek veyahut hastalıkla geçen günlerin iradını da tenzîl eylemek lazım gelir. Zira bundan fena taâm eden bir adamın iş işlemeye kudreti olamayacağı tıbben müsellemdir.

Şu bütçe dâhilinde yaşayacak olan bir adamın birde mah be mah kaç kuruşa ihtiyacı olacağını düşünelim mi? Dört yüz yirmi bir kuruş kadar bir paraya muhtaç oluyor!

Buracıkta bir mülâhaza vaki' olur. Ma'lûmdur ki bizde deva'ir belediye çarşıları zabiye memurları ve ketebe gibi birtakım küçük memurlar için iki yüzden beş yüze kadar maaşlar vardır. Halbuki bunların kendileri ne çoluk çocukları bizim muvâzeneye dâhil eylediğimiz melbusâta kanâ'at edemezler. Binâenaleyh bu bî-çârelerin nasıl iki üçünü bir yere götürüp de geçinebildiklerine şaşmalıdır. Hele maâşları muntazamân çıkmadığını da hesaba katmalıdır. Halbuki işte bu hesap bu muvâzene her dairece vukû'undan şikayet olunan irtikâbların sû-i istimâllerin de mevridlerini irâe eyler.

Şu makâlemizde tedbir-i münzelin en küçük meydan-ı tatbikini bu kadarcık tasvîr ile iktifa edelim. Bahsimizin alt tarafını sonra düşünürüz.

Ahmet Midhat

21.1.1 .Tarih-i Zelâzil-i Arziye

Mukaddime

Bazı seneler zelâzil-i arziyenin sademâtı hem sıklaşıyor. Hem de şiddeti artarak

[108]

birçok ziyânlara sebep olur. Be hikmet-i Ta'âli bu seneler dahi küre-i arzımızda sademat-ı mezkûre hem ziyade hiss olunmuş hem de tahribatı pek müthiş bir surette görülmüştür. Evvelâ Sakız ceziresi bir sadme-i arziyeden harap olarak tesiri cezire-i mezkûre karşısında kâin Çeşme kasabasıyla kurâ-yı mütecavireye kadar sirâyet eylemiştir. Ondan sonra İran'ın semt şimâlinde ve Kafkasya'ya doğru mahallerde bir şiddetli hareket-i arz daha vukû' bularak birkaç kariyeyi külliye harap eylediğini hem İran ve hem de Rus gazeteleri yazdılar. Daha sonra İtalya'da Ischia adasında şiddetli bir zelzele vukû'a gelerek on beş saniye zarfında güzel ve ma'mûr bir şehri hâk ile yeksan eylemiş ve beş binden mütecaviz can telef etmiştir. Bunu da müte'âkıben Çave taraflarında vukû'a gelen hareket cümlesinden daha şedit ve mahûf olup bir çok kasabaları ve köyleri harap eyledikten mâ'adâ bizim bu sufür gibi cesim bir boğazın sevâhilini dahî alt üst ederek evvelce o boğazdan gözü kapalı geçmek derecesinde mevki-i mezkûru tanıyıp ezberlemiş bulunan kaptanlar hareketten sonra boğazı hiç tanıyamayacak kadar mütegayyir ve mütehavvil görmüşlerdir. En sonra yani şu satırları yazmakta olduğumuz günler dahi yine

Çeşme’de bir şiddetli sâdme hissölunarak bir hayli köyler yıkmış ve bir çok canlar yakmış olmasıyla her taraftan muavenete müsâra’at kılınmıştır.

İmdi “zelzele” denilen acibe-i müthişe-i fenniye hakkında zamanımızca vukû’a gelen işbu felaketler bu felaketin derece-i dehşetini muvâzeneye medâr olabilir ise de vukû’at-ı mezkure erbâb-ı fen tarafından tedkîk edilip de netâyic-i tedkîkât kütüb ve mecami-i fenniyyeye derc olunarak mütâla’a edildikçe mesele hakkında mükemmel bir fikrini istihsalı pek mümkün olamaz. Halbuki bundan mukaddem vukû’ gelmiş olan birtakım zelâzil-i meşhûre tarih-i fûnunun en mühim sayfalarını işgâl eylemiştir. Binaenâleyh ol bâbda karîlerimize bir hülâsa arz etmeyi fayda ve ehemmiyetten hâli göremedik.

Kısm-ı Evvel

Harekat-i Arziye Hakkında Nazariyat-ı Fenniye

-1-

Cevf-i Arz

Cevf-i arzın birtakım maden-i muhterikanın yanmalarıyla cehennem gibi bir şey olduğunu şu yakında birkaç fikramızda îrâd eylemiş olduğumuzdan keyfiyeti burada tekrar etmeyeceğiz. Fakat arzın cesâmetine nispetle bunun ne kadarı cevff olup ne kadarı dahî üzerindeki kışır olduğu

hakkında kâri'elerimize bir fikr-i mahsus vermeyecek olur isek maksadımız olan ucube-i hareket-i arz kâri'elerimizin nazarlarında lüzumu vecihle tasvîr etmiş olamayız.

Masârif-i birtakım düveli muazzâma veyahut zengin cem'iyat-ı ilmiye tarafından tesvîye olunarak küre-i arzın bir derece kavis teşkîl eden kısmı ne kadar metre mesafe olduğu def'atle ölçülmüş. Bu ölçülerden bir miktar mutavassıt bulunarak o miktar dahi küremizin münkasım olduğu üç yüz altmış dereceye darb olunmakla bu hâsıl-ı darb küremizin muhiti olduğu hükmolunduktan sonra evvel miktar-ı muhitası olan bir kürenin katr-ı ne olmak lazım geleceğini bulmak için hesaba girişilerek nihayet arzın katr-ı mutavassıtı 12,733,000 on iki milyon yedi yüz otuz üç bin metre olduğuna bilittifak hükm verilmiş.

Arzın gerek muhitini ve gerek katrını ölçmek 'ulum-ı riyâziyeye tatbîk olunacak bir keyfiyyet olup halbuki 'ulum-ı riyâziyede yanlışlık hemen hiç denilecek kadar az olacağına göre arzımızın katr-ı filvaki' bu on iki milyon bu kadar yüz bin metreden ibâret olduğuna kanâ'at hâsıl ediliyor. Lâkin katr-ı arzdan ne miktarı kısr-ı arz ve ne miktarı cevfi-ateşin olduğu jeoloji yani tabakat-ı arz-ı fenne ait bir mesele olup fenn-i mezkur ise fûnun-ı müsbeteden olmakla hükmeyletiği netaic-i hakâik katiyendendir diye kabule bir kimse mecbur olamaz. Mâhâzâ erbâb-ı fennin hakâik-i katiyeden olmadığını kendilerinin dahi ikrâr eyledikleri netaice dahi akli yeterek ondan başka türlüüne ermediği ve eremeyeceği şeyler olacağına dikkat buyrulur ise bu hükümlerinin dahi kabule karîb görüneceği teslim ediliyor.

“Nar-ı Merkeziyeden İstifade” serlevhasıyla diğer fenni bir bendemizde beyan olunduğu ve daha izâhlıcası “Hâce-i Evvel” serlevhasıyla bir vakit neşrelediğimiz risâlâtta “Tabakâtü'l-Arz” cüzünde beyân eylediği vechle ka'r zemine doğru otuz üç metre inildikçe harâretin tamam bir derece arttığına dikkat eden hükemâ o üç yüz otuz üç metrede, on ve on üç bin üç yüz metrede yüz derece artacağını hükmetmişler ve bu hükümlerini artezyen kuyularıyla dahî te'yîd eylemişlerdir.

Yüz derece harâret demek suyun galayân halindeki harâret olup halbuki ‘umkumuzu otuz üç bin metreye kadar isâl etmiş farz eder isek harâretin dahî bin derece

[110]

ye varacağını hüküm ederiz ki bu hararete ma’deniyatın dahi tahammül edemeyerek eriyeceği der-kârdır.

Bir de bir merkezi harareten uzaklaştıkça te’sir-i hararetin bir nisbet-i mütekâfiyede az olduğu ve bilakis merkezi hararete yaklaştıkça te’siri bir nispet mütezayide de arttığı düşünülüyor. Yani bir ateşe karşı mesela bir metre mesafeden mizan-ı harareyi göstererek otuz derece bulmuş isek on santimetre daha yaklaştığımız zaman hararet iki derece ziyade te’sir gösterdiği halde on santimetre daha yaklaştırır isek yine iki derece artmayıp daha ziyade arttığı ve bir on santimetre daha yaklaştırsak iki dereceden daha pek çok ziyade tezayüt edeceğin derpiş olunur ise hararet-i merkeziyeye doğru yaklaştıkça tezâyüt-i hararetin her otuz üç metrede bir derece nispetinde değil, daha az metrelerde daha ziyade derece nispetinde artacağı dahi varid-i hatr olur.

Binaenaleyh zalik ilm-i tabakat-ı arz hükemasının rey-i umumisi ile kabul olunmuş ve hüküm verilmiştir ki sath-ı arzımızdan merkeze doğru kırk sekiz bin metre inilecek olursa bulunacak hararete ma’âdin-i mevcudenin hiç birisi dayanamamaya birer mâyi’ ateşin asa erirler.

Hatta onların bu hükmlerini ve volkanlardan feverân ederek ateşin seller teşkîl eyleyen mayiat-ı madeniye dahi enyâ ederler ki bunlar yeryüzüne çıkıp da soğuyarak incimâd eyerler.

Bu halde ateş-i merkeziye mukâvemet edebilecek kadar kısır arzımız ancak kırk sekiz bin metre olabileceğini jeoloji ilminin son hükmü olarak kabul edeceğiz.

Şimdi kutr-ı arz on iki milyon yedi yüz otuz üç bin metre olduğuna göre sath-ı arzdan merkeze kadar olan mesafe nisf-ı kutr demek olup bu dahi 6366500 altı

milyon üç yüz altmış bin beş yüz metre eder. Bu miktar metreyi arzımızın kışrı olan kırk sekiz bine taksim edecek olur isek hal-i taksim yüz otuz iki ve takriben iki sülüs olduğunu görürüz ki nısf-ı katr arzın yüz otuz iki adet sahih ve iki sülüsünün yalnız bir adet sahih nispetindeki miktarı mevâd-ı madeniye ve turabiyeden ibâret kışır kûsur yüz otuz bir adet sahih ve iki sülüsü ise nâr-ı merkeziyedir.

Şu netice-i hesabiyeyi kâri'elerimiz nazarında biraz daha izah için diyelim ki yüz otuz bir metre ve iki sülüs metre umkunda olan bir denizin üzerinde yalnız bir metre kalınlığında bulunan bir sal ile deniz arasında nispet ne ise

[111]

nâr-ı merkeziye ile kışr-ı arz arasındaki nispet dahi odur.

Bu mesele mebâhisde daima misal ittihaz olunan portakalı bir daha gözümüzün önüne getirelim. Kabuğu en ziyade kalın olan portakalın kabuğunda yarım santimetreden ziyade soğan bulunabilir mi? Bu kadar kalın kabuk bile hemen hiç görülemez. Öyle ise bir portakal farz ediniz ki orasından kesip yardığınız zaman mukatta' yüz otuz bir santimetre eder. Bu miktar santimetre adı arşın ile iki arşına takrip eyler ki o cesâmette bulunacak portakal kadar büyük karpuz bile görülmemiştir. Zira yüz otuz bir santimetre ve katrında yuvarlak kadar büyük hiçbir top güllesi dökülmüş olmayıp bunu olsa olsa o fark bir hamam halvetinin kubbesinden büyük tasavvur olunacak yuvarlağa teşbih edebiliriz. İşte bu kadar büyük bir portakalın üzerinde yarım santimetre kalınlığındaki kabuk ne nispette kalır ise cevfi-ı arzdeki ateş üzerinde kışr-ı arz dahi ancak o nispette kalır.

Yaman bir humbara üzerinde oturuyoruz değil mi?

-2-

Hareket-i Arzın En Meşhur Sebebi

Hareket-i arzın en meşhur sebebi cevfi-ı arzdeki ateşten mütevellid tazyikât ve sademat-ı volkaniyedir. Bir zamana kadar sebep-i mahz-ı zelâzil işbu tekevvünat-ı volkaniyeden ibâret olduğu hükmoluna gelmiş ise de müeheren hareket-i arziyenin bazı esbâb-ı kozmografyası dahi olduğunu kaviyyen zannettirecek bazı emâreler

görüldüğünden şimdiki halde tekevvünat-ı jeolojikiye “en meşhur sebep” olmak münzelesine inmiştir.

Lakin bazı ahval-i kozmografiyenin hareket-ı arziyeye te’siri ne kadar zayıf ise bu acîbenin bir eser jeolojiki olması o kadar kavî ve aşikârdır ki sebep-i mahz yine sadme-i volkaniye addolunmakla iktifa edilse bile katiyen nâ-becâ sayılamaz.

Büyük hareket arzlarda ezcümle yanar dağların birdenbire sönmeleri ve sıcak maden sularının birdenbire kesilmeleri ve bazı yerlerde açılan yarıklardan kaynar sular fişkırmaları ve hele türlü türlü gazlar veyahut nihayetsiz su buharları intişârı ve çamurlar feveranı gibi alâmetler mutlaka görülüyor ki işte bunların cümlesi nâr-ı merkeziyenin vücuda getirdiği gaz ve buharların tazyîki kendilerine firar edecek bir yol açmak mecburiyetini ikâ’ eyleyerek onun için kışr-ı arzımızı sarsmakta bulunmasına hiçbir kimsenin diyeceği olamaz.

[112]

Hele daha büyük zelâzil-i arziyede bir kıt’a-i arziyenin veyahut koca bir dağ veya adanın kâmilten göçüp batması ve onun yerine diğer birinin vehle ve def’aten yerden çıkıp peydâ olması gibi ahvâl doğrudan doğruya sademât-ı volkaniyenin işi olup bunları erbab-ı fen doğrudan doğruya bir meseleyi jeolojikiye olmak üzere telakkî ve tedkîk ederler. Daha aşağıda sûret ve vuku’ ve derce-i te’siratı tedkîk ve kaydolunmuş olan bazı zelâzil-i meşhureye dair biz dahi izâhât verdiğimiz zaman her zelzele-i meşhûrede te’sirat-ı volkaniyenin ne gibi garip sûretlerde kendisini ortaya koymuş olduğunu izâh eyleyeceğiz.

21.1.2 .Kanun-ı Cazibe ve Zelzele

Küre-i arz ile şems ve kamer arasında bir câzibe olduğu ve hatta denizlerin cezir ve medleri dahi bu câzibeden neş’et eylediği erbab-ı fenne ma’lumdur.

Hükemadan amir kanun-ı cazibenin te'siri yalnız denizler üzerinde görülmeyip mutlaka zelâzil-i arziyeye dahi te'siri olunacağına kanâ'atle demiş ki:

“Arzımızı hariçten cezp eden kuvvet büyük denizlerin sularını cezple kabarttığı ve bundan cezir ve med husûle geldiği gibi cevfi arzda bir okyanus ateşin demek olan seyyalât-ı madeniyeyi dahi cezbeder ve bunların kıvr-ı arza doğru hücumu kıvr-ı mezkûrde bir sarsıntıya sebep olur.”

Jeoloji fennince tedkîkât-ı umikasını “kozmos” yani “dünya” serlevhalı bir esere doldurarak cihanın nazar-ı hayretine ‘arz etmiş olan meşhur Aleksandır Humbold cazibenin hareket-i arza te'sirini kabul etmemiş ise de katiyen inkar ve ret dahi etmeyerek bunun da muhtemel olduğunu söylemiştir.

Bu misallü şeyler yalnız bir zandan ibaret olmayıp ol kadar tecârüb ister ki her tecrübenin neticesi isbat-ı dava için büyük büyük burhanlar makamına kâ'im olmalıdır. Halbuki cezir ve medi ika' eyleyen cazibe-i şemsiye ve kameriyenin hareketi arza dahi dâhili olabileceğini ispat için henüz hiçbir tecrübe-i cedideye yol açılmamıştır.

Fransa'da Dijon Darülfünununda muallim olan pederi bu bâbda ilk tecrübe olmak üzere bir asırdan beri vukû'a gelmiş olan büyük küçük kaffe-i zelâzil-i arziyenin tarih-i vukû'larını cem' ederek bunlardan ne miktarı küre-i kamerin hangi safhasında bulunduğu zamana

[113]

tesadüf eylediğini hesabat-ı rec'iyeye ile araştırmaya başlamış.

Vakı'â zelâzil mukayesede ve ma'lûmeden en çoğu ay eskisi bir de bedr-i tam zamanlarında vukû'a geldiğini ve küre-i kamerin safhat-ı sairesi esnasında daha az hareket-i arziye vukû' bulduğunu gördüğü gibi daha ziyade hesâbâta girişerek zelâzil-i ma'lûmenin en çoğu küre-i kamer daire-i nısfın nehârımız hizasına geldiği zaman vukû'a gelerek başka zamanlarda daha az görüldüğü istintâc eylemiş ise de cumhur-ı hükemâ mumâ-ileyhin hesabına ol kadar ehemmiyet vermekten ma'da ihtimal ki bu hesaplarda isbat-ı müddeâ için muallim mûma-ileyhin bazı hesabat-ı iltizâmiyesi olduğunu bile söyleyenler olmuştur.

Eğer harekât-ı arziyenin vukû'undan evvelce ekseriya bazı alâim-i şemâviye dahi görülmeseydi câzibe-i şemsiye ve kameriyenin te'siratına dair dermiyân edilen

fikirler bilküllüye cerh edilebilirdi. Ancak hareket-ı şedide-i arziyenin ve nevlerinden az çok evvel mühim veya gayr-ı mühim alâim-i semâviye görüldüğü mücerreb olmakla alâim-i mezkûre hatrı için Humbold gibi bazı hükemâ bu fikir ve mütâlaayı kat'iyen reddetmek yoluna gitmişlerdir.

(maba'di var)

Ahmet Midhat

22 .MÜTENEVVI'A

22.1 GARAİB-İ COĞRAFIYEDEN

Cezair-i Sâbiha

Eski hikâyelerden olarak naklederler ki: Bir zaman Bahr Okyanusunda seyahat eden bir gemi aylarca kara yüzü görmediği halde ufak ve gayet güzel bir adacığa tesadüf etmekle adanın ağaçları ve çimenleri kaptan ve tâ'ifesinin nazar-ı hayretlerini celp ederek hem biraz teneffüs etmek ve hem de çamaşır yıkamak için adaya yanaşırlar. Kazıklar çakıp palamarlar bağlarlar. Ateş yakıp kazanları kurarlar. Bir kaç saat müddeti gerek gezinmek ve gerek çamaşır yıkamak ve kendileri yıkanmak suretiyle imrâdan sonra bir de adanın yavaş yavaş batmaya başladığını his edince gemilerine can atarak palamarları çözmeye vakit bulamadıkları için hemen keserler. Ada dahi birkaç dakika sonra batar. Meğer bu ada azîm bir deniz kaplumbağasından ibâret olup biraz teneffüs için denizin yüzüne çıkmış ise de o kadar büyük bir hayvanın biraz teneffüsü kim bilir ne kadar sene müddetler devam eylemiş ki sırtında toprak peyda olarak onun üzerinde dahi otlar ve ağaçlar çıkmış.

Alınız size bir eski hikâye! Fakat bizim cezair sâbihayı bunlardan birisi sanmayınız.

Biz bu misullü cezairi coğrafya fenninde görüp de onlara dair bir fikra yazsaydık “canlı adalar” veyahut “zî-hayat cezair” gibi bir serlevha ittihaz eylerdik.

Meşhur coğrafya âlimi Malte Brun Amerika enhâr-ı cesimesinde birtakım cezair-i cesime teşekkülünü haber veriyor ki: Bunlar azîm sallar gibi su üzerinde yüzdükleri halde üzerlerinde toprak hâsıl olarak otlar ve ağaçlar biter imiş.

İşbu cezair-i sâbihaya o mahallerce “rafet” tabir olunurmuş.

Cezair-i mezkûrenin eczâ-yı metrûkesi gerek şiddetli rüzgârların ve gerek su coşkunluklarının içeri taraflarda köklerinden söküp çıkardıkları olup bu ağaçlar suların akıntısıyla nehrin mecrasından akıp gelirler iken ağacın bir dalı suyun altında bir kayaya ilişmek veyahut çamura saplanmak suretiyle ağaç hareketinden kalarak tevakkuf edermiş.

Ba’de nehrin akıntısıyla gelen sâ’ir ağaçlar ve dallar bu ilk ağaca ilişip kalarak büyüdükçe büyür ve nihayet evvel kadar cesamet kesb edermiş ki Amazon ve Mississippi nehirleri gibi en geniş nehrin mecrasını bil’külliye tıkayarak sefaînin âmed ü şüd men etmek derecesine kadar varmış.

Mississippi nehrinin bir tarafında peydâ olan küçücük bir sâbih ada kırk sene zarfında evvel kadar büyümüş ki dolu on iki bin kilometreye varıp arzı dahi iki yüz yirmi metre kadar vüs’at bulmuş. Lakin cezirenin bir tarafını kazdıklarında sahnı ancak iki buçuk metre kadar olduğu görülmüş.

En garibi şu ki nehirlerin suları fizana geldikçe ada dahi yükselir ve sular azalıp tâ sath-ı nehir tenezzül eyledikçe ada dahi sularla beraber inermiş. Mâhâzâ bu yükselip inmek adanın üzerindeki ağaçlara ve nebâtât-ı saireye asla zarar vermezmiş.

1835 sene-i miladîyesinde bu adanın üzerindeki ağaçlar altmış kadem kadar irtifâ’a çıkıp kalkanları dahi o nispette olduğundan üzerindeki sıklete tahammül edemeyerek bazı yerleri batmaya başlamakla Lozyan hükümeti artık seyri sefâ’in için bir mâni’ ciddi sûretini alan cezire-i mezkûreyi parçalayıp dağıtmak tedbirini görmeye mecbûr olmuştur.

İşbu cezayir-i sabihadan bazıları demir ateşler gibi kendilerini nehrin dibine rabt eden azîm dalların kırılmasıyla adeta sal gibi yüzerek denize kadar akar giderlermiş. Hatta üzerlerinde birçok dahi hayvânât-ı vahşiye

peydâ olmuş bulunduğundan ada denize varıp da fırtınalardan paralanarak battığı zaman hayvanat-ı mevcudedden yüzmeye müsait olanları karaya çıkmaya çalışarak müsait olmayanları ise boğulur giderlermiş.

İşbu Cezair-i Sabiha kaplumbağa adası gibi hayalâtta ibâret olmayıp coğrafyacı Malte Burn bunu acayip coğrafyanın en mühimlerinden olmak üzere haber vererek Amerika nehirlerinde bunlardan yüzlercesi mevcut olduğunu ihbâr ediyor.

Ahmet Midhat

22.2 KÂĞIT KERESTEYE İHTİYAÇ BIRAKMADI!

Amerika'da kâğıt hamîrinin pek nafi' bir surette isti'mâl çaresi bulunduğu artık şüpheden vârestedir.

Kâğıttan çamaşır i'mâl olunmuş olduğu herkesçe malumdur. Daha ziyade şâyân-ı dikkat olarak tazyîk olunmuş ve katılmış kâğıttan demir yolu vagonları için tekerlekler demir çubuklar 'imâl olunmuş. Fakat aşağıki rivayet fevkalâde câlib-i dikkattir.

Amerika fabrikalarından birisi Pittsburg kampanyalarından biri için bu defa kâğıttan bir küçük vapur daha doğrusu bir sandal vapurunun inşaatını ikmâl eylemiştir. Bu vapur altı metre on santimetre tûlunda olup yirmi beş kişi ve üç tonilato sıklete mütehammildir.

Makinesi oldukça kuvvetli olup balina balığı saydına mahsus kayıkların sür'atine müsâvi bir sür'at hâsıl edebilecek iki uskur hareket ettiriyor. Bordosu on milimetre kalınlığında gayet kavî bir mukavvadan müteşekkîl olup sefinenin demir omurgalarına merbût olduğundan telâtum envâca karşı mâni' bir sath-ı müstevi ve mücellâ teşkîl eder. Bil'suhule anlayışla bileceği vecihle el-yevm "Ontario" gölünde geşt ü güzâr eden bu vapur gayet hafif olmakla beraber gayet kavî olup en şiddetli denizlere bile mukavemet edebilmektedir. Derece-i mukavemetini tecrübe için bordasına dört kadem mesafeden bir revolver boşaltılmış ise de kurşun bordoyu delmek şöyle dursun şayan-ı dikkat olabilecek bir çizik bile yapamamıştır.

Güya kâğıt namı verilen bu maddenin hakikat halinde bir nev-i sun'î ve hem de gayet kavî ağaç olduğu iddi'â olunabilir. Sıklet-i izâfiyesi 'alelumûm ebniye kerestelerinde tesadûf olunamayan derecede olup zira ebniye keresteleri ma'lûm olduğu vecihle

[116]

yekdiğerine merbût ve derûnundan 'asâre cereyan eder elyaftan mürekkebe olduğu halde Amerika erbab-ı san'atı bilakis hamîr ile pamuktan ma'mul bir nev' mukavva tabakalarını gayet kuvvetli bir tazyîk ile yekdiğerine birleştirerek kereste kadar derece-i mukavemete mâlik ve ondan daha ziyade imtizaçlı bir madde tertibine muvafık olmuşlardır.

Binaenaleyh doğramacılıkta isti'mal olunan tahta yerine bu nev' icat tahtanın isti'mâli câlib-i ta'accüb olamaz. Şimdiki halde bu sun'î tahtalardan birtakım kapılar i'mal olunmuştur ki ihtira' mezkur taraftarlarının ifadelerine göre bunları teşkil eden mukavva yaprakları âdî keresteden ma'mul kapılar gibi şişmek ve yarılmak veyahut birbiri üzerine binmek mahazîrini cami' olmadıklarından daha suhûletle kabil-i i'mâl ve isti'mâldir.

Bu yekpare tahtalar her nev' parçalardan isti'mâl olunur: Büyük kıta mukavva parçaları alınarak bunların üzerine o kese hamîrinin bikromat de potasyum deposundan mürekkep bir madde-i mahsûsa ıttılâ olunduktan sonra yan yana konularak 'umûmi birden demir üstüvaneler arasından tazyîkten geçirilir. Bunun üzerine yapraklar yekdiğeriyle imtizâç ederek yekpare bir tahta teşkil ederler. Üzerlerine sürülen bir nev' revgan bu tahtaları su geçmekten ve yanmaktan muhafaza eder. Âdî tahtalarda olduğu gibi kâğıt tahtaları üzerine dahi resimler yapılarak tezyin edilebilir.

Yarım asırdan mütecâviz bir zamandan beri ormanlardan eşcâr kat' olunması kereste mahsûlünü pek ziyâde azalttığı nazar-ı dikkate alınır ise kâğıdın bu sûretle isti'mâlinin ne kadar mühim olduğu teslim olunur.

Amerikalılar bu noktayı nazar-ı dikkate aldıklarına mebnî mümkün olan yerlerde tazyîk olunmuş kâğıt isti'mal etmeye başlamışlardır.

22.3 .HÛŞE ÇÎNÎ

Heyet-i tahririyemizi teşkil eden arkadaşların her biri edebiyat ve fenniyat ve hikemiyyât ‘ilminde bîhakkın tahayyüz ve temeyyüze müsta’it ve muktedir oldukları halde nasılsa kendilerine bir çekidüzen vermeyerek kalemlerini yalnız “gazetecilik” ta’bîrinden beklenebilen hizmete hasır etmişlerdi. Bu hizmet sütunlar dolusu bendler ve varakalar ve mektuplar ve tercümelerden ibâret olmakla beraber cümlesi gerçekten “nakş-ı ber-âb” demek olduklarına göre sonradan gayretlenerek gazeteyi havadis

[117]

cihetinden zenginletmekle beraber mâlâya’niyyâttan kurtarılacak kısmını dahi edebî ve fenni ve hikemi şeylere hasır ü müehhiren bunları “Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakîkat” namıyla bir mecmû’aya derc husûsunda verdikleri karar hakikaten cümleyi memnun eylemişti.

Vâkîâ gazetemiz henüz bihakkın ıslâh olunmuş denilemez. Ama bir yandan noksanlarını itmâm ve kusurlarını tashîh ile ıslâhâtı ikmâle gayret olunacaktır.

Arkadaşlardan her biri bu gayret-i ıslahat-cûyâne ile meydana eserler koydukları halde gazetenin müdürü olan Mehmed Cevdet dahi bir eser-i gayret göstermesin mi?

Fakat bir gazete müdürüne ait olan ve hiçbirisi bâdî-i nazarda mühîm görülmediği halde heyet-i umumiyesi en çalışkan bir adamı terleterek kafasından dumanlar çıkarmaya ma’a ziyadeten kifâyet eyleyen bir çok işlerden meydan bulup da müdürün dahi ortaya bir eser-i kalem koymasına kâbil midir?

Bu hakîkaten kâbil değil ise de ben bunun cihet-i kabiliyetini buldum. Onu ise şu fıkra için ittihaz eylediğim serlevha daha ben söylemeden kârî’lerime anlatmıştır diye i’tikât eylerim.

Güzel ama bizim serlevha bir terkiib-i farisîden ibâret! Hem de lûgat-ı garibeden müteşekkil ki bâdî-i nazarda insan birisini “hoş” lafzından me’huz

zannetse ve ikincisine dahi “Çînli” ma'nâsını verse de serlevhamızdan Çinlilerin hoşlarına gidecek bir şey anlasa dahi ta'yibe hakkım olamaz.

Öyle ise evvela serlevham ne demek oluşunu kâri'lerime anlatayım.

Bir vakit elime bir Fransız gazetesi almıştım onda glaneur diye bir serlevha görmüştüm. Bu lafzın ne demek olduğunu bilmediğimden lugat kitabına baktım. Meğer “başak toplayıcı” demekmiş.

Bu kelimeyi öğrenmezden evvel Farisi okur iken İran'da bazı fukarânın hasat mevsimlerinde ashâbı taraflarından biçilmiş ve mahsulü kaldırılmış olan tarlaları gezerek yerlerde kalan başakları topladıklarını mübeyyin bir fikra okuduğumdan Fransızca lafzın dahi aynıyla bu fikradaki başakçılar ma'nâsına geldiğini görünce adeta istigrâb eyledim.

Fariside başak manasına “hûşe” lafzı istimal olunur. “çîn” ise “topla” ma'nâsına bir emr-i hazırdır ki “Hûşe Çîn” suretinde bir vasf-ı terkibi

[118]

yapacak olursak “başak toplayıcı” demek olur. Bir de ahirine mastariyet yası ilave ederek “Hûşe Çîn” suretine koyar isek “başak toplayıcılık” demek olmaz mı?

Serlevham için yaptığım i'lal “Ematerin” nin ilanından uzun olmadığı için kâri'lerim tarafından tektir olunmam sanırım.

Güzel ama.....

Ha gerçek! Yukarı ki fıkramızın ilk sözü de “güzel ama” idi. Fakat zararı yok. Güzellik olduktan sonra varsın mükerrer oluversin.

Güzel ama “başak toplayıcılık” demekten ‘âlem-i neşriyâtta ne ma'nâ anlaşılıyor?

Ya! İşte insan lisan züğürtü olursa iki kelimedenden ibâret olarak söyleyebileceği bir sözü için böyle iki sütunluk şerhler, hâşiyeler, i'laller, idğâmlar yapmaya mecbûr olur. Ne yapalım? Felek bana söz cihetinde züğürt olmak tecellisini vermiş.

İşte size serlevham için bir de şerh! Hem dikkat ediniz ki mecâzdan kinâyeden bile dem vuracağım!

Erbab-ı te'lifin tarlaları ne olabilir? Matbû'ânın sayfaları değil mi? Müşebbeh ile müşebbebe arasındaki vech-i şahı gösterimizin rüştiyede Feride Risâlesini okur iken ezberlemiş olduğum tekerlemeleri tekrara başlayım mı? Artık o kadarına ihtiyaç göstermenizde bir sayfanın tarlaya müşâbehetini teslim ediniz.

Hem sahâyif-i matbû'âtın tarlaya müşâbeheti yalnız arzen dola bir nisbet-i hendesiye ile merbu' veya mustatîl olmasından ibâret kalmaz. Çiftçi olanca mesâ'isini tarlasına sarf ederek mahsulünü de onun üzerinden aldığı gibi bir muharrir dahi mesâ'isini sahife-i matbû'âta hasreyleyerek mahsulünü de ondan alır.

Lakin bir tarla biçilip mahsulü kaldırıldıktan sonra o tarla üzerinde bir çok başaklar kaldığı gibi bir sahîfe-i matbû'âtın bazı erbab-ı iktibâs idrâk-ı mahsûl eyledikten sonra bir çok şeyler daha kalır ki işte bunları toplamak bir ma'îşet "hûşe çînî" demek olur.

Ey kari'! Sohbetimiz tatsız olmadığı cihetle bir iki söz daha söyler isem gevezeliğime haml etmezsiniz ya?

Ben sahâif-i matbû'âtı tarlaya teşbîh ettiğime pişman oldum. Zira Müşebbeh ile müşebbebe arasında şekil cihetiyle ve sarf-ı mesâ'i

[119]

ve idrâk-ı mahsûl suretiyle her halde vech-i şebek yolunda ise de yalnız bir cihetle vech-i şebek bulamıyorum. O da şu ki: Tarlaya gayretli çiftçi kendi eker kendi biçer. Sahâyif-i matbû'âtı ise ekenler başkadır ondan biçenler de bütün bütün başka!

Üdebâmız darılacaklar ama benim onlara nazımda geçer niyazımda! Çünkü en çalışkan bir hizmetkârlarıyım.

Ben başakçılık sıfatını ihrâz eylediğime göre acaba 'âlem-i neşriyatta ilk hûşe çînî ben mi oluyorum? Zaten bir kaç müstesnâ olarak muharrirlerimiz içinde hasren hizmet hûşe çînîden başka bir şey yapan var mı?

Bari onu da bir güzelce ifâ etseler! Hûşeleri toplamalı ama ondan bazı köylülerin "taraf" ve bazılarının "berekat sakalı" tabir eyledikleri şekil ve sûrette mevzûn ve muntazam bir şey yapmalı Hazreti Nâcî'nin şark ve garp edabâsının tarlalarına girerek topladığı başaklardan vücuda getirdiği soru eşkâli muntazama gibi!

Burada misâl olarak Nâcî'yi irâd eder. Şimdi karşı "Galiba Nâcî'ye kavuk salla yürüsün ha!" mı diyeceksiniz? Var gezdiniz! Kavuşu sallar isem bari lâıykına sallayım! Başkalarının hûşe çînliyi benim hûşe çînlenmek derecesinde varıp varmayacağını da şimdiden muvâzeneye girişecek olursam korkarım ki kibrim 'azimetim cûş u hurûşa gelerek Nef'î merhum gibi kendi kendimi methe girişmeyim.

Netice:

"Hûşe çînî" demek başak toplayıcılık demektir. Ben sahâyif-i matbu'atta düşüp kalan bir çok yaldızlı başakları toplayıp bu serlevha altında derc edeceğim. Erbâb-ı mütâla'a beğenirler de tercümânın müntehabâtına dahi lâıyk görürler ise huşelerimi oraya dahi naklederim.

Mehmed Cevdet

23 KISSA-İ TARİHİYYE

23.1 İNCİLİ GERDANLIK

Pek büyük değil fakat pek sevimli pek temiz bir hanede yekvücut denilecek kadar yekdiğerini sever bir pederle bir de kerîmesinden müteşekkil küçük bir aile sakindir ki müddet-i hayatının kısm-ı küllisini akvat-ı yevmiyesini tedârik maksadıyla şedâit-i rüzgâra karşı pençeleşe pençeleşe geçirmiş ve nihayet medâr-ı ma'îşet olarak çocuklarının tedârik edecekleri yevmiye ile medârı sa'âdet olmak üzere ailelerinin

[120]

nâmûsu ellerinde kalmış ‘amel mândalardan olan Jacques Aubry bu küçük ailenin reisidir.

Beş nefer evladından dördünü pençe-i ecele kaptırmış olan bu zatın Suzan namında mâlik olduğu genç ve çalışkan bir kerîmesi de yelpaze âmeliye yevmiye kazanabildiği on frank sayesinde bu haneyi pek güzel idare ediyor.

Suzan yorulmak bilmez mini mini elleri ve güzel parmakları sayesinde pederininistirâhatini ve hanenin hüsn-i idâresini te’min etmekte ve güzel yürekli ihtiyarda kendi mes’ud ve sevgili kızının muhabbetini bahtiyârlığının en birinci esbâbından ma’dûd bulmaktadır.

Suzan lepiska saçları maî gözleri kar gibi beyaz dişleri ile benât-ı Havva’nın en güzellerinden olup hele ruhsâr-ı alı üzerinde mevzu’ ve kendisinin tanımadığı müteveffât validesinden mevrûs hâl-i siyah her göreni meftûn-ı hüsn ve onu edecek tecemmülât-ı tabî’iyesinin en birincilerindendi. Suzan gayet tuhaf, gayet nekre müsahhâr bir kız fakat ne yalan söyleyelim henüz yirmi yaşında olan şen hoş bir kız için şu evsâf bir kusur değil adetâ bir ziynet!

Suzan bir gün fabrikadan çıkıp hanesine avdet ederken yolu üzerindeki kuyumcu dükkânında inci ile işlenmiş güzel bir gerdanlık gördü. Genç kız biraz müddet dükkânın önünde tevakkufla gerdanlığı mu’âyene ettikten sonra içeri girdi:

Bu gerdanlığın fiyatını sorabilir miyim efendim?

–İki yüz frank Matmazel

–Bir şey değilmiş!

Suzan kafesten kaçan bir kuş gibi kuyumcu dükkânından masûmâne bir hande ile çıktı ve kendi kendisine dedi ki:

–Gerdanlık gayet hoşuma gitti. Mutlaka ben ona mâlik olacağım. Cenabıhak Suzan’ın istediğini versin diye her gün babamın ettiği du’â zannetmem ki müstecâb olmasın!

Vakı'â gerdanlığı Suzan gibi mâlike-i hüsn ü cemâl olan bir kızın gerdan siminine takabilmek şerefini arzu edenler pek çok. Fakat ma'sûm kız gerdanlığa bu vecihle mâlik olmak istemiyor. Kız diyor ki:

“Bu gerdanlık Suzan'a yine Suzan'ın semere-i sa'y u gayreti olarak takdîm olunacak.

Her gün aldığı yevmiyeden bir miktarını ifrâz ile Suzan yevmiye bir inci mübâya'asına başladı. Musahhar kız her akşam “ bir inci ... iki inci... beş inci... on beş inci...” derken tam bir senede gerdanlık elime geçecek” diye hesaplar tutardı

[121]

Suzan fabrikadan başka kendi odasında dahi geceleri işlemeye başladı. Hele gerdanlığı mübâya'a edebilmek hayalini zihninde birleştirdiği zamandan beri tezgahı başında asılı evvel guguklu saat on ikiyi çalmadıkça Suzan yerinde kımıldamaz.

Saat vurduğu gibi Suzan'da kendi kendisine “Haydi Suzan yat uyu gece yarısı olmuş” emrini verir.

*

On üç ay sonra gerdanlığın son incisi mübâya'a olundu. Suzan'da matlûbunu ele geçirdi.

Fakat işler bütün bütün değişti. Zaten menzûl meflûc olan Mösyö O'Breille'yi yatağından çıkamayacak kadar hastalanmış ve elli sene müddet meşâgîli met'abeye tahammül eden binâ-yı cismi haraba yüz tutmuş olduktan başka ahvâl-i siyasîye-i daim ticaret-i 'umumiyyeyi sektedâr ve işçilerin ellerindeki âlet-i hareketini arıza-i ta'tile dûçar eylediğinden bî-çare teyzen son beliyeye-i husûsiyesine bu beliyeye-i 'umûmiyede munzam oldu.

Suzan için fabrikada artık yer yok. Suzan peder marîzinin gündüzleri tedavisiyle ve geceleri sabahlara kadar yatağı yanında oturup her bir hizmetine bakmak ile meşgul.

Hanenin medâr-ı ma'îşeti olarak elde avuçta hiçbir şey kalmamaya başladı. Mefrûşât ve melbusât satıla satıla nevbet bir bardak ve birkaç tabaktan ibâret olan sîm-i evâniye geldi.

Zenginın mücevherâtından fakirin hırkasına varıncaya kadar her şeyi yutmakta varın ümîde delâlet eden bir parça yeşil kâğıt ile muhtacının gözlerini boyamakta olan idâne sandığına onlarda teslim olundu.

Zavallı Suzan'ın kedd-i yeminiyle mâlik olduğu incili gerdanlık bu hasârdan muvakkâten kendini kurtarmış idi ise de bir sabah Mösyö O'Breille'yin vefâtı haberi Suzan'ın inci tanesi gibi isâle etmekte olduğu göz yaşlarından ve sadâ-yı me'yûsânesiyle i'lan-ı mâtem etmesinden anlaşıldı.

Suzan ma'hûd gerdanlığı bir dost yediyle emniyet sandığına gönderip mukâbilinde ele geçirdiği akçeyi lazım gelenlere tevzi' ve kendisini mehd-i şefkatinde perverde eden sevgili pederini bu sûretle hâk-i siyaha tevdi' eyledi.

Zaman açtığı cerîhayı ekseriyâ iltiyâm-pezîr

[122]

ettiği gibi akıttığı seylâb-ı ser-şiken menba'nı dahi bazen pek çabuk kurutur.

İşte Suzan'da bir sene sonra evvelinden daha şen daha güzel daha mesrûr görünür. Müddet-i mâtem de sehâb-ı seri' ister gibi pek çabuk geçermiş.

Bir gün Suzan pederinin cenazesine sarf etmek üzere idâne sandığından aldığı akçeyi i'ade ile gerdanlığı istirdâd etmeye kendisi de hayıf ki bir saat evvel gerdanlık satılmış! Kim bilir hangi zâtın eline geçmiş?

Devr-i ma'sûmiyetin bir yadigârı mukaddesi hükmünde olan gerdanlığı ele geçiremediğine Suzan fevkâl had mükedder olarak 'avdet etti.

Suzan sanatta hâlâ mâhirkâr ve kesbinde hâlâ mukaddem görünüyor. Acaba cevher-i 'ismetini muhâfazaya da ikdâm ediyor mu?

Fabrikada bir zât var ki Suzan'a ikide bir de atf-ı enzâr-ı heves ederek "Mutlaka benim olacak" diyor. Bu zât bir usta bir nâzır velhâsıl bir prensten ziyade işçiler nazarında nüfûz ve hükmü câri olan fabrika direktörü.

Huzûzât-ı nefsâniyesini yerine getirmek için fabrikanın dâhilinde çalışan herhangi bir kızın dâmen-i 'ismetini lekedâr etmeyi sahipsiz bir çayırdan istediği çiçeği koparıp göğsüne takıvermek kadar kolay 'add eden bu müdür-i mel'net tedbirin nâmı Mösyö Bulondu ise de işçiler beyninde en ziyâde ma'ruf ve müsta'mel olarak "Emâyil" mahlasıyla yâd ve tevsîm olunur.

Mösyö Emayil her tarafta Suzan için tehiye eylediği dâm-ı igfalı sızdırmamın üzere âdî bir düşman ismet gibi değil bir peder-i müşfik gibi pek çok çalıştıktan sonra bir gün kemâl-ı hilm ve tevazu' ile kızın yanına sokularak dedi ki:

– Kızım! Sevgili Suzan'ım! Seni mahzâ mes'ûd etmek istikbâlini te'min eylemek için prestij derecesinde seviyorum. Gülistân-ı hüsn ve onun pek latif bir goncası olduğun halde dest-i ecânibin ta'aruzundan seni muhâfaza edecek kimsen yok. İşte mevsim-i şetâde tekarüb ediyor. Senin gibi pek nâzik pek latîf bir kızın her şeyden mahrûm olarak hâlvette kalması ne kadar tehlikeli olacağını düşün! Akriba ve ebeveyden mahrum bir kız için benim kadar pek güzel bir hamî benim gibi şefik bir dost bulunamaz ve senin için tehîyye edeceğim sıcak odada her ârzularına mûvafık olur her bir ihtiyaçtan masûn bulunursun!

Kalbi bir ızdırâp ve ruhsâr-ı âlî humret

[123]

hicâb ile bir kat daha letâfet-yap olduğu halde Suzan o zamana kadar hâtır ve hayaline gelmeyen birçok şeyleri zihninden geçirdikten sonra direktör efendi cenâblarına irae-i çin-i cebin ile mukabele ederek çekildi gitti.

Fakat Direktör İlham ve ibrami gittikçe tezayüd etmekte ve her gün arzularını fırsat düştükçe tekrar eylemekte olduğundan ve bir çok müddet Suzan'ın ağzından çıkan "hayır" cevaplarının hükmünü gözlerinde ve dudaklarında hissolan alâim-i tasdik yavaş yavaş tezkîb etmeye başladığından herif vakt-i muzafferiyetin pek yakın olduğu hükmünü bu alâmetlerin delâletiyle pek çabuk i'tâ eyledi.

Mösyö Emayil Suzan'ın tekarüb etmekte olan bir Yorti gününden istifade ile esbab-ı muzafferiyete bir kat daha kuvvet verdi. Hatta Suzan'ın ismi hânesine kadar gidip kendisine bir çiçek demeti takdim etmesine direktör efendi müsaade bile istihsâl edebildi.

Yorti günü Suzan direktörün gelmesine intizâr eylediği müddet zarfında belki on defa ayineye müraca'at ederek vech-î dilârâ ve kâmet zîbâsını beğenip beğenmediğini su'al eyledi. Tuhaf şey! Aynada “Evet sen bir zâhit perhizkârı bile kendisine râm edebiliyorsun” cevabıyla lâyenkatı' kızı teşvîk edip duruyor!

Suzan gayet telaş içinde kâh direktörün vüruduna intizâren pencereye koşar kâh ayna önünde tezyinât ve tecemmülâtını tanzîm ile uğraşır ve arasına kendisinin bir alçak müttehim olduğuna hükm ile “Hayır! Gelirse kapıyı açmam. Çağırırsa ses vermem. Yarından itibaren fabrikayı terk ederim. O herifin yüzünü görmemeliyim!” diyerek kendi kendine söylenir.

Suzan bu telaş içinde iken kapı açıldı. Direktör efendi evet tâ kendisi!

Şeytan herif endâmına çekidüzen vermiş ve saç ve sakalını güzelce tarayıp lavantalarla ta'tir eylemiş olduğu halde kıza doğru kemâl-i ihtirâm ile tekarüb ederek dedi ki:

–Azîzim Suzan! Yortunuzu tebrik eder ve takdîmine cesaret-yâb olduğum şu gül demetinin kabulünü rica ederim.

– Suzan demeti oldukça nâzikâne bir suretle kabul ederek âşıkını çıldırılmışçasına sevindirdi. Suzan bir aralık çiçek demetinin

[124]

arasında gizlenmiş olan muhafazayı da açıp içinde incili bir gerdanlık gördü.

Zavallı kızcağız levnî mütegayir ve a'zası mütezelzil olduğu halde gerdanlığı diğkatle mu'âyene ederek düğmesinin yanında bulunan lekeli bir inciye görür görmez nergis çeşmanından sirişkine nedâmet ve te'essür boşandı.

Bir devr-i 'iffet bir zaman ma'sûmiyetin yâdigâr kıymetdârı olan bu gerdanlık peder için ifâ eylediği son vazifede Suzan'a muîn müstakil olduğu halde şimdi bî-çare kızın hetk-i ırzına vâsita olur.

Bakalım Suzan bunu kabul edebilecek mi, Suzan'ın birdenbire hâl ve tavrında gördüğü tahavvül ve tegayyürün esbâbını anlamak üzere Mösyö Emayil lâyenkatı' kızı tazyîk eder ve o bî-çarede hıçkırâ hıçkırâ ağlayarak gerdanlığın hikâyesini nakleylerdi.

Nihayet mösyö cenâbları bir tavr-ı ebleh-î garîbâne ile dedi ki:

–Sevgili Suzan'ım! Bu tesâdüf hakîkaten beni mes'ûd eyledi. İki mukaddes cihetten dolayı pek kıymettâr olan bu gerdanlığın kutsiyeti aşk ve muhabbetin hediyesi olmaktan dolayı sizce bir kat daha tezâyüd eyledi demektir. Müsâ'ade et sevgilim seni seveyim sana prestij edeyim!

İşçi kız biraz müddet gerdanlığın incilerinden çıkıp gözlerini kamaştırıran ziyâyı latifi sâkit ü sâmet bir halde seyir ettikten sonra bir vakit nişâne-i iffet ve sadâkati ve şimdi alçakçasına bir sûrette mübâyâ'a edilmek istenilen kalâ-yı visâlinin ücreti olarak masanın üzerinde lem'a-pâş olan gerdanlığı titrek eliyle yavaş yavaş itmeye başladığından Mösyö Emayil tekrar söze başlayıp dedi ki:

–Azîzim Suzan! Ne düşünüyorsun? Beni dinle kızım! Seni bu kadar muzdarib eden bu mukaddes gerdanlık bir sene evvel elinden çıkmış olduğu halde şimdi mes'udiyet-i müstakbelenin müjde-resânı olarak geldi. Suzan! Lütfen onu kabul et. Mukâbilinde isteyeceğim şey.... Bir hafif tebessüm bir latîf bûse.....

– (Haykırmak tavrıyla) bir bûse mi? Teklifinizin kabulü bence âdeta muhâldir efendi! Haydi buyurun.

O anda Suzan bir timsâl-ı müşahhas-ı 'ismet ve metânet kesilerek kemâl-i 'azametle yerinden kalkıp hâne-i iffetpenâhîne pây-ı inzâr-ı taarruz olan düşmanı, şu cevab-ı merdanesiyle tard etti.

Nuri

[125]

24 CÜMEL-İ HİKEMİYYE

Fazîlet-i ehliyet ve fetânete ehliyet ve fetânet-i servete müreccahtır.

Usanç denilen şeyi tevlîd eden tembelliktir.

Sulh ve asâyişin bahşettiği saâdet fütûhâtta hâsıl olan şân ve şevkete müreccahtır.

İdbâr büyük adamların revnak-ı ‘ulviyetini artırır.

Devası kâbil olmayan beliyeleri sabır ve tahammül ta’dîl eder.

Avârelik pasa benzer ki çalışkanlıktan daha ziyade aşındırıcıdır.

Kibir ve ‘azamet insan için daima tehlikeli bir yara olmuştur.

İnsaniyetiniz var ise felaket dîdenin ne mertebe şâyân-ı hürmet olduğunu hissedersiniz.

Kararsızlık insanı hataya dūçar eder. İffet ve ismet hilekârlığı her zaman mahçup eylemiştir.

Hırs ve şân ve tama’ ve ‘adâvet zihn-i insanı bir mücrim gibi beste-i zincir eyler.

Ahalinin birinci vazifesi kanuna itâattir.

Fıkr-i sahîh elmasın hasîsalarını câmi’dir. Parlaktır. Metindir.

Ömr-i insan tarih-i ‘umûmînin tettebbune kâfi değildir.

Zeki ve halîm bir sîmâ bir tavsiye-i zâtiyedir.

Ne bahtiyâr ol kimsedir ki ömr-i husûs ve alenisi ‘uyûbtan ârî bulunur!

Nevaziş-i riyâkârâne bir sahtekârın yüzüne örtülmüş tülbentten başka bir şey değildir.

Hadd-î tecâvüz eden uzun süre devam edemez.

Zevâhir-i hasene ekseriyâ kötü meyelnâni setreder.

İnsanlar müsâvi doğarlar, beyinlerindeki fark fazilet ve meziyyetten neş’et eder.

Kıyafet insanı ekseriyâ aldatır. En güzel görünenlerin bazen pek çirkin kalbi olur.

İnsanın nefsindeki kötü meyiller toprakta bulunan fena tohumlara benzer.

İyi menba’lar ancak kuraklık zamanında, iyi dostlar dahi ancak idbâr hengâmında anlaşılır.

Delikanlılar yapmakta oldukları şeyleri, ihtiyarlar dahi yapmış oldukları şeyleri ve ahmaklar ise yapacakları şeyleri söylerler.

Hatalarını idrâk etmeyenler nefislerini ıslâh edemezler.

[126]

Neslini senâ etmek, âhîrinin meziyyetini medh etmektir. Kendisinininkini medh etmek değildir.

Tabî' olmaklığımızı iktizâ eden kanun kanun-ı namustur.

Ne bahtiyârdır ol kimse ki kanuna ri'âyet eder. Zira sulh ve selâmet onun iledir.

Nasihat veren adamlar kendileri dahi kemâl-i hoşnuduyla âhîrlerinden nasihat değinmelidirler.

Ne mertebe kuvvetli olur iseniz yine insan olduğunuzu unutmayınız.

Âhîrine bir hüsn-i hizmet eden adam ettiği hizmeti unutmalıdır. Ama o hizmete na'il olan hatrından çıkarmamalıdır.

Hasr-ı himmet olunacak bir şey var ise o da faydalı olabilecek şeylerdir.

İnsanı hakîr eden şey ancak ahlâk-ı seyyiedir.

Büyük bir nâmı muhâfaza etmek bir bâr-ı girândır.

Bahtiyâr olmak isteyen adam hevâ ü hevesine galebe etmelidir.

İnsanların kemâl-i hâhiş ile aramakta oldukları servet ân-ı vâhitte mahvolabilir.

İnsanların en az düşündüğü bir şey var ise o da ölümdür.

Namuslu adamın müstahak oluşu mükâfat hemcinsinin ri'âyetidir.

Cem'iyet-i beşeriye'nin saâdet hali Nevrestegânın hüsn-i terbiyesine mütevakkıftır.

Nefsine söz geçiremeyenler âhîrlere sözlerini hiç dinletemezler.

İnsan her ne yapsa hakikat yine zâhir olur.

Matbaa-i Âmire ruznamçecisi

Sarafin

25 LETÂ'İF

Paris'in hemen her gazinosunda her kahvehanesinde Almanya ve Fransa muharebe-i ahîresi vukû'âtında bulunmuş hiç olmazsa bir nefer daimî müşteri vardır.

İşte bu vatanperverândan birisi müdâvimi olduğu kahvede iki kadeh bira attığı gibi umumî mükâlemeye karışarak savt-ı büleml ile her bahisten dem vurur. Kâh kalkar kâh otururmuş.

Kahvehanenin bir köşesinde oturanlar miyânında vukû'ât-ı harbîyeden bahsolunurken farazâ (Devrân) nâmı zikir olursa diğer köşede oturan bu zât kemâl-i heyecan ile ayağa kalkıp “Devran mı? Küstah Devran değil mi? Evet zavallı kahraman Furbah Muharebesinde bir gülleye hedef ve benim dört adım açığımda telef oldu” diyerek onunla

[127]

mu'ârefesi olduğunu der-miyân ve diğer cihette (Dupon) ismi zikrolunsa derhal bizim sinyor ona da karışarak “Dupon mu? Hanri Dupon olmasın! Evet evet tâ kendisi aslan yürekli çocuk! Garaulut Muharebesinde beraberdik. Bir obüs patlayıp benden iki adım uzakta kendisini parçaladı,” diye onunla da aşinâlığı olduğunu i'lân eylesmiş.

Geveze herifin bu hâli bir gün yanında bulunan hazır cevaplardan birini usandırmakla yine böyle atıp tuttuğu bir zamanda herifin lâkırdısını ağzından kaparak “Efendi! Ben kaçıyorum! Yanınızda bulunanların kafasına behemehâl bir felaket geldiğine bakılırsa burada oturmak adetâ hatadır. Korkarım ki kahvenin tavanı da benim kafama göçer,” diye herifi iskât etmiştir.

Ahmağın birisi şimendifere binerek pencere camının kırık olması hasebîyle nezle olmuş. Dostlarından birisine rast geldikte şikayet yollar demiş ki:

– Pencere önünde oturuşum beni rüzgâra mukâbil bulundurduğu için hastalandım.

–Başka birisi ile yerinizi mübâdele etmeliydiniz!

–Aklıma gelmedi değil. Fakat vagon içinde benden başkası yok idi ki!

Gayet tama'kâr bir herife azîz ehibbâsından birisi demiş ki:

–Benimle birlikte ta'âm etmek hoşunuza gider mi?

–Ona şüphe mi edersiniz efendim? Böyle bir şerefe nâ'il olursam kendimi bahtiyâr addederim.

–Öyle ise bu akşam sofranıza bir tabak ziyade koyunuz! Bir çeyrek saate kadar gelirim birlikte ta'âm ederiz.

Tama'kârdaki sûret!

*

Boşboğazlıkla şöhret bulmuş bir herif ile dostlarından birisi arasında:

–Dostum boşboğazlığı artık şayan-ı ta'yib bir dereceye vardiroyorsun! Birazda utan hayâ et!

–Adam sen de bana böyle şeyler vız gelir. Hatta söylediklerinizin kâffesi bir kulağımdan girip derhal.....

–Derhal ağzınızdan çıkar!

*

Bir kambura sormuşlar ki:

Bu semerin arkandan zâ'il olarak

[128]

Sağlam bir adam olmak mı? Yoksa halkın dahi sana benzemesini mi? istersin?

–Cevap vermiş ki:

Nasıl bana baktıkları nazar-ı istihkâr ile umumunu kendim gibi kambur görmek isterim!....

*

–Aman birader! Hıçkırık tuttu. Korkacak bir şey söyle de geçsin?

–Beş lira ödünç versen Aa!

–Teşekkür ederim! Geçti.

*

– Madamın birisi hiç tiyatro görmemiş olan hizmetçisi kızını lütfen tiyatroya göndermiş. Kız ‘avdet eylediği zaman sormuş ki:

Jozefin! Tiyatroda neler gördün bakalım?

– Ah Madam! Ne kadar çok şeyler gördüm. Güzel madamlar, matmazeller! Güzel mösyöler!

– Kız oyun görmedin mi oyun?

– Nasıl oyun?

– Tiyatronun ortasında sahne denilen yerde oyuncular yok muydu? Şarkı filan çağırıyorlar mıydı?

– Ha! Evet! Ah madam onlar ne kadar terbiyesiz herifler! Ne kadar saygısız kadınlar o kadar kibar madamlar mösyöler o salonda ictimâ’ eyledikleri halde utanmaksızın ‘ârlanmaksızın bu takım fenâ fenâ lâkırdılar ile çirkin çirkin etvâr ve evzâ’da dahi bulunuyorlardı. Ben oturduğum yerde utandığım halde onlar utanmadılar.

*

Hazâkatla şöhret almış bir tabîb hasta bulunan mu’teber bir zâtın teşhis-i maraz ve tedavisi için bir ehemmiyet-i mahsûsa ile davet olunur. Tabib-i hâzık gelip hastanın yanına girince bî-çâre hasta bittesâdüf sol elini sağ böğrüne götürerek sûretini ekşitir.

Tabip efendi bu hali görür görmez mahirâne bir tebessümle “Merak etmeyin efendim! Hastalığınızı teşhis ettim. Nedir mi dediniz? Kalp hastalığıdır efendim! Kalp hastalığı! Neden mi anladım buyurdunuz? Sol elinizi sağ böğrünüze götürüşünüzden diyerek ibrâz-ı hazâkat etmek isterken henüz kalp sadrın sol cihetinde bulunduğunu bile öğrenememiş cehle-i etibbadan olduğunu ilan eder.

26 MEVÂDD-I EDEBİYYE

26.1 KEFEVÎ TEKKESİ ŞEYHİ ALİ VASFÎ EFENDİ HAZRETLERİ'NİNDİR:

Meşâhîr-i şu'arâyı acemden Enver'inin bir şikayeti:

Aşk ile bî-karar olan kalbin kâr-ı dûcâr-ı nevâ'ib olup durmaktan başka ne olabilir?

Dil ne kadar gamnâk olursa dil-firib o kadar mesrûr oluyor!

Gam fesahat-saray kalbî gâret etmekse âmâde bulunduğu halde gamm-güsâr acaba ne için dide-i gamm-dîdeden gaybûbet ediyor?

Za'f-ı temennî te'yîde kazâ-yi müekkel olmuş!

Söz dilimi tezyîde kadar mülâzemet ediyor!

Eyyâm-ı darbe-i seyf-i hicr ile gönlümü zahmnak eflâk remh ta'na ile sinemi çâk çâk etmekten çekinmiyor!

Ah! Rüzgâr-ı cefakâr ömrümü vâkf-ı şikâyet gördün pür-gîn muzdarip hayatımı hemanân melâmet eyliyor!

Çehremden şem' suzan nümune nâme didem eşekk-efşân ibtilâ değil midir?

Yemîn ve yesârımdan âsib-i 'alâik pîş-i peşimden aşip halâik-i hücum ve takip etmektedir.

*

26.2 İSTİ'FÂ

1

Dün işittim ki ol vefa düşman

Yeni bir âşık eylemiş peyda

Pek usanmış idim şu gaileden

Ben de aşkımdan ettim isti'fâ

2

Dilden evvelki hâl gitmiştir.
Beni zann etmesin henüz deli,
Köhne yârim fena mı etmiştir.
Severim ben de şimdi her güzeli

3

Hiç ben yanımda onu mu taşıyım?
Eylemem çeşmimi imâle bile,
Kim ne dermiş? Gider de uğraşırım
Bulduğum nev-resîde dilber ile

4

Beni ehl-i niyâzdan mı sanır?
Gülerim böyle nâ-beca nâze
Onu erbâbı bir bakışta tanır
Para etmez yüzündeki gaze

[130]

5

Yapma geysûya i'tibârım yok
Sanmasın kendisiyle lâf ederim
Bende şûh latif kâkül çok
Varır onlarla i'tilaf ederim.

Mes'ûd-i Harâbâtî

Produm [Prudhomme]**26.3 KARI'İNE**

Eş'ârımı size takdîm ettiğim zaman gönlüm onlarla hiç âşinâ olmamışa dönüyor. En lâtifleri yine bende kalıyor.

Asıl eş'ârım zîver-i elsine-i kari'în olamıyor ve olamayacaktır.

Dûcâr-ı mühaceme olan güzel çiçeklerin çevresinde beyaz kelebekler halecan ile tayerân ü deverân eyledikleri gibi benim de sevimli efkârımın etrâfında birtakım ihtizazlı ebyât-ı lâtîfe tâir ü dâir bulunuyor.

Hemen ki ellerim bunlara dokunuyor nâzik ve vahşî kanatlarındaki o hafif gâze-i lâtîfin eseri cüz'îsinden başka bir şey bırakmayarak pervâz ü tebâud eylediklerini görüyorum.

Bunları letâfet ü şâ'saalarına hâlel vermeyerek tutup da öldürmeksizin ikişer ikişer süzen-i dil- dûza dizmek elimden gelmiyor.

İşte böyle hiss olunmuş ve fakat mechûl kalmış birtakım ebyât ile bizim gönüllerimiz mâl-â-mâldir.

Siz bu lâtif kelebekleri göremezsiniz.

Yalnız bizim onlardan renk almış olan parmaklarımızı görebilirsiniz.

Mu'allim Nâcî

26.4 ALFRED DE MUSSET²⁰'İN “ALLAH'TAN ÜMÎD” UNVÂNLİ MANZUMESİNDEN BİR PARÇA:²¹

Ey hakîkatini kimsenin anlayamadığı yanılmadıkça vücûdunu inkâr edemediği mübdî-i kâinat! Mademki beni icat eden yarın ifnâ edecek olan sensin yine sen teselli-bahş-ı kalb-i hazînim ol!

Mademki bilinmek istiyorsun ne için birtakım zihinleri varlığından şüpheyeye düşürüyorsun? İnsanları böyle bir imtihân-ı îmân mevkiinde bulundurmaktaki hikmetin acaba nedir?

[131]

İnsan başını âsumâna doğru kaldırdığı vakit seni görür gibi oluyor. ‘İbrethâne-i kâ’inat nazarında bir prestij-gâh-ı vâsi’ adan başka bir şey değildir.

İnsan nefesine mürâca’at ettiği zaman onda da seni buluyor. Hayatı sensin mütellim olması, ağlaması, sevmesi hep senin âsâr-ı tasarrufundur.

En âli zeka en büyük şeref senin vücûd-ı vâcibini ispât etmek, mukaddes nâmını âleme yâd ettirmektir.

“Jüpiter” “Mesih” gibi bin nâm ile yâd olunsan yine birsin. Her dest-i niyâz sana doğru ref’ olunmaktadır.

Evlâd-ı arzın en hakîri bile sefâlet içinde iken biraz saâdet yüzü görmeye başlayınca sana arz-ı şükrâna şitâb eyler.

Bütün kâinat senin vahdetini, senin azametini ilân eylemektedir. Kuşlar yuvalarında nağme-perdâz-ı Hamdindir. Bir damla yağmur için binlerce mahlûk hem-âvâz-ı takdisindir.

Hiçbir şey yaratmamışsın ki hayretle temâşâyâ şâyân olmasın. Bizim için âlem-i vücûdda her ne lâzım ise âmâde etmişsin. Cihan perestişkârındır. Mânevî tebessümlerin yüzümüzü güldürdükçe huzurunda zânû-zen-i şükrân oluruz.

Lâkin ey Rabb-i â'lâ! Bilmem ki âlemde şer ve elemi erbâb-ı akıl ve fazilete dehşet verecek derecede çok yaratmaktaki hikmetin ne olmalıdır?

²⁰ On dokuzuncu asrın yetiştirdiği üç büyük Fransız şairinin biridir.

²¹ Söz konusu manzumenin metindeki yazılışı Alfred de Muse'dir. Yapılan araştırma neticesinde eserin yazarı kendi dilinde yazılmıştır.

Nasıl oluyor da kâinâtı tutmuş olan envâr-ı mukaddesen içinde böyle ümîd-i icâbetle leb cünbân-ı tazarru' bulunan erbâb-ı derdi dem-beste-i hayret edecek umûru müdhişe zuhûra gelip duruyor.

Mütehayyirâne seyretmekte olduğumuz şu zavallı dünya bir çok mehâsin ve mesâvîsiyle beraber vüs'at-ı âbâd-ı gaybdan meydana atılıverdiği zaman keşke daha ziyade merhametine mazhar olması iradene muvâfık düşeydi!

Mu'allim Nâcî

Zolyer [Madame Jacque de Souliere]

26.5 CÛY-BÂR

Dil-keş cûy-bâr! Talihçe seninle beynimizde müşâbehet var. İkimizde şitâbân şitâbân akıp gidiyoruz.

Sen bahr-i bî-kerânâ doğru revansın. Ben merg-i bî-dermâna doğru revânım.

Bununla berâber hâllerimizde mutâbakat görülemiyor. Sen elem-i vicdânîden âzâd olduğun hâlde bî-pervâ meyl-i tabîyye iktifa ile gelişigüzel gidiyorsun.

[132]

Enhâr beyninde cârî bir kanun var mıdır ki seni bu hareketinden dolayı muâheze edebilsin?

İnsanları âheste-refât, refârdan bîzâr eden şeyhûhetin sana gelince hükmü yürümez.

İnsanlar gibi kat'-ı râh ettikçe kuvvetin kesilmez. Yaşadıkça letâfetin eksilmez.

Cereyânın imtidâd ettikçe kuvvetin, letâfetin artar. Durmaz gidersen. Gittikçe yeni yeni letâfetlere tesâdüf edersen.

Müsâdifin olacak meşcerelerin târâvetini tezyid edersen iyiliğin zayi' olmaz. Onlar da rûh-perver sâyeleriyle senin sâhillerine daha ziyade letâfet verirler.

Pâk ve lâtif mevcelerin yer yer açılmış çiçeklerle müzeyyen taze çayırıları ikiye bölen o parlak kumlu reh-güzârından geçip gitmektedir.

Derûnunda perverde olan binlerce mâhîlerden hiçbir keder ve zarar görmezsin.

Aman! Tâlihine ne kadar mihrîbânmış!

Mâdemki bu kadar hürriyete, saâdet nâilsin ne için feryât edersin?

Sen sus! Tabîattan şikâyet etmek bize düşer. Gönlümüzün beslemekte olduğu bunca hevasâtta hiçbirisi yoktur ki kûdürete, âfete, nedâmete müncer olmasın.

Bu hevesât-ı âteş-nâk her zaman gönlümüzü çâk çâk eylemektedir.

Lâkin bunlardan en dehşetlisi, en nühûsetlisi çekmekte olduğumuz sevdâdır.

Halâvetleri merâretle karışıktır. Hâlbuki bütün arzûları şirin gösteren odur.

Zevkler, safâlar onsuz lezzet-bahş-ı dimâğ olmaz.

Fakat zaman en kuvvetli râbitaları inhilâl-pezîr eder. En sevdâlı gönüller yorulur. Ârâm bulur. Yâhut sevdâsı sevdâ-yı diğere münkalib olur.

Cûy-bâr! Ne bahtiyarsın! Arkadaşların olan enhâr-ı hoş-reftâr içinde hiçbir bî-vefâ bulunmaz.

İmtizac-hâne-i kâinâta ser-â-ser hükmü cârî olan hâkîm-i mutlakın irâdesi seni kendin gibi bir cûy-bâr ile hem-âgûş u hem-cûş edince ihtilâtın hiçbir vakitte iftirâka mübeddel olmaz.

*

1633 senesinde Paris'te tevellüt etmiş olan Madam Jacque de Souliere tabîî tavr-ı zarafet-i perverânesi dilistan, malike-i hüsn ü ân bir şaire-i şirinzebândı.

Tahsîli mu'ârefe pek ziyâde hâhişker bulunduğu cihetle Latin, İtalyan, İspanyol lisanlarını öğrenmiş olduğundan bu üç

[133]

lisânın en parlak üdebâsı kendisiyle hem-bezm olmaya mütehâlik edilir.

1651 senesinde zevciyyete kabul ettiği (Guillame de Lafon) altı yedi sene sonra vefat ettiğinden şaire birkaç küçük kızıyla ızdırıp içinde kalmıştı.

Bunun üzerine sürüsünün muhâfızı olan köpeğini gâ'ib etmiş bir râiyyenin yalnız başına muhâfaza ve idâre etmeye çalıştığı kuzular hakkında celb-i merhamet

için esâtir-i kadîmede çobanlar ve köylüler ilahî addolunan (Pan)'a yalvarışını musavver olarak bir manzûme yazıp on dördüncü Loui'ye takdîm eylemiştir.

Fransız üdebâsının temyîz ve hükmüne göre mâdâmın fikir ve hayâl-i şairânesi nâzik ve şûh olduğu halde pek o kadar vüs'atli değildir.

Âsârından birkaç parçası olsun tabî', latîf, hazîn eş'âr için numûne olmak üzere intihâba şâyân görülebilir. Madam ancak latife âmiz ve hoş-abında bazı âsârı sayesinde kıymet-i sübhân-ı edbin-i tahsîn-i ceddîsini kazanabilmiştir.

Yine o sâyededir ki asrında, şu'ara değerli olsun değersiz bulunsun nazm ile iştigâli olan her mahbûbeye erbâb-ı müdâhene tarafından verilmekte bulunan (onuncumuz) unvânını almıştır.

*

Madam de Souliere'nin şairlerimiz tarafından takdîr olunacağını ümîd ettiğimiz şu manzûmesi sanırsanız ki asrımızın medâr-ı iftihârı olan şairelerimize de pek hoş görünecektir.

Binâenaleyh kalemlerini birazda bu yolda eserler yazmaya alıştırmak arzuyu terakkîcu-yânesine düşeceklerini ümîd eyeriz.

Bizde böyle masûrâne şeyler yazmak hevesi bid'at-ı hasene tarzında yeni peydâ olduğundan te'essüf olunur ki 'asâr-ı sâalfenin mu'cize olarak yetiştirdiği şairelerimiz millete madamın manzûmesine benzer bir yadigâr-ı kıymet-dâr bırakamamışlardır.

Ya şairlerimiz bırakabilmişler midir?

Şairleri ulüvv-i efkâr-ı erbâb-ı nazarından düşürmekte olan cümle meddahlığına sevk-i zaman ile pek ziyâde daldıklarından mıdır nedendir? Onlarda hayalât ve mübâlagât-ı bârde içinden çıkıp da bedayı' bâhire-i tabî'atı tasvîr ve tezyîn cihetine imâle-i fikr etmeyip gitmişlerdir. Yüz seksen bu kadar sene evvel vefât etmiş olan şu madam eseriyle ispat edip duruyor ki şimdi bile kalkıp da Paris'te kimse ile görüşmeden, Avrupa'nın terakkiyât-ı âhiresinden

hiç ma'lûmât almadan doğruca İstanbul'a gelse efkâr-ı latife-i şairânece hemen hepimize meydan okuyabilecek ve bir encümen-i şu'râmız bulunsa a'zalığını kabul edebilmek için bir hayli tenezzülât-ı fikriyede bulunmaya mecburiyet hissedecektir.

Ya burada bir encümen-i şairât bulabilip de ziyaretine gidecek olsa mecliste madamı oturtacak münâsip bir yer bulmak ne kadar müşkîl olurdu!

“Şiir ne kadar mübâlağalı olursa o kadar âlî olur” fikr-i kadîmi inkiraza yüz tutalı şu'arâmız hakîkaten latîf şeyler yazmaya başlamışlar ve içlerinde sade güzel bir beyti en mübâlağalı hâlevetsiz bir beyte tercih etmeyecek adam hemen kalmamıştır. Bu hâl tebşîr ediyor ki yetişmiş ve yetişecek ve âsâr-ı garibiyeden de lâzım olduğu kadar istifâde etmemizin lüzûmunu takdîr etmiş ve edecek olan ezkiyâmız şark ve garbın tahsînini câlib-i âsâr-ı edebîye vücuda getirmeye mûvafık olacaklardır.

Birkaç sene sonra Madam de Soluire'yi andıracak derecede kudret-i edbîye kesb etmiş şairelerimizin dahi zuhûru istib'âd mı olunur?

Mu'allim Nâcî

26.6 TASVİR-İ CÂNÂN

Ey levha-i yâr-i nevha bahşâ!

Bin kerre de eylesem temâşâ

Doymaz sana çeşm-i girye-mu'tad

Baktıkça olur vedâdı müzdad

Hayran-ı nefâsetindir elvâh

Kurbân-ı letâfetindir ervâh

Nâzik gülüşün ne ruh-perver!

Kirpik süzüşün ne rikkat-âver!

Sermâye-i âh iken nigâhın

Kabil midir intifâsı âhın?

Seyret ne bakıştır Allah Allah!

Azdır bile bir nigâha bin âh!

Yok geçmeye râh o gamzelerden!

Hep çektiğim âh o gamzelerden!

Allah bilir ederdî îmân

Görseydi seni sanem-perestân

Tasvir ile olsa kâbe mâlî

Sensin yine kıbletü'l-eâlî

Seyir eyleyerek gelip de vecde

Âdem sana etmesin mi secde?

Sen kaldın elimde yâr gitti

Bitmez sanılan ümîd bitti.

[135]

Çeşmim ki garîk-ı hûn-ı dildir

Müstakbele mün'atıf değildir.

Müstakbeli fikr için ne hak var?

Mâzîyi anıp da ağlamak var!

Ta'zim edebin bilir sirişkim

Dâmânına serpilir sirişkim

Tâb-ı lebi harf-i hasret aldı
İcrâ-yı vazîfe çeşme kaldı

Yok öpmeye payini mecâlim
Öpsün katarât eşk-i âlim

Ey çeşm-i siyah-ı dūdman-sûz
Gördün mü benim gibi siyeh-rûz?

Etsen ne olur şu nâ- ümîdi
Müjgân-ı siyahının şehîdi?

Mahrûm olalı tekellümünden
Kan ağlıyorum tebessümünden

Hem meclis olduğum zamanlar
Gözden çıkararak bütün cihanlar

Bir başka cihan olurdu manzûr
Ta'rîf olunur mu âlem-i nûr

Sen şiir okudukça hâtifâne
Dinlerdi gönül de ârîfâne

Hikmetler alırdı sözlerinden
Sohbetler açardı gözlerinden

Almış nigeş-i melek-firîbi
Gönlüm gibi bir felek-i firîbi

Sevda saçılırdı saçlarından
Gönlüm açılırdı saçlarından

Tedbîre ederdi hande derdi
Göz ağlasa da gönül gülerdi

Ma'nâ ile eylemişken ülfet
Aşk etti beni elif-sûret

Sandım ki benimle müştâgılsin
Eyvâh ki yâr sen değilsin!

Sen sûretisin o mihrîbânın
Mâ'nâyadır incizâbı cânın

Firkatle hayata düşmen oldum
Dîvâne-i merg-cû ben oldum

Ey ruh ederek şu cismi sad-çak
Fikrim gibi eyle azm-i eflâk!

Etmez misin ey revân-ı mes'ûd
Mâtem-gede-i zemîne pedrûd?

Müncîlerim inseler semâdan
Ben kurtulamam bu ibtilâdan

[136]

Cânân o ise necât heyhât!
Nâcî ben isem hayât heyhât!

Lûtf eyle ki sende şimdi ümîd
Artık görün ey cihân-câvîd!

Kaldı sana münhasır nigâhım
Geldim ey açıl ümîdgâhım

Ey ecmel-î âlem-i meânî
Öldürdü beni firâk-ı cânî

Bir yâre ile nişanlı geldim
Âguşunu aç ki şanlı geldim!

Mu'allim Nâcî

27 MEVÂDD-I FENNİYYE

27.1 TARİH-İ ZELÂZİL-İ ARZİYYE

MA-BA'D

-4-

27.1.1 “Semada Bazı Alâim-i Zelâzil”

Câzibe-i kanunun hareket-i arz üzerinde dâhil ve te'siri olduğunu mutlaka ispat etmeye çalışanlar hâriçten dahi birtakım âsâr ile davalarını te'yîd ve ispat için derler ki:

“Zelâzil-i şedîdenin vukû’a geldikleri senelerde ahvâl-i felekîyeden olmak üzere bazı alâ’im görüldüğüne daima dikkat oluna geldiği gibi bazı kere zelzelelerin vukû’undan birkaç gün evvel ve belki daha az bile zaman mukaddem dahi birtakım ‘alâ’im müşâhede olunmuştur. Eğer câzibe-i ‘umûmiye ile harekât-ı arziye meyânında büyük bir münâsebet olmasaydı bu alâmetler görülmeli miydi?

Bu derece ehemmiyet verilen alâim müellif Pozanyas’ın kayıt ve tahrîr eylediği şeylerdir ki bir vech-i atf onları biz dahi kârilerimizin nazarı dikkatlerine arz edeceğiz. Tâ ki ne derecelere kadar şâyeste-i kabul olduklarını kârilerimiz dahi kendi zihinlerince tayin ve hükmeylesinler.

Pozanyas diyor ki:

“Harekât-ı şedîde-i arziyenin vukû’a geldiği seneler aglebî ya müddet-i medîde kuraklığın veyahut yağmurların pek çok ve mütemâdiyen yağdıkları senelerdir. Binâenaleyh uzun kuraklık ve medîd yağmurların zelâzil-i şedideye dâl olabilirler.

Bize kalırsa kuraklık veyahut yağmur denilen keyfiyetler câzibe kanununa müte’allik tekevvünâttan olmayabilir. Ahvâl-ı nesîmiyeden neş’et etme birer mes’ele-i meteorolojifiedir.

Pozanyas fusûl-i erba’anın tam vakit ve zamanlarında icrâyı ahkâm etmemelerini dahi hareket-i şedide-i arziyenin cümle-i ‘alâyiminden buluyor ise de fusûl-i erbaa hemen hiçbir vakitte mebdelerinden başlayarak müntehâlarına kadar

[137]

kendilerine isnâd olunan isti’dad-ı meydana koymadıklarından ve baharlar ve yazlar ve harîfler ve kışlar her sene az çok ya tekaddüm veya te’ehhür eylediklerinden bunlar dahi hareket-i arziyeye delâlet edemezler. Böyle te’vili kolay olan şeylere kadar bahsi ta’âmîm etmek mahza davayı ispat için her nasıl olursa olsun delil aramak ihtiyacından tevellüd eder.

Kezalik Pozanyas diyor ki:

“Güneşin birdenbire kararması veyahut ağaçları köklerinden söküp çıkaracak kadar şiddetli kasırgalar vukû’u dahi alâim-i zelzeledendirler.”

Güneşin kararması bâdi-i emirde bir keyfiyet-i felekiye gibi zannolunur ise de o karanlık filhâkika şemse âriz olmayıp belki yine havâ-yi nesimi içinde hâdis olan ahvâlden neş'et eyler. Hele kasırgalar ile câzibe kanununun hiçbir münâsebeti yoktur.

Pozanyas çeşmelerin birden bire suları kesilmesini en bâhir alâmet-i zelzele olmak üzere îrâd ediliyor ki bu alâmet bizce en kuvvetli alâmetlerden olup şu kadar ki bunu bir mes'ele-i felekîye addetmeye imkân yoktur. Bir mes'ele-i jeolojikiye olmakla aşağıda bahsedeceğiz.

Pozanyas'ın ahvâl-i felekîyeden olmak üzere haber verdiği en parlak alâyim-i zelzelenin te'siriyle küre-i nesimiye isabet eden bir çok şihâblardır. Hatta bazı kere vehleten bir yıldız doğarak herkes bunun ma'nâsını anlayamadığından mütehayyir olursa da Pozanyas bunu da alâim-i zelzeleden addeyiyor. Vâkıâ bu şihâbleri bu yıldızları ahvâl-i felekîyeden addetmeye mahâll-i vâridir. Ancak bunların zelâzil-i şedide vukû'una ne derecelere kadar delâlet edebildiklerini ta'yin-i müşkıldir.

Hele Pozanyas'ın zelâzil-i şedide vukû'undan evvelce birtakım fena kokulu buharların yerden çıkarak havayı doldurduklarını da dermiyân eyliyor ki bu alâmet dahi câzibe-i umumîyenin harekât-ı arziye üzerinde te'siri olduğu davasında buldukları değil ancak harekât-ı arziyenin bir keyfiyet-i jeolojikiyeden ibâret bulunduğu davasında olanları te'yîd eyler.

İmdi gerek zelzelelerin hilali'l-kamer ve bedr-i kamer zamanında kesret-i vukû'undan ve gerek alâim-i fevkanîyenin zelzeleye delâletinden bil-istidlâl ahvâl-i felekîyenin zelâzil-i şedideye tes'iri olduğu i'tikâdına mukâbil bir de alâim-i jeolojikiyeden zelâzilin vukû'u ne suretle istidlâl olduğunu gösterelim ki iki fikir arasında güzelce bir muvâzene husûle gelebilsin.

*

27.1.2 Arzda Bazı Alâim-i Zelzele

Bu alâmetlerden ikisini Pozanyas'ın

[138]

yukarıda hikâye olunan alâmetleri sırasında görmüştün ki onlar dahi çeşmelerdeki suların birden bire durmasıyla yerde yer altından fena kokulu buharların hurûcu ve intişârlarıydı.

Çeşmelerin birdenbire suları durmasına sebab-i hareket-i arziyeyi teşkîl eyleyen temevvücât-ı kışriye ve telâtumât-ı turâbiyenin sath-ı arza kadar çıkararak tarafımızdan hiss olunmasından olan sahn-ı kışrın durûnundaki mecrâ-yi misaha te'sirinden ibâret olduğu fenn-i tabakâtü'l-arzca bedihiyyât-ı muhakkakadandır.

Fena kokulu buharların intişârı kaziyesine gelince zelâzil-i şedîdeyi bunların yalnız fena kokularından istidlâl edebilmekle kalmaz. Kokuları olmazsa ve en evvel sâfi buhardan ibâret bulunsa bile volkan bacaları ve maden sularının menba'ları gibi deliklerden ve sath-ı arzda nâdir olmayan ve an-asl yine sademât-ı arziye sebebiyle husûle gelmiş olan 'azîm ve amîk yarıklardan mütezayyık buhar-ı kesire intişâratını kat'iyen alâim-i zelazilden addetmek jeoloji hükemâsının âdet-i 'umûmiyelerindedir.

Bundan mâ'ada harekât-ı arziyenin vukû'undan evvelce muntafi halinde bulunan volkanlardan birdenbire duman veyahut ateş zuhûru ve hâl-i isti'alde bulunan volkanların birdenbire intifâsı dahi harekât-ı şedide-i arziyeye mutlak ve muhakkak olarak delâlet eylediği daima görülmektedir.

Birde harekât-ı arziyeden evvel yer altında müthiş gürültüler işitiliyor ki bunlardan bazıları uzaktan gelen top sedâsına ve bazıları gayr-i muntazam kaldırımlar üzerinden süratle geçip giden araba gürültüsüne benzerler. İşbu gürültüler dahi ecvâf-ı arzda tazyîk eden buharın birtakım mecâriden sür'at-ı cerayânı veyahut kendilerine mecâri-i cedide hark etmeleri sebebiyle vukû'a gelir ki bu âhvâlin kâffesi tekevvünât-ı jeolojikiyeden ibâret bulunduğuna hiçbir kimsenin şüphesi olmaz. Şayet bâdi-i emirde şüphe eden bulunsa bile bundan evvel bir fıkramızda denilmiş olduğu

vecihle harekâtın vukû'undan sonra yerlerden kaynar sular fişkırması ve buharlar intişûrî gibi alâmet-i bâhire dahi o şüpheye hiç meydan bırakmaz. 'İlm-i tabakâtü'l-arz erbabı zelâzil-i şedidenin alâmeti de sebebi de hep tekevvünat-ı cevfiyeden ibâret bulunduğunu o kadar kuvvetli i'tikât ederler ki bu i'tikâtlarını yalnız fikirlerini kabul ettirmek üzere ispâta hâcet görüp yoksa kendi mübâheselerinden esbâb ve keyfiyat-ı mezkûreyi muhakkakât-ı bedihiyeden addeyleyerek

[139]

asıl nazar-ı dikkatlerini bu tekevvünat-ı esbâb-ı zuhûruna hasr ve tahsîs eylerler.

-6-

27.1.3 "Buhar-ı Cevfiyenin Sûret-i Husûlü"

Küre-i arzın cevfini bir ateş yekpâre olmak üzere hükmederek bu ateş içinde hadsiz nihayetsiz ecsâm-ı ma'deniyenin mayi' halinde eriyip yanıp durması en dakik ahkâm-ı jeolojikiye iktizâsınca dahi harekât-i arziyeye mahall verilmemelidir. Zira küre-i arzın kıtat-ı hamsesini gösteren bir haritaya nazar eyleyecek olsa görülüyor ki volkan denilen bacalar kıt'ât-ı hamsenin her tarafına pek güzel tertip edilmiş ve bunlar ise cevfi-i arzın hâl-ı i'tidal-ı tabî'isinden birer menfes olmaya kâfi olunmuş olduğundan nâr-ı merkeziye yandıkça husâle gelen gazlar ve dumanlar işbu menfeslerden çıkıp binaenaleyh sademât-ı arziye dahi asla vukû'a gelmemelidir.

Öyle ise hariçten başka bir hâdis vukû'a gelmelidir ki tazyikât-ı cevfiyeye menâfis-i mevcuda kifâyet edemediği gibi kışr-ı ârz dahi bu tazyikâtı istiâb ve zabtlemeye kifâyet edemeyerek ya temevvüc veya Telâtum gibi eserler gösterebilir veyahut şurasından burasından patlayıp yırtılarak yeniden menfesler açılmaya mecburiyet görülsün.

İngiliz meşâhîr hükemâsından Mösyö Malet bu hikmeti şerh için diyor ki:

"Büyük denizlerden yol bularak cevfi-i arza giren sular birdenbire nâr-ı merkeziyenin harâretiyle buhara tahvîl ederek şu buhar-ı cedideyi zabta dahi o vâsıl oldukları mahallin iktidârı olmadığı için kışr-ı ârzı yarıp bitirip kendine menfes

arayan ve binaenaleyh zelâzil-i şedideyi vücuda getiren dahi yine işte bu buhar olmak akla karibdir.”

Hükemâdan Polaiskarup dahi yeniden yeniye zelâzil-i şedîdenin vukû'u için yeniden yeniye kuvâ-yı muhrike peydası zarûrî olduğuna kanâ'at eyleyenlerdendir. Hatta mûmâileyh yalnız cevfi arza bazı suların yol bulup girmesinden yeni buharlar peydâsını dahi zarûrî görmüyor.

Nâr-ı merkeziyenin bazı zamana göre bazı ma'deniyata îsâl eylediği hararet her zaman ki derecesinden ziyade te'sîr eder ise o ma'deniyatın sulb halinden müttemiyyi haline veyahut müttemiyyi halinden gaz haline tahavvüllerî esnasında hücumları artıp kaplarına sığmamak harekât-ı arziyeyi en ziyade ikâe müste'id olacağını bildiriyor. Bazı efvâh bir kânibeden mezâb halinde ma'âden mütemiadenin feverânı dahi bunu ispat ediyor.

[140]

Museum'un en meşhûr mu'allimlerinden Mösyö de Bre bu fikirlerin ikisini de kabul ederek diyor ki:

"Tabakât-ı arza yeniden duhûl edecek sulara yalnız denizlerden yol buldurmaya lüzum yoktur. Mesâmmât-ı arz suların vujudunu ka'tiyen mene'a sâlih ve kâfi olmadıgından bazı tabakâtta suların yavaş yavaş mesâmmât-ı arzdan geçerek semt-i kadme doğru tenezzülüyle bir derece-i hararete vardıktan teshin ve tebhir eyledikten sonra bir büyük kuvvet-i dafi'a ile sath-ı arza doğru tagalî ve hücum etmesi evvel-be-evvel alâim-i zelzelenin kâffesini arza ikâ'a ve onlar müta'âkiben zelzeleyi dahi ihdâsa kifâyet eyleyebiliyor"

İşte zelâzil hakkında ma'lûmât-ı fenniyye-i mahsûsanın bu derecesi kâr'ilerimizce kâfi olup bundan sonra bahsimizi zelâzil-i meşhureye tahvîl edecek isen de zelzelelerin sath-ı arzda nasıl sademât ile kendilerini hissettirip kuvâ-yı tahrîbîyelerini gösterdiklerini dahi bir vech-î âtî muhtasarâ haber vererek bu son bahsi kısım olmaza hâtime ittihâz eyleyelim.

27.1.4 "Zelzelenin Temevvücât-ı Hariciyyesi"

Harekât-ı arziye hariçte üç suretle sallantı gösterir. Ekseriya kısr-ı arzı semt-i kademîmizden harice doğru bir kuvvet-i şedide ittiriyormuş gibi hareket hiss olunur ki: Bu hareketlerde kısr-ı arzdan bir miktarı aşağıdan yukarıya doğru kabarıp yine aşağıya inerek ve yine kabararak bizi sarsar.

İkincisi ufkî bir istikametle çalkantı suretinde hiss olunan harekattır ki bu hareketler hedm-i ebniye hususunda en ziyade te'sîri gösterenlerdir. Zira sath-ı arzda bulunan ecsâm-ı bir kalbur içinde kalburluyormuş gibi çalkar.

Üçüncüsü arzın aynıyla deniz temevvücü gibi temevvüc etmesidir ki bu halde yalpa eden bir gemi üzerinde gerek insanlar ve gerek hayvanlar nasıl bir sallantı hissederler. Ancak sallantının bu suretî nâdirdir.

Herhangi sûrette olursa olsun zelzelenin sath-ı arza isabeti dahi üç türdür. Ya cevfi arzdan gelen kuvvet yalnız bir noktaya çarpar ki o halde hareket-i arz pek mahdûd ve pek küçük bir kıt'a-ı arziye üzerinde hiss olunur. Ya sademât-ı cevfiye büyük bir kıt'a-ı arziyeyi tazyîk eyler ki o hâlde hareketin kendisini hissettirdiği mahaller epeyce vâsi' bir ufuk teşkîl ederler.

[141]

veyahut tazyîkât-ı cevfiye cibâl-i müteselsile gibi 'azîm bir damar teşkîl eyleyerek tavlen birkaç yüz saatlik yere kadar sarsıntı imtidâd ettiği halde 'arzen yalnız birkaç saatlik mesafede sademâtı hiss olunacaktır.

Ahmet Midhat

(kısm-ı sânisî sonra)

28 MÜTENEVVI'A

28.1 KÜFÜR VE İMAN

-1-

28.1.1 “Dinsizlik Modası”

Âlem-i medeniyette her şey moda olduğu gibi dinsizlik dahi moda olabiliyormuş. Her moda bir ‘illet-i sâriye gibi bir çok yerlere sirâyet eylediği misüllü dinsizlik modası dahi sirâyet hususunda böyleymiş.

Hakîkat! Avrupa'nın tarih-i terakkiyât-ı ‘ilmiye ve sanâî’ye ve medeniyesi tedkîk edilecek olursa dinsizlik hakkında yukarki fikramızın havî olduğu hüküm pek becâ görülüyor. Ancak bâdi-i emirde bir şeyin nâ-be-câ görüldüğüne kapılmalı ne de nâ-be-câ! Her şey hakkında verilecek hükmü ‘arîz ve ‘amîk bir mutâla’a ve tedkîk neticesi olarak vermelidir.

Dinsizlik nedir? Hiçbir şeye inanmamak! Öyle değil mi? Fakat mürebbîlerin halka inandırmak istedikleri şeyler cidden ve hakîkaten inanılacak şeyler olmadıkları tahakkuk etmişse de ondan sonra mı bunlara inanmak istenilmiyor? Böyle bir tahakkuk dahi tahkîkata tedkîkata muhtaçtır. Dinsizlik şıklığında bulunmaya heveslenenlerin ise öyle bir tedkîk ve tahkîk de bulduklarına ihtimâl vermemek için büyük büyük sebeplerimiz vardır.

İtikâd ve îman husûsunda îman-ı taklîdi ile birde onun mukâbilinde îman-ı tahkîkî vardır. İman-ı tahkîkî demek levâzım-ı îmaniyeden olan şeyleri bi’t-tedkîk ve bi’t-tahkîk cidden ve hakîkaten inanmaya lââyık olduklarını anladıktan sonra inanmak demektir ki bu îmân-ı kâmilinin imanlarıdır. Böyle bir tahkîk ve tedkîke muvafık olamayarak mücerred babası mümin olduğu veyahut filanca ve filanca adamların iman eylediklerini gördüğü için kendisi de onları taklîden iman edenlerin imanları “taklîdi” olur ki îmân-ı tahkîki derecesinde kavî olamaz.

İman hususunda bile tahkîkinin taklîdiden farkı bu kadar büyük olduğu halde acaba küfür ve inkâr husûsunda dahi bu fark bulunamaz mı?

Bu su'âlimiz abestir. Zira bu su'âli irâddan evvel biz demiştik ki dinsizlerin inanmak istemedikleri şeylerin fi'l-hakîka inanmaya

[142]

sâlih olup olmadıklarını tahkîk ve tedkîk etmiş bulduklarına ihtimal vermemek için büyük büyük sebeplerimiz vardır. Onlarca böyle bir tedkîk de bulunduğu ihtimal vermediğimiz halde küfürlerinin küfr-i mutlak ve küfr-i tahkîki olmasıyla bir de küfr-i taklîdî olması arasında fark aramak abes olur.

Ya bizi bu selb-i ihtimâle muktedir eden sebepler nedir?

Bu sebepleri bahsimizin ilerisinde müteahhirîn hükemâdan dinsizlik ile şöhret bulmuş olanların muhâkemeleri esnasında şerh edeceğiz.

Dinsizlik şıklığında bulunan heveskârlar için şimdiki hâlde küfr-i hakikî de bulunmaları ihtimâlini bu sûretle inkâr edişimiz olsa olsa ancak dinsiz mukallidî derecesinde kalabileceklerini hükmeyleşimiz kifâyet eylesin. Bu mukaddemeyî müte'âkiben küfr-i mutlak ve küfr-i hakikî insan için kâbil olup olmadığını görelim de bahsin neticesini vazıhan istihsâl esbâbını dahi tehiyye ve ikmâl etmiş olalım!

-2-

28.1.2 “Mütekaddimînin İsbât-ı Vâcibi”

Mütekaddimîn ve mütekellimînin isbât-ı vâcib emrinde irâd eyledikleri delâil ve berâhin-i bil-vücut hem de hakikaten kavî ve müsbettirler. Zira usulesâsı “eserden müessere intikâl” kâ'idesi üzerine te'sis eylemiştir. Meydanda kâ'inâtın vücudu inzâr-ı hayretimizi celb edip dururken bu âsâr-ı kudretin bir de sâni-i muktediri bulunmak lüzumu üzerine müesses olan muhâkemâtın neticesini teslim-i dahi lüzum-ı zarurî ile lâzım gelir.

Vak'â maddiyun-ı hükemâdan pek çoğu bu sûretle isbât-ı vâcibe i'tirâz eylemişlerdir. Eserden müessere intikâl lâzım gelince müesser hakkında bir fikr-i mahsûs husûle gelmeyeceğini der-miyân ederek izâh-ı merâm zımında dahi demişlerdir ki:

“Ortada eser olarak cesim bir top görülse ve bu eserden müessere intikâl lâzım gelse o müesserin evvel-be-evvel iki bin kıyye ağırlığındaki bir cismi kaldıracak kadar kuvvetli olmasını tasavvur iktizâ edip halbuki bir topçu ustasının iki yüz kıyye bile ağırlığı kaldıramayacağı meydandadır. Saniyen topçu ustasının piriñç ve demir ve çelik gibi en katı ma'deniyâtı eline alınca hamur gibi yumuşak imişcesine ona istediği şekli verebilmeye muktedir olacağını tasavvur etmek lâzım gelip hâlbuki hakîkatte o adamın kuruca bir çamuru bile istediği şekilde teşkîle kudreti kifâyet etmeyeceği aşikârdır.

"Eğer eserden müessere intikâl husûsunda

[143]

mü'esserin sıfâtını da ta'yin maksadı bulunsaydı maddiyun-ı hükemânın i'tirâzları pek becâ görülebiliyordu. Ancak isbât-ı vâcib husûsunda eserden mü'essere intikâl ka'idesinden beklenen hizmet-i vâcibin ta'yîn-i ahvâl ve sıfâtı olmayıp mücerred mü'esserin vücub-ı vücudu olduğuna göre maddiyunun işbu i'tirâzlarından hiçbir zarar hâsıl olamaz. Bir topu gördüğümüz zaman bu koca ve ağır ve katı cismi şu sûrete koyan bir sani' bulunduğuna intikâl ederiz ki bu intikâl bize kâfidir. O sani'in iki bin okka yükü kaldırmaya muktedir olup olmadığı veyahut onun elinde demir ve piriñç ve çeliğin sertliği bir hamurun yumuşaklığı nispetinde kalıp kalmayacağı bizce bahsin hâricindedir.

Ma'hazâ isbât-ı vâcib husûsunda biz yalnız mütekaddîmin ve mütekellimînin bu sûret-i isbâtlarıyla da kalmayız. Vâcib-i Te'âlî ve Tekaddüs Hazretleri'nin vücûb-ı vücudunu bize ispat ve ol-bâbda zihinlerimizi ikna eyleyecek sâir şeyler dahi vardır ki ezcümle antoloji fenninin bir bahsi bu mes'elede en ziyade imdadımıza yetişen şeylerdendir.

28.1.3 “Fikr-i Ulûhiyetin Kademi”

Antoloji coğrafyayı kadîm ile tarih-i kadîmin müstakil bir fen olmak üzere tevîd eyledikleri gâyet nafi’ bir fendir ki milel-i kadîmenin en evvel nerelerden intişâr eylediği ve her millet-i kadîmenin ‘adât ve ahlâk-ı kavmiyesi neden ibâret bulunduğu hakkında ma’lûmât-ı lâzımeyi şâmildir.

Akvâm-ı vahşiyeye kadar şümûlü olan bu fen ispat eyliyor ki az çok terakkî etmiş olan milletlerden değil akvâm-ı vahşiyeden bile hiçbir cem’iyyet-i beşeriye yoktur ki onlarda ulûhiyete dair az çok bir fikir bulunmasın.

Milel-i kadîmenin kâffesî insanın yalnız hilkatini değil belki “kader” ve “nasip” gibi ta’birlerin delâlet eyledikleri üzere ahvâl-ı insaniyenin tertip ve tanzîmini dahi benî beşerden daha kavî ve kadîr ve ‘âlî olan bir sâni’a bir müdebbire isnâd eylemişlerdir.

Bu sâni’ kimdir? Bir midir? Çok mudur? O’nun mekânı tahtı nerededir?

Bu meseleleri hâl için her millet taraf-ı haktan mazhar olabildiği kadar zanlar kıyaslar muktedir olarak Enbiyayı Zi-şân Hazerâtının mazhar-ı irşadı olan kavimler bi’t-tab-i şâhrâh hakîkati bulmuşlar ise de o ni’mete na’il olamayanlar yalnız kendi zan ve kıyaslarıyla kaldıkları gibi hatta irşad-ı enbiyaya mazhar olanların birtakımları dahi müehheren yine kendi vehimlerine

[144]

kapılarak yolları doğrulmuş iken yine saptıkları dahi nevâdır. Tarihiyeden addolunacak kadar nâdir görülmemiştir.

Bizce antolojinin işbu akâyıd-ı milel-i kadîme bahsinden edilecek istifâde yalnız milel-i kadîme nezdinde fikr-i uluhiyetin dahi kendi kadîmleriyle mütenâsiben kadîm olduğunu görmekten ibârettir. Her milletin Hakk Te’âlâ Hazretleri’ni nasıl

tasvir ve i'tikâd etmiş olduğuna sevk-i kelâm edecek olursak bahsi sadeden pek hârice çıkarmış olmasak bile sözü lüzumundan pek fazla uzatmış oluruz.

Mâ'hazâ şu kadcılık olsun bir söz söyleyelim ki:

Milel-i kadîmenin dahi hemen kâffesi uluhiyyet fikirlerine hep eserden mü'essere intikâl kâ'idisiyle yol açmış olduklarından âsârın ihtilâfını temyîze kudret-i zihinleri olmayanlar meselâ yağmur gibi inbât-ı nebâta hizmet eder âsâr ile kuraklık gibi bereket-i arzîyeyi mahveden âsâr arasındaki muhalefetten bunların ikisi dahi bir sani'in eseri olduğuna intikâl edemeyerek bu yüzden ta'dad-ı âlihe gibi tarîk-i şirke sapmışlardır.

Mekânullah husûsuna gelince: Cenabıhakk'ın mekândan münezzehiyyeti yalnız din-i ahîr olan diyânet-i celile-i İslam'iyenin meydana koyduğu bir hakikat olup milel-i kadîmenin kâffesi uluhiyyet denildiği zaman hep gökyüzüne baktıkları gibi Hristiyanlar dahi gökleri Cenabıhakk'ın karargâhı olmak üzere i'lân eylemişlerdir. Kur'ân-ı Azîmüştân'da Cenabırahman'ın arşa müstevli olduğu hakkındaki âyet gibi ma'anî-i hakikiyesini her aklın ihâta edemediği âyetleri mütekaddimîn-i ulemayı İslam "Onun te'vilini Allah'tan başka kimse bilmez" hükm-i şerifine atıf ile bahisten hâriç tutmuşlar ise de müteahhirîn hazerâtı "والراسخون في العلم" (verrâsihune fil'ilm) müsâ'adesine istinâden bu yoldaki âyetlere dahi ma'nâ vererek arşın dahi kudretullahtan hâriç ve ba'id olmadığı ma'nâsıyla tefsîr buyurmuşlardır.

Milel-i kadîmenin mekân-ı rabbaniyi gökler olmak üzere kıyaslarının sebebi pek meydandadır. Ruy-i arz her ne kadar her biri vücud-ı bâriye bir âyet bunca mükevvenât ve mahlukât ile dopdolu ise de ay ve yıldızlar ve güneş ve ra'd ve berk ve husûf ve kûsûf gibi en parlak âyâtı hep semt re's de gördükleri için bunca 'azametlerin sani'i olan Cenâb-ı Kadir-i Kayyum'u dahi semâda olmak üzere zann ve tahayyül eylemek o âcizler için pek tabîî görülür.

Şimdi zihn-i beşer için fikr-i uluhiyyet

[145]

hemen halkı ve tabii denilecek kadar kadîm olduğunu antoloji fenni bu sûretle ispat edip dururken ile'l-ıtlak bir küfr-i tahkikîde bulunmak için cibillet-i beşerîyenin hâricine çıkmak derecesinde tabî'atı zorlamak lâzım gelmez mi? Bu ise tabî'yyunun dahi kabul etmemeleri lazım gelecek olan bir kerîhedir.

-4-

28.1.4 “Putperestlik ve Küfr-i Mutlak”

Milel-i kadîmenin uluhiyyet hakkındaki zanniyâtını bir îman-ı tâm diye telakkî ve hükme imkân yoktur. Fakat bakalım bir küfr-i mutlak diye hükme imkân var mıdır?

Küfr-i mutlak, Vâcib-i Te'âlâ Hazretleri'ni ale'l-ıtlak inkâr demektir. Acaba milel-i kadîme Hazret-i Hâlık-ı Mutlak ale'l-ıtlak inkâr mı etmişler?

Pek çok kimselerin zanlarına göre putperestler kendi masnû'ları olan putlara isnât-ı ulûhiyyet ederlermiş. Fakat bu zan güzelce bir tedkîke muhtaçtır.

Milel-i kadîmeden gerek fikr-i tevhîde yanaşmış ve gerek ta'dad-ı âlihe evhâmı içinde boğulmuş olanların kaç ma'budu var ise onlar muîndiler. Daha ziyade artıp eksilmeleri muhâldi. Halbûki bir ma'bûdun pek çok şehirlerde pek çok ibâdethânelerde putları bulunurdu. Eğer bu putların her birini Allah addetmek lâzım gelseydi nâmı da bir kendi de bir olan ma'buda bir kesret hüküm etmek lâzım gelirdi.

Meselâ Gilyom nâmında bir imparator vardır. Bu imparatorun resmi olmak üzere yüz bin resim basılır da onların dahi her biri yegân yegân imparator olmak üzere hûlyâ eyliyor ise şahs-i vahîdin yüz bin adedince teksîr edilmiş olması lâzım gelir.

İşte müdekkikîn-i cedîde bu mülâhaza ve buna ibtinâ eyleyen sâir mülâhazâtla hükmetmişlerdir ki putperestler kendi putlarına uluhiyyet istinâd etmeyip mücerred bunları kendilerine kible ve dua husûsunda hitap-gâh ittihâzı için yapıp ibâdethânelerine koymuşlardır.

İşbu cihetten muhâkeme edilince eski putperestler şimdiki bazı Hristiyanlardan daha ziyâde uluhiyyet-perest addolunabiliyorlar. Zira putperestler göklerde i'tikât eyledikleri meselâ “müşteri” nâm ma'bûdun yeryüzündeki heykellerine hiç ta'abbüd etmeyip kurbanlarını ve ibâdetlerini göklerdeki müşteri ma'bûdu nâmına mensup ibâdethânelerde ve heykeller karşısında arz etmekle iktifâ ederlerdi. Ama bazı Nâsarâ görüyoruz ki mesela

[146]

Aynaroz Meryem'i nâmına ettikleri duânın kabulünden me'yûs olunca başka bir mahâl-i Meryem'i nâmına duâ ediyorlar. Hazret-i Meryem bir olduğu halde Meryem heykellerinin her birini dahi birer birer ayn-ı Meryem addederek filânca Mahal-i Meryem'i ve filânca Mahal-i Meryem'i diye aralarında bir fark görüyorlar. Her ne kadar okumuş gözü açılmış olan sınıfta bu i'tikad az ise de nâsın 'umûmiyeti böyle bir i'tikâta bulunmaktadır.

Demek oluyor ki kadîm putperestlerin kendilerine birer heykel yapmış olmalarıyla bunların fikr-i ulûhiyetten bilkülliyeye teba'üd etmiş olduklarını hükme imkan yoktur. Situ'l Enbiyânın varabildiği yerlerde bulunamamakla beraber Vâcib-i Te'âlâ Hazretleri hakkında velev ki nâkıs olsun bir fikre eserden müessere intikâl veyahut âsârdan müessirine intikâl sûretiyle de nâil olabilmişlerdir.

-5-

28.1.5 “Varlığım Hâlıkımın Varlığına Şahittir”

Milel-i kadîme meyânında Yunânîler ve Romalılar gibi terakkiyyât-ı medeniyece bir mertebe-i âliye vâsıl olmuş bulunan milletler ise akıl ve hikmetçe âhâd-ı nâsa tefevvuk ederek ukalâ ve hükemâ unvânlarına isbât-ı istihkâk edenleri

görüyoruz ki kendi kavimlerinin zehab oldukları ta'dad-ı âlihe fikri içinde perveriş-yâb oldukları halde bile meslek-i şirkin hatayı mahzdan ibâret bulunduğunu anlayarak Hazret-i Sani'-i kâinatın “وحدہ لا شریک لہ” (vahdehü lâ şekike leh) olması lüzumuna tekârüb etmişlerdir. Hükümce Sokrat ve ba-husûs Newton bu kabîldendirler.

Şu kadar ki bunların zihin vardırabildikleri şey yalnız vahdet olup sıfât-ı zâtiye ve sübutiye-i rabbaniyeye gelince zihinleri kütüb-i semâviyyenin irşâd eylemiş oldukları şahrah hakkı bulamayarak o cihetlerde birtakım evhâma dûçar olmaktan kendilerini men' edememişlerdir.

Hükemâyı muma-ileyhim için medâr-ı istidlâl eserden mü'essere intikâl ka'idesinden ibâret değildi. Cenabıhakk'ın varlığına en büyük burhânları kendi varlıklarıydı.

Onlardan sonra bu kâ'ide “من عرف نفسه فقط عرف ربه” (Men 'arafe nefsehü fekat 'arefe Rabbehü) hükmü sûretinde te'essüs eylemiştir.

Hatta müehheren Avrupa'da 'ulum ve fününun terakkiyâtı sayesinde hükemmiyât dahi pek ziyâde revâç bulduğu zaman yine bu fikir ile Vâcib-i Te'âlâ Hazretleri'nin varlığına ve birliğine kanâ'at eden sâ'ir hükemâ dahi görülmüştür. Bunlar derler ki:

“Ben babamın sulbünde mevcudu muydum değil miydim?”

[147]

Eğer mevcut idiysem eğer babam dahi babasının ve o da kendi babasının vehelümmecerrâ her baba kendi babasının sulblerinde mevcut idiyse mutlaka bir ilk baba lâzımdır ki kimsenin sulbünde mevcut olmasın. İşte o babayı babasız olarak hiç yoktan halk eden her kim ise kâinatı dahi hiç yoktan halk eden odur. Şâyeste-i prestijimiz olan ma'bud-ı â'zamdır. Yok eğer sulbü pederde bulunmadığım halde mâye-i vücudum olan nutfе sonradan pederimin ekl eylediği medâr-ı hayvaniye ve nebâtîyeden hülâsa edilmiş bir cevher ise rahm-i mâderde ilk teşekkülü halinde

ruhsuzdu. Havâss-ı ruhîyenin tecelligâhı olan a'zadan henüz hiç biriside yoktu. Sonradan bu cisme rûh girdi ki asıl benim benliğim dahi o rûhtan ibarettir. Bu halde hayat denilen şeyin öyle pederden oğula müteselsilen intikâl eder sırf tabîî bir keyfiyyet olmasına ihtimâl verilemez. Mutlaka her birimizi firâde firâde bir kudretle yaratmış bir pederin mahlûku olduğumuz tahakkuk eyler ki bizi bu sûretle halk eden hâlık dahi ma'bûdumuz olur.”

İşte fûnûnun vâsıl olduğu en son mertebe-i şeref dahi uluhiyeti bu sûretle mecbûri el-teslim bir hale koymaktadır.”

-6-

28.1.6 “Kadîm ve Bekâ-yı Âlem Fikrî”

“Mani’-i Fikri Ulûhiyeti Midir?”

Bahsimizi fikir ve i'tikâd-ı hükemâyâ nakleylediğimiz şu sırada bir mesele-i mühime daha meydana çıkar ki onu köşe-i meskût ‘anhâyâ atarak geçer isek bahsimizde bir büyük noksan bırakmış oluruz.

Ma'lûmdur ki hükemâyı mütekadimînden bazıları bu ‘âlemin bu kâ’inâtın kadîmine kâil olarak binâenaleyh bekâsını dahi hükmetmişlerdir. Yani kadîm demek dünyanın bir mebde-i hilkatı olmayıp bu kâinat ezelden beri böyle mevcut olduğu gibi bekâ demek dahi âlemin bir zaman olup da yıkılmak imkânı hâriç ez-tasavvur olarak şu hâliyle ebediyen bâki kalacak demektir.

Fakat bundan evvel “Kıyâmet” serlevhasıyla yazmış olduğumuz bir bentte bu zannın bu vehmin bu i'tikâdın elyevm hiçbir hakîm nezdinde asla hüküm ve ehemmiyeti olmadığını haber verdiğimiz gibi her nerede ve her hangi bahiste olsa yine bu fikrin butlânını isbâtta hükemiyât-ı cedideye mensûp olanlar âciz kalmazlar.

(Beyne'l-mu'terizîn arz edelim ki: Kıyâmet bend-i mahsuûsumuzda milel-i kadîmeden cedideye kadar hüküm-i kıyâmete cümlelerin az çok kâil

olmuş bulunduğu ve muktezâyı fûnûnun dahi bunu iktizâ eylediğini ispat edişimiz ulemâyı kirâmdan hakîkaten hamiyet-i diniye ile mevsûf olan birkaç zâtı pek ziyâde memnun eyleyerek hatta fikr-i ulûhiyetin bu sûret-i ‘umûmiyetini irae-i lüzumu kendileri tarafından der-miyân buyrulduğu için şu bend-i mahsusu kaleme almaktayız.)

Âlemin kadîmini ba’d-ı mücerreden filândan istidlâle çalışan hükemânın mesela mebd-i vakit olabilecek bir zamanı husule-i idrâklarına sığdıramamalarıyla vakt-i zamanın hakîkaten kadîm olması lâzım gelmez. Ne hâcet? Hendeseden bir hatt-ı müstakimi uzatmaya başlayalım. Uzatalım uzatalım da sonu nereye kadar varabileceğini düşünelim. Acaba hatt-ı müstakimi milyon mirbâ metre milyar trilyon kentilyon mirbâ metre kadar uzatacak olsak ba’d-ı mücerredin nihâyetini bulup da bir tarafa dayandığını görebilir miyiz? Farz-ı muhâl olarak hattımızın karşısına bir duvar dayandığını görelim. Acaba o duvarın öte tarafına doğru daha ne kadar mesafe bulunduğunu ve hattımız duvarı delip geçecek farz olursa daha ne kadar uzanıp gideceği farziyyât-ı hendesîyeden olmak üzere zihnimize gelmez mi? Hesapta i’dâd bahsi dahi böyledir. İ’dâdın en sonu yirmi bir hâne teşkîl eyleyen kentilyon olmak üzere hükmedilmiş ise de her rakamın önüne bir sıfır konulunca miktarı on misli artacağından ibâret bulunan düstûr-ı riyâzî iktizâsınca biz yirmi bir hânenin önüne milyonlarca sıfırlar daha atarak her birini attıkça ‘adedimizin vâsıl olmuş bulunduğu miktarı on kere daha büyütmüş oluruz. Lakin bu sûretle dahi i’dâdın nihâyetini bulmuş olamayız.

Amma nihayet çıldırırız mı diyeceksiniz? Azamet-i ilahiyenin mizân-ı mukayesesi medâr-ı hayali olan bu misüllü hayret noktalarında çıldırmış olsak ne devlet! Te’essüf etmeli ki maraz-ı cinnetin sebep-i mahzı bu değildir.

İmdi husule-i idrâkimize sığmamak husûsunda ba’d-ı mücerredin vus’atı yalnız değildir. Zaman-ı i’dâd ve sâir bir çok şeyler vardır ki hiç birisi husûle-i idrâkimize sığmamakla beraber biz onlar hakkında yine bir fikr-i mahsûs peyda etmişizdir. Binâenaleyh husule-i idrâkimizin hâricinde bulunan şeylerde âlemin bekâsı gibi şan-ı celil-i uluhiyete muğâyir olan bir şeyi hem de hakkımız ve haddimiz olmadığı halde hükmetmekten ise bunu bi-hak ‘azamet-i rabbâniyeye delâlet edecek

berâhinden add ile “işte bizim kadîmine zâhib olacak kadar nihâyetsiz zanneylediğimiz zaman dahi Cenabıhakk’ın mahlûkudur.....²²

[149]

Valih ü hayran olmak lâzım gelir” deriz.

Kâ’inâta kadîm isnâdıyla onun kendi kendisine halk olunduğunu zanna nasıl imkân tasavvur olunabilir ki biz kendimiz dahi kâinat meyânında dâhil bir kâin bir mahlûkuz. Kâinat bizim gibi mahlûkattan müterekkibtir. Bazı mahlûkatın daha küçük ve diğer bazılarının daha büyük olmasında ne be’is vardır? Muhayyir-i ‘ukûl olmakta bir darı tanesiyle bir kürre-i şems arasındaki fark o kadar büyük müdür? Akıllardan hâriç cesâmet ne kadar hayret-bahş ‘ukul ise akıllardan hâriç küçüklük dahi o nispette hayret-efzâyı ‘ukuldur. Kezalik bizim ömrümüz kırk elli seneden ibâret bulunmakla kırk elli bin sene ömrü olan şeyleri veyahut milyarlarcasına bâki kalabilecek olan vücutları kadîm ve bâkidir diye hükme hiç hakkımız olamaz. Bize nispetle zebâb denilen haşerât vardır ki akşamdan analarının bırakmış oldukları yumurtalar sabahleyin güneşin ziyâsıyla canlanıp sekiz on saat zarfında hem uçarlar hem muâşaka ve te’ehhül ve muvâsala ederler. Nihâyet akşamüzeri yumurtalarını vaz’ eyledikleri zaman ömürleri dahi nihâyet bulmuş olur. Şimdi milyarlarca seneler ömür süren büyük cisimler nasıl muhayyir-i ‘ukul iseler böyle birer lahza ömür süren ecsâm-ı sağıre dahi onlar kadar ve belki de onlardan ziyâde muhayyir-i ‘ukul değil midirler? Binâenaleyh âlemin kademine zehâb olmak akıl ve fikr-i hikmet için ne büyük bir zell ise vücud-ı vâcibi dahi bu burhânla ispâta çalışmak ondan büyük bir zellidir. Bil’akis kâ’inât ne kadar eski ve ne kadar devamlı bir kâ’inât ise bunu Sân’i Mutlak Hazretleri’nin kemâl-i kudretine delil ittihâz etmek şartıyla kadîm-i âlem hûyâları dahi bahsimizi tervîce medâr olur.

Ahmet Midhat

²² Bu kısım silik çıkmıştır.

29 HÛŞE ÇİNÎ

29.1 ZENPERESTLİĞİN DERECE-İ GÂYESİ

Ömrünü zenperestlikte geçirmiş ve nihâyet kadınların maskarası olup kaldığını anlamış bulunan bir zât kendisine tabîat-ı sâniye olmuş bulunan zendostluğa hitâm vermeyeceğine yakîn-i hâsıl eylemiş bulunduğu ve hilkatleri cem'iyet-i beşeriye için bir bahtiyârlık olan kadınların artık kendi bedbahtlığını artırmaktan başka bir şeye yaramadığını gördüğü cihetle hayata hâtime çekmeyi kavrar ve ikâmet eylediği hânenin beşinci katından kendisini aşağı atarak telef-i nefis etmeye karar verir kararını icrâ dahi eyler. Tesâdüfât-ı garibedendir ki

[150]

koca zendost rehğüzâr-ı âlem 'âdemde dahi genç güzel bir matmazele rast gelmez mi?

Bu ter ü taze kızcağız letâfet-bahş kâffe-i zî-rûh olan vakt-i seherden istifâde için sadece giyinmiş olduğu halde alt kattaki balkona çıkmış mesleğinde sebât için fedayı canı göze aldırان zenperestin kendisini yukarıdan atması ise bu zamana tesâdüf eylemiş bulunduğundan esnâ-yı sukûtta velev ki bir anda ibâret olsun bu mülk-i simâyı müşâhede edince tabî'at-ı sâniyesi dahi yine o anda hükmünü icrâ ederek "ah! ne parlak şey!" sözü bilâ ihtiyâr ağzından çıkmış ve yine sukûtta devam ederek diğer anda kendisini âlem-i ebedde bulmuş.

*

29.2 MÜCTEMİA-I AMERİKA'DA EBNIYE

Şu aralık dünyanın her tarafını dûçar-ı dehşet eylemiş olan harekât-ı arziye Amerikalıların gözlerini korkutmamış gibi görünüyor. Hele Newyork'ta hareket-i arzın tahrîb-i bilâd husûsundaki derece-i te'siri yalnız funûn-ı tabîyeden bir mebhâs olmak üzere okunmakta ve hariçte misâli asla vukû'a gelmemiş gibi telakkî edilmektedir.

Çünkü dünyanın her tarafında vukû'a bulan inşâât-ı cismiyyeden birkaç derece daha cesîm olmak üzere bina yapılmak Amerika'da görülmektedir. Hatta Avrupa gazeteleri Newyork'ta derd-dest inşâ bulunan iki hânenin cesâmetinden dolayı beyân-ı hayret eylemektedirler. Bu binalar on beşer katlı olup iki yüz bir kadem 'arz ve yüz yirmi beş kadem irtifa'-ı hâizdirler. Bu kadar yüksek olan bir bina merdivenle çıkmak mümkün olamayacağı cihetle aşağıdan yukarıya çıkmak için makineler konulmuştur.

İşbu iki binanın masârif-i inşâiyesi on beşer milyon franktan otuz milyon frank tahmin kılınmaktadır. Taksimâtları ise sekizer bölük olup beher bölükte on altışar familya ikâmet edebileceğinden bu hânelerden beheri yüz yirmi sekiz familya istiâb edecektir.

Mehmed Cevdet

*

30 KISSA-İ TARİHİYYE

30.1 VOLTAİRE²³,IN BİR MU'ÂŞAKASI

Her milletin tarihinde bir kısım şairâne bulunmak tabîî olduğu gibi zekâ-yı fevkalâdeleriyle taklîb-i efkâr etmek üzere âleme gelmiş olan büyük adamların

²³ Volter olarak okunan kişinin yapılan araştırma neticesinde ünlü Fransız yazar Voltaire olduğu tespit edilip metin içerisinde bu şekilde okunmuştur.

terâcüm-i ahvâli de tedkîk olunacak olsa pek âşıkane ve binâenaleyh şairâne hâlâta tesâdüf edilir. “zî-rûh” namıyla mevcut olanların hemen

[151]

kâffesi kabiliyetlerine göre aşk ve muhabbet bârika-i ma'neviyesinden istifâza eylemekte olduklarına nazaran denilebilir ki isti'dât ve zekâsı ib'âd-ı mücerrede hudûdunu yarıp da öte tarafa geçecek derecede hârikul'âde olan zevâtta bu nûr-ı gaybi daha parlak bir sûrette mûnceli oluyor. İşte bunun bir numunesi Volter [Voltaire]'de görülmüştür. Kendisi henüz pek genç yani yirmi bir yirmi iki yaşlarında olduğu sırada idi ki ileride nasıl bir âfet-i ma'rifet haline geleceğine dâl olarak yaptığı iş'ârın zevkiyle Paris'te hemen her kesin dimağı halâvetyab olmaya başlamıştı. Halkın efkârı pek gariptir. İsti'dâd-ı fevkalâdesini tanımış teslim etmiş olduğu zevâtın âsârı meyânında isti'dâdıyla mütenâsip olmayanları başkasına 'atfeylediği gibi onunla mütenâsip olarak başkası tarafından yapılan şeyleri de mutlaka zevât-ı mezkûrenin mahsûl-i karîhası olmak üzere tanır. Bu misüllü zevât hakkında bir nev'i âtıfet demek olan bu fikrin Volter [Voltaire] zâhiren seyyiesine dûçar olarak kübaradan bir zât ile kızı hakkında meydana çıkan bir hicviyeyi inşâd etmiş olmak töhmetiyle 1816 senesinin mayıs ayında Tol şehrine nefi ile pederinin vuku' u ricâsı üzerine müehheren (sulli Surlevar) nâm şatoya naklolundu.

Fransa müverrihlerînin ifadelerine nazaran bu şato her ne kadar sanâyi'i mimariye nokta-ı nazarından (Levar) nehri kenarındaki sâir şatoların ka'bine varmayacak bir halde idiyse de sâika-i vukuât ile durununda bir müddet ikâmet etmiş olan Fransa küberasının çokluğuna ve hele bunlar mahal-i mezkûre de bulundukça vuku' bulan müsâmerât ve muhâzarâta nazaran mezkûr şato birincilik şerefini ihrâz edebilir.

Şatoya müdâvim bulunan zevât ekseriyetle muhâzarât-ı edebiye müştâkı olduklarından Volter gibi henüz 'unfûvân-ı şebâbında bulunan bir şair ateş-zebânın nefis ve selis eş'arını rikka-i zer gibi vaz' sandıkça-i hürmet ve i'tibâar etmekle beraber kendisine dahi enva'ı i'zaz ve ihtirâm ile muâmele ederek lâzime-i mihmannevâziyi yerine getirirlerdi.

Voltaire'ın “Hakkımda edilen iftiradan beriü’z-zeme olup masum bulunduğum içindir ki beni bu rütbe-i dil-küşâ bir menfâya gönderdiler.” Sözü nü söylemiş olmasından dahi anlaşılabilir ki hakkında nikmet olmak üzere icrâ edilen tağrîb muâmelesi müşârünileyh için ayn-ı ni’met olmuştur. Şatonun her türlü bedâ-yı tabîi’ye masdarı olan mevk’-i müstesnâsı ve hele her şeyden ziyâde sanâ-yi nefiseye meyl ve iştiyâk gösteren medar-ı müdavimin-i encümen arası

[152]

genç şâirin açlık için nevr-i sihre intizâr eden kamra benzeyen fikr-i ceyyidine lüzumu kadar küşâyış vermiş ve bu sayede isti’dâd-ı ma’rifeti açıldıkça açılmıştır.

Müşârünileyh Sully şatosunun ormanları içinde gezerek ağaçlar altında sâyelendiği sırada hümâyı fikri de afâk-ı hayâlât-ı şâirâne de bilâ-pervâz ve fakat ulviyete küfüv olacak bir şikâr-ı muhabbete tesâdüf etmek ümîdiyle bin nağmeyi hazinâne ile dim-saz olur kalırdı.

İşte tam bu sırada idi ki Paris’te mâliye dairesinde müşâvirlik hizmetinde bulunan bir zâtın kızı olan ve tatil zamanlarını me’mûr olmak hasebiyle (Sully)’de ihtiyâr ikâmet eden amcası nezdinde geçirmek mu’tâdı bulunan matmazel (Delivery) Sully’e gelmiş ve müdaâimin meyânında genç feylesof ile de ülfet peydâ eylemiştir.

Fakat Voltaire gibi genç güzel şâir mâhir bârika-i tebessümü büyük bir muhabbet yangını uyandıracak sûrette müessir olan bir zâtın mukâbiline Matmazel Delivery’i misüllü şâirlerimizin öyle mugayyer kavâid-i tabîiye teşbihâtı ile vasfedilmek dâire-i imkân hâricinde olan ve fakat en güzel tavsîfi “hüsn-i an” denilen mu’cize-i ilahiyenin “misâl-i mücessemi” sözüyle kâbil bulunan bir bedi’a-i cemâl gelince bunlar aftâbe mukâbil gelmiş şihâb gibi yekdiğerine temâyül etmemek mümkün müdür?

O vakitler her asil-zâde şatosunda bir tiyatro bulunmak ve eğlence vakitlerinin bir kısm-ı küllisi de kendi kendilerine aktör ve aktristlik etmek sûretiyle tiyatro oyunları gibi muhâzarâtla geçirilmek moda olduğundan sâ’ir şatolar gibi Sully şatosunda da bir tiyatro açılmış ve fakat aktris bulmak husûsunda begâyet-i

müşkilâta tesâdüf edilmekte bulunmuştu. Ne garip tesâdüftür ki Matmazel Deliver'de aktirislik için son derecede arzu ve iştiyâk vardı. Voltaire kızı aktirislik gibi mühim bir san'at-ı nefiseye alıştırmak üzere kendisine hakikaten muallimâne nasihatlar vermeye ve deruhte ettiği rolleri tekrar tekrar söyletmeye mecbur olmuş ve bu mecbûriyet sâikasıyla kızla sık sık görüşmek icap etmiştir ki zaten mukaddeme-i ülfetlerinde yekdiğerine meyletmiş iki kalbin telkiniyle hareket eden böyle iki gencin tiyatro âsârından başka daha pek çok şeyler görüp okumuş olduklarında şüphe edilmez.

Hadd-i zatında muhabbet ocağı olmak üzere te'sis edilmiş ve sükkân ve müdâvimi arasında rûh-ı efzâ bir başka seyyâle-i aşk ve muhabbet teâtisi pek eski bir kâide hükmüne geçirmiş olan

[153]

bu şatoda genç güzel ve sevişmeye elyak olan bu mu'allim ile talebenin hissiyât-ı mütakâbile-i âşikâneleri duyulunca bu keyfiyyet hiç kimse için bâdi-i hayret olmamıştır.

Bir şâir için tenşît-i kalbe medâr ve cem'iyet-i efkâr-ı peydâ etmeye vesile olur esbâbın kâffesi Voltaire için âmâde olmaya genç şâir olanca kuvvetini sevgilisinin sevdiği bir mesleğe müte'allik âsârı istihzârına sarf etmeye başladı. İşte (Ödip) nâm eseri bu âvan-ı müs'adet-i nişânın yadigâr-ı kıymetdârıdır.

Mevsim-i-şitânın tekarübü Sully şatosu müdâvimleri beynine tefrika düşürmüş olduğundan Voltaire'in sevgilisi de Paris'e 'avdete mecbûr oldu. Bunun üzerine Voltaire bir yandan sâika-i aşk ve garâm ve diğer taraftan arzuyu kesbinin nâm ile Paris'e gitmek hevesine düşerek istihsâl-ı 'avf husûsunda bazı ehîbbâsının vesâtatına mürâca'at eylediği gibi mukaddem tagribine hüküm vermiş olan zât hakkında tanzîm eylediği bir methiyede bu bâbda kendisine pek ziyâde yardım etmiş ve müşâarünileyh derhal Paris'e 'avdetle bir müddet giriftâr derd-i firâkı olduğu mahbubesiyle tekrar mülâkâta nâil olarak hâiz-i nisâb iftihâr olmuştur.

“Sipihri-i giç’tâdan râstguyân behre-dar olmaz” sözünün doğruluğu Volter [Voltaire] tesâdüf eden diğeri hâdise-i müelleme ile de bir defa daha meydan-ı sübûta çıkmıştır.

Paris’te sevgilisinin ni’met-i musâhabetiyle henüz mütena’im olmaya başlamış ve hele eserini tiyatroya vererek bununla kendisinin şöhret-i edibesi de artmaya hazırlanmış olduğu bir sırada idi ki “Gördüklerim” serlevhasıyla meydana çıkan ve fakat yine bir başkasının mahsûl-i karîhası olan hicviye müşârünileyhin eseri olmak üzere hükmedilip kendisi meşhur Bastille Hapishânesine atılmış ve orada on bir ay kaldıktan sonra muskat reisi olan (Chatnaille) kariyesine nakledilmiştir. Fakat (Ödip) in kıymeti edibesine hâlel gelmeyerek (Komedi Fransez) kumpanyası bunu inzâr-ı umûmiye önüne arzâ karar vermiş olduğundan genç müellif mezkûr oyunun provalarına nezâret etmek ve fakat az müddet kalmak üzere üç def’a Paris’e gelebildi. İşbu oyunda kadınlara mahsûs olan rollerin en birincisi Voltaire’in efkâr-ı ma’rifet-perverânesiyle perveriş bulmuş müşârün-ileyhin gönlünde en evvel hissiyat-ı muhabetkârane tevîd eylemiş olan Matmazel Delivery’e verilmiş ise de bu kız her gönlü kendisine çekecek sûrette câzibe-i hüsün-i âna mâlik olmakla beraber tiyatro sohbetlerinde kemâl-i mehâretle

[154]

icrâyı san’at edebilecek isti’dâddan mahrûm olduğundan kendisine verilen rolü ancak iki defa icrâ edebilip sonradan izhâr-ı aczeylemiş ve bu sebeple hem mesleklerinin hedef tir-istihzâsı olmuştur. Voltaire bu halden pek ziyâde müteellim olarak sevgilisi hakkında açıktan açığa istihzâyâ cür’et edenlerden (Puvasson) isminde bir herifi polise şikâyetle Paris’ten çıkartmıştır.

Bu hâdiseden altı hafta sonra (Lefilipik) nâmıyla meydana çıkan gayet hiciv-engiz birtakım iş’âr dahi yine Voltaire’in tertib-i gerdesi olmak üzere hüküm edilerek müşârünileyh bir defa daha Paris’ten çıkarılmış ve fakat her istediği yere gitmeye me’zûn bırakılmış olduğundan ikâmetgâh olmak üzere hatıra-i lezâizi henüz dimâğını tartîb etmekte olan (Sully) şatosunu intihâb edip oraya gitmiş ve çok

geçmeden mahbûbesi de mezkûr şatoya gelerek evvelki âlemi zevk ve meserret teceddüt eylemiştir.

Voltaire'ın Matmazel Delivery'i ile olan münâsebât-ı âşıkânesi kemâle ermiş güller gibi açılmış ve etrafa neşr-i revâyah-i rekâbet eylemiş olduğundan matmazelin arkasına takılan birçok âşıklar arasında Voltaire'ın ehîbbâsından Mösyö Genevielle isminde birisi bir aralık Matmazel Delivery'nin efkârını çelmiş ve fakat Voltaire dahi işi anlamış ise de matmazole olan kemâl-i muhabbeti sebebiyle iğmâz-i ayn etmekten başka bir çare bulamamıştır. Nasıl ki bu keyfiyyet kızın bî-vefalığından nev'ummâ şikâyeti ve ma'mafih yine kendisi hakkında etmekte olduğu kemal-i aşk ve muhabbeti havî olarak bi't-tanzim ehîbbâsından birisine göndermiş olduğu neşide de sarâhaten beyân olunmuştur.

Voltaire'ın (Artemis) ismindeki tiyatrosu bu defa ki igtirâbında sûret-pezir tertîb olmuştur. Mezkûr oyun (Sully) şatosunda ve en birinci rolü Matmazel Delivery tarafından icrâ olunmuş ve mezkûr şato müdavimlerinin nazar-ı rağbetlerini celb etmiş olduğundan bu keyfiyyet Voltaire bâdi-i cür'et olup tekrar Paris'e gitmek ve oyununu orada da mevki'i temâşâyâ koymak arzusuna düştü.

Şif'âsının tavassutuyla bu kerede istihsâl-ı avf ederek Matmazel Delivery ile Paris'e 'avdet ve oyunun en birinci rollerini matmazole havale ederek (Artemis)' i mevki'i temâşâyâ vaz'a mübâşeret eyledi. Fakat oyunun daha birinci perdesi hâtimesinde seyirciler gerek oyunu ve gerek matmazeli istihzâ edercesine ıslık çalmaya başladıklarından

[155]

bu hâl Volter [Voltaire]'i iki cihetle dâğdâr-ı hüzn ve esef ettiğiinden cesur mü'ellif hem eserinin ve hem de mahbûbesinin muhâfaza-i şöhret ve haysîyeti mecbûriyetine düşerek locasından tiyatro sahnesine fırlamış ve halka karşı nutuk irâdına başlamıştı. Herifler şemâtet ve ıslık kuvvetiyle kendisini de susturmak istemişlerse de Voltaire'ın sebâtı gâlip gelerek kendilerini iskât edip nutkunu dinlemeye ve

müehheren oyunu da seyir ve temaşa ile gerek aktrise ve gerek oyunun bazı yerlerine karşı “bravo” aveze-i tahsinini fırlatmaya mecbur eylemiştir.

Fakat bu ‘adem-i muvafakiyet Voltaire ile Matmazel Delivery’i arasında mevcut olup Jenenievlik müdâhale-i rakibânesiyle bir dereceye kadar sarsılmış bulunan münâsebât-ı âşıkâneye hayliden haylî hâle verdi. Şu kadar ki bî-vefalık yine matmazel tarafından gelmiş olup ve Voltaire yüreğinde bu kız için ayırmış olduğu mevki’i mahsûsu olan muhâfaza etmekteydi. Hatta Jenenievlik’e yazdığı bir neşidede şa’şa’a-i cemâliyle muma-ileyhi esir-i pençe-i aşk ve muhabbet etmekte olan bir kız kendisine “ârîyet” vermiş olduğunu yazmıştır.

Voltaire Dük de Sully’in daveti üzerine son baharı geçirmek üzere şatoya azîmetinden sonra (Jenievli) vefat etmiş olduğundan Matmazel Delivery yine evvelki âşık sâdıkının âğûş ve Voltaire ise zaten muma-ileyhânın muhabbetini eksiltmeyip belki de çoğaltmak olduğundan mahbûbesinin mürâcaatı üzerine kendisiyle kâl-i evvel sevişmeye başlamış ve bu teceddüd-i aşk da Londra’ya azîmetine kadar devam eylemiştir.

Voltaire küberâdan bir zâtan görmüş olduğu hakâret üzerine merkûm aleyhine ikâme-i da’va ederek bir şeye müvafık olmaktan başka “Bastille” Hapishânesi bir defa daha ziyaret eyledikten sonra iğtirâb-ı ihtiyârı mecburiyetine düşüp Londra’ya gitmiş ve mahbûbesi de kendisini takip ediyormuş gibi bir komediya kumpanyasıyla Londra’ya gitmiş ise de kalbindeki seyâle-i muhabbeti bir başka mecraya tahvîl ederek Londra’da sâkin olan Marki de Gouverne isminde bir asîlzâde ile sevişip muma-ileyhin kendisine uzattığı dest-i izdivâcî da kabul eylemiş ve âşık-ı sâbıkını Londra’da bırakıp Paris’e gitmiştir.

Voltaire Paris’e ‘avdet edince ilk işi Remadpiri altında bile şu’lebâr olan ateş muhabbetini uyandıran Marki de Gouverne görmek husûsi oldu. Fakat konağa

[156]

mürâca’atında kapıcım kapıyı açmamış ve şâir müşârünileyh ise Matmazel Delivery tarafından bu yolda bir muâmeleye alıştırılmamış olduğundan şu hakâreti bir türlü

hazm edemeyerek “sezusen” unvanıyla yazdığı büyük bir neşîdenin müntehâsında “Madamın şimdiki halde mâlik bulunduğu müzeyyen kâliçelerin evâni-i sim ü zerin başını ve kulaklarıyla göğsünü tezyîn eden elmas-pârelerin velhâsıl esbâb-ı ihtîşâmından hiç birisinin gençliğinde kendisine takdîm etmiş olduğu gül-deste-i bûsenin birisine muâdil olamayacağını” makâm-ı serzenişte beyân etmiş ve en sonra mâdâm tarafından kabul olunmuştur.

Voltaire bu mülâkâtan yarım asır sonra yani 1778 senesinde Paris’e ‘avdet istediği sırada idi ki kendisi gibi seksenini tecâvüz etmiş olan Madam Vogudrine’yi bir defa daha ziyaret etmiş ve ondan sonra terk-i dâğdâğa-i âlem eylemiştir. Aşık tarafından birkaç defa âsârı bî-vefâyı görmekle beraber ilk hissettiği aşk ve muhabbeti tâ hayatının sonuna kadar muhâfaza edip feyz-i aşkı envâr-ı hayâtıyla beraber intifâ-pezir etmek hakîkten Voltaire gibi küberaya mahsûs mazharîyetlerdendir.

Selanikli Tevfik

31 LETÂ’İF

31.1 BİR LÂTİFE-İ FENNİYYE

“İNSANDAN TERMOMETRE OLUR MU?”

İnâdi Efendi – Öf! Ne sıcak! Mısır testileri gibi zırıl zırıl terliyorum.

Hikmet Bey – Halbuki o kadar sıcak yoktur.

–Yok mudur? Ama yaptınız ha!

–Bu kadar â! Santigrad hesabıyla topu yirmi sekiz derece!

– Santigrad mantigrad ne oluyor? Vücudumdaki yağlar eriyip de mesâmmâtımdan fışkırdıktan sonra artık mizân-ı harârete filâna iltifâtım mı kalır?

–Mübâlağa ediyorsunuz. Efendim. Hamd olsun şikayet edecek kadar sıcak yoktur.

–Aman Hikmet Bey! Etmeyiniz Allah’ı severseniz! Şimdi çıldırırım hâ!

– Çıldırır iseniz Toptaşı Hastahânesi hazır duruyor. Doktor İbrahim Bey’e derhal bir haber gönd.....

–Şimdi sıcak yok hâ!

–Var ama bu kadar mübâlağa ile şikâyet edecek derecede değil. Topu yirmi sekiz derecedir. İşte mizân-ı hararet!

–Mizân-ı hararet benim efendim. Benim vücudumdur.

[157]

–Hayır efendim! İnsandan termometre yapılabileceği henüz keşfolunmadı.

–Ben keşfedeceğim. Kendi vücudum için kendim termometreyim!

–Hata ediyorsunuz efendim!

–Â efendim siz de ne kadar inatçı imişsiniz! Beni “Înâdi” diye telkîb etmişler ama siz benden bin kere daha inatçı oluyorsunuz.

– Benim inat ettiğim yok! Çünkü hakikat üzerinde sebât edenlere “inatçı” denilemez. Butlân üzere ısrar edenlere inatçı denilir.

–Ey şimdi ben hararetin derecesini vücudumda hissedemez miymişim?

–Hayır!

–Aman Allah aşkına olsun Hikmet Bey! Böyle söylemeyiniz. Vücudumdan eriyip çıkan yağ derilerim üzerinde kızıp fokur fokur kaynayarak beni uskumru kavurur gibi kendi yağımla kavurduğu zaman ortada hararet az olacak?

–İhtimâl ki o hararet dahi diğer bir hararete nispetle âdetâ bürûdet hükmünde kalacak ki ikisinin arasında farkı sizin anlayabilmeniz muhâl olup bunu mutlaka termometre fark edebilecektir.

– Aman dostlar! Gerçekten çıldırır isem beni ma’zûr görünüz! Sebeb-i cinnetim bu Hikmet Bey divânesi olacaktır!

–Neden â beyim! Ben size insandan termometre olamaz dedim mi? Dava mı ispat dahi ederim?

–Ne? Beni külbastı pişirir gibi kebab ederek mi?

–Hayır!

–Ey ne yolda ispat edeceksiniz bakalım?

–Hikmet Bey sâir ehîbbânın dahi ricaları üzerine bu ispatı icrâyâ başlar.

Mevsimin yaz mevsimi olduğu İnâdi Efendinin şikâyetinden de ma'lûm oldu ya! Derhal karhaneye uşak gönderilip beş on okka kar alınır. Kar gelinceye kadar dahi aşçıya bir kazan su kaynatması emir ediliyor.

Bundan ma'dâ diğer üç kap ile birkaç kova dahi âdi soğuk su tehiyye olunur.

Karhaneden kar ve mutfaktan kaynar su geldiği zaman İnâdi Efendiyi Hikmet Bey bir yere oturtur. Üç kaptan birisini sağ tarafa ve diğerini sol tarafa ve üçüncüyü dahi İnâdi Efendinin önüne vaz' eyler. İnâdi bu ameliyyata hayretle dedi ki:

–Aman ya Rab! Bu adam bana sihir mi yapacak? Ne edecek?

[158]

–Müsterîh olunuz efendim!

diye Hikmet Bey işinde devam eyler. İnâdi'nin sağ tarafındaki kabın içine soğuk su koyarak içine kar dahi ilave eder, der ki:

–Sokunuz bakayım elinizi bunun içine!

İşte soktum. Oh! Ne a'lâ! Ne serin

–Demek oluyor ki bu suyun soğuk olduğunu fark ettiniz.

–Darılmayınız ama Hikmet Bey gâliba benden evvel siz çıldıracaksınız. Hiç insan karlı bir suyun soğukluğunu fark edemez mi?

Edemez!

Beyini pek fena kızdırıyorsunuz!

–Fark edemez dedim edemez! Biraz sabrediniz de görürsünüz!

–Sen sabırlar ver ya Rab!

– Ba’de Hikmet Bey sol taraftaki kaba dahi sıcak su koyup İnâdi’nin eli dayanacak kadar soğuk su ilavesiyle alıştıırır, der ki:

–Sol elinizi de buraya sokunuz

–Of! Ne kadar sıcak! Diye İnâdi Efendi sol elini de oraya sokar.

–Hikmet Bey der ki:

–Biraz sabrediniz. Şimdi eliniz alışır.

Vak’â biraz sonra İnâdi’nin eli suyun hararetine alışır. Hatta Hikmet Bey suyu biraz daha ısıtmak için bir miktar daha kaynar su koyar.

– Ey amma elimi haşlayacaksınız! Demincek uskumru gibi tava veyahut pirzola gibi ıskara eylemekten korkar iken şimdi de tavuk gibi haşlanmak korkusuna başladım.

–Korkmayınız korkmayınız! İşte bu tarafa dahi kar koyuyorum, diye Hikmet Bey sağ tarafta İnâdi’nin elindeki harâret-i tabîye ile ısıtmaya başlayan suya kar koyup daha ziyade terbide çalışıyor.

Lâkin İnâdi bundan memnun olabiliyor mu ya? Hem kızıp hem de gülerek der ki:

– “Bir gözüm sâkide kaldı bir elim peymânede” diyen bir şair gibi benim de ellerimin bir soğuk cehennemde diğeri sıcak cehennemde kaldı. Ahbâbından tuhaf bir adam der ki:

–Masallarda denildiği vecihle “yandım” dedikçe aklınıza soğuk suyu getiriniz “dondum” dedikçe de sığağı zihninizde bulunuz.

Hikmet der ki:

–“Yandım” dedikçe de sabrediniz “dondum” dedikçe de!

[159]

Nihâyet Hikmet Bey İnâdi’nin önündeki kap âdetâ ne soğuk ne sıcak olan tabî sudan koyar. İnâdi’ye sorar ki:

–İmdi şu önünüzdeki su sıcak mıdır soğuk mudur?

–Beni ahmak yerine mi koymak istiyorsunuz?

–Hayır ciddi soruyorum.

–Cümle âlem görüyor ki işte soğuktur.

–Hata ediyorsunuz beyim!

–Vallah soğuktur be! İsterseniz bir yemin daha edeyim billah soğuktur!..

–Hata ediyorsunuz beyim hata!

–Yaratan Kibriyâ hakkı için soğuktur be!.....

–Pekâlâ! Şu sağ elinizi çıkarınızda bir kere yoklayınız bakalım soğuk mudur sıcak mıdır?

İnâdi Efendi hem emre imtisâl eder hem de kemâl-i tahavvürle demeye çalışıyor ki:

–Na işte yoklayım soğ.... Şey! Sıcakmış be! Vallah bu herif sihirbazdır!

–Çabuk elinizi yine evvelki yerine koyunuz.

İnâdi Efendi hem elini yine evvelki yerine iâde eder hem kemâl-i hayretle der ki:

–Aman yâ Rab! Bu âdem suyu ne zaman ısıttı? Mutlaka kimse görmeksizin tencereden bir meşrebe kaynar su alıp koymuştur.

–Hayır iftirâ ediyorsunuz.

–Neden iftirâ edeyim?

–O su sıcak değildir de onun için!

–Sıcak değil midir? Amma yaptınız ha! Şimdi elimi sokup tecrübe eden ben değil miyim?

–Sizsiniz ama sıcaktır.

–Biz mi inatçı? Hikmet Bey mi!

–İşte sâir ahabbâb tecrübe etsinler

–Huzzâr mevcuda kâmilten tecrübe ederler.

–Su pek soğuk olduğuna şahâdet ederler. İnâdi Efendiye bir hiddet daha! Der ki:

–Hepiniz yalan söylüyorsunuz. O su sıcaktır. Hem de Hikmet Bey hiç birinize göstermeksizin onun içine kaynar su koymuştur.

–Kimseye iftira etmeyiniz efendim. Hata sizdedir.

–Bende midir? O kadar dinim kızıyor imanım gevriyor ki şimdi yangın var diye bi na’ra atıp i’lân-ı cinnet edeceğim.

–Ama yerinizden kımıldanmayınız. Çünkü tecrübeyi bozarsınız. Size bir şey sorayım. Hem de ciddi bir suâl!

–Sorunuz!

–Şimdi siz şu önünüzdeki suyun sıcak olduğuna bi’t-tecrübe yakîn-i tam hâsıl ettiniz mi?

–Şüphe mi edersiniz?

–Ey bunun sıcak olduğuna dahi yemin eder misiniz?

[160]

–Dinim dünya hakkı için

–Halbuki demincek soğuk olduğuna yemin ediyor ediniz.

–Sizin kaynar su koyduğunuzu görmediğim bilmediğim için!

–Pekâlâ öyle ise sol elinizi çıkarıp bir daha tecrübe ediniz. Bakalım soğuk mu sıcak mı?

–Sıcak oluşuna şüphe mi var? İşte hamam suyu gibi sıc....şey! o ne? Soğuk be!.....

–Sol elinizi de tekrar yerine koyunuz!

–Vallah soğuk mutlaka bu adam hokkabazdır. Hem de buz gibi soğuk!

Şu ikinci tecrübeden İnâdi Efendinin tavrında o kadar a’lâyim-i hayret görülüyor ki huzzar gülmekten kırılır.

Hikmet Bey sorar ki:

–Sıcaktır diye yemin ettiğiniz suyu gördünüz mü?

–Ah Hikmet ah korkarım el çabukluğu içine koca bir topaç kar attın!

– Asla! Şimdi size bir kumanda daha vereceğim. Elinizin ikisini birden önünüzdeki suya sokacaksınız. Ama durunuz? Acele etmeyiniz bir anda! Anladınız mı? Bir kelime ile sıcak mı soğuk mu olduğunu söylemeli. Kumandaya dikkat ediniz! Hazır olunuz! Arş!

Înâdi Efendi vak’a vehleten bir hareket ile iki ellerini birden önündeki kaba sokar. Yine vehleten kelime-i vâhîde olmak üzere demeye çalışır ki:

–Sıc... soğ... şey!... soğuk be! Sıcak be! Yok soğuk değil! Sıcak değil!...hay Allah belanı versin Hikmet!

–Huzzar’ın kahkahalarına artık can mı dayanır? Hikmet Bey der ki:

–Efendilerim! Hararet bürudet nisbî şeylerdir. Harâret-i ğariziyemizden ziyâde olan harârete “sıcak” ve noksan olana “soğuk” deriz. Bize öyle geldiği için bu isimleri veririz. Hâlbuki işte bir vücudun iki ‘uzvundan birisinde harâret-i ğariziyeyi azaltıp diğerinde çoğalttım. Bu tehâlûf İnâdi Efendi’nin hissini tagliz eyledi. Suyun soğuk mu sıcak mı olduğunu def’aten ta’yininden âciz kaldı. Filvaki’ su ne sıcaktır ne soğuk. Veyahut hem sıcaktır hem soğuk.

Bu tecrübe üzerine İnâdi Efendi artık insandan termometre olamayacağına kani’ olmuştur. Öyle değil mi?

Eğer kani’ olsa fıkranın tek zevki kalır mı ya? Kendisine “Înâdi” denilebiliyor mu? O hâle evvelki da’vâsında ‘inâd ede kaldı!

Ahmet Midhat

[161]

32.1 GAZEL

Muhibbânımda hem güftâr hem girdâr âlîdir
Teâlî-perverim neşrettiğim efkâr âlîdir

Teberrâ eylemiştir ülfet-i erbâb-ı gafletten
Enîs-i sâfilîn olmaz dil-i bîdar âlîdir

Uzaktan seyr edip de ehl-i sa'yi etme istisgar
Küçüktür sanma zîrâ encüm-i geysûdar âlîdir

Bulur hem-bezmi-i ehl-i hünerden bî-hüner rif'at
Gül-i hoş-bû ile oldukça hem-dem hâr âlîdir

Onun Mes'ûd çeşm-i râz-bîn ister temâşâsın
Görünmez her sühan-perdâza mânâ-zâr âlîdir

Mes'ûd-i Harâbâtî

Floryan [Florian]²⁴

32.2 HAKÎKAT-EFSÂNE

Mürûr-ı zamân ile câzibe-i cemâli bir dereceye kadar kuvvetten düşmüş olan bizim Hakîkat Hanım, birgün çıırçiplak olduğu hâlde meydâna çıkıvermiş idi.

²⁴ Fransa şairlerindedir. (1694- 1755)

Kendisine tesâdüf eden pîr ü civan, manzarasından mütevahhiş ü gürîzân oldular. Bî-çâre Hakîkat kimsenin iltifâtına mazhar olamadı. İlticâ edecek bir yer bulamadı. Sokak ortasında kaldı. Fena hâlde üşüdü; tiril tiril titremeye başladı.

Hayran hayran, lertzân lârzân etrâfına nigerân iken, bir de mükemmel giyinmiş, takmış her ne giymiş her ne takmış ise güzel yakıştırmış da gezmeye çıkmış olan Efsâne Hanım -ki ne mal olduğu olur olmaz dikkatle keşfedilmeyecek derecede pırl pırl parlıyor, gözleri kamaştırılmakta idi bi't-tesâdüf karşısına

Birdenbire Hakîkat Hanım'ı o hâlde görünce dedi ki:

–“Vay Hakîkat Hanımcığım! Siz misiniz! Sabah-ı şerifiniz hayrolsun! Cânım efendim, bu ne hâl böyle! Sokak ortasında yalnızca çırılçıplak ne yapıyorsunuz?”

Hakîkat şöyle cevap verdi:

–“Ne yapacağım! Görüyorsunuz ya!

[162]

Tiril tiril titreyip duruyorum. Gelip geçenlerden benim için bir sığınacak yer bulmalarını ricâ ediyorum. Kimse ricamı kabûl etmiyor. Herkes benden kaçıyor.”

Artık iyice anladım ki, zavallı ihtiyar Hakîkat bundan sonra saâdet göremeyecektir.

Bunu üzerine Efsâne Hanım şu yolda beyân-ı mütâlâ'a eyledi:

–Merâk etmeyin, çâresi bulunur. Siz benim küçük hemşiremsiniz. Öğünmek gibi olmasın, ben her nereye gitsem, fevkalâde bir hüsn-i kabûle mazhar olurum. Siz için olmayasınız?

İki gözüm Hakîkatçığım! Hiç böyle çırılçıplak meydana çıkılır mı? Niçin böyle ediyorsun? Bu âkılâne bir hareket değildir. Geliniz birleşelim. Bir libâs içinde bulunalım. Birlikte gezelim, ayrılmayalım. İkimiz de hüsn-i kabûl görürüz.

Sizin şeref-i refâkatini erbâb-ı mârifete beni sevdendirir. Ne ‘urefâ beni reddeder, ne süfehâ sizden tevahhuş eyler. Birlikte bulunur isek, nezd-i ‘âlemiyânda makbûl oluruz.

Daima sizin ulviyetiniz benim şetâretime bürünmeli, benim şetâretim sizin ulviyetinizle mümtezic görünmelidir.

Böyle olursa, her yerde birbirinden ayrılmaz iki güzel hemşire olmak üzere telâkkî olunuruz. Herkesten riâyet görürüz. Anladınız mı sevgili hemşîreciğim?

Mu'allim Nâcî

Üstâd-ı Ekrem'im Mu'allim Nâcî Efendi Hazretleri'nin her âlî eseri gibi bundan birkaç gün mukaddem tanzîm buyurdukları "Sehâbe"de fikir ve vicdânımı fevkâlade tahrîk ve tehyîc eylemiş olduğundan min gayri haddin şerh ve tefsîrine taraf-ı âlî-i edîbânelerinden bi-diriğ buyurulan müsâ'ade üzerine cesâret eyledim.

32.3 SEHÂBE

Bugün ömrümün en sa'adetli bir günü olmalıdır. Zira nereye baksam, ne tarafa göz gezdirsem her yeri, her köşeyi safâ içinde buluyorum. Evet. Bugün âlemi bir safâyı be-heşşti istilâ eylemiş. Bugün kâinât cennetten letâfet iktibâs etmiş.

Fakat bu letâfete, bu letâfetteki sefâyâ tahammül edecek kadar kendimde kuvvet göremiyorum. Nazarlarım vasıtasıyla gönlüme akıp toplanan bu safâyı rûhaninin, bu küşayış-i be-heşştinin tazyîkine mukâvemet edemeyerek şu heyecanlı kalbim paralanacak ve rûhum cismime

[163]

sığamayarak şu letâfetin içine uçup gidecek zannediyorum. Ne için titriyorum?

Aman yâ Rab! Bu 'âlemde bu kadar halâvet, insan için bu kadar sa'adet tasavvûr etmezdim. Meserretim pek ziyâde hüçün ve te'essürle hem-bezm olmuş benim gibi bir âciz insan için gehân-ı zuhûr eden bu letâfet dâ'î-yi merg şâdı olsa sezâdır.

*

Temevvüc eden şu çayır içinde birbirlerini takip ederek öteye beriye uçuşan şu mülevven kelebekler! İki ciheti gelincik çiçekleriyle tezyin etmiş şu ince yol! Ne kadar güzel! Ne kadar safâ bahş!

Şu koyun sürüsü! Çınarın sâyesinde vâlidelerinin memelerini başlarıyla ite ite süt emen şu mini mini kuzular! Havadan inerek yerle beraber süzülüp giden şu kırlangıç! Ne kadar güzel! Ne kadar safâ-bahş!

İçine hafif ve fakat pek latîf bir zulmet çökmüş şu orman! İçindeki kuşların nağmeleri! Kahkaha eder gibi çağlayan şu selsebil câri! Şu deredeki baygın söğütler! Seyrek bir duman içinde bulunan şu uzaktaki dağlar! Sarı ile pembe çiçekler püskürmüş olan şu yakındaki tepeler! Ne kadar güzel! Ne kadar safâ-bahş!

Yorgun ve pek durgun olan şu deniz! Sâhilini hafif hafif okşayan şu mevceler! Karaya sokulup gitmiş olan şu küçük körfez! Şu sâkin mersâ! Ne kadar güzel! Ne kadar safâ-bahş!

*

Asumân ne kadar sâf! Ufk ne kadar sâkin! Yalnız şurada – bir muhterizenin birkaç latîf yadigâr hatırı gibi – üç beş süzgülün bulut var. Uzakta yalnız kalmış şu bulut ne kadar dil-rûba!

Bir ressam ihtimâl ki şu ormanı tersîm eder; bir bestekâr belki nagamât tuyûru taklîde kalkışır; bir âşık olabilir ki deniz kenarında yalnızca oturmayı tercih eyler; fakat bir şair, bir âşık şair tabî'atın her letâfetine meftûn ola bir şair kâh hâkîpani de dolaşan bir karıncayı, kâh nücûm ve asumânı hayran hayran temâşâ eder. Bazen bir cûybâra, bir aralıkta çemenzâra nigâh-endâz olur. Bir de semâya başını kaldırır. Bir bulut görür. Bu bulut aheste aheste ufuğa doğru çekilip gidişi bedâyi'-i tabî'attaki lezzet-i safâ ile meşhûn olan hissiyatını cuş u huruşa getirerek gözünü buluttan ayıramaz olur. Ruy-i zeminden terfi' ederek buluta yaklaşmayı, heyet-i asliyesini bozmayacak kadar yavaş

[164]

yavaş okşamayı arzu eder. Vâdi ve cibâlde, mer'â ve tilâlde müsterihan uçan kuşlardan bulunmayı ister. Fakat heyhat!

Düşünür, içini çeker, etrafına bakınır, ufkundaki hüzün kalbindeki heyecanla birleşerek magmûmiyeti artınca artar. Buluta bir kere daha bakar. İki üç damla gözyaşı kirpiklerinin kenarında dolaştıktan sonra yanağından aşağı akıverir. Fakat kimin için; ne için ağladığını bilmez. Yalnız biraz kendi kendine oturup ağlamayı ister. Bir mahzûn, bir bilâz da, bir âşık-ı mehcûr de böyledir.

Ah! İnsan ne kadar münkalibtir! Demin ki meserretim şu hayalimle beraber mahvoldu gitti. Şu bulut efkârımı herc u merc etti. Ey bulut! Sen pek âlî, pek semâvisin! Evet sana benim:

“Ey ebr-i latîf reng-i seyyar”

“Pek şa’şa’lı nümâyîşin var!”

diyerek letâfetini alkışlamamak elimden gelmez. Ey bulut! Sen bir keşfî-i ateşin isen havayı hayat bahşâ sanadır yâ, âfitâb-ı ‘âlem-tâbın ziyâsı bir cû-canfezâ olur. Senin:

“Füşhat-kede-i sipihr içinde,”

“Deryayı ziyayı mühr içinde,”

“Mâhi gibi hoş sabâhatin var,”

“Dur dur! Ne çok seyâhatin var!”

Bû’d-ı mücerred dediğimiz ummân bî-payan içinde bir mâhî-i nûr efşân gibi sibâhat ve vezân olan nesîm ile âfâkî bir tarz dil-firibâne de seyahat edersin. Fakat ben medfenim olan bu zeminden nereye gidebilirim? Lütuf et tevakkuf ile de seni biraz daha temâşâ edeyim.

*

Ey bulut! Cevalângâhının vüs’atine mağrur olma. Vüs’at-i def’ sıkliti kâfil değildir. Zihnim şu mükevvenâtı istîfâb edemiyor. Daha doğrusunu söyleyim mi? Fikrim şu füşhat-serâyı ‘avâlimi kendisine pek dar buluyor. Sen kesâfetinle muzdarib, sıklitinle müncezibsın. Evet:

“Vüs’atte isen de muzdarıbsın,”

“Bir kuvvete sen de müncezıbsın.”

Fakat ben lemha-i basar kadar imtidâd edecek ömrümde letâfet denilen hissine müncezibim.

Sende de bir letâfet gördüğüm için sana da vakf-ı nazar-ı hayret eyledim. Meftûnunun! Fakat zannetme ki muzdarib değilim. Hemcinsimin içinde saâdeti

nispetinde felâketi olmayan yoktur ki ben olayım. Mes'ûdum lâkin yine pek mahzûnum!

[165]

“Var hissine benim de incizâbım;”

“Senden daha çoktur ızdırâbım.”

Mahzûnum dedim. Pek doğrudur. Hüzün ve elemimin derecesini ta'yîne deminden gözümden akan ve hâlâ akmak üzere bulunan şu yaşlarım kâfidir. Şu siyah taşın üzerinde yalnızca oturup da seni kendisine âşıkâne muhâttap addeden ve ne için ağladığını bile bilmeyen bir âdemde memnûniyet aramak çeşm-i zâlimde eşk-i merhamet aramak kabîlinden olmaz mı? Bana sabâvetten beri hem-dem olan hüzün ve gamdır. Biraz evvel yanımdan geçen hemcinslerim, beşeriyet kardeşlerim dönüp de bir kere yüzüme bakmadılar bile. Onlar safâlarını güle güle takip ediyorlar. Ben gözyaşlarımla âlâm ve ekdârımı tahrîbe çalışıyorum. Yâ Rab! Ruy-i zeminde bana teselliyet-bahş olacak gözyaşlarımdan başka bir şey yok mudur? Âh! Güzel bulut! Sana pek müteşekkirim. Zira sen:

“Birdenbire eyleyip tecelli,”

“Oldun bana levha-i teselli.”

Fikrimi târûmâr eden sevgilim yanıma gelir de “Ne için mahzûnsun?”derdi. Magmûm çehreme atfettiği nazarlar kalbime, rûhuma safâ-bahş olurdu. Elini omzuma dayayarak: “yüzüme bak” dedikçe meserret teşahhus etmiş de yanıma gelmiş zannedirdim. Bazen: “ Sen çiçeği seversin işte sana bir güzel çiçek!” dediği vakit “Evet severim. Fakat senin kadar değil!” demeye iktidârım olmazdı. Yalnız gözümden akan damla eşk-i meserret ne kadar memnûn olduğumu ifhâm ederdi. Fakat şimdi yanımda kimse yok! Yalnızım, yârsızım, mahzûnum. Mâziyi düşünmemeyi, istikbâle atf-ı nazar-ı dikkat etmemeyi kendi kendime o kadar va'd ediyorum da yine muvaffak olamıyorum. Âh! İnsan ne kadar bedbahttır! Ömr-i insan mâziye teessüf, istikbâle emniyetle mürûr eder. Şuracıkta, şu ıssız mahalde şu kara taşın üzerinde:

“Almıştı hayali ruy-i dildâr,”

“Bulmuştu kemâli cûş-ı efkâr;”

Fikir ve zihnim düşünmek istemediğim bir şeyle iştigâle başladı. Hep O. Nereye baksam nazarlarım kendisini taharrî ediyor. Gözümün önünden mütebessim yüzü, latîf nazarları ayrılmıyor. Her zaman yüzüme bakıyor. Söylediklerimi dinliyor zannediyorum. Âh! Ebr-i latîf! Seni şurada sevgilim görseydi ne kadar mütehasirâne temâşa ederdi. Seni henüz görmezden evvel mesrûrdum. Mesrûr olmaya

[166]

gayret ediyorum. Fakat firkat-ı yârî tasavvur bâdî-i te’essür oldu birdenbire:

“Güya uyuyormuşum uyandım,”

“Nagâh seni görünce sandım:”

“Reng-i ruh dil-berân şu anda,”

“Uçmuşta berkmiş asumânda.”

Evet! Güzel bulut! Nazar-ı mahzûnum sana mesâdif olur olmaz gurûb-ı şemsten iktibâs etmiş olduğun şu reng-i ateşîn ve şu arz-ı bihterîn beni hayran etti. Senin şu elvân-ı can-fersân-ı hakîlerin meftûn ettiği gibi asumanîler dahi müftehir ve memnûn eyler

Aşıklar ma’şûkâlarındaki halâvetle nasıl iftihâr eylerler ise asumânda senin ferah-fezâ elvânınla iftihâr eyler. Şu şa’şa’lı nümayışın az şâyân-ı iftihâr mıdır?

“Fahr eyliyor asuman seninle!”

“Hoş mevceli reng-i ruşeninle!”

Sen o kadar dil-firîbsin ki yer magmûm seninle kesb-i meserret, bir garîp sende tahsîl-i tesliyet eyler. Hatta:

“Görseydi bu reng ü şekli ressam,”

“Kalmazdı elinde sabr ve ârâm.”

Hâ’iz olduğun şu reng-i âlî ne en güzel bahar gülünde ne de en latîf hazân çiçeğinde vardır. Hakîkaten:

“Yok onda bu reng-i şâ’irâne,”

“Benzetmeye gelmez ergüvâna.”

Sath-ı arzda inzâr-ı dikkat ve hayreti celp eden bunca âsâr-ı bedi’aya mukâbil kâh kâh asumânda senin gibi yalnız letâfetten ibâret olan bulutları görünce bilâ-ihtiyâr :

“Açtıkça seni siphır mavi,”

“Gönlüm nasıl olsun semavî?”

Dememek mümkün müdür?

Ziyâ-yı âfitâb seni nasıl tenvîr ve tezyîn ediyorsa erbâb-ı nazarında:

“Pertev kesilip de ey ziyâ puş!”

“Etsem seni şöyle bir der âgûş!”

Arzusunda bulunmamaları kâbil midir?

Ey bulut! Hedef-i maksadın neresidir? Nereye gidiyorsun? Biraz sonra nazarımdan büsbütün gâ’ib olup gideceksin. Ben yine burada münferiden kalacağım. Yâremden haber veren yok! Gelip geçen rüzgâr, şu yükseklerden uçarak nağmeden olan kuşlar elbette semt-i yârdan geçmişlerdir. Sen? Güzel bulut:

[167]

“Nereden geliyorsun âh! Böyle?”

“Gördün mü o dil-sitânı? Söyle!”

Yine böyle nesimîn önünde gelirken, yârımı gördün mü? Söyle! Hâlime acı. Gözümün yaşına merhamet et de söyle.

“Nüzhetine yârdan geçerken,”

“Oldun mu o mehre sâye-fiken?”

Beni suy-i dil-dâre îsâl etmek için:

“Bir dağ başına tenezzül etsek”

“Alsan da beni o semte gitsek!”

Olmaz mı?

Sen bunca zamandır Şu hâkk-i siyaha akıttığım gözyaşımd değil misin? Sen de benim yaşadığım zemine mürtebitsin! Buradan bir zerre gâib olmaz. Yine gün olup da Şu zemine inecek değil misin? Şu deredeki su ile senin beyninizde, seninle benim gözümün yaşı arasında ne fark var? Hepsi gözyaşı, hepsi su, hepsi bulut değil midir? Şu senin sahtin menşe-i, Şu nebâtât ve hayvanâtın mevlidî seninle benim mebdem bir değil mi?

“Biz yerli değil miyiz? Refikiz.”

“Hemhal değil miyiz? Őefikiz.”

Bir âşık Şâyân-ı merhamettir. Ey sehâb bilâ pervâz! Beni almak için tenezzül et! Mazlûmane istirhâm edenlere asumanîler bir nazar-ı Şefkatle bakarlar. Melekûtîler elbette sâfillerden ‘âlidirler! Gel. Gitme. Beni yalnız bırakma, demek istiyorum ki:

“Sâyende inip makam-ı yâre,”

“Bulsam dil derdnake çâre!”

Beni der-i devlet-karar-ı yâre indir de sen yine çık! Benim senden istediğim yalnız beni yârime îsâl etmekten ibârettir. Şu kadar bir lütfu dirîğ etme. Sana va’at ediyorum ki:

“İndir de beni o gülistâne “

“Sen durma yine çık âsumâna!”

Bir insanın saâdeti matma’-ı nazarında bulunur. Benim nazarım makâm-ı yârda, saâdetim de o diyârdadır. Eminim ki:

“Mes’ûd edecek beni o yerde,”

“Hâriçte geçen zaman hederdir.”

Bir âşık yârinin kurbunda oldukça mâdem el-hayât mesrûrdur. Gecesi gündüz, gündüzü abd-i ekberdir. Lezzet-i ömür hem-bezmî-i yâr ile bilinir. Yârinin yanı başında bulunan bir âşık gülerse yârinin meserreti için güler. Ağlarsa kendi meserreti için

ağlar. Yârin yanında bulunmayan bir şey varsa o da gamdır. Her âşık mehcûr benim için de orası:

“Her türlü safâyı muhtevîdir.”

“İndimde be-hesşt-i dünyevîdir!”

Bir âşıkın nazarında yâri cihândan cihânda yârinden ibâret olduğu için:

“Tercîh ederim bütün cihâna,”

“Demekte hürriyeti elbette elindedir.”

Rıza

33 MÛTENEVVÎ'A

33.1 KÛFÛR VE İMAN

-Mâba'di -

-7-

33.1.1 “Nasrâniyet ve Uluhiyyet”

Fikr-i ulûhiyete dâir buraya kadar vermiş olduğumuz ma'lûmât nazar-ı muhâkemede icmâl edilecek olursa görülüyor ki en eski milletlerden beri az çok fikr-i ulûhiyet her kavim nezdinde bulunmuş olduğundan bunların hiçbirisinde “küfr-i mutlak” denilen hâl vardı denilemez. Zaten “küfr” ve “inkâr” demek Cenabıhakk'ın vücub-ı vücuduna nazar-ı dikkati celb ve irşâd edilmiş olduğu halde ya tecâhül ya 'inâd ile o irşâdı red ve inkâr demek olup eğer kendisini mezillet-i hayvaniyeden hiç kurtaramamış olmak derecesinde vâdi-i vahşette kalmış olan bir halk tasavvûr olunur da onda dahi hiç fikr-i ulûhiyet bulunmaz ise bu halkı küfr-i mutlak addetmekten ise anadan doğma bir divâneye benzetmek daha münasafâne bir teşbîh sayılmaz mı?

Ya öyle ise de mukaddeme-i kelâmımızda beyân eylediğimiz dinsizlik modası nereden çıkmış?

Biz zannetmek istiyoruz ki bu modanın zuhûruna da te'essüsüne de terkinde de en ziyâde yardım eyleyen şeylerin en büyüklerinden birisi bazı mezâhib-i Nasârâ'nın sehv-i ictihâdları olmuştur. Burada biraz izâhât verecek olursak küfr-i mutlak derecesinde 'inâda varmak gayretinde bulunan bazı fikr-i şeytaniyet erbâbıyla onları taklîd eden şakilerin kendilerini ne sûretle ma'zûr göstermeye çalıştıkları dahi görölüyor anlaşılıyor.

Yukarıki fıkramızda beyân olunduğu üzere zaman ve ba'd ve âdet gibi şeyler havsala-i idrâkimizden hâriç oldukları halde yine mahlûk olduklarına nazaran evvela Cenabıhakk'ın kudreti arşa kadar müstevlîdir hükmündeki âyetten dahi istidlâl olunur ki bütün kâ'inâtı muhît olması

[169]

lâzım gelir. Bu halde Nâsârâ'nın ulûhiyeti yalnız bir âdeme sığdırabilmeleri fikri nerede kalır? Sâniyen Cenabıhakk için evlada ihtiyaç görmek bilâhîre bir de babaya ihtiyaç görmeyi müstelzim olur. Zira fikr-i übüvvet fikr-i bünüvvet tıbben müstelzimidir. Kâim-i bî-zâtih olması nefsü'l-emirde zarûri olan ulûhiyeti bir baba ile ikâme fikri hangi mantıka tatbîk edilebilir.

Sebeb-i bâri için vücut hem de fenâ-pezîr olmaya ölmeye müsta'id bir vücut farz etmekle şân-ı ulûhiyetin levâzım-ı zarûriyesinden olan ezeliyet ve ebediyet nerde kalır? Oğulluk gençliği babalık ihtiyârlığı ve gençlik çocukluk tarîkîyle hudûsi ve ihtiyârlık ise ölüm tarîkîyle fenayı müstelzim olduğu halde ezeliyet ebediyet gibi zihinleri hayrette bırakacak sıfatlara karşı ulûhiyet şânı tenkîs edilmiş olmaz mı?

İşte Nasrâniyet'in ekonim-i selâsesi bütün izhân-ı benî beşer için en kadîm zamanlardan beri eserden müessere intikâl sûretiyle ve sûr sâire ile peydâ edilecek bilmiş olan fikr-i ulûhiyetin hiç birisine kıyas kabul edemeyerek ve kâffe-i u'lûmdan hiç birisine tatbîk ve tevfiik olunamayarak binâen'aleyh "Ulûhiyet bundan ibâret ise böyle ulûhiyet olamaz" i'tirâzına yol açmış ve bu i'tirâz büyüye büyüye elyevm

Avrupa’da vücudunu ve oradan her tarafa intişârını kemâl-i teessüfle gördüğümüz dinsizliği meydana çıkarmıştır. Yani küfr-i mutlak hem aklen ve hem de tıbben muhâl ender muhâl iken bunu bir küfr-i taklîdi sûretinde revâcgâh-ı âleme sokmaya mahzâ Nasârâ’nın hataları sebep olmuştur.

- 8 -

33.1.2 “Voltaire Küfr-i Mutlak”

Küfr-i mutlaktan söz açıldığı ve işin hükemiyâta dahi tatbîkine girişildiği zaman hâtıra Voltaire gelmemek kâbil midir? Evvel Voltaire ki Nasârâ’nın nazarında “kâfir-i mutlak” olmak hükmüyle kat’iyen mahkûmdur.

Vâk’â Voltaire diyânet-i Nasârâ’nın aleyhine davranmış olduğu nîze-i hâmeyi ömrünün sonuna kadar elden bırakmayıp hiçbir an bu nîze-i cân-sitanı hasmının can-gâhına saplamaktan gaflet etmemiştir. Hatta husûmetini yalnız Hristiyanlığa da hasretmeyerek sâir dinler ‘aleyhine ve bu sırada din-i İslam ‘aleyhine bile yazmıştır. Lâkin Voltaire bu vâdi-i husûmete sevk eden şey mahzâ Nasârâ’nın tasavvûr ve tahayyül eyledikleri ulûhiyete zihne sığdırılması muhâl ender muhâl olan şeylerdir. Diyânet-i sâire haklarındaki husûmeti dahi sâir dinlerin ve ezcümle İslamiyet’in tanıdığı ma’bûd

[170]

dahi Nasârâ’nın ma’budlarına müşâbihtir gibi bir yanlış i’tikadda bulunmasından neş’et etmiştir.

Biz i’tikâd ve iddi’â etmek istiyoruz ki eğer Voltaire Müslüman doğmuş veyahut Müslümanlığı bihakkın ta’lim etmiş olsaydı mehleke-i küfre dûçar olmak

şöyle dursun en mu'tekid bir Müslüman olurdu. Ne hâcet? Kudemayı İslam meyânında bunca Voltaire bulunduğu halde bunlardan hiç birisi hâşâ küfr ve delâlet vadilerine sapmayıp ilim ve hikmette ne kadar ta'ammuk etmişler ise dinlerine o kadar kuvvet vermişlerdir.

Voltaire Arapçadan harf-i vâhid bilmediğini i'tiraf ederek Kur'an hakkındaki vukûfu İslam'a dair olan ma'lûmat-ı Avrupa tercümeleri üzerine mübtenîdir. Bu tercümelerin ise her biri bir garaz-ı mahsûsu üzerine tahrîf edilmiş oldukları burada tafsîle muhtaç değildir. Bununla beraber Voltaire bir din ile mütedeyyin olmak lâzım gelse İslamiyet'i tercih edeceğini düşünmek derecesinde dinimizi kabule karîn görmüştür.

Kilisenin halka ma'bûd tanıttığı zât veyahut zevât hakkında Voltaire'nin i'tirazâtı gerçekten kendi aleyhine enzâr-ı şiddeti celb edecek derecede olmasına mukâbil acaba Voltaire Cenâb-ı Ma'bûd-ı Hakîkî hakkında hiçbir fikir peydâ etmemiştir.

Biz Voltaire'nin bir kıt'asını görüyoruz ki harfiyen tercümesi şudur:

“He şey bir Allah'ın mevcûdiyet-i ezeliyesini i'lân ediyor. O'nu anlamak mümkün olmadığı gibi bilmemek dahi mümkün değildir. Kâinâtın sadâsı onun kudret ve 'azametini mu'lindir. Kalplerimizin sadâsı da ona prestij lâzımdır diyor.”

Şu kıt'a bir hakîm-i müslime gösterilse Voltaire'nin küfr-i mutlak ile kâfir olduğunu hükmedebilir mi?

Acaba Voltaire “ما عرفناك حق معرفتك يا معروف” (mâ 'arefnâke hakke ma'rifetike yâ ma'rûf) kelâm-ı âlisini işitip de mi bu kıt'ayı yapmış? Kâinâtı doldurmuş olan ma'rifetiyle beraber hakîkatini irfân-ı mümkün olmayan zât-ı ecl-i a'lâyı bu sûretle tanımak Voltaire gibi ikfâr-ı men-fil-arz da görülüyor ise artık mukallidîn-i keferenin küfr-i perdâzlık sûretindeki taklîdleri taklîdin de en soğuğu addolunur.

33.1.3 “Ulûhiyet Hakkında ‘Akide-i İslamiye”

Bir milleti dünyada ahirette cismâniyeten rûhâniyeten nâil fevz ve necât edecek Ahkâm-ı Celile ve hakîkiyenin kâffesini câmi’ olan Kur’an-ı Azimüşşân da usû’l-esâsı imân olmak üzere Cenabıhakk’ın varlığı ve birliği o kadar

[171]

bedihî bir sûrette ispat olunmuştur ki eğer küfr-i hakikî ile kâfir-i mutlak bir âdem farz olursa bu meseleye dair olan âyât-ı Kur’an’iye o âdeme gösterilse mu’ânide ve mükâbereye varmadığı sûrette nûr-i i’ mân ile münevver ve şeref-i hidâyetle müşerref olmaması asla ve kat’â mümkün olamaz.

Eserden müessere intikâl kâide-i kadîmesinin en mükemmel Kur’an-ı Âzimüşşânda bast olunur. Enzâr-ı dikkat ve hayretimiz asgar-ı mahlûkâttan ekber-i mahlûkâta kadar cümle hakkında celb ve davet eyliyor.

Antolojinin ‘akaid ve ahlâk-ı ümem tedkîkatıyla fikr-i ulûhiyeti ispat için ettiği hizmetin daha mükemmeli Kur’an-ı Âzimüşşân’da görülüyor. Evvelinin küfür ve imanları cihetinden âkibet halleri neye münce olduğına inzâr-ı dikkatimizi celb olunarak i’tibâr ve intibâhımız tavsiye buyrulur.

Kendi varlığımızdan hâlikimizin varlığını istidlâl ve ispat kaziyesi Furkân-ı Kerim’de o kadar mükemmel olarak bast ve temhîd ediliyor ki tevlîdimizden mukaddem rahm-i mâderde nutfе ve mudga halinde bulunduğumuz zamanlara kadar keyfiyyet-i aferin-neş ve perverişimiz nazar-ı hikmetimize konuluyor.

Merâtib ve derecât-ı ‘ukûldan hiç birisi farz olunamaz ki Kur’an-ı Âzimüşşân o mertebe-i akla göre vücûd-ı bâriye fikr-i nazarı celb edemesin. Ma’hazâ hükemiyât-ı Kur’aniyenin derecesi yüksele yüksele o kadar te’âlî eder ki olur olmaz

akl-ı beşer bu derece-i âliyye kadar te'âlî edemediğinden “Onun te'vîlini Allah'tan başka kimse bilmez. Bir de ‘ilimde rûsûh peydâ edenler bilir.” buyrulmuştur.

İlimde rûsûh peydâ edenler kimler olacağına dâir birçok akvâl bulunup en kavisi ise fikr-i nazar-ı beşerin şâmil olabileceği ma'lûmât-ı mümkünenin kâffesini zihninde icmâl etmiş olanlar olacağından ibâret olan kavldir. Binâen Âlâ Zâlik ulûhiyet hakkında mevcut olan ahkâmı te'vîl ve izâh husûsunda asırların terakkîyât-ı ilmiyesine tab'iiyyeten ulemâyı İslam Peyderpey beyân-ı efkâr eyleyerek bugünkü günde ise ‘ulûmu İslamiye ulûhiyet-i hakikîyeyi herkese o kadar mükemmel olarak ta'lîm ve tefhîm edebilir ki gerek Nasârâ'nın ve gerek edyân-ı sâirenin bu meseleye dâir muktedir olabilecekleri tefhîmâtın taglîz-i zihninden başka hiçbir şeye yaramayacağı mertebe-i bedâhete vâsıl olur.

Zurâfadan geçinmek isteyen bazıları “يد الله” (Yedullah) gibi bazıları âyât-ı kerîmeden ve “سميع” (Semi') “بصير” (Basîr) misüllü sıfât-ı uluhiyeden intikâl

[172]

eyleyerek Voltaire'nin Hristiyanlık hakkındaki zerâfetini hâşâ bize dahi satmak isterler.

Ma'lûmdur ki Nasârâ Cenabıhakk'ın bizi kendi sûreti gibi yaratmış olması hakkındaki rivâyetten yanlış ma'nâ çıkararak “Öyle ise Cenabıhak dahi insan sûretindedir.” derler ve Hazret-i Mesih'in hâşâ ibnullah olması rivâyetinden bir kat daha saparak “İşte oğlu da insan sûretinde değil midir?” diye butlânlarını bittakviye bazı levhalar üzerine yine Cenabıhakk'ı ak sakallı bir ihtiyâr sûretinde tasavvur ve tersîm ederler.

İşte Voltaire bütün kâinâtı muhit olan ve binâenaleyh hiçbir hudûd ile mahdûd olmayan ve bu sebeple bir şekil ile teşekkülü dahi tasavvur ve tahayyüle sığmayan Vâcib-i Te'alâ ve Takaddüs Hazretleri'ni hudûd ile mahdûd ve şekil ile müteşekkil kılmaya çalışan efkâr-ı Nasârâ'yı bi't-tezyîf “Cenâbı Hakk bizi kendi sûretinde yaratmamıştır. Belki biz Cenabıhakk'ı sûretimizde yaratmışızdır.” demiş ve

söylenen sözün ma'nâyı hakikîsini doğruca anlamak için bile ihtiyâr külfetine tenezzül buyurmayan bazı zevzekler bu sözü bize dahi tatbîk etmeye yeltenmiştir.

Vak'â mütekaddimîn-i 'ulemâdan bazıları Cenabıhakk'ın eli var ise de bize benzemez ve gözü kulağı var ise de bize benzemez olduğunu rivâyet etmişler ise de “يدالله” (Yedullah) olduğunu pek meydanda bulunduktan fazla semi' ve rü'yet gibi kuvvetlerin dahi Kur'an'da Cenabıhakk'a isnâd olunuşu onların anladıkları ma'nâyı asla benzemez.

Cenabıhakk Semi'dir Basirdir. Fakat semi' ve rü'yet denilen şeyler dahi birer mahlûk olduğuna göre Cenabıhak kendi eser-i mahâret ve san'atı olan kuvâ-yı mahlûka ile tezyîn etmiş değildir. Hâlık Semi' Hâlık Basirdir. Rü'yet denilen şey kendi mahlûku olduğuna göre zât-ı ecl-i a'lâsı bu kuvvetten mahrûm farz olunamayacağı ve havsala-i idrâkimizden hâriç olan kâ'inât bile rü'yetullaha mukâbil bir zerre kalacağı cihetle zât-ı rubûbiyetine “Basir” sıfatı bizim 'ukûlumuzdan ta'akkul edebilmesi için isnâd olunmuştur. Cenabıhak işitir. Fakat dinlemeye muhtâç olmadığı halde işitir. Görür. Fakat bakmaya muhtâç olmadığı halde görür.

Şu hâlde Hakk-ı Cell ü A'lâ Hazretleri'ni ak veya kara sakallı insan veya sâireye benzer bir vücut olmak üzere tasavvur-ı İslam'dan bilkülliye ba'iddir. Hatta vücut-ı rabbanisi şöyle mi ola böyle mi ola diye düşünmek bid'at ve büyük günâhtır.

Cenabıhakk'ın bu kâinâtı ne sûrette

[173]

yaratmış olduğu havsalâ-i idrâk-i beşerin hâricindedir. Akıl gibi rûh gibi kendimizde mevcut birtakım kuvâ-yı mahlûkanın bile birer emr-i rabbânî olduğu beyân-ı âlisiyle insanlar için ta'akkul meysir olmamak muktezâyı hilkat-i beşerden olan bu misüllü şeylerde sa'î abeste bulunmak müdakkikîn-i İslam'ın ruhsat vermeyeceği şeylerdendir. Akıl gibi rûh gibi mesâil-i tedkîkat-ı psikolojikiye neden ibâret ise onunla iktifâ olup yoksa bu bâbda dînen ma'lûmât-ı istihsâlinde ısrar edenlere

“Bunlar emr-i rabbanîdirler” sözüyle iktifâ olunur ve edyân-ı sâire papazları gibi ‘indî birtakım evhâm ile teşviş-i izhân edilmez.

Kâvanin-i tabîfyeye gelince Cenabıhak kâinâtın hilkatini itmâm buyurmuş olduğu gibi onun tabi’ olacağı kânunı dahi itmâm buyurmuştur. “Şems kendi müstekarrî üzerinde cereyân ve deverân eder. Kamer ise biz ona menziller takdîr ettiğimizden hîn-i deverânında yine münzel olana rucû’ eyler” tarzındaki âyât-ı celile kâvanin-i tabîfyenin tamame-i mevzu’iyetine daldırlar. Vazi’î Hakk Te’âlâ Hazretleri olan işbu kanun-ı tabîat-ı ahkâmı asla tebeddül etmez. Hiçbir vakitte ceviz ağacı hurma vermez. Hurma ağacında ceviz husûle getirmez. Ma’hazâ kânun-ı tabîatın ahkâmı lâyetegayyer olması Cenabıhakk’ın her şeye kâdir olması şânına dahi halel getirmez. ‘âdetullah kânun-ı tabîatın devam-ı ahkâmı cihetinde câridir. Arada buyurmuş olsa kânun-ı tabîatı değil onun ahkâmının tecelligâhı olan ‘avâlimi bile bir anda tağyîr ve mahv nâ-bedid eder. Fakat bu iradeyi Cenabıhakk’a icbâr edebilmek kimin haddine düşmüştür.

Hakk Te’âlâ Hazretleri insan için takvim-i ihsân buyurduğu gibi akıl ve hikmet dahi ihsân buyurarak insana bir ihtiyâr bir irâde vermiştir. Vâk’â insan elini kaldırmaya bile mahzâ irâde-i ilahiye ile muktedir olur. Ancak bu bâbdaki irâde-i ilahiye insanın yalnız elini kaldırabilmek iktidârıyla muktedir olmasındadır. Elini bir ‘acize muâvenet için kaldırmak ile bir mazlûma zulm için kaldırmak ihtiyâr ve irâdesi insanın kendisine verilmiştir. Bu iki irâdeyi Avrupa hükemâsı yekdiğerinden tefrîk için evvelkisine “mevhube-i tabîfyeye” ve ikincisine “irâde-i insaniye” derler. Biz ise evvelkisine “irâde-i külliye” ve ikincisine “irâde-i cüz’iye” deriz.

İnsan irâde-i cüz’iyesiyle hür mutlaktır. Her halinden her karından kendisi mes’uldür.

[174]

bu mes’uliyeti münasebetiyle huzur-ı Rabbâniye’de hiçbir şefi’î yoktur. Meğerki şefaât için Cenabıhak ruhsat vere. Bu halde ise kendisini kurtaracak olan şey yine doğrudan doğruya merhamet-i ilahiyedir demek olur.

İslam'ın Cenabıhakk'a olan i'tikâdı iktizâsınca Allah ile kul arasında kimse giremez. Papalık makamı yoktur. Vaftiz yoktur. Günah çıkartmak yoktur. Ahiretin intihârları yoktur. İmâmet için yalnız cemaâtin kabûlü meşrûl olup insan kendi kendisinin de imamı olabilir. Hükmüne başkalarını icbâr edememek şartıyla âyât ve ehâdisten ictihâda kadar salâhiyet-i diniyesi vardır.

İşte fikr-i ulûhiyet İslam'da bu kadar mükemmel olduğu ve Avrupa hükemasının “Compatilation” dedikleri vecihle Cenabıhakk'ı tefekkür hususında istediği gibi nâil-i ni'met vâlih ü hayret olmaya hür bulunduğu cihetle İslam'da bir âdem ne kadar ta'lim ve tefennün etse ve i'mâk hikmetin ne kadar dibine dalsa küfr-i mutlak cihetine sapabilmek şöyle dursun küfr-i taklid-î erbâbını bile kamâl-i nefretle reddederek nur-i îmanı saykal tevhid-i nâm ile bir kat daha parlatır.

Ahmet Midhat

34 HÛŞE ÇİNÎ

34.1 ÇİN'DE TE'MİN-İ ÂFİYET

Te'min-i 'âfiyet için her memlekette birtakım ihtiyâtlarda bulunulup hele Avrupa zenginleri hânelerine mahsûs maâşlı tabîbler dahi bulundurarak ihtiyaç görüldüğü anda tabîbini celb ile te'min-i sıhhat ve âfiyet eyledikleri ve fakat sunûf-ı sâire-i ahâlinin hasta olmadıkça etibbâyı der-hatır eylemedikleri ma'lûmdur. Çin ahâlisi ise etibbâyı ten-dürüst ve sıhhat ü âfiyette oldukları zaman düşükleri ve inhirâf mizâçları esnasında dahi kendilerini etibbâya düşündürdükleri Paris gazetelerinde manzûrumuz olmuştur.

Mezkûr gazetelerin rivâyetlerine nazaran Çin Ahâlisi umûmiyetle vâridât ve kazançlarından bir miktar şeyi etibbâya tahsîs ile sûret-i muntazamada te'dibe eylemekte ve hasta oldukları zaman tabibe hiçbir hak tedavi vermemekte derler ki bu 'âdet-i etibbânın hastayı son derece dikkat ve gayretle tedavi etmesini ve uzun uzadıya bâlîn ızdırapta bırakmamasını icap eylemekteymiş. Çinlilerin bu âdetleri

hakikaten sezâvâr-ı tahsîn ve taklît bir keyfiyettir. Çünkü bizde bir hasta için tabip celb olunduğu zaman tabîbin o hastayı iyi etmekten ziyade te'min-i menfeât için bî-çareyi uzun uzadıya

[175]

yatakta yatırmakta oldukları ekseriyetle müşâhede olunmuş ahvâlinde dir.

Bu 'azîm Çin imparatorluğunun memâlik vasafisinde bazı âdetler daha vardır ki hakikate şâyan-ı istiğrâb görünüyor. Zikrolunan memleketlerde tabîpler hâneleri önünde sene içinde hastalınca ne kadar vefiyât vuku' bulmuş ise o miktar kandil-i îkâdıyla meskenlerini tenvîr ederlermiş. Bir bîçare marîz kendisini tedavi ettirmek üzere etibbâhaneleri önüne geldiğinde bu hâneler önünde îgâd edilmiş bulunan ve her birisi bir hânemânın sükunmuş bulunduğu delâlet eyleyen ma'hûd kandillerin kesretini görerek kendisini dehşet istilâ eylemiş bulunduğundan hiçbir tabîbin hânesine girmeye cesâret edemez. Nihâyet kapısı önünde yalnız altı kandil asılmış bir hekimhânesi görünce cesâretini toplayarak hekimin yanına girer ve beyinlerinde şu sûretle bir müşâfêhe cereyân eyley:

Marîz – Zât-ı âliniz şehrin en muktedir en hâzık tabîbi olmalısınız. Zira kapınız önünde pek az kandil vardır?

Tabîb – Hüsn-i teveccühünüze teşekkür ederim. Fakat şurasını beyân etmek isterim ki bendeniz bu hâneye daha bu sabah nakleyletim.

*

34.2 ATVEL-İ ÖMÜR

Doksan yaşında adama ender olarak tesâdüf edilebilmekte olan bir zamanda Paris'te yüz yirmi üç yaşında bir kadının الحالة هذه (elhaletü hazîhi) bir hayat olduğu Paris gazetelerinde ma'al-istigrâb görülmüştür. İstigrâbımızı celb eyleyen şey böyle tam bir ve bir rubu'i asr-ı müddet yaşayıştan da ibâret değildir. Mezbûrenin henüz

kötürüm olmak ‘ateh götürmek gibi icâbât-ı zarûriye-i şeyhûhetten dahi bil-küllîye biri bulunup hâlâ san’atıyla yaşamakta olmasındır.

Ay bu kadının sanatı da mı var dediniz?

Evet! Hem bu kadının sanatıda gâyet nâzik bir san’attır. Bu sanatın sermayesi müesser söz söylemek ve celb-i merhamet ve mürüvvet edecek kadar sızlanmaktır ki bu kadar cerbeze ancak bizim ma’hud Zenbilli Hâfız Efendi gibi kırk yaşında aklı fikri yerinde bulunan dilencilerimizde bulunabilir. İşte mezbûrenin sanatı da sâillik gibi bir san’at-ı nâzikedir.

Paris gazeteleri böyle ender olarak tesâdüf edilen bir kadının bu sûretle sürünmemesi için mezbûreye bir miktar maaş tahsisini ihtâr ve teklîf etmektedirler.

Merkûme gençliğinde Fransız ordusunda

[176]

“Cantaunire” denilen ve askere şarap tevzi’ eylemek vazifesiyle mükellef olan kadınlardan olup bu hizmette haylice müddet-i istihdâm kılınmış ve müehheren tehhül eylediği cihetle bir o kadını gibi yaşayarak iki de erkek evlat dünyaya getirmiş ise de oğullarının ikisi dahi bundan altmış sene evvel muhârebede maktûl düşmüş olduğundan zavallı kadıncağz şimdi kimsesiz kalmıştı. Mezbûrenin tarîh-i velâdetî 1760 sene-i miladiyesi olduğu halde dinciliğini muhâfaza etmiş bulunması garâib-i tabiyyeden olmak üzere telakki olunmaktaymış.

*

Her gün mektuplarımızın üzerlerine yapıştırmakta bulunduğumuz allı yeşilli sarılı posta pulları kârî’inin elbette merak edecekleri bir keyfiyettir. Bu keyfiyet yalnız bizim kârî’lerimiz için merakı mûcib değildir. Dünyanın her tarafınca pek çok adamları merağa düşürmüş olduğundan ashâb-ı merak dünyanın her tarafında kullanılan pullardan birer mecmû’a yapmaya ve bu mecmû’alarda pulun en evvel

icâdından başlayarak bugünkü güne kadar ihtirâ' edilmiş bulunanları dahi mecmûalarında cem' eylemektedirler ki böyle bir mecmûa-i mükemmele dahi binlerce frank kıymeti hâizdir. İşte bu kadar merakı mûcib bulunan posta pullarının sebab-i ihtirâ' ve icâdı olarak bir Fransız gazetesinin yazdığı fikrayı bil-terce arz etmeyi fâideden hâli görmüyoruz.

Fransa krallarından on dördüncü Louis Makr kraliyeti olan Paris'i terk ile lâ-ecli'l-tenezzüh sâir bir mahale gittiği zaman ma'iyet-i kraliyede bulunan mabeyniciler ile me'murin-i sâire Paris'e gönderdikleri mekâtibi kral postasının kabul eylemesi için mekâtib üzerine birer işaret yapıştırmayı i'tiyâd etmiş olduklarından posta pulunun icâdı fikri ma'iyet-i kralının işbu işârâtından husûle gelmiştir.

Bunun üzerine 1654 senesinde bir ta'limât kaleme alınarak sene-i mezkûre ağustosunun on sekizinci gününden itibâren mer'iyü'l-icrâ olmak üzere neşrolunmuştur. Bu ta'limât ahkâmı ise Paris'in bir mahallesinden diğer mahallesine mektup bilet muhtıra göndermek isteyenler "Ücreti te'diye olunmuştur." ibâresini hâvî posta merkezlerinden alacakları bileti kolayca çıkarılabilecek bir sûrette mektuba rapt ederek ol-vechle me'muruna teslim edecek olurlar ise mektup bir sür'at-i fevkalâde ile mürselün-ileyh îsâl olunacağı ve alınacak cevabın dahi kendisine îsâl edileceği ve adedinden ibâret bulunmuştur.

Mehmed Cevdet

[177]

34.3 ISKÂT-I CENÎN

Iskât-ı cenîn tabî'at tarafından ta'yin ve tahdîd olunan vaktinden yani cenînin neşv ü nemâ bularak kesb-i hayât etmesinden evvel huluca sukûtu demektir. Henüz

kemâle reside olmamış meyvelerin zemine düştükleri gibi cenîn de kesb-i hayât etmemiş veya hayât-ı kesb ettikten sonra vefât eylemiş olduğu halde rahimde durmayarak hârice sukût eder.

Iskât-ı cenin esbâb-ı ma'neviye ve esbâb-ı cismâniye namlarıyla iki nev' esbâb tahtında vuku' bulur.

Esbâb-ı ma'neviye --- burada pek çok izâhât ve tafsilâta lüzum görmeksizin meserret ya keder, kıskançlık, birdenbire korku veya sevinç, hayret, hüzü, tefekkürât-ı müessere, kin, 'adâvet gibi ahvâl er geç ıskât-ı ceninî husûle getirebilir. Rahmin husûsuyla bir rahm-i hâmilin bütün efâl-i bedeniye ve a'zayı vücuda âmir ve hâkim olduğu tasavvur olunur ise ahvâl-i meşruhadan ıskât-ı cenînin husûlü pek çabuk anlaşılır.

Esbâb-ı cismâniye --- bu nev' esbâbın başlıcalarını zikretmekle iktifâ ederiz:

Sinn ---pek genç olan veya bil'âkis seni terakkî etmiş bulunan havatin ıskât-ı cenîne müheyyâdırlar. Zira evvelkilerde rahm-i cenîni hıfz ve himâye edecek ve neş ü nemâsına müsâid bulunacak bir halde değildir. İkincilerde ise rahim kuvvet-i tabiyesini ve elâstikiyyetini gâib eylemiştir.

Emzice ---demevîlerde ihtikân kesirü'l-vukû'adır. Asabîler 'ale'l-umûm hissiyât-ı şedideye mâlik oldukları gibi ihtinâk-ı rahme dûçar olanlar da çoktur. Safraviler emrâz-ı ma'neviye ve kara sevdaya mübtelâdırlar. Lenfâiler gevşek ve kuvvetsiz olurlar.

Elbise ---hamile olanlar çok sıkı elbise telebbüsünden ictinâb etmelidirler. Zira sıkı ve dar elbise cenînin 'uzûvuna mani' olduğu gibi bazen ıskât-ı cenîni bile dâ'idir. Burada âlafranga geçinenlerde kesretle müşâhede olunan korseden bahsetmek bile 'abestir.

Mâkalemiz ıskâtı cenîni tevlîd edecek esbâbı izâha mübtenî olduğu cihetle hâmile olmayan kadınların bile mide ve ciğerini birbirine karıştıran ve a'zayı

dâhiliyesini tağyîr eden meş'um ve menhûs korsenin hamilelere ne gibi bir te'sir hâsıl edeceğini erbâb-ı fikr ü mülâhazanın tasavvuratına terk ederiz.

Agdiye ---et'imanın mebzûliyeti hâmile muzır olduğu mefkûdiyeti dahi muzırdır. Su-i hazımdan ve pek ziyâde perhiz kârlıktan

[178]

ıskât-ı cenînin vukû' geldiği çok görülmüştür.

İmrâr-ı vakit --- her vakit gürültü patırtı ve çalgılı yerlerde bulunmak ve izdhâm içinde ta'yiş etmek cenîn hakkında tehlikeli olduğu gibi münferiden ve tenhâ mahalde müddet-i medîde bulunmakta muzırdır.

Hevesât-ı şehvâniyenin su-i ist'imâlî hâmilin ilk aylarıyla sekizinci ve dokuzuncu aylarında kesret-i mukârrenet pek muhâtaralıdır. Tahrikât-ı şehvâniyenin birdenbire sukûtuna veya rahme 'âdem-i iltisâkına sebep olur. Esnâyı mukârenette hâsıl olan ıspazmozlar cenînin ta'zuvûnu tevkîf ve işkâl-i tabî'yesini tağyîr eder. Ekser kavâbil esnayı hâmilede kesretle vukû' bulan mukâreneti her hamile hakkında az çok muzır gördükleri gibi kuvve-i şehvâniyesi gâlip olan nisvânda ıskât-ı cenînin tekevvününe başlıca bir sebep addediyorlar.

Verâset ve âdet ----vâlide veya büyük vâlideleri bir kaç kere çocuk düşürmüş olanlar haml-i kâzibe dûçar olurlar veyahut küçük bir şiddet ile çocuk düşürürler. Hele bir kere çocuk düşürdükten sonra ıskat-ı cenîni âdet edinmiş kadınlar pek çok görülmüştür.

Emrâz ---vücuda tarî olan bir hastalık hamil için dâima muzırdır. Ale'l-u'mûm emraz-ı rahmîye vakitsiz tevlîde bâ'is olabilir.

Soğuk sular içmek ve nâ-bemahal ayakları soğuk suya gats etmek ve birdenbire soğuktan sıcağa ve sıcaktan soğuğa çıkmak hâmile kadınlar için pek müzır olup ıskât-ı cenîni dahi tevlîd ettiği pek çok görülmüştür.

Kış geceleri sıcak odadan çıkarak oturmaya giden hanımlar 'azîmet ve 'avdet esnasında soğuk almaları ve binâenaleyh pek ziyade mutazarar olmaları muhtemeldir.

Velhâsıl havsalanın tağyir-i eşkâlî im'âyı galîzenin tahrişâtı, inkibâzât, sıkıntı, darbe, sukût, harekât-ı 'anîfe, sukunet-i mütemâdiye, raks, tegannî, ata binmek, araba ile gezmek şedid yorgunluk, sayha, aksırma, şiddetle gerinmek, yazıhâne, destgâh ve dikiş makinesi gibi şeyler önünde müddet-i medîde oturarak meşgul olmak, havası teceddüt etmeyen mahallerde bulunmak, hâmileler için oldukça muzır olan ahvâlden ma'dûddur. Havayı ciddi teneffüs eden köylü kadınlar havası teceddüd etmeyen izdihâmlı odalarda tandır başında oturan hanımlardan daha kârlıdırlar. Her hâmilenin mücanebet ve hazer etmesi iktizâ eden şeyleri söylemiş olduğumuzdan mücebince hareket

[179]

eden hanımlar kemâl-i suhûlet ve âsânî ile semere-i fevâidlerini iktitâf edebilirler.

Rıza

35 MEVÂDD-I FENNİYYE

35.1 HIFZ-I SIHHAT

35.1.1 Melbusât ve Fanila

Fanilanın vücuda olan te'sirâtı hasene ve muzirasını suhûletle anlamak için melbûsât hakkında bir fikr-i 'umumî hâsıl etmeyi lâzımeden addeyleriz.

Ma'lumdur ki melbûsâtımızı teşkil eden kumaşlar ipek, yün, keçi tiftiği, meşin gibi mahsûlât-ı hayvaniyeden yahut kenevir, keten, pamuk vesâire gibi mahsûlât-ı nebatiyeden mensûc ve ma'mûldür.

Bunların cümlesi vücudu bir sûretle ısıtmak içlerinden bazıları vücudun harâretini seri'an zâyi' ve bazıları betâitle teberrüd ederek harâret-i garîziyeyi muhâfaza ettiklerinden hıfzıssıhha ıstılâhınca evvelkisine yani vücudun harâretini seri'an zâyi' edene (vücudun harâretini seri'an hârice naklettiği için) nâkil-i harâret ve betâetle teberrüd ederek harâret-i garazîyeyi muhâfaza eden (vücudun harâretini hârice nakletmeyerek birçok müddet nescinde hıfz ettiği için) gayr-i nâkl-i harâret ta'bir olunur.

Bedâhidir ki yükten mensuc olan akmişe pamuktan ma'mûl olan akmişeden vücudu daha sıcak tutar. İşte bu bedâhete mebnîdir ki akmişenin nâkiliyet ve gayr-i nâkiliyetleri numara ve sırasıyla şu vecihle tertîb olunmuştur.

1 Meşin (vesâire mevvâd-ı debağiyeye)

2 Keten (kenevir kendir yulaf misüllü mahsûlât)

3 Pamuk

4 İpek

5 Yün (kuş tüyü)

İmdi meşin ve sahtiyândan ma'mûl olan melbusât, ketenden mensuc olan melbusât kadar vücudu sıcak tutamadığı gibi, ketenden mensûc olan akmişe pamuk mensûcat kadar sıcak ve pamuk mensûcat mensûcat-ı haririye kadar sıcak ve yine mensûcat haririye, yün mensûcat kadar sıcak tutamaz. Bu hâlde demek oluyor ki vücudu en ziyâde sıcak tutan yani harâret-i garîziyeyi seri'an hârice nakletmeyip nesci meyanında hıfz eden yün melbûsattır.

Hâlis yünden yapılan ve ekseriyetle cilde

[180]

melbûsat-ı sâireden ziyâde karîb-i telebbüs olunan öyle zannolunduğu gibi istenildiği zaman giyivermek ve hava azıcık ısınır ısınmaz çıkarıvermek gibi hâller hıfzı's-sıhha nokta-i nazarınca asla tecvîz olunur şeyler değildir.

On sekizinci asır etibbâsından Baufan demiş ki: “Fanila elyevm pek çok isti'mâl olunuyor ise de, mizâc, bünye nazar-ı dikkate alınmadığı için kavî tenderestleri za'îf ve mar'îz ederek fâide-i külliyesini mahv ve heba eylemektedir.”

Asrımızın etibbâyı meşhûresinden Mösyö de Quezin dahi Baufan'ın bu sözünü naklettikten sonra diyor ki: “Mösyö Baufan'dan yani yüz seneden beri fanila hakkında bir fikr-i mükemmel hâsıl olamamıştır. Kadın erkek genç ihtiyar fanilanın ne zaman giyebileceğini ve ne zaman çıkarılmak lâzım geleceğini hâlâ bilememekte olduklarını görüyorum.”

Filhakîka bütün Avrupa ile memâlik-i sâirede fanila sinn, cins, kuvvet, za'îf mizâc ve bünye asla nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınmayarak gelişigüzel kullanılmaktadır.

Fanilanın dikkat ve i'tinâyı ne derecelere kadar câlib olduğunu kârilerimize anlatmak için yün mensûcât hakkında biraz daha tafsîlâta girişelim:

Hıfzı's-sıhhaca müsbettir ki bir kumaş ne kadar yumuşak ve ne kadar kalın olur ise vücudu o derece sıcak tutar. Bunu Romfor mükemmelen ispat eylemiştir.

Binâenaleyh fanila hem kalın ve hem de yumuşak olduğu için vücudumuzu gâyet sıcak tutar. Hâlbuki ketenden ma'mûl olan mensûcât gayet nâkl-i harâret olduğu için harâret-i garîziyeyi hıfzedemeyerek adeta vücudumuzu hevâyı hâricî ile muvâzenette bulundurur. Yine hikmet ve sıhhat erbâbı nezdinde ma'lûm ve müberhendir ki bir nesc ne kadar rutûbeti câlib ise o derece vücudu tebrîd eder. Zira rutûbet buhara münkalib olmak için bir hararet aradığı ve bu harareti de vücudumuzdan âhiz ve iktibâs eylediği için vücudumuz harâret-i garîziyesini gâib ederek teberrüd eder. Bu husûsî biraz daha îzâh etmek üzere keten mensûcâtı ele alalım. Keten bâlâda tertîb ettiğimiz cetvel mûcebince ikinci derecede gayr-i nâk-i harâret olduktan başka melbûsât-ı sâiremize nisbeten en ziyade rutûbeti cezbe harîs

olduğundan ve cezbettiği rutûbet harâret-i bedeniyemizle tebhîr eylediğinden vücudumuzun teberrüd edip üşüyeceği bedîhidir. Hâlbuki fanila celb ettiği rutûbeti nescinde hıfzederek

[181]

tebhîr eylediği ve yumuşaklığını da gâib etmediği ecluden vücudu soğuktan muhâfaza eder.

İşte fanilanın bu gayr-i nakiliyet hasasını Jamonlu Doktor Fievre Belçika encümen etibbâsında 1855 senesinde kırâat eylediği lâyhada fanila hakkında uzun uzadıya ma'lûmât verdikten vücutta olan menâfi'î kesiresinden bahs eyledikten sonra: “Fanila isti'mâli tavsiye olunacağı vakit onun gayr-i nakiliyet harâret-i hassasını ve telebbüs edecek eşhâsın bünye ve mizâclarını nazar-ı dikkatten devir eylememek lâzımdır.” diyerek encümenin dikkatine havâle eylemiştir.

Fanilanın ne kadar mühim bir libâs olduğunu anlayacak kadar izâhât verdik. İmdi su-i isti'mâlinden ne gibi fenalıklar tekevvün edeceğini tedkîk edelim.

Bazı etibbâ fanilanın heyecan-ı kalb ve baş dönmesi gibi hâlât-ı tevlid edeceğini zu'm etmişler ise de bu hâl herkes de vuku' bulmayıp mütemâdiyen fanila telebbüs eden kavi ve demevî-i eşhâsta görülebileceğinde ekser etibbâ müttefikdirler.

Son baharda havaların biraz üşümesiyle güya vücutlarını soğuşun sademâtından muhâfaza etmek emeliyle fanilalarını giyenler ve birkaç gün sonra yaz günleri gibi sıcaklar görerek vakitsiz giymiş olduklarını zan ile tekrar çıkarırlar ve arkasında fanila bulunduğuna güvenerek açık saçık rüzgâr karşısında oturanlar ve bu gibi muğâyir hâlâtta bulunanlar fanila yüzünden göğüs ve bağırsak hastalıklarına dûçar olarak ne kadar mütezarar olacakları ednâ mülâhaza ile anlaşılır.

Fanilanın menâfi'ine gelince: Âdî eshâlarda fanila kuşakların ne derecelerde nâfi' olduğu herkesce ma'lûmdur. Basûr hastalıklarında dahi kalın fanila gömlek ve fanile don giymek nâfi'dir.

Şu kadar var ki hastalık mündefi' olduktan sonra fanilyayı gayet merdane ve vaktiyle terk etmelidir ki hastalığın nüksüne sebebîyet verilmesin. Bazı karın ağrılarında ve husûsuyla evca-i batine-i 'asabiyeden mide ve batnının üzerine sıcak suya batırılmış fanila vazetmek pek nâfi' olduğu gibi ale'l-'umûm mide ve bağırsak hastalıklarında fanila isti'mâl etmek cemî' vaktinde dâ'î-i şifâdır. Boğaz hastalıklarında ve bademciklerin iltihâbında boyuna fanila sarmak âdetâ mükemmel bir tedâvi-i âmiyane hükmündedir. Doktor Mösyö Dökezen diyor ki:

“Bademcikler iltihâbına mübtelâ olmuş bir adam

[182]

tanırım ki bir müddet boyun bağı makamında boğazında fanila taşımakla büsbütün kurtulmuştur.”

Tebevül siniri ta'bîr olunan bir nev' böbrek ve mesâne hastalığında ve teri mahveden bazı istiskâlarda vücudu terletmek için ekser etibbâ fanilyayı tavsiye etmektedirler. Sızılarda mufassal hastalıklarında ve nakriste ve iskorpit 'illetinde fanilanın isti'mâli pek nafi'dir.

Sıraca ve yılcık 'illetlerinde şişen mahalleri yumuşak fanila ile setrederek sarmak havanın te'sirinden muhâfaza ettiği için pek güzeldir.

Fanilyayı doğrudan doğruya cilt üzerine iktisâ etmek veyahut cilt üzerine ince bir gömlek giydikten sonra fanila telebbüs eylemek hakkında uzun uzadıya mübâheseler olunmuş ve kat'î bir netice hâsıl edilememiştir.

Fakat biz fanilyayı et üzerine giymeyip bir gömlek üzerine giyilmesini tercih ederiz. Zira fanilanın ne kadar yumuşak olsa pamuk bezi kadar olamayacağından pamuk bezden gömlek giymeye alışanlar için birdenbire ten üzerine fanila giymek cildi tahriş edeceği için muzır olduğu kadar müşkilcedir. Ma'hazâ ten üzerine giyilen bir fanila gömlek makamına geçmiş olacağından sık sık çamaşır değiştirmek pek lâzımdır.

Vücutları za'îf ve göğüslerinden marîz olanlar için fanılayı hiç terk etmemeyi tavsiye ederiz. Şu kadar var ki yazın gâyet ince yünden fanila telebbüs olunup kışın kalıncasını giymelidir. Zira göğüs hastalıklarına mübtelâ olmuş olanlar terledikleri vakit der-akab her tarafı kapalı bir mahalde tebdîl-i câme etmeleri iktizâ eder. Hâlbuki fanila teri kâmilen cezb ederek tebhirdede ettirmeyeceğinden bu gibi hastalara fanila elzemdir.

Fanılayı ne zaman giymek ve ne zaman çıkarmak lâzım geleceği mühim bir mesele ise de kışın giyip yazın çıkarılanlar için fanilalarını mayıs ibtidasında çıkarmalarını ve ağustos nihâyetinde bi-tekrar giymelerini tavsiye ederiz. Zira bu zamanlardan er geç çıkarılıp giyilir ise havaların birdenbire tebeddülünden bir hastalık zuhûr edebilmesi melhûzdur.

Fanila renkli olup olmaması meselesine gelince: Bu mesele çoktan hallolunmuş ve fanilaların renksiz yani beyaz bulunmasına karar verilmiştir.

Hâsıl-ı kemâl biz fanılanın isti'mâlini etibbâyı meşhûre akvâline tabi'iyeten suhûletle nezle olanlara ve kolaylıkla terleyip üşüyenlere

[183]

ve nahîfü'l- bünye olanlara ve öksürüğe dûçar olmuş bulunanlara ve ihtiyârlara – sû-i isti'mâl etmemeleri şartıyla – tavsiye eyleriz. Yoksa güya çocuklarını soğuktan muhâfaza etmek niyetiyle bî-çare ma'sûmları lüzumlu lüzumsuz fanilalar içine gark eden meraklı vâlidelere ve kâh giyip kâh çıkararak dil-nîşn gençlere ve hiç muhtâç olmadıkları halde arkasına bacağına fanila dolduranlara teessüf ederde hâtıme olarak şuracığa meşhûr Montaigne'inin şu: “Çocuklarınızı oynamaya terlemeye, rüzgâra, soğuğa, sıcağa, kara, güneşe alıştırmınız. Her şeye pek büyük bir kolaylıkla alışabilecek o cesur yavruları giyinmek, yatmak, yemek, içmek husûslarında nazlı büyütmeyiniz. Nâzik, nahîf olacaklarına bırakınızda varsınlar güçlü kuvvetli gürbüz heriflerden olsunlar!” sözlerini nakletmekle iktifâ eyleriz.

36 LETÂ'İF

36.1 HİKMET-İ DİNİYE ÜZERİNE MEBNÎ

BİR LATİFE

Zanûnî Efendiyi tanımazsınız â dört kelime ile size tanıttırırverelim:

Gayet zeki. Fakat hiçbir fenne intisâbı yok. Bu istiğnâ dahi zekasına iğtirarından neş'et eylemiştir. Ne ehl-i şerî'attır ne hikmet perest! Her meselede kendi zannı kendisine düstûr olmuştur.

Zanûnî Efendî uykudan uyanır gibi bir sûretle gözlerini açar. Kendisini bir âlemde bulur ki bizim bildiğimiz şu âleme benzer bir yeri yoktur.

– Acayip! Bana ne oldu? Esrar mı içtim? Ne ettim, diye etrafına bakıp dururken karşısına yirmi yirmi bir yaşlarında bir delikanlı çıkar.

–Hoş geldin evlâdım! Safâ geldin oğlum! Â ciğerparem bu kadar zamandan beri....

Zanuni Efendi de daha ziyâde bir hayret! Delikanlının lakırdısını keserek der ki:

–Evlâdınız mı? Ciğerpareniz mi? Amma yaptınız hâ, der bıyıklarınıza tarâvet ruyunuza nazaran benim gibi otuz yaşındaki bir adamın oğlu dinlese de küçük biraderi olabilirsiniz. Babam olmanız ise ne ba'îd şey!

–Telaş etme yavrum! Kendini burada görünce ilk hayret senin iz'ânın üzerine tesir eylemiştir. Haydi seni babama yani büyükbabana götürüyüm.

–Şimdi aklımı bozacağım! Hayır hayır!

Siz aklınızı bozmuş olmalısınız!

– Hiçbirimizin aklımızda bir şeyimiz yoktur. Gel diyorum. Şimdi hakîkati görür anlarsın. Zaten vâlidenden aldığı haberler üzerine büyük baban sana pek müştâktır.

– Canım! Nasıl vâlidem? Ben vâlidemin yüzünü görmüş değilim. Beni dünyaya götürürken....

– Gel diyorum gel! Eski dertleri tecdîd etme! Zâten o dertlerin hükmü de kalmadı ise de....

diye delikanlı baba kendisinden daha yaşlı olan oğlunun kolundan yakaladığı gibi çeker bir tarafa doğru götürür.

Büyükbabası olmak üzere takdîm olduğu zâtı zihninizde nasıl tasavvur edersiniz? Süt gibi aksakallı değilse de hiç olmaz ise kırsakallı ve ağa baba 'üvânına liyâkatlı bir şey diye tasavvur edersiniz, değil mi?

Hâlbuki ağa baba hazretlerinin dahi ancak yirmi sekizlik otuzluk bir adam olduğunu görseydiniz sizinde hayretiniz Zanûnî Efendinin hayreti derecesine varırdı.

Zanûnî Efendi bu ağababanın yanında on beş on altı yaşlarında gâyet güzel bir kız görünce asıl nazar-ı dikkat ve ehemmiyeti o tarafa çevrildi. Meğer bu mülk-i simâ kendi vâlidesiymiş.

Hayret ender hayret!

Fakat Zanûnî Efendi vâlidesi kendisini dünyaya götürürken vefât eylemiş olduğunu şöyle bir hayret zamanında dahi hâtırından çıkaramayacak bir sûrette bilmemiş olduğundan kadıncağıza âh! Ömrümün mahsûlü evlâdım! Daha ismin ne olduğunu öğrenmeksizin ve yüzünde bir ibtisâm-ı ferîştehane görmeksizin senden ayrıldım! Gel bâri mütehasir olduğum pûseleri şimdi eleyim” diye kollarını açıp boynuna sarıldığı zaman kendisi dahi vefât ederek şu halde dar-ı ahrette bulduklarını anladı. Kendi kendisine dedi ki:

Ben de vefât ettim hâ! Hem de “Nâss uykudadırlar. Öldükleri zaman bu uykudan uyanırlar.” denildiği vecihle âdeta uykudan uyanır gibi vefât etmişim!

Vefât etmiş amma Zanûnî Efendi henüz dünyayı da unutmamış. Hele böyle kendi akranı bir büyük peder ile kendisinden küçük bir pederi ve kendisinden daha pek küçük vâlidesi olduğunu görünce bunu dünya ahvâline hiç benzetemeyerek demişti ki:

Burada daha pek çok âbâ ü ecdâd ile mülâkât edeceğimizi de anladım. Hatta

[185]

birtakım amcalarım dayılarım teyzelerim halalarım gelecekler ki bazıları kundakta bazıları beşikte olacaklar ihtimâl ki akraba ve havîşanım meyânında cenîn bî- hayât halinde olanları da görülecek. Bu ne garip ne tuhaf hâl!

Eğer Zanûnî Efendi âlem-i âhirette biraz daha durmuş olsaydı vâk'â bu yolda garibeler dahi görecekti. Fena ağırlık basanlarda vâki' olan hâl gibi bir sıkıntılı hâl ile uykudan uyanarak gözlerini açıp da kendisini dünya evindeki yatağı içinde görünce kâbusun henüz bâkî olan tesirinden nâşî bir müddet kımıldanmaya dahi cesaret edememişti.

Nihâyet cesaretini toplayıp kımıldandı. Bir hayat olduğuna gereği gibi itmi'nân hâsıl eylediğinden sonra bütün bütün kalkıp yatağı içinde oturdu. Düşünmeye başladı.

Meğer birkaç gün evvel bir mecliste ahvâl-i âhiretten bahis olunurken efendinin birisi cennette büyük küçük herkesin otuz iki yaşında oldukları halde istirdâd-ı hayât edeceklerini der-miyân etmişte bizim Zanûnî Efendi her şey de kendisince bir hikmet arayarak bulamadığı halde o şeyi zihninde tezyîf ettiği gibi bu meselenin dahi hikmetini bulamayarak kalben vâdi-i istihzâyâ varmıştı. Rüyasında âhirete gidip de orasını da yukarıda beyân eylediğimiz sûrette görünce kendi kendisine dedi ki:

– Tam! âhirette büyük küçük herkes otuz iki yaşında olarak îade-i hayât etmelidir. Bu hâl pek lâzımdır. Zira böyle olmamış olsa kundaktaki çocuklar mesela sekizinci veyahut seksen sekizinci ecdâdımın henüz kundaktayken vefât etmiş biraderi olmak hasbîyle benim için eli öpülmek lâzım gelen bir büyük amca olacaktır.

Bu garâibe mahall kalmamak için cümlemizin otuz ikişer yaşımızda bulunmaklığımız pek doğru pek münâsip olur!

Ahmet Midhat

37 FIKRA-İ TARİHİYYE

37.1 “SELİM-İ EVVEL’İN KAHRAMÂNÂNE BİR TEMÂŞÂSI”

Cihânın nazar-ı hayretini cezb edecek hârikalar ibdâ’ıyla büyüklüğünü göstermekten hâli kalmayan kudret-i fâtıra bir zaman “Büyük Petro” denildiği vakit âlemin tanıyacağı bir dahîyeyi meydana getirmekle de izhâr-ı kemâl eylemişti.

Biraz tarih bilenlerin hâtr-ı nişânı olacağı üzere güya insanın yorulmak, usanmak nedir bilmesini dahi olabileceğini âleme bildirmek

[186]

için yaratılmış olan bu çalışkan imparator Rusya devletini yoktan var edercesine tahdîd ve tanzîm eylediği zaman Rusya’nın yeniçerisi demek olan “İsterliç” askerini ortadan kaldırarak yerine iktizâyı asra göre ‘asâkir-i nizâmiye tesisleriyle müceddedlerimizden Hazret-i Mahmûd Sânînin nazar-ı dikkatini celb edecek bir inkılâp vücuda getirmişti.

Efrâd-ı nizâmiyesini istihsâl makâsid-i âliyesine hizmet edebilecek bir hâle koymaya çalıştığı sırada idi ki bu yeni askerin tarz-ı harbini görmek, püsküreceği

ateşin derece-i tesîrini anlamak merakının sevkiyle iki fırka tertîp eyledi. Bunları bir meydanda karşıladılar. Bir ateş ta'lîmi icrâ ettirdi.

Erbâb-ı 'azmin en büyükleri yanında dahi küçük kalmayacak kadar gayretli olan, tuttuğu işlerde sâika-i tabî'atla ziyâdece ileri gittiği için akıl ve cünûn ne demek olduğunu ta'yîne pek muktedir olmayanlar lisânından Hazret-i Selim Evvel'in "yavuz" lakabını andıracak sûrette "deli" unvanını dahi alan Petro'nun öyle nümâyîşten ibâret bir ateş ta'lîmi icrâ ettirip görmekle kendini hîn iktizâda askerinin efvâc-ı a'dâ üzerine ne sûrette, ne şiddette ateş-bâr olabileceğini lâyıkiyle anlamış, mükemmel bir tecrübe icrâ eylemiş addetmesi kabil midir?

Meydanda mütekâbil duran fırkaların âsâr-ı gayret ve şecâ'atlerini hakkıyla görmek istiyordu. Bu maksadının husûlü için düşündüğü tedbiri derhâl meydan-ı icrâyâ koydu. Kendinin teâmi-i hurde-bînanesiyle iki fırkadan birinin efrâdı karşılarındaki fırka üzerine ellerinde bulunan tüfenklere kurşun indirip de öyle ateş etmeye başladılar.

İkinci fırka sûret-i tecrübenin değiştiğini içlerinden birkaç adamın maktûl ve mecrûh düşmesinden anlayınca pür-ateş-i tehevür kesildi. Mukâbele-i bilmisle şitâb etmek istedi. Yine Petro'nun igmâz-ı mâhirânesiyle bu firkanın efradı dahi atacak kurşun bulabildiler. Onlarda karşılarında kendilerine muâmele-i hasmânede bulunan arkadaşları üzerine dâne yağdırmaktan geri durmadılar. Ateş ta'lîmi ciddi bir harbe tahvîl etti. Meydan-ı ta'lîm kanlı muhârebe meydanı oldu. Tarafeynden yüzlerce adam öldü.

Petro makâsid-i cihângirânesinin husûlü uğrunda kurban etmekten çekinmeyeceği askerinin ma'rûf mâhiyeti olan bu muhârebe-i garîbeyi

[187]

karşıdan kemâl-i memnuniyetle temâşâ ediyordu. Tecrübesini dahl-i vahî veche ile icrâdan sonra ne için mukâtele etmekte olduklarını bilmedikleri halde artık göğüs göğse gelmiş olan fırkaları ayırtıp cenge hitâm verdirdi.

Bu tecrübe-i hunrîzânenin akıl ve hikmete ne kadar mutâbık olabileceğini mukâyese bize ait olmadığından o babda bir şey söylemek istemeyiz. Ancak fıkrada bir renk görmekteyiz ki hakîkaten câlib-i nazar-ı istiğrâb olacak derecede parlaktır. Hâlbuki Petro'nun bu kâbilden olan garâib-i ahvâli nâdir midir? Tarih-i husûsisini mütâla'a edenler bilirler ki Petro'nun 'azm-ı delirane ile sâha-i zuhûra getirdiği vukûâtı insan okuduğu vakit nazar-ı dikkati vakfe-dâr-ı hayret pek çok noktalara tesâdüf edebilir.

Ezcümle aksâ-yı metâlibi olan cihete doğru basîretkârane ilerlemek için her şeyi herkesten evvel bizzat öğrenip milletine her husûsta en muktedir bir mu'allim kesilmeye çalışmak muktezâyı hilkatî olduğundan Rus millî için fûnûnu bahriyeyi hemen hiç yokken tesis eylediği sırada nazariyât-ı fûnûn-ı mezkûreyi terekkiyât zamanın müsâ'id olduğu derecede tahsîl ettikten sonra bir sefine üzerinde icrâ-yı 'ameliyyât ile de birçok uğraşmamış mıdır?

Ya bir geminin kazaya uğrayarak nasıl gark olup gittiğini görmek merakıyla "neva" üzerinde kumanda etmekte olduğu bu sefîneyi kasten batırıp da kendi kendini ilkâ eylediği şu tehlikeden pek güç hâl ile tahlîs-i can edebilmiş olmasına ne diyelim?

Bazı ukalânın mecnûnâne vasfına şâyân görecekları böyle cesaretleri, tecrübeler bir adamın mâlik olduğu hiss-i bülend-i cesûrânenen ileri geleceğinde şüphe edilmese de bu hâl fevkalâde Rus milletince bir mislî daha görülmemiş olan Petro dâhiyesine münhasır kalmıştır.

Rusya'yı zât-ı şekime bir devlet-i 'azîme heyetine koyarak heybet-endâz-ı cihân etmiş olan bu nâire-i nâdire-i tabî'atın intifâsından sonra Rusların kendisine ne dereceye kadar pey-rev olabildikleri Rus tarihine mürâca'atla mukâyese edilebilir.

Petro'nun naklettiğimiz şu fıkralarını okuyan her Osmanlının hâtırından Osmanlı kahramanlarının en meşhûrları birer birer geçmeye başlayacağına hükmediyoruz.

İnsan bî-gâne bir milletin yetiştirdiği bir

[188]

büyük adamın ahvâlini nazar-ı dikkate alınca mensûp olduğu millet de dahi ona muâdil olacak, belki derecât ile fâik bulunacak âdemler aramaya başlaması her millette mevcut olan dâ'iyeye-i tefevvuka nazaran tabiî değil midir?

Osmanlı tarihine mürâca'at edelim. Büyüklerimizi görelim. Şöyle bir kahraman arayalım. Tarihimiz bu cihetçe pek zengindir. Bir değil pek çok kahraman buluruz.

Öyle yek' uzm ve hem-şeref cihân-girler görürüz ki birini diğerine tercihe koyamadığımız halde her birinin müesser-i celîlesi milel-i sâire meşâhir-i saff-darânına bil-vücûh rüchâniyeti ispat eder.

Bunlardan Selim-i Evvel'in vakâyi'î tarihiyesi gözden geçirildiği vakit devlete, millete ettiği hidemât-ı merdânededen, kazandığı galibât-ı bî-bihânededen beri olarak Sultân Gavri'yi aradan çıkarıp o zamana kadar bin türlü vukuât-ı inkilâbiye görmüş, hükümetten hükümete geçmiş durmuş olan Mısır merkez-i hilâfete rabt ile tahkîm-i bünyan saltanata himmet edişi dahi görülüyor ki kahraman zafer-i nişân-ı Osmanînin bu seferde de göstermiş olduğu fart-ı hamâset ve 'ulüvv-i tabî'at-ı dünyaya sermâye-i hayret olacak derecelerde dir.

Fetihten sonra Mısır'da bulunduğu esnâda cerâyan eden vukuâta 'atf-ı nigâh etmiş olanlar bendemizi şuraya kadar okuyunca "Selim Evvel'in kahramanane bir temâşâsı" diyene yazmak istediğimizi keşfedebilirler sanırız. Öyle ise yazmayalım mı? Yazacağız. Zira zannetmeyiz ki kâriin içinde ne yazacağımızı keşfedenler edemeyenlerden, Hazret-i Selim'in Mısır seferine ait vukûâtını tamamıyla bilenler bilmeyenlerden ziyâde bulunabilsin.

Hazret-i Selim Mısır'ı feth ile Çerkes ümerâsını da Gavri'ye pey-rev ettikten sonra bunlardan görmediği kimse kalıp kalmadığını sormakla huzûr-ı hümâyununda bulunan Hayri Bey'den "Sudun Bey derler bir ihtiyar vardır. Bir zamandan beri hânesinde ihtiyar inzivâ etmiştir. Zülfikâr ve Kâsım namlarında iki oğlu da vardır ki kemâl-i besâletleriyle beraber cündilikte şahsûvâr denilecek derecede mâhirdirler.

İhtiyar bunları da halk ile ihtilâttan men etmiştir.” cevâbını alır. Padişah dakâik-âgâh “Bu bir ârif-i devr endiş olmalıdır. Ziyâretine gidelim. Nasâyihini dinleyip istifâde edelim.” diyerek kalkar doğru Sudun Bey’in hânesine gider. İhtiyâr o aralık Kur’an okuyormuş. Tevâbi’î de hizmetinde bulunuyorlarmış. Gelenin Sultan Selim

[189]

olduğunu anlayınca telâş ile kalkıp ‘arz-ı ‘ubûdiyete şitâb eder. Padişah kendisine iltifât ederek emân ve itmînân verdikten sonra huzûrunda oturarak Sultan Gavri’nin şu sû-i neticeyi hâsıl etmiş olan idâre-i zâlimânesi sebebiyle ihtiyâr-ı inzivâ eylediği hakkında kelîmât-ı hekimânesini zât-ı humâyûn-ı kemâl-i ehemmiyetle dinledi.

Sonra padişah Emir Pir’in oğullarını da getirerek filvâki’ nâsiyelerinde âsâr-ı şecâ’at gördüğünden ikisini de taltîf etmiş ve kendilerine bazı vâridât ihsân buyurmuştur.

Ertesi gün kahraman-ı zaman sahrâya çıktı. Bütün umerâyı, ‘asâkiri davet etti geldiler. Sudun Bey ile oğulları dahi geldiğinden huzûr-u humâyûnunda Zülfikâr ile Kâsım’ın atlara binip cündilikteki mahâretlerini göstermelerini emreyledi. Bendiler meydana çıktılar. Padişah ile huzzârın cidden nazar-ı tahsînini celb edecek derecede sanatlar gösterdiler.

Taraf-ı padişâhiden ikisine de hil’atlar giydirilip ihtirâm edildi.

Bir gün sonra padişah yine böyle sahrâya çıkıp askeri ikiye taksîm ile bir fırkasına Kâsım’ı, diğer fırkasına Zülfikâr’ı reis ta’yîn etti. Osmanlı süvârisinin ekseri Zülfikâr Bey tarafında, Mısır atlısının çoğu Kâsım Bey cihetinde bulundu. Yek diğerden temiz için Fakariye’ye beyaz, Kâsım’iyeye kırmızı elbise giydirildi. Fırkaların biri birine şekl-i heycâda hucûm göstermeleri ferman buyruldu. Karşılıklı muhâcemât-ı hasımâne sûretleri göstermeye başladılar. Atlıların cevelânından kalkan tozlar gökyüzünü tuttu.

Ellerindeki mızrakların müsâdemesinden hâsıl olan sadâlar etrafı kuşatırdı. Sahrâ çeşm-i Selîm’iye hakîkaten şâyân-ı temâşâ bir harp levhası arz eyledi.

Fakat bu gîrudar esnasında tarafına hırs ve tahavvür müstevli olmakla az kaldı bir büyük cidâl ciddi vukû’a gelecekti. Münâdiler irâde-i padişâhi ile “Fırkalar biri birinden ayrılınsınlar” diye nidâlar ederek iki mevc-i ‘azîm gibi çarpışmakta olan bu iki seyyâle-i belâyı güç hâl ile biri birinden ayrabildiler.

Cihânlar alır bir âlem fesîh maâlî olan kalb-i Selim’i o zaman istilâ eden hissiyât-ı kahramananeyi hayâle almalıdır. Bu fırkalardan birinin şân-ı Osmanî’yi muhâfaza için meydan-ı harbe davet olunmuş düşman askeri olmasını, diğer fırkanın da kendi irâde-i gâlibânesi

[190]

altında ona muhâcim bulunmasını arzu etmemiş olmasına ihtimâli verilebilir?

Padişâhın fırkaları tefrîk için bizzat meydana at sürdürdüğüne dâir bir kayıt tarihi göremiyor isek de fikr-i şâ’irânesinden ziyâde mâil cevelân olan tab’-ı cihân-girânesine nazaran sanırız ki ya bizim bu babdâki tetebbu’umuz veya ifâde-i tarihiye nâkıstır.

Yoksa karşısındaki meydan-ı müsâdeme-gâh seyf ü sinân olan öyle bir kahraman tab’ındaki meyelân-ı cevelânı men’a nasıl imkân bulabilir.

Her ne sûretle ise fırkalar yekdiğerinden ayrıldılar. Fakat o hiss-i tefevvuk-ı cûyâne yüreklerinden ayrılmadı. Ondan sonra ümera ve ‘asâkir-i Mısır’iye Fakâriye, Kâsîmi’ye namlarıyla iki fırka olarak Fakâriye beyaza, Kâsîmiye kırmızıya muhabbet ve her biri diğèrinin renginden nefret eyledi. Fakâriye Osmânlıya, kâsîmi’ye Mısırılıya meyyâl oldu.

Bu vech ile hâsıl eyledikleri rekâbet sonraları beynlerinde mukâtelât-ı ‘azîme vukû’a getirdi. Bin yüz kırk iki senesinde ettikleri muhârebât-ı mütevâliye

neticesinde Fakâriye tarafı galip gelerek Kâsımiyenin kısmı a'zamı mahveyleti. Bakıyyetü's-süyûfu öteye beriye firâr le ihtifâ etmek mecbûriyetinde bulundu....

Fıkramızı kanlı görecek olan nazar-ı hikmet bunun birçok hasâis-i merdâne göstermekte olduğunu inkâr edemeyecektir.

Padişaha bir süvâri muhâcemesi seyrettirmek için sûret-i hasımânede tekâbül eden bu cenk oranın muhâsemeye bir taraf mahvoluncaya kadar sebât edişlerini nazar-ı dikkatten ayırmayarak düşman-ı hakîkîlerine karşı nasıl bir hiss-i intikâm hıfz edeceklerini tasavvûr etmelidir.

Askerliğin rûhu olan celâdet bununla kâim değil midir?

Millet-i İslami'ye de zuhûr eden kahramanlar milel-i sâire kahramanlarına her halde müreccah oldukları gibi erbâb-ı harb olan efrâdımızı dahi ecnebî muhâriblerine âlem tercîh eder.

Bir mâhir kumandan elinde bulunacak bin Osmanlı neferinin mesela üç bin Rus neferinden ziyâde zafer kazanabileceği hakâyık-ı bedîhiyye sırasına geçmiştir.

Ruslarda bir Petro görülürse Osmanlılar da beş on Selim bulunur. Selim ile Petro'nun arz ettiğimiz sûret-i tecrübeleri mukâyesesinden dahi anlaşılacağı üzere âdilâne ve rahîmâne efkâr ve harekâtça Osmanlı kahramanlarının hâiz oldukları fazîlet kendileri

[191]

için başkaca bir büyük medâr-ı rûchân kalır.

Sevâbık-ı müesseremizle kıyâmete kadar iftihâr edebiliriz. Buna kimse bir şey diyemez. Fakat mademki muhâfaza-i şân arzusunda bulunuyoruz esbâbını tamamıyla âmade etmeliyiz. Yalnız o yolda kahramanlıkla, ulüvv-i ahlâk ile terekkiyât-ı zamana mukâvemet kâbil olamayacağını düşünmekten hâli kalmamalıyız.

Bilmez miyiz? Her silaha misliyle mukâbele olunmak bir kâide-i hikmettir. Elinde tüfenk yerine kılıç bulunduran en dehşetli bir kahramanı en miskin bir nefer bin beş yüz adım yerden bir kurşunla yere serer.

İmdi en müesser silah ma'rifettir. Hepimiz bu silah ile mücehhez bulunmaya son derecelere kadar çalışmalıyız. Cihâna insanlık öğreten fezâil-i milliyemizi muhâfaza ile beraber ecânibe karşı muârifçe de isbat-ı vücûd edebilecek bir hâle gelmeliyiz. Çoktan beridir bilenlerimizden işitiyoruz tasdik de edip duruyoruz ki şehrâh-ı terakkide dinlenmişiz. Çok eğlenmişiz. Artık durmayıp merhale-i maksada doğru şitâb etmeliyiz ki Cenâb-ı Selim-i Evvel'imizin rûh-ı pâkî, Hazret-i Hamîd-i sânimizin fikr-i tabnâki bizden memnûn olsun!

Mu'allim Nâcî

38 LETÂ'İF

Humekâdan biri bargirden düşmüş. Kalktıktan sonra başının sersemliğinden hayvana ters binmiş. O halde görenler “Ne oldun” diye sormuşlar. “Fenâ halde düştüm. Baksanız â hayvanın başı böyle kopmuş!”

*

Efendi ile uşak arasında:

–Jan!

–Efendim!

–Yarın sabah saat üçte beni uyandır.

–Başüstüne efendim. Çıngırağı çaldığımız gibi gelir uyandırırım.

*

Humma hastalığından henüz kalkmış bir kont ile tabîbi arasında:

–Doktor efendi! Hakikaten şaşılacak bir hâl! Nasıl oldu da ben beş gün bir şey yemeksizin yaşayabildim!

–Efendimiz hastalıklar içinde hummâ en ziyâde besleyici addolunur.

–Demek ki hizmetkârlar, hummâya tutulmak yolunu öğrenmiş olsalar pek büyük bir tasarruf hâsıl olacak!.....

*

[192]

Bir kibâr lokantasının âvâni-i sim ü zerle bezenmiş gâyet mükellef masaları üzerinden bir şey aşırarak niyetiyle kibâr-vâri giyinmiş bir yankesici gelip herkesle beraber umûmi masada ta'am ederken kimse dikkat etmiyor zannıyla gümüş kaşıklardan birini usûletle çizmesinin küncüne yerleştirmiş olduğunu mukâbilinde oturan ve yine o niyetle gelmiş olan gâyet mâhir bir yankesici görüp münâsip bir zamanda ayağa kalkmış ve huzzâra hitâben şu nutku îrâd etmiş:

Efendiler! Ba'de't-ta'am yapmakta olduğumuz şu sofraya başı âlemine revnâk ve şetâret vermek üzere bazı efendiler tarafından birer fıkra söylendi. Bende bir el çabukluğu gösterip ta'am arkadaşlarımı min gayr-ı haddin eğlendireceğim. Farazâ şu kaşığı gözünüzün önünde paltomun cebine koydum.(Yemek yediği gümüş kaşığı cebine kor) şimdi bu kaşığı karşımda oturan efendi hazretlerinin çizmesinden çıkaracağım, diyerek acemi yankesicinin çizmesinden kaşığı çıkarıp masanın arasına koymuş ve huzzâr da hâsıl olan beht ve hayret henüz zâil olmadan yediyi ta'amın parasını verip diğer kaşık cebinde olduğu halde oradan savuşmuş.

*

Zurafâdan iki zât bir kütüphaneye gitmişler. Kitaplar toz toprak içindeymiş. İçlerinden biri demiş ki: “Ben olsam buranın hâfız kûtübünü bir dâireye sandukkâr yapardım. Çünkü kendisine teslim olunan bir şeye elini bile sürmüyor.

*

Madde-i müstefriğayı bir gün sonra gelip mu’âyene edeceği beyânisiyle tabîb-i mukallidinin biri bakmakta olduğu hastaya bir reçete yazıp vermiş.

Hasta aldığı reçetelerin muzirattan başka bir fâidesi görülmediğini çoktan anlamış olmakla yastığı altında cem’ ettiği sâir reçeteler ile beraber son defa verilen reçeteyi yırtıp yanı başındaki leğene atmış tabîb cenâbları ertesi günü madde-i müstefriğa olmak üzere huzûruna çıkarılan su içindeki reçetelerini bir defa görür görmez hastaya şu vecihle tevcîh-i hitâb etmiş:

– Hudânegerde bunlar yirmi dört saat daha midenizde kalsa idi bu gün efendimizi elden çıkarmış olacaktık.

[193]

39 MEVÂDD-I EDEBİYYE

39.1 GAZEL

Söyle hâmem! Sânihât-ı aşk pinhan kalmasın

Mu’cizât-ı tab’ımı inkâra imkân kalmasın?

Seyredenlerden cihât-ı âlem-i endîşemi

Hangi i’câz-âşinâ vardır ki hayran kalmasın.

Öyle mahzûnâne tasvîr et ki cûş-ı giryemi
Ârzû-yı giryeden vâreste vicdan kalmasın

Öyle dil-sûzâne takrîr et ki sûz-ı sînemi
Çâk çâk olmak nedir bilmez girîban kalmasın

Bir murakkas nağme îcâd et ki Nâcî vecd ile
Âlem-i imkânda raksân olmadık can kalmasın

Mu'allim Nâcî

*

Pierre-Jean de Béranger²⁵

39.2 ÇİÇEKLERİM²⁶

Sevimli çiçekler! Ne duruyorsunuz? Bir ân evvel açılınız!

Pek ihtiyârım, bir nefes evvel açıldığınızı görmek isterim.

Hemen şükûfte olunuz ki, letâfetiniz sabâhımı pür-tebessüm etsin.
Bûy-i lâîfiniz akşamımı ta'tîr eylesin.

Açılınız! Ferdâya kalacak olursa, bence pek gecikmiş olur. İhtiyarlara göre her nefes, nefes-i vâ-pesîn sayılır. Ne bilirsiniz! Bugün sizi ibtisâma teşvik eden şu güneş, yarın belki benim tabutum üzerine Pertev-endâz olur.

Cihana yâdigâr-ı Hindistan olan müntakim kolera işte yine geliyor.
Açılınız çiçeklerim! Bari şu havâ-yı semnâkı güzel kokularınızla mümteziç olarak teneffüs edeyim.

²⁵ Şarkî tarzında şiir inşâdıyla şöhret almış, bir Fransız edibidir. (1780-1857)

²⁶ Metnin yazarının ismi kendi dilinde orijinal yazılmıştır. Eserde Berenje şeklinde yazmaktadır.

Şehrimizde henüz top sesleri işitiliyor. Dehşetli feryatlar aks-endâz-ı âfâk oluyor. Bu harb-i dâhilî bahçemize dahi girecek olursa, kan ile mülevven olduğunuz hâlde dahi açınız çiçeklerim!

Çiçekler! Bizim gibi siz de belâdan âzâde olamazsınız. Muzır kurtlar üzerinize üşüşürler, şiddetli rüzgârlar eser, daha neler olur! Ben ki, bunca sene yaşamış bir pîr-i cihan-dîdeyim; açılmadan solmuş ne kadar gonca varsa gördüm!

[194]

Korkmayınız! Sizi koparmam! Bir sâl-hurde değil miyim? Sizden güzel bir demet yapıp da hangi dilbere takdim edebilirim?

Başımda çiçekten tâc ile tezeyyün sevdâsı kalmamıştır. Ben şimdi bir hükümdâr-ı bi-efser hâlinde bulunuyorum.

Muhârebât-ı zâide ve nazariyât-ı bî fâide ile pek yoruldum. Zîr-i sâyenizde olmak üzere âmâde edilecek son hâbgâhıma çekilsem de artık hâb-ı câvîde dalsam!

Dünyaya vedâ edecek saat burada, yanınızda hulûl ederse, muhâtara-i şebâb olan revâyah-i lâtifiniz beni o saatte dahi nağme-perdâz-ı aşk edebilecektir!...

Sevimli çiçekler! Ne duruyorsunuz? Açılıңыз!

Mu'allim Nâci

*

Sen Lamber[Jean-François de Saint-Lambert]²⁷

39.3 BORA

Ufukta azametli, heybetli iki ebr-i zulmânî görüyorum. Bunlar gittikçe tekâsüf ediyor. Tekâsüf ettikçe bârân-ı dehşet yağıyor.

Bir noktada durmuyor; ân be- ân yükseliyor, yayılıyor, gökyüzünü kaplıyor.

²⁷ Fransa şuarasındandır. (1716-1803)

Uzaktan uzağa şiddetli bir gök gürültüsü işitiyorum. Küre-i nesîmi dalgalandırıyor, sutûh-ı miyâhı lerze-nâk ediyor.

Şu derin derenin içinde ne kadar yaprak görüyorsam, cümlesi lerzişte! Boydan boya bir seylâbe-i ra'şedâr akıp gidiyor!

Selâsil-i cibâl, küdüret-bahş olan âvâze-i hevl-engîz-i ra'dı istediği kadar çekip uzatıp götürüyor. Cihan inliyor. Bu gürültüyü müte'âkib, ortalığı müthiş bir sükût istflâ ediyor. Yeryüzü haşyet ü hayret içinde zuhur-ı 'âkıbet-i kâra muntazır bulunuyor.

Bakınız! Azîm dağlar, cesîm kayalar birdenbire koyu reng-i hâkisterîde bir perde-i cihan-pûşa büründü. Gittikçe bast-ı ecniha etmiş olan koca bulutlar bunları gözden nihân eyledi.

Aralık aralık hutût-ı berkıyye bulutları şerha şerha ediyor. Sâika âfâkı pür tanîn eden sayhalarla parıldaya parıldaya bulutların arasından kayıp gidiyor.

[195]

Gece pek muzlimdir. Gittikçe tevsî' dâire-i tenvîr etmekte olan şimşekler çaktıkça, bu leyle-i zulemâ-yı belâdan gündüzler îcâd eyliyor. Gece bir anda gündüz oluyor, diğerk bir ânda gündüz gece kesiliyor.

Garb-ı târîkten fırlamakta olan riyâh-ı şedîde yıldırım gibi sahrâdan geçerken çıldırılmışçasına dönüp dolaşmaya başlayarak yollar üzerinde mevcut izleri nâ-bedîd eylediği esnâda, havaya kaldırdığı rîk-i siyâh ile karışık müdhiş bir kasırğa teşkil ediyor. Yeni bir ebr-i muzlim meydâna getiren bu gird-bâd-ı müdhiş deverân-ı bakıyye-i ziyâ-yı berkîyi de enzârdan setreyliyor.

Me'âbidin nevâkîs-i velvele-perdâzı asvât-ı hâşiânesiyle perîşân âhâlîyi bir seyl-i azîm gibi ibâdet-hânelere doğru revân ediyor.

Ya Rabbe'l-âlemîn! Zîr-i kadem-i izzetinde müctemi' olan şu felek-zede kullarına bak! Bir sâl-i kâmilin mükâfât-ı mesâîsini senden istiyorlar.

Heyhât! Âteşîn âsumandan yağmakta bulunan kürât-ı muncemide zaten yerlere serilmiş olan başkaları ezip mahvediyor. Ra'd u rüzgâr bulutları yarıp yırtıyor.

Zavallı çiftçi gelmiş, elden gitmiş olan tarlasının hâlini ye's ü hayretle temâşâ eyliyor. Bu dâhiyenin dehşetinden büzülmüş kalmış olan çocuklarını kucağına almış, müşfikâne bağına basıyor.

Yıldırım yine ateşler saçıyor, âvâze-i hevl-nâk ile düşüyor.

Sâika-zede olan bu kesik dağlardan 'azim velvelelerle kumlar, taşlar, kayalar indirmekte olan şeylerle menbit tarlaları çiğneyip geçiyor.

Âh ne var ise, hepsi elden gitti! Bir senelik mesâ'înin hâsılâtını Allah bir günde mahvetti!

Mu'allim Nâcî

39.4 EVİM

Hürmet etmez misin şu mihmâna?

Geliyor bî-kesâne, mestâne

Gerçi yârânını bırakmıştır

Sanma bî-neşve, hayli çakmıştır

Açıl, ârâmgâh-ı cân sensin

Dil-i pâkim misin? Ne rûşensin!

Tarab-âbâd-ı bî-bahâne misin?

Bî-tekellüf terâne-hâne misin?

İnse de gökten, olsa hem-sâye

Eylemem ilticâ Mesîhâ'ya

Çekemem imtinân, dil-âgâhım
Kendi hânemdir ilticâgâhım

[196]

Gelişim dil-küşâ değil mi? Nasıl?
Açıl ey şâirâne beytim, açıl!

Varsa senin mekân-ı hürriyet
Eve girmiş cihân-ı hürriyet

Olamam onda münşerih, sanırım
Komşum olsa, behiştî güç tanırım

Ederim hande-nâz Rıdvân'a
Giremem cennete esîrâne

Tîg-ı minnetle dil olunca dü-nîm
Görünür cennetin içinde câhim

Hem-dem ol evde bir semen-ber ile
Nene lâzım! Behiştî anma bile

Dâimâ böyle inzivâ olmaz
Olsa bir dilberim, fenâ olmaz

O da olmazsa hiç kayd etmem
Olur olmaz gazâli sayd etmem

Mâl ü ferzende bağlanır mı hakîm?
Yaşasın sînesinde kalb-i selîm

Hâne vîrân da olsa, ben değilim
Beyt-i mâmûrdur yegâne dilim

Yoksa vîrânelerde künc-i nihân
Yok, mu gencineler değer insân?

Eskiyip gerçi hâne gitmededir
Fikrim ammâ teceddüd etmededir

Dalkavuk yok ki bî-huzûr etsin
Gelen olmaz ki zevk-ı dil gitsin

Zâde-i tab'ıma kim etse nigâh
Oluyor nağme-senc-i "tâle bekah"

Bakılır mı zunûn-ı kâzibeye?
Münsıfâne bakın şu câzibeye

Sözlerimden ibâret evlâdım;
Âilem, gailem yok, âzâdım

Herbiri bir letâfet âyetidir

Âlemin hüsni dâim âfetidir

Onlar oldukça zinde, ben yaşarım

Mahvım isteyenlere şaşarım!

Mes'ûd-i Harâbâtî

Delil [Jacques Delille]²⁸

39.5 BEKÂ

Bir cân-ı ulvî cihânın ittibâ'na mecbur olduğu ezeli kanûn-ı ilâhiyyeye inkıyâden tarik-ı mihman-serây-ı ten olacağı esnâda Hâlik-ı mevt ü hayât lisân-ı hakikatle ona iltifât eder de der ki:

“Bende senin hudûsundan evvel de beka mevcut idi, ezeliyim. Bundan sonra bâkîsin. Edebisin.”

Âh! Ne söylüyorum? Bu hatâ-gîrâne sözden keff-i lisân edelim. Beka, ezeliyet, edebiyet inkısamı kabul eder şey değildir.

İnsan! Muhit-i ezel ü ebed Hudâvend-i samed-i bekadan ibâret olan ezeliyet ve edebiyeti sende

[197]

cem' emiştir. Senin nakş-ı mevcûdiyyet-i ezeliyyen bi'l-cümle nukuş-ı mümkinâtın cilvegâh-ı câvidi olan levh-i ilâhîde mürtesem idi. Mevcûdiyyet-i ebediyyen dahi âlem-şâmil-i ilâhîde hazırıdır. Câmî'-i mebd'e'ü meâd olan asıl bâkînin kibriyâsını anla da hâlikına lâayk kul olmaya çalış.

Teâlallâh! Hırs-ı beyhûdeye efzâyiş-i alâyiş-i alâik-ı dünyeviyyeden berçîde-dâmen olmak ders-i hikmetini insana bu mebd'e' ve meâd fikrinden âlâ kim tâlim

²⁸ Fransa şuarasındandır. (1738-1813)

edebilir? Âlem-i bâlâdan nigerân olanlar nazarında mevlid ü medfenimiz olan şu hâktân ne kadar küçük bir noktadır.

Bu nazar-ı hikmetin karşısında insanların kazanmaya çalıştıkları o parlak ikbâller, o âlî şanlar, unvanlar için etmekte oldukları muhâsedeler, mücâhedeler neye benzer, bilir misiniz?

Bir avuç toprağın üstünde bir çemen yaprağı üzerine birbirinden evvel tırmanıp galebât-ı kahramânânededen sayan bî-çâre karıncaların o yaprak parçasına mâlik olmak için beyinlerinde zuhur eden rekabetler, muhâlefetler yok mu? İşte ona benzer!

Cehlimizden, hırsımızdan gözümüze büyük, parlak görünen şeyle bekâ gibi bir rif'at-i mâneviyye bu'd-ı bî-nihâyesinden bakıldığı vakit sanki nedir?

Susun ey hâlikûn! Ey azamet-i beyhude-perestiş-kârâne, susun!

Cinayet, mâsûmiyet bir de Allâh'a ubudiyet sıfatları müstesnâ olarak, dünyada ehemmiyet verdiğimiz iştihâr-humûl ilm-cehl, kuvvet zaaf gibi sıfat-ı i'tibâriyyeyi ki, mahdûdiyetten münezzehe olan edebiyet nezdinde hep bir derecede kalır sebâtsiz şeylerdir. Bu ehemmiyet-i ca'liyyeye iltifât etmek şânlarından olmayan hakikat-bînân-ı ilâhiyyûn bir müsâvât-ı ebediyye içinde görülür.

Âh! Homeros'a dehâ-bahş olan bu hiss-i mukaddes-i beka hayâl-i adem görünür görünmez niçin kemâl-i havf ile geri fırlıyor? Yok olup gitmeyi niçin istemiyor? Dâimü't-tegayyür olan ikametgâh-ı muvakkatte niçin tegayyürden masun bir edebiyetin hulûlünü bekleyip duruyor?

Hayır! Bu bir hayâl-i beyhûde değildir. Ne kadar mahvına çalışılsa yine mahvolmaz bir hiss-i âlîdir. Hiss-i beka nasıl mahvolur? Levh-i kalbimizde yed-i Allah ile hâkk olunmuştur.

Bize bu hiss-i ihsan buyurulmasındaki hikmeti arayacak olur isek, insanda ümîd-i bekâ olmadığı takdirde hasenâtın seyyiâta tercihine, mükâfat-ı edebiyye intizârına lüzum kalmayacağı cihetle dâimâ seyyiattan ictinâb, hasenâta intisâb etmemiz olduğunu anlayabiliriz.

Sultân-ı bekâ ki fazîlet mahmîsi cinâyet merdûdu olduğundan, bekâ fikrinde olan fazîlet-mendânı sever, âdem hayâlinde bulunan cinâyetkârânı nevmîd eder

kabil-i tezelzül olmayan serîr-i mânevîsi üzerinde zamanın güzârını, insanın efkârını temâşâ ediliyor.

Ey bir yüzünün fikr-i kanûn-ı bâkîsini ilga etmeye çalışanlar! Titreyin! Fikr-i bekânın mahvına çalıştığınız hâlde, bilmiyorsunuz ki, siz de bâkîsiniz.

Siz de ey birtakım muvakkat mezâlîme giriftâr, Hüdâ'nın rahmet-i himâyetini sezâvâr olanlar! Ey şu dünyada pek az bir zaman tevki'le mükelif bulunan mazlumlar Mütesellî olun! Siz de bâkîsiniz!

Mu'allim Nâcî

[198]

40 MEVÂDD-I FENNİYYE

40.1 TARİH-İ ZELÂZİL-İ ARZÎYE²⁹

İKİNCİ KISIM

40.1.1 Zelâzil-i Meşhûre

Zelâzil-i arziyenin esbâp ve sûret-i vukû'una dâir bundan mukaddem kısım olmazda vermiş olduğumuz ma'lûmât-ı fenniyyenin muhâl-i tatbîki zelâzil-i meşhûre olacağı derkârdır. Hatta o mâ'lûmât-ı fenniyyenin keşfolundukları mahaller dahi yine Zelâzil-i şedîdeye dûçar olmuş bulunan yerler olduğuna şüphe kalmaz.

“Zelâzil-i meşhûre” denildiği zaman her şiddetli hareket-i arz murâd olunamaz. Hatta bir köy veya kasabada bir hayli hasârâta sebep olmuş sademât-ı

²⁹Birinci kısmı dördüncü cüzdedir.

arziye dahi zelâzil-i meşhûreden addolunamazlar. Hâdisât-ı mezkûre erbâb-ı fen ve ma'lûmât taraflarından bir sûret-i mu'îne ve muhakkaka da kaydedilmiş olmalı ve fûnuna mensup bir âdem dahi bu kayıtları mütâla'adan bir fikr-i mahsûs peyda edebilmiş bulunmalıdır ki zelâzil-i meşhûreden addolunabilsinler.

Pelin gibi kudemâdan bazıları yirmi asr-ı mukaddemeyi bazı ahvâl-i volkaniye ve sademat-ı arziyeye dâir mâ'lûmât ve müşâhedâtını yazmışlardır. Ancak bunlar bize nispetle pek eski şeyler olduktan mâ'dâ sûret-i hikâye dahi bazı tavsîfat ve mübâlagât-ı şâ'irânenen ârî olamadığı cihetle bu gün onlara bir kayıt bir nüsha-i fenniyye nazarıyla bakılamıyor.

şimdi zelâzil-i meşhûreyi i'sâr ve ezmine-i ahîrede aramak lâzım gelir ise

[199]

bunların birincisi Lizbon hareket-i arzî olduğu görülür.

-1-

40.1.1.1 Lizbon Hareket-i Arzî

Lizbon şehri Portakal devletinin payi tahtı olup Avrupa kıtasının sâhil-i cenûb garbîsinde bahr-i muhît atlâsı kenarında vâki'dir. Miladın 1755 senesinde şehir-i mezkûr müthiş bir zelzele ile mahvolmuştu. Buna dâir pek çok şeyler yazılmış ise de en makbûlü şehir-i mezkûr da cerrâhlık ile iştigâl eder ve erbâb-ı fenden Mösyö Vulgal tarafından Londra cem'iyet-i 'ilmiyesine gönderilen raporet olmakla onu bir vech-i âtî tercüme edelim:

An Lizbon Fî 18 Teşrîn-i Sâni sene 1755 “Eğer burada başka muhâbiriniz var ise bu şehri harap eden hâdise-i müthiş hakkında o size daha mükemmel ma'lûmât verebilir. Eğer muhâbiriniz yok ise perişâni-i fikrimin müsâ'adesi derecesinde size verebileceğim ma'lûmât elbette bazı evrâk-ı 'umûmiyenin (gazete ve mecmû'alar demek olacak) yazdıkları ma'lûmât gayr-i sahîhadan ziyâde işinize yarayacaktır. Şimdiki halde dava edebileceğim bir şey var ise de o da size tezeyyünât-ı kelâmiyeden ârî ve sâde bir sûrette olarak vak'anın tarihini yazmak olacağından ibârettir ki işte sûret-i sahîha ve safderûnane ile ol-vecihle hareket ediyorum:

“Evvel-be-evvel haber vermeliğim lâzımdır ki 1850 senesi ibtidâsından beri âdet-i kadîmeye nispetle pek az yağmurlar yağmıştır. Bundan daha az yağmurlar olmasını havâtır-ı beşeriye tahattur edemiyor. Bu hâl geçen ilkbahara kadar devam eyledi. İlkbaharda ise bu sene için gâyet bol ve mebzûl-i mahsûlât-ı arzîye husûlünü temin eden yağmurlar yağdı. Mevsim-i sayf dahi âdetten daha serin geçti. Son kırk gün zarfında ise hava gâyet berrak ve güzeldi fakat bu babda şâyân-ı ehemmiyet ve i'tinâ başka bir şeyi görülmedi”

“Bu ayın ilk günü (alâfranga) sabah saat dokuzu kırk dakika geçerek gâyet şiddetli bir sadme-i arzîye hissolundu. Tahminen bir dakikanın on cüz'ünden bir cüz'ü (altı sâniye) kadar devam eyledi. Fakat bu müddet zarfında şehrin bil-cümle manastırları kiliseleri ve kralın sarayı yanında olan a'lâ opera tiyatrosu yıkıldılar. Bir söz olarak söyleyeyim ki ebniye-i 'umûmiyeden hiçbirisi kalmadı ki münhem olmasın. Ahâli hanelerinin dört kısımda bir kısmı dahi bu hâle dûçar oldular. Pek mu'tedil bir hesap ve tahmine göre otuz

[200]

bin kadar nüfus helâk oldu”

“Helâk olanların manzara-i müthişeleri ve enkâz altında kalıp henüz vefât edememiş olanların feryâd ü figânları ta'rîf ve tavsîfe asla sığamazlar. Halkın havf ve dehşeti bir dereceyi bulmuştu ki hiçbir kimse yalnız kendi canının selâmetinden başka hiçbir şey düşünemiyordu. Can kurtarmak için çâre-i yegâne ise ya geniş sokakların orta yerine veyahut 'umûmi meydanlara kaçabilmekten ibâretti. Hânelerin üst katlarında bulunanlar ale'l-umûm daha az tehlike görerek kapılardan firâra müsâra'at edenler kadar telefât vermediler. Zira kapılardan kaçmaya çalışanlar sokaklardan geçmekte bulunanlarla beraber binaların tekmîl-i enkâzı altında kaldılar. Araba içinde bulunanlar daha ehven kurtuldular ise de onlar ile arabacılar pek fena hâllere dûçar oldular. Hâneler içinde helâk olanların miktârı kiliselerde bina altında kalanların miktârına makîs olmadı. O gün bir büyük Yorti günü ve vakit dahi Liturya duâsının okunduğu vakit olduğundan kiliselerin kâffesi hınca hınç doluydular. Memlekette bulunan kiliselerin miktârı Londra ile Westminster'in ikisinde bulunan kiliselerden ziyadedir. Gayet yüksek olan çan kuleleri kiliselerin kubbeleriyle

beraber kâmilin yere indiler. Öyle bir suret-i müthişe de indiler ki bunların altından pek az âdem kurtulabildi.

“Eğer felâket yalnız bu noktada kalsa idi bir dereceye kadar tamiri çaresi bulunabiliyordu. Her ne kadar telef olan canlar tekrar kurtulamaz idiyse de binalar altında kalan nihâyetsiz emvâlin bir miktârı olsun kurtarılabilirdi. Fakat bu bâbda dahi ümitlerin kâffesi mahvoldu. Zira sadmeden tahminen iki saat sonra şehrin üç mahallinden harîk zuhûr eyledi. Yangınlara sebep ise mutfaklarda bulunan ateşlerin inhidâm hissiyle kâbil-i iştiâl olan eşyaya karışmasıydı. O zamana kadar hava râkid iken harîkin zuhûruyla beraber birde şiddetli rüzgâr çıktı ve ateşi o kadar teşdîd eyledi ki üç saat içinde şehir kâmilin kül oldu kaldı. Bizi mahv için ‘anâsır-ı erba’anın ittifâk etmişler zannolunabilir. Zira hareket-i arz denizin cezrî zamanından biraz ola musâdif olup halbuki sadmeden sonra sular her zaman yükseldiği dereceden kırk kadem daha ziyâde yükselip bu coşkunluk ân-ı vâhidde vukû’ a gelerek bir çok yerleri su bastığı gibi yine ân-ı vâhidde çekildi

[201]

ki eğer çekilmeseydi bütün şehir su içinde kalacaktı”

“Bu kadar harâbinin esbâbı garp tarafımızda bulunan bahr-i muhîtin dibinden gelmiş olması muhâldir. Zira bir gemi kaptanı ile görüştüm konuştum ki kendisi pek âkil bir adam görünüyor. Bu adam bana dedi ki sahilden elli fersah kadar uzakta enginde bulunarak o kadar şiddetli bir sadme hissetmiş ki gemisinin pruva tarafı (başı) zedelenmiş”

Yine bu varakayı yazan zât dört gün sonra yani teşrin-i sâninin yirmi ikisi tarihiyle dahi şu fıkrayı yazıyor:

“Geçen mektupta başlıca bir şey unuttum. O da zelzelenin müddet-i devamına dâirdir. Sademât-ı arzîye beşten yedi dakikaya kadar devam eyledi. İlk sadme gâyet kısa olup yıldırım gibi bir sür’atle diğer iki sadme dahi âni ta’kip eylediler. Hâlbuki ‘alel’umûm herkes bu üç sadmenin yalnız bir sadme olduğunu zanneylediler. Vakt-i zühre doğru diğer bir hareket daha oldu. Ben o zaman kral sarayının meydanındaydım. Etrafta bulunan ve henüz yıkılmamış olan birçok hâneleri gördüm ki duvarları yukarıdan aşağıya kadar bir kadem arzında çatlayıp

ayrıldıkları halde yine dosdoğru kavuşarak bu inşikâkın hiçbir eseri kalmadı. Geçen mektubumdan beri gâyet şiddetli yağmurlar yağdı. Dört günden beri ise yalnız bir sadme hissedildi ki tesiri pek azdı”

-2-

LİZBON HAREKETİNE DÂİR BAZI İZÂHÂT

Erbâb-ı tedkîkin sâiresinden anlaşıldığına göre Lizbon’u harap eden işbu sadme yalnız o mahalle mahsus değildi. Bu sadme Avrupa kıtasının dört misline müsâvi olabilecek kadar geniş bir kıt’a-i arzîye üzerinde kendisini hissettirmiştir. Bu mahal ise ‘umûm Portekiz memâlikinden mâ’dâ İspanya ve şimâli Afrika ve bahr-i muhît olup en şiddetli sadme ilk sadme olduğuna ‘ale’l-umûm dikkat olunmuştur. Lizbon civarında vâki’ Setobal Limanına cesâmeti akıllara sığamayacak bir dalga hücum ederek her tarafı gark etmiş ve Kadiks şehrinde ise deniz her zaman ki halinden yirmi metre irtifâ’ına kadar kabarıp sahilindeki duvarların kâffesini hedem eylemiştir.

(Bu dehşeti zihnimize sığdırabilmek için tasavvur ve tahayyül etmelidir ki Marmara denizinden yirmi metre yani Süleymaniye minaresi gibi bir

[202]

irtifâ’da azîm bir dalgaydı kule duvarları üzerine hücum ediyor. Öyle bir dalgaya mukâbil en kuvvetli kale duvarları bahçeler etrafına yapılan toprak setler kadar bile metânet gösteremez)

Fas kıtasında birçok kasabalar yerle yeksân olarak ahâlisi mahvolmuşlardır. Atlâs Denizi’nin sevâhil-i garbiyesinde ve ezcümle küçük Antil adalarında cezr ve med yetmiş beş santimetreyi tecâvüz etmezken sular birden bire simsiyah kesilerek yedi metre irtifâ’ kesp etmişlerdir. Lizbon sadme-i ‘azîmesinin vukû’û dakikasında İsviçre gölleri ile İsveç Norveç göllerinin ve Norveç sâhilindeki denizin suları şiddetle sarsılmıştır. Hâlbuki bu esnada hava gayet râkiddi.

Birkaç nehrin suları durduğu gibi hele Toplic banyasının maden suları def’aten kesilmiş ve bir zaman sonra tekrar teb’an eylediği sırada kan gibi kıpkırmızı

olarak akmaya başlamıştır. Hem de sular o kadar taşmış ki şehri istilâ ederek ahâlisini korkutmuştur. Bu ‘acîbeyi tevîl için denilebilir ki hareket esnasında zir-i zemindeki su mecârisi tahavvül ederek kırmızı ma’denli yeni bir mecrâdan geçmiş olalar. Hele Lizbon hareketi esnasında İtalya’da vaki’ Vezüv volkanı hâl-i iştiâlde iken birdenbire muntafi olmuştur ki en büyük ‘acîbe dahi budur.

Burada isimlerini îrâd eylediğimiz mahallerin kâffesi Lizbon şehrine yüzlerce saat mesâfelerde olduğundan bundan anlaşılıyor ki Lizbon’u hedem eden kuvvet yalnız arzımızın sathında peydâ olan kuvvet olmayıp belki küre-i arzımızın en derin tabakadan doğru tehassul ede gelmiştir.

Portugal’da birçok yerlerde ve ezcümle Elvidera kayalığı nâm mahalde hareket-i arzdan peydâ olan yarıklardan o kadar buhar ve duman çıkmıştır ki koca kayalar birkaç günler bulut içinde kalmışlar gibi inzârdan tesettür etmişlerdir.

“ 3 ”

40.1.1.2 Calabria Hareket-i Arzî

“Calabria” denilen vilayet-i İtalya ülkesinin bir kıtayı vâsi’asıdır ki buna bihakkın bir memleket-i volkaniye nâmı verilebilir. Asr-ı ahîrin sonlarında bu kıta üzerinde görülen hareket-i arzîye ziyâdesiyle tedkîke şâyândırlar. Biz burada 1783 sene-i miladiyesi şubatının beşinci günü ile bir buçuk ay sonra yani sene-i mezkûre martının yirmi sekizinci günü vukû’a gelen hareket-i arzîyeyi hikâye edeceğiz.

[203]

Tahminen altı saat terbi’inde olan bir kıt’a-i arzîyenin her tarafı sademât-ı arzîyeden müteessir olmuşlardır. Bu kıt’a-i arzîye üzerinde üç yüz yetmiş beş kadar kasaba ve karye mevcut olup bunlardan üç yüz yirmisi kâmilen mahvolmuşlar ve diğer elli beş kadarından ise pek az hane ve ebniye ve sâire kurtulabilmişlerdir.

Sademât-ı mezkûre Sicilya adasına kadar kendisini hissettirmiştir. Messina’da ebniyenin harâbı ‘akîbinde azîm birde harîk zuhûr ederek ahâlisinin perişâni-i ahvâlini son dereceye îsâl etmiştir. Messina boğazının dibi ve sevâhili eski umk ve i’vicaclarını kaybederek kabarıklar ve yarıklar ile başka bir sûrete girmiştir”

Calabria kıtasının en güzel ma'mûr kasabası olan Positano kasabasının ahâlisinden pek azı kurtulabilip kısm-ı aglebi enkâz altında helâk oldular. Hiçbir duvar sağlam kalmamış ve “Taş taş üzerinde kalmadı” sözü bu memleket hakkında vâki' olmuştur. O zaman Fransa'nın en meşhûr ilm-i tabâkâtü'l-arz mu'allimi de Lamieu İtalya'da seyahat etmekte olduğundan bu âfet-i 'azîmeyi şu sûretle tavsîf ve ta'rîf ediyor:

“Ben Messina ve Recilla şehirlerini görmüştüm. Bunlar da hiçbir hâne bulamadım ki kâbil-i süknâ olabilsinler cümlesini temellere kadar tekrar yıkıp yapmak lazım gelirdi. Bu halde şu iki şehir bir hayat oldukları zamanın kadîdi gibi bir sûrette kalmışlardı. Biraz uzaktan bakılacak olursa Messina henüz evvelki hâl-i ma'mûriyetinde gibi görülüyor. Herkes kendisi hânesi nerede olduğunu ta'yîn edebilir. Terupa ve Nicotara kasabalarını da gördüm. Hânelerinin birçokları bi'l-külliyeye münhedim olarak aglebi ise oturulmayacak kadar zedelenmiş ve pek az hâne tehlikeli bir sûrette kâbil-i ikâmet olabilecek halde kalmıştır. Fakat bunların hiçbirisi bir şey değildir denilebilir. Zira yüksek bir yere çıkıp da Positano'nun hâline baktığım zaman Calabria'in birinci memleketi olan bu şirin ve ma'mûr şehri hemen hiçbir şeye benzemeyecek bir sûrette görünce yani eski hâl ma'mûriyetine delâlet edilecek hiçbir eser kalmadığını ve sadme-i arzîyenin bunca âsâr-ı nefise-i mi'mâriyeye merhamet bile etmeyerek hiçbirisini muahharen bir şeye yaramayacak sûrette mahvedildiğini müşâhede eyleyince bir dakika olmuştu ki akıl ve şu'ûruma halel gelmiş gibi ne düşüneceğimi dahi bilememiştim”

Muahharen edilen tedkîkatta görülmüştür ki

[204]

Calabria ovalarında sademât-ı arzîyeden peydâ olan yarıkların birtakımları beş yüz metre tulunda ve yüz elli metre 'arzda olarak bunların birçokları ise yarıklar ile yekdiğerine irtibât hâsıl eylemiş ve koca ovalar şerha şerha denilecek sûret-i müdhişeye girmiştir. Hele birtakım yarıkların hîn-i sadmede açılmalarıyla beraber akabinde yine kapandıkları ve arasında kalan insan ve hayvanları ezip helâk

eyledikleri âsârıyla müşâhede olunduğu gibi sadmede sonra kapanmayan yarıklar derununda dahi birçok insan ve hayvan naaşları bulunmuştur ki bu hâlde firâra dahi meydan kalmadığına ve bu şerhalar gadab-ı Rabbâniden kaçmak isteyenlerin yollarını kesmek için açıldıklarına insanın şüphesi kalmayacağı gelir.

Calabria işbu zelâzil-i esnasında birtakım acayip dahi görülmüştür. Bahusûs Reggio kasabasında görülen hâl pek gariptir. Sath-ı arzın şurasında burasında harman yerleri gibi tes tekerlek yerler gâyet muntazam sûrette çöküp dibinde kum görülmüştür ki bunları muntazam yapılmış sahrınlara benzetmek mümkün olur. Bunların etrafları ve dipleri kazıldıkta şekilleri aynıyla birer huni şekli oldukları ve dipleri ise dar ve derin bir kanala vardıkları müşâhede olunmuştur.

Kezalik dağlık mahallerden milyonlar tonilato ağırlığındaki toprak kıtalarının ovalara doğru fırlayıp uçmuş oldukları dahi cümle-i ‘acâibdendirler. Bu toprakların üzerinde bazı ağaçların kökleri bile sarsılmaksızın hâlâ yerlerinde metin durumları daha ziyâde şâyân-ı istigrâbtır.

Tarnova karyesi derin bir boğazın kenarındaki bayırlar üzerinde mebnî olup hareket esnasında dört parçaya münkasım olarak boğazın içine yekdiğeri üzeri yıkılmış ve ahâlisinden bin dört yüz kadar can bu sûretle telef olmuştur. Boğazın yüz metre kadar derin olan bazı yerlerine koca hânelerin ‘amûden düşüp hiçbir şey olmamış olduğu dahi cümle-i garâibdendir. Karye-i mezkûre bu sûretle boğazı doldurunca boğazdan geçmekte olan derenin mecrâsı tıkanarak şişmeye başlamış ve az vakit sonra koca bir derin göl vücûda getirmiştir.

İşbu Calabria harekât-ı arzîyesinin merkez-i şiddeti Oppido nâhiyesi olmalıdır ki orada açılan yarıklar ve peydâ olan çukurlar hiçbir tarafa makîs olmayıp ‘azîm çiftlikleri bile işbu kuyular yutmuşlar ve hele hane ve koyun sürüsü gibi bunların tu’me-i efvâhi olan şeyler cüz’iyâttan addolunmuştur.

[205]

işte bu civârda koca koca kıt’ât-ı arziye yerlerinden uyanıp bir hayli yürüdükleri hâlde üzerlerindeki ağaçları mevrûâtı asla bozmadıkları garîbesi her yeden ziyâde görülmüştür.

Sylla Kasabasında görülen hâl dehşet ve garâbet cihetiyle sâir mahallere fâiktir. Deniz kenarında olan bu kasabanın bir ciheti de ‘azîm bir kaya olduğundan hin-i zelzelede bu kayadan kopup şehre hücûm eyleyen taşlar şehri topa tutmuşçasına harap eylediği gibi Sylla Prensiniin râ’yî mucebince ahâli güya canlarını kurtarmak için sandallara ve gemilere binmişler ise de müteâkiben dağlardan pek çok ziyade büyük bir dalga bu kayıkları alıp karaya ve kayaya doğru sürdüğünden bir çokları batmak ve bir çokları da paralanmak sûretiyle ahâlîyi mahvetmiştir. Hareketten sonra karanın birçok içlerine doğru sandallar ve gemi parçaları görülmüştür ki denizin hücûmu oralara kadar vardığına delâlet eder.

-4-

40.1.1.3 Riobama Hareket-i Arzî

1797 Şubatında Amerika’da Riobama taraflarında vukû’a gelen zelzele-i ‘azîmede dahi Calabria’de görülen acâib ve garâibin birçoğu görülmüştür. Hakîm-i meşhûr Humbold o zaman Amerika taraflarını seyâhatle tedkîk etmekte olup sademât-ı arzîyenin mûcip oldukları harâbiden kurtularak sağ kalabilmiş olanlardan birtakım ma’lûmât almıştır ki onları burada zikredeceğiz.

Hareketten biraz evvel Cito kasabasında had ve hesaba sığmaz şihâbların semâda uçtukları görülmüştür. 1766 senesinde Comana’da hareket-i arz olduğu zaman dahi bu ‘acîbe ‘aynen müşâhede olunmuştu. Capamba’da olan volkan üzerine bir saat müddet âdetâ bir yıldız yağmuru yağıyor gibi bir ‘acîbe müşâhede olunmuş ve ahâli bunu bir gadab-ı İlâhî eseri olmak üzere telakkî ederek cümlesi secde-güzar tazarru’ olmuştur.

Riobama şehri bi’l-külliye harap olduktan mâ’dâ etrafında Cito ve Nevnugarata kasabalarına kadar imtidâd eden ve tabî’atları ve volkanik olan kıt’a-i arzîye dahi herc ü merc olmuştur. Volkanlardan fevrân eyleyen kaynar çamurlar kırk bin kadar yerli vahşileri helâk etmişlerdir. Riobama volkanlarına altmış mil mesâfede bulunan Pasma Volkanından üç mahdan beri ‘azîm bir duman sutûnu çıkmakta iken Riobama hareket-i arz ‘akabinde bu duman birdenbire gâip olmuş ki şu hâl volkanlar arasında yeraltında bir yol olduğuna

[206]

veyahut sadme-i arzîye esnasında öyle bir yolun yeniden açıldığına delâlet eder.

Hareket-i arzın vukû'undan evvel yer altında hiçbir gürültü patırtı işitilmediği halde vukû'undan sonra Cito ile İbari şehirleri arasında yeraltından azîm gürültüler işitilmiş ve pek uzak mahallere kadar tanin-endâz intişâr olmuştur.

Peydâ olan yarıklar arasında birçok atlılar ve birçok yüklü katırlar sıkışıp kalarak helâk oldukları gibi birtakım âdemler dahi önlerinde ve ayakları altında böyle yarıklar peydâsını müteâkip ya arkalarına doğru fırlamak veyahut yarığın öte tarafına sıçramak sûretiyle kurtulmuşlar.

Bu harekette arz yükselip alçalmak sûretiyle daha pek çok 'acîbeler göstermiştir. Mesela hânelerinin üst katlarında pencere önünde veya damda bulunan bazı âdemleri sokağa atarak fakat temevvüc-i arz hânenin bulunduğu yeri çökelttiği halde sokağın bulunduğu yeri kabartmak sûretiyle bu âdemleri asla incitmeksizin yere indirmiştir. Hele birtakım hanelerin kiremitleri bile kımıldanmaksızın yere gömüldükleri görülmüştür. Bu hâl o kadar gariptir ki haneler bir beliyeye uğradıklarını gördükten sonra buldukları odalarının kapılarını açarak hânelerinin her tarafını gezmişler ve kilerlerindeki erzâktan yemek pişirip kendilerini birkaç gün idare eylemişlerdir. Sonra bunlar hânelerinin damları açılıp çekilerek çıkarılmışlardır.

Humbold diyor ki:

Riobama şehrinde gâyet âlî kiliseler ve birçok katlı haneler varken şehrin harabından sonra planını almak ve bazı hânelerin resimlerini yapmak için gittiğimde en âlî binaların enkâzı ancak sekiz on kadem irtifâ'larında birer kümecik teşkîl eylediklerini görünce istigrâb ettim, demek oluyor ki bunların altındaki yer dahi çökmüştür.

-5-

40.1.1.4 Vostica Hareket-i Arzı

Bu makalede kendimize me’haz edindiğimiz eser Georsher ile Margula isminde iki müellifin eser-i müşterekleri olan bir güzel kitaptır ki müellifler bir vakit Yunanistan taraflarını seyahat ederlerken şiddetli bereket-i arza tesâdüf etmeleriyle onun yadigârı olarak bu kitâbı te’lîfe karar vermişlerdir.

Vostica İnebahtı Körfezinde vâki’ küçük bir iskele olup müelliflerin gördükleri hareket-i arz şimdiye kadar hikâyeye

[207]

eylediğimiz harekât kadar şedîd ve muhrib değil ise de o hareketten mukaddem dahi burada bazı harekât-ı garîbe vukû’a geldiğinden her hâlde hareket-i mezkûreyi dahi makâlemize derc etmeyi münâsip gördük, diyorlar ki:

“1844 senesi mayısında bir sandal ile Vostica iskelesine çıkmış ve civarda vâki’ bir Rum manastırını ziyarete gitmiştik. Papazlar bizi geniş bir salona kabul eylediler ki pencerelerden gayet güzel bir nezâret insanın gözlerine ferah verdirmekteydi. Biz oradayken gayet şiddetli sademât-ı arzîye hiss olunmaya başlayarak civardaki dağlardan azîm ve cesîm kayalar kopup hevî-nâk gürültüler ile denize doğru yuvarlanmaya başladı. Bütün etrafımızı gece karanlığı gibi bir toz istilâ eyledi. Papazlar işbu gadab-ı ilâhîden kurtulmak için manastır içine girerek hâlbuki manastırın duvarları şerha şerha ayrılmaya başladığından kendilerini oradan çıkarmak için ne kadar gayret eyledik isek de fâ’ide vermedi. Ertesi günü haber aldık ki birkaç saat mesâfede vâki’ bir kariyenin yarı hâneleri yıkılıp harap olmuş”

“Papazdan aldığımız habere göre 1817 senesi nisanın yirmi üçünde dahi Vostica’da şiddetli bir hareket-i arz olarak sahilin bazı mahalleri ve yüksek yüksek kayalar denize batmış ve o zaman denizin suyu sıcaklaşmış hâlbuki on üçüncü ‘asr-ı milâdide dahi Yunanistan’ın bu kısmında şiddetli bir zelzele olarak Vostica’ya uzak olmayan bir yerde deniz kenarında vâki’ Delis isminde bir şehir kâmilten suya gark olmuş ki müellifin-i kadîmeden Ovidus burasını ziyaret eylediği zaman deniz altında hâlâ şehrin ebniyesi görülmekteymiş”

40.1.1.5 -Guadeloupe – Fadan – Mendoza-Hareketleri

Şu son senelerde Sakız Cezîresini ve İshia ve Cave'yi harap eden harekât-ı arzîyeden evvel en yeni ve en meşhur addolunan hareketler Gadalup ve Fadan ve Menduza hareketleridir ki bu makalede bizim için hâtime-i vukûât olmak üzere vech-i âtî hülâsa ediliyor.

1843 senesi şubatının sekizinci günü sabahleyin alafranga saat onu otuz beş dakika geçerek yeraltında gürültüler işitilmeyi müteâkib gâyet şiddetli yerde hareket-i arz vukû'a gelmiştir ki Martinique ve Guadeloupe

[208]

adaları ahâlisini dûcâr havf ü dehşet eylemiştir. Guadeloupe adasının merkez-i idâresi olup bir burun üzerinde bulunan Puant Apiter Kasabası kâmilen yıkılmış ve 'akîb-i inhidâmında zuhûra gelen şiddetli bir harîk dahi ikmâl-i tahrib eylemiştir. Bu koca şehrin hak ile yeksân olması için yalnız on beş yirmi sâniye kifâyet eylemiş ve orada altmış bâb şeker fabrikası bulunup şehrin en büyük medâr-ı ticareti dahi bunlar iken yalnız üç tanesi kalmıştır.

Her tarafta olduğu gibi burada dahi bir şerha şerha ayrılmış ise de şerhalardan su ve kum değil adeta ateşler feveran etmiştir.

Sumatra Cezire-i cesimiyesinde dahi 1861 senesi şubatının on altıncı günü bir sadme-i zelzele öyle bir sûret-i şedîde ile kendisini hissettirmiştir ki zemini herc ü merc eyleyip fakat ebniyesi ahşap kirişler ile bağlı olduğundan inhidâm ve telef ve nüfus o kadar şiddetli görülmemiştir.

Bu zelzelenin ahvâlini ta'rîf eyleyen bir Fransız muhabiri diyor ki "Hareket iki dakikaya karîb bir müddet imtidâd eyleyerek ben kendimi yalpa vuran bir gemi üzerinde kıyas eyledim ve deniz tutmuş denilen fenalığın mukaddematını dahi hissettim. Holandezler müstemlekâtının hutudu üzerinde bulunan ve Aşali hükümetiyle hem çivar olan Senegal Kasabası Şibh-i cezire gibi bir kıt'a-i arzîyenin denize daldığından kasaba dahi gark olmuş gitmiştir. Hâlâ kasabanın yeri denizdir"

Polonya nam mahaldeki deniz içinde bir hareket-i arz ve bir sadme-i volkaniye vuk'ua gelerek deniz o kadar şiddetle kabarıp kale üzerine hücum etmiştir

ki koca kaleyi yerinden tıraş ve hakk etmiştir. Bu inhidâmda kırk dokuz asker neferiyle bir hayli dahi yerli melezler gark oldular.

Mendoza şehrinin sûret-i harâbı hiçbir tarihte emsâli görülmedik bir şeydir. Yalnız bir dakika zarfında bütün şehir öyle bir sûrette münhedim olmuştur ki en büyük enkâz kümesi ancak altı kadem irtifa'ında kalıp burada bir şehir-i cesim var mıydı yok muydu anlaşılabilmesi için hiçbir 'alâmet kalmamıştır. Hareketin vukû'undan evvel altından sadâ işitilmek nev'inden hiçbir emâre dahi zâhir olmadığı cihetle bi'l-cümle ahâlî bu beliyeye dûçar olmuşlar ve hemen can kurtulamayacak sûrette bir helâk-i 'umûmi ile âlemden gaybûbet etmişlerdir.

[209]

-7-

40.2 HAREKET-İ ARZDAN BAZI ÇÂRE-İ HALÂS

Cenabıhak bi'l-cümle bilâdı muhâfaza buyursun beliyeye-i zelzele öyle yangın ve su tufanı ve fırtına gibi belâyanın hiçbirisine makîs olmayıp koca bir şehir ahâlisi kemâl-i emniyet içinde bulunurlarken hemen birkaç saniye tarafından helâk-i 'umûmiye dûçar olabilirler. Binâenaleyh zalik bu beliyeden halâsın çâreleri dahi hiç yok denilecek kadar azdır.

Hareket-i arziyeye mukâbil asıl çare şehir ve kasabaları fennen iktizâ eden bir sûrette yapmak ise de küre-i arz üzerinde bulunan memâlik hemen hiçbirisi o sûrete muvâfık değildir. İnşallah bundan sonra bir bend-i mahsûs ile bir şehrin sûret-i inşâsı hakkında kâri'lerimize bazı mertebe ma'lûmât veririz.

Bir mahalde hareket-i arz hissolunduğu zaman sokak kapısından çıkıp kaçmaya müsara'at etmemelidir. Zira kapıdan çıkıncaya kadar hane insanın başına inmek veyahut kapıdan çıktıktan sonra hane insanın üzerine yıkılmak gibi kazaları da tehlikelidir. İmkânın müsâ'adesine göre hanenin üst katına ve taraça ve damlar üzerine seyretmek daha ziyade muvafık hâldir. Zira üzerine çıkılan târâça ve damlar yıkılacak dahi olsalar insan enkazın altında kalmayıp üstünde kalarak az tehlike ile canını kurtarabilir. Büyük kârgir binalarda ve kilise gibi yerlerde pencere içleri binnisbe en ziyade emindirler. Zira pek çok binaların kubbeleri tavanları yıkılarak

binanın ortalık yerlerinde bulunanlar helak oldukları halde pencere ve kapı kemerleri alınlarının sâlim kaldıkları görülmüştür.

Hemen daima hareket-i arzın en şiddeti en evvelki sadmede görülüyor ise de şiddetli bir sadmeden sonra ahâlinin hânedan dışarı çıkarak yarım saat kadar zaman geçirmeleri lazımdır. Zira ilk sadmede hane örselenmiş ise ikinci sadme daha az bile olsa inhidâm melhûzudur.

Fakat her halde bu beliyeden, halas ancak lütf-i Hüdâ'ya mahsus olup en büyük tehlike altında kalanların helâk olmadıkları halde sokakta başlarına bir küçük taş isabet edenlerin veyahut ziyade korkanların bile telef oldukları görülmüştür ki “Cenabıhak cümleyi bu misüllü âfetten masûn buyursun” duâsı bu makâlemize hâtime ittihâz olunmuştur.

[210]

41 MÜTENEVVI'A

41.1 KATERİNA'DAN DE LAMBERT'E³⁰

MEKTUP

Hekîm de Lambert ile Matmazel de Lespinasse arasındaki mu'âşakayı yazdığımız esnada Rusya imparatoriçesi meşhûr Katerina'nın Hekîm de Lambert'e yazmış olduğu mektuptan dahi bahseylemiştik. Katerina gibi mağrur ve muhteşem bir hükümdarın de Lambert gibi mütevâzi' ve âciz bir filozofa yazdığı mektupta rica derecesinde tevâzu' göstermiş olduğu hakkındaki izâhâhatımız bazı kimselerin nazar-ı istiğrâbnı celb eylemiş olduğundan mektûb-ı mezkûrun tercümesini de

³⁰ Dalamber olarak metinde yazılmış olan kişi ülü matematikçi d'Alambert'tir. Kandi dilinde yazımı tercih edilmiştir.

görmek arzusuna düşmüşlerdir. İşte bu arzularına hizmet için tercüme-i mezkûreyi bir vech-i âti derc eyliyoruz.

Mösyö de Lambert! Oğlumun terbiyesi ve ta'lîmi için yerinizden kımıldanmak istemediğimize dâir Mösyö Edvar'a yazmış olduğunuz cevâb-nâmeyi okudum. Sizin gibi filozoflar için bu dünyada büyüklük ve şân ve şeref denilen şeyi istihkâr etmek işten bile olamayacağını anladım. Büyüklük şân ve şeref sizin nazarınızda pek küçük şeyler derecesinde kalır. Ben dahi ez-can u dil bu mütâla'a da sizinle beraberim. Ahvâli âlemi bu nokta-i nazardan muâyene edince o kadar medh u senâ edilmiş olan ve ekseriya mueheze ve ta'yîb edilmeye dahi bihakkın şâyân görülmüş bulunan İsveç kraliçesi Christina'nın tavır ve muâmelesini de küçük gördüm. Fakat koca bir milletin refah ve mes'ûdiyetine ve hatta ta'lîm ve terbiyesine hizmet için doğmuş veya bu hizmete davet edilmiş olduğu halde bu daveti reddetmek zannederim ki insanlara iyilik etmek için kalbiniz de mevcut olan hissiyât-ı haseneyi reddetmek demek olur. Sizin hikmetiniz insaniyet üzerine te'sis etmiştir. Öyle ise müsâ'adenizle size arz edeyim ki insaniyete hizmet etmeye muktedir olduğu halde o hizmeti îfa etmemek kendi maksadına vusûlden kendisini men' etmek demektir. Sizin ne kadar nâmuslu terbiyeli bir adam olduğunuzu bildiğim için cevâb-ı reddinizi kin ve gurura hamletmem. Biliyorum ki bu cevabın sebebi huzur-ı rahatı ve huzur-ı rahat içinde edebiyatla ve bâhusûs muhabetler ile iştigâli sevmenizdir. Fakat bunun ne mâni'i vardır? Ne kadar dostlarınız var ise cümlesini beraber alıp geliniz. Elimden geldiği kadar esbâb-ı istirahatinizin teshîl-i ikmâlini size de onlara da vaat ediyorum. İhtimâl ki Fransa'dan ziyâde burada hürriyet ve rahat bulursunuz. Buraya

[211]

gelmek için Prusya Kralının ilhâh ve ibrâmına ve kendisi hakkındaki minnetdarlığınıza da mağlup olmayınız. Prusya kralının oğlu yoktur. İtiraf ederim ki bu oğlumun terbiyesi için kalbimde pek büyük bir mecbûriyet hissediyorum. Binâenaleyh siz bana o kadar lâzımsınız ki hatta ettiğim tazyîkâtın çoğa vardığını bile zannederim. Bu işin icbârıyla size lüzûmundan ziyade söz söylemiş olduğum için affımı rica ederim var olunuz ki sizden bu derecelere kadar istifade bekleyişime sebep hakkınızdaki takdîrât ve ihtirâmâtımdır"

(Zeyl) bu mektubun ibtidâsından nihâyetine kadar beyân eylediğim hissiyât hep sizin müellefâtınızda bulunduğum hissiyâttır. Hissiyât-ı mezkûreyi şimdi mu'âmelenile nakz ve tekzîb etmek istememelisiniz.”

“Katerina”

*

41.2 GARÂBET-İ ÂDÂT

-1-

41.2.1 Âdâtın Kavânine Takaddümü

Bu bentte milel-i akvâmın adât-ı garîbelerinden bahsedecek değiliz. Belki ‘ilel’umûm “âdât” denilen şeydeki garâbetten bahsedeceğiz.

Şu halde bendimiz kâri’elerimizin beğenebilecekleri kadar şâyân-ı mütâlaâ olmayacak mıdır zannedersiniz. Bil’akis!

Âdet lafzı “avdet” mastarını teşkil eden “avd” cevherinden müştak ve me’hûzmuş. Bazı icrââta bir milletin dâima ‘avdet ve mürâcaat etmesinden dolayı hilkâtçe dâimü’l-icrâ olan şeylere “âdet” denilmiş.

Akvâm nazarında âdetin ehemmiyeti ne derecelere vardığına hiç dikkat ettiğiniz var mıdır? Bu dikkati etmişseniz size “Âdetin kuvveti kanunların kuvvetinden daha ziyâdedir” diyecek olduğumuzda hiç istigrâb etmezsiniz.

“Kanun” nedir? Jean Jacques Rousseau’nun “Şerâit-i İctimâiye” serlevhâlı eserini okuyup da insanların muâvenet ve münâsarat-ı mütekabile ile bir cem’iyette yaşamları için rızayı tarafeyn ve daha doğrusu rızayı etrâf ile ‘akd eyledikleri bir mukâvele-nâme bir kontratoya “kanun” denildiği hakkındaki rivâyetine kapılmayınız. İnsanlar cem’iyetiyle yaşamak lüzûm-ı mecbûriyetini hisseyledikleri zaman hiçbir yerde böyle bir meclis kurup da o yolda bir mukâvelenâme tanzîm ve imza etmemişlerdir.

Jean Jacques Rousseau bu sözü mahzâ kanunun hüküm ve ehemmiyetini anlamaya medâr olmak için bir misâl olmak üzere söylemiştir.

Kanunu tevlîd eden şey âdât-ı ümemedir. Evet! Âdât-ı ümem kanunlardan mukaddemdir. İnsan kendi beşeriyetini yani hürriyet-i beşeriye ve ihbârât-ı irâdiyesini takdîr eylediği andan bede' ile kendisine bir âdet edinmiştir. Gündüzleri uyanık bulunarak geceleri uyumak bir âdeti olmuştur. İşine gelse keyfine gitseydi gündüzleri uyur geceleri uyanık bulunurdu. Nasıl hâlâ Avrupa'ca kibâr zâdegân takımı ve yalnız bir sülüsünü hâl-i bidârîde geçirip gecelerin ise iki sülüsünü uyanık ve yalnız bir sülüsünü uykuda geçirirler.

Yalnız uykuya da mahsûs değil â! İnsanın ilk hürriyet-i mutlakası halinde ihtiyârına irâdesine hangi şey hoş gelmiş de daima onu yapmış ise âdet olmuştur.

İnsan hâl-i tabi'iyesiyle mülâhaza edilecek olursa her âdem'in başka bir âdeti olmalı ve bu âdetler yekdiğerine benzememelidir.

Zaten de öyle değil midir ya? İnsanların çehreleri ne kadar mütehâlîf ise keyifleri ve binâenaleyh âdetleri dahi o kadar mütenevvi' ve mütehâlîftir. Her âdem kendi âdetini hürriyet-i mutlakasının bir muktezâsı addederek başkaları o âdete muhâlefet edecek olursa âdeta keyfini kırmak derecesinde kendisini bî-zar etmiş demektir.

Öyle ise herkes âdetten bir miktârını başkasının keyfine hürmeten terk ve hiç olmazsa ta'dîle mecbûr olmuştur. Böyle olsaydı efrâd-ı âdem arasında cem'iyetle yaşamak imkânı tasavvur olunamazdı.

İmdi herkesin kendi âdetinden bazı cihetleri ta'dîl ederek mümkün mertebe beraber yaşadığı âdemlerin âdâtına benzemek mecbûriyetinden bir "âdet-i 'umûmiye" tevellüd etmiştir ki herkesin dahi o âdet-i 'umûmiyeye tab'iyeti zarûret ve mecbûriyet hükmünü almıştır. Meselâ uykuyu geceleri uyumak uyanıklık ise gündüzlere münhasır kalmak âdet-i 'umûmiye hükmünü alıp herkes bunu kabûle mecbur olmuş. Gündüzleri dahi pekâlâ uyunabileceği ve geceler pekâlâ uyanık geçirilebileceği der-kâr ise de bu bedâhete ittibâ' etmek isteyenler âdet-i 'umûmiyeye muhâlefetleri için şâyân-ı istiğrâb görülmüşlerdir.

Âdât-ı 'umûmiye bu sûretle yerleşmiş olmakla beraber beyne'l-beşer evvel kadar hüküm ve kuvvetini artırmıştır ki müehheren "kanun" nâmını alan şey dahi işte

bu âdât-ı ‘umûmiyenin bazı aksâmından ibâret kalmıştır. Hatta kavânin her hükmü câmi’ ve şâmil olamayacağından

[213]

ahkâm-ı muayyene-i kanuniye hâricinde bir hüküm olursa o hükümde âdât-ı kadîmeye ittibâ’ eylemek bu günkü günde bile câridir. Kanunlarda ve emirlerde “Taâmül-i kadîmi vechle muâmele oluna” diye yazarlar.

Bu halde bir milletin âdât-ı ‘umûmiyesi akıl ve hikmete muvafık olmak o milletin kanunları muntazam ve doğru olmak kadar ve hatta daha ziyâde mühim olup âdât-ı kavmiyesi nefsü’l-emirden ve tabî’at-ı maslahattan uzak olan kavimler ise fena kanunlara tâbi’ olan akvâmdan daha ziyâde bahtsız demek olurlar.

-2-

41.2.2 Âdât Ve Edyân

Kendi harekât ve sekânâtına benî beşerin kendisi nizâm koymuş denilecek sûrette te’sis eylemiş bulunan âdât-ı ‘umûmiye yalnız yiyip içmek oturup kalkmak uyumak ve uyanık bulunmak gibi harekât ve sekanât-ı âdiye üzerinde hüküm sürmekle kalmamıştır. İnsanı birtakım ahkâma daha mağlup eylemiş ki edyân bile o hükümleri ta’dilde pek çok su’ûbetler çekmiştir.

Edyân-ı sahîha-i semâviyenin intişâr eylediği yani enbiyâ-yı zî-şân hazerâtının sitleri vâsıl olduğu yerlerde âdât-ı kadîmenin hükmü ne sûretle ve ne derecelere kadar bâkî kaldığı ba’de görülmek üzere evvel bî-evvel sît-i enbiyânın vâsıl olmadığı yerlere bir nazar-ı ‘atf edelim. Zira peygamberadan zî-şân hazerâtının âdât-ı beşeriyeyi ıslâh husûsundaki himmet ve muvafakkiyetlerinin derecesi dahi bu sûretle bir kat daha meydana çıkar.

Edyân-ı kadîme erbâbının günâ gün âdât-ı garîbesi meyanında bazıları görülmüştür ki her neden dolayı ise ma’bûdların kurban arzından hoşlanacaklarını ve onların hışımlarını teskîn için kurbanlar zebh etmek lâzım geleceğini düşünerek insanlar üzerindeki hışımlarını teskîn için dahi insan zebh ve kurban etmeye kadar varmışlardır!

Vak’â insanları zebh ve kurban etmeye kendi nefisleri selâmet bulmak mütâla’a-i hodgâmanesi varsa da bunlar meyanında bazıları dahi görülmüştür ki

ma'bûdlarından birisine hoş görünmek için âlât-ı tenasüliyesi olan hâyelerini ve haysiyetini kat' ederek kendilerini hâdım etmişlerdir. Hem de bu fazilet bu şân bu şeref herkese müyesser olamadığından her kim bu şerefe nâil olamaz ise nâil olanlara gıpta dahi etmişlerdir. Buna nispetle haysiyetinden yalnız birisini çıkaran Afrika vahşileri ehven görülmez mi?

Ya insanları bu misüllü harekât-ı 'acîbeye

[214]

sevk eden şey âdetten başka nedir? Kable'l-İslâm Arap da dahi bu misüllü âdât-ı 'acîbe vardı. Eczümle zevcesi kız doğuran Arap fevkalhad mahzûn olarak kızını diri diri mezara gömmeye kadar kız çocuklara mâlik olmak Cenabıhakk'a mahsus bir şeref olduğu için bu şerefe iştirâk etmek üzere kızlarını cânib-i ma'bûda gönderirlermiş, diğer bir rivâyete göre kız babası olmak zül sayıldığı için âdetin bu hükmünden kurtulmak üzere zavallı ma'sûmları diri diri defnederlermiş.

Âdet denilen şey insanın insanlığını hissedışı kadar kadîm olduğu ve âdetler ne kadar fena ve muzır olursa olsunlar bunlara riâyete insan kendisini hilkatene ve cibiletene mecbûr zannedildiği halde Enbiyayı Zî-Şân Hazerâtının mugâyir ahkâm-ı dîniyedir diyerek âdât-ı kadîmeyi ta'dîl husûsunda ne büyük müşkilâta uğradıkları nazar-ı mütâlaa ve mülâhazaya cidden şayeste olur.

Bu mülâhaza bihakkın edilecek olursa enbiyâyı 'izâmdan âdetâ kâffesinin kavimleri tarafından ezâlara cefâlara dûçar olmuş bulunmaları kaziyesindeki hikmet dahi meydana çıkarılmış olur.

Dinlerin âdât-ı kadîmeye tefavvuk edebilmesi için hakîkatene Cenabıhak tarafından gelmiş olması yani ahkâmının tabî'at-ı maslahat ve nefsü'l-emre muvâfakati akl-ı beşerin fevkinde addolunacak kadar mükemmel bulunması lâzım gelir. Böyle olmaktan sonra dinlerin dahi âdât-ı kadîmeye mağlûp olacağına şüphe etmemelidir.

Mesela İslam'da tahâret vuzû ve gusûl cihetiyle nezâfete o kadar ehemmiyet verilmiştir ki nezâfet cümle-i husûsât-ı îmâniyeden addolunmak mertebesine varılmıştır. Arap'ın âdât-ı kadîmesi iktizâsından olan pisliğe murdârlığa mukâbil bu emr-i hakîkat-ı mahzâ olmazsa idi her âdet-i kadîmeye tevaffukla mer'iyeti kâbil

olabiliyor muydu? Kezalik şarabın ve lahm-ı hınzırın sıhhat-ı beşere olan muzirrâtı fi'len ve maddeten sâbit olmasaydı bunların hürmeti hakkındaki evâmir-i ilâhîyeye itâ'at etmemek derecesinde âdet-i kadîme kuvvet gösteremez miydi?

İşte Nasrâniyet insanları zevk ve safâdan meyl-i ezvâk-ı dünyeviyeden bilküllîye men etmek gibi nefsü'l-emre ve tabî'at-ı maslahata muvâfık olamayacak evâmirde bulunduğu için kadîm Yunan ve Roma ahlâk-ı kadîme ve 'umûmiyesi dine galebe etmiştir. Ezcümle hem devam ve hem de terakki ederek haftalarca

[215]

müddetin 'îş u nûş ve zevk u safâ günâ gün maskaralıklar rezâletler ile geçirilmekte bulunduğu meydandadır.

-3-

41.2.3 Âdât-ı 'Umûmiyenin İmkân-ı Tenkîdi

Âdât-ı 'umûmiyenin hükmünde olan kuvveti bundan evvelki iki bendimiz kâri'elerimizin nazarında elbette ta'yîn eylemiştir. Elbette anlaşılmalıdır ki bir millet kendi bekâyı millisini âdât-ı 'umûmiye ve kadîmiyesiyle mümkün olabilecek ve onlara hâlel geldiği sûrette mahvolacak kadar âdât-ı mevcûdesine ehemmiyet vermekte olduğundan o milletin âdetleri tenkîd edilecek olursa kanları başlarına sıçrayarak hiddetlerinden o münekkidi parça parça etmeye kadar varabilirler.

Zaten tarih dahi bu hakîkati göstermektedir. Her nerede âdât-ı mevcûdeyi tenkîde mütecâsir bir âdem görülmüş ise o âdem 'adâvet-i 'umûmiyeye dûçar olmuş ve her kim bu münekkidin 'aleyhine kıyâm etmişse kavminin muhabbet ve ta'zîmini kazanmıştır.

Bu halde âdât-ı 'umûmiye tenkîd ve muaheze imkânından bilküllîye ba'id midir?

Bu keyfiyet dahi tarih ve antoloji nokta-i nazarlarından şâyân-ı tedkîktir.

Dünyada hiçbir kavim görülmemiştir ki ilk ahvâl-i antolojikiyesini muhâfaza da devam etmiş olsun âdât-ı kadîme ve mevcûdeyi bir gün tenkîd ve muaheze edenlerine bugün kavimlerinin duçar-ı su-i nazarı olmuşlar ise de müehheren o

tenkîdlerin doğruluğu anlaşıl原因 olarak âdâvet-i mütehasıladan nedâmetle o münekkidi o muahizi milletlerinin en büyük âdemleri sırasına koymuşlar. “muslih” ve “müceddid” nâmını vermişlerdir.

Düşünmelidir ki ezcümle bizde başımızdaki yürekli bârâtar külahlar kalpaklar kaldırılıp da fes giydirilmek ve çıplak ayaklarımızdaki yemenilere mukâbil ince çoraplar ve kundurular potinler takılmak arzu olunduğu zamanlar âdet-i kadîme muhâfazakârları hiddetlerinden çıldırmak derecelerine gelmişlerdi. İmdi eski baratalı baldırı çıplak koca kuşaklı bir kulaç yatağanlı bir âdem yanımıza gelecek olsa bir umacı gelmiş gibi ürkeriz. Müceddidlik husûsunda cennet mekân Sultân Selim Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni Abdülmecîd ve Abdülazîz Hazerâtı gibi padişahlarımıza minnettar bulunuyoruz.

Düşünmelidir ki bundan evvel bir Yahudi'nin sakalına makas dokundurmak can-gâhına hançer dokundurmak gibiydi. Bugün ise o Yahudi berberin önüne oturup çenesini teslim ederek tıraş olmaktadır.

[216]

Âdât-ı ‘umûmiyenin ıslâhı dâire-i imkândan hâriç değildir. Hele âdâtın nefsü'l-emre ve tabî'at-ı maslahata muvâfakat ve mugayeretini halka güzelce tefhîm ederlerse nik ü bedi temyîzde kudret-i beşeriyesi âciz bulunmayan insanlar elbette hayrı tercih ederler. Lâkin bu tenkîde münekkidler pek büyük mahâreti lâzımdır ki halkın vakârına dokunup da âdât-ı kadîmeyi muhâfaza da ısrar etmeyeler.

Âdât-ı ‘umûmiyenin en büyük medâr-ı tenkîdi akvâm-ı ba'ide ve mütehalife âdetlerini yekdiğeriyle mukayese etmektir. Meselâ bugün Afrika'da birer hayesini çıkarmakta bulunan vahşilere bu âdetin muzir olduğu ve böyle bir âdete riayet eden kavmin ahmak addolunacağı bir sûret-i müzeyyifâne ile söylenecek olsa o kavmin vakârına dokunulmuş olur. Eğer meânda da biraz daha ileriye gidecek olur da hayelerinin ikisini birden çıkarmak sûretiyle galebe ve teveffuk etmeye kalkışır ise hasbe'l-beşeriye ma'zûr görülürler.

Ama dünyanın sâir tarafında hasiyetinin ikisini de muhâfaza eden kavimler olduğu beyinle bir mukâyese yapılacak olursa bâdî-i emirde Afrikalı vahşi ağalar biraz istiğrâb ederler. Biraz sonra bunun nef'ini anlarlar. Nihayet çocuklardan bede' ile kendileri dahi bu hâle alışır. Bir zaman gelir ki vaktiyle âbâ u ecdâdlarının tek hayali gezdiklerine onlar dahi istiğrâb ederler.

Şâyân-ı tebriktir. Evvel ukalâ-yı ümmet ki mensup oldukları kavimlerin ıslâh-ı âdâtına hizmet ede!

Ahmet Midhat

42 HÛŞE ÇİNÎ

42.1 YUMURTA İ'MÂLÎ

Keşfi henüz beş asrı doldurmamış olan Amerika'nın bütün dünyayı vâlih ü hayran eden keşfiyât-ı cedidesi meyanında tavukların bin feryâd ile insanların dest-i tama'na bıraktıkları yumurtalardan her gün binlercesinin i'mâlî haberi sema'a vâsıl olduğu vakit taaccüb etmemek ve Afrika'nın şu son elli sene zarfında gösterdiği ve elyevm göstermekte olduğu âsâr-ı terakkîye mukâbil ez-geşt bir dehan olmamak kâbil değildir.

Avrupa gazetelerinde bu husûsa dair manzûrumuz olan tafsilât-ı muvazahdan anlaşıldığına göre kıt'a-ı cedîdede bulunan yumurta fabrikalarının her biri saatte bin adetten ziyade yumurta i'mâl etmekteymiş.

Yumurtanın sarısı dakîk ve nişâsta

[217]

vesâir eczâdan terkîb olunduğu gibi beyaz da albüminden (zülâl) tertîp olunuyormuş. Bu terkîbâtın cümlesi tabîî yumurtaların terkîbâtına kâmilten mutâbık ve muvâfık

olduğu halde yumurtaların derunlarında bulunan ince deri jelatinden (hülâm) ve kabuğu dahi alçıdan i'mâl olunmaktaymış.

Yumurtanın sarısı yuvarlanarak gri bir şekil âhiz edildikten ve albümin derûnuna atılarak şedîd bir hareket devriye tahtına bırakılarak beyaz bir şekil kesb edildikten sonra dondurularak bir kere jelatine bir kerede alçıya daldırılarak i'mâle hitam verilirmiş. Kabuk bir defa donduktan sonra derununda temeyyü' eden eczânın hârice çıkmayacağı bedîhidir.

Yine mezkûr gazetelerin rivâyetine nazaran bu vechle i'mâl olunan yumurtaların lezzeti tabîi yumurtalardan fark olunmadığı gibi bozulmaksızın senelerce hıfzı dahi mümkünmüş.

*

42.2 GÜZEL HANIMLARI TAHZÎR

Serlevhası görünce dünyada ne kadar hanım var ise hiçbirisinin şu fıkrımı okumayacaklarını hükmederim. Tahzîr edeceğim hanımlara “güzel” sıfatını verdim. Eğer “çirkin” diye tavsîf etseydim ne kadar kadın varsa hepsi okurlardı. Zira her biri fıkrımın kendisinden ma'dâ kadınlara âdiyetini hükmederlerdi. Hâlbuki ben hayalinden kadınların cümlesini mülki simâ bulan erbâb-ı safvetindenim.

Ben kadınları istedikleri kadar ve hatta istediklerinden ziyade olmak üzere kendi istediğim kadar süslenmekte muhtâr bırakmak taraflısıyım. Fakat letâfet-i endâm ve halâvet-i cemâllerine nakîsa verecek şeyleri hem onların menfa'ati ve hem kendi menfa'at nazariyem için câiz görmem. Güya endâmlarına letâfet vermek için korse giymek sanki yakışıklı bir şey midir? Bir taraftan fen hıfz-ı sıhhati mekâtib-i sibyanîyeye kadar ta'mîm eyledikleri halde hıfz-ı sıhhate taban tabana zıt olan böyle îcad-ı mühlike rağbette Avrupa kadınları devam eyledikçe bizim köylü kızlarının bunlardan daha ziyâde ta'lîm ü terbiye görmüş ve muzıratla fâideyi daha güzel tefrîk ve temyîz eylemiş bulduklarına kana'at edeceğim gelir.

Avrupa'nın mütemeddin hanımlarının giydikleri üç beş seneden beri memleketimiz hanımlarının rağbet göstermekte oldukları işbu cendereler kadınların en ziyâde tarâvetini muhâfaza etmeleri lâzım gelen sinelerini berbat

[218]

eylediği gibi ak ve karaciğerleri dahi sıkarak teneffüsü dûçar su'ûbât etmektedir ki tazyîkâtın bu derecesi pek çok 'ilel-i mühlikeyi davet eylemektedir. Hele korselerin meziyyât ve letâfet-i nisvâniyeyi ikmâle hizmet edeceği aslâ teslîm olunamaz. Zira kendisini biraz endamlıca göstermek için böyle tazyîk altında muzdarib bulunan bir kadını temâşa başkaları için olsa bile benim için nazar-ı rûba bir temâşa değildir. Ben cem'iyet-i beşeriye için bir ni'met-i 'uzmâ olan kadınları sıhhat-i kâmileye mâlik oldukları halde görmek isterim. Çünkü menfa'at-i sahîha-i milliyeyi nisvânın kemâli ten-dürüstü ve sıhhatlerinde bulmaktayım.

Kadınların mazhar-ı rağbeti olan işbu korselerden ma'dâ bir müddetten beri birde şinyon dedikleri saçlarla tezyîn-i îcad olunmuş ve pek az zaman zarfında âdeta bütün milel-i mütemedine kadınları tarafından mazhar-ı rağbet olmuştur.

Bu saçlar kimin saçlarıdır? Hangi başlardan kesilip alınmıştır. Buralarını teşrîh etmek lâzım gelirse söz uzatılmış olacağından sarf-ı nazar etmeyi daha muvâfık bulmaktayım. Fakat şurasını arza mecbûruz ki bu yapma saçlar sıklet-i bahş erbâb-ı temâşa olmakta korselere teveffuk eylediği gibi 'ilel ve emrâz-ı mühlikeyi davet husûsunda dahi korselerden geri kalmamaktadır. Korselelerin dayyîku's-sadr ü'l-iltihab kebed-i 'usret-i hazm gibi hastalıkları mûcib olmasına mukâbil yapma saçları dahi baş ağrısından başlayarak beyin hummasına kadar birtakım hastalıkları îcab ve davet eylemekte bulunduğu Avrupa'nın bazı resâil-i tabiyesinde okunmuştur.

Avrupa ettibâsından birtakımları ettikleri tecârûbe ve tedkîkât-ı fenniyyeye istinâden kadınlar meyanında beyin hummasından vukû'a gelen vefiyâtın kısm-ı a'zamı işbu yapma saçlardan ileri geldiğini ve mezkûr saçlar kadınların başlarındaki harâret-i ğarîziyeyi bir hayli dereceler artırarak beyin hummasını husûle getirdiğini hükmetmişlerdir. Bundan ma'dâ ahiren Newcastle şehrinde bir genç kızcağız kullanılmış olarak alıp başına koymuş olduğu yapma saç evvelce sâri bir hastalığa mübtelâ olmuş bulunan bir hastanın başından çıkarılmış bulunduğu mezkûr

hastalığı bî-çâre kızcağıza dahi nakleylemiş ve bu hastalık genç kızcağızın sebab-i mevti olduğu bir İngiliz gazetesinde okunmuştur.

İngiliz gazetesi şöyle dursun şâir mev-şikaf Mes'ûd-i Harâbâtî Hazretleri bile geçenlerde gazetemizin sahife-i edîbesine revnak vermiş olan “İsti'fâ” serlevhalı

[219]

manzume-i beligânesinin bend-i ahirinde benim fikrimi şu vech ile tasdîk ve tervîc buyuruyor:

Yapma keysuya irtibâtım yok

Sanmasın kendisiyle lâf ederim

Bende şûh latîf kâkûl çok

Varır onlarla îtilâf ederim

Hazret-i Harâbâtî'nin fikr-i âcizânemi pek güzel nazma çekmiş ve bu cihetle bana bir medâr-ı iftihâr daha vermiş olduğu âşikâr ise de bu bentteki “şûh” ta'bîri dil-nişininden murâd-ı şâ'iraneleri ne olduğunu pek kestiremiyorum.

Bana kalırsa burada “şûh” her türlü letâfet-i tabî'iyeye mâlike, husûsuyla tabîî kumral saçlarla gâyet dil-firib mahbûbe ma'nâsına gelir.

Sözümüzü ciddileştirelim mi? Evet! İşte en ciddi bir netice:

Avrupalıların icat eyledikleri her şey bizim nezdimizde makbûl olmak şerefine neden lâıyk görülsün?

Akıl ve hikmete muvâfık olmayan her şeyi merdûd-ı nazar-ı i'tibâr ederek işimize yarayacak hakîkaten güzel şeyleri almalyız. Bir güzel hanımın korse ile tazyîk-i sine-i semîn etmesi çirkin bir şey değil midir?

Yazık değil mi o hanımcağıza ki böyle münasebetsiz letâfetsiz bir cendereye kendi kendini sıkıştırın da zorla karaciğer 'ufûnetine uğrasın körlesin gitsin bizi mahzûn etsin?

Acıyan bulunmaz mı o şık beyefendiye ki süs satacağım diye ayağına gâyet dar bir potin giysin toplaya toplaya Ebussu'ûd Caddesinden geçsin de biz kakhahalarla güldürsün?

Cenabıhak cümlenin aklını başına getirsin! Kimseyi tarîk-i müstakimden ayırmasın.

Mehmed Cevdet

43 FIKRA-İ TARİHİYYE

43.1 ÂŞİKÂNE BİR DRAM

Fıkra-i tarihiyye denildiği zaman mutlaka senelerce yahut asırlarca evvele kadar ircâ'ı nazara mecburiyet yoktur. Bu serlevhadan asıl maksat yazılan hikâyelerin mutlaka tarihten istinsâh edilmiş olması değildir. Bir fıkra bir hikâye sehâif-i tevarihe kaydolunabilecek kadar doğru olursa o dahi hikâyât ve fikarât-ı tarihiyeden addolunur.

Yazmakta olduğumuz fâcia-i âşikâne Fransa gazetelerinin kuyûd-ı muhâkemedede mukayyet-i fikarât

[220]

sahîhadan olmak üzere haber verdikleri bir fıkra-i tarihiyyedir.

*

Âşikâne bir fikrada başlıca iki a'zâ vak'a olur ki birisi âşık ve diğeri âşıkâdır.

Âşıkımız "Eugenetal" isminde yirmi beş yaşında bir delikanlıdır ki hâl ve tavrı latîf olmakla beraber gâyet te mahzûnedir. Bundan bir sene evvel Fransa'da vâki' "Rochel" kazasının tahsildârları meyânında dâhildi.

Âşıkamız "Matmazel Adlen Rosteau" dur ki cameşuyluk sanatıyla hem kendisini hem de vâlidesini beslerdi.

Öjen ne kadar güzeldi? Öjen ne kadar câzibeliydi? Buralarını tafsîle hâcet yoktur. Bu misüllü tafsîlât âsâr-ı mahileye ziynet veren şeyler olup şâir yegâne, tabî'atın mecmû'a-i tesâdüfüne kayd ve derc eylediği fikarât-ı sahîha ve tabî'iyede ise ziynet-i asliye ve hakîkiye o müsüllü tavsifâta aslâ hâcet bırakmaz.

Binâenaleyh diyelim ki Adlen Öjen'in hayalini bi'l-küllîye işgâl edecek kadar güzeldi. Öjen dahi Adlen'in nazar-ı rağbet ve muhabbetini tamamıyla kazanacak kadar latîf bir delikanlıydı. İkisi için dahi hüsün ve cemâlin bundan ziyâdesine hâceti mi vardır?

*

Anlaşıldı ya! Âşık ve âşıkamız yekdiğerini beğendiler. Sevdiler sevda sırf bir kuvve-i câzibeden ibârettir. Tarfını cezb ede cezb ede yekdiğerinin âğuşuna kadar çeker getirir. Yekdiğerine sarar. Dolaştırır. Gittiler.

Gizliden gizliye birkaç mülakâtta sonra âşık ve âşıkamız Öjen'in isticâr eylediği mini mini bir odayı kendilerine muhabbet-gâh ittihâz ederler.

Ama odacık ne kadar mini mini! Adeta bir aşk kutusu!

*

Muhabbet gerçekten bir tatlı şeydir. Fakat bu lezzet derece-i ifrâta varıp da âlemde lezâiz-i sâireyi çekmeden düşürmemelidir. Vak'â şu re'yi hekimânemiz sevdâ zekândan hiçbirisinin kabul edemeyeceği kadar müstebidâne görülür. Ancak bir lezzet-i muhabbetin derece-i müfritasını kendilerinden dirîğ etmek maksadıyla bu reyde bulunmuyoruz. Mahzâ kendi menfa'at ve selâmetleri için böyle söylüyoruz.

Lezzet-i muhabbete çıldırısıya kapılan ve artık dünyada leza'iz-i sâireye hiç iltifat etmeyen adam ez-cümle sevdâyı sa'y ü 'ameli terk ederek serserilik yolunu tutar. Ânı müteakip perişanlık denilen bed çehre-i arz-ı didar meş'um ile bi-çare âşık ve âşıkânenin ağızlarının tadını kaçıır.

*

Bu hakikat bizim Öjen ve Adlen'de dahi hükmünü gösterdi. Kızcağız öteden beri cameşuylarını yıkadığı müşterilerini kaybettiği gibi delikanlı dahi umûr-ı me'mûresine devam edememeye başladı.

Bir gün özür. Bir gün yalan. Bir gün i'tirâf-ı kusur. Fakat özründe yalanında i'tirâfında derecesi aşktan sonra nihâyet Öjen'e yol verildi.

Zavallı çocuğun zaten kesesi pek dolu değilken cüz'ice nakt-i mevcudu masârif-i ruz-merre ile tükenmeye yüz tuttu.

İyi ya! Gençtir. Dinçtir. İktidârı da var. Şevk ve gayret-i âşıkâne ile civânmerdcesine bir 'azm teba'îyyet etsin de kendisine bir iş bulsun.

İyi amma lezzet-i aşk çoktan sevdâyı sa'ye galebe etmiş. Elinde mevcut işini kaybettirmiş. Evvelki fıkramızda beyân eylediğimiz re'yi kabul edemeyen sevda-zekân şu fıkramızda hiç olmazsa özrümüzü teslîm ederler.

*

Yalnız ni'met-i sevda ile insan tena'üm ve tagazzi edemez. Gönül sevda ile doyarsa da mide dahi hakkını ister.

Ne yapmalı? Aşk ve âşıkânın ittihâdlarından tevellüd eyleyen şu belayı bertaraf etmiş olmak için bu ittihâdı bir iftirâka mı tahvîl etmeli?

İşte bu ciheti bilküllüye muhâldir. Bunlar yekdiğerinden ayrılacaklarına hayatlarından ayrılmayı tercih ederler.

Zavallı çocuklar! Ölümlerden bir ölüm beğenmeye mecbur oldular. Pek çok düşündüler. Taşındılar. Ölümün ehveni olmak üzere beyinlerine bir kurşun sıkmayı münasip gördüler.

Lâkin Adlen'de kendi beynine ve ne de âşıkına kurşun sıkacak iktidâr yok. Binâenaleyh netice-i müzâkerede Öjen'in hem âşıkasına kâtil ve hem de kendi nefesine sûikastçı olması kararlaştırıldı.

*

Bereket versin ki..... Ama bu bereket versini biz demiyoruz. Âşık ve âşıkânın

[222]

kendi mütâlaalarınca bereket versin ki Öjen'in vüs'at zamanında kalma bir revolveri vardı. Buda bulunmasaydı facia kararlarını icrâ için sarf edecek beş paraları dahi yoktu.

Öjen tabancasını Adlen'in başına doğrulttu.

Bu facia gün 1883 senesi Mayıs'ın yirmi yedinci pazar günüydü.

Adlen dedi ki:

–Canım Öjen iyi nişan al da hiç zahmet çekmeyeyim.

Öjen tetiğe dokundu. Adlen başından kan saçarak âşkın kolları arasına düştü. Fakat bir kalıp bî-rûh olarak değil.

*

Öjen âşıkasını başından yaralı al kanlara müstağrak görünce elindeki silah elinde kalıp onu kendi başına doğrultmaya muktedir olamadı, dedi ki:

Adlen ölümden nedâmet etmiyorum. Fakat seni bu halde görünce tabancayı çekecek iktidârım kalmadı. Al şunu sen de benim başıma sık.

Adlen bu hizmeti kat'iyen reddetti. Ancak kendi başına isabet eden kurşun beynine kadar işlemeyip sırtına geçmiş olduğundan o dahi bu yaradan ölemeyeceğini anlayınca başka bir tedbîr düşünmeye başladılar.

Kömür yakıp asit karbonik te'siriyle terk-i hayatı düşündüler. Fakat para yok ki kömür alsınlar.

*

Zavallı gençlerin bu haldeki derece-i ye'islerini kemâl-i ehemmiyetle düşünmelidir. Kızcağız yavaş yavaş soğumaya başlayan yarasının acılarından gâyet müte'ellim. Delikanlı akan kandan bi'l-külliyeye müte'essir olarak silahını bir daha isti'mâlden kat'iyen âciz.

Nihayet ölümlerin en ehveni olmak üzere kendilerini denize atıp boğmayı kurdular. Fakat bu kararı verip de yerlerinden kalkmaya davranmak üzere iken dışarıda bir gürültü oldu.

Meğer Adlen'in vâlidesi oda komşularından fâciayı haber almış. Gerçekten çılğıncasına bir telaş bir vaveyla ile kapıyı itip kilidi fırlatarak girdi. Kadının arkasından birçok halk dahi girip odayı doldurdular.

*

Adlen hastaneye Öjen dahi bi't-tevkîf hapisaneye naklolundular.

[223]

İkisi dahi ölemediklerine mükedder iken bir de Öjen'in muhâkemesi beliyesi meydana çıktı.

Kızın yarası tehlikelice olmakla beraber cerrahların semere-i mahâretiyle güzel bakıldığından cerâhate yatarak kapanmaya dahi yüz tutmuştu. Mahkeme-i cinâyetin hey'et-i ithâmiyesi Öjen'i katil kastıyla ithâm eyleyip Adlen her ne kadar müdde'iyi şahsı değildiye de müdde'ilik sıfatını müdde'iyi 'umûmi ihrâz eylediğinden kızı iddiâ şâhidi olmak üzere kaydetmişlerdi.

Aşağı Şaranet meclis cinâyetinin bu muhâkemeyi rü'yet eylediği gün mahkemede dahi ağlamadık kimse kalmadı. Öjen ile Adlen sergüzeşt-i âşıkânelerini bir tavr-ı ma'sûmane ile hikâye eylediler.

Müdâfa'aya me'mûr olan avukat âşık için cezyı i'dâmın bir ni'met olmak üzere telakki olunacağını serd edip hatta katil kastından dolayı hükmolunacak muvakkat görevden ise cezayı idama hasret-keş olduğunu şu kadar ki Adlen hakkında cür'et eylediği fiil ve harekete "kasd-ı katil" denilemeyeceğini ve ikisi dahi kendilerini kurtarmak için bu çocukluğa tasaddi eylediklerinden kanun-ı adâletin bunlar üzerinde hiçbir hükmü olamayacağını ve yalnız kanun-ı merhametin bu bî-çâreler için büyük bir merhamet hükmelediğini kemâl-i belâgat ve fesâhatle dermiyân edince hükkâmın dahi gözlerinden eşk-i merhamet ceryân ederek berâet-i zimmet hükmünü verdiler.

Hikâyemiz burada bitti mi? Hayır! Me'hazimiz olan gazetenin bendi burada kesildi.

Ancak Adlen ve Öjen fikra-i tarihiyyesi bu hatime ile hitâm bulmuş olamaz.

Hayattan bîzâr olan bu zavallılar arzu ettikleri ni'met-i memâta vâsıl olamazlarsa ne yaparlar? Şüphe yok ki bâr-ı hayata tahammül için cebr-i nefis ederler.

Bir akçesiz yaşamak kâbil olmadığını dahi fii'len tecrübe etmiş değiller miydi?

Öyle ise hiç şüphe edilemez ki ikisi dahi yekdiğeri haklarındaki sevdalarını bir de sevdayı sa'yî ve 'amel ile tezyin eyleyerek ba'de mâ hem kemâl-i cehd ve gayretle çalışmayı ve hem de mahsûl mesâ'ilerini esbâb-ı refâh ve saâdetin mükemmel addedilerek bir ömr-i bahtiyârane ile yaşamayı tercih etmişlerdir.

Ahmet Midhat

[224]

44 LETÂ'İF

Boğazına kadar borca batmış bir herif bir gün hanesine bir maymun alıp getirmiş ve haremine “Karı şu hayvanı ne yapsak?” diyerek re'yini su'al etmiş olmasıyla haremi “Ne yapacaksın satsan da hiç olmazsa birtakım çingene borçlarını ödesen pek münasip olur” demiş.

*

İngiliz'in birisi kapamacıdan bir pantolon alıp hânesine getirmiş ve pantolon biraz uzunca olduğu cihetle altıparmak kadar kesileceğini ibtidâ karısına sonra hemşiresine ve daha sonra kayınvâlidesine söylediği halde kadınların üçü de birer

güne ma'zeret beyânıyla o saatte pantolonu kesmeye vakitleri olmadığını bildirmeleriyle İngiliz odasına çekilip yatmış.

Biraz sonra karısı her ne mülâhazaya mebnî ise zevcinin emrini infâz etmeyip kendisini kırmış olduğuna nedâmet ederek herkes yattıktan sonra pantolonun fazlasını kesip güzelce dikmiş.

Kadıncağız yattıktan sonra İngiliz'in hemşiresi dahi yine böyle bir mülâhaza ile kalkıp karındaşım yarın erken gider. Şu pantolonun paçalarını bari keseyim, diye kendi kendine söylenerek zaten kesilmiş olan pantolonun fazlası olmak üzere altıparmak daha kesmiş.

İngiliz'in emrini infâz etmek için kim kaldı? İhtiyâr kayınvalidesi değil mi? Hâlbuki o bî-çâre de sabahleyin erkenden kalkıp damadının nüfuzunu yerine getirmek üzere işe koyulmuş hem de o esnada yatağından kalkıp sofaya gelen damat cenâblarının mazhar-ı teşekkürü de olmuş.

Bir de kadıncağız dikişi bitirip de pantolonu damada verdiği ve damat ayağına giymeye savaştığı sırada zevcesi ile hemşiresi ayrı ayrı ellerinde pantolonun fazla parçaları olarak odalarından çıkıp da "Ben kestim sen kestin" avazesıyla İngiliz'in mazhar-ı şükrânı olmaya çalışırlarken aynanın önünde pantolonun tulumbacı poturu kadar kısalmadaki hikmeti henüz anlamayarak pantolonu giymeye çalışan İngiliz'in hayretle karışık hiddetine kadınların her biri kahkahalarla gülmekten bir türlü kendilerini alamamış ve bunların bu hâli hakîkaten şâyân-ı temâşa bir mudhike teşkîl eylemiştir.

*

[225]

45 MEVÂDD-I EDEBİYYE

GAZEL

Görün, görün bize ey nûr-ı çeşmicânımızın

Nedir müheyyici bilmez misin figanımızın?

Nasıl şikâyet olunmaz tegafülünden âh
Ayân iken eseri sûziş-i nihânımızın

Zamânımız sühan-fürûzudur zebânımızın
Zebânımız hikem-âmûzudur zamânımızın

Gönüller olsa bütün âşinâ-yı zevk-ı sühan
Cihan esîri olur şîve-i beyânımızın

Hayâl eden bulunurdu hudûd-ı fikrimizi
Hudûdunu bulan olsaydı âsumânımızın

Muvahhidîn ile birlikte dir gönüllerimiz
Teferruk etse de eczâsı hâkdânımızı

Benân-ı halka şeref-bahş olan kalem-i Mes'ûd
Senâ-nüvîs-i şeref-hâ hıdır benânımızın

Mes'ûd-i Harâbâtî

Korney [Pierre Corneille]

45.1 “BİR MUHSİNENİN KİTÂBE-İ SENG-İ MEZÂRİ”

Zâir Bu kabrin üzerini sakın âlûde-i sirişk-i hasret eyleme! Bu şâyân-ı i'zâz bir âramfâh-ı mümtâzdır.

Bunda pâkîze-vücûd pûşîde-i çeşm-i hâb-ı hulûd olmuştur. Fakat ulüvv-i kalbine dâll olan âsâr-ı ihsâmı şuralarda henüz yaşamaktadır.

Teni âram-güzîn-i ağış-ı hâk olmazdan evvel, canı âsumân-pîrâ-yı teâlî olarak Hâlik'ına mahlûkunu kavuşturmuş idi. Cismimi yeryüzünde sâir iken, ruhu semâda tâir idi.

Serveti, kudreti kendisinden zîyade fukurâya müstefid etmiştir. Erbâb-ı ihtiyâca tevâzu'kârâne muâveneti gönlünün sermâye-i meserreti idi. Son nefesinde de aşk-ı hakikî ile iştigâl eylemiştir.

Zâir! İnsâniyette sâhibe-i kabrin pey-revi olmaya çalış ki, bir nûr-ı ilâhî kalbini lebrîz-i pertev eylesin. Hissiyyât-ı dünyâdan mahrûmiyyet endişesi insanı niçin ağlatmalıdır? İnan ki, dünyâdan bu sûrette gidenler bir hayât-ı câvidâniye mâlik olarak giderler!

*

[226]

Bizim kabristânlarda böyle ma'nidâr ve şâyân-ı i'tibâr sözlerle tezyîn-i sine etmek imtiyâzına nâil olmuş taşlara pek nâdir tesâdüf olunur.

Bizim taşların kimisine bakılır. Beyit sûretinde yazılmış birkaç satır görülüyor.

Makbûliyetinden müberrâ tatsız bir duâdan ibâret olduğu anlaşılır. Çâre ne? Sıdk ile bir "âmin" denir, geçilir.

Kimisine de tesâdüf olunur ki kitâbesi orada yatan zâtın pek genç iken vefât edip şebân behişt birine iltihâk eylediği beyânıyla hayatına doyamamış olan bu nevcivân için bütün âlemin kıyamete kadar gözyaşları döküp durmasını tavsiye eder. İnsan bunu görünce öyle pek çabuk geçemez. Biraz irkilir. Düşünür. Muvaneset ve muvâsaları bütün erbâb-ı îmân tarafından gece gündüz arzu olunan cennet civânlarına katılmış, binâenaleyh dünyada bulunamayacak birtakım ezvâk-ı ebediye içine atılmış olan bir âdemin vefâtı için o kadar ağlamak neden lâzım geleceğini bir türlü anlayamaz. Canı sıkılır. Böyle bir sözün ma'nâsı olamayacağına hükmetmekten çekinmez. Müteveffa için gözünden bir damla yaş bile akıtmamaya karar verir. Geçer, gider.

Bu taşların öyleleri vardır ki üzerlerindeki yazılar kendilerinden çok şekildir. Bunlar nazar-ı nefrete çarptıkça adamın bir gün olup da başucuna öyle bir şey dikilmemek için hiç ölmeyeceği veya hiç olmazsa ölürken kabrine taş dikilmemesini bir ehemmiyet-i mahsûsa ile vasiyet edeceği gelir.

Birisinin mezara ya ‘ibret-âmiz sözler yazılmalı yahut sâhibinin isim ve şöhretini irâe ile iktifâ edilmelidir.

Mezar taşlarından bahsediyoruz. Erbâb-ı mütâla’aya kasvet mi veriyoruz? Zannetmeyiniz. Erbâb-ı mütâla’aya kasvet verecek bizim mezar taşralıdır. Biz değiliz. Mezar taşlarına güzel şeyler yazılması edebîyât-ı Osmâniye mebâhisinden değilse âdâb-ı insaniye cümlesinden de mi değildir?

Her birisinin mezarı mensup olduğu kavmin ‘umûma arz olunmuş bir levha-i efkârıdır. Evvelden bilmedikleri bir memlekete girerlerken tesâdüf edecekleri kabristanlardan taş okuyarak memleketin âdât ve i’tikâdâtına ıtlâ’-ı hâsıl etmeye çalışanlar, bundan bir dereceye kadar olsun ma’lûmât alanlar bizde yoksa sûret ve siretlerini taklîde çalıştığımız Avrupalılarda pek çoktur.

Bizde öteden beri bu madde nazar-ı ehemmiyete alınmamış, bazı meşâhîrimizin merâkidi hakkında bile hürmetsizlik revâ görülmüştür.

[227]

Meselâ Sivas’ta medfûn şâ’ir meşhûr İzzet Molla’nın kabrine koca mükellef bir taş dikilmiş olduğu halde üzerine henüz harf-i vâhid yazılmamıştır.

Müşarün-ileyhin medfeni neresi olduğunu anlamak için Sivas’ta vefât ettiğini bilen bir âdem orada ahâliye mürâca’at etmeli yahut kuvve-i kudsiye kullanılmalıdır.

Bu bâbda bir hürmetsizlik numûnesi daha görmek isterseniz Üsküdar’a geçiniz. Karacaahmet civarında meşâhîr-i şu’arâmızdan Yusuf Nâbi’nin kabrini ziyaret ediniz.

Başında göreceğiniz taşta birkaç satır yazı vardır. Evvelden ne olduğunu bilmediğiniz halde bunu dürüstçe okuyup da ma’nâsını anlayabilerseniz size bir aferin! Pek muğlak bir şey olduğundan değil pek fena tahrîf ve tağyîr edildiği için anlaşılma ihtimâli yoktur. Hâlbuki bu satırlar Nâbi’nin vefâtından evvelce kendi

lisânından sâdır olduğu mervî bulunan şu nazm-ı farisidir ki tarih-i vefâtını muntazamandır.

چون روح کمین نابی در لجه نور آمد
از تنگی تن داری صحن سرور آمد
تحقیق شناسان معنای شهود الغیب
کفتندی تاریخ (نابی بحضور آمد)

Şimdi okudunuz. Hem de anladınız. Değil mi? Fakat bizim aferini alamadınız. Çünkü onu almak satırların şöyle bir şey olduğunu öğrenmezden evvel gidip de şâ'irin senin mezarını okuyup anlamakla meşrûttu.

Eserlerden istifâde etmekte olduğumuz şu iki şâ'irden – ki vatanımızın nâdiren yetiştirdiği erbâb-ı ma'rifetten sayılır. – Birinin mezarına taş dikip de ismini olsun yazmak, diğerrinin taşına kendi âsârından olan bir nazmı anlaşılmayacak sûrette bozarak yazmak bize şeyn değil midir?

Hünerverân milletin hayat ve memâtta mazhar-ı ihtirâm oldukları daima görülmelidir ki herkes şevke gelsin de onlardan olmaya çalışsın.

*

Fransa şu'arasındann “François Maynard”ın Bahreyn sahilinde medfûn bir sarhoş için yazmış olduğu “Epitaphe”³¹geçenlerde bizim Mes'ûd-i Harâbâtî tarafından şöyle tercüme olunmuştur:

1

Misli nâ-bûd bir harâbâtî
Eylemiştir bu kadri merkez-i hâb
Muttasıl nûş ederdi bâde-i nâb
Böylelikle geçirdi evkati

³¹Kitâbe-i Seng-i Mezâr

[228]

2

Hak'tan etmişti kesb-i âgâhı
 Bir bilirdi Hudâ'yı her yerde
 Ölü am mâ yaşar gönüllerde
 Böyle bir mi perest-i ilâhi?

3

Onu bir gün nasılsa bir nâ-dân
 Atıverdi şu gördüğün nehre
 Etti sarhoş vedâmı dehre
 Su katıldı sarâbına o zamân

Bizde ziyâretine râğbet olunur erbâb-ı inzivâdan birkaç sene evvel irtihâl eden "Hoca Rıdvân" ın senin mezarına yazılmak üzere şu beyitleri söylemiştik:

Züvvâr! Bu güft ü gû revâ mı?

Teşvîş ediyorsunuz safâmı

Ömrüm güzer etti inzivâda

Mu'tâdım idi o hâl-i sâde

Vahdet idi gönlümün enisi

Pür-gevlerin olmadım celîsi.

Bilmez misiniz ki Hoca Rıdvân

Sizden ölüverdi el-emân havân?

Hâlâ bu gürültü bitmesin mi?

Kabrinde de rahat etmesin mi?

Efkârımı anlayın taşımdan,
Çok söylemeyin, gidin başımdan!

Mu'allim Nâcî

*

Victor Hugo

45.2 ÇİÇEK İLE KELEBEK

Zavallı bir çiçek yanından uçup giden müzeyyen bir kelebeğe mahzûnâne boynunu bükerek dedi ki:

Güzelim kelebek! O parlak kanatlarını açarak nereye kaçyorsun? Tâli'lerimizin yekdiğerine ne kadar muhâlif olduğun bilmez misin? Ben buracıkta yalnızca oturuyorum. Yerimden hareket etmek muhâldir. Lâkin sen kâh burada, kâh şurada, canının istediği yerde uçuyorsun!

Hâlbuki birbirimizi seviyoruz. İnsanlardan uzak yaşıyoruz. Korkma onlar uzaktadırlar!

Birbirimize de benziyoruz. Görenler ikimizi de birer çiçek zannediyor.

Fakat heyhât! Rüzgâr seni alıp götürüyor. Şu kara toprak ise beni zincir-bend eyliyor. Tâli' dün!

Ben senin pervâzını nefs-i müşginimle ta'tîr etmek istiyorum. Fakat hayır, hayır sen pek uzak gidiyorsun. Ezhâr-ı bî-şumâr içine kaçyorsun.

[229]

elimden ne gelir? Bir yere gidemem! Arkandan koşamam! Burada gölgemin etrafında devrettiğini görüyorum.

Âh bî-karar kelebeğim! Hiçbir hareketinde sebât yok. Kaçyorsun, yine geliyorsun. Yanı başımda biraz salınıp refîâr ettikten sonra başka tarafa gidip şa'sa'a-nümâ oluyorsun.

İnsâf et! Her şafak didelerimde gördüğün eşk-i tahassür boşuna mı gitsin?

Muhabetimizi eyyâm-ı mes'ûda içinde imrâr etmek için gel yanımdan ayrılma. Yahut gezip tozduğun yerlerde ma'yyetinde bulunmaktığı için bana da ecniha bahş-ı evvel sevdiğim!

Rıza

*

45.3 YİRMİ SENE EVVEL – YİRMİ SENE SONRA

“Gülme! Sen artık gülme ey ‘acûze-i bedlikâ! Gözlerinin iki taraflarındaki buruşukların, iki yanaklarındaki katmerlerin seni müstenfir bir tebessüm-i dâimi hâlinde bulundurmaları yetmiyor mu ki bir de tebessüm ederek erken çiğnemiş gibi bir sûret-i müstekreh ile sararmış olan kerpeten bakiyesi birkaç kazma dişleri dahi gözlerimize sokuyorsun?”

“Başına o çiçekleri sanki neye takmışsın? Sararmış yanaklarına kararmış dudaklarına reng-i alınlarından ‘aksi endâz-ı letâfet olsunlar diye mi? Heyhât tab’a te’siri tar tar mukibblerine tefevvuk eden reng-i rûyun inzârı hayretimizi çehre-i ezhârdan da tenfir eyliyor!”

“Bakma! Yaşadığın yarım ‘asır hürmetine olsun yüzüme bakma! Solgun gözlerinde aksimi gördükçe kendimi merg-i muhakkaka teslim etmiş sanıyorum!”

İnsanlardan hâlâ ta’zim ve hürmeti bekliyorsun? Öyle ise sana acilen ölmek gerektir! İhyânın emvâta borçlu olduğu ta’zîm ve terkimden başkasının için o yolda nasip kalmamıştır!

*

Şu yoldaki bir söz vicâhen kime söylenebilir? Hiç kimseye! Öyle değil mi? Fakat hayal-perest şairler gibi tavana bakarak sözde söylenmez â?

Vak’â bu sözleri söyleyenin karşısında bir vücut mevcuttu. Ama sözleri o vücuda hitap olabilmek için kâilin âdâb-ı nezâketinden bi’l-küllîye mahrum olması

lazım gelir. Kâilimiz ise meziyet-i edebten i'tirâf-ı mahrûmiyet edebilecek takımdan değildir.

Demek oluyor ki bu sözler gözleri

[230]

önündeki pirezene hayaline akseden sûretine bir hitâb-ı zihni olmak üzere kâilin zihninden geçmişlerdir.

Hâlbuki öte tarafta bir müfekkiri daha bulunurdu. Dü-dide-i dikkatini bu kocakarıya dikerek dalgın dalgın bir hayli düşündükten sonra cüzdanını eline aldı ve kurşun kalemini çıkarıp bir şeyler yazmaya başladı.

Acaba müfekkiri ne yazıyordu?

*

Yazıyordu ki:

“Ey zaman! Mükemmel vücut musun? Ya muhrib ecsâd mısın? Anlayamadım gitti! Bir nutfe-i nâçizi yirmi senede âfet can ve cihân bir civân edersin. Yine o müddet içinde âfet can ve cihân bir civânı udhûke-i zaman bir ‘acûze-i bî-derman eylersin!

Sabahtan ziyet-bahş cinân olan ezhâr-ı letâfet neşeri akşama kadar pejmürde edersin. Yine bu müddet zarfında bir gonca-i nâ-tamam ve ne-şüküfteyi ertesi sabah için prestîşkârân î'câz-ı tabî'atın uyûn ârayî hayreti olmaya müste'id bir hâle getirirsin!”

Bir anda gönlüm ister ki sana “Gel gel! Ömrüm artsın!” diyeyim. O anı takip eyleyen an diğerde sür'at-i iyâbın sür'at-ı zehâbı istilzâmla ömrümü tezyîd değil mergimi tesrî' eylediğini anlarım da senin bana vürûdundan ziyâde benim senden firar ve tebâ'üdümü arzu edeceğim gelir!”

“Heyhât ey zaman! Ni'met misin? Nikmet misin? Nesin? Visâlin de helâkettir hicrânın da! Âğuşuna atılsam mevte atılmışım âğuşundan kaçsam mevte kaçmışım demek olur!

*

Müfekkirin cüzdanına yazdığı bunlardan ‘ibâret olduğunu neden anladık? Biz değil kâil sâlifü’z-zikr neden anladı?

Müfekkirin tavr u sûretinde zamandan olan şikayeti kalemine imlâ ve takrîr ediyormuşçasına bir tağyîr-i garîb müşâhede olunmakla kâil “Bu kadar ehemmiyetle yazılan acâba nedir?” merakıyla gözlerini safha-i cüzdanına imâle eylemişti.

Bu tavr-ı mütecessisâne her ne kadar hoşâ gider tahsîn olunur etvârdan değil ise de müfekkiri oldukça ilişiksiz bir âdem olduktan başka müvâredât-ı zihniyesine tahammül edemeyerek eziliyormuş da bu bâr-ı sekile iştirâk edecek bir mu’îne muhtaçmış gibi o dahi kâil tarafına temâyül eyledi.

Bir an oldu ki kâilin gözleri cüzdandaki nukûşu okurken müfekkirin nazar-ı dikkati de kâilin okuduğu satırlar müedasından safha-i simâsında peyda olan ‘alâim-i kâzibe eser

[231]

tahassüsü tedkîke koyulmuşlardı.

İki tarafın tedkîkâtı hitâm bulduktan sonra ikisinin de gözleri yekdiğerleriyle tekâbül ve telakkî eylediler. Bu te’atti-i inzârda sanki biri birine birer davet ve onları ta’kîben birer de icâbet işâretleri vermişler gibi hemen yerlerinden kalktılar. Kol kola vererek âheste hutuvâtla yürümeye başladılar. Meşaiyyûn gibi hem yürüdüler hem şu sözleri teâti eylediler.

*

Kâil – zamanın kuvve-i tahrîbiyesi âsârını en büyük bedâhetle şu kadında gördüğünüzde cüzdanınıza o mülâhazât-ı hakimâne ve şâ’irâneyi ona binâen yazdınız. Öyle değil mi?

Müfekkîr – Evet!

–O kadını çoktan tanır mısınız?

–Yirmi yıldan beri! Şimdi de yirmi yıl sonra kendisini ilk defa olmak üzere görüyorum.

Öyle ise yirmi sene evvel kadın pek güzel bir şey olmalıymış ki yirmi sene sonraki mülâkât sizde bu te'sirâtı istilzâm eylemiş!

Yirmi sene evvel bu kadının ne olduğunu ne olması lâzım geleceğini şimdi de anlayamıyor musunuz? O binayı hüsn ü cemâlde hiç mi metânet yokmuş ki harâbasında ziynet-i evveliyesinden hiç eser kalmayarak hâk ile yeksân denilecek derecelerde mahv ve bî-nişan olmuş olsun? Allah aşkına bir daha dikkatli bakınız!

Sözün sonu tamam koca karının karşısına 'avdet eylemiş oldukları zamana müsâdef oldu. Kâil Pirezeni bir daha pişigâh-ı tedkîke aldı. Müfekkîr cüzdanının diğer bir sahîfesini açıp kâilin gözleri karşısına takdîm ederek dedi ki:

Otuz senedir kalb-i asâ koynumda saklamış olduğum şu cüzdanın bir de sahîfesini okuyunuz. “Kalb-i asâ koynumda sakladığım” demişim! Hata etmişim! Belki kalbimdeki hissiyâtı kendisinde cem' ve hıfzetmiş olduğum bu küncine-i yadigârın şu cevâhirini de görünüz!

*

Müfekkîr o sahîfeye vaktiyle şu sözleri yazmış!

“Neye taktın o şükûfeleri? Hâlbuki ziynet vermek için mi? Şedîden protesto ederim! Çıkar evvel evrâk-ı perişânı at! Zira şa'ş'a-i cemâlden istirâk-ı revnakla yine sana karşı rekâbete cür'et alıyorlar! At onları yere at ki serü'z-zevâl-i elvânla mülevven onlardan başka hiçbir şey olmadıklarını görsünler anlasınlar da hatlerini bilsinler!

[232]

“Ya Rab! Yed-i kudretin de zâtın gibi cesed-i cismâni ile nâil-i vücûd olmak iftikârından müstağni olduğuna kat'iyen îman eyledim. Âşıkâne nazar-ı hayretimin

teması sademâtına bile tahammülü olmadığını kalbimin hisseylediği şu vücûdu naz-ı kesre yed-i hilkatın dahi teması – eğer yed-i hilkat cismânî olsa – mutlaka solup mahvolmasını mûcib olurdu. Sen mutlakâ onu bir ma'nâdan ibâret olan dest-i sâni'iyet-i mutlakân ile yaratmışsın ki 'ameliyyat-ı tasnî'ye sademâtı onu tağyîr etmeksizin hilkatini ikmâl ve itmâm eylemiştir”

*

Müfekkîr dedi ki:

–Şu satırları bu kadının otuz yaşında bir cemâl bî-kemâl olduğunu zaman ilk müşâhede-i cemâlinin ihsâs ve imlâsıyla yazmıştım. Çehresi tünd olsa çîn-i cebin gösterse letâfetine canlar dayanmak kâbil olmadığı gibi o gâyet cemâl hâl-i ibtisâma gelse bu letâfetine dahi canlar hiç dayanamazdı. Çîn-i cebin ile hâl-i ibtisâmın ortası olmak üzere hâl-i hab aldığı hûlya eyledim. El-emân! Müjganının yekdiğerine indirâcıyla kapanan göz kapakları levha-i rü'yetin en büyük ziynetleri olan çeşmânının envâr-ı mu'cizekârını setretmiş olduğu halde bile o çehredeki hâl ve sûret-i melikâneyi tedkîk edebilmeye insanın muktedir olabilmesi kâbil midir? Birâder! Cinnete şebih bir hâle gelmiş olan âdem için çok görmeyiniz. Bir an olmuştu ki “Ya Rab gâyet kudret-i hilkat ve nihâyet mertebe-i sâni'iyetine delâlet etmek üzere şu vücûdu yaratacağına keşke yaratmasaydın hiç olmazsa zihnimiz dûçar-ı perişânı olamayarak sâir mahlûkatı bir nazar-ı rahat ile temâşa ve bir fikr-i sâlim ile tefekkür edebilirdik” demiştim. Heyhât! Bakınız yirmi sene evvel o vücut yirmi sene sonra ne olmuş!

Ahmet Midhat

46 MÛTENEVVÎ'A

46.1 ÇİN BAHÇELERİ

Bahçe tarh ve tanzîmi husûsunda iki usule riâyet olunur. Birincisine “Fransız usulü” derler ki bahçenin hutût-ı müstakime ile muntehabât-ı muntazama üzere

resmetmekten ibârettir. İkincisi “İngiliz usulü” olup bu ise işkâl-i mutazama-i hendesiyyeye aslâ riâyet etmeksizin tabî’atın sûret-i gayr-i muntazamasını taklîden yolları ve tarhları gelişi güzel eğri büğrü resmetmek usûlüdür.

Hâlbuki şu ikinci sûrete “İngiliz usulü” demekten ziyâde “Çin usulü”

[233]

demek daha ziyâde münâsebet alacağı Çin seyahatnamelerinin mütâlaâtından müstebân oluyor. Bir ressâm-ı mâhir tabî’atta olan güzel veyahut korkunç şeyleri sınıf sınıf ayırarak temâşası rûha ferah veyahut kulûba dehşet vermek üzere tanzîm edeceği levhaları ona göre tertip eylediği gibi Çinliler dahi bahçelerini bu sûrette tertip ederler.

Çin bahçivanları bir bahçenin tezyinâtını üç sûrete taksîm etmişlerdir. Bunların birincisi “mütebessim” ve ikincisi “muhayyer” ve üçüncüsü dahi “müthiş” ta’bîr eyledikleri sûretlerdir. Ancak bir bahçeyi bu üç sûretten yalnız birisine tatbîken tanzîm etmeyip bahçe ne kadar küçük olursa olsun üç usulün üçünü de az çok tatbîk ederler.

Bir muntazam bahçe müthiş kısmına girildiği zaman insana havf u dehşet gelmemek muhâlmîş.

Mesela insan kendisini ‘azîm bir kayanın altında bularak bu kaya ise yalnız bir ucundan merbût bulunduğu cihetle hemen insanın üzerine yıkılacak zannolunuyor. Derin ve karanlık mağaralar ve gâyet sür’atle akarsular dahi tezyinât-ı müthişe esbâbından ma’dûd olup bazı kere sün’î ve karanlık mağaraların içinden ve şiddetli sular imrâr eyledikleri cihetle o kadar müthiş bir gürültü peyda eder ki insanın kulaklarından kalbine dehşetler doldurur.

Bahçenin müsâ’adesine göre sün’î bora ve fırtına vücuda getirmek dahi bu bahçivanların eseri mehâreti olup bunun için matlûbları olan rüzgârın geleceği tarafa kayalar duvarlar köşkler sık ormanlar ile huni gibi bir vaziyet verirler ve rüzgârı dar bir mahale sıkıştırıp da sür’at ve kuvvetini tezyîd ve teşdîd eyledikten sonra önlerine birtakım büyük ağaçları öyle bir vaziyette dikerlermiş ki görenler bu ağaçlar o fırtınalar ile yerlerinden devrilmiş zannederlermiş. Yine rüzgârların bazı sün’î

mağaralara kayalar çarpmasından hâsıl olan sadâların dahi aynıyle şiddetli fırtınaların dehşet-efzâ çığlıklarını andırdığı ihtârdan müstağnidir.

Böyle taşlık kayalık mağaralık karanlık rüzgârlı fırtınalı selli tufanlı yerlerin kulübe verecekleri dehşet az gelirse oraya akrep ve yılan vesâire nev'lerden müthiş hayvanlar dahi alıştırmış ki artık bu korkunç mahallerin dehşeti böyle son dereceye vardırılsa orası en

[234]

mükemmel bir bahçe olduğunu her sâhib-i tabî'at teslim ederlermiş!

Hâlbuki bu dehşetli mahalde bir kaya arasından güç hâl ile fark olunabilen bir iz insani vehleten öyle bir latîf bahçeye çıkarır ki evvelki yerin dehşetinden yürekler henüz heyecanlı bir hâlde iken bu “mütebessim” bahçenin gözlere verdiği letâfet ta'rîf ve tavsîf imkânın hâricinde kalır.

Geniş bir çemenzâr! Otların arasında latîf bir su çağlıyor. Biraz ötede bu sulardan müteşekkil a'lâ bir gül çimenin üzeri envâ-yı ezhâr ile müzeyyen olduğu gibi yer yer top top latîf fidanlar dahi tezyînât-ı mevcûdeyi artırıyor. Ağaçlar üzerine elhânları hoş kuşlar alıştırılmış. Artık bu manzara insanın yüzüne gülmezse başka hangi manzara güler?

Sık ağaçlardan vücuda getirilen ormanlar ve bunlar arasındaki yollar o kadar mâhirâne ve üstâdâne bir sûrette tertip ve tersîm olunur ve o kadar güzel dolaştırılır ki bahçenin sâha-i sathîyesi pek büyük olmadığı hâlde insan saatlerce gezerek yine yolları bitiremez.

Bahçenin en büyük vüs'ati “muhayyir” denilen kısmına tahsîs olunur. Eğri büğrü dolaşık ve uzun yollardan geçerek ve epeyce vâsi' birçok çimenstân ve çiçeklik görülerek nihâyet daha vâsi' bir yere gelinir ki buranın çemenzârına nihâyet yoktur zannolunur.

Evvelâ göz önüne 'arz-ı letâfet eden şey meselâ beş altı dönüm vüs'atinde bir yer olup en mükemmel tezyin olmak üzere büyük bir gülü ve ona dökülen bir deresi vardır. Derenin üzerinde güzel bir köprü ve gülün içinde adalar ve bu adaların

bazılarında ufacık köşkler ve bazılarında mini mini değirmenler ibadethâneler bulunur.

Ma'hazâ şu tezyînât öyle tebk gibi düz bir saha üzerinde vücûda getirilmez. Beş altı dönümden ibaret dediğimiz yer üzerinde toprak yığıntılarından müteselsil dağlar ve bunların bazı mahallerinde yüksek zirveler ve o toprakların çıkarılmış olduğu yerlerde a'lâ vadiler ve dereler ve uçurumlar vücuda getirmek sûretiyle orası başlı başına bir dünya hâline konulmuş olur.

Ne kadar olsa hep beş altı dönümden ibâret bulunan bu mahale ucu bucağı bölünmez zannolunacak kadar bir vüs'at vermek için Çinlilerin bir başka hüneri daha vardır.

[235]

Şöyle ki:

Meydan-ı mezkûr üzerinde tasnî' olunan dağlar ve vadiler her taraftan hutut-ı nazarı tahdîd eyledikleri halde birkaç yerinden dahi boğaz veyahut orman arasında geniş yol gibi fırçalar vücuda getiriliyor ki nazar-ı temâşa işte bu fırçalara teveccüh eylediği zaman beş altı saatlik mesafelere kadar imtidâd eden bir manzaraya gider.

Mesela iki tarafları ağaçlık olan geniş bir şose iki üç saat mesafeye kadar hep bir hatt-ı müstakîm üzere uzanıp gittikten sonra nihâyet 'azîm bir denize münteha olmuş sanılır.

Hâlbuki insanın bulunduğu nokta ile bu 'azîm denizin arası ancak iki yüz adımdan ibâret bir mesâfe olup büyük tiyatrolara fenn-i münâzır kâidelerine tevfikân nihâyetsiz manzaralar teşkîl oldukları gibi bu yol dahi gittikçe daraltılarak ve eksizlendirilerek göze gayet uzun görünecek sûrette yayılmış ve en nihâyetine dahi tiyatro perdeleri gibi bir perde asılarak işte o bahr bî-kenar bu perdenin üzerine resim olunmuştur.

İngilizlerin şu mehâreti o kadar fevkaladedir ki seyyâhların rivâyetlerine göre böyle bir manzaraya karşı her kim olursa olsun aldanmaması kâbil değildir.

Buraya kadar ettiğimiz delâlet ile kârî'elerimizin nazar-ı tahayyüllerinde tecessüm ettirecekleri bahçeler Çin'de yalnız padişahlara mahsûs şeyler olabilir diye zannedilmemelidir. Yalnız bir dönüm kadar bahçe içinde koca bir sahra tahayyül

ettiren ve beş altı dönüm olursa onu bir âlem sûretinde teecessüm ettirmeye muvaffik olan Çin bahçivanlarının bu derce-i mehâretlerinden kibâr ahâli, Çin'in hemen kâffesi müstefid olmaktadırlar.

Hâkan-ı Çin'in bahçelerine ve bilhassa bir tanesine gelince o bahçe dünyanın hiçbir tarafında emsâli mevcut olmak şöyle dursun hayâle bile pek güç sığdırılacak bir şeydir ki bu bâbda dahi kâri'elerimizi haberdâr etmek için Atirut nam Cizvit Papazının yazmış olduğu bir mektubu bir veche onu kari'elerimize arz etmeliyiz:

46.1.1 Hakan-ı Çin'in Bahçesi

Atirut misyonerlik me'mûriyetiyle Cizvit cem'iyeti tarafından Çin'e gönderilmiş bir zât olup ressamlık sanatında o kadar mehâreti vardır ki bütün Çin ressamları bu adamın hünerine vâlih ü hayran olduklarından şöhreti arta arta nihâyet hâkana kadar vâsıl olmuş ve hakanın baş ressamlığı menasıbı ile kadri

[236]

a'lâ kılınmıştır. Mektûb-ı mezkûru okuyan bazı Avrupalılar bunu Cizvit papazının mübâlağasına hamletmişler ise de Avrupa'da bulunan Çinliler keyfiyeti tasdik ettikleri gibi müahharan Çin'e seyahat edenler dahi o memleketin ricâl ve kibârında olan bahçelere göre hâkanın böyle bir bahçe vücuda getirebilmesini asla isti'bâd etmemişlerdir.

Cizvit Atirut mektûbunda diyor ki: “İmparatorun peykinde bulunan sarayı ve bahçeleri gerek tersîm ve gerek inşâ husûsunca cidden mu'azamât- nefâyistendir. Ben Fransa'yı İtalya'yı gezdim. Bu saraya ve onun bahçelerine kıyas olunabilecek şeyleri hiçbir yerde görmedim”

“Saray lâakall Dijon şehri cesâmetinde vardır. Yani hâkan-ı Çin'in sarayı yekpare bir binadan ibâret olmayıp yekdiğerinden fâsılayı birçok binalardan müteşekkil bir memleket demektir. Bu binalar gayet güzel bir resimde geniş havaliler

bahçeler caddeler ile yekdiğerinden tefrîk olunmuşlardır. Hâricen altın yaldızlı ve çiniler ve elvân günâ gün ile takdir-i müzeyyen iseler dâhilen dahi o nispette muntazam ve mefruşturlar. Çin ve Hindistan ve Avrupa fabrikalarının en nefis ma'mûlâtı bu sarayların dairelerini doldurmuştur.

“Bahçeler gâyet latîftirler. Bunlar gâyet vâsi' bir kıt'ayı arzîye üzerinde vücuda getirilmiştir. Bir resm-i muntazam üzere birçok sün'î dağlar vücuda getirilmiştir ki irtifâ'ları yirmi kademden altmış kadme kadar vardır. Bu dağların silsileleri arasında birçok güzel vadiler bulunur ki derûnlarından gayet parlak sular irili ufaklı dereler teşkil ederek akarlar”

“Vadilerin birbirine iltisâkına teb'iyeten dereler dahi birbirine karışarak büyüdükçe büyürler. Bazı yerlerde büyücek göller teşkil edip nihâyet cümlesi denize munsab olurlar. Ma'hazâ bu denizi sahîh bir deniz zannetmeyiniz. O da sün'î bir denizdir. Dereler büyüdükten sonra bunların üzerlerinde ve o tarîkler ile göllerde ve nihâyet denizde gâyet güzel felikalar ve o fârik gemiler dahi gezerler. Bunlardan bir tanesini gördüm ki on üç arşın tavlunda ve dört arşın ârzında olup üzeri boylu boyuna bir köşk sûretinde inşâ olunmuştu”

Dağların eteklerinde vadiler boyunda dereler kenarında birçok haneler köşkler çağlayanlar fiskiyeler görülüyor ki her biri nazara başka bir letâfet verir. Bir vadiden çıkılmak lazım gelirse öyle Avrupa'da olduğu

[237]

gibi hatt-ı müstakîm üzere yapılmış yollardan çıkılıp eğri büğrü birtakım yollardan çıkılır ki bazı yerleri taşlık ve kayalık olup kenarlarında dahi sün'î mağaralar görülür. Bu yollardan gidilerek başka bir vadiye varıldığı zaman orası evvel ki vadiye asla benzemez. Köşklarının ormanlarının çağlayanlarının her tezyînâtının resim ve sûretleri bütün bütün başkadır”

“Dağ ve tepelerin kâffesi ağaçlar ile mestûr olup bu ağaçların da kâffesi salkım vesâire çiçekli ağaçlar nev'indendirler. Derûnlarında sandal ile gezilecek kadar geniş ve derin olan kanallar Avrupa'da olduğu gibi iki tarafları yontma taşlar ile yapılmış ve muntazam şeyler olmayıp sanki tabiî imişler gibi 'azîm ve cesîm gayr-i muntazam taşların vaz'ıyla inşâ olunmuşlardır. Taşların bazıları sivrilip çıkmış

ve bazıları içeriye kaçmıştır. Kanal dahi muntazam olmayıp dağ uçlarının ve eteklerinin gösterdikleri lüzum üzerine eğri ve büğrüdür. Bazı yerlerinde ise güya sular bir büyük kayaya çarptığından kanal dahi birden bire tahvîl-i mecrâyâ mecbûr olmuş gibi dirsekler vardır. Bu kayaların derelerinde dahi mağaralar ve daha küçük çukurlar bulunup bunlardan nebâtat-ı vahşiye baş gösterirler”

“Bahçelerin içindeki yollar dağlardaki patikalar gibi yayılan kâvi şeyler olup çakıl taşı ile döşenmişler. Bunlar kâh kanallar kenarından geçerler. Kâh sahillerden uzaklanıp ormanlar içine dalarak üzerinde gezenleri bir vadiden diğere bir köşkten diğerköşke îsâl ederler”

Vâdiler derûnundaki köşkler haneler konaklar saraylar kâmilen yıldız veya çini veyahut verney ile müzeyyen olup her birinin üzerinde kırmızı sarı yeşil mâî benefşe gibi renkleriyle yapılan resimler pek nazar-ı rubâdırlar. Bunların ekserisi yalnız bir kattan ibâret olup pek azı iki katlıdır. Bir katlı olanlar yerden iki kademden sekiz kadme kadar yüksek olup üzerlerine taştan merdivenler ile çıkılır ise de merdivenler öyle yontma taşlardan muntazam sûrette yapılmış değildirler. Yekpare bir taş sanki yed-i kudretle oyulmuş gibi gayr-i muntazam ve fakat bu âdem-i intizâmı içinde latîf bir sûrette yivlenerek vaz’ edilmiştir”

“Vadiler içindeki küçük sarayların cesâmetlerini anlatabilmek için derim ki bunlardan her biri Avrupa’nın en büyük bir sinyoruna ikâmetgâh olabilirler. Bu sarayların birçoğu ahşaptan yapılmış ise de

[238]

Pekin’e beş yüz saat mesâfesi olan mahallerden celb edilmiş serv ağaçlarıyla inşâ olunmuşlardır. Vâdileri tezyin eyleyen bu misüllü köşk ve sarayların adedi iki yüzden ziyade olup bunların her biri yanında dahi muhâfazalarına me’mûr olan hâdimlerin başkaca daireleri vardır”

“Dereler ile kanalların üzerindeki köprüler vardır ki bazıları yontma taştan ve bazıları tuğladandır. Ve birtakımları dahi ağaçtan yapılmışlardır. Bunlar altından sandallar geçebilecek kadar yüksektirler. Köprülerin siperleri ak mermerden yapılmış ve üzerlerine türlü türlü oymalar oyulmuştur. Her köprünün ya ortasında veyahut uçlarında mermerden kuleler üzerine bina edilmiş köşkler vardır ki bunlar sular

üzerine en güzel nezâret peyda edebilecek vazi’de bina edilmişlerdir. Bazı köprülerin iki başlarında dahi kavs zafreler bina olunmuştur”

“Yukarıda demiştim ki vadilerden akan dereler yekdiğerine iltisâk ede ede büyür ve bazı büyücek göller teşkîl eyledikleri gibi nihâyet cümlesi bir denize munsabb olur. Vak’â en büyük bir göl vardır ki ona “Deniz nâmını vermişlerdir. Bu denizin hangi sahilinde bulunulsa diğér sahiline kadar vüs’ati yarım saatlik mesafe olduğundan kendisine verilen isme liyâkati âşikârdır. Çin sarayının en güzel mevki’î de işte bu denizin kenarlarıdır. Denizin dâiren medar-ı sevâhili üzerinde yekdiğerinden boğazlar kanallar veyahut sün’î dağlar ile fâsıllı birçok saraylar ve köşkler vardır”

“Hele denizin ortasından çıkmış olan bir kaya görülüyor ki bunun temâşası inzâra hakîkaten bir hayret-i müdhişer verir. Bu kayanın da üzerinde ufacık bir saray bina olunmuştur. Lâkin ufacık dediğim sarayın dahi yüzden ziyade odaları ve salonları vardır. Bu sarayın dört cephesi san’atı mi’mâriyenin son derecesinde olarak tezyîn olunmuştur. Mezkûr saraydan deniz kenarındaki ebniyenin kâffesi görülebildiği cihetle nezâreti pek a’lâdır. Zira ebniye-i mezkûreden ma’dâ bahira-i mezkûreye munsab olan veyahut ondan teşa’ub eden kanalların ve bunlar üzerindeki köprülerin kâffesi ve cibâl-ı müteselsilenin ormanların büyük caddelerin vesâir tezyînâtın cümlesi mezkûr saraydan görülebilirler”

“Mezkûr denizin sevâhili o kadar sanatla yapılmıştır ki hiçbir yeri diğér mahaline benzemez. Bazı yerlerinde yontma taştan

[239]

rihtımlar ve bazı yerlerinde gayr-i muntazam kayalardan ma’mûl sahiller ve bazı taraflarında dahi gemilere ve kayıklara binmek için gayet güzel iskeleler ve merdivenler görülür. Bunlardan ma’dâ sahilin bazı kısımlarını ormanlar ihâta ederek daima çiçekli olan ağaçları suya aksederler. Bazı yerler dahi latîf kumluk sûretinde tanzîm olunmuşlardır”

Bahire-i mezkûrenin bazı sâhilleri üzerinde dahi hayvanat bahriye için kafesler tertip olunmuşlardır. Mezkûr kafeslerin yarısı suda yarısı karada

olduğundan hayvanlar istedikleri gibi ta'yiş edebilirler. Ormanlar içinde ise sayd ve şikâr olunacak hayvanlar o kadar çoktur ki hangi tarafa ihâle-i nazar edilse elbette birkaç şikâr görülür. Bu denizdeki balıkların envâ'ı pek çok yerlerde görülemez. "Müzehheb" denilen bir nev' balık vardır ki vücûdu hakîkaten altınla yaldızlanmış gibidir. Onlardan ma'dâ gümüş ve maî ve kırmızı ve yeşil ve benefşe renginde ve siyah ve gül rengi balıklar dahi bulunur. Birtakım balıklar dahi bu renklerin bir kaçı ile benekli olurlar. Fakat balıklar denizin her tarafına dağılıp gitmesinler diye gâyet ince bakır tellerden ağlar yapıp yer yer denizin altına vaz' olunmuşlardır.

"İşbu denizde rengârenk yıldızlı sandallar ile gezmeye çıkıldığı veyahut şehri âyin icrâ olduğu zaman Avrupalıları burada bulundurup temâşa ettirmek isterdim. Çinliler fişenk ve donanma husûsunda Avrupa'yı pek çok geride bırakırlar. Donanma geceleri denizin sahili boyunda ne kadar ebniye varsa cümlesi donandıktan ma'dâ sandallar gemiler hatta ağaçlar bile donanırlar. Ve atılan fişenkler ile yer gök ateşler içinde bırakılır"

"İmparatorun haremiyle beraber ikâmet eylediği bir birçok köşklere saraylardan havlulardan bahçeden müteşekkil adeta bir mahalledir. Sâir saraylar ve köşkler ise yalnız tenezzüh ve kuşluk ve akşam ta'amlarını tenâvül için hizmet ederler"

"Sarayların ve köşklere birbirine benzememesine ve her biri bir başka şekil ve sûrette olmasına o kadar ehemmiyet verilmiştir ki insan bâdi-i nazarda ebniye-i mezkûrenin her biri bir milleti ecnebiyenin tarz-ı mi'mârisine taklit edilmiş zanneder. Mesela pencerelerin bile şekilleri muhâlif olup müdevver müstatil beyzi muhammes müseddes müsemmen gibi eşkâl-i hendesiye'nin kâffesinden pencereler teşkîl edildiği misüllü yelpaze şeklinde ve kavs

[240]

sûretinde dahi pencereler yapılmıştır"

Ebniye-i mezkûrenin ta'rîf ve tavsîfleri kalem ve lisânla âsan olmadığı gibi masârif-i inşâiyeleri dahi kolay kolay tahmin edilemez. İmparatorun yeğenlerinden

birisi geçen sene bir küçük saray inşâ ettirmişti ki tezyinât ve tefrîşâtında kat'-ı nazar yalnız binasına bizim Avrupa akçesi hesabıyla dört milyon beş yüz bin frank kadar para masraf olunmuştu. Bu masrafa nazaran imparator sarayının hey'et-i 'umûmiyesine ne kadar para masraf edilmiş olduğu mülâhazaya muhtaç kalır. Hakikat! Bir prens Çin gibi bir millet-i 'azîmenin hükümdârı olmalıdır ki bu kadar para masraf edebilsin. Bununla beraber mezkûr sarayın sür'at-i inşâsı dahi akıllara hayret verir. Zira bu cihân kadar saraylar ve bahçeler yalnız yirmi sene zarfında vücuda getirilmişlerdir. Sarayı mezkûru şimdiki imparatorun babası başlatmıştı. İmparator lâhik ise ikmâle ve tevsî' eylemiştir.”

“Akıllara hayret veren bu sarayın Çin lisânınca ismi “Yuen-Menig-Yuen” dir ki ma'nâsı “Bahçeler Bahçesi” demektir. Çin'in yalnız bir tane sarayı olup da onu da bundan ibâret zannetmeyiniz. Buna manend diğer üç saray daha vardır. Fakat onlar her halde biraz daha o fârik ve daha az müzeyyendirler. İmparator “Çay Kaniğ Hi” tarafından inşâ olunmuş bulunan birisinde imparatoriçe oturur. Bu sarayın ismi “Çâmeğ-Çun-Yuen” dır ki “Bahâr-ı Dâimi Bahçesi” demektir.

Papaz Âtire'nin mektubu tercümesi burada hitâm buldu. Haber verelim ki mektubun bazı yerleri bize mükerrerâtan ibâret gibi görüldüğü için daha ziyade tafsîlden ihtirâzen tayyeyledik.

Çin sarayının bahçeleri bu kadar büyük köşkleri bu kadar müte'addid olması bizi hayrette bırakamaz. Bizim nazar-ı dikkatimizi celb eden şey tarh-ı hadâik emrinde Çinlilerin mehâret-i mahsûsaları olup bu bâbdaki san'at-ı nefiselerini beş on arşından ibâret bir kıt'a-i arzîyeye tatbik etmiş olsalar bile o mini mini bahçenin dahi zikrolunan san'at-ı nefisece bir nüsha-i mühime olacağı âşikârdır.

(İntihâ)

47 FIKRA-İ MUHAYYİLE

47.1 MENFUR TAYFUR

Lisânımızca sıfatlar mevsûflarına takaddüm eder. Fakat bu yalnız bir şive-i lisândan ibârettir.

[241]

yoksa serlevhamızın delâlet eylediği adam evvel “Menfûr” diye ittisâf etmemiştir. Evvelâ “Tayfur” ismini alarak sonra “Menfûr” diye telakkub ve ittisâf eylemiştir.

Bizim Tayfûr bu sıfat-ı garîbeyi henüz gençken almıştı. Gerek o lakabı aldığı zaman ve gerek ondan evvel kendisi şu haşarı çocuklardandı ki onun elinden annesi babası ve akran ve emsâli olan çocuklar ve hatta konu komşu büyükler bile dâd ile feryat ederlerdi.

Bu haşarının size çocukluk hâlini bir tasvir ve tersîm edelim mi? Hâl-i sabâvetine nisbetle uzunca addolunacak bir boy. Gâyet zaif bir endâm. Ama o kadar kuvvet a’sâb ve ‘azulât ki budaksız ağaçlara maymun gibi tırmanmak işten bile değil. Dosdoğru bir sûret kansız bir çehre yusuvarlak simsiyah fakat ateş gibi parlak bir çift göz. Mini mini burun küçücük ağız. İnce dudaklar. Küçük ve sık ve beyaz iki sıra diş. İşte size bir Tayfur.

Ahlâk cihetini de izâha hâcet var mı? “Menfur” lakabını alan ve şuraya kadar kendisine “haşarı” sıfatı dahi çaba olarak birkaç defa tarafımızdan bahşedilmiş bulunan bir afacanın ahlâkını uzun uzadıya tarîfe ihtiyaç görülmemelidir. Zaten bundan sonra hikâye edilecek ahvâli dahi ahlâkını mübeyyin olabilir.

*

Tayfur sabahleyin mektebe gidecek. Çocuklar mektebe mesela saat ikide gidecekler. Bizim Tayfur ise saat on birde hâneden gaybûbet eder. “Mektep için ne gayretli bir çocuk!” mu dediniz?

Heyhât! Zavallı validesi hiç de böyle demez. Tayfur’un hâneden böyle erken gaybûbeti ne demek olduğunu o bîçâre valide pek çok kereler tecrübe etmiştir.

Binâenaleyh bugün dahi afacanin erken davranmasından kuşkulananak valide hanım hâne içini devir ve teftîşe başlar.

Görür ki ola akşam sofrada Tayfur’un babası için!.... Anlıyorsunuz â! “kendi kocası için” demiyoruz. Tayfur’un babası için ayırmış ve mutfakta dolap içine saklamış olduğu yüz dirhemlik kadar bir but parçası ile bir buçuk da tatlı gözleme yerinde yoktur. Zavallı ihtiyar bunlar ile sabah kahvaltısı edecektir.

[242]

Hâlbuki dolapta mahfûz olan bu iki kalem kahvaltıya îsâl-ı dest igtinâm için Tayfur dolabın kapısını kırmaya mecbur olmuş! Kendisinde sonra ise sincap cenâblarıyla tekir cenâbları dahi dolabın kapısını aralık bularak girmişler. Bari bulduklarını buluşturdıklarını âkilâne kâmilâne yeseler yâ! Hayır! Onlar Tayfûr’dan daha haşarı. Yağ küpünün kapağını tartakladıktan ve mum sandığının üzerindeki tepsiyi dahi tokatladıktan sonra dolabın tahtaları üzerinde mihli çivilere asılmış bulunan sucuklara dahi sıçrayarak pençeleriyle yere düşürdükleri azmış gibi bunca ganayim ile de gözleri doymayarak bir kavga çıkarmışlar ve bu kavga neticesinde yediklerinden ma’dâ yemedikleri erzâk ve eşyayı da bir birine katmışlar!

Bu hâlleri gören bîçâre vâlide “hınzır kediler!” diye telhif eylesin? Yoksa “yetişme Tayfur!” diye mi mırıldansın?

*

Tayfur’un o günkü ve hatta yalnız o sabah ki vukûâtı bundan ibâret olsa can feda! Kadıncağız bir de sandık odasına gelir bakar ki orası dolaptan besbeter. O zaman anlar ki daha akşamdan Tayfur’un “Yarın mektepte âmin var” demesi ne demekmiş!

Tayfur bayramlık rubasını çıkaracak. Çıkaracak ama ne vâlidesinin gelinliği kalmış ne babasının hacılığı! Bitpazarı malı gibi darmadağınık ettikten ma’dâ bu

‘ameliyâtı sabahleyin henüz karanlıkken icrâ eylediği cihetle şem’adanı rubalar üzerine damlatarak müdevverü’ş-şekil mum yağlarıyla o canım rubaları berbat etmiş!

İşte bu fenalıkta kedilerin hiç dâhili olmadığından “Yetişme Tayfur! Yumurcak alsın!” duaları münhasıran kendi hakkında vâki’ oldular.

Dahası var! Tayfûr sokak kapısından çıkarken okun yaydan çıkmasına makîs olacak bir sür’atle çıkmaz. Ermestrong güllesinin fevhden çıkması gibi çıkar. Bu hâlde sokak kapısı hemen kendi kendisine gibi bir sür’at ve suhûletle açılmayacak olsa ihtimâl ki gerçekten bir gülle gibi Tayfur’un sokak kapısını da yerinden koparıp sokağa yığar.

Bu çıkış ve gidişle kapıyı kapamak için Tayfûr’un arkasına dönmeyeceği tarafımızdan ihbâr olunmaksızın anlaşılacak bir şeydir.

Ya kapı açık kalırsa Tayfur’un kilerden

[243]

mesrûkâtı ziyadece olduğu günler âtîfet semihanesine mazhar olmaya alışmış bulunan Çomar cenâbları olan ihtirâz sâniyen cür’etle içeriye girmez mi? Hatta üst katlara bile çıkar. Bu misüllü hâller yüzlerce emsâliyle ma’lûmdur.

Bâhusûs ki o gün hava dahi çamurlu. Diyojen’in en büyük dostu olan kelb hakîm derun-ı hâneyi bir güzelce teftîş için her girebildiği yere girer her nereye girerse ayaklarından ve her nereye sürünürse vücûdundan eser bıraka bıraka gerek ayaklarının ve gerek vücûdunun çamurlarını o kadar güzel temizler ki buna münasip olmak üzere hanenin her tarafını dahi çamurlar.

Yine bereket versin ki mutfağa ve bâhusûs Tayfur’un bezesten hâline koyduğu sandık odasına girmemiş. Eğer oralara dahi yol bulmuş olsaydı işte o zaman Tayfur bihakkın Tayfur’luğunu icrâ etmiş olurdu. Zira Çomar cenâblarının işbu harekâtından dahi yalnız Tayfur mes’uldür. Onun içindir ki vâlidesi köpeğin herc ü mercini görünce “İlahî Tayfur! Afacan okuna dikilesin!” diye yalnız Tayfur’u alkışlamıştı!

Tayfur nereye gitti? Mektebe! O gün mektep de ne vardı? Âmin!

Öyle ise bu hüsn-i zanlara ez-cân u dil-ber âmin!

Tayfur sabahleyin yeni rubaları ve hatta ayaklarına dahi yeni yemenileri giydiği gibi ver elini câmii havlusunu! Zâti o gün Perşembe. Mektep ise ber-âzad olduğundan bütün çocuklar câmii havlusunda toplanacaklar.

Hem bugün Tayfûr mektebe nasıl gidebilecek ki daha dün öğle âzadında kendi hâl ve şânında bulunan Kâzım ile bilittifâk bir çocuğun mushafını yırtmışlar. İkisini dövmüşler. Birisinin elinden parasını kapmışlar. Çocuklar gidip hoca efendiye şikayet etmişler. Hoca efendi dahi demiş ki:

Öğleden sonra gelsinler de ben o Tayfur ve Kâzım habislerini birer ayak falakaya yıkayım!

Tayfur bunu haber aldığı hâlde o gün öğleden sonra ve bugünkü Perşembe günü mektebe mi gider?

Hoca efendi dahi mektep de Tayfur'u bekliyor ama ondan eser yok. Hatta hanesinden sordurmak için birde kalfa

[244]

gönderir. Çocuk gelir der ki:

–Tayfur'un annesi! Tayfur bugün mektebe ne için gelmedi?

Mektep çocukları kendi arkadaşlarının vâlideleri isimlerini hemen asla bilmezler. Onun için “filânın annesi!” diye hitap ederler.

Vâlîde bu su'âl üzerine müstağrak hayret olmaz mı? O da sorar ki:

–Tayfur mektepte değil mi?

–Yok!

–Oğlum bugün mektepte âmin yok mu?

–Âmin var ama Perşembe olduğu için bir âzad olacağından her hafta olduğu gibi bu günde ilâhi okunacak. Âmin çağrılacak.

–Canım mektebe çocuk başlanmıyor mu?

–Yok!

–İlâhi Tayfur! Yeni rubaları giyemez olsa idik! Kahvaltıyı yiyemez olsa idik. Allah canını alsın! Teneşirlere serilesin hınzır çocuk!

*

Peder efendi henüz şimdi uykudan uyandı. Züleyhâ! Ne bağıryorsun?” diye su’âl etmesi üzerine kadıncağız vukûâtın kâffesini anlattı. Behçet Efendi’nin sûreti ekşidi. Pederâne ve hâkimâne tavrını tastamam takınıp kaşlarını da çatarak dedi ki:

–Dur o çapkın akşama gelsin de kemiklerini kırayım!

Peder efendinin bu sözü pek doğruydu. Zira Tayfur’u mektebe verdiği zaman hoca efendiye “Eti senin kemiği benim!” demiş olduğundan bu kere hiddetlendiği zaman hiddetini de ancak Tayfur’un kemiklerinden alabiliyordu.

Fakat Tayfur akşam dahi hanesine gelecek mi bakalım? Kendisi daha sabahtan ihtiyâtını yoluna koymuştu. Gözlemeler tatlı ballı oldukları için cebe konulamayacaklarından onları biraz ekmeğe katık ittihâz ederek karnını güzelce doyurduktan sonra yüz dirhemlik but parçasını temizce bir mutfak paçavrasına sararak koynuna ve bir okkalık ekmeğe çarını dahi iki parça ederek ceplerine koymuştu. Vak’â Tayfur’un o gün kırkta parası olduğundan Rochild gibi zengin demek idiyse de câmi’ havlusunda aşık oynayacak. Ceviz oynayacak. Düğme oynayacak. Bunlara karşı cebinde bir ihtiyât bulunmamalı mı?

[245]

Tayfur kendi işlerini hesap etmek yoluna koymak hususunda hiçbir kimsenin aklına re’yine muhtaç olacak budalalardan değildir.

*

Tayfur’un bir günlük vukûâtına dair buraya kadar görmüş olduğumuz ahvâl ile iktifâ etmeyelim. Akşama kadar zamanını nasıl geçirdiğine bakalım.

Câmi havlusunda sabahleyin erkenden hangi çocuklar bulunur? Hep Tayfur'un kendisi gibi erbâb-ı şeytanet! Öyle değil mi? Lâkin Tayfur bunlar ile âşık atar mı? O birtakım safdil uslu akıllı çocukları tercih eder. Zira kendi kendisine der ki:

–Zarım işler ise böyle olan çocukların paralarını yutarım. Zarım işlemez ise gelsin mızıkçılık! Nihayet ellerinde avuçlarında olanı kaptığım gibi cicus!

Vak'â Tayfur dediği gibi hareket edecek ama çocuklar öğle âzadından çıkıncaya kadar ne yapsın? Ne ile vakit geçirsin? Nasıl eğlensin?

Tayfur kendisine eğlence bulmaktan dahi âciz kalmaz. Koynundan bir parça et kopardı. Bunu köpeklere koklatmaya başladı. Kendisi ekmek ve gözlemeler ile karnını doyurmuşsa da köpekler henüz kahvaltı etmemiş olduklarından but kokusunu aldıkça iştiâ ve iştiyâklarından çıldırmak derecesini buldular. Tayfur bunları istediği gibi iştiâlandırdıktan sonra et parçasını bir simitçinin tablası altına atıverdi.

Ne olduğunu anlıyorsunuz ya! On sekiz yirmi köpek birden tablanın sehpa altına hücum edip de parçayı ilk kapanın ağzından koparmak için dahi alt alta üst üste bir kavga çıkarırlar ise simit tablasının ne hâle geleceğini kim anlamaz?

Köpekler et lokmasından ziyâde simit yağmasından dolayı Tayfur'a minnettar kaldılar. Simitlerin sahibi olan zavallı Arnavut Tayfur'u mu kovalasın? O hâlde simitleri kâmilten köpeklere terk etmiş olacak. Ya simitlerini kurtarmaya mı çalışsın? Taze simitler yere düşerek köpeklerin dahi pa-malı olduktan sonra bir tane sağlam kalmamıştı ki! Hepsi kırılmıştı. Tayfur ise bir tarafta kahkahalar ile gülerken Arnavut'u kızdırdıkça kızdırıyor.

Tayfur'dan beter olan sâir satıcılar dahi zavallı Arnavut'a acıyacıklarına onlar dahi gülmekten kırılırlar.

*

[246]

Salepçinin salebini görüp de ba'de bir fincana müşteri olmak için güğümünü açtırdığı zaman içine bir avuç toprak atmak ve poğaçacının bir sûret-i müzeyyene de dizmiş olduğu poğaçalar börekler üzerine yassıca bir taş kaydırarak vâri atarak kaydırarak oynamak gibi muzır haşarlıklar ile öğle vaktini ele geçirince mektep

tarafından doğru tabanı kaldırmış olan çocukların vürûdu Tayfûr'un keyfini itmâm eyledi.

En evvel cevize meydan açıldı. Arkası sırada para yerine düğme isti'mâl olunmak üzere aşık oynamaya başladı.

Bu düğme oyunu bir zaman çocukların kumarbazlık ta'lîmi için pek revâçlı bir oyunuydu. Kemik düğmelerden en parlak yıldızlı zabıt düğmelerine varıncaya kadar türlü türlü düğmeler beşlik onluk ellilik yüz ellilik beş yüzlük binlik olmak üzere derecâta münkasım olup bunların büyüklerini küçükleriyle bozdururlar ve âdeta kumar oynarlardı.

Bir binlik düğmeye on para fiyat takdîriyle iş ciddi kumara dahi döküldü. O zamana kadar Tayfur birkaç defa mızıkçılık ederek kavgalar çıkarmış olduğu hâlde para yönünde daha ziyade hilekârlığa kalkışarak itişmeye dövüşmeye dahi başladı. Ancak bir çocuk iki çocuk Tayfur'a galebe edemezlerdi. Nihayet üçü dördü bir olarak o haşarı çocuğa öyle bir dayak attılar ki bayramlık rubaları parça parça olduktan başka başından fesini dahi kaptılar.

*

Tayfur'un o akşam hanesinde ne için gidemeyeceğini de anladınız ya? Vak'â mektepten kaçmak ve bir gün evvel üç dört çocuğu dövmüş bulunmak ve dolaptan kahvaltıyı çalmak Tayfur için o kadar korkacak vukûâtın değildi. Bu misüllü vukûâtın yüzlercesini görmüş geçirmiş. Ancak o gün çocuklara süs satmak için bayramlık rubaları giymiş olduğu hâlde yamanıp tamir edilmeyince gündelik ruba bile addolunmayacak derecede berbat edilmesi Tayfur'un nazar-ı dehşetini açmıştı.

Beliyyenin bu kadar büyüğü için etraflıca bir tedbîr lâzım!

Tayfur o tedbîrde dahi âciz kalmadı. Akşamüzeri saat on sularındaydı ki câmii'in şadırvanı peykesi üzerine bot parçasıyla ekmeklerini koyup evvela karnını sımsıkı doyurdu. Ba'de şadırvanın

[247]

tatlı suyundan bir de a'lâ su içip ondan sonra teyzesinin hanesine doğru tabanı kaldırdı.

Fakat yolda bakkal dükkânın önünde geçerken el hızıyla birde soğan kapıp hem koşar hem de soğanı ezip gözlerine sürerdi. Bu sûretle teyzesinin hanesine geldiği zaman gözlerinden sel gibi yaş akarak feryâd ü figânı ise göklere çıkıyordu.

–Ne oldu sana â çocuk? Yine seni kim dövdü?

– Â teyzeciğim! Beni dövmeyen kim kalır? Mektepte hoca efendi döver! Sokakta çocuklar döver! Eve gelirim annem döver. Akşam olur babam gelir döver! Ben de bu candan bıktım ya! Köprüden kendimi denize atıp boğulayım da bari kurtulup gideyim.

–Üstüme iyilik sağlık! Allah'a emanet oğlum! Sus! Sus! Ağlama! Hem senin üstün başın bütün soğan kokuyor!

–Kokuyor zâhir! Karnım acıktığından mutfağa annemin yanına gitmiştim. Bir lokma yiyecek istedim. Meğer soğan soymaktaymış. Kim bilir kedi ciğerimi kapmış? Köpek başını tencereye mi sokmuş? Hâsılı kim bilir kime kızmış olduğu hâlde öfkesini benden aldı. Soğanlı elleriyle beni bir dövüş dövdü ki işte bu hâle koydu!

–O Züleyhâ da artık divâne olmuş. On iki yaşındaki çocuğu bu kadar da dövmek olur mu? Gel oğlum ben karnını doyurayım!

–Ben yemek yiyecek hâlde miyim teyzeciğim! Korkumdan ödüm patladı. İçimde bir baygınlık hissediyorum. Ya akşam babam gelirse? Öf teyzeciğim pek korkuyorum!

–Korkma oğlum korkma! Baban değil â kim gelse seni elimden alamaz. Hem dur Âyşe Tûti'yi çağırayım da sana bir kurşun döksün. Öyle ya zavallı çocuk! Korkudan baygınlık da gelir saraca da gelir. Her fenâlık gelir.

–Gelir ya teyzeciğim! Sar'a bile gelir.

Tayfûr için şeytanetin bu derecesini çok mu görüyorsunuz? İblise ders-i şeytanet vermeye muktedir olan bu habîs için şu kadarcık bir tedbîrin lakırdısı mı olur?

[248]

Zavallı teyze hanım kırk yaşında bir bâkir olup bundan sonra dahi te'ehûlden ümîdi olmamakla Tayfur'un delisi divânesiydi.

Nefesçi hocaların kurşuncu kadınların birisi gelip birisi gitmeye başladılar. Tayfur hasta! Şeytan çocuk teyzesi dışarı çıktıkça başını yorgan altına sokup kendisini boğmak derecelerine getirdiğinden reng-i rûyu dahi mütegayyir! Hele o akşam ağzına çöp bile koymaması teyzesini en ziyâde korkutan bir hâl oldu.

– Oğlum sana piliç aldırayım! Oğlum sana çorba pişirtelim! Canın ne ister söyle â gözüm Tayfur!

– Hayır hayır! Tayfur'un canı hiçbir şey istemiyor! İster mi ya? Câmi şadırvanında tika basa karnını doyurmuş olduğundan sudan başka bir şeye ihtiyacı yoktur. Teyzesi ise bu harareti yalnız çocuğun sıtmasından neş'et eyleyen bir harâret zannediyor ki o sıtmanın dahi korku eseri olduğuna şüphe etmiyor. “Allah verse de hummâya çevirmese” diye duâ eyliyor.

*

O akşam Tayfur'u annesi babası aramadılar. Zira o günkü vukûâtı komşu çocuklarından tamamıyla haber almışlardı. Zaten Tayfur'un başı sıkıldıkça teyzesine ilticâ etmesi dahi kesirü'l-vuku' idi.

Ertesi günü evvelâ babası gelip Tayfûr'u istedi. Fakat teyze hânımın elinden Tayfur alınır mı? Tayfur'un kabahati ne? Yavrucuğu döve döve bir deri bir kemik etmişler!

Artık işi yoksa Behçet Efendi dolap ve sandık odası vak'asını anlat dursun. Kim inanacak? Teyze hanım Tayfur'dan aldığı haberleri ayn-ı hakikat olmak üzere telakki etmiş, diyor ki:

Dolabı açık bırakan Züleyhâ olmadığını neden bilirsin? Â enişteciğim? Senin kahvaltıyı kedilere yedirdi de sonra kabahati Tayfur'umun üstüne atıyor. Sandık odasını da darmadağınık eden Züleyhâ olmalıdır. Sanki ben ablamı bilmez miyim? Allah size nurtopu gibi bir çocuk vermiş de kadrini bilmiyorsunuz!

Behçet – Canım ağabeyi de çocuk değil miydi? Hâlâ çocuk sayılmaz mı? Ona ne için kimse iftirâ etmiyordu? İşte bugün câmi havlusunda dahi etmediği kalmamış.

Aman susunuz Allah'ı severseniz! Çocukta ne üst bırakmışlar ne baş! Herkes çocuğu döver herkes de kabahati

[249]

Tayfur üzerine atar. Bir âdemin adı çıkacağına canı çıksın derler.

Hâsılı teyze hanım çocuğu babasına teslim etmedi. Validesi geldiği zaman ise açtı ağzını yumdu gözünü! O kadar lakırdılar söyledi ki bütün kabahatler valide bî-çâresi üzerinde kaldı.

Ahmet Midhat

Mâba'di var

48.1 KAMER UFUKTA NE İÇİN BÜYÜK? VE SEMT RE'STE NE İÇİN KÜÇÜK?

Bir akşam ehibbâdan bir zât ile İstanbul'dan Galata tarafına geçmek için köprü üzerinde bulunuyorduk. Beylerbeyi üzerinde 'azîm bir kızılık nazar-ı hayretimizi celb eyledi. Meğer o akşam şehri muharremin on beşiymiş. Meğer bedr-i tam hâlinde bulunan kamer tulû' eyliyormuş.

Ne tulû'-ı şâhâne! Ne letâfet-i muhayyiretü'l-'ukul! Küre-i kamerin ufuk üzerine doğru o âheste irtifâsı cihânda hiçbir şeye kıyas edilmeyecek derecede bir letâfet-i mahza ve yegâne-i tabî'ye idi.

Bedr-i tamın böyle ufuk üzerinde rü'yetini semt-i re'steki görünüşe kıyas etmemelidir. Ne cesâmeti o cesâmettir ne de rengi o renk!

Turuncuya karîb olan levn-i nûr efşânı sarre'l-'uyûn olduğu gibi kurs-ı kamerin semt-i re'ste görülen cesâmet-i hakîkiyesinden semt-i ufuktaki cesâmet-i kâzibesi pek çok ziyâde olmakla kamerimizin semt-i âlideki vüs'ât-i müstediresine alışmış olan gözler onu ufuk üzerinde bu kadar cesim görünce sanki o zamana kadar gözlerimizin görmemiş olduğu yeni bir cirm-i semâvî tulû' etmiş gibi insana bir hayret gelir.

O zaman kendimi hudûd-ı vüs'ati semânın dâmen-i mer'îsi ile muhât ve mahdûd olan engin bir deniz üzerinde farz edelim de bu manzara-i garîbe ve latîfeyi gemi üzerinden temâşâya başladım.

Denizlerde bu kadar seyahatim olduğu hâlde şu 'acîbe-i mu'cize-kârâneye hiç tesâdüf etmemiş olmağım bir aralık aklıma gelerek bayağı mahzûn oldumsa da başka bir hâtıra bu hüznümü izâle eyledi. Zira tahattür ettim ki Kıbrıs ile İskenderun arasında bir akşam güneşin bir ğurûbunu temâşâ eylemişim. Berrak olmayan ve ebhire-i sehâbiye ile müzeyyen bulunan bir ufuk üzerinde kurs-ı hûruş-ı şedîdin hâl-i gurûbu hemen

[250]

aynıyla denilebilecek bir sûrette bu akşamki tulû'u mâhî andırmaktaydı.

Köprü üzerinde şu hâtıra aklıma bir şey daha getirdi. Düşündüm ki ufuk üzerinde bize daha büyük semt-i re’ste daha küçük görünen yalnız ay değildir. Güneş dahi aynıyla bu hâldedir.

Bu hâl garip değil midir? Küre-i kamerin veya küre-i şemsin cesâmet-i tabîyeleri ufuk üzerinde artıp semt-i re’ste eksilmiyorlar ya?

Öyle ise akıl vehleten kestirir ki bu küçülüp büyümek bizim hiss-i rü’yetimize ait bir ‘acîbedir.

Yanımdaki arkadaşım ‘acîbe-i mezkûrenin esbâb-ı fenniyyesini benden su’al eyledi. Hâlbuki bu kadar mühim bir meseleyi hemen köprü üzerinde halledivermek kâbil olur mu? Bâhusûs ki bunun hâlli için birde şekil çizmek lâzım geleceğinden köprü üzerinde icrâsı en muhâl olacak bir şey varsa o da bu ‘ameliyât-ı hendesiyeden ibâret görülürdü.

Arkadaşımın nazar-ı istiğrâbını celb etmek için yalnız şunu dedi ki:

–Kamer ufuk üzerinde iken bize daha uzak ve semt-i re’ste iken daha yakın olduğunu bilerseniz ve bununla beraber bir cisim bize daha yakın olduğu zaman büyük ve daha uzak olduğu zaman küçük görüneceğini de nazar-ı dikkate alsanız şu ‘acîbe-i rü’yet size bir kat daha garîb göründü.

Bu sözüm üzerine arkadaşım fevkalhad istiğrâb eyledi, dedi ki:

Ne mümkün? Ufukta iken ecrâm-ı semâvîyeyi bizden teb’îd ve semt-i re’ste iken bunları bize takrîb eden bir kuvve-i dâfi’a ve câzibe mi vardır?

Dedim ki:

–Hayır! Öyle bir kuvvet budur. Hakîkat-i hâlde ise ecrâm-ı semâvîyenin kendileri bir semtte büyüyüp bir semtte küçülmedikleri gibi kezâlik bize bir semtte yaklaşıp diğer bir semtte uzaklaştıkları dahi yoktur. Bu bir keyfiyet-i nesîmiyedir ki tahkîk ve tedkîki gerçekten akıllara hayret verecek mevâddandır.

Şu müşâhede ve muhâvere bu bend-i mahsûs-ı fenniyyi yazmaya mecbûr eyledi. Vak’â mes’elenin ehemmiyeti bidâ’a-i fenniyyemin fevkindedir. Zira en mükemmel heyet ve kozmoğrafya ve hikmet kitapları dahi bu meseleyi bihakkın fasıl edemeyerek işi birçok ihtilâfatta bırakmışlardır. Ancak kârilerimin ağlebince

bilkülliye meçhul olacağına şüphem olmayan bu ‘acîbeyi güzelce tefhîm için tedkîkât-ı lâzimededen dahi

[251]

üşenmeyerek meseleyi bismillah bir vech-i âti hale başladım.

-2-

48.2 BAST-I MESÂ’İL

İzah ve ta’rîfini der’uhte eylediğimiz ‘acîbeyi güzelce şerh edebilmek için yarım düzine kadar mesâili bast etmek lâzım geliyor. Zira mesâili fenniyye ağlebi yekdiğerinin muvazzih ve şârihi olup bir mesele ma’lûm olmayınca diğeri dahi kolayca tefehhüm olunamaz.

Mukaddeme makamına kâim olan yukarı ki fikramızın mütâla’asından ma’lûm olmuştur ki bu mebhasimiz de evvelâ küre-i nesimî denilen şeyin ne olduğunu görmek lâzımdır. Zira ecrâmın kendileri bize hiçbir vecihle yaklaşp uzaklaşmadıkları hâlde ufkumuzda uzak ve semt-i re’simiz de yakın olmasının sebep-i mahzı bir keyfiyet-i nesimîyeden ibârettir.

Sâniyen gerek şemsin ve gerek kamer veya sâir ecrâm-ı semâviyenin ufuk üzerinde görünmelerinden bahsedilmek lâzım gelince ufk-ı hakîki ile ufk-ı mer-î hakkında dahi bir fikir peydâsı lâzım gelir.

Sâlisen ufk-ı mer’îmize nispetle kıt’a-i küre-i nesimî yani onun ufkunu dahi nazar-ı dikkatimizde ta’yîn etmek iktizâ eyler. Zira şems ve kamer ve ecrâm-ı sâire her ne kadar kendi ufkumuzdan tulû’ ediyorlar gibi görünmekte iseler de hakîkatte bunlar küre-i nesimî içinde müşâhede olunarak binâenaleyh küre-i mezkûrenin ufkundan tulû’ ve tecellî ederler.

Râbian şems ve kamer ve ecrâm-ı sâirenin hakîkatte bize yaklaşp yaklaşmadıkları hâlde öyle görünmeleri bir keyfiyet-i nesimîye olduğu gibi bunlar

hakîkatte küçülüp büyümedikleri hâlde dahi bize öyle görünmeleri yine bir keyfiyet-i nesimîye olup bu hâlde ecrâm-ı semâviyenin filhakîka kendilerini mi? Yoksa başka bir hâletlerini mi müşâhede eylediğimizi anlamak lâzım gelir.

Hâmisen şu dört mesâil-i mütekaddimeyi gördükten sonra ecrâm-ı münîrenin ufukta ne için büyük ve semt-i re’ste ne için küçük göründüklerini bize en ziyâde suhûletle tefhîm etmeye medâr olmak üzere dahi cism-i ziyâdârdan etrafa intişâr eyleyen hutût-ı eşi'a-i ziyâiyenin keyfiyet-i intişârlarını görmek icap eder.

Sâdisen netice-i hâl-i mesâil olmak üzere ecrâmın ufuk üzerinde ne hikmete mebnî büyük ve semt-i re’ste neden küçük göründükleri işbu mesâil-i hamse-i mütekaddime üzerine hemen kendi kendiliklerine denilebilecek kadar

[252]

suhûletle istintac olunur.

-3-

48.3 KÜRE-İ NESİM

Havayı latîf ma'nâsına olan “nesim” birtakım gazlardan mürekkep bir cism-i latîf ve seyyâledir ki küre-i arzımızı her taraftan ihâta eylemiştir.

Burada nesimin müterekkib olduğu gazları ve bu gazların ne nisbette bulduklarını ve nesimin hayvânât ve nebâtât hayatlarınca olan te'sirâtını ve kâbil-i tazyîk ve zû-sıklet olması gibi ahvâl-i fizikiyesini îzâh ve tafsîl etmeyeceğiz. Yalnız bu cismin cism-i şeffâf olduğunu ihtâr etmek ahvâl-i fizikiyesinden muhtaç olduğumuz ma'lûmâtı vermek demek olur.

Nesime birde kürriyet sıfatı verilmesi bu gazların cism-i arzı her taraftan ihâta ile küremiz üzerinde bir kısr-ı kürri daha peydâ etmiş olmasından neş'et eyler. Küre-i nesîmin küre-i arzı keyfiyyet-i ihâtasını bazı hükemâ bir yumurtanın sarısını o yumurtanın akı nasıl ihâta eylemiş ise o ihâtaya teşbîh ederler.

Vak'â bazıları dahi üzerine kar yağmış olan bir dağa teşbîh ederler ise de bu teşbîhe bi'l-küllîye ba'iddir. Zira dağ bir cism-i kürri olmadığı dağın cesâmetle kıvrık bir fekk-i sahnı arasındaki nispet dahi asla mevcut değildir. Küre-i nesîmin küre-i arzı ihâtasını yumurta akının sarısını ihâtasına teşbîh etmek bilvücûh doğrudur. Zira yumurtanın sarısındaki cesâmetle beyazındaki cesâmet arasında ne nispet varsa küre-i arz ile onu muhît olan küre-i nesimî arasında dahi cesâmetçe hemen ona karîb bir nispet vardır.

Kıvrık-ı nesîminin sahnını müdekkikîn-i hükemâ on beş fersah yani altmış bin metre kadar olmak üzere tahmin etmişlerdir. Yani yeryüzünden semt-i re'se doğru altmış bin metre yükselecek olursak kıvrık-ı nesimînin hudûdunu bulmuş oluruz. Fakat balonlar ile mesafenin ancak sekizde birisi kadar yükselmek kâbilidir. Ondan sonra ise hava azalmaya başlayıp insanın tenneffüsüne kifâyet edebilecek miktarı bulunamamaya başlar ve daha yukarılarda hakikaten miktar-ı kâfi hava bulamayacak kadar ebhîre-i nesimîye seyrekleşir.

Küre-i nesimî teşkil eden havanın renksiz bir şey olduğu müttetekun-‘aleyh olup fakat bu renksizlik havanın miktarındaki azlığına mahsus olduğunu ve miktar-ı hava çok olduğu zamanlar ise rengi mavimsi görüldüğünü de

[253]

söylemişlerdir. Biz ise nesimînin bu reng-i mer'îsi hakîkaten kendi rengi olmayıp belki ib'âd-ı mücerredeye doğru vücûdu kat'îyyen tahmin olunabilecek olan zulmet ile küre-i nesimînin iktibâs eylediği ziyânın imtizâcından müstentic bir renk olduğu zannı tercih eyleriz. Zira siyah ile beyazın imtizâcından mâ'î rengin istintâcı bedîhiyât-ı fizikiyedendir.

Küre-i nesimînin renginden müberrâ olmasıyla beraber derece-i sahnı hakkında aldığımız şu ma'lûmât-ı mücmele şimdilik bizim için kâfidir.

-4-

48.4 UFK-I HAKÎKÎ VE UFK-I MER'Î

Mekteplerde coğrafya 'ilmine medhal olmak üzere mükeddemât-ı kozmografya verdikleri zaman derler ki: Nısf-ı küre-i arz-ı nehâriyi nısf-ı küre-i arz-ı leylîden tefrîk eden dâireye “dâire-i ufk” derler.

Kâri'elerimiz kâffesi mektep de kozmografya makeddemâtı görmüş olamayacaklarından şu tarifi biraz şerh edelim. Küre-i arzın daima nısfı güneşten iktibâs-ı envâr ederek gündüz ve nısf-ı diğeri ise kendi gölgesi içine müstağrak bulunarak gece olur. İşbu nısf-ı küre-i nehârî ile nısf-ı küre-i leylîyi tefrîk için küre-i arzı dairen medar kuşatmış olmak üzere bir daire farz olunur ki bu daire kutb-ı şimâlî ve cenûbîden geçerek şark ve garp da dahi hatt-ı istivâyı 'umûden kat' etmiş bulunur.

İşte bu dâireye "dâire-i ufk" derler. Ama bu ufk "ufk-ı hakîki" dir.

"Ufk-ı mer'î" ise geniş bir deniz veyahut çölde etrafımıza bakındığımız zaman şuâ'-ı nazarımızın gide gide bir hadd-ı mer'îye kadar vâsıl olduktan sonra artık ondan öteye gidememesinden istintâc olunan dairedir. Bu dairede yer ile gök birleşmiş veya pişmiş gibi görünürler.

Ufk-ı mer'î ufk-ı hakîki kadar vâsi' değildir. "Ufk-ı hakîki küre-i arzımızın tamam katrına müsâvi olduğu hâlde ufk-ı mer'î ondan pek çok ziyade küçüktür. Ama bu küçüklüğün ne kadar olduğunu kat'iyen ta'yîn etmek mümkün olamaz. Zira hudûd-ı nazarımızı ufk-ı mer'î denilen hatt-ı mevhûmun tahdîd etmesi ve gözümüzün o hattan ötesini görmemesi kuvvet-i basiramızın bundan ibâret olmasından nâşi değildir. Gözümüzün ufk-ı mer'îyi tahdîd eyleyen mesâfeden daha pek çok uzaklara kadar görebilirdi. Ancak şuâ'ı nazar bir hatt-ı müstakîm olmak üzere imtidâd ederek bir hatt-ı müstakîm bir kürenin sath-ı müstedîrine temas eylediği zaman ise yalnız bir noktasına temas

[254]

ederek sath-ı müstedîr kürenin o noktadan tebâ'üd eyleyen mesâfâtı ise hatt-ı müstakîm nazara nispetle alçak kalır da hatt-ı müstakîm-i nazar oralarını lems edemez.

Binâen-'alâ zalik bir çölde oturduğumuz yerde hatt-ı müstakîm nazarımız küre-i arzın binnisbe yalnız bir noktasına temas ederek ufk-ı mer'îmiz dahi yalnız o nokta kadar yerden ibâret olur. Ayağa kalkacak olur isek ufk-ı mer'îmiz daha ziyâde tevsi' ederdi. Zira o zaman nazarımız yüksekten alçağa meyil ile evvelki ufk-ı

mer'îmizin hudûdu altına doğru iner. Yani şua'ı müstakîm nazarımız mebde-i nazar olan gözümüzden mesela şark cihetine doğru bir kere imtidâd eyledikten sonra birde garp cihetine doğru imtidâd ederek şu iki imtidâdında hâsıl olan iki hatt-ı müstakîm uç uca getirildiği zaman ise ikisi bir hatt-ı müstakîm teşkil etmeyip belki bir hatt-ı münkesir teşkil eder ki nokta-i inkisâr dahi gözümüz olur. Bu hâlde ise hatt-ı müstakîm nazarımız sath-ı müstedîr-i arza yalnız iki nokta-i mütekâbilesinden temas etmiş olur.

Hâlbuki biz nazarımızı yalnız şarktan garba tahvîl etmekle kalmaz. Dâire-i ufk-ı mer'îmizin münkasım olduğu üç yüz altmış derecenin her tarafına doğru ve hatta her derecenin arasındaki nikâta doğru dahi ib'âd ve îsâl edebiliriz. Bu nazarımızın ise her biri birer hatt-ı müstakîm olup her biri dahi mebde'î nazarımız olan gözden semt-i kadme meyyâl olarak ufka doğru mâilâ imtidâd eyler. Öyle ise şu yüzlerce binlerce hatların hey'et-i 'umûmiyesi Çin şemsiyeleri gibi gayet açık bir şekl-i mahrûti teşkil eylerler.

Evvelce hutût-ı nazarımız hem de sath-ı arza karîb olduğu hâlde sath-ı müstedîr-i arzdan daha az bir miktarı temas ve lems ederken nokta-i nazar yükseldiği zaman daha çok yeri ihâta edeceği gibi eğer nokta-i nazarımız daha ziyade yükselse yani bir kale üzerine çıkıp da ufka doğru oradan bakılsa ufk-ı mer'înin daha pek çok ziyade ittisâ' edeceğine şüphe yoktur.

Nasıl ki sath-ı bahrin uzak bir noktasında bulunan geminin bize teknesi görünmeyip yalnız direklerinin uçları görüldüğü hâlde eğer o direklerin irtifâ'ı kadar mürtefi' bir noktaya çıkacak olsak geminin teknesini dahi görebiliriz, demek oluyor ki evvelce ufk-ı mer'îmizin hututu geminin teknesi bulunduğu yerden daha beride

[255]

ve bize daha yakın iken yükseğe çıkıldığı zaman hudûd-ı mezkûrdan daha öteye yani geminin teknesine kadar gitmiş ve ittisâ' eylemiştir.

Ufk-ı hakîki ile ufk-ı mer'î hakkında aldığımız şu izâhât dahi bize kifâyet eylesin.

-5-

48.5 UFK-I MER'İYE NİSBETLE KİT'A-İ KÜRE-İ NESİM

Küre-i arzımızın ufk-ı hakîkisi bizim gözümüze tamamıyla görünmeyerek yalnız ufk-ı mer'î dediğimiz zaman bir kıt'a-i sağıreyi muhît dâireciği gördüğümüz hâlde küre-i nesimîn böyle bir ufk-ı naksını görmekle kalmaz. Onun âdetâ tamamına karîb bir miktarını görürüz.

Bu hakîkatin ispatı için sabahleyin güneş taht-ı ufktan fevk-i ufka çıkmasıyla beraber bize görüldüğü gibi akşam dahi fevk-i ufktan taht-ı ufka indiği anda gözümüzden gâib olmasına dikkatle iktifâ edebiliriz. Fakat bu ispat delâil-i sâireye hâcet bırakmaz ise de biz yukarı ki fikramızda eşî'a-i nazarımızdan teşkîl eylediğimiz Çinli şemsiyesi gibi şekl-i mahrût kaziyesini biraz daha bast ederek meselenin bu cihetine dahi tatbîk edebiliriz.

Yukarı ki fikramızdan ma'lûm olmuştu ki: Küre-i arzımızın ufk-ı hakîkisini görememeliğimiz uzaklığından değil belki hutût-ı müstakîme-i nazarımızın sath-ı müstedîr-i arzı her tarafınca temas edememesinden nâşi idi.

Hâlbuki yeryüzünde ayaklarımız üzerine kalkmak derecesinde bir irtifâcık kazanacak olsak her tarafa sevk edeceğimiz hutût-ı eşî'a-i enzârımız bir şekl-i mahrûtiyet peydâ ederek ufk-ı mer'îmizi daha ziyâde tevsî' edeceği gibi ondan sonra hutût-ı mezkûre velev ki pek güç hissölunacak kadar olsun bir meyli peydâ ederek küre-i nesimîn ufk-ı ba'îd-i hakîkisine doğru uzaklanır gider. Ve arzın ufk-ı hakîkisi pişigâh-ı nazarımızda inhitât eylemekten küre-i nesimîn ufk-ı hakîkisi dahi nazarımızdan bilkülliyeye mestûr kalmak icap etmez.

Eğer küre-i nesimîn cesâmeti arza nisbetle pek küçük olsa yani nesimî dağ üzerine yağın kara benzetenlerin nispeti doğru olacak sûrette kısr-ı nesimî ince bulunsaydı belki nesimîn ufk-ı hakîkisini görebilmek emrinde hutût-ı enzârımız yine kâsr olur yani nesimîn de ufk-ı hakîkisi evvel hutût-ı müstakimenin temas edemeyecekleri derecede münhatt ve alçak kalırdı. Lâkin ufk-ı nesimîye in'ikâs

eyleyen ecrâm-ı semâviye bizden milyonlarca metre uzak olmakla beraber küre-i nesimîn sahnı dahi altmış bin metre olarak tahmin edebiliyor ki arzımızdan bu kadar ba'îd olan

[256]

bir hutût-ı tamam ufk-ı hakîkimizin mukâbilinde bulunduğu hâlde daima gözlerimize görünebilir.

Burada ahâd-ı nâsın “Ne kadar yere baksan göz kuyruğuyla yine göğü görebilirsin” diye söyledikleri bir sözü dahi der-hatır edebiliriz. Zira kışr-ı nesimîn bu kadar kalınlığı ufka ne kadar muvâzî bakılsa yine ufk-ı hakîkisini görebilmek mümkün olduğunu nazar-ı âmma takdîr edebilmiş de onun için bu sözü söylemiştir.

Netice-i kelâm arz üzerinde herhangi bir noktada bulunuyor isek kendi ufk-ı hakîkimizi göremeyerek arzdan pek az bir miktarını görebildiğimiz hâlde küre-i nesimin ufkunu hakîki olarak tamamıyla müşâhede edebiliyoruz.

Bâkiyesi sonra

LETÂ'İF

İki ahbap arasında bir muhâvere:

– Dostum te'ehhülünüzden beri görünmez olduğunuz! Nasılsınız bakalım zevce hanımdan hoşnut musunuz?

–Birader doğrusu kendisinden pek hoşnudum hele ne kadar idareli ne kadar tasarrufa riâyet eder bir kadın olduğunu bilseniz!

–Ey zevcenizin bu kadar idareli olduğunu ne yolda tecrübe ettiğiniz bakalım?

–Efendim ispat meydanda! Bir erkek çocuk doğurur ise kendisine mükemmel bir kat elbise yapacağımı vaat etmiştim. Beni masrafa sokmamak için geçende bir kız doğurmasına ne dersiniz.?!

*

İrân'ının birisi memleketinin ahvâlini fevkalâde mübâlağalı bir sûrette hikâye ettiği sırada “Sizin memlekette böyle geceleri şehri tenvîr için havagazı var mıdır?” su'alini mecliste hazır bulunan zevâtan birisi irâd etmesiyle “Vâk'â bizim memlekette havagazı olmayıp der. Ama Tahran şehrinin vasatındaki bir kebîr kandîl vâsıtasıyla şehrin dâhili geceleri gündüz gibi tenvîr olunur. Bu kandîl gâyet vâsi' bir gül şeklinde olup sekiz çifte kayık ile merkezinde bulunan minâre gibi bir fitil-i 'azîmi her akşam birçok hideman îkâd ederler” cevabını vermiş.

Huzzârdan birisi böyle 'azîm bir kandile dünyanın zeytinyağını doldursalar yine boş kalacağını der-miyân ile i'tirâza kalkışmış olduğundan zurafâdan birisi “Efendim i'tiraz buyurmayınız? O kandildeki yağ yalnız zeytinyağı değildir. Böyle mübâlağalı kelâmları işittikçe erimekte olan yürek yağları da ona munzam olursa elbette o 'azîm kandîl dolar” cevabıyla cümleyi iskât eyler.

*

[257]

49 MEVÂDD-I EDEBİYYE

49.1 GÜL

Oldu meftûn-ı sadr-ı gül-pûşun

Olmak ister gönül hem-âğuşun

Yetmiyor muydu şekl-i pistânın,
Gül de açmış çiçekli fistânın?

Gül kadar, bahtiyâr olaydım âh
Ben dahi sinene buldurum râh

Gül değil. Kâ'ilim diken olayım
Tek o pistân dest-zen olayım

Olma güller sîne-ber-sîne
Sînemi etme kîne-ber-kîne

Bana gösterme göğsünün gülünü
Bitirir sînemin tahammülünü

Dil de bir verd-i sîne-zîb olsa
Sana güller gibi karîb olsa

Gül takılsın da göğüsüne böyle
Ne için dil takılmasın? Söyle!

Veririm ben de bir güzel gül-i nev
Ne olursan? Biraz da gel beni sev

Kaçma ey nev-nihal-i bâğ-ı dilim

Örselenmez gülün, hazân değilim

Hem güler hem kaçarsın ey gül-fem

Öyle katmerli nâzı ben çekemem

Sana düşmez bu i'tilâ ey gül

Oradan düş ki reşke düştü gönül

Eylendin sadr-ı ihtirama suûd

Sen misin yoksa ben miyim mes'ûd

Ben sen olsam ererdim ikbâle

Çıkarırlardı sadr-ı iclâle

Ne için mürd-i çehre-zerd olayım ?

Öyleyim, bir lâtîf verd olayım!

Mes'ûd-i Harâbâtî

*

49.2 MUHÂZARA

Rebî'î Efendi zeki, edîb, hoşmeşreb bir zâttır. Edebiyat ile iştigâli âşıkâne denilecek bir sûrettedir.

Kütüphanesi şark ve garp kütüb-i edebiyesiyle doludur. Kendisine mevki’inde bir beyit okunsa bir o bağışlamaktan ziyâde makbûle geçer. Hatta henüz on bir on iki yaşında

[258]

bulunan oğlu Baharî’ye güzel güzel beyitler belletmiştir. Akşamüstü kalmadan ‘avdet edince biraz teneffüsten sonra çocuğu yanına çağırıp beyit okutmak merakıdır. Çocuk müste’id ve ter-zeban bir şey olduğundan babasının lisânından bellediği beyitleri şive-i şâ’irâne ile okur. Efendi dinler. Pek ziyâde memnun olur. Baharî’ye yeni bir beyit daha öğretir. Çocuğun okuduğu şeyler bazen pek hoşuna gidince “oh benim şair oğlum!” diye sevip okşayarak yevmiyesinden fazla paralar verir. Münasip kitaplar hediye eder. Babasının tabî’atını anlamış olan Buhârî’nin hâriçten beyitler öğrenip de huzûr-ı pederde okuyup beğendirerek câize olmak üzere a’la bir kat elbise kazandığı bile vardır.

Rebî’î oğlunu mektep de okumakta olduğu her şeyden imtihan eder. Derslerine dair izâhât verir. Çocuğu teşvik edecek, zihnini açacak sözler söyler. Her türlü vazîfe-i pederâneyi îfa eyler. İrâd eylediği çocuk su’allere doğru doğru cevaplar verdikçe memnûniyeti artar. Fakat zeki Buhârî bir sırasını düşürüp de ezberindeki beyitlerden birini tavr-ı mahsusûyla okuyuverdi mi? Rebî’î de hâl başkalaşır. Yüzündeki tebessüm bir kat daha parlamaya başlar. Efendinin her şeyden ziyade şiirden hoşlandığı anlaşılır. Bu hâlde baba ile oğlu beyninde şiirsiz muhâvere cereyân etmek ihtimâli kalır mı?

Rebî’înin oğluna olan bu mu’âmesi görülünce hakîkaten edip ve şair bulunanlara ne dereceler de muhabbeti olduğunu anlamak çok mülâhaza istemez. Asrın bir şöhretli şairi yoktur ki Rebî’înin bildiği olmasın. Daima şairlerle ihtilât eder. Hemen her gece o musâhabat ve müşâ’are için bir iki şair gelir. Hele her cuma gecesi hanesinde bir encümen şu’arâ teşekkül eder. Yeni yazılmış âsâr ortaya konulur. Kimisi takdir olunur. Kimisi muaheze edilir. Edebiyât-ı Osmâniyenin

terakkîsi çâreleri aranır. Bir milletin lisânı intizâm altına alınmadıkça muârefece ilerlemesi mümkün olamayacağı hakîkati ortada parlar durur.

Rebî'nin dünyada en ziyade mütelezzîz olduğu şey bu yolda ictimâ' ve mübâhesedir.

Gariptir ki Rebî'nin hanesine devam etmekte olan şu'arânın hemen cümlesinden ziyade âsâr-ı edîbe tetebbu'uyla uğraşmış, bunların en müntehablarından birçoğunu da hâfızasına almış olduğu hâlde zevk-i edibi erbâbını bir dereceye kadar olsun i'câb edebilecek söz icadına

[259]

muktedir bir şair olmamıştır. Baharî'ye bellettiği ebyât arasında kendinin eseri olarak ancak bir iki beyit sâde bulunabilir. Bu hâl Rebî'ye dâg-ı derun olmuştur.

Ma'lûmât-ı edebiyece kat kat ma-fevkinde bulunduğu bir şairin kendi âsârına nisbet kabûl edemeyecek derecede âli sözler bulmakta olduğunu gördükçe bayağı hiss-i hâsidânesi heycana gelir. Fakat Rebî'î insafsız bir âdem değildir. Kendi hilkatinde bulunanlar başka, sahn-ı aferin olarak yaratılmış olanlarına başka olduğunu, hatta senelerce ders verebileceği bir şairin söylediği bir beytin bazen hakkıyla takdîr-i letâfetine bile muktedir olamayacağını i'tirâf eder. Âlim nedir? Şair ne demektir? Pek güzel bilir. Tahsilsiz bir şairin fikir ve ifâdece hatâdan sâlim bulunmasına ihtimâl veremediği gibi bir âdemin mücerred-i tahsîl ile şâ'ir-i hakîki olamayacağını da anlayanlardandır. Şâ'iriyetin esâsen bir mevhub-e ilâhiye olduğuna kâni'dir.

*

Yine bir cuma gecesi şu'arâ hâne-i Rebî'îde ictimâ' etmişlerdi. Her ictimâ' gecesi sâhib-i hâne olduğu cihetle Rebî'î tarafından mukaddeme-i müsâmere olmak üzere latîf bir fikra veya latîfeli birkaç söz söylenilmek, ondan sonra efkâr-ı edebiye te'âtisine girişilmek mu'tâddı. Bu def'a dahi Rebî'î huzzâra komşularından gâyet

geveze altmışlık bir ihtiyârın yine mahalle muhadderâtından yirmi bir yirmi iki yaşında, her şâ'iri hissine meftûn edecek kadar güzel bir kız ile bir zamandan beri devam eden muâşaka-i garîbesi neticesi olarak o cuma gecesi dâhil-i zifaf hâne olduğunu, bir âşık-ı pirin hissiyât-ı civânesi nazar-ı dikkatten uzak tutulmamakla beraber şu lâfzen ihtiyâr ile genç kız arasında şimdi cereyâna başlamış olacak müsâmerenin encümen-i şu'arâca hayal edilmesi lâzım geleceğini bir sûret-i zarifânede der-miyân ederek herkesin yüzüne bir tatlı tebessüm getirdikten sonra dedi ki:

“ - Gönül kocamız - sözünü bizim ihtiyârın bu aşk ve izdivacı dahi tasdîk ettiriyor....”

Öteden birisi Rebî'înin sözünü keserek Ziya Paşa'nın şu beytini îrâd eyledi:

Nev-civân sevmekte ben pîrânı ta'yîb eylemem.

Hüsün olur kim seyrederken ihtiyâr elden gider.

Rebî'î tekrar söze başlamak üzere iken bir diğeri ihtiyâr ile kızın devam-ı muâşeretleri kâbil olamayacağını, bu yolda olan

[260]

izdivaçların su-i netice hâsıl edeceği emsâliyle müspet bulunduğunu söyleyerek:

Şu pir-i muhtereme hürmet et dedim, dedi yâr

Civân nev-hevesim, ihtiyâr elimde değil.

beytini okudu.

Rebî'î başladığı sözü ikmâl için dedi ki:

“İhtiyarların gönlünü almak gençler için kolaydır. -İhtiyarların gönlünü hangi genç alır? Genç yine kendi gibi bir gencin gönlünü kabul edebilir. -mi diyeceksiniz? Pek güzel! Ben de ta'bîrimi değiştiririm. Öyle demem de “İhtiyarların gönül vermeleri kolaydır,” derim. Buna bir diyeceğiniz olamaz ya? Hakikat! Bir ihtiyarın bir genci sevmesi en ziyade tuhafıma giden şeylerdendir. Bu hâli şairlerimizde pek

hoş tasvîr ederler. Şeyh Sadi'nin Gülistan'ında çocukken okuduğumuz böyle ihtiyarlara müte'allik hikâyât az tuhaf mıdır?

Bu yolda tasvîrât Avrupa şu'arâsı âsârında da görülüyor. “Korney [Corneille]” de öyle bir şey gözüme ilişmişti. Bizim ihtiyarın musammim olan şu izdivâcını dün akşam gülümseyerek düşünürken hâtrıma geldi. “Korney [Corneille]”e mürâca'at ettim dediğim parçayı buldum. Mütercimliğim ma'lûm ya! “Âşık-ı Pencâhsâle” unvânıyla bunun nesren tercümesini bile yazdım. Hakikaten hoşayende bir şey! Okusam pir-i mütezevvîcin bu geceki hâlini biraz olsun tasvîr edeceği cihetle gülersiniz sanırım”

Rebî'nin nesir yazmakta olan mahâreti bilen huzzâr parçanın okunmasını rica ettiler.

Rebî'î odanın ortasındaki masanın üzerinde bulunan kâğıtlardan birini alıp bir vech-i âti okudu:

Sana açıktan açığa 'arz-ı 'aşk edip tavr-ı şemme karşı güzel gözlerinde istiskal-kârane bazı lemehât-ı fatireden başka bir şey görmüyorum.”

“Evet! Saçlarım ağardı. Sakalım kırardı. Senin gibi genç âşıklara bile temâyülde istignâ gösterecek derecede mâlike-i melâhat olan bir dilbere lâyük olmadığımı bilirim. Burasını i'tirâfa mecbûrum.”

Benim sana kendimi beğendirmeye çabalayışım biliyorum ki izâ'a-i evkât ediştir. Nevreside güzel! Mümkün mü? Hiç sana elli yaşında bir âşık kendini beğendirebilir mi?”

“Seni şâyân-ı prestij eden letâfet beni ızdırab-ı azmây-ı hasret ediyor. Âh! Ne sevimlisin! Korkarım

[261]

seni pek ziyâde seveceğim.”

“Gönlümü almak kolaydır. Âmâl-i âşikânemdeki metânet ise bir kemâldir. Fakat ne fâ'ide? Elli yaşında bir âşık ne yapacaksın?”

“Eslıhası yolunda, her şeyi yerinde olmayan bir mübâreze için hücûm tehlikelidir. Ric’at evlâdır. Hiç kahraman-ı aşk meydan-ı heveste olur olmaz muhâceme-i ruhsat-ı cevelânı mı verir? Cür’et-i beyhûde ile meydana atılan böyle elli yaşında âşıklara bıyık altından gülüverir!”

Tercümenin okunması bir hande-i ‘umûmi ile hitâm buldu. Huzzârdan “Efendim! Bizim damat-ı muhterem böyle ellilikte değil, altmışlık! Ellilik âşık şöyle böyle demiş. Nevresîde gözle mütevâziâne çatismaya çalışmış. Mûvaffakiyet yüz göstermemiş. Nihâyet dayanamamış, ric’at etmiş. Ya bizim altmışlık baba acaba ne yapıyor?” diyenler bulundu.

Birisi dedi ki:

“Ne yapacak? Kızın gönlünü almak için nasîhat verir. Öyle geveze bir âşık sevdiğine:

نصیحت کوش کون جاناکه ازجان دوست تر دار

جوانان سعادت مند پند پیر دانار³²

Yollu takarrübcü yanaşılır söylemek husûsunda Hâfız Şîrâzi’den aşağı mı kalır zannedersiniz?”

Bir diğeri dedi ki:

“Ya sevdiği bir rîşhand ile:

Pirâne nasihat etseler de

Ben nerdeyim? İhtiyâr nerde?

³² Sevdiğim! İhtiyâr olduğum için benden kaçmaya çalışma. Bak ne güzel sözler söylüyorum! Gel gel! Biraz nasihat dinle. Bahtiyâr olan civânlar benim gibi sâhib-i ihtiyâr ihtiyârların nasihatini canlarından ‘aziz tutarlar.

Yolunda müstağniyâne bir cevap verecek olursa?... Bu da bir şey değil. Böyle bir cevap verse yine nâz ma’şûkâne envâ’ından addolunabilir. Âşık bununla kat’ı ümîd etmez. Ya maâzallah!:

Fikrim de benim gibi civândır

Pîrân ile yoktur imtizâcı

diye kestirip atıverirse?... Sakın bî-çâre âşık şu yaşta dâr-ı şifâyı boylamasın!”

Rebî’î düşünerek dedi ki:

“Evet! Bu okuduğunuz “Bahar-ı Şebâb”

[262]

dan bir beyit olacak o manzûme bizim Bahârî’nin ezberindedir.”

Huzzâr Bahârî hakkında izhârı muhabbetle yanlarına gelmesine müsâ’ade etmesini pederinden ricâ eylediler.

Bahârî encüme davet olundu. Ahrârâne terbiye görmüş. Bir çocuk olduğundan davete icâbette tereddüt göstermedi. Vâlidesinin yanında mütâla’a etmekte olduğu kitabını elinden bırakarak kalktı. Yedi sekiz kişiden müteşekkîl olan encüme geldi. Odadan içeri girince kimsenin eteğini öpmedi. Edibâne bir temennâdan sonra ayakta durdu. Babasının vereceği emre muntazır oldu. Huzzâr kendisine iltifât ettiler. Münâsip mukâbelelerde bulundu.

Rebî’î oğluna dedi ki:

“Bahârî! Hani sen “Bahar-ı Şebâb”ı ezberlemiştin. Elbette unutmamışsındır. Bak! Amca beyler senin bir cem’iyette muntazam şiir okuyabileceğine pek de inanmak istemiyorlar. O manzûmeden biraz oku bakayım! Dinlesinler”

Bahârî sâir geceler pederini ziyârete gelen bir iki kişinin yanında beğenilecek sözler söylememiş, şiirler okumamış değildiye de o zamana kadar böyle cum'a gecesi cem'îyetine iç dâhil olmamış bulunduğundan içeri girip de kalabalığı görünce biraz sıkılmış, kızarmıştı. Fakat yine kendini toplayarak manzûmeyi şu vech ile okumaya başladı:

Yeksân nazarımda sayf ve sermâ,

Endave isem bî müsemmâ,

Şûride-i neşve-i şebâbım.

Olmazsa da bağ-ı nüzhet-efzâ

Fikrim yetişir bana tarab-zâ,

Müstagni-i nağme-i rubabım.

Bu parçayı ikmâl edince biraz durdu. Manzûmenin ikinci parçasını der-hâtır edemiyordu. Onu atladi. Üçüncüsünü şöyle okudu:

Var dilde bir arzuyu câvidi,

Eşvâkımı eylemekte tezyîd,

Akıl ona rabt-ı kalb edendir.

Bilsen ne kadar da tatlı ümîd!

Yanında fesâne zevk-i cemşîd:

İkmâl-i saâdet-i vatandır!

Kitabı Hürriyet'in mukaddemesini görmüş olduğu bakışlarından anlaşılan çocuğun edîbâne tavrı, şâ'irâne inşâdı Huzzârî

[263]

memnun etti. Kendisine birkaç kelime-i tahsîn ve teşvîk-i ihdâ eylediler.

Bahârî îfâyı teşekkürden sonra odadan çıktı.

Bir zaman çocuklarımız değil, büyüklerimiz dahi böyle meclislerde dürüstçe lakırdı söylemek iktidârından mahrûm oldukları hâlde şimdi evlâd-ı vatanın bu iktidârı hâiz olacak sûrete yetişmekte olmaları şâyân-ı teşekkür bulunduğu dâir bir iki söz teâtî olundu.

Bu sırada birisi “Gençlerimiz serbâzâne idâre-i lisâna alıştılar ama ihtiyârlarımız bunlara karşı ağız açamaz oldular.”

Zavallı ihtiyâr! Elbette şimdiye kadar o genç kızın karşısında dem-beste-i ‘acz ve fetûr olmuş kalmıştı, demesin mi?

Meclisi bir bârika-i hande daha pertevlendirdi.

Onun üzerine Rebî’î hâfızın şu beytini irâd etti:

نهانی الشیب من وصل العزارا³³

ق سوی تقبیل وجه و اعتنا

Akşamları kadeh ziyaretine devam edenlerden elli elli beş yaşlarında Hâfız Bey tarafından da:

کرچه پیریم تو شی تنک در آغوشم کیر³⁴

تا سحر که زکنسار تو جوان بر خیزم

beyti inşâd olunmasıyla bir diğeri:

چون پیر شدی حافظ از میکده بیرون آی³⁵

³³ İhtiyârlık beni visâl-i deh-terândan mahrûm etmiştir. Bunların yalnız bu yönlerine kavî atıp rahlerinden bûse-çin olmakla iktifâ mecbûriyetinde bulunuyorum.

³⁴ İhtiyârlığıma bakma! Hele beni bir gece istediğim gibi âğuşuna al, Sev. Bak sabahleyin yanından nasıl civân olarak kalkarım

رندی و هو سناکه در عهدی شباب اولی

beytiyle mukâbele eylediğinden cem'îyetin şetâreti arttı.

Hâfız Bey gülerek:

مراد شو ارشد آخرره میخانه پیمودن³⁶

بدین پیری بکوی میفروشم خانه بایستی

beytini okuyup tahfifliğı artırdığı sırada idi ki Edebiyât-ı Ârabiye meraklısı olan

[264]

Sükûtî Bey “Zifafhânedan meyhâneye geçivermeyelim” diye şu'arâ-yı ‘Arab’tan “Ebu'l-Necm” in zevcesi “Ümmü'l-Hıyâr” dan şikâyet-i pirânesini mutazammın olan şu beyitlerini inşâda başladı:

قد اصیحت ام الخیار تدعی

علی ذنبا کله لم اصنع

من ان رأت رأس کراس الاصلع

میز عنه قنزعاً عن قنزع

جذب اللیالی ابطی او اسرعی

³⁵Hâfız! Artık ihtiyâr oldun. Meyhâneye devamdan vazgeçmelisin. İttibâ'ı hevesle meslek-i rindânede bol-nuş olur ama gençlik zamanında olur.

³⁶ Benim için gayri meyhâneye gidip gelmek güçleşti. Şu ihtiyârlığımda evim meyhâneler civârında bulunmalı değil miydi?

اوناه قيل الله للشمس اطلعي

حتى اذا وارك افق فارجعي

ياابنته عمى لالتلومي واهجعي

Huzzârdan bir ikisi âsâr-ı ‘arabîyeyi anlamakta kuvvetsiz bulduklarından zavallı Ebu’l-Necm’in Ümmü’l-Hıyâr’dan ne yolda feryat etmiş olduğunu tamamıyla anlayamadılar.

Böyle şeylerde kâ’ide-i encümen olduğu üzere der-miyân ettiği ebyât-ı ‘arabîyenin tercümesini Sükûtî’ye teklîf eylediler. Sükûtî’de bu işi Korney Corneille mütercimine havâle etti.

Rebî’inin masanın üzerinde kâğıt, kalem alıp zâten mahzûzu olan ebyât-ı mezkûrenin tercümesini yazmaya başladı. Bir de öteden Hâfız Bey:

Sen civânsın sevdiğim! Ben ihtiyar şarkısını tutturmasın mı? Herkes bilâ ihtiyâr kakhahaya başladı. Meclis yine şetâret âbâd oldu.

Rebî’î dahi gülmekten yazı yazmak mümkün olamayacağını anlayıp kâğıdı, kalemi elinden bıraktı.

Hâfız Bey şarkıyı keserek Rebî’î’ye dedi ki:

“Allah Allah! Ne yazmıyorsun ya? Sen işine bak! Beğenmiyor musun? Efendimize makama münasip nevâ ile yazı yazdırıyoruz. Yoksa okuyacağım beyitler edebiyatımızdan addolunmayacak mı? Bunları da atacak olursak sıfırü’l-yed kalırız. Sana söyleyeyim!... Gâliba zihnin meşgul-i nağme olarak şarkıyı da harîfin Ümmü’l-Hıyâr hakkında söylediği sözlere karıştıracaksın da ondan korktun.

Öyle ise ver şu kâğıdı, kalemi bana! Bu gece de mütercim encümen ben oluveririm. İsterseniz ben yazı yazmaya başlar başlamaz sizde bir ağızdan

zemzemeye başlayın. Kalem elimden bıraktırmak kâbil midir, değil midir tecrübe etmiş olursunuz.”

Beyin bu ifâdâtına ‘umûmî bir tebessümle mukâbele olundu. Hakka, kâğıt, kalemde derhâl önüne getirildi. Besbelli o beyitler Hâfız Bey’in de

[265]

ezberindeymiş. Hemen tercüme yazmaya başladı. Fakat refikâsı kendi kadar neşvedâr olmadıklarından mıdır nedendir? Zemzemeye hiçbir girişen olmadı. Alelâde müsâhebette bulundular.

Birkaç dakika sonra Hâfız Bey yazmış olduğu şu cümleleri Huzzâr’a dinletti:

“Ümmü’l-Hıyâr mıdır? Ne Allah’ın belasıdır? Şu insafsız karı akşamdan beri bana isnâd etmedik günâh kalmadı. Bütün sagâir ve kebâirin fâ’ili ben oldum. Susmaz hınzır! Dırıldanır durur. Ne yaparsın!”

“Bilirim â! Başıma belâları getiren hep şu saçlarımın ağarması, dökülmesidir. Kocadıkça karının nazarı ‘itibârından düştük!

Güzel ten-dürüst bir delikanlı olaydım dünyada ne kadar sevap varsa hepsi bana isnâd olunuverdi!”

Ah geveze karı! Bunda benim ne günâhım var? Söyle bakalım! Saçlarımı ağardan, döken ben miyim? Bana bu tağyiri verip de şimdi senin şu bitmez tükenmez dırılıtlarını dinlemeye mecbûr eden şey kâh batâetle, kâh sür’atle geçmesi arzu olunan birçok gecelerin mürûdudur. Daha doğrusu güneşin tulû’ ve gurûbuna hâkim olan Cenabıhak’tır. Anladın mı?

Mel’ûne! İşte sabah açılıyor! Daha susmayacak mısın? Yeter artık yeter! Bilmem ki ne diyeyim? Amcamın kızı!.... fesühânallah!... behî!..... söylediklerin çoktan haddi aştı. Sus diyorum sus! Mırıldanıp durma yat geber!”

Hâfız Bey'in bu tercümesi Huzzâr tarafından handelerle alkışlandı. Aslına pek de mutâbık olmayışı ise tuğyân kaleme hamleyledi.

Artık dağılmak zamanı gelmiş olduğundan misâfirler kıyâm ettiler. Hâfız Bey evran-vercesine bir tavır ile dedi ki:

“Karı koca meselesi bir encümen-i edebiyede hallolunacak mesâilden değildir. Fakat şu geveze ihtiyâr ile genç kız hakkında bir hüküm vermeden buradan gidersem yüreğim rahat etmeyecek. Bu bâbdaki i'tikâdımı söyleyeyim mi? Zevce ve zevce sâir cihetlerce olmasalar bile sinnce birbiriyle mütenâsib olmalıdırlar.”

“Dikkat ettiniz mi Ebu'l-Necm ile Ümmü'l-Hıyâr'ın kavgasına işte zevce ve zevce arasında böyle gürültüler ekseriyetle sinnce olan 'adem-i tenâsüblerinden neş'et eyler!

“Tercümemi beğenmiyorsunuz, öyle mi? O yolda yazmamış olsam Arabîde tecessüm edip de inzâr-ı dikkate çarpar mıydı ya?”

Cem'iyet Hâfız Bey'in efkârını tasdîk ettikten sonra dağıldı.

Mu'allim Nâcî

[266]

50 MEVÂDD-I FENNİYYE

50.1 BİR 'ACÎBE-İ RÜ'YET

Sekizinci Cüz'den Mâba'd

-6-

ECRÂMIN KENDİLERİNİ Mİ GÖRÜYORUZ? YOKSA....

Bu serlevhamızda “Ecrâmın kendilerini mi görüyoruz?” su’aline bâdî-yi nazarda müceb-i istigrâb görülse sezâdır. Zira ecrâmın kendilerini gördüğümüze hiç şüphe olmayıp hatta küre-i kameri rasad ile temâşâ eylediğimiz zaman derûnundaki dağları bile fark ediyoruz.

Lâkin şemsten olsun kamerden olsun bize kadar gelen hutût-ı ziyâ bir hutût-ı müstakîme oldukları hâlde gelmiyorlar. Küre-i nesîm içine girdikleri zaman bunlar istikâmet-i hutûtca bir inhirâfa uğruyorlar. Bu inhirâf ise her cirm-i semâvîyenin nısf-ı kutrlarına müsâvî oluyor. Yani sabahleyin güneş dâireyi ufuktan bize tulû’ ediyor gibi görüldüğü hâlde henüz kendisi taht-ı ufktadır. Ta nısf-ı kutr-ı bize görüldüğü zaman kendisi dâireyi ufku temâs etmiş ve sath-ı müstedîr tamı bize görüldüğü zaman kendisinin nısf-ı kutrı ile ufkla muhâzî olmuş ve bir nısf-ı kutr kadar ufuktan yükseldiği zamandır ki güneşin kendisi tamamıyla doğarak ufkun üzerine çıkmıştır. Akşam gurûb eylediği zaman dahi bu hâller ma’kûsen mevcuttur.

Bu ‘acîbeye sebep küre-i nesîmin şeffâfyeti olduğuna hiç şüphe edilemediği hâlde ecrâmı semâvîyenin kendilerini görüyoruz” diye îrâd edilen su’al pek de nâbecâ görülemez. Zira ecrâm-ı semâvîyenin doğrudan doğruya kendilerini görmediğimiz meydana çıkmıştır. Ama asıl cirmin kendisi bir nısf-ı kutrı kadar yan tarafta kalmak üzere gördüğümüz sûreti dahi vak’â yine kendi sûretidir. Nasıl ki bir aynaya akseden şey sûret-i asliyenin aynıdır. Ancak Robert Simith gibi en müdekkik hükemâ bu hâle pek büyük ehemmiyet vererek “Kamer gibi pek ‘ayân beyân olan ecrâmın kürriyetleri re’yü’l-ayn fark olunamaması ve hatta en kuvvetli rasadlarla bakıldığı zaman bile bir sath-ı müstedîr müstevî olacaklarına zihinlerin meyledecekleri kadar düz görünmesi işte kışr-ı nesîminin bize ecrâmı mezkûrenin doğrudan doğruya kendilerini değil belki birer sûret-i ma’kûselerini göstermesinden neş’et ediyor” demişlerdir.

[267]

Kışr-ı nesîmin te’sîri yalnız bundan da ibaret kalmaz. Ecrâm-ı semâvîyenin ezcümle kamer Zühre ve Merrih gibi birtakımları bize pek yakın ve Uranüs ve Neptün gibi bazıları daha uzak ve hele encüm-i sevâbite akıllara sığmayacak kadar

uzak oldukları hâlde bunların cümlesi sanki bir kubbeye yapışmışlar gibi kurb ve ba'îdlerinin fark olunamayacak sûrette görünmeleri dahi hep bizim gözlerimize vurûddan evvel kısr-ı nesîme 'akşederek ba'de bizim gözlerimize vurûd etmelerinden nâşidir.

-7-

EŞİ'A-İ ZİYÂİYENİN SÛRET-İ İNTİŞÂRI

Bundan mukaddem "Kürriyet-i Kâinât" serlevhasıyla kaleme almış olduğumuz bir bend-i mahsûs mufassalda harâret gibi sadâ gibi ziyâ gibi bir menba'dan etrafa intişâr eyleyen şeylerin sûret-i intişârları kâ'ide-i kürriyete tâbi' olduklarını tafsîlât-ı lâzimesiyle îzah etmiş olduğumuzdan izâhât-ı mezkûre burada şu yedinci mebhasi tatvîle hâcet bırakmaz.

Yalnız şu kadorcık bir şey demekle iktifâ edebiliriz ki: Gerek şems gibi kendi ziyâsını ve gerek kamer gibi mensup olduğu şemsten aldığı ziyâyı bize doğru neşreden ecsâm-ı ziyâ-paş tam küre-i nesîm içinde hutût-ı müstakîme-i vâridelerini tahrîf ettikten yani bize cism-i hakîkilerinin bir sûret-i ma'kûsesi olmak üzere görünecekleri mevkî'î aldıktan sonra tarafımıza doğru gönderecekleri hutût-ı azvâ-yi yine intişârât-ı tabiîyenin kâ'ide-i kürriyetine tab'îyeten öyle bir sûrette gönderirler ki eşî'a-i mezkûre bize doğru geldikçe tereküb eyledikleri hutût-ı yekdiğerinden ayrılarak aralarındaki zevâyâyı hâdde dahi açıldıkça açılırlar.

İşte eşî'a-i ziyânın böyle intişâr eylediğini der-hâtır etmek bize kâfi olup bundan mukaddem "Bast-ı Mesâil" serlevhalı mebhasimize denildiği vecihle dört mesâil-i mütekaddime üzerine işbu beşinci mesele dahi munzamm olunca asıl maksadımız olan netice o kadar kolaylıkla istintâc olunur ki kâri'lerimizden biraz fûnûna müntesib olanlar o neticeyi biz arz etmeyecek bile olsak kendi kendilerine istintâc edebilirler.

NETİCE

Ecrâm-ı ufka ne için büyük ve ziyâsız semt-i re' ste ne için küçük ve ziyâlıdır.

Yukarıdan beri vermiş olduğumuz ma'lûmâtı nazar-ı muhâkememizde icmâl için evvel-be-evvel küre-i kamer ufuk üzerinde iken bize daha

[268]

uzak ve semt-i re's de iken bize daha yakın bulunması keyfiyyetini meydana çıkaralım.

Kamerin ufuk üzerinde görünmesi demek eğer bizim ufkumuz ve hem de mer'îmiz üzerinde görünmesi demek olacak olsa bize en ziyâde yakın bulunması bu zaman olurdu. Zira ufk-ı mer'îmiz bize ufk-ı hakîkimizden pek çok ziyade yakın olup hele ufk-ı nesimîye göre daha ziyâde yakındır. Ama küre-i şems olsun bize ufk-ı hakîkimiz mukâbilinde vâki'ufk-ı nesimîye gelir gelmez 'arz-ı dîdar eylediklerinden ufk-ı mer'îden dolayı bir yakınlık hûlya etmeye asla imkan yoktur.

Kamer ufuk üzerinde olsun semt-i re's de olsun nerede olursa olsun mademki biz onun 'aks sûretini görüyoruz o hâlde bize her taraftan gösterdiği yakınlık müsâvî olmak lâzım geleceğini ve bu mesâfe-i karîbenin ise kışr-ı mezkûr sahnının mesafesi olmak üzere tahmin edilen altmış bin metreden ibâret olacağını da hûlyaya mahal yoktur.

Küre-i arz üzerinde semt-i re'simize nisbetle ufk-ı şarkî ve garbî-i nesimînin bize ne kadar uzak olduklarını anlamak için kâri'lerimiz lütfen ellerine bir pergâr almalıdırlar. Bir yere bir dâire resmetmelidirler. Ba'de-i merkezi yine bu dâire olmak

üzere bir daha büyüğünü de resmetmelidirler. Bu iki dâireden küçüğü arz ve büyüğü dahi küre-i nesim farz olunacaklardır. Eğer dâirelerin kutreleri yekdiğerine tamamıyla mütenâsib olmalarını da arzu ederler ise küre-i arz olacak küçük dâirenin merkezden münhanîye kadar olan nısf-ı kutrını altmış üç milimetre ve küre-i nesim olacak büyük dâireyi dahi kezâlik merkezden münhanîye doğru altmış dört milimetre resmetmelidirler. Ba'de dâirelerin ikisini de birer hatt-ı müstakîm ile bir küre 'amûden yani aşağıdan yukarıya doğru ve bir kerrede ufkiyen yani sağdan sola – merkez-i dâiriyyetinden mürûr etmek üzere kat' etmelidir. O hâlde dâirelerimiz dört rub' dâireye taksîm edilmiş olur.

Kozmografya mukaddemâtını görmüş olanlara ta'rîf bile iktiza etmez ki bu sûrette resm olunan dâirelerin üst tarafındaki nokta şimâl yahut "semt-i re's" alt tarafındaki nokta cenûb yahut "semt-i kadem" ve sağ tarafındaki nokta şark yahut "ufk-ı şarkî" ve sol tarafındaki nokta dahi garb yahut "ufk-ı garbî" tesmiye olunur.

İmdi küre-i kameri semt-i re'simizde gördüğümüz zaman biz dahi küre-i arzın semt-i re's

[269]

noktasında bulunmuş oluyoruz. Hâlbuki kameri ufk-ı şarkî üzerinde gördüğümüz zaman dahi biz yine küre-i arzın semt-i re'sindeyiz. Eğer semt-i re'sinde bulunmayıp şark noktasında bulunacak olsak kamer bizim yine ufkumuzda görülmeyip semt-i re'simizde görülmüş olurdu. Mademki ufkumuz üzerinde görünüyor ona nispetle biz arzın semt-i re'sinde kalırız.

Bu hâlde kamerin her vaz'ına göre biz arzın semt-i re'sinde bulunacağımızdan oraya bir nokta koyarak mevki'imizi ta'yîn etmeli. Ba'de küre-i kamerin dahi iki mevki'ini ta'yîn için nesimîn ufk-ı şarkîsi üzerine bir ve semt-i re'si üzerine dahi bir nokta koymalı. Bu iki noktalar kamerin ufukta ve semt-i re'ste bulunduğu zamanlar bize nispetle ihrâz eylediği mevki'ler demektir.

Nihâyet bir hatt ile semt-i re'ste bulunan kamerin arza olan mesafesini ta'yîn edip ölçmeli. Zâten bu hatt evvelce iki dâireyi 'umûden kat' ettirmiş olduğumuz hatt

olmak üzere mevcuttur. Fakat nesimîn ufk-ı şarkîsinden arzın semt-i re'sinde bizim bulunduğumuz noktaya kadar olan mesâfe henüz bir hatt ile vasıl edilmiş değildir. Bunu da yeni bir hatt ile vasıl etmeli ki bu yeni hatt evvelce dairemizi ufkiyen ve 'umûden kat' etmiş olan diğer iki hatt ile beraber bir müselles kâimü'z-zâviye teşkil eder ve merkez-i arz ise o müsellesin zâviye-i kâime köşesini teşkil eyler. İşte bu iki hatt dahi ufukta bulunan kamerin bize olan mesafesidir ki mesâha edilecek olsa semt-i re'ste olan mesâfeden pek çok ziyâde olduğu tahakkuk eyler. Bu ziyâdelik dahi küre-i arzın bir nısf-ı kutrına hemen müsâvîdir. Zira ziyâdeliğin menşe-i dahi ufukta bulunan kamere semt-i re'sten baktığımız zaman bir nısf-ı kutr arz kadar geriden bakmış olmaklığımızdan neş'et eylemektedir. Eğer kamer ufukta iken biz ahi ufkumuza inerek bakmış olsaydık bu ziyâdelik vâki' olmaz idiyse de o zaman dahi yukarıda denildiği vecihle ay ufkumuzda bulunmayıp semt-i re'simizde bulunmuş olurdu. Çünkü burada kamer bizim tam semt-i re'simizde iken doksan derece-i tavl kadar garb tarafından bulunan başka memleketlerin tam ufk-ı şarkîleri üzerinde görülür.

İşte şu ta'rîfimiz ayın ufuk üzerindeyken bize semt-i re'sten daha uzak olduğu ve hem de bir nısf-ı kutr-ı arz kadar 6366 kilometre kadar daha uzak olduğunu ispat eyler.

Ya küre-i kamer böyle uzak iken bize daha küçük görünmek lâzım geldiği hâlde neden bil'akis büyük görünüyor?

[270]

'İlm-i hey'et erbâbı işbu büyüklüğü aslâ dava edemezler. Hangi kitabı açarsanız açınız bakarsanız bakınız! Görürsünüz ki 'ilm-i hey'et "Kamer ufuktayken göze daha büyük görünmek gibi bir galat-ı nazardan kat'-ı nazar semt-i re'steki cesâmetinden biraz daha küçük olması lüzûmu zarûriyât-ı riyâzîyedendir" diye ufukta

kamerin daha büyük değil bil'akis daha küçük olduğunu hükmederler. Hem de bu hükümde riyâziyeten hakları vardır.

Ya öyle ise şu “galat-ı nazar” diye Türkçesi vermiş oldukları şey ne kadar ki kamerin ufka bil'akis daha büyük görünüşünü ondan anlayalım?

Bu galat-ı nazar mes'elesi o kadar da Türkçelememiştir. Hükemâdan Malbaranş ile Rejis arasında bir de mübâheseyi müceb olmuştur.

Deniliyor ki kamer ufuktayken gözümüz ile kamer arasında birtakım dağlar ağaçlar binalar felanlar vardır da gözümüz kamerin büyüklüğünü bunlar ile mukâyese ederek cesâmet-i hakîkiyesinden daha büyük görür. Semâya yükseldiği zaman ise artık gözümüz ile kamer arasında bu misüllü mukâyeseler kalmayacağından semânın nihâyetsiz vüs'atine nisbetle kamer küçük görülür.

Hatta bunun için bir de misâl arz ediyorlar, diyorlar ki: Bir gemi liman içinde bulunduğu zaman içinde bulunan adama memleket kadar büyük görünür. Hâlbuki engin denize çıktığı zaman denizin vüs'at-i bî-nihâyesine göre gemi içinde bulunanlar kendilerini küçük bir tekne üzerinde zannederler.

Vak'â bu galat-ı nazar bahsi doğrudur. Fizikin “optik” ciheti tedkîk edilir ise nazarların işbu galattan halâsı için mevcut olan kanunlar dahi görülür. Lâkin ufuk üzerindeki kamerin büyük görünmesini galat-ı nazara hamletmek bir galattır ki onu Voltaire dahi ma'zûr tutamamıştır.

Ya Voltaire bu meseleyi haledebilmiş midir? Hayır! Robert Simith'in hâl eylediğini ihbâr ile asıl Voltairen çizmiştir ki biz Simith'in sûret-i hâlini dahi Voltaire'n lâyıkıyla anlayabilmiş olduğuna şüphe ederiz.. Eğer bihakkın anlamış olsaydı Voltaire gibi bir adam meseleyi o kadar tezgeçmezdi. Simith'in çizdiği şekli aynen nakledivermekle iktifâ eylemiştir. Hâlbuki Simith'in şekli de hatadan vâreste değildir.

Ben bir vakit Rodos'ta iken bu meseleyi halletmişim. Hatta o zamandan kitap arasında kalmış olan bir kâğıt dahi sûret-i hâlimi göstermekte ise de şimdi tekrar mürâca'at eylemekte

[271]

nasıl halletmiş olduğumu lâyıkiyle der-hâtır edemedim. Bazı cihetlerce ettiğim şebhâti hâl için şehrimizin en muktedir 'ilm-i hey'et âlimi olan sa'adetli Kumbari Efendi Hazretleri'ne mürâca'at eyledim. Dört saat kadar meşgûl olduğumuz hâlde kamerin yalnız ufuk üzerinde iken bize daha uzak ve semt-i re'sde iken daha yakın olduğu mes'elesini halledebilerek ufkta büyük semt-i re'ste küçük görünmesi bahsinde ise efendi-i müşârünileyh hazretleri dahi işi galat-ı nazara haml etmekle iktifâ eyledi ve bu galat-ı nazar mes'elesi Arago gibi en meşhûr müneccimlerin dahi hüküm eylediği bir şey olduğunu kitaplarına mürâca'atla ispat etti.

Ma'hazâ hakikat-i hâlde mes'ele böyle hallî muhâle ta'lik olunacak mesâil-i mümteni'adan değildir. Keyfiyeti galat-ı nazara haml etmeye ise bir de büyük mâni' vardır ki o dahi kamer velev ki şems olsun ufkta iken daha az parlak ve semt-i re'ste iken daha ziyâde parlak görünmekte bulunması kaziyesidir. Binâen 'alâ zâlik yine Rodos'taki sûret-i haml tekrar der-hâtır edebilmek için fikrimi icbâr etmeye başladım. Ve bihamdülillah mûvaffak dahi oldum.

Şöyle ki:

Bir cisim ziyâ-pâştan eşi'a-i azvâ-in sûret-i intişârı hakkındaki kanun-ı tabiî iktizâsınca meşikkât-ı ziyâ bizden bir nisbet-i mü'îne olmak üzere uzacık bulunur ise meşikkât-ı mezkûre hacm-i aslisinden daha büyük görünür. Ama bu büyüklüğü etrafa neşreylediği şuâ'alara vermemelidir. Şuâ' ve onların îsâl eylediği ziyâ başkadır. Asıl meşikkât büyük görünür diyoruz. Sâkin bir havada karanlık gecede otuz kırk adım mesâfeye bir ışık koyarak bakınız ışığın alevi gözünüze daha büyük görünür. Yine bu mesâfeden ışığa bir mâî camlı gözlük ile bakınız ışık küçülmüş görünür.

Bundaki hikmet-i meşikkânın yani cism-i ziyâpaşın ilk neşr eylediği şua'alar hem pek sıyk hem de pek parlak olmak hasebiyle bize doğru intişâr ede gelirken gözümüze o sıyk ve parlak şua'alar 'ayn-ı cism-i ziyâpaş 'ayn-ı meşikkât 'ayn-ı alevi gibi görünmekten ibârettir. Ama boyalı cam asıl alev ile onu neşreylediği hutûtu tefrîk ederek bize asıl alevi gösterdiği zaman gözümüz onu hacm-i aslisinde olarak sanki küçülmüş gibi görür.

Eğer cism-i ziyâpaş o meşikkât o alev nere daha yakın bulunacak olsa kendisinden ilk tereşşüh ve intişâr eden hutût-ı azvâ-i

[272]

yine pek parlak olmakla beraber göz her hâlde asıl alevi görerek hacm-i aslisinden daha büyük görmek gibi bir galata uğramaz ki buda tecârüb-i âdiye ile görülüp anlaşılacak kadar sade bir şeydir.

Bu hakikat-i fizikiye gözümüzün önünde dururken kamerin ve şemsin vesâir ecsâm-ı münîrenin ufuk üzerinde buldukları zaman ne için bize daha büyük göründükleri yine artık şüphe kalır mı? Hatta bu hâlde ziyâları dahi ne için daha az olduğu anlaşılamayacak bir şey midir?

Semt-i re'se nisbetle bunlar ufukumuz üzerinde bize bir nısf-ı kut-ı arz kadar yani 6366 kilometre daha uzak bulunarak binâenaleyh binnisbe uzacık bulunan ışıklar gibi ilk ve sıyk ve parlak olan hutût-ı şua'iyeleri nazarlarımızda ecsâm-ı mezkûrenin kendi hacimlerine inzimâm ediyorlarmış gibi göründükleri için büyük görünüyorlar. Vâk'â bunlara bir boyalı cam ile bakılacak olsa küçülmezler. Bu ise hem ziyâları medâr-ı tecrübemiz olan ışık kadar az olmadığından ve hem de mesâfeleri o kadar kısa bulunmadığından neş'et eyler. Ama gözümüzün görmediği yere 'ulûm-ı riyâziye ile kuvvetine kuvvet-i zamm olunan aklımızı sevk edeceğimizden bu tedkîk bize ispat eder ki ufuk üzerindeki ecsâm büyük değil bil'akis birazcık daha küçüktür. Riyâziyûn ehl-i hey'et dahi işte bu nazarla baktıkları için onları büyük değil küçük görürler.

Ziyâlarının za'fi dahi mesâfelerinin daha ziyâdece uzaklığıyla beraber bir de henüz ufuk üzerinde iken hutût-ı eşi'a-i ziyâları bize küre-i arzın semt-i re'ste

bulduğumuzdan dolayı nev'an alçak kalan ufuktan semt-i re'se doğru mâ'ilen gelmekte bulduklarından neş'et eyler.

Bu hâli nazarımızda güzelce îzâh için dahi intişâr-ı ziyâ kâ'idesince hutût-ı azvâ-i cism-i ziyâpaştan ne kadar tebâ'üd ederlerse aralarındaki zâviyelerin o kadar açılarak ve hatlar seyrekleşerek binâenaleyh ziyânın dahi kuvveti azaldığını düşünmelidir. Bir salon dört beş kuvvetli lamba birden yansalar gözleri kamaştırıp iz'âc edecek kadar aydınlık olduğu hâlde o salona biraz uzaktan bakılsa ziyâ seyrekleşip gözleri kamaştıramaz olur.

Biz arzın semt-i re'ste iken ufkun bizden ne kadar alçak olduğunu anlamak için dahi yukarıda kâri'lere ta'rîf ederek çizdirmiş olduğumuz resimde nesîmin ufk-ı şarkîsini arzın semt-i re'sine vasıl eden hatta bakmalıdır ki bu hattın semt-i re'se doğru

[273]

meyâlanı âdeta inzâr-ı ehemmiyeti bi-hakk celb edecek kadardır.

Ufuk böyle alçak olduğu hâlde ise ilk hutût-ı şua'ı tamam bize isabet etmeyip başımız üzerinden geçer gider. Nasıl ki daha güneş bize görünmezden evvel semt-i re'simizdeki bulutları izâe eyleyerek güzel pembe renklerle tezyîn etmesi dahi bu hâlden neşet eyler.

İşte hikmet-i tabîyenin fûr'û demek olan optik ve meteoroloji iktizâsınca kamer ve şems vesâire ufakta bize daha ziyâde uzak oldukları hâlde daha küçük görünmelerinin sebep ve hikmeti bundan ibâret olduğu gibi ufukta iken daha az ziyâdâr olmalarının da sebebi bu olup semt-i re'ste ise hem binnisbe bize daha yakın ve hem de bâhusûs hutût-ı şua'iyeleri daha 'umûdî olarak üzerimize vâki' olduklarından görünürler.

Tamam

Ahmet Midhat

51 FIKRA-İ MUHAYYİLE

51.1 MENFÛR TAYFÛR

SEKİZİNCİ CÛZ'DEN MÂBA'D

Yukarıdaki fıkradan haber aldık ki Tayfûr'un bir de oğlu var. Hem de babası ondan gayet müteşekkir.

Evet! Şekûr Bey Tayfûr'un ağabeyidir. Tayfûr on iki yaşında olduğu hâlde Şekûr Bey on beş yaşındadır. O yaşa gelinceye kadar anasını babasını hiç şikâyete mecbûr etmemiş. Zavallı çocuğun ağzı var dili yok bir lokma bir şey verirler iseler yer. Vermezlerse boynunu bükür!

Şekûr Bey mektebe de müdâvim. Hiçbir çocuğa sataşmaz. Daima dersleriyle iştigâl eder. Hatta mızrâklı 'ilmihâli okuduğu zamandan beri beş vaktine beş katar.

Vâk'â derslerce arkadaşlarına fâik değilse de insana yalnız okumak yazmak mı lâzım? Asıl terbîye ve hüsn-ü ahlâk lâzımdır. Sanki Tayfûr cin gibi olup da bütün derslerini iki defa sözünce ezberliyor ise bu zihin açıklığı ile memdûh mu olmuş? İşte haşarılığı ile cihânın menfûru olmuş, ismi de "Menfûr Tayfûr" kalmış!

Şekûr Bey yalnız anasının babasının değil bütün konu komşuların memdûhuydu. Hangi çocuk biraz haşarılık edecek olursa lâzımı'l-ımtisâl bir misâl olmak üzere Şekûr'u irâe ve ihtâr ederlerdi.

[274]

Fakat bir de Şekûr'u Tayfûr'dan sorunuz bilâ-tereddüd ve bilbedâhe size der ki:

– Adam! Bırak şu hindiyi! Miskîn miskîn kabarmaktan başka ne bilir? Büyüdüğü vakit o mahalle tekkesine şeyh yapsınlar!

Teyze hanım oğul ile anası babası arasında musâlahayı ‘akd ile beraber Tayfûr’a yeniden bir kat bayramlık dahi yapmıştı. Fakat biz Tayfûr’un bir günlük sergüzeştini gördük ya? Her günlük hâlini dahi buna kıyâs ederek Menfûr Tayfûr’u biraz tizce büyütelim!

Ağabeyi Şekûr mahalle mektebinden çıkararak bahriye i’âdiyesine verildikten üç sene sonra Tayfûr dahi bahriye i’âdiyesine verildi.

Lâkin bu üç sene zarfında Tayfûr kendi sıfat-ı menfûriyetini bir kat daha artırmıştı. Dövmek ve dövülmek Tayfûr’un ahvâl-i ruzmerresi olup artık o misüllü vukûâtı ihtâr bile etmeyeceğiz. Tayfûr haşarılığın o kadar ileriye götürmüştür ki lisânın öteden beri der-kâr olan terbîyesizliğine bir de tavrının cür’eti munzamm olarak mahallede kız vâlidesi olanlar Tayfûr’dan bihakkın endişe eder oldular.

On beş yaşında bir çocuk iken fırsat buldukça gizliden gizliye ‘işret bile ederdi. Hele kumarda o kadar terakkî eyledi ki bu fi’l-i mekrûhu kimseden gizlemeye de hâcet görmezdi.

Zavallı Şekûr haşarı karındaşının bu hâllerini gördükçe ‘ârından yerlere geçeceği gelip babasını dahi helâk derecesinde müte’essif etmemek için o edepsiz ve menfûr Tayfûr’un işbu seyyi’âtini pederinden gizlemeye mecbûr olurdu.

*

Sözü kısa söyleyelim! Bahriyenin gerek i’âdiyesinde gerek harbiyesinde menfûr Tayfûr gerek sarhoşluk gerek kumarbazlık gerek çapkınlık ile kaç defalar mahbûs oldu. Kaç defalarda – asker ta’bîrinde – Hasîr ovasında kışına yirmişer otuzar ellişer sopalar vuruldu. Hatta nihâyet mektepten tard olunmak dahi istenildi.

Lâkin her sene sınıfının birincisi çıkan bir şâkird öyle olur olmaz cinâyetler ile tard mı olunur? Tayfûr cindi! Şeytândı! Zihninde o kadar kuvvet beyninde o kadar fikir-i îcât var ki en muğlâk mesâil-i hesâbiye ve cebiriye ve hendesiyeyi bir anda anlayıp ezberlemek şöyle dursun bunları yeniden kendisi keşfediyormuş veyahut evvelden bildiği hâlde şimdi yeniden görüyormuş gibi

Tayfûr o mesâile mu'allimlerinden ziyâde 'akıl erdirirdi:

Vâk'â Şekûr'un hüsn-i hâline kimsenin diyeceği yoktur. Bahriye mektebi bâhusûs bir zaman ki hâli iktizâsınca şâkirdânın serbest ve daha doğru en serbâz bir mektep olduğu hâlde Şekûr Bey ağzına bir damla içki koymak veyahut kumar oynamak hovardalık etmek şöyle dursun bir vakit namazını terk etmeyerek cümle şâkirdâne nümune-i ahlâk ittihâz olunmuştu.

Hatta şunu da haber verelim ki bahriyenin i'dâdiyesinden harbiyesine nakleyledikleri zaman Şekûr Efendi on sekiz yaşında bulunarak vak'â mektep şâkirdi olan bir adam için hiç münâsebeti olamaz ise de bulunduğu fevkalhad salâh-ı hâle nazaren i'tirâf teslîm edilen ihtiyâcı üzerine Şekûr'u uzacık akrâbadan bir kız ile tezvîc dahi etmişlerdi.

Tayfûr bu vak'a üzerine dedi ki:

– Hây budalâ Şekûr hay! İhtiyâr-ı esâret husûsunda bu kadar ist'icâlin ne ma'nâsı vardır? Bir zaman geliver ki bekârlık gençlik hürriyetini ararsın yavrum!

*

Aradan biraz daha seneler geçti. Bu senelerin nihâyetinde mekteb-i bahriyece müddet-i tahsîl dahi hitâma erdi. Mektebe üç sene evvel giren Şekûr ile üç sene sonra giren Tayfûr ikisi beraber mülâzım çıktılar.

Şekûr ile Tayfûr bundan sonra kendi hâllerinde ilerledikçe ilerlediler. Yani Şekûr salah-i hale ne kadar revâç verdi ise Tayfûr dahi şekâvete o kadar meydan açtı.

Şekûr her ne kadar bahriye zâbiti olduysa da öyle Akdeniz de Karadeniz de bahar-ı muhîta da örseleyecek bocalayacak bir hâlde olmadığından mektep de en kolay ders olmak üzere bir coğrafyayı bahrî hocalığı yakalayarak İstanbul'dan dışarıya çıkmamak imkânını te'min eyledi.

Tayfûr ise bil'akis çocukluğundan beri kendisini menfûr-ı âlem eden haşarılığını arsızlığını nihâyetsiz bir cesârete tahvîl ederek küre-i arzı dâiren medar-ı bahren seyr ü seyâhati bile gözüne kestirdiyse de 'işret kumar hovardalık gibi

seyyi'âtin dahi kâffesini beraber göze aldırarak şerrinden bütün tersâne hey'eti korkardı.

Ya ağzının pislîği? Ya sövmesi sayması? Bahriyeliler küfür husûsunda pek meşhûr iseler de olur olmaz bahriyeli bu bâbda Tayfûr'un ka'bına vâsıl olamazlardı.

*

[276]

Tayfûr küçük bir gârd-ı kuvvet sefineye kaptan oldu. Bu sefineler elyevm limanımızda karakol sefinesi hizmetini gören teknelerdir ki vapur makinesi bulunmayıp yalnız yelken ile hareket ederler. Zaten gemicilikte en büyük mehâret dahi yelkencilik değil midir? Vapurculuğun ne mehâreti olur? Hem mehâret ve hem şâ'iriyet yalnız yelken gemilerine mahsûstur.

Tayfûr denizlerde gezmeye başladı. Nerede bir güç hizmet varsa Tayfûr'u gönderirlerdi. Ereğli'den kömür gelecek. Haydi Tayfûr! Sinop'tan kereste gelecek. Haydi Tayfûr geride erzâk gönderilecek. Haydi Tayfûr! Hep haydi Tayfûr Hep haydi Tayfûr!

Tayfûr'un böyle her hizmete sevkinden bir maksat dahi mümkün mertebe İstanbul'dan teb'îdi idi. Zira Tayfûr me'mûriyetten 'avdet eder etmez soluğu Galata'da alarak haftalarca sarhoş olur. Azıcık ayıldıkça kumara dalar. Para kazanırsa murdâr bir hâneye dalar. Hele bu müddet zarfında üç beş adam dövmek ve üç beş adam tarafından dahi dövülmek muhakkaktır. Nihâyet bahriye kanunları Tayfûr'u yakaladıkları gibi karakol sefinesinde hapse atarlar. Bu hâlde bir an evvel bir nakliye hizmeti bulunup Tayfûr'u gemisi ile hizmete gönderirler!

Lâkin bu sûretle Tayfûr kaptan o kadar mâhir bir gemici oldu ki tersâne de kendi ka'bına vâsıl olacak bir zâbit daha yoktu. Hatta birkaç defa şekâvet hâline nazaran tard olunması lâzım geldiği hâlde Tayfûr'u kıyamadılar. Bil'akis rütbesini mülâzım-ı evvelki ve daha sonra yüzbaşılığa terfi' ettiler ki büyük kardeşi Şekûr henüz mülâzım-ı evvel olabilmîşti.

*

Tayfûr'un bahr-i sefid ve siyah iskelelerine her def'a amed u şudunde dostları o mahallerde çıkan eşyadan bir miktar şeyin kendi hesaplarına mübâya'asını sipariş etmeye başladılar Tayfûr gibi bir Menfûr'un dostları olmasına istigrâbı mı ettiniz? Bu dostlar bir zamanın evvel çocuklarıdır ki Tayfûr onlarla virânelerde câmi havlularında ceviz ve kumar oynayarak kâh dövüşür kâh barışırdı. Zamanın mürûru beşikte bulunanları mektebe mektepte bulunanları dükkânlara dest-gâhlara ve oralarda bulunanları köşe-i za'f-ı pîriye ve köşe-i za'f-ı pîride bulunanları dahi mezara göndermez mi? İşte bu mürûr-ı zaman Tayfûr gibi bir vaktini

[277]

çocukları da dükkânlara dest-gâhlara me'mûriyet mahallerine göndermişti.

Tayfûr her iskeleden İstanbul'a bir türlü sipariş eşyası götürmeye başladıkta İstanbul'da satılan eşyanın fiyatları ne kadar pahalı olduğunu fark eyledi. Bir defa Trablusgarb'tan götürdüğü hâlis süt yağının okkası İstanbul'da ancak sekiz kuruşa mâl olduğunu görüp de bu yağı ismarlayan adam dahi "Şuna bir kıyye dahi kuyruk katınca en meşhur bakkalların hâlis sebir diye sattıkları yağ olur. Bir kıyye kuyruk yağı dahi ancak altı kuruş tutacağından Trablus yağıyla beraber on dört kuruşa iki kıyye hâlis sebir alınmış olur ki bakkaldan otuz ikiden aşağıya alınamaz," deyince Tayfûr'un gözleri açıldı. Kendi kendisine dedi ki:

-Bu alışveriş kumardan iyi be! Kumarda paraları tehlikeye koyarak ekseriyâ gâib etmek de vardır. Kazansan bile kumar parasında bereket yok diyorlar ki doğrudur ki:

-Bugünden sonra Tayfûr her dışarıya gittikçe gittiği yerde çıkan emti'adan mübâya'a ederek gemisi ile İstanbul'a götürmeye ve burada ortak olduğu bir adam ile onları sattırmaya başladı.

*

Şu muhtasar bir mütâla'anın Tayfûr'u kumardan gittiğine istigrâb mı edersiniz? Etseniz de hakkınız vardır ya? Fakat düşünmelisiniz ki herkes nasihat ile tashîh-i ahlâk edecek âdemlerden olamaz. "Şu fenadır yapma!" denildiği zaman bu

nasihatı verenlerin budalâlığına bile hükmeden afacanlar vardır. Tayfûr dahi onların birisidir. Böyle fikr-i şeytanette bulunanlar her şeyin nik ve bedini kendisi görüp anlamalıdır ki tashîh-i ahlâk etsinler. Hem de onlar bir şeye kendi kendilerine karar verdiler mi? Artık kararlardan aslâ nukûl etmezler.

Hissiyât husûsunda kendilerine nasihatkâr etmediği gibi seyyi'at husûsunda dahi ihvânın teşviken hiçbir te'siri olamaz.

Binâenaleyh Tayfûr umûr-ı me'mûresine hâlel gelmemek üzere bir kere ticâretin tadını aldıktan sonra Galata'nın en murdâr yerinde eski kumarbaz arkadaşları kendisini tekrar kumar oynamaya ne kadar teşvîk etmişler ise de Tayfûr mümkün değil kabul etmeyip "Ben tövbe ettim! Her çapkınlığı yaparım ama kumar oynamam!" demeye başlamıştı.

Tayfûr'un kumardan vazgeçmesi ağabeyi Şekûr Efendiyi o kadar memnun eyledi ki birkaç

[278]

seneden beri Şekûr hemen Tayfûr'un yüzünü görmemekte iken sûret-i mahsûsada ziyaretine gelip tebrik dahi eyledi.

Birkaç seneden beri Tayfûr'u görmemesine sebep Tayfûr'un bütün seyyi'atta erbâb-ı şekâvete elebaşı olmak derecesini bulmasından nâşiydi. Tayfûr gemide yatar kalkar pederinin hânesine gelmezdi. Zavallı Behçet Efendi! Artık bilkülliyeye bunayıp metrûk dahi olduğundan iki oğlundan hangisi Tayfûr hangisi Şekûr olduğunu fark edemeyip ağzına hangi isim gelirse onu çağırırdı. Züleyha Hanım dahi epeyce ihtiyâr olup hâlbuki Tayfûr herkesten ziyâde onun menfûru olmakla o da Şekûrdan beter oğlunun ismini bile anmazdı. Bî-çâre teyze hanım olsaydı belki Tayfûr'u yine himâyeye ederdi. Ancak dört seneden beri teyze hanım vâsıl-ı rahmet olmuştu.

Şekûr Tayfûr'un gemisine gelip de kumarı terk eylediğinden dolayı tebrik eylediği zaman bî-çâre Şekûr karındaşının hâline bir hayli ağlamıştı. Tayfûr ise kolay kolay gözünden yaş götürecektir adamlardan olmadığı cihetle ağlamak şöyle dursun bil'akis Şekûr'a demişti ki:

– Benim hâlimde acınacak ne var? Hizmetimizi bilâ noksan görüp rütbece terakkî ederim. Ne yaparsam yapar kazanırım. Yerim içerim zevk ederim safâ ederim. Sen ise bu kadar uslu akıllı bulunmaya sanki beyhûde mi karar vermişsin? Sen de yarın ahirette cennete gireyim de zevk u safâ edeyim diye namaz kılıp oruç tutuyorsun. Fakat Allah’ın rahmeti çoktur. O rahmetin çokluğu ise benim gibi günâhkârlar içindir. Ne bilirsin? Ya Cenabıhak bizi de affederek cennete sokarsa? O hâlde ben hem dünyada hem ahirette zevk u safâ etmiş olurum. Sen ise dünyada hiçbir safâ sürmediğine nâdim olursun.

Şeytan Tayfûr’un bu kadar hesaplı bir söz söylemesine Şekûr şaştı. Fakat her hâlde kumarı terk etmesi hasenât cihetine doğru bir hatve demek olduğundan Tayfûr’u hânesine dahi götürüp vâlidesinin de elini öperdi.

İşte hânesinde vâlidesi dahi yirmi sekiz yaşında babayığit oğlunun boynuna sarılıp da “Bıyıkları da yanağıma değdi. Hâlâ aklını başına alamadı” diye ağladığı zaman Tayfûr’un da tahammülü kalmayarak onunda gözleri sulandı.

*

[279]

Hikâyenin mü’esser ve fâci’ ciheti yalnız Tayfûr’un vâlidesiyle mülâkâtından ibâret kalmadı. Yengesini yani Şekûr’un haremini ve üç çocuğunu ve bâhusûs menzûl ve ma’tuh babasını görünce Tayfûr’un te’essürü bir kat daha artarak taş yürekli şeytanın yüreği o kadar yumuşadı ki gözlerinden nohut kadar yaşlar tekerlenmeye başladılar.

Şekûr olanca fesâhat ve talâkatiyle Tayfûr’a nasîhat vermeye başladı. Seferlerde gemi kamaralarında sürünmek elvermiyormuş gibi İstanbul’a geldikçe dahi yersiz yurtsuz gemiciler gibi kamaralarda sürünmek lââyık olmayacağından hânesine gelip anasının babasının karındaşının yengesinin yeğenlerinin yanında vakit geçirmesi tavsiye eyledi.

Tayfûr bu tekliften memnun olmadı değil ise de kendi hürriyetini feda etmeye dahi hiç razı olamayacağından ağabeyine dedi ki:

–Güzel ama ben içki içerim kuzum! Keyfim geldiği zaman şöylece bir de şarkı çağırırım! Aklıma yelken edince Galata’yı boylamalıyım! Rüzgâr pupasına gelirse Beyoğlu’na kadar dümeni doğrultmalıyım! İşte buralarını düşünüyorum da

– Kardeşim! Yine istediğin gibi bir içer gezer yürürsün! Hiç kimsenin hürriyetine mâni’ olmaz.

– Öyle ise teklifinizi kabul ederim!

*

Tayfûr tekrar âşiyâne-i peder ve mâdere geldi ki kendisi yirmi sekiz ve Şekûr otuz bir yaşında olup on on iki seneden beri müte’ehhil bulunan Şekûr’un birisi dokuz yaşında kız ve diğeri yedi ve biri de beş yaşında erkek olarak üç evladı olmuştu.

Tayfûr ilk akşamı sofracığını kendisi kurdu. Yarım olarak şişeyi – kendi ta’birince – divan durdurdu. Tuzlu balık leblebi kırıntısı falan diye mezelerini dahi dizdi.

Vay hâne içindeki fevkaladelik! Vâlidesi “Bî-gânelerde gösteriyorsun. Ey Rabbim! Bunları göreceğime yerin altında bulunaydım!” diye ağlar! Şekûr’un çocukları ise mezeler ile donanmış gördükleri ziyâfeti sofrayı pek beğenerek Tayfûr’un verdiği birer parça şeyden pek memnun olurlar. Şekûr kendisi dahi bu hâlden müte’ellim olursa da mecbûren ses çıkaramaz. Zevcesi ise yeni gördüğü bu hâl üzerine zihninde ne ma’nâ ve ne hüküm vereceğini bilemez.

Vay Tayfûr’daki neş’e! O kadar güzel

[280]

Sözler söylüyor ki! O kadar güzel şarkılar okuyor ki! O kahkahalar! O ahlar! Öfler! Ama âşıkâne ve neşve-perestâne ahlar öfler!

Bu akşamki eğlence Tayfûr’un pek ziyâde hoşuna gitti. Hatta Galata’ya Beyoğlu’na gitmeye de lüzûm görmedi. Vâlidesi Tayfûr’un sarhoşluğunda gürültü

patırtı kavga dövüş gibi şeyler me'mûl ederken bunların hiç birisini görmekten fazla denizlerin fırtınalarına şöyle göğüs verdiğine ve filânca eşyadan şu kadar para kazandığına ve daha pek çok paralar kazanacağına vâlidesine şunu yengesine bunu alacağına ve hele çocuklara almadık hiçbir şeyi bırakmayacağına dair tatlı sözler işittikçe sarhoşlardan ve sarhoşluktan evvel kadar nefret etmeyeceği gelirdi.

Mücerrebtir ki sert ve hırçın adamlar sarhoşlukları ağlebi pek yumuşak ve tatlı olup miskin ve riyâkâr adamlar ise sarhoş oldukları zaman çıldırılmış gibi rezaletler ederler. Bu ise miskînlerin başka vakit fenâlık yapmaya cür'etleri olmayıp rakı hızı ile cür'et bulmalarından neşet eder.

Mâba'di var

*

51.2 TARİH-İ BÛSE VE TEMENNÂ

Bir Küçükcük Mukaddeme

Serlevhamız maksadı anlattı ya? Bûse ile temennânın tarihini yazacağız? Yoksa bûse ile temennâyı bir tarih-i husûsiye lâıyk olacak kadar mühim göremiyor musunuz? İşte bunda hem haksızlık etmiş olursunuz hem de hata!

Haksızlık etmiş olursunuz: Zira bûse ile temennâ hakîkaten ehemmiyet verecek mübâhesedendirler. Bir kere düşünelim: hangi şeyi görsen beğensen öpmek isteriz. Hâlbuki öpmeye bir de teşrîfât koymuşlar. Yanak öpmek alın öpmek ağız öpmek göz öpmek gibi bûselerden sonra el öpmek etek öpmek ayak öpmek yer öpmek dahi teşrîfât-ı ta'zimkârânedan addolunmuşlar. Ya temennâ? Bu da bûse kadar şumûllü bir şey değil midir? Selâm makamında temennâ edilir. Redd-i selâm makamında temennâ edilir. Kabûl-i emr makamında temennâ ederiz. İstirhâm makamında temennâ ederiz. Bu öpücüklerin bu temennâların ma'nâlarını usûl-ı teşrîfâtını hangi milletler nezdinde hangi sûretlerine riâyet edildiğini ve hatta mümkün ise sebep ve zaman îcâdlarını taharrî etmeye az ehemmiyeti vardır? Fakat şu makâle-i muhtasıra

[281]

da bütün bu noktalara dâir icrâ-yı tedkîkat edebileceğimiz anlaşılmasın. Bu tedkîkat dahi muhâl değil ise de tedkîkat-ı mezkûreyi ikmâl yani tevârihi lüzûmu vechle tedkîke vakit ve zaman müsâ'id olsa bile o hâlde koca bir cilt doldurmak lâzım gelir ki ona da bu makâlemizin müsâ'adesi olamaz. Fakat şu ihtârât her hâlde bûse ve temennânın bir tarih-i husûsiye liyâkatini ispat ederler.

Bûse ve temennâyı bir tarih-i husûsiye lâayık görmemek ne kadar haksız olduğunu anladık ya? Mademki bûse ve temennâ böyle teşrîfât-ı 'umûmiye-i milel sırasına geçmiş bir kazîyedir. O hâlde onu tarihin iştigâl edeceği mebâhisten saymak da büyük bir hatadır.

KISM-I EVVEL

BÛSE

-1-

TABÎ'ATTA BÛSE VAR MI?

Tarih-i tabîi erbâbı diyorlar ki insandan mâ'dâ hayvânât-ı sâire meyanında yalnız kumru ve güvercin nev'inden olan kuşlar dudak dudağa gelip onlardan başka sâir hayvânâtta bûse almak tabî'atı yoktur.

Fakat güvercinlerin gagalarını yekdiğerine değıdirmelerine "bûse" denilebiliyor mu? Bûse yalnız dudak değıdirmekten ibâret olmayıp dudakları kabzla öpmek lâzımdır.

Köpeklerin elimizi yalamalarına "bûse" lafzını daha münasip bulabiliriz. Zira bûsenin muhabbetten neş'et etme bir şey olduğuna asla şüphe olmayıp köpek ise mahzâ tabasbus için elimizi yaladığından bu hareketi bûseye teşbîh etmek elbette daha doğru olur.

Ya bûse insan için acaba halkı ve cibillî bir şey midir? Bu âdet o kadar ta'ammüm etmiştir ki bunun cibillî olduğuna insanın hemen inanacağı gelir. Fakat bu bâbda hükm-i kat'î vermek husûsunda mûcîb-i tereddüd bazı cihetler vardır.

Ezcümle vahşette emsâline fâik olan bazı kabâilde bûse âdeti görünmüyor. Bazılarında yalnız musâfaha ma'lûm olup bunu da bûse makamında isti'mâl ediyorlar. Fakat musâfahayı âdet edinmiş olanlar öyle bi'l-küllîye vahşi bulunanlar değildirler. Çünkü gerek bûse gerek musâfaha insanların müctemi'an yaşamları isti'dâdına vüs'at gelip de herkesin yekdiğerine beyân-ı meyil ve muhabbet etmeleri için icâd olunduklarından fikr-i ictimâ' pek az olan akvâmda bu 'alâmet-i meyil ve teveccühe dahi ihtiyaç az olmak tabî'idir.

[282]

Eğer bûsenin aslı koklamak olduğunu kabûl edilecek olursa tabî'ata daha ziyâde yaklaşımış olur. Hayvânât-ı sâirenin âdete kâffesinde koklaşmak isti'dâdı bulunup bu ise hakîkaten yekdiğerine teklîf ve kabûl-i teveccüh ve ünsiyet için olduğuna şüphe yoktur. O hâlde dahi bûse ile koklaşmak hemen bir şeyden ibâret kalır.

Bûsenin aslı koklaşmak olması fikrini bûsede şiddet ve mübâlağa göstermek lâzım gelince evvelâ şiddetli bir istişmâmla ba'de bûse alınması kazîyesi dahi te'yîd edebilir. Hele bir isti'dâdı tabîînin terakkî veya tedenni kabul edemeyeceği mütâla'ası bu fikre hiç mâni' olamaz. Zira koklamak terakkî ederek bûse olabildiği gibi bûse dahi terakkî ederek emmek ve ısırarak derecelerini bulmaktadır. Artık ısırarak husûsunda insanın tabî'atı yamyam olup da iştihâsını tahrîk eden bir şeyi ekl eder gibi telezzüz için ısırıldığı vârid-i hâtır olamaz ya!

Bûse beni beşer meyânında o kadar ta'ammüm etmiştir ki elsine-i meşhûrenin kâffesinde bu kelime bulunduğu gibi tarihin tanıdığı milletlerin kâffesinde dahi bu fi'il yalnız zevc ile zevce arasında bir mücâmeleden ibâret kalmayıp âdeti bir mu'âmele-i resmiye sûretini almıştır. Nasıl ki mebâhisi âtiyeden keyfiyet-i ittizâh edecektir.

EZMİNE-İ KADİME BÜSELERİ

(Yahudiler) kadîm Yahudiler nezdinde bûse âdeti Cenabıhakk'a 'arz-ı ibâdet için bir işâret-i ittihâz olunmuştu. Bundan mâ'dâ yekdiğerine tamamıyla dost olanlar dahi te'mîn-i muhabbet için sol eli ile çenesini tutarak yüzünden öpmek âdetti. Âsâr-ı kadîme-i Yahudiyede bu kazîyeyi ispat için işâret vardır.

Ezcümle Enbiyâyı Benî İsrâilden Job kendi kitabının otuz birinci makalesinde diyor ki: Ben sâir Araplar gibi şems ve kamere ibâdet etmiş değilim. Bu ecrâm-ı münîreye nazar-ı ta'abüdle bakarak elimi ağzıma götürmüş değilim”

Demek oluyor ki semayı öpmek mümkün olamadığı hâlde semt-i semâya bakarak ve ellerini kendi ağızlarına götürerek öperler ve bunu da ta'abbüd addederlermiş.

Kezâlik Tevratta “krallar” kitabının ikinci faslında yirminci âyetten bede' ile hikâye olunduğuna göre Hazret-i Dâvud 'aleyhisselâmın serdârlarından Yu'ab kendi rüfekâsından Amaze nâm bir serdârı kıskanarak bir gün tesâdüf eylediğinde selâm verip

[283]

elini dahi Amâze'nin çenesine uzatarak öpmek için kendisine çektiği sırada diğeri eli ile Âmâze'nin karnına öyle bir bıçak vurmuş ki bütün bağırsakları dökülerek Amâze derhâl vefat eylemiş.

İşte bundan dahi anlaşılıyor ki bûse asdikâ meyanında te'mîn-i muhabbete delâlet edermiş. Hatta Yahudilerin bu âdeti Hazreti İsa zamanında dahi vardı. Havârilere Yudâ Hazreti Mesihî düşmanlarına irâ-e için her kimi öperse İsa o olacağını ve onu tutmaları lâzım geleceğini söylemiş ve “Ya mu'allim! Ya Rab!” diye Hazreti İsa'yı öpmekle hasmâ dahi peygamber müşârünileyhi tevkîf etmişler.

Yuda'nın işbu bûsesi hem büyüklere ta'zîm ve hem de te'min-i sadâkat bûsesi idiye de Yu'abın bûsesinden daha hâinâne olmuştur.

(Yunan ve Latinler) milel-i kadîmeden Yunan ve Latinler dahi bûse hakkında aynıyla Yahudi'lerin efkârında idiler. Fakat onlar ma'bûdlarını göklerde aramayıp her ibâdetlerini yeryüzündeki putlarına arz eylediklerinden makâm-ı ta'abbüd ve ta'zîmde putları öperler ve eğer heykeltıraş putları sakallı olarak yapmış ise sakalını öpmeyi tercih ederlerdi.

Bundan mâ'dâ öpüşmek Yunan ve Latinler nezdinde âdetâ selâmlaşmak demek olup fakat küçük âdemler büyük âdemleri öperler ve büyükler ise arzu eyledikleri hâlde redd-i selâm yollu redd-i bûse ederlerdi. Bûse alacak olan küçük âdem eğer pek pis pâye olursa dudaklarını büyük âdeme değıdirmeyi bir nev'i hadsizlik addederek kendi elini kendi ağzına götürür öper ve ba'de ağzından aldığı bûseyi büyük âdemin üzerine atıyormuş gibi bir el işareti yapardı. Bazı kere ise elini büyük âdemin üstüne sürüp öperdi. Bu hareketlere mukâbil büyük âdem lütfeder ise o dahi kendi eliyle kendi ağzından bir bûse alıp küçük âdemin üzerine atar ve bu lütfu etmek istemediğı sûrette yerinde hareketsiz olarak dururdu.

Yine müellifin-i kadîmeden Plutarkhos'un hikâyesine göre Kayser Rum'u su-i kast ile idam için yanına girenler muma-ileyhinn yüzünü ve elini ve göğsünü öpmüşler. Bu ise hükümdarlara mahsûs bir resm-i selâmdı.

Yine müellifin-i kadîmeden Tasît hikâye ediyor ki kendi kayınpederi Agricola bir seferden Roma'ya 'avdet eylediğı zaman Dumisiyen Agricola bir soğuk bûse ile telakkî eylemiş ve hiçbir lakırdı söylememiş, demek oluyor ki hükümdarlar dahi kendi

[284]

huzûrlarına kabul eyledikleri büyük serdârlara bûse ile redd-i selâm ederler ve kendilerine her ne kadar mu'teber olsalar bile velev ki soğuk bûselerle olsun yine redd-i selâm ederlermiş.

Kadîm Yunaniler’de sers esrârı diye şimdiki Bektâşi Tarîkatı gibi esrârlı bir cem’iyet olup bu cem’iyetin erbâbı yekdiğeriyle öpüşürlerdi ki buna dahi takvîye-i ittifâkı ma’nâsı verirlerdi. Sonra bu âdet ilk Hristiyanlara dahi intikâl ederek kadın erkek bir evde hemşireler gibi öpüşürlerdi. Ancak Voltaire’nin dediği gibi dudaklardan kalbe doğru başkaca bir ‘asb bulunduğundan mıdır nedir? Bazı pek taze ve ateşin dudakların telakkî ve temâsından dolayı gözlerden dahi ateş fırlamaya başlamayla sonraları bu musâfahaların bûselerin pek çok su-i isti’ mâlâtı görülmüş ve Hristiyan cem’iyetleri âdeti arsızlık ile şöhret almıştır.

-3-

EZMİNE-İ MUTAVASSITA BÛSELERİ

Ezmine-i mutavassıtada Avrupaca kadınları selâmlamak mutlaka bûse ile olurdu. Küçük adamlar en büyük kadınların ellerini öperek mertebeleri büyüdükçe yüzlerini öpmeye kadar yol bulurlardı. Hele kraliçeleri ağızından öpmek yalnız kardinal rütbesini ihrâz etmiş olan papazların hakkıydı. Kraliçelerden mâ’dâ sâir kadınları ağızlarından öpmek için haysiyet ve servetçe o kadın ile küfv olmak kâfiydi.

Erkek ile kadın arasındaki rütbe-i ma’kûsiyet peydâ edip de en büyük zâd-kândan bir erkek rütbesi küçük olan bir kadının hânesine gelecek olursa kadının o erkeği ağızından öpmesi zarûri olup hangi kadın kibâr efendilerin ihtiyârlıkları veyahut büyük bıyıkları hasebiyle bu resme riâyetten hoşlanmayacak olsa gâyet terbiyesizlik ve âdeti edepsizlik addolunurdu. Mü’ellif Montaigne üçüncü kitabının beşinci faslında diyor ki:

Arkasında üç uşağı olan hangi erkek olursa olsun genç güzel kadınların o erkeğe yaklaşarak dudaklarını dudakları üzerine koymaları hiç hoş gitmeyecek âdeti istikrâh olunacak bir âdettir.” Kadın olsun erkek olsun ihtiyârların ve bir de papazların ellerinden öpmek âdeti ezmine-i mutavassıtada câri olup buna mukâbil ihtiyârlar ve papazlar dahi kendi ellerini öpen gençlerin yüzünden birer bûse alırlardı. Kızları ‘alel’ûmûm alınlarından öpmek âdetti.

Besbelli kadîm putperestlerden alınmış bir âdet

[285]

olmalıdır ki Avrupa’ca Nasârâ dahi kiliselerdeki resimleri ve saçları öpmek sûretini bir eser-i ta’abbüd addederek yüksek yere asılmış veya konulmuş olan Hazret-i İsa ve Hazreti Meryem resimlerini öpmeye yaklaşmamak hasebiyle kendi ellerini öpüp onlara ‘arz etmek sûretiyle dahi ifâyı vazîfe-i prestij âdet olmuştur.

Mâ’badi var.

52 PİLORİ

Tercümân-ı Hakikat hûşe çînî yazdığı parçaları benim gibi herkese de beğendirmeye başladı. İbtidâyı zuhûrunda ittihâz eylediği “hûşe çînî” serlevhasının ne demek olduğunu ve bu serlevhanın altında ne gibi şeyler yazacağını kâri’in-i kirâma zarîfâne anlatıncaya kadar gazetenin bir iki sütununu tesvîd etmişti.

Benim serlevham vâk’â ondan daha muğlak, binâenaleyh îzâha elyak görünürse de o kadar nuhib-i etnâb olmadığımdan “pilorî” nin ne ma’nâ ifâde ettiğini tefhîm için tafsîlât-ı huşe çînâneye girişmekten sarf-ı nazar ediyorum.

Vehleten bir dereceye kadar garip sayılabilecek olan serlevhamın nereden hatırıma geldiğini söylersem me’hazim pek meşhûr bir eser olduğu cihetle ma’nâsını da söylemiş kadar olurum zannederim. Erbâb-ı mütâla’adan yüzde sekseni olsun eser-i mezkûrun âlimi bulunacakları ümidindeyim. Me’hazim Şeyh Sadi’nin Gülîstan’ındaki şu kıt’adır:

زبان در دهان ای خردمند چیست

کلید در کنج صاحب هنر

چو در بسته باشد چه داند کسی

که جوهر فروشست یاپیلور

“İnsan yavaş yavaş cevher-i fûrûş olabilmek için evvelâ pilor olmalıdır,” dedim. Şu serlevhayı intihâb ettim.

Ama bunu beğenmeyenler bulunacakmış! pilorluğu kabul ettiğim için bana! “hurdefürûş” diyeceklermiş! Gülerim. Hiç vazifem de olmaz. Bu kayıtsızlığı bana vicdânım öğretiyor, diyor ki:

“Herkes elinden gelen işle iştigâl etmelidir. Senin de elinden pilorluk gelir ne duruyorsun! Sen de git, onunla iştigâl et.”

Ben böyle bir emri aldıktan sonra artık lâf mı dinlerim? Lâubâlîyâne işimle iştigâle başlarım.

Pilor yahut hurdefürûş olmayayım da pilorlar, hurdefürûşlar seyircisi olup kalayım mı? Âlemde herkes fûrûşa cevher-i

[286]

müşteri olmaz ya! Elbette Pilor’a mürâca’at eden de bulunur. Hem de daha ziyâde bulunur. Piloluğu beğenmeyecek kadar kendilerini beğenenler meydana çıksınlar da cevher-i fûrûşluk etsinler. Görelim!

Bir âdem cevher-i fûrûşluk edemez hem de Pilorluğu beğenmezse ona gülmekten başka ne ile mukâbele olunabilir.

İşin şu ciheti de şâyân-ı mütâlâ’adır ki çalışkan bir san’atkâr bulunduğu derecede kalmaz. Elbette günden güne terakkî eder. Sanatını ilerlettikçe kıymet-şinâsân tarafından teveccüh kazanmaya, rağbet görmeye başlar. Semere-i sa’yini iktitâf ettikçe daha ziyâde çalışır, daha ziyâde terakkî gösterir.

Ya ben terakkî etmeyecek miyim? Hep böyle pilorlikte mi kalacağım? Bir derecede tevakkûf edeceğime dâir söz versem bile mademki çalışacağım inanmayınız. Aldanırsınız. Çalışıp da terakkî etmemek hiç imkânda mı? Öyle ise sizin pilorun bir gün olup da bir cevher-i fûrûş olmasını istibâd etmeyiniz, bekleyiniz.

Pek mi büyük söylüyorum? Hayır! Himmet-i âliyeme göre söylediğim küçük bile kalır. Çalışacağımdan eminim. Rağbet göreceğimi de kaviyyen ümîd ederim. O hâlde “Acaba şu pilorluğu istediğim gibi yürütebilir miyim?” diye mütereddidâne düşünmek benim için değildir. Yürütürüm vesselâm.

“Pilori” diye yazacağım şeyler erbâb-ı mütâla’aya kelâl vermeyecek sûrette ufak, mütenevvi’ fikarât-ı müfideden ibâret olacaktır. İşte birisini arz ediyorum:

52.1 AKÂDEMİYÂ MÛCİDİ KİMDİR?

Bazı müverrihîn “akademiya” lafzının Yunan’i olmasına nazaran en ibtidâ Encümen-i Dâniş ihdâs eden Yunanilerdir demişler, bazıları da İtalyalı “Ciyacomu” yu akademiya mühdisi addetmişlerdir.

Bu şerefi Yunanilere kazandırmak isteyenler derler ki:

“Eflâtun vaktiyle Atina’da Akâdimus namında bir adamın bahçesinde bir mektep açtı. Şâkirdânını orada tadrîs ederdi. O mektebe, münâsebeti cihetiyle akademiya denildi. Aristo dahi mekteb-i mezkûrden neş’et eden hükemâdandır. Sonra usûl ve efkârca Eflâtun’un mesleğini ihtiyâr edenlere bu mektebe nispetle “Akâdemiya ashâbı” itlâk olundu. Daha sonra bu lafzı İtalyanlar alıp a’zâsı erbâb-ı maâriften müteşekkil olan bir nev’-i meclise ilim ettiler. Şimdi Avrupa’nın her tarafında bu

[287]

ma’nâya kullanılır.

Bunların şu ifadelerinden anlaşılıyor ki Eflâtun bahçede akâdemiya yapmamış, mektep açmıştır. Mektep çocukları dahi bilirler ki akademiya başka, mektep yine başkadır. Şu hâlde akâdemiya mücitliği Yunanilere nasıl isnâd olunabilir?

Hele İtalyanların bu şân-ı îcâda sahip olmaları bütün bütün ihtimâlin hâricindedir. Zira tarihler müttefikkân haber verirler ki Ciyacomu'nun "Rimini" şehrinde te'sîs eylediği akademiya hicretin sekizinci asrı evâhirinde açılmıştır. Hâlbuki Millet-i İslami'ye de böyle mecâlis-i 'ilmiye ta yüz elli iki yüz senelerinden teşekküle başlamıştır, demek oldu ki akâdemiya mücidi ne Yunaniler, ne de İtalyanlardır. millet-i İslami'yedir.

Evet! Fenn-i sarf u nahiv de Basriyyun ve Küfiyyun kolları diye tefrîk ve tahsîs olunan akvâl ve ârâ Basra ve Kûfe şehirlerindeki mecâlis-i 'ilmiye a'zâsının akvâl ve ârâsı olduğu muhtâc-ı isbat değildir. İmam Halîl, Sibeveyhî, Ahfeş, Sekkâki vesâire eimme-i meşhûre bu iki hey'et-i 'ilmiyenin azâsından idiler. Bunlar bazı mesâilde yekdiğere muhâlefet üzere oldukları gibi Endülüs'te devlet-i Emevi'ye zamanında Kurtuba, İşbiliyye, Tuleytula, Bülensiye, Gırnata şehirlerinde bulunan akademiya a'zâsı dahi tahkîk-i mesâil ve tahkîk-i mebâhis zımında daima birbirlerine muâriz bulunurlardı.

Endülüs'teki mülûk-ı Emeviye'nin en parlağı olan Abdurrahman Sâlis devrinde müttehîzân-ı erbâb-ı maâriften her zâtın hânesi bir encümen-i dâniş hâlinde olup her fenne mahsûs akademiya vardı. Her birine erbâbı müdâvemetle beyân-ı ma'lûmât, bahs ve münâzara ederlerdi. Bu meclislere dâhil olmak şerefini istihsâl için istihkâktan başka bir şey lazım değildi. Asâlet, rütbe, me'mûriyet gibi imtiyâzât-ı 'örfiyye bakılmazdı. Kimin istihkâk-ı 'ilmisi varsa bir meclise o dâhil olabilirdi. Binâenaleyh herkes bir akâdemiya duhûl için kesb-i liyâkat-ı 'ilmiye etmeye çalışırdı. Bu sûretle pek çok erbâb-ı ma'lûmât yetişirdi.

Hatta melik-i hükmü sâni şehzâde veliaht iken bu şerefi dahi bilistihkâk kazandıktan başka kendi dâiresini akamiya tarzında mecme-i erbâb-ı maârif etmiştir.

İspanyol müverrihlerinden "Jan Kond" diyor ki:

"Gırnata melûkundan biri bir gazadan muzafferin 'avdet etmişti. Dâire-i saltanatında

bulunan fazla tebrik için huzûruna gelip galabe-i vâk'ayı meliğin fetânet ve şecaâtine isnâd ile medhinde mübâlağa ettiler. Melik bundan münfa'îl olarak – bu kadar sitâyîşe ne lüzum vardır? Vaktiyle Kurtuba İşbiliyye akademiâyaları riyâsetine intihâb olunan sultânü'l-ulemâlar gibi bir zât bulmadınız ya, dedi.”

Meliğin bu cevabı 'itâb-ı âmizinden anlaşılıyor ki mukaddemâ bu akâdemiâyalara birer re'is intihâb olunur ve kendilerine sultânü'-ulemâ unvânı verilmiş.

*

Akâdemiâyâ mücidi bizmişiz! Her fenne mahsûs encümünde mübâheseler, münâzaralar edip her fennin terakkîsine hizmet eden biz etmişiz! İftihâr olunur, ne himmetli, ne gayretli âdemlermişiz! Fakat dikkat olunur ya! İmişiz!.....

Sonra nasıl olmuş bilemem! Avrupa elimizden her şeyimizi almış. Bizde sade bir köhne mucitlik kalmış. Onu da almaya çalışmış ya! Bereket versin ki mümkün değil.

İmdi Avrupa terakkiyâtını karşıdan seyrediyoruz. Hayran oluyoruz. Bu hâl bir miras edenin elindeki hazâini gafletle bir ecnebiye kaptırıp da herîfin ondan ne istifâdeler ettiğini sermayeyi nasıl ilerlettiğini çeşm-i tahassürle temâşa edişine benzer!

Tahassürle vakit geçirmiş de başka bir hatâdır. O hazâini istirdâd etmenin yolunu aramalıdır. Akâdemiâyâ mucitliğiyle müftehir olacağımıza İstanbul'da olsun bir akâdemiâyâ teşkîline çalışsak! Mucitlikten vazgeçtik, bu hususta Avrupalılara mukallid olabilesek!

“Avrupalılar şu şeyi bizden almışlar.” Demek ne işimize yarar? Ya birisi çıkıp da “ne için verdinizde böyle sıfırü'l-yed kaldınız? Şimdi ne için almaya çalışmıyorsunuz?” diyecek olursa ne cevap vereceğiz?.....

A'zâm-ı terakkî-i perverânın birincisi addolunmaya şâyân olan Abdülhamîd Sâni Efendimiz Hazretleri bizim için her türlü terakkî esbâbını tehiyye etmekten hâli kalmıyor. Osmanlıların muhâfaza-i şânı için her ne lâzım ise yapıyor. Biz böyle bir şehri yâr maâlî-i âsâra mâlik olduğumuz, her zaman bir lütf-i mahsûsunu

gördüğümüz hâlde çalışmaz, Osmanlılığı i'lâ etmezsek elimizdeki ni'met-i 'azîmenin kadrini bilmemiş olmaz mıyız?

Padişahımızın efkâr-ı âliyesine pey-rev olup da çalışır isek bizim için mükemmel akâdemiyâlar teşkîli en küçük muvafakkiyetlerden addolunacağından şüphe yoktur.

Hâverî

[289]

53 FIKRA-İ MUHAYYİLE

53.1 MENFÛR TAYFÛR

Dokuzuncu Cüzden Mâba'd

Ertesi sabah Tayfûr uykudan uyandığı zaman bir humâr bir baş ağrısı ki medet Allah! Şekûr ise vâlidesine bil-ihâtâr bir a'lâ ekşili çorba pişirtmiş olduğundan Tayfûr daha yataktan kalkar kalkmaz sıcak sıcak çorbayı çenesine dayayınca Tayfûr'un o kadar hoşuna gitti ki bu rahatı bu saâdeti o zaman kadar ne gemide ve nede en çok para sarf eylediği lokantalarda bulmuştu.

O gün Tayfûr gemisine gittiğinde akşam yine vâlidesinin hânesine gitmek için tedârike başladı. Çocuklara oyuncaklar! Yengesine yemişler! Vâlidesine a'lâ tütünden bir okka! Kendisine dahi güzel güzel mezeler rakılar alıp bunların hepsini bir nefere yükleterek geldi. Bu akşam zevk u safâ daha mükemmeldi. Vâlidesinin sarhoşlara ve sarhoşluğa nefreti kalmamak şöyle dursun kalbinde meyil bile hissetmesi gariptir. Yengesinin ise sarhoşluk hakîkaten pek hoşuna gitmişti. Kendi kocasının da birazcık şöyle neşelenmesini arzuya kadar vardığına da öyle bir ihtâra imkân var mıdır?

Tayfûr bu akşam daha ziyade içti. Ertesi günü daha ziyade mahmûr olarak çorbadan mâ'dâ birde hamama gitmeye mecbur oldu. Şekûr ile beraber gittiler. Esnâyı sohbetinde Şekûr mu'tedilce 'işretin neşesi ne ise ne ise de ziyâdesindeki hastalık fena olduğunu anlattı. Zaten hangi sarhoş vardır ki mahmurluğundan şikâyet etmesin? Tayfûr Şekûr'un bu mütâla'alarına hakk verdi.

Tayfûr'a bir sefer daha açıldı. Girit'e gitti. 'Avdetinde birçok sabun ve zeytin ve zeytinyağı ve peynir getirerek bunlara ise toptan bir müşteri bulmakla yüz lira kadar para kazandı. Artık gelsin semâhat! Gelsin safâ!

Hâne içinde cümleye rubalar yaptı. Birkaç gün hiç dışarıya çıkmayıp geceyi gündüzü zevk ü safâ ile geçirdi. Birkaç gün sonra dahi iki üç defa

[290]

Galata Beyoğlu safâları yapıp arkadaşları Tayfûr'un büyücek bir kumarda güzel bir kulpu yaptığını zannederler ise de Tayfûr "Seneyi geçti ki ben kumar oynamadım. Katiyyen tövbeliyim! Harç ettiğim parayı alınımın teri ile kazanıyorum" diye dostlarının efkârını tashîh eyledi.

Bir akşam Şekûr dahi bir kadeh rakıya heveslenirse ne dersiniz?

Ne? Şekûr mu? Rakı ha!

Öyle ya! Ne zararı var? Ruhtur! Taâm için iştiâ dahi açar. Tabiplerin de re'yi var. Çünkü Şekûr biraz nahîfü'l-bünyedir.

Asıl doğrusu bacı hanım kocasının dahi Tayfûr gibi biraz neşelenmesini arzu etmiş zira on üç sene bir kadın ile birlikte yaşanır ve bâhusûs en genç bir zamanda birleşip de öyle yaşanırsa onlar artık yekdiğerinin karındaşı gibi bir şey olurlar. Şekûr dahi zevcesiyle böyle olmuştu. Binâenaleyh zevcesi Şekûr'un âşıkâne neşe-mend olmasını arzu ederek kadın kısmının erkeği kandıramaması dahi muhâl olmaya ne şeytanet lâzım ise yapmış bir kadeh içirmişti.

Bir kadehin neş'esi Şekûr'un dahi hoşuna gittiğinden Tayfûr Girit'ten gelinceye kadar her akşam birer ve bazı kere ikişer içmeye başlamış ise de vâlidesinden gâyet gizli olduğu gibi Tayfûr geldiği zaman ondan dahi gizlemeye riyâkârlığı hasebiyle mecbur olmuştu.

Ancak ‘işret refâkatindeki mecbûriyet galebe ederek bu sırrı Tayfûr’a da açmak lâzım geldi. Tayfûr sevindi. O akşam dahi Şekûr iki tane parlattığı gibi vâlidesi taâm getireceği sırada Tayfûr sarhoşlukla “Ağabey! Hakk oyun üçtür!” diye Şekur’a bir kadeh daha sunmaz mı?

Validesi bir kere “ha!” dedi Tayfûr ise “Ne olurmuş sanki? Rakı mide yapar üç kadehten ne olurmuş?” diye Şekûr’u müdâfaa ederek doldurduğu kadehi vâlidesinin yanında içirdi.

*

Bundan sonra her akşam Tayfur’un tepsisine iki kadeh konulmaya başladı. Şekûr’un ‘alelâde gıdası iki kadeh ise de bazı kere üç olur ve bazı fevkâlâde akşamlar ise beşe dahi varırdı.

Kadehler beşe vardığı akşam Şekûr kendisini büsbütün başka halde bularak “deniz ne iş”? Fırtına ne iş? Gemi batmak gark olmakta ne iş?” diye her şeyi

[291]

göze aldırıldığı gibi Tayfûr’un bazı neş’e-mendane iddâları yine mu’annidane cevaplar dahi verdiğiinden Tayfûr “Ağabey! Senin ‘işretin pekiyi değil!” der idiyse de Şekûr derhal kendisini toplayarak işin daha ilerisine varmazdı.

‘İşretin ibtidalarında Şekûr “ehl-i dil” denilen bazı zevâtın yaptıkları gibi ‘işrete akşam namazdan sonra başlayıp taâmdan sonra ise yatağa girer ve gece yarısı veyahut sabaha karşı kalkıp yatsıyı da kılar idiyse de fevkâlâde gecelerin kadehleri sekiz onu bulmaya başlayınca sabah gözünü açtıkta güneşi birkaç mızrak boyu yükselmiş gördüğünden yatsının değil sabahın dahi kazaya kalmış olmasına te’essüfler ederdi.

Ma’hazâ Şekur kendi halinde edilen bu misüllü ‘işretleri hoş görmek için ehl-i dilâna birçok te’viller bulmaktan dahi âciz kalmazdı.

Hele Tayfûr gemisi ile bir de Karadeniz seferine gittiği zaman Şekûr artık bir meskenet-i riyâkârâne ile çekinecek kimse kalmamasından bilistifâde akşamlık gıdasının yüz dirheme vardırıldığı gibi fevkâlâdeler bu zavallıyı dahi geçmeye

başladılar. Bu halde sertlik kavga gürültü gibi şeylere de başlanıp validesi bî-çâre beyan-ı mütâlâa edecek olsa yalandan bil-istimdâd “Topu otuz dirhem rakı içtim. O kadarla sarhoş mu olunur ki tekdîr ediyorsun?” der zevcesini şâhid getirip o da kocasının setr-i mu’âyebine himmet ederdi.

Tayfûr seferde bulunduğu müddet Şekûr birkaç geceyi “misafirlik ...” nâmıyla hânesinden hariçte geçirmiştir ki o zamana gelinceye kadar misafirlikte hiç gece geçirdiği yoktu.

*

Tayfûr Karadeniz seferinden ‘avdet eyledi. Bir hayli yağ peynir sucuk bastırma vesâire getirmiş. Bunları dahi toptan bir bakkala satarak yüz seksen lira kadar para kazandı. Tayfûr’un bu ahz u i’tâsını bazı bahriyeliler hilâf-ı kâide ve nev’umma bir irtikâb olmak üzere meclis-i bahriyeye haber vererek bî-çâre Tayfûr bilâ-istintâk ve bil-sakime askerden tard bile edildi. Hatta prangaya dahi atılacak idiyse de hazine-i devletten sirkat ve irtikâb gibi bir kabâhati olmayıp gayeti vazifesi haricinde ahz u i’tâda bulunduğundan bu kabâhat üzerine tardıyla iktifâ olunmuştu.

[292]

Tayfûr tard olduğu zaman sağ kolağası olup ondan münhall kalan rütbeye sırasıyla zâbıtlar terfi’ olduğu sırada Şekûr dahi yüzbaşı olabilmmişti.

Tayfûr rütbesini üniformasını kılıcını bunca senelik mesleğini gâib eylediğinden dolayı pek müte’essif olduysa da bu te’essüf yalnız şeref-i askeri için bir te’essüf olup yoksa geçinmek me’yûs değildi. Kendi kendisine dedi ki:

–Şu kışı geçirelim de yazı Allah kerîmdir.

Fakat Tayfûr iki yüz lira kadar sermâyeye ve bu seneki kârı olmak üzere dahi yüz seksen liraya mâlik olduğundan bu para elden gitmeksizin kendisine bir seyyâr dükkân olmak üzere bir gemi tedârikine teşebbüs eyledi.

Bir yandan bu taharrîde olsun bir yandan dahi vâlidesi hânesine devam ederdi.

Bir belayı diğer bir bela takip etmek üzere Tayfûr'un başı bir de belayı aşka dûçâr olmasın mı?

*

Tayfûr o zamana kadar hiç maraz-ı aşka giriftâr olmamış değildi. Ne kadar dertlik karılar için canını tehlikelere koymak derecelerinde belâlar görmüştü. Lâkin bu defa aklını başından alan âfet-cân şimdiye kadar gördüklerine benzer bir şey değildir.

Mahallede sakin bir mütekâ'id ferîkin evlâd gibi büyüttüğü bir câriye vardı ki okumaktan yazmaktan çalgıdan al da el hünelerine varıncaya kadar mâhir ve yektâ olduğu gibi hüsünde cemâlde terbîyede nezâkette dahi benât-ı hevâ meyânında emsâli pek nâdir bulunur bir "Ferîde" idi.

Şimdiye kadar pek çok yerlerden tezevvüce talep edilmiş. Ferîk paşa kızı intihâbda serbest bırakıp kız ise kendisini isteyenlerin hiçbirisini beğenmemiş. Bazıları miskinmiş! Bazıları çirkin! Bazıları terbiyesiz bazıları câhil! Hâsılı-ı kelâm her birinin bir kusuru bazılarının birkaç kusuru olduğundan kız hiç birisini beğenmiyor.

Tayfûr'un vâlidesi bahçeye meraklı olup hânelerindeki dört yüz arşın kadar bir bahçeyi gelini ile beraber cennet hâline koymuşlar. Tayfûr dahi sonbaharın serinliğine bakmayarak bahçede günâ gûn çiçeklere karşı akşam safâsı yapmaktan hoşlanır.

Hâlbuki "Ferîde" Hanım dahi gelin hanım ile görüşmeye geldiği bir gün bahçede bulunurlarken Tayfûr birdenbire bahçeye girmez mi?

Feride’yi görür görmez bahçede bir güneş görmüş zanneder.

Kadınlardan ziyâde Tayfûr telâş ederek ric’at göstermek isterse de dalgınlıkla kendisi bahçe ortasından öteye kadar varmış olup kadınlar ise kapıya daha yakın bulduklarından Ferîde cür’etini toplayarak der ki:

–Siz bakmayınız! Başınızı öte tarafa çeviriniz de bahçeden biz çıkalım!

Ne ihtizâzlı sadâ! Kızın boyundan posundan cemâlinden filândan ziyade bu sadâsı Tayfûr’a te’sîr eder.

*

Tayfûr yanıp tutuşuyor. O zamana kadar birkaç yüz belki de birkaç bin kadın gördüğü davasında ise de onların hiçbirisi kadın olmadığını şimdi anlamış.

Bir yandan belayı matrûdiyet! Bir yandan belayı aşk! Bî-çâre Tayfûr ne yapsın?

Hâlinden kimseye renk vermez. Vermez ama tahammülde muhâl! Hemen kalemi eline alıp Feride’ye bir mektup yazar. Dili döndüğü kadar aşkıdan bahsederek eğer ruhsat verirse vâlidesini taleb-i dest-i izdivâcî için göndereceğini söyler!

Dünyada kimseyi beğenmeyen Feride için adıyla sanıyla menfûr Tayfûr’u beğenmemek kâbil mi? Yazdığı cevapta bereket versin ki bir de cevap yazmış. Bunda Tayfûr’un tamam otuz yaşında bir babayiğit olması – Zira Feride dahi yirmi iki yaşını bulmuştur – boylu poslu halâvetli hüsünlü cesur çalışkan bir yiğit bulunması hep nazar-ı rağbetini celb edecek şeyler olup hatta askerden tardı dahi mâni’-i izdivâc değil ise de öyle sarhoş kumarbaz ve bâhusûs murdâr yerlerin müdâvimi olan bir çapkını kabul edemeyeceğini ve kabûl edecek olsa kendisini dahi murdâr âşüfteler derecesine indirmiş olacağını bildirir.

Müddet-i ömründe şekâvet hâlinden aslâ yüzü kızarmamış olan Tayfûr’un şu mektupta kâffe-i maâyibi yüzüne vurulmasından ne derecelerde müte’essir olduğunu hesap eder misiniz? Hele “kumarbaz!” sıfatı zâten menfûr’u metrûku olan bir sıfat iken tekrar yüzüne vurulmasından ol kadar müte’ellim oldu ki hırsından âdeta ağladı.

Bir mektup daha yazdı. Bir buçuk iki senedir kumar oynamadığını bundan sonra ne kadar ömrü varsa hiç oynamak hatrına bile gelmeyeceğine hayal ve hâtıra gelmedik yeminler ile te'minden başka bu bâbda icrâ edilecek tahkikat eğer kendini gösterirse

[294]

alçaklar namusuzlar gibi yüzüne tükürtmeye de razı olacağını ve hovardalığa gelince kendisine koca olmak şerefine nâil olursa bunu da hâtır ve hayalinden çıkaracağını ve kendisini kocalığa kabul ederse Feride Hanım murdar karılar münzelesine inmiş değil bir menfûr Tayfûr'un en nâmuslu en bahtiyâr bir erkek olmak için Feride Hanım'a lâıyk görülecek temeyyüz adamlar mertebesine çıkarılmış olacağını ve 'işrete gelince: Eğer bir va'de yalnız bir va'de nâil olursa o günden itibaren 'işretin katresine bile tövbe edeceğini bildirdi.

*

Koca aşk! İnsanı terbiye husûsunda aşktan büyük mü'essir mi olur? Kalb-i insana aşktan ziyâde neyin hükmü geçer?

Feride için Tayfûr'u kabûle mâni' olan şey yalnız çapkınlık olup pederi makamında olan Ferîk Paşa'ya 'arz-ı keyfiyetle tahkîk ettirdikte filvâki' iki seneden beri Tayfur'un asla kumar oynamadığı tahakkuk eyledi. Hele kendisi Tayfûr'a vardıktan sonra Tayfûr'un artık cihânda gözü kalmayacağını dahi Feride hüsn-i cemâline mağrûriyeti hasebiyle teslim ederek 'işret için dahi bir va'd ile Tayfûr'u bir tecrübe etmek istedi.

Bunun için ihtiyâr Ferîk Paşa Tayfûr'u çağırıp keyfiyeti teblîğ eyledikte Tayfûr koca ihtiyârın hem ayaklarını hem ellerini öperek o saatten sonra 'işretten tövbe-i nasûh ile kat'iiyen tövbe etti.

*

Ne dersiniz? Tayfûr o andan itibaren ‘işreti bilküllüye terk etmesin mi? Hatta ağabeyi Şekûr ‘işrette biraz daha terakkî etmiş olmak hasebiyle “Tayfûr be! Gel bir toka edelim! Feride’nin gözleri burasını görmüyor ya! Ben sana şahâdet ederim” dediği hâlde Tayfûr’da “Benim yalan şahâdetine lüzumum yoktur. İçecek olsam kimseden korkmam! On beş yaşımdan otuz yaşıma kadar içtim. Anamın memesini bile bu kadar içmemiştim. Ne öğrendim? Ne faydasını gördüm? Gördüğüm muzıratlarını sayacak olsam hesâba gelmez! İçmeyeceğim vesselâm!” diye mümkün değil kabul etmemişti.

Kış geçti Tayfûr cüz’i ta’mir ile ıslâh edilecek gâyet güzel bir kıta berbat sefine bulup yüz elli liraya mübâya’a eyledi. Yüz elli lira dahi sarf ederek mücedded gibi bir sûretle tamir etti. Mevcut parasından elli lirasını Feride’ye nişan takmak için a’lâ bir pırlanta yüzük mübâya’asına sarf etmişti.

[295]

Mart dokuzundan sonra yedi nefer ta’ifesiyle biiznillah Akdeniz’e çıktı. Zira o yazdan sonra kasım üzeri düğün olacağına karar verilmişti. Tayfûr çay ağzından zahîre yükleyip Marsilya’ya ve oradan kösele yükleyip İskenderiye’ye ve oradan pirinç yükleyip İzmir’e ve İzmir’den üzüm ve incir ve palamut yükleyip Trieste’ye nakletmiş ve bu nakliyatın bir büyük kısmına yalnız hamallık eylediği hâlde kendisi dahi her iskeleden mâl alıp diğer iskelede satmıştır.

Hangi iskeleye gelse Feride’ye ve vâlidesine mektup yazarak vâlidesine selâmdan kelâmdan ibâret iki satır yazdığı hâlde Feride’ye bütün seyâhatleri hakkında tafsîlât verir ve deniz üzerinde bulunduğu hâlde bile ağzına bir katre içki koymadığını evvelki yeminleri mücebince te’mîn eylerdi. Hele “İki gözüm bahtım tâli’im Ferideciğim! Sizin uğrunuza ettiğim sözlerin her birisini tuttuğumdan rüzgâr dahi emirlerime müsahhar oluyor. Vapurlardan evvel mürsâ-yı maksûda vâsıl oluyorum” dedikçe Feride’nin iftihârına nihâyet bulunmuyordu.

Kasımda Tayfûr İstanbul'a geldiği zaman tayfalarıyla hesap görüp altı aylık kârlarını pay eylediler. Tayfûr'un hissesine dokuz yüz lira isabet etmesin mi?

Feride'den gördüğü hüsn-i kabûle nihâyet yoktur. Vâlidesi ise aklını başına alan oğlunun boynuna sarılarak ayrılmak bilmiyor. Karındaşının çocukları babaları gelmiş olmaktan ziyâde sevinç ile amcalarının ellerine eteklerine sarılmışlar! Yalnız ortada ağabeyi yok.

–Ağabeyim nerede?

Vâlidesi ağlayarak dedi ki:

– Ah Tayfûr'um! Şekûr'un nerede olduğunu bilen var mı? Kim bilir hangi meyhânede! hangi... hânede?

–Vay?....

–Evet!.....

Yengesi ise bu hâllere yalnız gözyaşlarıyla cevap veriyor!

Güzel bir düğün yapıldı. Bütün dostlar ictimâ' ettiler. Şekûr'u bir meyhânede kumar kavgasında bularak düğüne da'vet eylediklerinde kemâl-i fütûr ve ye'sle dedi ki:

–Olunsun bakalım o da te'ehhül etsin. Biz evlendik de ne hayretini gördük? Benim hâzır-zârım işliyor. Şuradan şuraya gidemem!

*

[296]

Bir zamanın menfûr Tayfûr'u şimdi meşkûr Tayfûr oldu ki bu “Meşkûr” lakabını kendisine güzel zevcesi Feride vermişti. Bir zamanın Şekûr'u ise şimdi “makhûr Şekûr” olup bu “makhûr” sıfatını da ona zavallı zevcesi vermişti. Tayfûr Feride'yi idâre için masrafa muhtaç olmayıp mütekâ'id Ferîk'in serveti Feride'yi idâreye kâfi olduğundan hem vâlidesini hem yengesini ve çocuklarını Şekûr'dan iyi bakardı.

Bir âkil bunların hâlini görerek dedi ki:

– Bir menfûr’un çocukluğundaki haşarılığına bakma! Gençliğindeki şekâveti de ma’zûr görülebilir. Otuz dört yaşından sonra çocuk ve genç olarak sokaklara düşüp cihânın masharası olmaktan ise bu masharalığa genç yaşında dûcâr olarak otuz bir yaşında babayiğit çalışkan bir familya babası olmak elbet müreccahtır!

Tamam

Ahmet Midhat

54 MEVÂDD-I FENNİYYE

54.1 TERAKKİYÂT-I FİKRİYEYE HAVANIN TE’SİRİ

Birçok müdekkikler fikr-i beşerin terakkiyatı emrinde havanın bir büyük te’siri olduğuna kanâ’at eylemişlerdir. Eski yeni Avrupa ve İslam hükemâsından birçokları bu fikre müşterektirler. Hükemâyı İslam meyânında ezcümle İbn-i Haldun bu mesele üzerine ‘arîz ve ‘amîk bahse girişmiş ve memâlik-i hârre ahâlisiyle memâlik-i bâride ahâlisinin terakkiyat-ı maddiye ve ma’neviyeleri emrinde harâret ve bürûdetin te’sirâtını göstermiştir.

On dördüncü Louis nâm Fransa kralı zamanında şiddet-i zekâ ile şöret şîâr olan Continal bu meseleyi bast eylediği sırada diyor ki:

Memâlik-i hârre ile bir de şimâl ve cenûbtaki mıntika-i müneccimdelerin terakkiyat-ı fûnûna sâlih havalar olmadıklarını insanın hüküm edeceği gelir. Terakkiyat-ı fenniyyenin hudûdu menâtık-ı hârre müneccimdenin arasında yani mıntika-i mu’tedilede bulunup şimdiye kadar terakkiyat-ı ‘ilmiye Mısır ve bilâd

Berberiye'den aşağıya geçmediği gibi diğer cihetten dahi İsveç'ten yukarıya çıkmamıştır. Terakkiyât-ı 'ilmiyenin Afrika'da vâki' Atlas Dağlarıyla Bahr-i Baltık arasında görüle gelmesi bir tesâdüf müdür? Yoksa terakkiyât-ı fikriye için tabî'atın koyduğu hudûd bu mudur? Ve akvâm-ı zenciye ve Laponya halkı meyânında dahi büyük mü'elliflerin zuhûru ümîd olunabiliyor mu? Buraları kat'iyen ma'lûm olamıyor”

[297]

İbn-i Haldun yirmi beşten otuz beş derece-i 'arza kadar olan sıcak yerlerin havasını terakkiyât-ı fikriyeye pek muvafık bulduğu hâlde seyâhatle tevsî'i dâire-i hikmet eylediği rivâyet olunan hakîm Şaron memâlik-i İraniyeyi seyâhatten sonra diyor ki:

“Memâlik-i hârre vücut üzerine te'sir eylediği gibi zihin üzerine dahi te'siri müceb oluyor. Îcâd ve ihtirâ' için lâzım gelen tasavvurât-ı medîdeye mâni' oluyor. Bu sıcak yerlerde uzun uzadıya uykusuz bulunmaya insan muktedir olamıyor ve binâenaleyh sanâyi'-i nefise ve âsâr-ı fenniyye ve hükmiye gibi mütemâdiyen sarf-ı efkâra lüzûm gösteren şeylere insan hasr-ı nefis ve bezl-i mukedderat edemiyor”

Şaron'un bu hükmünü Dubois nâm hakîm rahip dahi tasdik eylediği gibi onlardan bir buçuk 'asr-ı mukaddem Budon dahi havanın efkâr-ı beşer üzerinde te'sirâtı pek büyük olduğunu ve hatta insanların tâbi' oldukları şeri'atlar ve hükümetler üzerinde dahi te'sirât-ı havaiyenin hükmü görüldüğünü söylüyor.

Budon'dan dahi pek çok zaman evvel Sicilyalı diye devr-i letâfet ve 'adem-i letâfet-i havaiyenin efkâr-ı beşere pek büyük te'sirâtı olduğuna kanâ'at eylemiş olduğu gibi bunlara iştirâk eylemiş sâir birçok müdekkikler dahi bu mesele üzerinde sahifeler dolduruyorlar.

Voltaire bu fikri iltizâm edenlerin çokluğuna kapılmayarak meselenin bir kat daha ta'mîkine girişiyor. Ezcümle görüyor ki: Roma İmparatorlarından Julien “Misopogon” serlevhalı eserinde şöyle diyor:

Paris ahâlisinde en beğenmediğim şey bunların gayet ağırbaşlı ve tünd sûretli ve ahlâkça pek mekânetli ve metânetli bulunmalarındır”

Voltaire bu kayd üzerine ilâve-i fikir olarak diyor ki:

“Öyle ise ne için Paris ahâlisi elyevm en ziyâde hafif meşreb ve Hoppa ve yılışık ve her türlü meskenet ve ta’diye-i rızâ ile şöhret bulmuştur? Mısırliler ve Parislilerden daha metin daha mekîn olmak üzere tasvîr olunuyorlardı. Şimdi ise Suriye ve Anadolu ve Bâbil ve İran’a kadar memâliğin fâtihisi olan Mısırliler “kıbt” nâmıyla cihânın en miskîn en gevşek en korkak ahâlisi münzelesine inmişlerdir”

Seyyâh Şaron’un İran hakkındaki mütâla’asına cevâben dahi Voltaire diyor ki:

“Sadi ve Lokman’ın İranlı olduklarını Şaron hiç düşünmüyor. Dikkat etmiyor ki Arşimed Sicilyalı olup orası ise

[298]

İran’ın üç rub’ memâliği kadar sıcak olan bir yerdir. Pisagor’un hendeseyi vaktiyle Brahmanlardan öğrenmiş olduğunu Şaron unutuyor”

Voltaire terakkiyât-ı fikrîye husûsunda ab-ı havanın te’sirine kanâ’at etmek istemiyor, diyor ki:

Roma mütekâid ‘ulemasından Cicero’n bazı mektuplarında İngiltere ahâlisiyle eğleniyor. Kayser Rum İngiltere’yi fethylediği zaman Cicero’un birâderi Quintus serdârlık hizmetiyle oraya gitmişti. Quintus’a yazdığı mektuplarda İngiltere’de büyük hükemâ bulunup bulunmadığını bir tavr-ı müstehziyâne ile sorarak bir gün olup da İngiltere’de en büyük riyâziyûn geleceğini hayalden bile geçirmiyor. Hâlbuki o zamandan beri İngiltere’nin havası asla değişmemiştir. Hâlâ Londra sis içinde müstagrak bir memlekettir. Lâkin İngiltere’nin yetiştirdiği filozoflar Roma hükemâsını da geçtiler”

Voltaire zamanın mürûruyla cihânda her şey tebeddül eylediğine kanâ’at eyliyor, diyor ki:

“Ne için artık Yunanistan’da Anakreonlar Aristolar zuhûr etmiyor? Ne için Roma’da bir zaman ki Ciceronlara Cantonlara Titliyolara bedel şimdi sesini

çıkarmaktan hazer eyleyen ve yiyecek birkaç dirhem zeytinyağı bulabilirse kendisini bahtiyar addedecek olan dilenci makûlesi miskinlerden başka görülmüyor?”

Buraya kadar arz eylediğimiz akvâl-i hükemâyı bizde biraz tenkîd edelim mi? Bu tenkidimizde en evvel Voltaire haklı olduğu noktaları büyültmeye gayret eyleyelim:

Bir zaman Bağdat şehri merkez-i ‘ulûm ve maarifti. Hâlbuki seksen beş senesinde biz Bağdat’ta bulunuyorduk. Kura çekecektik. Nizâmen ‘ilm-i sarf u nahiv-i ‘arabiden muayyen olan imtihânları verebilen talebenin kuradan muâfiyeti lâzım geliyordu. Memleket bir Arap memleketi olduğu hâlde lisânlarının sarf u nahivden imtihân verecek hiçbir talip çıkmamasına ihtimâl verilebiliyor mu? Bu ihtimâli biz fi’ilen gördük. O zaman bu keyfiyeti Bağdat’ta neşretmekte olduğumuz Zevrâ Gazetesine kemâl-i istigrabla yazdık

Voltaire Şaron’a verdiği cevâbı pek kısa kesmiş. İran’ın yetiştirdiği yalnız Sa’dî olduğunu tanıyarak miktarı çoğaltmak için dahi tarihi âdetâ meçhulattan olan Lokman’ı der-miyân eylemiş. Hâlbuki maârif-i İslamiye’yi müehheren Avrupa için

[299]

dahi şâyân-ı tedris bir hâle getiren yüzlerce ve belki binlerce ‘ulemâyı İslam’ın üçte ikisi İranlıdır. Asıl Arap olan ‘ulemânın dahi kâffesi Şaron’un harâretinden şikâyet eylediği sıcak mahaller evlâdıdır. Ya acaba Zarîf Fontainelik terakkiyât-ı beşeriye hudûdunu Atlas dağlarından Bahr-i Baltık’a kadar götürmesi doğru olabilir mi? Voltaire buna olan i’tirâzını ne için Türkçemiş? Kendisi dahi bir Fransız olduğu için mi? Doğruyu söylemek husûsunda insan hamiyet-i milliyenin de icbârına mağlup olmamalıdır.

Voltaire’nin Atina’da Aristoları Platonları bulduğu zamanlar şöyle dursun hatta Roma’da Cantonları Ciceronları gördüğü vakitler dahi şu tarafa kalsın. Bunların pek çok zaman sonra yani Osmanlıların Avrupa’ya hatve-endâz zafer oldukları zamanlardan biraz evvelce Fransa’da Voltaireler Fontaineler Almanya’da Schiller Goetheler Shellingler filanlar var mıydı? Akdeniz sevâhili ve Arabistan memâlik-i mütefenninden addolundukları bir zamanda Tuna ve Ren nehirleri terakkiyât-ı

fikriyeye değil hatta ma'lûmât-ı coğrafiyeye bile hudut değil miydiler. Bu zamanlarda ve bu zamanlara uzak olmayan biraz daha evvelerinde Voltaire'in Fontaine'lin âbâ ü ecdâdı hâşa Cenabıhakk'a darıldıkları zaman göklere ok atmıyorlar mıydı? Nehirlere derelere kılıç çekmiyorlar mıydı? Lahmı çiğ yemek yalnız Afrika'nın barbarlarında görülüp de Gullarda Cermenlerde görülmemiş mi?

Vâk'â ezmine-i ve evkâtın mürûru ile her şey tahavvül ve tebeddül eder. Vâk'â te'sirât-ı havaiyenin terakkiyât-ı fikrîye meyânında te'siri hemen yoktur. Zira letâfet-i üzerinde İstanbul'umuz teslîm-kerde-i kâinât iken burada Çingene denilen bir sınıf halk vardır ki bizim yediğimiz ekmeği yerler bizim içtiğimiz suyu içerler bizim teneffüs eylediğimiz havayı teneffüs ederler bizim mütefeyyiz olduğumuz güneşten tefeyyüz eylerler. Fakat henüz Hindistan'dan gelmiş oldukları zamanki hâllerinden bir farkları yoktur. Varsa şimdi daha cahil daha miskîn olmaktan ibârettir.

Yahudi kavmi en sıcak memleketlerden en soğuk memleketlere kadar dünyanın her tarafına yayılmışlardır. Yakın zamanlara gelinceye kadar bunların terakkiyât-ı fikriyeden nâil olabildikleri derece kendilerini esfel-i nass addolunmaktan halâs edemezdi. Nâdir ve şâzz nev'inden olarak Avrupa Yahudilerinden bir iki filozof yetişebilmiş olup bunlar dahi terbiye-i Yahudi'ye denilecek bir terbiye sâyesinde o mertebe-i

[300]

hikmete nâil olmuşlardır. Şimdi ise terakkiyât-ı fikriyeye Avrupa Yahudileri Hristiyanlardan aşağı olmadığı gibi İstanbul'ca dahi terakkiyât-ı kavmiyeleri sâir akvâm ile hemen müsâvât derecesine varmıştır.

Şu hâlde terakkiyât-ı fikrîye insanların aldıkları terbiye-i kavmiye ve diniye ve siyâsiyeye tâbi' olduğunu iddiâ eyleyen hükemâyı Voltaire dahi reddedemediği gibi hiçbir kimse reddedemez. Ezmine-i âtiyenin âdemleri demek olan evlâdı kendi bulunacakları zamanlara lâyıık ve fikr-i terakkî sâhibi âdemler etmek için terbiyeleri usûlünü ıslâh eylemek kifâyet eder. Birtakım evhâm ve zanûn-ı bâtıla içinde miskinçe terbiye edilen çocuklardan kavimlerine dinlerine devletlerine yarayacak

fikr-i sâhib hamiyet âdemler çıkarmak muhâldir. Ailelerine muhabbetten bede' ile dinlerine devletlerine vatanlarına muhibb âdemler yetiştikten sonra bu teceddüdün terakkiyât-ı fikr-i beşer üzerindeki te'siri en latîf havalardan ziyâde olur.

Ne garîb şey ki Voltaire şöyle bir söz dahi söylüyor.

“İhtimâl bir zaman gelir ki Amerikalılar Avrupa ahâlisine sanat öğretirler.”

Acaba o zaman gelmemiş mi? Elyevm Amerika'da sanâyi'in vâsıl olduğu derece-i terakkî Avrupa'yı geçmemiş mi? Voltaire şimdi olsa derdi ki:

“Hüsni-terbiye sâyesinde ihtimâl bir zaman gelir ki Çingeneler meyânında dahi sanâyi'i nefîsede ve 'ulûm ve hikemiyât-ı âliyede mâhir ve yed-i tulâ sâhibi âdemler zuhûr eder”

Ahmet Midhat

55 PİLORİ

55.1 ALLAHU EKBER NE DEMEK?

“Allahu ekber” lisân-ı beşer mütekellim buldukça sâmi'aları tezyîn eyleyecek bir terkîb-i kudsîdir.

Efkâr-ı mütezâdd da ashâbını bir noktaya cem' edecek sözlerin en büyüğü aranacak olsa “Allahu ekber” bulunur. Zira âlemde bir âkil bulunamaz ki Cenabıhak'tan selb-i kibriyaya kâil olabilsin.

Allahu ekber'in hükmü cihâna şâmildir. Bu bâbda ihtilâf yoktur, şark ve garp yekzebândır. Her lisân Allahu Ekber diyor!

Ne rûhânidir o zevk-i 'azîm ki hoşavâz bir müezzîn-i zemzeme سبح الله اكبر (Subhullahu Ekber) olduğu zaman hudâyı gönülleri istilâ eder! İnsanın fikri yükselir. Hâlıkını düşünmeye başlar. Azametini hayale alır. O yükselen fikri çok aşağı kalır. Bu 'ac-z-ı ârifâneden

[301]

neden öyle bir halâvet hisseder ki onu hakkıyla tariften de âciz bulunur.

Ona bir sofiyeden biri demiştir ki:

“Allahü ekber âvâzını her ne zaman işitem derhâl fikrime bir cevelân gelir. Hâlıkının hudûd-ı kibriyâsını ararcasına kâinâtı dolaşmaya başlar. Çok sürmez, 'ac-z-i beşeriyet haddini bildirir. Huzûr-ı Hüdâ-yı ekberde o kadar küçülür ki kendine isbat-ı vücûd edemez olur.”

Fakat me'niyy-i şinâsân ümmeti Allahu ekber'ine hayran eden müezzine terkîb-i celflin ma'nâsı sorulacak olsa acaba muhakkikâne bir cevap verebilir mi? Yoksa “eyvallah” ın ne demek olduğunu güzelce anlatamayan dervişe mi döner?

Müezzînin her vakit okuduğu bir şeyin ma'nâsını lâyıkıyla bilememesi garip değildir. Ziyâde tekrar olunan sözlerin ma'nâlarına o kadar dikkat edilmemek âdettir. Herkesin ağzında gezer ne ma'nidar sözler vardır ki tedkîk olursa her biri bir âyet-i hikmet görünür.

Müezzîn şöyle bir cevap verse beğenir miydiniz?

“Her gün okuduğum Allahü ekberin ma'nâsını neden bilmeyeyim? Şimdi ben fevâid-i ziyâiyye okuyorum. Orada Camî “Allahu ekber” metnine bir “min külli şey” ilâve etmiş, terkîbin “Cenabîhak her şeyden büyüktür” demek olduğunu gösteriyor.”

Allah'ı bilmeyen âdem mi olur? Lafza-i Celâle a'rafü'l-maârifdir. Kâfiye mu'ribinde besmele-i şerifeye ait sayfalara bakınız. Zeynizâde şöyle söyler:

Besmelede lafza-i Celâleden sonra Errahman sıfatının îrâdı tahsîs ve tavnîh için değildir. Tahsîs ve tavnîh edilecek bir şeyde nekâret ve ibhâm bulunmak lâzım gelir. İsm-i celîlde nekâret yoktur ki bir sıfatla tahassus kesb etsin. İbhâm da yoktur ki muhtâc-ı tavnîh olsun. Böyle sıfatlara sıfat-ı medha derler. Vâsf-ı medh, na't-ı medh dedikleri de varittir. Nekrelerin en mübhemi şey lafzı olduğu gibi ma'rifelerin en ma'rûfu da lafza-i Celâledir.....

“Bir şey a'rafü'l-ma'ârif olunda insan onu bilmesin, mümkün mü? Mu'ribte buna dair bir hikâye bile vardır: Eimmei nahviyyundan Sîbeveyh'i irtihâlınden sonra rüyada gören bir zât kendisine ne hâlde bulunduğunu sormuş. O da müellefâtında lafza-i Celâle a'rafü'l-ma'ârif demiş olduğu için mazhar-ı gufrân olduğunu söylemiş.”

[302]

Müezzinin bu cevabıyla kanâ'at etmeyenler İmâm-ı Gazalî'ye mürâca'at edebilirler. Müşarün-ileyh derki:

“Allahu ekber hakîkatte, Hüdâ her mevcuttan büyüktür demek değildir. Vücûd-ı hakîki Hakk'a mahsûsdur. Başka bir vücûd yoktur ki vücûd-ı hakk ile mukâyese olunsun da bu ondan büyüktür denilsin. Her mevcûd nûr-ı vücûd-ı ilâhidir. Nûr-ı aftâb âftâbdan başka bir şey değildir ki âftâb nûrundan büyüktür demek olsun. Cenabıhak o kadar büyüktür ki 'akl-ı beşer onu hakkıyla idrâktan her zaman âcizdir. İşte Allahu ekber'in ma'nâsı budur!”

Ferhenk Nasri'nin mukaddemesinde tesâdüf ettiğim

اکراوهست پس جزاوهیچ نیست واکراونہست پست این همه هستی چیست“

ibâresiye Ârif-i Rumî'nin:

ماعد مہایم و ہستیہای ما

تووجود مطلق فانی نما

beyti dahi gazalîyanedir.

Geçenlerde bildiklerinden bir şair nasılsa bir iki mutaassıpla hem-nişin olmuş. Namaza başlayan âdemin “Allahu ekber” yerine “Allahu a’zam” gibi ta’zîm ifade eder başka bir terkîb îrâd eylemesi neden kerâhet-i tahrîmiyye ile mekruh olduğuna dair mübâhese cerayân etmeye başlamış.

Şair bu ya! Münâsebet getirmiş de “Allahu ekber Şirâz civarında bir dağın ismidir” diyormuş. Mübâhisler şairin bu sözünü müstehziyâne bir gevezeliğe haml ile hiddetlenmişler. Hatta bî-çâreyi der-‘akâb ikfârda etmişler.

Şair “Durun efendiler! acele etmeyin Allah’ı severseniz! Siz Allahu ekber’i Hâfız Şirâzi’den daha iyi bilmezsiniz â! Bakın ne diyor:

فرقت از آب حضرکه ظلمت جای اوست
تآب ماکه منبعش اکبرست

باز آکه درفراق تو چشم امید وار
چون کوش روزه دار برالله اکبرست

İşe bu beyitlerdeki Allahu ekberlerden murâdı o dağdır. Coğrafyanın şairane kısmında bunun Ferhat’ın deldiği dağa yakın şöhreti vardır.” Yollu küfür isnâdından yakayı kurtarmaya çalışmış ise de efendiler “Vay! Hâfız gibi büyük bir zâtın sözlerini de kendi fikrine uydurmaya kalkıştı! O senin haddin değil! Sen tasavvuftan ne anlarsın!” diye zavallıyı bir de techîl eylediklerinden

[303]

artık mukâbeleye lüzûm kalmadığını anlayarak Feyzî-i Hindî’nin:

نیبیم درین عرصه یک مرد میدان
چه قحط رجالت الله اکبر

beytiyle hatm-i kelâm etmeye mecbûr olmuş.

Hâverî

55.2 TARİH-İ BÛSE VE TEMENNÂ

Dokuzuncu Cüzden Mâ'bad

-4-

Şarkta Bûse Âdetleri

Bûseyi şarkiyyûn dahi merâsim-i ta'zimden addetmişlerdir. Hem de en eski zamanlardan beri bu âdet câridir. İran şahlarının huzûrlarına girildiği zaman yüzünü yere serip öpmek ibrâz-ı ta'zîm ve tekrîm addolunmuştur.

İbtidâyı İslâm'da bûsenin bir ehemmiyet-i diniye veyahut resmîyesi yoktu. Aleyhisselâm Efendimiz Hasaneyn hazerâtını öptükleri kütüb-i siyerde sutûr olup fakat bu keyfiyete bir muhabbet-i pederâne eseri olduğuna şüphe yoktur. Bundan başka gerek ta'zîm için ashâbının ve gerek taltîf için kendilerinin bûse aldıklarına dâir izâh yoktur aksini ifhâm edecek fıkra vardır. Oysa ashâb-ı kirâmdan Ukkâşe hazretlerinin Cenâb-ı peygamberi zahr-i şeriflerinden bus etmiş olmaları kaziyesidir ki bu kaziyenin de vukûât-ı mahsûsadan olmak üzere kütüb-i siyere kaydedilmiş olmasına nazaran öyle kesirü'l-vuku' ahvâlinden olmadığına zihinler meyleder. Selamlaşmak ise “esselâmü aleyküm” kelimelerini îrâd ile icrâ olunurdu. Sadr-ı İslâm'da öpüşmek yerine bir dereceye kadar musâfaha kâim olurdu.

Emeviler ve Abbasiler zamanında öyle İraniler gibi huzûr-ı hükümdâra girildiği zaman zemini öpmek âdeti olmayıp secdeyi yalnız Cenabıhakk'a mahsûs bir resm-i taabüd olmak üzere tekrîm eylediklerinde hükümdârların ellerini öpmek âdeti yavaş yavaş yerleşti. Taammüm eyledi.

Daha sonraları büyüklerin eteklerini ve ayaklarını öpmek adaptan addolunduğu gibi huzûr-ı hümâyûnda eteğe ve ayağa bedel saçak öpmek merâsim-i teşrîfattan addolundu. Hatta şarkiyyûn merâsim-i mezkûreyi bir kat daha ziyetlendirmek için öptükleri şeyi başlarına kadar kaldırmayı da i'tiyâd edindiler ki Avrupa'ca bu sûretin vücûduna dâir bir kayıt görünmüyor.

Kur'an-ı Azîmü's-şânı ve lihye-i saâdeti

[304]

öpmek büyük ta'zîmâtta ise de buna ta'abbüd ma'nâsını vermeye imkan olmayıp yere düşen ekmeği aldığımız zaman ni'metullâh'a tekrîm olmak üzere öptüğümüz gibi bir eser-i ta'zîm ve fakat ondan pek çok ziyâde bir ta'zîm olmak üzere Kur'an-ı Kerîm'i ve lihye-i saâdeti dahi öpmekteyiz. Zira İslam'da ta'abbüd mahzâ Cenabıhakk'a mahsûs ve münhasır olup ondan başka hiçbir şeye ibadet ve hiçbir şeyden istiâne edilmez.

Küçüklerin büyükler huzûrunda el ve etek öpmeleri âdeti daha ileriye gitmemiş ve hele el ve etek öpmeye mukâbil büyüklerin dahi küçüklerin yüzlerinden yahut ağızlarından öpmeleri asla mu'tâd olmamıştır. Yalnız mektuplarda "Filanca beyin yahut hanımın gözlerinden öperim" diye yazılıyorsa da bu bir iltifât-ı ta'zîmiden ibâret olup yoksa fi'iliyâtı âdet değildir.

Gençler meyânında öpüşmek bayram günleri gibi bazı zamanlarda vukû' bulursa da bu da müstahsenâttan addolunmayıp bir nev' serbâzlık addolunurdu. Fakat bir yiğit fevkalâde bir kahramanlık eseri gösterirse o kahramanı alından öpmek en büyük 'alâmet-i tahsîn ve aferin addolunurdu.

Osmanlılar nezdinde öpüşmenin en büyük hükmü ya hîn-i müfârakatte vedâ işâreti veyahut sîn-i muvâsalada sevinç 'alâmeti ittihâz olunmasında görülmüştür. Ayrılık zamanında hem öpüşülür hem ağlaşılır. Vusûl zamanında dahi hem öpüşülür hem de ağlaşılır. Fakat birinci ağlayış bekkâyı esef olup ikinci ağlayış ise bekkâ-yı şâdidir.

-5-

Ezmine-i Âhire Bûseleri

Şimdilerde Avrupa'ca bûsenin ehemmiyeti bilkülliyen başkalaşmıştır. Ağızdan ağza öpüşmek külliyyen 'alâmet-i 'aşk ve şöhret addolunarak zevc ve zevceden âşık ve âşıkadan başka kimse ağızdan ağza öpüşmezler.

Vâk'â sefere gidenlerde ve seferden gelenlerde dahi ağızdan ağza öpüşmek âdeti bazen görülüyorsa da bunu bayağılık addederek kibâr ve terbiyeli âdemler bu

bakiye-i âdeti tahsîn etmezler. Buna sebep ise ağızdan ağza birçok hastalıkların sirâyeti ihtimâlidir.

Genç kızları alnından öpmek âdeti dahi pek darlaşarak yalnız başlıca erkekler genç kızları taltîf için alınlarından öperler. Fakat prens ve kontes gibi en büyük kadınlar âneme elini verirlerse elini sıkmak âdetine tercihen uzatılan eli öpmek kibar âlemince

[305]

Pek büyük merâsim-i ta'zîmiyeden addolunur.

Şimdilerde Avrupa'ca bûsenin en büyük ehemmiyeti cenazeleri öpmek sûretindedir. Meyyit tabutu içine konulmazdan evvelce akraba ve ehîbbâsı meyyitin yüzünü öperler. Rusya gibi bazı yerlerde ise imparatorların cenazesini kilisede birkaç gün tevkîf ederek âdeti bir tebrîk-i 'umûmi günü gibi her sınıf erbâb-ı teşrîfât gelip cenazenin elini öperler.

Öpüşmek âdeti bizde dahi pek sadeleşmiştir. İhtiyarların ve ulema ve meşâyihin ellerini öpmek bile eski terbiyeden addolunup hatta küçük çocukların büyükler meclisinde el öpmeleri pek yakın zamana kadar adaptan addolunurken şimdi o da zamanın modasına uymamaktadır.

Öpüş yerine hemen ale'l-umum temennâ kâim olmuştur. Hatta büyüklerin eteklerini ayaklarını öpmek dahi âdeti bûse almak sûretinden çıkıp ayağa kadar eğilerek büyük bir temennâ ile o vazîfe icrâ olunmaktadır. Binâenaleyh temennâ hakkındaki tedkîkâtı arz için dahi makâlemizin kısm-ı sânisini küşâd etmenin vakti gelmiştir.

(İkinci Kısım)

55.3 TEMENNÂ

El ile ettiğimiz işâret-i mahsûsaya “temennâ” demek ne kadar muvâfık olabileceğini bihakkın taharri ve tedkîkten âciziz. Aslı “münye” den me'hûz olan bu kelime tefe'ül bâbına nakl olunduğu zaman “emel edinmek” ma'nâsından bi'l-intikâl “kendisinin şöyle bir lafızla minnettar edilmesini “emel” ma'nâsında isti'mâl olduğuna göre ricâ ve istirhâm makâmında el ve baş vesâir a'zâyı vücûd ile edilen

işaretlere “temennâ” demek pek baîd olmayabilirse de selam vermek veyahut selam almak ve verilen emre tavr-ı itâ’at göstermek veyahut tebrik ve teşekkür etmek makâmında isti’ mâl olunan ve hele büyükler tarafından küçüklere edilen temennâlara bu lafzın ne dereceye kadar yakışık alacağı muhtâc-ı tedkîktir. Ma’ hazâ lafz-ı temennâ yeni iştihâr eylemiş elfâzdan olduğuna göre sâir birçok emsâli vechle aslını neslini aramaksızın isti’ mâli ediliverirse ‘adem-i itâ’atte bulunmaz ya?

-1-

“Temennânın Derece-i Kademî”

Bûsenin kademine dâir tevârih-i milelde gördüğümüz âsâr ve işâret gibi temennânın dahi derece-i kademini gösterecek kuyûd-ı âsârı tarihlerde bulamıyoruz.

Ateşperestler ve putperestler ve Yahudiler

[306]

gibi en eski milletlerde ibâdet ve duâ zamanlarında ellerini semt-i semâyâ kaldırmak veyahut kollarını göğsüne koymak gibi hareketler varsa da bunlar temennâyâ asıl ittihâz olunamayarak harekât-ı ibâdetkâraneden addolunurlar. Hatta Nasârâ’nın sâfi elden üç parmak ile başını ve kalbini ve iki omuzlarını işâret ederek istavroz çıkarmaları dahi temennâ yollu bir hareket addolunmaktan ziyâde ta’abbüd yollu bir hareket addolunur. Namazlarda iftitâh tekbîri esnasında ellerimizi kulaklarımıza kadar kaldırmak dahi temennâ sûretinde bir hareket olmayıp mâsivâyı kâmilen ve kâffeten arkaya atarak huzûr-ı İlâhiye yalnız hubbullah ile çıktığımızı işâret olmak üzere bir ibadettir.

Temennâ bûse kadar kadîm olmadığını haklı bir sûrette zannedebilirsek de milel-i cedîde nezdinde şümûl-i ‘umûmiyeti bûseden az olmadığını da zannedebiliriz. Hele kısım-ı evvelimizde beyân olunduğu üzere bûsenin eski ehemmiyeti zâil olmaya yüz tuttuktan sonra bazı milletler nezdinde temennânın ehemmiyeti bir kat daha artmış olduğu cây-ı inkâr değildir.

-2-

Şarkta Temennânın Aslı

Dervişlerimizde veyahut ‘avâm-ı nâss meyânında sağ elini sol göğse götürerek kalbi üzerine koymak şarkça temennânın aslı olamaz. Hatta bu işâret icrâ olunduğu zaman lisânen dahi “esselâmü ‘aleyküm” veyahut “merhaba” demek ez cân-ı dil bir dostluk eseri olduğunu ispat demektir.

Edilen lafza teşekkür makamında “eyvallah” denildiği zaman dahi eli kalp üzerine götürmek teşekkür ma’nâsında edilen temennâların aslı olduğuna şüphe edilemez. O hâlde teşekkürün dahi cân-ı dilden edilmiş bir teşekkür olduğunu ispat için eli kalp üzerine götürmüş oluyorlar.

Turuk-ı ‘aliye erbâbıyla âhâd-ı nâs arasında ve bazı ülemâ meyânında bu işâretler hâla mer’iyyü’l-icrâdırlar. Hatta düşünülecek olsa selâm veyahut teşekkür makamında olarak elini başına götürmekten ise kalbi üzerine götürmek daha güzel ma’nidârdır. Ancak bu hâl bir intizâm teşrîfâta teba’iyyet mecbûriyetinde bulunmayanlara mahsus olup teşrîfât-ı usûl ve âdâba riâyet mecbûriyetinde bulunanlar için ise ellerini başlarına götürmenin bir başka asıl ve esası vardır ki o dahi temennânın diğer aslı olur.

Kısm-ı evvelimizde bûsenin şarkiyyûn nezdindeki sûretlerini izâh eylediğimiz sırada

[307]

demiştik ki şarkiyyûn ta’zîm ve tekrîm yolunda olan bûselerin ehemmiyetini bir kat daha büyütme için öptükleri şeyleri başlarına götürmeyi dahi i’tiyâd eylemişlerdir. İşe bûsenin irâe eylediği şu baş meselesi temennâda dahi baş işâreti için menşe’ olarak müehheren gerek te’mîn-i safvet için kalbe ve gerek bûse için başa edilen işâretler bilictimâ’ temennâyı vücûda getirmişlerdir.

Temennânın hakkıyla sûret-i icrâsına dikkat edilse hâlâ bu işârette bûse hükümleri görülebilir. Zira temennâ sağ elini doğrudan doğruya başına götürmekten ibâret olmayıp el evvelâ çene hizâsına kadar kalktığı zaman bir kere çeneyi işâret eder gibi bir hareket gösterir de ondan sonra başa kadar kalkar, demek oluyor ki çeneyi işâret etmek eski buseyi işâret olup eli başa kadar kaldırmak ise öpülen şeyi

başa götürmekten kalma bir harekettir. Kalp işareti dahi müehheren âdet-i 'umûmiyenin teşrîfât-ı 'umûmiyeye ittibâ'ından dolayı temennâyâ pey-rev olmuştur.

-3-

Temennânın Mevâki'i İsti'mâlâtı

(Selâm) ya bir zâtın huzuruna girildiği veyahut o zâta taşrada tesadüf eylediği zaman icrâ olunan bir resimdir.

Bundan evvel bûse fikrasında beyan edilmiş olduğumuz vechle bir büyük âdemin huzûruna girildiği zaman etek öpmek ayak öpmek âdâbından olup fakat etek öpmek resmini daha ziyâde ta'zîmkârâne bir dereceye îsâl etmek lâzım geldikde “Dâmen-i mübârekeniz ol kadar pâk ve mübârektir ki ona el dokundurmak haddim değildir” mefhûmuyla elini güya eteği tutarak öpüp başına koyuyormuş gibi el ile bir hareket icrâ edilmiş ve işte bu hareket bir huzûra girildiği zaman etek öpmeye bedel bir temennâ usûlünün te'sisini müntec olmuştur.

Bundan mukaddem huzûrlara girildiği zaman temennâyı iki el ile birden icrâ edenler bulunurdu ki bunu daha büyük ta'zîm addolunmak becâdır. Zira “Dâmeniniz o kadar büyüktür ki tutup kaldırarak öpüp başa koymak için bir el âciz kalır” mefhûmuyla ol dâmen-i âlîyi ancak iki el ile kaldırabilmek lüzumunu işarettir.

Şâyân-ı ta'zîm olan büyük âdemlere taşrada tesâdüf edildiği zaman ayağa kalkmak ilk eser-i ta'zîm olup bundan yirmi sene evveline gelinceye kadar esnâyı râhda kendisini görüp de kıyâm edenlere büyük âdemin bir temennâ

[308]

ile selâm vermesi âdet olduğu gibi âhâd-ı nâss ve me'murîn-i mülkiye için hâlâ dahi bu âdet bâki ise de asker sınıfında bulunanlar bu hatayı ya irâde-i seniyye tashîh etmişler ve sokakta tesâdüf eylediği zaman dahi küçük rütbe de bulunanların büyük rütbede olanlara selâm vermesini i'tiyâd etmişlerdir.

Bu sûret sahîhen doğrudur. Zira temennânın küçük tarafından edilmesi “Siz makamınızda bulunsanız da ben dahi huzûrunuza girecek olsam eteğinizi şöyle tutup öper ve başıma koyardım” demek olur. Vâk'â büyük âdem dahi bir ufacak temennâ

ile redd-i selâm ederse de bundan onun dahi küçük âdemin dâmenini bûs etmesi lâzım gelmeyip ya arz olunan muhâleseti bir ni'met-i ma'neviye olarak üzere öpüp başına konulacak bir şey diye telakkî eylediğine veyahut “Ben de senin dâmeni bûs edecek kadar vazî'im” yollu bir eser-i tenezzüle haml olunur.

Akrân ve emsâl arasında temennâ ile selâmlaşmakta dahi mutlakâ birisi diğerini ta'zîmen evvelâ kendisi temennâ etmek lâzım gelirse de temennânın hükmü bilkülliyeye bir 'aks olarak telakkî edilmekle güya temennâyı ilk icrâ eden iltifât ediliyormuş gibi bir zanla bu iltifâtı evvelâ diğeri etsin diye iki taraf dahi yekdiğerinin yüzüne bakar kalır ve bu ise ikisine de pek gülünç bir tavr-ı sûret verir.

(Tebrîk) eyyâm-ı ma'dûde veyahut terfi'-i rütbe veya velâdet ve tezvîc gibi münâsebetlerle tebrik için huzûrlara girildikte edilen temennâlar dahi aynıyla selâm makamında edilen temennâ aslına tâbi'dir.

(Teşekkür) teşekkür makâmında edilen temennâlar bilkülliyeye öpüp başına koymaktan me'hûzdurlar. Büyükler küçüklere bir 'atiyye edecek olsalar ihsân olunan şeyleri evvelâ öpüp başına koymak adaptan olmakla bu edebe hâlâ riâyet olunduğu gibi büyükler tarafından edilen lütuf öyle bir 'atiyye-i maddiye olmayıp da ma'nevi bir 'inayet etmişlerse onu da ma'nen öpüp başına koymak nev'inden temennâ edilir.

Hatta bir zaman işitmiş olduğumuz bir fıkrayı şu münâsebetle îrâd edelim:

İstanbul kibârından birisinin Boşnak Ağası varmış bir gün memleketinde kimsesi olup olmadığını ağaya sordukta yalnız bir karındaşı olduğu cevabını alınca karındaşının celbini emreder. Boşnak'ın karındaşı gülerek henüz İstanbul terbiyesinin bilkülliyeye bî-gânesi olmakla büyük karındaş Boşnak'ın derhâl kabataslak terbiyesi için bazı visâyede bulunduğu sırada efendimiz

[309]

sana şâyet bir şey verecek olursa derhâl koynuna koymayıp evvelâ öperek başına koyda sonra koynuna koy ta'limâtını vermiş. Acemi Boşnak efendinin huzuruna çıktıkta her hâli her sözü efendinin hoşuna gider. O aralık kahvaltı gelir. Efendi “Şu Boşnak nasıl taâm eylediğini göreyim” diye herifi taâma davet eder. Yahni yenirken yağlı bir kıvırcık kuyruğunu Boşnak'a ikram eyledikte acemi Boşnak kuyruğu

kavradığı gibi öper başına da koyduktan sonra koynuna koyar. Artık efendideki hayret kakhahaları!.... Boşnak ise karındaşından aldığı terbiye ta'limâtına tevfiik-i muâmeleden başka bir şey yapmamış!

(İstiğfâr) istiğfâr makâmında edilen temennâların da aslı etek öpmek olduğuna şüphe edilemez. Bir büyük âdem bir küçüğe haddinin hakkının fevkinde bir hareket gösterecek olsa küçük âdem makâm-ı istiğfârda bir temennâ eder ki ma'nâsı "Ben sizin eteğinizi öpecek bir bendenizken bu derece-i hürmetinizi hakkımmış gibi kabule nasıl muktedir olabilirim?" demektir.

-4-

Ecânibin Temennâları

Avrupalılar temennâ yerine el ele tutuşup yekdiğerinin ellerini sıkmak âdeti varsa da bundan mâ'dâ ellerini başlarına götürerek âdetâ temennâ işareti gibi bir işaret vermek âdeti dahi vardır. Lâkin bu işaretin menşei bizim temennâlar gibi öptüğü şeyi başına dahi götürmek âdeti değildir. Bundan evvel bûse bendinde haber vermiş olduğumuz vechle öptükleri şeyi başlarına götürmek âdetine dair Avrupalılarda bir hareket görülmemiştir.

Avrupalılarda bir huzura girdikleri zaman başları açık olduğu hâlde girilmek öteden beri âdettir. Hâlâ dahi bu âdete ziyâdesiyle riâyete olunarak hangi cem'iyette olursa olsun şapkası başındayken oturmak o cem'iyete riâyetsizlik ve binâenaleyh terbiyesizlik addolunur.

Bu hâle göre yolda bir büyük adama tesâdüf edilse küçük adamlar şapkalarını çıkarmak mecbûriyetindedirler ki bu hâl "Siz huzurlarına başı açık girilecek olan büyük âdemlersiniz" demek olur. Ancak şapka çıkarmak bazı soğuk ve yağışlı havalarda müceb eziyet olduğundan baştan şapkayı çıkarmak âdeti yavaş yavaş tavsalayıp şimdilerde yalnız elini başına götürmekten ibaret bir işâret ile ikifâ olunur.

İranlı ve Hintli gibi şarkiyyûn nezdinde

bir huzûra girildiği zaman boyun eğmek ve rukû'a devrilir gibi hareketler göstermek mu'tâd olup bunlar Avrupalılarda dahi varsa da el ile işaret edilen temennâlardan addolunamazlar. Şarkiyyûn bazı istimdâd ve tazallüm makamında iki elleriyle başlarını tutarak birtakım kelimâtla tazallüm ederler ki bunu temennâ etmek doğrudur. O hâlde ma'nâsı dahi "Bu baş sana feda olsun ey âlî tebâr! Senin sâye-i himâyende başım her belâdan emin olmalıdır" sûretini alır.

Ahmet Midhat

56 EDEBİYAT

Kefevi Tekkesi Şeyhi Ali Vasfî Efendi Hazretleri'nindir:

56.1 NAZİRE

Harâb olsam da sâkî meşrebim her bâr âlîdir

Ki destinde olan peymâne-i ser-şâr âlîdir

Muhakkardır hemîşe-i zühd-i huşk erbâbı indimde

Sakın zannetme kadr-i şeyh-i efsun-kâr âlîdir

Uluvv-i tab'ımı iş'âr eder enfâs-ı kudsiyyem

Harâbât içre inşâd ettiğim eş'âr âlîdir

Değildir cây-ı ârâmım gönül bu âlem-i kesret

Teâlî eylerim vahdet-seray-ı yâr âlîdir

Tefeyyüz eyliyor Vasfî gibi bir şâir-i hoş-gû

Hakaret ile bakma hâne-i hammâr âlidir

Şeyh Vasfî

*

56.2 FİRKAT- İ VATAN

Firkatzedeyim, dûdide-i pür-hûn

Ben mugteribim, gönül de mahzûn

Hep nağmelerim hazîn hazîndir

Besbelli ki dilde gamm-ı güzîndir

Hâk vatânı sevip giderim

Tab'imce dahi safâ ederim

Meftûnu idim o dil-rübânın

Mecnûnu idim o hüsn-i ânın

Dîdemde durur hayâl-i cânan

Görmem, nerede cemâl-i cânan?

Bin âh ile de beyân edilmez!

Hüzn ü esefim 'ayân edilmez!

Bir hatıra-i latîfen amma

Bin hüznü eder rehn-i imhâ

Hubbunda amân nedir bu lezzet?

Aşkın veriyor cihâna hayret!

[311]

Feyz-i âver dil-i muhabbetindir

Şevk-i efken cân-ı meveddetindir

Kalbin sanadır hep incizâbı

Tevfik'e şeref bu intisâbı!

Selanikli Tevfik

*

56.3 MEVCE

Ey mevce! Nedir bu teâkub-i hazînâne? Sâhil-i deryâya çarparak peydâ eylediğin âvâze-i latîf ve hazîn tercümân-ı hissiyât dil-i gamm-gin oluver. Sen de benim gibi bir dil-rübânın müştâkı, mübtela'-ı derd-i firâkı mısın ki her defa ki teâkubünde bir başka âhının ıztırâb ile nevâ-sâz şitâb oluversin? Te'sir-i firkat-i cânan ile gözlerimden seyelân ederek seriü'l-cerâyân ve sana doğru şitâbân olan ser şekk-i tahassürü istikbâl için mi geliyorsun? Onu al da öbür sahile 'avdetinde hâk-payı yâra nisâr ve bu vechle tarafımdan 'arz-ı hâle ictisâr et!

Ey mevce! Ne için bu piçtâb? Yoksa gönlümlle hem-hâlimsin ki sen de onun gibi bî-karar görünüyorsun? Kimin meftûnusun ki hâl ü ceryânında dâima gamm-gînâne meyelân-ı âsârı meşhûd oluver? Fakat meylin yalnız bu hâkî ise yine benden ziyâde bahtiyâr ve hâiz-i nisâb iftihârsın! Ben hâk-i pây-i cânana yüz sürmekten mahrûm be binâenaleyh bî-ârâmken sen her demde o şerefe nâiliyetle muktaziü'l-merâm oluversin!

O hâlde bana nağme-i hüzn-i esefle dem-sâz, sana ise sâika-i memnûniyet ile nevâ perdâz olmak yaraşır. Sen sevin, ben ağlayayım!

*

Kalbimdeki muhabbet kanının galeyânında mütehasıl ihtizâzâtın misâl-i hâricisini görmek istedikçe sahile iner, teâkübüne medd-i nazar-ı hayret ederim. Âhengin rûh-ı efzâdır. Tecelliyât-ı ‘aşka mazhar olan kulûb-ı füyûzât-ı muhabbetle imlâ eder. Âşıklar sebûkhân-i elhândır, nagamât-ı mahzûnâneyi hep seni taklîd ile i’lân eylerler. Ben kalbimde o yanan hissiyât-ı gamm-gînâneyi lisâna getirip de cânana arz edemiyorum, sen git de onun nezdinde bana tercümân-ı ter-zebân ol!

Selanikli Tevfik

*

Bir mübtedi imzasıyla gönderilmiştir:

56.4 ME’YÛSÂNE BİR İSTİMDÂD

1

Nazar sana çeşm-i eşk-bârım

Sun durma bana şarâb-ı sâkî!

[312]

Beyhûde değil bu intizârım

Gönlüm yine pek harâp sâkî!

2

Hâl dili şerha var mı hâcet?

Ey yâr ü enîs derd-i mendân!

Ettim sana ilticâ nihâyet
Yok derdime çünkü başka dermân!

3

Ben hasta-i ibtilâ-yı ye'sim,
Ver nuş edeyim şarâb-ı nâbî!
Çoktan beri mübtelâ-yı ye'sim,
Artık çekemem bu ıztırâbı!

4

Bir şubede-bâz bî-vefanın
Hicriyle esir-i şiven oldum,
Evvel şûh-ı hezâr âşinânın
Bî-gânesi yalnız ben oldum!

5

Yâr oldu rakîbe âkibet yâr
Kaldım bu mühîn-i 'azâb içinde.
Gaddâr beni bıraktı nâ-çâr
En sonra şu ıztırâb içinde!

6

Eksilmiyor, artıyor demâdem
Giryem, halecânım, âh u zârım.
Hoş gör seni bî-huzûr edersen,
Zîra değil elde ihtiyârım

7

Kurtar da dil-i 'uzzâ benânı
Bu hüzn-i garîb-i mâtemiden
Şu meykenenin sedir-i pâki
Olsun bana ba'dezin neşimen!

8

Te'siri mi yok meyinde? Sâkî!
Mest olmuyorum neden bugün ben?
Sen söyle! Kalır mı böyle bâki?
Gitmez mi şu ıztırâb benden?

9

Âh! Olmayacak bu renc-i zâil
Kan ağlamadıkça çeşmi yârin,
Lâkin bu da akmadıkça müşkil
Al kanı rakîb-i hilekârın.

10

Tezyîd eden iftirâktır hep
Gönlümdeki iştiyâk ü kâmi
Tevlîd eden iştiyâktır hep
Bu hiss-i şedîd intikâmı!

Tercümân-ı Hakikat

Şahsını tanımadığımız mübtedînin bir infîâl-i âşıkâne tasvîr eylediği cihetle iş'âr-ı müessereden ma'dûd olan bu manzûmesinde mûnteha bir şairin lisânına yakışacak kadar intizâm

[313]

ve insicâm görmekteyiz. Muvaffakiyetini tebrîk ederiz.

56.5 MOLLA CÂMÎ'NİN FÂTİH SULTAN MEHMED HÂN HAZRETLERİ'NE YAZDIĞI MEKTUP

Ey nesim hoşbu! kâ'betü'l-âmâl-i cihân olan bir menzil-i mukaddese doğru şitâb etmeyi arzu eylerim.

Evvvelâ ârâmgâh-ı yâre uğra, daha ziyâde müşkin-i nefes ol. Ondan sonra kemâl-i ihlas ile yola düş.

Boradan, Horasan'dan bir padişâh-ı cihân-girin himmet-i âliyesi sâyesinde merkez-i memalik-i Osmanîye olan İstanbul'a gideceksin. Gide gide oraya varınca bargâh-ı refi'-i şehriyâri neresidir? Sor, öğren. Git, hâk-râh-ı der-bânı bûs et. Müsâ'ade aldıktan sonra ta'zîm-i tam ile huzûr-ı celîl-i padişâhiye çık. Mücahid-i gâlib, fâtih-i maâlî-i menâkıb hazretlerine muhibb-i hakîkisi câmi tarafından şu vech ile 'arz-ı ihtisâs eyle:

“Ey kahraman-ı gâzi! Müsned-i şahânen şeref-i efzâ-yı serfirâzidir. Âbâ ü ecdâd-ı 'izâmın ebü'l-beşere kadar birer birer ta'dâd olursa görülür ki her biri bir âli müsned-nişîn, her biri bir tacdâr-ı 'adâlet-i karîndir.”

“Bir zamanlar dünya âbâ ü ecdâdının vücutlarıyla fahreylemiştir. Şimdi ise cihânın yegâne medâr-ı iftihârı sensin. Şimdiye kadar pirâye-i serir-i iclâl olan padişahın içinde senin gibi kesb-i fazl-ı kemâl etmiş kim vardır? Müşkilât-ı hikmeti, mücmelât-ı ma'rifeti sözlerin hâl ve izâh eder. Râh-ı meşşaiyyûn bilir, bildirirsin. Nûr-ı işrâkiyyûnu görür, gösterirsin. Bir kahraman için lâzım olduğu kadar âteşin-i tabî'atsın. Tıbben fehâme-i gavâmız-ı hikmetsin!”

Kalbine nûr-ı ilâhi öyle Pertev-bâr olmuştur ki onda zulmet-i melâhiye meyl-i eseri kalmamıştır. Fikr-i nekkadın riyâziyâta mâildir. Bundan nâşidir ki memâliğin riyâz halde dönmüştür. Şah-râh-ı şerî'at sâlikisin, şerî'at-i himmet-i bülendle kuvvet bulur. Nice dârü'l-esnâm mücâhedâtınla me'bedü'l-İslâm olmuştur.

“Merâsim-i işfâka muhibb. Zemâim-i ahlâktan müctenibsin. Hüdâ hikmeti, 'iffeti, şecâ'ati sehâveti erbâb-ı hasedin rağmına sende cem' etmiştir.”

“Âsumân ve hâk-dân müdâvim-i âyin-i deverân oldukça rûşen-i âsumân re'yine muvâffık olsun, şeref hâk-dân hâk-i pâyinle mütezâyid bulunsun!”

Ey nesîm! İhlâs ve duamı huzûr

[314]

şâhâneye arz eyledikten sonra sana terfîk ettiğim şu birkaç parça nazm-ı garîbi – ki hâfıza-i pirâyı huş-mendân olacak şeylerdir – unutma. Nazar-gâh-ı padişâhiye takdîm et dedi ki: “Bir karınca sâika-i ihlâs ile Hazret-i Süleyman’a yarım çekirge ayağı ihdâ eylemiştir. İşte benim de elimden huzûr-ı şâhânenize bu kadarcık bir şey takdîm etmek geldi. Bir hediyeğin değeri sâhibinin kudretiyle mütenâsib olmak tabîî değil midir?

Bunu da söyledikten sonra tab’-ı hümâyûna melâl getirmemek için yalnız tekrar ‘arz-ı ta’zîm ile iktifâ ederek hatm-i kelâm eyle.

Mes’ûd-i Harâbâtî

57 FIKRA-İ TARİHİYYE

57.1 MAROZİA YAHUT BİR KADININ KUDRET-İ MUHÂDEÂT-I SİYASİYESİ

Serlevhamız olan Marozia ezmine-i mutavassıta kadınlarından birisidir. Dokuzuncu ‘asr-ı milâdin sonlarında tevellüd etmiş ise de tarih-i velâdeti mukayyed ve muîn olmayıp onuncu ‘asr-ı milâd evâilinde iştihâra başlamıştır.

Nev’i nisvânın erkekler üzerindeki tahakküm-i tabîisi hasebiyle pek çok umûr-ı siyasiye ve mesâil-i harbiyede kadınların te’sir-i nüfuzları görülmüşse de Marozia bu kadınların hiçbirisine kıyas kabul edemez.

Bu fikra için me’ hazimiz olan Mişo’nun Terâcüm-i Ahvâl-i ‘Umûmiyesinde yirmi yedinci ciltte Marozia’nın tercüme-i hâli yazıldığı sırada ezmine-i mutavassıta nisvânın kabiliyetleri hakkında bazı izâhât veriliyor ki onları buraya nakledersek

Marozia için hikâye edeceğimiz ahvâl-i garibenin ehemmiyet ve garâbeti o zaman bihakkın anlaşılabilir. Zira a'sâr-ı âhirede ihtimâl ki Marozia'ya fâik kadınlar dahi görülmüş ise de nisvân-ı merkûmenin her yerinde ricâli hayrette bırakacak âsâr-ı terbiye ve ta'lîm bulunduğu hâlde Marozia'nın hem 'asri olan kadınlarda bu meziyetlerin hiçbirisi yoktu.

Miço diyor ki:

Ezmine-i mutavassita kadınlarının ahvâli bize pek az ma'lûmdur. Vâk'â bazı vukûatta bunların âsâr-ı nüfûzu görülmekte ise de bu nüfûza nasıl mâlik olabilmiş olduklarını anlayıp ta'yîn edebilmek güçtür. Ezmine-i mutavassita kadınlarında ta'allüme ve sanâyi'-i nefîseye dâir hiçbir behre yoktu. Marozia'nın bunca ricâli teshîr edebilmesine medâr olmak üzere meselâ mâhir bir oyuncu olduğu

[315]

hakkında bir rivâyete tesâdüf edemedik. Yahut müzika ile celb-i kulûb eylediğini işitmedik veyahut sanâyi'-i ressâmiye inzâr-ı dikkati kendi tarafına davet eylediği hakkında bir kayıt bulamadık. Hele umûmi bir barbarlığın hüküm sürmekte olduğu bir asırda eski Latin lisânını unutmuş oldukları hâlde yerine henüz bir lisân-ı cedîde ikâme edememiş olan binâenaleyh lisânı bile yok hükmünde bulunan bir halkta nefâset-i edebiye aranamayacağından Marozia'nın bu meziyetten dahi âri olduğunu hükmedebiliriz. O zamanlar Avrupa ahâlisinin huşunet ve ru'ûnet-i tabî'atları hasebiyle kadınlar şimdilerde olduğu gibi erkekleri türlü türlü ümitlere düşürmekle beraber hiçbir emellerine vâsıl etmemek yolundaki 'işvebâzlıklara dahi muktedir olamazlardı. İşte Marozia böyle bir zamanın nisvânından olarak tahayyüz ve temeyyüz eylemiştir.

*

Marozia bi'l-küllîye mechûl ve muhakkar bir menşe'eden neş'et etmemiştir. Vâlidesi Theodora dahi vefret-i cemâli ve kesret-i uşâk-ı ile meşhûr gâyet zengin bir kadın olduğundan Marozia ilk servete de teshîr-i kulûb sanatına da vâlidesinden irsen mâlik olmuş demektir.

Tahminen 906 sene-i milâdiyesinde Theodora'nın kızı Marozia'yı Camerino Markisi Alberico Tezvîc eyledi ki o zaman Marozia henüz pek gençti. Alberico Roma'nın birinci derecedeki sinyorlarından olmakla bu tezevvüc Marvizya'nın şânını a'lâ eylediği gibi arası çok geçmeksizin Alberico bir münâza'a da katledilmekle Marozia dul kalmışsa da şanı şerefi eksilmedi. Bil'akis bir kat daha arttı.

Roma'nın ne kadar baronları markileri vesâir rütbelerde kibârı varsa cümlesi Marozia'nın âşkî olanlardı. Fakat Marozia kâlâ-yı visâlini öyle ucuzca satıvermezdi. Aksâ-yı merâmı kendi nüfûzunun hudûdunu nev'umâ cihângirlik derecesinde tevsî' etmek olduğundan derd-i 'aşkıyla helâk derecesine vâsıl olan âşıklarından hediye olarak büyük bir mülk almayınca hiçbirisini maksûduna îsâl etmezdi.

İmdi Marozia'nın âşkları kendisine kuleler çiftlikler hisarlar ve hatta kaleler bile hediye ve temlik etmeye başladıklarından bir zaman sonra Roma etrafındaki arazi ve emlağın hemen kâffesi Marozia'nın malı olmuş ve emlâk-ı mezkûre üzerinde sâkin yüz binlerce nüfûs ahâli dahi teb'asından addedilmiştir.

[316]

Hele Marozia'nın kuvvet-i şevketini ikmâl eden en mühim mâlikâne Sant Anjelo Hisarı olmuştur ki hisâr-ı mezkûr Tiber Nehri üzerine hâkim olduğu gibi Toskâna üzerine dahi nezâreti olduğundan ve bâhusus Roma'nın Vatikân mahallesini de dâima tehdit eylediğinden Marozia bu hisâra nakl-i mekân ederek birleştiğinden sonra âdeta Roma'nın kraliçesi gibi bir şey olmuştu.

*

İlk kocası Alberico'a vardığı tarihten on dokuz sene sonra yani milâdın 925 tarihinde Toskana dukası Kido ile dahi tezevvüc etmiş ise de bu izdivâc bir güne aşk ve muhabbette neş'et etmeyip mücerred Marozia'nın hüküm ve nüfûzu Toskana dukasını telâşa düşürecek dereceye vardığı gibi Marozia için dahi Kido'nun hüküm ve kuvvetini kendi nüfûzuna zamm etmek emel-i mahsûs hükmünü almasıyla bu

izdivâca lüzûm görülmüştü. Yoksa o zamana kadar Marozia'nın birçok aşkları yekdiğerini ta'kirben nazar-ı teveccühe ve müteâkiben igbirara uğrayarak Kido dahi bunların birisi addolunmuştu.

Vâk'â Toskana dukasıyla izdivâcından sonra Marozia'nın hüküm ve nüfûzu bir kat daha artmıştı. Zira o zamana kadar herhangi bir sebepten dolayı papalık makâmı münhall olursa mevk'-i mezkûre kendi dostlarından olan papazları intihâb ettirmek için sâir dostlarının kuvvetlerine mürâca'at ederdi ki en meşhûr âşıklarından papa üçüncü Sergius ile üçüncü Anastasius Velandon bu sûretle papalık makamına intihâb olunmuştur. Toskana dukasıyla izdivâc eyledikten sonra ise artık papaları 'azl derecesinde muvaffakiyete dahi heveslenerek hemşiresi ve rakîbesi olan Theodora'nın intihâb nasb ettirmiş olduğu onuncu Jean nâm papayı 'azl ve hapsettirmiş ve bî-çâre papa mahbeste iken vefât eylemiştir.

Marozia'nın hışmına uğrayarak terk-i can eden yalnız papa üçüncü Joan'dan ibâret değildir. Bu kadın hadd-i zâtında hiç demek olduğu hâlde mal ve mülk cihetiyle ve bâhusûs âşklarının yardımıyla o kadar nüfûz ve kuvvete mâlik olmuştur ki sinyorlardan hangisi emr ü nehyine muhâlefet edecek olsa onu istediği gibi terbiyeye muktedirdi. Binâen-'alâ-zâlik Marozia nezdinde adam öldürmenin hiçbir ehemmiyeti olmayan en cesur bir hükümdâr kaderde bu husûsta ihtirâzâtımızdı.

*

[317]

Miladın 931 senesinde Toskana dukası vefât etmekle Marozia'a dul kaldı. Bu hâlde kendisi kırkını epeyce geçmiş bir kadın olduğu hâlde henüz cemâl-i fûsunkârına hayran olanlar az olmadığından kocasının vefâtıyla evvelki nüfûzuna hâlel gelmek şöyle dursun belki de bazı cihetlerce nüfûzu artırmıştı bile!

Marozia'nın işbu kartlık hâlindeki nüfûzunu dahi muvâzeneye medâr olacak ki vak'a vardır ki bir vech-i âti arz ederiz:

Papalık makâmına intihâb olunacak zâtın sinnce dahi erbâb-ı kemâlden olmaları kilise kanunu ahkâmından iken Marozia kendi oğlu John'ı papa intihâb

ettirmek emeline düştükte oğlunun henüz yirmi bir yaşında bir çocuk olması bu emelin husûlüne asla mâni' olmamıştır. Oğlu yalnız yirmi bir yaşında olmakla papalığa gayr-i lâyük olmayıp bir de veled-i zinalık şâibesi vardı ki yeryüzünde Hazreti İsa'nın ve ondan dolayı Cenabıhakk'ın vekili ve emir ve nehyinde lâyuhti bir hâkim olmak için John'ın piç olması dahi mâni' olamamıştır. Hatta Jean Marozia'nın en meşhûr aşkı olan üçüncü Sergius nâm papanın oğlu olmak hasebiyle eğer Marozia papalık makâmını da krallık makamı gibi irsen intikâl eden bir makam olmak üzere hükmederek oğlunun o makama irsen hakkı olduğunu bile dava edecek olsa bir mukâvemet ve mûmâna'at göremezdi. Binâen-'alâ-zâlik zevci olan Toskana dukasının vefatıyla Roma üzerinde kraliçelik nüfûzuna i'tidâl gelir gelmez oğlu John'u on birinci John unvânıyla papalık makâmına i'kâd edince Marozia evvelkiden daha ziyâde kuvvetlenmiş demek oldu.

İkinci vak'a ise birinciden daha ziyâde şâyân-ı dikkattir:

Kocasının vefâtından bir sene sonra Hugh'da Provance nâm prens mezbûreye âşık oldu ki prens muma-ileyh İtalya kralı dahi olmakla artık Marozia için onu da ele almak lâzım gelmişti. Bu emele nâil olmak için Marozia'nın mı Hugh'a temellük etmiş olmasını zannedersiniz? Temellük lâzım olsaydı bil'akis Hugh temellük etmeliydi. Zira Roma ve civârı üzerinde kâmilen Marozia ferman-ferma olduğundan o zaman karındaşının gözlerini öpüp mülkünü elinden almak vesâir akrabası olan hükümdarları birer birer bil-izale ale'l-'umûm İtalya'ya kendisini kral tanıtmak gayretinde bulunan Hugh için asıl Marozia'yı ele almak lâzımdı.

[318]

bu bâbda kendi müsteşârları ile istişâre eyledikte şimdiye kadar beş yüz kişi ile muâşakası olan bir kart karıyı almak yakışmayacağı der-miyân olunmuşsa da bu re'ylere Hugh'u men' edemeyerek eski âşufte Marozia âkibet-i 'umûm İtalya'ya resmen dahi kraliçe olmuştur.

İşte bir âşüftenin kızı âşüfte olduğu hâlde ikbâlin son derecesine mücerred hıd'a-i siyasiye ve hile-i âşüfte-gânesiyle vâsıl olmuş bulunan şu Marozia sâir benât nev'inin kâffesine fâik bir dâhiye addolunsa sezâdır. Ancak tabâkât-i ikbâlin bu kadar bâlâsına çıkanlar ekseriya en yüksekten düşenlerin bilküllüye boyunlarını kırıp mahvoldukları gibi bir sükût-ı fâci' intâc eylediğinden bu su-i netice ve kubh-ı âkibet Marozia'yı da hükm-i kakhârı altına sokmuştur.

Şöyleki:

On birinci John'dan başka ve daha büyük olmak üzere Marozia'nın bir oğlu daha vardı ki ismi Alberico. Kral Huhg gâyet hırçın bir adam olup bir gün nasılsa Alberico'a bir tokat vurmıştu. Alberico vâlidesine gidip şikâyetle şu kralın hakkında gelmeyi talep eylediyse de vâlidesi kraliçelik ikbâliyle papa vâlideliği saâdetini öyle bir tokat için tehlikeye koyamayacağını der-miyân eylemişti.

Bu cevap Alberico pek fenâ müteessir eylediğinden gerek Hugh ve on birinci John'dan ve gerek vâlidesinden memnûn olmayan genç takımı ile birleşerek azîm bir ihtilâl çıkarmış ve kralın muhâfızîn-i hassasını kılıçtan geçirerek kendisini de firara mecbûr eyledikten sonra gerek vâlidesi Marozia'yı ve gerek küçük karındaşı on birinci John'u ahz ü giriftle bir manastıra hapsetmiştir.

İşte gençliğinin güzelliğinin zenginliğinin bu kadar safâsını sürmüş olan Marozia son vakitlerini manastır zindanında geçirip senesi ta'yîn olunmayan bir zamana sonra bu mahbeste tekmîl-i enfâs eylemiştir.

Her biri belli başlı kibârdan olmak üzere Marozia'nın mecmû'-ı âşkî beş yüzü tecâvüz eylemiş olduğu tahmin kılınmaktadır.

Ahmet Midhat

58 HÛŞE ÇİNÎ

58.1 BİR FIKRA-İ İSTATİSTİKİYE

İstatistik fenninin terakkiyât-ı medeniye için ne büyük menfa'at bahşolmuş bulunduğu ve usûl-i idâre-i hükümet için fenn-i mezkûrun âdeta

[319]

bir üss-i metîn ediği ma'lumdur.

İşte bu fenn-i celilin cümle-i menâfi'-i 'azîmesinden olmak üzere memâlik-i müterakiyede vukû'bulmakta olan münâkehât ile mütehiller ve bekarlar beynindeki vefiyâtın nisbeti hakkında manzûrumuz olan bir fıkranın bil-tercûme inzâr-ı kâr'ine-i 'ârzını münasip gördük.

Avrupa'da tehhülün bi'n-nisbe en ziyâde icrâ olunduğu kıta-i Macaristan olup kıta-i mezkûrede on beş yaşını tecâvüz eyleyen on bin ahâleden 6475 nüfûs mütehhile mevcuttur. Fransa'da on bin nüfusta 5566 ve İngiltere'de 5498 Avusturya'da 5271 ve İtalya'da bir noksan olarak 5270 ve Danimarka'da 5191 ve Almanya'da 5107 nüfûs olduğu gibi Avrupa kıtasında tehhülde en ziyade geri kalan mahaller Norveç ile Rusya memleketlerinden Norveç'te on bin nüfusta 2065 mütehhil bulunup Rusya'da ise on bin nüfusta yalnız 1520 nüfûs tehhül eylemektedir.

Vefiyât ise yirmi beş yaşından otuz yaşına kadar mütehhil bulunan erkeklerden yüzde altı derecesinde olup bekârlar beyninde ise yüzde on nispetinde vefât vukû'a gelmekte bulunmuştur.

İstatistik fenni memleketimizce dahi ta'mîm kılınmış olsaydı Türkiye'de ve husûsiyle İslâm beynindeki münâkehât ve izdivâcâtın elbette on binde sekiz bin derecesinde olduğu görülürdü. Hele Arabistan gibi memâlik-i mahrûse-i şâhânenin bilâd-ı harresi ahâlisi beyninde bu miktarın daha ziyâde bulunduğu der-kârdır. Bu hâlin sebebi ise memleketimizce ahlâk-ı 'umûmiyemizin Avrupa derecesinde bozulmamış bulunmasıyla beraber lehû'l-hamdü ve'l-minne halelpezîr olmamış bulunan fikr-i kanâ'at sâyesinde fakirâne bir âile teşkilinin Avrupa gibi mûceb felaket olması korkusu bulunmamasıdır. Hele bekarlığın sultanlık olacağı i'tikâdı ise bi'l-

küllîye mecrûhdur. Zira ömrünü bekârlıkla geçirenler bi't-tabî' sefâhete ve git gide sefâlete inhimâk eylecekleri tabî' olduğundan ve ömürlerinde dahi kat'ân intizâm bulunamayacağından sefâhet ve sefâlet mütemadiye içinde geçen hayatın elbette bir ma'îşet-i muntazamaya nisbetle ne derecelerde ifnâ-yı vücûda hizmet edeceğinde şüphe yoktur. Hele bekârlığın fenâ-bahş idân-ı insan olmasını bekârlar beynindeki vefiyâtın mütehillere nisbetle nısf derecesinde fazla bulunması ispata kâfidir.

Memleketimizce cidden şâyân-ı teessüf bir keyfiyet varsa o da istatistik fenninin bizce henüz tatbîkâtına muvaffakiyet hâsıl olmamış

[320]

bulduğu cihetle tevellüdât ve vefeyât mahsûlât-ı arziye ve sanâ'iyemiz vesâiremiz bir fikir hâsıl edememiş bulunmaktığıdır.

Fenn-i mezkûrun tatbîkâtından mahrûmiyetimiz bize menba'ı Galata ve Beyoğlu fuhşâneleri olan frengi illetinden Anadolu ahâlisinin dûçâr olduğu mühlikenin derecesine 'adem-i ittılâ'ımız ise o menâbi'i müthişenin henüz mahv-ı esbâbını istikmâl edememeliğimizi müceb olmaktadır.

Mehmed Cevdet

59 LETÂ'İF

İki Arkadaş Arasında Bir Muhâvere:

Dün akşam Alfons'tan bir tokat yedin ha!

–Hem de pek şiddetli bir sille! Baksan â yanağım ne hâlde?

–Demek oluyor ki aranızda cereyân eden bu vak'ayı bir kan temizleyecek ha!

– Şüphe mi var? Şimdi gidip yanağıma on sülük koymayınca rahat edemeyeceğim.

İki ahmak herif kâide-i tasarrufa ne derecede riâyet etmekte olduğunu yekdiğerine naklettikleri sırada biri diğeri demiş ki:

–Birader ma'lûm â her gün iktisât olunan bir palto altı ayda eskirse gün aşırı giyilen iki palto şüphesiz bir seneden ziyâde dayanır. İşte bu kâideyi esâs ittihâz ederek şimdi geceleri odamda iki mum yerine dört mum îkâd ederek kâide-i tasarrufa pek ziyâde i'tinâ ediyorum.

–Evet evet pek münasip! Bende yeni bir tasarruf yolu keşfettim. Paris'ten şimendiferle on iki saat mesafede bulunan çiftliğime geçende dostum Kont Reymun gelmişti. Şimendifer vagonunda nasıl rahat ettiğini sorduğumda rahatça gelmek için birinci mevkiden iki kişilik bilet alıp vagonda bir hayli müddette rahatça uyku kestirdiğini söyledi. Ma'lûm â haftada iki gün çiftliğe gidip gelmek mecbûriyetinde ve rahatça seyahat arzusunda bulunduğumdan bende Kont Reymun'un yaptığı gibi vagonda iki kişilik bilet alıp yatmaya karar verdim. Fakat kont gibi müsrifliği sevmem. Hem rahat etmek ve hem de tasarrufu gözetmek istediğimden rahatça yatabilmek için alacağım iki bileten birini birinci mevki'den diğeri ikinci mevki'den alarak usûlü tasarrufaya pek güzel riâyet yolunu buldum.

–Birader, biraz gayret edelim de dünyanın en birinci ekonomi olalım.

[321]

60 MÛTENEVVI'A

60.1 EVLÂD-I GAYR-İ MEŞRU'A

“Evlâd-ı gayr-i meşru'a” denilen çocuklara bu hükmü verdiren ahvâl her yerde mütesâvi değildir. Ta'dad-ı zevcâta veyahut odalık istifrâşına müsâ'ade olunan yerlerde evlâdın aglebi meşrû' addolunarak hâlbuki ta'dad-ı zevcât veyahut

müstefreşelere cevâri olmayan yerlerde bu çocuklar dahi evlâd-ı gayr-i meşru'adan addolunurlar.

Memâlik-i İslâmi'ye ta'dad-ı zevcâtın ve müstefreşâtın mecâz olduğu yerler olup bizce veled-i gayr-i meşrû' ancak hakk istifrâşı bulunmayan bir kadından hâsıl olan çocuğu bi'l-âhire babasının tanımaması ve kabul etmemesi sûretiyle vukû' bulur. Yoksa bâdi-i emirde mahsûl-i zina bile olsa bi'l-âhire o kadını tezevvüc etmek sûretiyle çocuğun babası çocuğu gayr-i meşrû'iyetten kurtarabilir.

Avrupa'da ise hâl böyle değildir. Evlâd-ı meşrû'a mutlakâ yegâne nikâhlı kadından tevellüd eden çocuklar olup müstefreşelerden tevellüd eden çocukların babaları kabul etseler bile yine evlâd-ı gayr-i meşru'adan addolunurlar. Hatta bir kadının nikâhı kim ile akd olunmuşsa o kadının doğurduğu çocuklar behemehâl kocasının çocukları addedilmek lâzım geleceğinden bilfarz zevci taşrada olmak hasebiyle kadın başka bir muhabbetin mahsûlünü dünyaya getirecek olsa dahi yine zevc-i gâibinin çocuğu addolunur. Bundan da kat'ı nazar bir kadın kocasından ayrılacak olsa çünkü Avrupa'ca talâk-ı külli olmadığından o kadın hep kocasının ismini taşıyacağı gibi başka bir erkekten çocuk doğuracak olsa dahi yine kocasının nâmına sahip ve onun çocuğu olacak bir veled-i meşrû'!....doğurmuş olur.

Kanun-ı tabî'at ahkâmıyla tatbîk edilecek olsa evlâd husûsunda ahkâm-ı İslâmi'yemiz Avrupa ahkâm-ı garibesine pek fâik görülüyor. Zira cevâri ve müstefreşâttan hâsıl olan çocuklarımızın kâffesi evlâd-ı meşrû'a addolunabilip pederi tarafından kabul edilecek olduktan sonra bizde kâffe-i evlâdın meşrû' addolunmasına hiçbir mâni'

[322]

kalmayabilir. Avrupa'da ise insanın kendi sulbündenmiş sahîh evlâdının âdeta evlâd-ı zinadan addolunabilmesi imkânları ne kadar kesir ise kendi sulbünden inmemiş olan evlâd-ı zinanın kendi evlâd-ı sahîha ve meşrû'ası addolunması için mevcut olan imkânları evvelkilerden az değildirler.

60.1.1 Avrupa Âdât-ı Kadîme-i Vahşiyesi

Evlâd-ı gayr-i meşru'a hakkında Avrupa'ca elyevm mevcut olan fikir ve i'tikâd öyle kadîm bir şey değildir. Cermen ve Galler akvâm-ı vahşiyesi henüz diyânet-i Nasraniyeyi kabul etmedikleri zamanlar Roma kanunlarının dahi mutî'î olmadıklarından bunlarda müstefreşe âdeti bile memnû' olmadığı gibi pederlerinin kabulü şartıyla işbu müstefreşelerden hâsıl olan çocuklarda evlâd-ı gayr-i meşru'adan addolunmazlardı. Ama üzerlerinde hak istifreşe imkân olmayan kadınlarla edilen zina dahi ölümle cezalandırıldığından o makûle ef'âl-i kerihenin mahsûlü de yaşatılmazdı. Evlâd-ı meşrû'adan addolunması mümkün olan çocuklar ise hiçbir kimsenin taht-ı hukuk zevciyesinde bulunmayarak rızâ-yı tarafeyn ile bir âdemin halvethâne-i istifreşasına girmiş olan kadınlardan mütevellid çocuklarıydı ki müehheren Cermen ve Gavl akvâm-ı vahşiyesi epeyce temeddü ederek ve bâhusûs Nasraniyeti kabûl eyleyerek ta'dad-ı zevcât ve müstefreşât kendilerine memnû' olduktan sonra bile birçok zamanlara kadar bu âdet devam ede gelmiş ve evlâd-ı gayr-i meşrû'a meyânında birçok âdemler derecât-ı âliyye vâsıl olmuştur ki keyfiyetin bu ciheti dahi mebhas husûsunda görülecektir.

-3-

60.1.2 Ezmine-i Mütakaddime-i Evlâd-ı Gayr-i Meşrû'ası

Avrupa'ca ta'dad-ı zevcâtı ve müstefreşâtı men' eden şey Hristiyanlık değildir. Hatta Hristiyanlıkta ta'dad-ı zevcâtın memnû' olduğunu İncil ile ispat edebilmek muhâlâtandır. Evlâdın meşrû' addolunması hakkındaki müsâ'adât ise ta'dad-ı zevcât ve müstefreşâtın meşrû'iyeti hakkındaki müsâ'adât derecesinde olmak tabîi bulunduğundan asıl Hristiyanlıkta dahi sulb-i sahîh evlâdın gayr-i meşrû' addolunması ve sulb-i sahîh olmayan evlâdın meşrû'iyeti gibi garâbetler bulunmamak lüzumu âşikârdır.

Bu kanun-ı garîb Roma kavânini cümlesindedir. Vâk'â Roma birtakım nisvân-ı gayr-i mukayyidenin şuna buna müstefreşelik etmeleri ve hatta câriye gibi satılıp alınması dahi mübâh idiye de bunlar zevcât-ı meşrû'adan addolunmayarak çocukları da veled-i meşrû' addolunmazlardı.

[323]

Roma kanunları ahkâmıyla Nasraniyet birleştikten sonra ise bir erkeğin yalnız bir tek kadından başka hiçbir kadın ile muâmele-i zevciyesine meşrû' nazarıyla bakılmadığı gibi o müzevvecâttan hâsıl olan çocuklara dahi meşrû' nazarıyla bakılmamıştır.

Lâkin bu ahkâmın en büyük şiddeti fukâra-yı ahâliye mahsus olup kibâr hükümdâr familyaları ise ezmine-i mutavassıtayı teşkîl eyleyen asırlarda ve senelerde kanunun bu hükümlerini tanımayarak evlâd-ı gayr-i meşrû'alarını âdetâ evlâd-ı meşrû'a gibi kendilerine varis edinmişlerdir.

Hatta Hristiyanlıkta papazların tehhülleri esâsen memnû' olmadığı hâlde müehheren Roma kavânin-i âdâtı Hristiyanlığın birçok ahkâmını ihlâl eylediği gibi bu hükmü de ihlâl ederek papazlar için tehhül bi'l-külliyeye memnû' addolunmuşken bile ezmine-i mutavassıta da ruhbâniyyet tarîkinin kibârı da memnû'iyet-i vâkıyâya ol kadar ehemmiyet vermeyerek bir dereceye kadar gizli ve birçok derecelere kadar âşikâre olmak üzere müstefreşeler ittihâz etmişler ve bunlardan hâsıl olan çocukları da kendilerine vâris edinmişlerdir. Meşhur papazlardan on birinci John bir veled-i gayr-i meşrû' olduğu tevârihte mukayyed bulunduğu nazaran piç olmak papa olmayı mâni' olmadığı da anlaşılır. Yalnız papa olmayı değil hükümdar olmayı da men' etmemiş ve bazı hükümdarlar bu sıfatı cümle-i şöhretlerinden olmak üzere imzalarına ilave eylemiştir ki keyfiyet fikra-i âtiyede görülecektir:

-4-

60.1.3 Bazı Meşâhir-i Evlâd-ı Gayr-i Meşrû'a

(Papa on birinci John) tarîh-i milâdın elf-i evvelinde şöhret alan evlâd-ı gayr-i meşrû'a meyânında enzâr-ı ehemmiyete ilk tesadüf edeni on birinci John'dur. Hem de muma-ileyh öyle sâir evlâd-ı gayr-i meşrû'aya makîs olmayıp bir papa sulbünden hâsıl olmuştur ki papalar zaten tehhülden memnû' oldukları hâlde en meşhur kibârdan Marozia nâm kadın ile mahsûl-i muâşakaları olarak bu çocuğu dünyaya getirmiştir.

Vâlidesi Marozia kendisinden daha pek çok ziyâde meşhûr olup ancak mezbûrenin bu şöhretini bihakkın tavsîf için irice bir fıkra-i tarihiyye yazmak lâzımdır. Burada şu kadarcık bir haber verelim ki üç defa kocaya vararak üçü dahi hükümdârlık mertebesinde âdemler oldukları fermân-ferma kesilmişti. Üçüncü Sergius nâm papaya

[324]

âşık olarak engele de âdeta zevc ve zevce gibi ‘alenen yaşamış ve papa cenâblarından işbu John’a hamile kalarak nihâyet bir aralık şu veled-i gayr-i meşrû’unu Aziz Patrik makamına papa olmak üzere ık’âd dahi eylemiştir. Bu vak’a milâdın 928 senesinde vukû’a gelerek müehheren on birinci John papalık makamından tard olunmuşsa da sebebi veled-i gayr-i meşrû’ olması değil belki o sıralarda papalık makamı sonu gelmez entrikaların mecme’î olup birçok papalar katl veyahut ‘azlolundukları gibi on birinci John dahi öyle bir entrika uğrunda gitmiştir.

(Birinci William) evlâd-ı gayr-i meşrû’anın en meşhûrlarından birisi dahi birinci William “Kâinât” serlevhasıyla her devlet için bir tarih-i husûsi kaleme alınarak vücûda getirdiğimiz kütübhâne-i tarihin “İngiltere” tarihine mürâca’at edilirse bu zâtın müddet-i hükümet kraliyesi ahvâli görülür.

Kendisi an-asl Normandiya dukası şeytan Robert’in Falaise nâhiyesi ahâlisinden bir köylü kızını bi’l-istifrâş vücûda getirdiği bir veled-i gayr-i meşrû’ ise de en cengâver bir hükümdâr çıkmış ve mücerred veled-i gayr-i meşrû’ olmasından dolayı hukuk-i irsiyeden iskât edilmek istenildikte hasmasının kâffesine galebe ederek Normandiya dukalığını istihsâlden mâ’dâ İngiliz krallığına kadar dahi yol bulmuştur. Tarih 1027 ve tarih-i vefâtı 1087 olup dâima yazdığı imzaları “Piç William ” diye yazardı.

(İkinci Henry) 1333 senesinde doğup 1379 senesinde vefat eden Kastilya kralı işbu ikinci Henry dahi salif-üz zikr birinci William’dan daha az meşhûr olmayıp pederi olan on birinci Alfonso Purtugal prenseslerinden Constans ile müteehhil olduğu gibi vâlidesi olan Eleanora de Güzman dahi Don Juan’da Valisko isminde bir büyük sinyor ile müteehhilken Donn Juan’ın vefatından sonra Alfonso mezbûre Eleanora âşık olarak dâire-i mahremiyetine almış ve yirmi sene müddet-i esir kayd-ı âşkî olup kalmıştır. Kâinâtmızın İspanya tarihi kısmında bu hikâye dahi mezkûrdur.

Ma'hazâ burada dahi arz edelim ki: Eleanora on birinci Alfonso tev'em olarak iki çocuk doğurup onların birisi dahi işbu ikinci Henry olmuştur.

Pederi vefat eylediği zaman hukuk-ı irsiyesine nâil olmak şöyle dursun pederinin zevce-i meşrû'ası Constans'inin hışmından

[325]

vâlidesini dahi kurtaramayarak yirmi sene müddet İspanya'da âdeta kraliçe gibi fermân-ferma olan Eleanora derdest edilmiş ve Constans'in gözü önünde boğulup bu sûretle kraliçenin intikamı alınmıştı. Bu hâlde on birinci Alfonso'nun veled-i meşrû'û olan Pierre makâm-ı hükümete oturmuşsa da Eleanora hakkındaki muâmelesinden dolayı halk meyânında "Zâlim Pierre" diye unvân alarak Henry ise bir veled-i gayr-i meşrû' olmakla beraber halkı kendi akıl ve hikmetine ve hilm ve merhametine müteveccih olduğunu görünce ref'i livâ-yı kıyâm ve tугyân eyleyerek birçok muhârebelerde kazandığı galebe üzerine âkibet zâlim Pierre'e Montiel Muhârebesinde galebe ile rakîbini i'dâm ve vâlidesininin sârını ahz eyledikten sonra kral olmuştur.

Bu zât hakîkaten âkil ve hekîm ve mütavâzi' ve rahîm bir kral olup hükümât-ı muncâvere ile müehheren ettiği muhârebelerin kâffesinde nâil-i zafer olmuştur.

(Donuva) 1392 senesinde bi-t-tevellüd 1470 senesine kadar yetmiş sekiz sene yaşamış ve müddet-i 'ömrünü dâima en şanlı muhârebelerde serdârlıkla geçirmiş olan Lungevil kontu John Donuva dahi bir veled-i gayr-i meşrû'dur. Babası Orliens dukası Louis olup vâlidesi ise Angidim nâm kibâr famılayaya mensup Marie isminde bir madamvazeldir ki Louis tarafından igfâl olduğundan dolayı her ne kadar nassın lisânına düşmüş ise de oğlu Donuva Fransa'yı bütün düşmanlarına karşı galip gösterecek muzafferiyâta nâil olduktan sonra vâlidelerin en şanlısı Marie addolunmuştur.

Vâk'â ne kadar olsa bir veled-i gayr-i meşrû' olduğu için babasının ismiyle "John Durleşan" diye tesmiye olunamaz idiyse de Donuva kendi zâtına mahsûs olmak üzere "Lungevil ve Donuva" diye bir kontluk hânedânı teşkîl ederek

nihâyetsiz hidemât-ı askeriyesine mükâfat bunu Fransa kralına dahi tasdîk ettirmiş ve fazla olarak “meşrû” prens ve kayd-ı hayat şartıyla baş mâbeynci” unvânını almıştır.

Lâkin Donuva her hâlde üzerinde pederinin nâmı dahi bulunmak için imzasını “Orleşan piçi” diye vaz’ eyler ve en ziyade bu unvân ile iftihâr ederdi.

(Birinci Ferdinand) bu zât Napoli kralı Alfonso veled-i gayr-i meşrû’u olup 1424 senesinde tevellüd ve 1494 senesinde vefât etmiştir. Bunun dahi hukuk-ı irsiyesi tanınmak istenilmiş ise de kuvve-i cebriye

[326]

ile rakiplerine galebe ederek kürsi-i kraliye oturmuştur. Lâkin müehheren gâyet hırçın ve zâlim çıkmakla teba’sı kaç defalar isyan ederek Ferdinand ise öyle isyandan ihtilâlden yüz çevirir adam olmamakla âsileri de terbiyeden âciz kalmamıştır.

(Don Juan Deteriş) bu isim iki meşhûr veled-i gayr-i meşrû’un isimleri olup ikisi dahi sahâyif-i tevârihiye nâmalarını kaydettirecek muhârebât ile iştihâr etmişlerdir.

Birincisi meşhur imparator Charles Şarlken’in veled-i gayr-i meşrû’dur ki Charles Şarlken vefat edip de yerine vâris-i meşrû’u ikinci Filip hükümdâr olduğu zaman Don Juan’ı papaz ederek bir manastıra nasb eylemek istemişti.

Don Juan “Eğer taç ve taht için benden havfin varsa emîn ol! Ben papaz olacak adam değilim. Kalbimde serdâr olacak metânet ve besâlet hissediyorum.” diye biraderi gayr-i meşrû’ünü te’mîn eyleyerek filvâki’ birçok muhârabât-ı meşhûre de şân kazanmıştır. Hatta Avrupa’nın birkaç devleti asker ve donanmalarını cem’ ederek müttefikân Devlet-i Âliye üzerine yürüdükleri ve Lepanto muhârebe-i bahriyesini kazandıkları zaman işbu Don Juan bütün hükümdarlar tarafından serdârlıkla irsâl olunmuştu. Tarih-i velâdeti 1545 ve tarih-i vefâtı 1578 sene-i milâdiyesidir.

İkinci Don Juan de Teriş ise İspanya kralı dördüncü Felipe’nin bir tiyatrocunun kız ile olan muâşakasının mahsûlü olup 1629 senesinde tevellüd ve 1679 senesinde vefat etmiştir. Bu dahi bir meşhur general çıkmış ise de hüsn-i ahlâkça birinci Don Juan derecesine varmamıştır.

Dalembert [D'Alembert] bundan mukaddem bir fıkra-i tarihiyemizde tercüme-i hâlini yazmış olduğumuz gayr-i meşrû' Dalembert [d'Alembert]'in dahi bir veled-i gayr-i meşrû' olduğu tarih sırasınca burada der-hatır edilebilir. Zira tarih-i velâdeti 1712 senesidir.

Delil [Delille] evlâd-ı gayr-i meşrû'a meyânında yalnız papa ve kral ve imparator ve serdar ve hekim görülmekle kalmamıştır. Bir de meşhûr bir şair görülmüştür ki o dahi Delille'dir.

Delille 1737 senesinde tevellüd ve 1813 senesinde vefat etmiştir. Fransa'da Kale Ramzun kasabasında avukatlık eden bir zâtın gizli muâşakasının semeresidir ki genç yaşında edebiyata olan behresini cihâna tasdîk ettirerek Fransa mekâtib-i âliyesinde edebiyat mu'allimi ve vefatından sonra âsâr-ı mevcûdesi o fârik on altı cilt teşkîl etmiştir.

[327]

-5-

60.1.4 Şimdi Avrupa'da Evlâd-ı Gayr-i Meşrû'a

Bu 'asr-ı cedîd de Avrupa'ca evlâd-ı gayr-i meşrû'aya a'sâr-ı sâireden ziyade haksızlık nazarıyla bakılmakta ise de Avrupa ahâlisini şerâit-i izdivâc ziyâdesiyle bî-zâr ederek müstefreşeler istihdâmı âdeti gittikçe artmakta bulunduğundan bu âdetin terakkisi evlâd-ı gayr-i meşrû'anın da miktarını çoğaltmaktadır.

Evlâd-ı gayr-i meşrû'anın böyle tekessür etmesi bunların ıslâh-ı hâlleri için dahi hükümetleri mecbur etmiştir. Zira piçhâneler Avrupa'da henüz mevcut değilken sokaklara atılan evlâd-ı gayr-i meşrû'a kiliseler vesâir bazı emâkin-i hayriye taraflarından alınarak büyütülmekte idiye de beş altı yaşlarına geldikleri zaman bunlar kendi hâllerine terk olunduklarından serseriyane ma'îşetleri seyyiesiyle aglebi cürm-i cinâyet tarîkine sülûk ederek birtakımı dahi kendi nefislerine bile hayırları olmayacak hâl-i sefâlette kalırlardı.

Bu misüllü bî-yuvayelerin ta'allüm-i terbiyeleri için sûret-i mahsûsada dârüşşafakalar te'sisisinden sonra ise evlâd-ı gayr-i meşrû'a evvelki serserilikten kurtarılmıştır. Bunların miktarına gelince: Mösyö Şapatyak hesabına göre Fransa'da

‘umûm velâdetin bir sülûsü piçhânelere bırakılmakta olduğundan bu gidişle ahâlinin bir sülûs miktarı az bir zaman içinde evlâd-ı gayr-i meşrû'adan addolunacak demektir.

Fransa’da mâ’dâ sâir hükümetlerde dahi piçhâneler te’sîs edilmiştir. Peder ve vâlidelerinin irtikâb eyledikleri hatadan kendilerince hiçbir mes’ûliyet olmayan o masûm yavrucakları bazı gaddar vâlidelerin yaptıkları gibi ıskât veyahut idam etmekten ve bâhusus canları bağışlandıktan sonra dahi bir hâl-i sefâlet-i ebediyeye terk eylemekten ise muntazam bir mektepte îâşe ve ta’lîm ve terbiye ile cem’iyet-i beşeriyeye ve kendi nefislerine nâfi’ bir âdem etmek cihetindeki muhassenât-ı ‘azîme kâbil-i inkâr değildir.

Ahmet Midhat

61 MEVÂDD-I FENNİYYE

61.1 TARİH-İ TABÎÎ

61.1.1 Fenn-i Nebâtât

“Bereket-i Arziyeden Bir Nümûne”

Cenabıhak gerek hayvanatın gerek nebâtâtın nev’iyetleri için “tenâsül”

[328]

hükümünü kanun-ı tabî’atı ahkâmına öyle bir sûrette idhâl etmiş ki bu kanunun sâir kâffe-i ahkâmı gibi bu hükmü dahi akıllara hayret vermekte bulunmuştur.

Her nev’ hayvan ve nebâtâtın tenâsüllerine dikkat edilecek olsa bunlardan her ferdin hâsıl eylediği yavrular âbâ ve ümmehâtının miktarlarından pek çok ziyâdedir. O kadar çoktur ki efrâd-ı hâsılada hiç zâyiat olmayacak olsa yalnız bir tohumun mahsûlü pek az zamanda milyonlara bâliğ olabilir.

Her hükmü bir akl-ı küllün mahsûlü olan kanun-ı tabî’atta tenâsül-i husûsinin böyle bir emr-i ‘acîbenin tâbi’ kılınmasına başlıca sebep efrâd-ı hâsılanın zâyiatıdır.

Hayvan da olsun nebât da olsun evvelâ tohumların birçoğu külliyyen zâyi' olarak hiçbir eser-i tenemmüv göstermezler. Birçokları dahi ilk tenemmüvlerini ta'kîben cenîn-i sâkîta âsâ mahvolurlar. Bundan mâ'dâ hükm-i tabî'at bazı hayvanatı diğer bazılarına ve hele birçok hayvanatı nebâtât üzerine musallat kılmıştır ki bunlardan bazılarının diğer bazılarına me'kûl olmaları en büyük zâyiâtta addolunur. İşte bu zâyiâtın kâffesine galebe ederek nev'iyetin ibkâsı için dâima tenâsülde ziyâde bereket olmak kanun-ı tabî'atın cümle-i ahkâm-ı âkilânesinden olmuştur.

Eğer şu fikra-i muhtasaramıza “Bereket-i Arziye” yerine “Bereketi Tenâsül” cümlesini serlevha ittihâz olsaydık tenâsüldeki bereketin nasıl muhayyirü'l-'ukûl olduğunu göstermek için ezcümle nev'iyet-i beşeriyeyi ibkâyâ medâr olan tohum nutfenin bir defa da hâsıl olan miktarını yüzlerce rahimlere taksîm etseler ol miktar çocuğa tohum olmaya kifâyet edeceği gibi 'acâib ve garâibi de îrâda lüzûm görürdük. Fakat bu fıkra meramımız yalnız bereket-i arziyeyi göstermektir. Ondan maksadımız dahi usûl-i zirâ'at bihakkın ıslâh edilecek olsa topraktan ne kadar servet hâsıl olabileceği hakkında kâri'lerimize bir fikir vermektir.

Bereket-i arziyenin derecesini kâri'lerimizin nazarında büyütme için “horozibiği” ve “lahana” denilen sebze gibi birtakımlarının yalnız bir tek tohumdan milyonlarca tohum verebileceklerini arz etmeyeceğiz. Bunlar her ne kadar celb-i inzâr-ı hayret edebilirlerse de bu dikkatten bu hayretten maddeten öyle büyük bir fâide hâsıl olamaz. Biz bereket-i arziyeden istifâde aramak cihetini de nazar-ı dikkatten uzak tutmayanları bi'l-ahire maddeten dahi müsteîd edebilecek

[329]

bir tecrübe-i arz edeceğiz.

Herkes az çok işitmişlerdir ki erbâb-ı zirâ'at kendi aralarında “Bir ektim on sekiz aldım” yollu sözler söylerler. Vâk'â bizim İstanbul civârında bir ekip on alanlar bile nâdir bulunursa da bazı yerlerde bire kırk elli alanlar bile bulunur. İşte bereket-i arziyenin bu cihetince kâri'lerimize bir fikr-i mahsûs vermek emelimizdir.

Arzın bereketi yalnız kendi mevâdd-ı turâbiyesinde değildir. Kuvve-i enbâtiye bir toprağın içinde olan mevâdd-ı nebâtiye ve hayvaniyeden gelir. Sebep budur ki tarlalara yaprak çürüğü ve gübre atarlar. Lakin bereket-i arziyeden istifâde

için usûl-i zirâ'atin yalnız bu cihetinden istifâde etmekle kalınmaz. Tohumu serpmek bile bereket-i arziyeden istifâde husûsunda 'azîm bir te'sir gösterir.

Fransa'da "V.A.R" cem'iyet-i zirâ'iyesi tarlaya atılan tohumları ne kadar derin gömmek lazım geleceğini tecrübe etmiş. Bu tecrübe zirâ'at kitaplarına kaydolunmuş. Tecrübe şu vechle icrâ edilmiş ki:

On iki tane saksı almışlar. Her biri içine mutavassıt derecede terbiye görmüş toprak koymuşlar. Her saksı için dahi en güzel tohumlardan yüz ellişer tane tohum hazırlamışlardır. Birinci saksının tohumlarını tam altı pus derinliğe gömerek ikinci saksını tohumlarını beş buçuk pus ve üçüncü saksının tohumlarını beş ve dördüncü saksının dört buçuk ve beşinci saksının dört ve altıncı saksının üç buçuk ve yedincinin üç ve sekizincinin iki buçuk ve dokuzuncunun iki ve onuncunun bir buçuk ve on birincinin bir ve on ikinci saksının tohumlarını da yarım pus 'umka kadar gömmüşler.

Bu saksıları güneşe arz ederek evvelâ her birine zer' olunan yüz ellişer tohumdan kaçar tanesi yeşerdiğine dikkat etmişler. Saymışlar ki birinci saksıda yalnız beş tohum yeşillenip ikincide on dört üçüncüde yirmi dördüncüde kırk ve beşincide yetmiş iki altıncıda doksan üç yedincide yüz yirmi beş sekizincide yüz otuz dokuzuncu saksıda yüz kırk sekiz onuncuda yüz kırk iki on birincide yüz otuz yedi ve on ikincide altmış dört tohum yeşillenmiş.

Tecrübenin mütemmimi olmak üzere dahi diğer bir saksıya yalnız toprağın üzerine serpilmiş yüz elli tohumdan yirmi tanesinin yeşillendiği görülmüş.

Bundan sonra dahi iki saksıda yeşillenen tohumlardan kaçar tane başak hâsıl

[330]

olduğunu saymışlar. Görmüşler ki birincide elli üç ikincide yüz kırk ve üçüncüde yüz yetmiş üç ve dördüncüde dört yüz ve beşincide yedi yüz yirmi ve altıncı saksıda dokuz yüz doksan iki ve yedinci saksıda bin dört yüz on yedi ve sekizincide bin beş yüz altmış ve dokuzuncu saksıda bin beş yüz doksan beş ve onuncu saksıda bin altı yüz on ve on birinci saksıda bin dört yüz altmış bir ve on ikinci saksıda beş yüz yirmi dokuz 'adet başak vardır.

Yeryüzünde yeşillenen yirmi tohum dahi yüz yedi başak vermiş.

İmdi şu miktarları yek nazarda kâri'lerimize göstermek için bir vech-i âti bir cetvel yapalım:

	Derinlik	Yeşillenen tohum	Başak
Pus	6	5	53
	-5	14	140
	5	20	173
	-4	40	400
	4	72	720
	-3	93	992
	3	125	1417
	-2	130	1560
	2	148	1595
	-1	142	1610
	1	137	1460
	-64	529	
	Yeryüzünde	20	107

Bu cetveli biraz tedkik edelim:

Tohumların yalnız yeşillenmeleri emrinde en muvaffik olan 'umk iki pusmuş. Zira iki pus da yüz elli tohumun yüz kırk sekizi yeşillenip yalnız iki tanesi çürümüş iki pusdan daha derin gömülen tohumlar daha az yeşillendikleri gibi odan daha az derine gömülenler dahi kezâlik az yeşillenmişler.

Kaç bin tohumun kaç başak vermiş olmasına dikkat edilince görülüyor ki yeşillenen tohumların hemen kâffesi on başaktan ya az veya biraz daha ziyâde vermişler. Bu noktayı dahi kat'iiyen ta'yîn için üşenmeyerek başakların miktarlarını tohumların miktarlarına taksîm ederse şöyle buluruz:

Birinci saksıda bire on ve $5/3$ ikincide bire tam on ve üçüncü saksıda bire sekiz ve $13/20$ dördüncü saksıda bire tam on beşinci saksıda kezâlik bire tam on ve altıncı saksıda bire on $62/900$ ve yedinci saksıda bire on bir ve $41/145$ ve sekizinci

saksıda bire tam on iki ve dokuzuncu saksıda bire on ve 115/145 ve onuncu saksıda bire on ve 48/143 ve on birinci saksıda bire on ve 91/127 ve on

[331]

ikinci saksıda bire sekiz ve 17/64 başak vardır. Yeryüzünde kalan tohumlar da ise bir yeşillenmiş tohumda beş ve 7/20 başak olmuştur.

Evvence ettiğimiz dikkatte tohumların yeşillenmesi için en muvâfik ‘umk yalnız iki pus olduğunu görmüş idik tohumun yeşillenmesinden kat’ı nazar olunurda her yeşillenen tohumların ne kadar başak verdiklerine dikkatle en muvâfik olan ‘umk aranırda o da sekizinci saksıdaki iki buçuk pus ‘umk olduğu görünüyor.

İmdi en muvâfik tohum atmak iki buçuk ile iki pusun mâbeyni olan iki ve bir rub’ pus olduğu görülür ki bunun için bir hesab-ı mutavassıt yapılırsa iki saksıya bu derinlikte üç yüz tohum atıldıkta iki yüz yetmiş sekiz tanesi yeşillenerek bunlardan dahi üç bin yüz elli beş başak hâsıl olacağı ve bu hesapça her yeşillenen tohumun bire on bir ve bir sülüs başak vermiş olacağı anlaşılır.

Buraya kadar isti’mâl eylediğimiz “bire on” ve “bire on iki” ta’bîrlerini bizim çiftçilerin bu yoldaki ta’bîrlerine kıyas etmemelidir. Onların ta’bîri ne kadar tohum atar ise ne kadar mahsûl alacaklarını veya aldıklarını mübîn olup burada ise atılan tohumların yeşillenmeleri hesaba katılmamıştır. Bir de tohumlarda ta’dâd olunan şeyler taneler olup mahsûllerde ise başaklar ta’dâd olunur. Hesabı bizim çiftçilerin hesapları gibi yürütmek lâzım gelirse evvelâ bir başağın hesab-ı mutavassıt üzere kırk taneyi hâvi olduğunu hesap etmeli de nispetleri dahi ona göre bulmalıdır.

Eğer bir başak kırk tane hesap edilirse birinci saksıya en derin gömülen ve binâenaleyh en azı yeşillenen yüz elli tohumun hâsıl eyledikleri elli üç başaktan 2120 tane alınır ki yüz elli tohumun nispet edilecek olursa yine bire on dört düşer bizim erbâb-ı zirâ’at şu en fena mahsûle dahi râzı olurlar ya!.....

Bir de yukarı ki muvâzenemizde en güzel zer’î göz önüne getirelim: Bir pus ve bir çeyrek pus ‘umka ekilen üç yüz tohumdan hesab-ı mutavassıt ile 278 tanesi 3155 başak vereceğini bulmuştuk. Bu miktar-ı başak 126300 tane buğdayı hâvi olur. Bu mukaddâdı üç yüz adet tohumlarımız üzerine taksîm edersek beher-i tohum dört

yüz on yedi adet buğday isabet eder. Bir çiftçi bu neticeye vâsıl olsa diyebilir ki “Bir kile ekim dört yüz on yedi kile

[332]

mahsûl aldım”

Arzın tabi’at-ı civânmerdânesine göre bu miktarı çok mu görüyorsunuz? Irak taraflarında pek âdi bir usul-i zirâ’atle bire seksen kadar alındığı hâlde bu miktar çok görülemez. Bereket-i arziye için hesap eylediğimiz bu semâhatte inanılmayacak hiçbir şey yoktur. Ya tarlalar fena terbiye edilir. Ya tohumlar bizim attığımız gibi el ile serpilerek bazıları bir iki karış derine gömüldükleri hâlde bazıları toprağın üzerinde kalarak kuşlara kısmet olmak veyahut yeşillenmeksizin çürümek sûretiyle mahvolur da onun için bire on ya on beş ve en nihâyet bire yirmi otuz derecesinde mahsûl alınmakla kalınır.

Bereket-i arziyedeki semâhat o kadar mükemmeldir ki insan kendi tarlası için ne kadar fedâkârlık göze aldırırsa arz-ı civânmerd kendi sâhibinden aşağı kalmamak için o nispette lafzını artırır. Fransa’da Valencia Eyaletinde Mösyö Dured isminde bir çiftçi şühûd-i lâzime muvâcehesinde hem de birkaç sene müddet tarlasına ekeceği tohumları iki âdeme çeyreği açtırıp iki çocuğa dahi tohum attırarak çizgileri el ile örtmek yani lüzûmu derecesinde ‘umka tohum ekmek sûretiyle zer’ eylemiş. Bu ‘ameliyyatın güç ve masraflı olduğu beyânıyla ‘ameliyyat-ı vâkıâyı temâşa eden şahitler gülüşmüşlerse de hesabın neticesinde hayran kalmışlar. Zira Mösyö Dured kırk altı “ar” yerden otuz dokuz hektolitreye mahsûl aldığı hâlde komşuları yirmi altıdan ziyâde alamamışlar. Hâlbuki Mösyö bu miktar arâziye yalnız otuz altı litre tohum atıp komşuları ise lâakal iki hektolitreye tohum atarlarmış. İki tohumun miktarı arasındaki fark ise amele yevmiyesini baligan mâ belig tesviye ederek bu hâlde mahsûl miktarlarının arasındaki fark ki on üç hektolitredir Mösyö Dured’in kendi kârı kalmış.

Arzın şu bereket-i âli-cenâbânesinden dolayı hâlık-ı arz olan Cenabıhakk’a sûret-i mahsûsada minnettar kalarak elimizde bulunan ve kuvve-i enbâtiyece bütün cihâna gıpta-fermâ olan toprakların kadrini ona göre bilelim. Kesemizi zengin mülkümüzü ma’mûr ve devletimizi muktedir etmeyi en büyük hamiyet muktezâsı

biliyorsak sapanların sapına sarılarak çalışalım. Selâmet ve refâhımızın esbâb-ı mütemmîme-i maddiyesi budur.

Hangi sermayeyi kiraya fâize verecek olsak ve ne kadar insafsız bulunsak sermayemiz senede yüzde yirmi beş getirmez.

[333]

Sermayemizi toprağın yedd-i semâhatine tevdi' edelim. İşte hesaplar ispat ediyor ki bire dört yüz on yedi nispetinde verebilirmiş. Bu hesabın onda dokuzunu mübalağaya hamledeyim ki biz de yalnız bire on yedi verir diyelim. Onun da bire on nispeti masrafa giderde bize sağlam olarak bire bir kalırsa sermayemizin yüzde yüz nemâsını almış oluruz. Fe-teemmül!

Ahmet Midhat

62 HÛŞE ÇİNÎ

62.1 AMERİKA'DA BİR KEŞF-İ CEDÎD

Coğrafîyûn nezdinde bir cedîde addolunan ve bundan dört asır mukaddem keşfedilmiş bulunan Amerika kıt'a-i cismiyesinin vahşiler makarrı bir mahal olduğu ve Avrupa'dan vukû' bulan muhâceret sâyesinde kıt'a-i mezkûrenin az zaman zarfında şahrâh-ı temeddün ve terakkîde Avrupa'yı bile pek ziyâde geride bıraktığı ma'lûmdur.

Muahheren edilen tedkîkât ve tahkîkât-ı kıt'a-i mezkûrenin temeddünden mahrûmiyeti ve vahşiler makarrı bulunmasından başka hiçbir meziyeti hâiz bulunmaması hakkındaki i'tikâdı bi'l-küllîye tahvîl ile Avrupa kıt'asının âsâr-ı umrân ve ma'mûriyetten henüz behredâr olmadığı bir zamanda Amerika'da bir medeniyet-i 'atikanın mevcut bulunduğu ve Avrupa ahâlisinin bir hâl-i bedeviyet ve

vahşet içinde kaldıkları tarihlerde dahi yerlilerinin bi'n-nisbe mütemeddin olduklarını birtakım âsâr-ı 'atika ile meydân-ı sübûta îsâl eylemiştir.

Kıt'a-i mezkûrede cümle-i âsâr-ı temeddünden olarak ahiren gâyet cesîm berr Herm'in keşfolunduğunu Amerika gazetelerinden naklen Avrupa gazeteleri ihbâr ediyorlar. İşbu Herm Meksika'da vâki' Sonura kıt'ası civârında ve Mağdala'nın takrîben dört İstanbul mili cenûb-ı şarkîsinde vâki' bir ormanda bulunup kâ'idesi dört bin üç yüz elli kademdir ki ehrâm-ı Mısıriyenin en meşhûr ve cesîmi olan "Şeub" nâm nâm-ı Hermden daha cesîmdir.

İşbu heykel-i mühibin kâ'idesinden zirvesine kadar araba çıkabilecek derecede ve yıllankâvi bir sûrette etrafını dolaşır bir şose mevcut olup hârici duvarları ise gâyet mahirâne yontulmuş olan granit taşından ma'mûl olduğu gibi yolun inhitârları bir dikkat-i fevkalâde ile ta'yîn kılınmıştır.

Hermen biraz şark cihetinde irtifâ'ca heykel-i mezkûr derecesinde bir küçük dağ mevcut olup bu dağ her cihetten kayaları oyularak ve birer mağara hâline konularak âdeta iskân edilir bir dereceye getirilmiştir.

[334]

Bu sûretle vücûda getirilen meskenler üçten beş kadme kadar dolu hâvi ve miktarı ise birkaç yüz derecesindedir. Şu kadar var ki bu mağaralar öyle oldum olasıya oyulmuş kayalar derûni olmayıp san'atkârâne bir sûretle yontulmuşlardır. İşbu hücrelerin irtifâ'ı mutavassıtı sekiz kadem derecesindedir. Kapıları tavanlarının ortası hizasından açılmış ve yalnız pencereden mahrûm bulunmuştur. Duvarları heyr ve galif denilen hutût ve işârât-ı kadîme ve insan eli ve ayağı gibi resimlerle mu'tenâ bir sûrete nakş ve tezyîn ve derûnlarında ötede beride kalmış taştan ma'mûl birtakım evâni dahi bulunmuştur.

Vâk'â şimdiki hâlde işbu âsâr-ı mu'azamanın hangi âsrın ve hangi milletin yadigâr-ı âsâr-ı medeniyesinden olduğunu doğruca keşfetmek mümkün olamamakta ise de el-hâletü hâzihi Sonur kıt'asının cenûb tarafından mümtekin bulunan Maya kabilesinin ecdâdı olup Hindistan'dan geçmiş olan bir kabile-i kadîmenin âsârından

olmak üzere hüküm olunmaktadır. Çünkü bu kabilenin kendilerine mahsûs yazıları olduğu gibi hesap ve hey'et gibi fûnûnda dahi behreleri varmış.

Mehmed Cevdet

*

62.2 TAÛTE'L-BAHİR RASADHÂNE

İtalya'da vâki' Nice şehrinde tab' olunan Le Pelit Nice nâm gazetenin verdiği ma'lûmâta nazaran bu defa şehr-i mezkûrde tahte'l-bahir bir rasadhâne inşâsına mübâşeret olunmuştur. İşbu inşâât hakkında mühendisin-i meşhûreden Mösyo Touselli tafsîlât-ı âtiyeyi i'tâ eylemektedir.

Tahte'l-bahir yapılmakta olan işbu rasadhâne on metre irtifâ'ından ve üç metre kuturun üstüvânü'ş-şekil ve çelikten ma'mûl bir cisim olup derûnunda elli beş metre mik'abında hava-i nesimîyi isti'âb edecektir ki denizaltına incek olanları bu hava-i nesimî saatlerce idâre eyleyebilecektir.

Bundan mâ'dâ derûnuna deniz sularını bi-t-tahlîl müvellidü'l-humuza istihsâl etmek için bir de makine konulacak ise de alet-i mezkûre saatte üç defa denizin dibine inip çıkabileceğinden bu sûretle istihsâl edilecek olan sun'î havaya pek de ihtiyaç kalmayacaktır.

İşbu üstüvânenin derûnu ki dâireyi münkasım olup birisi yani aletin üst tarafı rasad-ı âlet ve edevâtına mahsûs³⁷ dahi bir rasadhâne müdürüyle bir³⁸

[335]

mühendis ve bir de tarih-i tabî' 'ulemâsından bir muâvine mevdû'dur.

Üstüvânenin ikinci tarafı yani kısım-ı süflisi ufak bir salon olmak üzere ayrılıp mensûcât-ı harîriyye ile gâyet muntazam ve zarîf bir sûrette tefriş kılınacaktır.

³⁷ Bu bölüm silik çıkmıştır.

³⁸ Bu bölüm silik çıkmıştır.

İşbu salonda bir âdem boyu yüksekliğinde mahalle aydınlık almak için birbirine yakın olarak yirmi santimetre kutrunda o fârik pencereler açılacağı gibi salonun altında yani üstüvânenin dibinde altmış santimetre kutrunda bir pencere daha yapılacaktır ki bu pencereden denizin dibinde mevcut olup henüz meçhul bulunan ‘acâib-i nebâtât vesâire görülecektir. Bundan mâ’dâ bir bu’-d-ı mu’inden elektrik aletleriyle kuur-ı deryâ dahi tenvîr edilecektir.

62.3 BAHR-İ MUHÎT-İ KU’URUNU ZİYARET

Amerika sefâininden birisinin ahiren bahr-i muhît-i Atlasinin ku’uruna doğru bir vizite vermiş ve bu vizite bahriyûn için pek çok menâfi’î mûceb olmuş bulunduğu ahiren aldığımız gazetelerde okunmuştur.

Ku’ur-ı deryâya edilecek ziyaretten mezkûr geminin gark olduğunu mu anladınız? Bir geminin gark olmasından bahriyûn için muzırrattan başka bir şey hâsıl olamayacağını iddiâyaya mı hazırlandınız?

Bu iddiâlarınızı bast-ı temhîdde o kadar ‘acûl olmayınız. Çünkü sonra mahcup olursunuz. Serlevhamızdaki ziyaretten maksat Amerika gemisinin hey’et-i ‘umûmiyesiyle Bahr-i Muhît-i Atlası’nın dibine kadar inmesi değildir. Belki şimdiye kadar bazı cihetlerinin ‘umku tamamıyla ma’lûm olamayan bahr-i mezkûrun derinliğini tahkîk için icrâ-yı ‘ameliyyât ile bilvâsıta ziyaret demektir şöyle ki:

Geçen kanun-ı evvel ibtidâlarında Bermut Adalarıyla Bahama beyninde bahr-i muhît-i Atlasinin kuur’unu ölçmek için Black nâm vapuruyla hareket etmiş olan kaptan Bruson bu defa New York şehrine ‘avdet eylemiştir.

Şimdiye kadar bahr-i mezkûrda en ziyâde bulunan ‘umk 3962 bir üss yani 6339 metre olduğu hâlde bu defa kaptan muama-ileyhin icrâ-yı ‘ameliyyât eylediği mahallerde bulunduğu derinlik 4561 bir üss yani 7300 metre olduğu ve bu ameliyyât ‘ameliyyât-ı cesîmeden ma’dûd bulunduğu gibi kaptan Bruson için dahi tezyîd-i şöhrete medâr olmuştur. Zira muma-ileyh bundan mukaddem Gaskonya Körfezini ölçerek en derin mahalini beş bin metre bulmuşmuş.

[336]

63 MEVÂDD-I EDEBİYYE**63.1 NAĞME**

Mest olur her kim ki seyreyler şarâbî rengini.

Raks eder her kim ki dinler dil-firîb âhengini.

Turre-i sevdâ-penâhın dillerin kullabıdır.

Çeşm-i rûhânî-nigâhın canların cezzâbıdır.

Mevc-i âvâzın ki pür-çûş eyler eflâkileri

Dalgalandırmaz mı dîdârın gören hâkîleri?

Ey melâik! Hâke nâzil olsanız eflâkten

Bir daha ayrılmanız kabil değildir hâkten.

Kim safâ bulmaz bu dil-keş name-i mestâneden?

Hangi cân ayrılmak ister böyle bir cânâneden?

Nağmen i'lâ etti Rabbânîlerin eflâkini

Söylenen kimdir dehânından ezel esrârını?

Lerze versen çok mudur ecsâma ey gûyâ-yı râz!

Tâ-ebed ervaha sâzındır medâr-ı ihtizâz!

Âteş-i aşkınla hâkister kesilen âşiyân!
Ten nedir? Âmâde-i pervazdır ankâ-yı cân!

Olmasın mı âlem-i âliye elhânın delîl?
Oldu vahy-âver zebânın gıpta-bahş-ı cibriîl!

Sûretin gördükte ey can-perver-i kudsî-safir!
Sandım olmuştur hayât-ı câvidân sûret-pezir!

Kâinâta hâne-bîrun ol da et bir iltifât,
Şekl-i insâniye girmiş rûh görsün kâinât!

Söyle ey hikmet-nevâ! Bir rûh-perver şi'rimi,
Bir nidâ-yı hâtifi zan eylesinler şi'rimi!

Çok mudur tab'ım gibi olduysa âlî sözlerim?
Az mı süzmüştür kitâb-ı kâinâtı gözlerim?

Rûh-ı Nâcî renginin bir âşık-ı yek-rengidir.
Aşk birleştirdi âhengin onun âhengidir.

Bence kesret yok, güzel bir dâr-ı vahdettir cihân,
Âşıkım, çeşmimde bir senden ibârettir cihân!

Sen benimsin, şimdi olmuştur bütün âlem benim,

Hüsn ü aşkın farkı yok, sen bensin artık ben senim!

Mu'allim Nâcî

*

63.2 İBNÜ'L-FÂRİZ

زدنی بفرطالحب فيك تحيرا
وارحم حشا بلطسى هواك تسعرا

واذا سألتك ان اراك حقيقةً
فسمح ولا تجعل جوابى لن ترى

[337]

يا قلب انت وعدتتى فى جهم
صبراً فحاذران تضيق تضجرا

ان الغرام هو الحياة فمت به
صبأ فحتك ان تموت و تعذرا

قل للذين تقدموا قبلى ومن
بعدى ومن اضحى لاشجانى يرى
عنى خذواوبى اقتنواولى اسمعوا
وتحدثوا بصبابتى بين الورى

ولقد خلوت مع الحبيبت و بيننا
سرادق من النسيم اذا سرى

واباح طرفى نظرة املتها
فغدوت معروفاً وكنت منكرا

فدهشت بين جماله و جلاله

وغدا لسان الحال عنى مخبرا

فادر لحاظك فى محاسن وجهه

تلقى جميع الحسن فيه مصورا

لوان كل السن يكمل صورة

ورآه صار مهلاً ومكبرا

Tercüme

Şiddet-i muhabbet beni sana hayran etmiştir. Henüz dil-teşne-i muhabbet ve hayretim. İsterim ki muhabbetim, hayretim gittikçe müştedd-i müzdâd olsun.

Gönlümün hâline ‘atf-ı lihâza-i merhamet eyle. Aşkın onu dâimü’l-iştigâl ateşler içinde bırakmıştır.

Matlab-ı a’lâ-yı dil temâşâ-yı cemâl mukaddesindir. Görünmez misin?

İstid’â-yı tecelliden bir lahza hâli kaldığım yoktur. Seni dil-hâhım üzere görmek şevkindeyim.

Âşk-nevaz ol. Tenezzül göster. Lütfet. Görün! “Len-terânî” deme!

*

Gönül! Giriftâr-ı ‘aşk-ı fütân olduğun zaman her hâlde mülâzım sabr-ı sebât olacağını vaat etmemiş miydin? El-hazer! Bu ibtilâdan şikâyet ettiğini görmeyeyim!

Aşk hayat-ı câvidânidir. Şehid-i ‘aşk ol. Senin için şeref-i şân bu yolda fedâyı can edip gitmektir.

Benden evvel gelip geçen, benden sonra gelecek olan, zamanımda bulunan muâşir uşşâka söyleyin. Gelsinler, hakikat-ı ‘aşkı benden öğrensinler. Tarîk-i ‘aşkı bana iktifâ etsinler. Beni dinlesinler. Halk ile söyleyecekleri sözler sırf benim ahvâl-i âşıkânemden ibâret olsun. Âvaze-i ‘aşkı âfâki tutsun!

*

Dil-dâr ile hem huluvvet-i üns oldum. Aramızda nesîm-i sihriden ark-i eltaf bir sırr-ı ruhânî vardı.

[338]

Hasret dîdesi olduğum nigâhı – ki beni kem nâm bir âşıkken ma'rûf-i cihân eden onun in'itâfıdır. – nigâhımla hem aguş olunca cemâl ve celâl-i arasında mütahayyir ve medhuş kaldım. Bu istigrâkı ancak lisân-ı hâl bir dereceye kadar ta'rîf edebilirdi.

*

Sevdiğimin yüzüne bir bak! Kâinâta ne kadar letâfet, ne kadar melâhat varsa cümlesini onda müctemi' ve mütecelli görürsün.

Bütün güzellikler bir yere gelip de bir mahbûb-ı mükemmel teşkîl eylese o dahi cananı mı görünce bî-ihyâr tahlîl ve tekbîre ibtidâr eder!....

*

63.3 MÜESSİR-İ PERDEPUŞ-İ KİBRİYÂ, ÂSÂR-I HAYRETTE

“A'lâ-yı maârif nedir?” su'âline bir ârifin vereceği cevabı şu iki kelime teşkîl eder. “Marifetullah!”

“Müntehâ-yı ma'rifetullah nedir!” su'aline de şu bir kelime cevab-ı kâfi addolunur: “Hayret!”

Her bir kelimesi bir ma'rif-i hakk olan hikmet-name-i kâinâtı mütâla'a eden müdakkiklerden en ileri gidenler dahi nihâyet-i i'tirâf mâ 'rif-nâk ile izhâr-ı hayret eylemişlerdir.

Hakâyık-ı mükevvenâtı bilmekle imkân bulamayan insanın hakikat-i mükevvinini bilmesi nasıl mümkün olsun?

Kendi mahiyetini layıkıyla bilemeyen ‘akl-ı mahdûd ta’yîn-i hududundan nâ-çâr kat’ı ümîd eylediği kâinâtı idâre eden hekîm hurd-i bahşi hakkıyla bilmekten nasıl âciz kalmasın?

İzdiyâd-ı ma’rifet izdiyad-ı hayreti müstelzim oluyor. Tedkîk-i âsâr, nazarlarda müessirin muhît-i ‘avâlim olan ‘azametini artırdıkça artırıyor. En ziyade hayret en âli nazar bir ârif-i istilâ eyliyor. Ma’rifet-i hayret kesiliyor. Ârif hayran kalıyor.

Bu hayret-i hüdâ cûyândaki ruhâni halâvet dâire-i ta’rife sığmaktan münezzehtir. Hayret ma’rifete, halâvet hayrete göre olur.

A’zam-ı hüdâ şinâsân olan resûl-i yegâne-i Kureyşi, rabbinden kendindeki “Tahayyür-i fî zâtullah”ın tezyîdini istiyor.

İbnü’l-Fârîz – ki eser-i nebeviye iktifâda sâbıkuna yetişmiş ‘urefâ-yı ümmetin efâdilindedir – tâlib-i izdiyad-ı hayret olsa garip midir?

*

Her türlü âsâr-ı garîbeyi âsâr-ı şarkiyeye tercîh ile dirâyet fûruşluğa özenir bir hayli şık beylerimiz bulunduğu ma’lûmdur. Bunlar garb âsâr-ı edibesini dahi ‘ale’l-ıtlak şark âsâr-ı edibesine tercîh ederler. Bir Arap’ın, bir Acemin, bir Türk’ün semere-i fikri olan bir eser-i edibi Avrupa

[339]

üdebâsından birinin eserine müreccih veya muâdil olmak bunlarca dâire-i ihtimâlin hâricindedir.

Meselâ Victor Hugo’nun söylediği iki beyti tanzîr edecek veya ondan daha rengin söz söyleyecek bir şairimiz bulunmasını tasavvûr etseler bile bulunacağını tasdîk edemezler.

Acınacak hâllerdendir ki beylerimizin bu fikirleri şark ve garbın âsâr-ı edibesini tetebbu’ ve mukâyeseden husûle gelmiş bir temyiz-i sahîha müstenid

değil, “Bizde hiçbir şey ilerlememiştir” iddiâsında bulunanlarımıza tufulâne etbâ’dan neş’et eylemiş bir hükm-i taklîdiden ibârettir.

Geçenlerde bunlardan birisiyle görüştük. Edebiyattan bahis açıldı. Âsâr-ı garbiyeden tercüme ettiğimiz parçaları pek ziyâde beğenmekte olduğunu söyledikten sonra “Bizde de böyle âli şeyler yazar edipler yetişse!” yollu bir arzuyu vatanperverâne izhâr eyledi.

Bu arzusuna iştirak ile beraber elimizdeki İslam âsâr-ı kalemîyesi nazar-ı dikkatten geçirilecek olsa içinde hayli âli sözler bulunabileceğini, bunları görüp anlayanlarımız garbiyûn âsârını mütâla’a ile de iştigâl eyledikleri hâlde fikirlerine bir kat daha vüs’at ve kuvvet gelmek tabî olduğunu beyân ettiğimiz sırada tercüme olunan parçalarını en ziyade takdîr etmekte olduğu “Prudhomme”un şu fıkrasını kendisine arz eyledik:

“İnsanların hakikatini anlayamadıkları Hüdâ hakkında söyledikleri sözleri işittikçe Cenabıhakk’ı bilişimizin derecesini düşünüyorum. Bakıyorum, hep bir nokta-i ma’rifette duruyoruz. Hiç ilerlemiyoruz.”

Beyefendi Fransız şairinin bu sözünü de pek beğendi. Bir de şuna bakınız” diye fikra-i âtiyeyi gösterdik:

“İlâhi! Ne büyüksün! Senin hakkındaki tavsifatımız nihayet bulur. Ömrümüz âher oluyor. Hâlbuki henüz ol evsâfında bulunuyoruz. Hiç ilerleyemedik.”

Bir meâlde olan iki fıkranın birini beğenip diğerini beğenmemek bir şeye cihet-i ta’yîn etmeden hem güzeldir hem çirkindir demek gibi pek açık bir tenâkuz olacağı için beyimizin bu fikrayı da tahsîn eylediğine hükmediyorsunuz ya!

Evet! Bunu da beğendi. Fakat kâili kim olduğunu sordu. “Şark üdebâsından biridir” dedik. İnanmak istemedi.

“Zannetmem. Ha! Olabilir. Bunlardan birisi bir Avrupa edibinin fikrinden iktibâs ile böyle bir şey yazabilir. Buna

[340]

diyeceğim yok” tarzında beyân-ı mütâla’adan sonra mütefekkirâne sükût etti.

O “Bu da bir Fransız şairinin sözü olmalıdır. Produm[Prudhomme]’un dediğine pek benziyor. Bir Fransız’ın değilse yine mutlaka Avrupa üdebâsından

birinindir. Öyle ya! Böyle parlak sözleri ancak Avrupalılar söyleyebilirler. Bizde bunları elimizden geldiği kadar onlardan kaparız. Sonra hürdefürüşluğa çıkarız,” gibi mülâhazlarda buluna dursun biz önümüzdeki kâğıtlardan birini daha alarak âsâr-ı şarkiyeden olmak üzere şu parçayı da beyefendiye irâe eyledik:

“Herhangi tarafa kulak veriyorsam hayrete delâlet eder bir su’al avâzı işitiyorum. Herkes haddince hayret-zededir. Bana tarîk-i ‘aşkta dûçâr-ı hayret olmamış bir âdem gösterebilir misin?”

Öteki fıkralardan daha şâ’irane olduğu için değil, meâlce onlarla hemen düş-â-düş geldiği için benzemez bunu da beğenmeye mecbur olduysa da âsâr-ı şarkiyeden olduğunu tasdîkte tereddüd gösterdi.

Onun üzerine bizde tahammül tükenir gibi oldu da kendisine dedik ki:

“Şark âsârından olduğunu inkâr edemeyeceğiniz şu beyitlerle âşinalığınız var mıdır? :

از هر طرف که کوش کردم
آواز سؤال حیرت آمد

يك دل بنما كه درده او
بر چهره نه حال حیرت آمد

Biraz bozularak “hayır” cevabını verdi. Âsâr-ı garibemiz mercihi beyefendinin henüz hâfız divânı okumamış olduğu anlaşıldı.

Yine dedi ki:

“Şu beyti olsun tanımaz mısınız? :

مجلس تمام كشف وبأخر رسيد عمر
ما همچنان درال وصف تومانده ايم

Beytimizin daha Gülistan’da görmemiş olduğu meydana çıktı. Çünkü bu su’alimize sade bir sükût ile mukâbele eyledi. Zavallı bu defa ziyâde bozuldu.

Böyle bir beyefendinin gösterdiğimiz fıkralardan hangisi beyt-i Sadi’nin, hangisi Hâfız’ın beyitlerinin tercümesi olduğunu fark edememesi müsteb’id

olmadığından bunları ta'yîn eyledikten sonra Prodom [Prudhomme]'un fikra-i ma'rûzası Sadi'nin beytinden alma gibi bir şey olduğunu da söylemeye cesaret ettik.

Beyefendi birden bire Prodom [Prudhomme]'un o fikrası Sadi'nin beytinden alma olduğunu neden

[341]

ma'lûm efendim! Ne bilirsiniz! Belki bil'akis Sa'di ondan iktibâs etmiştir!" demesin mi?

Bize hayret geldi! Zira beyin Sadi'yi bilmediği gibi âsârını beğenmekte olduğu Prodom [Prudhomme]'da hiç tanımadığını anladık. Gülerek dedik ki:

"Ne söylüyorsunuz Mösyö Jön Türk! Sadi altı yüz bu kadar senelik bir adamdır. Prodom [Prudhomme] ise muâsırlarımızdandır, muâsırlarımızdan! Anlamıyor musunuz? Altı asır evvel gelmiş geçmiş olan Sadi 'asr-ı hâzırın Prodom [Prudhomme]'dan nasıl iktibâs etmiş olabilir? Deli misiniz? Keşke ve hem ettiğiniz gibi mütekaddimînin müteahhirinden iktibâs-ı ma'rifet etmesi mümkün olsa da dünyanın bizden sonra hâsıl edeceği terakkiyâtta hemen şimdi iktibâs ve istifâdeye başlasak! Ne a'lâ şey!.."

"İnsan bilmediği şeyi de biliyor zannedecek hilkatte bir mahlûktur. Bir şeyi evvelâ kendi bilip bilmediğini anlamıyor da onu herkese bildirmeye sonra kalkışmalıdır. Ne Sadi'yi, ne de Prodom [Prudhomme]'u bilmeyen bir adam bunlardan hangisinin hangisinden iktibâs etmiş olduğunu nasıl bilecek? Ne şarkî, ne de garbî anlamayan bir bey âsâr-ı şarkiyeye ve garbiyeden hangisinin râcih olduğuna ne ile hükmedecek?

Anlaşıyor ki mesela Hâfız'ın bir sözünü tercüme edip de Alfred de Musse'ye istinâd ederek size göstersek tahsîn-i havan olacaksınız! Voltaire'nin bir eserini İbn-i Sina'nın olmak üzere arz eylesek beğenmeyeceksiniz

Tercîh temyîz ister. Bir âdemin bilmediği bir şeyi yine bilmediği diğer bir şeye tercihinin ne hükmü olabilir?"

"Siz esere bakmıyorsunuz, name bakıyorsunuz. Bu hâlde size söz beğendirmek pek kolay olur. Üdebâ-yı şarkiyûnun hemen kâffe-i âsârı şeref-i

takdîrinizi kazanacağında şüphe etmeyiniz. Çünkü bunları size karşı Avrupa üdebâsına istinâd edivermek güç bir şey değil midir.”

İzahâtımız bu dereceyi bulunca yanımızda bir iki de müstemi’ mütebessim bulunduğu cihetle gâyet sıkılmış olan genç beyefendi artık durmayarak meclise veda eyledi.

Bu beytin şimdi İstanbul’da emsâli pek az bulunacağı fikir ve bizâ’ca kendisine benzer gençlere tesâdüf edememeye başlamış olmamızla istidlâl etmekte ve bu nedrinden pek memnun olmaktayız.

*

Tûr-i Sina’da mahbûb-ı hakîkiden “Erni” diye istid’â-yı rü’yet eden Hazret-i Kelimullah’a

[342]

“Len Terâni” cevabının ismâ’ından sonra vâki’ olan ve Kur’an’ımızın birkaç sûresinde pek şa’şa’alî sûretlerle ta’rîf buyrulan tecelli-i İlâhi kelimi bir zaman medhûş ve hâmuş eylediği hâlde şu’arâ-yı şarka hayli parlak sözler söyletmiştir.

Hersekli Arif Hikmet Beyefendi’nin:

Bir tecelli ile kim zir-i nikâb turradan

Cilve-i hüsnün kelimullahı mebhût eylesin

beytiyle Ali Tevfik Paşazâde Celâl Beyefendi’nin:

Zevk-i dil onu innallahın fevkindedir

Böyle bir mecnûn-ı ‘aşka len terâni neylesin

beyti bu yolda söylenen ebyâtın en güzellerinden addolunur.

Geçenlerde Tercümân-ı Hakikat'le neşrolunup Sühenverân zaman tarafından söylenilen birçok nazireler ve bir Tahmis ile kadri a'lâ edilen “Gark-ı Nûr” gazel-i Mes'ûdânesindeki:

Şevk-i rü'yetten nasıl berk-i cihân olmaz kelim

Sine pür ateş, nazargâhında Sina gark-ı nûr

beyti de onlardan sayılabilir.

چورس بطور همت ارنی مكو و بكنر

كه نيرد اين تمنابجواب لن ترانی³⁹

beyti- ki şu'arâ-yı 'acemden Raziyuddin'e isnâd olunur – son derecede bir himmet-i âliye tavsiye etmektedir.

İbn-i Fârız'ın şu beyiti de pek âşıkânedir:

ولوان مابى بالجبال وکان طور

سینا بها قبل التجلی لدکت⁴⁰

*

Bir çehrede bütün güzelliklerin ictimâ' ve tecellisi tasavvûru az söylenmiş bir şey değildir. Ezcümle Kemâl Beyefendi'nin Vatan Tiyatrosu'nda ma'şûku İslâm Bey hakkında Zekiye'ye söylediği “Sanki ömrümde gördüğüm işittiğim okuduğum düşündüğüm ne kadar güzel şey varsa hepsi bir yere toplanmış da bir insan çehresi olmuş karşıma

[343]

gelmişti. Sözü herkesin ezberinde olan âsârındandır.

³⁹ Tur-ı Sinâ-yı himmete çıktığın zaman kelim gibi “ernâ” deme, geç! Zira edeceğin bu temenni alacağın “len terânî” cevabına değmez.

⁴⁰ Bendeki heyecan ‘aşk Tur-i Sinâ’da olaydı. Vukû’ u tecelliden evvel yerinden oynar, parçalanır, dağılırdı.

Vahdet-i vücûd fikir ârifânesini izhârda Muhyiddin-i Arabî ile hem-zeban olan Şemseddîn Magribi dahi meâli şöyle nazım etmiştir.

چون نظر بر رخ ذیبا تومی اندازم

حسن مجموع جهان در نظرم می آید 41

Yedinci asrı hicri ricâlinden ve ekâbir-i ehl-i tasavvuftan bulunan Hazreti Şeyh Ömer İbnü'l-Fâriz ümm-i dünyanın büyüttüğü evlâdın en azizlerinden ve derr yetim, Nebi Kerîm Efendimizi bir zaman emzirmiş olan Cenâb-ı Halîme'nin mensûbe olduğu beni Sa'd kabîlesi mensûblarındandır.

Sözüşlü iş'âr-ı belîğânesine erbâb-ı dili vecde getirecek bir âhının latîf vermiş olan 'uşşâk Arabın mümtazlarındandı. Te'siri ifâdece bizde müşârün-ileyh bir nazîr aranacak olursa Fuzûlî hatırlara gelebilir.

Mu'allim Nâcî

64 FIKRA-İ TARİHİYYE

64.1 GÖNÜL BÜYÜKLÜĞÜ

İnsanı Her Meslekte Büyük Eder

Birçok lisânlarda “gönül” ile “yürek” arasında hükmen bir fark gösterecek ta'bîr-i mahûs yoktur. Gönüle de yürek derler, yüreğe de! Lisânımız “yürek” lafzından sonra bir de “gönül” lafzına mâlik olduğu için hakîkten mes'ûd ve bahtiyâr olmalıyız.

Lisânımızın henüz bir kâmûs-ı mahsûsu bulunmadığı ve elfâz-ı Osmanîyemizin iştikâkatı ta'yîn kılınmadığı cihetle “gönül” lafzının asıl ma'nâyı ma'nevisini kat'iyen ta'yînden âciziz. Ancak “yürek” denildiği zaman her hayvanın sol sadrındaki sanavberîü'ş-şekil et parçası anlaşıldığı hâlde “gönül” denildiği zaman yine aynıyla bu ma'nâ anlaşılır. “gönül” lafzının hükmüne insandan başka hiçbir

⁴¹ Senin güzel yüzüne atf-ı nazar ettikçe dünyada ne kadar güzellik varsa toplanır da gözümün önüne gelir.

hayvan iştirâk etmez. Hele bu lafzından mutlaka insan yüreği dahi anlaşılmalı o lahm-ı pâreden daha ‘ulvi bir şey anlaşılır. Hissiyât-ı mukaddese-i kalbiyenin mecma’î gibi bir ma’nâyâ delâlet etmek üzere “gönül” deniliyor.

Bir âdemin yüreği büyük olursa bu lahm-ı pârenin cesâmet-i hacminden insanda bir te’sir fiziolojiki idâne bilir. Zira yürek

[344]

büyücek olursa cevelân-ı dem üzerinde elbette daha başka türlü bir te’siri olabilir. Ancak “gönül büyüklüğü” denilirse bundan bir cesâmet-i hacmiye anlaşılabilir. Bu ta’bîr psikolojiye ait bir ta’bîr olup havâss-ı ruhâniyece bir büyüklüğe delâlet eder. Ve öyle etmelidir.

“Bir büyük âdem” denilirse bu ta’bîrden o âdemin iki üç metre irtifâ’ında beş altı yüz kıyye sıkletinde bir guvl-i sâni olması mı anlaşılır? Ne kadar büyük âdemler vardır ki vücutça sâirlerinden pek küçük kalır.

Büyüklük insanın merâtib-i âliyeye varmasında dahi görülemez. Nâil olduğu rütbe ve haysiyetin kendi ulüvv-i cenabıyla hiç münâsebeti olmayan ne kadar âdem istersiniz? Bunların büyüklüğü yalnız ünvanlarında kalıp kendilerinde ise hakikat-i hâlde küçüklükten başka bir şey görülemez.

Birtakımları ilim ve irfânın büyüklük esbâbından olduklarını hükmederler. Hâlbuki insan şeytandan daha âlim olmasın. Öyle denâeti ile dûçâr-ı la’net olmuştur. Ne kadar âlimler vardır ki denâet-i tab’larına nazaran insanın cevher-i ilim ve irfânı bunlardan âdeta kıskanacağı gelir.

Zenginlik dahi böyle değil midir? Ne kadar hazinelere mâlik âdemler vardır ki kendisinin sadakasına muhtaç imişcesine bir cinnet-i hâl ile i’lân-ı denâet eyler.

Ma’hazâ merâtib-i âliyeyi ilim ve irfânı servet ü sâ mânâ büyüklüğe mugâyir ve muhâlif addetmek hiç becâ değildir. Yalnız büyüklüğün mahzâ bunlardan ibâret olacağını ve bunlara her kim nâil olursa büyük sayılacağını hüküm etmemelidir. Büyüklük bir hâsse-i ruhâniyedir ki insanın kalbinde o hâsse bulunursa rütbe ve câhe ilim ve irfâna servet ü sâ mânâ nâil olmadığı zaman dahi insan büyük olur. Hangi

meslekte bulunsa büyüklüğünü gösterebilir. Hatta mesleği mesâlik-i müstahseneden olmadığı hâlde insan büyüklüğünü ilan edebilir.

Büyüklük öyle bir sıfattır ki onun insanın kendi nefesine hüküm etmesi ve bâhûsus bu hükmü ile mutmainn olması bile büyüklük şânından addolunmaz. Nâssın inzâr-ı bî- tarafane ve müstakilânesi hangi âdemde büyüklük varsa onu hüküm edebilir. Kendini büyük tanıyan kâmil bir büyük olmadığı hâlde halkın büyük tanıdığı âdem - hatta bazı tasavvûrları olsa bile - yine büyüktür.

Şu mütâlaâtı zihnimizden imrâr eden şey Mösyö Dubois'in "Corinthlerin Müsâmerâtı" nâm

[345]

eseridir. Bu kitaptan aldığımız bir parçayı bundan mukaddem "Yunan Kadîm-i Meşâhîr-i Nisvân-ı Hevâperestâni" serlevhasıyla kâri'lerimize arz etmiştik. Eser-i mezkûr-ı tekrar nazar-ı mütâla'adan geçirdiğimiz sırada yine o meşâhîr-i hevâperestândan bir kadının büyüklüğe dâir ahvâlini görünce nazar-ı dikkatimiz tekrar açıldı.

Amma mezbûrenin tercüme-i hâlini ilk mütâla'a ettiğimiz için ahvâl-i fevkalâdesi nazar-ı hayretimizi celb etmiş zannetmeyiniz. Şimdiye kadar birçok yerlerde ismini görmüş ve fikarâtını okumuş ve ihtimâl ki bazı âsârımızda tahrîr ve der-miyân dahi eylemiş isek de bu defa meseleyi sûret-i telakkimiz defât-ı sâireye benzemedi. Hevâperestlik gibi en şenî' bir mesleğin bile gönüldeki büyüklüğü izâle edememesi ve o büyüklüğün hevâperestlik yolunda dahi sâhibini bütün muâsırlarına ve hatta iki bin sene sonra gelen bizim gibi bir muharrir âcize dahi büyük diye tanıtmayı fevkalhad nazar-ı hayretimize çarptı. Binâenaleyh keyfiyeti kâri'lerimizin dahi nazar-ı mütâla'alarına arz etmek hevesine düştük.

*

Milâd-ı İsa'dan 420 sene kadar evvel Sicilya'da Hepiskaren isminde bir kasabada bir kız vücûda getiriniz. Atina'dan Alsibiyad ile sâir bir iki serdâr

mai'yyetinde olarak Sicilya'ya bir ordu sevk olunduğu zaman bu kızcağız henüz yedi yaşında bulunsun.

O zamanın muhârebeleri ma'lûm ya? Mağlupların yalnız mallarını değil evlâdını hatta kendi vücutlarını da igtinâm ederlerdi.

Binâenaleyh Atinalılar bu yedi yaşındaki kızı dahi alsınlar esiren memleketlerine götürsünler. Ba'de onu bir bedel mukâbilinde Corinthlere satsınlar.

Bu "Corinth" ne olduğu ma'lûm ya? değil ise muhtasaran haber verelim:

Corinth Yunanistan'ın en meşhûrlarından birisiydi. Mora Şibh Ceziresini karaya rabt eden berzah üzerinde vâki' olup üzüm mahsûlâtıyla bazı mahsûlât-ı ma'deniyesi ve bâhusûs terekkiyât-ı sanâ'iyesi ile pek büyük bir servet ve ma'mûriyyet peydâ eylemişti. Hele kızlarının hüsn-i anı meşhûr kâffe-i memâlik-i Yunan olup şehrin ahlâk-ı 'umûmiyesi ise bu kızların kalây-ı cemâlini istedikleri gibi bazâr-ı revâca koymalarına mâni' olmadığından Yunanistan'ın her tarafında peydâ olan zengin hevâîler oraya giderler paralarını verirlerdi.

Sicilya'dan getirtmiş olduğumuz kızın nasıl bir şehre satıldığını gördünüz ya? Tasavvur

[346]

ediniz ki bu kız Corinth'inin esbâb-ı iştihârından birisi olan nisvân-ı hevâperestâni meyânına idhâl edilmek için mübâya'a edilmiş olsun. Hele kızın hüsnü câzibesi zekası zarâfeti bir derecede olsun ki cihân kendisinin hayrânı âşîğ-ı müştâkı olsun.

İşte bu sûrette tasavvur eylediğiniz kız eşhâsın sahîha-i tarihiyeden bir kadın olur ki ismi dahi "Lais" diye meşhûr olunur.

Evet! Lais eşhâs-ı muhayyile-i Yunaniyeden olmayıp Yunan'ı kadîmin eşhâs-ı meşhûre-i tarihiyesindedir. Yunan'ı kadîmin meşâhîr-i nisvânı hakkında bundan evvel bazı izâhât verdiğimiz sırada bunların süste zarâfette velhâsıl bir erkeğin celb-i nazar-ı rağbetini te'mîn edecek husûsâta ne kadar parlak olduklarını da bir nebzecek hikâye eylemiştik. Burada tafsîlât-ı mezkûreyi tekrara hâcet kalmaksızın yalnız şu kadorcık bir şey diyelim ki Yunanistan meşâhîr-i nisvân meyânında hiçbirisi Lais derecesine varmamıştır. Lais hüsn-i cemâl-i ma'bûdesi Zühre'ye sâni addolunduğu

hâlde bütün Yunanistan meşâhîr-i nisvânına fâik ve cümlesinin kraliçesi addolunmuştur.

*

Mösyö Dubois Lais'in Corinth şehrindeki hânesini öyle bir sûrette ta'rîf ve tavsîf eder ki şimdiki Yunan sarayı kraliyesi değil â olur olmaz kraliçelerin sarayları debdebesi süsü dahi Lais derecesine varamaz.

Bu ta'rîfâtta Dubois'in biraz mübâlagası olabilirse de kizbi olamaz. Zira kuyûd-ı tarihiyeden dahi istidlâl olunduğuna göre Yunanistan'ın her tarafında ne kadar serdâr filozuf hükümdar şair san'atkâr varsa Lais'in sarayı bunların cümlesine mecma' 'umûmi olmak hükmünü almış ve hatta Mösyö Dubois dahi o mecma'da sabak eden bazı kış müsâmerâtı" nâm eserini yazmıştır.

Lais kendi ve vefret-i cemâliyle zekâ ve fetânetinin kibâr-ı Yunan meyânında ne kadar mazhar-ı rağbet olacağını daha evvelden pek a'lâ takdîr ederek metâ'i visâlini bir adama satacak olduğu hâlde imkânın son derecesine kadar pahalı satmak cihetini iltizâm etmiştir. Binâenaleyh Corinth'e gitmek her zenginin kârı değildir." Darb-ı meseli mahzâ Lais yüzünden meydan almıştır ki bundan maksat dahi "Lais'e vâsıl olmak her zenginin kârı değildir" ma'nâsı olacağına şüphe yoktur.

Lais'in birkaç yüz kibârı birden bir ziyafette cem' eylediği olurmuş. Bu kadar masrafı

[347]

bir alüfte kızın kendi kendisinden tesviye etmesi kâbil olur mu, demek oluyor ki zikrolunan ziyafetler hangi zengin ve büyük âdemin nâmına veriliyor ise masârifi dahi onun tarafından ve bi't-tabî' birkaç kat ziyâde olarak tesviye olunuyor.

Meşâhîr-i hükemâdan birkaçı Lais'e âşık olmuşlar. Lais'in kendi i'tirâfına göre o dahi hekîm Aristippus'den gâyet hazz etmiş. Hatta Aristippus aşkında sabit olmadığı hâlde dahi Lais ona olan dostluğuna hâlel vermeyip dâima medh-i

senâsında bulunurmuş. Ancak Aristippus'dan mahzûziyeti yalnız dostane bir şey olup yoksa Lais bir aşk-ı ciddi ile ahir-i 'ömrüne kadar kimseye âşık olmamış.

Muâşaka husûsunda Lais'i onun aşkına tâbi' olup bu hâlini ise hiçbir aşkıdan saklamazmış, dermiş ki: Ben bir kimseye âşık olacak olsam canı cihânı onun için fedâ ederim." ondan para almak nerede kalır?"

Lais'in bu sözü ne kadar ciddi ne kadar doğru olduğu âkibet hâlinde görülüp anlaşılmıştır.

Buraya kadar verdiğimiz izâhâtta Lais'in âdeta en parlak bir alüfte olmasından başka bir meziyyeti görülmedi. Öyle değil mi? Gönlündeki büyüklüğe ve binâenaleyh şu meslek-i şeni'de bulunduğu hâlde dahi halka teslîm ettirdiği uluvv-i cenâbına dâir bir eseri görülmedi, değil mi?

İşte hikâyemizin o cihetini dahi fıkra-i âtiyede göreceğiz:

*

Lais kendi cemâl ü zarafetine âşık olanlardan imkânın son derecelerine kadar çok paralar ister ve alırsa da kazandığı paraya asla mağlup ve mahkûm olmazmış. Bir büyük hazine cem'ini emel edinse bütün Yunanistan'ın hazinelerini kendi yedd-i hıfzında cem'e muktedir olacağı der-kâr iken bilakis Lais en büyük zenginlerde müterâkim ve müddehar olan hazâini eyadi-i nâsa geçirmeyi kendisine bir vazife edinmiş.

Sayeste-i himâye bir filozof var! Onun hâmisî Lais olurmuş.

Nasıl ki dünyada hiçbir kimseye ve hatta İskender-i Kebir'e bile boyun eğmeyen ve minnetdâr olmayan meşhûr Diogenes'i dahi kendisine minnetdâr etmiş. Lais'in büyüklüğü için yalnız bu delil kâfi olamaz mı ki Diogenes gibi dilenciligi irtikâb etmeyip de bir kimsenin minneti altına girmeyi

kabul edemeyen mezheb-i külli sahibi bir filozofun ‘azamet-i lâkaydânesini kırmaksızın kendisine elbise ve mesken tedârîği gibi atiyelerini hem kabul ettirip hem de mukâbeleten can fedâsına hâzır olduğu derecesinde bir de va’d-i minnetdarâne almıştır. İnâyet ve ihsân etmek varlıktan gelir. Fakat o inâyet ve ihsânı başa kakmayacak ve insanı minnet altına almayacak sûret-i âli-cenâbânede etmek mahzâ gönüldeki büyüklükten neş’et eyler.

Nerede erbâb-ı isti’dâd bulunup da mücerred hâmisizlikten ve parasızlıktan dolayı âsâr-ı isti’dâdını ortaya koyamıyorsa imdâdlarına Lais yetiştirilmiş.

Corinth içinde bir âciz ve fakir hastalansın da Lais onun imdadına koşmasın olur mu? Bu bâbda beyân-ı istigrâb edenlere dermiş ki: “Ya ben ikinci vatanımın vatandaşlarına şu kadcılık olsun muâvenet etmeyecek olduktan sonra böyle dünyanın her tarafından gelen âşıkların kahırlarını neden çekeyim? Sâkin olduğum memlekete şu kadcılık bir hizmetim olsun ki bende ettiğim haşarlıklardan dolayı bir cihet-i ma’zeret arayarak müteselli olabileyim!

Corinth şehrinin âsâr-ı nefise-i mi’mâriyesini Yunanistan’ın her tarafına fâik ederek “Corinth usûl-i mi’mâriyesi” diye hâlâ fenn-i mi’mâriye fasl-ı mahsûs teşkiline Lais’in teşvikâtı da pek büyük yardım eylemiş. Zira şehri tezyîn edecek âsâr-ı ‘umûmiyenin birtakımı da Lais’in yüzünden vücûda gelmiş ve Corinth ahâlisinden belki de ziyâde olduğu tahmin kılınan bunca heykellerin miktarını çoğaltmaya Lais dahi sebep olmuştur.

Lais hiçbir kimseyi taht-ı minnetine almak istemediği hâlde Corinth ahâlisi bu kadına o kadar minnetdâr olmuşlar ki memleketleri böyle bir kadına nâil olduğundan dolayı ‘alenen iftihâr ederlermiş. Hatta bir kimsenin pek bî-çâre kaldığını haber alacak olsalar ona duâ makâmında olarak “Allah Lais’i o bî-çârenin imdâdına yetiştirsin” derlermiş.

Fakat bu duâyâ ne hâcet? Zaten Lais’in her tarafta bulunan adamları o bî-çârenin haberini Corinth ahâlisinden evvel Lais’e îsâl eyledikleri cihetle onun için duâ edildiği zaman ihtimâl ki bî-çârenin derdine derman çoktan yetiştirilmiş olurmuş.

Lais’den evvel ve sonra gelen hevâi-i nisvân meyânında âtîfet husûsunda bir büyüklük nümûnesi göstermiş olanlar bulunsaydı

[349]

Corinth ahâlisi Lais'e o kadar ehemmiyet vererek vücûduyla resmen bile iftihâr etmezlerdi. Ancak ondan evvel böyle bir kadın görülmediği gibi sonra dahi görülmemiş olduğundan Lais vefâtından sonra bile Corinth'in ma-bihi'l-iftiharı olmuştur.

Corinth ahâlisi ile Lais arasında şöyle bir fıkra hikâye olunur.

Lais'in eski ahbâbından Meliet isminde birisi Megara Kasabasında hem fakr-ı zarûrete ve hem de hastalıkla dūcâr olduğunu Lais haber alarak hiç kimseye bildirmeksizin birden bire Corinth'ten gaybûbet eder. On beş gün müddet zarfında eski dostunun imdâdına yetişerek yine Corinth'e 'avdet eyledikte Corinth ahâlisi o kadar memnun olurlar ki binlerce âdemden mürekkebe bir cem'iyet ile hâmiyeleri olan Lais'i karşılamaya giderek hatta taht-ı revânından katırları çıkarıp kendileri omuz verirler.

Lais bu muâmeleden pek ziyâde memnûn olarak ikâmetgâhına gelip de taht-ı revândan indiği zaman ahâliye teveccüh ederek derki:

-Dostlarım! Bu bahçeler bu saray ve şu dünya her neye mâlik isem bir gün ölüp de cümlesi Corinth şehrinin malı olacaktır. Bana gösterdiğiniz muhabbet beni ne kadar bahtiyâr eylediğine ma'bûdlarımız şâhittir. Binâenaleyh siz benim akraba ve ta'alûkatımızsınız. Bütün malımı şehir nâmına vasiyet ediyorum. Hakkımdaki teveccühünüzü âdeta azametlendiriyor. Cümlenizi yarın akşam bir ziyafete davet ederim.

Bu söz üzerine bütün ahâli "Müşteri ma'bûdumuz Lais'i hıfzeylesin" diye alkışlarlar.

Vâk'â ertesi akşam vâsi' bahçelere yüz sofralar kurulur. Zengin züğürt kibâr sagâr ahâliden dört yüz misafir gelirler. Lais bunlara fevkâlhâd ikrâm ederek misafirler dahi kendisini ta'zîme aslâ kusûr etmezler.

Ahâli taâm ederken Lais dahi bazı en mu'teber misafirleriyle kendi dâiresinde taâma gittikte Ficheus nâm bir mi'mârın işâreti üzerine bir vech-i âti bir karar verirler, derler ki dört yüz kişiden iki yüzümüz hep taâm ediyor şarap içiyor gibi

sofraları iştigâl edelim. Diğer iki yüz neferimiz ise şurada yakında bulunan harâb Neptun ibadethânesinin enkâzını Lais'in bahçe kapısı önüne taşıyarak derhâl kendisine bir bâb-ı zafer ve şeref bina

[350]

edelim. Üzerine dahi “Hayır sâhibi Lais’e ahâlinin yadigâr-ı minneti” ibâresini yazalım.

Bu karar kulaktan kulağa cümleye tebliğ olunur. Hiçbir muhâlefet eden bulunmaz. Herkes tahsîn ederek kendisine düşen vazîfeyi ifâyâ hazırlanır. Misafirlerden birtakımı türlü türlü nutuklarla eğlence zamanını uzatmakta olsunar diğerleri işe giderler. Gecenin bir vaktinde misafirlerin bakiyesi dahi Lais’e teşekkürât-ı ‘aleniye ve bî-nihâye alkışlar ile vedâ’ ederek giderler ise de öte taraftaki çekiç takırtılarını men’ için bir bölük kadın tertip ederek bunlar düdük ve zil çalarak ve ma’bûde Venüs’ün ilahlarını çağırarak Lais’in bahçesine gelmekle birkaç saat dahi bunların patırtıları ‘ameliyât-ı vâk’ayı setre medâr olur.

Nihâyet sabah olup da Lais Venüs ibâdethânesine gitmek için bahçesine çıktıkta ne baksın? Ahâli-i memleket bir gecede kendi nâmına kendi şânına koca bir eser-i mi’mâri vücûda getirmiş. Bundan dolayı hâsıl olan memnûniyeti Lais’in gözlerinden yaş getirip bu şân ve şeref beni Corinth ahâlisine daha ziyâde minnetdâr eylemiştir” der..

*

Ahir-i ömrüne kadar hiçbir kimseye cidden âşık olmamış bulunan Lais dahi âkibet yakasını pençe-i ‘aşka kaptırdı. Makedonyalı bir adama âşık olarak onun arkası sıra Yanya taraflarına kadar gitmişti. Tesalya kadınları Lais’in vefret-i cemâlini kıskanarak bî-çârenin üzerine hücumla idam eylemişlerdir.

Evvelce dahi demiş olduğumuz vechle Corinth ahâlisi Lais’in vefâtından sonrada tevâzu’ü ile ulüvv ü cenâbıyla fukarâ hakkındaki merhametiyle iftihâr edilir. Muma-ileyhânın nâmına bir madalya darb ederek medh ü senâsını dahi onu üzerine yazdılar.

İşte alüftelik mesleği mesâlik-i ma'lûmenin en şeni'lerinden birisi iken gönlünde bile büyüklüğü olan bir âciz kadın dahi o meslekte bile büyüklüğünü bu sûretle muhâfaza etmiş ve bütün hemşehrilerinin minnetini kazanmıştır.

Lais'in hevâiliğini şâyân-ı taklîd bulmayalım. Yalnız gönlündeki büyüklüğü kemâl-i tahsîn ile şâyân-ı taklîd bularak biz dahi hemşehrilerimizin onun gibi teveccüh ve muhabbetlerini kazanmaya çalışalım!

Ahmet Midhat

65 LETÂ'İF

Bir dilenci kendisine her gün bir onluk

[351]

i'tâ etmekte olan efendinin her nasılsa onluğu vermeden geçtiğini görüp yanındaki dilenciye şöyle demiş.

–Koca hırsız! Cebimden onluğu aşırda da bak nasıl kaçıyor hiç mahcup oluyor mu?

*

Reis-i mahkeme ile karısının başında bir odun parçalamış olan müttehim arasında:

– Zevcenî ne sebebe mebni dövdün? Az kaldı kadıncağızın kafasını kırıyormuşsun!

–Telâş etme reis efendi onun kafası o kadar sert ki bunca zamandır tecrübe ettiğim hâlde koca sopa kırılıyor da kafası kırılmak mümkün olmuyor!

*

İstanbul ayak esnâfının kendilerine mahsûs olan satış nidâlarına vâkîf olmayan bir taşralı sokakta giderken kulağına bir “ses sıs sıs” sadâsı vâsıl olur olmaz hemşehrilerinden biri çağırıyor zannıyla arkasına baktığında bu nidâ sâhibi olan kara mişîn zenbilli birinin sadâ-yı mezkûr nihâyetinde bir de ci! Dediğini işitir, ve ettiği merak üzerine böyle adam çağırır gibi ne sattığını sûal eylediğinde bunun müsteci olduğunu anlayınca gülerek yoluna devam eder.

*

Bir fotoğrafçı ile ahmak bir müşteri arasında:

–Efendim pederimin resmini aldırmaq istiyorum vaktiniz var mı?

–Her vakit emrinizi îfâye hazırım. Peder efendi hazretlerini ne zaman buraya getirirsiniz?

–Pederim vefat etmiştir.

Demek resimlerinin kopyasını aldıracaksınız.

– Hayır Sinyor ne resmi var ne kendisi! Fakat son seyahatinde aldığı pasaportunu getirdim zannedersen orada ta’rîf olunan eşkâl-i resmini almaya kâfidir.

*

Servet ü sâ mânını ifnâ ederek boğazına kadar borca batmış bir kont sabahleyin bir alacaklı gelip de kendisi soracak olursa kimseyi kabul etmeyeceğini söylenmesi her gece uşağına tembih eder ve uşakta aldığı emri harfî harfine icrâ ederek sabahları ne kadar alacaklı gelirse “Kont hazretleri bu gün kimseye görünmüyorlar”

[352]

cevabıyla def' edermiş.

Kontun dâyinlerinden bir İngiliz dört beş sabah sırasıyla gelip uşaktan “Kont hazretleri bu gün görünmüyor” cevabını alınca bir gün uşağa cevaben “Mademki Kont hazretleri görünmez oldular inşallah bende yarın sabah yanıma bir hurdebîn alıp da gelirim” demiştir.

*

Bir otelin üst katını isticâr eylemiş olan bir İngiliz gece yarısı dairesine çıkıp ayağındaki çizmelerle yarım saat kadar gezinir ve odanın alt katında bulunanları her gece bî-zâr edermiş.

Otelin alt katında bulunan müşteriler saygısız İngiliz'in bu ta'cizliğine nihâyet vermek üzere bilittifâk güzel bir çift terlik alıp İngiliz'e takdîm ve naz-gâne bir sûretle münâsebetsizliğini tefhîm etmeye karar verirler.

İngiliz terlikleri fevkalâde bir memnûniyete kabul ederek dostlarına teşekkürle beraber şükür güzârlıkta bir derece daha ileri gitmiş olmak için her gün terlikleri ayağına çekip komşularının dâiresi önünden geçer ve gece odasına ‘avdetle kemâfi’s-sâbık çizmeleri ayağına çekermiş.

*

Birinci defa Paris şehrine gelmiş iki çiftçi nasılsa karınlarını doyurmak üzere bir lokantada taâm ettikten sonra kahvenin vürûduna muntazır oldukları sırada lokanta hizmetkârı sâir müşterilere getirdiği gibi bunlarında önlerine birer küçük tabak derûnunda olarak tavuk yelesinden yapılmış dış hilâli koymuş.

Heriflerden birisi tabak dâhilindeki şeyin ne sûretle ekl olunacağını anlamak üzere alyak alyak etrafa göz gezdirdikten sonra dış hilâllerinin yalnız ağızda emilmek üzere yapılmış bir nev' taâm olduğuna zâhib olarak şapır şupur halleri umup dururken refkinin dış hallerinin çatal bıçak vasıtasıyla parçalayıp ağzına atmak üzere olduğunu görünce “Aman arkadaş etraftakiler seni ayıplıyorlar önümüzdeki taâm ekl

olunacak taâmlardan değil yalnız emilmek üzere tabh olunmuş taâmlardandır” diyerek refikini tekdîr eylemiş.....

[353]

66 MEVÂDD-I FENNİYYE

Yumurta bizi tesmîm eder mi? – Sıhhatte olan bir âdem nasıl tebevül eder? –

Şu iki fikra-i fenniyye mekteb-i tabiye-i mülkiye muntaha sınıf-ı şâkirdânından Robenson Efendi tarafından gönderilmiştir.

Vaktiyle herifin biri altı ayda bir izdivâc etmek hevesine düşüp şu arzusuna muvaffık olmak üzere zevcesinin me’ûl etmediği ve belki de kendisi için hayr-hahlık zannettiği bir tarîk-i esliha mürâca’at edermiş: Her sabah zevcesinden evvel kalkıp ve iki tane yumurta haşlayıp merkûmeye getirerek yedikten sonra biraz daha yatıp uyumasını tavsiye edermiş. Filhakîka şu basit vasıta ile zevcesinin gül dudakları günden güne sararır solar ve âdeta tesmîm olunmuş gibi ağır ağır ahirete doğru göç edermiş.

Herif zaten kadının derdinden yakayı sıyırmış olmakla beşinciye el vurmuş. Bu da ‘ayn-ı sûretle öbür dünyaya doğru yolu tutmak üzereyken biraderi görüşmek maksadıyla gelip hemşiresine:

–Nasıl? Hemşireciğim! Koca geddinde hoşnut musun?

–Ne söylüyorsun? Hoşnut mu olmak? Adeta mütehayyir oluyorum.

– Ah! Bilsen! Beni ne kadar seviyor! Ne kadar kayırıyor! Her sabah iki yumurta haşlayıp yatağında yemek için getiriyor. Bundan iyi koca olur mu!

–Ne her sabah yumurta mı? Hem de yalnız iki yumurta? Ha! Şimdi anladım ki bu herif dört zevcesini de nasıl kaybetmiş. Fakat şimdi sen onu kurduğu tuzağa düşüreceksin. Her sabah getirdiği yumurtaların ikisini de yut. Hiçbir i’tirâz etme, bir de yalandan uyu, kocanın def’ olup gittiğini gördüğün gibi kalk yarım kadeh a’lâ

şarap iç birkaç gün sonra göreceksin ki sararıp solmakta olan gül yanakların reng-i aslisini alacak ve sıhhatinde Zühre gibi açılacaktır.

Kadın kardeşinin sözlerine tamamıyla ittibâ' ederek sıhhatin günden güne 'avdet ettiğini hâin kocası görünce işi anlamak üzere o da saklanıp zevcesinin bulunduğu

[354]

devâyâ vâkıf olduysa da bundan böyle ihtiyâr sükût eylemeyi kâr-ı 'akıl bularak müddet-i medîde beraber 'ömür sürüp gitmişler.

Şu hikâye muvâfık hakikat midir? Yumurthanın insanı tasmîm ettiğine inanalım mı?

İşte bu bâbda biraz tafsîlâta girişelim. Evvela bir yumurtanın neden müteşekkîl olduğunu mütâla'a edelim:

Yumurthanın evvela az çok beyaz bir (kabuğu) var. Kabuğun içerisini tefrîş eden ince bir zar şu zardan neş'et edip yumurtanın sarısına doğru uzanan birtakım (istitâleler) var. (beyazı) ma'lûmdur ki (albümin) ve bazı (süt) emlehasını hâvidir. (sarı) müdevver ve gayr-i şeffâf olup bu dahi bir zar ile muhât ve beyazın ortasında mu'allaktır.

Hâsılı bir de ufak (nedibe) var ki sarının üzerine mütelasık ve yumurta telkîh olduğunda tayrın reşemini teşkîl eder bir eserdir.

Fakat şu akşam muhtelifeden işe yarayan kısımlar beyaz ile sarı olduğu ma'lûmdur. Bunların ikisinde de (albümin) var. (albümin)'in mükemmel bir gıda olduğu müstağni-i ta'rîfidir. Yumurthanın beyazı a'zâyı hazmiyede bulunan 'usârelere serîâ ittihâd ettiği ve sarısı dahi mugaddî olduktan başka ecsâm-ı şahmiyeyi halledip 'usârât-ı hazmiyeye ihtilâtlarını teshîl eder, demek oluyor ki yumurta bir gıda hem iyi bir gıdadır.

Küllî kısmı mugaddî olup eczâyı semîyyeden bir eseri hâvi değildir.

(Dion)'un kavlince "Yumurta sıhate gâyet elverişli mu'ammer ve mugaddîdir" ve (Garimu)'nun dediği gibi "yumurtadan altı yüz nev' yemek yapılır ve hepside lezîz olur. Et'imede lüzûmu ol kadar şediddir ki herhangi açığı - sen yumurtasız yemek pişireceksin - denilse belki san'atını terke kalkışır..."

Bununla beraber yumurta istihzârâtı meyânında eshelü'l-hazm olanı az pişmiş taze yumurta olduğunu unutmamalı.

Ama yumurta mugaddîymiş diye yalnız onun ile istit'âm etmek mugâyir-i sıhhat olduğu yumurta o gavanî zengin çocuklarının hâl-i esef iştimâllerini nazar-ı dikkate alarak anlaşılabilir, ve yukarıda naklettiğim hikâyenin sırf eraciften ibâret olmayıp makrûn-ı hakikat olduğunu herkes bilebilir.

*

Sıhhatte olan bir âdem nasıl tebevül etmeli? Doktor (Moureu Vulka) sûret-i âtiyede

[355]

tafsîl-i keyfiyyet ediyor.

Sahîhü'l-vücûd bir âdem sabahtan akşama kadar ancak dört beş defadan ziyâde tebevül etmemeli. Bundan mâ'dâ dört saat idrârını tutabilmeli.(Hoca muhteremim (Şâkir) Bey'in (Dürus-ı Hayat-ı Beşeriye) nâm eser-i mergûbunda beyânı vechle mesâne 400 gram bevl ile dolmadıkça hiss-i tebevül vâki' olmaz. İşte böyle dolu olduğu hâlde bile 3 – 4 saat idrârı zabt edebilmesi bedeni âfiyette bulunan bir âdem için lâzımedendir.)

Hiss-i tebevül 'anifen zuhûr edip mahfaza-i bevliyenin memlu olduğunu bize haber verdiğinde arzû-i mezkure muvâfakat edersek ne a'lâ! Aksi takdîrde kap dola dola taşacağından tebevül gayr-i irâdi vukû' bulur.

İdrâr arzusu peydâ olunduğu gibi münasip bir mahale gidip def'i hâcet edebilecek kadar müsâ'ade bulmalı ve zaman-ı matlûb elde edildikten sonra hurûc-ı bevl için üç dört saniyeden ziyâde beklememeli.

Tebevül için hiçbir vakit veca'li olmamalı. Burgu şeklinde yahut çatal matal çıkan bevl mecrâ-yı bevlde bir mâni'in vücûdunu müş'irdir.

Sinn ilerledikçe şiddet-i tebevül azalır. Bunu için kaba temsîl için "öncesine işer" denilir.

Bevlin son katreleri çıktıktan sonra çamaşırın ıslanması (tazyîk-i mecrâ-yı bevli) ye dûcâr olanlarda görülür.

67 MÜTENEVVİ'A

Ta'kîb-i âşıkâne ⁴²

Ne tesâdüfl!...

Deminden beri takip ediyorum. Lüksemburg caddesinde rast geldim.

Ya Rabb bu ne dil-firîb melek!

Mini mini ayaklarının ucuna basarak ne güzel refât ediyor! Acaba böyle nereden geliyor?

Ne garip su'al!

Hafî bir mülâkat-ı âşıkânede müfâratat zamanını unutarak hânesine geç kalmış olduğunu anlamak için pekte ince fikirli olmak iktizâ etmez â!

[356]

Ne kadarda sür'atli yürüyor? Zira gece oluyor. Familyâsı da kendisini bekliyor.

Bir siyah paça – daha doğrusu – gaddâr bir nikâb, merhametsiz bir hicap semâvi çehresinin âsâr-ı bedî'a ve dil-rübâsını nazar-ı müddet setrediyor.

Ya hele şunu ve altı şüphelerimi büsbütün tezyîd eyliyor;

Kırmasız, kırıntısız gümüş renginde harîr bir fistân ve aynı kumaştan bir harmanı beden siminini ve yalnız uzunca al bir kurdele ile tezeyyün etmiş olan hafif ve nâzik hasîr şapkası güzel başcağızını örtüyor şu küçücük elleri de kestane rengindeki eldivenlerin içine saklanmış.

⁴² "İllüstrasyon" nâm Musavver gazetesinin 1882 senesi için neşr ettiği salnâmede münderic "Bir akşam" unvânlı ve "Louis Claudion" imzalı bir makâle-i latîfenin tercümesidir.

Elindeki şemsiye mi? Hayır. metariyye mi? Yine hayır, ya nedir? Şöyle bir vesile. Artık şiddetli bir zekâya, kasvetli bir sür'at-i intikâle mâlik olduğum anlaşıldı ya?

İmdi şu nâzenin nereden geldiğini keşfedivermekte zahmet çekmediğim gibi kadınların hangi kısmına mensup olduğunu bilivermekte de asla güçlük görmeyeceğim bedîhidir.

Bu kadın hafif meşreb kadınlardan değildir. Eğer bu güruhtan olmuş olsaydı böyle bir vakitte, böyle bir saatte en şa'sa'alı bir ziynetle velvele-i endâz-ı hayret olur ve mehlikâsını bir nikâbla örtmek şöyle dursun büsbütün enzâr-ı tahsîn ve temâşâyâ arz ederdi.

Fakat yek-nazarda delil ve burhandan müstagni gibi görünen şu mülâhazada pek doğru olamaz. Zira nice iffetli nâmuslu kadınlar vardır ki aşıfteler gibi giyinirler kuşanırlar ve yine bunun gibi pek çok alüfteler olur ki ehl-i 'ırz kadınlarda ekseriyetle görülen sâde ve basit tezyînâtı ihtiyâr ederek nazar-ı dikkat ve rağbetlerini celbeden gençlerden başkasına kendilerini namuslu gibi gösterirler.

Ne müşkil hâl! Şimdi bu kadını hangi kısmından olmak üzere telakki edelim.

Eğer bu aralık bir güzel tesâdüf zuhûr etmemiş olsaydı şüphe ve tereddütlerimi bir türlü defedemeyecektim. Bakınız! Şüphelerimi mahveden tesâdüf nedir:

Mechûlem Lüksemburg bahçesinin tâ yanından geçiyordu. Bahçenin hâlini ta'rîf edemem. Kapısının tâkını tenvîr eden rengârenk gaz fenerleri, duvar ve parmaklıklarını tezyîn eden binlerce kandiller pek can-fezâ idi. Bahçe derûnunda terennümsâz olan 'azîm bir müzika bandosu zümre-i şebânî neşveli bir raksa davet eyliyordu. Bahçenin derûnunda

[357]

zevk, safâ, cümbüşten başka hiçbir şey hüküm sürmüyordu. Giren de memnûn, çıkan da memnûn, herkes mütebessim!

Bu esnada mechûlemi nazar-ı dikkatten dûr tutmuyordum. Ne dersiniz? Pirân-ı nâ-tevânî bile vâlih ü hayran eden şu bahçe hâli kendisinin zerre kadar nazar-ı dikkatini celb etmedi. 'alîmallah dönüp bir kere bakmadı bile!

Lâkayd bir hâlde sür'atli adımlarla önünden yürüdü geçti.

Ah! melegim hâki pâylene mefrûş olan o beyaz taşlar şafak bulutlarıdır. Yemin ederim ki sen meleksin!

İmdi iş anlaşıldı. Hata etmenin ihtimâli yok. Her bir şüphe, her bir tereddüt mahvoldu gitti, demek zevkini icrâ etmek için her önüne gelene yüz veren yüz­süz bir garîzet ile işim yok. Eğer mechûlem bir garîzet olsaydı bahçenin önünden geçerken mutlaka döner yüzüme gülerek bir kere olsun bakar ve nazarları ile: “Gel kavlimi iste de bahçeye girelim!” arzusunu ifhâm ederdi. Bu şöyle dursun dönüp bahçenin içerisine bir nazar-ı ‘atfetmedi bile. Hayır, hayır. Bu kadın aşüfte filân değil dosdoğru nâmuslu bir kadın.

Arkasındaki fistân da öyle hafif meşreb bir kadın fistânı değil âdetâ sâde güzel bir fistân.

Önümde bir kebuter letâfeti, bir gazâle çevikliği ile kaçanın nasıl bir hazine-i saâdet olduğunu anlıyorum.

*

Bu kadına kendimi sevdirmek için kalbimde şiddetli bir arzunun husûlünü hissediyorum. Kendisi genç hem de gayet genç olduğu refâtârının çevikliğinden, vücudunun sıkıca tombulluğundan anlaşılıyor.

Hey gözüm hey! Sen ne kadar sade telebbüs etsen, kendini ne kadar yaşlıca başlıca gibi göstermeye çalışsan beyhûde!

Aftâb-ı şebâbın eşi'a-i nâ-gehânisini benât-ı havayı güzelce tanıyanların çeşmânı dikkatini pek güzel tenvîr eder.

Çocuk elleri gibi ellerinden, ufacık ayaklarından, nihâl-i kâmetinden bir âfet-i deverân olduğu da anlaşılıyor.

Artık gönlümü zabt edemiyorum. Şimdiden sevmeye başladım değil seviyorum. Âşık oldum. Divâne oldum.

Tabî'at bu ya! Her şeyi nihâyete kadar sevk ederim. Öyle pek de korkak olmadığımın nâ-gehân zuhûr eden vukûâtın da hoşlanırım.

[358]

İşte yine kendimi bir girdâba doğru sevk ediyorum. Beni bâdî-i nazarda görenler buz gibi bir adam zannederler. Hayır değilim kalbim barut variline benzer. Ufak bir kıvılcım bir havâ olmasına kâfidir. İşte önümde giden şu ateşpâre yine kalbimi ber-hevâ eyledi.

Bu esnada mechûlem birden bire gözümde kayboldu. San Domenico zukağında bir hâneye girdi. Şüphesiz kendi hânese olmalıdır.

Eyvah! Fırsatı kaybettik. Belki de müebbeden kaybettik. Kapının önünde bir cism-i gayr-i müteharrik gibi donakaldım. Âdeta bir heykel kesildim. Ayaklarım bulunduğum noktada köklendi. Etrafımdan geçenleri bana bakarak gülüyorlar zannediyorum.

Hayır. Rahîm Allah! Bu kadar büyük bir azâba beni lâıyk görmezsin!

Hah! İşte yine çıktı! Âdeta girmesi ile çıkması bir oldu. Acaba orada ne yaptı? Ah şüphe! Yoksa birinci mülâhazamda hata mı ettim? Lüksemburg caddesinde tesadüf ettiğim vakit mi'âd-gahından gelmiyor muydu? Hayır, mutlaka oradan gelmiyordu. Şimdi bu hâneye girmesinden dahi anlaşılıyor ki oradan gelmiyordu. Zira işte onun yanındaki eve girdi. Anlaşıldı. Anlaşıldı. Sevdiğinden gelmiyor henüz kavuşmaya gidiyormuş. İşte girdiği şu ikinci hanede âşığı kendisini sabırsızlıkla bekliyor.

Ben ne oldum? Bir saat evvel. Evet, bir saat evvel hiç kimseyi sevmezdim. Yalnız zevki takip ederdim. Yüreğimde bir hiss-i âşıkâne bulunmaksızın istediğim kadını celb ederdim. İgfâl ederdim. Hâsılı zevkimi, safâmı yapardım. Fakat şimdi seviyorum. Kalbimi yed-i zabtına geçiren bir bî-vefânın arkasından koşuyorum. Delicesine igfâl olundum. Çocukçasına kandım. O âşığının aguşunda bulunsun ve ben burada yalnız kalayım. Ah! muztaribim! Derece-i ıztırabımı ta'rîf edemem! İ'tirâf ederim ki kıskançlık a'sâbımı alevler içinde yakıyor.

Deminden önüm sıra giden halâvet, letâfet, şebâb, bahar, ümîd-i ruh, neşve nereye gitti? Nereye uçtu?

Ah! bî-vefâ kadın! Sen mademki âşkının dâire-i visâlinde bulunuyorsun. Rica ederim, yalvarırım, kalbimi iâde eyle, o zavallı kalbimi sevdiğinin ayakları altında bırakma.

Ne müthiş işkence! Dakikalar dakikaları takip ediyor. Saatler geçiyor. Bir, iki, üç saat. Ah! evet, işte tam üç

[359]

saattir buradayım. Acaba hiç çıkmayacak? Saatte işte... Aman ya Rabb mümkün mü? Yirmi dakika, ancak yirmi dakika olmuş.....

Eğer bir dakika daha geçerse tahammül edemeyeceğim.

Bu müşkîn râyiha?.. Bu fistân hışırdısı?...

Ah! evet evet o. Tâ kendisi. Gadabım, hiddetim mahvoldu. Hevesimi yine meserret istilâ eyledi.

Mevsim-i sayfın bir gününde sahrâ bir kaliçe-i zümrüdeyn ile döşenmiş ve allı morlu çiçeklerle bezenmiş olduğu ve kuşların cıvıltısı cihânı doldurduğu esnada bir bulut güneşin önüne gelir. Çiçeklerin latîf manzaraları söner. Bu hâl na-gehâniden şaşırılmış olan kuşlar sükût ederler, ortalığı bir zulmet, bir kasvet, istilâ eder. Biraz sonra bulut çekilir. Güneş yine ‘arz-ı dîdâr eder, çiçekler parlar, kuşlar ötmeye başlar, kulûba safâ-bahş olur. Mahbûbe-i mecûlem dahi ‘ayn bu vechle gurûb ve tulû’ etti.

Yoluna devam ediyordu. Ben de arkasından sür’atle yürüyerek:

–Acaba beni gördü mü?

diyordum. Mutlaka görmüştür. Zira birkaç defa başını çevirip bana, doğru baktığını gördüm. İhtimâl ki kendisini takip edişime kızmıştır. Öyle ya kendisini takibe ne hakkım, ne salâhiyyetim var? Beni bir kelime ile bir işâretle cesâretlendirdi mi? Heyhât! ... Hayır.

Aman o ne! Yürüyüşünü yavaşlattı. Acaba benimle görüşmek mi istiyor? İşte şimdi de ben ileri adım atmaya cesaret edemiyorum. Mecnûn sen de! Yürü cesaret!

Evet ne olursa olsun cesaret edeceğim, gideceğim, ayaklarına kapanacağım!

İşte gidiyorum. Yetiştim. Mantosunun eteği üstüme süründü. Kendisine söyleyecek bin şeyim var... Fakat bir kelime bile yok, zaîf yürek! Bir kelime bile yok. Zavallı âşık bir söz söylemiyor musun?

Şu hâlimi: Şu garip ıztırâbımı kendisine anlatmamak için önüne geçtim. Şuradan kaçırabilir miyim? Bundan kolay ne var? İşte hazır şurada bir de araba duruyor. Kucağıma aldığım gibi götürür arabaya bırakırım. Arabacıya da : “Atlarımı uçur!” derim vesselâm!

Hiç şüphesiz yok ki ben deliyim! Hiç Paris’in içinde, zुकak ortasında, saat

[360]

onda bir kadın kaçırılabilir mi? Hay budala hay!

Hayır hilkaten mâlik olmadığım şu garip korkaklığa galebe etmeliyim. Evet işte galebe ediyorum. Yanına yaklaştım ve kendi kendime düşünmek için vakit bile bırakmaksızın zukağın tenhâliğinden istifade ederek ayaklarına kapandım...

Şu hâlimi görür görmez bir kere haykırdı. Vücûdu tir tir titremekte olduğundan duvara dayanmaya mecbur oldu. Kendisinin bu korkusundan ben cesâretlenerek söze başladım. Ne kadar fasîh, ne kadar natûk imişim! Ben söyledikçe o yavaş yavaş kendisini topluyordu. Beni dinliyor ve yüzüme latîf bir nazarla bakıyordu. İltifât buyurmasını, beni memnûn, mes’ûd etmesini ricâ ettim. Tazarru’ eyledim.

Ah! Ne bahtiyârlık! İşte ricâmı kabûl etti... Aheste aheste peçesini kaldırdı... Gülüyordu. Gülmesini görmedim. İşittim. Zira gözlerimi gayr-i ihtiyârî kapamıştım. Âdeta teslîm-i ruh ediyorum zannettim.

Gözlerimi açtığım vakit oracıkta çıldırmak, mahvolmak, yerin dibine girmek iş bile değildi. Zira seherlerden latîf, baharlardan güzel addeylediğim ve hayal, rûya saâdet, melek farz ettiğim hiç olmazsa yetmişlik vardı!

RIZA

68 FIKRA-İ MUHAYYİLE

68.1 TILSIMLI LİBÂS

Ezmine-i mutavassıta da Avrupa'da birtakım derebeyleri vardı ki bunların etvâr-ı cebbârânesi musallat oldukları ahâliyi ne kadar bî-zâr etmekte ise taht-ı tabî'iyetlerinde buldukları hükümdarlar dahi bunlardan dâima bî-zâr olurlardı.

Bir derebeyinin nasıl bir adam olabileceğini anlamak için tasavvûr etmelidir ki bunlardan hiçbirisi elifbayı dahi okumamış olur derecesinde câhil buldukları hâlde kahr-ı cebbârânelere zebûn olan bî-çârelere karşı platonları dahi beğenmeyerek bu davalarına karşı gelecek bir adam olsa derhâl eşna'-ı 'ukûbâtla i'dâmı muhakkaktı.

Akıllarına her ne gelirse 'akl-ı mahz ve hikmet-i mahza ondan ibâret olup ellerindeki şemşir-i kahr ve tedmîr dahi akıl ve hikmetin en büyük burhânydı.

İmdi Danvâz derebeylerinden birisi şu beyân eylediğimiz evsâfla maa' ziyâdeten ittisâftan

[361]

mâ'dâ bir de süs ve ziyet merakına o kadar mübtelâ olmuştu ki telebbüs eylediği bir libâsın meselâ krallar libâsından ve hatta papanın elbise-i resmîyesinden daha şanlı şerefli süslü olduğunu teslîm etmeyecek bir âdem olursa sâkin olduğu mürtefi' kulenin penceresinden aşağıya atılmak o âdem için muhakkaktı.

Derebeyine bir gün Almanya İmparatorunun bir resmini götürürler en büyük resm-i günlerine mahsûs olarak imparatorların telebbüs eyledikleri gâyet uzun etekli bir libâsla alınmış olan bu resmi derebeyi görünce kendisi dahi öyle bir libâs ile tezeyyün etmek hevesine düşer. Bu uzun etekli libâs İmparatorânenin eteklerini kemâl-i ta'zîm ile mâbeynciler kucaklayıp kaldırmak ve imparatorun hutuvât-ı âmirânesine ayak uydurarak arkasından yürümek âdet olduğu cihetle Danvaz derebeyi dahi bu arzuya düşer.

Fakat libâs imparatorâneyi hangi kumaştan yaptırısın?

İşte derebeyi bu mütâla'ada iken tahassungâhı olan kuleye iki san'atkâr gelir bunların san'atları akmişe nessacılığıymış. Hem de bunlar bir nev' tıslımlı kumaş dokurlarmış ki Çin Padişahında bile o nev' kumaş yokmuş.

Artık derebeyindeki itmi'nân! Heriflere sorar ki:

–Sizin yapacağınız kumaşın tıslımı neden ibârettir.

–Efendim! O kumaş ile elbise yapıldığı zaman o elbiseyi herkes göremez.

–Acayip! Ya kimler görürler.

–Evvelâ gayet yiğit olanlar görüp korkak olanlar asla göremezler.

Bu sözü işitince derebeyi bir kere etrafında bulunan çarhacıbaşı delibaşı kılavuz gibi en büyük erkânının yüzlerine bakar, der ki:

–Benim için bundan a'lâ ruba mı olabilir? Karşıma çıkan adamın yiğit ve cesur olup olmadığını derhâl anlayacağım. Öyle değil mi?

Derebeyinin bu su'aline cevab-ı red vermek kâbil midir? Cümlesi derhâl tasdik ederler. Hüner sahipleri derler ki:

–Bir de efendim Avrupa-i ahmak ve câhil olanlarda görmezler. Gayet akıl ve âlim olanlar görürler.

Bu söz derebeyinin hoşuna gitmez. Zira kendisinin akıl ve hatta a'kal-ı zaman

[362]

olduğuna şüphesi yok ise de okumamış yazmamış olduğunu câhil bulunduğunu kendi kendisine itirâf eylediği için “Şâyet cehlim hasebiyle mutalsım rubamı ben de göremez isem ne yaparım?” bir endişeye düşer. Nessâcların diğer sözleri derebeyinin bu endişesine mahal bırakmaz. Zira derler ki:

–Hâsılı efendim kendisinde liyâkat olanlar bu libâsı görüp her ne sûretle olursa olsun kendisinde istihkâk ve liyâkat olmayanlar göremezler. Mesela bir koca kendi karısına lâıyk adam ise bu libâsı görür, değilse göremez. Kezâlik bir papaz bulunduğu mevki'e lâıyksen görür değilse asla göremez.

Artık bu kadar mu'cizkârâne bir kumaşı hemen dokutturmakta kim te'ehhür eder? Derhâl dest-gâh çıkrık masûra mekîk felân tedârik olunur. Hatta mezkûr kumaş

sâfi ipek ile altın ve sırmadan nesc olunacağı için ipek ve altın tedârikine de şitâb edilir. Büyük şehirlere adamlar gönderilir. Rengârenk ipekler ve birçok sırma mübâya'a olunarak nessâclar dahi işe başlarlar.

Başlarlar ama dest-gâhta erişe ve mekîklerde argaca benzer bir şey yok. Boş dest-gâhın boş güçülerine ayak ile basılarak boş tefesi çekilir boş mekîkler atılır. Âdeta hava dokuyuculuktan ibâret bir sanat icrâ olunmaktadır.

Bu hakîkat henüz derebeyinin ma'lûmu değil â! Bir gün çarhacıbaşıyı çağırıp der ki:

–Git şu bizim çulhalara bak işi ne dereceye getirmişler anla da gel haber getir.

Çarhacıbaşı heriflerin işledikleri yere gidip de dest-gâhta hiçbir şey göremeyince ne olduğunu düşünüyor musunuz? Kendi kendisine der ki:

– Acayip herifler şakır şakır dokuyorlar ama dest-gâhların da bir şey göremiyorum.

Bî-çâre çarhacı neyi görecek? Zaten dest-gâhta hiçbir şey yok ki görebilsin.

Fakat dokunan kumaşı görememek ne demek olduğunu da düşünüyor musunuz? Eğer yiğit olsa görecek! âlim olsa.... vâk'â o da okumamış yazmamışsa da.... ihtimâl ki câhil olduğu için göremiyor! Mutlakâ öyle olmalıdır. Zira kendi secâ'atine aklına ve bâhusûs bulunduğu hizmete istihkâkına ve hele sevdiği kadına liyâkatine kendisini i'timâdı var. Bu bâbda hiç şüphesi yok!

[363]

Bu noktalar çarhacıbaşının aklından geçerek nihâyet kendi kendisine dedi ki:

–Mutlakâ cahil olduğum için göremiyorum. Fakat göremediğimi i'tirâf edecek olsam sonra bana yiğitte demezler. Hele derebeyi çarhacıbaşılığa lââyık görmez. Ya sevdiğim kadın “Sen bana lââyık değilmişsin” diye beni reddetmez mi? Ya derebeyi bizim günah çıkarıcı papazı gönderip de herif okumuş olduğu için tılsımlı kumaşı görecek olursa? Ya arkadaşlardan başka birisini gönderip de o görecek olursa? Artık ben her güne kabiliyet liyâkatinden âri bir herif olurum!

Kâri' “Anlıyorsun ya? İşte şu mütâla'a üzerine çarhacıbaşı bomboş olduğu hâlde derûnunda havadan başka hiçbir şey dokunmayan dest-gâhta tılsımlı kumaşın dokunduğunu görür.

Amma yaptınız ha! Muharrir efendi! Boş dest-gâhta....

Evet efendim görür! Tılsımlı çukanın dokunduğunu görmeyecek olsa yiğit ve akıl ve hiç bir şeye kâbil ve lâyük olmayacağı tahakkuk edecek olduğundan zavallı çarhacıbaşı kumaşı görmüş olmaktan başka hiçbir çâre-i halâs bulamaz.

Şarlatan çulhalar kendisine sorarlar ki:

–Nasıl efendim! Kumaşımızı beğendiniz mi?

–Aferin Aferin! Hakikat güzel oluyor. Birkaç arşını dokunmuş bile. Yakında biter sanırım.

–Bizde ona çalışıyoruz. Şu mâi ve kırmızı ipeklerin arasındaki sırmaların nasıl parıl parıl parladıklarına dikkat buyurur musunuz?

–Ona şüphe mi var! Hatta gözlerim bile kamaştı.

Çarhacıbaşı gelip müşâhedesini derebeyine haber verince derebeyi dedi ki:

–Aferin kahraman! Zâti ben senin yiğit ve âkil olduğuna şüphe etmezdim ya! İşte kumaşı görebilmiş olmakla kâbiliyet ve ve liyâkatin bir kat daha tahakkuk eyledi. Al şu altın kabzalı hançer sana hediyem olsun.

Aradan birkaç gün daha geçer. Bu müddet zarfında çulhalar sırmaları bittiğinden bahisle bir kaçır kıyye daha sırma isterler. Onlar dahi verilir. Ameliyâtın ne dereceye vardığını muâyene için derebeyi tarafından bu defa dahi delibaşı me'mûr-i a'zâm edilir.

Delibaşı her ne kadar hikmet perestân akıldan değilse de dest-gâhın bomboşuna

[364]

işlediğini anlamayacak kadar da boş değil ya?

Fakat boş dest-gahta kumaş görmeyecek olsa şecâ'atsiz dirâyetsiz kâbiliyetsiz liyâkatsiz bir adam olacak. Bâhusûs ki kendisinden evvel çarhacıbaşı geldikte kumaşı görmüş! Ya kendisi görmeyecek olursa?...

Çârnaçar o dahi kumaşı görür. Kırmızılı sarılı kumru güvercin mâi renkli ipekler arasından altın sırmaların parıltısına hayran olur. Gelir. Keyfiyeti derebeyine

haber verir. Derebeyi herifin kumaşı görebilmiş olmasından şecâ'at ve liyâkati tahakkuk etmekle ona dahi bir a'lâ ve musanna' ok ve yay i'tasıyla liyâkatinin mükâfâtını ta'yîn eder.

Nihâyet kumaş dokunup bitmiş olduğundan temâşa için derebeyinin huzûruna götürürler. Amma ne iyi? Bir boş bohçayı ki güya derûnunda bir şey varmış gibi kemâl-i ihtimâmla bağlanmış!

Bohça açılıyor. Hiç vücûdu olmadığından bir top kumaş açılıyormuş gibi şarlatan çulhalar birtakım hareketler gösterirler. Güya kumaş açarlar yayarlar! Sanki ziyânın geldiği tarafa doğru arz ederek parlaklığını artırmaya çalışıyorlar.

Bu temâşâ da derebeyinin yanında çarhacı ve delibaşiden mâ'dâ günah çıkarıcı papaz ile kılavuz vesâire dahi bulunuyordu.

Vâk'â derebeyi gözünün önünde hiçbir şey görmezse de şarlatan çulhalar "Bakınız efendim şuna bakınız! 'Alâim-i semâ renklerinin kâffesi ne güzel bir sanatla cem' olunmuşlar!" dedikleri zaman çarhacı ve delibaşidan mâ'dâ papaz bile başını sallıyor!

Sallamasın da ne yapsın? Çarhacı ve delibaşı görmüş oldukları ve mükâfât dahi almış buldukları hâlde kendisi görmeyecek olursa âlim sayılmayacak. Papazlığa lâıyk görülmeyecek!

Diğer adamlar ise papazın da baş salladığını görünce her biri kendi kendisine "Elbette ortada bir kumaş var! Olmasına bunlar görürler miydi? Ben görmüyorsam cesûr ve âkıl ve âlim olmadığım için görmüyorum" diye fakat liyâkatsizliği ve kâbiliyetsizliği anlaşılmasını da istemediklerinden cümlesi baş sallayarak ve hayret 'alâmetleri göstererek kumaşı görmüş olurlar.

..... derebeyi ne yapar? Derebeyi bir şey olmadığı hâlde ortada hiç görülmez ya? O da derebeyinin gözlerinde hayal.....ma!.... hiçbir şey görmez. Görmez.....⁴³ görmemek mümkün mü? Çarhacı görmüş!

[365]

Delibaşı görmüş! Papaz hâlâ görüyor. Hâlâ herkes görüp duruyor. Başlarını bile sallıyorlar. Ya herkes gördüğü hâlde kendisi görmeyecek olursa?.....

⁴³ Paragraftaki noktalı kısımlar tahrip olduğu için okunamamıştır.

Bî-çâre derebeyi kendi kendine der ki:

–Bir şey görmüyorum diyecek olsam iş fena! Zaten korkak olduğuma şüphe yokken cabbârlıkla kendimi bütün bu memâlike kahraman tanıttırmıştım. Şimdi ise korkaklığım meydana çıkacak. Bunların hepsinden daha liyâkatsiz daha kâbiliyetsiz ben olduğum anlaşılacak. Öyle olmaktan ise...

Derebeyi dahi kumaşı görür!... Hem görür hem pek beğenir. Hatta Almanya İmparatorunun etekli libâs-ı resmîsi gibi bir libâs biçilmesini dahi çulhalara emreder.

Derebeyi dahi kumaş-ı ma'dûmu gördükten sonra artık libâsın biçilmesi dikilmesi işten mi sayılır? Binâenaleyh hikâyemizin bu cihetini uzatmayalım da libâsın telebüsünü görelim.

Libâs yapıp bittikten sonra derebeyi Almanya İmparatorunun yaptığı alay gibi alay yapmak için bütün civâr köylerin ahâlisini 'umûmi bir panayıra cem' eder.

Zaten tılsımlı libâs havâdisi ağızdan ağza bütün etrafa yayılmış olduğundan kâffe-i ahâli şu 'acîbeyi görmek için fevc fevc gelirler. Bâhusûs tılsımlı rubaya sırma alınmak için ahâli üzerine üç dört defa vergiler tarh edilmiş olduğu hâlde bu haberi almadık kimse kalmış olabilir mi?

Şarlattan çulhalar gelip libâsı derebeyine giydirirler. Bereket versin ki derebeyi eski iç donunu çıkarmamış. Zira giydirdikleri libâs hiçten başka bir şey olmayıp ayna karşısında derebeyi kendi endâmını çırılçıplak görmekte ise de mutlakâ tılsımlı bir libâs giymiş olduğu ve bunu herkes gördüğü hâlde yalnız kendisinin göremediği i'tikâdında bulunduğundan çıplaklığına aslâ ihtimâl veremediğinden başka kumaşın rengi yaldızı gibi biçimi dahi pek güzel olduğunu tahmîn etmekteydi.

Bir de arkasındaki kuyruk gibi uzun eteği görmek ve bununla tavus gibi iftihâr etmek için dönüp arkasına baktıkta ne etek ne de hiçbir şey göremedi ise de şarlattan çulhalar güya etek ve kuyruk varmış da üstüne basmamak için ihtirâz ediyorlarmış gibi vaz' ve hareketlerde bulduklarından derebeyi cenâbları arkasında

[366]

uzun etek olduğuna aslâ şüphe edemiyordu.

En yakışıklı adamlardan dört tanesi dâmendârlık hizmetine ta'yîn olundular. Bu bî-çâreler dahi hangi dâmeni tutacaklarında mütehayyir idiyseler de "Dâmen yok

ki tutalım!” diyecek olsalar “Siz göremiyorsunuz! Öyle ise bu hizmete lâıyk değilsiniz!” denileceğinden çârnâçâr sanki uzun tavus kuyruğundan daha uzun bir dâmen varmış da onu tutup kaldırıyorlarmış gibi hareket-i ca’lıye göstermeye macbûr oldular.

Derebeyi ise kendisi göremediğinden kat’ı nazar arkasında dört adamın kuyruk tuttuklarını görünce artık tılsımlı rubasının bir de uzun kuyruğu olduğuna nasıl şüphe edebilir?

İmdi derebeyi hakikaten bir libâs-ı mutalsım giymiş olmak üzere iftihâr ve i’tirârından başını göklere kadar kaldırdığı ve arkasından dört nefer nedimler dâmendârlık eyledikleri ve bütün ma’ıyyeti halkı beraber bulunduğu hâlde halka ‘arz-ı didâr eyledi ki binlerce halk derebeyinde yalnız bir iç donundan başka libâs göremeyince mütehayyir kaldılar.

Fakat beyân-ı hayrete kimin haddi var? Bir kimse azıcık gülecek olsa derhâl boynu vurulduğu saat o saattir! Bâhusûs cesâreti ‘aklı ‘ilmi kâbiliyeti liyâkati olmayanların işbu libâs-ı tılsımı göremeyecekleri hakkındaki rivâyet dahi bunlara kadar vâsıl olmuş bulunduğu halk meyânında dahi birçok humakâ şecâ’atlerini liyâkatlerini kâbiliyetlerini dirâyetlerini bu sûretle ispat için libâs-ı mutalsımı gördüklerinden tabiş ve alâyişinden filândan bahsetmekteydiler.

Nihâyet bir küçük çocuk haykırmak nev’inden dik bir sadâ ile dedi ki:

– Tılsımlı ruba mı? Sinyorumuz derebeyi çırılçıplak çıkmış da görmüyor musunuz be!

Vay çocuğun babasındaki korku! Zira ızbandut gibi derebeyi silahşorlarının çocuğun boğazını sıktıkları anda helâk etmeleri işten bile değildir.

Lâkin daha büyücek çocuklar dahi bu mülâhazaya iştirâk eylediler. Bir aralık evet! Öyle ya! Derebeyinin tılsımlı libâsı olmak şöyle dursun arkasında hiç de libâsı yok!” sözü sufûf-ı nâsı istilâ etmeye başladı.

Bu sözler halk meyânında derebeyinin adamları meyânına intikâl eyledi. Onlar dahi beyin

[367]

tılsımlı libâsıyla değil yalnız libâs-ı tabîfsi olan cildi ile meydana çıkmış olduğunu hükme başladılar.

Aherü'l-emr derebeyi dahi arkasında bir şey görmediğini i'tirâf ederse şecâ'atsizlik ve liyâkatsizlik ve akılsızlık ile mahkûm olmayacağını işitip gördüğü kanâ'at-i 'umûmiyeden anlamakla elleriyle vücûdunu okşayarak dedi ki:

–İşte ben de görüyorum ki arkamda hiçbir şey yoktur.

Kemâl-i hiddet ve ğadapla şarlatan çulhalar arandıysa da herifler çuval dolusu ipekleri sırmaları omuzlayıp kaçmış olduklarından izleri bile bulunamadı.

En küçük bir menfa'at-i muhayyile insanı ne büyük mecbûriyetler altında bulunduruyormuş! Ne kadar riyaya ne kadar müdâheneye sevk eyliyormuş! Hatta derebeyinde görüldüğü üzere insan kendi nefesine bile buhtân ve iftiraya kadar varıyormuş!...

Ahmet Midhat

69 MEVÂDD-I EDEBİYYE

69.1 İFTİHÂR

Sayesinde olmasın mı askeriler ser-bülend
Şanlı şâhenşâhımız da ser-bülend-i efser-bülend

Pest eder cem'iyet a'dâyı hâkister gibi
Fırkamızdan dembedem oldukça ateşler bülend

Tîğ-i dehşet gösterem destimde parlar parlamaz
Karşıdan âvâz-ı istimân olur bir bir bülend

Sâde göstersem niyâm-ı tâbdâr-ı tîğimi
Zannederler oldu seyf-i sârim haydar-ı bülend

Askeriyim yok mudur hakkım edersen iftihâr
Ben bülendim çünkü olmuştur. Bütün ‘asker-i bülend

Aşkî-i Askeri

*

Veysi Paşazâde Ali Rûhî Beyefendi’nindir:

69.2 GAZEL

Merâmın cân ise ey nâvek-i dil-dâr tenden geç
Derûn-ı hısn-ı kalbi fetha şeb-hûn et bedenden geç

Ko cism-i zârı delmiş cana geçmiş okların bahsin
Dahî bir yâre açma ey kemân-ebru geçenden geç

Geçilmez oldu tavrından vatanda gayri ağyârın
Gönül azm-i diyâr-ı gurbet et artık vatandan geç

Çemen-zâr-ı hakîkattir hatt-ı ruhsâre-i ma’nî
Tarâvet-bîn-i sûret olma hadrâ-yı dimenden geç

[368]

Metâ’-ı dehr-i fâni nâ-sezâdır ehl-i tecrîde
Öürsen de şehîd-i aşk olup Rûhî kefinden geç.

*

69.3 BAHAR İÇİNDE BAHAR

Bak şu papatyalara! Sarıcaklara! Gelincikler! Bakiye-i hafv şitâdan sümbül gibi bozulmaya benefşe gibi yapraklar altına gizlenmeye mecbûr oluyorlar mı? Mah-ı mayısın harâret-i hayat-efzâsı füyuzâtıyla her biri sapları üzerinde başkaldırıyorlar. Seriü't-tenemmûv çayırlara tefevvuk ediyorlar.

Güzelim! Üzerinde gezindiğin kaliçeyi zümrüdinin kaba kadifesi içine mini mini ayakların gömülmektedir. Kânun-ı sânde bu latîf çemen üzerine bir kışır berf-i musallat ve mütehakkimdi. Onu yer ile yeksân olmaya mecbur etmişti de baharın sülûsân-ı evvelinde dahi kara kışın beyaz karı havfından evrâk-ı çemen henüz serfirâz olamıyorlardı. Şimdi nikâb-ı sehâbini ref'le meydan berûza çıkan çehre-i hurşîd cümlelerin yüzüne gülüyor. Onun için çemenin de havfı zâil olmuş. Sen üzerine bastıkça hasret-i iştiyâk-ı bûse ile dâmenine doğru başını uzatmaya cür'et almış.

Ağdândan beyaz baharın sükûtuna te'essüf mü ediyorsun? Müteselli ol güzelim! Onlar henüz eseri havfı kulûbtan bilküllüye zâil olmayan şitânın soğuk ziyaretlerini andırıyorlardı. Dallarını karlar ile mestûr görmenin bahar ile mestûr görmeden pek büyük farkı mı vardır? Şimdi evrâk-ı taze ağaçları yeşil haftanlar eksâsıyla sâriü'l-'uyûn unvânına bihakkın müstahak eylemiştir. Evâil-i baharda bunlar üzerinde cesûr ve sabırsız bülbülün başka hiçbir kuş a'lâ-yı savta cesâret bulamıyordu. Bülbülün de o zaman ki elhânı sanki şitânın soğuk yüzündeki tündeliği andıran bir dâiminin mündefi' olup gitmemesinden şikâyet gibi bir makâmdaydı. Şimdi bülbülün şetâreti başkadır. Serçelerin baştankaraların fluryaların ispinozların bile her biri birer bülbül hoş elhân kesilmiştir. Hele şu ercümend kırlangıçlara baksan â! Rumeli ahâlisinin bunlara “hacıcık” nâmnı vermeleri nâ-becâ mıdır? Semt-i kıbleden geliyorlar. Gözleri de sürmelidir. Ne büyük şevkle nağme-sâz oluyorlar. Güzel dilleriyle sanki tilâvet-i Kur'an ediyorlar. Bunların şevkine de füyuzât-ı mevsim sebeptir.

Şu vâsi' çayırı uzaktan uzağa tahdîd eden tellâl-ı müteselsileye de göz gezdiriyor musun? Bulutları başlarına giymek için

[369]

tabakât-ı cevve doğru yükselen dağlar gibi serfirâz değildirlere ama onların bûs-ı cebinleri iştiyâkıyla sehâ bî-pârelerin tenezzüle mecbûr olacakları kadar latîfdirlere.

Yoksa üzerlerindeki ebhare-i sefidi yeşil ferâceli güzel kadınların başamaklarına mı teşbîh edeceksin? Vâk'â bürünmüş oldukları libâs ahdar dahi en güzel renkli ferâcelerden daha güzeldir.

Bu mevsim tam bahar-ı kâmindir sevdiğim! Cihânı bu mevsim pür şevk eder. Kâinâtı bu mevsim tervîc eyler. Lâkin beni tervîc eden yalnız bahar değildir. Şu bahar behişt-i âsârı nazarımda hazân-ı duzah-ı nişân edecek ye's-i hicrânda bulunsaydım kuşların nağmeleri kulaklarıma cenâze nevhaları gibi gelirdi. Şu latîf çiçekler bir tabut üzerine konulan ezhârdan başka bir şey görünmezlerdi. Sıcak sıcak vezân oluşu ruhuma ruh katan şu ribâh mevcebetü'l-inşirâh yanık yüreklerden çıkan enfâs ah u eyvâhdan ibâret kalırlardı.

Şu anda beni gençlerden genç şuhlardan şuh eden bahar içindeki diğer bahardır. O bahar içindeki bahar dahi sensin güzelim!

Reng-i ruyun maşrık baharı tezyîn eyleyen elvân-ı envâr gibi seriü'z-zevâl bir reng-i kâzibim midir?

Çeşm-i keбудundaki letâfet-i mahmurâneyi rencûr-ı ramed dâimi olan nergise sor da bak anla ne kadar gıpta-keşendirler! Ne kadar hasudendirler!

Hangi güldür ki tebessümü dâimi olan lübblerinin hayranı olmasın?

Hele şu geniş çayırda aşkla bir nağme-sâz ol da bak dinle hükmet ki bülbül aşüfte hâl seni ne kadar kıskanıp nasıl açıktan açığa i'lân-ı rekâbet eder. Fakat gayret-i müsâbakası beyhûdedir! – hükm-i 'avâmca – bir tanecik tutttan beş altı zerre-i sekerîn tatmakla sesi kısılan bülbül er geç kendi maglûbiyetini elbette anlayacaktır.

Yemin ederim derim ki şems-i taban bahar bile senin gıpta-keşk senin hasûdundur sevdiğim! Nikâb-ı sehâbı yarıp meydâna çıkması mücerred sen çemenzâre çıktığın zaman mahzâ sen tal'atinle kalbime ve kalb-i kâinâta inşirâh bahş olduğun için “Şu aftâb-ı beşeriyyeyi şu âfet zeminiyi bir de ben göreyim” gayret-i hasûdânesindedir.

Ey bahar-ı dâimi! Sen bahar içinde de baharsın! Şitâ içinde de baharsın! Nevcivânlığın tarâveti benim gibi sert dil bir kartın gönlünü gençlendirdiği hâlde baharın da

[370]

gençliğine gençlik katacağı şüphesiz değil midir? Rabbim seni dûçâr-ı hazân olmaktan esirgesin. İsterse devr ve hareket arzı ta'tîl eylesin. Şühûr ve sinini taâküb yekdiğerinden men' etsin de şu civânlığını muhâfaza eylesin! Bu dua bence dahi bir duayı hayırdır. Hiç olmazsa şu kartlığım vâsıl iktizâyı şeyhûhet olmaz da sen bahara mukâbil kış gibi soğuk kalmam.

Ahmet Midhat

Mes'ûd-i Harâbâtî'nin "Gül" Serlevhalı Manzûmesine Mukâbile:

69.4 GONCE-İ PEJMÜRDE

Zevkime gitmişti geliş gülşene
Güç geliyor şimdi gidiş medfen

Rengim iken gaze-i rûy-i bahâr
Bakmadı, âl etti bana rüzgâr

Başlamadan neşre sabâ bûyimi
Gadr ile soldurdu zaman rûyimi

Zannediyordum beni tezyîn eder
Câme-i sebzim kefenimmiş meğer

Ey beni perverde eden nev-nihâl
Sevgili gongen oluyor pâyimâl

Mâder atar mı yere can-pâresin?

Kim aramaz kûdek –i âvâresin?

Ben de mi erbâb-ı meâsîdenim?

Nîm-i tebessüm mü günahım benim

Merhamet etmez misin ey gonçe-sûz?

Zîr-i lehimde o tebessüm henüz

Göz göre ettin de beni hâk-sâr

Şimdi niçin olmadasın lerze-dâr?

Bir daha alsan bile âğuşuna

Sanma gelir hûş bu bî-hûşuna!

Ben olurum toprak içinde nihân

Sen utan ey mâder-i nâ-mihribân!

Jâle mi düştü varak-ı âlime?

Ağladı mı yoksa felek hâlime?

Rengime, cem'iyetime bir zamân

Gıpta ederken dehen-i dilberân

Şimdi gören suret-i hırmânımı

Rengimi, evrâk-ı perîşânımı

Tâli'imin zulümüne hayrân olur
Çehresi hem-reng-i hazînân olur

Devri şaşırđın mı? Nedir ey zâman
Fasl-ı bahârında bu hükm-i hazân?

Gül-bün-i feyz olmuş iken bisterim
Hâk-i mezellet niçin olsun yerim?

Ezmeye mâ-dâm ki var niyyetin
Gonce büyötmekte nedir hikmetin?

[371]

Bir gül açılmaz, bu kimin bağıdır?
Goncesi etfâlin oyuncağıdır!

Bundaki kuşlar eleminden öter,
Herbiri bir gonce için nevha-ger!

Böyle mi ihyâ olunur gülsitân?
Mürde misin? Nerdesin ey bâğbân!

Görmedi seyret şu mürüvvetsizi
Ma'rez-i ibrette yatarken bizi!

Anlamıdır ben, ne demektir bahâr,
Sen ne tasavvûrdasın ey gonce-zâr!

Sende de hayret oluyor âşikâr,
Sırr-ı nigânrendeyi bilmez nigâr.

Çok yaşa ey kûdek-i bâzî-perest!
Eyledin ammâ beni destinde pest

Âtîfet ettin de alıp gitmedin,
Hâk-i vatandan hele dûr etmedin

Bilmese de kıymetimi gülşenim
Gül-bünümün altı olur medfenim.

Gerçi bitip gitmeye âmâdeyim,
Zill-i safâ-bahşına üftâdeyim!

Parçalarını, mahvederim varımı,
Terk edemem sâye-i gülzârımı!

Gonce severmiş var imiş bir ilâh,
Kim olacaktır? Şunu bir görsem âh!

Şekve nedir? Ağzımı açmam bile
Hâke atıldımsa yedullâh ile

Ölmede gördün ya nasıl mâhirim!
Mersiye-hân ol bana sen şâirim!

Şeyh Vasfi Efendi Hazretleri'nindir:**69.5 ŞEYH ATTÂR**

Gâm dili – payımın bir hatve atmaya kudreti kalmayıncaya kadar – takip ettim ise de yine dest-res olamadım!

Ba'demâ benim gibi bir âciz için medâr-ı teselli ne olabilir?

Unfuvân-ı civâniden şimdiye kadar avihte-i demân-ı niyâz eylediğim dû dest-i 'acz peyvest ile bu gün girye-bân mı çâk ediyorum!

Magbût-i hûbân serv-endâm olan kadem-i bâr-ı girân belâdan dü-tâ oldu.

Dide-i gamm-dîdeden hûn ciğer taktîr edişime bâdi-i cihânda behrem dert göremediğimdir.

Sadr-ı izzette âsude-nişîn olmayı arzu eyleyen benim şimdi kemâl-i meskenetle kuşe-i inzivâyı ihtiyâr ediyor.

Cihâna dil-ber tannâz gibi nâz eden canım benim gibi nâ-halfin vücûdunda mahcup olduğu

[372]

için bedenimden müfâratle âlem-i lâhuta doğru mübâ'adet etmek istiyor.

Dûn-ı ulü'l-elbaba sebk-i âmuz hikmet olan aklım bu gün nazarında hayal-i dil-dârı tecemmüm eden sevdâzadeler gibi hayrettedir.

*

Ey dil-i gümrâh! 'ömr-i 'azîzin rûz u şeb adem âbâda doğru devân olduğu hâlde sen sırrı menzil-i mihnette hâb-ı gaflete dalmak istiyorsun!

Bu menzilde şîrân-ı cihânın heybet-i ecel bî-emândan zühreleri çak çak olduğunu endişe etmiyor musun?

Nûş ettiğin şarap hoşgüvârın zevki humârına değmez. Nazar-ı hakîkatle bakmış olsan zehir içmekte olduğunu görürsün.

Nakdine-i ‘ömrünü hevesât-ı nefsâniye yolunda sarf ile neşveyab olursan da bir gün gelecek ki enfâs-ı ‘azîzeni beyhûde yere zâyî’ ettiğine sen de vâkıf olacaksın. Cânın nefs-i hodgâmın ferman-beri oldukça senden âli bir söz zuhûra gelemez.

*

Andelib İmzasıyla Vârid Olmuştur

69.6 NAĞME-İ MÜNEBBİHE

Cismen küçüklüğüm biçimsizliğim, levnen donukluğum letâfetsizliğim, hâsılı çirkinliğim ile beraber hüsn-i şöhretim mahsûd-ı nağme-perdâzdan tuyûr olacak derecede âlemgir olmuştur. Çirkinler içinde kim vardır ki âlemin en güzellerine bile gıpta-bahş olacak böyle bir şöhrete, böyle bir şâna mâlik olsun?

Böyle bilâ-pervâz evc-i iştihâr oluşum her bahar mevsimi erbâb-ı sâmi’aya şevk-âver olan savt-i hüda dâdımla i’lân-ı ‘aşk-ı tabîî edişimdir.

Nâmımı herkes lisân-ı muhabbetle yâd eder. Hele şairlerin ağzından hiç düşmem. Bir bülbüldür gider en küçük çocuklar bile muhiblerimdirler. Beni en ziyâde sevenler bu çocuklardır diyebilirim. Uzaktan sesimi işitir işitmez bülbül var! Bülbül!.... diye birbirilerine tebşîr ederler. Nağmelerimden o kadar şevke gelir ki beni hemen yakalayıp sıkıştırarak, örseleyerek koyunlarına sokmak isterler.

Kaparlar mı? Ben âdeme görünmem bile! Ama bu hâlime vahşet diyeceklermiş. Varsınlar desinler. Vahşi olmayıp da esir olmaktan vahşi olup da hür bulunmak elbette a’lâdır.

İnsanın ne tabî’atta bir mahlûk olduğunu bilmez miyim? İnsan benim gibi bir ma’sûmun yalnız hürriyetini gasp etmekten değil, ma’sûmları kanları içinde yuvarlanırm görmekten

[373]

lezzet alır bir zâlimdir. Ekseriya izhâr eylediği merhamet, şefkat-i riyâdan ibârettir. Gösterdiği muhabbete mi kapılıyorum? Yanına mı sokuluyorum? Nağamât-ı vahşiyâneme:

İnsan gibi var mı hiç gaddâr?

Gaddârlık olsa eyler ihyâ

Dem vurmada merhametten amma

Yanında rahîm gerek hunhâr!

kıtasını da ilâve etsem yakışık almaz mı?

Beni pek sever gibi görünen şairlerden de vefâ beklemem. O kadar sade dil değilim. Onlar benden ziyâde televvünü severler.

وفادار مدار از بلبلان چشم
که هر دم بر کلی دیگر سرایند

demiş olan şair bizim hâlimizi değil, şu'arânın hâlini tasvîr etmiştir.

Kocakarıdan memnunum, demiş ki: “Bülbülü altın kafese kapamışlar. Yine vatanım demiş.” Şu kocakarıyı şaire değilse de sevdim. Yaşasın! Meşrebimizi ne güzel anlamış! Hissiyâtımızı ne hoş tercüme etmiş! Evet öyledir! Biz bülbüller hürriyetsiz yaşayamayız. Bizce hayat hürriyet demektir. Papağan değiliz. İspanozda hiç!

Vatanperverliğe gelince birinciyiz. Nereli isek yaz kış orada yaşarız. Leylek gibi yaza karşı bulunduğu yerden hicret edip de bilmez nereye giderek rast geldiği bacanın tepesinde yuva yapıp vakitli vakitsiz ortalığı gürültüye boğmak, sonra kalkıp yine bilmem nereye gitmek bir bülbülün elinden gelir şeylerden değildir. Bülbül öldürseler terk-i vatan etmez. Soğuk havalara istediği yerde yapmış olduğu yuvasındaki istirahatini selb etmeye başlayınca kalkar. Münasip bir tarafa çekilir. Bir kovuğa sokulur yine müsterih olur. Çünkü sokulduğu kovuk vatanından başka bir yerde değildir. Bülbüldeki hubb-ı vatan vezin edilecek olsa vücûduyla müsâvi gelir.

Bülbül hubb-ı vatandır demek yanlış olmaz. Vatanperverlik iddiâsında bulunan her câyî şarlatanlar gelsinler de vatanperverliği bizden öğrensinler!

Yazık o şairlere ki bizim hâlimizi şu kocakarı kadar anlamamış oldukları hâlde kendilerini efkâr-ı âliye ashâbından olmak üzere halka satmaya kalkışılar. Kaça alırız?!

*

O koca karıdan müteşekkiriz. Fakat şu

[374]

bizim şairlerin münâsebetsizliklerinden, yalancılıklarından artık feryat! Âlim ağızlarına bakıyormuş gibi kendilerine bir ehemmiyet vererek hezâr külfetle söyledikleri şiirlerde bülbül derdimiz yanına bir de gül otururlar. Kimin haddidir ki bir şiir söylesin de onda gülsüz bir bülbül irâd eylesin? Derhâl dûçâr ta'n-ı şairâne olur. Bu cesâreti tabî'atsızlığına hamledilir.

Her şair mutlaka güllü bülbüllü birkaç yüz beyit söyler.

Yok! Az tahmin ettim. Bir şair birkaç yüz beyite gül bülbül mazmûnunu derc etmekle harâret-i tabî'atını yenebilir mi ya? Tekrardan usanmak, taze müdâmin bulmak yahut bulmaya çalışmak bunlar için midir?

Bu gevezelerin ne yaman dillerine düşmüşüz! Söylerler söylerler yine bizi söylerler! Tabî'at yalnız bir gül ile bir de bülbül yetiştirmede ya! Bu kadar âsâr-ı bedi'ası var. Ne için biraz da onlardan bahsetmiyorlar? Bereket versin gül ile bülbül bulabilmişler yoksa söyleyecek şey bulamayacaklarmış. Frenk şairleri de bülbüle dâir söz açarlar ama yanına öyle bir de gül takmazlar. Tabî'ilikten çıkmazlar. Herifler düşünüyorlar, anlıyorlar, dinliyorlar demekle söyleyenlerden ben şairler bülbül ile gülü çekiştirip duracaklarına bir köşeye çekseler de hakkımızda doğru söylenmiş rengin sözleri şöyle bir gözden geçirseler şairliğe bir isti'dâd göstermiş olurlardı.

Bunların iş'arı hakkındaki tahmini daha ziyade doğruya yaklaştırmak için şöyle demeliyim: Mesela üç bin beyitten müteşekkil bir divân-ı belâgatı unvân karıştırılır. Ne görülür? Hiç olmazsa bin beyiti dediğim gibi güllü bülbüllüdür.

Bâkî iki bin beyitten bir çoğuna da Leyla Mecnûn, Ferhat Şirin, Vamık-ı Azrâ, şem' pervâne..... gibi şeyler çift çift birleştirilmiştir. Fakat bize müteallik olmadığı için bunlardan bahsetmek istemem.

Şiirde gül ile bülbülün lüzûmu tezevvücündeki hikmet bir şairimize sorulsa hemen bülbülün gülle çıldırmasıya âşık olduğunu, hatta gül mevsiminde sabahleyin bir gülzâra girilip dolaşılacak olsa gülbünler üzerinde menkuliyeti goncenin içine sokmuş da müthiş kalmış bülbüller görüleceğini söyleyerek gül ile bülbül beynindeki şiddet-i münâsebeti ispata çalışır. Müddeâsını te'yîd için okuyacağı⁴⁴

[375]

غرور حسن اجازت مکرنداد ای کل
که پر شی نکنی عندلیب شیدارا

gibi beyitlerse hesâba gelmez.

Dikkat olunuyor mu? Beytin sâhibi gâliba bizimle eğlenmek istiyor. Ne diyor ne? 'Andelîb şeydâ mı! Deli bülbül ha! Şu'arâ 'ukalâsı bizim cennetimizde hüküm edip duruyorlar öyle mi? Hay insâfsızlar hay!

Bize güya 'arz-ı muhabbet edişleri, dillerinden düşürmeyişleri gâliba bizi kendileriyle hem-hâl kıyâs etmelerinden ileri gelir. Öyle ya! Divânelerin hem-demi divâne gerektir”

Deli olduğumuzu neden anlamışlar? Sanki güle âşık oluşumuzdan, mevsim-i şevkimiz de ütüşümüzden mi? Bülbüllerin gülmesine tabî'at müsâ'ade etse de bir yere toplanarak şu tuhaf hayalcilere karşı mükemmel bir kahkaha koparsak!

Keyfi gelip de gazel okumaya, şarkı çağırmaya başlayan bir âdeme divâne denilmiyor da öten bir bülbüle neden deniliyor? Şairlerce cinnet-i makbûl bir şey ise

⁴⁴ Bölüm silik çıkmıştır.

bizce değildir. İnsanlarda aşk ile çıldıranlar bulunursa biz de bulunmaz. Güle âşık olduğumuzun ise kat'â aslı yoktur. Bunlar hep o gevezelerin uydurmasıdır. Bülbül-şinâs olanlar bilirler ki biz işlerimizle muâşaka ederiz. Onların safâ-yı vasliyle öteriz. Baharın mu'tedil havaları hulûl edince hiss-i sevdâmız heyecana gelir. Nağme-perdâzlığa başlarız. O zaman sevdiğimiz zannolunan gülün yerinde yeller eser. Fakat işlerimiz yumurtaya yatınca evvelki şevkimiz kalmaz. Hele yavrularımız çıktığı vakit bütün bütün susarız. O zaman karşımıza binlerce gül-i handân dizilse bizden bir nağme olsun işitilmek ihtimâli yoktur.

Mevsim-i terennümde gecenin evâilinde uyumayıp ötmek hasâisimizdendir. Nısfü'l-leyle doğru uyuruz. Sabah olmadan yine uyanırız. Öyle sabahleyin burnunu gocenin içine sokarak müthiş kalmış bulunacak bülbül henüz yaratılmamıştır. Bize böyle bir istinâdda bulunanlar acaba afyon tiryakilerden mi tahkîk-i mesele etmişlerdir.

Tıbben meftûn-ı hürriyet olduğumuz için ekseriye kalabalıktan azâde sapa yerlerde yuva yaparız. İşlerimizle ettiğimiz muâşaka muâmele insanların nazar-ı i'tibârını celb edecek sûrette safvet-i perestânedir. Biz öyle gül ile mül ile uğraşmayız. Birbirimizle güzel geçiniriz. Zevkimize bakarız.

Bazı erbâb-ı dikkatin re'yine göre tarz-ı ma'îşette bir kusûrumuz vardır. O da tanzîm-i

[376]

âşiyânece pek o kadar merakımız olmamasıdır. Yuvalarımız bir mühendisin nazar-ı hayretini celb edecek hey'ette değildir. Perişancadır. Ne yapalım? Tabî'atımızda lâubâlilik var. Sevdamız galip. İş oluruna bağlayıp meşâgil-i âşikâneye dalıyoruz. Bu halde bizi kuşların Harâbâti takımı addedenler bulunursa ma'zûr tutarız.

Efkârım eğerce nazma mâil

Hâlim değil intizâmı kâbil

beyti bizim lisânımızdan söylenmiş gibidir.

Bülbül yerli, kırlangıç muhâcir olduğu hâlde bir bülbül bir kırlangıç gibi külfet edip de öyle nim-i dâire şeklinde mazbût, muntazam, zaîf bir yuva vücuda getirmek için uzun uzadıya uğraşamaz. Hele kırlangıç gibi yavrucaklarının yuvadan düşmemeleri için kıllarla ayaklarından bağlayarak bî-çâreleri esir mâderzade döndürmek bir bülbüle göre bütün bütün mümteni'dir.

Bizim yavrularımız için başka pa-bend ne lâzım! Onlar âşiyânelerine kâbil-i infisâm olmayan rişte-i hubb-ı vatanla bağlıdır.

Kırlangıç gibi kuşlara i'tirâza başlasak ağız açtırmayız. Hürriyetle yaşayacak bu kadar latîf yerler dururken halkın hânelerinin şurasında burasında yuva nâmıyla çıkıntılar peydâ ederek evlerin süsünü bozmak, ashâbına minnettar olmak, sonra tecâvüz-i agyârdan ihtirâz ile yavrularını pa-beste-i muy ıztırâb emek sanki ne demek olacak? Şairlerimizden bazen ma'nâyı gördüğüme çeviren bir ince fikirlisin:

Miyânın fikreden diller ki zülfün âşiyân etmiş perestu beçelerdir. Gûyiya bir muya bağlanmış demiş olmasından kırlangıç cemi'iyetine ne kadar iftihar ait olabilir?

Kalabalıkla biraz ülfetimiz olup da evlerde yuva yapmaya tenezzül etseydik gider evvela Mes'ûd-i Harâbâtî'nin geçende "Evim" unvânlı manzûmesiyle ne hürriyet âbâd olduğunu ta'rîf eylediği kalender hânede âşiyâm-sâz olur. Bir bülbül konseri teşkil eder. Zaman zaman koca şairi eğlendirirdik. Her şairden ziyade ondan memnûnuz. Hâlimizi pek güzel bilir. Yanımızda mahbûbelerimiz dururken hem nev'imiz olmayan güle âşık olmamızı hâlâ hayal etmekte bulunan şairlere gülüyor. "Gül" serlevhalı manzûmesi önümüzdeki nebaharda bütün bülbüller tarafından bir nağme-i mahsûsa ile alkışlanacaktır. Çünkü bu manzûmede beyân eylediği efkâr-ı latîfe serâserinle müteallik olduğu hâlde bülbül

[377]

nâmını bir kere olsun lisânına almayarak erbâb-ı nazm için bir numune-i edep daha peydâ etmiştir.

Bizi câmi' gül ve bülbül olan şairlerin yâd etmesi mu'azzib ettiği hâlde Mes'ûd'un bu manzûmede hiç lisâna almaması fevkalâde memnû' eylemiştir.

Harâbâtılık cihetiyle de kendisine başkaca bir münâsebetimiz olduğıysa muhtâc-ı izâh değildir.

*

Bizim güle âşık olduğumuza dâir sözler bazı dervîşân hatr-ı perişân nezdinde âsâr-ı mukaddeseden addolunurcasına âli tutulan ma'hûd ilâhîlerde bile bulunur. İlâhîcilerden biri şöyle demiş:

Bilirim âşıksın güle gülün hâlin kimler bile

Bahçedeki gonce güle dolaşıp söz atma bülbül

Bu zât her kim ise bülbülün gül âşkını olduğunu keşf ile mi her ne sûretleyse biliyormuş:

“Bizim şeyhin kerâmâtı olur menkûl kendinden”

Meâl-i şerîfçe bildiğini yine kendisi rivâyet ediyor. Ne bilir ben de bilmem!

Tuhaf! “Gülün hâlin kimler bile” ne demek? Şunu ilâhîcinin izhâr eylediği bilgiçliğe yakıştıramıyorum. Bülbülün hâlini bildiğini iddiâ eden zât gülün hâlinden habîr olmadığını i'tirâf ediyor! Ortada duran gülün hâlini bilmek merdümگیرiz bülbülün hâlini bilmekten daha güç bir şey miymiş? Gülün hâlini kimler bilirlerse bilsinler. Ona karışmayız. Biz kendi hâlimizi biliriz. Onun dediği gibi gül budalası değiliz vesselâm.

Bir de biz bahçede dolaşırken güya gonce güle söz atıyormuşuz. Hâşâ! Bî-gâneye harf-endâzlığı kabul edenlerden değiliz. Bu bize sırf iftirâdır. Biz kanûn-ı tabî'ata tâbî'iz. Hârice çıkmayız. Nâmusumuzla yaşarız.

Allah aşkına söyleyin! İnsâf edin! Kim kime söz atıyor? Biz güle söz atmıyoruz. İlâhîci baba galabe-i cezbeden mi nedense bize söz atıyor!

“ بلبلی برک کلی خوش رنگ در منقار داشت ”

“ واندران برک و نواخوش نالهای زار داشت ”

Muttali' meşhûruna dikkat ettiğiniz var mıdır? Yoksa edelim bundan anlaşıldığına göre bir bülbül minkârına hoş renkli bir gül yaprağı almış. Bu zevk-i visâl esnasında acı acı nâleler etmeye başlamış.

Âşığın vâsıl-ı ma'şûk olduğu zaman

[378]

“nâlhâ-yı zâr” ile iştigâl edebileceğini haydi kabûl eyleyelim. Eyâ minkârıyla gül yaprağı tutmakta olan bir bülbülün feryâd edebilmesini nasıl tasavvûr edelim? Bülbül minkârında gül yaprağı varken feryat edecek olursa yaprağı düşürür. Yaprığı minkârında tutacak olursa feryat edemez. Bülbül ağzını açmadan burnundan ötmektedir değıldir ki hem gülü minkârında tutsun hem de feryat eylesin. Arkadaşlardan öyle bir burun nağmesi işittiğim yoktur.

Her şeye terakki bahşolan Avrupa'da bu işi yapacak bülbüller bulunursa ona diyeceğim yok. Bizim havsala-i iktidârımızın hâricindedir. O yolda ötemeyiz.

Fakat Avrupa'nın, beytin söylendiği tarihteki hâlini göz önüne getirirsek o zaman Avrupa'da dahi o kadar hünerli bülbüller bulunabilmesine ihtimâl veremeyiz. Hâsılı şu bülbülü o hâlde öttüremeyiz.

Hayret almış bülbülü bilmez ne etsin neşlesin

Ağlasa gül incinir gülse diğer ağzın diken

beytine ne dersiniz? Benim diyeceğim şudur: “Bizi ağlasak gül incinecek, gülsek diken ağzımızı dikecek diye hayret almaz. Bizi tanıyanlara böyle hezeyânlar hayret verir. Biz ne ettiğimizi ne işlediğimizi hâlimizce biliriz. Fakat bu beytin kâ'ili ne söylediğini bilmiyor.”

Berin gülle 'andelîb zârı tekfîn ettiler

Bir gülistân beytini kabrinde telkîn ettiler

gibi rivâyeterde var. Bu rivâyet-i garîbeyi işittiğimiz zaman bizce öyle bir 'andelîb zâr ma'lûm olmadığı cihetle keyfiyetin tahkîki için en ihtiyâr bir bülbüle mürâca'at eyledik. Bizde tekfîn ve telkin-i âdet değılse de şâyet büyüklerimizden birisi vaktiyle cem'iyet-i beşeriyeye ufacak bir hizmetini beğendirmiş olup da vefâtında insanlar

tarafından tekrimen gül yaprağıyla tekfin, kabrinde bir de gülistân beytini telkîn edilmiş ise o bülbül-i mükremin merkad-ı mübârekini bulup üzerine çordan çöpten bir bina yapılarak merhûme hürmet ve bu sûretle insanlara karşı bir nişâne-i şükran-ı ikâmesine gayret edilmek cem'iyet bülbüliyenin şâyân ve şöhretine lâayık bir hareket olacağından bahis ile bu bâbdaki re'yini sorduk. Cihân-dîde ihtiyâr bir tavr-ı müşfikâne ile şu cevab-ı muhtasarı verdi:

“Genç bülbüller! Yavrucaklar! Tecrübesizsiniz. Aldanıyorsunuz. İnsanların böyle sözler söylemekten maksatları bizimle eğlenmekten başka bir şey değildir. Bilmezsiniz.

[379]

Bunlar mahlûkâtın ağrebidirler. Söyledikleri şeyi yapmazlar. Yapmadıkları şeyi söylerler. Bizim ‘andelîb-i zârımız hakkında öyle bir riâyette bulunmaları şöyle dursun kendilerinden hüsn-i hizmetini gördükleri bazı vatanperverân hakkında bile ne kadar hürmetsizlikler etmişlerdir. Siz onların bu misilli laflarına kapılmayınız. İşinize bakınız. Ömrünüzden istifâde ediniz. Zevkinizle meşgûl olunuz. Bülbüller için esbâb-ı saâdetin birincisi insanlardan tebâ’üddür.”

İhtiyar nasîhatini itmâm ettikten sonra tefekkür-i ahvâl-i beşerden zaten mükedder bulunduğunu beyân ile genç bülbüllerden huzurunda bir âhının ‘umûmi icrâsını rica eyledi. Cümlemiz birden terennüme başladık. İhtiyar da şevke geldi. Bizimle hem-âvâz oldu. O zaman kendimizi o kadar mes’ûd bulduk ki insanlar öyle bir mes’ûdiyeti rûyalarında bile göremezler. Biz onların mahiyetini biliriz. Hakkımızda istedikleri kadar itâle-i lisân eylesinler. Bize vız gelir.

Zâd-ı fi-l tambûr nağme-i uhra. Birisi der ki:

Şevk ile velveleli âvâza

Bülbülün konuştuğu çoktur sâza

Bu da amma konuşurmuş ha!

Ne gülünç hâl! Her şairim diyen gülden bülbülden dem vuruyor. Kimisi bülbülü bahçede dolaştırıp güle harf-endâzlık ettiriyor. Kimisi burnunu goncenin içine sokturup bî-çâreyi orada sabahlattırıyor. Kimisi ağzını dikenle diktiriyor. Kimisi nihâl gülden ettirip sâzın üstüne konduruyor. Kimisi de öldürüp gül

yaprağıyla tekfîn ettirdikten sonra yerin dibine sokturuyor da gülistân beytiyle başının ucunda bir de telkîn verdiriyor. İştienlere “Al bundan da bir pârelik!” dedirecek daha böyle ne kadar lâf istersiniz! Sayılmakla tükenmez.

Şâirlerimize hâlisâne ricâ ederiz. Bülbül hakkında ya bir şey söylemesinler yahut muvâfık-ı ‘akıl ve tabî’at olarak söylesinler. Ama onlar hiddet edip de daha ziyade söylenmeye başlayacaklarmış, dedim ya! Bize vız gelir. Dinlemeyiz bile! Güllerde varsınlar kendi başlarının çâresini arasınlar.

*

69.7 TEBESSÜM

[380]

Hilkatü’l-Allah sana ‘ulviyet ihsân eylemiş.

Sende en parlak tecellisin nümâyan eylemiş,

Hangi dem revnak-fezâ olsan lübb-i cânâneye

Nûr-ı Mevla in’ikâs eyler dil-i virâneye

Feyz-i aşkı dil senin sayende peydâ eyliyor,

Muttali’in envâr-ı aşkı kalbe ilkâ eyliyor

Varlığından müstefiz olmaktadır hep kâinât,

Bir tecelli etsen eyler mürdeler kesb-i hayat!

İncizâb-âver bir a’lâ nûrsun şu hâne sen,

Câziben tâkat-i ber-endâzânedir bilmem neden?

Âlem-i lâhûta mensûbiyyetin gâyet ‘ayân,

Çünkü cânânın lübbî olmuş sana ‘ulvi mekân!

Ey tebessüm! Kalbime feyz-âver ol her dem benim,

Mazhariyetle sana geçsin tebessüm! Her demim.

Selanikli Tevfik

70 HÛŞE ÇÎNÎ

70.1 NEV-İ İCÂD BİR BALON

Balonun ilk icâdından şu zamana kadar güzerân eden ezman içinde bu ihtirâ’dan umûmun istifâde edebilmesi için bir dümenle idare edilmesi husûsu bütün erbâb-ı fen ve sanatı işgâl eylemiş ve pek çok zevât bu uğurda pek büyük servetler hebâ ederek nâil-i emel olamamış buldukları hâlde bu defa Amerika’da Captin Carl Peterson de Brooklyn nâm zât bir balon icâdını ve bu balona bir dümen uydurarak Amerika’dan Avrupa’ya kadar Bahr-i Muhît Atlas’îyi balonla geçmek imkânını tasavvûr etmiş ve bu bâbda iktizâ eyleyen mebâliği cem’ etmek üzere kendi nâmına olarak bir de kumpanya teşkil eyleyip icrâyı tecrübeye başlamış olduğu “Corriere de Jetazuti” nâm Amerika gazetesinde okunmuştur:

Mezkûr gazetenin rivâyetine nazaran Mösyö Peterson işbu tasmîmâtını neşretmiş bulunduğu bir i’lânnâmeye derc eylemiş ve zihninde sûret vermiş olduğu balonun bir kıt’a-i resmini dahi mezkûr i’lânnâme üzerine tersîm eylemiştir ki bu resimden anlaşıldığına göre balon Bahr-i Muhît-i Atlâs’inin dört bin metre irtifa’ında tayerân edecek ve arkasında dahi üç vagon çekip götürecektir.

İşbu balon gazla hareket eder bir gemi olup şekli mustatîl ve ufku ve düzdür. Direkleri ufka müvâzi bir sûrette mevzû’ ve gerek ilk hareket ettiği ve gerekse hedefü’l-hareketi olan mahale muvâsalatla yere indirdiği zaman karada hareket

etmek için tekerlekleri dahi vardır. Vagonlar kapalı olduğu cihetle mezkûr balon iktizâsı hâlinde bir yelken

[381]

gemisi gibi denizde dahi yelkenle gidebilecekmış.

İşbu balonun kıçında bir yelken bulunup balonu ufki olarak sevk ve idâre eylediği gibi tekerleğe merbût vagonlar içinde idâre olunur bir de dümeni olduğundan işbu dümen vasıtasıyla balona matlûb olan tarafa doğru meyil verilebilecekmış. Vagonlar yekdiğerine telden ma'mûl köprüleriyle merbût olacak ve yolcular işbu köprüler üzerinde tenezzüh eyleyecekler ve her taraf vagona gazı teshîn veyahut tebrîd için birer makine konulacakmış.

İşbu balonun makinesi bir elektrik aletiyle tahrîk olunup hareket edileceği zaman ise yine bir nev' makine ile gaz teshîn olunacakmış.

Harâretle kesb-i inbisât etmiş olan makinesinin baş tarafını kaldırıp diğer ucu yerinde duracaktır.

Balonun semt-i maksûda doğru hareket edip etmediği bilinmek için bir de pusula vaz' olunacakmış. Bu sûretle hareket eden balon saatte altmış mil mesâfe kat' eyleyeceği gibi her bin kadem ileri gittikçe müsahhan gazın te'siriyle yüz kadem kadar yükselecekmış. Teshîn olunmuş bulunan gaz bi't-tedrîc soğuyacağında gaz tamamıyla kesb-i bürudet eyledikten sonra balon dahi yavaş yavaş sath-ı zemine nüzûle başlayacak ve havaya tekrar su'ûdu için dahi gazın tekrar teshîni icap eyleyecekmış.

Mösyö Peterson işbu terfi' ve tenezzül-i hareketine gemici istilâhından olta ta'bîr edip kendi te'mîn ve iddiâsına göre beş oltadan Amerika'dan hareketle Bahr-i Muhît-i Atlasîyi çekerek Avrupa'ya muvâsalat edebilecektir.

Mahalli maksûda vusûlünde işbu havaiyi sefine karaya inerek ve âdetâ bir o minibüs arabası gibi karada yürüyerek yolcuların arzu ettikleri otelin kapısına kadar gidebilecek ve yolcuların ihmâl ve iskâli incekleri otelin garsonları tarafından kaldırılacağı gibi kemerin me'mûrları dahi icrâ-yı muâyene ve taharriyât edebileceklerdir.

Sefâin-i bahriye ve şimendiferlerle rekabet edebilecek olan işbu balonun en mühim makinesi der dest i'mâl olup milâd-ı İsa yortusunden evvel tecrübesi dahi icrâ edilecekmiş.

*

70.2 BANKA KAİMESİNİN İCÂDI

Bugünkü günde dünyanın her tarafında

[382]

tedâvül eylemekte nakden ziyâde suhûlet bahş olmakta bulunan banka kâimesinin en evvel Çin'de icat ve ihtirâ' olunmuş bulunduğu ve ismine de "nakd-i tair" denildiği bu defa gazetelerde manzûrumuz olmuştur.

Bu kâimeler milâd-i İsa'dan 2697 sene mukaddem ilk defa olarak Çin'de ihtirâ' ve meydan-ı tedâvüle ihrâc kılınmıştır. Kâime-i mezkûre Çin hazinesi tarafından i'mâl edilerek ihrâc olunmuşlarsa da hükümetin taht-ı nezâret ve tedkîkinde olarak banka vasıtasıyla meydan-ı tedâvüle çıkarılmıştır.

Çin banka kâimelerinden olup milâd-ı İsa'dan 1399 sene mukaddem yapılmış bulunan bir kıtası Petersburg müzehânesinin Asya âsâr-ı 'atikasına mahsûs olan kısmında mahfûz olup bugünkü banka kâimelerine pek ziyade müşâbeheti vardır. Mezkûr kâime üzerinde bankanın ismi ve tarih-i ihrâcı ve kâimenin numarası ve banka me'mûrunun imzası ve rakam ve yazı ve işâret ile kıymet-i aslisi müşâhede olduğu gibi taklîdine cür'et edenlerin dûçâr olacakları cezâlar dahi ta'dâd ve beyân olunmuştur.

70.3 ONLAR BALIKTA YERLERMİŞ

Mis Martinson'un ekonomi politik fikarâtı nâmıyla tahrîr ettiği bir kitapta İskoçya sevâhilinde Gairloch cezâresinde bulunan atlar ineklerin kâfi miktar-ı nebâtât bulamadığı zamanlar göllere giderek suların çekilmesiyle ötede beride kovuklara saklanmış olan balıkları yedikleri mezkûrdur.

Atların ve ineklerin balık yemeleri Gairloch adasına mahsûs olmayıp Avrupa'nın kıtât-ı muncemidesinin her tarafına şâmindir. Buralarda bulunan ineklerle atlar balıklarla tagaddi ederler. Norveçya'da dahi böyledir.

1788 senesinde İzlanda'dan denir ki Mösyö Callut'un emri üzerine nakil olunan atlar gerek esnâ-yı rahta ve gerek şehre geldikten sonra tuzlu balık ekl etmişlerdir.

Mösyö Cost'un tertip ettiği bir kitapta Saint-Vast Lahugod'da hayvânât-ı monseye teke ile karışık balık ekl ettirdiğini zikir eylemiştir.

Mösyö Valentin Hindistan sevâhilinde atlara bir nev' severus balığı ekl ettirildiğini müşâhede eylemiştir.

Kamçatka'da ahâli tarafından araba çekmekte istihdâm olunan köpekler terk olunduktan sonra bî-çâre hayvanlar denize giderek yarı bellerine kadar suyun içinde

[383]

balık sayd etmekle tagaddi ettikleri meşhûrdur.

Naklettiğimiz şu ma'lûmât-ı garîbe meyânında Bahr-i Ahmer sevâhilinde mütemekkin zencilerin mevâşiye balık ekl ettirdikleri mezkûr olmadığından havâli-i mezkûreye seyahat etmiş olanların ma'lûmları olan şu ma'lûmâtı da biz ilâveten dermiyân ederiz.

71 LETÂ'İF

Sofra Başında

Hâne sâhibi – lokmanızda kıl var. Misafir – bir kılı görecek kadar lokmalarına dikkat ha!.....

*

Hıfz-ı sıhhata dâir bahsedilen bir mahfilde huzzârdan birisi sormuş ki:

– İnsan bir hastalığa dûçâr olduğu zaman tabîb gelip yetişinceye kadar ne yapmalıdır?

Huzzârdan bir zarîf derhâl cevap vermiş ki:

–Vasiyetnâmesini yazmaya müsâra'at etmelidir.

*

Hekim ile hasta arasında

–Doktor Efendi beş sene evvel muhârebede göğsümden aldığım yara ara sıra nüksederek beni muztarib ediyor.

–Merak buyurmayınız efendim şimdi güzelce bir muâyene edeyim de inşallah çâre-i tedavisine de muvaffık olurum.

–Teşekkür ederim Doktor Efendi.

–Şimdi efendim soracağım su'allere güzelce cevap vermelisiniz.

–Başüstüne.

–Beş seneden beri hastalığınız kaç defa nüksetti?

–Üç dört defa.

–Vâlide veya pederinizde dahi böyle bir hastalık bulunduğu hatrınızda var mı?

–Doktor Efendi hazretleri bu nasıl su'al?

–Efendim ta'accüb buyurmayınız! Fenn-i celîl-i tıp bazı hastalıkların irsen müntakil olabileceğini ityân ediyor da onun için sordum.

*

Mevsim-i sayfın gâyet sıcak bir gününde ve mefreze mefreze muhârebe taklîdleri icrâsıyla meşgûl olan birkaç alay asker efrâdından iki nefer bölüklerinden savaşıarak ta'limgâh-ı ittihâz olunan mühlik kurbunda vâki' bir ağacın altında uzanmışlar veistirâhata koyulmuşlardı.

[384]

mezkûr alaylara kumanda eden general bunların savaştıklarını görmüş olduğu cihetle derhâl râkib olduğu hayvanı mahmuzlayarak merkurumların yatmakta oldukları ağacın altına geldi ve bunlara hitâben “Sizi alçak tembeller! Refikleriniz harb taklîdleri icrâsıyla meşgûl bulunurken siz burada miskin miskin uyuyorsunuz öyle mi?” demesiyle bunlardan birisiistirâhatini bozmamakla beraber generale “Efendim! Arkadaşlarımız muhârebe taklîdleri icrâ ediyorlarsa bizde telef olanların taklîdini yapıyoruz. Fenâ mı ediyoruz?” cevabını vermiştir.

*

Bir mecliste şecâ'atten bahsolunmuş. Herkes kendi şecâ'atini medh-i senâ eyledikleri sırada bir Marsilyalı demiş ki:

–Şecâ'at mi? Allah'a şükür o ni'metten de mahrûm değilim. Bir gün kırdâ giderken karşıma yirmi haydut çıktı. Birisi üzerime hücûm etti. Tâ alnından kurşun ile öldürdüm!

–Aferin! Ya ötekiler?

–Birisi daha hücûm etti. Onu da öldürdüm. İkisi daha hücûm etti. Onları da öldürdüm. Üçü daha hücûm etti. Onları da öldürdüm.

Haydutları hep kendi öldürmesi meclisin nazar-ı dikkatini başkalaştırdığına Marsilyalı vâkıf olunca güya munsıfâne bir de i'tirâfta bulunursa sözlerinin sıhhatine

herkes inanacağını derpiş etmiş ve fakat sözün sırasını silsilesini ve kelâmında olan cür'etini asla bozmayarak demiş ki:

–Nihâyet birisi daha hüçûm eyledi. O da beni öldürdü ama ben diğerlerine dahi mukâvemet ve galebelere âciz kaldım.

*

İngiltere’de eşek pazarı olmakla meşhûr olan bir kasabada melis-i mebûsân intihâbları icrâ eylemekte olduğu sırada kendilerini müntehablara beğendirmek üzere ahâliye karşı irâd-ı nutuk edenlerden birisi nutkunda ratb veya yabis birçok münâsebetsiz sözler söylemeye dahi başlamış olduğundan müstemi’lerden birisi herifî susturmak üzere birden bire “Panayırdaki eşeklerin fiyatı ne kadardır?” diye bir su’al sorması üzerine herif pek ziyâde hiddetlenerek “Eğer eşekler senin boyunda senin tonunda olacak olursa yüz lira değer” diye muhâtabını fenâ hâlde bozmuştur.

*

[385]

72 MÜTENEVVI’A

72.1 RUM PATRİKHÂNESİ TARİHİNE BİR NAZAR

Şu aralık Rum Patrikhânesinin imtiyâzâtı mezhebiyesine dâir ortada bir bahs-i deverân ediyor. Vâk’â “Mütenevvi’â” serlevhası altında şöyle bir maddeden bahsetmek bâdi, nazarda muvâfık değil gibi görünüyorsa da biz mesele-i yevmiyeye asla karışmaksızın yalnız Şark Patrikliği makâmının Devlet-i Osmanîye’den evvelki hâliyle Devlet-i Osmanîye zamanındaki hâlini tarih nokta-i nazarından bir mukâyese edecek olursak serlevhamıza tamamıyla muvâfık bir bahis der-miyân etmiş olacağımızdan işte o bahis bu bendemizi teşkil etmektedir.

Bu fıkra-i tarihiyyemizi başlıca üç kısma taksîm ediyoruz. Kısım-ı evvel İstanbul Patrikliğinin bil-istiklâl küşâdından evvelki ahvâli ve kısım-ı sâni Roma'yı garbîden ayrılıp müstakilâ bir patriklik makâmı olduktan sonraki ahvâli ve kısım-ı sâlis dahi Saltanat-ı Seniye-i Osmanîye himâyesine girdiği zamandan beri olan ahvâlidir.

72.2 KISM-I EVVEL

72.2.1 İstiklâlden Mukaddem

İstanbul'daki Rum Patrikhânesinin Roma'dan bi'l-küllîye ayrılarak istiklâl-ı kâmil peydâ etmesi dokuzuncu 'asr-ı milâdın nısf-ı ahirinden sonra vukû'a gelmiştir. İstanbul'da bir patriklik makâmının küşâdı ise Hristiyanlığı ihyâ ile şöretşiâr olan İmparator Konstantin'in İstanbul'u payitaht ittihâzından sonra yani milâdın dördüncü asrı evâilinden bed'e etmiştir. Bu hâlde dördüncüden dokuzuncu asra kadar beş asır miktarı zaman İstanbul'da bir Rum patrikhânesi ve o patrikhâne Rum patrikleri bulunmakla beraber bunlar bilküllîye müstakil olmayıp Roma'daki papalık makâmına dahi tâbi' edilir.

Ancak bu tâbî'iyet öyle itâ't-i kâmile ile müzeyyen değildi. Eğer İstanbul patrikhânesi Roma makâmının bir teba'-i sâdikası kalsaydı İstanbul imparatorları tarafından dûçâr olduğu müdâhalâta o kadar meydan açılmayıp Roma papalık makâmı kendi nüfûzunu cismâni hükümdârlar üzerine nasıl cari etmekte idiyse de İstanbul Patrikliği

[386]

makâmını dahi öyle muhâfaza ve himâye edebilirdi. Rum Patrikhânesi Roma'yı lüzûmu vecihle tanımadığı için müverrih Canton'un şu fıkrası sahîh olmak üzere te'yîd eylemiştir.

Bakınız Canton yedinci cildinde ne diyor:

“Hristiyanlığın serbest ve funûnun müterakki olmasını İstanbul imparatorları nazar-ı iştibâhla görmeye başladıklarından mübâhasât-ı mezhebiyeye bunlar dahi

müdahale ederler ve teba'larının akâid ve îmânını kendi arzuları vechle ta'dile çalışıyorlar ve despot ve patriklerden hangileri kendi işlerine gelirse nasb ve hangileri işlerine gelmezse tard edilirdi. Binâen-âlâ-zâlik kilise heyeti imparatora mutî' kalmaya bezl-i mechûd ederler ve muhâlefete aslâ muktedir olamazlardı. Roma ise kilise heyeti bil'akis ayserlerin tahtı yanında bir de papalık tahtı a'lâ etmiş olduklarından Kayserlerin tahtında bulunan bir hükümdâr papalık tahtına rekabet edecek olursa derhâl cezâsı verilirdi”

Müverrih Canton işbu muhâkemeyi beşinci 'asr-ı milâd-i ahvâl-i 'umûmiyesine mukaddeme olmak üzere yazmıştır. Hâlbuki ondan sonra şarktaki Rum Patrikhânesinin İmparatorlar nazarındaki hakâreti bir kat daha artmıştır. İmparatorlar patriklik makâmını istedikleri gibi kendi nüfûzlarına tâbi' kılmak arzusuyla bu makâmı Roma'dan bi'l-külliyeye ayırmak entrikasına dahi lüzûm gördüklerinden şu mukaddeme-i iftirâkın esbâbını tehiyeye en evvel imparator Zenon başladı.

Zenon 474 sene-i milâdiyesinde makâm-ı iktidâra gelerek o zaman ihtilâfât-ı mezhebiyeden dolayı Hristiyanlar meyânında zuhûra gelen fırkaları birleştirmek için bir nev' şerâit-i îmân irâdenâmesi kaleme almış ve her kim buna ittibâ' etmezse envâ' işkenceler ile i'dâma başlamıştı. İstanbul ve Antakya İskenderiye patrikleri bu irâdeyi tasdîk eyledilerse de Roma'da Papa Üçüncü Felix bir hüümdârın umûr-ı mezhebiyede âmir-i mücbir olması muvâfik olmayacağını der-miyân etmekle ve bu dahi Zenon'un entrikasına muvâfik düşmekle şark ve garb kiliseleri arasında bi'l-ahire müfârakat-ı kat'iyeye kadar varan ilk muhâlefet bu sûretle te'sîs edilmiş oldu.

Bu vak'a milâdın 483 tarihinde vukû'a gelerek otuz sene kadar sonra Anastas makâm-ı imparatoriye geleceği zaman ise patrik bulunan Otemyus eğer Ortodoks mezhebinde ayırılan Râfiziler tenkîl olunmazsa imparatorluğunu takdîs etmeyeceğini der-miyân etmekle Anastas gücenerek patrikhâneneye

[387]

i'lân-ı âdâvet etmiş ve patrik dahi kendi kuvvetine mürâca'at eylemişti. Bu yüzden zuhûr eden muhârebe âdetâ bir harb-i 'azîm derecesini aldı. Anastas tarafından teşkîl

olunan kilise heyetini kabûl etmemek için Suriye tarafından yirmi bin kadar papaz ve rahipten mürekkeb bir ordu İstanbul'a hücum eyledi.

Birtakım vilayetler dahi imparatora isyân ederek fırka fırka İstanbul üzerine yürümeye başladılar. Bunların payı tahtı zabıtlarına ramak dahi kalmamışken nasılsa gemileri yakılarak imparator taraftarları canibinden kale hâricine bir hurûc-ı hücumu tertîb olunarak on bin kadar âdemin kanı bahâsına harbe hitâm verilmekle beraber imparator dahi inadı bırakıp Ortodoks kilisesinin arzularına muvâfakat edeceğini vaad eylemişti. Lâkin düşman bertaraf olduktan sonra Anastas intikâma başlayarak yalnız Suriye'ye üç yüz kadar papaz ve rahip despot boğulmuştu.

Bundan sonra Şark İmparatorluğunun İranîler ile uzun uzadıya muhârebeleri mezheb-i iğrâzıyla bu kadar büyük mukâtelata meydan bırakmamış idiyse de saray imparatoru ile patrikhâne arasındaki entrikalar bi'l-küllîye muntafî dahi olmamışlardı. İmparatorlar patriklere zâhiren müdâra etseler bile hakîkatte bunları kendilerine en büyük rakip addederlerdi.

İstanbul'da bulunan Hristiyanların mezhep kavgaları hiçbir vakitte bitmiş tükenmiş bir şey olmayıp 630 senesine doğru diğer bir mücadele o kadar meydan almıştı ki bir kanlı muharebe dahi hemen bu yüzden meydana çıkacaktı. Biraz sonra zuhûru da men olunamadı ya?

Bu mücadele ise Hazreti İsa'da birisi beşeriyet ve diğeri (hâşa) ulûhiyet tabî'atı olarak iki tabî'at mevcut olduğu gibi irâdesi hâhişi dahi böyle iki sûrette midir yoksa bir midir davâsı olup imparator Herakleios bu davayı kendi arzu ve emri mücebince fasl etmek için bir irâdenâme neşr eylediyse de mezkûr irâdenin hükmünü infâza ömrü kifâyet edemeyerek vefâtı vukû'a geldi. Oğlu Herakleios Konstantin irâdenâme-i mezkûru tervîce kıyâm etmek için evvelâ patrikhâneye sâir mezâlim-i ikâ'ına kalkışarak ezcümle babası patrikhâneye bir hazine tevdî' eylemiş olduğundan onu istirdâd için Patrik Pruci tazyîka başladı. Lâkin o dahi yalnız yüz üç gün makâm-ı hükümette kalabilip ba'de mesmûmen vefât etmekle maksûduna nâil olamamıştı.

641 senesinde karındaşı Heraklonas

[388]

makâm-ı imparatoruya geldikte kendisinin burnu ve vâlidesinin dili kesilerek nefyedildikten sonra ikinci Konstans nâmında birisi makâm-ı imparatoruya intihâb olunmuştu. Kâri'lerimiz imparatorlar hakkında edilen şu muâmeleye şaşmamalıdır. Baz Ampir denilen Rum Şark İmparatorluğunda bu müsüllü hâlât kesirü'l-vukû' olup kendi eceliyle vefât eden imparatorlar bi'n-nisbe az kalırlar. Asıl maksadımız imparatorların dûçâr oldukları beliyâtı değil onların patrikhâne hakkındaki muâmelâtını anlatmak olup bu kadarcık bir ihtarı dahi kâri'lerimize Rum Şarkı İmparatorluğunun muâmelât-ı mu'tâdesi hakkında bir fikir vermek için yaptık.

İkinci Konstans dahi Herakleios'un sâlifü'z-zikr irâdenâmesini tervîc emeline düşerek her kim kendisinin mezheb-i ahâli üzerine dahi kumandan olmak hakkına mâlik olmadığını der-miyân eylerse kafasını keserdi. Bu sûretle bir hayli papazlar i'dâm olunmuşlardır. Roma'da papa bulunan Martin şark imparatorunun işbu davası kavânin-i Nasrâaniyeye muvâfık olmadığı beyânıyla aforoz etmiş olduğundan ikinci Konstans kendi vasıtalarıyla bir aralık papayı ele geçirip ayağa ip taktırarak sokaklarda sürükledikten sona Kırım'a nefyettirmişti. O zaman patrik bulunan Maksim bî-çâre papanın dûçâr olduğu beliyyeden dolayı lisân-ı istirhâmı uzattığından imparator cenâbları patrikin dahi dilini ve sağ elini kestirmiştir. Hatta bir aralık kendi öz karındaşı Theodosius Diyacr intihâb ettirmiş olduğu hâlde ondan dahi emin olamayarak bî-çâreyi koyun gibi boğazlatmış olduğu da tevârihte münderictir.

İmparator ikinci Justinyen zamanında zulüm bir dereceyi bulmuştu ki 695 senesine doğru nüfûzu mertebe-i gâyeye varan Atyen nâm hâdimler re'isi dereler gibi kanlar aktıktan mâ'dâ cihânı soymuş soğana çevirmişti. Bu mezâlîm esnâsında mukaddes kiliselerden birisi hedem olunarak yerine bir balo salonu ile bir de tiyatrohâne inşâ edilmiştir. Bu hâl İstanbul Hristiyanlarını fevkalhad dil-gir etmekle bir fesâd çıkmak üzere iken Justinyen erbâb-ı fesâdın i'dâmını emreylemişti.

O zaman patrik bulunan Leo'nsun kafası kesilmesi imparatorun emri iktizâsından idiye de patrik daha evvel davranarak erbâb-ı intikâm ile birlikte bilkiyâm imparatoru o zaman "hipodrum" denilen şimdiki at meydanına getirmiş orada burnunu ve kulağını kestikten sonra Kırım'a nefyetmiştir.

[389]

Bu fesâd üzerine Leo'sun patrik kisvesi üzerine imparatorluk tacını dahi giymişti. Ancak bu seneler tamam sadr-ı İslam'a müsâdif olarak Afrika'da 'asâkir-i İslamiye her tarafı fethetmekte olmasıyla Leo'ns oraya bir ordu göndermişti. Burada mağlup olunca Leo'nsun şiddet-i cezâsından korkarak kendi zâbitânı meyânında Absimar isminde birisini imparator diye alkışlamışlar ve merkûma "Tebir" unvânını vermişlerdi. Kendisinden evvel olan tebirlerle nisbetle üçüncü olan işbu tebir ordusuyla beraber İstanbul'a geldikte Leo mukâvemetten âciz kalarak yakasını teslim etmekle onunda burnu kesilerek bir manastıra hapsedilmiştir.

Kırım'a nefyolunan ikinci Justinyen orada dahi rahat durmayıp birçok kimselere zulüm eylediğinden bir aralık kazan tatarlarının kaanına kızını bi't-takdîm çatmışsa da İstanbul'da imparator olan üçüncü tebir merkûm kaanı kandırıp İstanbul üzerine gelmesinde havf ederek kaana külli hazineler va'diyle Justinyen'i kendinse teslim etmek için muvâfakatini istihsâl eylemişti. Justinyen bundan haberdâr oldukta bir gemiye binip Karadeniz'e doğru firar eylediyse de fırtınalar gemisini Tuna munsabblarına atarak orada ise Bulgar Kralı Tervel "Eğer bana on beş bin asker verirsen İstanbul hazinelerinde bulacağım altınların nisfi senindir" diye kandırarak ma'iyetine aldığı on beş bin Bulgar askeriyile bagteten İstanbul'u fethetmiş ve gerek tebiri ve gerek mahbeste bulunan Leo'nsu meydan-ı siyasete getirip bir ayağını birisinin ve diğerini diğerinin boğazına basarak tahkîr eyledikten sonra ikisini de salb ettirmiştir.

Ondan sonra artık Leo'nsun ettiği mezâlîme nihâyet mi olur? Kendisi dahi anasl patrikken o makâma aslâ riâyet etmeyerek patrik bulunan Kallinick'inde gözlerini çıkarmıştır.

İkinci Anastas nâm imparator patrik Jorjun ve taraftarlarının intihâbıyla makâm-ı hükümete gelmiş olduğu hâlde Jorjun evvelce imparator Philip'e ettiği hıyanete mücâzât gözlerini çıkarıp taraftarlarının da kimisini sakat kimisini idam eylemiştir.

O zamanlar mezâhib-i mücâdelâtı büyüye büyüye kiliselerde tesâvîr bulundurmak ve bunlara 'arz-ı prestij etmek câiz olup olmadığını davasını meydana çıkarmaya kadar varmıştı. Patrikler ve papazlar halkın kiliselere te'yîd râbitaları için

tesâvir-i mezkûreye lüzûm görerek imparatorlarsa eski Roma imparatorlarının resimlerine ma'bedlerde 'arz-ı prestij

[390]

edilmesine heves eylediklerinden midir? Kiliselerden tesâvîr-i mu'azezeyi kaldırmak cihetini iltizâm ederlerdi.

Binâen-alâ-zâlik imparator Leon dahi tesâvîr-i mezkûreyi istemeyen imparatorlardan olmakla bir gece zevcesinin dâiresinde Honorius resmi görüp mahvedilmesini emreyledikte kadınlar muhâlefet göstermekle resmi kendisi kırıp mahv eyledikten mâ'dâ muhâlefet eden kadınları ve bunlara taraftar olan erkekleri kâffeten ve kâmilen kılıçtan geçirir. O zaman patrik bulunan Germen dahi idam olunacakken nasılsa nefyi ile iktifâ kılınmıştır.

O zamana gelinceye kadar saray imparatoride bir kütüphâne vardı ki otuz bin cild kitabı hâvi bulunup i'lem ulemâdan on iki hâfız-ı kütüb ile birde reisin muhâfazası altındaydı. İmparatorlar mühim bir işte bu hâfız keteblerin re'yini sorarlardı. İmparator Luin esnâma ibâdet lâzım olmadığını hüküm etmeleri için bunlara cebir eyledikte hâfız-ı kütübler bu meselenin uzun uzadıya istişâreye ihtiyâcını der-miyân etmeleriyle imparator kütüphâneyi de kitapları da hatta on üç nefer âlim hâfız kütüpleri de ateşe yakmıştır.

Costantin Copronim isminde diğer bir imparator dahi Anastas nâm patriki kendi rakipleriyle ittifâkı olduğunu zannederek 'aliyy-ü-melâ-ünnâs kırbaç ile dövürüp bir eşeğe bindirerek terzîl için şehri dolaştırdıktan sonra daha ziyâde terzîl etmiş olmak için yine makâmında ibkâ eylemiştir. Bu Copronim'in kilise hakkındaki mezâlimi bundan 'ibâret değildir. İstanbul Hristiyanlarına kendi arzu eylediği i'tikâdı kabul ettirmek için Saint-Etienne ve Auxsanes manastırlarında bulunan papazları katlederek sâir birtakım papazların da sakallarına mum tutup yakmış ve birçok manastırlarda buluna altın ve gümüş eşyayı mukaddeseyi yağma ederek şark kilisesini mahv derecesine getirmişti.

İmparator dördüncü Leo'n karısının odasında bir Honorius resmi görmekte zevcesinin ne kadar hademesi varsa cümlesini i'dâm ettirip zevcesini her ne kadar

öldürmemişse de ba'demâ aslâ istifrâş dahi etmemeye yemin eylemiştir. Kiliselerdeki tesâvîri mahv husûsunda bu Leo'n dahi sâir imparatorlar derecesinde mezâlim-i şedîde göstermiştir.

813 sene-i milâdiyesinde bi'l-intihâb imparator olan kezâlik Leon isminde bir ermeni her ne kadar Rum mezhebine tâbi' idiyse de imparatorların patrikhâne hakkındaki 'adâvetine o

[391]

dahi iştirâk ederek yapmadığı zulüm kalmamıştır. O zamanın müverrihlerinden Theodore Studite diyor ki:

“Mezhep husûsunda Ermeni Leo'nun emrine tâbi' olmayanların bazıları kamçılar ile darp ve tahkîr olunurlar ve bazıları yalnız bir parça ekmek ve su verilmek üzere hapse atılırlar birtakımları ıssız çöllere veyahut içlerinden çıkılması kâbil olmayan 'azîm mağaralara götürülüp aç susuz bırakılarak helâk edilirdi. Birtakımları daha bahtiyâr olduklarından derhâl idam ile kurtulurlardı. İdam olanların bazıları denizlerde havuzlarda gark ile idam edilip bu kadar mezâlim üzerine hak mezhep hangisi olduğunu irâd hiçbir kimsenin cür'eti yoktu. Zevcin zevcesinden ve zevcenin zevcinden emniyeti olmayıp Leo'nun casusları her tarafı doldurduklarından bir kimse kendi mezhebi muâmelesi aleyhine söz söyler veyahut hânesinde tesâvîr bulundurur veya müsavver kilise kitapları alırsa cezalanır ve o anda tevkîf ile darp ve nefy ve sâir cezâları görürdü. Casusluğun bu derecelere kadar revâcî bütün uşakları ve esirleri cüretlendirerek bunlar kendi efendileri aleyhine iftirâlara dahi kıyâm ederlerdi” Bu mezâlimden bî-zâr kalan ahâli mukaddemce Leo'nun intihâbına yardım etmiş olan Michelle Back nâm serdâra giderek Leo'nun hakkından gelmeyi müzâkere eylediklerini Leo'ns haber almakla Mikhail'i diri diri ateşe yakılmasını emreylemiş ve herifi tevkîfe dahi muvaffık olmuş ise de Mikhail taraftarları papaz kıyafetinde oldukları hâlde hücûm ederek gârını itmâm etmişler.

Bari bu sûrette imparator olan Mikhail olsun patriklere ve kiliselere hürmet etse ya! o da kiliselerdeki tesâvîri kabûl etmeyenlerden olduğu cihetle vukû'a gelen tebeddülün bi'l-istifâde tesâvîri meydana çıkarmaya cesaret edenleri kâmilen idam eyleyip memnû'iyet-i vâk'ayı evvelkiden ziyâde teşdîd etmiştir.

Michelle Back'den sonra dahi sarhoş Michelle isminde bir imparator patrikhânenin sarâhaten düşmanı olarak kendi hazinelerini zevk-i safâ yolunda telef edip bitirdikten sonra kiliseler de elmasa mücevherata müteallik her ne varsa yağmaya başladı. Patrikin bu i'tisâfâta ses çıkarabilmesi haddine mi düşmüş? Sarhoş Michelle patrik ile temeshur için en meşhûr bir soytarisına patrikin mukaddes kisvesini iksâ ederek sâir soytarılar da dahi despotlar üniformasını giydirek kiliseden gasp eylediği muazzez kâseler ellerinde oldukları hâlde

[392]

“Komnenos” resm-i mukaddisini taklit ettirmekle eğleniyordu.

İşte şark kilisesi yani Rum Patrikhânesi roma makâmından bi'l-külliyeye ayrılıp da istiklâl-i tam hâsıl edinceye kadar şark imparatorluğu nazarındaki hâl-i istihkârı bundan ibârettir. Biz burada yalnız cinayet-i sarîhadan ibâret olan vukûâtı yazdık. Kisve-i ruhaniyeye lâzım gelen riâyete hâlel verecek ne kadar ahvâl-i fâci'a daha varsa da bunlar henüz 'alâniyet peydâ etmemiş ve gizliden gizliye icrâ olunmakta bulunmuş olduklarından onları burada izâha lüzûm görmedik.

Mâba'di var

Ahmet Midhat

73 MEVÂDD-I FENNİYYE

73.1 DİŞLERİN HIFZ-I SIHHATİ

Mukaddime

Mebâhis-i tibbiyenin her birince ale'd-devam icrâ edilen tedkîkattan husûle gelen terakki elyevm bir dereceye varmıştır ki sıhhaat-i beşere ait husûsâtın kâffesini tıbb-ı vâhidin havsala-i hazâkatine sığdırabilmesi hemen imkânın fevkine çıkmıştır. Bu sebebe mebnidir ki 'ale'l-âde “tabip” denildikten sonra “ebe” ve “göz tabîbi” ve “diş tabîbi” diye birçok sunûf-ı etibbâ dahi ta'dâd edilmeye başlanmıştır. Terakkinin

bu gidişine göre yakın zamanlarda etibbânın daha birçok sunûfu dahi temeyyüz ve teşekkül edecektir.

Diş tabipleri gittikçe o kadar çoğalmaktadır ki sâir sunûf-ı etibbâya kesretçe tefevvükleri hemen tahakkuk etmek üzeredir. Eğer dişlerin hayat-ı beşeriyece olan ehemmiyet-i fevkalâdesi nazar-ı dikkate alınırsa hıfz-ı sıhhat-i esnân hademesinin işbu kesretine istigrâb olunamaz.

-1-

73.1.1 Dişlerin Hayata Derece-i Luzûmu

Lisân-ı ‘avâmda deniliyor ki “Can boğazdan gelir” vâk’â bazı ahvâle göre boğazdan ölüm dahi gelebilirse de “Aç yaşamaktan mide fesâdından ölmek yeğdir” hükmüne göre boğazdan gelen ölüm dahi sâir ölümlere tercîh edilecek olsa ‘avâmdan bu rüchânı tasdik edeceklerde bulunacak demektir.

Latîf bir taraf. Sözün en doğrusu “Can boğazdan gelir” dir. Fakat bu sözden maksat “Can gazadan gelir” demek olduğuna göre gaza boğaza vâsıl olmazdan

[393]

evvel dişlerin himmetine büyük ihtiyaç arz eder.

“Tagazzi” denilen şey ma’nâyı fenniyesine göre yalnız dâhil-i batna mevâdd-ı gazâiyenin idhâl ve ihrâcından ibâret değildir. Agziyeden tıbben ve tab’an “tagazzi” edebilmek için birtakım ameliyyât-ı fizyolojikiyeye ihtiyaç vardır ki o ‘ameliyyâtın birincisi “mastikasyon” yani “ameliyyât-ı mudgiye” dir.

Fizyoloji fennince mudga hizmet eden aletler dudaklar ile dil ve damak ve yanaklar ve dişler ise de dört evvelkiler mahzâ agziyeyi evirip çevirip güzelce öğüttürmek için dişler altına sevke me’mûr olduklarından ‘amel-i mudğun asıl vasıtaları dişler olduğuna şüphe yoktur.

“Can boğazdan gelir” kelâm-ı fennisi söyleyen lisân-ı avâm eğer hissiyât-ı beşere ait fûnûnca şimdiki terakkinin müyesser olduğu bir zamanda bu sözü söyleseydi canın yani hissiyâtın boğazdan vûrudundan evvel en mühim iki

ameliyyâta muhtaç olduğunu derpiş ederdi de “Can dişlerden gelir” derdi. Zikrolunan iki ‘amelden birincisi diş ameliyâtı olduktan sonra ikincisi dahi “tel’ib” ‘ameliyyâtı olup eğerçe bu bahsimizden ameliyât hariç kalırsa da onun dahi mevkûf ‘aleyhi ‘amel-i müza’ olduğu dikkate şâyân bir kaziyedir.

Dişler güzelce çiğnemezse agziyeye lüzûmu derecesinde lûâb karışmaz. Ameliyât-ı mudgiye bihakkın yerini bulmazsa ‘ameliyyât-ı hazmiye bihakkın icrâ olunamazsa agziyenin “kilüs” yani beyaz kan derecesine vusûlü için lâzım gelen ‘ameliyât nâkıs kalır. Kilüs lüzûmu derecesinde hâsıl olup da harâret-i garîziye ile yanan kanların mûcip oldukları noksanı cebredemezse “ekonomi animal” yani “tasarufât-ı hayvaniye” mizanına hâlel gelerek vücut muvâzenesini kaybeder. Sıhhat-ı muhtell olur. Ömür tehlikede kalır.

Tagazzinin birinci medârı dişler olduğunu şu kısacık ta’rifimiz ispata kâfi görülsün fakat “dişler” denildiği zaman otuz iki tane kemik hatıra gelip bunların çokluğuna nazaran acaba bazıları bazılarına fedâ olunur diye düşünülür mü? Eğer bu otuz iki kemikten bazıları hafif şeyleri koparmaya ve bazıları sert şeyleri parçalamaya ve bir sınıfı dahi parçalanan şeyleri çiğneyip öğütmeye me’mûr oldukları düşünülürse

[394]

bunlardan hiçbir tanesinin zâid olmadığı tahakkuk eder.

Dişlerimizle ceviz kırarız. Aman ya Rabbi! Ne büyük hata ederiz! Mümkün olsa da bunlara hizmet-i müfidelerini gördürdüğünden sonra her birini birer altın mahfaza içinde hıfzetseydik ehemmiyetlerine lâayk bir harekette bulunmuş olurduk.

-2-

73.1.2 Dişlerin Metânet-i Halkiyesi

Yirmi beş otuz yaşında iken dişlerinin en çoğunu kaybetmiş olanlar şu serlevhamızı gördükleri zaman vücûd-ı insanda en çürük olarak yaratılan bir şey varsa o dahi dişler olduğunu filhâl der-hatır ederler. Hâlbuki kanun-ı hilkat onların iftirâları kadar nâkıs olmak ne kadar ba’iddir.

Cenabıhak dişleri o kadar metânetle tertip ve halk etmiştir ki insanın yüz elli sene ömrü olsa yine dişleri kendisine hizmet edebilirler.

Şu satırlarımızı okurken “insan” dediğimiz şeyi İstanbul gibi büyük şehirlerde bâhusûs kavâid-i hıfz-ı sıhhata ne ‘ilmen ve ne de cibilleten veya tesâdüfen riâyet etmeyen âdemlerden ibârettir diye düşünürseniz altmışına gelmeksizin - ta’bir-i ‘avâmca - peynir dişleri çıkan bir nev’ mahlûkun dişleri için hüküm eylediğimiz metâneti istiksâr edebilirsiniz.

Bazı kabirlerden çıkan kadîdlerin müşâhedesinden anlaşılmıştır ki vücûd-ı insanı teşkîl eyleyen bazı kemikler çürümeye yüz tuttıkları hatta çürüdükleri hâlde dişleri aslâ çürümemiştir. Bu ise dişleri teşkîl eyleyen mâyanın kemikten daha kuvvetli olduğunu ve hele dişler üzerine sürülmüş olan bir nev’ cilânın derecesini ta’yîn hemen kâbil olamayacak kadar sert ve metîn olduğunu ispat eyler.

İşte bu derecelerdeki metânetiyle insana yüzlerce sene hizmet edebilecek ve hatta zeminin kuvve-i tahribiyesine mukâvemette dahi kemiklere bile tefevvuk edecek olan dişleri yirmi otuz sene bile ağızımızda barındıramayarak çürütmekte olduğumuzdan bu ziyân ve ziyâ’ın sebeplerini bilerek tedafü ve tahâffuza çalışmak için hıfz-ı sıhhat-ı esnâne hakîkaten büyük bir ehemmiyet vermelidir.

-3-

73.1.3 Muhâfaza-i Mecbûle-i Esnân

Ya Kafkas dağlarında ya Arabistan çöllerinde doksan beş yaşına kadar yaşamış olan bir ihtiyarı Paris'e götürseler de yanakları nasıl gül reng olduğuna nazar-ı gıpta ile

[395]

dikkat eden renksiz bensiz Avrupa gençleri o ihtiyarın bu güzel rengine bu mükemmel sıhhatine hizmet eden şey ne olduğunu düşündükleri sırada ihtiyarın dişlerine dahi havâle-i zihin veya atf-ı nazar eyleseler!

Biz misillü ihtiyârları pek çok gördüğümüz cihetle ağızlarında sanki ak mermerden yapılmış gibi bembeyaz iki sıra sık ve kuvvetli dişler gözlerimizi kamaştırırcasına nazar-ı rübâ-yı tahassürümüz olduğu zaman dahi o kadar şaşmayız. Fakat Avrupa'da altmış yaşına gelmeksizin ağzını yapma dişlerle doldurup bir makine hâne sûretine koymuş olan âdemler için bu kadar güzel dişlere şaşmamak kâbil olur mu? Altmış yaşındaki ihtiyarlar değil otuz yaşındaki ihtiyar kadınlar!... bile o doksan beşlik genç bedevinin inci dişlerini kıskanmış olsalar ma'zur görülürler.

Öyleyse haydi şu ihtiyara soralım bakalım dişlerini ne gibi tedâbîr-i tıbbiye ile bu kadar mükemmel muhâfaza etmiştir.

Tedâbîr-i tıbbiye mi? İki kelime söylediniz ki bizim ihtiyar bedevi müddet-i 'ömründe bu sözleri hiç işitmemiştir. Müddet-i 'ömründe hiç hasta olmadığını dava etmiyoruz. Fakat tabî'atı münharif oldukça yine tabî'atın tedâvi ve yardımına kendisini teslim etmek için birkaç gün yatmış ve hükm-i tabî'at kendisine iâde-i kuvvet eyledikten sonra tekrar kalkmış olduğundan tabî'atın bu hükm-i müdâvât-kârisini taglîz edecek "tabip" nâmında bir de âdem olduğunu işitmemiştir bile!

Ya öyleyse dişleri nasıl olup da böyle lekesiz ve sağlam kalmıştır?

Bir muhâfaza-i mecbûle-i olarak öyle sağlam kalmıştır ki asıl nazar-ı ehemmiyeti işte bu noktaya nasip etmek lâzım gelir.

Keyfiyet-i hilkat güzelce tedkîk edilecek olsa dimâğ gibi kalb gibi ciğer gibi bazı a'zânın pek cüz'i esbâb-ı hâriciye ile muhtell ve mütegayyir olabilmek ist'dâdında buldukları görülüyorsa da dişlerin bu tehlikeden en ziyâde beri olduğuna şüphe kalmaz. Zira çelik gibi kuvvetli bir cevherden yapılarak çivi gibi bir metânentle çene kemiklerine mihlanmış olan a'zâyı mezkûrenin yalnız ortasındaki sinirden mâ'dâ a'sâbı şerâyini 'urûku hiçbir şeyi olmadığından bunlar öyle kolaylıkla bozulabilecek aletlerden addolunamazlar.

Binâen-a'lâ-zâlik dişler hariçten vukû' bulan ta'arruzât-ı mühlike ve muhribeye uğramayacak olsa öyle dâhilen âdeta hiçbir

taarruz görmeyecekleri cihetle yalnız kendi hâllerine terk edilmek ve muhâfazaları için hiçbir tedbîr de bulunmamak sûretiyle pek güzel muhâfaza ediliyor. Buna da “Dişlerin muhâfaza-i mecbûlesi” nâmı verilebilir.

Lakin bî-çâre dişlerin kendi hâllerine kaldıkları ve kendi işleriyle meşgûl oldukları var mı? Vazîfeleri ve tahammülleri hâricinde dişleri o kadar it’âb ve tahrîf ederiz ki onlar dahi bizi vaktinden evvel terk ederek soluğu süprüntülükte alıverirler veyahut dişçilerin nümûne-i mehâretleri olmak üzere kavanoz veya cam dolaplarını tezyîn ederler.

-4-

73.1.4 Dişçiler ve Hıfz-ı Sıhhat-ı Esnân

Hasta olduktan sonra tabîbe mürâca’at olacak menfa’ata nispetle hastalık esbâbını men’ için kavâid hıfz-ı sıhhata riâyetten husûle gelecek menfa’atin daha pek çok ziyâde büyük olacağını tabipler dahi inkâr edemezler.

Bu sûreti hıfz-ı sıhhat-ı esnân ve dişçilerine mürâca’at kaziyelerine tatbîk edecek olursak netice-i kıyâsımızı daha mühim daha parlak oluruz.

Bir diş ki çürümüş harap olmuş bu hâlde dişçiye mürâca’attan ne menfa’at bekleyebiliriz? Dişçi ağrıyı teskîn için afyon gibi muhrîb eczâdan mürekkeb birtakım edviye isti’mâl eder ki pek kısa bir zaman için ağrıyı teskîn edecek olsa bile ilaçlarının te’siriyle diğer sağlam dişleri dahi harâba müsta’id eyler. Fakat her hâlde netice-i mürâca’at o dişî söküp atmaya müncer olur.

Vâk’â ‘azâb-ı kabir derecesinde bir işkence addolunan bu ağrıyı çekmekten ise dişî çekmek elbette müreccahtır. Ancak ne ağrıyı ve nede dişî çekmeye mecbûr olmamak şüphe yok ki daha ziyâde müreccahtır. Bu fıkramız dişçilere bir ta’arruz anlaşılmasın. Belki diş sahipleri için bir ikâz olmak üzere haber veriyoruz ki dişçiye mürâca’at “ba’de harâbü’l-esnân” hatıra gelecek bir tedbîr olup esahh ve enfa’ olan tedâbîr ise bu mürâca’ata hâcet göstermeyecek olan tedâbîrdir.

Vâk’â dişçiler çıkardıkları dişin yerine diş koymak derecesinde mahâret iddiâsında dahi bulunur. Fakat insâf edelim düşünelim ki yed-i mehâret hilkatın koyduğu dişleri kullanamamış olduğumuz

[397]

hâlde dişçinin esnân-ı kâzibesi mi imdâdımıza yetişecek?

Meselenin bu ciheti ileride bir fıkra-i mahsûsa teşkîl edecektir.

-5-

73.1.5 Dişlerin Esbâb-ı Asliye-i Harâbı

Esbâb-ı mezkûrenin birincisi tütün olduğuna şüphe edilemez. Duhânın büronşları yani ciğerleri derûnunda ciğerlere körüklemek hizmetini ettiren mecârî-i havayı berbat ederek teneffüse muzırâtı ne kadar ziyâde ise nikotin denilen ve tütünün asıl cevher-i muzırâtı demek olan zehirin dişlere te'siri dahi o kadar ziyâdedir.

Hiçbir tütün tiryâkisi yoktur ki dişlerinden az çok muztarib olmasın. Kezâlik tütün ile me'lûf olamayanlar meyânında bi'n-nisbe diş ağrıları gâyetle azdır.

Tatlı dahi dişleri tahribî husûsunda epeyce muzırât göstermektedir. Dişleri sağlam olmayanlar kuvvetlice tatlılardan birkaç lokma yiyecek olsalar sâir vakitlerde çürüklüğü sancılarında pek hiss olunamayan az çürük dişler o kadar şiddetli sızlamaya başlar ki yenilen tatlıdan husûle gelen telezzüz gözlerden yaş getirecek bir 'azâba mütehavvil olur.

Tatlıya mübtelâ olan çocukların hiçbirisinde sağlam diş görülemez.

Vâk'â tagazzimiz için biraz da mevâdd-ı şekeriyeye ihtiyâcımız varsa da Cenabîhak muhtaç olduğumuz kadar şekerî me'kûlât-ı nebâtiyemize katmış olduğundan yalnız o kadar şekerle iktifâ etmiş olsak bu yüzden olsun dişlerimizi tahrîbe hizmet etmemiş olurduk.

Birçok nebâttan ahez ve hülâsa edilen kuvvetli şekerlere tibben ihtiyacımız olsaydı insanların kâffe-i havâic-i tabî'iyesi tesviye buyurmakta olan Cenabîhak bir de sâfi şeker ağacı halk ederdi.

Mevâdd-ı alkoliye yani ispirotolu müskirâtın ve hele afyon isti'mâlinin dişlere olan su-i te'siri pek bedîhidir. Eğerçe diş ağrısı için alkol ve afyonu müdâvât-ı

teskîniyeden olmak üzere isti'mâl ederlerse de bir dakika için ağrıyı teskîn eden bu maddeler dişleri bi'l-külliyeye tahrip ederler.

Sarhoşlar ve tiryâkiler dahi salâbet-i esnân ile asla ma'rûf olmayanlardır.

Âlem-i bedeviyette gördüğümüz doksan beş yaşındaki âdemin ağızındaki dişlerinin tamam ve sağlam olmasına sebep mahzâ tütün ve şeker

[398]

ve ispirto ve afyon gibi mevâdd-ı muzırta ile me'lûf olmadığından ve dişleri yalnız hilkaten muvazzaf oldukları hizmetten başka bir yolda kullanmadığından ibârettir.

Dişlerin muhâfaza-i sıhhat ve salâbeti için bunların sûret-i isti'mâlinde dahi tabî'atın ta'yîn eylediği yoldan ayrılmamak lâzım gelir. Kaynar kaynar şeyleri yemek ve içmek veyahut buz gibi soğuk şeylerle dişleri yormak cümle-i esbâb-ı tahrîbiyeden olup hele soğuk ve sıcak dişlere yekdiğerini ta'kîben îsâl eylemek bunları âdeta kerpeten ile sökmek derecesinde tahrîblerini mûcibtir.

Dişlerin tahâret ve nezâfetine ehemmiyet verilmemek dahi harapları esbâbına munzamm olabilirse de dişler buraya kadar ta'rîf eylediğimiz esbâb-ı tahrîbiyeden azâde olurlarsa da 'adem-i tahrîrin ol kadar seyyiesi görülmez.

Hatta tathîr esbâbında derece-i ifrâza varmak bunların üzerlerindeki sırr ve cülâbı fenâpezîr edeceği için muzır bile addolunur.

Ma'hazâ mutavassıt bir derecede tathîrin fâide-i külliyesi asla inkâr olunamaz.

-6-

73.1.6 Tathîr-i Esnânda Nef' ve Zarar

Tathîr-i esnânda şerâit-i sıhhiyeye riâyet edilmeyecek olursa menfa'at yerine muzırrat muhakkaktır. Bu muzırrat yukarı ki fıkramızın nihâyetinde beyân olunduğu üzere yalnız dişleri kalaylayan minânın sıyrılmamasından da ibâret değildir. İsti'mâl olunan fırça lüzûmu derecesinde yumuşak olmayıp da sert olsa veyahut fırçanın hüsn-i isti'mâli bilinmesine diş etleri harap olarak bunlardan dahi türlü türlü tehlikeler melhûz olur.

Dişçiler güya tathîr-i esnân ile beraber metânetlerine dahi yardım etmek için birtakım şablî buharlı tuzlar tertîb ederler ki etibbânın ve ezcümle hıfz-ı sıhhat-ı ‘umûmiyece birçok tedkîkâtını cildlere doldurmuş olan Mösyö Dubois’in dahi re’yi vechle bu tuzlardan ciddi bir menfa’at-i me’mûl olmayıp fakat er geç muzırat görülmesi muhakkaktır.

Zâten fırçalar ve tuzlar yolunda olsalar bile dişleri yalnız dış tarafından sürtüp parlatmaktan bir fâide-i külliye me’mûl mudur?

Tahâret-i esnân husûsunda fırçadan evvel hılâle mürâca’at olunmalıdır. Dişler arasında kalan mevâdd-ı lahmiye ve nebâtiye ihrâc ve tathîr edilmelidir. Ancak isti’mâl olunan hılâl hiçbir vakitte ma’deni olmamalı ve ağaç hılâllere tavuk tüyleri tercih edilmelidir.

[399]

Hılâl kalın ve bâhusus madeni olursa dişlerin cenâheyn-i mütelâsıkasını aşındırıp seyreklenmelerine sebep olur.

Hilâl-i isti’mâliyle diş aralarını tathîr eyledikten sonra yumuşak fırçayı a’lâ

Girit Sabunu üzerine sürtüp onunla dişlerini güzelce yıkamalı ve ba’de bol sabunlu suyu ağza alıp kuvvet ve şiddetle çalkalayarak sabunlu suyu dişlerin arasında dahi geçirmeli. Bu hâlde dişlerin iç yüzü dahi yıkanmış olur. Zira dişler hılâl ile ayıklandıktan sonra levs-i mütebâkisi yağdan ibâret kalarak o ise sabun ile münhall olup gider.

Bundan sekiz on sene mukaddem Kırk Anbar serlevhalı mecmû’amızda dahi tathîr-i insan için Girit Sabunundan başka vasıtaya mürâca’at edilmemesini tavsiye etmiştik. Hakikat sabunların en sâfisi hâlis Girit Sabunu olup tathîr-i insan husûsundaki hüsn-i hizmeti ise aslâ kâbil-i inkâr değildir.

73.1.7 Esnân-ı Sun’îye

Buraya kadar hülâseten vukû’ bulan vesâyemiz üzerine dişlerin kadr ü kıymeti bilinerek sert ceviz ve fındık ve bâdem kırmak müsüllü güç ameliyyâtan

bede' ile dişler esbâb-ı tahrîbiyeden muhâfaza edilir ve nezâfet ve tahâretlerine dahi dikkat olunursa dişçiye hiç mürâca'at lâzım gelmez.

Bununla beraber bir dişte ilk ağrı hissolunduğu zaman en mâhir bir dişçiye mürâca'atla şayet delik açılmışsa 'ameliyyât-ı teskibiye icrâsıyla o delik biraz tevsî' ve ta'mîk edilerek dişçiler nezdinde ma'lûm ve müsta'mil olan ma'cûn ile doldurulursa o diş kurtarılmış olur.

Ama bir diş kurtarılmasından gerek sâhibinin gerek dişçinin me'yûs olacağı derecede çürükse onun bekâsı 'ameliyyât-ı mudgiyeyi bi'l-küllîye men' edeceğinden onu behemehâl çıkarmak zarûridir. Bu ihrâc tagazzi için ne kadar mühim ise 'azâbtan kurtulmak için dahi o kadar mühimdir. Çünkü bir geceyi diş ağrısı 'azâbı içinde geçirmeye nisbetle birkaç sâniye ihrâc-ı 'ameliyyât ağrısına katlanmak bi'l-vücûh ehvendir.

Her nasılsa dişlerini çürütmüş çıkartmış ve diş denilecek vesâitten mahrûm kalmış olanların sun'î dişlerin 'ameliyyât-ı mudgiyeye âdeta esnân-ı tabî'ye gibi hizmet ettiklerini onları isti'mâl eden dentanesterler hükmederlerse de

[400]

bu hüküm kendi kendilerini aldatmaktan ibâret bir galâttır.

Muzağ husûsunda sun'î dişlere kuvvet ve metânet veren şey esnân-ı tabî'ye çıktuktan sonra diş etlerinin çene kemiği üzerine devrilip gerilip sıkışmalarından mütehasıl kuvvet olup bunlar ile et'imenin arasına birtakım sun'î kemikler koymaktansa et'imeyi doğrudan doğruya bunlarla çiğnemek elbette ehvendir. Hele telezzüzce elbette müreccahtır.

Fakat dişlerin fikdânından nâşi insanın çenesi burnuna dokundurcasına takarrüb eylediği zaman esnân-ı sün'îye tenâsüb-i vechi epeyce îade edebilir ki bu da sun'î dişlere rağbet için bir büyük sebeptir.

Esnân-ı sun'îyenin bir hizmeti de tekellüm içindir. Birçok hurûfun mehârici ön dişler olup bunların fikdânı tekellümü cidden ihlâl edeceği için mücerred tashîh-i tekellüm maksadıyla sun'î dişlere mürâca'at edenler 'ayn-ı isâbet etmiş olurlar.

Ahmet Midhat

74 EDEBİYAT

**Şûrâ-yı Devlet A'zâ-yı Kirâmdan Fahrü'l-Üdebâ Sa'adetli Memdûh Fâik
Beyefendi Hazretleri'nin Bir Gazel-i Beligâneleridir:**

Rûh-perverdir o lübler kâmeti servi-nâz

Hâstır zevk-i hayat için ona 'ömr-dıraz

Cevr u nâzı can alırken ister âşıkta yine

Cevrine bî-hadd-i tahammül nâzına bî-hadd-i niyâz

Mest-i 'aşka hürmet eyler hâke sürdürmez yüzün bu zeyn

Der ki canân emr-i haktır mest olan kılmaz namâz

Şu'le zâr-ı rahta gördüm hâl-i müşgîn-i tâbını

Hey 'aceb hindûdur ol ateşten etmez ihtirâz

Ah kıl vakt-i seher Memdûh feyz ersin sana

Subh-dem bâd-ı latîf eşcâra verdi ihtizâz

74.1 FIKRA-İ EDEBİYYE

Muhtâc-ı izâh değildir ki zevk-i edep erbâbının en ziyâde lezzetle okudukları âsâr-ı edebiyeden bir kısmı da mebni ale'l-hikâye olarak söylenmiş beyitleri ve bunlara ait hikâyelerdir.

Bunlar güzel bir sûrette cem' ve tahrîr olursa pek ziyâde heveskârâne okunacak bir mecmû'a-i latîfe vücûda getirilmiş olur.

[401]

Buna mebnîdir ki şâ'ir-i mâhir Mu'allim Feyzî Efendi Hazretleri o yolda söylenilerek birer fikra-i edebiyeye teşkîl etmiş olan ebyâtı "Fıkrât-ı Edebiyye" serlevhası altında cem' ve tahrîr etmektedir.

Bunların sırasıyla gazetemizin kısm-ı edebiyesine derci musammem bulunduğundan şair müşârün-ileyh tarafından birinci olarak yazılan fikra-i edebiyeye bir vech-i âti derc olunur:

1

درمیان من و معشوق حجابست همام
وقت آنست که این پرده بیکسو فکنم

Şeyh Sadi evân-ı seyâhatinde Tebriz'de bulunduğu esnada bir gün hamama gitmiş. Derûn-ı hamamda bi-t-tesâdüf Tebriz'in serhayl-i şu'arâsı bulunan Hoca Humâm'ı hüsün-i cemâlca nâdirü'l-emsâl olan oğluyla birlikte bulmuştur. Şeyh bir muktezâ-yı belâ-yı şâ'iriyet-i mahdûm ile münâsebet peydâ etmek için ibtidâ-i pederiyle 'akd-i rişte-i muvâlâta teşebbüs etmiş ve ol-vechle işrâb-ı meveddet ederek Humam'a bir taş dolusu su atmıştır.

Hoca Humam ise bilmediği ve tanımadığı bir adamdan bu gibi muâmele-i dostâne ve küstâhâneyi görünce bunun behemehâl bir garaz-ı fâsid üzerine mübtene olduğunu derk ve teferrüs ederek hemen nirân-ı hiddet ve gadabı iltihâb ve iştiâle ve su'al-i âtiyi irâd ile şeyhi istiskâle başlamış, demiş ki: "Yahu nerelisin?" Şeyh dahi bî-muhâba "hâk pâk Şirâzdenim" cevabını vermiş. Hoca Humam tekrar infîâlini imâ tarzıyla "Gariptir ki memleketimizde Şirazlı köpekten

ziyâdedir” meâlindeki “عجیبت که در ولایت ماشیرازی از سگ بیشتر است” kelâmını irâd etmiş. Şeyh hazır cevap dahi hemen bilâ tela’süm gülerek “Bil’akis bizim memlekette sizin hemşehrileriniz köpekten hem daha az ve hem daha alçaktır” İhâm-ı kabihini müş’ir olan “بعكس این که در ولایت ماتبریزی از سگ کمتر است” cevabıyla mukâbele eylemiştir ki bu kelâmın mehamm dil-dûzu hocanın ciğerine kadar işlemiş ve bu sözden karşısındakinin nasıl yaman ve ateş-zebân bir zât olduğunu ve kendisiyle aslâ mukâbele mümkün olamayacağını fehm ve teykin ederek bi’z-zarûre ihtiyâr sükût ile derhâl tası tarağı toplayarak oğluya beraber oradan kalkıp savuşmuşlar ve giyinip çıkmak üzere câme-gine gitmişlerdir. Şeyh şikârinin peşini bırakır mı hiç? O dahi ‘ale’l-acele igtisâlından sonra bunları takip ile doğru câme-gine varıp oturacak münasip bir nokta aradığı sırada

[402]

bir takrîb ile mahdûmun yanı başına oturmuştur.

Hoca Humam bir muktezâ-yı ‘iffet her ne kadar şeyhe fenâ hâlde gücenmişse de sahn-sâz ve nükteperdâz bir zât bulunmuş olması hasebiyle pek de işin ilerisine varmayı şive-i rindâne ve tab’ı kalenderânesine yakıştırmamış olduğundan ve (Ehl-i dil birbirini bilmemek insâf değil) medlûlu kendisince dahi mültezim bulunduğundan nâ-çâr cesâret-i vâk’asından nâdim olarak ve bu gibi emr-i kelâmın feyz-i musâhebetine sed çekmekte olan igbirâr ve infi’âlini yenerek ‘arz-ı merâsim-i hürmet ve musâfâta-şitâb ile şeyhe hitaben “Allah aşkına olsun saklama, söyle! Sen Şeyh Sadi değil misin?” demiş ve şeyhinden dahi “evet oyum” cevab-ı beşâret nisâbını alınca ve âsâr-ı bahiresinin tavsiyesiyle hasret-keş mülâkatı olduğu Şeyh Sadi’yi nezdinde hazır görünce artık muâmelât ve infi’âlât-ı sâbıkayı külliyyen unutarak bu defa hâlisâne ve müştâkâne musâhebet ve mükâlemeye koyulmuşlar.

İki şâ’ir-i kadir beyninde havaların güzelliğinden bozukluğundan bahsolunmaz ya! Elbette mevzû’-ı bahs iş’âr-ı edebiye olacaktır. İşte ibtidâyı mükâlemede Hoca Humam mâ-hüve’l-hakk beyân olarak şeyhin âfak-ı Tebriz’e neşr-i envâr-ı belâgat eden âsâr-ı iş’ârından kendisinin müstefid ve mütelezziz olduğunu der-miyân eylemesi üzerine şeyh “Bunlardan hangisini beğendiniz?” diye

sormasıyla hoca dahi sâbikü'l-vukû' infi'âlâtın büsbütün ortadan kalkmasına vesile -i mücbire olmak üzere şeyhin bir gazelinden şu:

بیاکه موسم صلح است و آشتی و عنایت
بشرط اینکه نکوییم از آنچه رفت حکایت

Matla'ını cevaben okumuş ve ol-vechle hüsn-i te'sirini de müşâhede etmiştir.

Bu aralık Hoca Humam mahdûmu kendisiyle şeyhin meyânında bulunduğundan şayet lâkırdıya dalarım da bu dalgınlık:

صوفیانه نظرم هست بدان ساق سفید
ذوق داندکه کجاراز کجامی بینم

Mefhûmunca şeyh nazar-bâzın istifâde-i nazariyesini mûceb olur mülâhazasıyla derhâl mahdûmun yerini değiştirmiş ve kendisi onunla şeyhin arasına geçip ortada engel-i vâki' olmuştur ki bu tebdîl-i mekânın hâsıl ettiği teessür ve infi'âl hamamın kubbesini şeyhi bî-çârenin başına geçirmiştir!

Şeyh bu bâr-ı infi'âl altında eziledursun Hoca Humam yine sözüne devam ile zimam-ı kelâmı kendi cânibine 'atıf ile

[403]

şeyhe hitaben “Hiç bizim iş'ârımızda o taraflara çıktığı var mıdır?” diye sormuş ve şeyh dahi “Evet vardır” diyince tekrar Hoca Humam tarafından “Hatrınızda olanı okuyunuz” diye vukû' bulan iltimâs üzerine cenâb-ı şeyh derhâl Hoca Humam'ın iş'ârından balâda muharrer beyti okuyup mükâlemeye hüsn-i hitâm vermiştir.

Meâli şudur:

Humam benimle mahbûbumun beynimize perde-i mûmâna'at çekmiştir. Artık bu perdeyi ortadan kaldırmanın sırası gelmiştir.

Vakit gazetesi başmuharriri Said Beyefendi Hazretleri'yle şair ateş-zebân Ali Rûhî Beyefendi tarafından "Ateş-pare-i Naci" hakkında yazılan takrîzler nûr-ı efzâ-yı çeşm-i üdebâ olacak birer nüsha-i lâmi'a bulunduğundan bunların bir vech-i âti derciyle müntehebâtımızı tezyîn ederiz:

Refkımız Vakit gazetesinden:

74.2 ATEŞ-PÂRE

Tab'-ı şâi'rânesi hakîkaten şâyân-ı takdîr ve tahsîn ve Tercümân-ı Hakîkat'e muâvenete başlıyalıdanberi ve memleketimizde yeniden ihyâ-yı heves-i iş'âr etmesinden dolayı sezâvâr hezâr aferin olan muallim Naci Efendi'nin (Ateş-pâre) nâmıyla bu kere mevzû'-ı destgâh-ı tab' olan âsâr-ı şî'iriyesi manzûr-ı âcizânemiz oldu. Zann-ı âcizânemizce mecmû'anın hâvi olduğu her kıt'a-i ebyât birer ateş-pâre-i hissiyât-ı âşıkâne olmasıyla mecmû'aya (Kânun-ı 'Aşk) denilseydi daha münasip olurdu.

Mu'allimin:

Âlem kalır ortasında erzen

Cevelângâhı böyle isterim ben

beyti renginine mukâbil kendi hakkında :

Her bir sahnın cevher-i rûşen

Şâirliği böyle isterim ben

beytini ifâde-i takrîziyeye ziver-i ez-can ve dil-i tebrîk-i eser eyleriz.

*

74.3 VEYSİ PAŞAZÂDE RUHİ BEYEFENDİ TARAFINDAN

Şu'le-i cevvalé-i efkârıyla tenvîr-i halce-gâh-ı matbûât etmekte olan bârika-i edep Mu'allim Nâcî Efendi Hazretleri'nin bu kere şerâre-paş-i i'câz olan ateş-pâresi nur-ı nahl-i tecâllâ gibi beni bî-hûş etti. Her beyit ateşini nur-ı perestân-ı 'irfâna bir ateş-gede-i ma'rifet olduğundan münhasıran Rum'da değil Hindistan'da bile mazhar-ı ta'zîm ve tevkîr olacağı rûşendir.

[404]

Hele fırka-i nâciye-i muvahhidinin duâ-yı nuru olmaya ahrâ olan tevhidindeki (Allah nedir deyince gâfil) (Allah deyip hamûş olur dil) (Olmaz mı cerd-güdaz-ı ümmet) (Peygamberi lâl eden hakikat) gibi müntehâyı hadd-i i'câz-ı belâgatine irtikâ eden beyitler okundukça müşârün-ileyhin ulüvv-i iktidârını teslîmden başka hatıra bir şey gelmiyor.

Cihâna etti ateş-pâre neşr-i nur Nâciden

Edep cûyân yarâne artık dîdeler rûşen

Tercümân-ı Hakikat

Vakit gazetesi efkâr-ı mensûresinin en küçük bir cilvegâhı olan Said Beyefendi Hazretleri'nin ateş-pâreye in'itâf eden nazar-ı takdîri ateş-pâreyi nura gark edip mehtap içinde kalmış şihâba döndürmüştür.

Hazret Rûhî ise hak Nâcî'de ne kadar parlak bir teveccühü olduğunu lem'a-i vicdan tesmiyesine şâyân olup ateş-pâreyi şu'le-pûş mübâhât eden bu takriz-i belîğiyle yine bir berk-i iltifât parlatmıştır.

Ateş-pâre kadar bir manzûme-i şükrân yazılsa yine hakkıyla mukâbelesinden i'tirâf-ı acz etmeye mecbur olacağımız bu iki lütf-ı 'âlinin sahiblerine azîm azîm teşekkürler takdîmiyle iftihâr eyleriz.

74.4 ENVÂR İÇİNDE NUR

Gözlerim! Sizi gördüğünüz nur kadar rûşen görüyorum. Tebrik ederim. Güzellik nâm-ı dil-ârâmını almış. Serâser kâinâta ziynet vermiş olan nûr-ı mübîn-i gaybiden her zaman müstenîr oluyorsunuz.

Gönlüm! Seni sevdiğin dil-ber gibi mes'ûd buluyorum. Takdîs ederim. Gözlerim temâşâyı hüsn-i dil-efrûz eyledikçe ta'rîf edemeyeceğim sûrette safâ-pezir oluversin.

Her nigâhında gönlüme bin şevk veren gözlerim pey-â-pey cereyân iki çeşme-i nur, her istinâresinde gözlerimden daha bin zevk isteyen gönlüm demâdem-i feverân bir havz-ı şarâb-ı tahûrdur.

Neşvedârim. Neşvem çoğalır azalmaz. Bahtiyârım mes'ûdiyetim hiçbir zaman tezâyüdden kalmaz.

Zevkim hayatımla hem-devamdır. İnsilâb nasıl mümkün olsun? Her bakışta mücedded şevkim olan hüsn-i hazârân-ı tecellâyı kâinâtın vücûd-ı sevda-yi perverimden evvel perdepûş-ı zevâl olmasına mütevakkıftır.

Ya Rab! Bu ne mücâzebe-i âşikânedir! Gördüğüm envâr-ı gönlümü öyle sarıyor, gönlüm gördüğüm envâra öyle sarılıyor ki her bir nur-ı melekûtu cilveyi gönlümden

[405]

kopmuş sıçramış da ne parlak bir aslın fer'-i rahşânı olduğunu âleme göstermek için tabî'atça pertev-bâr-ı iftihâr olmaya başlamış sanıyorum!

Âşk-ı hüsn-i mutlakım. Her güzelliği severim. Her güzeli beğenirim. Hiçbir lem'a-i letâfet yoktur ki nur-ı nazarıma karışsın da tabî'atımın ateşine ateş katmasın.

Nur-ı ezeli zuhûr-ı hüsnün makâmât-ı tecellisi nazarımda kaçsa münkasım ise ateş hâk-bî-beter nâ pezîr 'aşkımda o kadre münkasım bulunur. Her nur parçasının karşısında bir ateş-pârem parlar durur.

Ya Rab! Bu ne ateşin tabî'attır! Güya gördüğüm hüsün ile bildiğim aşk biri nurdan, diğeri ateşten iki mecâzib küreymiş ki iki desti 'avâlim aşp kudretin sevk-i

seri'yle birden bire çarpışarak ikisinin de eczâyı müteferrikası mütesâvi olmak üzere parçalanıp yüz binlerce kerrât-ı nur ve nar mütehassirâne karşılamıştır.

Ey lem'at-ı kâinât! Kıymet-i hüsnü aşktan başka bilen var mıdır? Hüsnün câzibe-i cihângiri aşkın karşısında belli olur. Güzelsiniz. Âşık istemez misiniz? İşte!...gözümün önünden ayrılmayınız. Daima temâşâyı cemâlinizle meşgûl olayım.

Hubân! Bende size bu kadar incizâb, sizde bana o kadar teveccüh neden? Hakîkate mütehatti miyiz? Neyiz? Bir ruh parçalansa eczâsı beyinde ancak bu kadar mücâzebe olabilir.

Etrafımda ne güzel halka teşkîl ediyorsunuz! Kendimi zühale benzeteceğim geliyor

Yok yok! Bu mes'ûdiyet zühale ne kadar uzak! Böyle bir teşbihte bulunduğumu işitecek olursa 'azametinden yanına varılmaz. Dairesine girilmez. Sehvem ona medâr-ı iftihâr olur.

Hepiniz bana müteveccihsiniz kıbleniz miyim? Bir anda hepinize birden teveccüh etmek istiyorum. Kiblelerim misiniz? Pereştîş-gâh-ı 'aşkın nede çok kıblesi varmış!

Yüzlerinize baktıkça her birinizi bir ruhü'l-ervâh kıyâs ediyorum. Hanginizsiniz? İçinizde bu feyz-i sâri-i melâhatin sâhib-i hakîkisi kimdir?

Cânân! Ey nûr-ı a'zâm! Bu ne cemâl-i feyezânedir! Şu dil-ber bütün senden iktibâs-ı hüsn ediyorlar. Yegânesin! Sen varken başka ruhü'l-ervâh arasam da bulamam. O sensin!

[406]

İmdi bildim ki etrafımı alan envârı senin pertevlerin oldukları için seviyormuşum! İşte o parça parça olmuş dağılmış bulunan ateş-i 'aşkım yine yekpâre oldu! Münhasıran senin etrafında cevelâne başladı. Pervâne-i bî-kararın kesildi!.....

Ah! Sen de mi o değilsin! Şimdi anladım ki benim asıl sevdiğim cânan değil, Nurû's-semâvâti vel 'ard olan can cânanmış.

Seni severim. Çünkü sende o nuru görüyorum. Etrafimdakilerin hepsini severim. Onlarda da o nuru görüyorum. Mademki gördüğüm hep o nurdur yalnız seni, onları değil bütün kâinâtı severim!

Mu'allim Nâcî

*

74.5 VEYSİ PAŞAZÂDE ALİ RÛHÎ BEYEFENDİ TARAFINDAN İHDÂ

BUYRULMUŞTUR:

E'âzım-ı hükemâ-mutasavvıffiyenden kitâb-ı belâgat nisâb hüküm müellifi ibn-i 'Atâ' İskenderî Hazretleri'nin münâcâtından bazı fikirâtın meâlen tercümesidir:

İlâhi! Hâl-i gınâ ve yesarimde bile zebûn-ı iftikârım, hengâm-ı fakr-ı zarûretimde nasıl âzâde-i ihtiyac olurum?

İlâhi! ilmimde cehlim sâbitken, cehlimde nasıl cehûl olmam?

İlâhi! İhtilâf-ı tedbîr ve sür'at-i hulûl-i takdîrin, hâiz sekine-i 'irfân olan 'urefâyı, 'avârif ve 'atâyada sükûn ve sürûrdan, mekâre ve belâyada ye's ve futûrdan mâni'dir.

İlâhi! Benden leâmet ve redâetime, zât-ı akdetsen kerem ve 'inâyetine lâyük olan zuhûr eder.

İlâhi! Henüz vücûd-ı zaîfim ketm-i 'ademde iken kemâl-i kerem ve rahmetten benim için kendini lütuf ve re'fetle tavsîf etmiştik. Cism-i nahîfim sâha-i vücûda atıldıktan sonra o sermâye-i fevz ü necât ile beni mümteni' etmez misin?

İlâhi! Beni mazhar-ı mehâsin ettinse eser-i fazlıdır. Şâyân-ı minnettir. Benden müsâvi zuhûra geldiye muktezâyı 'adlındır. Hücet-i baliğa senindir.

İşte sana sana olan fakrimle tevessül ediyorum. Zihi hayal muhâl! Nasıl zât-ı akdesine ittisâlî muhâl olan bir vâsita ile tevessül edebilirim? Ya nasıl cüz'iyât ve külliyât-ı ezeliye ve ebediyeyi muhît olan 'ilm-i şâmiline karşı bess-i şekva ile hâlîmi takrîr ve mücerred-i takdîr ve tekvininle mütekeyyif

[407]

olan makalemle tercüme-i mâ-fi'z-zamir, edeyim?

Îlâhi! 'azamet-i cehl, şenâ'at-i fi'ilimle beraber, bana olan lütuf ve merhametin şâyân-ı ta'accübtür.

Îlâhi! Ne aceb sen bana yakınsın! Ben senden uzağım!

Îlâhi! İhtilâf-ı âsâr ve tenkilât-ı etvârımla bildim ki meramın her bir şeyde kendini bana bildirmektir.

Îlâhi! Hükm-i nâfizîn zu-makâlde makâl, meşîyyet-i kâhren sâhib-i hâlde hâl bırakmıyor.

Îlâhi! Vücûdunda sana müftekir olan âsâr ile nasıl istidlâl olunuversin?

Îlâhi! Ne zaman kayıp oldun ki hatta delile muhtaç olasın? Ne vakit uzaklaştın ki hatta âsâr sana musil olsun?

Îlâhi! Seni kendine rakib ve hafız görmeyen göz kör olsun?

Îlâhi! Âsâra mürâca'at muktezâyı emrindir. Fakat kisve-i envâr ve hidâyet-i istibsâr ile beni kendine döndür ki hatta ayn-ı istihsân ile nazardan masûnü's-sır, i'timâddan merfû'u'l-himeme olarak âsâra muhâlat olduğum gibi yine âsârdan münkatı' olayımda doğrudan doğruya sana rucû' edeyim.

Îlâhi! Senden sana vusûlü talep eder ve seni yine seninle istidlâl eylerim.

Îlâhi! Beni hakâyık-ı ehl-i kurb ile mütehakkık, mesâlik-i ehl-i cezbe sâlik eyle.

Îlâhi! Tedbîrin ile tedbîrimden, ihtiyârınla ihtiyârımdan beni mugnî kıl.

Îlâhi! Rızâyı şerîfin senden bir 'illetle muallel olmandan mukaddestir ona benden nasıl 'illet mümkün olabilir? Senden sana nef'i vusûlünden ganî iken benden nasıl ganî olmazsın?

Îlâhi! Seni kaybeden ne bulmak, seni bulan ne kaybetmek ihtimâli vardır.

فاعتبروا يا اولي الابصار!

75 PİLORİ

75.1 İZHÂR-I AŞK

Ketm-i ‘aşk etmek iltizâmında bulunan âşıklardan gönlüne, gözüne söz anlatabilip de perde-bîrûnluk etmişler engişt-nümâ denilecek mertebede azdır.

Âşık izhâr-ı ‘aşktan lisânını men’ edebilse dahi nazar-ı hasretini sevdiğine doğru in’itâftan men’ edemez. Ma’şûkasının ziyâret-i cemâliyle müşerref olmak ümidinde bulunan âşığın çeşm-i cevvali nâil-i maksad olmadıkça ârâm yüzü görebilir mi?

[408]

Âşık-ı ketm aşk davasında bulunadursun gözleri o davanın nakîzini te’yîd etmekte bulunur. Gözlerini idare eden âşktır. Hâlbuki aşkı idare eden âşık değildir. Böyle bir idâre-i kahirânenin zebûnu olan âşık nihâyet:

لسانى و قلبى يكتمان هواكم
ولكن طرفى بالهوى يتكلم

İ’tirâfıyla ızmâr-ı ‘aşka muktedir olmadığını izhâra mecbur olur.

Farz edelim ki bir âşık ma’şûkasının huzûrunda bulunduğu hâlde endişe-i ta’n-ı agyâr ile temâşayı didâr-ı devletten mahrumiyeti gözüne alsın da nazarını ruhsâr-ı yâre bedel vücûh-ı agyâr ile işgâl ederek gözlerinin dahi ifşâ-yı ‘aşk etmesine meydan vermemeye çalışsın.

Ya galayân-ı sevdâ:

محبت چون شود پرزور مستورى نمى باشد
شراب رنگ عاشق باده میناشکن باشد

Davasını bir daha ispat için çehresini mahiyet-i fikrinin levha-i ta’rîfi sayılacak bir hâlde getirecek olursa ne yapsın? Yüzüne nikâb mı çeksin?

Reng-i ruy-ı âşık seyredenleri hüsn-i ifâdece olan kudretine hayran edecek bir tercümân-ı aşktır.

Bu ifâde “Ben şu karşımdaki güzeli severim”den ibâret ise de reng bu ma'nâyı erbâb-ı ebsâra öyle latîf ve müesser bir sûrette anlatır ki bir lisân ne kadar rengin beyân olsa ifâdesinde o letâfet, o te'siri görülemez. Lisân-ı hâl lisân-ı makâlden intak addedenler dediğim reng-i âşıkânenin fesâhat-i ifâdesini nazar-ı dikkate alanlardır.

Bu rengin kemâl-i letâfetini görmek için otuz yaşında bir âşığın ma'sûkasına karşı yüzünde ‘arz-ı humret edişini değil, henüz on altı yaşına basmış bir âşıkânın öyle bir hâlde kızarışını seyretmelidir. İfâde ettiği ma'nâ-yı rakîk ile en fasîh şairleri dembeste-i i'câz eden işte bu reng-i canperverdir!

O letâfeti iki kat etmek için bizim âşıkânın karşısına on sekiz yirmi yaşında gâyet güzel bir âşık geçirmekten başka çâre bulunamaz.

Öyle bir âşığa ile böyle bir âşık tekâbül ederek göz süzüşmeye başlayınca tarafında tabî olan şevk-i temâşanın sevk-iyle gözler yanakların kısm-ı a'lâsını pek latîf bir sûrette sâye-dâr eden o uzun kirpikleri kaldırabilip de

[409]

ayine-i yekdiğer olur olmaz yine mestûr oldukları sırada yanakları zaten yürümüş olan rengin temevvücünü görmek kadar tabî'at-ı şâ'irâneye inbisât verir bir temâşa mı olabilir?

Bu kadar ma'sûmâne sevişen iki mübtedi-i muhabbetin öyle karşı karşıya gelerek lisân-ı hâl ile söyleştiklerini seyretmek herkese nasip olur saâdetlerden olmadığını der-miyân edecek olursanız size hak vermekle beraber benim bu saâdete her arzu ettiğim zaman nâil olmakta bulunduğumu bi'l-iftihâr beyân edebilirim.

Şu yüzden hasedinizi değilse gıpta gözü celb edecek kadar bahtiyârim. İhtimâl ki ta'accübünüzü de celb ederim. “Her vakit öyle bir âşık ile bir âşığa bularak karşılaştırıp da safâyab-ı temâşa olmak senin gibi tahiyye dest bir şaire mi kalmış?” dersiniz. Biraz ihtiyât ediniz, demeyiniz.

Varolsun hayalim! Beni her saâdetten meşrebimce hissemend eder. Vâk'â bu veli-ni'met olsa hâlîm yamandı. Ömrüm bir ıztırâb-ı dâim içinde geçip gidecekti. Hesaba gelmek nakîsasından masûn olan arzularımdan hemen hiç birisini istihsâle muvafık olmayarak terk-i arzu-hâne-i âlem edip hâlîmi bilenlere:

Reft ve çendin arzu der-hâk berd

Dedirtecek zavallı mahrûm ben olacaktım. Şimdiyse hatıra-i hırmân kalbime yol bulmaktan mahrûm bulunur. Sâye-i asâyiş-vâye-i hayalde mes'ûden yaşıyorum. Esbâb-ı 'iş-i tarabım mükemmeldir. Hiçbir istediğim şeyi bulunamaz ki velinimet âli-cenâbım onu bana derhâl ihsân etmesin. Her tâcir bazar matbûâtın elinden gelmeyecek bir san'at olan şu pilorluk bile onun en küçük ihsânlardan biridir.

Öyle bir mahbûb ile bir mahbûbeyi muvâcehe-i şer mesârrâne hâlînde bulundurarak gönlümü eğlendirmek hayalimce pek kolay muvafakiyetlerden ma'dûmdur. İstersem temâşa ile iktifâ etmem. Bunlara âşık dahi olurum. O zaman sen benden artık âşıkâne nağmeleri dinle!

Daha biraz ileriye varırsam bunları nağme-perdâz eder dinlerim. Dinledikçe şevkim tezâyüd eder. Hâlîm nazar-ı dikkatlerinden mestûr bulunmaz. Söz söylemek istediğimi hissederek susarlar.

Mest olur her kim ki seyreyler şarabî rengini

Raks eder her kim ki dinler dil-firîb ahengini

[410]

gibi bir beyit okurum. Müteşekkîrâne tebessümlerini mûcib olur. Bende ise safâ artıkça artar. O iki güzel yüzden uçan şirin tebessümler benim yüzüme gelir. Nağmenin alt tarafını yürütür giderim.

Genç âşık ve âşıkânın hâmûşâne cereyân eden bu muâmalât-ı nâz-ı niyâzdan sonra bir de ne hâl ile teâtî-i kelîmât-ı muhabbete başlayacaklarını, birinin ağzından bir kelime-i ‘aşk sâdır olunca diğêrinin nasıl bir te’sir de bulunacağını göz önüne getirmelidir. Bu da başka bir zevk-i ruhânîdir. Ateş-pâre-i Nâcî’de münderic “Telâkki” serlevhalı manzûme böyle bir mükâlemeyi bir dereceye kadar tasvîr etmektedir.

Mösyö “Dubois’i” dahi kitâb-ı tabî’inin izhâr-ı ‘aşka dâir olan sayfalarını bizden evvel mütâla’a etmiş olduğundan “Nasıl Sevmelidir?” unvânıyla yazdığı bir makalede diyor ki:

“İmdi bir de mahbûbelerin ne yolda sevilme istediklerini düşünelim. Bu güzelin gönlünü kendimize imâle etmek için ona arz edeceğimiz muhabbetin ne kadar zarîfâne ve şâ’irâne olması lâzım geleceğini anlayalım bilmeyenlere de anlatalım.”

“Meseleyi tefhîm için birinci defa olarak giriftâr pençe-i ‘aşk olmuş bir genci ma’şûkasının karşısında tasavvur edeceğiz. Bu taze âşık gözleri bir garîb temâşa-yı ruh-efzâ ile meşgul bulunduğu hâlde ma’şûkasına der ki:

–Seni seviyorum!

“Bu terkîb ins-i cihânda ne kadar safâ-bahş-ı ruh olacak ezvâk varsa cümlesini câmi’ bir sözdür. Sâmi’a pirâ-yı şevkimiz olacak bundan âhenkli bir sadâ bulunabilir mi?”

Bizim genç âşık ma’şûkasının yüzüne hasr-ı nazar-ı iştîyâk ederek yine der ki:

“Seni seviyorum! Bir genç dilber kız uzun saçlarını, tarâvet cisim ve simâsını, bir gencine-i hudâ-dâd olan hüsn-i anını nasıl severse öyle seviyorum! Arının bal alacağı çiçeği, nesîmin bûy-ı latîfiyle tatayyüb edeceği gül-i gonce-i nev-şükûfteyi sevdiği gibi seviyorum! Tuyûr-ı mevsim baharı, martı kuşu mu’tedil havalı sâhili, bir cariye esbâb-ı tezyîni, bir esir hürriyeti, “Narsis”⁴⁵ aksini ne kadar severse

⁴⁵ Esâtir-i evveline göre mâlik-i melâhat bir nevcivândı ki Eco nâmında bir mahbûbenin kendisine arz ettiği muhabbeti redde cesaret eylediği için âlihe tarafından hakkında bir mücâzât olmak üzere bir berrâk suyun içinde görmekte olduğu kendi sûret-i melihasına ta’aşşuk ederek bir müddet-i temâşayı ‘aksiyle iştigâl eylemiştir. Nihâyet âşığı olduğu ‘aksiyle muvâsalaya imkân bulamadığından ıztrâb-ı ‘aşk ile kendini içinde sûretini görmekte bulunduğu suya atıp boğulmuş bu sûretle nâire-i sevdâsı muntafî olmuştur.

[411]

O kadar seviyorum! Hâsılı seni gözlerimden, hayatımdan ziyade seviyorum! Nasıl sevmeyeyim? Dünyada nâiliyetini arzu ettiğim ne kadar sa'adet varsa cümlesini sende görüyorum. Bana sensiz hayat bâr-ı girân olacaktır.”

“Ah! Ne olursa sevdiğim! Ben seni nasıl candan seviyorsam sen de beni öyle sev! Muhabbetimiz mütekâbil olsun. Sevmek sevilme ne kadar tatlı şeydir bilmez misin?”

Sevişelim sevgilim! Sevmek bir fenn-i ‘azîm-i semâvidir ki biz ancak mukaddemesinden bir kaç kelime belleyebilmişizdir.”

*

Mösyö Dubois’in izhâr-ı ‘aşk yolunda genç âşıkta söylediği şu sözler bir Osmanlı şairine arz edilecek olsa bunların cümlesini hakîkaten zarîfâne ve şâ’irâne olmak üzere telakki eder mi dersiniz? Biz zannetmeyiz.

Vâk’â bu ifâdât-ı âşıkânenin içinde bir Osmanlı şairinin dahi beğenebileceği parçaları yok değilse de hoş görmeyeceği fıkralarda vardır.

Mesela bir âşığın ma’şûkasına olan muhabbetini bir arının bal alacağı çiçeği sevmesine benzetmek şâir-i Osmanîye kabul ettirilebilir teşbîhlerinden midir? Bunu işitir işitmez çehreyi çatar da der ki:

“Hiç lüzumu yokken kendimi ne için arıya benzeteyim de sevdiğim dil-ber şirinliye tatsız görüneyim? Arı nedir? Ber hezâr âşına! Günde bin çiçeğin üzerine konar. Alacağını alır savuşur gider. Âşık böyle mi olmalı? Ben sevdiğime vefâdâr görünmek isterim. Çünkü ondan da vefâ beklerim. Sen bir güzel çiçeksin, ben senden bal almaya çalışır bir arıyı diyeyim de vefâsızlığımı i’tirâf etmiş olayım, kızın gönlüne girmeye çalışırken kendimden teneffür edeyim. Öyle mi? Böyle zarîfâne söz söylemek benim işime gelmez. Mösyö Dubois’i o zarâfeti varsın başka âşıklara öğretsin.”

“Çalışkanlıkta, hâne tanziminde arıya teşbîh olunursam vechi vardır. Fakat

[412]

sevdâ-yı zenbûrâne ile münâsebetim yoktur. Olsa bile hiç sevdiğime söyler miyim? Allah etmesin! Ben onu kendisinden oluncaya kadar ayrılmayacağıma ikna etmeye çalışırım. Bilmez miyim ki bir kere kendimi arıya benzetip de hercailikle ithâm eyledikten sonra arının mazhar-ı vahyi ilâhi olmuş bir mübârek hayvan olduğunu dahi der-miyân etsem yine sadâkatime îmân etmez.

Osmanlı şairi kendini martı kuşuna teşbîh edemez. Bir cariye-i ziyet pereste hiç! Bir kızın muhabbetini kazanmak için şive-i zenâneden ziyâde tavr-ı merdânenin te'siri göstereceği i'tikâdındadır.

*

Şu bendi yazarken yanımda genç bir şair ile bir ihtiyâr müteşâ'ir vardı. Şairin bu bâbdaki mütâla'asını sordum, dedi ki:

“Evet her âşığın ma'şûkasına ‘arz-ı muhabbet etmesi tabî’idir. Sevdiğine yaranmak için herkes bir türlü müdâhene eder. Bunda hüner ma'şûkanın mizâcına muvâfık söz bularak kendini sevdiren maksada muvaffik olmaktır. Güzellerden çoğunun celb-i kalbi o kadar güç bir şey değilse de bazı istignâ-i fûrûşân hüsnün mizâcına göre söz bulmak müşkil oluverir. Zavallı hâfız bile bunların birisinden:

هر کسش میدهد افسونی و معلوم نشد
که دل نازک او مائل افسانه کیست

diye şikâyet ve izhâr-ı hayret eylemiştir.”

“Dil-ber ‘azametli bir şey olunca rütbe-i hüsnünü terfi’ ettikçe etmek lâzım geleceği hiss olunmasına:

فدای کردش چشمت شوم که در محشر
خدا شود متحیر آفریده کیست

gibi mübâlagalara,

رسیده عشق بجای که کفر اکرن بود
تراپرستم و کویم خدای من اینست

gibi perestişlere hâcet-mess eder miydi?

“Bana gelince: Sevdiğime ne yolda ‘arz-ı ‘aşk edeceğimi burada ta’yinden âcizim. Bir münasip yerde sevdiğim karşıma geçmeli. Ben de bir iki kadeh parlatmalıyım. O zaman mazhar-ı ilhâm olmuşçasına öyle âşıkâne sözler söylerim ki düzdân-ı edepten herhangi işitecek olsa edîb-i meşhûr olmak hevesiyle yazıp neşredeceği şeyleri tezyîn eylemek için derhâl defter-i istifâdesine kaydeder.”

Şairin mülâhazâtı bu dereceyi bulunca bî-çâre müteşâ’ir-i ihtiyâr gâyet derûni bir ah çekti de dedi ki:

[413]

“Ben ne yapayım ben? Bu aksakal bende iken çekemem ne kadar kuvvetli olsa boş! Nabi gibi söz söylesem yine mahbûbelerin nâil-i iltifâtı olamam. Tecrübe ettim. Olamıyorum. Ben yanık yanık beyitler okuyarak gönlümün süzüşünü anlatmak istedikçe her tannâze-i bî-pervâ bir kakhaha-i istihzâdan sonra benden yüz çeviriyor.”

“Gençliğim geçti. Hüsnüm yok belaya bak ki param da yok! Ah! Param olsaydı:

Meclislerinde oldum zer-efşân

Râm oldu birden simin zekanlar

Mazmûn-ı hakikat nümûnunu nasıl ispat ederim görürdünüz.”

Böyle güzeli bol bir memlekette yaşar şair olup da hem ihtiyâr, hem tehiyye-dest bulunmak ne belâ şeymiş! Doktor Mösyö Dubois’i gençlere izhâr-ı ‘aşk usûlünü öğretmesin. Gelsin de benim derdime çâre bulsun!”

Hâverî

76 HÛŞE ÇİNÎ

76.1 ELVÂN-I ŞEMS HAKKINDA

76.1.1 Bir Rü'yet-i Cedîde

Gözlerimiz şemsi sarı ve turuncu ve nihâyet kırmızıya karîb şekillerde görmektedir. Bazı tevârih-i fenniyyede dahi 1831 senesinde Avrupa ve Amerika'da edilen tedkîklerde kurs-ı şemsin âdetâ mâimsi görüldüğü ve bu hâlin birkaç gün devam ettiği dahi kaydolunmuştu.

Hâlbuki “Nature” yani “tabî’at” nâm İngiliz cerîde-i fenniyyesi kurs-ı şemsin geçende yemyeşil olarak dahi görüldüğünü haber veriyor.

Bu müşâhede üzerine icrâ-yı tedkîke muvaffık olan Mösyö Mişi Simith nâmında bir İngiliz'dir ki geçen eylülün dokuzuncu pazar gününden bede' ile birkaç gün mütemâdiyen kurs-ı şemsi gerek akşamları ve gerek sabahları yeşil gördüğünü yazmıştır.

Hele eylülün on birinci sabahı şemsi şa'sa'ası donuklaşarak yemyeşil kesildiğini âlem görmüş.

Eylülün yirmi ikisinde yeşil renk tekrar görünerek yalnız bir memlekete mahsûs değil Hindistan'ın Seylan Adasından “Visakhapatnam” ve hatta Aden Kasabasına kadar birçok nikâta dahi müşâhede olunmuş.

Bazı erbâb-ı fen zikrolunan yeşil rengi havayı nesîm içindeki ebhire-i miyâhiyenin bir te'sirine hamletmekte oldukları

[414]

gibi Hindistan'da Madurai şehrinde bulunan müneccim Mösyö Boğton dahi Cava hareketi arziyle patlayan volkanlardan hâsıl olan volkanı gubâr ile asit sülfür ve gazların vech-i şems de böyle bir rengi müceb olabileceğini hükmeylemekteymiş.

76.2 SAHTE ÇAY

Çay merakınız mıdır? Hakikat merak edilecek de bir şeydir.

Bu merak üzerine fikra-i âtiyemizden pek de memnun olmazsanız da hüşelerim içinde böyle bir çürük başak bulunmak dahi destelerimin ahengini ikmâl edeceğinden bu fikrayı da yazmaya cesâretlendim.

Avrupa gazetelerinden birisi bakınız ne diyor:

“Dostlarınıza akşamları takdîm ettiğiniz çaylar bilâ şüphe sizden mukaddem birkaç yerde birkaç dosta takdîm olunmuşlardır”

“Gâyet müdekkîk bir sahtekâr sıcak bir soba üzerinde “kürküma” ve “Prusya maisi” ve “alçı” ile bi’t-terbiye müsta’mil çaylara eski renk ve tarâveti vermek yolunu bulmuştur”

Fıkramız bu dereceye kadar evvelce korktuğum vechle gadabınızı müceb olmadı ya? Ben dahi gazetenin mütenevvi’â kısmında fikrayı buraya kadar okuduğum zaman işe ehemmiyet vermemiştim. Müteâkiben gözüme ilişen bir “fakat” kelimesi nazar-ı dikkatimi başkalaştırdı.

Bakınız bu “fakat” dan sonra muharrer fikra ne diyor:

“Çay taklidini yapmak onun renk ve tarâvetini îâdeten daha kolaydır. Bunun için ise ipek böcekçilerinin... şimdi nasıl söylemeli?... nesini demeli?... haydi şöyle diyelim: Kazûrâtını isti’mâl ederler”

“Haber alındığına göre bundan kırk sene mukaddem Londra’da sahte çay i’mâl eder yedi fabrika varmış. Yedi fabrika! Sanatın terakkisine dikkat buyruluyor mu?”

“Hâlbuki Çinliler bizim taraflara gelecek olan çayları hangi ottan olursa olsun i’mâl de pek mâhirlermiş”

İmdi içtiğimiz çayları anladınız ya?

Ben evvela çaya pek meraklıydım. Ama merakımın sebebini ben de bilmezdim. Çinliler Acemler Moskoflar Avrupalılar çay içiyorlar diye ben de çay içerdim. Parlak parlak çay ibrikleri güzel güzel çay fincanları çaydanlar şekerdânlar şeker maşaları filânlar takımıyla pek zevkime giderdi.

Bu fıkrayı okuduktan sonra merakım

[415]

tahavvül eyledi. Şimdi a'lâ ıhlamur çiçeği içiyorum. Güzel kokusu çaydan fena mıdır? Hele pek mi'devi olduğuna ve göğsümü yumuşattığına bi't-tecrübe vukûf hâsıl ettim. Binâenaleyh çayı nazar-ı i'tibarımdan düşürdümse de sevimli ve sevgili çay takımını hâlâ nazar-ı i'tibârda tutmaktayım.

Mehmed Cevdet

77 SANÂİYİ'

77.1 MEBHAS

-1-

77.1.1 Yağ Taktiri

Sanâiyi'ni itrîyenin üssü'l-esâsı çiçeklerden kokulu yağlar taktiridir.

Yağ taktir etmek için tazyik ve ta'sîr sûreti bazı erbâbı nezdinde isti'mâl olunmuşsa da ekser ehl-i san'at "inbik" isti'mâlini tercîh ederler.

İnbik birçok sanâi'de isti'mâl olunarak hangi tenekeci veya bakırcıya ısmarlansa yapılabilir bir şey olduğundan burada ta'rîfine hiç bile lüzûm yoksa da hüsn-i isti'mâline dahi medâr olur mütâla'asıyla muhtasaran ta'rîfini yine fâideden hâli bulmadık. İnbikin göreceği hizmet "su kaynatmak" ve "buhar toplamak" ve "buhara kesâfet vermek" sûretiyle üç türlü olduğundan inbik dahi bu üç hizmeti görmek üzere üç parçadan mürekkebi bir alettir. Evvelâ su kaynatmak için âdetâ bir kazan sâniyen buharı toplamak için borusuyla beraber bir kapak. Sâlisen boru içindeki buhara kesâfet vermek için bir fiçî.

Şu üç parça şeylerin yalnız ikincisi yani kapak ve boru hakkında bir parça izâhahâta muhtâcız.

Bu kapak teneke ve daha a'lâsı bakırdan ma'mûl arakiye şeklinde bir şeydir ki kazan üzerine sahn kapağı gibi kapatacaktır. Kapağın üzerinde bir delik vardır ki o deliğe bir boru merbuttur. Borunun deliğe rabt olunan ucu en kalın olup öteki ucuna doğru uzadıkça incelir. Boru ne kadar uzun olursa o kadar iyidir. Uzun boruyu halat kangalı veya marpuç gibi boğum boğum bükerek bir fiçinin içine koyarlar ve bir ucu zaten kazanın kapağına merbût olduğu gibi öteki ucu dahi fiçinin altında vâki' bir delikten dışarıya çıkar. Fiçiyi soğuk su ile doldururlar.

Bu hâlde demek oluyor ki bir kazanın

[416]

içinde kaynayan su buhar hâsıl eder. O buhar kazanın kapağına dolar. Kapaktan boruya girer. Borunun öteki ucundan dışarıya çıkıncaya kadar soğuk sudan çekerek ve binâenaleyh tekâsüf ederek zikrolunan buhar fiçi altında hârice çıkan boru ucundan âdeta suya muhavvel olduğu hâlde damlar ve akar.

Kazan ile kapak ve boru ve fiçi arasında nispet aramak lâzım gelmez. Kazanın hâsıl edeceği buharı kapak ne kadar küçük veya büyük olursa olsun her hâlde boruya idhâl edebilir. Boru ne kadar uzun olursa o kadar iyidir. Kezâlik fiçi ne kadar büyük ve derûnundaki su ne kadar çok ve soğuk olursa o kadar iyidir. Zira buharın daha mükemmel tekâsüf etmesine ve asla buhar zâyi' olmamasına hizmet eyler.

İmdi böyle bir inbik elde edildikten sonra hangi kokulu çiçekten yağ çıkarmak arzu olunursa ameliyyâtı pek kolay olur.

Evvelâ şunu ihtar edelim ki çiçekler ne kadar kalın yaprakları yani çiçeği teşkil eyleyen renkli yapraklar ne kadar etli olursa o kadar ziyâde yağ çıkar. Zaten en kuvvetli kokular dahi ekseriyetle böyle yapraklı olan çiçeklerde bulunur.

Bunlardan lüzûmu kadarını kazana koymalı. Hatta çiçek ne kadar çok konulursa o kadar a'lâdır. Üzerini su doldurmalı. Kazanın altına ateş vermeli. Kaynamaya başlar. Buhar kapakta birikip de boruya dahi girmeye başladığı zaman soğuk sudan geçerken tekâsüf dahi ederek borunun alt ucundan başlar.

Kazan içindeki suyun dört kısmında üç kısmı inbikten çıktıktan sonra altı tekrar kazana koyarak bir daha kaynatmalı. Bir daha taktir etmeli. Tâ ki çiçeklerde hiç koku kalmayıp âdi ot hâlinde kaldıkları görülünceye kadar devam etmeli.

İşte bu sûretle inbikten alınan en son suyun içinde o çiçek yağı vardır. Bu yağı sudan ayırmak için dahi işbâ'ğını ikinci mebhastaki ameliyyât icra olunur.

Ahmet Midhat

[417]

78 MÛTENEVVÎ'A

78.1 RUM PATRİKHÂNESİ TARİHİNE BİR NAZAR

On Üçüncü Cüz'den Mâba'd

İKİNCİ KISIM

78.1.1 İstiklâlden Sonra

Rum Patrikhânesi papalık makamından bilkülliye ayrılarak başlı başına bir patrik makamı olduktan sonra dahi gerek bu makam hakkında ve gerek o makamda bulunan patrikler hakkında imparatorların revâ gördükleri muâmelâta asla alışmayıp ve mezâlim-i kadîmenin derecesi tenezzül etmeyip bi'l-külliye şark imparatorluğu makâmı papanın oğula oğlun papaya karındaşın karındaşa zevcin zevceye ve zevcenin zevce aslâ terahhum etmeyerek sevdâ-yı hükümetle yekdiğerinin canlarına kastetmeyi veyahut gözlerini çıkarmak veya burun ve kulaklarını kesmek gibi azaplardan sonra habs-i ebediye atmak gibi cinâyet-i 'azîme ve şedîdenin merkez-i icrâsı olduktan sonra patrikler hakkındaki muâmelât-ı ma'lûme dahi bi-t-tabî' derecesini artırma gitmiştir. Ancak biz bu makâlemizde yalnız cinâyeti tedkikle devam edecek olursak makâlemize âdeta bir cinâyetin jurnalı sûretini vermiş olacağımızdan şark kilisesinin bundan sonraki ahvâlinde ise bizi bihakkın işgâl edecek sâir mühim sûretler görüldüğünden kanlı cinâyet yolundaki vukûâtın sûret-i devam ve terakkisini

artık kâri'lerimizin tahayyül ve tasavvuruna terkle iştigâlât-ı tarihiyemizi bir başka sûrete tahvîl etmeye macbûr olduk.

Kilise kavânini pâyimal etmekle kendilerini muzaffer addeyleyen şark imparatorları nezdinde ta'addüd-i zevcât için kavâni-i mezkûrece mevcut olan memnû'iyeti tanımamak ve binâenaleyh imparator Leo'nda görüldüğü vechle zâten birkaç menkûha karısı varken diğer birisini daha takdîs etmediği için patrik 'azletmek patrik nefyetmek veya saray imparatorunun huzûzât-ı nefsâniyesine mürevviclik hizmetini patriklere ihâle ile bu muhâdaât-ı âşıkânede ibrâz-ı âsâr-ı sadâkat etmeyen patriklerden ve despotlardan rûy-i teveccühü çevirmek gibi birçok ahvâl belki bir roman astevrik yazıldığı zaman pek güzel bir zemin olabilirse de bahsimizin ciddiyetini muhâfaza gayreti bizi ol vadiye iltifâttan kat'iyen men' eyler.

[418]

Şark İmparatorluğu ile şark kilisesinin bu herc ü merc ahvâl-i esef-i iştimâli on ikinci asrın nihâyetlerine kadar devam ederek nihâyet hükümet-i Nasraniye nazarında kiliselerin ehemmiyeti hangi münzeleyle tenezzül eylediğini anlamak için şu vak'ayı haber verelim ki:

Almanya İmparatoru altıncı Henry eski Roma Devletini tecdîden te'sîs merakına düşerek binâenaleyh Selanik'e kadar şark devletine tâbi' ne kadar vilâyetler varsa cümlesi Roma İmparatorluğunun dâire-i hukûku dâhilinde bulunduğunu ve mâ'hâzâ bunların kirası olmak üzere her sene kendisine elli kantar altın verilirse yine şark devleti tarafından idâresine bir şey demiyeceğini şark imparatoru üçüncü Aleksios'a bildirmişti. Aleksios'da Almanya İmparatoruyla muhârebe etmeye kudreti mi var? Zaten şark kilisesinin Roma'dan kat'ı münâsebetine Avrupa Katolikleri bir nev'i i'tizâl nazarıyla bakmış olduklarından Almanya İmparatoru murâd etse bütün Avrupa'yı şark üzerine ayaklandırabilirdi. Zira imparatorun mâ'dâ papanın dahi ahâli üzerinde nüfûzu ber-kemâldi. Şark'ta ise hükümet-i imparatoriyenin ahâli nezdinde hiçbir ehemmiyeti olmayıp imparatorluk makâmında bulun zevât haklarında gözlerini çıkarmak burun ve kulalarını kesmek i'dâm etmek gibi ahvâl hey'et-i hükümeti izâle eylediği gibi patrikler ve despotlar hakkındaki mezâlim ve istihkârât kilisenin dahi halk üzerindeki nüfûzunu

mahvetmişti. Binâenaleyh Aleksios Almanya İmparatoruna cevab-ı red vermeyip şu kadar ki senevi elli kantar altın çok olacağından yalnız on altı kantar ile iktifâ buyurmasını ricâ etmiş ve Henry dahi bu miktara râzı olmuştu.

Bu altınları cem' için evvel-be-evvel hangi metâyi'a mürâca'at edilse beğenirsiniz? Kiliselerde çelipa ve kâse ve bahûrdan ve şem'adan gibi ne kadar edevât-ı mukaddese varsa onları ahz ü gasptan başlayıp ma'bedler hakkındaki bu zulüm cidden kilise tarafından ve nede ahâli cânibinden asla mukâvemet görmemiştir. En garîbi şu ki "Alman vergisi" nâmıyla ahâli üzerine tarh eylediği vergiye ahâli şedîden mûmâna'at etmişti de kiliselerin soyulmalarına mûmâna'at ve muhâlefet etmemiştir.

İşte şu vak'a'-i tarihiye şark kilisesinin dûçâr olmuş bulunduğu hâl-i mezelleti muvâzeneye medâr olur.

O aralık Almanya İmparatorunun vukû'u vefâtıyla bu on altı kantar altın sâlyânesinden

[419]

Aleksios ve edevât-ı mukaddesenin gasbından dahi kiliseler kurtulmuşsa da onu ta'kîben daha büyük bir belâ zuhûra gelmiştir. O ise ehl-i salîb belâsıdır.

Ma'lûmdur ki ehl-i salîbten bir fırkası İstanbul'a geldikte böyle bir güzel mevki' elde dururken Suriye çöllerine kadar gitmeye ve Rumlar gibi kolay mağlup edilecek halk varken Arapların Kürtlerin Türklerin şedâidine göğüs vermeye hâcet vermemişler ve âdetâ İstanbul'u fetih edivermişlerdi.

Bu futûhâtı papaya yazdıkları zaman Hristiyan olan bir ordunun yine Hristiyanlardan feth-i bilâd etmesini papa cenâbları beğenememişlerse de!.... Eğer şark kilisesini hâl-i i'tizâlden çıkarıp da papalık makâmına tâbi' ederler ve Almanya'ya va'd olunan mebâliğ-i cesime kadar olamazsa da her hâlde biraz para dahi kendisine gönderirlerse futûhât-ı vâk'ayı takdîs edeceğini bildirmişti.

Bî-çâre Aleksios papanın şu teklîfini Almanya İmparatorunun teklîfinden daha bârid bulduysa da başka çâre olmadığından kiliseleri tekrar soyarak altınları gümüşleri Roma'ya göndermeye kalkıştıktan mâ'dâ teba'sını dahi Rum Ortodoks mezhebini terkle Katolik mezhebine girmek için cebretmeye mübâşeret eyledi.

Zulmün hakaretin bu derecesine tahammül edemeyen bazı bî-çâre Rumları Katolik şövalyeler hem istihzâ hem tehdîd ederek bir yanlış mezhebe zehâbla i'tizâlden ise hak olan Katolik mezhebine girmek evlâ olduğunu irâd ederlerdi.

Müverrih Kant bilküllüye muhâlefet etmek isteyen Rumları şövalyelerin âdeta muhâcerete mecbûr eylediklerini dahi yazar. Aleksios şövalyeler İstanbul'u terk edecek olurlarsa kendinse bekâ mümkün olmayacağını görerek askerinin ta'yîni de kendi hükümeti tarafından verilmek üzere ilkbahara kadar olsun kalmalarını rica edermiş.

Bir aralık Rumlar bir velvele-i fevkalâde ile Lâtin Şövalyelerini tard ve kemiklerini ihrâka kıyâm etmişler ve bu yüz bin kişi kadar ahâli kale duvarına koşmuşlarsa da bu velvele içinde kendilerine bir imparator bir baş bulamayarak Lâtinler tertibâtı seferiyelerini bi'l-icrâ Galata'dan İstanbul üzerine hücum ve istilâ etmişlerdir.

Müverrih Kant diyor ki: "Lâtin rü'esâsı evvel-emirde Rum ahâliyi te'min etmişlerdiyse de İstanbul fethi gibi bir ganimete teşne olan cengâverleri men' mümkün olmadığından bu sözlerini tutamamışlar ve hiçbir şeyi himâyeye

[420]

edememişlerdir. Ne 'ırz ve nâmus-ı 'umûmi muhâfaza edilebilmiş ne ahâli sinn-i visâline hareket olunmuş ne kiliselerin ve mezarların mukaddesliğine riâyet kılınmıştır. (Bunlar hep pâyimal edilmişler)

Kant rezâil-i sâireyi dahi hikâyeden geri durmuyor diyor ki:

"Ayasofya'nın minber-i mukaddesi üzerine bir aşüfte karı çıkmak ve emvâl-i muğtasıba yüklü ve yaralı katırlar ma'bedler içine sokulup bunların yaralarından akan kanlar ile ma'bedler telvîs edilmek gibi ahvâl yanında şövalyelerin Rumlardan gasp eyledikleri uzun libâsları giyip ve Rum serpuşlarıyla kordonlarını dahi atlarına giydirerek istihzâları hiç kalır. Konstantin zamanından beri İstanbul şehrini tezyîn eyleyen bunca âsâr-ı nefise-i mi'mâriyeyi şövalyeler hâk ile yeksân eylediler. Altın evâni ve güzel kilimler ve mücevherât ya çalmak veyahut cebren gasp etmek sûretiyle şövalyelerin yed-i igtinâmına geçerek bu yoldaki cebirler safk-ı dimaya

kadar varırdı. Bazı kilise ‘azîzlerinin kemikleri ve hatta Hazreti İsa’ya ma’tûf eşya gibi emanetler dahi eyâdi-i igtisâbdan kurtulamayıp bu mezâlim-i gâsîbâne hitâma erdikten sonra ise şövalyeler kemâl-i îmânı paskalya yortularını da icra etmişlerdir”

Müverrih Kant’ın rivâyetine göre işbu ganâimin sûret-i taksîmi evvelce şövalyeler arasında kararlaştırılmış olduğundan herkesin eline geçen malı doğruca bir mecma’ getirmesi karar-ı vâki’ iktizasından iken pek çok şövalyeler malları getirmeyip çaldıklarından dolayı salble i’dâm dahi olunmuşlardır. Bu hâlde mecma’i mahsûssuna getirilen yalnız akçenin miktarını beş yüz bin marka bâliğ frank edermiş. Hâlbuki magsûbât-ı mezkûrenin miktarı elli milyona dahi bâliğ olabilirmiş.

Bu haber papa bulunan İnosan’a vâsıl oldukça mukaddes olan şeylere hürmet eylediğinden dolayı biraz ta’yîbâtta bulunduyorsa da bundan dolayı husûle gelen günahın afvı için muhârebe-i salîbiyede devamı tavsiye eyledi. Bî-çâre Rumlara gelince onların katılaştırmış olan kalpleri bu sûretle yumuşatılmış olduğu için rûy-ı memnuniyet dahi gösterdi.

Ehl-i salîbin bu sûretle İstanbul’a girmeleri müehheren Osmanlıların şehr-i mezkûru istilâlarına asla kıyas olunamaz. Bu muvâzene daha sonra görülecektir. Şehrin yağmasından mahallât ve kiliselerin dahi taksîmine kıyâm olunarak şehrin sekiz mahallâtından üçü Venedikli olan

[421]

şövalyelerin ve bir miktarı dahi Fransızların hisselerine isâbet eylediği gibi imparatorluğun memâlik-i hâriciyesi dahi taksîm olundu. Hatta mevcut kiliselerden Rumlara tard edilerek bunlara dahi Venedikli ve Fransızlar meyânında taksîm olundular. Patriklik makâmında kendilerinden Thomas Maurussini’ yi nâm kimse nasb eyledi.

Latinlerin İstanbul’dan indifâ’ıyla birtakım Rum familyaları makâm-ı hükümete geldikleri zaman eğerçe prenslerin idare-i memleket husûsunda tecrübeleri biraz artmışsa da patriklik makâmının eski ahvâl-i müstahkarası hemen hiç tebdîl etmemiştir. Zira imparator Mikhail Palaiologos güya vaktiyle kendisine bed-duâ etmiş olduğu beyânıyla Ares nâm patriği bir küçük adaya nefyetmiş ve koca bir

patrik orada bazı kütüb-i mukaddeseyi istinsâh ve fûrûht ile ma'îşet aramak derecelerinde sefâlet gördüğü hâlde hiçbir kimsenin umurunda bile olmamıştır.

John Palaiologos'dan sonra imparator Andronikos dahi Vascos nâm patriği âdeta “kovmak” ta'biriyle tard ederek yerine Kıbrıslı Gyorgi ta'yîn etmiş ve bundan mâ'dâ keyfine hizmet etmeyen despotları da kâffeten azlelemiştir.

Müverrih Kant bu vukûâtı hikâyeden sonra makâm-ı mülâhazada diyor ki:

“Vâk'â bu tardlar bu 'aziller gerek ahâli ve gerek saray halkı meyânında bazı mertebe kıl u kalı müceb olmuşsa da zannolunmasın ki şarkta dahi Avrupa'da olduğu gibi imparatorların kilise ile mücâdelesini ortalığı sarsacak bir mesele hükmünü alabilir. Hayır! Şarkta patrikler dâima imparatorların hükmüne tâbi' olagelmişlerdir. O derecelere kadar ki şark kilisesinin hiçbir zaman kendine mahsus hukûk-ı mezhebiyesi olmamıştır. Hatta kiliseyi mezkûrun reisi olan patrikte kendi kendine bir karar bir rey bir emir vermek derecesinde bir me'zûniyet dahi görülmemiştir.

İşte şark imparatorluğunun Rum patrikliği hakkındaki muâmelesi şundan ibâret olup hele Osmanlıların İstanbul'u fethedebilecekleri tahakkuk eylediği zaman hükümet-i imparatoriye zikrolunan patriklik makâmının Roma muvâcehesindeki istiklâlîni da fedâyi'ini Şark Rumlarını kahren ve cebren papalık makâmına tâbi' kılmayı da teklîf ederek buna mukâbil Osmanlılara karşı papanın muâvenetini istihâm eylemiştir ki bu hâlin kilise için ne büyük bir hakaret olduğunu İstanbul Rumları feth-i

[422]

Osmanî üzerine kendi kiliseleri mahvolmayıp bil'akis te'yîd ve terakki eylediğini ve pençe-i inkırâzın yalnız Şark İmparatorluğunu mahvetmekle kaldığını gördükleri zaman takdîr ve tefehhüm eylemişlerdir.

78.1.2 Himâye-i Osmanîye Zamanı

Rum şarkî imparatorluğunun yed-i Osmanîyâtıyla rehin-i inkırâz olması Nasraniyet âlemini o kadar müteessir eylemiştir ki bu teessürü sahâif-i tevârihte hıfz için büyük büyük yalanlar irtikâb ederek Osmanlılara nice haksız iftirâlarda bulunan müverrihler görülmüştür.

Güya Fatih Hazretleri at meydanındaki madeni ejderin üç başından birisini topuz ile kırmış. Hâlbuki âsâr-ı nefise-i mi'mâriyenin herkesten ziyâde kadrini takdîr eden Sultan Mehmed sâni Hazretleri için bu ne büyük iftirâdır ki zât-ı şâhânelerinde öyle bir fikr-i tahrîb olsaydı mezkûr ejderden evvel nazar-ı müşâhedesine çarpacak olan dikili taşı yıktırırdı. Ya kız taşı çenberli taş kız kulesi vesâir bunca âsâr bâki mi kalırdı?

Hâlbuki daha evvel bir şark imparatoru birtakım kiliselerin mermerleriyle kule duvarını tamir eylediği için bir Osmanlı padişahının tevbihine dûçâr olmuştu. Bunca senelik Bizans'ta ne sebebe mebni âsâr-ı 'atikeden pek az kaldığını su'al edenlere müverrih Kant'tan ahz ile yukarı ki fikramıza yazdığımız şövalyeler tahrîbâtını ihtar eyleriz.

Güya Fatih Hazretleri evvelâ ahâliye i'lân-ı te'minât ederek herkes yerlerinde kaldığı zaman katliam emretmişmiş. Ne büyük iftira ki Hazreti Fatih İstanbul'da kalacak olanlar ile gidecek olanları hürr-i mutlak bıraktıklarını bî- taraf müverrihlerin kâffesi ilan eyliyorlar.

Bu misüllü birçok iftiralara sebep Hazreti Fatih'in İstanbul Patriğini kemâl-i ihtirâm ve iltifât ile kabûl ederek şark patrikhânesine yeniden imtiyâzât-i hukûk vermiş olmaları gibi bir muâmele daha evvelce Hristiyan müstevliler tarafından irtikâb olunan hakaretlere göre bütün gayret Nasraniyet erbâbını mahcup etmekle güya şu parlaklığı mahv için bu iftiralara mecbûriyet alıvermiştir.

İstanbul ahâl-i kadîme-i Nasraniyesinin yüzlerce kiliseleri olduğu hâlde ahâli-i cedîde-i İslâmiyenin câmi'i bulunmaması hasebiyle beş altı kilise câmi' ittihâz olunmuşsa da sâir kiliselerin ne mallarına ne tasvîrlerin hiçbir şeylerine taarruz olunmayarak cümlesinin muhâfazasına himmet olunmuş yani bu yolda dahi şövalyelerin

[423]

eserlerine pey-rev olmamak tarîki iltizâm edilmiştir.

Fatih Hazretleri'nin güya havza-i memâliklerinde ne bir kilise ne bir sûret bırakmamaya alenen yemin eylediklerini yazan müverrihler alenen yalan söylemişlerdir. Osmanlılardan mukaddem ne hukûku ne haysiyeti ne şânı ne şerefi bulunmayan bir kiliseyi külliye mahvetmeye hiçbir mâni' kalmadığından Fatih Hazretleri murâd buyurmuş olsalardı yemine hiç hâcet görülmeksizin dediklerini yaparlardı. Fakat Hazreti Ömer radiyallahü anh efendimizin vermiş oldukları emâna bütün Müslüman padişahları riâyet eyledikleri gibi Hazreti Fatih dahi riâyetle Osmanlılar zamanında şark kilisesinin şânı da olmuş şerefi de! Hukuku da olmuş imtiyâzı da! Hatta Osmanlılardan mukaddem mevcut olan kiliselerin miktarı zaman-ı Osmanîyânda iki misli kadar artmış olduğu da tarih nazarında müsbittir.

Patrikler her zaman devletin en büyük erkânından addolunarak bir lakab-ı mahsûs ile beraber "hazretleri" unvân-ı ta'zîmine de mazhar olmuşlardır. Yalnız bir fesâdda dâhili tahakkuk eylediğinden dolayı bir tek patrik kanunen mücâzât görenek yoksa patriklerin burunları kulakları dilleri kesilmek gözleri çıkarılmak idam edilmek gibi fâci'alar tarih-i Osmanîyede hiç görülmemiştir.

Eski zamanlara kadar ircâ'-yi nazar edildikten sonra bir de zaman-ı hâzıra bakalım. Geçenlerde yine Rum gazeteleri yazıyorlardı ki memâlik-i şâhânedede bulunan Rumların muârifce ve terakkiyât-ı kavmiyece nâil oldukları derece Yunanistan'da bulunan Rumlardan iki kat ziyâdedir.

Taht-ı tâbi'iyetimizde bulunan zeki bir kavmin gerek evvel ve gerek ahir hem-cinslerine böyle gıpta-fermâ olacak sûretteki refâh ve mes'ûdiyetleri bizim için şân olduğu gibi o kavim için dahi şâyân-ı şükrân olması tabi'îdir.

Ahmet Midhat

79 FENNİYYE

79.1 SEMÂ

-1-

79.1.1 Enzâr-ı Dikkat ve Semâ

Farz ediniz ki âlem-i âdemden bir insan vehleten şu âlem-i vücûda gelir. Bu insanın nazar-ı dikkat ve hayretini celb husûsunda semâyâ takaddüm edecek ne farz olunabilir?

Vâk'â enzâr-ı hayreti celb edenler lâyetenahî cisimlerden ibâret olmayıp lâyetecezza cisimler dahi enzâr-ı hayreti celb ederler. İnsan ib'âd-ı gayr-i mütenâhiyeye de hayran olur.

[424]

Bir zerre-i gayr-i mütecezziyeye de! Ancak semâ celb-i enzâr-ı hayret husûsunda bunların hiçbirisine kıyâs edilemez. Zira en ziyâde mütehayyir-i 'ukûl olan mu'cizât-ı sun'-i ilâhi bizim nazarımızdan mestûr kalır. Fakat semâ her zaman celb-i enzârı hayret eder.

Farz edelim ki âlem-i 'âdemden dünyamıza birdenbire gelen insan sabah vakti gelmiş. Ya o zaman ufkun her tarafı henüz müzlim iken semt-i şafakın nurefşân olması câlib-i enzâr-ı dikkat ve müceb veleh ve hayret olmaz mı?

Farz edelim ki insan rûy-ı arza gün ortasında vürûd etmiş olsun. Ya o zaman gözler tahammül edemeyen cirm-i münir o insanın gözlerini kamaştırarak veleh ü hayretini celb eylemez mi?

İnsanımız akşamüzeri dünyaya gelmiş olsun. Garp tarafında şemsin nice elvân-ı nurefşân ile gurubunu müteâkib gökyüzündeki Sehâb-pârelerin renklenmesi ve biraz sonra kamerin dahi semt-i şarktan baş göstermesi evvel-i şahs tâze-i residenin nazar-ı dikkatini da'vet etmez mi?

Velev ki nısf-ı leyde yeryüzüne gelmiş olsun. Ta'dâd ve terakkîmi gayr-i kâbil olan ecrâm-ı münîre-i semâviyenin nazar-ı hayretini celb etmemesi tasavvûr mu olunabilir?

Elhâsıl insan hangi zaman yeryüzüne gelmiş farz edilecek olsa ilk nazarını celb edecek olan şey semâdır. Ne hâcet bunca senelerden beri yeryüzünde bulunarak gökyüzüne bakmakta oluşumuz hâlde yine semânın nazarımızı celb etmediği hiçbir zaman olamaz.

Hava açık bulunursa beyaz pamuklardan daha latîf olan bulutlara bakarız. Hava kapalı olursa vücûdumuzu dolduran elektrik bizi mutlaka semâyâ tevcîh-i nazar etmeye mecbur eder. Şimşek çakar! Gök gürler! Yağmur yağar. Dolu yağar! Kar yağar. Şiddetli rüzgâr eser. Hep bizi semâyâ baktırır. Fecr-i şimâli olur. Kuyruklu yıldız doğar. Mâhda hâle görünür. Şihâb vâki' olur. Hep bizi semâyâ baktırır.

Ya münecim olsaydık? Ya sevâbit ve seyyârenin kâffesiyle muârefemiz olsaydı! Ya zühal gözümüz önünden letâfeti zâil olamayacak bir halka-i nurâni olmak üzere dâima lem'ân bulunsaydı! O hâlde fikra-i meşhûrede tanıdığımız münecim gibi biz dahi semâyâ bakmaktan önümüzdeki kuyuyu göremez isek ma'zûr olmaz mıydık! Hiç olmazsa kuyuya düştüğünü haber aldığımız münecime gülmek derecesinde olsun insâfımıza maglûb olmaz mıydık!

Ya semâ bu kadar câlib-i enzâr-ı hayret olduğuna

[425]

göre acaba semânın ne olduğunu insanlar doğruca öğrenebilmişler midir! İşte bu nokta semânın kendisinden ziyâde mûcib-i hayret olacak bir meseledir.

Bakalım fûnûn-ı felekkiyenin sûret-i terakkisini tarihten arayarak bu meseleyi halletmeye çalışalım:

-2-

79.1.2 “Milel-i Kâdimenin Semâ Hakkındaki İ'tikâdı”

Amerika ve Cezayir bahr-i muhit keşfiyâtı esnasında oralarda birtakım vahşi insanlar bulunmuştur ki bunlarda medeniyet ve ictimâ' fikirleri pek az olduğu hâlde yine semâ hakkında bir fikir vardı. Bâhusûs ki semâ hakkında en müterakki milletlerin fikirlerine müşâbihti. Yani zikrolunan milel-i vahşiyenin kâffesi semâyı mesken-i ma'bûd yahut ma'bûdin olmak üzere telakki ederlerdi.

Semâ denilen semt-i re's bunca acâib ve garâibin müşâhede olunduğu taraf olup 'acâib ve garâib-i mezkûrenin kâffesi dahi insanın ihâta-i zihninden hariç olacak kadar âli olmasıyla bunların hiçbirisine nev'i beşer pek çok zamanlara kadar akıl erdiremediği misüllü semâ hakkında dahi doğru bir hayalde bulunamamış. Hâlbuki her milletin gerek doğruca ve gerek bilkülliyeye yanlış olarak peydâ eylediği fikr-i ulûhiyyet dahi akıl ve zihnin hâricinde olmak zarûret hükmünü almış olmasıyla mab'ûdların mahalli ikâmeti olmaya ancak semâ layık görülmüştür.

Eğer bunlardan birisine "Semâ nedir?" diye sorulsaydı verecekleri cevap pek sade olabilirdi. Ma'bûdları hakkında bir fikr-i sahîh peydâ edebilmek nasıl muhâlsa semâ hakkında dahi bir fikr-i sahîh peydâsı o kadar muhal olduğunu der-miyânla beyân-ı ma'zeret edebilirdi.

Bu bî-çâre vahşiler nasıl ma'zûr olmasınlar ki onlara nisbetle pek çok terakkî etmiş şahrâh-ı medeniyette hakîkaten milel-i cedîdeye dahi pişrev olmuş semâ hakkında bunlardan pek çok ileriye gidememişlerdir. Semânın hep mesken-i ma'bûdin olması fikr-i esâsisi üzerine yalnız bazı hayâlât-ı zâide-i şâ'irâne zammıyla eser-i terakki gösterebilmişlerdir. Nasıl ki fikra-i âtiye ile ma'lûm olacaktır.

-3-

79.1.3 Yunan ve Latinlerin Semâları

Eski Yunanlılar dünyayı Mısır ve Suriye ve Anadolu kıtasıyla şimdiki Edirne vilâyeti demek olan Orestia ve şimdiki Yanya vilâyeti demek olan Tesalya ve Epir ve bir de

[426]

Yunanistan'dan ibâret zannederlerdi. Onlara göre Bahr-i siyah bir Bahr-i Muhit olup bahr-i sefid dahi garben onun nazîriydi. Bu hâlde dünya şarktan garba doğru daha uzun ve şimâlden cenûba doğru daha kısaydı. Bu sebebe mebnîdir ki şarktan garba doğru ölçülen mesâfât-ı zemine "tul" ve şimâlden cenûba doğru ölçülen mesafelere "arz" denilip hâlâ dahi coğrafya ıstılahında bu ta'bîrler kalmıştır.

Arzı böyle müstafıl zanneden Yunaniler semâyı dahi arz üzerine direksiz olarak rekz edilmiş bir çadır gibi farz ederlerdi. Vâk'â Yunanilerde 'ilm-i heyete dâir ma'lûmât pek az idiyse de ay ile güneş ve sonraları birazda seb'a-i seyyare hakkında hûlyâlar peydâ edebilmişlerdi. Semâ hakkındaki fikirleri dahi bu hûlyâlardan ibâret olmakla onları bir vech-i âti arz ederiz:

Yunanilerin i'tikâdınca güneş tepsi gibi bir şey olup sabahleyin "Anadolusu" yani şark tarafından doğar ve akşamüzeri garb tarafından kubbe-i semâyı bitirip bahri muhita iner. Gece ise zir-i zeminden fakat insanoğlu için bilinmesi kâbil olmayan bir tarîkten yine şark tarafına gelir. Yıldızlar dahi böyledir.

Şair Yunani Omiros zamanına kadar Yunanilerin i'tikâdları bundan ibâret olup hatta Omiros akşamüzeri gurub eden güneşin Nil tarîkiyle yine şarka geldiğini yazmış ve garâbet olmak üzere o kadar parlak şiirler söyleyen Omiros Nil nehrini bir Bahr-i Muhit olmak üzere tasavvûr ve tasvîr eylemiştir.

Semânın mesâkîn-i ma'bûdin olması fikrini şair Omiros bir kat daha parlatarak ma'bûdin kadîme-i Yunaniyenin gül renkli bulutlar üzerine binip yeryüzüne indiklerini de hûlyâ etmiştir. Ya ma'bûd-ı a'zam Jüpiter yeryüzüne indikten sonra gökyüzüne tekrar hangi tarîk ile çıkıp 'avdet edecek? Bunun için dahi karakuş hûlyâ edilmiştir ki sâir kuşlardan daha yüksek uçuğu cihetle Jüpiter'i gökyüzüne karakuşun çıkaracağı hükmedilmiştir.

Kadîm Yunanilerin ma'bûdları âdetâ insanlar gibi yerler içerler gülüp oynarlar hatta hovardalık bile ederlerdi. Zira ma'bûdlardan bazıları erkek ve bazıları kadın olmak üzere tasavvûr olunurdu. Böyle sûret-i ma'îşetleri âdetâ insan ma'îşetine benzeyen ma'bûdlar için semâda saraylar dahi lâzım değil midir ya? Hatta yeryüzünde bile bunlara bir tenezzüh-gâh lâzım

[427]

olduğundan Turhal taraflarında vâki' Olemp Dağları ile bir de Bursa yanındaki Keşiş Dağı ma'bûdların tenezzüh-gâhı addolundu. Semâda ise seb'a-i seyyârenin her biri en büyük ma'bûdlardan birisinin veyahut bir kaçının meskeni olup sâir küçük ma'bûdlar dahi hangi ahirete çıkabildilerse orada mesken ittihâz eylediler.

Yeryüzünde insanların ‘umûmi mahal-i ictimâ’ları olduğu gibi gökte ma’bûdlara bir mecma’ı ‘umûmi hûlyâ eylediler. Şu kadar ki mecma’ın nerede olduğunu hiçbir kimse bilemeyip bilinebilecek bir şey varsa o da mecma’-ı mezkûre gitmek için kehkeşânın güzel bir şose olmasından ibârettir. Ma’bûdlar bu şose üzerinden kim bilir nerelere kadar ve her hâlde aklımızın hâricinde olacak bir mahalle değin giderek mecma’larına vâsıl olurlarmış.

Latinler yani eski Romalılar dahi semâ hakkında Yunanilerin fikirlerini tamamıyla kabulden mâ’dâ hayâlâtça Omiros’tan aşağı kalmayan Latin şu’arâsı hayâlât-ı Yunaniyeye bir kat daha vüs’at verdiler. İnsaniyet ile ulûhiyet arasında müşterek olmak üzere “titan” denilir birtakım vücutlar dahi hûlyâ etmişlerdi ki bunların anası ‘arz ve babası dahi semâ olduğundan babalarının mülkünden yani semâdan kendi hisse-i irsiyelerini iddiâ eylemişlerdi. Ma’bûdlar ise bunları kendilerine küfüv görmeyerek semâyâ kabul etmemek istemişler. Titanlar dahi vâlideleri olan arzdan istimdâd eyleyerek birkaç dağı yekdiğeri üzerine koymak sûretiyle semâyâ çıkıp ma’bûdlarıyla cenk etmeye yol bulmuşlardır. Latin şairi meşhûru Ovidius bu meseleyi gâyet parlak beyitlerle uzun uzadıya hikâye eylemiştir.

İşte Latin ve Yunan millet-i kadîmeleri semâ hakkında bu kadar ‘acîb ve garîb fikirlerde bulunarak hâlbuki bu hûlyâların hiçbirisi semâyı hakîkiye müşâbehet bile hâsıl edemeyeceklerinden semâyâ dâir onların ma’lûmâtıyla milel-i kadîme-i vahşiyenin ma’lûmâtı arasında esâsen bir fark yok demektir.

-4-

79.1.4 Yahudilerin Semâsı

Bazı müellifler ve ezcümle Peluş ve Calma nâm muharrirler Yahudilerde semâyâ dâir bir fikr-i mahsûs olduğunu ve bu fikr-i mahsûsun ise kendilerine Hazreti Musa tarafından telkîn edildiğini ve binâenaleyh Hazreti Musa’nın bir büyük ‘ilm-i heyet filozofu olduğunu hükme kadar varmışlardır.

Ancak Dolter bunların şu hûlyâlarına

hande-i istihzâ ile gülerek diyor ki: “Herkes derece-i lâzimesi kadar öğrenmiş bilmiştir ki Cenabıhak Hazreti Musa’yı bir büyük şâri’ bir büyük peygamber olmak üzere yaratıp asla filozof yaratmamıştır. ‘İlm-i heyet hocası olarak hiç yaratmamıştır. Yahudilerin vazâif-i diniyeleri emrinde şerî’at vaz’ etmişse de filozof dersi vermemiştir. Yahudilerin semâ hakkındaki fikirleri yalnız kendi efkâr-ı hayâliyelerinden ibârettir”

Semâ hakkında en doğru ma’lûmât hem de semâvi ve ilâhi itlâkına şâyân olan ma’lûmât Yahudilerde değil Keldanilerde vardı. Ma’lûmdur ki Yahudiler Hazreti İbrahim’in Keldani’den kalkıp garp tarafına ve arz-ı Filistiniye doğru hicretten sonra teşekkül etmiş bir millettir. Hatta onlar Hazreti İbrahim’i kendi babaları addederlerse de bu übüvvet şerefi Araplar ile Yahudilere müşterek olabilir. Zira Araplar Hazreti İsmail’e mensup olup Yahudiler Hazreti İshak’a mensup iseler de millet-i Yahudiyeye asıl Hazreti İshak dahi teşkil etmiştir. Yahudilerse peygamberân-ı zişanlarının şerî’atlerine hüsn-i itâ’at etmemekle meşhur olmuşlardır. Hatta kendilerine din-i hak telkîn olunmuş ve bunca mu’cizeler dahi gösterilmişken yine bir buzağıya hâşâ “Allah budur” diye tapmış oldukları da meşhûrdur. Binâen’alâ-zâlik semâ hakkındaki fikirleri kendi hûlyâlarından ibâret olmak üzere Voltaire tarafından dûçâr oldukları mahkûmiyet pek de ba’id değildir.

Hazreti Nuh’tan Hazreti İbrahim’e gelinceye kadar bais buyurulan peygamberân-ı zî-şânın aglebi Keldani kavminden olup tarih-i mukaddesce ma’lûmumuz olan suhuf-ı şerife dahi onlara nâzil olduğundan onlar bu suhuf-ı şerîfenin irşâdı sâyesinde pek çok ‘ulûm-ı ‘aliyede mâhir oldukları gibi ‘ilm-i şerîf heyetinde dahi mâhir idiyler. Fakat Yahudiler kendi şerî’atlarınca dahi birçok evhâma kapıldıkları gibi ‘ilm-i heyet ve semâ hakkında da dûçâr-ı hayâl oldular.

Keldanilerin ilm-i heyetteki ma’lumâtları bir aralık Yunanilere intikâl eyledi ise de putperest olan Yunanilerin taassubleri o ma’lûmâtın âdeta reddine filozofları mecbûr eyledi. İskender-i Kebîr Asya seferine gittiği zaman Aristo'nun şâkirdi Kalisten dahi beraber gidip Babil'de Keldani ‘ulemâsı nezdinde bin dokuz yüz seneden beri tutulmakta olan hesâbât-ı felekiyeyi görmüş ve bunları İskender’in emri ile istinsâh ettirerek Aristo’ya göndermişti.

Bu keyfiyet milâdî İsa'dan üç yüz otuz sene mukaddem vukû'a gelmiştir. Kalisten elli sene sonra Aristarkhus dahi 'ilm-i heyet Keldaniyeye vâkıf olarak bir de kitap yazmış ve bu kitap da şemsin ve arzın ve kamerin mevkilerini ve hareketlerini bayâğı doğru olarak göstermişse de mutaassıb putperestler kendi Allahları göklerde sakin oldukları hâlde gökler dönerse bunların rahatsız olacakları hûlyâsıyla o koca Hekim Dana'yı ithâm eylemişlerdir. Aristarkhus bu kitabı müehheren Romalılar eline geçerek Latinceye tercüme olunmuşsa da onlar dahi ma'bûdlarını rahatsız etmemek için bu fikr-i fenniyye iltifât etmemişlerdir. Ma'hazâ Aristarkhus kitabı hem Yunancası hem Latincesi kütüphânelerde hıfz edilerek en evvel 1688 sene-i milâdiyesinde yani bundan iki yüz sene kadar mukaddem İngiltere'de tab' olunarak ba'de her lisâna tercümeleri de teehhür etmemiştir.

İmdi bu kitaptan anlaşıldığına göre Keldaniler küre-i şemsi merkez âlem olmak üzere ta'yîn ederek arz vesâir seyyâreleri onun etrafına yerleştirmişler ve cümlesi şemsin etrafında döndüklerini hükmetmişlerdir. Hatta arzın güneşten bu'diyeti dahi hemen şimdi bizim hesap etmekte bulunduğumuz derecede hesap etmişlerdi. Hekîm meşhûr Copernicus'un şimdiki usûl-i şemsiyi koyması dahi an-asl işbu heyet-i Keldaniyeden me'hûz olduğu kuvvetli bir sûrette zannolunur.

Yahudiler semavât hakkında peygamberân-ı sâliften kendilerine intikâl eyleyen ma'lûmât-ı sahîhayı kendi ve hem ve hayâleriyle bozduktan sonra evvelâ küre-i nesîmi bir semâ zannederek birinci semânın havadan ibâret bulunduğunu hükmetmişler ve sâniyen ikinci tabaka-i semâ yıldızların semâsı olduğunu tasavvûr ederek ne kadar ecrâm-ı semâviye varsa kâffesinin bu semâya yapışık oldukları hûlyâsında bulunmuşlardır. Hatta onların i'tikâdınca semânın işbu tabakası billur gibi hem sulb ve hem de şeffâf bir cisim olup yağmurları dahi bu tabaka hıfz ederek yağmur yağacağı zaman sûret-i mahsûsa da yapılmış olan deliklerden ve mecrâlardan yeryüzüne akarmış.

Bu tabakanın dahi üzerinde üçüncü tabaka bulunup müehheren Hristiyanların dahi i'tikâd etmiş olduğu üzere melâik-i kirâm bu tabakaya kadar inerlermiş. Dördüncü ve beşinci tabakalar dahi farz ederek bunların kâffesi kubbe gibi birer cisim sulb etmişler. Hatta Kur'an-ı 'Azîmü's-şânda semavât-ı seb'

[430]

hakkındaki âyât-ı celîleyi dahi Yahudilerin bu i'tikâdları mücebince tefsîr edenler bulunmuştur ki Kur'an-ı 'Azîmü's-şân semavât husûsunda fûnûn-ı evvelin ve ahirine asla muhâlif olmadığı hâlde tevcîh ve te'vîl-i ta'bîrinde fûnûn hâricine çıkanların sehvi hatalarına da Yahudiler sebep olmuşlardır. Nasıl ki bu keyfiyet yakında fıkra-i mahsûsasında izâh olunacaktır.

-5-

79.1.5 Nasaranın Semâları

Nasara din-i hak Musa'yı bozmamak davasıyla beraber o dini mahvetmekle müftehir oldukları ve tahrîf-i külliye ise Eflatun mezhebine zehâb olan hükemânın eski Yunanilikten getirip idhâl eyledikleri efkâr ve zenûn sebep oldukları gibi semâ hakkında dahi Yahudilerin i'tikâd gerdeleri olan semâlar ile eski Yunan ve Latinlerin i'tikâd gerdeleri olan semâları yekdiğerine katarak acîb bir i'tikâd peydâ eylemişlerdir.

Bazı kiliselerde veyahut din kitaplarında veya hissiyât-ı dindârâne ile yaptırılmış levhalar ve birtakım resimler görürseniz ki bunlarda dumanlar ve içinde ak veya kara sakallı erkeklerin veyahut çehreleri mahzûn kadınların denizde yüzenleri andıracak vaz' ve hareketlerle bu dumanlar üzerinde seyâhat veya sibâhat ettikleri görülür.

Bu resimler işte "eb" ta'bîr olunan baba Allah ve "ibn" ta'bîr olunan oğul Allah ile ümm-ullah i'tikâd olunan Hazreti Meryem ve ümmetullah i'tikâd olunan mecdliye velhâsıl ulûhiyete isnâd edilen bir familya halkıdır. Üzerlerinde buldukları dumanlar ise bulutlar olup bundan semâ murâd olunmuştur.

Voltaire diyor ki: "Bazı kere bulutlar biraz yüksek dağlardan daha alçak olup her hâlde küre-i nesîm dâhilinde buldukları cihetle diyânet-i Nasraniye'nin ma'bûdlarına bu kadarcık bir rif'at vermek lâyük olmadığı gibi bulut denilen şey hakîkatte ebhire-i mâiyeden ibâret olmasıyla onların mesken-i ma'bûdin ittihâzına hiç salâhiyetleri olamazsa da eski putperestler ma'bûdlarını böyle bulutlar üzerinde gezmek sûretiyle tasvîr eylediklerinden yine o putperestler Nasraniyeti bi'l-kabûl

Jüpiterleri Venüsleri tard eyledikten sonra o makâmât-ı ‘aliye-i sehâbiyeye Hirostosları Meryemleri lâıyk görüp terfi’ etmişlerdir.

Bundan mâ’dâ Nasara Cenabıhakk’ın göklerde ferman-fermâ olup oğlunu me’mûriyet-i mahsûsa ile yeryüzüne gönderdiği veyahut en büyük kelâmiyyun Nasaranın en ehven

[431]

ta’bîrleri vechle kendi kendisinin oğlu olmak sûretiyle sıfat-ı ebûtta sıfat-ı benûta bi’t-temessül yeryüzüne indiği i’tikâdında bulduklarına göre semâvâtı yerden başka bir mülkillah i’tikâd eyledikleri tahakkuk eyler, ve bu sebebe mebnûdir ki semâvâta veyahut ahirete “Melekût-ı Rabbâni” nâmını verirler.

Nasara dünyanın şekli küre ile müteşekkîl olmasını ve şems ve kamerin müstakarr ve muharriki üzerinde deverânını ve hele semânın bütün dünyayı muhit olmasını bir vechle kabûl edebilmişlerdir. Hele dünya geri olup da semt-i kademimizde dahi insanlar bulunmasını ve insanların bizimle taban tabana gezinip başları ayaklarından ziyâde semt-i kademimize uzak bulunmasını divânelik eseri addederek istihzâ kahkahalarıyla gülmüşlerdir. Saint Augustinus diyor ki:

“Başları ayaklarından daha aşağıda kalacak âdemler bulunmasını tasavvur edecek kadar divâneler bulunabilir mi?”

Saint- Carusotum on dördüncü Omilide kemâl-i hiddetle diyor ki:

“Gökleri müteharrik ve şekl-i semânın yuvarlak olduğunu dava eden ahmaklar hani ya nerededirler?”

Laktanes “Müessesât” serlevhalı eserinin üçüncü kitabında şöyle diyor:

“Size birçok delâil ve berâhin ile ispat ederim ki göklerin yeri her tarafından ihâta edebilmesi muhâldir”

Daha garîbi şudur ki Laktanes bu eserinde üç dört yüz seneden beri ‘ilm-i heyette bihakkın terakkî eden filozofları cinnetle hükmederek “Dünyayı bir yuvarlak ve bu yuvarlağı dahi semâ ile muhât addetmek derecesindeki divâneliğe insanlar filozofunun hangi derecesinden vâsıl olmuşlardır?” demiş olmasıyla bin yedi yüz yetmiş sene-i milâdiyesinde yani bundan yüz on sene evvel Fransa’da addolunan bir

meclis-i ‘umûmi-i rehasinde bu Laktanes bir kilise evliyası olmak üzere cidden hüküm olunarak arz ve semâ hakkındaki efkârı dahi diyânet-i Nasaraya muvafik olduğu hüküm edilmiştir.

Elhâsıl Nasraniyet en kadîm milletlerin semâ hakkındaki ma’lûmâtınan daha öteye varmak şöyle dursun bi’l-vücûh daha geride kalmış ve hatt-ı istivânın öte tarafını cehennem olmak üzere i’tikâd eylediği sırada dümdüz olan şekil tûlânî-i arzın üzeri âdetâ tavan gibi semâ ile mestûr olduğunu ve bu semânın makarrallah olduğunu ve Hazreti Yesu’ esfel-i sâfilîn arza inerek cehennemi ziyaret eylediği (?) sırada

[432]

taht-ı arzı gördüğünü tasavvur eder ki Avrupa hükemâsından erbâb-ı fen bu tasavvurun hilâfını düşündüklerini için küfür ile mahkûm olmuşlardır.

Kur’an-ı ‘Azîmü’ş-şânın semâ hakkındaki ahkâmı ne kadar muvâfik-ı fen olduğu mebâhis-i âtiyede görülecektir.

Ahmet Midhat

Mâ’badi Sonra

80 SANÂYİ’

80.1 MEBHAS

-2-

80.1.1 Yağ Tefrîki

Çiçekleri kaynattığımız suyu birkaç defa inbiğe koyup nesce-i ezhârdaki yağları bilkülliyeye suya aldıktan sonra yağı sudan dahi ayırmak için “tefrîk şişesi” isti’mâl olunur.

“Tefrîk şişesi” dediğimiz şişenin büyüklüğü küçüklüğü taktîr olunan suyun miktarına göre olacağından “Şu büyüklükte olmalıdır” diye ta’yine hâcet yoktur.

Farz edelim ki yarım okkalık bir şişedir. Bu şişenin aşağısına ve âdetâ dibine mümkün merteye bir mahalline bir delik açılmıştır.

Bu deliğe bir billur boru rabt olunmuştur. Bu hâlde şişe aynıyla bir ibrik şeklini almıştır. Fakat bu ibriğin emziği şişenin ağzından yüksek olmayıp bil’akis ibriğin irtifâ’ından emziğin irtifâ’ı daha azdır. Mesela şişe otuz santimetre yüksek ise emziğin irtifâ’ı ancak yirmi santimetreye kadar vardır.

Bu şişe eczacılarda hazır olarak bulunabileceğinden bir tanesi tedârik olunur. Yine şişeden ma’mûl bir de hûni alınır.

Fakat mu’attar olan su işbu şişeye konulmaya başlanmazdan evvel emzik parmak ucuyla kapanır. Ba’de şişe ağzına kadar doldurulup su derûnundaki hubeb-i dühniye suyun üstüne çıkıncaya kadar biraz tevakkuf edilip yağlar şişenin boğazında terâküm edince emzikteki parmak kaldırılıp suyu diğer bir kap içine akıtmalı.

Bu hâlde şişe içindeki suyun sathı emziğin irtifâ’ı hizâsına kadar iner. Ancak emzikten çıkan su şişenin tâ dibinden çıktığı cihetle o suyun içinde hiç yağ kalmamıştır denilemezse de tefrîki pek de kâbil olamayacak kadar kalmış ve binâenaleyh suya ait olduğu çiçeğe göre “çiçek suyu” nâmını verdirmiş olur.

[433]

Şişenin üzerine tekrar su koymalı. İkinci suyu koyarken evvelce toplanan yağ tekrar suya karışıyor gibi görünüyorsa da der-akab yine şişenin boğazında toplanır. Hem de bu defa yağın miktarı evvelkinden ziyade çoğalır.

Emzikten yine suyu akıtmalı. Şişenin içine tekrar yeniden su koymalı. Yine koymalı. Yine akıtmalı. İnbikten hâsıl olan su tamamıyla tefrîk şişesinden geçirilinceye kadar bu ‘ameliyyât icrâ edilmeli.

Yeniden yeniye sular konuldukça yağ arta arta mâî miktarın miktar-ı mevcûduna göre nihâyet şişe içinde hiç suya mahal kalmayarak şişenin kâmilen yağ ile dolacağı dereceye kadar varılır, ve işte bu sûretle hâsıl olan yağ intihâb etmiş olduğumuz çiçeğin yağı olur.

İttriyyât ile eğlenmek veyahut bu san'atı cidden iltizâm ile geçinmek isteyenler birçok ezhâr ve hubûbâtın yağlarını hazır çıkarılmış olarak bulabilirlerse de yağları hazır satın almak insanı tamamıyla eğlendirmeyeceği gibi müstefid dahi edemez. Zira hazır satılan yağlar ekseriya mahlût olup kuvvetleri azdır.

Vâk'â dâr-ı Çin ve karanfil gibi nebâtattan 'attâr dükkânlarında satılanları evvelce inbiğe girmiş olabilirlerse de meram edildiği sûrette büyük tüccarından bunların hâlisleri dahi mübâyâ'a olunabilir. Hele limon portakal gül benefşe yasemin vesâir sath-ı arzımızı tezyîn eyleyen ezhârın yağlarını mutlakâ kendisi çıkarmak erbâb-ı merak için eğlenenin en büyük kısmını teşkîl edeceği gibi erbâb-ı istifâde için dahi en fâideli sûret bu sûret olabilir.

Sanâyi'-i itriyenin esâsı işbu yağlar olduğundan edhine-i mezkûre istihsâl olunduktan sonra itriyyât pek kolay husûle getirilebilir ki bu bâbda tarafımızdan dahi bazı ma'lûmâtı mücmele verilecektir.

Ahmet Midhat

81 MEVÂDD-I EDEBİYYE

81.1 GAZEL

Bî-gam olmam hem-nişîn olsam da cânânımla ben

Derd-nâkim imtizâc etsem de dermânımla ben

Kıldı ehl-i aşkı hayrân görmedim hûbândâ ân

Mâh-ı Ken'ânım benimle, mâh-ı Ken'ânımla ben

Zannerler bir gülistanda geçer ebr-i bahâr

Uğradıkça kûy-i yâre eşk-i cûşânımla ben

İşte Mes'ûd, işte cân ey Kâbe-i erbâb-ı dil
İstedin geldim rızâ-cûyâne, kurbânımla ben

[434]

Teşne-i tîgın kalır cân-ı vefâ-perverine
Kerbelâ-yı aşkı sîr eylesem kanımla ben

Mes'ûd-i Harâbâtî

Mustafa Reşit Beyefendi tarafından neşredilmekte olan Envâr-ı Zekâ nâm Musavver Mecmua'nın on dördüncü cüz'ünde münderiç olup, bir taraftan elindeki çorabı örmekte, bir yandan uyumakta olan küçük hemşiresinin beşiğini ayağıyla sallamakta bulunan bir kız tasvîri lisânından söylenmiştir:

81.2 NİNNİ

Hâher! Uyu artık eyle ârâm

El işleri çokçadır bu akşâm

Gönlüm bu iki hoş arzûda

Ben iş göreyim, sen ol gunûde

Mes'ûd olamaz mükîm-i bister

Hoş dirlik için çalışmak ister

İşsiz alınır mı hiç oyuncak?

Devretmez idâresiz fırlıdak

Meşgul fakat elim değildir
Pâyim de seninle müştâgildir

Gönlüm de muhabbetinle mecbûl
Dâim o dahi onunla meşgul

Bir işten egerçi yok melâlim
En tatlısıdır bu iştigalim

Mâder gibi borcudur vikayen
Hemşîreni sev ki oldu dâyen

Ben olmasam ey nihâl-i nev-hîz
Kehvâreni kim ederdi tehzîz

Hâher! Büyü, bir güzel civan sev
Mâmûr olacak seninle bir ev

Bir âileyi sen etsen âbâd
Bir dîgerini ben eylesem şâd

Her hâlimizi beğense âlem
Bizden beşeriyet olsa hurrem

Her âile bizden örnek alsa
Mes'ûd familyalar çoğalsa

Her hâne görülse pür-meserret

Yâ Rab ne kadar büyük saâdet

Mu'allim Nâcî

*

Makbûle Lemân "Hânım" Efendi Tarafından İhda Edilmiştir:

81.3 HAZÂN

Kâinâta bir nazar edilsin. O da ömrü beşer gibi ne kadar sebâtsız! Az bir zaman içinde ne derecelerde tahavvûlât vücûda getiriyor! Tabî'atın şa'sa'alı ziynetleri ne kadar tahavvül etti! İnsan müfârakat husûsunda şiirinde (Bâd-ı Hazân) ta'bîri kullanan şâirlere ister istemez bir hakk-ı külli vermeye mecbûr oluyor.

[435]

Neden hak vermesin? Nasıl mecbur olmasın? Bülbüllerin şevk-efzâ terennümlerinin yerine hazânın vürudıyla ortalığa kasvet-bahşâ şâmatalar kâim oluyor. Çimenlerin hafif hafif temevvücüne bâdi olarak en müteallim kulûba dahi medâr-ı inşirâh olan nesîm-i latîfe bedel mahûf ve müthiş rüzgârlar sâmi'a-i res nefret oluyor. Temâşası bir 'ömri ebedi denen ve elvân-ı muhtelifle ile müzeyyen bulunan şükûfeler ne oldu!!!... Ağaçların muvakkat bir meserretten dolayı yeşil yeşil ve nazar-rübâ cameler iktisâ edip de sonra verem döşegine düşmüş bir firkat-zedenin çehresi gibi birkaç sararmış yaprağından başka hiçbir meziyeti kalmıyor. Eyvah ki hayatı ümîd olunamayan bir bî-çâre müteverrim gibi velev sararmış olsun eski ziynetin, letâfetin bir büyük hatırası olan o iki üç yaprak dahi mahvolup gidecektir! İşte bu hayret-efzayı 'ukûl olan hâlâta nazar-ı istigrâb ile bakıyorum da hâlıkımın 'azametine karşı vâlih ü hayrân oluyorum görüyorum ki bu tahavvül aynıyla insanlarda dahi vâki' oluyor. Bu gün beşikte bulunan bir masum yarın bahar gülleri gibi açılarak bir nevcivân-ı

cihân oluyor. Öbür gün bakıyoruz. Hazân rüzgârlarına mukâvemet edemeyerek beli bükülmüş dallar gibi bir salhurde-i nâ-tevân oluyor. Nihâyet ömrünün fasl-ı şitâsına dahi vâsıl oluyor da bütün bütün bî-nâm u nişân kalıyor. Allahım! Tasarrufât-ı ilâhiyyen beni hayran ediyor. Bî-haber insanlar dünyanın âlâyiş-i fâniyesine adanıyorlar da yalılar konaklar inşâsına çalışıyorlar. Hiç hatırlarına getirmiyorlar ki içinde kemâl-i ‘azametle ömür geçirdikleri o mutantan yalıların konakların temelleri ihtimâl ki kendi ecdâdlarının kemiklerinden hâsıl olma topraklar üstüne kurulmuştur.

*

81.4 ŞEYH VASFÎ EFENDİ HAZRETLERİ’NİNDİR:

“Layıkıyla esrâr-ı şive-i dil-berâneye ârif olmayan hûbâna sakın gönül verme bâhusûs iki günden sonra gül hamra gibi ruhsârında hüsn-i ân-ı civâniden renk ve bu kalmayacak dil-firibe firifte olma” meâlinde olan:

زنهار دل مده بچنان دلبری که او
دانای راز دلبر خون نیست موبموت

خاصه بدلبری که چوکل از پس دوروز
بر عار ضش نماندازان حسن رنگ و بو

Kıt’asının kâ’ili ki Cenâb-ı Şemsüddin Magrîbidir.

شر بنا علی ذکر الحبيب مداماً
سكر نا بها قبل ان يخلق الكرم

[436]

Mantıkınca mest-i şarâb câm-ı ehadiyyet olanların birisidir. İşâr-ı ârifânesiyle erbâb dili lâl, âsâr-ı âşıkânesiyle ashâb akli âşüfte hâl etmiştir.

Müşârün-ileyh Şeyh İsmail Sîsî’nin tarîka-i sûfiye üzere kendisini teselliye kalkıştığını görünce:

Ey şeyh eğer cümle kemâlât-ı tevânist

Hoşbeş gezin cümle kemâlât-ı güzeştim

beyti rindânesiyle sâlik-i mesâlik-i ‘aşk olanların müstagni-i irşâd olduklarını pek güzel anlatmıştır.

*

Aşk zâtın sıfatına meylinden kalp de mütecella olup cem’î kuvvâ-yı istilâ eden bir hâlet-i ma'neviyedir. Kur’an-ı Kerîm’de “şiddet-i muhabbet” ile mükennâdır.

Derecât-ı incizâbın ibtidâsı muhabbet olduğu gibi intihâsı da aşktır.

Hâlet-i mezkûre aşğın kalbinden:

عشق آن شعله ست چون درجان فروخت
هر چه جز معشوق باقی جمله سوخت

beyti hükmünce mâsivaü’l-mahbûbu ihrâc eder.

Evet! mühr-i ‘aşk ‘avâlim sözdür. Aşğın nazarında mütecella olunca ma’şûktan gayri bir şeyi görmez. Binâenaleyh kıblegâhı aşk olur.

Hazreti Mevlâna mezheb-i ‘aşıkâneyi:

ملت عشق از همه ملت جداست
عاشقانرا مذهب و ملت جداست

beytiyle güzel ta’rîf buyurmuş!

*

HÎTÂM 'ACEMİ" İMZASIYLA GÖNDERİLMİŞTİR.

81.5 GAZEL

Ermemişken kimsenin nurun nigâhı koynuna

Gizli girmiş dün gece zülf-i siyahı koynuna

Vâk'â görmez meleklerde firâş-ı nâzını
Gönlüm ama kim girer rû'yâda gâhı koynuna

Sâyelinle fahr edip düşmüş ziyâlar pâyına
Reng-i ismet saklanıp olmuş mübâhi koynuna

Ayrı düşmüş birbirinden şerm ile hurşid ve mah
Mâderî ol günde kim almış o mâhı koynuna

Sinesinde sanma pistandır o mühr-i 'ismetin
Şevk edip koymuş yed-i i'câz mâhı koynuna

Gerdeninden cûş eder subh-ı tecella mevc mevc
İzdihâm eyler dolar nûr-ı ilâhi koynuna

Bir görüşte göğsünü buldu şeb-i vuslat-ı hitâm
Saklamış güya sabah-ı intibahı koynuna

[437]

Tercümân-ı Hakikat

Zemini muvâfık-ı zaman, mazâmîni meşûk hayal-perestân olan şu gazelin
şahsen tanımadığımız sâhibine 'arz-ı tahsîn-i firâvân eyleriz.

*

Şahin Beyzâde Said Beyefendi'nindir:

81.6 MÜTEVERRİME

Bir müteverrim kızın incâm-kâr

Merg-i vücûdunu edip tar ü mar

Aşk fakat oldu sebab-i mevtine

Öyle şehîdin acınır fevtine

Ölmeden evveldi bî-çâre kız

Hasretti rü'yet-i dil-dâre kız

Mahrem-razına edip bin niyâz

Dedi ki sen evvel bana gel çâre-sâz

Et benim ihbâr-ı fenâ hâlimi

Söyle ona sûret-i pa-malimi

Yani o hem-halim olan dil-bere

Sevdiğim ol-zât-ı vefâ-pervere

Hasret-i didârın olan bir kızın

Âşık-ı bimârın olan bir kız

Derdi-füzûn olmada dermânı yok

Son demi, kurtulmanın imkânı yok

Etmededir çünkü takarrüb-i memât

Kalmadı ümîd-i hayat ü necât

Git de ona eyle niyâz ü ricâ

Merhamet etsin göreyim bir daha

Mahrem-i esrârı gidip ol zaman

Eyledi keyfiyyeti bast ü beyân

Âşık-ı bî-çâre de mahzûn olup

Hâl ü haberden o da dil-hûn olup

Davete etmişti icâbet hemen

Gitti kızın yanına ol nevcivân

Açtı kız aguşunu âh eyledi

Hüzn ü te'essürle nigâh eyledi

Etmeden evvel idi teslîm-i ruh

Yalnız etmişti bu sözler sînûh

Ah bu mihnetzedelik iştiyâk

Bâ'is-i mahvım oluyor iftirâk

Eyledi âşık dahi oldum hitâb

Vermedi duhter ki fakat bir cevap

Âh meğer duhter-i nâzik edâ

Çoktan olup 'âzim-i râh-ı bekâ

Terk-i dil-i yâr-i diyâr eylemiş

‘Âlem-i kudside karar eylemiş

Yoksa işi eylesin artık su’al

Âşık-ı şuride-i nevmid-i hâl

Ali Rûhî Beyefendi’nindir:

**81.7 HÜKEMÂ-Yİ MÜTESÛFİYEDEN İBN-İ ATÂ İSKENDERÎ
HAZRETLERİ’NİN KİTAB-I HİKEMİNDEN BAZI FIKRÂTIN
MEÂLEN TERCÜMESİ:**

[438]

Hakkın seni vesâil ü esbâb ile takayyüdü hâlinde inkitâ’ ve tecerrüd-i ihtiyâr ve irâde edişin şehvât-ı nefsâniyeye irtibâtını, saâdet-i tecerrüd-i terziki hilâlinde esbâb ü vesâile teşebbüsün himmet-i ‘aliyeden inhitâtını ispat eder.

Feyyâzın tekeffül ettiği ‘avâriفة mücâhede, senden matlûbu olan mücâhedeye müsâmaha, intimâs-ı basîretine delildir.

Kalp için meydan-ı tefekkürde müceb-i cevelân olur ‘uzletinden yani âsârdan kemâl-i inkitâ’ ile müessere-i irtibâtan nâfi' bir şey yoktur.

Zira kalbin intibâ’ suver-i ekvân ile aynasında gubâr-ı infîâl mevcut olduğu hâlde işrâkî, 'ikâl-ı şehvât-ı nefsâniye ile mukayyetken âlem-i lâhuta seyr-i seyâhati, ihtilâmât-ı gafılattan ‘âdem-i tathiriyle meclis-i ins-i kudsiye şeref-yâbî-i duhûlu, hefevât ve hurâfâttan âb-ı pâk-ı istigfârıyla dehen-şuy olmadan hakâyık ve dakâyık-ı esrâr-ı ilâhiyeyi idrâki muhâlâtandır.

‘Âlem-i kevn hakîkate zulmettir. Ancak onu tenvîr eden zuhûr-ı haktır. Kevni görüp de hakkı görmeyen a’mâdan envâr-ı basîret münselib, sehâb-ı âsâr ile şümûs-ı muârif muhtecib olmuştur.

Eserden esere rihlet ve intikâl etmek seyr ü hareketi devri olarak yine mebde' ve hareketine isâlden başka bir şeyi müntebih olmayan değirmen bârgirliğini kabul eylemektir. Ekvândan mükevvene 'azîmet eyle ki taharri-i hakîkat orada intihâ-pezir olur.

Tercümân-ı Hakîkat

Hekîm-i İslâmı İbn-i Atâ'nın Ruhi Beyefendi tarafından tercüme olunup geçende neşredilen münâcât-ı şerîfesi erbâb-ı mütâla'anın takdîr-i tâmina mazhar olmuştu. Bu parçanın dahi beğenileceğinde şüphe yoktur.

Hekîm müşârün-ileyhin hikeminden böyle müntehab parçaların tercümesini Ruhi Beyefendi va'd buyurmuş ve bunların tercümân ile neşrinden sonra müntehebâtımıza nakli mukarrer bulunmuş olmakla kâri'in-i kirâma bu sûretle de bir hizmet etmiş olacağımız için hâiz-i iftihârız.

Ruhi Beyefendi'ye kemâl-i memnûniyetle arz-ı şükrân eyleriz.

82 FIKRA-İ EDEBİYYE

-2-

Hâfız-ı Şirâzî

آنانکه خاكر اينظر كيماكنند

Ahmet Paşa

كحل الجواهر قدمت توتيا كنند

[439]

Hâfız

آيابودكه كوشه چشمى بماكنند

Fatih Sultan Mehmed Hân Hazretleri bir gün karna ve şu'arâsından bulunan Veliyüddin-zâde Ahmet Paşa ile esnayı müsâhebette 'ulviyet-i efkârına meclûb ve meftûn olduğu Hoca Hâfız-ı Şirâzî'nin beytinden hatrında kalmış olan bâlâda muharrir mısırâ'ı okumuş ve "İkinci mısırâ'ı nasıldır?" diye paşayı müşârün-ileyhe su'al buyurmuştur.

Ahmet Paşa dahi beytin mısırâ'ı sânisini ya filhakîka hatırına gelmemiş de söylememiş veyahut hatırındaymış da söylemeyi hâl ve maslahata muvâfık görmemiştir. Akreb-i ihtimâlât dahi budur. Her ne hâl ise paşayı müşârün-ileyh pek az te'emmülden sonra fikrinin mahsûlü olmak üzere "evet padişahım!" diye كل قدمت توتيا كنند الميسرة-ı latîfini yetiştirmiştir!

İmdi Hazreti Fatih gibi muârif-penâh ve dakâyık-agâh bir padişah muallâcâhın huzurunda paşanın bu ihtilâka⁴⁶ cesâret edişi elbette kendisinin taraf-ı hümâyundan hitâb ve 'itâb-amîze mazhariyetine sebep olmuştur gibi hatıralar herkesin vârid-i hâtırı olabilir ya! Hâlbuki işin hâtimesi bu hâtıraya mahal bırakmıyor. Çünkü muâtib olacağı yerde bilakis tekrimât-ı şâhâneye mazhar ve tahsinât-ı mülûkâne ile mübâhi ve muhâtab olmuştur. Bir derecedeki paşanın ağzı nukûd ve sim ü zerle doldurulmuştur!

Mezâya-şinâsân şiir ve üdebâ hafî kalmadığı üzere Hâfız'ın kelâmı ya paşanın kelâmı beyninde mevcut olan hüsn-i münâsebet ve şiddet-i irtibât Hâfız'ınkinden ziyâdedir desem "Yine mübâlağa-i 'acemâneyi takındı!" dedirmiş olacağımdan ihtirâzen bi'z-zarûre "hemen Hâfız'inkine muâdil ve müsâvidir demeye" mecburum. Şu kadar ki paşanın mısırâ'ında fevkalâde letâfet ma'nâdan fazla olarak bir de bedîhelik meziyeti vardır, deseniz â ki paşa mücerred kalayı ehliyetini mu'arrız tahsine koymak ve padişahın kef-derya nevâleni kendi hakkında gevher-

⁴⁶ Uydurma icâd etme

nisâr etmek için Hâfız'ın mısra'ını mazbûti olduğu hâlde mahsûs söylememiştir! Nasıl ki düşündüğü gibi hüsn-i neticesini dahi bulmuştur. Yukarıdaki “akreb-i ihtimâlât” ta'bîri de filcümle bunu imâ ederdi ya!

Hele munsıfâne im'ân -ı nazar buyruldukta görülüyor ki paşanın kullanmış olduğu

[440]

ta'bîrât şiirin ve maâni-i dil-nişinin nüktesencân şiir nezdinde der-kâr olan meziyyet ve muhassenâtı şöyle dursun uzun bir beytin güçlkle istiâb edebileceği evsâf ve medâyih-i şâhâneyi paşanın kısacık bir mısra'-ı derûnuna sığdırmasındaki iktidâr-ı şâ'irâne ve mehâret-i mu'cizekârânesine meftûn ve hayran olmamak zevk-i selîm erbâbınca imkânın hâricindedir.

Sakın sûret-i kaziyeden paşayı Hâfız'a tercih ve tafsîl ediyormuşum gibi bir kıyâs-ı fâsid çıkmasın, hâşâ! Hiçbir vakit paşa Hâfız'a tercih olunamaz. Zira Hâfız'daki meziyyet belâgat fitri, paşada ise tesâdüfidir.

Hele biz ma'nâ verelim de varsın kelâmın gass ü semînini kâri'in-i kirâm ayırt etsin!

(Beyt-i Hâfız'ın Meâli)

Toprağı feyz-i nazarla altın eden evliyâyı kirâm için acaba mümkün olur mu ki bir aralık bizim hâlimize de nim-i nigâh-ı merhamet eyleyeler?

(Paşanın Meali)

Padişahım! Toprağı feyz-i nazarla altın eden evliyâyı kirâm senin kahlü'l-cevâhir⁴⁷ meziyyetini hâiz olan ayak turâbını sürme diye gözlerine çekerler!

Mu'allim Feyzî

*

Talebeden Sami İmzasıyla Gönderilmiştir:

⁴⁷ Gözlere fer vermek ve nur ve cilâsını artırmak için kibâr-ı 'Arab'ın kullandığı bir sürme-i mahsûstur.

82.1 HAKÎM SENÂÎ

-BEHRÂM ŞÂHA-

من نه مردزن وزر وجاهم
بخداكر كنم وكر خواهم

ورتوتاجى دهى زاحسانم
بسر توكه تاج نستانم

نبوم بهر طمع مدحت كوى
اين نيابى زمن جزاز من جوى

نه كهن خواهم ازكسى ونه نو
نيك داندز خوى من خسرو

مرد خرسند كم پزيرد چيز
شير چون سير شد نكيرد نيز

كرچه چون من سخن كذارى نيست
بهتر از شاه و شدارى نيست

Tercüme

Kalb-i selîm sahibiyim. Hüdâ bilir ki zen ü ferzend, mal ve câh âdemi değilim.

Kemâl-i ihsânından başıma bir taç giydirecek olsan onu da istemem. Azâde-serem.

Seni medh edişim ihsânına tama'dan

[441]

nâşi değildir. Bu hâl bende bulunmaz. Onu başka şairlerde aramalıdır.

Hiçbir kimseden eski yeni hiçbir şey istemem. Padişahım benim meşrebi kanâ'atkârânemi pek güzel bilir.

Merd-i kâni' kimseden ihsân kabûl etmez. Kendi emeğiyle geçinir. Gözü tok aslana benzeriz. Sayd-ı zâid sevdâsında bulunmaz.

Vâk'â bu asrın yegâne sahn-ı perdâzı benim. Fakat i'tirâf ederim ki sözlerimi dinleyenlerden en güzel anlayan da sensin. Senâ hevanın olmuşum onun içindir.

*

82.2 FÂİK MEMDUH BEYEFENDİ HAZRETLERİ'NİN BİR KİT'A-I BELİĞASI:

Behişt-i arz-ı İstanbul ki âdem
Temâşasıyla olur mest u hayrân
Akar enhâr tahtından behiştin
Bunun her cânibi bahr-i huruşân

Bursa'dan "Mahmûd Kemâleddin" İmzasıyla Gönderilmiştir:

82.3 GAZEL

Bir âşinâyı belâyım safâ nedir bilmem
Enîn-i kalbinden uvz ki nevâ nedir bilmem
Karardı çeşm-i münîrim zalâm-ı mâtemden
O tire rûz gamm kim ziyâ nedir bilmem
Uzandı gitti bu derd-i vahîm, vâveylâ!

Kefenbedûş fenâyım şifâ nedir bilmem

Bu girûdâr-ı cihân felâkete düşeli
Muhâcemât-ı kederden rehânedir bilmem

*

82.4 NİNNİ

“Ehibbâdan bir zâtın ihtârı üzerine bir vâlide lisanından söylenilmiştir”

Gel uyu, ey gudek nâz getirem!

Gel! Sana ben sinemi mehd eylerim.

Ninni ile olsa da cünbân-ı serm

Vech-i latîfin gevezedir gözlerim.

Gel uyu, ey gudek nâz getirem!

Geçmez ele böyle zaman sükûn,

Rahat-ı dil bunda olur ru-nümun,

Sonra eder âdemi dünya zebûn,

Derdu kederden kalasın sen masûn

Gel uyu, ey gudek nâz getirem!

Bak ne latîf esmede bâd-ı sabâ!

Nefhasıdır âdeme sıhhat-fezâ

Beder ediyor mehdine neşr-i ziyâ,
Nevresini gark ediyor bak Hüdâ!

Gel uyu, ey gudek nâz getirem!

Selanikli Tevfik

*

**82.5 ÜSKÜDARLI SÜLEYMAN SALİM BEYEFENDİ HAZRETLERİ'NİN
BİR GAZEL-İ BELİĞÂNELERİ:**

Köhne-i meyhâneyi nüzhet-kede-i sûr ederiz.

Şâiriz beyti harâb olsa da ma'mûr ederiz.

Salıp aşıp tezelzül-i feleğe galgalemiz

Onu yeksan şedde-i arz Nişâbur ederiz.

Biz o üstâd-ı cihânız ki pelâs-ı sahn

Sun' zer-bafî ile kâle-i lâ-hevr ederiz.

Biz zevâl-i hârîka perdâz-füsûn ü i'câz

Dilesen bir huss-ı nahl-i Cebel-i Tûr ederiz.

Bu tabî'at bize püsküllü belâdır sâlim

Ta'n için hâlimize âlemi mecbûr ederiz.

Tercümân-ı Hakikat

Sâlim Beyefendi'nin bizce öteden beri ma'lûm ve müslim olan letâfet-i tab'ı şâirânesi yalnız bu eser-i âlisini görenler nezdinde dahi sabit olacağı şüphesizdir.

Bundan sonra dahi âsâr-ı latîfesinden bulabileceğimiz parçaların neşriyle de hâiz fahr-i bî-pâyân olacağız.

83 HÛŞE ÇİNÎ

83.1 KÂĞIT İ'MÂLİYLE SARFIYÂTI

Hûşelerimi sırasıyla gözden geçirmeye tenezzül eden kâr'ilerimin Müntehebât-ı Tercümân-ı Hakîkat'in onuncu nüshasında münderic "Bir Fıkra-i İstatistikiye" serlevhalı hûşemi tahattur buyuracaklarından eminim. Çünkü hûşelerim can sıkacak kadar uzun olmamakla beraber küçüklüğü kadar da müfîd olduğunu i'tikâd eylerim.

Ben fıkra-i mezkûrede memâlik-i mütemeddinedeki münâkehânın derecesiyle mütehillerle bî-kârlar beyninde vukû'a gelen vefiyyât hakkında istatistik fenniyle tevaggul eden zevâtın netice-i tedkîkâtlarını 'arz etmiş ve fenn-i celîl-i mezkûrun henüz memleketimizde ta'ammüm etmemiş bulunmasından dolayı beyân-ı te'essüf dahi eylemiştim. Bu te'essüf henüz bâkidir.

İ'lân-ı tanzîmât devlet-i ebed müddetimizi Avrupa düvel-i mu'azzaması cümlesine ilhak eylediği ve bu talâk Paris ve Berlin muâhedeleriyle te'eyyüd dahi eyleyerek Avrupa âhının 'umûmi-i siyâsiyesi içinde bir de "Devlet-i Âliye-i Osmanîye" bulunduğu hâlde milletimiz henüz Avrupa

milel-i müterakkiyesi nezdinde fenn-i nokta-i nazarından bi'l-küllîye meçhul kalmıştır.

Acaba bizi Avrupa milel-i müterakkiyesi nezdinde bu derece meçhul bırakan şey nedir? Bu su'alın cevabı kendimizi kendi nazarımızda meçhul bırakan sebeptir ki o sebep dahi henüz kâffe-i ahvâlimizi ve terakkiyât ve tedenniyâtımızı enzâr-ı 'umûmiyemizde icmâle ve sâye-i hazret-i padişâhide günden güne her cihetle vukû'a gelen terakkiyâtımızı Avrupa milel-i mütemeddinesine ihbâr ve iş'âre medâr olacak olan istatistik fenninin memleketimizce henüz mehd-ârâ-yı şühûd bile olmamış bulunmasıdır.

Şu mukaddemeyi bast ve temhîdden maksadımsa her hangi istatistiğe tesâdüf olursa Avrupa milletlerinden ekserinin isimleri görüldüğü hâlde Osmanlı millet-i necibesinin ahvâl-i istatistikîyesi bir metrukiyyet içinde kalmasıdır. İşte bu defa dahi Avrupa ve Amerika'da i'mâl olunan kâğıtların miktarı ve sarfiyyâtının her millet efrâdına derece-i isâbeti hakkında gördüğüm bir fikra-i istatistikîye dahi iddiâm için bir şâhid makâmına kâim olabileceğinden bir vech-i âti tercüme ediyorum.

“Bütün Avrupa ve Amerika'da kâğıt i'mâl ve masrafı hakkında ahiren sûret-i resmîyede icrâ olunan tedkîkât-ı istatistikîye bir netice-i garîbe-i müfide hâsıl eylemiştir. Tedkîkât-ı mezkûreden anlaşıldığına göre küre-i arz üzerinde kâğıt i'mâl eden fabrikaların 3985 adede bâliğ olup bunların senevi husûle getirdikleri kâğıdın miktarı dahi dokuz yüz elli iki milyon kilograma reside olmaktadır. Bu miktarın nısfî olan dört yüz yetmiş altı milyon kilogram kâğıt matba'alarda sarf olunmaktadır.

Yalnız gazete basılmak üzere istihlâk olunan kâğıdın miktarı senevisi üç yüz milyon kilogramı tecâvüz eylemekte ve bu hesapça yevmiye sekiz yüz yirmi iki bin kilogram sıkletinde kâğıt gazete olarak intişâr eylemektedir. Tedkîkât-ı vâk'a gazeteler satışının on seneden beri bir sülûs derecesinde artmış olduğunun mebnidir.

Hükûmât-ı mevcûde husûsât-ı idâreleri için senevi yüz ve mekâtib-i 'umûmiye doksan ve erbâb-ı ticâret yüz yirmi ve mekâtib-i husûsiye için yirmi beş milyon kâğıt sarf olunmaktadır.

“Milel-i mevcûda içinde en ziyâde kâğıt i’ mâl ve sarf eyleyen millet Amerikalılar olup kıt’a-i mezkûrede en evvel yapılmış olan kâğıt fabrikası Pensilvanya kıt’asında vâki’ bu Pittsburg şehrinde 1693 tarihinde

[444]

te’sîs olunduğu gibi ikinci fabrika dahi 1728 senesinde Boston’da ihdâs olunmuş olduğu hâlde el-hâletü hâzihi Amerika’da kâğıt fabrikalarının adedi dokuz yüze vâsıl olmuştur”

“Amerika’dan sonra i’ mâlât-ı mezkûrede en ziyâde İngilizler ileri gitmiş ve bugünkü günde İngiltere’de sekiz yüz fabrika ve bin beş yüz makine senevi yüz seksen beş milyon kilogram kâğıt i’ mâl etmekte ve iki yüz milyon frank hâsılat yapmakta bulunmuştur. Fransa ise kâğıt i’ mâlâtınca üçüncü derecede kalıp üç yüz fabrikayı hâvidir.

“İstatistik ulemâsından bir zâtın tedkîkatından anlaşıldığına göre senevi sarf olunan kâğıdın miktarı her milletin efrâdı üzerine taksîm olunduğu hâlde bir Rusyalıya bir libre bir İspanyalıya bir buçuk bir Meksikalıya iki bir İtalyalı ile bir Avusturyalıya üçer buçuk bir Fransız’a yedi buçuk bir Almanyalıya sekiz bir Amerikalıya on ve bir çeyrek ve bir İngiliz’e on bir buçuk libre kâğıt isâbet etmekte olduğu anlaşılmıştır.”

83.2 FRENK GÖMLEĞİ

Size bugün de ekonomiden bahsedeceğim.

Dünyada merak sahipleri çoktur ya! Birisi de Frenk gömleklerinin kavâid-i ekonomikiyeye tatbîkini kavramış.

Yalnız iki gömlek ile ne kadar zaman geçireceğini ve bunlara kadar masraf edeceğini hesaba başlamış. Defterinin ilk satırını şöyle yazmış:

60 iki gömleğin re'sen mübâya'ası bizim tecrübe-kâr biraz cimri ve kavâid-i nezâfete riâyette dahi epeyce kusuru olduğundan kış günleri haftada iki defa gömlek değiştirmekle iktifâ edermiş.

Teşrîn-i evvelden mayıs gâyesine kadar sekiz ay müddet hep haftada iki defa gömlek değiştirmekle vakit geçirmiş ki bu müddet zarfında 'inde'l-hisâb otuz beş hafta olup binâenaleyh yetmiş defa gömlek değiştirmekle beher defasının yıkanıp kullanılması hesâb-ı mutasarrıfâne ile – ikişer kuruştan yüz kırk kuruş cameşuyu ve kola parası vermiş.

Bu hâlde defterin ilk sayfası evvelki kayıt ile beraber şu sûret almış:

Kuruş
60 iki gömleğin re'se mübâya'ası
140 sekiz ayda yetmiş defa yıkanma ücreti

200

[445]

Belaya bakınız ki Frenk gömleklerine düğme bâhusûs göğüs düğmesi yetiştirebilmekte müşkil! Sekiz ay zarfında dört defa düğme almaya mecbur olmuş. Vâk'â kol düğmeleri duruyorsa da tuhafiyeciler yalnız göğüs düğmesi vermediklerinden en âdilerinden olmak üzere takımını yüzer paradan dört defa dahi düğme almış. Bunların da kaydıyla sahife-i hesâba şu sûrete girmiş:

Kuruş
60 iki gömleğin re'sen mübâya'ası
140 sekiz ada yetmiş beş defa yıkanma ücreti

200
10 dört takım düğme (üç takımın kol düğmeleri mevcûd iduğu)

210

derken yaz gelmiş haftada iki defa gömlek değiştirmenin imkânı yok. Yalnız yaka kol değiştirmeyi düşünmüşse de masrafça onlar da tam gömlekten aşağı kalmadıklarını anlamakla yine kendi gömleklerini giymekte devam etmiş. Fakat o aralık bi-z-zarûre haftada üç defa gömlek değiştirdiğinden dört ay sıcak mevsimlerde ‘inde’l-hisâb on yedi hafta bulup üçerden elli bir defa gömlek tathîri için kezâlik ikişer kuruştan yüz iki kuruş daha cameşuyucu ücreti vermiş ve sahîfe-i hesâb şu sûreti bulmuş:

Kuruş

60 iki gömleğin re’sen mübâya’ası

140 sekiz ayda yetmiş beş defa yıkanma ücreti

200

10 dört takım düğme (üç takımın kol düğmeleri mevcûd iduğu)

210

102 dört ayda elli bir defa ücret-i tathîriye

312

Bizim tecrübe-kâr bir sene müddet iki Frenk gömleği giymek için üç yüz on iki kuruş fedâsı lüzûmunu görünce kendi kendisine der ki:

–Masrafça ziyâdeliği aklımı çelmesinden çıkaracağı şöyle dursun kâğıt giyer gibi katır kutur rahatsızlığı çekmemek aletine batışı ve hele yaz mevsiminde terleyince o kâğıtlık sıfatından muntazır olan letâfetin dahi bi’l-küllîye mahvolması şu Frenk gömleği denilen hem pahalı hem rahatsız libâstan nefretimi müceb

[446]

olmazsa humakama hükmederim.

İkinci sene için bizim tecrübe-kâr iki adet a'lâ Halep ipeklisinden nimten yaptırır. Ellişerden yüz kuruş verir. Re'sen mübâya'a husûsundan Frenk gömleklerinden pahalı ise de bunları yalnız haftada birer defa tebdîle muhtaç olduğundan ve her defasında yalnız kırkar para ücret-i tathîriye verildiğinden sene hesâbında masrafı elli iki kuruşa ve nimtenlerin esmanıyla beraber 'umûm masraf yüz elli ikiye bâliğ olduğunu görünce kendi kendisine der ki:

–Oh! Ne a'lâ! Masrafça yarı yarıya bir kâr. Rahatça hariç az mukâyese bir fark. Bâhusûs ki bir çift nimteni bir sene giydikten sonra yine eskitemedim. Bunları bir sene daha giyebilirim.

Mehmed Cevdet

84 LETÂ'İF

İki ahbâb arasında:

–Ne dersin? Mösyö mağrîbiyyûn sadr 'illetinden vefât etmiş.

–Ne zaman işittin?

–Bu sabah. Bir acıdım ki...

–Ama kabahat kendisinde. Her vakit öksürürdü.

*

Muhârebede ayağına bir kurşun isâbet ederek sakat kalmış ve nihâyet bıçağı kat'ına karar verilmiş olan bir Prusya generaliyle ayağını kat' etmekte olan cerrâh arasında bir muhâvere:

– Doğrusu general sizin kadar serinkanlı bir adama müddet-i ‘ömrümde tesâdüf etmedim. Bu kadar acıya iyi tahammül ediyorsunuz.

– Hadi hadi dostum zevzekliğin lâzım değil! Vazifeni çabuk icrâ et de hazır orada iken şu sağlam ayağımın tırnakları pek uzamış onları da kesiver...

*

Lokantacı ile bir avcı arasında:

Avcı – Alacak mısın? Böyle tavşanları her vakit bulamazsın. Hem semiz hem ucuz...

Lokantacı - Hayır istemem. Almayacağım...

Avcı – Ne için fena mı?

Lokantacı – Ayol ne zorlayıp duruyorsun almayacağım vesselâm... Senin tavşanlarını alıp pişireyim de sonra kadîm müşterilerime yirmi beş seneden beri ve kedi yedirmiş olduğumu mu anlatayım?

*

Henüz üç yaşında bir çocuk misafirler

[447]

ile beraber taâm etmekteyken birden bire vâlidesinin yanından kalkarak ve nereye gittiğini ‘alenen söyleyerek dışarıya çıkmış.

Tekrar çocuk sofraya başına ‘avdet ettikte vâlidesi bî-çâreyi bir güzel tekdîr ve bir daha öyle bir iş göreceği vakit sorulacak olursa “Dışarıda biraz gezineceğim” cevabını vermesini tenbîh eyler.

Çocuk bu tenbîhi güzelce ezberlemekte ve tatbikâtında dahi kusur etmemeye çalışmakta olmasıyla beraber nasılsa bir gün vâlidesiyle beraber sokakta gezerken

kızarıp bozarmaya başladığını görüp “Oğlum ne oldun” diye su’al etmesine “Hiç anneciğim pantolonuma biraz gezindim” cevabını vermiş.

*

Efendi ile uşak arasında:

Efendi - Oğlan Mehmed hani bu gün olup seninle gönderdiğim büyük ayna nerede?

Uşak – Efendim. O ayna tosa kurban oldu.

Efendi – Be oğlan nasıl tos!

Uşak – Nasıl tos olacak?

Hani ya kuvvetli tavus vurmaya yazdan beri ta’lîm buyurduğunuz koç yok mu? Harime haber vermek üzere merdiven yanında duvara dayalı bıraktığım aynaya koç bakıp da karşısında kendisi gibi dövüşken bir koçun vücudunu görünce geri geri gidip de bir kafa vurunca aynayı hurde-hâş etmiş vesselâm.

*

Herifin biri bir ecnebi memleketine gitmiş. O memlekette âdetmiş: Bir yabancı gördükleri zaman ismini, şöhretini, vatanını, sanatını ve memlekete ne için geldiğini uzun uzadıya sorarlarmış. Herife de kim rast gelse sormaya başlamış. Bir gün böyle iki gün böyle üç gün böyle. Artık fena hâlde sıkılmış. Ne yapsın! İsim ve şöhretini vesâiresini mübeyyen göğsüne koca bir levha asıp sokağa öyle çıkmış.

*

Humâkadan bir adam bir karı almış. Karısı üç ay sonra bir çocuk doğurmuş. Herif bunu görünce şaşırıp karıya “Bir kadın dokuz ayda doğurur derler. Hâlbuki seni alalı dokuz ay olmadı. Bu nasıl şey!” demiş karı demiş ki: Dokuz ay mı olmadı? Vah

tuhaf! Â herif ben sana varalı ne kadar oldu? Üç ay değil mi? Ay sen beni alalı ne kadar oldu? Üç ay.

[448]

etti mi altı ay? Üç ayda çocuğu karnımda taşıdım. İşte oldu dokuz ay!” herif bir miktar düşündükten sonra “Hakkın var karı. Ben hesabımda yanılmışım” demiş.

*

İngiltere’de sekiz on sene evvel hâlihazırın bekâsı taraftarı olan fırka serbesti taraftarına galebe ile reisleri olan müteveffa Lord Bikonsfild başvekil olduğu sırada Zengibâr hâkimi hazretleri dahi misafireten Londra’da bulunmakla başvekil ile hâkim müşarün-ileyhin hîn-i mülâkatlarında şöyle bir muhâvere cereyân etmiş:

Bikonesfild – zât-ı haşmetme’abları medeniyet ve hürriyetin derece-i kusvasına vâsıl olmuş bir milletin pay-ı taht hükümetinde gördükleri muhassenât-ı medeniye ve kavânin-i ahrârâneyi elbette beğenmişlerdir.

Hâkim müşarün-ileyh – hakikat-i İngiltere devlet-i fahîmesinin ve İngiliz millet-i necibesinin kavânin-i medeniyelerinde şâyân-ı taklîd pek çok muhassenât görülmekle mahfûz oldum. Bâhusûs bunların birçoğu mülkümüzce mevki’-i icrâ-ya konulabilir şeylerdir.

Bikonsfild – Ezcümle ilgâyı esâret kanunu! Ümîd ederim ki “Payitaht hükümetlerine ‘avdetinde esâretin men’ine dâir bir mükemmel kanun vaz’ buyrulur.

Hâkim müşarün-ileyh – Dostum bizim merkez-i hükümette dahi hâlihazırın ibkâsı iltizâmında bulunan fırka gâlibtir.

[449]

85 MÜTENEVVI'A

85.1 DİLSİZLER MEKTEBİ

Dest-i kudretin bu meydan-ı fenâya kudret-i tekellüm ve ni'meti istimâ'ından müebbeden mahrûm olarak atıvermiş olduğu bir sınıf masumlar görmekteyiz ki bular bir mâder-i şefîk bir birâder-i sıddîkın hitâb-ı latîfine muhâtab bir zevk-i âhının 'umûmu ile mütelezziz olamazlar.

Kuvve-i mefkûreyi birtakım tatlı hayâlâta sevk eden cuybar hoş refâtın latîf şırıltısını ve nesîm-i baharın tahrîk ve teşvikiyle birbirlerini okşayan evrak-ı dürri hitainin hazîn ve hafif fişiltısını bunların istimâ' edebilmeleri muhâldir.

Ne bir havânende-i dâvudi elhânın sadâyı hazîni ve ne de bir nâyî hoşnevânın nağme-i dil-sûzı bu bî-çâregânın neşât ve inbisâtlarına yardım edemez.

Efkâr ve âmallerini birtakım harekât-ı 'uzviye ve işârât-ı mahsûsa sayesinde güç hâl ile ifhâma çalışan bu felekzedelerden bazılarının simâyı zekâvet-nümâlarında görülen nişâne-i sür'at-i intikâl fart-ı isti'dâd ve zekâlarına dal olduğu hâlde hayf ki bu akıl ve dehâ sâir insanlar gibi kendilerini bir mevki'i mümtâza isâl edemez.

İşte bu tali'siz bî-çâreleri mümkün mertebe ta'lîm ve terbiye ile cem'iyet-i beşeriye meyânında şâyân-ı istifâde bir hâle koymak için tahmine yetmiş seksen sene mukaddem Paris'te te'sîs ve müehheren sûret-i mükemmele de ıslâh ve tevsî' edilmiş olan dilsizler mektebinin pek garip bir sûrette devam eden usûl-i tedrisiyesine dâir kâri'in-i kirâma bir fikir vermek üzere mekteb-i mezbûrun sene de bir kere vukû' bulan müzâkere 'aleniyyesini bir vech-i âti nakil ve tercüme ediyoruz:

Beher-i senenin mevsim-i baharına müsâdif olan müzâkere-i 'aleniyye günü 'ale's-sabâh Paris şehri 'azîminin her cihetinde sâkin yerli ve ecnebi süferâ ve vükelâ ve me'mûrin-i mülkiye ve askeriyeden velhâsıl zükûr ve enâ'dan mürekkeb ve yedi sekiz yüzü mütecâviz bir cem-i gafir dilsizler mektebinin büyük salonunda ictimâ' eder.

Bu azîm salonun dâhiline girildiği gibi cânib yemininde kar gibi bir beyaz fistanın üzerine ipekli mâi kemerlerini bağlamış ve mâi

şapkalarını bir tarafa imâle etmiş altı yedi yaşından on beş on sekiz yaşına kadar dilsiz kızlar mevki' tutarak tebessüm melîkânelerindeki letâfet-i şâ'irâne ve nigâh-ı edîbânelerindeki tavr-ı müessirâne ile huzzârın nazar-ı dikkatelerini celb ettikleri ve salonun cânib-i yesârında dahi mâi şeritle işlenmiş yeknesak elbiseli ve hemşireleri gibi mütefâvitü'l-esnân ve 'alâim-i isti'dâd nâsiyelerinde nümâyan elli altmış kadar zükûr-i şâkirdânın derece-i ma'lûmâtlarına göre saff-beste oldukları görülürdü.

Mektebin münteha sınıfı şâkirdânından Marsilyalı iki birader tev'emin san'at-ı tersimdeki mehâretlerini zaten tanıyan huzzârdan bazı zevât bunlar hakkındaki mülâhaza ve mütâla'alarını der-miyân etmekle meşgûldular. Bu ikizler henüz yirmişer yaşında olup yekdiğerinde asla fark edilemeyecek kadar şekil ve endâm ve tavır ve hırâmca müşâbehet-i tammeye mâlik olduktan başka birinin başladığı bir resmi diğèrinin bilâ-kusûr itmâm edecek kadar san'at-ı tersimde mehâretleri müttehiddi.

Hele salonun bir köşesine çekilmiş ve altısı zükûr ve diğèr altısı inâs on iki nefer dilsiz çocuklarını etrafına alarak her biriyle ayrı ayrı hasb-i hâl etmekte bulunmuş bir vâlideyi gören huzzâr bilâ-ihiyâr gözlerinden eşk-i te'essürü isâr etmekteydiler.

Hakâyık-ı eşyaya vukûf iddiâsında bulunan felâsife acabâ bir vâlide ve bir pederin mahsûl-i ictimâ'ları olan bu bir düzine sağır ve dilsizlerin keyfiyyet-i hilkatlerindeki esrâr-ı ilâhiyeye ne ma'nâ vereceklerdir?

Huzzârın kâffesi bu mütâla'ada iken mu'allim efendi ma'iyetinde mümtâz birkaç talebesi olduğu hâlde salondan içeri girmiş ve alkışlarla kabul olunmuştur.

Bu sırada mu'allim ile beraber gelen talebe bir siyah levhanın etrafına nim dâire teşkîl ederek oturduklarından bi't-tabi' herkes iltizâm-ı sükûta ve mu'allim efendi şu vechle tevcîhe hitâba müsâra'at eyledi.

“Mektebimizi tenezzülen teşrîf buyuran zevât-ı kirâmdan her biri dilsizlerin sûret-i tahsîl ve ta'limlerine kuvve-i sem' ve tekellüme mâlik olmayan şu bî-çârelere nasıl acîb bir yolda tefhîm-i meram ettiğime dâir şüphesiz birçok mülâhazât ve mütâlaâta bulunmuştur.”

“Ancak şâkirdânım sağırsalar hamd olsun ki ni’met-i basardan mahrûm değildirler yani kapıdan idhâl edemediğimizi pencereden idhâl edebilmek imkânı her vakit elimizde bâki demektir. Bunlarda

[451]

savt ü kelâm ihrâcına iktidâr yoksa elvân ve eşkâl ve harekâtın ziyâ vâsıtasıyla istifâde tarîki kendileri için açıktır. Bunlar efkâr ve âmâllerini birtakım işârât-ı mevzû’â ve esâsen pek şâ’irâne olan san’at-ı tersîm sâyesinde pek güzel tasvîr edebilirler.”

“Zâten hâl-i vahşet ve vahdette yaşayan bir âdem zeka ve ferâseti ile ağzından çıkardığı esvâtı bir lisân heyetine ifrâğ etse bile onu âhire ta’lîm etmedikçe kendisinden başkasına anlatması kâbil olamayacağına nazaran insan için vâsita-i tefhîm yalnız sadâ olmadığı sâbit olur.”

“Şu ifademi taharriye ile de ispata çalışacağım. Tâ ki bir dilsizin kendi işârâtı tabî’iye ve hilkiyesinden tecrîd edilerek sâ’irlerinin anlayabilecekleri bir lisân-ı işâretiye ne sûretle tahsîl edebildiği lâyıkiyle zihninizde takarrür ederek şüpheniz hâl olunsun!”

“Salonda gezinmekte olan şu mini mini ve müsahhara köpek ile nazar-ı dikkat huzzârı celb etmekte olan şu melek simâlı iki ma’sûmu mevki’-i imtihâna çekelim. Bunlar henüz altışar yaşındadırlar.”

“Dikkatlice bakınız efendim! Kendilerine köpeği çağrılarını bi’l-îşâre emrediyorum. Dikkat ediniz! Köpeği çağırmak için kendilerine ta’lîm ettiğimiz işâreti nasıl tefekkür ve ne yolda taharri ettiriyorlar!”

Mu’allim Efendinin çocuklara bi’l-îşâre verdiği emir üzerine bunlar derhâl mini mini ellerini birkaç defa hafifçe bir sûretle dizlerine vurup çıkardıkları sadâyı hafifi salonun içinde ve fakat kendilerinden oldukça uzak bulunan kelbin sem’ine isâl ettikleri gibi hayvan derhâl sadânın geldiği cihete şitâb etmiş çocuklar bir ellerinin baş ve serçe parmaklarını kendisine gösterir göstermez köpek gûna gûn masharalıklarla çocukların kucağına atılmıştır.

Mu'allim Efendi bu iki şâkirdine köpeğin bi'l-işâre ismini çağırımları emrini verirken diğer cihette bulunan sabırsız talebeden birisi yavaş yavaş siyah levhanın önüne gelerek (köpek) ismini tebeşir ile levhaya tahrîr etmesi huzzârın fevkalâde hayretlerini müceb oldu.

Henüz birkaç günden beri esmâ-yi eşyayı ta'yîn ve tahrîre başlamış olan bu efendi gâlibiyetinden memnûn ve müftehir olan bir ordu kumandanından daha ziyâde mağrurâne bir tarz u refât ile henüz levhanın önünden çekilmekteyken

[452]

ale'l-umûm huzzârı bir beht u hayret istilâ etmiş ve herkes bu ebkem ve esammin mâhiyet-i esmâ' ve esvâta ve usûl-i tehecci ve tahrîre nasıl vâkıf olduğunu mülâhazaya dalmıştı. Acaba yazmış olduğu kelimenin ale'l-ıtlâk bir köpeğin ismi olduğuna ve esmânın mâhiyet-i eşyayı muhâtaba ifhâm için ta'yîn olunmuş birtakım esvâtan ibâret bulunduğuna bu dilsiz efendi sahîhan kanâ'at etmiş mi?

Evet! Tamamıyla kanâ'at ettikten başka mu'allim efendi köpeği şâkirdânın huzûruna getirip sûret-i mükemmele de resmini tersîm ve köpeğin tabî'atını derece-i sadâkatini nev'ini insana olan nef'ini ve tarih-i tabî'ide hangi sınıf hayvana mensup olduğunu velhâsıl kâffe-i hasâisini ta'rîf ve tavsif etmiş olduğundan şâkirdân köpeğin mâhiyetini lâyıkıyla anladıktan sonra iki hecâdan mürekkeb (köpek) kelimesinin dahi bi's-sühûle onun mâhiyetine delâlet eden bir isim olduğuna kanâ'at eylemişlerdir.

Ancak bu mütâla'ayı huzzârın kâffesi kabul etmemiş olmalı ki içlerinden bir zât kalkıp mu'allim efendiden şu yolda istizâh-ı hakikat eyledi:

“Vâk'â mu'allim efendi hazretleri! Usûl-i tedrisiniz pek yolunda ise de şâkirdânınıza bir ismin değerini nasıl öğrettiğinize dair bize doğru bir fikir vermediniz. Acaba bunların kâffesi (köpek) isminin mutlaka bu sâdık hayvanın ta'rîf-i mücmeli olduğuna ve başka bir şeyin mâhiyetini ta'rif edemeyeceğine nasıl kâni' olabilirler ki köpek lafzı hadd-i zâtında esvât-ı istimâ'a muktedir olamayanlar için bir kelime bile değildir, demek istiyorum ki bunlar kelimâtın 'unsuru makâmında olan elifbâyı yalnız göz ile görebilip elifbâdaki esvâtı bilmezler.”

Mu'allim Efendi mu'terizîne cevap vermek üzere tekrar kıyâm ederek dedi ki:

Evet efendim hakkınız var. Burasını da ta'rîf edelim: Farazâ bir şeyin resmini levhaya ve ismini de bila sene tersîm ettiğimiz gibi şakirt resme bakarak derhâl aslını bulup bize irâe edebilir”

“Şu gördüğünüz münteha şâkirdândan birisi bize ders göstermek lâzım gelse de levhaya bir “kitap” resmetse ve biz tecâhül ederek ona “kalem” i getirmiş olsak derhâl resmin aslı olan kitabı bi'z-zât bulup bize irâe eder. Bu hâl şâkirdân ile mu'allim beyninde sevk-i tabîî ile yapılmış bir mukâvele bir şart makâmına kâim olmaz mı?”

“Biz şâkirde evvel-emirde eşyanın resimlerini göstermeyip de yalnız levhada isimlerini tahrîr

[453]

göstermiş olsak o ismin medlûlu olan şeyi bulup getirmeye elbette muktedir olamaz.”

Fakat bir şeyin resmini levhaya ve ismini bila-sene tahrîr ede ede bir zaman gelir ki şâkird her ne kadar “kitap” kelimesinin tahrîren gösterilen ismi kitabın tersîm olunan resmine müşâbih değilse de onun yerine kâim bir işâret-i mahsûsa olduğunu ve şeklen müşâbeheti olmadığı hâlde eşya ve eşhâs ve hayvanatın yerini tutmak üzere yapılan küçük işâretlere dahi isim nâmını verildiğini fehm ve idrâk ettiğinden başka müsemânın şeklini tersîm ile ifhâm-ı meramdaki su'ûbeti ve esmânın isti'mâlindeki muhassenât ve suhûleti teslîm edeceğinden bu hâlde şâkird ile mu'allim beynindeki mukâvele-i tabî'iyenin ahkâmına bir kat daha kuvvet verilmiş demektir”

“İmdi bu dilsiz şâkirdânın mâhiyet-i esmâyı nasıl idrâk eylediklerini anladınız. Biraz da elfâz ve kelimâtın ‘anâsırı olan elifbânın ve usûl-i teheccinin bunlara nasıl tefhîm olunabildiğini gösterelim.”

“Biz hurûf-ı hecâyı bir kebîr levhaya hakk ve resmetmiş olduğumuzdan bir ressâmın elvân çekmecesine mürâca'atı gibi bizde daima nazarımıza çarpan şeyleri her biri bir levn demek olan bu hurûfât ile boyamak için mecma'ı hurûfât olan

levhaya mürâca'at eyleriz. Şâkird evvelâ hurûf-ı hecânın şekl-i mücessemelerini dâima oyuncak gibi elinde bulundurup pek güzel ezberlemiş ve levhaya kâğıda yazmayı âdet edinmiş olduğundan biraz sonra bir hecâlî daha sonra iki ve daha ziyâde hecâlî isimlerin sûret-i tahrîrini pek güzel tertîbe ve mürûr-ı zaman ile gösterilen eşyanın isimlerini derhâl tahrîr edecek kadar kesb-i mümâreseye başlar.”

“Bir minvâl-i ma'rûz eşkâl-i eşyayı tersîm ve usûl-i tahrîri tahsîl ile bir hayli müddet meşgul olduktan sonra bu sağır ve dilsiz efendilere biraz da ‘ilm-i mantık ta'lîm eylediğimizi haber verirsem hayretiniz tezâyüd eder ya!”

“Evet! Bu ta'bîrim huzzârın mûcib hayretleri olabilir. Çünkü kuvve-i sâmi'aya mâlik olmayan bir âdemin sem'ine sadâyı ve tekellüme iktidarı olmayan bir lisâna kudret-i tekellümü i'tâ edebilecek henüz meydanda bir fen yoksa da bir dilsizin bilâ-ihiyâr ve kendi haberi olmaksızın ağzından çıkardığı esvâtı kendisine tefhîm ederek bu sadâları istediğimiz zaman çıkartmak tarîkini olsun keşfettiğimizden dilsiz şâkirdânı yalnız erbâbının anlayacağı bir nokta

[454]

olsun mâlik eyleyebildik.”

“Bilâ-ihiyâr bazı zaman birkaç hecâdan ibâret olarak dilsizlerin ağızlarından kaçırdıkları esvât ifâde-i meram için kendilerinin mâlik oldukları en birinci alet sırasına geçer.”

“İmdi mesele böyle bir aletin kendinde mevcut olduğunu dilsize anlatmak ve ondan istifâde etmesi tarîkini kendisine öğretmekte olduğundan burasını dahi müsâ'adenizle izâh edeyim:”

“İşte şâkirdânın yekdiğeriyle serbestçe görüşmelerine müsâ'ade ettim. Bakınız! Bu genç yürekli bî-çârelerin ağızlarından bazen bilâ-ihiyâr birtakım esvâtın çıkıverdiği işitiliyor mu? Dikkat buyurunuz! Hele şu karşıdaki efendinin bi'd-def'ât tekrar eylediği esvât ne kadar açık! “â” “â” “te” “mî” hecelerini kim bilir nasıl bir hissin tercümân-ı hâricisi olarak ortaya atıvermektedir!”

“İşte bu sadâları tahta başında kendisine bi'd-def'ât yazdırır ve birçok tecrübelerle kendisinde bunları ağzından çıkarmak iktidârı olduğunu anlatırız.

Esvâtın nasıl bir hareket esnâsında ve ne yolda çıktığına ve lehçesine ve vücûdunun sâir kısımlarına sadâyı çıkarırken âriz olan harekâtın ne gibi şeyler olduğuna dâir şâkirdin kendisine birçok izâhât veririz. Nihâyet kendisini sükûnet-i mutlakâda zanneden dilsiz ne zaman sadâ çıkardığına ve ne zaman çıkarmadığına ve ne gibi bir hareket-i bedeniye ve ‘uzviyenin neticesi olarak sadânın çıktığına sevk-i tabî’i âriziyle bir gün kendisi dahi güzelce vâkıf olarak istediği vakit o sadâlar çıkarmaya ve uzakta bulunanları çağırma ve onlara bazı fikirleri ifhâm etmek için bunları isti’mâle başlar.”

“Bu esvâtı çıkararak talebeyi tahta başına çekip de “e” “hi” “â” “te” gibi hecâları telaffuz ettirmeye muvaffık olduğumuz zaman ‘ilm-i kırâet ve mantıkta şâkirdânımızı hayliden hayliye terakki etmiş addederiz.”

Huzzârdan bir zât mu’allim Efendinin şu ifâdesine müstehziyâne bir sûretle nmukâbele ederek “Bir papağan kuşunun bundan ziyâde tekellüme isti’dâdı olduğunu ve “te” “mi” gibi esvâtın ma’nâlarını bildirir elde bir lûgat bulunmadığı cihetle dilsizin bu yoldaki sadâsından mana istihrac etmek zahmeti ihtiyâr ederek hiçbir safdil bulunamayacağını” der-miyân etmesiyle mu’allim dedi ki:

“Bir dilsizin feryâdına mu’teriz efendi

[455]

fikirde olanlar havâle-i i’tibâr etmeseler bile o bî-çârenin âvâze-i istimdâdına şitâb edecek peder ve mâderi ve birâder ve hâheri ve birçok dostları vardır. Onlar bu lisâna pek a’lâ âşinâdırlar.”

Efendiler! Arzu buyrulursa size birazda şâkirdânımızın isti’mâl etmekte oldukları işâret-ı mahsûsaya dâir ma’lûmât vereyim. Bu işâretler bir dilsizin kaş ve göz ve el vâsıtasıyla efkâr ve ezhânını tecessüm ettirmesinden ibârettir. Farazâ dilsiz sağ elinin şehâdet parmağını semâyâya doğru ref’ ederek ser-be-ceyb-i ‘ubûdiyet durursa Cenabihâlık’ı murâd etmiş demektir dilsiz bir elinin parmağıyla havaya bir dâire resmeder ve ondan sonra Cenabihakk’ı bâlâdaki işâret ile hatıra getirirse Hâlık-ı Teâla’nın kâinâtı muhît ve dâim ve bâki olduğunu ta’rif ediyor demektir.”

Dilsizin parmağını dudaklarının kenarında birkaç defa döndürdükten sonra yüzünü yere müteveccih tutması bana ve semâya doğru tevcih etmesi hakkında ‘alâmettir.

“Dilsiz güya sağ elinde fırça ve sol elinde boya olduğu hâlde bir levha tasvîr eden ressamın vaz’ını alarak fırçayı ara sıra levha üzerinde gezdirmesi zihninde bir karar tasvîriyle meşgul olduğunu gösterir.”

“Birkaç defa elini alnına vurduktan sonra parmaklarını sür’atle hareket ettirerek havaya doğru bir ‘ulüvvün su’ûd etmesini tasvîr ederse daha ve isti’dâdı ta’rif eder.”

“Dilsizin bir eli kalbi üzerinde olarak bir tavr-ı mahzûnâne alması ‘aşk ve muhabbete ve bu vaz’ı aldıktan sonra parmağıyla semâya doğru işâreti ‘aşk-ı ilâhiye ve bir tavr-ı şefkatkârâne ile güya kucağındaki çocuğu irâe ederek parmağıyla yerde hatt-ı ufku tersîm etmesi vâlîde ile ferzendi arasında muhabbet-i mütekâbileye ve vechinde ‘alâim-i tebessüm olduğu hâlde iki elini ufku olarak sür’atle hareket ettirmesi ve sonra ellerini kalbi üzerine getirmesi iki kişi arasında muhabbet-i müşterekenin cereyân etmekte olduğuna ve muhâdenet ve müsâfâta delâlet eder.”

“Velhasıl şâkirdlerimiz beyninde müsta’mel olan bu gibi birçok işaretler yekdiğerine tasavvurât-ı zihniye ve efkâr-ı şâ’irânelerini teâtî ve tefhîm için pek güzel bir vâsıtaadır.”

“Bu lisân-ı işâretide terakki eden şâkirdân birkaç sene zarfında dahi usûl-i kitâbeti

[456]

ve sarf u nahivi güzelce tahsîl ederek mektebimizin münteha talebesi olurlar.”

“İşte huzûrunuzda bulunmak şerefini hâiz olan ve tahta başında duran efendiler usûl-i kitâbete pek a’lâ vâkıf olduklarından kendilerini arzu buyurduğunuz vechle imtihân edebilmekte sizi muhtâr bırakırım.”

Mu’allim efendinin bu teklîfi üzerine bir zât tahta başına giderek tahrîren bir vech-i âti su’alleri irâde ve cevaplarını dahi “Bertier” nâmında ve on sekiz ve on dokuz yaşında bir genç şâkird tahrîren i’tâyâ başladı:

S – Arkadaş! Bu elimdeki saat acaba bir karıncanın ki mi bir arının ki mi bir maymunun ki mi yoksa şu ayaklarını okşamakta olan sadık hayvanın ki mi velhâsıl kimin eseridir?

C– Ne saçma su’al!

S – Su’alim zannınız gibi saçma değildir. Bir güzel cevap isterim.

C – Bu saat bir saatçinin eseri olduğunu bilmeyecek kadar dilsizleri ahmak hayvanlardan mı addediyorsunuz?

S–Saatçi ne demektir?

C–Ta’yîn-i evkât için büyük küçük her nev’ saatler i’ mâl eden insan.

S – Acaba menba’ı harâret ve ziyâ olan şu aftâb-ı cihân-tâba dahi bir insanın eser-i san’atıdır mı diyeceksiniz?

C – Kudret ve ‘azametine nisbetle insandaki kudret-i ibtidâ’ ve icâd-ı lâşey hükmünde olan Cenabıhâlık’ın eser-i kudretidir.

S – Cenabıhakk’ın sıfât-ı ilâhiyesinden olan “ebedi” ne demektir. Ta’rîf edebilir misiniz?

C – Doğmak ve doğurmak ve fenâ bulmak şânından olmayan ve mebde’ ve müntehâsı bulunmayan bir hâl.

S – Cenabıhak için icâdı derece-i istihâlede olan bir şey var mıdır?

C– Cenabıhak için bir şey icat ve ibdâ’ında asla muhâl ve müşkilât yoktur.

S – Müşkil ne demektir?

C – İmkân maa’l-mevâni’

S – Fikir neye derler?

C – Bir şeyi zihninde tasavvur etmek için edilen takayyüdâtın neticesine derler?

S – Zihin neye derler?

C – Li-ecl-il muhâkeme birkaç fikri cem’ eder kuvvete.

S – Muhâkeme neye derler?

C – Hâfızada müctemi’ efkârın sahihini sakiminden tefrîk etmeye.

[457]

S – Hayâ neye derler?

C – Fezâil-i insaniyenin en müessiri en âlisi olan bir hâldir ki mâlik olanların vechinde latîf bir humret husûle girer.

S – Saâdet neye derler?

C – Vicdânın selâmetine?

S – Mâhiyet-i hakka dâir bana bir fikir verebilir misiniz?

C – Vâk'â insan 'aciz ve meskenetiyle beraber gâyet mağrur bir mahlûk olduğundan pek çok sarf-ı mesâi ile tahsîl edebildiği 'ulûm ve fûnûn vâsıtasıyla her şeyin hakikat ve mâhiyetine vâkîf olmak ister ancak kudret-i 'akliyesi 'azamet ve kudret-i ilâhiyeye nisbetle cüz-i lâyetecezzâ hükmünde olan bir insan kendi 'aciz ve meskeneti ve bilmediğine nisbetle bildiğinin lâşey hükmünde kaldığını düşünüp kendisi gibi bir âcize böyle dakîk bir su'al irâd etmemesi lâzım gelir zannındayım!

Şâkirdin bu cevabı her taraftan sürekli alkışlar ile kabul olunarak imtihâna hitâm verilmiş ve bu müte'assirü't-ta'lîm talebeyi beni nev'i meyânında şâyân-ı istifâde bir hâle getirinceye kadar sarf-ı mesâi-i fevkalâde etmesinden dolayı mu'allim efendi huzzârın kâffesi tarafından mazhar-ı tebrîk edildikten sonra cem'iyet dağılmıştır.

Nuri

86.1 SEMÂ

-6-

“İslâmın Semâ Hakkındaki Galatâtı” bundan mukaddem bazı mübâhesede dahi sebke eylemiş olduğu vechle Yahudilerin semâ hakkındaki yanlış fikirleri bazı müfessirin-i İslâmiyenin dahi fikirlerini taglît eyleyerek fûnûnun irâe eylediği semâvât ile kıyâs kabul edemeyecek hatalara sebep olmuşlardır.

Ancak hatiet-i mezkûreden dolayı Kur’an-ı ‘Azîmü’ş-Şâna ‘atf-ı muaheze eylemek asla doğru olabilir mi?

Heyhât!....

Kütüb-i ecnebiye miyanında İslâm’ın muahezesine cür’et eyleyebilmeleri mütâla’a edenlere ma’lûmdur ki hakâyık-ı İslâmiyeden bî-haber olan bu bî-çâre münkad-ı muahezeler İslâmiyet’i Yahudiyet ve Nasraniyet’ten iktibâsât ile teşekkül etmiş bir mahlûttan ibâret görerek kâri’lerine dahi yine o sûrette göstermeye çalışıyorlar bunların şu butlân şu iftirâlarını ispat için müfessirin-i kirâmımızın dû-çâr eyledikleri

[458]

galattâtan büyük burhân mı bulunabilir?

Yehud ve Nasaranın semâ hakkındaki ma’lûmât ve i’tikâdları neden ibâret bulunduğu bundan evvelki mebhaslerimizde göstermiştik. Eğer Kur’an-ı ‘Azîmü’ş-Şân filhakîka Yahudiyet ve Nasraniyetten derme çatma müktesebât ile vücut bulmuş bir şey olsaydı Kur’an’daki ma’lûmât-ı felekiyyenin dahi onların aynı olmaları lâzım gelirdi. Hâlbuki ileride görüleceği vechle ma’lûmât-ı felekiyye-i Kur’an’ıye ma’lûmât Yahudiye ve Nasraniyenin aynı hiç değildir.

Öyle ise gayri olmak lâzım gelip bu dahi kütüb-i evveline muhâlifdir” mi denilecek? Vâk’â ma’lûmât-ı felekiyye-i Kur’an’ıye ma’lûmât-ı Yahudiye ve Nasraniyenin gayri ise de buna bir “tağyir demek gâyetle güçtür. Çünkü bu nokta doğruyu bozmak sûretinde bir ma’nâ istinbât edilmekte olup eğer Kur’an-ı ‘Azîmü’ş-Şân kütüb-i evvelini tağyîr etmiş olsa onların doğru ma’lûmâtını yanlışta tahvîl etmiş olmak için icâb eder. Ma’lûmât-ı Yahudiye ve Nasraniyenin derece-i batılânı onlara

mahsûs olan mebhaslarda görülmüş ma'lûmât-ı Kur'aniyenin doğruluğu karîben görülecektir.

'İlm-i ezeli ve ebedi İlâhının yine mahlûkât-ı sübhâniyeden olan simâda etmesi külliyyen ve katiyyen merdûd olup Tevrat ve enâcilin dûçâr tahrîf edilmiş bulunmaları ise müsbet ve muhakkak olduğundan kütüb-i hakîkiye-i Museviye ve İseviye de semâya dâir doğru bir şey varmışsa ona diyeceğimiz yoktur. Yehud ve Nasaranın ma'lûmât-ı hazıraları bi'l-külliye yanlış olmasına nazaran Kur'an-ı 'Âzîmü's-Şan da onun hilâfına olarak görülen doğruya "tağyir" değil "tashîh ve tahkîk" demek müreccah olduğuna hiçbir 'âkilin şüphesi kalmaz.

İslamdan mukaddem kütüb-i semâviyeye mâlik olmak iddiâsında bulunanların ma'lûmât-ı sahifelerine mugâyir olarak Kur'anda ma'lûmât-ı sahîha bulunması evvela İslâmiyet'in Yahudiyet ve Nasraniyetten naksen muktebis bir şeyi mahlût olmadığını ispattan sonra sâniyen dahi Kur'an-ı Âzîmü's-Şanın vahyi ilâhi olarak bir kitab-ı münzel olduğunu kemâl-i bedâhetle ispat eyler. Zira demek olur ki Kur'an-ı Âzîmü's-Şan hakîkaten 'ilm-i âlemşümûl-i Rabbâniden muktebis bir nûr pâre-i hakîkat olup hasbe'l-beşeriyye bir müfessirin galatından nâşi dahi onun şân-ı hakîkatine asla halel gelmez.

Nasıl nakisa gelebilir ki Hazreti Kur'an kendisindeki hakâyıkı 'amikadan bazısını hüsn-i telakkiye terakkiyât-ı 'ilmiye-i zamana göre bazı kimselerin muktedir olamayacağını dahi

[459]

hükmeyleyerek "Onun te'vîlini Allah'tan başka kimse bilmez. Bir de râsih olanlar birler" meâlindeki âyet-i şerîfe ile bu bâbda dahi islâmı irşâd etmişve yine müfessirin-ikirâmımızdır ki 'amelde râsih olanları "Kâffe-i muârif-i beşeriye de ashâb-ı yed-i tula olanlar" diye şerh eylemiştir.

Bu hâle göre Yehud ve Nasaranın bundan evvelki mebhasta derecesi gösterilen 'ulûm-u felekiyesi evâil-i i'sâr-ı İslâmiyenin dahi ilim heyeti olmak üzere yine Yehud ve Nasara tarafından te'vîl edilmiş bulunur da râsihûn-ı 'ilmimiz taglîz edilirse bundan dolayı kimin mes'ûl olması icap eder?

Ama kehkeşâna kible yolu ve şihâblara şeytânı taşlamak için gökten nüzûl eden ateşler veyahut herkesin gökte bir yıldızı var zannıyla ölecek âdemin ahter sâkıtı zannetmek gibi i'tikâd-ı 'avâma gelince bunlar dahi hep hayâlât-ı kadîmeden intikâl etmiş şeyle olup şeyâtinin recm olundukları ateşpareleri şehb semâviyeden ibaret sanmak hakîkaten ahkâm-ı ahîha-i Kur'aniye ile te'vil-i kabûl edemeyecek gaflet eseridir.

-7-

86.2 KUR'AN VE İLM-İ HEY'ET

Yukarı ki mebhasimizde “Ma'lûmât-ı Felekiyye-i Kur'aniye” ta'bîrini kâle almış olduğumuza bakıp da Kur'an-ı Kerîmi “ansiklopedi” yolunda bir mecmûa-i fûnûn zannetmek istenilirse Hazreti Kur'an'ın şân-ı semâvisine muhâlif bir isnâd da daha bulunmuş olur.

Kur'an-ı Kerîm'in kâffe-i 'ulûm-ı mümkün ve gayr-i mümkün ile beraber hey'etin dahi dâhil bulunduğu bir eser-i levh-i mahfûz olması içi ilmi heyete yalnız âdem-i mugâyirâtı dahi kâfi iken nice âyât-ı kerîme vardır ki bu kifâyetin daha ilerisine giderek zihnimizi ikâz ve iknâ'a hizmet ederler.

Ecrâm-ı semâviyenin göze en büyük ve en parlakları görünen şems ve kamer hakkında “Şems kendi müstakarri üzerinde cereyân ve deverân eyler. Kamer ise biz ona menziller takdîr etmiş olduğumuzdan safhâtını bi'l-itmâm yine sûret-i hilâlde 'avdet eyler.” meâlinde olan âyet-i kerîme kadar vâzih ve mükemmel bir âyet-i semâviye oldukları iddiâ edilen kütüb-i mevcûdenin hangisinde vardır?

Semâvât-ı seb'anın Yahudiler nezdinde mu'tekid olan tabakât-ı semâviyeye kıyas bir galat olacağına göre bunları o zamana göre meşhûr olan seyyârât-ı seb'a muhariklerine kıyas etmek hiçbir ehl-i hey'etin inkâr edemeyeceği tefsîr-i hak addolunmaz mı?

Muhârrik seyyârâta semâ ta'bîri ehl-i nücûm 'inde o kadar şâyi'dir ki "felek-i zühal" ve "felek-i merîh" gibi ta'bîrleri ıstılâhât-ı nücûmiyeden olmak üzere isti'mâl dahi etmişlerdir.

Her seyyârenin şemse olan ba'dına göre teşkîl eyledikleri felekler tabakaten ba'de tabakaten eflâk-ı sülûse tasvîr edeceklerinden "seb'a semavât-ı tabâka" ta'bîr-i Kur'anisi dahi bu kıyâstan hariç kalmaz.

Meseleye bir nazar-ı sathi ile bakıp da yalnız bir hatt-ı münhanîden ibâret bulunan muhârrik seyyârâtı bir felek bir semâ addetmeye nasıl imkân bulunabileceği tasavvurâtında dûçâr-ı hayret olmamalıdır. Merkez-i âlemden o matlûb olan muharike kadar mevcut mesâfeyi muharrik mezkûr nâmına nisbeten bir tabaka-i semâviye bir mesâfe-i felekiyye addetmeyi 'ulûm-ı felekiyye mukaddemâtına vâkıf olan her müntesib-i fenn bedâheten ve serâheten münâsib bulur.

Bundan mâ'dâ gözümüze görünüşte yalnız bir tek seyyârenin muharriki bile yalnız bir tek hatt-ı münhanîden ibâret görülmez. Arzımızın hareket-i muharrikiye ve seneviyesi iktizâsınca merkez-i âlem olan şemsin bile metâli'i muhâlif görmekte olup her urzda ve senenin her mevsiminde şemsin cevde bırakmış farz olunacağı izler bir çok hutût-ı münhanîye tasavvur ettirirler ki işbu hutût-ı münhanîyenin hey'et-i 'umûmiyeleri bize kubbe gibi bir semâ bir felek hayâl ettirmeye kadre varırlar.

Binâenalâ-zâlik Kur'anca semâdan ve seb'a semavât-ı tabakâdan maksat Yehud ve Nasaranın semâları gibi makarrullah olmak ne kadar ba'id ise eflâk 'ilm-i hey'eti tasvîre medar olmak o kadar akrebtir.

Zâten mekândan münezzehiyeti üssü'l-esâs i'tikâdmız olan rubûbiyet için velev ki asuman olsun mekân olur diye i'tikâd etmek bir mü'min-i sahîha yaklaştırılabilecek olan hatalardan mıdır?

Dikkat edilmelidir ki Hazreti Kur'an "semâ" lafzı üzerine irşâdât-ı lâzimesini ifâdan mâ'dâ "arş" diye münteha-yı eflâk olarak bir asumana daha nazar velev hayretimizi davet ve celb eyliyor.

İlm-i hey'etle iştigâl edenler burada "Münteha-yı eflak" diye irâd eylediğimiz ta'bîri dahi istihfâf etmemelidirler. Semâvât ve eflâk hep merkez-i âlemden ölçülen "ib'âd" demek olduklarına göre bile "müntehâ-yı eflâk" ta'bîrinden ba'd-ı mücerred

için bir nihâyet farzı lâzım gelerek bu da fennen muhâl görülürse de bu ba'd-ı mücerredi de hatta onun kürriyetini bile

[461]

müntehâbâtımızın üçüncü cüz'ünde münderic "Kürriyet-i Kâ'inât" serlevhalı bendimizde etrafiyla izâh ve ta'rif eylemiş olduğumuzdan 'arş-ı a'lânın münteha-yı eflâk olabilmesi ne cihetten sahîh ve vâki' olduğu zikir olunan Kürriyet-i Kâinât bendimize mürâca'atla tahakkuk eyler.

Kur'an-ı Kerîmde Cenabıhakk'ın 'arş üzerine müstevli olduğu dahi münderic bulunmasına nazaran bu hükme 'arşı makarr-ullah ittihâz etmek ma'nâsı verilebilir mi?

Bu ma'nâ bi'l-külliye ba'idtir. Çünkü müfessirin-i kirâm hazerâtı ma'lûmât-ı Yahudiye ve Nasraniyenin taglîz-i izhâmı müceb olmalarından kat'-ı nazar ma'nâyı âyet 'arşın dahi kudret-ullah dâhilinde bulunmasından ibaret olduğunu hükmeylemişlerdir.

Bu hükmün te'vîl-i fenniyyesine göre 'arş-ı a'zam îad-ı mücerredenin ol kadar uzaklığıdır ki bu kadar uzaklığı hayâl edebilmeye akl-ı beşerin asla iktidarı olmayıp aklı biraz daha zorlayacak olsak sâhib-i akıl için tecennün muhakkaktır. Binâenaleyh İslâm hükmeder ki eflâk ve semâvât 'arş-ı a'lâdan daha edna olup 'arş-ı a'lâ ise o dahi kudret-i muhîta-i rabbâniyyeye nisbetle edna ve binâenaleyh muhât olduğundan Cenabıhakk'ın kibriyâsı kâinâtı bu derecelerde muhît olduğunu tahayyül eden bir müslim ba'd-ı mücerred velâ halâ velâ melânın kudret-i ilâhiyye dâhilinde mahdûd bir tengnâyı nâçizden ibâret kalmasını tezekkür ve tefekkür etmelidir.

Ahmet Midhat

87 FENN-İ TEVLİD-İ BAYTARÎ

Fenn-i mezkûr çiftçiler ve hayvan yetiştiriciler için derece-i nihâyede elzem olduğu âzâde-i kayd-ı iştibâhtır. Çünkü ekseriyya hayvanat hamllerini sûret-i tabî'iyede vaz' edemediklerinden bi'z-zat hayvan sâhibleri tavsit ve muâvenet etmek mecbûriyetinde bulunurlar. Filhakîka sûret-i muntazamada vâki' olan vaz'ı hamilde tedâbir-i husûsiyenin yani durûn-ı rahme el sokup da yavrunun vaziyetini matlûb bir hâle koymak vesâire gibi hâlâtın icrâsına hâcet kalmazsa da gerek esnâyı vaz'-ı hamilde ve gerek hem vâlide ve hem yavrunun vukû'u melhûz olan muhâtarât ve hâdisâtın sâlim bulunması için muktezî olan bazı kavâidin bilinmesi lâbüddür. Kavânin-i tabî'iyeye muhâlif olarak yani ters gelmek vesâire gibi vâki' olan vaz'-ı hamllerde mutlakâ tavsit ve muâvenet lâzımdır. Bu hâl bilhassa kısrağ inek ve dişi koyunda ekseriyya müşâhede olunup dişi kellelerde vukû'u nâdirdir.

[462]

Burada gerek gebelik ve gerek vaz'-ı haml hakkında beyân edilecek kâffe-i husûsât kâffe-i dişi olan hayvanat-ı ehliyyeye yani kısrağ inek dişi koyun dişi keçi ve dişi kellelere münhasırdır.

Tevlîd-i hayvani için mevki'-i icrâyâ konulacak tedâbirin mihver-i lâyıkında icrâ olunması için gebeliğin gidişi ve a'zâyı tenâsüliyenin ne vechle teşekkül ettikleri hakkında ma'lûmât-ı sahîhası bulunmak her hâlde muktezî olduğundan sûret-i muhtasarada beyân edilecektir. Çünkü ma'lûmât-ı fenniyyesi olmayan âdemin âdi ve güç vaz'-ı hamllerde tavsit ve muâvenete kalkışması hem vâlide ve hem yavruyu tehlikeye ilkâ etmek demektir.

(1) Dişi hayvanın a'zâ-yı tenâsüliyesi ve gebelik

Dişi hayvanatın a'zâ-yı tenâsüliyesinin bir kısmı hâricen zâhir ve bir kısmı batında muhtefidir. A'zâ-yı mezkûre hâricten sırasıyla ta'dâd olunarak ferc ve mehbil ve rahim ve mübeyyizlerden (yumurta çıkınları) ibârettir.

Ferc-i şercin yani mak'adın tahtında mevzû' olup 'amûdi bir yarık irâe eder ve sağlı sollu kabarık olup bu kabarıklara "dudaklar" denilir. Yarığın mültekayı

süflâsında (dudakların aşağıda bitiştikleri mahal) bir küçük müdevver-i cisim vardır ki “bazr” tesmiye olunur.

Mehbil derûn-ı havzada sürmün (bağırsakların son parçası) tahtında ve mesânenin (sidik kabı) fevkinde mevzû olup bir gışâ-i mecrâ şeklinde olarak fercden bede’ eder ve rahimde nihâyet bulur. Vech-i süflâsında ihlâl (bevlîn hurûcuna mahsûs mecrâ) açılıp mesânedede toplanmış bulunan bevli mahal-i mezkûre getirir ve oradan dahi taşra cereyân eder. Mehbinin rengi kırmızıcadır ve derûnu buruşuktur ki işbu buruşukluklar vaz’-ı haml esnâsında açılıp mehielin kesb-i vüs’at etmesine medar olurlar.

Rahim kısmen derûn havzda ve kısmen derûn batnında talik olunmuş sefsâi bir tobreden ibâret olup gebelik esnasında yavruyu havi olur ve vakt-i merhûnunda çekilip bozulması hasebiyle yavru taşra hurûc eder yani vaz’-ı haml vâki’ olur. Rahimin bir ‘unku bir cismi ve bir de iki kolları vardır ve birtakım bağlar îanesiyle bile ta’lik olunmuştur. Rahmin ‘unku mehbile nâzır olup şişelerin dip tarafının içeriye batmış olduğu gibi derûn-ı mehbile doğru bir çıkıntı irâe eder. İşbu ‘unk rahminin ortasında küçük bir delik vardır ki menfez-i rahim denilir. İşte

[463]

vakt-i merhûnunda işbu menfez şevil derecede tevessü’ eder ki rahimde bulunan yavru oradan geçer ve mehbile gelir ve mehbilden dahi ferce ve fercden taşra çıkar.

Mehbil işbu menfez-i rahmi îanesiyle rahim ile iştirâkda bulunur. Cism-i rahim rahmin en ziyâde geniş olan kısmı olup iki adet müdevverce uzun saplar ile münteha bulunur ki rahim kolları itlâk olunur ve biri sağ ve diğeri soldadır. Ve bu kolların uçlarına doğru birer ince yilankâvi mecrâ vardır ki mebdîlere kadar giderler ve mebdîlerden çıkan beyzayı alıp derûn-ı rahme getiriler ki orada erkeğin menisiyle temâsa gelip yavru husûle gelir, ve bu mecrâların biri sağda ve diğeri solda olup mecâri-i rahimiye tesmiye olunur.

Mebdîler (yumurta çıkınları) iki adet beyzû’ş-şekil kırmızıca cisimler olup mecâri-i rahime îanesiyle rahim kolları ile kesb-i iştirâk ederler. mebdîler ecsâm-ı

safra denilen huveysalat-ı müdevvere-i müte'addi de vardır ki beyzaları (yavru hâsıl edecek tohum) hâvidirler.

Rahim yekdiğerine lâyıkiyla merbût bulunan üç gışâdan mürekkebe olup gışâyı hâricisi periton denilen zardan ibâettir. Gışâyı vasatîsi 'adilidir, ve gışâyı dâhilisi muhâti olup rahmin vech-i dâhilisini kâmilen kaplar ve bu gışâdan bir halat-ı husûsi sızarak rahmin derûnunu tartîb eder. Kısraktaki gışâyı dâhili ve biri (hululi) dir ve buruşukluklar irâe eder. Bil'akis inekte gışâyı dâhili üzerinde seksenden doksana kadar kalıklar (kalın kabuk gibi yumruluklar) vardır. Dişi koyundaki kalıkların adedi daha azdır. Rahim boş bulunduğu vakitte yani derûnunda yavru olmadığı vakitte mezkûr yumruluklar insanın cildi üzerine peydâ olan siğiller gibi bulunurlar ve ancak gebelik zamanında büyürler. Dişi kelbin rahminin gışâyı dâhilisinin buruşuklukları pek incedir.

Gebe olmayan hayvanlarda rahim havzada bulunup küçük ve çekilmiş bir hâlde olur. Fakat gebe olanların rahmi gebelik ilerledikçe büyür ve derûn-ı batna gider.

Dişilerde evkât-ı ma'inede a'zâyı tenâsüliye ve bilhassa mebdlerde pek büyük bir teyakkuz bulunur ki buna kızgınlık denilir. Bu vakitte yani kızgınlıkta mebdlerin derûnundaki huveysalatın biri veya bir kaç yarılıp huveysalattaki beyzalar mecâri-i rahime vâsıtasıyla derûn-ı rahme gelirler ve orada

[464]

eğer erkeğin menisi ile temâsa gelirlerse yavruyu hâsıl ederler. Bu sûrette bilinmesi ehemmi ve elzem olan şu kızgınlık zamanı bir vech-i âti 'alâmât-ı hâriciye ile ma'lûm olur.

Şöyle ki: Mehbilin ve fercin derûnunu kaplayan gışâ kızarır ve husûsi râyiha lev bir mâyi' sızar ve bazı kerede sızıntı kanlı olur. Kısrağın huzûru gider sık sık ve husûsiyle eyerin tekarrübünde kişner, ve uzuv-ı tenâsülisi açılıp kapanır. Ekseriyâ kuşanma vaziyetini ahz eder ve biraz salya gibi bir madde akar. Bazı kısraklar vakt-i mezkûrda dokunuldukta hadîd olurlar.

Mahmuz dokunulduktâ dururlar ve mahmuz veyahut kamçı acısını hissetmezler. Eğer kızgınlıkları atfee olunmaz ve eyere çekilmezse veyahut a'zâ-yı tenâsüliyede vâki' bir galat-ı tabî' attan nâşi mahsûldâr olmazlarsa bir nev' dermansızlığa ve sükûnete dûçâr olabilirler.

İnek kızarsa iştihâsı azalır. Diğer hayvanatın üzerine sıçrar. Sık sık böğürür ve bî-huzûr olur sütü azar azar tenâkkus eder ve ekşi ve hafif ve müşhil olur.

Dişi koyun dahi kızgınlığında bî-huzûr olur ve koçları arar ve diğer dişi koyunları hırpalar ve uzûv-ı tenâsülisi şişip katı ve sumük gibi bir mâyi' akar.

Dişi kelbin a'zâ-yı tenâsüliyesi dahi kızgınlıkta şişer ve bî-huzur olur ve erkek kelblerin yanına sokulur. Sâhibinin hânesinden firar edip bir sürü erkek kelbler arkası sıra alay teşkîl eder ve şehevât-ı bâhîyesini atfee etmedikçe sâhibinin hânesine 'avdet etmez.

Kısrak vaz'-ı hamlden sonra yediden dokuz güne ve inek yirmi bir veyahut 28 güne ve dişi koyun on yedi güne kadar ve fakat ale-l-'umûm eylül ile teşrîn-i evvelde ve dişi kelb 6 mâh sonra tekrar kızgınlığa dûçâr olur. Kısrâğın kızgınlığının müddeti yirmi dört saatten birkaç güne kadar ve ineğini birden iki güne ve dişi ve koyununki ikiden üç güne ve dişi kelbin ki on beş güne kadar devam eder.

Eğer kızgınlık esnâsında vâki' olan mücâme'attan nâşi dişi hayvan mahsûldâr olursa derhâl yavru derûn-ı rahimde teşekkül etmeye başlar. Rahim şişer ve derûn-ı rahimde erkeğin menisi ile mahsûldâr olan beyzanın müdevver olan şekli kaybolup mezkûr beyza agşiyeye-i sülûse ile muhât bulunan bir cenin hâline mûnkâlib olur. Ceninin eczâ-yı

[465]

muhtelifesi kendine mahsûs olan eşkâli sonradan ahz ederler. Yani cenin kısrakta yirmi üçten otuz dört haftaya ve inekte yirmi birden otuz iki haftaya ve dişi koyundan on üçten on sekiz haftaya ve dişi kelbte yediden sekiz haftaya kadar hey'et-i mecmû'asıyla hatta kılları ile bile müşkil bulunup bu tarihten sonra tâ vakt-i merhûne kadar büyürler.

Vaz'-ı hamle kadar ceninin derûn-ı rahimde büsbütün kemâle reside olması için mürûr eden zamana gebelik denilir. Gebeliğin müddeti hayvanatın nev'ine nazaran tahâlûf eder şöyle ki: Kısarak tahminen 12 mâh (mâhları 30 gün i'tibâr ederek) yani ale'l- vasat 340 gün gebe kalır ve 'ale'l-'umûm bir tay doğurur ineğin gebeliği dokuz buçuk mâh ale'l-vasat 280 gün sürer ve ikiz doğurması gâyet nâdir değildir. Dişi koyun beş mâh ale'l-vasat 145 gün gebe kalır ve birden iki yavruya kadar doğurur. Dişi kelbin gebeliği iki mâh veyahut 60 gün sürer ve senede iki defa olmak üzere birden on iki yavruya kadar doğurur. Ma'hazâ evkât-ı mezkûre bazen vâlidelerin hâline ve cinsine ve gördüğü hizmet ile ahz edildiği gıdanın hâline nazaren tehâlûf eder. Erkek yavru ile gebe kalan dişilerin gebeliği dişi yavru ile gebe kalanların gebeliğinden daha uzun sürer. İkiz gebelikte gebeliğin müddeti kısa olur. İlk defa gebe kalan dişiler ile güzel beslenen kısarakların gebelikleri 'ale'l-'umûm uzundur.

Âtideki cetvelde envâ'-ı hayvanatın gebeliklerinin müddetinde vâki' olabilen ihtilâfâtın a'zamı ve asgarî olan hadleri gösterilmiştir.

	MÜDDET-İ ASGARÎ	MÜDDET-İ VASATI	MÜDDET-İ A'ZAMI
NEV'-İ HAYVAN	GÜN	GÜN	GÜN
Kısarak	320	336	390
Dişi Merkeb	360	380	420
İnek	215	280	330
Dişi Koyun ve Keçi	135	145	160
Dişi Kelb	55	60	70
Dişi Kedi	50	55	60
Dişi Tavşan	28	30	32

Cenin derûn-ı rahimde bulunduğu müddetçe gışâlar ile muhât bulunur ki en dâhili olanı "rahil" tesmiye olunup cenini ihâta eder. En hâricisi "selâ" ta'bîr olunur ki rahmin gışâyı dâhiliyesinin şekliyle müşekkel olup hayvanatın nev'ine nazaran falakalar vâsıtasıyla

[466]

rahimin gışâyı dâhiliyesine iltisâk eder. İşbu ağşiyeye-i ceniniyenin bührü haffice albumini ve tuzlu bir mâyi'i hâvi ederler. Birinci gışânın hâvi olduğu mâyi'a "mâyi'

rahli” denilip cenin evvel mâyi’ derûnunda bulunarak bu vechle hıfz ve himâye olunur. Eğer ceninler müte’addid olursa her birinin kendine mahsûs zarları bulunur.

Yavrunun göbeğinde agşiyeye-i ceniniyeye müdevverce bir habl-i vâsıl olur ki “habl-i sırrı” tesmiye olunur. İşbu habl-i muhtelif damarlardan mürekkebdir. İşte agşiyeye-i ceniniye ve rahim ile iştirâk de bulunan mezkûr habl-i sırrı vâsıtasıyla yavru gıdasını ahz eder yavru derûn-ı rahimde bulunduğu vakitte bevli yine işbu habl-i sırrı vâsıtasıyla hurûc eder.

Yavrunun derûn-ı rahimde biraz büyüdüğü vakitte bir vazî’iyet-i mahsûsa ahz eder şöyle ki: Tay başı ve boynunu ‘unk-ı rahme doğru uzatmış ve kezâlik ‘unk-ı mezkûre doğru müteveccih bulunan ön kolları üzerine dayanmış ve arkası vâlidenin sağ beline nâzır vârid kolları rahmin kollarından birinde mevzû’ olduğu hâlde yatmış bulunur.

Dana ile kuzu rahmin kollarından birinde bulunurlar. Fakat başları ile boyunları ‘unk-ı rahme doğru müteveccih olur. Kelb yavruları dahi bu vechledir. Ma’hazâ vaz’-ı hamilde biraz evvel ard ayaklar yavrunun batnına doğru çekilirler ve ön ayaklar daha ziyâde ilerlemiş bulunurlar şevil-i vechle ki vakt-i merhûnunda yavru ‘unk-ı rahimden geçerek mehbile ve mehbilden dahi ferce ve fercden taşra hurûc eder.

Gebeliğin ilk aylarında gebeliği sûret-i sahîhada ihbâr eden nişânlar bulunmaz. Bulunsa bile ‘ale’l-umûm zannı olurlar. Kısırak takarrübden sonra tekrar kızgınlığa dûçâr olmaz, ve artık aygır istemez. Yani aygırın yanına yaklaşmasına mümâna’at ederse ve hizmet görmekte tembel davranırsa ve diğer kısrakları hırpalarsa ve ‘ale’l-umûm tabî’atı değişmişse gebe kaldığı ma’lûm olur.

Gebe kalan inek mu’tâdından ziyâde ekl ederse de sütü tezâyüd etmez. Kızgınlık kâmilen zâil olur, ve ziyade sakin bulunur, ve boğalardan ictinâb eder.

Dişi koyunun gebe kaldığı dahi bu vechle ma’lûm olur.

Gebeliğin ilk nısf-ı müddeti tekmîl olmazdan evvel yani ikinci ve üçüncü ve dördüncü ve beşinci aylarda hayvanın gebe olup olmadığı hakkında ma’lûmât almak murâd olunur.

[467]

ise hayvanat-ı kebîreden mehbilden veyahut daha iyisi sürmden (bağırsakların mak'ada münteha olan son parçası) muâyene etmek lâzımdır. Sürmden icrâ olunan muâyene bir veche zirdir: Evvel-emirde hayvanın zabt u rabtına ve ön ayaklarından birisinin kaldırılıp ol-vechle bükülü tutulmasına himmet eyledikten sonra elini kolunu zeytin yağı veyahut tüy yağı ile yağlayıp ve parmaklarını mahrût şekline getirerek uzatılmış olduğu hâlde mak'addan içeriye yavaş yavaş sokmalı ve rahmi aramalıdır. Eğer rahimde cenin mevcut bulunursa azıcıkta büyük sert bir cisim gibi bulunduğu ve bazı kerede hareket ettiği hiss olunur. Mehilden icrâ olunan muâyenenin ise netâyici vahim olabildiğinden yani betarân-ı rahmin ıztırâblanmasından nâşi hayvan yavrusunu atabilmesinden muâyene-i mezkûrenin icrâsı ancak baytarlara münhasır kalıp hayvan sahiplerinin icrâyaya kalkışmalarını tavsiye ederiz.

Gebeliğin diğer nısf-ı müddetinde yani altıncı yedinci sekizinci aylarında hayvanın gebe olup olmadığını 'alâmât-ı hâriciye ile anlamak kolay olacağından muâyene-i dâhiliyeye hâcet kalmaz. Çünkü müddet-i mezkûrede hayvanın karnı büyümüş olduğundan aşağıya sarkar ve iki taraftan taşkın olduğu görülür. Eğer yeminden evvel hayvana su içirilir ve elinin avcı kısıraklarda sol ve ineklerde sağ böğür üzerine vaz' ve tatbîk olunursa yavrunun derûn-ı rahimde harekâtı lâyıkiyle hiss olunur.

Gebeliğin müddeti ilerledikçe gebe hayvanat her şeyden ziyâde sakınırlar. Bazen karınları ile bacaklarında su toplanıp şişer. Daha sonra memeler şişmeye başlar ve yavrunun sikletinden nâşi belleri bükülür ve boş böğürleri çukurlaşır.

Baytar Minas**Mâba'di var**

88 EDEBİYAT

88.1 TAHMİS-İ GAZEL MES'ÛD-İ HARÂBÂTÎ

1

Şen göründüm halka ammâ rûy-i handânımla ben
 Bir garîb eşkâle düştüm hüzn-i vicdânımla ben
 Can da hayrândır nasıl birleşmişim cânımla ben
*"Bî-gam olmam hem-nişîn olsam da cânânımla ben
 Derd-nâkim imtizâc etsem de dermânımla ben"*

2

Dil-sitânım hüsne şöhret-bahş olur bir dil-sitân
 Dûdmânım nâm-ı aşkı parlatır bir dûdmân

[468]

Onda hüsnün bende aşkın feyzi olmuştur ayân
*"Kıldı ehl-i aşkı hayran, görmedim hûbanda ân
 Mâh-ı Ken'ânım benimle mâh-ı Ken'ânımla ben"*

3

Ârzû-yı zülf-i şeb-rengiyle oldum bî-karâr
 Hep o sevdâ-zâra sevk eyler vücûdum rûzgâr
 Giryesiz etmem civâr-ı cilvegâhından güzâr
*"Zannederler bir gülistandan geçer ebr-bahâr
 Uğradıkça kûy-i yâre eşk-i cûşânımla ben"*

4

Lûtfu kes, şemşîri çek, dehşetli bir katil kesil
 Bî-vefâyım rûh-ı İsmâîl'i etmezsem hacel
 Bence fermânınla kurbân olmayan Nâcî değil
"İşte Mes'ûd, işte cân ey Kâbe-i erbâb-ı dil"

İstedin geldim, rızâ-cûyâne kurbânımla ben"

5

Pâyene düşmüş bulunsun bir bulunmaz serine

Bir mukaddes hûn ile âlûde yerine

Eylesin takdîs bir hâkîyi kudsîlerine

"Teşne-i tîgın kalır cân-ı vefâ-perverine

Kerbelâ-yı aşkı sîr-âb eylesem kanımla ben"

Mu'allim Nâcî

*

Asrımızın ser-âmedân üdebâsından sayyâdü'l-kulûb denilecek kadar sâhir bir şair tarafından avcılık hevesiyle sahrâ-peymâ bir zât-ı sahn-ı âşinâyâ yazılan nâme-i mevzûndur.

Geldi nev-nâme yâr-i cânımdan

Tâze gül koptu gülistanımdan

Tâzedden tâze bir eserdir bu

Açılır sanki vird-i terdir bu

Açılınca açıldı kalb-i hazîn

Hoş haberden safâ bulur gamm-gîn

Bûy-ı feyz eyledi bu nâme-i kerem

Kokudan mest olurmuş âdem

Rûh-ı reyhân getirdi ol-mektup

Bûy-ı Yusuftur ol benim Yakûb

Dostan yâdigâr olan nâme

Olur elbette ziver-hâme

Dost amma vefâ-şîâr ve latîf

Âşinâ-yı sahn-ı edîb ve zarîf

Ki sahn-sâz olur gazel söyler

Söyledikçe güzel güzel söyler

Nâz eder bin gazele bir gazeli

Ona mahsûstur şu feyz-i ezeli

Böyle bir tab'a mâlik olmuşken

Râh-ı 'irfâna sâlik olmuşken

Düşmek av derdine revâmı sana

Çünkü âhuya dâmdır sâhra

Avcılık bir şikâr-şimi 'aceb

Gönül avla budur nişân-ı edeb

Kuşbaşı kar yağar zemin üzere

Bağda merğ ise enîn üzere

Gezme dağ başlarında elde tüfenk

Olalım bezmimizde seyr-i âhının

Tercümân-ı Hakikat

Şu güzel mektuba mürselün-ileyh tarafından yazılmış olacak cevap dahi elbette güzeldir. Bu cevabın mensûr olmasına ihtimâl verilemez. Çünkü mürselün-ileyhin dahi bir sahndan-ı zî-'irfân olduğu mürselin ifadesinden anlaşılır.

Cevabı ele geçirmek müyesser olursa bir gün olur. Derc-i sahîfe-i takdîr eyleriz.

88.2 FIKRA-İ EDEBİYYE

-3-

شهر یست پر کر شمه و خوبان زشش جهت
دستم تهیست ورنه خریدار هر شتم

Hâfız Şirâzî nâm muhteremini işitmiş olanlarca ma'lûmdur ki müşârün-ileyhin divân-ı ma'rifet nişânından 'an samîmi'l-kalb tefe'ül olunduğu hâlde sâhib-i tefe'ülün niyetine muvâfık-ı ebyât-ı zuhûr eder.

Bazı erbâb-ı i'tina divân-ı Hâfız'dan tefe'ül edecekleri esnâda:

ای حافظ شیرازی بر من نظر اندازی
من طالب یک فالم توکاشف هر رازی

demeyi iltizâm ederler ve merâsim-i sâire icrâsında bulunurlar ise de hoca-i rindân unvânını takınmaya şâyân olan Hâfız kemâl-i 'uluvv-i cenâbtan nâşi böyle merâsim icrâsında bulunanlara bulunmayanları fark etmeyerek her mütefe'il mu'tekidin niyetine göre söz söyler.

Divân-ı kerâmet beyânı bu meziyyet-i mümtâzeyi hâiz olduğu içindir ki hazreti hoca beyne'l Urefâ "Lisânü'l-Gayb" ve "Tercümânü'l-Esrâr" unvânlarıyla yâd ve tebcîl olunur.

Hocanın divânından tefe'ül edenlerin niyetlerine muvâfik ebyâta tesâdüfler hezâr kere tecrübe olunmuş bir keyfiyet olup bu bâbda hikâyât-ı sahîha pek çoktur.

Ezcümle mu'allimlerden birisi şâkirdânına bir müddet Divân-ı Hâfız okuttuktan sonra bir gün verdiği dersin hitâmını müteâkib artık divân-ı celîlin tedrisinden ferâğ ile âsâr-ı müfîde-i Fârisiden kendilerine başka bir kitap okutması zamanı geldiğini ifâde edince talebeden birisi divândan bu niyet üzerine bir tefe'ül olunmasını teklîf etmekle derhâl tefe'ül edilmiş ve beyt-i âti zuhûr eyledi cihetle "Hoca hazretleri divânının elden bırakılmasına henüz rıza göstermiyor" diye divânın bir müddet daha okunmasına karar verilmiştir:

[470]

ختم کن حافظ کزین کونه خوانی درس عشق⁴⁸
عشق در هر گوشه افسانه خواندزمن

*

Yine Divân-ı Hâfızdan edilen tefe'üllerin en tuhaflarındandır ki kendisine "Paşa" unvânını kazandıracak bir rütbeyi hâiz olmak arzuyu şedîdinde bir devam ve bu emelin sâhibi bulunmakla be-nâm olan bir zât ehîbbâsından müteşekkîl bir meclisde bulunduğu sırada müsâhabet Divân-ı Hâfızdan tefe'ül cihetne intikâl etmekle o zât "Acaba yakında paşa olabilecek miyim?" diye divânı açınca:

ای مکس حضرت سیمرخ نه جولانکه تست
عرض خودمی بری وزحمت مامی داری⁴⁹

⁴⁸ Hâfız hitâm-ı kelâm et. Eğer ders-i 'aşkı böyle okur durursan 'aşk bana müte'allik bir çok efsâne peydâ edecek, hakkımda güft ü gü çoğalacaktır."

Ashâb-ı niyete göre beyitte "Divân-ı Hâfızı okuyup ikmâl etmelisiniz" gibi bir imâ bulunluğu muhtâc-ı izâh değildir.

beyti tesâdüf eylediğinden erbâb-ı meclis zabt-ı kahkaha-i istigrâba muvaffik olamadıkları cihetle sâhib-i niyet pek ziyâde şerem-sâr olarak tefe'ülden izhâr-ı nedâmet eylemiştir.

*

Yine bu kâbilden olmak üzere bir gün Şîrâz mahbûbelerinden altı mahdure arzuyu teferrüc ile hâric şehre çıkmışlar ve geze geze nihâyet Hoca Hâfız'ın ziyâret-gâh-ı ârifin ve ârifât olan merkâd-ı şerîfine uğraşmışlardır.

مهل که روز وفاتم بخاک بسیارند
مرابمیکده بر درخم شراب انداز⁵⁰

demiş olan koca rind âlem-sûzün revân-ı pâkini fâtihalar, ihlaslar ihdâsıyla şâd eyledikten sonra âdet-i me'lûfe üzere 'ömr-i sânisî tecessüm etmiş de türbe-dârlığa gelmiş gibi dâima sandukası üzerinde bulunmakta olan divân-ı mahsûstan her biri ayrı ayrı bir niyet-i mahsûsa ile bil-tefe'ül menvî-i zamirlerine münâsib kelimât ve nikât telakki ederler.

Türbeden 'avdet edecekleri sırada bir kerede birlikte tefe'ül etmek re'yinde bulunurlar. Niyetleri "Acaba hazret-i hoca şimdi bir hayat bulunup ta bizi o şâ'irâne gözlerle

[471]

temâşa etmiş olsaydı hangimizi beğenerek zevceliğe kabul ederdi" den ibâret olur.

İfâyı merâsim-i ta'zîmiyeden sonra ber-mûcib karar divânî açarlar. Sağ sahîfenin evvelinde bâlâ da muharrer beyt-i ra'nâ zuhûr eder.

⁴⁹ Bî-çâresinin! Huzûr-ı 'ankâda cevelân etmek senin haddin midir? Böyle olmayacak bir şeyi arzu etmekle kendi nâmusuna hâlel veriyorsun. Bizi de beyhûde zahmete sokuyorsun.

⁵⁰ Vefât ettiğim gün toprak içine defn olunmaktığıma müsâ'ade etme. Beni meyhâneye götür de şarap küpünün içine at.

Bu hüsn-i tesâdüf cümlesini tekrar ihlâs-hân ve letâfet-nümâyı şükür hind-i şükrân eyler:

“Beytin Meâli”

Şehrimiz nâz u edâ ile doludur. Gözler şeş-cihetten ‘arz-ı cemâl edip duruyorlar. Tehidestim yoksa her tarafın müşterisiyim.

Mu’allim Feyzî

*

88.3 MOLLA CÂMÎ HAZRETLERİ’NİN BİR MEKTUBU:

قد جاءنى كتاب مستجمع الفضائل
من مرجع الاهالى بل مجمع الافاضل

نظم بديع و نشرش هرکس شنيد کفتا

الله خير ناظم الله در قائل

Kendim için bir şeref-nâme ‘addettiğim mektubunuza karşı hakkıyla ifâyı şükrân edebilmek bu bâbdaki ‘acziminsinilâbına tevakkuf eder. Hâvi olduğu letâ’ ifin şerhi ise hiç haddim değildir.

O ne sevimli nâmedir ki açıldıkça çeşm-i rem dîdemi tenvîr ediyor, kapandıkça dil-i remideme ta’vîz oluyor.

Unvânı unfuvân-ı civâniyi andırır. Mazmûn-ı rengini ümîd kadar şirindir. Sevâdını hâmil-i nur görüyorum. Beyazını muttali’-i sürûr buluyorum. Fâtihası fütuhât-ı ebediyeden bir nişândır. Hâtimesi saâdetle hatm-i hayattan müjde-resândır. ‘Arz-ı âşığın ma’şûkuna ‘arz-ı niyâzı, tavlu erbâb-ı sıfâtın ömr-i dırâzî kadar dil-keştir.

القصا بطولها اكر عمر دراز
درملك سخنوری روم شیب و فراز

ناکرده بو صف آن یکی منزل طی
آخر بقرار کاه عجز آیم باز

O iltifâtnâmedeki letâfeti ta'rîf vâk'â muhâldir. Fakat sizin için gönlümde sakladığım muhabbeti tavsîfde ona bir misâldir.

آن تشنه لب که راهش زد لطف نیم قطره
چون آرزو نباشد سر چشمه زلالش

هر ذره عکس خورشید آنراکه کرم سازد
نبود عجب که سوزد خورشید بی زوالش

Bu hâlde 'anân-ı beyân semt-i ihtisâra tevcîh olunmak tabî'i görünüyor.

چون نبود غایت کاری پدیدار
تقاعد مصلحت باشد در آن کار

Şurası da var ki şimdiki hâlde senem

[472]

altmışı aşmış, yetmişe kavuşmak üzere bulunmuştur.

Ne mütehayyilemde kuvvet-i tahayyül kaldı. Ne de müfekkiremde te'emmüle tahammül!

Rişte-i nazmım incele incele uzaldı. Sübha-i nesrim koptu, dağıldı. Meydan-ı kâfiye daraldı. Saz-sec'am âhından kaldı. Şevk-i tab'ım kırıldı. Keşâkeş umûr-ı cihâna katlanamaz oldum. Ne kimse ile bir kârım, ne de bir kârda kararım yoktur.

Her neye rabt-ı kalb etmek istiyorsam çok geçmiyor terki vâcib olduğunu görüyorum.

Hâlâ bana lüzûm-ı hakîkisi olmayan şeylerle iştigâl ediyorum da derece-i lüzûmunu “onsuz olamam” ta’bîriyle bir dereceye kadar ifade edebileceğim şeyden ba’îd bulunuyorum.

Maksûd-ı cân; derûn-ı dil u dîdemde olduğu hâlde ben nâbinâlığımın nâşi-dîde gibi mütecessisâne her köşede dönüp dolaşmakla uğraşıyorum.

يار درجان ودلم در طلبش سرکردان
سیر مجنون سوی هر وادی ولیلی

Hazreti Zü’l-celâl hakkı için bir saat olsun şu vücûd-ı mecâziden kurtularak maksûd-ı hakîkiye kavuşmak nice dünyevi, uhrevi saâdetlerin cümlesine nâil olmaktan bin kat a’lâdır.

ای مانده درین رنج کره بندبھیج
بکسسته زیار کرده پیوند بھیج

یارست همه و آنچه بجزوی هیجست
تا که باشی از همه خرسند بھیج

“ای هماره بھیج بفروخته وھیج رابهمه خریده” Ebu’l-Â’lâ Sukûfî meclisinde ekseriya hitâb-ı mürşidânesiyle tahrîk-i zebân-ı hikmet eylerdi.

Şeyh Şiblî’ye “Derece-i ulyâ-yı tahkîke vâsıl olduğun hâlde ne için müsterşidîne ifâde-i hakâyık etmez, sükût edersin?” su’alini irâd eyledikleri vakit “Kalbimin bir lahza-i terk-i mâsiva ederek huzûr-ı hakta bulunması ne için ulûm-ı evvelin ve âhirini öğrenip öğretmekten evlâdır. Cevabını vermiştir ki el-hak muhakkikânedir.

Yine ekâbirden biri demiştir ki:

“لان ترد همتك الى الله ساعة خير لك مماطلعت عليه الشمس”

Evet! Bin türlü âlâyîşe müstagrak olan bu hâkdân-ı fâninin huzûr-ı kalb devlet-i celflesine nisbetle ne kadarı olabilir?

Bu sözleri arz edişim kendi hâlime acıdığımındandır. Yoksa:

حاجت تنبيه نيست عارف آكاهرا
"نفحاتالانس من حضرت القدس"

Unvânıyla ‘urefâ-yı ümmetin makâmât ve makâlâtından

[473]

bahseder. Bir kitap cem’ etmiştim. Bunun bir nüshasını size ihdâ ediyorum.

Ümîd ederim ki kitab-ı mezkûrun mütâla’asına devam ile şimdikinden ziyade cem’iye-i hâtıra mâlik olmaya çalışırsınız.

Mes’ûd-i Harâbâtî

89 FIKRA

89.1 TEHZÎB-İ AHLÂK VE KAVÂNİN-İ ADLİYE

Nüşhamızın bu kısmına derc eylemekte olduğumuz fıkraları “tarihiye” veyahut “muhayyile” diye tavsîf etmekte olduğumuz ve bu sıfatların sebep ve hikmetini de bir aralık bildirmiş bulunduğumuz hâlde bu fıkrayı sıfatsız bırakışımız acaba mûcib-i merak olur mu?

Sözün doğrusunu söyleyelim:

Eğer şu fıkramızı bundan on beş yirmi gün mukaddem kaleme almış olsaydık “Fıkra-i Tarihiyye” serlevhasını isti’ mâl ederdik. Zira fıkranın hâvi olduğu vukûâtın Almanya gazetelerinden tercüme ve nakil ile Paris gazetelerine yazılmış ve vukûât-ı mezkûre Bayvera’de sahîhü’l-vukû’ ahvâlinden olduğu te’min kılınmıştır. Fakat o gazete mahfûzumuzken zâyi’ olduğu ve vak’anın mahal-i vukû’-i a’zâsının esâmisi ve zaman ve nev’i hatırımızda kalmadığı cihetle bunu “tarihiye” diye kayda imkân kalmamıştır. Fıkramız “muhayyile” dahi değildir ki ol-vechle tavsîf edelim.

Binâenaleyh iki sıfatın ikisinden dahi mücerred olduğu hâlde yalnız “fikra” diye hikâyeye başladık.

*

Erbâb-ı hukûk mücâzât-ı kanuniye husûsunda dâima ahlâk cihetini nazar-ı ehemmiyetten ayırmazlar. Bir câni sâdece sâhib-i cürm olursa onun hakkında başka muâmele ederler hem cürüm sâhibi olan hem de ahlâk ve vicdânına isyan eyleyen câni hakkında daha başka muâmelede bulunurlar. Meselâ ale'l-ade bir hırsız bir seneden üç seneye kadar hapsedilerse kendi efendisinin malını sirkat eden hırsız üç seneden akall olmamak üzere hükmederler. Zira bu hırsız kendisine gösterilen emniyeti su-i isti'mâl etmiş ve binâenaleyh ahlâk ve vicdanına dahi isyanda bulunmuştur.

Hikâyemize başlamazdan evvel şu mukaddeme-i serd eylemekten maksadımız yalnız fikranın böyle kavânin-i 'adliyye ve onun dahi cihet-i ahlâkiyesine müteallik olduğunu ihzârdan ibâret değildir. Başka bir maksadımız daha vardır.

[474]

Vâk'â kavânin-i 'adliyenin tehzîb-i ahlâk cihetine verdiği ehemmiyeti takdîr ve takdîs etmeyecek hiçbir âdem bulunmaz. Ancak bu ehemmiyet yalnız ukûbât ve mücâzât cihetinden ibaret kalırsa bir nev'i riyâyı kanuniye dahi yol açılmış olacağı vârid-i hâtır olmaktan bir türlü geri kalmaz.

Bir vakitler usûl-i muhâkemedede işkence dahi olduğu için ne kadar fenalıklar zuhûr edermiş! Meselâ hırsızlık ile maznûn bir âdem edilen işkencelere tahammül edemediği için filhakîka hırsız olmadığı hâlde mücerred işkenceden kurtularak ona nisbetle ahaff kalan pranga ni'metine nâiliyet mütâla'asıyla nefesine isnâd-ı cürm eder yani hırsız olduğunu i'tirâfda bulunmuş. Nefesine isnâd-ı katl eden bile hiç yok değildir denilse mübâlagaya haml olamaz.

Hamd olsun asırların terakkiyât-ı maddiye ve ma'neviyesi semeresiyle şimdi dünyanın hiç bir yerinde bu misüllu fâci'alar görülüyorsa da kavâid-i ahlâkiye pek

çok kimseler nezdinde yalnız bir kavilden ibâret kaldığı hâlde nazar-ı kanunda maddeten dahi hükmü mu'teber tutulduğundan bu sûret aralıkta bir erbâb-ı kanunu da filozofları da dûçâr-ı hayret edecek fevkalâdeliklere sebebiyet göstermektedir.

İşte hikâye edeceğimiz fıkranın hadd-i zâtında garâbetiyle beraber böyle bir nâzik mesele-i kanuniyeye dahi teallükü vardır.

*

Hikâyemizin mahal-i vukû'u Bayvera olduğunu evvelce haber vermiştik.

Bayvera'nın başlıca şehirlerinden birisinde divân-ı cinâyetin sirkatle müttehim bir câniyi muhâkeme edeceği gazetelere yazılmakla o gün sâir günlerden ziyâde müstemi'in divân-ı mezkûrede ahâliye mahsûs olan peykeleri doldurmuşlardı.

Ba'de'z-zuhr saat ikide divân küşâd olunur. Zabıt kâtibleri hey'et-i ithâmiyenin kararname-sini ve müdde-i 'umûmiyenin ithâmnâmesini vesâir evrâk-ı lâzimeyi kırâat ederler.

Müttehim yirmi dört yirmi beş yaşlarında bir delikanlıdır ki tenâsüb-i endâmı ve melâhat-i sûreti müstemi'inin câlib-i nazar-ı dikkati olur.

Acabâ tenâsüb ve cemâl böyle hâllerde bir işe yarar mı?

Heyhât! Eğer müttehim sûretsiz bir şey olsa halkın câni-i mezkûr aleyhindeki nefretlerinde kendilerini bir kat daha haklı bulmaları sûretinde bir işe yararsa da bil'akis câni melihü's-suver bir âdem olursa "hâl-i şânına

[475]

ve tavr u sûretine böyle bir cinayet hiç de verilemez!" diye yalnız bir dereceye kadar tezyîd-i istigrâbtan başka hiçbir işe yaramaz.

Bizim câni hem sirkat ve hem de dolandırıcılık ile müttehimdi. Bâhusûs ki sirkatte emniyeti su-i isti'mâl ve dolandırıcılıkta sahtekârlık dahi bulunduğundan cezası ne sadece hırsız olanlara ve nede yalnız dolandırıcı bulunanlara verilecek cezalardan olamazdı.

Gariptir ki müttehimin yanında avukat dahi yoktu. Zira kendisi bir avukat intihâb etmemiş olduğu gibi mahkeme ma'iyetinde bulunan avukatlardan birisinin ale'l-usûl meccânen kendi müdâfa'asına ta'yîni tarîkine gidilmiş olduğu hâlde müttehim bunu da kat'iyen reddeylemişti.

*

Evrak okunur. Müdde-i 'umûminin bast meselesi etmesi gibi makeddemât-ı usûl muhâkeme dahi icrâ olunur.

Artık müdde-i 'umûmide talâkati seyretmeli. Sirkat denilen şey hadd-i zâtında ne kadar kabîh bir fi'il-i kerihken buna bir de emniyeti su-i isti'mâl kaziyesi munzamm olursa ahlâka ma'neviyâta ne kadar mugâyir düşeceğinin mülâhazasını mahkeme-i 'aliyenin vicdânına havâle ediliyor. Kezâlik dolandırıcılık nazar-ı kanunda sirkat-i 'âdiyeden daha mühim tutulmak zarûri olduğunu ispat için 'ilm-i hukûk-ı felâsefenin akvâlini yekdiğerine tatbîkten başlayarak munzamm olursa ahlâka mugâyirâtın derecesi nerelere varacağını kendisi dahi bilemiyor. Binâen-'alâ-zâlik müttehimin her hâlde kanunca mu'ayyen olan cezaların eşedine çarptırılmasını 'adâlet-i kanuniye ve ahlâk-ı 'umûmiye nâmına olarak iddiâ ediliyor.

Bî-çâre mi? Amma yaptınız ha! Habîsin umûrunda bile değil! Bâri çehresi tagyîr etseydi? Bâri âlemden utansa ya! Hayır hayır! Bil'akis çehresi gülüyor. Hatta bazı kere müste'miler tarafına dahi bakarak hâl ve tavrıyla muhâkeme hakkında onlarda inzâr-ı ehemmiyet ve dikkatlerini davet ediyor ki buna usûl-i muhâkemece mahkemenin 'ulüvv-i şânına karşı bir nev'i istihkâr denilse bile becâdır.

*

Nihâyet reis efendi müttehime hitâben der ki:

-Ey müttehim! Hakkınızda der-miyân olunan

cinâyeti..... ve daha doğrusu cinâyât-ı mütenevvi'ayı hemen irtikâb üzereyken tutulmuşsunuz. Ondan mâ'dâ birtakım evrak ve âsâr ve emârât dahi bu cinâyetlerin sizden sudûrunu ispat ediyorlar. Hâlbuki siz masebak dahi nazar-ı kanunda bir ma'zûriyet-i hüküm ettirecek âdemlerden değilsiniz. Kumarbazlık sizce en nâmuskârâne addolunan ahvâlinden olup kumar oyunlarında hilekârlık ile birkaç kereler muhâkeme ihzâr olunmuşsunuz da hey'et-i istintâkiye huzûrunda kumar yüzünden açılan davalar mahkemece mesmû' olamayacağından bahsederek kendinizi kurtarmaya çalışmışsınız. Daha sâir birçok vukûâtınız var ki sizi hemen bir sûret-i dâime de nezâret-i zabtiye altında buldurmaya lüzum gösterebilirler. Ma'hazâ usûl-i muhâkemededen olmak üzere size derim ki: Hakkınızda der-miyân olunan cinâyetlerden kendinizi müdâfa'a için der-miyân edecek sözleriniz var mıdır?

Reis efendi için bu kadar ibrâz-ı talâkat etmeye lüzum olup olmadığını kâr'ilerimiz dahi uzun uzadıya düşünmemelidir. Müstemi'in peykelerinde yüzlerce müstemi'ler bulunur ve bâhusûs bunların üçte ikisi kadın olup onların da dörtte üçü genç ve güzel olursa reis efendi için birkaç öksürük arasında birkaç da gözlük düzeltilmesine terdifen bu kadarlık bir itnâb-ı kelâmda bulunmak pek de istiksâr olunamaz.

Reis efendi kimin nesine lâzım? Dâima müstemi'ler reis efendiyi görmek ve dinlemek için mahkemeye gitmezler ya! Müttehimini görmek ve onun sûret-i müdâfa'asını dinlemek için giderler.

Müttehim reis efendi sözünü bitirir bitirmez aplebi me'yûslarda görülen bir cür'et-i hârikulâde ile şu sözü söyledi:

– Reis efendi! Kendimi müdâfa'a için harf-i vâhid söyleyeceğim yoktur. Hakkımdaki cezâyı kanununin tahfifi için de söz söyleyecek değilim. Fakat erbâb-ı cinâyetin analarından doğar doğmaz müste'id cürüm ve cinayet olarak yaşadıkları gerek bazı erbâb-ı kanunun ve gerek müstemi'nin vârid-i hâtırları oluyorsa buna karşı birkaç söz söyleyeceğim. Göstereceğim ki bu cinayet yalnız bir anda takarrür eden fikir ve mütâla'anın neticesi değildir. Kanunlarda cerâim ve cinâyâtın ahlâka tatbiki matlûb ise tehzîb-i ahlâk-ı 'umûmiye ile tatbîkât-ı kanuniye arasında dahi bir mukâyese icrâsı lâbüdd olduğunu ispat edilecek berâhin-i maddiye ve şahsiyeden birisi de

[477]

ben olduğumu göstereceğim.

*

Maznûnun bu lakırdısı üzerine cümlenin ve hatta müdde-i ‘umûminin bile nazar-ı dikkati açıldı. Hariç az saded söz söylenmesini müdde-i ‘umûminin men’ etmesi lâzım gelirken bu memnû’iyette bulunmamak için o dahi vicdânına maglûb oldu.

Taraf-ı riyâsetten verilen müsâ’ade üzerine müttehim dedi ki:

–Ben yalnız ism-i şahsiye mâlik ve familya isminden mahrum bir çocuğum vâlidem on altı on yedi yaşında bir familya kızı iken yirmi bir yirmi iki yaşında ve ilm-i hukûk talebesinden bir delikanlının pâ-bend dâm-ı ‘aşkı olmuş.

Ortaya aşk sözü çıkarda müstemi’inin âzân-ı dikkati kabarmamak mümkün olur mu?

Kadın erkek müstemi’in meyânında inceden inceye bir fısıltı peydâ oldu. Fakat müttehim sözünde devam ettiği cihetle bu fısıltı çok sürmedi.

Müttehim dedi ki:

–On altı yaşındaki bir zât erkek olsa henüz ikinci derecedeki mekâtibin şâkirdi henüz mükellefiyeti meşkûk bir çocuk addolunur. Fakat kız olunca onun hakkında bâhusûs âşıklar rüşd-i kâmil sâhibi bir zât gibi muâmele ederler. Binâenaleyh vâlidemin âşkı olan ve bâhusûs ‘ilm-i hukûk talebesinden bulunan sâhib-i terbiye ve bir dereceye kadar felâsefeden ma’dûd delikanlı o zavallı kızcağızın za’f-ı nisvânı ve nevcivânisine merhameten kendisini dâima irşâd lâzım gelirken bir kat daha idlâline sa’i ederse ne buyurursunuz?

Vâ esefâ ki çocuğun bu lakırdısı üzerine hiçbir kimse hiçbir şey buyurmadı. Reis Efendi vakâr-ı reisâneye hâlel getirmemek için tebessümde bile imsâk-ı külliye

riâyet ederek cüz'ice bir yüz buruşturarak hikâyenin alt tarafı dinlemeye hazır bulunduğunu hâl ve tavrıyla gösterdi.

*

Müttehim dedi ki:

– Vâlideme vazâif-i nâmuskârâneyi ihtâr ile irşâdda bulunmak şöyle dursun âşık efendi bil'akis te'minât ve tatminât günâ gün ile bir kadın için en büyük fedâkârlığı göze aldirmek husûsunda teşvikâta bile bulundu. Ezcümle yazdığı mektuplarda derdi ki:

“İki günlük muvâffakkati hâsıl olursa bu habl-i muâşakayı akd için bir ihtiyâr

[478]

papazın titrek ellerine ne ihtiyaç vardır? Bu da zarûretle lâzımsa bi'l-âhire onunda çâresi bulunur.

Müstemi'inde inzâr-ı hayretin açılmasına dikkat isteriz.

Müttehim sözünde devam etti, dedi ki:

– Vâlidemi âşığının hâl ve tavr-ı müştakânesiyle ettiği teklîfi derhâl kabûlden te'hîr eyleyen bir şey vardıysa o dahi bir genç ağacın kavânin-i tabî'ieyce bir şâzz bir istisnâ addolunabilecek kadar baharlaşması kabîlinden olan bu tefeyyüz-i âşıkânenin mümkün değil semeresiz kalmayacağı mütâla'asından ibâretti. Bunu da âşığına hem söyledi hem yazdı. Aşığı ise buna cevaben gönderdiği mektuplarda dedi ki:

– Zavallı sevdiğim! Bundan mı korkuyorsun? Senden bir mahsûl-i sevdâ gelmesini görmekten büyük bence bahtiyârlık mı olabilir? Yoksa bu sevdâyı bahtiyârâne-i ebûtu hîn-i hâcette inkâr edecek kadar alçak mı zannediyorsun?

Müstemi'in-i hey'ette birtakım gençlerin etvâr-ı musadakânesine dikkat buyruluyor ya! Gayret-i 'aşk bu! Mazlûmlarının bile erbâbı meyânında ne kadar gayretkeşleri bulunur!

Bî-çâre müttehim bir kere etrafına bakındı. Hikâyesinden buraya kadarı müstemi'lerde ne te'sîr hâsıl eylediğine dikkat etti. Onlarda gördüğü tavr-ı tasvîbten bir büyük cür'et almış olduğuna şüphe etmemelidir.

*

Reis Efendi vakâr-ı riyâseti hemen ihlâl derecesinde bir fedâkârlık olmak üzere makâm-ı istizâhda “ey?” demesi üzerine müttehim dedi ki:

– Vâlidem hissiyât-ı âşıkânesine tav'an maglûb olmak için bundan ziyâde te'minât istiyordu. Maglûb oldu!.... Hatta maglûbiyetini bir büyük bahtiyârlık saydı. Bu bahtiyârlığın taa'ddud ve teksîrini cana minnet bilirdi.

Taraf-ı müstemi'inde fisıltı çoğaldı. Dirsek uçlarıyla dürtüşmek bile vâki' oluverdi.

Müttehim bu hâlin pek de farkına varamayarak hikâyesinde devam etti, dedi ki:

– Aradan üç dört ay geçtikten sonra vâlidem için etbâ'ı tabî'i ve zarûri olan hükm-i kanun-ı tabî'atta bir tağayyür görülmeye başladı. Bu tağayyürün üzerinde zaman geçtikçe kuvveti arttı. Yavaş yavaş derûnunda kendinden başka bir zî-ruhun harekât-ı ihtiyâriye veya ıztrâriyesi hiss olunmaya yüz tuttu.

[479]

müstemi'in peykelerinde dahi bazı çehreler sararmaya ve bazıları morarmaya yüz tuttu.

Biz müttehimi dinleyelim, dedi ki:

– Vâlidem kendisinde duymakta olduğu ahvâli âşığına bildirmiş olmalıdır ki âşığı tarafından şedîdü'l-meâl birkaç mektup almış. Evvelâ zavallı anacığımı bir zann ve şüphe altında bırakmaya çalıştığı mektupların mütâla'asından anlaşılıyor. Bu mektuplarda âr-ı hicâbı bir tarafa bırakarak vâlidem gibi bir genç kızın hemen anlayamayacağı bahislere girişiyor. Ezcümle dûçâr olduğu bazı hastalıklardan nâşi

evlâdı olmamak lâzım gelirken vâlidemin nasıl olup da gebe kaldığına beyân-ı istigrâb ederek aklınca çocuğun başka birisinden husûlünü işrâb etmiş. Ah! O zamanlar anacığımın yüzünü görmek mümkün ve müyesser değildi ki bu iftirâ üzerine ne hâllere girdiğini tedkîk edebileyim. Lâkin mektupları tercümân-ı ihsâsıdırlar. İsbat-ı berâet için bulabildiği en büyük yemin yine âşığı hakkındaki sevdâsıymış! “Sevdiğim, senin mukaddes muhabbetine yemin ederim ki ettiğin şüpheler bî-esâstır.

Kadının bu derecelere varan safvet-i ma’sûmânesi üzerine müstemi’inden bazılarının gözleri sulandı.

Müdde-i ‘umûmi efendi bir aralık sabrı tükenerek dedi ki:

– Müttehim vâlidesinin tarih-i muâşakasını naklediyor. Bu ise bir dereceye kadar âdâb-ı ‘umûmiyeye de mugâyirdir. Usûl-i muhâkemât-ı cezâiyece men’ini talep ederim.

*

Zavallı müttehim meclis tarafından memnu’iyeti beklemeksizin hikâyesinin bu kısmından kendi kendini men’ ederek dedi ki:

–Pekâlâ! Artık vâlidemin kıssa-i muâşakasını nakletmeyeyim. Kendi hâlimden bahsedeyim. İşte vâlidemin karnında varlığını hissettirmeye başlayan çocuk bendim. Ebutunu tasdîk etmeyen pederim bi’l-âhire vâlidemi tehdîde başlamış. Beni cenin iken ıskât etmesini emretmiş. Vâlidem hem kavâid-i hukûka ve hem de ahkâm-ı kanuna riâyet ederek ıskâta bir türlü râzı olmamış. Babam darılmış anam ile münâsebetini bilkülliyeye kat’ etmiş ben doğmuşum. Anasının yüzkarası olan benim gibi bir çocuğun yeri neresi olabilir? Şüphe yok ki piçhâne!

Söz bu pereseyle gelince müstemi’in tarafında birtakım yelpazeler birtakım yüzleri setretti. Bazı mendiller dahi bazı burunlara götürüldü.

Reis efendinin bile çehresi soldu.

– Beni tevâlidenden sonra vâlidemin hâli ne olduğunu beyâna müdde-i ‘umûmi efendinin müsâ’adesini ricâ ederim. Zira benim benliğim ve bâhusûs bu cinâyetleri irtikâbım hakkında vâlidemin o hâli büyük bir te’sîr göstermiştir.

Müdde-i ‘umûmi ses çıkarmadı. Hey’et-i mahkeme dahi mümâ’na’at göstermediğinden müttehim hikâyesinde devam etti, dedi ki:

– Ahlâk-ı ‘umûmiye kanununa karşı vâlidemin irtikâb ettiği cinâyet familyamız nâmusunu payimal ettiğinden familyamız kendisini tard eder. Mirastan dahi mahrûm eyler. Vâlidemin elleri epeyce hünerli olduğundan sun’î çiçekler i’ mâl eden bir fabrikaya mürâca’at ederse de elinin emeğiyle kazandığı para kendisini idâreye kifâyet etmediğinden idâresini ne yollarda arayacağı hikâyesine benim gibi bir caninin bile vicdân ve terbiyesi kâil olamaz.

– Yalnız müstemi’inin değil a’zâ-yı mahkemenin dahi tüyleri ürpermeye başladı.

– Vâlidem tebdîl-i isim ederek kendisine yeni küşâd olunan tarîk-i fuhş ve rezâlette birçok seneler pûyan olduktan sonra ben de piçhânedan çıktım. Vâlidemin san’at-ı mekruhesine yeni sülûk eylediği mu’teberlik zamanını ben görmedim. Beş altı yaşlarımda ben vâlidemi tanımaya başladığım zaman vâlidemin ihtilât eylediği adamlardan çehreleri beni gibi küçük çocuklar için o mumâhı sanılacak kadar menhûs şeylerdi. Zira dünya demek bu dünya olduğuna nasıl kanâ’at etmişsem ahâli-i dünya dahi bunlardan ibaret bulunduğuna ve dünyada ma’îşet denilen şey dahi bu demek olduğuna yine öylece kanâ’at etmiştim.

Çehrelerde işimiz az!

Müttehim bu işimiz az farkına vardı. Binâenaleyh derinden bir göğüs geçirerek dedi ki:

– Reis Efendi! Demincik bi’l-münâsebe irâd buyurmuş olduğunuz vecihle benim için kumar denlien fi’il-i kerih filhakîka en nâmuskârâne addolunacak şeylerden sayılabilir. Zira ben vâlidemin dâhil olduğu adamlar meyânında fuhuştan sarhoşluktan kumardan dolandırıcılıktan yan kesicilikten hırsızlıktan dâriblikten carihlikten katillikten başka bahis işitmez nümûne görmezdim.

[481]

89.2 TEZHÎB-İ AHLÂK VE KAVÂNİN-İ 'ADLİYE ON BEŞİNCİ CÜZ'DEN MÂBA'D

Mahkemeyi öyle bir derin sükût istilâ eyledi ki koca salon içinde sanki müttehim yalnız bulunuyormuş da kendi kendisine mırıldanıyormuş gibi sözünü kesecek veyahut sadâsını kulaklara vusûlünden men' eyleyecek hiçbir ses çıkmaz oldu.

Müttehim bir kere daha etrafına bakınarak dedi ki:

–On beş yaşıma kadar işte böyle bir cem'iyet-i kerihle içinde büyüdüm. Biraz okumayı ve pek cüz'i yazmayı dahi kendi kendime öğrendim. Lâkin en ziyâde meleke ve mehâret peydâ eylediğim şey yalancılık ile düzenbazlık oldu. Gerek vâlidem gerek ehîbbâ ve yârânı ben yaştaki bir çocuğun yalanda ve düzenbazlıkta bu derecelere varması hiddet-i zekâyâ delâlet edeceği beyânıyla ibrâz-ı memnûniyet ederlerse de bazı kere kendilerini dahi aldatıp paralarını dolandırdığım veyahut kendi hesaplarına birtakım eşya mübâya'asına me'mûr edildikçe hesaplarını dolandırıp zimmetime akçelerini geçirdiğim için dayak yediğim dahi nâdir değildi.

Vâlidem kim bilir ne zamandan beri çekmekte bulunduğu bir frengi 'illetinin kim bilir kaçınıcı dereceye varmasından dolayı bir aralık vücûdu serâpa bir yâre-i mekrûheden ibaret kesilerek nihâyet vefât eyledi. Bir çekmecesesi vardı ki derûnunda olan şeyleri hiçbir kimseye göstermediği için ben onda para veyahut elmas filân var sanırdım. Hatta şu hazineye zafer-yâb olmak için ne kadar fırsat gözetmiş isem de bir türlü muvaffik olamamıştım. Vâlidemden bana başka miras intikâline imkân olmayıp bil'akis epeyce borç intikâl eylediğinden hemen sandığı kırdım. Hayfâ ki içinden birtakım mektuplardan başka bir şey çıkmadı.

Müttehim sözü bu makâma getirince herkesin nazar-ı dikkati yeniden açıldı. Reis efendi ise sanki diş ağrısına tutulmuş gibi yüzünde birtakım ‘alâim-i evcâ’ peydâ etmeye başladı.

[482]

İhtimâl ki müttehimin hâline acıdığından olmalıdır.

*

Reisin gösterdiği ‘alâim-i ıztırâb müttehimin yüzünde hafif bir tebessüm mûceb oldu. İsterseniz bu tebessüme ümîd ma’nâsı verebilirsiniz. Fakat müttehim tebessümlerin ma’nâsını mefhûmunu şerh edecek hâlde bulunmadığından yine hikâyesinde devam etti, dedi ki:

– Sandıkta kâğıttan başka bir şey olmadığına bir aralık canım sıkıldı. Fakat biraz sonra merak ederek mektupları okuyunca içinde bir başka dünya keşfetmiş kadar memnun oldum. Zira gördüm ki meğer dünya bizim yaşadığımız âlemden ibaret değilmiş. Dünyada bir de erbâb-ı nâmus âlemi varmış ki benim tanıdığım âdemler bu erbâb-ı nâmus en ziyâde nefret edilecek şeylerdir diye hüküm ediyorlardıysa da ben bil’akis onları şâyân-ı tahsîn ve muhabbet gördüm meğer vâlidem kendi anasından öyle rezîl bir kız olarak doğmamış. Meğer melek gibi bir ‘iffet ve ma’sûmiyet ile doğmuş. Anadan doğma rezîl ve kepâze yalnız benmişim. Zira kulağımın ilk işittiği sadâ “veled-i zinâ” hitâbıydı. Vâlideme ise “matmazel!” diye hitâb ederlermiş.

Bu sözü söyleyen müttehimin de gözleri sulandı. Sadâsı çatallanmaya başladı dedi ki:

– Mektupların kâffesi vâlidemin âşığı olan ‘ilm-i hukûk talebesi tarafından yazılmışlarsa da bunların birtakımı vâlideme cevap ve birtakımı re’sen tahrîrât olduklarından onların mütâla’ası bana vâlidemin hâlini dahi tasvîr eyledi.

Bî-çâre vâlidemin âşığından gördüğü vefâsızlık ve bâhusûs beni henüz cenin iken ıskât etmesi emrinde dûçâr olduğu icbâr eğerçi kendi aleyhinde beni ziyâdesiyle

igdâb etmeli idiye de ben bil'akis babam aleyhinde hiçbir gadab ve kin hissetmedim. O bî-çârenin ne kabâhati var? Hük-m-i kader böyle imiş dedim.

Bu söz reis efendinin dış ağrularına devâ imiş kadar hüsn-i te'sir hâsıl eyledi. Hatta müdde-i 'umûmi hikâyenin uzanmasından dolayı tekrar şikâyet eylediye de reis efendi müttehimin şâyed müdâfa'asına medar olur diye sözünü kestirmedi.

*

Müttehim sözünde devam ile dedi ki:

– Babam olan zâttan intikâm düşünmekten ise kendimin dahi nâmuslu adamlardan olmaklığı düşünmek cihetini tercih eyledim.

[483]

Fakat namuslu adam olmak için ne yapmalı? Ne tedbîr bulmalı? İşte bunun cahiliydim.

Bir gün kalktım bir kunduracı dükkânına girdim. Kilise de azizlere karşı ta'abbüd için diz çöktükleri gibi ben de diz çökerek beni yanına çırak ve hiç olmasa hizmetkâr kabul etmesini rica eyledim. İsmimi sordu. "Antoine" dedim. Familyamın ismini sordu. Ömrümde ilk defa olmak üzere utanarak önüme baktım. "Bir veled-i gayr-i meşrû' musun?" dedi. Sükûtle bu su'ale tasdik cevabını verdim. Kunduracı hiddetlendi. "Tez dükkânımdan çık! Dükkânımın bereketini mahvedeceksin!" diye beni tard eyledi. Meğer gâyet dindâr bir katolikmiş. Evlâd-ı gayr-i meşrû'anın ayak bastığı yerde bereket kalmayacağı i'tikâdaymış.

Hâsılı efendim birçok yerleri daha dolaştım. Berberin birisi beni çıraklığa kabul etmişti. Fakat bana yedirdiği yemek köpeğine verdiği kadar pek de iyi değildi. Bir gün mübâya'a eylediği bir sepet meyveyi hânesine götürmekliğimi emir eyledi. Meğer elmaları portakalları saymışmış. Bunlardan ikişer tane eksik çıkınca "Piçten hayır mı gelir?" diye beni tard eyledi. Ne yapayım? Elmanın kabuklarını pek lezîz bulduğumdan bir kerecik de içini tadayım demiştim. Portakalın kabuklarındaki güzel koku bir kere de şunun içini tatmaya beni heveslendirmişti. Şu sirkatimden dolayı

berber beni tard etmemiş olsaydı bir dahasında meyvelerini çalmayacaktım. Zira onun yanına girmekle kendimi namuslu âdem olmuş kıyas eyledikten sonra artık hırsızlığa tövbe etmişken şu sirkati yalnız bir defaya mahsus olmak üzere göze kestirmiştim.

Berberin yanından tard olunduktan sonra her zaman ki sanatlarım olmak üzere yine şuraya buraya mektup götürerek komisyonculuk etmeye ve polislerden fırsat buldukça dilencilığe başladım. Yaşım on yedi on sekiz olduğundan bazı kimseler “Koca herif olmuş! Amele olmuyor da dileniyor. Hani ya polis yok mu?” diye etraflarını aramaya başladıklarından bu hâl beni korkuttuysa da korkutmaktan ziyâde irşâdına hizmet eylediği için memnun oldum. Birkaç binaya başvurdum. Nihayet birisine kabul olundum. Ustalara harç ve tuğla taşımaya başladım.

Akşama kadar çalışarak yorulduktan sonra yatacağım bir toprak üzerinden ibâret olursa ertesi günü bir müddet kalkmaya kudret mi bulabiliyorum? Zaten kuru ekmek ile gıdalanan

[484]

vücûdumda ‘amelelik gibi güç bir hizmet için ne derman var ne kuvvet! Binâenaleyh ertesi günü bir müddet kalkamadım anladım ki ‘amelelik benim kârım değildir. Hak etmiş olduğum bir gündeliğe dahi dest-res olamadı.

*

Müttehim biraz dinledi dedi ki:

Nihâyet bir kumarhâneye hizmetkâr olmak için kendimi kabul ettirdim. Fakat ben artık nâmuslu olmuşum zannındayken bu yerin dahi benim için muvâfık-ı nâmus olamayacağını sonradan anladım. Meğer girdiğim kahvehâne kumarbazların dolandırıcıların ictimâ’ gâhıymış. Sırtları çıplak ve karınları aç olmayıp her biri çukalar giyinmiş ipek şapkalar rугanlı potinlerle müzeyyendiler.

Bunları görmek benim için tarîk-i cinâyetin daha vâsi’ini görmek demek oldu. Baktım ki hem nâmuslu âdemler gibi refâhla yaşıyorlar hem de herkes

kendilerini filhakîka nâmuslu âdem zannediliyor. İlk ücretimle üstümü başımı epeyce düzelttikten sonra on beş günde bir ta'tîl zamanında bende başka kahvelerde kumar oynamakla vakit geçirmeye başladım. Hele bir gün yedi sekiz yüz frank kazanınca artık kahvehâne hizmetkârlığından vazgeçerek evvelce uşaklığında bulunduğum kahvehâneye efendi gibi gelmeye başladım.

Reis efendi hazretleri! İşte muhâkem-i cezâiyeye birkaç defa yolum uğramışsa bu efendilik hâline girdiğim günden bede' etmiştir. O zamana kadar pek de mükellef olmayan bir dilenci ve çapkın çocuk olduğumdan çalıp çarpıştırdığım şeyler beni mahkemeye kadar getirmezdiler. Ondan sonra ise ben de belli başlı bir sabıkalı oldum.

Fakat şu hâlime dûçâr olduğumdan dolayı kabâhat kimindir? Ben mi yoksa beden evvel vâlidemi bir cinâyetkâr ederek ba'de beni de anadan doğma bir zelîl ve rezîl sûretiyle dünyaya getiren zatta mı? Vâlideme yazdığı mektuplardaki te'minlerini yeminlerini görseniz! Bunları benim gibi bir nâmusuzun ağzından işitenler hiç i'tibâr etmezler inanmazlarsa da sizin gibi bir nâmuslu zâtın işiten bâhusûs on altı on yedi yaşında bir ma'sûm kızcağız olursa inanmakta ma'zûr görülür.

İşte efendim sözüm bu kadardır. Bak mahkemenin vereceği hükme muntazırım.

*

Hey'et-i mahkeme müzâkere odasına çekildi. Bu esnâda müstemi'ler ve bâhusûs gazete muharrirleri müttehimin hikâye eylediği ahvâl üzerine

[485]

yekdiğerinin re'yelerini soruyorlardı. Muharrirlerden birisi resimli bir gazeteye mensup olduğundan kurşun kalem ile müttehimin tasvîrini tesvîd ediliyordu.

Yarım saatten ziyâde müzâkereden sonra hey'et-i mahkeme yine makamına 'avdet eyledi.

Reis efendinin çehresi bembeyazdı. Hüküm tebliğ olunacağı esnâda ekser reislerin çehresi uçar ki mutlakâ rikkatlerinden nâşidir.

Reis efendinin ‘ale’l-usûl serd eylediği mukaddemâttan sonra müttehim için tebliğ eylediği hüküm üç sene kürek cezâsıydı. Zira müttehimin... Hayır! Artık ismi “mahkûm” oldu. Zira mahkûmun hikâye eylediği sergüzeşt her ne kadar moralistleri yani ‘ilm-i tehzîb-i ahlâkla iştigâl eden filozofları pek ziyâde müte’essir edebilirse de ahkâk-ı hukûk-ı kanuniyeye me’mûr olan bir hey’et-i ‘adliye üzerinde bu hikâyenin ümîd olunduğu kadar te’siri olamamak zarûriyâtındandır.

Ma’hazâ verilen hüküm kâbil-i temyîz olduğundan reis efendi bunu da mahkûma tebliğ edince mahkûm dedi ki:

– Hey’et-i temyîziye dahi kendi vazîfesini elbette divân-ı cinâyet kadar muntazaman ifâ eyler. Bense artık şu âlemde tarîk-i ma’îşeti bilküllüye tebdîl etmiş demek olduğundan şu emânetlerin bana hiçbir fâidesi kalmamıştır, diye koynundan çıkardığı bir paket kâğıdı reis efendinin önüne koydu.

Reis kâğıtları gördüğü zaman evvelce bembeyaz kesilmiş olan çehresi bu kere patlıcan gibi morardı. Fakat ne kadar istigrâb edilse şâyân değil midir ki mahkûma gâyet nâzikâne bir teşekkürden sonra reis kâğıtları alıp koynuna koydu?

Eğer evrak-ı resmîye meyânına atılacak olsalardı zabıt kâtiplerine vermeliydi, demek oluyor ki bunlar husûsi evraklarmış!.

Ertesi günü mahkûmun bazı dostları tarafından gazetelere verilen müttehidü’l-meâl bir varakada şu ibâreler mündericti:

“Dünkü mahkûmun babası ve vâlidesinin âşığı bî-vefâsı bizzat mahkemede riyâset eden efendiydi. ‘Adl-i ilâhiyeyi düşünmeli ki müehheren reis efendi te’ehhül etmişse de zevcesi dünyaya hiç çocuk getirmediğinden evlat sahibi olmak bahtiyârlığından mahrûm kalmıştır. Yaşasın ‘adâlet-i ilâhiye ki me’yûsların en büyük teselligâhıdır!’”

Ahmet Midhat

[486]

90 MÜTENEVVI'A

90.1 KUDÜS-İ HACCÂCI'NİN SALNÂMESİ

Her yeni sene-i milâd takarrüb eyledikçe Avrupa postaları bize türlü türlü ecnebi salnâmelerinden birçoğunu getirirler.

Bu sene işbu salnâmelerden bazı pek tuhaflarını gördük. Ezcümle Kudüs-i Haccâci salnâmesini ki nüshası elli santime ve on beş tanesi birden alınırsa altı frangadır.

Bize “Avrupa” denildiği zaman biz bu kelimedden “medeniyet” ma'nâsını anlarız. Hâlbuki bize “medeniyet” denildiği zaman bu kelime dahi bize “terakki” ve “mesâ'ide” vesâir bu makûle levâzım serbestiden olan şeyleri ihtâr eder.

Haccâci Kudüs salnâmesini gözden geçirdiğimizde istigrabımız pek ziyâde arttı. Bakınız ne için:

Terakkiperver olan Avrupa bizi birtakım âsâra alıştırmıştır ki evvel-be-evvel çalışkanlığı tavsiye ederler. Bu salnâme ise 1884 senesi takvîminde senenin bütün günlerini bir 'azîzin veya bir 'azîzenin yortusu olarak kaydediliyor. Bundan başka hiçbir güne ihtâratta buluyor. Fakat kendi kendimize dedik ki ihtimâl Haccâc Efendiler 'azîzlerin yortularını tutmaktan başka hiçbir şey için ihtarât-ı takvîme muhtaç olmayacaklardır.

Salnâmenin bu cihetini mütâla'ada daha ziyâde zaman sarf etmedik. Bir yaprak daha çevirince nazarımız şu serlevha üzerine isâbet eyledi.

1883 senesi için imtihân-ı vicdân sene-i mezkûre 1884 için de bir ümîddir. Bu serlevha altında salnâme mürettibi olan zât-ı müteveffa Mösyö Gambetta'nın vefâtıyla intikâmdan başlıyor. Sâir birçok vefiyât-ı mühimme gibi bunu esrârî ilâhiye ile muhât addeyiyor.

Kendi kendimize dedik ki: Ne safderunluk! Fakat bunu müteâkiben gördük?

“Lort” mu’cizelerinden bahsolunuyor. Dedik ki bu da epeyce ma’sûmânedir. Fakat onun da mâba’di ol kadar ma’sûmâne değildir.

Salnâme diyor ki: Mülhem min ‘indillah olan papa hazretleri nihâyet irâde eylediler ki kefereye karşı Lapanent’e zafer kazandıran “ruzer” duası 1884 senesinde teceddüd eylesin ve daha ziyâde tevsî’ edilsin.

Muhârebeyi asla kabul etmeyen vicdân-ı Nasrani için garip imtihân!

Büyük muzafferiyâtın kâffesini ed’iye-i ‘umûmiye ile alkışlamak lâzım mıdır? Biz dahi Kosova ve Niğbolu ve Viyana vesâir bunca muzafferiyâtın yortularını tutmak husûsunda bu imtihân-ı

[487]

vicdâniyi taklîd etmeliyi miyiz? Eğer bizim dahi takvîmlerimizde bu yortuları işâret etmeliğimiz lâzım gelse senenin üç yüz altmış bu kadar gününü birer ‘azîze işâret olarak “-ع” harfiyle kaydedeceğimize bu zaferlere işâret olarak “-ظ” ile kayıt etmeliyiz.

Vâ esefâ yahut habbezâ ki mütemeddin Avrupa bizi şu hükm-i vicdânide te’yîd eylemiştir ki o vicdân bizi salhanâmenin imzâsı ‘akibinde muhâsımlarımızın ellerini bir hiss-i dostâne ile sıkmaya mecbûr eyler.

Bizim barbarca olan i’tikâdımıza göre kâtılın bir hiss-i semâvi ile müteneffir olan Hazreti İsa Efendimizin yeryüzünde vekili bulunan papa hazretleri Lapanet muzafferiyetini alkışlamak husûsundaki ilhâmlarıyla bir husûmet-i müteassıbâne ki muhâfaza ve belki de tecdîd etmeyi arzu eylemiş oluverirler. Evvel husûmet-i müte’assıbâne ki onu hâmil olan kalpler gibi nice asırlardan beri gaybûbet etmiş bulunmalıydı.

İşbu imtihân-ı vicdânide daha bin türlü şeyler vardır ki hatta pây-ı tahtta basılmış olduğu Fransa’nın bile aleyhindedirler. Bu ta’arruzlar bizi ikna eylediler ki salnâmenin mürettibi asla bir imtihân-ı vicdâni yapmayıp belki Fransa’nın ve bütün Avrupa’nın aleyhine bir ta’arruz-ı siyaside ve hele bütün dünyanın terakkiyât-ı zihniye ve ‘ilmiye ve sanâ’iyesine karşı i’lân-ı husûmet etmektedir.

“Bu dünyanın terakkiyât-ı zihniye ve ‘ilmiye ve sanâ’iyesine karşı” dediğimiz zaman kâri ve kâri’elerimizi aldatıyoruz mu zannedersiniz!

Der-miyân eylediğimiz iddiayı te’yîde isti’mâl edebileceğimiz sûrette olarak salnâme bize birçok şeyler tedârik ediyor. 1883 senesinde icrâ olunan ziyaret Kudüs’e dâir resimleriyle beraber salnâmenin on yedi sayfasını işgâl eden hikâye dahi âkıl bir zâirin tahsîn edemeyeceği ihsâsât-ı siyasiyeden âri değildir. Zira bu on dokuzuncu ‘asr-ı evvel salîb ve şövalyeler asrı değildir.

Bu ziyaret hikâyesinden sonra on bir sayfayı dahi bir despotun hikâyesiyle dolduruyor. Bunun da zararı yok diyelim. Zira hikâyenin hâvi olduğu misallere tevfiğ-i mu’âmele etmeleri bütün despotlara tavsiye olunabilir. Bu tavsiye ise salnâmenin sâir ilkâatından daha fâidelidir. Zira despot efendiler bu misâllere tevfiğ-i mu’âmele ederek hükümetler tarafından ta’kîbe müstahak olmazlar.

Kapusen papazının hikâyesi hadda’-i cizvitiyenin bir levha-i sahîhasıdır. Bir cellâdın hânesinde icrâ olunan ilk “komünyon” az eğlenceli olduğu kadar “Marciya” hikâyesi

[488]

dahi az hakimânedir.

Fakat bunları geçelim. İki Britanyalının hikâyesini de geçelim ki bir ihtiyâr generalin çocukluğundan başka bir şey değildir. Hele bu general sâir arkadaşları meyânında emsâli bulunamayacak kadarda dindardır.

Hakimâne olması kadar ahlâkta muvâfakati dahi az olan bu hikâyeleri geçtikten sonra mertebe-i hayallere gelmiş oluruz. Ezcümle “câve hayali” denilen şey ki taş kırıcı bir âdemin tenâsühâtına dâirdir. Gökten inen bir meleğin emriyle evvelâ zengin olmuş! Sâniyen kral olmuş!! Sâlisen güneş!.. Evet! Güneşte olmuş. Hatta daha sonra bulut olmayı güneş olmaya tercih etmiş. Biraz daha sonra kaya hâline tebdîl-i sûret ederek nihâyet yine taş kırıcı hâline ‘avdet etmiş.

Salnâmenin mürettibi bu hayali kendi hâllerinden memnun olmayanlara tavsiye etmek sûretiyle asrın terakkiyât-ı zihniyesine karşı azîm bir hakarete bulunmuş olmaz mı?

İşte daha büyük bir hayal! Bu da tavk-ı kılıcı hayalidir.

İspanya’da vâki’ tavlud-ı ta’lîmleri neden o kadar meşhûr olduklarını biliyor musunuz? Bunu size öğretmek için salnâme muharriri hülâsaten bir vech-i âti ifâde-i hâl eyliyor:

“Ronsor’da Sinyor Roland maglûb olduğu zaman aslan gibi kendisini müdâfa’ a ve kahraman gibi fedâyı can eyledi. Devrân-dâl tesmiye olunan kılıcı dahi putperestlerin eline düştü.

Burada haber verelim ki salnâme sâhibinin “putperest” ta’bîr eylediği âdemler Yunanistan ve Roma’yı kadîm ahâlisi gibi birtakım zen-dost ma’bûdlar ile merdüm-dost ma’bûdlara imân eden halk değildir. Bunlar Müslümanlardır ki kâinâtın hâlık-ı kadîri olan Allah-ı vâhide ve bütün peygâmberân-ı zî-şâna imân ederler. Hazret-i İsa (a.s) hakkında dahi imânları Hazreti Meryem-i ‘azrâya ilkâ olunmuş bir kelime olmasıdır. Nihâyet Hâtemü’l-Enbiyâ olan Hazreti Muhammed’e imânları vardır.

Şimdi yine hayalde devam edelim:

“Devarân-devl bir Arap neferi tarafından bulundu. Halife bu kadar meşhur bir kılıca mâlikiyet hevesiyle pek ziyâde mahzûz olarak altından gayet güzel bir mahfaza yaptırdı ve bütün hazinesindeki taşlar ile onu tersî’ ettirdi. Fakat kılıcın mahfazaya konulacağı gün geldikte halife devarân-devl iki eliyle tuttuğu zaman kılıç fırlayıp yere saplandı. Besbelli ki putperestlerin elinde bulunmamak istiyordu. Ba’de kılıç birçok vakitler yer altında

[489]

gezindi. Toprak yarıp yırtıp kesip biçip kendisine yol açardık bu da sâhibinin katli intikâmını almak demektir...”

Bu hayali nakil ve hikâye de daha ziyâde devam etmeyeceğiz. Vicdân-i insanı hilâfında hakaretin bu derecesi kifâyet eylesin.

Fakat aman ya Râb! Bu mu’cizekâr kılıç kendi efendisinin kâtilleri olan Arapları kesmeyip de bilkülliyen ma’sûm olan zemini neden kesip biçmiştir?

Şimdi de terakkiyât-ı fenniyye ve sanâ’iye ‘aleyhine olan ta’arruzâta gelelim:

“Havada” serlevhalı bendinde salnâme mürettibi fûnûn ve sanâyi’in terakkiyâtı aleyhine alenen ta’arruz ediyor. Ezcümle fûnûnun terakkisi Arapları atlara çektirmekten ise at kuvvetine bedel vapur kuvvetini ikâme etmiş olmasına hiç memnun olmuyor. Hele elektrik kuvvetinin vapur kuvvetine tercihini hiç beğenmiyor.

İnsanların yalnız yeryüzünde gezinmekle iktifâ etmeyerek yerin altını deldiklerinden ve hatta taht-el bahir tüneller açmaya kalkıştıklarından dolayı müte’essifâne ta’accübler beyân ediyor.

Hele salnâme mürettibi erbâb-ı fûnûn cevvi-i hevada dahi seyâhat edebilmek imkânını araştırmaları hakkında beyân-ı istigrâba başladığı zaman hiddetinden kendisini bi’l-küllîye gâib ederek tâ kâğıdı icat edenlere hakâretten bede’ ediyor.

Kâğıt nedir? Salnâme muharriri diyor ki kâğıt bir vâsıta-i tahrîbtir.

Kâğıt nerede isti’mâl olunur mu? Kezâlik salnâme muharririnin rivâyetine göre gazetelerde isti’mâl olunur ki bir gün gelip de gazetelerden edeceği istifâdeyi şeytân-ı ‘aleyhi’l-la’ne evvelden bildiği için bu san’atın Fransa’ya duhûlunu himâye etmiştir. Kâfirler yani Araplar bu işte şeytanın şerik cinâyetiymişler.

Salnâme mürettibi için tobaki kâğıt yalnız şeytana hizmetle kalmamıştır. Birtakım ‘azîz âdemlerin tercüme-i hâllerini ve bâhusûs tarih-i mukaddesi dahi onun üzerine yazdıkları için birazda hüsn-i hizmeti olmuş. Hele şimdilerde Hazreti Meryem’in tasvîri ve Hazreti İsa’nın hâçı ile müveşşah bazı gazeteler dahi çıkıyormuş.

Yine salnâme muharriri için hayfâ ki kâğıt balonları i’mâl ve ikmâle dahi kâğıt hizmet edildiğinden daha ziyâde korkulacak bir vâsıta-i tahrîb oluyormuş. Bakınız sebebini nasıl hikâye ediyor:

“Şimdiki hâlde hırsızlar şimendiferler ile firâr ediyorlar da ele geçirilmeleri bu kadar su’ûbetler gösteriyor. Balon icâdı hâlinde jandarmalar bulutlar içinde bilküllîye beyhûde

icrâyı takip edecekleridir. Birer yırtıcı kuş demek olan bu balonlara insanlar binerek kurt kapanlarından bile korkmayarak meyvelerimizi yemeye ve tavuklarımızı çalmaya ve ihtimâl ki çocuklarımızı da kapmaya geleceklerdir. O hâlde gece gündüz toplar ile emvâlimizi beklemek veyahut zırhlılar içinde barınmak icâb edecektir. Muhârebeler dahi hevâî olacak ve hevedan mecrûh ve maktûl yağmurları yağacaktır.”

İşte balonları bu kadar müthiş sûrette tasvîr eyledikten sonra salnâme müellifi soruyor ki:

–Bahtiyârlık bu mudur?

Elbette bu değildir!.. Bunca terakkiler icâdlar hep insanoğlunun bedbahtlığı içindirler. Fakat bu iki ayaklı hayvanlar kendi nef’ ve zararlarını temyîz edemediklerinden dâima terakkinin ve muhabbet-i ‘umûmiye-i beşeriyenin dostu ve dâima ta’assubun düşmanı olmuşlardır. Bundan daha fenâsı var. O da şimdiye kadar nasıl iseler bundan sonra dahi öyle olacaklardır. Yani bundan sonra dahi zanûn-ı batılanın düşmanı ve hürriyet ve muhteraâtın dostu olacaklardır.

Ahmet Midhat

91 EDEBİYAT

“Hamdi” İmzasıyla Gönderilmiştir:

91.1 GAZEL

Biz mastaba-i mugbeçede sürûr-ı ‘aşkız
Erbâb-ı gammız, muztarib ve muztar-ı ‘aşkız

Olsak ne aceb ruh-ı mesihâ ile hem-bezm

İsa nefessiz, şâir vahiy-âver ‘aşkız

Kimdir edecek bizleri fermânına mahkûm

İklim-i harâbâta İskender-i ‘aşkız

Biz sâkin mey-hâneyiz ey zâhid-i hodbîn

Nar elma her birimiz mücmer-i ‘aşkız

Bir bendesiyiz Nâci-i üstâd-ı edibin

Hamdi bu fazilet ile daniş-sur ‘aşkız

*

Şâhin Bey Hafîdi Said Beyefendi'nindir:

91.2 AŞK

Ah ey aşk, eyledin berbâd pek ahvâlimi!

Mahveden sensin benim ümîd-i istikbâlimi!

Tâ zuhûrundan nümâyân oldu derd-i iftirâk.

Dilde peydâ bin keder bin türlü renc-i iştiyâk.

Girdiğin her kalb olur üftâde-i derd-i elim,

Oldu hâlim ıztırâbından vahîm ender vahîm!

Hey ne dehşet eyledin ilkâ-yi dil-i âvâreme!

Tiğ-i hicrân ile bir nev-yâre açtın yârama!

Kâh nâ-ümid edersin ki beni ümîd var,
Görmedim zevkinde derdinde senin asla karar

Olmadı mâhiyetin ma'lûm, esrârın 'ayân,
Hâsılı her kârın olmuştur nazarlarından nihân.

Sende bu te'sîr-i kuvvet, bu mehâbet varken
Cism-i bî-tâbımda bu 'acz u nehâfet varken,

Ben nasıl olmam giriftâr-ı belâ endişeden?
İbtîlâ erbâbına yoktur rehâ-yi endişeden.

İltihâbı sineden dehşet-nümâ her bir sözüm,
Ondan olmuştur benim şiddet-i fezâ her bir sözüm!

Üsküdarlı Süleyman Salim Beyefendi Hazretleri'nindir:

91.3 GAZEL

Nur-ı vahdet çeşm-i hakk-ı binâye üsturlâb olur

Zerre-i haytu'ş-şuâ'ı mühr-i âlem-tâb olur

Feyz-i rağbetle ta'yîn eyler eşyada lüzûm

Üstühânpâre kef-i ramişgere mızrâb olur

Cezb edip mecrâ-yı çeşmimden sırr-şekki ateşin

Her ser-târ-ı müjem fevvâre-i hun-âb olur

Tâbdâr oldukça keyf-i bâdeden ruhsâr-yâr

Gözleri te'sir-i harâb-ı neşveden bî-tâb olur.

Sine-i huygerde vasfî-nazm eden sâhib-delk

Hâmesi deryâ-yı nevresimden mizâb olur

Benzemez yekdiğere sâlim-i tecellisinde halk

Her biri bir mazhariyetle teselli-yâb olur.

92 FIKRA-İ EDEBİYYE

-4-

ÖMER HAYYÂM

92.1 RUBAİ

نا کرده کناه درجهان کیست بکو
وآنکس کنه نکرد جون زیست بکو
من بد کنم وتوبد مکافات دهی
پس فرق میان من وتو چیست بکو

Hayyâm bir gece guruh-ı rindâne mahsûs gâyet tekellüflü bir bezm-i 'iş ve tarab-ı tertîb etmiş ve ol şeb-sitân-i mestânî nur-ı dil-efrûzuyla reşk-âver rûz-ı nevrûz eden bâde-i enduh-suzden fazla olarak birde müteaddid şem'alarla münevver ve çerâğân eylemişti. Besbelli bu bizm-i tarab açık bir mahalde kurulmuş imiş ki ez-kazâ bir sert rûzgârın hebûb ve hücûmuyla serâpâ şem'alar mey-keş-sânın ocağı gibi sönmüş ve (hangi gün vardır efendi âkibet-şâm olmadık?) medlûlunca bir dakika evvel meşrikü'l-envâr zevk ü sürûr olan ol-mecma'-ı safâ

[492]

bir dakika sonra zülmet-âbâd mâtem olmuştur!

Artık icâb-ı tabî'at ve muktezâ-yı zülmet olmak üzere "Bu sırada kadehler kırıldı, şişeler devrildi" sözünü de kâri'in-i kirâm hazerâtı bizden beklemezler ya! Çünkü kaziyenin nihâyet bu neticeyi intâc edeceği umûr-ı ma'lûmedendir.

Hâsılı bu fitne-i nâgeh-zuhûrdan muâşirâne tarı olan hâl-i mesâib iştimâlin tafsilâtı bizce mechûl ise de Hayyâm'ın hâl-i garâbet-i incâmı ra'nâ ma'lûmumuzdur. Fakat ibtidâ şurasını kıyâs etmeli ki her türlü kayıttan âzâd bir rind-i 'işret-i mu'tâdın felekzedelik ve semt-residelik icbârıyla hâsıl etmiş olduğu galayân-ı efkâr üzerine bir de (Ümmü'l-habâis) denilen bâdenin şur pür-zûr sâlibü'ş-şu'uru münzamm olunca bu rind ne perde-birunluklar eylemez?! Ne şatahât söylemez?! Nasıl ki bizim Hayyâm'da da bunun aynı zuhûr eyledi. Şöyle ki: Rüzgârın sadmesiyle bezmgâh-ı 'işin tar ü mar olmasını müteâkib Hayyâm büsbütün mizâc-ı tabî'isinden çıkarak ve 'unsur-ı yezdânisine sevdâyı ehrimani gâlib gelerek derhâl zîrdeki rubaiyi söylemeye cesaret eyledi:

ابریق می مراشکستی ربی
 بر من درعیش رابیستی ربی
 بر خاک بریخستی می ناب مرا
 خاکم بدهن مکر تو ۰۰۰۰ ربی

Meâli şu oluyor ki:

"Ey Rabbim! Benim şarâb ibriğimi kırdın, zevk u safâ kapısı yüzüme karşı kapadın, benim mey safımı toprağa döktün!

Ya Rab! Ağzıma toprak! Yoksa..... mısın?!!!"

*

Hayyâm bu kelâm-ı vehâmet-i encâmın ma'nâ-i su-i te'sirâtını ileride görmeye meydan kalmayıp hemen o anda bu sözden tahaddüs eden sümûm kahr-ı

âemiz, yıldırım gibi Hayyâm'ın başına inmiş ve bilfi'il eser-i magdûbiyet olarak çehresi kömür gibi simsiyah kesilmiştir!

Hayyâm'ın işbu hâlini görünce ehl-i bezmin hemen ürküp kaçmaları ve kendisine derece-i kemâlde hüsn-i zanları olduğu hâlde yine ta'n ve teşni'a kıyâm etmeleri tabî'idir.

Bakalım Hayyâm kendisi ne yaptı? O dahi kendisinde bir inkilâb-ı maddi ve ma'nevi hissedince derhâl aynaya mürâca'at eyledi ve sûret-i hâlini böyle menfûr ve magdûb görünce kendisinden nefret edenlere hak vermeye başladı. Fakat bu müthiş hâl kendisinin ma'bûduna olan kemâl-i emn ü i'timâdına asla hâlel getirmedi ve yine gülererek beyân-ı ma'zeret ve 'arz-ı nedâmet makâmında dergâh-ı

[493]

Rabbü'l-'izzete hitâben bâlâ da muharrir rubâ'iyi inşâda başladı ki rubâ'inin hitâmıyla beraber “ يمحوالله مايشاء ويثبت ” cânib-i akdesinden makhûriyetine kalem-i afv u safh ile hâtime çekildi ve “ ياربى زو شصت لبيك از خدا ” mefhûmunca bir tazarru'u hâlisâne ve münâcât-ı rindânesiyle yine eski hâl selâmetine rucû' eyledi.

MEÂL-İ RUBAİ

Ey benim Rabbim! Dünyada günah işlemedik âdem kimdir? Ve günah işlemedik âdem nasıl yaşayabilir?

Ey Rabbim! Ben fenâ iş işlediğim vakit sen de fenâ cezâ verdiğin sûrette beynimizde ne fark kalır?

Mu'allim Feyzî

93 PİLORİ

Dubois

93.1 GÜZELLİK

Güzellik nâmıyla yâd eylediğimiz bed'ia-i kudret insanları her zaman hükm-i safâ-bahş altında bulundurmuş bir melike-i cihân-girdir.

Güzelliği en güzel tanıyanlar şairlerdir. Bunlar o meziyet-i 'âliyeyi âlem-i bâlâdan inmiş bir nur-ı dil-firîb-i ilâhi olmak üzere ta'rîf etmeye çalışırlar dururlar.

Güzellik bugün dahi en hissiz, en te'sirsiz addolunan âdemlerin bile kulûbuna ilkâ-yı ateş-i muhabbetle her zaman ki galebesini göstermektedir.

Akıl ve gâfil, kâdir ve 'âczi istediği kanuna ittibâ'a mecbûr etmekten hâli kaldığı yoktur.

Nisâ kısmında görmekte olduğumuz evsâf-ı müstahseneden en parlağı, en latîfi meftûnu bulunduğumuz güzellik değil midir?

Bir dil-ber-i şirin şivenin temâşâsına daldığı zaman akıl aklı unutuyor. En ziyade serkeş sayılan insanlar bir güzellik karşısında itâ'ate mecbûriyet hissediyorlar da vahşeti terk ile derhâl ehli oluyorlar.

Nice mağrûrlar görülmüştür ki bir güzeli görünce mu'tâdları olan mağrûriyeti unutarak nümûne-i kemâl-i tevâzu' olacak perestişkârâne hâller göstermişlerdir.

"Akhilleus" meşhûr olan şiddet-i kahrâmânânesi "Polyxena" nâmındaki mahbûbesine bî-ihyâr pây- endâz etmiştir.

"Konde" sevdiği "Ninon de lenclos" un ayaklarına kapandığı vakit şân-ı âlemgirini unutturdu.

"Aspazi" "Lais" "Ridop" "Thais" gibi melâhat ve fetânetle meşhûre olan nisâ hükümdârları, prensleri, mesleklerinde

[494]

en ziyâde sebât gösteren cihândan müstagni filozofları secde-güzâr zemin-i niyâz eylemişlerdir.

Bunlar zamanlarında dünyaya ziynet vermiş meşhûrâtır ki tarih-i nâmlarını sahife-i âlemde ibkâ eylemiştir.

Güzellik tabî'atın nisâya ihsân eylediği meziyyâtın en kıymetlisidir.

Mâlîke-i melâhat olan nisâ bu meziyyet-i mümtâze ile iftihâr, onu muhâfaza ve tezyîne ihtimâm ederlerse kendilerine hak verilir.

Zenanın güzellikten mahrûme olanları güzelleri gördükçe bi't-tabi' hased ederek ni'met-i 'azîme melâhatten bî-nasib buldukları için son derecede te'essüf etmekle beraber güzellikçe olan noksanlarını imkân müsâ'id olduğu kadar ta'dîl ve tahfîfe sa'î ederler.

*

Birtakım akıl geçinenler vardır ki hüsn-i sûrîye ehemmiyet vermek istemeyerek bunun bir baziçe-i nazarı olmaktan başka bir şeye yaramayacağını iddiâ ederler.

Bunlar arzu eyledikleri et'ime-i nefise ile kesr-i iştihâ ettikten sonra mürâiyâne kürsiye çıkıp da halkı na'am-ı dünyeviyeden istifâde sevdâsından geçirmek için kelîmât-ı zâide irâdıyla meşgûl olan vâ'izlere benzerler.

Bizim re'yimize göre fazilet bir melâhat-ı bâtniye ise güzellik bir fazilet-i zâhiriye'dir.

*

Aftâb-ı rahşân, tabî'ata ne kadar lâzım ve nâfi' ise melâhat-i nisvân dahi beşeriyete o kadar lâzım ve nâfi'dir.

Güzellik bahar-ı 'ömrün şükûfe-i dil-küşâsıdır. Parlaklığı nur-ı efzâyı ebsâr, bûy-ı latîfi mest-i bahş-i kulûb olur.

Bu şükûfe-i rengini mürûr-ı zaman elbette soldurursa da inhimâk-ı hevesât-ı rüzgâr vakitsiz pejmürde eder.

*

Bu güzel letâfet-i cemâlini muhâfaza edebilmek için her şeyde derece-i ifrâta varmaktan sakınmalı, mazbût ve muntazam sûrette yaşamaya çalışmalıdır.

*

En büyük devletin elbette hudûdu vardır. Fakat devlet-i hüsn için hudûd tasavvur olunamaz.

*

Zarâfet güzelliğin medar-ı iktidârdır. Bir cemîle-i zarâfet-i âşinânın câzibe-i hüsnüne mukâvemet edecek hiçbir kuvvet bulunamaz.

*

Ekser nisvân kendilerini sâhibe-i hüsn-i

[495]

an-ı hayal ederler.

*

Birtakım zenân vardır ki endâmlarını nâzik ve zarîf göstermek için gâyet dar “korse” isti’ mâliyle sıhhatlerini tehlikeye koyarak killet-i idrâklerini ispat ederler.

Korse isti'mâlinde ne letâfet olabilir? Korse bir kadının endâmındaki tenâsüb-ü tabîiyi bozmaktan başka bir şeye yaramaz.

Bir hüsn-i selîm sâhibi yoktur ki bir kadının korse isti'mâl edişini nazar-ı memnûniyetle görebilsin.

*

Bir sâhib-i şecâ'at zorbasıyla bazen kesb-i zafer edebildiği hâlde bir mâlike-i melâhat kuvve-i câzibesıyla her aman galebesini tanıtır.

Güzellik insanları maglûb etmeye bir hakk-ı tabî'ye mâliktir.

*

Güzellik en katı yürekleri yumuşatır. En büyük adamların gönüllerine hükmeder.

Koca "Herkül" kahramanlığını cihâna tanıtmışken "Evmigal" nâm mahbûbenin yanında maglûbâne boyun bükerdi.

"Aleksandr" "Sezar" "August" "Antuvan" "Sevir" "Teodor" gibi meşâhir-i eâzım-ı ricâl hep maglûb-ı sâhibâtü'l-cemâl olmuşlardır.

Meşhûr General Anibal Romalılar hakkında izmâr eylediği kin-i şedîdin bir mücâzâtı olmak üzere yine Romalı bir âfet-canın şiddet-i muhabbetiyle bî-mecâl kalmıştır.

Kana susamış kaplan vafına şâyân olan "Attila" kendi esirâsından addolunan bir genç kızın karşısında bir kuzudan daha ziyâde halîm görünüyordu.

Bütün Avrupa'ya galebe etmiş olan Vizigot hükümdârı "Alarik" "Pentya" isminde bir dil-berin maglûb-ı hüsnü oldu. Hatta kariya yaranmak için bunun ayakkabılarını bi'z-zat silip temizlemek derekesine tenezzül ederdi.

*

Daha böyle pek çok kahramanların isimlerini verebiliriz ki kimseye baş eğmedikleri hâlde her biri bir dil-berin ser-dâde-i râh-ı ‘aşkı olacak hâlde bulunmuşlardır. Fakat bu bâbda artık sözü uzatmaktan sarf-ı nazar ederek şair “Devsi” nin nazm-ı âtisini irâd ile iktifâ edeceğiz:

Ey zenân-ı dil-sitân! Sizde bu ne kuvve-i kahredir ki bizi ömrümüzde âzâd olmamak üzere

[496]

size esir etmiştir!”

“Sizin âşğınız olarak dünyaya geliyoruz. Sizin zevceniz olarak dünyadan gidiyoruz.”

“Bir nigâhınız bizi çıldırasuya müteheyyic müteşevvik ediyor. Hele gördüğümüz müsâ’de-i âşık-ı nevâzâne üzerine size ‘arz-ı ihtisâsa başladığımız vakit hisseylediğimiz safâyı hiç sormayınız!”

Yegâne tasavvurumuz dâima sizinle hem-bezm-i ülfet olmaktır. Birinci arzumuz budur. Son arzumuz yine budur!”

*

Tarihi tettebbu’ etseniz dünyanın her tarafına birtakım büyük âdemleri, prensleri, hükümdârları hüsn-i nüfûz-ı gâlibânesine münkâd olmuş görürsünüz.

Ah! Şu mahbûbeler kuvvet-i melâhatlerini erkeklerin tahzîb-i ahlâkı, istikmâl-i fezâil yolunda isti’ mâl etmek cihetini iltizâm etseler hiç şüphe yoktur ki yeryüzünde kabâihten ziyâde fezâil görülecek, o hâlde bu sevdiklerimiz dahi şimdikinden pek çok ziyâde bahtiyâr olacaklardır...

*

Doktor “Dubois” in tercüme ettiğimiz şu bendini teşkil eden fıkranın her biri ayrıca celb-i tahsîn mütâli’în edecek kadar güzeldir. Hele fikra-i ahiresinin kelime-i evlâsı olan “Ah” ı o kadar mevki’inde çekmiştir ki bu ah da doktorla hem-nefes olmayacak hiçbir âşîğ-ı insaniyet bulunamaz.

Cem’iyyet-i beşeriyenin te’mîn-i mes’ûdiyeti için mürâca’at olunacak vesâilin en mühimi evlâd ve ahfâdımızın mürebbileri olacak kızların esbâb-ı terbiyesini istikmâl kaziyesi addolunsa lâyıktır.

Cemâl ve kemâl sâhibesi bir zevceye mâlik olmak bir erkek için ne büyük saâdettir.

*

Doktorun galebe-i sultan hissine dâir irâd eylediği mütâla’ât müsellemler âlemdir. Mademki her insanın gönlü güzelliği sevmek isti’dâdında yaratılıyor za’fâyı beşerden al da en ziyâde galip görünen kahramanlara kadar herkes münâsebât-ı âşıkânesine göre maglûb-ı erbâb-ı melâhat olmak tabî’idir.

Bir şair demiş ki:

“Cihânda en muktedir hâkim “aşk” nâmıyla meşhûr olan kuvve-i ma’neviyedir, derler. Vâk’â ‘ulüvv-ı iktidâr aşk – pençesinden bir türlü tahlîs-i girîbân-ı kalb edemediğim cihetle i’tirâfa bende mecburum. Fakat bir çehre-i şâ’ir-firîbin temâşâyı letâfetiyle meşgûl olduğum zaman sevdâmın sûret-i galeyânına dikkat ediyorum da

[497]

“hüsn” e “hallâk-ı ‘aşk” diyeceğim geliyor.”

Doktorun bir hükümdâr-ı gâlib tarafından bir güzele bunun ayakkabılarını bi’z-zat tathîr etmek derecesinde meftûniyet gösterildiğine dair olan fıkrası Sultan

Mahmûd Gaznevî'nin "İyâz" hakkında izhâr eylediği âsâr-ı perestişin birini ihtâr ediyor:

Sultân müşârün-ileyh kendi eliyle İyâz'ın ayaklarını yıkayıp bâzuyu pür-zûr aşka mukâvemette paydâr olmak elinden gelmediğini göstermiştir.

Hoca Hâfız:

غرض کرشمه حسنست وزنه حاجت نیست
جمال دولت محمودرا بیای ایاز

beytiyle bu nâz u niyâzı telmîh eder.

"Azer" in beyt-i âtisi dahi bu kıssanın ve ondan alınacak hisselerin hülâsalarını câmi'dir:

شاه غزنوی شدزجان رهی مر ایازراماه خرکھی
حسن بندهرامی دهدشهی عشق شاه رابنده می کند

Fezâil-i merdânesinin bir kısmını:

کرلشکر عد وشود از قاف تابقاف
بانه هیچ روی نمی تابم از مصاف

diye ta'rîf buyurmuş olan mefhar-ı kahramanan-ı cihân Yavuz Sultân Selîm Hân bile bir hüsn-i tâkat bir endâze karşı muhâfaza-i gâlibiyet edememekte olduğunu:

Şirler pençe-i kahrımda olurken lertzân
Beni bir gözleri âhûya zebûn etti felek

beyti meşhûruyla i'tirâf eylemiştir.

Meşâhir-i eazze-i kirâmdan hoca-ahrâr Hazreti Abdullah demiştir ki:

"Her nerede bir sâhib-i hüsn-e tesâdüf eylesem yanından geçip gidinceye kadar kalbimi öyle şiddetli bir te'essür istilâ eder ki ma'nâyı hakîkisiyle "dil-hûn" olduğumu cezm edecek dereceye gelirim."

Ashâbı cezbâtan şair mutasavvıf Kemâl-i Hucendî dahi infîâl-i âşıkânesini şu yolda ibrâz etmiştir:

چشم اکراینست و ابرواین و ناز و شیوه این
اوداع ای زهد و تقوی الفراق ای عقل و دین

94 FENNİYYE

94.1 COĞRAFYA

94.1.1 Sudan ve Hartûm

Şu aralık mesele-i Mısırıye bütün Avrupa'yı işgâl eyliyor. Mesele-i mezkûrenin en büyük bir kısmını ise sudan kıyâmı teşkîl eyliyor.

[498]

İş İngiliz ricâl devletinin re'yelerine kalsaydı şimdiye kadar Sudan'da yeni bir hükümet teşkîl bile olunmuş bulunacaktı. Ma'hazâ ahvâl-i âlem her gün bir başka sûrete mütehavvil olduğundan işin ilerisi ne sûrette kesb edeceği bilinemez. Şu kadar ki ortada Mısır'a ve Sudan'a dâir bu kadar havâdis ve mebâhis cereyân eylediği zamanda birçok kâri'ler nezdinde Sudan'ın bi'l-küliye memâlik-i mechûledenmiş gibi mechûl kalması tecvîz olunamadığından burada kâri'lerimize ol- tarafların ahvâl-i coğrafiyesine dâir bazı ma'lûmât vermeyi fâideden hâli addetmedik.

Şu mütâla'amızda politikaya dâir ne ma'lûmât ve ne de mülâhazât serdetmeyeceğiz. Bahsimiz yalnız coğrafya fennine müteallik kalacaktır.

-1-

MISIR'DAN SUDAN'A

“Sudan” ve “Hartûm” demek ta'bîri ‘avâmca dile kolay bir sözdür. Evvelâ düşünmeli ki Sudan ile Mısır arasında “kıt'a-i nubye” denilir koca bir kıt'a-i coğrafya vardır. Binâenaleyh kâri'lerimizi Mısır'ın muntehâyı hudûd-ı cenûbiyesinden Sudan'a kadar götürmek için Nil Vadisi boyunca – fikren – bir seyâhate davet eyliyoruz.

Mısır'ın müntehâyı hudûd-ı cenûbiyesini geçip de on kilometre kadar daha ileriye gidince Nîl nehrinin sol sahili üzerinde “Debut” karyesine varılır. Burada kadîmden kalmış bir ibâdethâne görülür ki zaman-ı kadîmde dahi inşâsı reside-i hadd-ı hitâm edilememiş olduğu hâlâ anlaşılıyor.

Debut'tan Tefa'ya kadar daha birçok muâbid-i kadîme harâbeleri görülüyor. Bu Tefa kariyesi Mısır-ı kadîm coğrafyasında meşhûr olan “Tafis” şehri kadîmin bakiyesidir.

Daha ötede Kelbaş karyesine varılır ki bunu dahi “Talmis” şehri olduğu maznûndur. Zira orada bir ma'bed-i kadîm harâbesine tesâdüf ediliyor ki en güzel âsâr ve mahkûkât-ı kadîmeden addolunur.

İşbu ibâdethâne de birtakım Yunan-ı kadîm hutûtu menkûş olup mütâla'larından ma'bed-i mezkûrun şemse mahsûs bir ibâdethâne olduğu anlaşılır. Fakat Hristiyanlığın zuhûru üzerine bu ma'bed kilise ittihâz edilmiş olduğuna şüphe yoktur. Zira kadîm putperestliğe mahsus olan mahkûkâtın üzerlerine alçıdan bir suva çekilmiş olup bunun üzerine dahi Hazreti Yahya'nın resmi tersîm olunmuştur. Şimdiyse sıvaların bazı yerleri dökülerek nükûş-ı kadîme meydana

[499]

çıkıldığı gibi Hazreti Yahya'nın resmi dahi bazı âsâr-ı bâkiyesinden görülüp anlaşılmalıdır. Şimdiki hâlde mezkûr karyede iki yüz familya kadar ahâli sâkindir.

Ba'de dâr-ı Mut ve Dendera karyeleri nehrin sâhil yemininde görülür. Nehrin sol sâhilinde dahi bir ma'bed-i kadîm harâbesi görülüyor ki seyyâhînden Şambulbun orada bir kayanın tanîn-endâz olmasını garîb bir sûrette yazmıştır.

Ma'lûmdur ki ekser tanînler dik sesi ile söylenen sözlerin en son bir iki nihâyet üç hecâsını tekrar eyledikleri hâlde buradaki kaya dik ses ile söylenen sözlerden on iki hecâyı fark olunabilecek bir sûrette tekrar edermiş.

Ba'de Kirşe kariyesine varılır ve orada birçok ma'bed-i kadîme görülür ki bunlar grânit kayalarının derûnu hak olarak vücûda getirilmiştir. Mevki'-i mezkûrda yerli kayalardan mahkûk olarak altı metre ve irtifâ'ında eski put heykelleri hâlâ mevcut ve sûret-i kadîmeleri üzere bâkidir.

Daha ileriye geçildikte “Veki” karyesine varılır ki bunun da “Peselesi” kasaba-i ‘atikası olduğuna şüphe yoktur.

Hatta kasaba-yı mezkûrenin ma’bed-i kadîmi dahi henüz görülmekte olup menkûşâtının ziynet ve letâfetini cidden nazar-ı rübâdır.

Nil Nehriyle gidilmekte devam olundukça bir aralık “Mahrika” kasabasına gelinir. Bu da bir şehri kadîmin bâkiye-i eseri olup ‘an-asl Mısır kadîm putperestleri için inşâ edilmiş olan ma’bedinin müehheren Nasraniyetin buralara kadar intişârıyla kilise ittihâz edilmiş olduğu da mahkûkât ve menkûşâtından anlaşılıyor. Daha ötede “İmade” ve “Tomas” karyeleri dahi birer ma’bed-i kadîm âsârıyla müşâhede olunurlar. Daha ileri de “Korusko” karyesine varılınca bu nâma mensup olan bir çölün mebbe’i şimâlisine gelinmiş olur ki mezkûr çölün tavlu dört yüz kilometre yani yüz saat kadar olup kârbanlar buraya gelince Nil nehrini sağ tarafta bırakarak “Berbere” şehrine kadar kestirme olarak yalnız çölden giderler.

Nubyenin buraya kadar ta’dâd eylediğimiz köyleri pek güzel zirâ’at mahalleri olup hâneleri ise hep ehrâm şeklinde çamurdan ma’mûl şeylerdir.

Çölden gidilip de nehir tarîkiyle gidilecek olursa “Deri” şehri bu mesafe üzerinde bulunur. Bunun ismi şehir ve ahâlisi üç bin kadar ve kendisi aşağı nubyenin

[500]

merkez-i idâresi ise de hâneleri sâir köylerin hânelerinden farklı olmayıp binâenaleyh büyük bir köy ismine daha ziyâde lâyıktır.

“Ebrim” diye uzaklığı bir zaman İstanbul için darb-ı mesel hükmünü almış ve menfâyı mücrimin olmak üzere şöhret bulmuş olan yer bundan on beş kilometre daha ötede olup vâk’â yüz sene kadar makamları epeyce büyük ve ma’mûrmuş ise de müehheren melûklar Mısır’da Mehmed Ali’ye mağlup olup da Sa’id içine hücum eyledikleri zaman bu kasabayı dahi harâb eylemişlerdir. Ebrim ve civârında pek çok hurma ağaçları vardır ki bunların meyveleri bütün Mısır’da nefâsetle meşhûrdur.

Ebrim’den sonra dahi o fârik bir çöl geçilerek ba’de “İsambul” kıyısına gelinir ki nubyenin en meşhûr antikaları burada bulunur. Mezkûr kaya ‘azîm bir dağ olup kayanın derûnu oyularak birtakım ibâdethâneler ve heykeller vücûda

getirilmiştir. İŖbu ibâdethâneleden birisinin on sekiz kıt'a-i vâsi' salonları vardır. Bazı heykellerin irtifâ'ı yirmi metre kadar olduğu hâlâ tahmîn olunursa da yaralarına kadar kum içine gömülmüşlerdir. Hele ibâdethâneleler derûnunda dahi onar metre irtifâ'ında heykeller vardır! Bâhusûs ki bu âsârın kâffesi enfes-i âsârdan addolunacak kadar mükemmel ve güzeldirler.

Buradan vâdiü'l-halfâya kadar dahi Nil boyunda birçok köyler bulunup bunlarda dahi epeyce âsâr-ı 'atika varsa da evvelkiler kadar Ŗâyân-ı ehemmiyet değildirler. Vâdiü'l-halfâ Nil'in ikinci Ŗelalesi mahallî olmak üzere meŖhur olup bu Ŗelâlenin irtifâ'ında bazı seyyâhîn-i kadîme mübâlaga etmişlerdi. İrtifâ'ı sahîhi ancak bir metre kadar olup Ŗelâlenin kendisi ise birtakım kayalardan mütehasıl cezîrecikler ile teşekkül etmiştir. Kar gibi beyaz köpükler arasından siyah renkli kayaların zuhûru ve bunların ekserisi akasya olmak üzere zümrüt gibi yeŖil ağaçlarla müzeyyen bulunması ve çölün sükût-ı 'umûmisi meyânında suların çağıltısı ve güneŖin bu tabloyu envâr-ı zerrini ile tezhîb etmesi hakîkaten temâŖsına gözlerin doyamayacakları bir manzara-i latife terkîb eyler.

Bilâd-ı Berbere'nin bundan ötesinde "vadiü'l-hicr" vardır ki mecrâyı Nil'in bu kısmında dahi her ne kadar birçok köyler bulunursa da cümlesi sazdan çamurdan sekizer onar hâneyi hâvi şeylerdir. Zira isminden dahi ma'lûm olacağı üzere kıt'a-i mezkûre taşlık ve zirâ'at cesimeye gayr-i sâlihtir.

Buradan öteye bir çöl daha vardır ki

[501]

sür'atli yürüyüş ile otuz saat gidilirse "selime" denilen ivâziye tesâdüf olunur. "ivâzi" denilen şey derya gibi kumdan ibaret çöl içinde münbit ve mahsûldâr bir kıt'a-i sağıre-i arziyedir ki su nebe'ân ile ağaçlar husûle gelir.

Yolun bu kısmında kim bilir hangi asırdan kalmış hurma ağaçlarının kütükleri bulunur ki cümlesi saplı kaldıkları yerlerde tahaccür etmişlerdir.

Selim'e ivâzisi iki küçük adacık olup birisinin etrafı yedi yüz elli ve diğerrinin bin metre kadar olduğundan koca çöl içinde bir nokta kadar demek olurlar. Bunlar hurma vesâir eşcâr-ı müsmire ile doludur. Bir metre kadar kazılacak olsa a'lâ tatlı su

çıkıldığı hâlde turâb-ı müsmireden beş on hatve ayrıldıktan sonra sudan hiç bir eser zuhûr etmemesi garâibedendir.

Burada âsâr-ı ‘atikeden yalnız “yümn-i selime” denilir bir bina vardır. Yerlilerin rivâyetine göre Selim’e bir melikeymiş ki ma’iyetinde bulunan cengâverlerle Nubye kıt’asını titretmiş.

Vâdiü’l-hicrden büsbütün çıkılıp da bir hayli mesâfe daha kat’ olunduktan sonra “vâdiü’s-sukûk” tesmiye olunur münbit ve mahsûldâr bir kıt’aya daha girilir. Buranın hurması nefâsetle meşhûrdur. Sukuk köyleri dahi küçük iseler de epeyce zirâ’atleri olduğu tarlalarından istidlâl olunur bu kıt’ada Nil’in üçüncü şelâlesine dahi tesâdüf olunmakla beraber “Dongola” kıtasına girilir. İşbu Dongola kıtası milâdın yedinci asrına kadar yerliden bir Hristiyan hükümdârın hükmüne tâbi’ meşhûr bir krallıktı. Zuhûr-ı İslâm’da istilâ olunmuştur. Mısır’dan firâr eden memlûklar buraya kadar gelip evvelki istiklâli tecdîd etmişlerdi.

Burada Nil’in inkisâm-ı mecrâsı birtakım güzel adalar vücûda getirmiştir ki bunlar meyânında yirmi beş kilometre yani sekiz saat tavlu olan “Argo” adası en güzeldir. İçinde yirmi bir pâre ma’mûr köyler vardır. Burada dahi yedi metre irtifâ’ına kadar birtakım ‘azîm heykeller ve birçok menkûşât-ı sâire görülürse de nefâsetleri daha nubyenin şimdiye kadar seyahat edilen mahallerinde görülenler kadar değildir.

“Marka” kasabası bu kıtanın en kalabalık yeri olup dört bin kadar ahâlisi vardır. Harâbesi meşhûr olan eski Dungula şehrini

[502]

Arap müellifleri elli altmış bin nüfûs hâvi bir şehir ma’mûr olmak üzere kaydederlerse de şimdiki hâlde ufacık bir köy sûretinde kalmıştır.

Dongola’dan sonra Sevakine kıtasına girilir. Burası epeyce ma’mûr bir yer olup Nil’in sâhil-i yesârî üzerinde vâki’ “Kurru” kasabası en büyük bir karyesi demektir. Buradan dahi yirmi kilometre ileride “Meroe” karyesi bulunur ki orada dahi birtakım ehrâm-ı kadîme varsa da ehrâm-ı Mısırıye kadar büyük değildir. Bu muhlik-i kadîm “Napata” şehri olup nubye hükümet-i kadîmesinin merkezi olduğu

zannolunur. Eğer öyleyse Romalılar buraya kadar gelerek zabt-ı bilâd etmiş oldukları tevârihte mukayyettir.

Nil'in dördüncü şelâlesi dahi biraz ötededir. Şelâle-i mezkûrenin ötesi "Munasır" denilen bir küçük vilâyettir ki köyleri gâyet küçük ve ahâlisi fakirdir. Vilâyet-i mezkûreden dahi mürûr edildikten sonra seyyâhlar "Rabak" vilâyetine giderler. Burada en ma'mûr yer Makarat" adasıdır ki beş kilometre 'arzında ve yirmi beş kilometre tavlunda olup güzel köyleri hâvidir.

Ba'de beşinci şelâleyi de geçerek asıl bilâd-ı Berber denilen vilâyete girilmiş olur. Bu vilâyet seksen kilometre kadar Nil boyunca uzanır gider. Tarlaları mısır ve pamuk mahsûlâtıyla doludur. Hurma ağaçları nâdirce ise de akasyalar her tarafı tezyîn ederler havası dahi latiftir. Öküz ve develeri çok olup hele atları Mısır'da pek makbûldür. Ahâlisi uzun boylu kaviyyü'l-bünye âdemlerdir. Her sene Mısır'dan buraya birçok kervânlar geldiği gibi Berber ahâlisi dahi Mısır'a kesretle giderek pek çok emti'a mübâdele ederler.

Biraz daha ötede "Atbara" isminde bir kanalın Nil'e kavuştuğu yer "Damer" isminde beş yüz hâneli bir kasabacık vardır ki o civârın en muntazam ve ma'mûr yeridir. Bir câmi' ve bir iki medresesi olup dâr-ı fevre kadar bilâd-ı ba'ide evlâd-ı kibârı tahsîl-i 'ulûm için oraya gelirler.

Buradan dahi yirmi saat kadar yol yürüdükten sonra "Metame" vilâyetinin merkezi olan "Şendi" kasabasına gelinir. Dokuz yüz kadar hâneyi ve yedi binden mütecâviz nüfûsu hâvi bir yer olup sokakları doğruca ve geniş ve ticâreti men' olunmazdan evvel orada bir esir pazarı vardı ki Habeşistan'a kadar yerlerden

[503]

her sene beş bin kadar ispir getirilip fûrûht olunurdu. Mısır Kumpanyası vapurlarından birisinin ismi "Şendi" olması bu mahallin şöret-i ticâriyesinden nâşi olmalıdır.

Bu vilâyetin ötesinde altıncı şelâle bulunup ondan sonra vâdiü'l-'acîd denilen vilâyete girilir ki altmış saat kadar tavludur. Burada Hülefây denilen kasaba elyevm dört bin nüfûsu hâvi olup eski zamanlarda daha büyük ve ma'mûrmuş.

İşte bu vilâyet dahi geçildikten sonra Sudân kıt'asına yani Hartûm şehrine varılmış olur ki Kâhire'den çıkan bir kervân seyr-i âdî ile buraya kadar tavsîf eylediğimiz mahalleri ancak altmış gün seyâhetle mürûr edebilir.

Ahmet Midhat

Bâkiyesi sonra

95 FENN-İ TEVLÎD-İ BAYTARÎ

95.1 ON BEŞİNCİ CÜZ'DEN MÂBA'D

(2) Suret-i Muntazamada Vâki' Olan Vaz'-ı Haml

Gebelik hadd-i hitâmına vâsıl olup da vaz'-ı hamlin vukû'undan biraz hatta bazen birkaç gün evvel tagayyürât-ı âtiye müşâhede olunur: Memeler şişer ve sert ve gergin ve mahsûs olurlar ve süt ile dolar ve ba'd-ı bazı kere süt kendi kendine akar. Ferc dahi şişer ve açık kalır. Mehbelin derûnunu kaplayan zar kızarır ve sıcak ve mahsûs olur ve beyaz salya gibi bir mâyi' cereyân ederek mecârî-i tenâsüliyyeyi tartîb eyler.

Vaz'-ı hamlden biraz evvel yani beş saatten altı saate kadar evvel hayvânâtın bî-huzûr olurlar ve ayakları ile yeri eşerler ve böğürlerine bakarlar ve sık sık yatıp kalkarlar ve kaşınmak vazî'iyetini ahz ederler. Şu hâlât ağrı çekmekte olduklarını ihbâr eder ve bu hengâmda derûn-ı rahimde birtakım tebeddülât vâki' olur yani cenini ihâta eden zarlar rahmin sath-ı dâhiliyesinden ayrılırlar ve rahim dahi cenini ileriye sürmek için bozulur. Rahmin bozulması kâidesinden 'unk-ı rahme kadar vâki' olur, ve bu vakitte 'adalât-ı batıneye ve hicâb-ı hâciz dahi (karın çukurluğunu göğüs çukurluğundan tefrîk eden lahmı bir gışâ dâhilen vâki'dir) bozulur, ve işte şu hâlden nâşi yavru 'unk-ı rahme doğru ilerler. Ağrılar nöbet ile tutup kâh tevakkuf zuhûr ederler tâ ki vaz'-ı haml büsbütün hitâm bula.

Şu ağrılar vâsıtasıyla yavruyu ihâta

[504]

eden zarlar ve mâyi' rehli 'arîzan münbasit bulunan 'unk-ı rahimden geçerek derûn-i mehbele gelirler. İşte bu vakitte mezkûr zarlar ayrı bir mesâne hey'etini irâe ederler. Dişi hayvanın mükerreren ıkınmalarından nâşi mezkûr mesâne patlar ve hâvi olduğu mâyi' rehli dışarı cereyân eder ve bu vecihle yavrunun geçeceği yollar tartîb eyler. Eğer yavru tabîî ve güzel bir vazî'iyette bulunur ise evvelâ 'an-ı karîb ön ayaklarının tırnakları ve ba'de ön bacakları üzerine istinâd etmiş bulunan başı zuhûr eder ve ağrılar daha ziyâde şedîd olur. Bu esnâda yavrunun başı ile vücûdunun ön kıt'ası fereden hurûc etmekle vaz'-ı hamlin en ziyâde güç olan kısmı ifâ olunmuş demektir. Çünkü yavrunun aksâm-ı vücûdunun en büyük kütürda bulunanları mezkûr baş ile vücûdun ön kıt'asından ibarettir. Ağrılar yeniden başlarlar ve yavru büsbütün hurûc eder.

Birkaç yavru doğuran dişi hayvanatta birinci yavrunun veledinden sonra bir vakitistirâhat hâsıl olur. Yani ağrılar ve ıkınmalar biraz vakit mefkûd olurlar. Fakat şu vakitistirâhatten sonra ağrılar yeniden başlayıp ikinci ve üçüncü ve hakeza yavrular hurûc ederler. Sonraki yavruların doğması ilk yavruların doğmasından daha kolay olur. Çünkü yollar ziyâde genişlenmiş bulunur.

Yavrunun doğmasından biraz evvel yavruyu vâlide ile müşterek kılan habl-i seri vaz'-ı haml esnâsında kendi kendine münkesir olur veyahut esnâyı vaz'-ı hamlde vâlidenin birden bire ayağa kalkmasından ve birden bire hareketler icrâ etmesinden yırtılır. Dişi kelb ve dişi kedi gibi bazı hayvanat habl-i seriyi çiğneyip kendileri keserler eğer habl-i seri vesâit-i mezkûrenin hiç biriyle kesilmemiş bulunursa vaz'-ı hamlde hazır bulunan âdem kendisi kesmelidir yani habl-i seriyi tutup karnın tahmînen 10 santimetre ve bu'dundan bir iplik veya sicim ile rabt ettikten sonra bağın üst tarafından kat' eylemelidir. Habl-i serinin karna merbût bulunan bağlı parçası kurur ve birkaç gün zarfında düşer.

Bazı kere hususuyla hayvanatta (bazen tay dahi) yavrular muhât buldukları zarlar derûnunda mazrûf olarak tevellüd ederler. Eğer bu vakitte mezkûr zarlar yavrunun düşmesinden nâşi kendi kendine yırtılmazsa bilâ ifâte-i vakit yırtılmaya himmet etmelidir.

Çünkü yırtılıp ta bırakılırsa yavrular boğulurlar. Ekser hayvanatta

[505]

Vaz'-ı haml hayvanlar yatmış oldukları hâlde icrâ olunur ayakta zuhûr-ı nâdirdir. Vaz'-ı hamlin vukû'u anlaşıldığı anda hayvanat karanlıkça ve sâkin ve sâkit bir mahalde bırakılıp yalnız bir âdem nezâret etmek üzere hazır bu olunmak lâzımdı. Zira doğuracak olan hayvanat kalabalığı ve gürültüyü sevmezler.

Doğan yavru ıslak ve salya gibi bir mâyi' ile mestûr bulunur ki vâlidesi onu yalayarak kurutur vâlidenin şu hizmetini teshîl etmek için yavrunun üzerine tuz ve kepek veyahut un ekilir. Az vakitten sonra yavru ayağa kalkmaya savaşıyor ve memeyi bulamazsa ayağa kaldırıp memeye yakın getirmeli ve ağzını açıp memeciği yavrunun ağzına koymalıdır. İşte bunda sonra yavru süt emmeye başlar. Vâlidenin ilk sütü biraz hafifçe müşhil olur. Bu sütü yavrunun emmesine mûmâna'at etmemelidir. Çünkü yavrunun bağırsaklarında sertleşmiş kalmış olan kazurât maddelerinin sürmesine medar olur yeni doğan tay ve dana ve kuzuların tırnakları boynuz tabî'atında bir nev' madde ile mestûr bulunur ki derûn-ı rahimde buldukları vakitte rahimin tırnakları vâsıtasıyla zedelenmesine medar olduktan başka doğduktan sonra dahi yavrunun daha yumuşak bulunan tırnaklarını hıfz ve himâye eder ve biraz vakitten sonra kuruyup düşer bunun için yavru doğduktan sonra çekip koparmakta fâide bulunmaktan başka zararı vardır.

Vaz'-ı haml yalnız yavrunun doğmasıyla nihayet bulmasını bir çeyrekten iki saate kadar vakit geçtikten sonra yeniden ağırlar zuhûr eder ki sonun çıkması için husûle gelen ağırlardır. Kısırakta vaz'-ı hamlden sonra bir çeyrekten yarım saate kadar ve inekte bir saatten iki saate kadar ve dişi koyunda yarım veyahut bir saate kadar mürûr eden vakitten sonra son hurûc eder. Son hurûc eder etmez alıp bir yere gömmelidir. Çünkü bazı hayvanlar sonu ekl ederler.

Vaz'-ı haml böylece hitâm bulduktan sonra rahim azar azar bozularak hâl-i aslîsini ahz eder.

Doğuran hayvan 3:4 gün dermansızlıktan sonra iştiâsı açılıp ve kuvveti yerine gelir.

Doğuran hayvanda vaz'-ı hamlden biraz vakit sonra rahimden evvelâ biraz kanlı ve gittikçe beyazca bir akıntı zuhûr eder ki buna seyelân-ı nifâs (loğusalık) denilir.

[506]

Şu akıntı devamı ise de çarpâ hayvanatta rahmin ve mehbelin ufku olmasından nâşi ale'd-devam mizân-ı mâyi'i rahimde biraz toplandıktan sonra taşra akmasından mütenâvi olup ve ancak hayvanat terslemek kaşınmak için ıkındıklarında taşra cereyân eder üç günden beri hamlini vaz' eden bir kısrağın rahmi derûnunda toplanan mezkûr mâyi'i taşra çıkarmak eline kaşık hizmetini gördürerek derûn-ı rahme kolunu sokup da yalnız bir defada yedi yahut sekiz litre mezkûr mâyi'den çıkarılabilir şu akıntının vücûdu ziyâde ehemdir. Eğer birden bire hafz olunursa dâima hem vâlîde ve hem yavrunun hayatını tehlikeye koyan az çok ağır 'illetleri netice bulmasına bâdi olabilir.

Eğer rahimde bir hastalık bulunmaz veyahut sökük parçaları derûn-rahimde kalmamışsa mezkûr akıntı cerâhetli olmayıp taaffün etmez.

İşbu akıntının münkatı' olmasını müceb olan esbâb gebelik esnâsında veyahut vaz-ı hamlden sonra hayvana ziyâde besleyici ve bol gıda vererek kanın pek ziyâde kuvvetlenmesine ve güç vaz'-ı hamlden veyahut vakitsiz icrâ olunan 'ameliyât-ı velâdiyeden nâşi husûlü mümkün olan rahim ve mühbel ıztırâbâtına ve sunun çıkmamasına ve rahmin veyahut mehbelin taşra fırlamasına ve hayvanatın sis ve yağmur ve kar ve soğuk ahırlarda ve cereyân-ı havanın taht-ı te'sirinde bulunmak ve soğuk sular içmek sebebiyle üşümek ve az çok rutubetli yeşil otlar ekl eylemlerine ve memelerin iltihâblanıp şişmelerine ve hayvanat hakkında icrâ edilen muâmelât-ı hafiyeye ve zahmetli ve yorgunluk verici hizmetler görmelerine tevakkuf eder.

Mezkûr akıntının birden bire kesilmemesi için vaz'-ı hamle yakın vakitlerde vaz'-ı hamle esnâsında ve vaz'-ı hamlden sonra hayvanat besleyici fakat vasatî miktarda gıda ile beslemek ve vaz'-ı hamle yakın yol yürütmemek ve hizmet gördürmemek ve soğuktan vikâye eylemek ve iktizâ eden vakitte ve vaz'-hamle

tavassut ve muâvenet etmek ve ba'de'l-vaz' hayvanatı güzel ve havadar ve sıcak ahırlarda bulundurmak lâzımdır.

İşte muntazam sûretle vukû'a gelen vaz'-ı hamilde icrâsı lâzım gelen husûsât bunlardan ibârettir. Ba'de'l-vaz' gerek vâlîde ve gerek yavru haklarında icrâ edilecek tedâbîr-i mukteziyeyi ileride ayrıca bir bend ile ta'rîf ve beyân edeceğiz.

(3) Gayr-ı Muntazam Olan Vaz'-ı Haml

95.2 ISKÂT-I CENÎN

[507]

Yavrunun vaktinden evvel yani gayr-i kâbil-i hayat olduğu hâlde taşra tard olunmasına iskât cenîn denilir. Eğer cenîn vaktinden evvel kâbil-i hayat olduğu hâlde tevellüd ederse buna vakitsiz vaz'-ı haml denilir. Bu sûrette büyük hayvanatta yavrular vaz'-ı haml vaktinden ondan on iki hafta evvel taşra çıkarsa kâbil-i hayat olamazlar, ve eğer beşten dokuz hafta evvel zuhûr ederse yaşayıp yaşamayacağı şüpheli bulunur ve hâlbuki üçten beş hafta evvel doğarsa yaşayabilir. Iskât-ı cenîn ekseriya inekler ile dişi koyunlarda müşâhede olunur.

Iskât-ı cenînin sebepleri hayvanata besleyici olmayan me'kûlât veyahut bil'akis pek ziyâde mugaddî yemler ve 'ale-l-husûs tâze kuru ot ve çiçekli ot ve sulak ve bataklık çayırardan husûle gelen ekşi otlar vermekten ve gayr-i mütehâzım gıda ahz etmelerinden ve ta'affün ve tuzlu ve buzlu suları içmelerinden ve pek ziyâde çalışma ile istirâhat-ı mutlakada bulunmalarından ve hayvanatın korkundan ve vakitsiz kan alınmasından ve hayvanatı yere yıkmaktan ve kuvvetli müşhiller verilmesinden ve gebe hayvanatın erkekler ile beraber bulunup teyakkuz üzere bulunmalarından ve gebelik haylıca ilerlediği vaktinde mehbel tarîkiyle muâyene etmekten ve hayvanatın şâb ve çiçek ve cemre (yanıkara) ve tifüs ve davar hastalıklarına tutulmalarından ve şedîden öksürmelerinden ve sancılardan ve rahim hastalıklarından ibârettir.

Baytar Minas

Bakiyesi sonra

96 HIFZ-I SİHHATİN MÂHİYET VE EHEMMİYETİNE DÂİR

96.1 BİR MAKALE

Sıhhatin hayat için ne derecelerde elzem ve ehem olduğu ve bu mihmânsaray âlemde bundan başka eazzu akdes bir şey bulunmadığı zaten öteden beri her sahip fikr-i münevver nezdinde rütbe-bedâhete varmış bulunmasına ve bunun lüzûm-i vücûbuna dâir burada ispat ve izâha kalkışmak ma'lûmu i'lâma çalışmak kabîlinden olacağına binâen biz bu makâlemizde yalnız kavânin-i ilim hıfzıssıhhaya teba'iyetle ne kadar tatlı bir ömür sürülmüş olacağını ve aksi takdîrinde ne gibi ahvâl müelleme zuhûr edeceğini ispat etmekle iktifâ edeceğiz.

“Güneş parlaktır” sözü ne kadar âşikâr ise “Hayat sıhhatle kâimdir” sözü de o kadar bedîhi o kadar âşikârdır. Bu hâlde demek oluyor ki hayatı gâib etmemek için evvel-emirde sıhhati elde etmek sıhhati elde etmek için mutlaka hıfzıssıhhati bilmek lâzımdır.

Meselâ evlâdının sıhhatini kendi vücûdunun

[508]

sıhhati kadar arayan ve oldukça kavânin-i sıhhati bilen bir peder tıfl-ı nev-zâdına tehiyye ve ihzâr edeceği bir sütnineyi maâşının azlığından başka bir şeyi düşünmeyen pederler gibi der-akab hânesine çekip almaz.

Marzî'anın irzâ'a kâbiliyet-i tâmmesi olup olmadığını anlamak için mâhir bir tabîbe muâyene ettirmeyi pederlik vazâif-i mukaddesenin en mühim bir vazifesi olmak üzere telakki eder.

Bakınız! Bâdi-i emirde nazar-ı dikkati pek de celb etmeyen şu madde intihâyı-emirde çeşm-i dikkati fal taşı gibi nasıl açıyor! En müdekkik bir insan için

bir sütninenin pek za'îf olmayıp oldukça semiz olması ve sütünün gümrâh ve bol bulunması gibi ahvâl-ı makbûle kâfidir. Fakat hıfzıssıhhadan bildiği şeyleri mâhir bir tabîbîbin bâligan-mâ-belag bileceği için sütnine olmak üzere çocuğuna ta'yîn edeceği kadını güzelce muâyene buyurulması ricâsıyla tabîbe muâyene ettirir. Pek merak ederse bir tabîb daha gösterir. Bu kadar ihtiyât bu kadar i'tinâ sütninenin her bir 'illetten ma'sûn olması ve nevzâdın sıhhat-ı tâm ile büyümesi içindir.

Biz bir zât tanırız ki dünyaya gelen biricik evlâdına vâlidesinin süt veremeyeceğini görerek uzun kulaktan işittiği bir sütnineyi – bir tabîbe muâyene ettirmeyi hâtrına bile getirmeyerek – hânesine kabul etmiş ve ciğer-pâre evlâdını kucağına bırakıvermişti. Meğer sütüne hanım eski bir frengi 'iletiyle ma'lûlmuş. Bî-çâre çocuk! Sütninesinden iktibâs ettiği 'illetten, içtiği zehirli süttten bir sene sonra âşiyâne-i pederden uçtu gitti!!! Peder efendi cehâletine hamâkatine evlâdını kurban etmekle bu belâyı mübrimden kurtulmuş olsaydı neyse ne! Zevcesi de, kendisi de, evin içinde bulunanlarda bu girdâb-ı belâyâ düştüler. İmdâda gelen etibbâ câhil familyayı pek çok müşkilât çektikten sonra bu mevki'i hatırna giden çıkarabildiler. İşte cehâlet seyyi'esine, hıfzıssıha kavâninini bilmemek müsîbetine bir familya bütün a'zâsıyla dûçâr oldu.

Öyleyse yine tekrar ederiz ki hayatı gâib etmemek için evvel-emirde sıhhati elde etmek, sıhhati elde etmek için mutlakâ kavânin-i sıhhati bilmek lâzımdır.

Bir tanecik evlâdını gâib eden o bî-çâre peder! Familyasının sıhhatini, servetini berbâd eden o zavallı peder! Sıhhat denilen

[509]

mevhibe-i ilâhiyenin ne kadar mukaddes bir şey olduğunu bir nebzecek olsun bilmiş olsaydı elbette ve elbette bu felâkete dûçâr olmazdı diyebiliriz.

Sıhhatin bir ma'nâyı lagvîsi bir de ma'nâyı ıstılâhisi tasavvur olunursa ma'nâyı lagvîsi: Bir şey ayıp, hata, noksan, hâlel ve za'ftan sâlim ve beri olması diye ta'rîf olunur.

Ma'nâyı ıstılâhisi ise: Bir vücûd-ı hayvani teşkîl eden kâffe-i a'zânın sûrdevam ve cereyânına hiçbir şey hâil ve neşv ü nemayı a'zâya mâni' olmamak şartıyla muvazzaf oldukları vazâifi tamamen ve muntazaman icrâ etmesidir.

Meselâ mide a'zâ-yı vücûddan beri olduğu ve vazîfesi cevfine dâhil olacak et'ime ve meşrûbâtı hazmetmek bulunduğu hâlde istifrâg etse sıhhati muhtell olmuş olduğu anlaşılır. Bununla beraber mide sancısı, her taâmı hazmedememek, şişkinlik gibi hâlât, hâlât-ı gayr-i tabî'iyeden olduğu için midenin az, çok hasta olduğuna hükümlenir.

Ve kezâ havâss-ı zâhireden sem' hiss-i mühimine bir hâl-i ârizi olarak hâriçte hâsıl olacak kuvve-i sâmi'anın sadâyı işitmek hassesine mebni sıhhat-i sem'in muhtell olduğu bilinir.

Sıhhat iki vecihle muhâfaza olunur. Biri sıhhati ihlâl ve ifsâd edecek ahvâlden ictinâb diğeri sıhhate velev silm hafif bir inhirâf bile tari olsa der-akab tedâvisine şitâb etmektir.

İnsan sahîhü'l-mizâc olduğu vakit iştihâ ile taâm eder, yediğini mükemmel hazım eyler, uykusu rahat ve muntazam-ı vukû' bulur.

İштиhâ ile taâm etmek: Evvelce yediğini hazmetmiş olup da midede bir şey kalmayarak cebr-i mâfat için et'imeye arzu-keş olmak demektir. Bu sıhhatin bir alâmetidir. Yediğini mükemmel hazım eylemek: Asla rahatsız olmayarak derece-i kifâyede yediği et'ime-i mugaddîye ve nefiseyi eritmek ve vakt-i mu'ininde ekl olunacak et'imeye iştihâ ile hazırlanmak demektir. Bu da sıhhatin bir alâmetidir.

Rahat ve muntazam uyku uyumak: Hazım vuku' bulduktan sonra vücuda bir uyuşukluk ve bir rahâvet târî olarak uzanıp yatmak arzusu hiss olunmak ve esnâ-yı nevmde uyanıp oturmamak ve korkulu

[510]

rüyalar görmemek demektir. Bu da sıhhatin mükemmel bir alâmetidir.

Bu ‘alâmât-ı selâseye havâs-ı hamsenin mükemmeliyetini ve kuvâ-yı ‘akliyenin inbisât ve vüs’atini de ilave edersek sıhhati noksansız ta’rîf etmiş oluruz.

*

İlm-i hıfzıssıhhanın bilinmesinde ne kadar fezâil, ne kadar hasenât, ne kadar fevâid olduğunu söylemek ve uzun uzadıya tafsîlâta girişmek kâri’-in-i kirâmı buracıkta beyhûde yere iştigâl etmek demek olacağı için bundan sarf-ı nazarla yalnız birkaç misâl irâd edivermekle iktifâ ederiz:

Meselâ herkes terliyken denize girmenin bir muzırat tevlîd edeceğini herkes bilirse de ne gibi muzırat tevlîd edeceğini ve ne zaman denize girmek lâzım geleceğini hıfzıssıhha ile iştigâl etmedikçe fark ve temyîz edemez. Fakat ‘ilm-i celîl mezkûr ile iştigâl etmiş ve daha doğrusu insanca yaşamasını öğretmiş olan bir zât terliyken denize girmek ne ise terliyken soğuk su içmek ve göğsünü bağrını açarak rüzgâra karşı oturmak da ondan başka bir şey olmadığını ve şu üç hâlin üçü de isti’dâd-ı şahsiye göre akciğer, böbrek ve bağırsak hastalıklarından birini veya maâzallah bazen üçünü birden davet etmiş olacağını bilir, ve bu dakikayı bildiği için terliyken denize girmez, soğuk su içmez ve göğsünü bağrını açarak rüzgâra karşı hiç oturmaz. Belki vakt-i fevt etmeksizin cereyân-ı havadan hâli ve kapısı, penceresi kapalı bir odada der-akab tebdîl-i came eyler denize girmek istese midesinin boş ve vücûdunun tersiz ve nemsiz bir zamanı intihâb ederek her bir tehlikeden âzâde olduğu hâlde müsterihân istihmâm eder. Bununla berber hıfzıssıhhanın ahkâmına tatbîk-i ta’ayyüş eden bir zât mümkün mertebe ekl ve hazma sâlih et’ime-i nefise ile tagaddî eder. Elbise ve eşyasının nezâfetini arar. Hava ve mevâsimin tebeddülâtından hâsıl olacak ‘avârıza karşı nasıl ihtiyâtkârâne davranmak lâzım geleceğini bilir.

Rıza

97 HÛŞE ÇİNÎ

97.1 ŞAMPANYA

Şampanya denilen şarâbın envâ'-ı bâde içinde en ziyâde şöhret almış bulunduğu ma'lûmdur. Bu şarap hakkında ve asıl nazar-ı mütâla'amız olan bir Fransız gazetesi ma'lûmât ve tafsîlât-ı âtiyeyi i'tâ eylemekte olduğundan ber-vech-i zir tercüme ediliyor:

[511]

ahîrâ edilen bir hesaptan anlaşıldığına göre şampanya şarâbının i'mâlât-ı seneviyesi yirmi beş milyon şişeye bâliğ olmaktadır.

1843 sene-i milâdiyesinde i'mâlât yalnız on milyon şişeden ibâret olduğu hâlde 1872 senesinde yirmi iki milyona kadar terakki etmiş ve el-hâletü hâzihi miktar-ı senevisi yirmi beş milyon şişeden ibaret bulunmuştur.

Bu şarabı husûle getiren bağlar takriben on beş bin hektar yani terbiân bir milyon beş yüz bin metre araziyi işgal eylemekte ve bu bağlar sâir üzüm bağlarından daha başka bir sûretle bakılıp daha ziyâde i'tinâ ile terbiye eylemektedir.

İşbu şarabı i'mâl eden fabrikaların en cesimi "Maran" kıt'asında vâki' mersiye kumpanyasının fabrikasıdır ki en cesîm bağların orta yerinde bina edilmiş bir binayı azîmdir. İşbu fabrikada gayet muntazam şarap mahzenleri mevcut olup kıt'a-i mezkûrenin hâvi olduğu arazi tebâşir ma'denine tesâdüf eylemiş olduğundan duvarcılık ve hamamcılık gibi ameliyyâta ihtiyaç görülmeyerek tebâşir ma'deni delinip dağların içlerine doğru gâyet cesîm tüneller husûle getirilmiş ve bu tüneller kumpanya için mahzen ittihâz edilmiştir.

İşbu mahzenlerin derûnu gâyet san'atkârâne bir sûretle nakş ve tezyîn kılınmış ve birçok kısımlara ayrılmış bulunduğu gibi yalnız tavlû on beş kilometreden mütecâviz bulunmuştur.

İşbu kısımlar yekdiğerine birtakım demir yollarla merbût olup şark demir yol katarı dahi derûnuna girerek milyonlarla şişeleri vagonlara tahmîl edebilmektedir. İşbu mahzenlerin derece-i cesâmetini tahmîn ve tahayyül edebilmek için terbiân iki yüz metre sathında araziyi istîfâb eylediğini haber vermek kâfidir.

Mahzenlerin derûnu bir derece-i mütesâviyede olarak gâyet soğuk bulunmakta olup erbâb-ı zevkin şampanya şaraplarında buldukları derece-i kemâl ve gayet nefisi koku ile köpürüp taşmasındaki müsâvât işbu burûdetin sûret-i dâimede bir derecede bulunmasından ileri gelmektedir.

Şarap fabrikalarının mahzenleri ne derecede şâyân-ı temâşâ şeyler ise şarap i'mâl olunan dairelerin seyr u temâşâsı dahi ondan bâde şâyân-ı temâşâ ve nazar-rübâdır. İşbu dairelerde yüz binlerce şişeler temizlenmekte ve temiz şişelere şaraplar çekilmekte olduğu gibi ehl-i san'at birçok amele yevmi yetmiş bin adet şişeyi doldurup tapalamak ve ağızlarının tenekelerini ta'lik eylemektedirler. Diğer

[512]

cihette mahzenlerin üzerinde bulunan bağlardan toplanılıp getirilen miktar-ı külli üzümleri tazyîk makineleriyle ezerek gâyet lezîz olan şiresini istihsâl eylerler, ve bu şireleri diğer dairelerde usûlü vechle şarap hâline ifrâg ederler.

Hûşelerin içinde şampanya şarâbı hakkında bir miktar ma'lûmât bulunması elbette bu şarapla telezîz-i dimâg etmeye alışmış bulunanları keyiflendireceğinde şüphe yoktur. Çünkü mezkûr şarap ekseriyetle şetârat bahş-ı kulûb olan birtakım alafranga ziyâfetlerin hitâmında ikmâl-i neş'e için içilmek mu'tâd olup bu ziyâfetlerin kesret-i vukû'u ise işbu karnaval zamanı olduğundan şampanya hakkındaki ma'lûmâtın bilhassa şöyle bir zaman zevk u safâda yazılması pek de nâbecâ görülmez zannederim. Fakat şampanya mahsûl-i senevisi yalnız iki yüz yirmi beş milyon şişeden ibaret olduğuna göre sarfiyatı işbu miktardan beş on kat ziyâde bulunması düşünülecek olursa her kibârın sofrasında içilen şampanyanın asıl şampanya olamayacağı ve asıl şampanyanın ise Avrupa hükümdârânı hânedânlarıyla eâzam-ı kübbârinin ihtiyâcını ancak defedebileceği der-kârdır.

O hâlde dünyanın her cihetinde külliyyetle sarf olunan şampanyanın taklit olduğunda asla şüphe yoktur. Hele bizim memleketten Avrupa'ya giden beyaz şarâbların şampanya diye çâr aktâr-ı âleme dağılıp gitmesi ve ihtimâl ki tebdîl-i nâm ve şöhretle memleketimize dahi 'avdet eylemesi şâyân-ı dikkat bir keyfiyettir.

Bordeaux gibi meşhur şarapların da hilesiz bulmak şampanyanın sâfisini içiyorum i'tikâd etmek kadar abes görülür.

Mehmed Cevdet

[513]

98 MÜTENEVVİ'A

“Lami'a Mihribân” İmzasıyla Vârid Olmuştur:

98.1 TAKDİR VE TEDKİK

Tercümân-ı Hakikatın münderecâtı güzelleştikçe güzelleşiyor. Ben de bu latîf gazeteyi sevdiğim seviyorum. Sevdiğim içindir ki çoktan beri abonesiyim. Her nüsha-i nâfi'asını okurum. İstifâdeler ederim.

Her bendini dikkatle süzerim. Hele mevâdd-ı fenniyye ve edebiyesinden her biri benim için bir ders yerini tutar. Bunları daha ziyade dikkatle gözden geçiririm. Âdeta ezberlemeye çalışırım. Hâsılı Tercümân'ın muhibbelerinden birisi de benim. Bilmem yazdığım şu satırlardan derecesini anlayacağınız da şüphe etmediğim 'aczimle beraber muhabbetimi kabûle tenezzül eder misiniz?

Tercümân nüshalarında canımı sıkan bir şey varsa o da bunların tashîhi için lüzûmu kadar himmet ve dikkat sarf edilmemekte bulunmasıdır. Her bir nüshada yüzlerce yanlış bulunuyor desem mübâlağalı bir söz söylemiş olmam. Mesela evvelki gün çıkan nüshanızda “İstihbârât-ı Husûsiye” serlevhası bilmem nasıl olmuş da tepe aşağı gelmişti. Bunu görünce gülmekten bir türlü kendimi men' edemedim.

Â muharrir efendiler! Her biriniz bir edib-i muktedirsiniz. Matba'anız “Encümen-i Üdebâ” unvânıyla yâd olunmaya başladı. Herkes size müteveccih bulunur. Gazetenizin günden güne güzel olmasını bekliyor. Yazı yazmakta mehâretiniz, bu yolda hüsn-i şöhretiniz var. Buna bir de kayıtsızlık şöhreti ilâve

etmek mi istiyorsunuz? “İstihbârât-ı Husûsiyede” bî-çâresinin öyle altı üstüne gelmiş olduğunu görüp de düzeltmemek yahut görmemek o demek değil midir?

Ben de ne kadar insafsızım! Sanki başka gazetelerde böyle şeyler görülmüyormuş da yalnız bizim Tercümân’da görülmüyormuş gibi söylenmeye başladım. Fakat şurasını da ketm edemem ki böyle söylenmekliyim bir dereceye kadar olsun tabî’idir. İnsan sevdiğinin kusurlu olmasını ister mi ya?

Neyse artık bu bâbda sözü uzatmayayım. İnşâallah Tercümân nüshalarının yanlışsız denilecek bir hâlde çıkmaya

[514]

başladığını dahi göreceğiz.

*

Gazetenizin her bendini dikkatle okumakta olduğumu yukarıda arz etmiştim. Bunda kadın kısmına müteallik bir bend gördüğüm vakit nazar-ı dikkatim daha başka bir sûrette açılıyor. İ’tirâz edecek noktalar aramaya başlıyorum. Bazı fıkârâtına dâir gazetenizle beyân-ı mütâla’a etmek hevesine bile düşüyorum.

Tercümânın “Pilori” kısmını ağır ağır yürütmekte olan “Hâverî” Bey’in kadınlara müte’allik olarak bir kere neşredilen bendini dahi mütâla’a ve tedkîk eyledim.

Hâverî Bey diyorum. Sanki o pilori muharrinin kim olduğunu biliyor muyum? Ne bileceğim? Ben pilorinin bile ne demek olduğunu tahkîk edinceye kadar hayli zahmet çektim. Lânetlere mürâca’at ettim. Bilenlere sordum. Hele öğrendim. Ama Hâverî kimdir onu bir türlü öğrenemedim. İşitilmemiş bir isim! Salnâmede yoktur ki arayıp bulmaya çalışayım.

Kim bilsin? İhtimâl ki Hâverî Bey değildir de Hâverî Efendi yahut Hâverî Hanımdır.

Olabilir ya! Hâverî Hanım var. Hâverî Hanım ne için olmasın?

Böyle diyorum ama Hâverî'nin hanım olduğuna gönlüm hiç inanmak istemiyor. Sözlerine bakıyorum. Merdâne görüyorum.

Şu nâm müsteâr isti'mâli modasını kim çıkardı ise Allah cezâsını versin! İnsan işte böyle meraklara düşüp kalıyor.

Bizim bir komşu hanım var. O da benim gibi okuryazar. Beyi şairdir. Ama öyle tavuk pazarı şairi değil. Ağzı epeyce düzgün. Hani şu kalem şuarâsından! İsmi söylesem bilirsiniz. Tercümâna bazen âsâr gönderdiği vardır. Fakat şimdi gâliba göndermez olmuş. Buna da sebep sizin artık olur olmaz eserleri kabûlden istinkâf edişinizmiş.

Sırası gelmişken söyleyeyim: Bir zaman edebiyat kısmınız ne kadar tuhaflaşmıştı! Tuhaflaşmış değil halkı bî-zar edecek dereceye varmıştı. Edebiyat diye ne saçmalar neşrolundu! Ne garip şairler zuhûra geldi! Ne bî-şu'ûrlar şairliğe uzandılar! Bunların arasından birkaç da şâirecik baş göstermişti. Bir kuru gürültüdür giderdi. İsâbet ettiniz. Öyle münâsebetsiz şeyleri neşretmekten vazgeçtiniz. Münderecâtı yoluna koydunuz.

[515]

Nankörlük etmeyeyim. O sırada Tercümân tarafından yazılmakta olan tenkidât-ı edebiyenin kıymetini bilmeliyim. Bilirim. Mütâla'asından pek çok istifâde ettim. Hem latîf hem müfîd şeylerdi. Hâlâ ara sıra okurum. İnsana hem inşirâh verir hem ders. Keşke bu tenkidât hâricinden gönderilecek birtakım zevâid gazeteye konulmamak şartıyla devam edip gideydi!

Nâm-ı müsteâr isti'mâlinin ne kadar merak uyandırmakta olduğuna bir misâl irâe edecektim. Bizim komşu hanımın beyi şairdir dedim ya! Bunun tâ Bayburt'ta bildiği bir zât varmış ki o da kendisi gibi şair geçinenlerdenmiş. Geçen gün beye bir mektubu gelmiş. Bunda bir zamandan beri gazetenizle hakîkten şâirâne birtakım âsâr neşrettirmekte bulunan Mes'ûd-i Harâbâtî'nin nasıl adam olduğunu tahkîk ve iş'âr etmesi beyefendiden rica olunmuş. Bey de yazdığı cevap da Mes'ûd-i Harâbâtî'nin kim olduğunu lâyıkiyle tahkîk edememişse de bu zâtın Tercümân-ı Hakîkat muharrirlerinden Mu'allim Nâci Efendi'nin hocası olacağı bazı erbâb-ı

dikkat tarafından tahmîn edilmekte bulunduğunu beyân eylemiş. Komşu hanım böyle söyledi.

Gördünüz mü? Bayburt'ta bulunan bir adam Mes'ûd-i Harâbâtî'nin kim olduğunu öğrenmek merakında bulunuyor. Ya ben burada olduğum hâlde şu nev zuhûr-ı Hâverî'nin nasıl bir mahlûk olduğunu öğrenmeye merak etmez miyim?

*

Hâverî'nin yukarıda mütâla'a ve tedkîk eylediğimiz haber verdiğim kadınlara müteallik bendi "güzellik" serlevhalı bendir. Bunu bir doktorun eserinden tercüme etmiş. Aman ne kadar güzel şey! İçinde kadınlara dâir öyle hakîkatler, öyle nasihatler var ki her biri bir pırlanta değer. Mütercimim ta'bîr-i dil-pezîrince mâlike-i melâhat olanlara şu güzellik bendini okumakla mutlakâ doymazlar. Fakat zannedirim ki çirkin hanımlar bundan biraz huylanırlar.

Onlar varsınlar huylansınlar! Çirkinler huylanacaklar diye güzelliğin fezâili mektûm mu kalsın? Doktor hakîkati görüp dururken söylemesin de sussun mu?

"Güzellik nâmıyla yâd eylediğimiz bedî'a-i kudret insanları her zaman hükm-i safa-bahşî altında bulundurmuş bir mülke-i cihângirdir"

Şüphe mi var?.....

Yine diyor ki:

"Bir sâhib-i secâ'at bazen zor bâzusuyla kesb-i zafer edebildiği hâlde bir mâlike-i

[516]

melâhat her zaman kuvve-i câzibesıyla galebesini tanıtır. Güzellik insanları maglûb etmekte bir hakk-ı tabî'ye mâliktir."

Öyledir zâhir! Kim inkâr edebilecekmiş bakayım?....

Şu doktor her kim ise ne anlayışlı doktormuş! Aferin doktor!

Bizim doktorun sözlerini tercüme edip bitirdikten sonra Hâverî bazı mütâla'atta yazmış. Bunda doktorun ifâdâtını tamamıyla tasdîk ediyor. “Doktorun galebe-i sultan hissine dâir irâd eylediği mütâlaât müsüllem-i âlemdir” diyor.

Tasdîk etmemek haddine mi düşmüş?....

Sâde tasdîk ile kalmıyor. Doktorun efkâr-ı cemîlesini te'yide dahi gayret eyliyor. Doktor maglûb-ı hüsn olmuş bir hayli büyük adamları saymış ya! Bu da tutmuş İslâm eâzımından bir kaçının güzelliğe olan şiddet-i meyelânı gösterir fıkralar irâd eylemiş.

Bu fıkralardan birisini şâyân-ı dikkat buldum. Hâverî bunda doktorun Got hükümdarı Alarik” tarafından mahbûbesi “Pentya” hakkında bunun ayakkabılarını bizzat silip temizlemek derecesinde âşıkâne tevâzu'lar gösterilmiş olduğuna misâl olarak sultan Mahmûd Gaznevi'nin İyâz hakkında izhâr eylediği rivâyeti göstermek isteyip diyor ki:

“Sultan müşârün-ileyh kendi eliyle İyâz'ın ayaklarını yıkâyip bâzu pür-zor aşka mukâvemette paydâr olmak elinden gelmediğini göstermiştir.”

Hâverî Beyin böyle bir misâl getirip de Mahmûd Gaznevi'nin İyâz'a ettiği riâyeti perestiş-i âşıkâneye hamledeceğini hiç ummazdım. İyâz kimdir? Gaznevi'nin bir kölesi! Mâlike-i melâhat vâsına sezâvâr bir çok cevâri-i latîfeye mâlik olması lâzım gelen öyle bir şâh câriyelerini bırakıp da İyâz gibi bir Türkmen kölesiyle münâsebât-ı âşıkâne peydâ etmeye tenezzül eyleyecek öyle mi? Ne garip tasavvur!

Hâverî Beyefendi gâliba Gaznevi'nin İyâz'a olan hürmet-i mahsûsası neden neş'et etmiş olduğunu tahkîk etmemiş. Tahkîk etmiş olaydı Mahmûd ile İyâz arasındaki münâsebeti bir âşığın ma'sûkasıyla, dikkat buyuruluyor mu? Ma'sûkasıyla! Olan münâsebetine kıyas ederek doktorun müddeâsını te'yîd ediyorum diye böyle bir hatayı 'azîme düşmezdi.

Doktor tam dediğim gibi bir hekimdir. Bu bâbda gösterdiği misâller hep muvâfık meşrebimdir.

[517]

Bakınız! Hiçbir efendi ile bir köle arasında muâşaka tahayyül edip de efendinin köleye mağlup olduğunu söylüyor mu? Doktorun söylediği fıkralar “Şöyle bir kahraman böyle bir mahbûbeyi severdi. Ona şu yolda izhâr-ı meftûniyet ederdi.” Gibi tabîî ve ma’kûl şeylerdir. Efendi ile köle muâşakasını Hâverî Beyefendi dostumuzdan işitiyoruz.

Beyimiz İyâz’ın Mahmûd’a sûretle intisâb etmiş ve neden dolayı hüsn ü teveccühünü kazanmış olduğunu bilmiyorsa bilsin. İşte yazıyorum.

*

Bir gün Sultan Mahmûd Gaznevi birtakım havâs hidâmıyla ahû saydına çıkmıştı. Karşıdan güzüne bir ahu ilişti. Hemen râkib olduğu semend sabâ-yi şitâba dizgin edip şikâri ta’kibe başladı. Âhu kaçtı. Gaznevi arkası sıra koştu. Bu ta’kib-i sâyâyâdâne hayli devam etti. Şâh yanında bulunan adamlardan açılıp yalnız kaldı.

Şikâr-gâhı olan sahrânın bir cihetinde birkaç Türkmen çadırı müsâdif nazarı olduğu zaman yorulmuş, terlemişti. Atını bu çadırlardan birisine doğru sürerek teskîn-i harâret için bir su istedi. Derûn-ı haymeden bir genç zuhûr etti. İşte bu genç Sultan Mahmûd’un ma’şûku zannolunan İyâz’dı. Şahın tavır ve kıyafetinden bir büyük adam olduğunu anlayıp kendisine ‘arz-ı ihtirâm ve pederi o civârda bulunan bir menba’-ı dil-cudan taze su getirmek üzere bulunduğu bahis ile hayvandan inerek biraz ârâm etmesi için edibâne ibrâm eyledi.

Çocuğun zekâvet ve zerâfeti Sultan Mahmûd’un hoşuna gitmekle atından inerek oturdu. İyâz ile müsâhebete başladı. İyâz Türkmenlerin kâh sâkini, kâh seyyârı buldukları sahrânın letâfet-i tabî’iyesinden ve kendilerinin sûret-i ma’îşet ve muâşeretlerinden söz açarak Gaznevi’yi işgâl etti. İyâz güzel güzel söyledikçe şâhın mahzûziyeti artardı. Bu sûretle bir saate karîb vakit geçti. İyâz’ın pederi tarafından getirilecek su hâlâ gelmedi. Bir aralık aralarında söylenecek söz azalır gibi oldu. İyâz kalktı, çadırın bir köşesinde bulunan sudan sade güzel bir kabı doldurarak Sultan Mahmûd’a takdîm eyledi. Gaznevi suyu içtikten sonra İyâz’a dedi ki:

“Pederin taze su getirecek değil miydi ya? Öyle demedin miydi? O sözden

[518]

burada su yoktur zannedirdim. Hâlbuki işte varmış demek ki ben buraya gelir gelmez suyu içebilecektim. Değil mi?”

Iyâz bir tavr-ı ta’zîm-kârâne ile şöyle cevap verdi:

“Efendim! Buraya geldiğiniz vakit ziyâdece yorulmuş, terlemiştiniz. İsteddiğiniz suyu derhâl getirip vermiş olaydım. Terli terli içerdiniz. Bu ise vücûdunuzca muzır olabilirdi. O hâlde su içmemenizi aklımca münasip buldum. Terinizi alıştırmanız için pederimin su getirmek üzere bulunduğunu söyleyerek efendimizi lâkırtıya tuttum.

Şu küçük tedbîrimle kendimi sıhhatinizi muhâfazaya yardım etmiş sanmakta olduğumdan gönlümde bir memnûniyet hissediyorum”

Sultan Mahmûd çocuğun şu sade ifâdesindeki letâfete, husûsuyla tedbîrindeki isâbete bakarak fakir bir Türkmen-zâde de gördüğü ferâset ve zerâfetten fevkâlâde memnûn oldu.

O aralık müşarûn-ileyhi aramakta olan havâs-ı hidâmı dahi haymenin piş-gâhına vasıl olarak efendilerini buldular.

Gaznevi Iyâz’ın peder ve vâlidesini buldurup ikisinin de hüsn-i rızâsıyala meftûn zekâyı tabî’isi olduğu Iyâz’ı alarak sarayına götürdü. Hüsn-i terbiyesine ihtimâm eyledi. Iyâz nâmı günden güne parlamaya başladı.

Iyâz hüsn-i hizmetle âsâr-ı liyâkat gösterdikçe hakkında teveccüh-i sultanı tezâyüd etti. Gaznevi’nin en mu’temedün-aleyh, en sevgili bir bendesi olmak derecesine su’ûd eyledi. Hatta ikbâl-i Iyâz sâir bendegânın hasedini bile tehyîc ederek fırsat buldukça kendisini Sultan Mahmûd’a zem etmeye başladılar. Çocuğu gözden düşürmeye çalıştılar. Iyâz’ın bir hücre-i mahsûsası olup bu hücreye kendisinden başka kimse girmek ihtimâli olmadığından dahi açıkça anlaşıldığına göre sâye-i müsâ’ade-i şâhide mâlik olduğu definelerin muhafazası bu hücre olduğunda şüphe edilemeyeceği vadisinde sözleri Gaznevi’ye ismâ’ etmekten hâli kalmadılar. Nihâyet Sultan Mahmûd’un müsâ’ade-i mücribânesiyle Iyâz hakkında bu sûizanda bulunan âdemler tarafından hücre-i mezkûre açıldı. Fakat öyle define falan

bulunamadı. Yalnız duvara asılmış bir postin ile bir çift çarık görüldü. Neticede İyâz'ın aleyhinde bulunanlar huzûr-ı şâhîde son derecede bir mahcûbiyete tesâdüf ettiler.

[519]

İyâz safvet-i kalb ve sıdk-ı 'ubûdiyeti bu vak'a ile bir kat daha meydana çıktı. 'aleyhinde bulunan erbâb-ı hased İyâz'a fenâlık değil iyilik etmiş oldular. Zira bu tecrübe üzerine Gaznevi İyâz'ı daha ziyâde sevmeye başladı. Hussâd ise şermsâr ve makhûr kaldılar.

*

Şu postin ile çarıktan ne ma'nâ çıkarabildiniz? Biraz düşünülürse İyâz'ın postin ile çarık hakkında o kadar i'tinâ göstererek bunları bir hücre-i mahsûsda hıfzıyla hikmet pek kolay anlaşılabilir.

Meğer çocuk dâire-i şâhiye gelip de kendisine oraya yakışacak elbise giydirildiği vakit Türkmenlik âleminde giymekte bulunduğu postin ile çarık kaldırıp atmamışmış. Bunları o hücrede hıfz ile her gün gider bir kere ziyaret eder. Bu sûretle saray-ı şâhiye gelmezden evvel ne hâl ve kıyafette bulunduğunu tahattur ve tezekkür eylesmiş.

Böyle bir İyâz'a Sultan Mahmûd'un müteveccih bulunması vâk'â tabî'idir. Fakat bu teveccühün esbâbı aranılacak olursa bunların içinde hüsn-i sûri ancak en küçük bir sebep olmak üzere telakki edilebilir.

İyâz'ın bu derecelerde teveccüh-i şâhiye mazhariyeti asıl iffet, istikâmet, fetânet, zerâfet gibi mehâsin-i ma'neviye sâyesindedir.

Acâba Hâverî Beyefendi şu izâhâtım üzerine Sultan Mahmûd'un âşığı İyâz olması fikrinde yine sebât edecek mi?

Hiç zannetmem. O kadar insafsız olmasını tasavvur etmek bile istemem.

Yok, eğer ahlâk-ı hasene sâhibi bir âdemi seven bir kıymet-şinâsa âşık nâmı verilmek mahcûzâtтан ise ona bir diyeceğim olamaz. Fakat “âşık” denildiği zaman başka bir ma'nâ anlaşılır sanırım.

Hülâsa şunu diyeceğim ki: Benim fikrimce muâşaka ancak bir erkek ile bir kadın arasında tasavvur olunabilir. Dünyada ne kadar munsıfa, ne kadar munsıf varsa zerre kadar şüphe edemem ki bu fikrime iştirâk edeceklerdir.

99 FENNİYYE

99.1 COĞRAFYA

99.1.1 Sudan ve Hartûm

-On Altıncı Cüz'den Mâba'd-

Sudan lafzı Arabî “Sudan” dan me'hûz olmak pek melhûzdur. Ahâlisi siyah renkli olan memleketlere bu ismin verilmiş olduğu görülüyor. Hatta yalnız

[520]

burada iştigâl eylediğimiz Sudan Mısriye dahi mahsûs olmayıp Senegâmbia taraflarına yani Afrika'yı garbiye doğru ahâlisi zenci olan birçok mahallere dahi bu nâm verilmektedir.

Ancak biz burada coğrafyayı 'umûmi ile iştigâl eylediğimizden bahsimizi Sudan Mısriye hasr etmekliğimiz tabî'idir.

SUDAN

Afrikanın geniş çölleri meyânında hudûd ta'yîn etmek bahr-i muhit-i ekberde veyahut cevvi semâda taktî'-i hudûda çalışmak gibi bir şeydir. Binâen-'alâ-zâlik burada Sudan'ın hudûdu olmak üzere derler ki: Şarken Bahr-i Ahmer ve şimâlâ

bilâd-ı nubyeye ve garben sahrâyı kebîr ve cenuben dahi Habeşistan ile mahdûd olan kıt'a-i vâsi'a Sudan Mısridir.

Şu ta'yîn eylediğimiz hudûd Afrika çöllerince mümkün olabilen hudûd-ı tabî'ye olup Sudan Mısri'nin yine idâre-i Mısriye nazarında hudûd-ı resmiyesi ve taksimât-ı dâhiliyesi neden ibâret olduğunu ta'yîn edebilmek epeyce müşkildir. Zira me'hûzumuz dahi diyor ki: Bu misüllü ve tahdîdât ve taksimât-ı Mısır hidivlerinin veyahut nâzırlarının sık sık tebeddül etmekte bulunan evâmir hodserânelerine vâbestedir.

Bununla beraber Sudan Mısri dâhilinde iki milyon beş yüz bin kadar nüfûs-ı zenciye tahmîn olur ki bunun da doğru bir tahmîn olacağı der-kârdır. Zira oralarda muntazam bir tahrîr-i nüfûs icrâsı hemen muhâlâtandır. Araplardan kasaba ve köylerde mukîm olanları pek az olup ekserisi 'aşâir-i seyyâredir.

Sudan'ın havası gâyet sıcak olup münhat-ı arazide santimetre hesabıyla mizânü'l-harare bazı kere elli dereceye kadar çıkmakta ise de bazı dağlarda soğuk dahi kendini hissettirir. Oralarca bir sene dört fasıla münkasım olmayıp yağmur mevsimi ve mevsim-i i'tidâl ve kuraklık olmak üzere fusûl-i selaseye münkasımdır.

Nil sularıyla sıkı olunabilen kısım-ı arazisi gâyet münbit ve mahsûldâr olduktan mâ'dâ sene de dört defa bir tarlayı ekip mahsûlünü almak kâbildir. En meşhûr olan zirâ'ati mısır buğdayı olup ondan mâ'dâ her nev' hubûbât ve patetes ile Afrika'ya mahsus olarak kahve ve çivit gibi kıymet-dâr mahsûller dahi yetiştirir. Hele pamuk hâl-i tabî'isinde olarak bile yetişir ki Sudanlıların ekserisi işbu yabâni pamuktan istifâde ederler. Ma'hazâ mezzû' olarak

[521]

yetiştirilen pamuklar daha a'lâ olur. Kezâlik şeker kamışları bataklık yerlerde kendi kendisine dahi husûle gelirse de o zirâ'atle iştigâl edenlerde çoktur.

Çöllerden altınlı kum celb olunur. Bundan mâ'dâ dağlarda demir madenleri dahi mevcut olup yerliler gâyet sade amelîyyât ile bir hayli demir vücuda getirirler ve bunlardan edvât-ı zer'îye ve alât-ı harbiye i'mâl ederler.

Hayvanat-ı ehliyeden at deve karasığır mebzûl olup bir öküzün ale'l-âde fiyatı ancak bir Fransız lirasıdır. Bunlardan mâ'dâ hayvanat-ı vahşiyeden fil ve aslan ve kaplan ve sırtlan ve zürâfa ve devekuşu pek mebzûl olup bunların saydı Sudan'ın başlıca ticaretini teşkil eyler.

Sudan Mısırî ahâlisi hemen 'umûmiyetle Müslüman olup Afrika vahşilerinin sâlik oldukları bir nev' şems perestlik Sudan Mısırî dâhilinde hiç yok gibidir. Kasaba ahâlisinde bir dereceye kadar 'ulûm-ı şer'iyeye ve etvâr-ı medeniye görülüyorsa da kara ahâlisi bilkülliyeye bedevi olup hele 'aşâir-i seyyâre âdetâ nim-i vahşidirler. Erkeklerde peştemâl gibi bir bez parçasıyla setr-i 'avret edenleri nâdircedir. Telebbüsün bu derecesi ekseriyetle kadınlarda görülüyor. En metin ikâmetgâhları çamura saman karıştırarak yaptıkları kerpiçten hâneler olup âdetâ sazdan sâye-bânlar içinde ikâmet eden ahâli daha çoktur.

Mısırliler oralara gelinceye kadar silahları kılıç ve mızrak ve ok debustan ibâret olup sonraları tüfenk ve tabanca isti'mâl edenler dahi türemişlerse de de mühimmât-ı nâriye mutlakâ Mısırdan celb olunmak lazım geldiği için esliha-i nâriyenin isti'mâli ol kadar ta'ammüm edememişti.

(Ahiren gazetelerin rivâyetlerine göre Mısır'da firka-i milliye perişân olduğu zaman pek çok efrâd Sudan'a firâr edip beraberlerinde esliha-i cedîde ve mühimmât götürdükleri gibi Sudan erbâb-ı kıyâmı Mısır firka ve müfrezelerini bozdukça esliha ve mühimmâtını iğtinâm eylediğinden şimdilerde esliha-i nâriyeleri mükemmel olmak gerektir)

Ahâli hemen ale'l-'umûm kadd ü kâmet sâhibi kaviyyü'l-bünye adamlar olup yalnız bacaklarının inceliği seyyâhların nazar-ı dikkatini celb etmişse de bu ince bacaklardaki kuvvetin olur olmaz develerle müsâbakaya kifâyeti daha ziyâde câlib-i inzâr-ı dikkat olmuştur.

Bazı kabâilin çehreleri müthiş ise de kabâilin bir kısmı an-asl Arâb-ı Hicâziyeden olmak üzere simâyı Arabiyi fakat ziyâdece

esmerleşmek sûretiyle bir dereceye kadar muhâfaza etmişleridir. Doktor Şuyun Fevret'in seyâhatnâmesinde ifade eylediğine göre birtakım kabâil dahi an-asl zenci oldukları hâlde burunları ve dudakları gâyet mevzûn ve mütenâsib olduğundan bilhassa nisvânı meyânında câlib-i inzâr-ı takdîr ve tahsîn olacak çehreler bulunmuş.

HARTÛM

Sudan Mısri dâhilinde başlı ve esâslı iki mecrâyı nehir var ki bir üçüncüyü teşkîl ederler.

İşbu iki mecrâdan birincisi nil-i ebyaz ve ikincisi nil-i ezrak olup ikisi dahi Afrika'nın cenûb taraflarından hâlâ bihakkın ana Nil'i teşkîl ederler. İşbu üç mecrânın birleştiği yere kadîmden biri "Re'sü'l-Hartûm" derlermiş. Ahâli-i mahalliyenin i'tikâdına göre "Hartûm" dan maksad fil hortumu olup mezkûr hayvanın hortumu ucu ikiye yarık gibi olduğundan işbu iki şikkî Nil ezrak ve ebyaza teşbîh etmişler ve ana Nil asıl Hartûm olduğundan Mısri dahi bu Hartûm vâsıtasıyla Afrika memâlik-i vüstâsının mahsûlât-ı ticâriyesini cezbeyler bir file benzetmişler.

Re'sü'l-Hartûm'da Mehmed Ali zamanına gelinceye kadar birkaç sâyebandan başka bir şey yokmuş. Binâenaleyh Mehmed Ali Paşa merhûm Hartûm şehrinin vâzi' bünyâni add olunmuştur.

Hartûm şehri bir taraftan Farfil diğer taraftan Kordufan'a müsâvi mesâfelerde bulunarak Afrika ticâreti için hakîkaten merkez-i 'umûmi olmak salâhiyetini hâizdir.

Nil-i ebyaz ve ezrak tarîkiyle gelen fildişi ve Eypuyutam dişi ve Rineseru boynuzu ve Zamağ arabi ve altın kumu ve deve kuşu tüy ve yumurtası ve henüz men' olunmadığı bir zamana mahsûs olmak üzere erkek ve kadın üserâyı zenciye hep Hartûm'da cem' olunarak Mısır tüccârına fûrûht olunur ve mısır tüccarı ise Akdeniz tarîkiyle getirdikleri mensûcât kutniye ve harîreye ve barut ve tütün ve rakı ve şarap vesâir Avrupa kıt'aasını Sudanilere Hartûm'da fûrûht eyler.

Mehmed Ali Paşa zamanında Hartûm'un ticâreti ilk seneleri üç milyon franga varmış sonraları yirmi milyon frank derecesini bulmuş. Hâlbuki ahiren gazetelerin

rivâyetlerine nazaran Hartûm'un Sudan ticareti bu miktarın hemen on misline bâliğ edilmişmiş.

Mehmed Ali zamanında yüz kıyye a'sârî kadar

[523]

olan bir erdeb Mısır buğdayı Sudan'da bir buçuk franga mübâya'a olunduğu hâlde Mısırdaki on beş frank edermiş. Bu fark-ı 'azîme sebep velev ki nehr-i Nil tarîkiyle olsun masârif-i nakliyyeyi bire on nisbetinde artıracak ba'de mesâfe demek oluyor.

Hartûm şehri 1823 sene-i milâdiyesinde te'sîs olunduğu hâlde 1854 sene-i milâdiyesinde şehir-i mezkûru ziyâret eyleyen seyyâh Mösyö Charles Didine bi-nisbe ziyâdesiyle terakki etmiş bulunduğu yazıyor. Bazı yerli zencilerden mâ'dâ Mısır'dan Türk Arap Yahudi Rum ve Kıpt olarak hicretle oraya yerleşen ahâli otuz beş bin nüfûs derecesinde bir cem'iyet teşkil etmiştir. Kıptilerin bir de kiliseleri varmış başka akvâm-ı nasraniyenin ma'bedi yokmuş.

Şehrin etrafına sur ve kale veya istihkâmât-ı müteselsile gibi bir gûnâ esbâb-ı müdâfa'a vaz' olunmamışsa da üç binden beş bine kadar asker istiâbına kâfi kışlalar ve bunlar için hastahâne ve ambar vücûda getirdiğinden Hartûm şehri bir merkez-i ticâret bir merkez-i hükümet-i melikiye olduğu bir de merkez-i askeri ittihâz olunmuştur.

Hâneleri her ne kadar kerpiçten ma'mûl şeylerse de her hânenin etrafında epeyce vâsi' güzel bahçeler olduğundan şehrin cesâmet-i sathiyesi nazarlarda bayağı bir şehir-i cesîm gibi tecessüm eder. Fakat bu şehri Mehmed Ali gibi teceddüde meyyâl bir adam bina eylediği hâlde zükaklarının muntazam bir plan üzerine tahtît eyleyerek herkesin rastgele bir bina kurmuş olması şâyân-ı ta'accübtür.

Hükümet konağı şehrin en büyük medâr-ı ziynetidir. Fakat hapishânesi böyle bir şehir için tahmîn olunabilecek lüzûmdan pek ziyâde ve büyük olması seyyâhların istigrâbını celb ediyor. Hatta hapishâneye verilen ehemmiyet mevcut olan câmilere dahi verilmemiş.

Hartûm şehri enhâr-ı sülûse kolları üzerine mümted olup en güzel mahalli ise Nil-i ezrakın sâhil-i yesârî tarafıdır. O tarafın bahçeleri hakîkaten 'uyûna revnak ve

kulûba ferah verecek letâfettedirler. Hâsıl eyledikleri üzüm limon ve hurmalar gâyet meşhûr olup hele hayşât ta'bîr olunan bir nev' ananas meyvesi gayet meşhûrdur. Nil içindeki adalara zer' olunan karpuz ve kavunlar dahi Sudan'ın hiç bir mahaline makis değildir.

[524]

HATİME

Ahiren birtakım gazetelerin Hartûm'a dâir verdikleri ma'lûmâta göre hidiv-i sâbık İsmail Paşa Hazretleri zamanında Hartûm şehri Afrika'yı vüstâyaya doğru birtakım keşfiyât-ı coğrafiye ve sevkiyât-ı istilâiye için üssü'l-harekât ittihâz olunduğundan külliyyetli mühimmât ve esliha ve elbise ve levâzım-ı seferiye idhâl eyledikten mâ'dâ vapurlu vapursuz birtakım sefâinin inşâ ve ta'mirleri için dest-gâhlar fabrikalar dahi vücûda getirilmişmiş. Binâenalâ-zâlik Hartûm şehri Sudan erbâb-ı kıyâmın yed-i istilâsına düşerse evvel civârın hükümet-i müstakillesine elverişli bir merkez-i hükümet olmak isti'dâdını tamamıyla hâiz etmiş.

Ahmet Midhat

100 TARİH-İ TABÎ'Î

100.1 KUŞLARIN MUHÂCERATI

Envâ'-ı tuyûrdan lakkak gibi kırlangıç gibi turna gibi birtakımları vardır ki yaz mevsimlerinde bu taraflara geldikleri hâlde kış mevsimlerini memleketimizde çıkaramayarak semt-i cenûba doğru giderler. Tarih-i tabî'î lisânında buna "muhâcerat-ı tuyûr" denilir ki esbâbının tedkîki erbâb-ı mütâla'a için mûcib-i istifâde olduğu kadar eğlencelidir.

Muhâcerat-ı Tuyûrun Esbâbı

Cihânda hiçbir şey olamaz ki sebepsiz vücûda gelsin. Kâffe-i hayvanatın harekât ve sekânâtı hep bir sebep tahtındadır. Mûcibsiz sebepsiz harekât ve sekenât âdeta mesâ'i-i beyhûdeden olup bu yoldaki harekât bazı hilâf-ı me'mûl olarak nev'-i beşerde görülebilirse de kavânin-i tabî'iyeye karşı serkeşlik edebilecek iktidâr ve isti'dâdı kendilerinde görmediklerinden nâşi olmalıdır ki hayvanat-ı sâire harekât-ı mutâde-i tabî'iyelerinden hârice çıkmazlar.

Şu nokta-i nazarca tarih-i tabî'i hükemâsı en büyük dikkatlerini kuşların sebab-i muhâceratlarını keşfe hasretmişlerdir.

Evvel-be-evvel hatıra gelen şey bunların şiddet-i şitâyâ tahammül edememelerinden ibârettir. Yani kış mevsimlerinde bu taraflarda kalacak olsalar kıştan helâk olacakları için giderler mevsim-i şitâbı sıcak yerlerde geçirirler.

Vâk'â bir zamana kadar müverrihîn-i tabî'iyeye dahi bu i'tikâda düşmüşlerdi. Ancak tarih-i tabî'iyenin terakkiyatı i'tikâd-ı mezkûru

[525]

hükümden düşürmüştür.

Eğer kuşlar soğuktan korktukları için buralarda oturamıyorlarsa bir kere cenûb taraflarına gittikten sonra bir daha buralara gelmemelidirler. Cenûb tarafları yaz kış sıcak olduğundan kışın soğuğuna mukâbil oralarda barınabildikleri hâlde yazın sığağına mukâbil dahi barınabilmelidirler.

Yani müverrihîn-i tabî'iyeye şu mülâhazada başka bir zanna düşerek demişlerdir ki:

“Kuşlar mahzâ yiyecek taharrisi zımında yaz kış ihtiyâr-ı muhâcerat ediyorlar. Yani kış mevsimlerinde bizim tarafların tuyûr ekline yarayacak haşerâtı nebâtâtı karlar altında kaldıkları için yiyecek bir şey bulamadıklarından memâlik-i hâreye doğru gidiyorlar ki kış mevsimlerinde oralarının yağmurlar mevsimi olarak yerde itâm-ı tuyûra elverecek her şey bulunabilir.

Buda bâd-i emirde akla pek yakın bir sebep olabilir. Ancak şiddet-i sermâ maddesi dahi akla pek karîb iken cüz'-i mülâhaza ile akıldan derece-i mübâ'adeti görülmüş olduğu gibi bu bâbda dahi biraz mülâhaza edilecek olsa taharri-i gızâ maddesi dahi akıldan tebâ'üd etmeye başlar

-2-

Kuşlarda Kuvve-i Hâfıza

Taharri-i gızâ maddesinin dahi sebebi mahz-ı muhâcerât olamayacağını anlamak için kuşlardaki kuvve-i hâfızayı derpiş etmelidir.

Turna ve laklak ve kırlangıç gibi kuşların bizim memâlikimizi terk edip gidişleri mevsim-i şitânın gereği gibi hulûlü ile artık yiyecek bulamamalarının tahakkuk ettiği veyahut edeceği zamana tesâdüf etmiyor. Henüz memâlikiz her türlü vuhûsu geçindirebilecek bir hâlde iken muhâcir kuşlar göçüp gidiyorlar. Sebep muhâcerat-ı taharri-i gızâdan ibâret olsaydı hazır yiyecek buldukları ve henüz soğuk şiddetinden dahi bî-zâr olmadıkları bir yeri bırakıp giderler miydi?

Amma denilebilir ki kuşlarda kuvve-i hâfıza mükemmel olduğundan sonbahar yaklaştığı zaman kuşlar bu mevsimden sonra daha soğuk bir mevsim gelerek buralarda yiyecek içecek dahi bulunamayacağı hakkındaki bir hatırayı muhâfaza eylemiş olmalarıyla mahzâ bu hatıradan dolayı daha mevsim müsaitken buralarını terk ederler.

Vâk'â bu tevcîh iki evvelki te'vîlden daha ziyâde şâyân-ı kabûldur. Ancak bu te'vîle mukâbil dahi hiç i'tirâz olunamaz değildir.

[526]

Muhâcir kuşlar cenûbtan buraya geldikleri zaman çiftleşirler. Yavru çıkarırlar. Ba'de yavrularıyla beraber 'avdet ederler. Sene-i âtide dahi bu yavrular gelerek yine yavru çıkarıp giderler. Bu hâlde giden yavrular henüz bu tarafların kışlarını görmeksizin gitmiş oldukları gibi gelen babaçlar ve anaçlar zâten bu taraflardan gitme yavrular oldukları için onlar dahi bu tarafların kışlarını bilmezler.

O hâlde kuşlar henüz görmedikleri bilmedikleri bir şeyin hatırasını nasıl muhafaza edebilmiş olurlar?

İşte i'tirâz kuşların muhâceratına sebep yalnız kuvve-i hâfızaları olabileceği hakkındaki mülâhazaya mukâbil cidden kuvvetli bir i'tirâz sayılır. Fakat i'tirâz ne kadar kuvvetli olsa muhâcerat-ı tuyûr meselesinde soğukta havfin ve yiyeceksiz kalmak husûsundaki endişenin hiç dahli olmamak kâbil olmadığı gibi en büyük bir sebebin de kuvve-i hâfıza olması hakîkatini redde kifâyet edemez.

Muhâceratın sebep-i eazmı kuşlardaki kuvve-i hâfıza olduğunu hüküm etmek için kuşların buradan giderlerken buraca ortalıkta yem ve yiyecek bırakmayan bir şiddetli şitânın hatırasını muhâfaza eylemekten nâşi gittiklerini düşünmezden evvel başka bir şey düşününüz. Vâk'â âbâdan evlâda böyle bir hatıranın irsen intkâl etmesi dahi muhâlât-ı tabî'iyeden değildir. “hiss-i hayvanî” diye cehlen kısa kestiğimiz ta'bîrin hükmü içinde kuzu ve buzağı gibi yavruların anadan doğar doğmaz memeye koşarak hatta sütü indirmek için başlarıyla vâlidelerinin karınlarına vurmaları nasıl bir tecrübe ve ma'lûmât-ı mütevârise iktizâsından olarak biz dahi buna nasıl “hiss-i hayvanî” ta'bîriyle geçivermekte isek bir şiddetli kış havfından ihtiyar-ı muhâcerat hatırasını dahi kuşlarda o sûretle muhâfaza edebiliriz. Lâkin buna hâcet görülmemek için şunu düşününüz ki:

Kuşların buradan gitmeleri bir şitâ şiddetini tahatturden ziyade cenubtan buraya gelmeleri burada latîf bir yaz bulunduğunu tahattur eylediklerinden olabilir. Cenûbtan buraya gelen vâlidelerin pederlerin yavrularına “Haydi sizi geldiğimiz yerlere götürelim” demeleri ne kadar muvâfıksa oraya giden yavruların dahi kış geçtikten sonra “Haydi doğduğumuz yerlere gidelim” demeleri dahi o kadar muvâfık olur. Hem de bu sûretlerin ikisi dahi kuşlardaki kuvve-i hâfızanın mükemmeliyeti kaziyesi üzerine mübtenidir. Zira cenûbtan gelen babaçlarda anaçlarda kuvve-i hâfıza olmasa geldikleri yeri unutacakları

[527]

gibi giden yavrularda dahi kuvve-i hâfıza bulunmasa gittikleri mahalli unutmaları lâzım gelirdi. Hakîkat ise bunu külliye hilâfindadır.

-3-

Habb-ı Menzilin Muhâcerata Delâleti

Kuşlarda ve hatta muhâcir kuşlarda dahi yuvalarına olan muhabbet pek ziyâdedir. Bu muhabbet dahi kuvve-i hâfızalarının mükemmeliyetinden neş'et eylediği gibi yine bu muhabbetin muhâcerata olan delâleti husûsunda pek büyük hizmeti vardır.

Kış takarüb edip de bu taraflardan cenûba doğru giden kuşların yaz takarübünde yine şimâl taraflarına 'avdetleri esnâsında geçen seneki yerlerine 'avdet etmeleri şart değildir ya: Meselâ geçen sene İran'dan kalkıp Senegal'a giden kuşların bu sene İspanya'ya gelmelerinde hiçbir be'is görülemez. Zavallı hayvancıkların bahr-i muhît üzerinden ve bahr-i muhîttten daha vâsi' olan küre-i nesîmi içinden yol bulup çıkarmaları için haritaları pusulalar yoktur â!

Vâk'â haritaları pusulaları yoksa da bu hayvanlarda kuvve-i hâfıza o kadar mükemmel ve hubb-i menzil o kadar ziyâdedir ki öyle İran ile İspanya arasındaki binlerce saatlik mesafeleri şaşırarak şöyle dursun vilâyet ve sancaklar arasında bile asla sehiv u hata etmediklerine müverrihîn-i tabî'iyenin kâffesi bi'l-ittifâk kâni'dirler. Zira pek çok yerlerde tuyûr-ı mühâcerenin ayaklarına veyahut boyunlarına halka bağlamak gibi bir işaret koyarak bir sene sonra bunların yine evvelki yerler yine ve hatta evvelki yuvalarına geldikleri kirâren ve mirâren görülmüştür.

Evvelki yuva 'avdet husûsunda büyükler yavrulardan daha gayretli oldukları dahi cümle-i tecârübten olup bazı nişanlı yavruların 'avdet edememeleri ya gidip gelirlerken helâk olduklarına veyahut bunlar başka firkalar teşkîl ederek yeni bir mahalli istilâyâ gitmiş bulduklarına hamledilmiştir.

-4-

Takvîmü't-Tuyûr

Tuyûrun takvîmi dediğimiz zaman salnâme ve takvimlerde "Âma-den-i lâklâk" veyahut "âma-den-i pürstobrom" veya "feryâd-ı 'andelib" gibi münderic olan

kayıtları anlamamalıdır. Bunlar münecim efendilerin takvîmü't-tuyûra dikkatlerinden hâsıl olmuş ve nev'i onlardan istinsâh edilmiş kayıtlar olabilir.

Biz kuşların harekâtını o kadar muntazam görüyoruz ki şu intizâma nazaran o mini mini hayvancıkların âdeta günler ve haftaların ve ayların mürûrunu ta'dâd eylediklerine yani kendi hâllerince bir nev' takvîmleri olduğuna kadar tevsi'-i hayal

[528]

etmeye mecbûr oluyoruz.

Nasıl mecbur olmayalım ki bazı seneler yazın ibtidâlarında havalar bozuk ve yağışlı giderek yazın sonlarında havalar pek a'lâ olur ve bu hâlde kışın dahi geçeceği insanlar tarafından bile tahmîn ediliyorken kuşlar takvîmlerini aslâ şaşırmayarak hicret zamanı gelince havalar pek açık olsalar dahi yine hicrete hazırlanırlar ve havalar ne kadar muhâlif giderse gitsinler zamanları gelmeksizin yine hicrete hazırlanmazlar.

Burada hazırlık diye ettiğimiz ta'bîr boş değildir. Bunu fıkra-i âtiyemiz izâh edecektir. Biz burada kuşların eyyâm ve üsbû'un mürûruna ne kadar dikkat eylediklerini görmek için bazı hükemânın şu tecrübelerini arz edeceğiz ki:

Bu muhâcir kuşlardan birkaç türlüünü almışlar. Havaca ve et'ime ve işrabace kendilerine en ziyâde hoş gelecek camlı yerlere koymuşlar. Havanın tehâlûfâtını bunlara hissettirmemek için derece-i harâreti dâima bir noktada tutturmaya gayret eylemişler. Güneşin ziyâde lemeân olduğu vakit perde çekerek hava kapalı olduğu zamanlar ise perdeyi açmışlar. Mümkün mertebe ziyânın dahi ittirâdına hizmet eylemişler.

Bununla beraber her nev'in hicreti zamanı gelince hayvancağızda kanatlarıyla çırpınmak sıçramak ve kendisini mahbûs olduğu mahalden dışarıya atmak için tehâlûkler göstermek gibi ahvâl görülerek hicret zamanı geçtikten sonra ise en çokları helâk olmuşlar.

Kuş meraklılarını en ziyâde müşkilâta uğratan şey muhâcir kuşları yıllandırmak yani bir sene müddet burada hapis ile ileriki seneye kadar yaşatmak kaziyesi olup iki yüzde bir kuşun güç hâl ile yaşayabilmesi dahi işte muhâcerat

vaktini bilerek sâir arkadaşları gittikleri hâlde kendilerinin kalmaları te'essüf ve te'essüründen neş'et eyliyor.

Günlerinin aylarının mürûrunu böyle mükemmelen hesap edecek kadar kuvve-i hâfızası olan hayvanın artık kış takarübüyle tebâ'üd ve yaz takarübüyle muâvedet edeceği memleketleri hatırında tutamaması kâbil olur mu?

-5-

Muhâceratın Sûret-i Vukû'u

Yukarı ki fikramızda muhâcerat için kuşların hazırlıklarından bahsetmiştik.

Memâlik-i cenûbiyeden buraya geldikleri zaman nasıl hazırlandıklarını görmüyorsak da buradan cenûba doğru gittikleri zaman nasıl hazırlandıklarını gördüğümüzden

[529]

gelişlerini dahi gidişlerine kıyas edebiliriz.

Kuşların gidecekleri zaman üç dört gün evvel yuvalarda kalabalık artmaya başlar. O zamana kadar meselâ bir dişi bir erkek ile iki de yavru lâklâk görülen yuvada sekiz on lâklâk birikerek kezâlik beş altı kırlangıç görülen yuvada sekiz on kırlangıç ictimâ' eder.

Bu kalabalık iki gün kadar devam ederek ba'de birden bire yuvalar boşalır. O zaman bahçelerde ağaçlar üzerinde yüzlerce kırlangıçlar ve büyük çayırlarda kırkar Ellişer turnalar ve lâklâklar görülür, demek oluyor ki evvelce bazı yuvalar sekenesi diğer bazı yuvalar sekenesiyle birleşip nihâyet firkalar teşkîl ederler.

İki gün kadar dahi bu firkalar büyüdükçe büyüyüp nihâyet gâib olurlar ki ilk 'azîmet-i mutlakâ geceye tesâdüf eylediğinden kimse ilk 'azîmeti göremez. Hakim Bufon zannediyor ki ilk 'azîmetin geceye tesâdüf ettirilmesi bazı yırtıcı kuşların haberleri olmaksızın yola düzölmek uzanmak maksadına mübtenidir.

Kuşların miktarı ne kadar olursa olsun cümlesinin bir reise tebaiyyeten yolculuk eylediklerine şüphe yoktur. Hatta muhâcerat hazırlığı dahi her fırkaya bir reisin riyâseti maddesinden neş'et eyler. Hele turnalarda reis iki dal'adan ibâret bir zâviyenin semt-i re'sinde ve en önde gider ki bazı kere reis tebdîl-i istikâmet edince bütün turnalar ta'limli asker gibi tebdîl-i istikâmet ederler.

Turnalar alçak giderlerse kış ehven olur ve yüksek giderlerse sert olurmuş! Bizim kışlarımızı düşünmek turnaların hiç vazifesi değildir. Kuşlar akıntıya karşı kürek çekmemek derecesinde âkil olduklarından tabakât-ı havada kendilerine rüzgâr ararlar. Gidecekleri semte doğru esen rüzgâr eğer sath-ı arza yakın esiverse alçaktan gitmekte be'is görmezler. Amma sath-ı arza yakın meselâ lodos rüzgârı eserken en yüksek tabakalarda bilakis poyraz estiği yukarıdaki bulutların rüzgâra muhâlif olarak uçuşmalarından anlaşılmasıyla turnalar dahi arza yakın rüzgâr bulamayıp da yükseklerde istedikleri rüzgârı bulurlarsa en yüksek tabakalara kadarda çıkarlar.

Bunların katâr ile gidişleri mahzâ önünde gidenin rüzgârı yarmasından arkada gidenlerin dahi istifâde etmeleri yani gemici ta'bîrinde

[530]

her biri diğerinin dümen suyuna gitmesi için olduğu hüküm olunmuştur. Hatta bazı kere en arkadakilerin öne geldikleri dahi görülüyor ki derin karlarda iz açarak giden köylüler dahi en önündeki yoruldukça en arkada olanı iz açmaya öne sürerler.

-6-

Muhâcir Kuşların Sür'ati

Muhâcir kuşların sür'ati hareketleri hakkında epeyce ihtilâf vardır. Âden limanında Mısır'da İtalya'da Paris ve Londra taraflarında hangi ayların hangi günlerinde görüldükleri hakkındaki tecrübeler üzerine hesap yapmışlar ise de bu hesapların yanlışı pek büyük görülmüştür.

Tarih-i tabî'i 'ulemâsından Adanson kırlangıçların Senegal'den buraya kadar altı günde vürûdlarını tahmîn eylemiştir. Bunların tayrânlarındaki sür'at-ı hesâb

edilecek olursa o mesâfeyi daha evvel gidebilecekleri hüküm olunur bâhusus ki kuşlar hîn-i muhâceratta her hâlde rüzgârdan dahi istifâde ederler.

Kuşların uçmaktan yorulmayacakları tarih-i tabî'i nazarında muhakkaktır. Hatta uçarken terennüm etmeleri dahi yorgun olmadıklarına delâlet eder. Bu sebebe mebnidir ki muhâcir kuşlar karınları acıkıncaya kadar uçarlar ve mahzâ karınlarını doyurmak bazı çayırlara inerler.

Her hâlde kuşların müddet-i seferleri birkaç günden ziyâde tahmîn olunamaz. Zira Akdeniz'i birkaç saat zarfında geçtikleri de hesap edilmiştir. Boynunda bir halka ile Paris civârında Kont Bely sarayından uçurulan atmacanın ertesi günü Malta Ceziresinde görüldüğü tecârüb mukayyedendir ki hesap edilecek olursa bu sür'atle üç günde Afrika kıt'asının cenûb tarafına kadar varabilir.

Kuşların gözleri gâyet uzağı görüp kulakları dahi sâir hayvanlardan ziyâde işitir ki muhâcerat husûsunda işbu rü'yet-i kaviyenin kendilerine pek çok yardımı olacağı âşikârdır.

Ahmet Midhat

101 ŞEYH VASFİ EFENDİ HAZRETLERİ TARAFINDAN MEKTUP:

HUZÛR-I MES'ÛD-İ HARÂBÂTÎ'YE

Azîz!

Derd azmayan zamaneden bir rind harâbâti-nîşin yoktur ki iş'âr-ı âşıkâneniz ile şirin-i mezâk olmasın. Evet! Harâbâtiyân:

Mâ derd-i keşân hâkdır pîr-i mugânım

Âb-ı ruh cem'iyet-i rindân-ı cihânım

mantıkınca der-himmet medârınıza cebîn-sâ olarak kesb-i temeyyüz ettiklerinden mürdedil-an zehâde karşı mübâhât ile şirin-mezâk olurlar.

Güftâr-ı edibâneniz fırka-i Nâciye-i rindâne bir meş'al-i feyizdir ki o meş'alın perteviyle kulûb-ı ârifânelerinde cilveger olan maânî-i münîre ile âlem-i edebiyâtı tenvîr etmektedirler. Fakîriniz efkâr-ı ahrârâneniz ile zihn-i vekâdları hayret de erbâb-ı hikmet olan eshâb-ı tabî'attan değilsem de âsâr-ı teâliperverânenizden istifâza etmekte olduğum cihetle bahtiyârım.

İşte o bahtiyârlığın neşvesi Tercümân-ı Hakîkat'e âsâr-ı dervîşânemin takdîmine cesâret veriyor. Hele edebiyata dâir müdâvele-i efkâr etmek için bizim⁵¹ Efendi ile sık sık birleşmemizin yegâne vâsıtası o bahtiyârlığın neşvesidir.

Hatta dün gece ... Bey ile birlikte efendi-i muma-ileyhin hücre-i fâzilânelerine gitmiştik. Mir muma-ileyh birkaç sözden sonra emir Hüseyin'inin zâdü'l-misâfirininden "Ah! Bu ne terâne-i ateşindir ki zezeme-sâz olurum! Bir zamandan beri bu terâne ile canımı tebâh etmekteyim.

"Cihânı dolaşım. Gönlümün istediği şeye yine vâsıl olamadım."

"Her bir memlekete yüz kere gittimse de dil-hâhımın derinden bir korku istişmâm edemedim. Her tâifenin mezâhib ve meşâribini öğrenmek için kâh pir oldum kâh mürid" meâlinde olan:

آه این چه ترانه میزنم من
عمر یست که جان همی کنم من

بسیار دویدم از چپ و راست
حاصل نشد آنکه دل همی خواست

صدبار قدم بدم بهر کوی
از خاک درش نیافتم بوی

هر طائفه را بیاز مودم

⁵¹ Şeyh Vasfi bu bölümde şahsın ismini bilinçli olarak gizlemiştir.

beyitlerini okuduğu cihetle dereden tepeden lâkırdı eylemeyip söz vehleten edebiyata intikâl ettiğinden Efendi'nin (Eslâfın edebiyata etmiş oldukları hizmeti mecbûl olduğunuz hamiyet-i milliye iktizâsınca takdîr etmemek gibi bir haksızlıkta bulunmazsınız) demesi üzerine Bey (şüphe yok. Yalnız bendeniz değil tarz-ı cedîd taraftarlarının kâffesi takdîr ederler. Ma'hazâ eslâfın her bir sözünü birer âyet-i bâhire olmak üzere telakki etmezler.”

“Âsâr-ı şarkiyeyi âşîğ-ı garîb manzûmesinden ibârettir zannıyla istihfâfa kalkışan bazı şık beylere kıyâs edip de tarz-ı cedîd taraftarlarını kadir-şinâslıkla ithâm buyurmamanızı

[532]

rica ederim) gibi bir mukâbelede bulunduğundan lüzûmsuz bir mübâhese ile vakit geçirilmemesi için (Bir söz ki âlidir kâ'ilinin küçük bir adam olmasıyla 'ulviyetine hâlel gelmez. Âli olmayan bir kelâm da sâhibinin büyüklüğüyle i'tilâ edemez. Meselâ:

Kıbleme sehâb-ı zülf iledir perde kerdenin

Olsun 'amûd subh- feleklerde kerdenin

beyti şeyhü'l-İslâm İshak Efendi merhûmun olmakla âdilikten kurtulabilir mi? Velew ki 'uzmâyı eslâfın olsun her bir sözü âli olamaz. Şütür-gürbeside bulunur) yolunda bir mütâla'acık beyânıyla:

Hazır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr

Rahne-i senin seye penbe-i minâdendir

beytinin halini Efendi'den talep eyledim.

Efendi-i muma-ileyh (Bu beytin hallini merak etmiş olduğum cihetle bazı efâzıl-i şu'arâ tarafından halline dâir tahrîr olunan resâili bile ele geçirmiştim.”

Bunlarda görülen tevcîhâtta kanâ'at-bahş olmadığından dakâyık-ı şinâsân asra mürâca'at ettimse de yine hal-i müşkîl edemedim. Sizin beytin sûret-i halline dâir

ma'lûmât-ı kâfiyeniz varsa beyân ediniz bizde müstefid olalım) diyerek yine fakîrinize tevcîh-i hitâb ettiğinden (bu beytin hali kâilini kabirden kaldırıp bi'z-zât iştizâha mütevakıftır) dedim.

.... Bey (Acaba Sâmi merhûm bir İsa nefesin himmetiyle mezardan kalkıp da bu meclise gelecek olsa beytin halline dâir izâhât verebilir mi?)

Bu misüllü âsârı bedâyi'-i pesendâne aferinler ile alkışlayacağımıza ma'nâsızlığına hüküm edivermeliyiz. Söz İbn-i Sinâ'nın şu:

كاويست در آسمان ونامش روين
وآن كاو دكر فروشده زير زمين
بكشاي دوچشم خرد از روى يقين
زير وزبر دوكاو چندين خربين

rubaisi gibi olmalı) dedi.

Fakîrinizin (Hoca Reşîdü'd-dîn Hemedânî'nin:

پيريم ولى چو بخت دمساز آيد
هنكام نشاط و طرب و ناز آيد
از زلف دراز تو كمندى فكنيم
بر كردن عمر رفته تاباز آيد

rubaisi neşve-bahşâ-yı kulûb hayal-perestân değil midir?)

Tarzında irâd ettiğim su'ale karşı Efendi (kâilini der-hatır edemediğim:

ای دل خیر وصال یار آمد باز
آرام بجان بیقرار آمد باز

[533]

كویى كه بکلزار خزانديده عمر
اميد رسيدن بهار آمد باز

Ruba'isi reşîdininkinden hem parlak hem de hayal-i muhâlden ibâret olmayıp âşıkânedir) dedi.

.... Bey de ikimize karşı (Aîşe-i Semerkandînin şu:

بامن چو شب وصل تو بکشاید راز
 تاکاه هم از شام کند صبح آغاز
 بالین همه کر عوض کننم ندهم
 کوتاه شیی از ان بصد عمر دراز

rubaisi okuduğunuz rubailerin her ikisinden iyidir) demesin mi?

Fakîriniz (Beyefendi! reşîdin o rubaisini okuduğum için takdîr ediyormuşum gibi yanlış bir zehâba düşmeyiniz bendeniz:

کیرم که فلك همدم و همر از آید
 ایام نشاد و طربم باز آید
 یاران کز شسته از کجامع شوند
 وین عمر کز شسته از کجابهز آید

gibi hakimâne âsârı severim diyince Bey (Herkes kendi iddiâsını ispata borçludur) sözüyle mu'terizâne bir mukâbelede bulunmakla rubaiyyât-ı mezkûreye dâir guss ve semin birtakım mübâhase cereyân ettiyse de verilen hükümlere hiç bir taraf rûy-ı teslîm göstermedi.

Herkes kendi fikrini tervîc-i dâ'iyesine düştüğünü görünce neticesiz bir bahsin devamından bir şey istifade olunamayacağını der-miyân eyleyerek bu bâbda dühâtan bir zâtın re'yine mürâca'at olunmasını teklîf ettim.

Şu teklîfimi kabûl ile rubâ'iyât-ı mezkûre hakkında efkâr-ı hakâyık-ı ceviyânenize dâir ma'lûmât-ı mukni'a istihsâlini fakîrinize havale ile söze ve meclise hitâm verildi. Binâenaleyh zât-ı fâzilânenizin bu bâbdaki re'y-i rezin mû-şikâfânenizi istifsâra mecbûr oldum. Bâki....

Mekteb-i Sultanî Dördüncü Sınıf Talebesinden Tevfik Beyefendi'nindir:

102 GAZEL

Takvîyet vermekle âdem rişte-i tedbîrine
Düşmemek kâbil mi dehrin 'ukde-i tezvîrine

İnhizâmı pek güç olmaz nahvet-i cânânenin
Ger müsâvi olsa lütfu ettiği tahkîrine

Öyle bir yıkılmış ki mülk-i hatrım ceş-i elem
Kâdir olmaz bir yere gelse cihân tamirine

Feyz-i sirâyet hancer-i âşk-ı keşende evvel mehk
Nur iner her şeb mezar-ı keşte-i şimşîrine

Fehmeder elbet hata sen gel din-i ruhsârına
Bir nigâh etse eğer zihnimdeki tasvîrine

[534]

Mısır hissine öyle pertev-bahştır mühr-i ruhun
Kim sezâdır Yusuf zerrîn resen ta'bîrine

Sen de ey şûh peri peyker o câdu gamzeler
Çekmedin dilimi bıraktı şişe-i teshîrine

Cevr u nâzından şikâyet etse de sen 'afüvv kıl
Bakma sultanım dil-i divânenin taksîrine

Ûrperir cismimde mûlar hep birer bî-gân olur

Başlayınca hâme-tir gamzenin tahrîrine

Nâme parlar hâme çatlar şu'lesinden nazmiyâ

Her ne dem 'azm eylesem suz-dilin takririne

*

Tercüme Odası Müsta'iddân Hulefâsından Abdülkerîm Sâbit

Beyfendi'nindir:

103 VİCDÂN

1

Aklıyla beşer müşerref oldu

Amma ne belâlı bir teşrîf!

Bir yerde huzûru yok, te'essüf!

Âmâl ü ümîdlerle doldu.

2

Dâ'î-i te'essür oldu vicdân

Efkâr teccessüsâta mâil

Oldukça bu hâl olur mu nâil

Ârâm u huzûra hisli insan?

3

Kalbin gamadır hep ibtilâsı

Eyvah! Nedir bu hâl-i müdhiş

Baştanbaşa arzu kesilmiş

Güya ki yetişmemiş belâsı

4

İnsanı eder mi ah mes'ûd?
 Vicdâna belâ desem sezâdır,
 Zîra beşere o gamm-fezâdır
 Bir kimseyi eylemiş mi hoşnut?

5

Alûde kederle mâyemiz ah
 Hilkat bunu eylemez mi ispat?
 Ya Rab bu ne hükm-i hikmet-i âyât!

Gamm-dîdeyiz işte hah nâ-hah

6

Bahşâyış-i kudrete tahayyür!
 Her his keder rubayı câmi'
 Etmiş bizi ah pek de fâci'
 Ezvâk-ı safâya sad-ı tahassür!

7

Mes'ûd değil cihânda insan
 Vicdân ediyor elemle mahzûn
 Bâdi-i felâketim mi olsun?
 Allah bu hiss bu fikr ü vicdân!

8

Biz kim beşeriz, gamm-âşinâyız
 Âsûdelik olmamış mukadder.

[535]

Fıtrat bizi eylemiş mükedder,
 Nâ-çâr o hükme biz fedâyız.

9

İnsanı eder yine keder-nâk
 Nüzhet-gahı asumanlar olsa
 Şeh-râhı bütün safâla dolsa
 Varken bu gönül bu fikr-i dirâk.

10

İdrâk-i beşer zaîf ve mahdûd
 Fikrinde tereddüdü nişândır
 Ruhun ebediyeti ‘ayândır
 Allah! Bizi sen eyle mes’ üd

*

104 HAZRETİ İMAM ALİ’NİN KEREMALLAH-I VECHE BİR MÜNÂCÂTI

Ey sâhib-i cûd! Hâmidinim. Ey yegâne mabûd! Sâcidinim.

Müteâlisin. İbâdından istediğini mazhar-ı ihsân-ı bî-pâyân edersin, dilediğini dûçâr-ı hüsrân u hirman eylersin.

Hâlik’im! İlticâgâhım ancak sensin. Usr halinde de yüsr hâlinde de sana mürâcaat ederim. Sana yalvarırım.

İlâhî! Günâhım eğerçi büyüktür, fakat senin afvın ondan daha büyük değil midir?

Eğer beni dûçâr-ı ziyân edecek veya dergâhından tard eyliyecek olsan artık kimden ümîd-vâr olabilir? Kim şefî’ m olur?

Bir zamandan beri nefsimin arzu ettiği şeyleri istihsâlden hâlî kalmadım, fakat işte şimdi merâret-âzmâyı nedâmet oldum. Ya Rab! Hakikat-i hâlîmi görüyorsun, derece-i fakrımı biliyorsun, münâcâtı-ı nihânımı istiyorsun, beni senden kat’-ı ricâ edenlere ilhâk eyleme. Rahmetine tama’ım ber-kemâldir. Gönlümden zevk-i muhabbetini eksik etme.

Huzûr-ı azametinde hadi bir bi-çâreyim, beni azabından azâd etmez misin?

Âlem-i nâsûtta mütecerred olduğum zaman beni sözümde sabit bulundur.

Bana azap etmek istersen et. Bin yıl muazzabın olsam, cehennem-nişin bulunsam yine senden habl-ı ümîdim münkatı' olmaz.

Mal ve benundan fa'ide ümîd olunmayacağı günde zevk-âşınâ-yı afvın olmak isterim.

Rehberim sen olursan hiçbir vakitte güm-râh olmam. Sen bana yol göstermezsen ilelebet dalâletten kurtulamam.

Afvın erbâb-ı hasenâta mahsus olmak lâzım gelirse ashâb-ı seyyiâtın Gaffar'ı kim olacaktır?

Etkiyâ-yı ümmetten olamadım, müznibim. Onun içindir ki dâmen-i afvına cümleden ziyâde hâşi'âne sarılıyorum.

[536]

Tekrar ederim: Günâhım azîmdir, lâkin senin afvın elbette ondan a'zamdır.

Lutf-ı şâmilini yâd eyledikçe sûziş-i kalbim teselliye tahavvül ediyor. Zünûb-ı güzeştemi der-hâtır ettikçe gözüm sirişk-efşân-ı peşîmânî oluyor.

Şânına yakışan, benim gibi bir mukırr-ı hatîâtı mazhar-ı gufrân eylemek değil midir?

Ali'yi bâb-ı ma'âli – meâb-ı fazlından başka bir yere mürâcaat edemeyecek bir tabîatte yarattın, halka-zen-i der-i ihsânındır, her ne umarsa ancak senden umar.

En büyük korkum şudur: Beni kapından tard ve izlâl edecek olursan ne yaparım?...

Ey avâlim-âferin! Biliyorsun, görüyorsun ki gürûh-ı gâfilûn uyuyorlar. Muhabbetinde son dereceye kadar sebât edeceğine kasem etmiş olan bende-i hâssın ise işte şu karanlık gecede huzûr-ı izzetinden dûr tutulamayacak kadar pâk-dilâne nidâlarla, dualarla meşgûl bulunuyor.

Herkes tama'dâr-ı nevâlindir, herkes cennet-i câvidânına girmek arzusundadır.

Seyyiât-ı sâbıkam beni teşni'den hâlî kalmadığı hâlde ümîdim gönlümü arzumend-i selâmet ediyor.

Ey mürsilî'r-rüsûl! Resûl-ı Hâşimi hakkı için, seni daima takdis eden ebrâr-ı ümmet hürmetine beni Muhammedî olarak haşr eyle.

Şefâ'at-hâh-ı resûlüm, beni ondan da mahrûm eyleme.

Mes'ûd-i Harâbâtî

105 BİR MUKADDEME-İ NASÎHA

Kudret-i kalemiyem mefkûd olduğu cihetle şimdiye kadar tarîk-i tercümede tecrübe-i kalemiye hevesine düşmemiştim bu kere meşâhîr-i fazilâ-yı Arap'tan Şeyh Selâhaddin Halilü's-Safüddîn'nin beyne'l-üdebâ ragbet-i fevkalâde kazanmış olan (Leva'tü's-Şaki ve Dem'atü'l-Baki) nâm risâle-i edibesinden ufak bir parçasının tercümesine cesaret eyleyerek tab'ı istirhâmıyla huzûr-ı mu'allimânelerine takdîm eyliyorum.

“Bir Mukaddeme-i Nasîha” serlevhasıyla irhâ-yı ‘inân-ı basar, insan için her zaman edardır. İnsanın mürahhiü'l-‘inân olarak salıverdiği semend tarafı derhal meydan-ı melâhat ve cemâle ve sâha-i letâfet ve delâle koşar. Gamze-i hunrîzinin zahmına sabredemeyeceği ve hücûm-ı cüyüş kisvesine tâbaver mukâvemet olamayacağı bir dil-ber dil âşûbe lihâza-i âşikânesini saldırıp nâzarını belayı takatfersâyı aşka mübtelâ eder. Bî-çâre nâzar sâde dil “Cu-ru gönlümdür çeken gözdür gören

ruhsârını” Allah Allah gâm alan kimdir çeken kimdir ta’ab” hükmünce ba’de-l-ni’me ve el-vakâr muvakkıf-ı mezellet ve inkisâra ve ba’de’l-ihtişâm ve el-hıdemme mevki’-i tefrît ve nedâmete ric’at eyler, denildi ki çok nazar vardır ki ta’ab ve meşakkat onu takip eder ve halâvet-i nazarın sonu merâret-i ma’işete munkalib olur. Zavallı nâzır Fariğü’l-Fuâd gözleri dolusu tatlı tatlı uyku ile kat’-ı leyâli eylerken kirpiklerini yumarak ah u enin ile sabahları bulur. Kemâl-i hürriyet-i kalbe mâlik olup sine-i ‘uşşâki ta’na-i şimşir-i levm ile yaralamakta iken hüdâvend aşkın yed-i esâretine düşüp gözlerinin yaşı iki cedvel-i seylâb teşkîline başlar. Kendisinin ‘alâyık-ı ‘aşk ve hevâdan hâli olduğuna magrur olarak erbâb-ı derd u belâyı şemâtet ederken karar ve ârâmı terkle hayran hayran pûyân olur. Zihni sekerât-ı hubbdan, ciğeri harâret-i aşktan âri ve beri iken bir âşık oluş olur ki onu ‘azl-i âzil ve melâhat-ı lâim o sevdadan men’ edemez. Bi-hasbbe’t-taa’ssüb gözlerle mülâ’ibe ve mülâtafayı sevmezken ba’de-l ibtilâ tedârik edebildiği mevki’ mülâ’ibeye mülâzemet eden rakipleri sevmez olur. Ashâb-ı vecd ve muhabbeti muzırât-ı ‘aşktan bahisle habâibinden mene’a çalışırken kendisi mesâid-i mesâibe tutulur. Âzilken âzir, fehmkem hayır olur. Mahdûmken hâdim, mesrûrken gamm-gîn olur. Dâhıkken nâyih, kâtimken müfşî olur. Azâde-ser hevayı civânanken esir kiysu-i dil-berân ve sahn-endâz her eyne u an iken mecrûh-sihâm çeşm-i âhuvân olur. Sahîh iken ‘alîl, ‘azîz iken zelîl olur. Sipahsâlar sevdânın zahir nâzarında kurduğu kemingâhtan bagteten vâki’ olan sûtût-ı kâhharânesi ‘izz u ikbâlini züll u idbâra tahvîl eder. İmdi tafsîlât vâk’adan anlaşıldı ki bir kimse her ne zaman riyâz-ı mahâbîb dil-sitânda mütenezzih ve letâ’if-i şemâil-i hûbânda mütefekkih olmak üzere zimâm-ı basarını irhâ ederse artık demy-heder olarak memâtına sâ’i ve beyhûde yere helâk-i nefsini câlib ve dâi olmuş olacağından bu bâbdaki vizr u vebal nâzır-ı gayr-i mütefekkiye aittir. İşte bu sebepten nâşidir ki insan gazz-ı basar ile emir olundu ve mahâriminin gayriye irsâl-i nazardan nehiy kılındı.

ہی او قعتنی فی حباتل فتنه

لولم تکن نظرت لکننت مسلماً

Çarşamba Kazâsı Nâibi

Ali Enver

Tercümân-ı Hakikat

Keşke bu tecrübe-i kalemiye hevesine daha evvel

[538]

dûçâr olaydınız da edebiyat-ı arabiye hazinesinden dahi böyle avuç doluları cevherleri nisâr ediniz! Gerçi biraz gecikmişse de bu hevesinizi ba'de't-takdîs tebrîk eyleriz.

Zât-ı âliniz gibi hazine-i 'irfân-ı millimiz içine girmiş ve gördüğü cevâhir-i kemâlâtın kadirlerini sencide-i mizân takdîr etmekle beraber ihvân-ı din ve dünyaya dahi takdîr ettirmeye bihakkın mûktedir bulunmuş olan erbâb-ı kirâm-ı kaleme Tercümân-ı Hakikat her zaman hâdim olduğu gibi böyle hırz-ı can edilecek âsâr-ı celîleyi “nakş-ı ber-âb” hükmünden kurtarmak için dahi sâye-i şâhânedede “Muntehebât-ı Tercümân-ı Hakikat” te'sîs edilmiş ve bu tercüme-i nefiseniz ona da nakil ve derece-i şâyân görülmüştür.

*

106 GAZEL

Senin sevdâ-yı kerân 'aşka cevrenden ziyân gelmez

Sebk-i ruhân hissiniin bâr-azârı kerân gelmez.

Mürîd-i meşreb sâgır keşânım keşmekeş bilmem

Elimden terk dâmen-giri-i pir-i mugân gelmez

Nisâr-ı cevher can etseler de mukaddem yâre

Hayal u hatr-ı 'uşşaka fikr-i imtinân gelmez

Duyup bî-tabî-i cism-i nizâr ve zârî rahminden
Ecel geldi ser-bâlnime evvel yar-ı cân gelmez

Gelir gülzâr nazma bülbül güya hezâr ama
Gelem Ruhî gibi şûride bir şirinzebân gelmez

Ali Rûhî

107 FIKRA-İ EDEBİYYE

107.1 ZAHÎR-İ FÂRYÂBÎ

بباده دست میالای کآن همه خونست
که قطره قطره چکیداست از دل انکور

Ma'nâ

“Şaraba el bulaştırma. Zira senin şarap dediğin mâyi' üzüm tanesinin yüreğinden katre katre damlamış da birikmiş kandan ibârettir. Yani ha kan içmişsin! Ha şarap! Hiç farkı yok.”

Müşarün-ileyh zahir avân seyâhatinde bir gün (Nişabur) şehir-i meşhûresine uğramış ve oranın hâkiminden gömüş olduğu hürmet ve riâyete teşekkürün bâlâda beytin me'hazi olan kaside-i garrâ-yı bi't-tanzîm hâkime takdîm eylemiştir. Hâkim kasidenin muhtevi olduğu cevâhir-i nikât ve medâmîn hikmet-i âyâtı birer birer nazar-ı tedkîk ve te'emmülden geçirerek ol derece zevkine gitmiştir ki kemâl-i memnûniyetinden her beytinin ayrı ayrı ahkâmına teba'iyet ve medlûl münifine tevfikân

[539]

hareket etmeye sevk-i vicdân ile mecbur olmuştur.

Hele ebyât-ı sâire meyânında en ziyâde câlib-i nazar-ı dikkati olan bâlâdaki beyit olup hâlbuki onun hükmü dahi kendisinin câm ve ayağ ile tartîb-i dimâğ etmek gibi tabî'at-ı sâniye olmuş bir âdetten büsbütün dest-keş ferâğ olmasını müstelzim olduğundan ve mefhûm beytin mücerred rehin-i hakikat olduğu cihetle zihninde hâsıl eylediği hüsn-i te'sîrden nâşi kendisini behemehâl onun hükmüne ittibâ'a dahi mecbûr gördüğünden ol vechle 'işretin dahi bi'l-küllîye terkini tasmîm etmiştir.

Fakat “Âdi bir dost ile müfâratat mevkine vukû'unda görüşüp vedalaşmak lâzime-i fütüvvet iken benim hayat-ı sâni bildiğim bâde-i ergüvâniden tasmîm etmiş olduğum müfâratat câvidâni üzerine merâsim-i vedâ'ı ifâ etmeksizin ayrılmaklığım mürüvvetin hangi köşesine sığar? Hangi vicdân buna razı olur? Mülâhazatını dahi tasmimâtı hesabına katmış ve binaenaleyh vedâ'-ı ahîrin olmak üzere bir gececik daha yani o günün akşamı hemen telhi-i eyyâma ragmen gülfâm ile şirinkâm olmaya karar vermiştir. Bu kararı mevki'-i icrâya koymak için lede't-tenbîh hariç şehirde münasip ve müferrah bir makâm âmâde kılınmıştır.

Hengâm-ı şâm-ı sakiyân dil-âram-ı devrak-dâha kıyâm ile şur-mesti ve neşve-i mey-peresti hâkimin iklim-i dimâğında tamamıyla hükümrân olmaya başlamış ve cünbüş-i âlem âb-ı tepeden aşmıştır.

İmdi ifâyı resm-i vedâ için bu kadarcıkla iktifâ kılındı mı zannedersiniz? Hayır işin dahası var! Şöyle ki:

Neyleyim bâdeyi zîb keff-yâr olmayacak

Kim bakar aynaya ayne-dar olmayacak

Mantıkınca hâkim cenabları bâde-i habâset âdeden birkaç ratl-ı girân yuttuktan ve kafayı gergi gibi tuttuktan sonra sâha-i arzusuna kim bilir ne gibi hevâcis-i nefsaniye üşüşmüş ki bu defada bir hem-hâba tedârîki fikrine düşmüştür. Şûr-sahba insana esmâ çektirmez ya! Elbette irâs ve intâc edeceği şeyler bu gibi melâhi ve menâhiden ibarettir.(Sahba ki dedik kazıye ma'lûm)

Hâsılı vakit zayi' etmeksizin hemen o civârdan bir hem-hâba getirmeleri için hizmetkârlara emirler verilmiş ve ber-mûcib emirber takım adamlar ol hâvaliye dağılmışlardır.

Gece nisfından geçmiş ve insanlar hânelerine, hayvanlar lanelerine çekilmiş. Hiç aradıkları şeyin bulunmak imkânı var mıdır? Her ne hâl

[540]

ise me'mûrlar dahi bu cüst ü cunun karanlığa tabanca sıkamak gibi 'abes-i mahz olduğunu bildiklerinden yekdiğeriyle bi'l-müzâkere "Öyle uzun uzadıya aramak iktizâ etmez. Hemen ünsa kıyafetinde bir şey bulalım da götürelim. Şarap hâkimin ma'mûre-i şu'urunu harap etmiştir! Ne bilecek şeker ile şâpın ve şeyh ile şâbbın farkında değildir! "Mütâla'asıyla işin kolay cihetini iltizâm ve hemen o civârda rast getirdikleri bir kulübeden bir 'acûze-i fersûde yakalayıp her nasılsa hâkimin şeb-sitân zevkine bi'l-idhâl hem-bezm visâl ederler. Bir tabak:

شب کر به سمور می نماید
زنکی بچه حور می نماید

Her şeyi hilâf-ı hakikat göstermek şânından olan gecenin hâl-i tabî'isine birde hâkimin gözüne buhar sekrdan çekilmiş olan gışâve-i gaflet munzamm olmak hasebiyle visâk-ı iştiyâkına dâhil olan pirenin ne biçim şahıs olduğunu tefrik etmeyerek ve hem-nuşini bulunan 'acûze-i çirkini bir dil-ber zühre cebîn zannederek "سبوزانوده ساغر الده یار آغوش وصلنده!" âhengiyle dem-sâz olmaya âgâz eylemiştir.

Artık hâkimin esbâb-ı 'ayş u cünbüşünün hiç bir güne noksanı kalmadı ya! Nasıl ki bunu kendisi dahi i'tirâf ile mey mahbûbe yüzünden vesâit 'ayşinin istikmâl olduğunu mübeyyin olmak üzere bir gün evvel takdîm etmiş olduğu kasideye bir beytceğiz daha ilâve ve inşâd eylemesini diğer çadırda bulunmakta olan zahire emr ü sipariş etmiş ve zahir dahi ber mûcib emir zirde münderic beyti derhâl inşâd ve huzûr hâkime irsâl eylemiştir ki ale's-sabah zahirin iş'ârı vecihle foya meydana çıkınca hâkim evzâ'-ı şübbâne ve harekât sefihânesine büsbütün pişman ve o saatten i'tibâren şah-rah-ı vera' ve takvâya bi-l-mecbûriye sâlik ve şitâbân olmuştur.

Beyit

بو وقت صبح شود همچو روز معلومات
که باکه باختۀ عشق در شب دیجور

Ma'nâ

Sabahleyin güneş gibi sana düşen ve ma'lûm olur ki karanlık gecede kendisine izhâr-ı 'aşk ve muhabbet eylediğin şey nasıl bir heyûlâyımış. Yani dünyanın ne 'acûze olduğunu sabah-ı ahirette anlarsın."

Mu'allim Feyzî

108 FIKRA-İ ESÂTİRİYE

"Andelib" imzasıyla gönderilen bir varakada bülbül hakkında şu'arânın i'tikâdı ne kadar yanlış olduğu meydana konulmuştu.

[541]

mezkûr makâlenin intişârından sonra "peresto" imzasıyla bir varaka daha geldi. kırılmaç hanım bülbül ile iddiâ karâbet ederek âdeta ikisi iki hemşire olduklarını der-miyân ediyor ve bütün esâtir-i Yunaniyeyi makâm-ı istişhâd da ihtâr eyleyerek şöyle garîb ve 'acîb bir hikâye serd ediliyor:

"Gerek bülbül ve gerek bu câriyeniz 'an-asl Atina Kralı Pandiyo'nun kızları idik. Hemşirem bülbülün ismi "Filomela" ve benim ismim dahi "Pervinya" idi.

Tereas kralı "Tere" beni tezevvüc eylediği zaman hemşirem Filomela dahi benimle beraber geldi.

Kendisi tenâsüb-i endâm ve cemâl cihetiyle benim kabıma bile vâsıl olamaz idiyse de sadâsı pek güzel tab'ı pek şûh olduğundan nasılsa zevcem Tere baldızı ve hemşirem olan Filomela'ya gönül vermiş.

Bununla beraber Filomela'nın 'iffeti ve hukûk-ı haherâniye riâyeti ber-kemâl olduğundan eniştesinin tekâlîf-i âşıkânesini reddedince zevcem gadablanmış tehdîd ve icbâr ile ateş-i sevdâsını teskîn etmişse de Filomela'nın bu cenâbeti bana haber vereceğini bildiğinden ifşâyı esrâr etmesin diye zavallı hemşiremin dilini kestikten mâ'dâ kendisini bir mahzene hapis dahi etmiş.

Filomela'nın feryâd u figânı sâmi'a-i hırâş ittîlâ'im oldukça sebep-i felâketini tahkîka başladım. Esrâr-ı müthişeye vâkıf olmakta hiç müşkilât çekmedim. Tere'nin hıyâneti aklımı başımdan aldı. Yüreğim o kadar sızladı ki ben de onun canını bu derecelerde yakmayınca müntakimâne teşeffî-i sadr edebilmek mümkün olmadı.

“Ah! sevdâyı intikâm cinnetiyle irtikâb eylediğim cenâbeti nasıl i'tirâf edeyim? Fakat inkâra da mecâl yok. Zira bütün Yunan-ı kadîmin bildiği ve bütün esâtir-i Yunaniye muharirlerinin kayıt eylediği bir şeydir. İşte çaresiz bende tekrar i'tirâf eyliyorum:

“Tere'nin mahsûlü muâşakası olan oğlum etisi bir ma'sûm kuzu zebh eder gibi zebh ettim. Hayır! Bir kuzuyu zebh eylediği zaman kasabı elbette kalbinde bir eser-i merhamet olur. Benim kalbimde ise gittikçe artan hiss-i intikâmdan başka hiçbir eser yoktu.

Çiğer-pâremi boğazladıktan sonra onu kebâb dahi ederek babasının önüne koyum. Lâkin parçalamış olduğum cihetle şeklinden bir insan yavrusu olduğunu anlamamıştı.

“Oğlunu bir kuzu ekl eder gibi ekl

[542]

eyledikten sonra şu yediği taâmın ne olduğunu anlayıp anlamadığımı sordum. Bir tavr-ı istizâh ile yüzüme bakınca dedim ki:

–İşte oğlunun etini cezayı hıyânetin olarak sana yedirdim.

Gadabından çıldırmış gibi yerinden fırladı. Beni de hemşirem Filomela'yı da öldürmek istiyordu. Amma ben hemşiremi evvelce hapisten kurtarmış olduğumdan ikimiz dahi firara başladık. Jüpiter ma'bûdu hemşiremi bülbül ve beni de kırlangıç etti. Onun için hemşirem hâlâ feryâd u figân etmektedir. Bense evlâd şefkati sû-i

isti'mâl etmiş olduğumun cezası olarak şimdi o kadar şefkat-i mâderaneyle mecbûl oldum ki dâima kendi hayatımı yavrularımın hayatına fedâ ederim.

İşte 'andelib ile kızkarındaş olduğumuzu size ispat eyledim ki sizin şu'arânız aramızdaki şu karâbeti elbette hûlyâ bile etmemişlerdir.

Peresto'nun varakası burada tamam oldu. Biz bâdi-i emirde şu ifâdelerin sıhhatine i'timâd edemeyerek esâtir-i Yunaniyeye mürâca'at eylediğimizde hikâye-i mezkûreyi kuyûd-ı tarihiyesine muvâfık bulduğumuzu tasdîkan ber-vech-i âti imza ederiz.

Ahmet Midhat

109 HÛŞE ÇÎNÎ

109.1 YAMYAMLIK

Yamyamlık dendiği zaman her sâmi'in zihnine mürd mühavvarların bir yere toplanarak kendi kabilelerinin gayrisinden yakaladıkları bir bî-çâre insanı koyun keser gibi keserek kolunu butunu külbastı eyledikleri ve o külbastıları çiğ çiğ yedikleri gibi mahûf bir tasavvrün tebâdür eylememesi ne mümkünsüzdür. Aman ya Rabbi! Ne dehşetli isim ne korkunç tasavvur!

Evet pek gariptir! Küre-i arzın bir tarafında avcıların kâh semâda dil-firîb bir sûretle uçuşan ve kâh ağaçların dallarına konarak latîf nagamât ile ötüşen kuşları nasıl acımayıp da sayd ettiklerini ve meralarda vâlideleriyle hem-pâ olarak en katı yürekleri meclûb edecek bir tarzda meleyen mini mini kuzucukların gerdanlarını nasıl kıyamayıp da karîn-i sekîn eyleyenleri düşündükçe magmûm olanlar ve magmûm oldukça adeta hüngür hüngür ağlayanlar bulunduğu gibi diğer tarafında dahi yalnız değil kuşları kuzuları vurup kesmek hatta kendi

[543]

cinsinden olan insanları bile yakalayıp diri diri kestikten sonra kebâb edip yemeyi bile bir arzuyu hunhârane ve bir cû' kelbâne ile isteyenler görülüyor.

En küçük bir hayvanı bile kursağından geçirmeyen mezâhib-i müntesibin bulunduğu ve diğer bir kabilede bi'z-zât bu mezâhib erbâbını bile bulsalar ekl ve bel'a harîs insanların mevcûdiyetini düşündükçe deryâyı hayret-i va esefa dalmamak mümkün müdür?

Bir vakitler bilmem nere yamyamları bir sefinenin kaza-zede olmasıyla sahile çıkan yolcularını ahz u girift büyüklerini külbastı ve kebâb sûretiyle ve çocuklarını dahi dolma yapmak tarzıyla ziyafetler tertîb ederek yediklerini işittiğimiz zaman böyle şeylerin cem'iyet-i insaniye meyânında irtikâb olunamayacağını ve bu naklin hurâfât zümresinden bulunacağını hükmetmiştim.

Meğer bu yolda beyn-nâs deverân eden masallar pek sahîhmiş! Meğer yamyamlar hâlâ varmış!

Bakınız yamyamlığın el-an mevcûdiyeti nasıl sâha-i sübût ve bedâhete çıkıyor:

Amerika'nın şimâlinde vâki' Novel Kaleduni'den kişide olunan bir resmi telgrafnâmede geçen eylül efrençi evâiline doğru Dumosferri isminde genç bir Fransız zabıtının a Luba ceziresi sekencesi tarafından ahz u girift olunarak kul eyledikten sonra ekl olduğu ihbâr olunmuştur.

Bunun üzerine Novel Kaleduni vâlisi dahi der-akab "Amiral - Beruat" nâmında bir sefineyi Varni Bey isminde bir kaptanın taht-ı idâresine vererek cezîre-i mezkûre üzerine sevk ve irsâl eylemiştir.

Giden kaptan ise oraya muvâsalat eder etmez bir kuvve-i kâfiye ile kabile-i mezkûreye hücum ederek birkaçını esir etmiş ve teminat olmak üzere nomea getirmiştir.

Şimdi gördünüz mü efendim yamyamlık var mıymış yok muymuş.

Bu ana kadar Afrika'nın bazı mahalleriyle Amerika'yı cenûbinin bazı cihânında yamyamlar bulunduğu işitilmişse de şimâli Amerika'da dahi mevcut bulunduğu mesmû' olmamıştı. Meğer bu habîsler orada da varmış.

Hayvanların ta'diyât-ı insaniyeden masûn olmasına nezâret etmek için İngiltere'de teşekkül eden şefkat cem'iyetinin bu hâdise-i ahire hakkında ne gibi tedâbîr ittihâz edeceğini bilemezsek de cem'iyet-i beşeriyeye iltihâk eden ve ettirilen bu gibi kabâil-i ma'lûmenin şu âdet-i kerîhalarının külliyyen lagv ve imhâsını insaniyet

[544]

ve medeniyet nokta-i nazarından elbette arzu eyleriz, vah beşeriyet vah! Hayvanlara bile gülünç ve daha doğrusu acınacak bir hâlden hâlâ kurtulamamış!

Mehmed Cevdet

110 LETÂ'İF

Mahkemedede:

Reis – Ayol sen lokantada yediğin yemeğin ücretini vermekten mâ'dâ çatal bıçak gibi şeyleri de alıp götürmüşsün?

Müttehim – Hayır reis efendi! Çatal bıçakları alıp götürmekten maksadım mahzâ satıp parasıyla yediğim yemeklerin ücretini vermektir.

*

Meşâhîr-i 'ayyaşiyeden birine rakının kesret-i isti'mâlinde görüle gelmekte bulunan her fenâlığın beraber ömrü de azaltacağından bahisle vazgeçmesini ihtâr eylemişler.

Ayyâş:

–Ne diyorsunuz? Rakı ömrü mü azaltır? Hiç zannetmem. Zira vücudumun sıhhati mükemmel olduğu gibi senem de altmış mütecâvizdir. Şimdiye kadar hastalık çektiğimi hiç hatırlamıyorum.

Demesi üzerine bu aralık orada bulunan humâkadan bir zâтта en ciddi bir tavır takınarak demiş ki:

–Ne bilirsin a birâder! Şimdiye kadar rakı içmemiş olsaydık altmış değil yetmiş bile aşar seksene yaklaşırdın.

*

–Gece gündüz yekdiğerinden ayrılmayan iki muhibb-i sâdıktan birinin çenesi her nâzırın gözüne sokulurcasına gâyet uzun diğèrinin ise görünemeyecek derecede küçükmüş.

Bu iki refik muhtelifü’z-zekân bir gün sayd u şikâra giderler. Şuracık buracık derken bir tavşan görürler. Biri tavşanın arkasından kovalar. Diğèri de buna pey-rev olur.

Bu aralık bunların ne için koştuklarını anlamayan bir yolcu oradan geçen bir ihtiyâr köylüye su’al eder.

Köylü der ki:

–Ne için koşacaklar? Görmüyor musun? Biri ötekinin çenesini kapmış öteki de çenesini almak için arkası sıra koşuyor!

111 MÜTENEVVÎ'A

111.1 BALIKLARIN DÂİRE-İ ŞÜMÛLÜ İHÂTASI

Bu serlevha ve abonelerimizden “Hamîd” imzası ile şu fikra gönderilmiştir:

(Ottokamel) nâmında Almanyalı âlim bir doktor küre-i arz üzerinde balıkları insanlara nisbetle dâire-i şümûl ü ihâtasının ne miktar olduğunu bilmek için hayli vakitten beri sarf-ı mesâî eylemekteymiş. Mezkûr zât en sahîh haritalara göre denizleri mesâha eyleyerek elyevm denizlerin ne miktar mesâha-i satîha istiâb etmekte olduklarını sûret-i sahîhada hesap eylemiştir ki netice-i tedkîkatı ber-vech-i âtidir:

Denizlerin mesâha-i satîhası – kilometre murabba’ı – 374,057,912

Arazinin mesâha-i satîhası – kilometre murabba’ı 136,056,371

Balıkların dâire-i ihâtalrı insanlarinkine nisbetle bu kadar daha ziyâdedir - 238,001,541

Hükemâ insanların kevâkib ve seyyârât-ı cesime ile mukâyese olunduğu takdîrde lâşey mesâbesinde kalacaklarını iddiâ ederler ve müddeâlarını insanların iskân ettikleri sâha-i sathîyenin ecsâm-ı havaiyeye nisbetle hiç hükmünde olmasıyla ispat eylerler.

Bu takdîrce insanların küremizi dairen medar-ı ihâta eden istiridyelere mukâyesesinde dahi lâşey makâmında kalacakları elbette muvâfık-ı mantık olur.

Mülâhazamız

Evet Hamîd Efendi! Öyle bir mukâyese elbette muvâfık olur. Fakat insanın eşrefiyeti dahi işte bu noktadan çıkmaz mı? Bakınız bu mukâyeseyi biraz daha yürüteyim de görünüz.

Vâk’â insan ecrâm-ı semâviyeye nisbetle lâşeydir. Vâk’â balıkların dâire-i şümûl ü ihâtalrına nisbetle insanların dâire-i şümûl ü ihâtalrı da lâşeydir. Hatta insanın lâşey’iyeti daha pek çok şeylere nisbetle tahakkuk eder. Mesela insanlar renk cihetiyle lâşey zannettiğimiz bir çiçekte görülen renkler kadar da mütenevvi’ olamaz.

İnsanın beyazı siyahı kırmızısı sarımsısı zeytunisi kahve renklisi gibi yalnız birkaç rengi olduğu hâlde ezcümle

[546]

lale denilen şukûfenin tenevvü’-i elvânı yüzlere varır. Kezâlik tarih-i tabî’iyece insan eşkâl-i mahsûsa-i vech ve sûretine göre dört beş familyaya münkasım olabildiği hâlde bazı böcekler yüzlerce familyalara münkasım olurlar.

Fakat işte insanın böyle sûret-i zâhirede bütün kâinâta nisbetle âciz görülmesinden sonra yine o âciz insanın bütün kâinâtı tasarrufa kadar muktedir olmasıdır ki insanın ‘ulüvv-i şânını ayyuklara çıkarır.

Ecrâm-ı semâviyeyi bizden pek uzak pek büyük görmekle insanın kâinata tasarrufunu hükmedişimize derhâl i’tirâz buyrulmasın. Tasarruf yalnız maddi olamaz. Zihni de olur. Güneşe nispetle bir zerre olan küre-i arz üzerinde yine o küreye nispetle bir zerre olamayacak olan bir insanın zerresinin zerresi olduğu o koca küre-i şemsi nazar-ı tedkîke alarak bizden bu’diyeti cesâmetini hatta ağırlığını hesaba kadar cür’et buluyor. Acaba küre-i şems dahi dünya denilen kendi zerresi üzerinde kezâlik bir zerre olan insanı yani kendi zerresinin zerresini böyle tasavvur ve tedkîk ediyor mu?

Balıkların dâire-i şümûl ü ihâtası bizden ne kadar ziyâde olursa olsun. Varalım istirdiyelerden dahi şümûl ü ihâtaca aşağıda kalalım. Fakat biz o günâ gün balıkları oltalarımız ağlarımız ile yakalarız. Bazılarını da kurşun ile vururuz. Kimini a’lâ ıskara veyahut tava veya pilâki yaparak ağzımızı şapırta şapırta yeriz. Kimini tuzlayıp zâhire ittihâz ederiz. Birtakımını da eritip yağını çıkararak türlü türlü sanatlarımız da kullanırız. Hiç balıkların da insanlara bu yolda tasarrufunu işittiniz mi?

Vâk’â bazı kere insan eti dahi balık karnına nasip olursa da kaza nev’indedir. Yoksa onlar bizi akıllarıyla aldatıp avlamaya muktedir olamazlar.

Böceklerin envâ’ı efrâdı ne kadar çok olursa olsun. Ezcümle kelebekler bir şairin dediği vecihle güya birer canlı çiçekmişler de havada uçuyorlarmış gibi ne kadar rengârenk bulunurlarsa bulunsunlar. Yine çayırarda biz onları süslü

kanatlarından yakalayıp avlarız. Hiç onlar bizi bacaklarımızdan kavrayıp avlayamazlar.

İnsanın renkçe nev'ce hatta güç ve kuvvetçe cüsse ve cesâmetçe vesâirece vesâirece çok hayvanattan aşağıda kalmasını teslim etmekle insanın filhakîka münzele-i pestîde bulunduğunu ispat lâzım gelmez. İnsan kâinâtı tasarrufla beraber fikrini kalbini âsitan-ı ma'nevi-i

[547]

rubûbiyete kadar yükselmiştir. Mazhar-ı vahy-i rabbâni olmuştur. Taraf-ı rubûbiyetten risâletle benî nev'ine me'mûr edilmiştir.

Faziletin bu derecesi insandan başka hangi hayvana müyesserdir. Avladığımız kuşlardan pilakisini yediğimiz balıklardan bir peygamber gelmiş mi?

Vâk'â peygamberân-ı zî-şânımızdan birisini bir balık yutmuş ancak batn-ı mâhideki müsâferet yine ol peygamberân-ı zî-şânın 'ulüvv kadar ve münzeletini mukâyeseye medâr olacak bir mu'cize-i sübhâniyeye vesile olmuş. Balığın da o peygamber-i âlişânın nâmına mensûbiyetle hâiz şeref olması yine şeref-i insanı ispat edecek mevâddandır. Şeref-i mâhiyi değil.

İnsanların aczi ne kadar artarsa cür'eti de o nispette artıyor ki işte bu mülâhazatımızda göstermeye çalıştığımız vecihle insan büyüklüğü mahzâ küçüklüğünün tahtında müstetir olduğunu da en ziyâde bu sûret meydana çıkarıyor. Mesela bir sokağa ip gerip müruru yasak etseler yalnız o ipceğiz insanın sokaktan geçmek husûsunda men'i irâdesine kifâyet ediyor. Bazı kere bu mâni'iyet bir tahta perde ile de icrâ olunabilir. Hele insan her gördüğü duvarı delip öte tarafa geçmeyi hâl-i aslı ve tabî'isinde hiç tasavvur etmiyor. Bir kerede o insanı hapsediniz. Aczi artsın da bakınız. Kazmalar ile sökülme kâbil olmayan duvarları tırnaklarıyla söküyor mu sökmüyor mu görünüz!

İmdi maksat anlaşıldı ya! Ecrâm-ı semâviyeden küçük olduğumuza balıklar kadar dâire-i şümûlümüz vâsi' bulunmadığına nazaran her hâlde her kârda âciz biz bulduğumuza te'essüf mü edeceğiz?

Bil'akis bu 'acz içindeki büyüklüğümüz ile iftihâr eyleyeceğiz.

112 UYKU VE HAYAT-I BEŞERİYE

Uyku ile hayat-ı beşer arasındaki nisbeti göstermek için evvel-be-evvel uykunun mâhiyetini taharri ve teşrîh etmek lâzım gelir. Ancak uykunun teşrîh-i mâhiyeti o kadar mühim ve müstakill bir bahistir ki onu şu makâle-i muhtasaramızın huhûdu dâiresine sığdırabilmek öyle her ciheti câlib inzâr-ı veleh ü hayret olacak bir bahsi ehemmiyet ve kıymetten bilkülliyeye düşürmek demek olur.

Zaten geçen sene “Nevm ve Hâlât-ı Nevm” serlevhasıyla bu meseleyi ehemmiyet-i lâzimesiyle mütenâsib olacak kadar mükemmel izâhât ve teşrîhât ile bast ve temhîd eylemiş ve eser-i

[548]

mezkûru Tercümân-ı Hakikat’e derc ettikten sonra ayrıca risâle şeklinde dahi basmıştık insan için nefsinde i’timâdî olmak fezâilden midir rezâilden midir bunu muhâkeme etmeksizin doğrudan doğruya diyelim ki meselenin fevkalhad nezâket ve ehemmiyetine göre acaba ‘afüvv olunmaz bir hatamız oldu mu diye epeyce endişe eyledikse de hamden sümme şükran sâye-i muârrifaye-i hazreti padişahide mekâtib-i âliyemizin yetiştirdiği mütefennin Osmanlılar – ezcümle bir ‘acibe-i rü’yet bendinde olan hatamız gibi - hati’atımızı dâima ihtâra muktedir ve mütemmim oldukları hâlde nevm ve hâlât-ı nevmimizin bir güna hatasını ihtâr buyurmamış olmaları itmi’nanımızı artırdığı gibi ahiren eser-i mezkûr İran encümen muârifince dahi şâyeste-i âferin görünerek lisân-ı şirin beyân-ı Farisiye tercümesine karar verildiği Tahran’dan yazılmış bulunmasıyla kalbimizin itmi’nanı tekemmül eylemiştir. Binâen-‘alâ-zâlik uyku nedir? Ve uykuya mahsûs olan hâlât neden ibârettir? Buraları

eser-i mezkûre mürâca'atla tamamen ma'lûm olacağından burada uykunun yalnız hayata olan nisbeti hakkında bazı mütâlaât serdine ibtidâr eyliyoruz.

Uykunun hayat-ı beşere en evvelki nisbeti 'ömr-i beşerden bir sülüsünü tenzîl etmesinden ibarettir. Zira insan yirmi dört saat kadar olan bir günde hesâb-ı mutavassıtla sekiz saat uyursa hayatının bir sülüsünü hayatından hemen haberdâr olamayacağı bir hâlde geçirmiş olur ki bu hâlde kırk yaşında bulunan bir âdem ancak yirmi sekiz sene yaşamış sayılır.

Vâk'â Voltaire bu hesâbı cümlemizi daha ziyâde mahzûn edecek bir yolda yürütmüştür. Zira çocukluk zamanında hastalık vakilerini de hesaba katarak 'ömr-i beşeri indire indire hiçe kadar yaklaştırmıştır. Ancak hesâbın bu ciheti de bahsimize ait değildir.

Hükemâdan birçoğu uykunun hayat-ı beşeriyece böyle bir kalemde bir sülüs tenziline sebep olduğunu nazar-ı dikkate alarak bu gasb-ı hayat olan uykudan kaç saat ömür daha kapabilirlerse onu kâr sayanlar az görülmemiştir.

Hatta Voltaire bu fikirde bulunarak mümkün olduğu kadar az uyumaya çalıştığı sırada kahvenin kat'ı nevm ve tenbîh-i dimâg hâssasınada kâil olmasıyla kahve şerbini artıra artıra öyle bir yümn-i tiryakisi kesilmiş ki her bir fincan değil kâse addolunabilecek kaplar ile günde altmış yetmiş kâse kahve içermiş.

[549]

Bu münâsebetle Voltaire bir de fikra-i zarîfâne isnâd ederler ki onu da kâri'lerimize ihtâr edelim:

Tabîbler ma'lûm ya! İstedikleri şeyde sıhhat-ı beşer için muzırat veya menfa'at hükmederler. Hatta şeyi vâhidin bugün muzıratını hüküm ile isti'mâlini men' eyledikleri hâlde yarın o şeyi ziyânsız görüp isti'mâline cevâz verirler. Hele bir

aralık o şeyi nâfi' görüp tevâhid etmeleri de muhâl değildir ya? Cenabıhakk etibbâyı işbu ifrât ve tefrîtlardan dolayı meveleyerek haşm-ı müzâhkârisine uğratmış olduğu kâfidir.

İşte bu sınıf etibbadan birisi Voltaire'yi pek sevdiğinden bu kadar çok kahve içmesi her neden dolayı ise sıhhati için pek muzır olacağını nasîhat vâdisinde söyler ve Voltaire cevâben der ki:

–Yetmiş yaşına geldim. Otuz seneden beri de kahve mübtelâsı olduğum hâlde henüz bir muzırat görmedim. Yüz yaşına geleyim de o zaman kahveden muzırat görürsem de gam yemem.

Voltaire kahveye bu derecelerde mübtelâ eden şey kahvenin uykuyu kât' olunduğu kaziyesi değil mi? Vâk'â uykunun metâ'ib-i vücûdiyeyi izâle ederek hissiyâta yardım eyleyeceğine hiç şüphe olmamakla beraber Voltaire uykusunu kese kese hele hâl-i pirisinde üç dört saate indirmiş ve bu sûretle uyku yüzünden ömürce ziyânı mümkün merteye azaltmıştır.

Hükemâdan birisi dahi ömrünün bir sülüsü uyku ile geçmesine rıza gösteremeyerek mütâlaât-ı 'ilmiyesine istigrâk eylediği zaman uyku galebesinden kendisini kurtarmanın bir tuhaf yolunu bulmuştur. Şöyle ki:

Masanın yanına iskemle koyarak oturduğu zaman iskemlenin de sol yanına büyücek bir leğen koyar ve oturduğu zaman sağ elini başına destek eylediği gibi sol eline dahi yuvarlak bir demir parçası alırmış. Bu sûretle mütâla'aya daldığı zaman uyku gelecek olursa eli gevşeyip demir dahi leğenin içine düşmesiyle büyük bir patırtı ve gürültü hâsıl olarak filozof efendiyi iskemle üstünden fırlayıp kalkmak derecesinde ürkütür ve bu ürküntü uykuyu dahi kaçırır.

Şu hâlde acaba uyku hayat-ı beşeriye için muzır mıdır müfid midir diye bir fikir-i mahsûsu ne yolda istihsâl etmelidir?

Uykunun bi'l-külliyeye fikdânı isti'dâd-ı beşerin hükmü hâricindedir. Hatta lüzûm-ı

zarûriyesinden pek az olması dahi dimâğca türlü türlü iltihâbâtı ve bunların zımında müthiş müthiş ihtilâlâtı icâb eyler. Uyku insana hiçbir şey için lâzım gelmezse mutlakâ dimâğı mümkün mertebe tesrîh için zarûriyyât-ı hayatiyedendir.

Ancak insanda bazı ahvâl vardır ki i'tikâd denilen şeyin ahvâl-i mezkûre üzerinde te'sirât-ı külliyesi görülür. Ezcümle kuvve-i bâhiye gibi ki insan bu kuvvetin sarfında kesreti itiyâd ederse tabiat her gün belki günde birkaç defasını isteyerek kuvâyı tabî'ye olanca yardımını bu noktaya hasr etmekten iklim-i vücûdun hayat-ı sâiresine muâvenetini kat' ile vücûdun harâbını müstelzim olur.

Bu hâl uykuda dahi aynen mevcûttur. Lisân-ı 'avâm "Uyku uykunun mâyesidir" sözünde dahi hikmet-i beyân olmuştur. İnsan uyudukça daha ziyade uyumak ister. Uykuda kesret ihtiyâr edilmesi bu bâbdaki ihtiyacı artırdıkça artırır. Öyle uykucular görülmüştür ki yanında top patlatsalar uyanmak kâbil olmaksızın on dört saat uyuduktan sonra sabahleyin kendileri uyandırılmak lâzım gelse tatlı uykuları içinde rahatsız edildiklerinden bahisle şikâyet ederler.

Uykunun bu derecesinde hazımsızlık ve a'sâb ve 'adalâtın kuvvetsizliği gibi muzıratlar melhûz olup ancak bunlardan daha fenası dimâğın kuvve-i mütehasseesine hâlel târi olmasıdır ekseriya uykuya mübtelâ olanların beyinsiz ve ahmak oldukları müşâhedât-ı 'umûmiyedendir. Zaten böyle olmasa dahi ömrün ziyâdesini uykunun gasb etmesi az ziyânlardan mıdır?

Hem ömrümüzün çoğunu uyku ile geçirmemek ve hem de uykusuzluktan husûlü melhûz olan tehlikelere düşmemek için kaç saat uyku uyumak lâzım geleceğini ta'yîne çalışan etibbâ çocuklar için başka gençler için başka ihtiyârlar için dahi başka başka miktar saatler uyku müddeti ta'yîn etmişlerdir.

Fakat bu mahkûma cezâ müddeti ta'yîn eder gibi böyle saat üzerine ta'yîn-i müddete ne hâcet vardır?

İnsan 'işretle mübtelâ olmazsa taâm üzerinden lâakall üç saat mürûrundan sonra uykuya yatmalı ve dört beş saat uyuduktan sonra her ne zaman gürültüsüz patırtısız olarak uyanırsa derhâl kalkmaya çalışmalıdır. Öyle sabahın tatlı uykusuyla safâ sürmek için yatak içinde yuvarlanıp uyku davet etmek bu âdeti

[551]

kuvvetlendirmek olacağından muzırdır. Buna mukâbil uykudan ömür kurtarmak için terk-i hâb ve râhata cebr-i nefis etmek dahi hatadır.

Demek oluyor ki uykunun hayata nisbeti ne uykuya ömür kattırmak ve nede uykunun hakkından kesmek sûretlerine mürâca'at etmeksizin kifâyet-i tabî'iyeye miktarı uyku ile vücûdu rahatlandırmaktan ibârettir.

Ahmet Midhat

113 FIKRA-İ TARİHİYYE

113.1 PARİS'İN GENÇ KIZLARI

Fransa meşâhîr-i üdebâsından Bunei nâm zâtın mücerred tehzîb-i ahlâk benî beşere hizmet etmek maksad-ı insaniyetperverânesiyle esâsı tarihe müstenid olarak cem' ve telfîk ettiği hikayât 'ibretâmîzden bâlâdaki serlevha ile mütâla'a güzârımız olan bir fıkra Paris'te havâss ve 'avâm ve fukarâ familyalarına mensup dört nefer genç kızları sûret-i terbiye ve ma'îşetlerine dâir hakîkaten pek hakimâne bir mukâyeseyi hâvi olmakla ber-vech-i âti tercüme olundu.

*

Kendisiyle beraber üç neferden ibâret olan bir aileyi iâşe etmek gayretiyle mürettiblik gibi ağır bir sanatın müşkilât-ı takatfersâsı altında ezile ezile nihâyet el ve ayakları hareketten kalarak sabahtan akşama kadar koltuk sandalyesinde oturmaktan başka hiçbir işe yaramayan bir peder safî'î-kalbin Eshtel Ober nâmında genç bir kerîmesiyle zevcesi çamaşır yıkayıp kolalamak gibi bir sanat ile te'mîn-i idâre-i

beytiyeye sa’i ederek Kabanz sokağında kebîr bir hânenin fikraya mahsûs olan altıncı katının iki odasında sâkin olmaktadırlar.

Bu hânenin karşısında bulunan gâyet cesîm bir otelin birinci katı arazi alım satımında pek çok müddet çalıştıktan sonra Paris’in meşâhîr-i sarrâfânı sırasına geçmiş bir zâtın ve ikinci katı ma’iyet kralı mütehayyizân me’mûrininden Viconet de Salus’un ve üçüncü katı bir çarşı komiserinin taht-ı isticarlarında olup bu üç zâttan sarrâf Mösyö Santomar’ın tavr u hıram ve letâfet-i endâmca hakîkaten emsâli pek nâdir güzellerden olan kerîmesi Matmazel Louis’i peder ve mâderi tarafından perestiş derecesinde mazhar-ı muhabbet olduğu cihetle her arzusunu icrâ ettirmeyi mutâd edinmiş ve âdeta şımarmış bir çocuk olup muâmele-i mecnûnâne ve evzâ’-yi serbâzânesiyle büyük küçük herkesi

[552]

ve bilhassa ta’lîm ve terbiyesine gece gündüz hasr-ı evkât ettiği hâlde levha-i hâfızasına kavâid-i kırâat ve kitâbetten ve mukaddemât-ı tarihiye ve coğrafyadan sarf-ı vâhid sığdıramamış olan mürebbiye kadını bî-zâr edip durması zâten terbiyeleri pek noksan olan ebeyni nazarında meziyyât-ı hasene-i nisvâniyeden addolunarak kerîmelerinin kâlîte-i zevciyetini iştiraye can atacak pek çok kibâr-zâdeler bulunacağına zâhib oluyorlar.

Vâk’â henüz on yedi yaşında olan bu çılgın kız için memâlikini huzûzât-ı nefsâniyesi uğrunda istihlâk etmiş birtakım genç sinyorların daha şimdiden ‘arz-ı dest-i izdivâca hazırlandıkları görülüyorsa da bunlar kızdaki hüsn-ü cemâl ve terbiye ve kemâl-i takdîr ile cidden kendisine meftun olmaktan ziyâde Matmazel Louis’nin hâne-i pederden cihâz olarak getireceği nukûd ve emvâl ile biraz vakit daha dâyinlerini iskât etmek hevesinde bulunanlardır.

*

İkinci katta sâkin Viconet de Salus’unda on sekiz yaşında ve Colorinet nâmında bir kerîmesi var, fakat Matmazel Colorinet ile bankerin kerîmesi Matmazel

Louis'i beyinde ahlâk ve etvârca pek büyük bit fark görölüyor. Colorinet lepiska saçları ve ela gözleriyle herkesi meftûn hüsn-i anı edecek kadar güzel olduğu hâlde Matmazel Louis'in yaptığı çılgınlığı dâima nazar-ı istihkâr ile seyrederek her bir hareketinde lüzûmundan ziyâde ihtiyâtkâtkâr olmaya ve bir genç kızın Louis'i kadar mütekebbir ve müte'azzım olmasını nazar-ı takdîr ile görmediği gibi lâubâli meşrebliğin dahi bu çağda bulunan mehveşân için muzırât-ı 'adideyi tevlîd edeceğini dâima hatırdan çıkarmayarak asâlet ve necâbetine lâyıık sûrette muhâfaza-i vakâra sarf-ı mukadderat eylerse de ihtiyâtın bu derecesi halk nazarında âdetâ kübr ü 'azamet diye telakki olunacağını mülâhaza edemediğinden terbiyesine me'mûr bulunan kadın dâima Louis'i ile kendi arasında ahlâk ve etvârca mevcut olan fark-ı külliyyi Matmazel Colorinet'e ifhâm ederek kızcağızı merdümgerizlik gibi bir hâl-i menfûrdan ferâgat ettirmeye çalışıyordu.

*

Otelin üçüncü katında müste'cir komiser Mösyö Dumo'nun kerîmesi Matmazel Emma'ya gelince: Bu melek-simâ kızcağız Louis'i kadar eser-i cennet ve Colurinet kadar 'azamet ibrâz etmeyecek mertebede tab'an ve hilkatem güzel terbiye görmüş ve cem'iiyet beşeriyye meyânında

[553]

Hasbe'l-kader bulunduğu mevki'-i külfet usûl-i teşrifâtiye ve beliyye-i fakr u zarûretten masûn olduğu cihetle kızının husûl-i refâh ve saâdetine sâ'i olan âli-cenâb vâlidesinin doğrudan doğruya taht-ı terbiye ve ta'lîminde bulunarak ikmâlî noksan eylemiş ve etvâr-ı bergüzîde ve ahlâk-ı hasenesi kendisini ve tanıyanları bihakkın meftûn etmeye başlamıştı.

*

Mürettibin kızı Matmazel Estel Ober'i unutacak kadar hikâyemiz uzamadı. Biraz da bu fakir çocuktan bahsedelim:

Vâlidesinin yıkadığı çamaşırları Estel Ober mini mini elleriyle güzelce kolaladıktan sonra mâi mukavvadan masnû' kutuya vaz' ile sâhiblerine teslim etmek üzere her gün Paris sokaklarından birkaçını dolaşiyor. Levendâne etvâr ve serî'-i refât ile kızın böyle gazel-i vahşi gibi Paris sokaklarında serd-rahvâ sekip gezdiğini gören bazı hevâperâstan metâ'-ı visâlini erbâb-ı huzûzâtın bâzâr-gâh-ı iştihâlarına 'arz için yevmiye bin kapının ipini çektiği hâlde ashâb-ı hüsn-i zanna kendini mukaddem bir işçi zannettirmek sevdâsında bulunan alfetgândan kıyas etmekte ve bî-çâre ma'sûmun tebessüm-i mülkânesini kendilerine bir ilfât-ı mahsûs 'addederek her gün kendisine harf-endâz ta'arruz olan zenperestânın miktarı gittikçe tezâyüd etmekteydi.

Matmazel Estel bunlardan birinin veya birkaçının arzusuna teba'iyet etmiş olsaydı şimdiye kadar hem kendisini ve hem de ihtiyâr peder ve vâlidesini buldukları hâl perişân meâlden tahlîse şüphesiz muvaffik olurdu. Hâlbuki Estel gördüğü ta'arruzât bî-üdebâneye içinde yuvarlandığı sanatın icâbât-ı tabî'iyesinden olan bu gibi ahvâle karşı sabır ve metânet ibrâz etmekten büyük alet-i intikâm olamayacağını ve hâfiz hazine-i 'ismet-i makâmında olan gönlünü ele almak için bulunduğu fakr u zarûttan istifâdeye kalkışan alçakların "ismetine zarûretin hiçbir vakit galebe edemeyeceği" kâide-i ahlâkiyesini bile mülâhazadan âciz olduklarını tefekkür ettikçe galebe-i ma'neviyenin dâima kendi tarafında olduğuna kanâ'at ederek işinde devam ediyor.

Matmazel Estel'in ne kadar 'ismet-perest bir kız olduğunu ve peder-i 'alilin teskîn âlâm ve evcâ'ı uğrunda gece gündüz nasıl gayret ettiğini bilen komşuların kâffesi kendisi için bir muhabbet-i mahsûsa peydâ ettiler. Hele birkaç aydan beri kolacılık sanatına ilâve eylediği

[554]

örücülük sanatındaki mahâreti dahi mahalle içinde şâyi' olduğundan hiç olmazsa haftada bir iki defa Bulonya ormanında arabadan inerken yırttığı kıymet-dar şalını

ördürmek için banker Mösyö Santumar'ın zevcesi tarafından veyahut sırmalı işlemeli mantosunu bir baloda zedelemiş olan Madam Vikonet'sin dâiresinden davet olunduğu gibi bazen de yine böyle bir hizmet gördürmek için komiser Dumon'un hânesine çağrılır ve bi'l-münâsebe bu üç dâirenin genç kızlarıyla dahi bi't-tabi' ülfet ve ünsiyette bulunurdu.

*

Estel Ober'in şu üç familya halkı nezdinde mazhar olduğu hüsn-ü kabûlun derecesi üç kızın ahlâk ve etvâr ve sûret-i terbiyelerinde mevcûd olan mübâyenet-i külliye'nin derecesiyle mütenâsib olup farazâ Mösyö Santomar'ın hânesi için yapmış olduğu bir işin sarf olunan emeği nisbetinde ücreti derhâl tesviye olunuyor ve Matmazel Louis'i o kadar çılgınlık ile beraber bu melek tabî'atıylı kıza karşı hiçbir vakit 'atf-ı nazar-ı istihfâf etmeyerek dâima kendisini pek lâubâliyâne bir sûrette ve "Sevgili Estel" ta'bîriyle kabul ediyordu.

Mösyö Viconet de Salus'un hânesinde kızcağızın sûret-i kabûlü daha başka bir hâlde vukû'a gelir. Meselâ yaptığı iş ekseriya Matmazel Colorinet'in nazar-ı takdîrini celb edemediğinden başka meşrebindeki lüzûmsuz ihtiyâta ve asâlet ve necâbetine magrûr olarak kendisiyle bir işçi kız arasındaki mesâfeyi zihninden geçirmekte olduğuna delâlet eder bir soğuk tebessüm ile ve "küçüğüm" hitâbıyla Matmazel Estel'i dâiresine aldıktan sonra yaptığı örgü işlerini söktürüp tekrar huzûrunda işletmek ve ücretini hakkıyla vermemek gibi münâsebetsizliklerde bulunuyor.

Komiser Dumon'un hânesinde ise sûret-i kabûl büsbütün başka. Matmazel Estel'in hatt-ı hareketi Mösyö ve Madam Dumon taraflarından kemâl-i şitayişle takdîr olunarak âdetâ hâne-i peder ve maderde bulunuyormuşcasına kendisine irâe-i müsâ'ade olunuyor.

Hele Mösyö Dumon'un sevgili kerîmesi Emma Matmazel Estel'i gördüğü gibi kemâl-i safvetle kızı ellerinden tutarak istikbâl etmekte ve Mösyö Dumon'un mekteb-i hukûk-ı şâkirdânından olan genç bir mahdûmu dahi ara sıra Matmazel

Estel'e tesâdüf ettikçe kalbinde uyanmaya başlayan muhabbet-i sâfiyenin te'sirât-ı tabî'yesinden olarak kendisini tevkîr ve tebcilde hemşiresiyle hem-hâl görünmektedir.

[555]

Velhâsıl Estel Ober az vakit zarfında mahallenin en kibâr en nâzik hanımları nezdinde kesb-i şöhret ve mezîyyet ederek iffet ve 'ismeti ve el işlerindeki mahâreti sayesinde kendisine pek büyük familyalardan müşteri kazandığından bunların sipariş ettikleri dantela işlerini vakit ve zamanıyla ifâ etmek üzere yanında yevmiye ile birkaç nefer usta kızlar işletmeye ve bunun için bi't-tabi' tebdil-i mekâna lüzûm gördü.

Mini mini Ober sevgili peder ve mâderiyle bu keyfiyyet için istişâre ettikten sonra harâret sayf ve burûdet şitânın te'sirât-ı şedîdesi altında nice senelerden beri kahrını çektikleri mekân maziki terk ile yine o hânede ve fakat üçüncü katta bir münâsib dâire isticârıyla şâhnişini sokağa nâzır bir güzel odasını 'alil pederine ve diğerlerini dahi vâlidesiyle ma'iyetindeki işçi kızlara tahsîs ve taksîm eyledi.

*

Matmazel Ober'in isticâr eylediği yeni daire eski komşularının daireleriyle karşı karşıya olduğundan bunların her birinde sakin genç kızların meşgûliyet-i yevmiyelerini tenkîttan geçiriyor.

Bazı kere Madam Santomar'ın birinci kat balkonunda uzun bir zincir ile bağlamış olan gayet maskara bir maymununu Matmazel Louis'i karşısına alarak ve hayvanın evzâ' günâ gününe bakarak bayılıncaya kadar gülüp eğlenmekte olduğunu ve bazen dahi ikinci kat odalarından birinde Viconet de Salus'un roman mütâla'ası hengâmında kerîmesi Matmazel Colurinet'in bir sûret-i magrûrâne de ayna karşısına geçip tuvâletini tanzîm ettiğini ve üçüncü katta ise her gün hânesine ait hizmetleri ikmâl ettikten sonra hâsıl olan şevk ve inbisât-ı ma'sûmâne üzerine bir Anjen'in bir güzel şarkısını sadâyı halâvet edâsıyla terennüme başlayan Matmazel Emma'nın

pencere önüne gelip kendisine kemâl-i nezâketle selâm verdiğini Matmazel Ober seyr ü temâşâ ediyor.

Bu sırada şayet Matmazel Emma'nın genç biraderi Mösyö Louis'n Matmazel Ober'i pencere önünde görecek olursa derhâl hemşiresinin oturduğu pencereye gelerek bir hüsn ü ta'zîm-i sevdâkârı ile mezbûreyi selâmladıktan sonra kızcağız ya işi başına veyahut ihtiyâr pederinin hizmetine gidinceye kadar Louis'in pencere önünden ber-vechle ayrılamayarak Matmazel Ober üzerine ale'd-devam nasb-ı nazar-ı iştiyâk eylerdi.

*

[556]

Sonbaharın güzel günleri nihâyet bularak mevsim-i şitânın havliyle karnaval ve balo gibi esbâb-ı zevk ve neşâtı Paris halkının ve bâhusus kübrâ familyalarının büyük fedâkârlıklar ihtiyârıyla istikbâl edip durmaları Matmazel Ober'in kibâr familyalarıyla kendi hâl ve ihtiyâclarına kifâyet edecek dereceden ziyâde münâsebette bulunmamak lüzûmuna dâir evvelce hâsıl olan bir fikrini te'yîd eyledi.

Her sınıf halkın raks ve musiki encümenlerinde bulunmak üzere ihtiyâr ettiği külfetler nice bin zu'afâ ve fukarânın külbe-i ihzânını i'mâr edecek mürettibenin kat kat mâ-fevkinde olduğunu gören Estel Ober bu hâllere nazar-ı nefretle bakıyordu.

Bu aralık banker Santomar'ın dâiresinde bir mutantan balo verileceği ve bunun tezyinât ve tecemmülâtı pek mükemmel olması Madam Santomar'ca mültezim bulunduğu cihetle döşemeci ve dondurmacı ve tatlıcı esnafının mühresi birkaç gün tedârükât ve tehiyyâta başladılar.

Balo gecesini Madam Santomar'ın iktisâ edeceği elbiseye müteallik kurdela ve dantela gibi parçalar Matmazel Ober'e sipariş olunduğundan bunları ba'de-l-ikmâl madamın hizmetçisine teslîm ettikten sonra kendisinin balo akşamı sâir hizmetçiler meyanına karışarak med'üvvînün inzâr-ı temâşâsına arz olunan işlemeli örtüleri ve sim ü zer evaniyi ve bolunun sûret-i güzârını bir köşeden seyir ile istifâde arzusunda bulunduğunu olanca cesaretini toplayarak hizmetçi kadına söylediği ve matlûbu is'âf

edildiği cihetle Matmazel Ober inzâr-ı med'ûvvînden mestûr bir mevki'-i münâsibde oturmuş ve kuşbakışı ile baloya gelen davetlilerin sûret-i kabûllerindeki usûl-i teşrifâtiyeyi kemâl-i hiddetle temâşâyâ başlamıştı.

Tepeden tırnağa kadar siyah elbise iktisâ etmiş ve üç boynuzlu şapkasını koltuğu altına almış bir uşak dâire kapısında görünen davetlileri salonda bulunan huzzâra sûret-i bülend ile ahyâr ediyor.

Civârda bulunmak münâsebetiyle davet olunan familyalardan Viconet de Salus Mösyö Santomar gibi sonradan görme bir kibârın icâbetini kendi asâlet ve necâbetine yakıştıramıyorsa da Santomar'ın kasası Viconet cenâblarının pek çok defalar ihtiyâcını tesviye ettiği ve saray kraliyede bulunan sâir zâdegân gibi kumar mecbûriyeti ve birçok metresler himâyeye etmek âdeti kendisinde mevcut oldukça

[557]

o kasaya mürâca'at mecbûriyeti her-bar bâki olduğu ecluden bi'z-zarûre bu ziyâfete gelmeye hazırlanmıştı.

Ma'hûd üç boynuzlu teşrifâtçı salona girip de "Mösyö Luicunet ve Madam Laucuntis de Salus!" diye bağıracağı vakit hâiz-i unvân asâlet olan bir kadının huzûruyla salonda bulunanların kesb edecekleri fahr ve mesârın hak teşekkürünü ifâ etmek üzere mutlakâ cümlesinin kemâl-i ta'zîm ile kıyâm ederek kendisini istikbâl edecekleri zu'munda bulunan Madam Vicontis bir tavr-i hodbinâne ile inzâr-ı tecessüsünü salonun dâhilinde gezdirip de hiçbir ferdin yerinden bile kımıldamadıklarını ve yalnız madam Santomar'ın yüksek sâdâ ile "vay sevgili komşucuğum" diyerek kendisini istikbâl etmekte olduğunu nihâyet derece bir nazar-ı nefret ve nahvetle telakki ederek hiddet etti.

Beri tarafta sâhib-i ziyâfetin çalgın kerîmesi Louis'i dahi Vicontis'in kızı Matmazel Colorinet'i "Matmazel! Siz her gören genci meftûn hüsn-ü anınız edecek kadar takip takıştırmış bir meleksiniz!" gibi terbiyesizcesine sözler ile karşılayıp raks edecek kızlar meyânına idhâl etmesi esâletine magrûr bir kızı fevkalâde dil-gir ettiğiinden bir aralık Matmazel Colorinet vâlidesinin yanına kadar kaçmaya mecbur oldu.

Hele Madam Vicontis bu salonda ümîd ettiği derecede mahzar-ı hürmet ve ta'zîm olamadığına pek ziyâde hiddetlenmiş olmalı ki ara sıra zevciyle şu yolda hasb-i hâl ediyordu.

–Bu kadar külfeti ihtiyâr edip de küberâya ziyâfetler keşidesine kalkışan bu sonradan görme herif birazda terbiye öğrenmiş olsa belki kibâr cem'iyetlerinde kendisine mahsûs bir mevki'-i ihrâz edebilir.

–Azîzim Vicontis! kimseye olan bir familya a'zâsından hiçbir vakit bundan fazla nezâket me'mûl edilemez. Ne çâre ki güneşin murdar çamura salâbet vermesi nev'inden olarak altında bu gibi denilere kuvvet veriyor.

Zevc ile zevce bu müşâfihede iken banker Mösyö Santomar gelip “Buyurunuz komşu efendi? Size beş yüz franklık bir soba ikrâm ederim” sözüyle Viconet familyâsını taâm salonuna getirdi.

*

Komiser Mösyö Dumo'nun namuslu familyâsı bu baloya davet edilmemiş olduğundan

[558]

salonda en ziyâde ‘arz-ı ihtişâm ve tecemmülât ederek şa’şa’apaş olan familyaların isimlerini birer birer Matmazel ertesi günü gelip kendilerine haber verdiği sırada bunlardan birinin maliye ser-tahsildârlığında su-i isti'mâli tebeyyün ederek ‘azl edilen bir zâtın kerîmesi ve bir diğêrinin üç dört defa ta'tîl-i te'diyât eden bir banka ajentesinin hemşiresi olduğunu ve bir başkasının zevcinin malını sefâhet uğrunda telef ettikten sonra şimdi talak davasına kıyâm ettiğini ve daha sâirlerinin dahi sûret-i gayr-ı meşru'ada nice nice seyyiatı irtikâb etmekten aslâ haya etmez takımdan olduklarını komiser Mösyö Dumon meydana çıkarınca âlem-i sefâhetin bu gibi ahvâl-i rezâlet iştîmâline henüz vâkıf olmayan bî-çâre Estel Ober nihâyet derecede izhâr-ı hayret ederek “Böyle nâmussuz alçakların en parlak bir cem'iyete gelip ‘arz-ı didâr etmeleri nasıl mümkün olur” demesine komiser Mösyö Dumon “ Azîz kızım!

Bunlar gibi erbâb-ı sefâhet indinde nâmus ve haya ale'd-devam sürüp çıkmakta olan tırnak gibidir.” cevap hikmet-nisâbıyla mukâbele eyledi.

*

Bir kaç gün sonra Viconet de Salus'un hânesinde dahi bir konser tertip olunarak Paris zadedgânın hemen kâffesi davet olundular.

Böyle sırf zadedgândan mürekkeb bir müsâmerede en ziyâde nazar-ı nefretle görülen bir zât varsa o da banker Mösyö Santomar'dı. Ne çâre ki bu konserin icâb ettiği masârif daha birkaç gün evvel banker kasasından istikrâz edildiğinden kendisini bu cem'iyete da'vet etmek mecbûriyetiyle sinyorlara mahsûs olan usûl-i teşrîfâtiye ve kanun-ı asâlet hâaricinde bu münâsebtzilik ihtiyâr etmesi Viconet de Salus için zadedgân beyninde afüvv olunmaz bir kabâhat addolunuyor da ihtiyaç denilen belânın her kanunu ihlâl edebilecek bir kuvveti hâiz olduğu hasbe't-tekebbür düşünülüyor.

Bizim Estel Ober'in musikiye merakı pek ziyade ve bu konserde bulunacak musikişinâsın mahâreti fevkalâde olduğundan istihsâl eylediği müsâ'ade-i mahsûsa üzerine hizmetkârân dâiresinin konser salonuna nâzır bir penceresi arkasına ihtifâ ve icrâ olunan âhengi istimâ' ile bir aralık kesb-i telezzüz eder gibi olduysa da necâbetine magrûr olan sinyorlardan bazısının husûsi mükâlemeleri ve birtakımlarının kemâl-i 'azametle salona sığamayacak

[559]

bir vaziyette gezinmeleri esâtize-i 'asrın terennüm edilmekte olan en meşhûr bestelerinin âhengi ihlâl etmesine Matmazel Ober'in pek ziyâde canı sıkıldı.

Filhakîka Prusya hândan kraliyesine mensup bir prensin kâynvâlidesi birkaç gün evvel dûçâr-ı mevt fecayi' olarak bu sebebe mebni bi'l-cümle Fransa hândân-ı hükemdârisi a'zasının siyehpûş mâtem oldukları hâlde bu cem'iyete gelmeleri ve arzuyu 'umûmiye muhâlefeti her yerde i'tiyâd edinen a'zâyı cem'iyetten birtakım terbiyesizlerin mükâlâmât ve mübâhasât husûsiyelerini ayyuka çıkarmaları

cem'iyetin zevk ve neşâtını bütün bütün mahvederek herkesle beraber Matmazel
Ober'i de hânesine erkence 'avdete mecbûr eyledi.,

Mâba'di var

Nuri

114 EDEBİYAT

114.1 GAZEL

Hâb-gâh-ı gayrihi-ker oldunsa mâhim sen çerâğ

Külbe-i ahzânım âhımla oldum ben çerâğ

Zülf-i müşgîn târik etmiştir ihâta-i rûyunu

Zulmet-i şebden giyinmiş sanki pirâhen-çerâğ

Gözden eksildikçe eşkk inler dil-i suzânım

Nâle ü feryâd eder oldukça gem-i revgan-ı çerâğ

Nûr-ı hikmet-i kalb nâ-kabilde eşrâk eylemez

Çeşmen etmez mürdüm hâbîdenin ruşen-i çerâğ

Minnet etmem Ruhi'ya çerhın çerâğ-ı mâhına

Külbe-i ahzânıma âhımla oldum ben çerâğ

**114.2 ŞEYH VASFÎ EFENDİ HAZRETLERİ'NİN 1703 NUMARALI
TERCÜMÂN-I HAKÎKATTE MÜNDERİC MEKTÛBUNA CEVAP:**

Şeyhim!

Efkâr-ı irşâd âsârınızdan yeni bir nümûne olan mektub-ı ârifânenizi mütâla'a ile bir kat daha takviye-i fikre muvaffik olduğum cihetle müstefidân-ı kemâlinizden addolunabileceği hükmü düşündükçe iftihâr ediyorum.

Olmada gittikçe derhuşende ter

Fikir-i münevver bana rehber yeter

dememiş miydim? İşte yine diyorum.

Harâbâtılığe iştihârımdan nâşi hiçbir şeyh takva-perverin uzaktan uzağa olsun nâil-i iltifâtı olamamaklığım lâzım gelirken sizin böyle en münteha sâliklerinize gıpta-bahş olacak derecede mazhar-ı teveccühünüz oluşum medar-ı mübâhatim olmasın mı?

Bu kabîlden olarak göreceğim fevkalâde iltifâtlarınızdan ziyade hakkımdaki teveccühünüzün

[560]

istikrârı beni memnûn edecektir.

Devam-ı teveccühünüzden emîn olayım mı?

Size böyle bir su'al tevcîh edişimi garîb görmeyiniz menşe'-i su'ali arz edersem istigrâba mahall kalmaz sanırım.

Bundan bir buçuk iki sene evvel kendi âlem-i rindânedede gâilesizce yaşıyordum münzevi gibiydim.

Cevinde-i sadr-ı meclis olamam.

Sehbân gibi olsa irticâlim

Pür güler ile muvânis olmam

Vahdette safâ bulur hayalim

Kıt'asıyla ta'rîf ettiğim hâle tamamıyla mazhar olmuşum.

Vaktâ ki İstanbul'a gelerek Tercümân-ı Hakikat'e yazı yazmaya başladım o vahdet-i kesrete tahavvül etti. Birçok ehîbbâ peydâ edildi. Bunlarla ihtilâta başladık. Hakâyık-ı ahvâl-i insanı anlamak için ettiğim tecrübelerin pek nâkıs olduğunu o zaman bir kat daha anladım. Bizim şu nev zuhûr ehîbbâdan bir çoğu evvelden hakkımda izhâr eyledikleri muhabbeti sonradan göstermez oldular.

Bunun için müte'essif mi oldum? Hayır! Bilakis ikmâl-i tecrübe ettiğim için müteşekkir oldum. Bana hakîkatte muhibb olmayan âdemlerin benimle ihtilâttan çekinmeye başlamaları az ni'met midir?

Bunları şu hareketlerinde haksız görmem. Ben o harâbâtilerden değilim ki muhabbeti meclis-i 'ürk da bir iki kadehten sonra beyhûde çene yarışmaktan ibaret zannederler.

Benim bildiğim muhabbet takdîs olunacak bir ittihât-ı beşeri husûle getirebilecek olan muâşeret-i hâlisânedir. Benî âdem denildiği zaman kardeş oldukları anlaşılın insanların yek diğere muhabbetleri dediğim yolda olabile saâdetin ma'nâyı hakîkisi anlaşılırdı. Dünya hakîkaten sevilecek bir dâr-ı safâ olmak üzere görülüyordu.

Zannetmeyiniz ki o ehîbbâdan birçoğu bî-sebât çıktığı için şimdi yâranım azalmıştır. Azalmadı. Azalmıyor. Çoğalıyor. Çünkü mevcut ehîbbâdan birtakımı muhabbet hâlisânedede sebât göstermeyip ric'at eyledikçe yeniden yeniye peydâ olan diğer muhibbân onların yerini tutuyor da artıyor bile! Binâenaleyh bizim defter ehîbbâ dâima dûçâr mahv u ispat olup gidiyor.

Muhabbet-nümâyân dehrin böyle muttasıl tenâkus ve tezâyütte bulunmalarını görmek de tuhaf bir temâşâyı şâ'irâne sayılamaz mı?

Bununla beraber şeref-yâb tanzîriniz olan bir gazelimde ki:

[561]

Muhibbanımda hem güftâr hem girdâr-ı âlidir

Mısrâ'ının ifâde ettiği ma'nâ bir hayâl-i mes'ûdâne değil, 'ayn-ı hakîkattir. O zî-sözüne o yâr-ı muhibblerimde vardır ki bunların her biri bir hakîkat-âşinâ, her biri "vâhid-i kelalef" tavsîfine sezâdır.

نشان اهل دلی عاشقیست باخوددار
که در مشایخ شهراین نشان نمی بیتم

*

Mektubunuzda naklettiğiniz muhâzara-i edebiye başladığı sırada refikiniz... Bey tarafından irâd olunduğunu beyân buyurduğunuz zâdü'l-misâfirin ebyâtı bir tâlib-i âkilin ma'şûka-i ebrâr olan hakîkate vusûl için ne kadar cevelân-ı câsusânede bulunması, iftâde-i dâm-ı tezvîr olmamak için ne kadar ihtiyâtlı adım atması lâzım geleceğini göstermekte olduğu cihetle pek hoşuma gitti.

Muhâzarada bulunsaydım o esnâda ben de ebyâtı mezkûrenin hülâsa-i meâlini hâvi olan şu beyit-i ârifîyâneyi okumaya cesâret ederdim:

هر که که ره مایبکی راهبر افتاد
دیدیم چو خود بیبده کردی و کذ شتیم

Şair müşârün-ileyh dahi bu beyitiyle dâlâlet-gah-ı âlemde bir mürşid-i hakîkiye tesâdüf etmek ne kadar güç bir şey olduğunu göstermek istemiştir.

Örfî hakâyık-cuyân dehâtın büyüklerindendi. Kendisinin vatani olan Şirâz'ı terk ederek hâsseten edîb havârik-nümâ Hazret-i Feyzî-i Hindî'den istifâza için Hind'e gitmiş olması ne derecelerde âli-himmet bir meftûn ehl-i hakîkat olduğunu göstermektedir. Fakat acaba Feyzî'den alacağını almış olmasından mıdır ki müehheren onu dahi terk eyleyerek Hind'den Lahor'a geçmiştir?

Örfî ile Lahor'da görüşüp de Feyzî'den ne için geçtiğine dair izâhât isteyebilmiş olaydım zannederim ki:

گفتندکه از کعبه کذ شتن نه زهوشست
گفتیم که مامردم مستیم وکذ شستیم

cevabını alırdım.

Peygamber-i siretân ümmetin meşâhîr-i eâzımından Celâleddin-i Rûmî bir tâlibin mürşid aramakta ne kadar şiddetli bir şevke mâlik olması lâzım geleceğini:

من نجویم بعدازین راه اثیر
پیر جویم پیر جویم پیر پیر

پیر باشد نردبان آسمان
تیر پران از که کردد از کمان

[562]

Tarzında tefhîm buyurduğu hâlde sûrete kapılmaktan ne derecelerde sakınması iktizâ edeceğini dahi:

ای بسا ابلیس آدم روی هست
پس بهر دستی نشاد داد دست

tahzîr-i hâtıfânesiyle der-miyân eylemiştir.

Tercüme-i hâlinde hangi şeyhin mürîdi olduğuna dâir bir kayıt görülememekte olan Hoca Hâfız der ki:

سر زحیرت بدر میکد ها بر کردم
چون شناسای تودر صومعه یک پیر نبود

Bilmem hâlime tamamıyla muvâfık olduğundan mıdır nedir? Bu beyti öteden beri pek severim. Bence lisânü'l-gaybten sâdır olan sözlerin en değerlilerinden biri de budur.

حال وار میکده نک رند قدح نوشند
روح یوق صومعه نک شیخ عباپوشند

beyti gibi bin beyte değışilmez.

“Bir söz ki âlidir kâ’ilinin küçük bir âdem olmasıyla ‘ulviyetine hâlel gelmez. Âli olmayan bir kelâm da sâhibinin büyüklüğüyle i’tilâ edemez.” İbâresine derc ettiğiniz hakikat zaten musaddaktır. hâtır-nişân âliniz olmak gerektir ki bazı mektubâtım bu bâbda hayli izâhât vermiştir.

İmdi bildiklerimin içinde “Bu söz şu adamın lisânından sâdır olduğu için âlidir.” Yollu istidlâlât-ı mukallidâne ile elzem olunabilir adam göremiyorum. Herkes sözde ma’nâ, ma’nâda hakikat, letâfet arıyor.

Âsâr güzel olsun da şarkîye olsun garbîye olsun makbul-i ehl-i idrâk olur.

Âsâr-ı şarkîyeyi tenkihe himmet, â’sâr-ı garbîyeyi intihâba dikkat etmeliyiz.

Hariçten alacağımız şeylerin ne gibi şeyler olması lâzım geleceğini neden bilmeyelim? Biz bütün cihânı irşâda kâfi olan “الحكمة ضالة المؤمن اخذها انما وجدها” ders-i hikmetini şimdi değil, bin bu kadar sene evvel almış bir milletiz.

Âsâr-ı şarkîyeyi tenkihten ne için çekinelim? Ne zamana kadar birtakım münâsebetsiz sözleri “edeb-i millimiz” diye kendi kendimizi aldatırcasına takdîr edip duracağız?

Meselâ Nâil’i-i kadîmin meşhûr “Gideriz” redîfli gazelinden:

پلاسپاره رندی بدوش وكاسه بكف

Zekât mı verilir bir diyâra dek gideriz.

beyti vaktiyle o derecede mazhar-ı kabûl-i âmme

[563]

olmuş, o kadar âli tanılmıştı ki bir âdem bunu tabî’atına muvâfık bulamadığını söylemeye cesâret eylese vahyi ilâhiyi tezyîfe kalkışmış gibi her taraftan muaheze olunacağında şüphe edilmezdi. Şimdi ise beyt-i mezkûre benzer âsârı beğenmekte devam edenler muâheze olunmaya başladı.

Hakikaten değerli şairlerimizden birisi olan Nâil’i bir beytiyle de demek istiyor? Düşünelim.

“Biz şüreb-i şaraba alışmış birtakım rindânız. Paramız yok ki istediğimiz vakit şarap içebilelim. Mahmûrluk fenâ sıkıştırıyor. Buna çâre düşünmeliyiz. Ne yapalım?”

“Başka çâremiz yok. Kalkalım, Kûhene abâ-yı sad para arkamızda, bir zamandan beri şarap yüzü görmemiş boş kâse elimizde olduğu hâlde bizim gibi bâde düşkünü fukarâya sadaka olarak şarap verilir bir memlekete kadar gidelim. Belki orada hâlimize acıyan bulunur da bize biraz şey ihsân eder.”

Şeyhü’ş-şu’arâ! Ne dersiniz? Koca Nâil’i âdeta miskincesine şarap dilencililiğine çıkmış gidiyor!

Ne diyeceğinizi keşfediyorum. Diyeceksiniz ki:

“Hakk selâmetler vere! Amma bu gidişi beğenmiyorum. Şâ’irâne göremiyorum. Çünkü pek zelilâne! Benim i’tikâdına göre şâ’iriyetle zillet ictimâ’ etmez. Şair denildiği zaman hatırıma derhâl ‘ulviyet gelir. Bir şair ile Hindî hırkası giyerek kâse elde meyhâne bî-meyhâne gezip şarap dilenmek arasında ne münâsebet vardır kat’â anlayamam. Rindâne söz böyle mi olur? Hâşâ! Bu adamın zevkine gitmiyor. Sinirlerine dokunuyor. Baba Nâil’i nereye gidiyorsa gitsin. Şu zamanda kendisine pir olup da seele-i şarâb güruhuna katılacak ferd-i âferide yoktur.”

Evet! Böyle ma’nalı olan beyitler sâminin mektubunuzda mebhûs ‘anh olan:

Hazır ol bizim mükâfâta eyâ mest-i gurur

Rahne-i senin siyeh penbe-i minâdendir

*

beyti bî- ma’nâsından beterdir.

*

Edîb-i Ma’arrî’nin:

ابا العلا سليمانا ان العمى حباك احسانا

لوالبصرت هذاالورى لم بر انسانك اقتسانا

Kavl-i müzeyyifânesini andırmakta olan:

[564]

كاوپست در آسمان ونامش پروين
وآن كاودكر فروشده زير زمين
بكشای دو چشم خردازروى يقين
زير وز بر دوكا وچندين خربين

Rubâ'isi gökteki ve yer altındaki o gözlerden kat'-ı nazar edildiği hâlde muvâfık-ı hakikat bulunduğu ve hey'et-i mecmû'asıyla tuhaf bir tasavvûr-ı şâ'irâneyi hâvi bulunduğu cihetle beğenilmez şeylerden değildir.

İhtimâl ki İbni Sinâ'ya bu rubaiyi söyleten bir teşbîh-i Rabbanîyi şâmil bulunan "كأنهم حمر مستنفرة فرت من قسورة" âyet-i celîlesidir.

پيريم ولى چوبخت دمساز آيد
هكام نشاط و طريم باز آيد
از زلف دراز تو كمندى فكينم
بر كردن عمر رفته تاباز آيد

Tarzındaki lâkırtıları beğenemem. Hayalince ma'şûkunun kim bilir kaç kulaç uzun olan zülfünden kemend yaparak geçmiş ömrün boynuna atmak, geri çevirmek için var kuvveti bâzuya vererek çekmek zahmetini ihtiyâr eden şâir salhurdeye acırım amma duramam bir aralıkta gülerim.

Seni at üzere görünce delirdi 'uşşâkın kemend zülfünü at bağla şunları â kuzum, beyti de hayli gülünçtür.

Mektubunuzda mevcut diğer üç rubaiden en güzeli şudur:

ای دل خیر وصال یار آمد باز
آرام بجان بیقرار آمد باز
کویی که بکلزار خزانديده عمر
اميد رسيدن بهار آمد باز

.....⁵² Efendi bunun için ‘‘Hayal muhâlden ibârettir değildir. Âşıkânedir’’ demekte isabet etmiştir.

Mes’ûd-i Harâbâtî

114.3 TAHMÎS-İ GAZEL MES’ÛD-İ HARÂBÂTÎ

1

Cihânda mevcudîsin âh nâ-gehânımızın
 Çoğaldı âh ile hüzn-i bu şeb-i mekânımızın
 Görünmez oldu göze bir nev-cihânımızın
 ‘‘Görün görün bize ey nûr-ı çeşm-i cânımızın’’
 ‘‘Nedir müheyyic bilmez misin figânımızın’’

2

Rakibe lütfu dil-zâre cevri kılma penâh
 Biraz da âşık-ı gamm-ı âşinâyâ ile nigâh
 Yeter yeter bu cefâ gel mürüvvet et ey mâh
 ‘‘Nasıl şikâyet olunmaz tegafülünden âh’’
 ‘‘Ayân iken eseri sûziş-i nihânımızın’’

3

Müsebbibin biliriz i’tilâ-yı şânımızın
 Ziyâ-yı fikrini mes’ûd-i nüktedanımızın

⁵² Mes’ûd-i Harâbâtî, şahsın ismini gizli tutmuştur.

[565]

Cihânı parlatıyor nazm-ı şâ'irânemizin
 “Zamanımız sühan-fürûzudur zebânımızın”
 “Zebanımız hikem-âmûzudur zamanımızın”

4

Görünse âleme kerdiler bâ-yı zevk-i sahn
 Ederdi herkesi âşık safâyı zevk-i sahn
 Olurdu cümle beşer mübtelâ-yı zevk-i sahn
 “Gönüller olsa bütün âşinâ-yı zevk-i sühan”
 “Cihân esiri olur şive-i beyânımızın”

5

Gör yed-i Hazreti Musa'da sûd-ı fikrimizi
 Sanırdı mu'cize-i mutlak vücûd-ı fikrimizi
 Tasavvûr eyleyin artık kuyûd-ı fikrimizi
 “Hayal eden bulunurdu hudûd-ı fikrimizi”
 “Hudûdunu bulan olsaydı âsumânımızın”

6

Kemâl-i fırka-i Nâci'ye oldu rehberimiz
 Necât bulsa ne var fikr-i pertev-i âverimiz
 Görürse çok mu ilâhi dil-i münevverimiz
 “Muvahhidîn ile birliktedir gönüllerimiz”
 “Teferruk etse de eczâsı hâkdânımızın”

7

Cihânda kalmadı artık hayâl bûd u ne-bûd
 Değildir işte sözüm bak hayâlden ma'dûd
 Latîf gayri fazîlette oldu nâ-mahdûd
 “Benân-ı halka şeref-bahş olan kalem-i mes'ûd”

115 FENNİYYE**115.1 FENN-İ TEVL'İD-İ BAYTARİDEN MÂBA'D**

İskât-ı cenîn bazı kere mevrûs olur. Gayet zaîf veyahut çok mücâme'at eden erkekler gâyet zaîf yavruların husûlüne bâdi olarak ıskât-ı cenîne sebebiyet verirler. Eğer erkek pek büyük veyahut pek kuvvetli olursa vâlide ıskât-ı cenîne müste'id olur. Cenînin derûn-ı rahimde fenâ vaziyet ahz etmesinden ve hasta olmasından ve hacminin pek büyük bulunmasından dahi ıskât-ı cenîn vukû'a gelir.

Birde gebe hayvanat karnına veyahut rahminin bulunduğu mahale darb olunmasından ve gâyet dar kapılardan sıkışık geçmelerinden ve demir yol vagonlarında fenâ yolculuk sebebiyle hayvanatı sürmek için sıkıştırılmalarından ıskât-ı cenîn hâsıl olur.

Ekseriya ıskât-ı cenîn müstevliyen ârız olarak pek çok hasârât verir ve bu hâl ekseriya ineklerde müşâhede olunur. İskât-ı

[566]

cenînin müstevli olmasına yağmurlu senelerin ve bozulmuş fenâlaşmış otların sebep olduğunda şüphe yoksa da en a'lâ senelerde bile vukû'u görülmesinden bunda bir sirâyet maddesi bulunduğu nümâyan olur, ve bu sirâyet maddesi ancak hayli vakit aynı damda kalır. Bir damda bir ineğin yavrusunu attığı görüldükten sonra diğerleri dahi yavrularını atarlar. Lâkin bu sirâyet maddesi ancak yatmış bulunan ineklerde görülür. Fikrimizi izâh edelim: Yavrusunu atan ineğin a'zâ-yı tenâsüliyesinden akan

mâyiâtta madde-i sirâyet bulunmakla tam zeminin ekser yerleri bu mâyi' ile ıslanır ve böyle bir mahalde yatan sâir ineklerin a'zâ-yı tenâsüliyesi madde-i mezkûre ile temasta bulunacağından ıskât-ı cenîn sirâyet eder. Bu sûrette damı temizlemek ve a'zâ-yı tenâsüliyeden akan miyâhı def eylemek lâzım gelir.

Iskât-ı cenîn meş'ar-i âlâmât mütekaddime ekseriya husûle gelmez. Bazı kere daha ilerlemiş bulunan gebelik esnâsında ıskât-ı cenîn olmaktan serîân vukû'a gelir ki ancak cenînin dışarı fırlamasıyla ma'lûm olmak ve fakat gebelik biraz ilerlemiş bulunursa memeler şişer ve gebe hayvan sancı âlâmâtını izhâr eder ve ıkınır. Gebe hayvanât bî-huzûr ve mükedder olurlar ve sık sık kaşınırlar, ve ekseriya terslerler ve evvelce müsbet bulunan harekât-ı cenîn birden bire münkâtı' olurlarsa ıskât-ı cenîn vukû'unu bir dereceye kadar i'lân edebilirler. Iskâta-ı cenîn sonra ekseriya dem-zuhûr eder.

Bu hâlde tedavisi ıskât-ı cenînin vukû'unu men' edecek tarzda olmalıdır ve eğer şu mûmâna'at mümkün olamazsa ıskât-ı cenînin mümkün olduğu kadar serîân vukû'a gelmesine himmet etmelidir.

Iskât-ı cenînin vukû'unu men' etmek için bâlâda beyân olunan esbâbı der-hâtır ederek onları def' ve teb'îd etmeli ve gebe hayvanata a'lâ ve mugaddî gıda vererek kaba ve iyi bir yatak yapmalı ve hayvanatı mümkün mertebe sükût ve istirahatta bulundurmalıdır. Eğer ağrılar başlamışsa az miktar üzere kan alınıp bir litre papatya menkû'u derûnuna kedi otu ve şeytanterisi zamm ederek hayvanata şürb ettirmeli ve keten tohumu ve suyu derûnuna beş gram Kloroform ve kâfur ve afyon ilâve eyleyerek içirmelidir.

Eğer cenîn olmuş ve sular dahi akmış ise ıskât-ı cenînin vukû'una mûmâna'at olunmayıp işi tabî'atına terk etmelidir. Fakat ıskât-ı cenîn batnı olur ve ağrılar dahi hafif

[567]

bulunur veyahut ağrılar büsbütün kesilirse derûn mehbîle ılıcak su şırınga edilir ve cenîni çekerek vaz'-ı hamle muâvenet olunur. Eğer vâlide zaîf bulunursa un ile karıştırılmış ılıcak meşrubât ve iktizâ ederse tarçınlı sıcak şurâb verilir.

İskât-ı cenîn hitâm bulduktan sonra hayvanatı çabucak örtüler ile setrederek ve altına kaba bir yatak yaparak soğuktan muhâfaza etmeli ve un ile karıştırılmış ılıcak meşrubât içirmeli ve iyi gıda ve güzel tımar ederek hayvanın kuvvetlenmesine çalışmalıdır.

"(2) Unk-ı rahmin kapanması"

Gebelik nihâyet buldukta unk-ı rahim kapanmış bulunursa vaz'-ı hamlin yakinen vukû' bulacağını meş'ar-i kâffe-i nişâneler mevcut olursa da hayvanın icrâ eylediği mesâ'i ve ıkınmaları hilâfına yavrudan hiçbir eser zuhûr etmez. Bu hâlde el ve kol bağlanıp derûn mehbîle idhâl edilerek muâyene edildikte 'unk-ı rahmin teşennücen mütakalis (gâyet dar) bulunduğu veyahut büsbütün kapa olduğu hiss olunur. Eğer teşennücen kapanmış bulunursa fethanın kenarları serin olup şişkin bulunmaz. Bu vakitte 'unk-ı rahmin fethası derûnuna parmak sokulduktaki mezkûr 'unkun teşennücü hiss olunabilip zira fethanın kenarları parmak üzerinde takallüs ederler bu hâlde parmak üzerine biraz güzel 'avret hülâsasını alınıp 'unk-ı rahmi üzerine sürülür ve çeyrek veyahut yarım saatte bir 'amel-i mezkûr tekrar olunur ve bununla beraber bir veyahut iki parmak 'unk-ı rahmin fethası derûnuna yavaş yavaş sokulup azar azar içilmesine himmet edilir. Kezâlik derûn-ı mehbîle keten tohumu matbûhunu şırınga ederek veyahut banotu matbûhuyla tenkıye yaparak 'unk-ı rahmin teşennücünün imhâsına gayret olunur.

Lâkin fethanın kenarları kalınlaşmış ve sertleşmiş veyahut sinirus bulunur ve bir intâc musavveri sebebiyle fetha kapanmış veyahut yapışmış bulunursa mezkûr fetha hakîkaten kapanmış demek olup buna da çâre ancak bir alet-i katı'a ile çizmekten ibârettir. Şu fenâlık ale'l-husûs ineklerde müşâhede olunup esnâ-yı vaz'-ı hamilde 'unk-ı rahim dışarı fırlamış küçük bir hayve tarzında bulunarak her ne kadar takallüsât-ı şedîde vâki' olursa da açılmamasından ma'lûm olur. Eğer şu fenâlık teşhîs edilemez ve güç tavassut ve muâvenet olunursa rahim yırtılabilip veyahut cenîn derûn-ı rahimde mumya

hâline munkalib olabilir. Eğer derûn-ı fethaya parmak sokulmakla açılmazsa bir alet-i kâtî'a ile 'unk-ı rahmi açmak için aslâ tereddüt etmemelidir. Bunun için bir meşarî-i îânesiyle 'unk-ı rahmin muhîtinin nikât-ı kesiresi çizilir.

'Unk-ı rahmin pek çok yırtılmaması ve pek ziyâde nezif vukû'a gelmemesi için gâyet 'amikan çizilmemelidir.

'Unk-ı rahimde sinirus bulunduğu 'unk-ı mezkûrun bünyesinin gayr-i müsâvi ve muhaddeb ve ekseriya gazrûfu olmasıyla ma'lûm olur. Sinirus 'unk-ı rahmin bir tarafında veyahut bir kaç yerinde bulunmakla esnâyı vaz'-ı hamilde 'unk-ı rahmin matlûb derecede inbisât etmesine mümâna'at eder ve bu hâlde sinirusun bulunduğu noktaları sinirusun kalınlığına nazaran 7 ve 8 ve 15 santimetre derin çizilir. Çizikler derece-i kifâyede oldukları anlaşıldıktan sonra ancak ağırların tuttuğu zamanlarda yavruyu dışarı çekerek vaz'-ı hamlin itmamına muâvenet olunmalıdır. Bazı baytarlar şu 'amelin mûcib muvafakkiyet olmadığını ve ekser baytarlar dahi bilakis amel-i mezkûrun a'lâ bulunduğunu iddiâ ederler. Ekser hâlde 'ameliyyât-ı mezkûrenin icrâ olunmasıyla tahlîsin (yani yavrunun ve suyun çıkmasını) kolaylıkla vukû'u ve ineğin büsbütün ifâkat bulduğu görülmüştür. Eğer 'unk-ı rahimde seretan bulunursa şifâsından ümîd olunmaz.

'Unk-ı rahmin vilâdı olan (yani anadan doğma) kapanması hayvanın mahsûldâr olmasına bir sebeptir.

(3) İltivây-ı rahim (Rahmin bükülmesi)

Vaz'-ı hamlin vukû'unu men' eden esbâbın birisi de rahmin bükülmesi keyfiyettir ki 'ale-l-'umûm ineklerde müşâhede olunup dâima hatir olunur. Eğer buna çâre edilmezse kangren ve binâenaleyh mevt vukû'a gelir. Bazen dahi vâlidenin sıhhatine ziyâdesiyle hâlel tari olmaksızın cenîn derûn-ı rahimde helâk olur ve mumya hâline tahvîl olunur.

Eğer mehbil muâyene olunursa 'unk-ı rahmin burğu veyahut vida yatağı gibi bükülerek menfez 'unk-ı rahmin büsbütün kapanmış olduğu anlaşılır ki suların akmasına ve yavrunun hurûcuna mümâna'at eder. Rahmin bükülmesi ya mükemmel veyahut gayr-i mükemmel olur. Yani 'unk-ı rahim ya tekmîl veyahut nısfen bükülür.

Rahmin gayr-i mükemmel bükülmesi kesirü'l-vukû'dur. Ekseriya 'unk-ı rahim ancak bir rub' devr-i icrâ ederek âli ve esfel olan vecihleri canını olurlar.

Rahmin bükülmesi esbâbı rahmi yerinde

[569]

tutmaya me'mûr olan bağların yani rabita-i arızanın istirhâ ve inbisâtına 'atf olunur. İneklerin bargirler misüllü yerde yuvarlanmaları ve gerek vaz'-ı hamlden biraz evvel veyahut vaz'-ı haml esnâsında cenînin icrâ eylediği harekât ile vazî'iyât ma'yûbe rahmin bükülmesine sebep olurlar.

Kezâlik sancılarda hayvanatın icrâ eyledikleri harekât-ı gayr-i muntazamadan dahi rahim bükülür. Bir de vaz'-ı hamlin ilk ağırlarında hayvanat yatıp kalkmaktan ve yuvarlanmaktan dahi rahim bükülmesi vâki' olur. Bu sûrette ibtidâyı vaz'-ı hamlde yolları yani 'unk-ı rahmi açık bulunan bir hayvanın harekât-ı muntazama-i mezkûreden nâşi rahmi birden bire bükülebilir, ziyade miktarda soğuk suyun mideye duhûlü dahi rahmin bükülmesini müceb olabilir çünkü yavru soğğun te'sirinden kaçınmak için harekât-ı gayr-i muntazama icrâ ederek ve vazî'iyât-ı ma'yûbe ahz eyleyerek kendisini hâvi olan rahim kolu diğer boş bulunan kola sarılabilir.

Rahmin bükülmesine çâre olmak üzere hayvanı yuvarlak icâb eder ki bu vecihle rahim çözümlenerek hâl-i aslisini ahz eder. Hayvanı yuvarlamak keyfiyeti 'unk-ı rahmin büküntüleri istikâmetine nazaran icrâ olunur fakat şu istikâmetin ta'yîni kolay değildir. Hayvanı yuvarlamak için sırtüstü yatırıp ayaklarını köstekledikten sonra 'unk-ı rahmin büküntüleri istikâmetinin 'aksi cihetine yuvarlandırılır yani bir rubu' devr-i hareketi icrâ ettiriliyor. Yuvarlamak keyfiyetinin matlûb olan cihetinde icrâ olunup olunmadığını anlamak için gâyet basît bir usûl vardır şöyle ki: Elini derûn-ı mehbilde 'unk-ı rahmin büküntüleri içine mümkün merteye ileriye idhâl edip el derûn-ı mehbilde bulunduğu hâlde hayvan sağdan sola veyahut soldan sağa yuvarlandırılır eğer büküntüler çözümlenirse yuvarlama keyfiyetinin mihver lâykında icrâ olunduğu ve bilakis büküntüler sıkıştırsa yuvarlama keyfiyetinin büküntüleri daha sıkıştırarak vecihle yapıldığı ma'lûm olduğundan işte yuvarlama keyfiyeti şu hâlde nazaran derûn-ı mehbilde bulunan eli rehber tutarak icrâ etmek lâzım gelir.

Rahmin bükülmesi gayr-i mükemmel olduğu vakitte işte bâlâda beyân olunan usûl ile çözüür. Fakat rahmin bükülmesi mükemmel olursa hayvanı hayli vakit yuvarlamak iktizâ eder ve bazen de muvaffakiyet hâsıl olmaz. Rahmin bükülmesi vukû'unda boş büğrü yarıp rahmi çözmek iyi değildir.

Eğer batın davul gibi şişer ve mehbilin

[570]

derûnunu kaplayan gışâ morarmış veyahut koyu kırmızı bulunur ve hayvan zaîf olur ve ağrılar bir veya iki günden beri devam üzere bulunursa artık hayvanı kurtarmaktan kat'-ı ümîd olunur.

Kısırlık

Vaz'-ı hamlin mütâla'ası sırasında kısırlığın beyânı lâzım gelmezse de hayvan yetiştirmekte pek çok dahl ve te'sîri olduğundan burada bir nebzecek kısırlık hakkında beyân-ı mütâla'a etmek münasip görülmüştür.

Matlûb olan sene varan hayvanatın kızgınlığa dûçâr olmadıkları nâdir bulunmadığı hayvan besleyicilerin ma'lûmudur. Hayvanat-ı merkûma çiftleşmeye gayr-i sâlih ve binâenaleyh gayr-i muktedir olurlar. Bazen dahi hayvanat muntazaman ve mükemmel ve hatta sık sık ve şedîden kızgınlığa dûçâr olup her ne kadar çiftleşirlerse de yine mahsûldâr olmadıkları da vardır.

İşte şu gebe kalma keyfiyetine kısırlık denilip ekseriya erkeklere nazaran dişilerde zuhûr eder.

Kısırlığın esbâbı gâyet muhtelif olup ona çâre bulmak 'adîmü'l-imbân değilse de bazen gâyet güç olur. Ekseriya a'zâyı tenâsüliyyede hiçbir fenâlık bulunmadığı ve kızgınlık dahi sûret-i muntazamada vukû'a geldiği hâlde hayvanat kemâl-i sıhhatte olarak gebe kalmazlar.

Kısırlığın en ziyâde zâhir ve en ziyâde sahîh olan sebebi ikizlerde müşâhede olunduğu vecihle a'zâ-yı tenâsüliyenin garyr-i mükemmel olarak tekevvün ve teşekkül etmeleridir. Biri dişi ve diğeri erkek olan ikiz doğmuş hayvanatta ekser ahvâlde dişinin a'zâ-yı tenâsüliyesinin gayr-i mükemmel teşekkül ettiği görülmüştür.

Böyle hayvanatta ya mübeyyizler veyahut rahim bulunmaz ve mehbil tar veyahut boğuk olur. Müşâhedât-ı müte'âddiden müstebân olduğu üzere işbu hayvanat hunsa olurlar.

Kısırlıkdaki kısırlığın esbâb-ı sâiresi dahi 'unk-ı rahmin insidâdı ve salabeti ve 'unk-ı rahmin ve hatta rahmin istihâle-i seretaniyesi ve mübeyyizlerin tagayyürât-ı marziyesi ve derûn-ı rahimden su ile mevâdd-ı mütekayyihanın insibâb etmesi ve cenûn-ı galimet denilen hâlâtta ibârettir. Erkeklerin kesretle mücama'at etmesi dahi 'adem-i iktidar veyahut mahsûlsüzlüğe bir sebep olur. Şu hâl birçok dişiler için yalnız bir erkek bulunan köylerde müberhendir.

Yekdiğeriyle takarrüb eden hayvanatın mizac-ı vesen ve bazı kere 'ırk ve ton cihetleriyle

[571]

vâki' olan mübâyenât-ı 'azîme ve hayvanatın za'ifiyet-i 'umûmiyesi ifrâzât-i kesîre ve isti'dâdı ve gerek erkek ve gerek dişî hayvanatın yekdiğerini sevmemeleri çiftleşen hayvanatın ekseriya mahsûldâr olmamasına bâdî olurlar.

A'zâyı tenâsüliyesinin galat-ı tabî'attan nâşi husûle gelen mahsûlsüzlük için tedaviye kalkışmamalıdır.

Eğer kızgınlık ale'd-devam mefkûd olursa öyle hayvanattan mahsûldârlık beklememelidir. Fakat bazı hâlde kızgınlığın vakt-i mu'ininde üç veyahut dört gün hayvanata aç karnına bir litre şurablı suda 30 gram sarı subrdan ma'mûl bir cür'a i'tâ olunarak bazen kızgınlığın husûlü mümkün olmuş ve hayvanat gebe kalmışlardır.

Kısırlığa çâre olmak üzere ol-vakte kadar damızlık için istihdâm olunan aygırın tebdîl edilmesi ve takarrübden hemen evvel kan alınması ve birbirini müteâkib hayvanatın çiftleştirilmesi ve mücâme'at esnâsında kısrağın burnuna bevâşe takılması ve ba'de'l-mücâme'a erkeğin menisini sulandırmak için derûn-u mehbile biraz ılıcak su şırınga edilmesi tavsiye olunmuştur. Bu aygırın gebe kalmayan kısraklar diğeri bir aygıra çekilir çekilmez gebe kalırlar veyahut ikiden üç aygıra kadar tekrar çektiklerinde gebe kalırlar. Fakat şu tekrar tekrar çekilmek ile olan tedbîrden mümkün mertebe ictinâb olunmalıdır çünkü muzırat zuhûr edebilir.

Su'ûbetle kızgınlığa dūçâr olan veyahut asla kızmayan kısıraklar şehvâtını uyandırmak için sık sık aygıra gösterilip bu hâlde aygır patalyalık hizmetini ifâ eder. Bazıları hayvanata keten tohumu ve kenevir ve kunduz böceği verilmesini tavsiye etmişlerdir. Fakat kunduz böceği isti'mâlinde gâyet müdebbirâne davranmalıdır ve olduğu az miktar üzere yani hatmi suyu veyahut keten tohumu suyu derûnunda olduğu hâlde büyük hayvanata 1 ila 2 gram ve küçük hayvanata 6 ila 12 santigram vermelidir. En a'lâsı ineklere verilmek üzere bir dilim ekmek üzerine 30 ila 40 damla sab'-ı zerârîh (kunduz böceği ruhu) damlatılarak verilir lâkin her hâlde bir baytarın re'yi tahsîl etmek münasıptir.

Eğer kısırlık a'zâ-yı tenasliyenin pek ziyâde teyakkuzundan neş'et ederse hayvandan kan alınarak ve yorulmayacak derecede hizmet gördürerek ve pek çok mugaddî me'kûlât verilmeyerek ve hayvanatın içecek sularına İngiliz tuzu zamm ederek ve hayvanatın

[572]

sığırlarına soğuk sular dökerek mezkûr teyakkuzun tahfîfine gayret olunur. Ekser kısıraklar ba'de'l-mücâme'a erkeğin menisini dışarı atmak için mütemâdiyen zorlanırlar şu hâli men' etmek için hayvanı gezdirmeli ve elini belleri ile sığırı üzerine soğuk su dökmeli ve belleri üzerine soğuk su ile ıslatılmış çullar vaz' eylemelidir. Eğer hayvanat za'îf ve sıhhata muzır bir hâlde ve gayr-i mahsûldâr iseler lâyıkıyla besleyip ve iyi bir mahale yerleştirip derece-i kifâyede istirâhat ettirmelidir. Gayet semiz hayvanatın yemini biraz kesmeli yorulmayacak derecede çalıştırmalıdır.

Bâlâda beyân eylediğimiz üzere bazı kere 'unk-ı rahmin kapalı veyahut darlaşmış bulunması kısırlığa bir sebep olabildiğinden 'unk-ı rahmin muâyenesini ihmâl etmemelidir. Çünkü bazı kere böyle bir hâle çâre bulunabilir.

Bazı inekler her ne kadar dâima kızarlarsa da asla gebe kalmazlar ve semizlerde böylelerini kesip etinden ve eczâyı sâiresinden istifâde edilmekten başka çâre yoktur.

Baytar Minas

Mâba'di var

115.2 SANÂYİ'

115.2.1 İtriyyât-ı Basîta ve Mürekkebe

Sanâyi'-i İtriyye hakkında şimdiye kadar derc etmiş olduğumuz iki fıkrada kokulu çiçeklerden yağ istihracını beyân etmiştik ki bu sanatın üssü'l-esâsı dahi ondan ibârettir.

İnbik ve tefrîk şişesi vasıtasıyla istihsâl olunan yağlardan bazıları 'ala-eyyi-hale yalnız olarak isti'mâl olunur. Gülyağı veyahut lavanta çiçeğinden istihsâl olunan yağ gibi yalnız oldukları hâlde dahi râyihaları ruha ruh katacak kadar güzeldir.

Bu sûretle yalnız olarak isti'mâl olunan kokular "İtriyyât-ı basita" iseler de o kadar pahalı olan şeyleri isti'mâl edebilmek herkesin kesesine elvermeyeceğinden bunlar dahi "basita" lafzından istifhâm olunan sırf sâdelik hâlerinden bi't-tabi' çıkarılırlar.

Zaten o kadar kuvvetli kokuları israf etmek dahi yazıktır ya! Ancak birtakım yağcılar bu bâbda bir hile olmak üzere o nâzik yağları evvel-emirde bâdem yağı veya sâir bu makûle ucuz yağlar ile halt ederek basitlik hâlerinden çıkarırlar ki işte yazığın en büyüğü de budur.

[573]

Koku cihetiyle başka çiçeklere muhtaç olmaksızın isti'mâl olunabilecek olan bu yağları mahlût etmek lâzım gelirse en a'lâ tarîki bunlardan bir dirhem kadarını on dirhem ispirto halletmektir.

On dirhem ispirtoyu yirmi beş dirhemlik bir şişeye koyarak ve derûnuna bir dirhem kadar dahi gülyağı veyahut sâir matlûb olan güzel kokulu bir yağdan ilave ederek ağzını mantar ile muhkem tıkadıktan sonra şişeyi yavaş yavaş ateşe gösterip

ısıtmalı ve her ısıttıkça kırk elli kere şiddetle sallayarak derûnundaki ispiroto ve yağlı çalkalamalı!

Su ve sâir mâyi'ler ile kâbil-i ihtilât olmayan bu yağlar ispiroto içinde bu sûretle hâl olunarak tekmîl-i ispiroto o yağın fakat biraz daha hafif kokulusu addolunacak bir mâyi' hâline tahavvül eder.

İmdilerde erbâb-ı tabî'at yalnız gülyağından başka hemen hiçbir yağı böyle basît olarak kullanmayıp birkaç kokudan bir koku terkîbiyle “mürekkeb” olarak isti'mâl ederler.

Sanâyi'-i itriyeye dâir okumuş olduğumuz makalede işbu itriyyât-ı mürekkebenin icâdı bir zarîf kadına isnâd olunur ve denilirdi ki:

“Hüsn-i tabî'at sâhibi bir kadın her ne zaman itriyyât çekmecesini açacak olsa hârice intişâr eden güzel kokuyu orada mevcut olan kokuların hiçbirinse benzetemeyerek ve bu kokuyu hiçbir çiçekte hiçbir yağda bulamayarak üzülürdü. Nihâyet bir gün üç dört türlü yağı küçük bir fincanda mezc u halt edip mendilini ta'tîr eyledi. Bu revâyih-i mahlûta her kimin vâsıl meşâmmi olduysa beğenerek işte bu sûretle itriyyât-ı mürekkebeyi icâda yol açıldı”

Her ne zaman tohumcu dükkânına gitsek şu fıkra hatırımıza gelir. Zira dükkânın havasını ta'tîr eden bir râyiha-i mürekkebe vardır ki mevcut kokuların hiçbirisine benzemeyip cümlesine dahi fâiktir.

Birkaç kokudan bir koku terkîb ve tertîb etmek için hangi yağdan ne miktar alınmak lâzım geleceğine dâir ma'lûmât-ı mu'ine vermek mümkün olamaz. Vâk'â bazı kitaplarda buna dâir reçeteler derc olunmuşsa da tecrübelerine girişilecek olsa görülür ki meselâ “milflor” denilen kokuyu mübeyyen reçete ile vücûda getirilecek olan koku hiçte milflora benzemez. Amma ona

[574]

benzememekle bir fena koku dahi olmaz. Yine ta'tîr-i meşâmme edecek bir râyiha-i tayyibe olur.

Ma'rûf olan kokulardan birisinin aynını vücûda getirmemek husûsunda reçetelerin bu te'sîri âdeta iltizâmı bir şeydir. Zira bir fabrika kim bilir ne kadar

tecrübeler üzerine ortaya bir râyih-i mürekkebe çıkarmışsa da onun hakkında dahi rağbet-i ‘umûmiyeyi kazanmışsa bu sırrı fâş edecek olduğu sûrette birtakım rakiplerinin kendisiyle müsâbakasına meydan açmış olur.

Bir boyacı bir ressam iki üç türlü boyaların bir nisbet-i mahsûsa ile terkîbinden bir levn-i mürekkebi nasıl husûle getirirse bir attâr dahi iki üç ve belki daha ziyâde yağlardan bir ‘itr-ı mürekkebi o sûretle vücûda getirir.

Lâkin bu bâbda ressamın ve boyacının dikkatinden ziyâde bir dikkat ve ihtimâm lâzımdır.

Yağlardan hangisinin kokusu daha kuvvetli ise kendisinden daha az kokulu olan yağlara galebe ederek yalnız onun kokusu meşâmmi istilâ edeceğinden evvel-emirde böyle kuvvetli yağların miktarını daha az ve kuvveti o derece de bulunmayanların miktarını daha çok koymak sûretini derpiş etmelidir.

Bununla beraber terkîb-i itriyyât husûsunda erbâb-ı merak yine bir dereceye kadar delâlet edilebilir. Mesela deniliyor ki:

Itriyyât-ı mürekkebe içine gül ve bergamot girerse en nâzik ve latîf râyihalar terkîbine en büyük hizmet eder. Benefşe dahi bu ikiye üçüncü olmak isti’dâdını sâlih olup bunlardan sonra sıra portakal ve limona gelir. Karanfil ve tarçın gibi kuvvetli kokular bazı mürekkebâtta cüz’i isti’mâl olunurlarsa letâfet verirler. Yasemin dahi bu nev’endir.

Itriyyât-ı mürekkebe husûsunda dahi yağları yalnız yağ oldukları hâlde isti’mâl etmek hem pahaları cihetiyle bir isrâf sayılır ve hem de o kadar letâfeti olamaz.

Hangi kokuların hangi nisbetlerinde bir râyiha-i mürekkebe vücûda getirmeye karar verilmişse o yağlar hep bir dirhemi için on dirhem ispiro nisbetiyle pâk ispirotonun içine konulup yukarıda ta’rîf eylediğimiz usûl ile yağlar hem yekdiğerine ve hem ispirotoya mezc u halt edilirler.

İşte sanâyi’-i itriyenin en büyük ustalığı bu terkîb-i revâyihde olup bu

ise evvel-be-evvel pek ziyâde hüsn-i tabî'at sâhibi olmaya ve sâniyen uzun uzadıya tecârüble iştigâl etmeye vâbestedir.

Ahmet Midhat

116 HÛŞE ÇÎNÎ

Bu defa nazar-ı mütâla'amıza vâsıl olan gazetelerden birisi vakı'a-i âtiyeyi ihbâr eyliyor ki vak'a-i mezkûre Rusya memâlikinin Don Nehri sevâhili ahâlisinde hissiyât-ı insaniyenin derecesini ta'yîne medar olacağı cihetle hûşeler meyânına idhâline lüzûm gördüm. Mezkûr gazete diyor ki:

Don Nehri sâhilinde vâki' Rostov şehrinde vak'a-i fecî'a-i âtiye keşf ü tahkik olunmuştur:

Zâbitân-ı askeri mütekâ'idlerinden olup şehr-i mezkûrda ikâmet eylemekte bulunan müte'ehhil bir zâbit çocuklarının hüsn-i idâre ve terbiyeleri için orta yaşlı bir kadın hizmetçi alır. Hizmetçi iki ay kadar cansipârâne ve sadâkatkârâne hizmet eylediği gibi bakılması kendinse ait bulunan üç yaşında kadar bir erkek çocuğa dahi fevkalâde ibrâz-ı mü'esser muhabbet etmesi dahi hissiyât-ı sadâkatkârânesinin bir delil-i 'alenisi olmak üzere telakki ediliyordu. Günün birinde hizmetçi kadın köyüne gideceğini bi'l-beyân zâbitın hânesini terk ederek savuşur gider. Kadının 'azîmetinden biraz sonra hiçbir şeyi olmayan ve sıhhat-ı kâmileye mâlik bulunan çocukcağız birden bire kendisini kaybederek hastalanır ve hastalığı bir hafta imtidâd eyledikten sonra tekmîl-i enfâs-ı hayat eyler. Zavallı çocuğun defin olunduğu gün şehri mezkûr ahâlisinden bir Yahudi karısı dahi ağlayarak hükümete gelir ve askeri mütekâ'idinin hânesinden firar etmiş bulunan hizmetçinin kendi evlâdını dahi zehirleyerek kaçmış olduğunu yürekler yaralayacak bir sûretle anlatır. Bunun üzerine edilen tedkîkât neticesi Rostov şehrinde bu sûretle çocuk öldürmek için erbâbı

ta'assubtan mürekkebi bir mezheb mevcut bulunduğunu meydana çıkarılır. Bu mezheb erbâbı münhasırân kadınlardan ibâret olup bunlar ise böyle ufacık çocukları afyon ve sâra gibi uyuşturucu şeylerle zehirleyip mukteziyât-ı mezhebiyeden bir büyük eser-i rahim ve şefkat addetmekte ve bu hareket-i hunrîzânedan beledikleri menfe'at ise böyle bî-çâregan ma'sûmunu tesmîm etmekle çocukları bir mertebe-i âliye-i uhreviyeye nâil eyledikten mâ'da dünyanın fakr u zarûretinden dahi muhâfaza etmekten ibâret bulunmaktaymış.”

Mehmed Cevdet

[576]

117 LETÂ'İF

Fransızca öğrenmeye heveslenerek kesb ettiği iktidârı hûlyasında dört beş misli büyülenen bir hodbîn ve hudpesend lisân-ı mâder-zâdı olan o güzelim Osmanlıca'yı hemen terk derecesine varmış ve Fransız lisânını vird-i zebân edinmişti.

Bu kadar hevesine göre bâri zahmetsizce ifâde-i merâm edebilse ya!

Bin kere “he!.....” ve “hu!.....” ve “ki!....” Ve “ka” ları tekrar etmeyince ki lâkırdıyı birleştiremezdi.

Dostlarından bir hamiyetli Osmanlı beyefendinin bu hâline dikkatle uzum uzum uzalıyordu.

Bir gün beyin bir hâlis frenk ile Fransızca bir rekâket konuştuğunu görünce o hamiyetli Osmanlının sabır ve tâkati tükenerek beyefendiye dedi ki:

–Maşallah beyim! Siz Fransızca kekeleme ne güzel öğrenmişsiniz!

*

Gayet acıkmış bir Mösyö sokakta iki tarafına bakınarak lokantaya benzer bir şey ararken gözüne bir lokanta ilişip derhâl oraya kapağı atar.

Çabuk gelmek şartıyla bir biftek ısmarlar. Garson mutâdı vecih: “Peki efendim! Başüstüne!” der gider. Aradan beş dakika kadar bir müddet geçti. Bizim aç mösyö de önündeki tabağının yanına evvelce getirilmiş olan ekmeğin üst kabuğunu kemirdi. Üç dakika daha geçti amma ekmeğin alt kabuğu da gitti. Hâlâ biftekten eser yok.

Bizim mösyönün karşısında diğerk bir mösyö vardı ki şapır şapır tatlı tatlı bir tavuk budu yiyordu. Bizim aç bu bahtiyâr herife hiddetli bir nazar saldı. Biftek ısmarlanalı tam on dakika olmuştu.

Mösyönün tahammülü kalmadı. Kulakların zarını patlatacak bir sadâ ile dedi ki:

–Ayol Hani ya biftek?...

Garson bilâ-fütûr cevap olmak üzere:

–Hazır efendim!.. Geliyor... Şimdi! Dedi. Üç dakika daha geçti. Mösyönün önündeki tabak hâlâ boş. Biraz evvel tavuk budunu sıyırmakta bulunan mösyö tavuğunu tamamıyla yemiş bitirmiş olduğu cihetle salçalı bir makarna ısmarladı. Hemen geldi.

Vay bizim mösyödeki hiddet! Nihâyet sabredemeyerek garsonu çağırıldı dedi ki:

–Pişmekte olan biftek eşek eti mi yoksa at eti mi?

–Aman efendim!

–Eğer eşek etiyse zarar yok. Zira eşek pek inatçı olur. Yok at etiyse ta'accüb ederim.

[577]

118 MÜTENEVVI'A

118.1 KRİSTOF KOLOMB'UN BİR MEKTUBU

Vücûdları ile'l-ebed âlem-i insaniyete medar-ı şeref olacak sûrette dehâya mâlikiyetle hâiz-i iftihâr olmuş olan küberâdan birisi de Kristof Kolomb'tur. Zekâ-yı hârikulâdesi 'ummân mechûliyet içinde bir başka cihân-ı insaniyet bulacak sûrette olan bu zât cür'et ve cesâret husûsunda ihrâz-ı meâli etmiş addolunsa sezâdır. Zira düşünmeli ki dört beş bin senelik insaniyet müşarün-ileyhin zamanına gelinceye kadar cihânı kabza-i teshîrine geçirecek kadar şedîd ilişmeye kahramanlar ve 'irfanlarına neslen ba'de-i nesl-i efkâr-ı beşeriye tahsînân olacak derecede sâhib-i izânlar yetiştirmişken bunlardan hiçbirisi küre-i zeminin en büyük bir denizinde bir haşeb-pâre-i bî-karar menzelesinde kalan bir iki eski sefine ile define-i şân ve şöhret taharrisine çıkacak kadar eser-i cür'et ve cesâret gösterememiştir. Fakat hayf ki cihâna cihân ve hele ispanya'ya bir kenz-i lâ-yefnâyı sâ mân kazandırmış olan bu büyük âdem gayret-i âleyhima-tânesinden dolayı nâil-i ni'met olacağı yerde dūçâr-ı nikmet edilmiştir.

Kendisi Amerika'ya ilk defa vukû' bulan seyâhatinin nihâyetinde cihân bulmuş âli-himmet değil can yakmış kan dökmüş bir sâhib-i cinâyet gibi beste-i zincir makhûriyet olduğu hâlde İspanya'ya getirildiği gibi ikinci defaki seyâhatinde de râkib olduğu sefine Jamaik Adası kurbunda karaya vurmuş ve ma'iyetinde bulunanlarla beraber müşarün-ileyh dahi birer hasta-i bî-derman ve hele muhtâc-ı nân olmuş kalmışken hidemât-ı mesbûkâsına olsun riâyet edilip de edna mertebe-i imdâd ve muâvenete şâyân görülmemiş olması müşarün-ileyhi pek ziyâde dâğdâr-ı hüzün ve esef etmekle tezallüm-i hâl etmiş olmak üzere sûret-i mütercimesi irâde derc edilen mektubu o zaman İspanya'da hükümdâr olan Kral Ferdinand ile zevcesi İsabella'ya göndermiştir.

118.2 SÛRET-İ MEKTUP

Jamaik Sene 1503

“Haşmet-penâhım!

“Varaga nâm mahalde nasıl zengin bir altın

[578]

madeni keşfetmiş olduğuma ve eğer irâde-i rabbâniye ile dûçâr olduğum felâket-i ‘azîme sebebiyet vermemiş olsaydı birâderimi (Berlin) nehrinde bırakacağıma elbette Diego Mandes’inin ifade-i şifâhiyesinden ve hâmili bulunduğu evrakın meâlinden âgâh olmuşsunuzdur. Şimdiki hâlde keşfiyât-ı vâkı’adan zât-ı haşmet-penâhileriyle ihtilâfınızın şeref ve şân ve menâfi’ ve sâ mân istihsâl eyleyebilmesinden ve keşfiyât-ı haziranın bedbaht Kolomb’tan daha ziyâde bahtiyâr bir adam tarafından daha ileri götürülmesinden başka bir şeye hâcet-mess etmez. Cenabıhak lütfedip de Mandes sâlimen İspanya’ya vâsıl olmuşsa keşfiyâtın öyle bir kale bir şato gibi şeyler değil belki kuvve-i müfekkirenin tasavvurundan âciz kalacağı ve nazar-ı hırs ve tama’ın da hadd-i müntehâsına erişemeyeceği derecede vasî’ bir cihân ile milyonlarca zer-destân ve bî-nihâye servet ü sâ mândan ibâret olduğunu gerek efendim kraliçe hazretlerine ve gerek zât-ı haşmet-penâhilerine anlatabilmiştir ümîdindeyim.

Fakat bu keşfe muvaffik oluncaya kadar ruhen ve cismen hissetmiş olduğum ıztırâbât-ı fevkalâdenin tahririne kâğıt mütehall olmadığı gibi oğlumun, birâderimin, dostlarımın dûçâr oldukları sefâlet ve mehâliğin derecesini tasvîre nev’-i beni beşerden hiç kimse muktedir olamaz. On aydan ziyâde müddetten beridir ki burada karaya vurmuş olan sefinemizin güvertelerinde açıkta yatıyoruz. Ta’ifelerimden sağ kalanlarda (Perras de Sevil) in teşvikiyle i’lân-ı ‘isyan eylediler. Bana münkâd olup yanımda kalan dostlarım ise ekseriyetle hasta-i bî-dermândırlar. Yerlilerin zahair tükettik. Şimdiki hâlde bunlarda bizi terk ettiler. Açlıktan ölmemiz muhtemeldir.

İşte gerek bu ahvâl ve gerek bunlara inzimâm eden sâir bin ıztırâbât beni en ziyâde şâyân-ı merhamet musibet dide-gân sırasına geçirmiştir. Bir hâlde ki gayet kıymet-dar bir hizmette bulunduğum için bir taraftan insanların ta’n ve teşni’ine ve diğer yandanda Cenabıhakk’ın kahr u tedmirine dûçâr oluyorum. Nasıl olsa da haşmet-penâh efendimiz ile kraliçe cenâbları kendi hademât ve menfe’atleri uğurunda göstermiş olduğum âsâr-ı sadâkatin beni felâket-zedegân sırasına geçirmeye sebebiyet vermiş olmasından habîr olsalar! Gerek nefsimin ve gerek bana ittibâ’ eden birtakım yiğitlerin karîb-i helâk oluklarını ‘ilme’l-yakîn bilirim ne kadar ıztırâb içinde kalacağım pek kolay anlaşılabilir. Hayf ki adâlet ve merhamet

[579]

göğe kalkmış, insanlara, âlem-i insaniyete iyilik etmek veyahut onlara iyilik eylemek vesâitini hazırlamak cinayet addedilmekte bulunmuştur. Câme-i hayat ve benim için artık bir bâr-ı sekil hükmüne bulunuyor. Amirallik gibi kuru unvanlar sebebiyle İspanyollar nazarında mazhar-ı hakâret-i ebediye olacağımdan korkuyorum.

Karîb-i inhidâm olan bir binanın sükûtunu tesrî' için mürâca'at edilen vesâite baktıkça insanın kemâl-i nefretle güleceği geliyor. Senem şeyhûhete vâsıl olmuş ve nüzûl ise cismen tahammül güdâz ıztırâbâta bâdî olmakta bulunmuştur. Bu anda ne cism-i 'alilimi müdâvât edecek ilâç ve ne de ruhuma teselli-bahş olabilecek rahip ve haç bulunmayan bir mahalde vahşiler arasında bin türlü mesâibe dûçâr olmuş kalmışım! Ma'iyetimdekiler isyân ettiler, oğlum ve sâdik dostlarım esir-firâş olarak bî-tâb yatıyorlar. Yerliler bizi terk edip gittiler. (San Dominick) valisi dahi bize imdâd edecek yerde ya memâtım haberini almak veyahut beni diri diri mezara gömmek üzere buraya bir sefine yolladı. İşbu sefine halkı bizimle ihtilât etmeyip bize mektup getirmediği ve bizden dahi mektup kabul eylemediği cihetle me'mûrlarınızın ömrümün burada resîde-i hadd-ı hitâm olma arzusunda buldukları zannına düştüm.

Ey magdûrin ve mazlûmîne şefkat ve merhameti şâmil Rabbi Rahîm! Buluncaya kadar binlerce mehâlike dûçâr olduğumuz altınları (Senel Bovadila) birâderimle benden aldığı ve ikimizi de muhâkemesiz hükümsüz cerimsiz cinâyetsiz zincirlere vurup İspanya'ya götürdüğü zaman hayatımıza da hâtime çekmesine ne için müsâ'ade göstermedik? Ah! Bugünkü günde yegâne definem bu zincirlerdir ki eğer Cenabıhak bana da tabut mezar içi konulmak şerefini bahşetmiş ise onlar dahi benimle beraber lehd-rahata kadar gideceklerdir. Zira isterim ki böyle bir muâmele-i feci'aya gayr-i muhakkanın hatırası da benimle beraber hâk-i nisyân altına gömülsün ve "İspanya" nâmına hürmeten ile'l-ebed unutulsun!

Ne olaydı da a'sâr-ı âtiye bir cinâyet işlediği için değil İspanya'ya bir cihân-ı cedîde feth ve küşâd eylediğinden nâşi bedbaht Kolomb'u hükümdar Ferdinand nezdinde mahvetmeyi şân u şeref 'addedecek derecede memleket-i mezkûrenin esâfil yetiştirmiş olduğundan habîr olamasaydı!

Ya Rab! Cihân-ı mezkûrun vücûdiyeti bana ilhâm edip oraya sevk eden sensin! Merhamet et de bütün kâinât

[580]

ve kâinatta adâlet ve insaniyeti seven herkes benim için ağlasın! Mademki ma'sûmiyetim nezd-i 'izzetinde ma'lûmdur 'asr-ı hâzırın bana acımayacak derecede bî-rahimâne harekette bulunmasını da af eyle! Klombek masrafça hükümete bâr olmayarak servet-i zâtiyesiyle ve kendisi ile birâderinin hayatı tehlikeye koyarak yirmi senede dört sefer etmiş olduğu ve şimdiye kadar hiçbir adamın hiçbir devlete etmediği büyük bir hizmeti İspanya'ya etmiş bulunduğu ve ma'mafih kendisini bir güne cinâyettele ithâm etmeksizin zincirlerden başka olanca memaliğini elinden alarak fakr u sefâlet içinde terk-i hayat etmeye mecbûr eyledikleri ve İspanya'ya bir cihân-ı cedîde kazandıran bu bî-çâre ile familyasına ne eski ve ne de yeni dünyada sığınacak bir gelecek bile bırakmamış oldukları bizden sonra gelecek olanlara söylenecek ise şüphesiz ki bunlar benim için eşk-i te'essür akıtacaklardır.

Yok! Eğer dûçâr olduğum gadab-ı ilâhi temâdi edip de bu yeni dünya eski dünya için mûcib-i felâket olacağını cihetle benim bunu keşfetmiş olmama mücâzetten zillet ve sefâlet menba'ı olan bu yerlerde ölecek isem 'adâlet-i ilâhiye mazlûmların hâmisi olduğu için bu nâmenin bir melekü's-siyâne vâsıtasıyla kraliçe hazretlerinin huzûr-ı haşmet-penâhilerine isâl edileceği ümîdindeyim.

Kendileri İspanya'nın şeref u şânı uğrunda ne kadar ıztırâb çekmiş olduğumu pekâlâ bildiklerinden İspanya'ya künuz-ı servet ve sâ mân ve memâlik ve katı'ât bî-pâyân kazandırmış olan bir âdemin birâderiyle evlâdının etmek bulamayacak ve ta'ayyüş için irtikâb-ı züill su'al eyleyecek hâl-i esef iştimâlde kalmalarından müte'essir olarak izhâr-ı âsâr-ı şefkat ve merhamet eyleyecekleri bî-didârdır!

Kendileri küfrân-ı ni'met ile zulüm ve 'adâvetin gadab-ı ilâhiyi davet edeceğini bilirler. Benim meydana çıkarmış olduğum menâbi'-i servet ve sâ mân bi'l-cümle ebnâyı beşerin 'urûk-ı hırs ve azını tahrîk ederek yağma için oraya şitâb göstermelerine bâdî olacak ve işte şu sebeple meydana çıkacak müntakimlerim bugünkü İspanya'nın sâika-i küfrân-ı ni'met ve hırs ile irtikâb eylediği cinâyâtın bir gün gelip de cezâyı sezâsını bulacaktır."

Selanikli Tevfik

118.3 ELMAS

Medlûlu herkesin inzâr-ı hayretini parlatacak bir şey değil midir? İnsan bu kelimenin yalnız medlûlunu tahattür etmekle dahi kesb-i inbisât

[581]

eyler. Fikr-i zamanımızdan bed'e ile silsile-i rivâyât-ı tarihiyenin 'ummân mechûliyete peyveste olduğu zamanlara kadar îade edilecek olsa dahi "elmas" denilen cism-i şa'ş'a-nisârın her vakit hayre-sâz 'uyûn hırs vâz olduğu görülüyor. Hakîkaten! Elmas hadd-i zâtında bir fehm-i pâre-i kemterîn olmaktan başka hiçbir şey değilken celb-i rağbet husûsunda ne garîb mazhariyete mâliktir ki 'umûm âlem-i insaniyeti yegâne bir parçasının taharrisinde binlerce liralara sarfına mecbûr edecek derecede kendisine meftûn görüyor.

Mehd-i zuhûru olan zeminde yegâne mertebesi hass ve hâşâk ile beraber bulunmak dereke-i süflâsına münhasır bulunurken âlemde en büyük ve en şanlı sırlara, efserlere medar mahz-ı zîver olmuş ve dereke-i va-pesin süfliyetten derece-i âliü'l-âl 'izzete irtikâ ile şu'le-ver görülmüştür.

Elmas mazhar olduğu şu 'izzet ile sine-i zeminde çıkarılan ecsâmın kâffesine karşı i'lân-ı iftihâr ve mübâhât etse sezâdır!

Âlemde her şeyi istiknâh etmek inhimâk-i cibiliyesinde bulunan insanlar acaba elmasa olan şu meftûniyeti tedkîke muvaffik olabildiler mi? Gözle görülmek el ile tutulmak şânından olmayan hava gibi ecsâm-ı latîfenin bile neden tereküb ettiğini meydan-ı sübûta çıkaracak derecede garâib-i ihtirâata muvaffik olan fikr-i beşer kendisini şa'ş'a'alı bir sûrette inzâr-ı dikkat önüne arz eden bu cismin acaba sûret-i terkîb-i mevâdd-ı müterekkubesini istiknâh edebildi mi?

Bu keyfiyet istiknâh insan için nasıl kâbil olabilirdi ki şimdiye kadar hep yedi i iğtinâma geçirilen elmas-pâareler teşekkül eyledikleri mevâdd arasında değil kum gibi çakıl taşı gibi mevâdd-ı ecnebiye meyânında zuhûr ediyordu.

Yalnız zannolunuyordu ki bazı kayalar üzerinde te'sirât-ı havaiye veyahut birtakım terkibât-ı kimyeviye den mütehasıl küçük küçük billur habbeleri yekdiğeriyle imtizâc ederek ve müehheren kim bilir ne gibi te'sirât ile bunlar kayalardan infikâk eyleyerek elmas-pâre sûretinde bulunuyorlardı.

Farziyyât derecesinde kalan bu zannı dahi istiknâh eylemek ve elmas-pârelerin asıl teşekkül eyledikleri mahalleri bi'z-zât rü'yet etmek üzere İngiliz mühre-i müdekkikininden Mister Chaper 1883 senesinde Hindistan'da (Nizâm) nâm mahalle gitmişti.

[582]

Mahalli mezkûrda arazi hemen her cihetinde çıplak olup yer yer mevcut olan kayalar üzerinde birtakım billuri maddeler teşekkül eylemiş ki bu kayalar şiddetli bir yağmurun darabâtı te'sirâtına dûçâr olmalarını müteâkib yerliler şurada burada peydâ olan sel mecrâlarını taharri ile bazı bazı elmas-pâreler bulurlarmış.

Mister Chaber bu bâbdaki tedkikâtını İngiltere encümeni dâniş ve fûnûnuna arz etmek üzere bulunduğu sırada Mösyö cihant Corteau nâmında erbâb-ı fenden birisi dahi kükürt madenlerinde kükürt nasıl tebellür ediyorsa elmasın dahi o sûretle bir tebellür sâyesinde vücûd-pezîr olmakta olduğunu keşfeylemiştir.

Ma'lûmdur ki kükürt madenlerinde müvellidü'l-ma' kibriti gerek birtakım yarıklardan ve gerek madenlerin sünger sûretinde olan tabakât-ı ahcâriyesi arasından geçerek havayı nesîmiye veyahut sath-ı arzdeki miyâh derûnunda mümteziç bulunan havaya temas edince müvellidü'- ma' ve müvellidü'l-humuza ile terekküb ve imtizâc ederek kükürdün bir kısmı ayrılıp tebellür eyles ki elmasın hâvi olduğu fahm dahi bu sûretle bir müvellidü'l-ma' müfehhamden ayrılabilir. O hâlde müvellidü'l-humuza müvellidü'l-ma' ile terekküb ve imtizâc ederek mevâdd-ı fahmiyenin bir kısmı tebellür keyfiyetinin vukû'una müsâ'id bir hâlde bulununca elmas vücûda gelir.

İmdi şu nazariyâta göre elmas yalnız kıvr-ı arzın buhar sûretinde ve fakat gâyet teenni ile müvellidü'l-ma' hurcûna müsâ'id olan bundan teşekkül edebilecektir.

Bundan başka erbâb-ı fenden bazılarının mikroskoplar vesâir âlât ile elmas-pâreler üzerinde icrâ eyledikleri tedkîkât neticesinde en muntazam görünen elmas-pârelerde dahi ancak mikroskopla görülebilecek derecede birtakım çukurcuklar bulmuşlar ve bu çukurcukların hâmız-ı kibrit denilen gazın mâyi'yyet sûretine tahavvülden mütehasıl bir mâyi' ile memlû bulunduğunu keşfetmişlerdir.

Erbâb-ı fenden Mösyö (Semiler) ahiren (kozmos) nâm-ı cerîde-i fenniyyeye göndermiş olduğu bir bendede eğer hâmız-ı kibrit tabî'atta mâyi'yyet hâlinde dahi mevcut bulunuyor veyahut bulunabilir ve aaleb-i ihtimâl olduğu üzere fahmın mâyi'yyet hâlinde bulunan hâmız-ı kibrit içinde kâbil-i inhilâl olduğu ispat edilecek olursa elmasın mâyi'yyet hâlinde bulunan hâmız-ı kibrit derûnunda halledilmiş olan fahmden vücûd-pezîr olduğu ve bazı hâlât sâikasıyla tebellür eylemekte bulunduğu teslîm olunmak lâzım geleceğini bildirmiştir.

[583]

Mösyö (Semiler) bu keşif sayesinde tabî'i elmas ile cins ve kıymetçe müsâvi bir sûrette sanâ'i elmaslar vücûda getirmek kâbil olabileceğini de beyân ediyor ki fi'l-hakîka erbâb-ı fen bu bâbda açılmış olan çığırda daha biraz ta'ammuk edercesine uğraşırlarsa pek uzak olmayan bir zamanda elmas madenleriyle rekâbet edecek sûrette elmas fabrikaları vücûda gelebileceği ve bu hâlde âlem-i insanîyetin binlerce asırlardan beri meftûnu bulunduğu elmas gibi bir cismin kıymet ve i'tibârı ahcâr-ı âdiyenin kıymet ve i'tibârı münzelesine tenezzül eyleceği bedîhidir

Biz bu bendi yazarken aklımıza bir fıkra geldi ki hâl-i mevki'e tamâmi-i muvâfakati sebebiyle buraya derc etmek mecbûriyetine düştük.

Vaktiyle bazı İstanbul hanımları bir cemi'iyette buldukları sırada filan hanımın elması şöyle güzeldir” “diğerinin ki böyle değerlidir”

“Hele berikininki şöyle parlıyordu,” gibi sözler teâtisinden bu gibi taşlara mâlikiyetin nasıl mûcib-i mes'ûdu olacağından filandan bahsolunduktan sonra yine

kendi aralarında bulunan ve fakat taşrada gelmiş bulunduğu cihetle öyle elmas-pâre mübâhasâtına pek de karışmayan bir kadıncağıza “Hanımefendi! Sizin de taşlarınız var mıdır?” diye sorulunca taşralı kadın dahi “Evet! Benim de bir çift taşım vardır fakat sizinkiler gibi her moda değıştikçe mûcib-i masraf olmaktan ve hele birçok paraları temettü’ getirmeyecek sûrette kapatmaktan fazla bana senevi üç dört bin kuruş irâd dahi getirir” cevabını vermiş ve bu taşların nasıl taş olduğu su’al edilince “değirmen taşı” olduğunu söylemiştir.

İşte yukarıdaki beyân edildiği vecihle Mösyö Semilerin haber verdiği keşif daha ileri götürölüp de tabî’i elmasların cins ve kıymetinde sanâ’i elmaslar vücûda gelecek olursa o hâlde İstanbullu hanımlar dahi bi’z-zarûre kaleminin taşı yerine değirmen taşı edinmek mecbûriyetinde bulunacaklardır. Zira o vakit kaleminin taşlarının maddeten dahi kıymeti kalmayacaktır.

Selanikli Tevfik

119 FIKRA-İ TARİHİYYE

119.1 ON SEKİZİNCİ CÜZ’DEN MÂBA’D

Madam Santomar kendi ikâmetgâh-ı kadîmin görüp de meraklanmamak için havluya nazır odayı kendisine ve sokağa nâzır diğer odayı kızına tahsîs eyledi.

[584]

Matmazel Louis’i dâhilinde mes’ûden yaşadığı bu muhteşem dairenin mefrûşâtı birkaç günden beri hükümet ma’rifetiyle mevki’-i müzâyedeye konulduğunu külbe-i ahzânının deriçe-i muzîkinden gördükçe bilâ-ihdiyâr nergis-i çeşmânından isâr-ı sirişk-i te’essür ve mâdununda bulunan bî-çâregânı vaktiyle tahkîr etmemesine mükâfâten hiç olmazsa şimdi kendisini irtikâb-ı züll su’alinde

masûn eden Cenabihâlık-ı lem yezâl Hazretleri'ne 'arz-ı mahmidet ve teşekkür etmekteydi.

Louis'i birkaç günden sonra Matmazel Ober'in kârhânesine inerek işçi kızlarla beraber hizmet ve hasbe'z-zekâve ez zaman içinde kesb-i mahâret etmeye ve vâlidesi dahi kendi odasında işleyip kızına muâvenetle nafaka-i ruzmerreyi kazanmaya başladı.

Bu iki felâket-zede birkaç hafta zarfında cem' edebildikleri yevmiye ile civârda bulunan ve zaten kendilerine müntesib olan bir döşemeciye mürâca'atla odalarına lâzım olan mefrûşâtı mübâyâ'a etmeye muvafık olmalarıyla lezzet-i sa'i ve 'ameli henüz idrâk edebilen ana kız yekdiğerine rekâbet edercesine mesâ'ilerini tezyîd eylediler.

Bu esnâda zuhûra gelen bir vaka-i garîbe Madam Santomar ile matmazel Louis'iyi buldukları hâl-i sefâletten hayliden hayliye kurtarmıştı.

Bunlar bir Pazar günü icrâ-yı ayın için kiliseye azîmet ettikleri sırada âdetleri üzere oda anahtarlarını daire kapıcısına bırakmıştılar. Kiliseden 'avdetlerinde ibtidâ Madam Santomar'ın odası açılıp içeri girildiği zaman halecân-ı tabî'i ile karışık bir beht-i hayret kendilerini istilâ eyledi.

Meğer her biri bir zaman mes'ûdiyetin nişâne-i kıymet-darı olan dâire-i kadîmeleri mefrûşâtından Madam Santomar'ın yatak odasına mahsûs eşya ve evâni-i nefise ile bir konsol dolusu envâ' akmişeden ma'mûl elbisesi ve Matmazel Louis'inin dahi yatak takımıyla elbise dolabı ve piyanosu ve beste notaları ve müteveffâ pedirinin "Kızım Louis'i gayret et! Çalış! Kendi elinin emeğiyle vâlidesini infâk eden bir kızın cemi'iyet-i beşeriye meyânında bulunacağı mevki'i herkes takdîr eder!" ibâre-i nasihat-âmiziyle zeri tezyîn olunmuş bir resmi bu iki odaya güzelce yerleştirilmiş!

Matmazel Louis'i doğruca Ober'in dâiresine gelip ma-hüve'l-vâki'i hikâye eyledikte kızçağız nihâyet derecede mesrûr olarak bu lütf-i âli-cenâbâneyi 'ani'l-gıyâb ifâ eden zâta duâ eyledi.

Louis'i pederinin dostlarının bazı erbâb-ı merhametin isimlerini birer birer ta'dâd ile bunların meyânında kendilerin dûcâr oldukları felâketi tehvine himmet eden zâtı bir türlü tayin edemezdi. Matmazel Estel Ober'in merakı müştedd olduğundan kendinin tensibi üzerine doğruca kapıcının yanına inerek isticâb ettiklerinden Santomar'ın döşemecisi Mösyö Jamard'ın bu eşyayı getirdiği cevabını aldılar, ve doğruca Mösyö Jamard'ın dükkânına gittiler.

Mösyö Jamard dedi ki:

– Evet kızlarım! Müteveffa Mösyö Santomar'ın müzâyede olunan eşyası eyânında bu gün dairenize naklettiğim takımları bir zât mübâya'a eyledi. Fakat nâmını kimseye haber vermemekliğim için nâmusum üzerine yemîn verdiğimden size kim olduğunu söyleyeyim!

– Ober – Öyle ise çarşı komiseri Mösyö Dumu'nun hânesine gidip su'al edelim. Hasb-el vazîfe kendisi terke de eşya mübâ'a eden zevâtın isimlerini mutlakâ bilir.

– Kızım nâfile gitmiş olursunuz! Çünkü Mösyö Dumon bu eşyayı benim nâmıma yazmış ve akçesi tarafından te'diye edilmiş olduğundan akçeyi veren zâtın kim olduğuna o da vâkîf değildir.

*

Birkaç ay zarfında madam vâzel Lois'i san'atında gereği gibi terakki ederek iş başı olduktan başka aldığı yevmiye ile bir çok levâzım-ı beytiyeyi ikmâl eyledi.

Bu esnâda Matmazel Ober'in peder-i 'alîli ve bir hafta sonra sevgili vâlidesi vefât ederek bî-çâre kız bu iki ziyâ'-yı 'azîmin te'sîrû'l-emeliyle me'yûs ve muztarıb kalmasıyla Matmazel Louis'i ile vâlidesi Madam Santomar ve Komiser Mösyö Dumon'un tekâmîl hâne halkı teselliyât edecek husûsunun icrâsına sarf-ı mukadderatta zerre kadar kusûr etmedikleri gibi Mösyö Dumon'un mahdûmu genç Louis'in ara sıra mektebden geldikçe Sevgil Ober'e söylediği teselliyet-âmiz sözlerin dahi pek çok te'sîrâtı görülerek müddet-i kalîle zarfında Matmazel Ober Pester matemden çıkarıldı.

Her sene bu mevsimde mutâdı olduğu vecihle komiser Mösyö Dumon'da bir balo i'tâ ederek ehıbbâ ve akrabasını davet eyledi.

Bu balo Mösyö Santomar'ın balosu gibi halka 'arz-ı servet ve ihtişâm etmek ve Viconet de Salus'un kavı-sırrı gibi kaffet-i teşrifâtiye ile med'uvvîni izâc eylemek gibi

[586]

münâsebetsizliklerinden kâmilen masûn ve safvet-i kalbiye ve ahlâk-ı hamîde ashâbından olan davetlilerden her biri hâline göre mes'ûd ve memnûn görünmekteydi.

Bu balonun med'uvvîni murassa' gerdânlık ve cevâhirli bilezik ve elmas broş ve elbise-i zerrin dar ve nişâne-i necâbet olarak beyaz tüylü şapka ve nişân-ı iftihâr gibi tecemmülât ashâbından olmayıp cümlesinin simâlarında 'alâim-i meveddet ve muhâleset zâhir ve vicdânları pâk ve tâhir olduğundan yekdiğerleriyle birâder ve hahercesine bilâ-ihtirâz musâfaha ediyorlar.

Mösyö Dumon ehıbbâ ve akrabâsının mes'ûdiyetini görmekte mes'ûd olur bir pir-i hikmet-zamir olduğundan piyâle bî-dest-i inbisât olduğu hâlde huzzârın cümlesinin istihsâl ve sâil mesrûriyetine çalışıyor.

Matmazel Ober baloya herkesten evvel davet olunmuştu. Hatta bizzat Mösyö Dumon kendisini çağırıp da "Sevgili kızım! Semere-i sa'i ve himmeti ile bir aileyi iâşe ve bir peder-i marîzi irâhe eden senin gibi bir meleğın bu ziyâfette mevcûd bulunması kadar şınâsân için büyük bir şereftir" demesine ilave olarak madam Dumon dahi "Evet sevgili Estel! Zevcemın bu sözü pek doğrudur. Hakkındaki meveddet ve hürmet-i mahsûsamızı bu cem'iyette hazır bulunacak dostlarımıza dahi ifhâm ederek onların inzâr-ı takdîrlerini sana tevcîh ettirmeyi vazâif-i meveddet ve dostiyeden addederim" sözleriyle kızcağızı davet eyledi.

Matmazel Ober mazhar olduğu iltifâttan bihakkın mesrûr olarak mukâbele için söz aradığı sırada Matmazel Ema Ober'in elini sıkarak ebeveyninin davetlerine iştirâkini ilan ve beri tarafta genç Mösyö Lois dahi Ober'e 'atfettiği nigâh-ı âşikânesiyle baloda kendisine raks arkadaşlığı edeceğını işrâb ve ifhâm eyledi.

Matmazel Ober baloda herkes tarafından müstehak olduğu derecede mazhar-ı hüsn-ü kabûl oldu. Gençlerin her biri tarafından kendisine arz olunan elfâz-ı ta'zîmkârâneye bir nezâket-i fevkalâde ile cevab-ı i'tâ ederek evsâf-ı memdûhasına hüzzârı hayran bırakıyor, beri tarafta Lois bu hâllere nazar bî-kaydı ile bakamamakla beraber bir gün kendisinin bu kızın gönlünde bir mevki'-i mümtaz tutarak herkese galebe edeceği mülâhazasıyla meşgûl gibi görünüyordu.

Beri tarafta Estel Ober Lois'in nazargâhı olan aynayı ruhsârını şüpheyi davet

[587]

etmemek maksad-ı edibânesiyle ale'd-devam her tarafa tevcîh etmekle beraber bu iki genç arasında bilâ-ihyâr teâti olunan inzâr-ı iştiyâk yine bir türlü setr olamıyordu.

*

Bu hâl ile iki sene geçti Matmazel Ober dest-gâhını tevsî' ve işçileri tezyîd eylediği gibi me'mûlün gayrı olarak bir hayli servet tedârik ettiğinden evvel-emirde pederinin eski sandalyesini kadifeli bir mükemmel koltuğa ve üzerinde eski biçim paltoyu bir güzel İspanyol Redinkonta tahvîl ve vücûdu hizmete tahammül edemeyecek kadar zedelenmiş olan vâlidenin vazifesini dahi kârgüzâr bir kadına tahmîl eyledi.

Matmazel Ober birazda kendisi için iktizâ eden malzemeye kedd-i yeminiyle kazandığı paradan sarf etti. Fakat mahalle halkının inzâr-ı hasedini celb etmemek mahviyette bulunmak ihtiyâtıyla mübaya'a eylediği bir küçük saat ve kordonu fistânının altında saklamak ve merinos şalından yaptığı omuz örtüsünü nâdiren kullanmak gibi tedâbir-i âkilâne ile ibrâz-ı âsâr-ı hestîden tevakki ediyor. Sevdayı sa'i ve 'amel ile cem'iyet-i beşeriye meyânında ailesi için tehiyye eylediği mevki'in kadarı birazda tâli'in yardımıyla kesb-i teâli ettikçe kızcağız komşusu olan genç kızların ikbaliyle kendi hâli arasında bir mukâyese yaparak hiç olmazsa kendi vâsıtâ-i gayurânesi beni nev'inden birtakım kesânın medârı ma'şeti olduğunu ve bu cihetle dostları nezdinde hâiz olduğu kadar ve münzelinin elbette hiçbir kimseye nef'i ve

behâyimden farkı olmayan tenperverânın kadr u i'tibârından ziyâde olmak lâzım geleceğini anlayıp Cenabıhakk'a 'arz-ı mahmidet ve Matmazel Louis'i ile Colorinet'in meşreblerindeki hiffet ve 'azametinden istikrâh ile Matmazel Emma'nın kendi hakkında ibrâz eylediği ihlâs ve meveddete her bâr-beyân memnuniyet eylerdi.

*

1830 senesi nısf-ı evveli hitâm bulur bulmaz birden bire zuhûr eden bir şedîd ihtilâl fırtınası Fransa'nın her tarafında hükmünü icrâ ederek fark-ı siyasiye beyninde zuhûra gelen ve neticesi ma'lûm tarih-şinâsân olan herc ü merc 'umûmi arasında nice hanımlar suzan ve nice handanlar mahv u perişan oldukları gibi bu inkilâb-ı 'azîmin te'sîri Viconet de Salus'a dahi sirâyet ederek hâiz olduğu zadegâanlık rütbe ve tahsîsâtından mahrûmen nefî edildiği cihetle zevce ve kerîmesi sâika-i müzâyaka ile elde bulunan mücevherât ve mefrûşâtı satarak en sonra arabalarından gâyet

[588]

bed-huy bir ihtiyar kadının Saint-Jarmen Sokağında kâin hânesine ilticâyâ mecbur oldular.

Bu sadme-i siyâasiye mecrâyı mesâlih-i 'umûmiyeyi dahi tahvîl eylediği sırada umûr-u mâliye ile iştigâl eden yüzlerce zevât meyânında yalnız Mösyö Santomar dahi birçok servet ü sâ mânı elden çıkarıp i'lân-ı iflâs eylediği cihetle bî-çârenin Bulunya Ormanında nefsine su-i kasd eylediği istihbâr kılındı.

Bu müthiş haber henüz Madam Santomar ile kerîmesinin vâsl-ı sem'-i te'essürleri olduğu sırada dâyenler nâmına icrâ me'mûrların dâire-i müteveffâda bulunan bi'l-cümle zî-kıymet eşyayı taht-ı temhire almaları ve mal-ı mevcûdun kâffesi zevc ile zevce beyninde müşterek bulunması hasebiyle bî-çâreler yalnız üzerlerindeki elbise ile dâireden çıkıp müteveffâ ile en ziyade münâsebette bulunan bazı büyük sarrâfânın bâb-ı merhametlerine ilticâ ettikleri hâlde hiçbir taraftan rûy-i merhamet göremediklerinden bir encümen şefkate mürâca'ata karar verdiler.

Bu esnâda Matmazel Louis'i komşuları bulunan işçi kızın sa'i ve gayret sayesinde kendi familyansını ne sûretle ihtiyâctan beri eylediği hatır nişânı olarak encümen şefkatinin sadakasını talep etmezden evvel Matmazel Ober'in dest-gâhına mürâca'atla kendisinden ekmek parası kazandıracak bir iş istemeleri daha ziyade muvâfık hâl ve maslahat olacağını vâlidesine ihtâr eylemesiyle vâlidesinin bu bâbda rızâsını alarak doğruca eski komşusunun hânesine geldi.

Matmazel Ober bir tavr-ı me'yûsâne ile kızın ifâdât-ı tazallümkârânesini istimâ' ederek ve kemâl-i şefkatle Lois'i kolları arasında sıkarak dedi ki:

–Geliniz! Geliniz! Sevgili hemşirem! Ben sizi nâ-merde muhtaç etmeyecek bir iş ile meşgul ederim. Size dairemin üst katında kiraya verilecek olan benim eski odalarımı istikrâ edeyim. Bizim dairede çalışmaktan çekindiğiniz hâlde orada size iş gösteririm. Mefrûşâtımdan bir miktar yenide size vereyim. Vâlide hanım ile beraber istediğiniz gibi tasarruf edersiniz. Velhâsıl elimde her ne mevcut ise birlikte taksim ederiz.

–Teşekkür ederim hemşireciğim!

–Zaman-ı ikbâlinizde siz beni daima hüsn-ü sûretle kabul ederdiniz! Bu fakir çamaşırcınız sizden hiçbir zaman rûy-i hakâret görmemiş olduğundan şimdi bilmukâbele 'arz-ı hizmet edişi şâyân-ı mahmidet değil belki muvâfık nisfet ve adâlet bir keyfiyettir.

[589]

Estel Ober'e i'timâd edip gelmenize mukâbil ben teşekkür etmeliyim matmazel!

– Şu zaman-ı felâketimizde mürâca'at ettiğimiz erbâb-ı yesârın dirîğ ettiği lütuf ve merhameti sizden görüyoruz. Vâlidem ile beraber ile'l-ebed minnetdârınız kalacağımıza şüphe etmeyiniz hemşirem!

Ertesi gününden itibâren koltukları altında bir küçük boğca olduğu hâlde ana ile kız Matmazel Estel Ober'in vaktiyle müste'ceren ikâmet ettiği iki odaya geldiler. Odaların ikisi de âli-cenâb kızcağız tarafından en lüzümlü mefrûşât ile döşenmişti.

Halkın bazı husûsâta hakkıyla ettikleri muahezâtın muhâfaza-i hüsn ü ahlâka pek büyük yardımını olduğuna Matmazel Ruber tamamıyla vâkıf olduğundan mâlik

olduğu hüsn ü cemâl ve vâsıl olduğu sinn ve sâlik icâbâtına tevfk-i muâmele ettirecek bir nigahbânın vücûdunu tasdîk ederek kendisini kerîmeliğe bi'l-kabûl vâlidelik etmesini ve cümlesinin bir dâirede ikâmetle kâr ve kesblerini tevsi' yollu el birliğiyle düşünülmesini madam Santomar'a rica etmiş ve Madam Santomar ile kerîmesinin altıncı katta bulunan eşyasını derhâl Matmazel Ober'in dâiresine nakil ettirip dâirenin riyâset umûrunu Madam Santomar'a tefeyyüz eylemişti.

Matmazel Ober'in cenâb ve sümû ahlâkını zâten pesend etmekte olan mahalle komşuları Santomar ailesi hakkında kızcağızın gösterdiği şu muâmele-i insaniyetperverâne üzerine o mini mini meleğe bir kat daha hüsn-i teveccühlerini tezyîd ve bu iştirâkten dolayı Madam Santomar'ı tebrik eylediler.

*

Bu iki güzel kızın taht-ı idârelerinde bulunan küçük bir dantelâ fabrikası yavaş yavaş Paris'in en mükemmel bir fabrikası hâline girdi. Herkesin ve bâhûsus 'ıffet ve istikâmetlerini takdîr eden kibâr familyalarının muâvenetleri sayesinde sermayeleri günden güne tezâyüd etmekte olduğundan bir gün iki matmazel baş başa verip de sermâye-i mevcûdden istifâde yolunu mülâhaza ettikleri esnâda siyah hasîr şapkasını kaşlarına kadar indirmiş ve pejmürde elbisesi üzerine bir siyah örtü çekmiş bir kadın odadan içeri girdi.

Matmazel Colurinet'in ateş kibir ve gururu bir hayli zamandan beri akıttığı gözyaşlarıyla muntafî olmuş gibi görünmekteydi.

Banker Mösyö Santomar'ın zevce ve kerimesi

[590]

haklarında bir kibâr kızının yamayacağı 'inâyet ve semâhati ibrâz etmiş olan işçi kızın kendi hakkında dahi diriğ-i âtîfet etmeyeceği ümit kavisiyle zavallı Matmazel Colurinet pederi Viconet de Salus'un İskoçya'da vefâtından sonra medâr-ı kefâf-i nefesleri olacak servet ü sâmandan elde avuçta hiçbir habbe kalmadığı cihetle hânesine ilticâ eyledikleri bed-huy kadının taht-ı kahrında şimdiye kadar ne hâl ile

yaşayabildiklerini ve ne vâlikesinde ve nede kendisinde bu hâl takatgüdâze artık tahammül edecek sabır ve takat kalmadığından ateş-ıztırâb ve felâketlerini cuybâr-ı lütuf ve ‘inâyetle teskîn etmesini istihâma geldiğini yürekleri pâreleyecek bir sûrette Matmazel Estel Ober’e ifâde eyledi.

Matmazel Ober izhâr-ı esef ve kederle kızı musâfaha ederek “Sevgili hemşirem! Beni hatırdan çıkarmadığınıza teşekkür ederim. Hânemizde erbâb-ı mesâ’i için yer çoktur. Şeriğem Matmazel Lois ile beraber size lüzûmu olan şeyleri şimdiden tedârik ettiririm. Kendi sa’i ve gayretiniz sâyesinde çok geçmeksizin dûçâr olduğunuz beliyye-i zarûretten dehâ-yâb olacağınız şüphesizdir” gibi kelimât-ı teşvikiye ile Matmazel Colurinet’e teselliyet-bahş oldu.

Matmazel Estel Ober derhâl altıncı katta bulunan ma’hûd iki odanın bir seneliğini peşin verip istikrâ ederek tefrîş ettirdi.

Madam Viconet de Salus meydan-ı harbte vefât eden bir zâbıtın haremi ve Matmazel Colurinet kerîmesi olmak üzere ertesi günden i’tibâren oraya getirilip Matmazel Estel vâsıtasıyla verilen el işleri sâyesinde almadıkları yevmiye ile geçinmeye başladılar.

*

Komiser Mösyö Dumon kerîmesi Matmazel Emma’yı bir genç ve nâmuslu da’vâ vekiline tezvîc etmek münâsebetiyle verilen baloya Matmazel Ober ve şerîkesi Lois’i davet etmiş ve med’uvvîn meyânında döşemeci Mösyö Jamart dahi mevcut bulunmuştu.

Matmazel Lois eski çılgınlıkları kâmilten bertaraf ederek Estel Ober’in câmi’ olduğu ahlâk-ı memdûhaya taklîd-i tabî’at edeliyeden beri mahalle komşularına kendisini sevdirmiş olduğundan hakkında herkesin gösterdiği muâmele-i nâzikânedan o akşam pek ziyâde lezzet-yâb olarak izhâr-ı beşâset

etmekte idiye de ara sıra hatır-nişânı olan bir vak'anın bâkiye-i te'sîrâtından olarak vech-i dil-ârâsını latîf bir hamarat istilâ ederek pek mahzûn pek dalgın görünüyordu.

Buna sebep pederi müteveffâ Mösyö Santomar'ın terekesinden haber vermediği bir ecnebi nâmına Mösyö Jamart'ın mübâya'a etmiş olduğu ber-mûcib müzâyede bin beş yüz franga bâliğ olan esmânını Madam Santomar ile kerîmesi birkaç defa Mösyö Jamart'a takdîm ettikleri hâlde bu âdemin ne akçeyi ve ne de ecnebinin ifşâyı nâmını kabul etmemek husûsunda gösterdiği ısrârı.

Matmazel Lois'i o gece Mösyö Jamart'ı bu husûs için pek ziyâde tazyîk ve huzzarın ekserisi kızın bu bâbdaki fikrini tasdîk eylediğinden Mösyö Jamart bilâ-ihitiyâr Matmazel Estel Ober'e doğru tevcîh-i inzâr ve bu âlî-cenâb ecnebinin kim olduğunu halka ihtar etmesiyle Matmazel Louis'i derhâl kızın boynuna sarılarak ve gözlerinden eşk-i meserret dökerek 'arz-ı teşekkür etmiş ve Matmazel Estel Ober gibi bir fakir kızda tecelli eden âsâr-ı 'ulüvv-i cenâb herkesi beht ve hayrette bırakmıştı.

Estel Ober fart-ı hicâb ile güzel gözlerini yere dikmiş olduğu hâlde en evvel terâküm ettireceğim bir meblağ hayra sarf etmek hususunda Cenabıhakk'a söz vermişim. Bunun mükâfâtı olarak sizin gibi bir melek hemşireye ve vâlideniz hanım gibi bir mâder-i ma'neviye nâil oluşum 'indallah ettiğim hayrın karîn-i kabûl olduğuna delildir. Te'essüf ederim ki Mösyö Jamart kendisine tevdi' ettiğim bir sırrı ifşâ ederek ketm-i hayr ile aldığım lezzete nakîsa verdiler" sözüyle huzzârın bir kat daha isticlâb-ı kulûbuna muvaffik oldu.

Bu vak'a üzerine birkaç seneden beri ma'şûkasının her bir hâlini tahkîk ve tecessüsten hâli olmayan Mösyö Lois dünyada bu kızdan başkasını sevmek kendisi için mümkün olmayacağına o akşam tamamıyla kanâ'at ederek en evvel zuhûr edecek bir fırsatta keyfiyeti pederi Mösyö Dumon'a açmayı tasmîm etti.

Mösyö Dumon bir gün mahdûmu Mösyö Louis'i nezdine celb ile kendisinin vâsılı sinn-i harem ü ahir-i ömrüne kadaristirâhati ehemmm olduğundan bahisle umûr idâre-i beytiyeyi

[592]

kendi yed-i kifâyetine hâvele etmek niyetinde olduğunu bildirdiği sırada delikanlı olanca cesâretini toplayarak Estel Ober'in dest-i izdivâcını kendisi için talep etmek şartıyla pederinin bu teklifine i'lân-ı muvâfakat ettiğinden zaten oğlunun vâkîf her hâli olan Mösyö Dumon “Evet oğlum bende sana onu teklif edecektim. Bu sevgili çocuğun her hâli seni ve bizi mes'ûd edeceğinden eminim. Şimdi vâliden ile beraber gidip kendisine ‘arz-ı mâ-fi-l-bâl ederim” diyerek Madam Dumon ile beraber Estel Ober'in hânesine geldiler.

Sebebi ziyaretlerini Madam Dumon bir ifâde-i münâsebe ile kıza ifhâm ve bî-çârenin hâl ve tavrı muvâfakati i'lâm etmesiyle vaktiyle Viconet de Salus'un dairesi olan ikinci kat kâmilen Mösyö Dumon familyası için istikrâ ve sekiz gün sonra resm-i nikâh orada icrâ olundu.

Cevher-i nâmusunu bir nâmuslu familyanın yed-i muhâfazasına tevdi' edinceye kadar hıfzedebilmiş olan Estel Ober kendisini nihâyet bir dairenin en muhterem en mümtaz a'zâsından etmiş olan Cenabıhakk'a gece gündüz ‘arz-ı perestiş ederek şu mütâlaât-ı hakimâne ile nefsine ve benât nev'ine nush u pendde bulunurdu.

“İnsanın şu tahavvül-gâh-ı dâimde nâil olduğu ikbâlin ahir-i ‘ömrüne kadar devam edeceğine emniyet etmesi kadar büyük bir eser-i hamâkat daha tasavvûr olunabilir mi? Bir zaman magrûr servet ve sâ mân olan banker Santomar'ın ve dünyada nâil-i unvan asâlet olmayanlardan başkasına hayvan nazarıyla bakan Viconet de Salus'un zevce ve kerîmeleri şimdi ne hâlde bulunurlar! Bu ne serî'-inkilâb! Bu ne müthiş tahavvül!

Bu bî-çâre familyalardan biri vaktiyle benim sâkin olduğum melaz-ı muzîkada şimdi giriftar mehn ve meşâkk olduğu hâlde ben onun dâiresinde merba'-nişîn istirâhat oluyorum.

Diğeri dûçâr olduğu sadme-i nâ-gehâni-i tâli'iden ve pençe-i ihtiyaçtan beri olmak için meydan-ı müsâ'ide benimle hem-zan olmaya tenezzül ettiği hâlde onun bir zaman derûnunda safâyâb olduğu dâire-i 'azîmenin ebvâbı yavaş yavaş benim için açılacak gibi görünüyor!

Ya Rabbi! nâil olduğum şu ikbâle mağrûr olmamak için ahir-i 'ömrüme kadar meşgûliyet-i hazırama devam edecek kudret ve kuvveti sen bana ihsân eyle.

[593]

Evet! Evet! zevcem ile beraber kâr ve kesbimize devam ederek baht ve tâli'in gösterdiği şu müsâ'adeye hiç bir dakika mağrûr olmamalıyız!

Ey heyeti ictimâ'iyemizin sunûf-u mümtâzesine mensup genç Matmazeller! İçinizde Matmazel Viconet de Salus gibi mağrûr unvan-ı necâbet ve Matmazel Lois'i gibi ferifte-i servet olanlarınız varsa bu iki tecrübesiz kızın şimdi buldukları hâlde nigehtendâz i'tibâr olarak iltizâm-ı mahviyet ve tevâzu' husûsunda Matmazel Emma'yı taklîde gayret etsinler ki cem'iyet-i beşeriye içinde onun bulunduğu mevki' ne ser-bâ sâ mân tekebbür olan eşcâr-ı mürtefi'a gibi taht-ı te'sîr-i harârette ve ne de serbezemin iftikâr olan idhâr gibi zir-pây-ı hakârette bulunmak tehlikesinden daima masûndur.

Ey mahrûm-ı servet ve ihtişâm olan fakir hemşirelerim! Sizde bu fakir Estel Ober'in hâl ve sâlikini dâima inzâr-ı ibtisâra alınız ki sabır ve metânet ve sa'i ve gayret ile siz de bir gün vâsıl sermenzil-i ikbâl ve saâdet olursunuz."

Nuri

120 EDEBİYAT

120.1 NAZİRE-İ GAZEL-İ MES'ÛD

Bî-huzûr ettim semâvât ehlin efgânımla ben
Arşı tufân-zâr kıldım çeşm-i giryânımla ben

Nabız-giri-i etibbâ çâre-sâz olmaz bana
Vakf-ı 'acz ettim Mesihî derd-i pinhânımla ben

Dil-harâb-ı sadme-i 'aşkım ki buldum iştihâr
Hayret-âbâdî-i şehri-i kalb-i virânımla ben

Nâle-senc-i gülistan-ı vahdetim ağreb midir?
Bülbül-i Şirâzi hâmûş etsem elhânımla ben

Çok mu olsam na'ra-zen Hamdi bu 'işret-hânedede
Ser-girânım hâlet-i sahbâ-yı 'irfânımla ben

Ahmet Hamdi

*

120.2 TAHMİS

1

Nâle-sâzım şiddet-i âlâm u ahzânımla ben
Selb-i ârâm eylerim herkesten efgânımla ben

Hayret-efzâ-yı tab'ım derd-i pinhânımla ben
 “Bî-gam olmam hem-nişîn olsam da cânânımla ben”
 “Derd-nâkim imtizâc etsem de dermânımla ben”

2

Eyleyip ihrâz-ı feyz-i hüsn ü ‘aşk-ı câvidân

[594]

Oldu dil-darımla dil-i hayret-resân üns ü cân
 Çok mu teşkîl eylesen âlemde bir nev-dastân
 “Kıldı ehl-i ‘aşkı hayran görmedim hûbânda ân”
 “Mah-ı Ken’ânım benimle mah-ı Ken’ânımla ben”

3

Aşığım ol-nev-bahar-ı hüsne ben bî-ihitiyâr
 Cuş edip giryem kılar ârâm-gâhın lale-zâr
 Zabt-ı bâran-ı sirişke bende yoktur iktidâr
 “Zannederler bir gülistandan geçer ebr-i bahar”
 “Uğradıkça kuy-ı yâre eşk-i cuşânımla ben”

4

Şükr-i bîdadınla bak olmuştayım ben müştâgıl
 Maksadım kurbânın olmaktır diğeri bir şey değil
 Bî-vefâlıktır beni öldürmeyip etmek hacil
 “İşte mes’ûd işte can ey ka’be-i erbâb-ı dil”
 İstedin geldim rızâ-cuyâne kurbanımla ben”

5

Vur dil-i mecrûha bir şimşir mürğ-i âverine
 Çünkü sînem bir nişân-ı iftihâr ister yine
 Olduğum ağrebimi bir nev-zahme hâşkerine

“Teşne-i tîğın kalır cân-ı vefâ-perverine”
“Kerbelâ-yı ‘aşkı seyrab eylesem kanımla ben”

Ahmet Hamdi

*

120.3 TELÂTUM

Temkînî verip cünûnu almış

Deryâ yine ıztırâba dalmış

Olmuş geçerek sükûn zamânı

Her dalgası bir cünun cihânı

Etmış heyecanla sath-ı deryâ

Bin vâdi-i hevî-nâk peydâ

Olmaktadır ân-be-ân ser-efrâz

Her mevc-i azîm-i dehşet-endâz

Giydirmede rüzgâr-ı pür-fenn

Her dalgaya bir kabâ köpükten

Bir ayrıca karlı dağ kesilmiş

Her mevce-i kef-nisâr-ı müthiş

Ârâm-rübâ-yı nâzıründür

Çok bakma muharrikü'l-cünündür

Kopmuş mu nedir kıyâmet, eyvâh!

Tesyîr ediyor cibâli Allâh

Ey mazharı mürsilü'r-riyâhın

Akşamına uymuyor sabahın

Evvelki vakâr nerde kaldı?

Gittikçe telâtumun çoğaldı

Olmakta hezâr Tûr-ı seyyâr

Yek-dîgerezîş-dâr ü düm-dâr

[595]

Sahil görünür mü korkusundan,

Gizlendi bu dalga ordusundan

Ey bâd! Kesilme, imtidâd et

Az geldi bu kuvvet, iştidâd et

Sür askeri sür! Kumanda senden,

Ben şâirim, işte “marş” benden

Son şiddeti durma eyle ibrâz

Karşında var işte bir ser-endâz

Kapsan da bizi sefinemizden

Gitmez bu sekine sinemizden

.....

53

Derya! Beni eyle bir temâşâ
Senden edecek miyim tehâşâ?

Bir damla gözümde en büyük mevc
Vermez bana korku böyle bin fevc

Bâzîçe-i bâsıramdır emvâc
Mağlûb-ı metanetimdir efvâc

Dîvâne misin, hazer mi eyler
Senden bu şinâver-i dilâver?

Kurtulmaya vardır iktidârım
Cankurtarana yok iftikârım

Pek güç mü vedâ-ı dehr-i fâni?
Ölmüş mü hayât-ı cāvindâni?

İfnâ ile rûh korkutulmaz
Tûfân ile Nûh korkutulmaz

⁵³ Mu'allim Nâcî, şiirinde mısraları bu şekilde belirtmiştir.

Sînemde duran muchît-i cür'et

Ummânı eder garik-ı hayret

Gönlüm büyüyor teâzumundan

Pür-cûş oluyor telâtumundan

Şiddetle atıl da kasd-ı cân et

Keşîyi batır da imtihân et

Seyreyle, olur muyum hirâsân?

Korkar mı imiş ölümden insan?

Ser-bâzi-i tab'ıma şaşılın

Cür'et ne demektir, anlaşılın!

Rahat durulur mu böyle canla?

Çarpışmalıyım bütün cihanla!

Bir böyle zamanda merd-i pür-dil

Zannetme olur fütura mâil

Bir fâide var mı meskenetten?

Farig olamam mukavemetten

Bir sen değil, olsa hasmı âlem

Merdâne ölür, ölürse âdem

Kalbime nedir bu rütbe kuvvet?
Yâ Rab! Bu ne acz içinde kudret!

Mâ'nâda muhît-i her-cihansın
Ey katre-i dil! Ne bî-giransın

Hâlik! Ne garîb hilkatim var
Sînemde nedir bu bahr-i zehhâr ?

Dil sanma, bu bir muhît-i ekber
Deryâ-yı ezel sanır görenler

Âvâz-ı hurûş-ı dilsitâni
Pür-velvele eyliyor cihânı

Sâmi'lere mûrisû'l-velehtir
Hep nağmesi "lâ-şerike leh"tir

Galip yine cûş-ı âşkanem
Bürhan mı değil şu nev-terânem?

Her mısraı mevc-i lüccetullâh
Her beyt-î metîni hüccetullâh

Eyler beni kudretin mübâhî
Aczim sana karşıdır ilâhî

[596]

120.4 HAZRETİ MEVLANA

1

یکی همیشه همیکفت رازباخانه
مشو خراب بناکه مرا بکن اخبار

2

شسی بناکه خانه برو فرود آمد
چه کفت کفت کجاشدو صیت بسیار

3

نکفتحت خبرم کن بو وقت افندان
که چاره سازم من باعیال خودبقرار

4

نکردیم خیرای خانه حق صحبت کو
فروفتادی وگشتی مرا بزاربزار

5

جواب داد مراورافصیح آنخانه
که چند چند خیر کردم بلبل ونهار

6

زهر طرف که دهن باز کردم زشکاف
که طاقتم بر سیدا ست وقت شدهشدار

7

همی زدی بد هانم زحرص مشت کلی
شکافها همه بستی سراسر دیوار

8

زهرطرف که کشادم دهن فروبستی
نهشتیم که بکویم چکویم ای معمار

9

بدانکه خانه تن تست ورنجها چوشکاف
شکافها بتو کو بدکه وقت شد هشدار

10

دهن كشاید تن تا بگویدت رفتم
طیبیب آید وبندد بروره گفتار

11

مثال کاهکل است این ایارج معجون
هلاتو کاهکل اندر شکاف می افشار

Tercüme

1

Bir sâhib-i hâne çürük ve müsta'id harâbı olan hânesine hafiyen muâhede tarîkiyle dedi ki: "Ey evceğizim! Sakın ansızın harap olma ve böyle bir niyetin varsa evvelce bana haber ver"

[597]

2

Hâne ise bu muâhede üzerine bir müddet devam ve sebât eyledikten sonra her nasılsa gecenin birinde ansızın sâhibinin başına çökerek münhedim olur. Sâhib-hâne dahi birden bire hânenin çökmesinden şaşırarak kemâl-i hiddet ve şiddet ile "Sana etmiş olduğum bunca vesâyâ-yı niyâzmendâne nerede kaldı? Ve ricalarımın ne hükmü oldu?"

3

Ey bî-vefâ ber-mûcib mukâvele sana demedim mi ki yıkılacağın zamanı bana haber ver ki çoluğumu çocuğumu kaçırmak çaresini düşüneyim?"

4

"Ey hâne! nakz-ı 'ahd ederek ve niyetinden bana asla ma'lûmât vermeyerek birden bire başıma çöktün! Beni hayatımdan mahrum edercesine bar-ı giran enkâzını üzerime döktün! Bunca senelik musâhabata olsun hürmet ve riâyet yok mudur?"

Yıkıl vurdun!! Ki beni dide pür-âb etmişsin ocağım söndürerek hâne harâb etmişsin!

Kelimât-ı şikâyet-âmizi ile hâneyi levm ve ta'yîbe kıyâm eyler.

5

Sâhib-i hânenin bu sûretle vukû'a gelen tevbihât-ı na-savâbına hâne-i virâne artık dayanamayıp ber-vech-i zir fasîhâne redd-i cevâba şitâb eyledi:

Ey sâhib-hâne! Pek işin ilerisine gittin! Ve şikâyât dil-duz ve tevbihât ciğersüz ile (beni nâ-hâk dil-hun ettin!) sen ne dersin de! Benim levs nakz-ı 'ahdden tâhirü'l-zeyl olduğum der-kâr ve bu husûsta berâet zimmetim âşikârdır.

“Senin beni ne azarlamaya hakkın ve nede 'itâb etmeye salâhiyetin var! Zira her gün her gece ben niyetimi izhâr ve yıkılacağımdan seni haberdâr eyledim. Çe faide ki sen dinlemedin yahut dinlemek işine gelmedi.

6

“Hele bir müktezâ-yı kadem ve herem herhangi tarafından ki rahnedâr olup yarıldım sanki açıktan açığa “Ey sâhib-hâne! Artık vakt-i irtihâl takarrüb eyledi. Devama tâkatim yok! Tab u tevânım kesildi! Nerede ise yıkılacağım! Aklıma sahip ol! Başının çaresine bak!” Sözlerini söyleyip fikr-i mahsûsumu sana bildirecek oldum.”

7

“Sen ise daha tavl-ı müddet devama olan hırs ve arzun icbârıyla ağzıma bir avuç çamur tıkadın, ve duvarımın her

[598]

tarafında bu suretle açılmış olan ağızlarımı kapadın!”

8

“Herhangi noktadan şakk-ı şefe edip sana ihtârât-ı hâlisâne de bulunacak oldum ise sen hemen tamir ve termime kalkışıp ağzıma çamur tıkayarak bana lâkırdı söyletmedin. Ey mi'mâr nâ-bî-kâr! Söyle bakayım! Ne hakk ile ve ne hacet ile beni tevbih ve 'itâbına lâyıık görüyorsun?”

Ey bî-vefâ nedir bu çekilmez cefâ bana?

Âlem yanında söylediğin bî-vefâ bana?

Hisse

9

Ey âdemoğlu! Bilmiş ol ki hânedan murad senin vücûd-ı sakim aludundur, ve delik deşikten maksat senin ilel ü emrâz-ı nâ-ma'dudundur! Bunların mütevelliyen zuhûr ve hudûsu senin bünyan vücûdunun inhidâma yüz tutmasını ilan ve iş'âr ve evcâ' ve âlâm varda hep bir ağızdan beyt-i ma'mûr-ı hayatının müşerref harâb olduğunu mücerred beyân ve ihtâr içindirler!

10

Hâl böyleyken bî-çâre ten 'ilel ü emrâz varda tavassutuyla her ne vakit dehenküşâ-yı kelâm olup "Ey benim saibim! Artık çar sütun 'anâsırım 'avâriz vehn ü heremle halelpezîr oldu. Gayri dehr ve diyâr 'âdem olmak vakti geldi!" sözünü söyleyecek olsa derhâl tabîbe mürâca'at ve onun ilaç ve devâ sûretinde tertîb eylediği çamurlar ile bu delik deşikler bir müddetçik sıvanır ve rahneler kapatılır.

11

Etibbânın tertîb ve tahmîr eylediği ilaçlar ve ibârcılar ile ki bir nev' balçık ve çamurdan ibârettir. Binayı bedeninin her tarafından açılmakta olan fırçaları hemen kapayacağım diye beyhûde çalış dur!!!

وهل يصلح العطار ما افسد الدهر؟

Mu'allim Feyzî

*

120.5 GAZEL

Muâşirân nice bir gamm elinde can çekelim

Gelin gelin gidelim sâgar-ı girân çekelim

Bize yakışmazmış meyende nuşîn olmak
Durup ayakta ibâg meyi hemen çekelim

Çekilmez oldu cefâsı ‘acûze-i dehrin
Birazda sineye bâr-gamm civân çekelim

Cemâl-i dost bezm-i ni’met behişt sizin
Kuvâ-yı fâkih bu sevdâda biz ziyân çekelim

54

[599]

Birazda hâne-i bed-veş diyâr-ı ruh olalım
Yeter ne vakte kadar kayd-ı hân mân çekelim

Mübâriz-i feleğe karşı biz dahi Feyzî
Silâh tize bedel hâme-i beyân çekelim

Mu’allim Feyzî

*

TERCÜMEDİR

⁵⁴ Şair bu kısmı boş bırakmıştır.

120.6 SÂİB

‘Ömr-i insanı ‘adem-âbâda doğru o kadar şitâbân oluyor ki arkasından berk-i tîz rûbuyla yetişip onunla hem-a’nân olamıyor.

Zulmet-âbâd kâinât içinde lem’a feşân olmuş serfû’l-intimâs bir şihâb cihân-tâbdan ibâret olan envâr-ı hayatın müddet-i kalîle zarfında ıntifâ-pezîr olacağı makarrdır.

Onun için serfû’z-zevâl olan bu ömre zinhâr gönül verme!

İmâle-i inzâr i’tibâr edecek olsak her mah nev’in bile ömrün fesehat-saray ‘âdeme müteveccihen pa-der-rikâb şitâb olduğuna işâret etmekte olduğunu görürsün.

Feyzâ feyz olan subh-ı saâdet-nümâ-yı unfuvân-ı civâni insana bir kere veda edip ber-hevâ oldu mu artık aftâb rahşân ömür meşrik-ı zevâlden tulû’ etmiş demektir.

Elinden geldiği mertebe enfâs-ı ‘azîzenin kıymetini takdîr ile ömründen istifâdeye, müstelezzât zinde-gîden ‘alâ-kadri’l-imkan istifâzeye sa’i ve gayret et ki pek az bir zaman içinde renciş-i kemterin ile mahv-ı âbâdinistiye revân olması mukarrer bir hubâba müşâbih olan saâdet-hâne-i hayata âlem-i bâlâdan nefes bî-nefes birer tir-i âdem inmektedir.

Zaman müsait olursa dembedem bizim nûşâ nûş safâda bulunup cânanın her bûsesi bir ‘ömr-ü beşer kıymetinde olan lübb-i hayat bahşından bûse-çin olmak ve bu cihetle şu meyhâne-i fenâda meşrebimce müntehab bir ömür geçirmek isterim.

Şihâb

“Tercümân-ı Hakikat”

Tercümeniz o kadar güzel yazılmış ki bunu lisân-ı Osmâniye dahi âşına olduğu bazı âsârından anlaşılmakta olan Sâib de görse hüsn-i ifâde-i edibânenize hayrân ve bî-ihdiyâr tahsîn-hân olurdu.

Böyle bedfû’r-rakam kalemler izhâr-ı âsâr etmek hevesiyle ashâbının pirâyâ bahş-ı benânı oldukça derecesinin beyânı havsala-i iktidâr-ı hâmemizden hariç bulunacak bir memnûniyet-i fevkalâde hissetmekle müftehir oluyoruz.

Bizim i'tikâdımıza göre sizin gibi erbâb-ı kudret hiçbir vakitte böyle yazılar yazmaktan hâli kalmamalıdır.

Ümîd ederiz ki bundan sonra dahi neşr-i

[600]

âsâra tenezzül ile nevhevesân edebi müstefid ve üdebâmızın bu bâbdaki şevkini tezyîd ederek bizi daha ziyâde memnûn eyleriz.

121 SANÂİYİ'

121.1 KOKULU SABUNLAR

İtriyâtca asıl sanat birkaç türlü kokudan bir râyiha-i mürekkebe vücûda getirmek olduğuna göre çiçeklerden yağ çıkarmayı bu san'atın hâricinde addetmek lüzûmu varid-i hâtır olursa da kokulu yağları çıkarmak mesela zeytinyağı çıkarmak gibi kaba yağcılığa kıyas olunamayacağından emr-i taktiri sanâiyi'-i itriyeye esas ittihâz etmiştik. Amma kokulu sabunlar husûsunda kazîyye böyle değildir.

Sabunculuk 'atârlıktan bi'l-küliye başka bir san'attır. Vâk'â en güzel zeytin yağlarından i'mâl olunan en a'lâ Girit Sabunlarına bin kat fâik olmak üzere a'lâ bademyağından dahi nefis sabunlar yapılır ve bu ise sabunculuğun en incesi addolunursa da yağların soda ve kireç ile kestirilmesi ve pişkinliğinin derece-i matlûbeye vardırılması emrinde lâzım gelen tecrübe ve ma'lûmât-ı bilküllüye başka bir san'at-ı dakikadır.

Binâen 'al'a-zâlik 'attâr olan her hâlde sabuncunun i'mâl eylediği sabunları kendisi için bir nev' hâm eşya olmak üzere mübâya'a ve isti'mâl eder. Sabuncunun en ince sabunları dahi 'attâr için henüz işlenmemiş hâm eşya yerini tutar.

Nâsın tuvalet için isti'mâl elediği sabunlar hemen ale'l-umûm âdi sabunlardandır. Bademyağı ile yapılan sabunlar öyle tuhafiyecilerin bize elli dirhemliğini üç dört kuruşa verebilecekleri kadar ucuz olamazlar. Hatta hem kokulu hem renkli hem de işkâl günâ gün ile müşkil ve ucuz olarak alınan sabunlar a'lâ zeytinyağından yapılmış Girit sabunları kadarda temiz olmayıp birtakım müstekreh yağlardan yapılmış oldukları cihetle şâyân-ı rağbet bile görülmemelidir.

“Seketu” denilen en safi Girit Sabunundan lüzumu kadarı tedârik olunarak evvelâ bıçak ile kazımalı. İnce taşlar hâline getirdikten sonra bir miktar sodalı su ilave etmeli.

Sodali suyu yapmak için dahi meselâ yarım kıyye suyu çocukların yemiş sepetleri gibi ufacık bir sepet içine koymalı. Üzerinden bastırıp sıkıştırmalı. Sepetin üzerine dahi estar germeli. Ba'de sodanın

[601]

ortasını çukurlatarak yavaş yavaş su koymaya başlamalı. Bu su sepetin altından akar. Hem de astardan süzülerek sâfi olduğu halde akar.

İmdi sabun talaşını işbu sodalı su ile beraber bir tencereye koyarak ateş üzerine vaz' edince sabun yavaş yavaş erir. Adeta bir merhem suretini alır. Hem de sodalı su tencerenin dibinde ve sabun ise onun üzerinde kalacağı cihetle karışmak mütâla'ası da yoktur.

Sabunun bu sûretle erimesi attâr için icrâ-yı vazîfeye meydan açılmak demektir. Sabun eridikten sonra attâr tencereyi ateşten indirir. Süzgeçli bir kefçe ile tencere üzerinden hâlis sabunu alıp başka bir kap derûnuna koyar.

Eğer renk vermeyecek ve sabunu kar gibi beyaz olduğu halde ta'tîr edecek ise istediği râyiha-i basîte veya mürekkebeyi vermek için evvelce tehiyye etmiş olduğu matlûbu'l-mikdâr yağı veyahut yağları ilave eder. Mahsus bir kaşık ile güzelce karıştırdıktan sonra elleri ile de o kadar tahmîr eder ki yağın eczâ-yı ferdiyyesine alâ-kadri'l-imekân mükemmelen karışıyor.

Ma'mûlâtına renk dahi verecek ise rengi de koku ile beraber koyar. Eğer ateşin te'siriyle bozulmayacak renklerden ise sabun ile beraber kaynamakta dahi bir ye's olmadıktan başka rengin sabuna daha güzel karışması gibi fayda dahi vardır.

Kırmız ile güzel bir kırmızı ve cehri ile a'lâ bir sarı renk vermek kabil olduğu gibi elvân-ı asliyyeden elvân-ı mürekkebe istihsâli ka'idesince sabuna her hangi renk matlûb ise verilebilir. Şu kadar ki madeni boyalara asla iltifât edilmeyip nebâti boyalar tercîh olunmalıdır.

Bundan evvel revâiyih-i mürekkebe için gül ve bergamot ve benefşeyi birincilerden addeylemiştik. Sabun hususunda anber ve misk kokuları dahi birinciler meyânına idhâl olunarak isti'mâl edilir.

Sabuna matlûb olan renk ve koku verildikten sonra istenilen şekil ve surette kalıplara dökülmek lazım gelir.

Bu kalıplar kurşundan ma'mûldürler. Eşkâl-i mücesseme hendesiyyeden hangisi matlûb ise onun veyahut elma ve incir ve şeftali gibi meyvelerden arzu edilenlerin modelleri yapılarak dökücüler marifetiyle kalıpları çıkartılır ki bu da başka bir sanat olup yalnız isti'mâlleri

[602]

cihetiyle attârın edevâtından addolunurlar.

Bazı attârlar sabunlarına revâc vermek için bunların derûnuna birtakım edvine-i tıbbıyye dahi ilave eylediklerini ve binâen-'aleyh falanca ve filanca emrâz-ı cildiyyeye kendi sabunlarının ilac-ı 'âcil olacağını veyahut cildi şöyle taravatlendirip böyle nazikleştireceğini gazetelere derc ettirdikleri uzun uzadıya ilanlar ile işâ'e ederler ise de bunların kâffesi az çok şarlatanlık demek olduğuna ve yalnız tezyîn-i letâfet-i cildiyye için her söze inanmaya harîs olan kadınları aldatmak meramıyla sûret-i mahsûsada uydurulmuş bulunduğu şüphe etmemelidir.

Cildin tarâvet ve letâfeti onun nezâfetine edilecek dikkate menût olduğundan burada tarif eylediğimiz sabuna hiç koku ve renk ilave edilmeyecek bile olsa cilt sık sık yıkandıkça tarâvet ve letâfeti bi't-tab' muhâfaza edilmiş olur. Renk ve râyiha ise

süslü bir tuvalet takımı üzerinde bulunacak sabunların hem nazar-ı rebâ olmaları ve hem de ta'tîr-i meşâmm etmeleri içindir.

Asıl dikkat olunacak bir şey varsa o da Avrupa'nın yumuşak sabunlarına ve bir de ulah sabunu denilen ve sert bir kokusu olan sabunlar gibi sabunlara iltifât etmektedir. Zira bunlar âdi mum yağlarından yahut domuz yağlarından yapılmış olup hîn-i isti'mâlde güya vücudu temizler ise de kehle peydâsı derecesinde mazarratları melhûzdur. Bu haşerât-ı miz'aciyyeye mukabil en güzel vâsıta-i tatahür zeytin yağından ma'mûl sabundur. Zira zeytin yağından zaten kehleye mazarrat ve vücutlarının mahvına hizmet-i hâssası da vardır.

Ahmet Midhat

122 PİLORİ

122.1 KULAK VERME İŞİNE BAK!

Çocuk iken bir fıkra işitmişim. Hatırimda kalmış. Hiç bir çocuk bir fıkra işitir de hatırında kalmaz olur mu?

Fıkranın ne ehemmiyeti var? Çocuklar koca karıların lisân-ı büzâk efşânından dinledikleri o koca meselleri bile tamamıyla, aynıyla bilemezler mi?

Hatta çocuklar âlemince çok mesel bellemiş olmak fezâ'ilden addolunur. Bunun içindir ki çocuklar ekseriyâ geceleri pîrezenlere mesel söyletmek için onları sıkıştırmaktan hâli kalmazlar.

Çocuk odanın bir köşesinde uyuklamaya

[603]

başlamış olan çenesi düşük kocakarının yanına sokulup da “Hadi kadın nineciğim! Bana mesel söyle. Hadi! ...” İcrâ-yı tazyîkâta başlayınca zavallı kadıncağz bir kere gözlerini açıp bu geveze çocuğun yüzüne âdetâ hiddetle bakarak “Aman! Artık her şey bitti de mesel kaldı. Benim halim yok. Şimdi ben kendim mesel oldum ay oğul! Şu her akşam meseli ne yapacaktıydın bakayım! Bir gece de beni güç mü üzmeden yatıp uyduğunu görmedin mi öleceğim?” Yollu lakırdılarla susar yaramazlardan olmadığı cihetiyle “İki gözüm kadın nineciğim! Ne olursun? Bir meselden ne olurmuş sanki? Artık beni sevmiyorsun öyle mi? Kuzum kadın nineciğim! Söyle. Ya! Ben mesel isterim.” Tarzında ısrarını şiddetlendirir.

Kocakarı ise hafidini hiç bir vech ile mahzûn etmemeyi ve şayet bir şeyine gücenip de gözünden bir iki damla yaş akıtacak olursa kendisini bin türlü nevâzişle avutup memnun etmeyi birinci vazife addeder. Ne yapsın! Artık ister istemez mesele başlar. İşte o zaman çocukta ses kesilir. Parlak gözlerini kadın ninesinin mübarek dehânına diker. Kemâl-i dikkatle dinlemeye başlar. Dinlediklerini bir sûretle beller ki kadın ninesine o meseli başka bir gece söyleyecek olsa çocuk efsaneci hanımın ikinci sûret-i ifadesine müdekkikane tatbîk edeceğinden kocakarı ‘ateh belasıyla meselin bazı fikirâtını atlayacak veya sûret-i cereyân-ı vak'ayı aç çok değiştirecek olsa çocuk derhal ihtâr ve tashîh eyler.

Mademki çocuk her işittiğini belliyor ona terbiye-i fikrine medâr olacak güzel şeyler söylemek, zihnini birtakım hüsn-i ahlâk kavâ'idine mugayir beyhûde hikâyelerle doldurmamak lazım gelir.

Hüccetü'l-islâm İmâm Gazali der ki:

"Çocuğun kalb-i pâki her türlü nakşeden sâde bir cevher nefsidir ki ona her ne nakşedilse kabil, her neye imâle olursa mâ'il olur.

Biz de çocuklara nakledilen mesellerin çoğu dırıltı şeyler ise de bunların içinde müstem'î hakikaten müstefid edecekleri de bulunur.

İşte yukarıda çocuk iken işitmiş

[604]

olduğumu arz eylediğim fikra dahi yalnız çocukları değil ihtiyarları da hissemend-i intibâh edecek fıkralardan ma'düddur.

Sinim yedi sekiz raddelerinde iken ben de mesel meraklısı idim. Bizim büyük vâlideye (Mevla kendisini cennetinde hûr-i 'ayn ile eğlendirsin.) Hemen her gece bir mesel söylemedikçe keyfim yerine gelmezdi. Yine bir gece bir mesel söylemesini rica ettim. Söylemek istemedi. Meğer biraz yorgun imiş. Ben bilir miyim? Çocukçasına ricada ısrar etmeye başladım. Hatırımı kırmak elinden gelmedi.

"Pekiyi oğlum! Söyleyeyim. Fakat bu gece söyleyeceğim mesel sâ'ir gecelerdeki meseller gibi uzun olmayacak. Bir parça rahatsızlığım var. Kısa bir mesele razı olursan söylerim." deyip benden cevâb-ı muvâfakat aldıktan sonra şu fıkrayı nakle başladı:

"Bir zamanda mini mini, güzel, uslu bir tay varmış. Bu taycığızı anası o kadar severmiş ki bir dakika bile yanından ayrıldığını istemezmiş. Tay ile anasının sahibi olan adam bunları akşam sabah hanesinin civarındaki çeşmeye götürür sularmış."

Fıkrayı buraya kadar dinledikten sonra ben "Ah! O mini mini tay benim olsa da her gün üstüne binsem, koşursam. Mektebe onunla gitsem," demiştim.

Büyük vâlide hafif bir tebessümle dedi ki:

"Yok! Öyle yaramazlık istemem. Hayvana binip de koşturmak deli çocukların kârıdır. Maşallah benim oğlum akıllıdır. Hiç onlara mı benzer? Büyüsün de ben onu sırmalı gâşiyeli atlara bindireceğim. Taya binmek şimdi senin neyine lazım! Meseli dinle:

"O adam yine bir gün anasıyla beraber tayı alıp sulamak için dediğim çeşmeye götürmüş. Ana oğul başlarını çeşmenin yalağına eğip su içmeye başlamışlar. Bir de zevzeğin birisi çeşmeye getirdiği hayvanları güya su içmeye teşvîk için ıslık çalmaya başlamasın mı? Zavallı mini mini tay bu sestten tevahhuş ederek başını kaldırıp etrafına bakmaya başlamış. Pek susamış olduğu cihetle birkaç saniye sonra başını yine yalağın içine indirmiş. Zevzek herif durur mu ya? Bir ıslık

daha çalmış. Taycağız yine ürkerek su içmekten vazgeçmiş. Tayın anası ise bu ıslıklara hiç kulak asmayarak su içmekte devam

[605]

edermiş. Fakat yavrucuğunun ıslık çalındıkça ürkmekte olduğuna dikkat ederek müte'essire olmuş da taya demiş ki:

“Yavrucuğum! Niçin öyle ürküyorsun da su içmiyorsun? Bak ben nasıl içiyorum!” Tay bu su’ale “Ne yapayım? Muttasıl ıslık çalıyorlar. Ürkütüyorlar. Yüreğim oynamaya başlıyor. Korkuyorum. Nasıl su içebilirim? Cevabını vermiş.”

Ben fıkranın bu cihetine de iliştim. Büyük vâlideye “Hayvan lakırdı söyler mi ya?” diye bir itiraz daha ettim. Bunun üzerine “Söyler zâhir! Hem söyletir hem dinlemez. Dinle, diyorum! Şimdi susarım.” demesiyle sükûta mecbur oldum. O sözünde şöyle devam eyledi:

“Anası bakmış ki yavru tay fena ürkmüş. Gözleri dönmüş. Islık sedası gelmekte olan tarafa kulaklarını dikerek başını çevirip duruyor. Anlamış ki bu hal ile susuz kalacak. Yavrusuna demiş ki: “Hey taycığım hey! Sen öyle olur olmaz gürültülere kulak asarsan bilmiş ol ki susuz kalırsın! Dünyanın gevezeden hâli kaldığı var mıdır? Onlar gevezeliklerini ede dursunlar. Sen işine bak! Suyunu iç! Öyle her bir sese kulak kabartıp da işinden kalacak olursan zararlı çıkarsın. Biliyor musun? Şimdi bu çeşmeyi kaparlar. Yalağın da tıkcacını açarlar. Sonra önünde bir damla bile su kalmadığını görürsün. O zaman pişman olursun amma nedâmet fayda vermez.”

“Fırsatı fevt etme. Zaman müsait iken iç yavrucuğum iç! Bak ben işin buralarını bildiğim için hiç öyle şeylere iltifat ediyor muyum? Tecrübeli atandan örnek al. Susuz kalacak olursan o ıslık çalan herif sana hiç acımaz. Su bitip de alık alık bakmaya başladığın vakit sana güler, eğlenir.”

Buraya gelince büyük vâlidenin sözü kestiğini görüp dedim ki:

“Ey! Sonra ne olmuş! Bari zavallı tay vâlidesinin nasihatini dinleyip de su kesilmeden istediği kadar içebilmiş mi?”

“Aman artık bilmem! Mesel bitti. Bakayım şimdi bundan ne hisse aldın? Bu mesel kıssadır. Amma dinleyene ibret verir. Öyle peri padişahının hikâyesi gibi kuru gürültü değildir. Anladın mı? Düşünüyor musun? Bu demektir ki adam kendinin lehinde, aleyhinde halkın söylediği beyhûde lakırdılara asla ehemmiyet vermeyerek hakîkaten istifâde edeceği

[606]

iş hangisiyse onunla meşgul olmalıdır. Yoksa çok nedâmet çeker. Mesele sen her gece böyle bana mesel söyleyip de dinleyeceğine şuracıkta oturarak derslerini anlamaya ezberlemeye çalışsan daha iyi olmaz mı?” Sözleriyle mukabele eyledi.

Sonra büyük vâlide vefat etti. Zaman geçti. Büyüdüm. Bir ramazân-ı şerîf idi ki Fatih câmi'ine gitmiştim. Bir mevlevi va'z ediyordu. Başına hayli halk birikmişti. Birkaç kişi ayakta duruyorlardı. Ben de durdum. Biraz dinledim. Bir de vâ'iz efendi bizim merhûme koca vâlidenin bana söylemiş olduğu bu fıkrayı nakletmesin mi? O kadar hoşuma gitti ki tarif kabul etmez. Koca vâlideciğime yeniden yeniye fâtihalar, ihlâslar ihdâ eyledim.

O zaman anladım ki merhûmenin bana naklettiği şu fıkra kocakarı işi değil büyük zâtların uydurdukları hekimâne mesellerden imiş.

Hakîkat! İnsan şunun bunun lakırdısına kapılarak ne kadar mutazzarır olur!

İnsanda garip haller çok! Bunlardan birisi de şudur ki kendisi ne yaparsa yapsın, ne söylerse söylesin aleyhinde hiç bir kimsenin hiç bir söz söylemesini istemez. Çünkü kendisini kavîl ü fi'linde daima haklı görmek, lehinde söylenen lakırdıları nefsü'l-emâre muvâfık olsun olmasın hüsn-i kabûl ile beraber aleyhindeki tefevvühâtı mutlaka haksız bulmak insanın hilkat-ı cünûn-ı âmizini icâbâtındandır.

Hakîkaten cahil bir adama “Seni falan zât ta'yîb ediyor. Cahildir diyor” deseler o adamın bu haklı ta'yîbe karşı âkılâne hareket etmesi farz olduğu halde birinci derecede ne yapması lazım gelir?

Vesile-i ta'n olan halini pîş-i nazar-ı insâfa alarak nefsindeki cehlin yavaş yavaş izâlesi esbâbını aramaya başlaması, değil mi? Hâlbuki ki herif hiç de öyle

yapmaz. Onun yapacağı şey besbellidir. Nefsini nakısa-i cehâletten hemen tenziye ile beraber kendisine cahil demiş olan zât hakkında lüzumsuz bir adâvet-i şedîde peydâ ederek bilakis dünyada derekât-ı cehâletin en alçağında görülecek bedbahtânın birincisi o zât olduğunu âleme i'lân için gezdiği yerde onu fasl etmeye başlar. Bu sûretle güya düşmanından intikam alarak teşeffî eder. Hâlbuki ki şu sa'y-ı beyhûdesi kendisinin hem cahil hem de ebleh olduğunu herkese bildirmekten başka bir şey yaramaz.

Yazık o evkat-ı azîzeye ki böyle akıl ve terbiyeye pek ziyade muhalif olan bir sûretle izâ'e edilir!

[607]

Bu münasebetle hatrıma gelen bir garibeyi dahi size nakledeyim:

Tercümân-ı Hakikat gazetesine hariçten mu'âvenet-i kalemiyede bulunan erbâb-ı şebâbdan bir sınıf-ı mümtâz var ki bunların âsâr-ı makbûlesi Tercümân'ın ancak kısm-ı edebiyesinde görülür. Bu edîbler sayılacak olsa adedleri ancak dörde beşe bâliğ olabilir. Hâlbuki koca pâ-yı taht-ı Osmânî'de hiç olmazsa öyle elli altmış sâhib-i kalem bulunmamalı mıdır?

Ama siz diyeceksiniz ki daha ziyade bile vardır fakat onlar neşriyâta bulunmazlar. Hazmen lî-nevsihim hâmûş otururlar. Ben buna hiç ihtimal veremem. Bir adamda iktidar olduğu halde esbâb-ı mâni'a bulunmadıkça onu mutlaka izhâr eder i'tikadındayım.

İsterim ki dediğiniz gibi olsun amma hiç aklım kesmez. Ne ise Tercümân ile neşri-i âsâr eden zevâta bakalım, dedim ya! Bunlar dört beş kişiden ibârettir. Nasıl hayrette kalmam ki bunları da istiksâr etmekte olanlar görülüyor? Her birinin yazdığı şeye bir laf atılıyor. Geçende bunlardan biri hakkında denilmiş ki: “Adam sen de! Sanki o da Tercümân'a edebi parçalar gönderiyorum diye iftihâr mı edecek? O kadar şeyi istesem ben de yaparım. O da bir iş mi?”

“Kalkıp doğruca Koska'daki Ragıp Paşa Kütüphanesi'ne gidiyor. Orada bir kaç kitap karıştırıyor. Onlardan beş on söz çalıp bir kâğıda yazıyor. Sonra onu kendi

malı olmak üzere Tercümân'a gönderiyor. Edebîlik bu ise bu günkü günde milyonlarca edîbe mâlikiz demek olur”

Şu tezyîfi beğendiniz ya! Buna karşı o zâtın ne dediğini de arz edeyim. Onu daha ziyade beğenirsiniz sanırım, demiş ki:

“Evet! Ben yalnız Ragıp Paşa Kütüphanesi'ne değil açık bulabileceğim her kütüphaneye gider kitap okurum. İstifâde ederim. Zaten zannetmem ki o kitaplar o kütüphanelere okunmamak için konulmuş olsun. Bunları gidip okuyanları ta'yîb edecek kadar cehaletperver adamlara henüz mâlik olduğumuzu da zannetmiyordum. Te'esüf ederim ki şimdi buna yakîn hâsıl ettim.”

“Kütüphanelerden olan istifâdâtımın bazılarını da Tercümân'a veriyorum. Fakat erbâb-ı mütâla'a bilirler ki bunlar aynen nakledilmiş şeyler değildir. Hiç olmazsa tercüme olunmuştur. Kütüphanelerden âsâr alıp da gazeteye vermek o kadar kolay bir şey ise müzeyyifliğe yeltenen beyefendi de bu bâbda bir iktidâr gösterebilir. Ragıp Paşa Kütüphanesi'ni işte orada duruyor. Beyefendi bu kütüphanenin dış kapısı üzerinde hatt-ı

[608]

ta'lik ile yazılı olan bir beyt-i fârisînin ne demek olduğunu anlayabilirse aşk olsun!"

“Âyinesi iştir kişinin lafa bakılmaz.”

“Şahsın görünür rütbe-i akli eserinde”

Tercümân-ı Hakikat'e mu'âvenet, binâenaleyh umûma hüsn-i hidmet etmekte olan ashâb-ı iktidâra himmetlerini böyle sözlerle kuvvetten düşmek derecesinde âlî tutmalarını tavsiye ederim.

Dünyada kim vardır ki sinân-ı zebân-ı ta'anân ile mecrûhu'l-kalb olmamış bulunsun?

Şeyhü'l-mücerribîn denilmeye şâyân olan Sadi Şirâzi bir eserinde der ki:

“Bir adam hakk-perest olsun, hodnümâ bulunsun halkın dilinden kurtulamaz. Melek olsan da âsûmâna doğru uçsan sû-i zan erbâbı eteğine sarılırlar. Birtakım işsiz herifler vardır ki bir yere toplanıp şunu bunu çekiştirmekle vakit geçirirler.”

“Mesela bir şeyh hakkında idâre-i efkâr edecek olsalar onun her kavlini, her fi'ilini zühd-i huşke haml ederler. Sen tarîk-i hakk-perestîden ayrılma! Bunlar varsınlar hakkında ne derlerse desinler. Bir adamdan Huda razı olmalıdır. Yoksa bunların rızasına, âdem-i rızasına ehemmiyet verilmez.”

“Cihanda bed-zebânların ta'nından kim âzâde kalabilmiştir? Peygamberler bile beladan kurtulamamışlardır. Daha garibini söyleyeyim: Şerîk ve nâzırı olmayan Hüdâ hakkında bakınız İsevîler neler söylüyorlar!.....”

وما احد عن السن الناس سا لما
ولسو انه ذاك النسبى المطسهر
وان كان مقداما يقولون اهوج
وان كان مفضالا يقال ميدر
وان كان سكيئا يقولون ابكم
وان كان منطيقا يقولون مهذر
وان كان صواما وبالليل قاما
يقولون زراق يراثى ويمكر
قلا تحتفل با لناس والذم والتنا
ولا تخش غير الله و الله اكبر

Hâverî

[609]

123 MÜTENEVVI'A

123.1 TEVLÎD-İ NÂ-BEHENGÂMIN İTMÂM-I MÜDDETİ

Garâ'ib-i keşfiyyât içinde bazıları vardır ki şöyle sathî bir sûretle nazar-ı mülâhazaya alınacak olsa ehemmiyetsiz ve belki de lüzumsuz görülür. Mesela âlemin her cihetinde hemen her vakit binlerce tavuklar bulunup bunlar vakit vakit kuluçkaya yatarak binlerce piliçler çıkarmakta olmaları yetişmiyormuş gibi erbâb-ı merâkın biri tutar da bir kuluçka makinesini daha icat ederek civciv yetiştirmekte tavuklarla müsabakaya kalkışır. Bakılsa böyle bir keşif ve ihtirâ' fazla ve lüzumsuz görülmek lazım gelir. Lakin böyle bir keşif ve ihtirâ'ın envâ-yi hayvanâttan birisine tatbîki fi'l-hakika fazla ve lüzumsuz olacak olsa dahi diğerine tatbîkenden büyük bir nef' ve fayda husûle gelir. İşte kuluçka makinesi bu gibi ihtirâ'attan ma'dûd bulunuyor.

Birçok zamandan beridir ki mehre-i fenn-i tıp pek nadir olmayan bazı ahvâl-i mahsûsa sâ'ikasıyla dünyaya gelen yani sûret-i gayr-i tabi'iyede tevellüd etmiş bulunan çocukları yaşatabilmek ve bunları bir mevt-i muhakkaktan halâs etmek tarîkini keşf ile uğraşıyorlardı.

Paris'te (Maternity) Hastahanesi etıbbâsı Mösyö (Tartiyé) bu sûretle dünyaya gelen çocukları havanın te'sirât-ı muzırrasından muhafaza etmek ve hîn-i tevellüdünde mahrum olduğu kuvveti yavaş yavaş peyda ederek munbasıt eylemek üzere kuluçka makinesine müşâbih bir makine isti'mâlini düşünmüş ve bu bâbda inşa olunan makine mezkûr hastahannede mevki'-i tecrübeye konularak pek azîm fevâ'idi görülmüştür.

İşbu makine bir metre irtifâ'ında ve yetmiş santimetre sahtında bir tahta kutudan ibâret olup bunun her cihetini setreden tahtalardan başka dâhilen dahi her tarafı dışarıdaki tahtalardan on santimetre kadar uzağa mevzû' bulunan tahtalarla setredilmiş ve bu sûretle iki sıra tahtalar arasında kalan boşluk kutunun dâhilini te'sirât-ı hevâ'iyeye ve sâ'irenin nüfûzundan mümkün mertebe masûn bulundurmak üzere tahta talaşıyla

[610]

doldurulmuştur. Kutunun dâhili yan taraflarında yekdiğerine muttasıl olmak üzere iki dâ'ire-i sagîreye munkasım olup aşağıdaki dairede üç rub' hektolitr su alabilecek kadar bir su hazineciği bulunduruluyorsa da bu hazine tahtalara muttasıl olmayarak etrafında havanın cereyanıyla kesb-i harâret eylemesine müsait bulunmak üzere müte'addid çengellerle dairenin orta yerine yerleştirilmiş ve buna da bir termosifon merbût bulunmuştur.

Çocuğun mini mini yatağını yerleştirmeye mahsûs olan yukarıki daire yan cihetinde açılan bir delik ile aşağıdaki daireye kesb-i ittisâl edip hem sıkı sıkıya kapanmış ve hem de dâhilindeki şeyi nazarlara arz etmiş olmak üzere üzerine kalın bir cam geçirilmiş ve cereyân-ı havayı teshîl için yukarisına üstüvâni iki de sukbe açılmıştır.

İmdi şu makineden matlûb olan fevâ'idi istihsâl etmek lazım geldiği takdirde termosifonun altına mevzû' bir ispiro lambası yakılarak mezkûr termosifonun içinde mevzû' bulunan su derhal tesehhun edip derece-i matlûbeyi bulur. Mezkûr makinenin sûret-i idâresini kemâl-i ehemmiyyet ve i'tinâ ile tedkîk etmiş olan etibbâdan birisi kış mevsiminde termosifonun altındaki lambayı günde üç defa yakıp ikişer saat yanmış bırakmak lazım geleceğini ve yukarıki dairede hararet-i matlûb olan dereceden iki derece noksan bir hale gelince lambanın söndürülmesi ve bilakis eyyâm-ı hârede termosifonun günde iki defa îkad olunması lüzumunu beyan eylemiştir. Şu kadar ki makineye lamba vasıtasıyla hararet vermek ve harâret-i vâkiâyı tenkîs eylemek gayet mühim bir iş olup hararet pek ziyade azaltılacak olursa matlûb olan fayda istihsâl olunamayacağı gibi tezyîdi takdirinde de çocuğu yakmak tehlikesi vardır. Fi'l-vâki' hararetin derecât-ı muhtelifesini göstermek üzere makineye diğerk bir elektrik aleti dahi merbût bulunursa da bu bâbda bir gûne mazarrata mahall kalmamak üzere su kabındaki suyun bir miktarı günde iki üç defa tebdîl edilerek yerine kaynar su konulmak evlâdır.

Ahvâl-i gayr-i tabi'iyede doğmuş olan çocuğa gelince tevellüdü ile beraber sâ'ir çocuklar gibi giydirilerek makine dahiline yerleştirilir ve hariçte yaşayabilecek kadar kuvvet kesbeylediğine kanaat hâsıl edilmedikçe dışarı çıkarılmaz ve fakat üç

[611]

saatte bir kere bir miktar çıkarılıp süt verilmesini müteakıp yine makine dahiline yerleştirilir. Çocukların makine dâhilinde kalması lazım gelen müddet mu'ayyen olmayıp müddet-i mezkûre îcâb-ı hâle göre temdîd ve tenkîs olunur. (Maternity) hastahanesi dâhiliyye tabîbi Mösyö Levni'in bu bâbda hülâsa-i tedkîkatından müstebân olduğuna göre altı ay ve on günlük bin yedi yedi yüz yirmi gram sıkletinde bir çocuk kırk altı gün kadar müddet-i makine dahilinde kaldıktan sonra sâlîmen çıkarıldığı gibi bir diğeri de iktisâb-ı kuvvet-i lâzime edebilmek için ancak altı buçuk ay müddet lazım olmuş ve bin dört yüz gram sıkletinde yedi aylık bir başka çocuk dahi makine dahilinde ancak on iki gün kalmıştır.

Mezkûr makinenin fevâ'idini nazarlarda ta'yîn edebilmek için diyebiliriz ki mukaddem Maternity Hastahanesi'ne girilen yüz on altı çocuğun yetmiş altısı vefat eyler iken âlet-i mezkûre mevki'-i tatbîk ve icrâya konuluşundan beri yetmiş dokuz çocuğun otuzu kurtulmuş yani te'mîn-i hayat husûsunda yüzde otuz fazla bir muvaffakiyyet hâsıl olmuştur.

İmdi terakkiyât-ı fenniyyece meşhûd olan kemâlâta nazaran bir gün dahi cenin halinde sükût eden bîçâre yavrucukların muhafaza ve idâme-i hayatını temin edebileceği de bir ihtimal müste'id olmak üzere telakkî edilmemek lazım gelir.

Selanikli Tevfik

123.2 İLHÂMÂT-I TABİ'İYYE

-1-

Maddiyyûn Hükemâ ve Ma'neviyyûn

Maddiyyûn hükemâ insanı yed-i hilkatının en mükemmel bir eser-i mahâret-sâni'ânesi olmak üzere telakkî etmekle beraber insanı sırf bir cism-i mâddi addederler. Bir fersi teşrîh masası üzerine koydukları zaman beynini ciğerlerini kalbini ve sâ'iresini açıp nasıl teşrîh ederler ise insanı dahi öylece teşrîhe şâyeste bir vücut bulmakla iktifâ ederek ma'neviyyât cihetine ise asla iltifat etmezler. Hatta vücûd-ı nev'-beşeri teşkîl eyleyen azâ ve cevârihi az çok hayvânât-ı sâ'irede dahi bulmakla insanla hayvânât-ı sâ'ire arasında cismâniyyeten ve maddeten öyle bir büyük fark olduğunu dahi hükmederler.

Vâkîâ icrâ olunan teşrîhât ve meseleyi o kadar ileriye götürmüştür ki ez-cümle bir kaç aylık ceninler insan yavrusu olmakla

[612]

kelb veya sâ'ir memeli bir hayvan yavrusu olmak arasında bir fark göstermeyecek kadar yekdiğerine müşabih görülürler. Ancak ifrât ve tefrît hiç bir şeyde insana doğruyu gösteremeyeceği gibi bu meselede dahi maddiyyûn hükemânın noksanını ortaya koyanlar bulunmuştur.

Ma'neviyyûn hükemâya gelince: Bunlar insanın hayvâniyyetini hemen bahse bile katmazlar. İnsanın enâniyyetini yani benliğini adeta cismâniyyetten bi'l-küllîye başka ve müstakil bir şey olmak üzere hükmederler ki bu hüküm – ta'bir-i hükmîsine - bekâ-yı ruh ka'ide-i esâsiyyesi üzerine mübteni ise de baki olan bir şeyin bekası nisbetinde kademi dahi tasavvur olunacağından insanın daha dünyaya gelip de şu kalb-i cismâniye girmezden kim bilir ne kadar evvel ve hatta kadem-i rabbânîden sonra olmakla beraber yine kadem gibi aklın dâ'ire-i tasavvuru haricinde bir zamanda yani rûz “elest” halk olunmuş bulunduğunu dahi pişgâh-ı mülâhazaya almakla lüzum üzerine mü'essestir.

İnsanın kâbil-i ahz ve teşrîh bir cism olması adeta mesâi'l-i âdiyyeden addolunacak kadar sade olmaya mukabil insanın rûzü elestten beri kadem ve ilâ-maşallah beka sahibi bir ruh-ı âsumânî olması meselesi o kadar âlidir ki olur olmaz ukûl bu mertebe-i uluvve kadar ta'li edemediğinden derhal maddiyyûnu kendi

isti'dâdlarına muvâfık görerek hemen o cihete meyil ediverirler. Bu ise ukûl-ı âliyye erbâbının beğenmeyecekleri bir tenezzül değil midir?

-2-

Hiss-i Hayvânî Denilen Acibe-i Muhayyiretü'l-Ukûl

Zihinleri merâtib-i âliyye-i hükmiyyeye su'ûddan âciz olmakla sathiyât-ı sâdeyi gayet hikmet edenlere bir de şöyle bir su'al soralım:

Ördek yavrusu yumurtadan çıkar çıkmaz ona yüzmeyi talim eden kimdir? Yumurta içinde seyahat mi ediyordu?

Hayvânât-ı sâ'ime zehirli otları hangi kuvve-i mümeyyize ile temyîz ediyorlar? Tahlîl-i nebâtât sanatını ilm-i kimya okuyarak mı tahsil eylediler?

Bir kuzu bir buzağı anasından doğar doğmaz memesine hücum eder. Anasının apışları arasında meme olduğunu ve onu ağızıyla emer ise gıdası olarak süt çıkacağını kendisine kim öğretti? Ya bazı kere süt kesilecek olursa başıyla memeye tos vurduğu zaman yine süt çıkacağını hangi tecrübesiyle veyahut kimin talimiyle öğrendi?

[613]

Hayvânâtın hem de ilk tevellütleri halinde gösterdikleri şu yoldaki âsâr-ı tecrübe ve vukuf için bin misal tertip ederek her birini bir su'al olmak üzere ukûl-ı mütenezzile erbâbına sorabilmek kabildir. Hâlbuki onlar için bu su'allerin hiç birisine bir cevâb-ı şâfi ve muğni vermek kâbil olamaz.

Cevapları "hiss-i hayvândır" dan ibâret kalıp bu hiss-i hayvânî ne olduğuna dair dahi hiç bir gûne îzâhât veremeyerek acz ve beyân-ı hayret ederler.

Kanûn-ı hilkat-ı rabbâniyye olan ahkâm-ı tabi'atta muhayyirü'l-ukul birçok şeyler vardır ki onlar meyânında dahi akla en ziyade hayret verenlerinden birisi hakikaten şu "hiss-i hayvânî" dir. Ancak ervâh-ı insânî değil hayvânât-ı sâ'ire ervâhını bile yalnız ecsâd-ı teşrîhadan olmak üzere pîş-i nazar-ı tedkîkimize alır isek bu "hiss-i hayvânî" ta'birinin ma'nâ ve hükmünü bile anlayamamış olarak o halde

hayretimiz cidden hekimâne bir hayret olmak derecesine varamaz. Belki bir hayret-i ilhâneneden ibâret kalır.

-3-

“Hayvânâtta İlhâm-ı Tabi’î”

Hiss-i hayvânî denilen şey nazar-ı hayretimizi celbederek bu bâbda bazı tedkikata girişmeyi tasmîm ederken tesadüf bizi mûcib-i intibâh olacak bir yola sevk eyledi. Matlûbumuzu hemen hiç de aranılması akla gelmeyecek bir yerde bulduk.

‘Ulûm-ı akliyye ve akliyyece asrımızda hakikaten kıdvetü'l-ârifin unvânına âsâr-ı mevcûdeleriyle isbât-ı istihkak etmiş ve bu şan ve şerefe fazla olarak bir de mirâs-ı peder olmak üzere müstehakk bulunmuş olan Sami Paşazade devletlü Subhi Paşa Hazretleri’nin “Hakayikü'l-Kelâm Fî Târîhi'l-İslâm” nâm eser-i mübâreklerini mutâla’a eyliyor idik.

Bu eser maddiyyûn-ı hükemânın yalnız “hiss-i hayvânî” diye mâhiyetini ve serd-i hikmetini izahtan i’tirâf-ı acz eyledikleri mes’ele-i müsemmeheye dair gayet güzel bir bahis gördük ki onu buraya ber-vech-i âtî aynen nakleyliyoruz:

-4-

Hakayikü'l-Kelâm Fî Târîhi's-Selâm'dan Menkul Bir Bahs

Devâbb ve tuyûrun mülhem olduğunu ulemâdan gerek ehl-i kitâb gerek tabi’iyetlerden bir kimse inkâr edemez ve malumdur ki ilhâm-ı zev’l-ukul olmayan hayvanda ziyade olur. Bunun sır ve hikmeti nev’ beşerde meziyyet-i mahsûsa olan

[614]

akıl ve nutkun i’ânesiyle celb-i menfa’at ve def’-i mazarrata muktedir olup i’âmâl-i fikr ve havâs ile umûr-ı zarûriyyesini tedarik eder sâ’ir hayvan vesâ’it ve âlât tedarikinden aciz ise de bizim gibi nef’ ve zararı bilip tedbîr-i ma’âşta mülhem olur. Kunduz ve arı ve karıncanın ahvâline nazar-ı im’ân ile bakılırsa bu hakir hayvanların tahsîl-i ma’âş ve emr-i inti’âşta halleri muhayyir-i ukuldür. Bu tafsîlden malum oldu

ki telakkî-i vahy ve ilhâma cemî' hayvanda cenâb-ı bâri bir isti'dâd ve kabiliyyet halk eylemiştir. Her nev' hayvan hal ve şanına göre mülhem olur. İnsanın terkîb-i zâhirîsi sâ'ir hayvandan etemm ve ahsen ve kuvvâ-yı bâtınası dahi zâhir ile mütenâsib olduğu müsellemlen iken telakki-i ilhâm ve vahiyde sâ'ir hayvandan dûn olduğu aklın kifâyetine mebni olup ancak mâverâ-yı akılda olan umûr için ilhâm ve vahye muhtaç olmakla teşebbüs ettiği bir emr-i müşkülde tedbiri kalıp mütehayyir oldukta aczini itiraf ve Cenabıhakk'ın lütuf ve i'ânesine teşebbüsle merhamet-i ilahiyyeye kesb-i istihkak edecek esbâba tevessül ettikte mevrîd-i ilhâm ü vahiy olan kalbi âyine-i mücellâ gibi suver-i gayibiyyenin kabulüne müste'id olur. Ânifen beyân olunduğu üzere her nev' hayvan hal ve şanına münasip olan tekrîm-i ilâhiye mazhar olduğu gibi nev' insânın kendi nev'inde yekdiğerinden aklen mütefâvit olduğu delâ'il-i âsâr ile sabit olup ekrem-i mahlûkat olan insanın efrâdı beyninde ol kadar tefâvet vardır ki bir asırda mevcut olan bir milyar halk içinde akıl ve deha ile ancak bir kaç kişi müştahir ve malûm olur. Rûy-ı arzda takriben yedi bin sene zarfında bu cisr-i fâniden mürûr eden lâyu'ad halâyık-ı beşeriyye meyânında kuvve-i îcâdiyyeye mâlik pek az kişi geç kütüb-i mukaddese ve tevârîh-i ümem-i sâlife mutâla'ası bize ilme'l-yakîn beyân eder. İşte bu zevât-i mümtâze iki kısma münkasım olup birtakımı i'mâl-i akıl ve havâsla îcâd-ı ulûm-ı sanâyi'e muktedir olup muntazaman emr-i ma'âşî nev' insana teshîl eylediler. Bunlar felâsife ve hükemâdırlar ve birtakımı ekmel ve etemm-i beni nev' olup kalb-i mübârekleri envâr-ı ilâhiyyenin mevrîd ve mahzeni olmakla zât-ı mukaddesleri tedbîr-i ma'âş ve ma'âdı bize talim ve beyan ettiler. Bunlar enbiyâ ve resul-i kirâmdır. Salavatullahi 'aleyhim ecma'în evliya radiyallahu anhum enbiyâ-yı izâmın sünnet-i şerîflerine iktidâ ile müşerref olup ta'biyyetle mümtâz olduklarından onları sınıf-ı müstakîl addeylerim.

Ahmet Midhat

Mab'adi var.

123.3 TİMES GAZETESİ

Âlem-i matbû'atta hâ'iz-i mertebe-i kemâl olan gazete Times'tır. Cihan marifetinde zuhûra gelen bedâyi'-i hired-fersânın müte'addit enmûzec-i garîbine Times gazetesinde tesadûf edilir. Medeniyetçe vâsıl aksâ'l- gâye-i terakkî olan milletler nezdinde bir gazetenin dahi ne gibi ehemmiyeti ve bunu idare edenlerin de ne kadar miknet ve kuvveti olabileceği Times gazetesi enzâr-ı hayrete arz ve irâ'e eder.

1785 senesinde (Daily Universal Register) nâmıyla John Walter tarafından te'sîs edilmiş olan bu gazete o vakit parlamentoda bir kaşir mebusu bulunan mü'essesenin vâsıta-i neşr efkârı olarak pek şiddetli bendler neşreylemiş olduğundan İngilizler meyânında “yıldırım” diye şöhretyâb olmuştu.

John Walter'in mezkûr gazeteyi te'sîs etmekten maksadı kendisiyle Jonson nâmında birisi tarafından tabâ'at hurûfunu kalıp sûretinde döküp kullanmak üzere ihtirâ' eyledikleri bir usûlü mevki'-i tatbîk ve icrâya koymaya münhasır olup fakat ihtirâ'-yı mezkûr hadd-i zâtında faydalı bir şey olmadığından çok geçmeden tebdîl ve gazetenin birinci namı dahi “Times” tahvîl edilerek bu nam ile çıkan ilk nüshası 1788 senesi Kânûn-ı Sâni'sinin biri tarihini hâvi bulunmuştur.

1814 senesi Teşrîn-i Sâni'sinin yirmi dokuzunda Times gazetesi ilk defa olarak buhar makinesiyle tab' edilmeye başlanılmış ve buhar makinelerinin âlem-i tabâ'atçe ilk mahall-i tatbîk Times gazetesi olmuştur.

El-hâletü hazihi mezkûr gazeteyi tab' etmekte olan makine şimdiki sahibi ve müessisinin hafîdi John Walter'in ihtirâ'gerdesi olup bir saatte yirmi iki binden yirmi dört bine kadar nüsha tab' edebilir.

Times matba'ası tuğla ve tahta taştan gayet azîm bir bina olup Londra'nın en meşhûr mahallâtından biri olan sipenin medhalinde vaki'dir.

İşbu matba'a bu son senelerde gazetenin Mösyö Walter ile matbaa makinelerinin mühendisi J. C. Mac Donald taraflarındabn tertip olunan plana tatbîken ve hiç bir mühendisin mu'âveneti munzam olmaksızın inşa edilmiş ve inşaat için lazım olan tuğlalar dahi John Walter'in Abbe Arout nâm mahalde vâki' tuğla fabrikasında bâlâ-imâl kendi amelesi tarafından Londra'ya nakledilmiştir.

Binanın üst katı gazetenin koleksiyonlarını muhafazaya mahsus olup

[616]

bundan aşağıda bulunan katların birisinde memurların ve diğerinde dahi amele ve mürettiblerin mutfak ve yemek salonları bulunur. İşbu iki kattan aşağısı mürettibhâne olup elektrik ziyasıyla tenvîr edilmiş bir yerdir.

Paris telgraf hattı doğrudan doğruya matbaa dâhilindeki merkeze merbût bulunduğundan muhâberât-ı vâkıâyı nakil ve te'âti etmeye memur olanların ikametgâhı olmak üzere de ayrıca bir daire vardır.

İngiltere Parlementosu'nun bu son senelerdeki ictimâ'larında müzâkerât-ı vâkıâ Times matbaasına hep telefon ile tebliğ olunur. Parlamento'da bulunan Stenograf müzâkerâtı zaptederek tebeyyüz eyledikten sonra telefon vasıtasıyla matbaaya tebliğ eder ve orada bulunan memur dahi telefonla vukû' bulan tebligatı mürettiblere temliye eyler ve mü'ehhiren Parlamento'dan gelen müsveddelere dahi tashîhde müracat olunur.

Muharrirlere bir katı ayrılmış olduğu gibi direktörün odasıyla Reuters Ajansı idarehanesi arasında dahi telefon vasıtasıyla te'âti-yi muhâberât vukû' bulur.

Matbaanın bir katında makinelerle dökümhaneler yerleştirilmiş ve i'lânâta verilen cevapları almak için tayin edilen memurlar için dahi ayrıca büyük bir daire tesis edilmiştir.

Times gazetesi haftada bir defa neşredildiği risâle-i muvakkate kabilinden bir şeyden başka olarak her gün yetmiş bin nüsha neşretmekte olup beher nüshası dahi altı seviye fûrûht olunur ve ilanlarla beraber vâridât-ı seneviyyesi yirmi altı milyon franka bâliğ oluyormuş.

Hatta mezkûr gazete bundan otuz sene evvel yazmış olduğu bir bend-i mahsûs-ı tefehhurkârânede matbaasının vâridâtı Almanya hükûmât-ı sagîresinden en ziyade hâl-i mes'ûdide bulunan hükümetlerin vâridâtıyla takabil etmekte bulunduğunu makam-ı iftihârda beyan eylemişti. 1830 senesinde i'lânât için iştirâ

etmiş olduğu bol esmâni olarak hazîne-i devlete 1.780 frank vermiş olduğuna nazaran bu günkü günde on bir milyon frank vermesi lazım geliyor.

“Times” gazetesine İngiltere erbâb-ı kaleminin meşhurları ve hatta bi'l-fi'l vükelâlık mesnedinde bulunanlar bile mu'âvenet-i kalemîyyede bulunup fakat mu'âvinlerin isim ve şöhretini ketmetmek âdeti olmadığından Times'ın her bir bendi kimin tarafından yazılmış olduğu mehâfil-i politikîyye ve edebîyye de bilinebilir.

[617]

Şu kadar ki mu'âvinlerden isteyenler birer nâm-ı müste'âr ile veyahut isimlerinin ilk veya son harflerini kullanarak dahi neşr-i âsâr ederler ki müteveffa Lord Beaconsfield'in müste'ârı Ronit ve William Vernon Harcourt'ki de (Historikut) idi.

Selanikli Tevfik

124 MEVÂDD-I EDEBÎYYE

124.1 GAZEL

Rütbe-i ulviyyetin fikr et dil-i bîdârımın

Arş-ı istiğnâ tenezzülgâhıdır efkârımın

Tab'-ı bî-bâkim tenezzül etse Mansûr olmaya

Sâyesi mescûd-ı Hak-gûyân olurdu dârımın

Gördüğün zindân-ı aşkın neşve-i şevk-âveri
Muktebestir neşvesinden sâgar-ı şerşârımın

Matlau'l-envârıdır âfâk-ı i'câzın lebin
Ehl-i dil Pertev-rübâ-yı feyzidir güftârımın

Bulsa aşk erbâbı eyler secdegeh dâmânımı
Büse-hâh-ı pâyidir şîrin-lebin dil-dârımın

Çehre-i maksûdu seyretmiş kadar mes'ûd olur
Görse Mûsa aks-i envârın tecelli-zârımın

Söylesin Allâh için sihr-âşinâyân-ı beyân
Olmayan meşhuru kimdir hâme-i sehârımın?

Mes'ûd-i Harâbâtî

124.2 NAAT

Ey kitab-ı hüsnüne bahs-i lebig faslû'l-hitâb
Âyet-i ruhsârını tefsire inmiş dört kitap

Bâb-ı bâb ettim tetebbu' nüsha-i imkânı hep
Şânının tafsîl-i icmâlîde buldum bâb bâb

Sensin ol-mümkün ki ta'zîm eyleyip vâcip seni
Bezm-i kurbe-i enbiyâ hayâlinden etmiş intihâb

Aftâb-ı dinin etmiş sâir edyânı mahv
Enbiyâ encümdür encüm içre sensin aftâb

Asitânın ‘arş-ı ‘alâdan mu’allâdır senin
Kim pür-cibrildendir ferşi ey kudsi cenâb

Olmuyor dilden temennâ-yı visâlin münkâtı’
Var ümîdim kim olur bir gün duâlar müstecâb

Hâk-pâyi Ahmet-i muhtâra kıldın ilticâ
Hakka döndürdün yüzün Rûhî zihi hüsn-i me’âb

Ali Rûhî

Produm [Prudhomme]

124.3 KIRIKTIR DOKUNMA !

İçindeki güzel çiçeğin tarâvetini muhafazasını edip dururken şimdi renk-i diltûsunu

[618]

uçurmaya başlayan şu kâse-i billûr tahrîk olunan bir meruhenin darbe-i gayr-i ihtiyâriyesiyle çatlamıştır.

Kâse pek narindir. Darbede pek hafifti. Hatta kâseyi çatlattığı vakit inkisâra delâlet eder bir ses bile işitilmemişti. Fakat kâsedeki o incecik çatlak bir hâlde kaldı. Hissolunmayacak bir sûrette saat be-saat yürüye yürüye kâseyi tamamıyla ihâta etti.

Kâsenin çiçeğine tarâvet-bahş olan âb-ı nâbı çatlağından sızmaya başladı. Çok geçmedi içinde ne kadar su varsa kâseye veda eyledi. Bu cihetle çiçeğin ruhu

demek olan özüne za'f-ı küllü geldi. İşte latif şükufeciğimin böyle sararıp solmasına sebep zarfı bulunan kâsenin bu halidir. Kırıktır dokunma!.

Bunun gibi pek çok vâka' olur ki insanın elden gidercesine sevdiği bir dest-i nâzın hatırına hafifçe dokunuverir. Hatr-ı nâzik-ter mukavemet edemez kırılır. Âb u tâbı kalmaz. İçindeki şükûfe-i muhabbet de bi't-tab' pejmürde olur gider.

Derece-i te'essirden kimsenin haberi olmadığı halde bî-çâre gönül aldığı o derin yaranın günden güne açılıp büyümekte, gizli ağlayıp zırlamakta olduğunu hisseder durur.

Kırıktır dokunma!.

Mes'ûd-i Harâbâtî

124.4 TAHMÎS-İ GAZEL-İ MES'ÛD

1

Cilvesi tâkat-rübâdır şâhid-i âsârımın
 Şivesi hayret-fezâdır tab'-ı gevher-bârımın
 Kıldı âli-kudretimi âlilini etvârımın
 “Rütbe-i ulviyetin fikret dil-i bî-dârımın”
 “Arş-ı istiğnâ tenezzül-gâhıdır efkârımın”

2

Kurb-i cânândan gönül râzı değil dûr olmaya
 Sedreden rûhu'l-emin kâilimi mehcûr olmaya
 Rağbetim yok pesti-i himmetle meşhûr olmaya
 “Tab'-ı bî-bâkim tenezzül etse Mansûr olmaya”
 “Sâyesi mescûd-ı hak-gûyan olurdu dârımın”

3

Mest olup olmaksâ maksad fikr-i hestîden beri
 Zevk-yâb olup iç elemden gel şu memlû sâğari

Tab'-ı şuhumdur mey âşâmân-ı feyzin mefheri
 “Gördüğün rindân-ı aşkın neşve-i şevk-âveri”
 “Muktesebdir neşvesinden sâgar-i şerşârımın”

4

Mâh-ı evc-i ârâ-yı aşkım sanma âdi kevkebim
 Bak ne vâsi'dir ne âlidir semâ-yı meşrebim

[619]

Gıpta-bahşâ-yı sabâhü'l-hayrdır her bir şebim
 “Matla'ü'l-envâridir âfâk-ı i'câzın lebim”
 “Ehl-i dil pertev-rübâ-yı feyzidir güftârımın”

5

Şem'-i bezm ettim bu şeb âh-ı şerer-efşânımı
 Maşriku'l-esrâr kıldım külbe-i ahzânımı
 Ka'be-i 'ulyâya dönderdim dil-i virânımı
 “Bulsa aşk-ı erbâbı eyler secdene dâmânımı”
 “Bûse-hâh-pâyidir şîrin lebin dil-dârımın”

6

Hangi bir âşık ki eşk-i çeşmi hûn-alûd olur
 Sohbetimden behre-yâb şevk-i nâ-mahdûd olur
 Lem'a-i nûru'l-hadi mutlak ona meşhûd olur
 “Çehre-i maksûdu seyretmiş kadar mes'ûd olur”
 “Görse Musa aks-i envârın tecellî-zârımın”

7

Her dem efsun-sâzi-i tab'ımla kilik-i ter-zebân
 Ârifân asra ey Hamdi olur hayret-resân

Çok mudur olsam sebk-amûz pir-i sahirân
 “Söylesin Allah için sihr-i âşnâyân-ı beyân”
 “Olmayan meşhûru kimdir hâme-i sehhârımın”

Ahmet Hamdi

*

Hazreti İmam Ali (Keremallahu Veche) Efendi'mizin geçenlerde Mes'ûd-i Harâbâtî kalemiyle neşrettiğimiz münâcât-ı şerîfesi tercümesi kılıp ehl-i îkata fevkalade safâ-bahş olmuş ve münâcâtın aslı olan nazm-ı bedî'-i mürtezavînin dahi aynen neşri için matbû'amızda gönderilen yedi sekiz varakadan pek ziyade arzu gösterilmiş olmakla teberrüken ve iftiharen derc eyleriz.

“MÜNÂCÂT”

لك الحمد يا ذا الجود والجود العلى
 تباركت تعطى من نشأ و تمنع
 الهى و خلاقى و حرزى و موتلى
 البيك لى الا عسار واليسرافزع
 الهى لن جلث وجمت خطيأتى
 فعقوك عن ذبى اجل و ا و سع
 الهى لن خيبتنى او طردتتى
 من ذا الذى ارجو من ذا الشفع
 الهى لن اعطيت نفسى سؤ لهل
 فهانافى روض الدامة ارتع
 الهى ترى حالى وفقرى وفاقتى

وانت منسا جانى الحية تسمع
 الهى فلا تقطع رجائى ولا تزغ
 فؤادى فى سيب جو دل مطمع
 الهى اجرنى من عذابك انتى
 اسير ذليل خائف لك اخضع
 الهى وانسنى بتلقين حبثى
 اذا كان لى فى الثير مئوى و مضجع
 الهى لن عذبتى الف حجة
 فحبلى رجائى مك لا ينقطع
 الهى اذقنى طعم عفوك يوم لا
 بون و لا مال حنسا لك ينفع

[620]

الهى اذا لم تر عنى كنت ضايعا
 وان كنت ترعانى فلست اضيع
 الهى اذالم تعف عن غير محسن
 فمن لمسى با لهوى يتمتع
 الهى لنن فرطت فى طلب التقى
 فيها انا اثر العقو افقو واتبع
 الهى ذنوبى بذت الطودو اعتلت
 وصفحك من ذنبى اجل وارفع
 الهى لنن اخطأت جهلا فطا لما
 رجونك حتى قيل ما هو يجزع
 الهى ينحى ذكر طولك لوعتى
 وذكر خطسا يا العين منى يد مع

الهي اقلنى عثرتى وامح حوتتى
فانى مقر حاءف متضرع
الهي انلنى منك روحا وراحة
فلست سومى ابواب فضلك اقرع
الهي لى عن اقصيتنى او اهنتنى
فمسا حيلتى يارب ام كيف اصنع
الهي حليف الحب يا لليل ساهر
يانادى ويد عروا لمقفل يهجع
وكلهم برجونولك را جيا
لعظمى وفى الحلد يطمع لرحمتك ا
الهي يمينى رجانى سلامة
وقبح خطيشاتى عسلى يشنع
الهي فان تعقو فعفوك منقذى
والايفيسالذب المدمر اصرع
الهي بحق الهاشمى وآله
وحرمة ابرار هم لك خضع
الهي فانشرتى عسلى دين احمد
منبيا تقيا فاثنا لك اخشع
ولاتحر متى يا الهى وسيدى
شفا عته الكبر مى فذاك المشقع
وصل عليه ما دعاك مو حسد
ونا جاك اخيار بيبابك ركع

124.5 MEKTUP

Huzûr-ı Mes'ûd-i Harâbâtî'ye

Aziz!

...⁵⁵ Efendi'nin hücre-i fâzılânelerinde olunan muhâvere-i edebiyeden mütahassıl mübâhis-i muharrereye dair cevâbnâmenizi mütâla'a ile karîrû'l-'ayn oldum.

Benim gibi bir dervîş-i dilrîşin niyazına havâle-i sem'-i i'tibâr ederek cevaba tenezzül buyurmanız ile terakkî-i cûyân-asra büyüklüğünüzü gösterdiniz.

Hele hiç bir değerim olmadığı halde hakkımda kullanmış olduğunuz lisân-ı ihtirâmkârâne şükrü nâ-kâbil bir lütf-i civânmerdânedir.

Bu lütfunuza sezâvâr buyurulduğum için

[621]

ne kadar mübâhât etmiş olsam azdır. (Devâm-ı teveccühünüzden emin olayım mı?) diyerek bir su'al irâd buyurursunuz ve bu su'alın menşe'ini beyan ile herkesin muhâlasatına inanılmayacağını tecârüb-i vâkıânızı şâhid tutarak gösteriyorsunuz.

Evet! Ebnâ-yı zaman hâtr-ı nişânım olan (İbnü'l-Mu'tez) in:

"بلوت اخلا هذا الر مان"

"واقلت با لهجر منهم نصيبي"

"وكاهسم ان تصفحتهم"

"صدق العيان عد والمفیب"

kıtasının mâsadakıdır.

Fakat bendeniz ahibbânız adâdına dâhil değilim ve olamam da! Uluvvîyetin misâl-i müşahhası olan zâtınız gibi bir sâhib-i fazilete karşı ibrâz-ı uhuvvete kalkışmam hadd-i nâşinazlık değil midir? Hiçbir değerim yoksa da haddimi bilmekle müftehirim. Dühâta karşı ibrâz-ı uhuvvet değil i'lân-ı ubudiyet benim için en büyük şereftir.

⁵⁵ İlgili bölüm yazarı tarafından saklı tutulmuştur.

"نثار خاك تو خواهم بهر دمی دل و جان"

"که خاك بر سر جانی که خاك پای تو نیست"

*

Şeref-i Tebrîzî'nin pek çok ihvânı bulunduğu halde ehemmiyet vermeyerek e'azz-ı yârânı 'âzîm gülşen-seray ve hiddet olduk da:

"Eyvah! Yârânım bu hâkdân-ı fâniden rüzgâr gibi geçip gittiler. Geceleri revnak-ı fezâ-yı her encümen olan şem'-i sohbetle nücûm-ı şeb-ârâ gibi sabahı bulurlardı. Gündüzleri çemenistanda gül-i ter gibi yekdiğere arz-ı didâr ederek sofa-nişîn muhabber olurlardı.

"Çeşmemden demû'yu hûn-âlûd saçtığının yegane sebebi bunlardan şimdi bir nişâne göremediğimdir. Bunlar benim hem-derdim idiler. Kabristan-ı fenada lahd-gîr inzivâ olduklarından beri gamm ü gussadan başka refîkim kalmadı. Muharrem-i esrâr olan o yârân vefâ-yı siriştin meşhed-i münevverleri üzerinde -Ey benim asrım da bâdi-i inbisâtım yüsrümde müceddid-i neşâtım olan dostlarım! Bu bîçârenizi bırakıp da gittiniz- diyerek ağladım. Feryat ettim. Ne çare ki girye ve figanımı cevapsız bıraktıklarından bana ebedi bir veda ettiklerini anladım." Yollu tahassürü cevâbnâme-i belâgat-ı ilâmenizde mutâla'anız şerefinden mahrum tutulan:

کیرم که فلك همدم و همراذ اید

ایام نشاط و طریم باز اید

یاران کنشته اذکجا جمع ثوند

وین عمر کنشته اذکجا یاز اید

ریا عیسنی مفسر د کلمیدر؟

Her ne kadar küstahlık ise de rubaî-yi

[622]

mezkûr hakkında bir mütâla'acık beyan buyurmanızı be-tekrâr niyâz eder. Bâkî...

Şeyh Vasfî

*

124.6 İBNÜ'L-FÂRİZ

قبلى من العشق آية بحبى نسخت
الكل على وحكى جندى الهوى قهل

مه اما فانى يهوى فتى وكل
العذل سامى فتى من وانى برئ
نفوسه تجل علم الهوى فى ولى
جهل فى وهو الهوى يفقهه لم ومن

ءها تا الحب عزة فى يكن لم ومن
لذل يا فيشره يهوى الذى بحب
بالذل فيشره يهوى الذى بحب

رأيتهم يمال اقوام جاد وان
بخل بلا متهم يالارواح يجودون

صدورهم رأيت سراً دعوا او وان
نقل عن تفذه لاسرار قبوراً

مخافة ماتوا بالهجر هددوا وان

الناقتل حنوا بالقتل وانعدوا

حقيقة عندى العشاق هم لعمري

الهدل على عندى والباقون الجد على

Tercüme

Aşığım. Mazhar-ı mu'cizât aşkım.

Vahyistan-ı âyet-i efşân-ı lâ-mekânîden muhît-i a'lâ-yı kalbime câzibe-i kabiliyyetini teşriften âyet-i nâsiha-i 'aşk nâzil olarak benden evvel gelen ashâb ve ceddin tâbi' ve tâli oldukları âyet-i muhabbeti - ortadan benim gibi bir müceddid var iken devam-ı hükmü muvâfık-ı hikmet olamayacağı cihetle - nesh edip onun yerine kendi âyetimi ikame eyledim. Şimdi hüküm onundur.

Ekmel-i 'âşıkım. Hakk-ı hâkimiyet benimdir. Bir âşık ne kadar cezbedâr olsa hudûd-ı hükmüm haricinde cevelân edemez.

Dûr-ı pür-feyzimde bulunan bütün erbâb-ı aşk sipâh-ı şûriş-penâhımdır. Sipehdâr-ı âşikan-ı zemânım.

اندرين " غرقست كه ام غشقى " غرق

وآخرين " اولين " عشقهاى

*

Mademki emrül'-aşıkîn benim her müntesib sevda-yı şâhrâh-ı vefâda bana iktidâ etmelidir. Tâbi'iyetimden en ziyade sâliki oldukları için tesadüf edecekleri 'itirâzât-ı beyhûdeye kat'an ehemmiyet vermeyerek bî-pervâ "ولا يخافون لومهلاءم" zümre-i fâzilesine iltihâk ile bana gerçekten iktifâ edenlerdir.

Halkın melâmet-i gafilânesinden endişe eden nâ-yahtegân-ı tarîkat benimle ma'nen kat'-ı münâsebet etmiş olacakları cihetle ben de onlardan teberrâ eylerim

[623]

Benimle hem-râh olmak isteyen şerefcûy-ı ‘âşk benim gibi bî-pâk ve çâlâk olmalıdır.

حرام " حرامت عشق سفر " ناز کانرا

باشد " کش بلا رندان شیوه " عاشقی

*

Fenn-i eşref-i aşkın yegâne mu'allimiyim. Benden ta'allüm eden nüfûs-ı zekiyye vâsıl-ı rütbe-i celâlet olurlar. Âlemde âlimiyyet ders-i aşka müdâvemetle müyesser olur. İlm-i hakîki âşktır. İnsan âşık olmadıkça âlim olamaz. Bu fenden bî-nasîb olanlar cehl-i sarf içinde yaşarlar.

بعشق " ذنده کارخانه درین نیست " هرآنکه

کنید " نماذ من بفتویء نمرده " برو

*

Benim bildiğim muhabbet sahibini a'lâ ede ede aksâ-yı merâtib-i izzete îsâl eyler. Muhibbi ta'zîz edecek mahbûbudur. Âşğın izzeti ma'sûkunun izzetine göre olur. Nâ'il-i iclâl-ı aşk olmayı arzu eden öyle bir ma'sûk intihâb etmelidir ki müntesiblerinin kazanacakları şan-ı şermâye-i fahr-i azîzân olsun. Yoksa sevdiğinin sâye-i sevdâsında ta'azzüz edemeyen bir âdemi "Fi şerrihim bî-azabı elim" tarz-ı mütehekimânesine iktifâ'-i zilletle tebşîr etmelidir.

دل " خذینهء عده کدایان وخال " بخط

دارد " محترم که ده وشی شاه " بدست

*

Birtakım gınâ-yı sûverî ashâbı vardır ki muhtâciyyete bezl-i emvâl ve nüfûz ile i'lân-ı cûd ederler. Her birinin kalbi gınâ-yı hakîki ile kenzül lahni olan bezm-i âşıklar ise izhâr-ı sahada başka bir yol tutmuşlardır.

Bunların cûd-ı mahmûdu ma'şûklarının karşısında yegân yegân cân-efşân olmaktan ibarettir. O agniyâda eser-i hisset görülebilir. Bu esfiyâda tasavvur bile olunamaz.

پایشرا " خاك چيست بها كه شدى " عيان

"بودى جاودان کرانمايه حیات " اکر

*

Bunlar serâperde-i hakîkatin o muharremân-ı pâkize vicdânidir ki kendilerine bir sırrı tevdî' edilecek olsa hazâ'inü's-serâ'ir olan sinelerinde sadr-ı nâ-mahreme intikalden münezzehtir olmak üzere gûşe-gîr olur kalır. سرار الا قبود حراد صدورالا سیرر زâhir olur

سپار " داران بکنجینه " جواهر

دار " پاس باحویشتن راز " ولی

*

Bunlar hicrân-ı cânân ile tehdîd edilecek

[624]

olsalar hicranı en azîm, en müthiş bir azâb-ı rûhânî tanıdıkları cihetle korkularından canları tenlerinden ayrılır. Ama katle davet olunsalar bunu iftirâk-ı yâre nisbetle büyük bir nimet, belki vesile-i muvâsalat bileceklerinden bir şevk-i şedîd ile kurbângâh-ı aşka doğru şitâbân olurlar.

سخن " میگویى تلخ فراق " از

مكن " اين وليكن كن خواهى " هر چه

*

Ömr-efzâ-yı âşıkân olan hayatım hakkı için bence hakîki âşıklar işte bunlardır! Aşk-ı ciddî bunlarda tecelli eylemiştir. Bu revîşte olmayan müdde'iyân aşk-ı andemde hezl-i bîmâl ile iştilal eder birtakım ashâb-ı kîl ü kâldir.

مهستى " و عشق اسرار مكويد " بامدعى

پرستى " خود درد در بميرد " تابيخير

Mu'allim Nâcî

*

124.7 ÜSKÜDARLI ÂİŞE MÂHİRE İMZASIYLA GÖNDERİLMİŞTİR.

Efendim!

Mu'teber Tecümân-ı Hakikat'in münderecât-ı latifesinin meftunlarından biri de bu âcizedir. Geçenlerde "ben" redifli gazel-i bî-hemtâyı üstâdânelerini zebûr-ı gencine-i hâfıza etmiştim.

Bu günlerde gazel-i bî-bedel sâlifü'l-beyâna söylenen nazireler başkaca Tercüman'a ziynet vermeye başladığını görünce ihtiyârım elden gitti. Âtideki pür-kusur nazireyi karalamaktan kendimi alamam. Şimdiye kadar eş'âr ile uğraştığımı arz edersem kusurunun afvına medâr-ı külli olacağını cezm ediyorum. Artık her hâlde emir ve irade efendimindir.

124.7.1 NAZİRE

Sayt saldım her yana te'sîr-i efgânımla ben

Şöhre-i şehrim safâ bahşa-i elhânımla ben

Rûz u şeb bilmez hemen eşk-i firâk eyler nisâr
Derde düştüm doğrusu bu çeşm-i giryânımla ben

Kıldım artık külbe-i deycur-ı hasrette garîb
Ah hem-bezm olmadım ol mâh-ı rahşânımla ben

Rûha ibrâm eylemem yâre fedâ olmak için
Ayıptır başlarsam ger cenge mihmânımla ben

Olmadım şâyeste-i eltâfi yaren gerçi kim
Sayt saldım her yana te'sîr-i efgânımla ben

Tercümân-ı Hakikat

Nazireni beğendik. Fakat tezkerenizde “Şimdiye kadar eş’âr ile uğraştığım yok idi.” Me’alinde bir fıkra var. Hilâf-ı hakikat olduğu yine kendi eserinizden anlaşılakta bulunduğu için onu beğenmedik. Şiir ile hiç iştilal etmemiş bir Âişe Mâhire Hanım’a birden bire böyle muntazam nazire söyletmek

[625]

tabî’atın âdetine muhaliftir. O çalışanları tanır. Atâyâsını onlara hasreder.

Keşke tabiat insanlara hakikatten başka bir şey söyletmemek iktidarını da hâ’iz bulunsaydı!

124.8 NAZİRE-İ GAZEL-İ MESÛD

Bak ne âlîdir nigâh-ı himmeti hammârımın
Neşvesinden bellidir peymâne-i ser-şârımın

Evc-gîr-i dehr olan berk-i tahammül-sûz-ı aşk
Kem-terîn bir pertevdir âh-ı âteş-bârımın

Hâme-i mu'ciz-beyânım oldu mağbût-ı cihân
Ehl-i dil âşüftesidir tab'-ı efsûn-kârımın

Bilmeyenler nükte-i ser-beste-i hürriyeti
Rütbe-i kadrin ne bilsin şive-i güftârımın

Pey-rev oldum gayri Vasfî ben de Mes'ûdîlere
Tercümânıdır bu şi'r-i dil-nişîn efkârımın

Şeyh Vasfî

125 FIKRA-İ EDEBİYYE

125.1 SEYYİD CELAL AZAD

Kıt'a

سنك دل در شود جمع اكر است چيز چار

خارایی بدان سنك شود ياقوت و لعل

واستعداد كهر واصل طينت پاکی

مینایی فلك مهراز كردن تربیت

میباید ولی هست صفت هر سه این درمن

آرایی جهان خورشید از توكه تربیت

Selçukîlerden Sultan-ı muzaffer bir gün şehri geşt ü güzâr ederken rehğüzârına tesadüf etmiş olan bir sıbyan mektebine uğrar ve şâkirdân içinde takriben sekiz on yaşlarında nûr-ı necâbet ve zekâvet-i nâsiyye hâlinde zâhir ve huyda ve sabâhat ve melahatçe dîlfirîb ve hûşrübâ bir çocuk görür.

Mânend-i sabah vech-i rûşen

Yıldız gibi nur akar yüzünden

Etmiş lebî şehd-nâbe ü riziş

Sevdir yine sanki şeker emmiş

Her çend ki sinni pek küçüktür

Ehliyeti ol kadar büyüktür.

Sultan çocuğun şeref-i zâtisini tezyin etmekte olan ve sabâhati meziyetiyle mütenâsib bulunan terbiye-i ma'sûmâne ve mehâsin-i âdâb-ı şeh-pesendânesine mâ'il ve hayran olup kemâl-i ta'accübünden hâcesine "Bu çocuk kimdir? Kimin nesidir?" diye su'al ve hâce dahi "Vüzerâdan Seyyid Azad'ın oğludur." cevabını verir. Şimdi ihtimal ki bundan "Çocuk mücerred-i şehbâz-ı nigâhıyla sultanı şikâr etmiş,ve sultan dahi mahza temâyülât-ı beşeriyyesine mağluben onun ser-pençe-i müjgânına giriftâr olmuşta onun

[626]

için teccüs haline kalkışmıştır” gibi evhâm-ı hâm-hatırlara gelsin! Hâlbuki bu kabîl sihâm-ı evhâma hedef olmak mutlak dayyık-ı fıkır ve kasr-ı himmetten ileri gelir! Kıyâs-ı nefsten hâsıl olur.

Mevlânâ

ارخو دمکیر کانراقیاس پا کار

نوشتن شیر شیر در شد نبا چون

حق براهل چنین باشد روا کی

ورق کردان بر تست خیال این

Asla şekk ü şüphe edilmesin ki nüfus-ı zekiyye ve mukaddese ashâbı bulunan selâtîn-i izâmın ahvâl-i mu'allâ iştimâlini kendi hal-i hissimize kıyâs edersek hemen afv ve safhı nâ-kabîl bir hatâ-yı fâhişte bulunmuş oluruz.

(چه نسبت خاکرا با عالم پاک?)

Ya sultanın bu noktaya ilişip kalmasındaki hikmet ve mecburiyyet nedir, diye bize bir su'al-i mukadder vârid olabilir. İşte bizim de maksadımız şu su'al-i mukadderin cevabını dermiyân etmektir şöyle ki:

Sultan-ı gevher-şinâs ve dekayıkânın çocuğun hâl ve şanından engüşt bir dehân-ı hayret olması ve eser-i tahayyür olarak müteccessis haline kadar kalkışması mücerred:

İttekû firâse't mü'mini innehû yenzuru bî-Nurillâhi

Nazm-ı şerifine tatbikan hemen çocuğun siması şehâdetiyle kendisinin hariku'l-âde ve sinn-i tahammülünden ziyade bir fazilet ve isti'dâda mâlik olduğunu

ilme'l-yakîn ve nazar-ı hakikat-beyn ile keşf ve hisseylemesi esbâbına mebnidir. Nasıl ki netice-i mâcerâ dahi işbu müdde'âyı tasdik eder.

El-hâsıl bu hali müte'akıb sultan ile hâce beyninde şöyle bir muhâvere açılır.

(S) Bu şâkirdân içinde kimin yazısı daha güzeldir?

(H) Kimin ki kalemtraşı ziyade keskindir?

(H) Kimin ki pederi daha zengindir?

(S) Kimin pederi daha zengindir?

(H) Kimin ki pederi sultan-ı muzafferin veziridir!

Hoca efendinin zîver-i isti'ârât ve kinâyâtla böyle müzeyyen ve mücellâ îrâd-ı kelâm edişi sultanın çocuktan almış olduğu hayret ve istiğrâbın noksanını ikmâl edip müşârün-ileyh kendi kendine (Böyle şâkirde böyle hâce gerek.)

Mısrasını tekrar ederek şâkirdiyle beraber hâcesini dahi teveccühât-ı mahsûsasından behre-dâr eyledi.

Sonra sultan nasbü'l-ayn dikkati olan

[627]

çocuğa tevcih-i hitâb ile “Yazını getir göreyim” dedi. Çocuk dahi gayet hiss-i beyân ve kemâl-i talâkat-ı lisân ile “Elimdeki yazı manzûr-ı nazar hazret-i sultanı olmaya layık bir yazı değildir. Müsâ'ade-i seniyye erzânı buyurulursa bir diğerini yazıp takdim edeyim.”

Cevâb-ı fesâhat-nisâbını irâde-i ictisâr eyledi. Cânib-i sultânîden dahi “Hadi bakalım” cevâb-ı müşfikanesiyle iltimâsı rehin-i kabul buyurulunca çocuk ferîh ü fahur gencine-i karihasında meknuz ve müstevriddir. Şâhvâr ve cevâhir-i âbdârı kâviş ve ihrâc emniyyesiyle derhal tişe-i hâmeye sarıldı, ve bir şeyler yazmaya başladı! Çünkü bir sultan-ı zîşâna yazı diye “babe caceb” meşki gösterilemez. Bunun mahall-i edeb ve menâfi-i terbiye olduğunda kimse tereddüt etmez! Yazıda lutf ve nefâset aranıldığı gibi yazının ruhu demek olan sözde dahi hüsn-i me'âl ve fesâhat-ı makâl aranılır! İşte bu nikât-ı dakikaya bizim büyükten küçülmüş çocuk

vâkıf olduğundan icabınca hareketle ale'l-acele yani sultanın elem-i intizâr ile sıkılmasına meydan vermeksizin bâlâda muharrar kıt'ayı bilbedâhe rişte-i nazm ve tahririne çekip huzûr-ı sultaniye takdim eyledi. Me'ali şu oluyor ki:

“Padişahım! Dört şey vardır ki bu dört şey taşın derûnunda müctemi’ olursa taş salâbet-i tabi’iyyesiyle beraber la’l ve yakuta tahvil olunur. Bunların (1) Mâyenin temizliği (2) Asâlet-i zât (3) İsti’dâd (4) Felek-i minayi nümâyân güneşin terbiyesidir.

Padişahım bu evsâf-ı erba’adan üçü bende mevcut olup yalnız dördüncüsüne muhtacım ki o da âfitâb-ı himem-i zerre-perverinizin hakkımda lem’a-nisâr hüsn-i terbiye buyurulmasından ibârettir”

Acaba kar’în-i kirâm tarafından çocuğun böyle muhayyerü’l-ukûl ibrâz hez eylemesi üzerine sultanın hayret ve istiğâb-ı bî-hisâbına deha-yı hakk verilmedi mi? Ve kendileri dahi “Doğrusu,

”ود میر صاله صد ره یکشبه این طفل” makaline müterennim olarak husus-ı mezkûrda sultan ile yekdil ve yekdilistan olmadılar mı? İnsaf da bunu iktizâ etmez mi?

İmdi ma’lum oluyor ki sultanın ber-vech-i meşrûh çocuk hakkında olan hayret ve istiğrâbının esbâb-ı mûcibesi mahzâ muma-ileyhin nâdirü’l-emsâl denecek kadar ifrât-ı kemâl ve hüsn-i makale mâlik olduğu evvelce kuvve-i gaybiyye ile keşf ve his eylemesi kaziyesinden ibâretmiş.

Her ne hâl ise sultan çocuğun yekdiğerine

[628]

mu’âdil ve mütenâsib hüsn-i hatt ile lutf-i makâl-i bedâhet-i iştimâlini görünce hayret ü velehi bir kat daha muzdâd olup çocuğu canı gibi bağına basacağı gelir. Bunun üzerine pederi Uzadeddin’e dönüp tavsiyeten “Bu senin oğlun Feridü’l-dehr olacak bir dâhiye-i zamandır! Bu gevher-i şâhvâr hazînetü’l-mülûke layık olduğün ben bunu hizmetime alırdım. Ancak hadîsü’s-sin ve ve sabîhü’l-vech olduğundan halkın su-i zannını davet etmiş olurum diye ihtirâz ederim! Zinhâr sen bunun talim ve terbiyesinde gaflet ve kusur etme. Esbâb-ı tahsiliyyesinin istihzâr ve istikmâli

hususuna kudretin yettiği kadar çalış. İktisâb-ı fezâyil ve ictinâb-ı rezâyil eylemesine derece-i kemâlde cehd ü gayret ile “diye emr ü fermân buyurduktan sonra tetimme-i vesâyâ olarak “Al şu akçe ile de oğluna bir mu’allim-i kâmil tedârik et. Kusurunu da sâ’ir levâzım-ı tahsiliyyesine sarf eyle” diyerek beş bin altun ihsanıyla mu’âvenet-i nakdiyyede dahi bulunur.

İşte çocuk bellediğimiz Seyyid Celal müehhiren sultanın ‘avâtıf-ı ehl-i perverânesi sayesinde pek az bir müddet zarfında medâric-i ulyâ-yı fazl ü kemâle bi’l-irtifâ fûnûn-ı edebiyede yegâne ve yekta ve sana’t-ı şî’ir ve inşâda ferd ve bî-hemta bir dâhiye-i rüzgâr olur gider! کار باید د کر چو کان ذ بر کنتد چین!

Mu’allim Feyzî

126 FENNİYYE

Medrese-i hayriyye ders nâzırı ref’etlü Hüseyin Avni Efendi tarafından gönderilmiştir:

126.1 CAZİBE HAKKINDA BİR FİKİR

Nev’-i beni beşer şimdiye kadar mutalli’ olduğu hakâyıka acaba yekden mi mâlik oldu? Vadisinde bir su’al îrâd eden şahsa tabi’î gülünür ya? Zira kabil-i hitâb bir ferd bulunmaz ki evet! Yekden malik oldular diye bilsin. Miftâh-ı hakikat elbette üç şeyden hâli değildir: Ya tasavvurât, ya tecrübe veya tesadüftür. Öyle ise üç şıktan her hangi biriyle mevki’-i sübûte konan hakikati husûle-i idrakimize sığdırmak için bizim dahi selem-i tasavvurdan haclegâh-ı hakikate urûc etmemiz iktizâ eder.

Mesela sath-ı arza yakın mesafede bulunan bir mahalden sükût eden bir cism sâniye-i vâhidede 16 kadem sükût ettiği halde arzdan tebâ'uz ettikçe birinci saniyede müşâhede olunan sür'at-ı sükûtu tenâkus ediyor. Bu iddiayı te'yîde tecrübe meydanı daima küşâde bulunduğu sûrette fikir bunun daha ilerisine gider ya?

[629]

Farazâ meskenimiz olan arzın hacm ve kesâfeti hakkında kanâ't-ı kâmile hâsıl eyledikten sonra kuvve-i câzibesini esaretinden yakayı kurtararak cevelân-ı tenâhiye doğru urûcumuzu dahi tasavvur etsek bir mesâfe-i mahdûde nihayetinde te'sirât-ı arziyyeden masun olan bir mahallin mevcudiyetini dahi ta'akkul etmiş olacağımız tabi'î değil midir? Mademki sath-ı arzdan tebâ'üd ettikçe ecsâmın sâniye-i vâhide zarfındaki sükûtu tenâkus ediyor öyle ise gittikçe sıfıra tenezzül edeceği de muhakkaktır.

İşbu tahayyülâtımızdan hatıra bir şey daha gelebiliyor. O da arzın terkiât-ı unsuriyesi hemen bizlere ma'lûm olduğu gibi kendi terkiâtımız dahi ma'lûmdur. Yani terkiât-ı arziyyenin bir kısım asgarından başka bir şey değildir. Böyle olduğu hâlde arz bizleri ve bizim gibi kâffe-i ecsâmı bir mesâfe-i mu'ayyene dâhilinde kendine doğru cezbettiği hâlde kendi unsurundan mürekkebin olan bir zîrûh veya herhangi bir şey küre-i arzımızı kendine doğru niçin cezbetmesin?

İşte yalnız bir elmanın sükûtunu bir bâb hakkında miftâh-ı ittihâz eden bütün bi'l-cümle ecsâm ve eşyanın tâbi' oldukları câzibe kanunu ber-vech-i âti keşf ve sicill-i âdemden tomar-ı vücuda kaydederek ser-efrâz hükemâ olmuş bu cihetle muhabbeti bi'l-cümle müntesibîn ilm ve marifeti kalplerinde ebediyetle mevki' tutmuştur.

Câzibe-i 'Umûmiyye Kanûnu

Kâinatta mevcut olan kâffe-i ecsâm yekdiğerlerini cevherleri miktarıyla mebsûten ve merkezlerinden olan bu'dları mer'ileriyle mütekâfiyeten mütenâsib olarak cezbeder.

Bir cismin diğeri bir cism üzerine olan kuvve-i câzibesi cismeyn-i mezkûreyn eczâ'-yı ferdiyyelerinin ber-vech-i kanûn birbirlerini cezb etmesinden ibârettir. Bu surette arzın şemse doğru cezb olunması eczâ'-yı ferdiyyelerinin cerr ve cezbi mecmû'una müsâvi demek olduğu gibi seyyârât-ı sâ'irenin dahi kuvve-i câzibeleri hâvi oldukları mevâdd-ı mürekkebe yani cevherleriyle mütenâsibdir. Eczâ'-yı ferdiyyenin yekdiğeri üzerine olan te'sirât-ı câzibeleri beyinlerindeki mesafelerin mürabbeleriyle müttekâfiyeten mütenâsib olarak tebeddül ettiğinden seyyârâtın dahi yekdiğeri üzerine olan te'sirâtı tamamıyla bu kanûna tâbi'dir.

Öyle ise şemsin kuvve-i câzibesiyle arz ile kamer etrâf-ı şemste devrettği gibi arzımızın kuvve-i câzibesi te'sirâtıyla kamer dahi bizim etrafımızda devrediyor:

Ecsâm yekdiğerini cazibe kanunu ahkâmına

[630]

tevfiken cezb ettikleri halde kamer dahi bizi niçin cezb etmesin?.. Elbette cezb eder çünkü "kuvve-i câzibenin" kâ'inâtı yekdiğerine bend ü rabt eden 'umûmî bir kuvvet olduğu anlaşılıyor. Öyle ise işbu kuvvetin mahvını tasavvurdan başka bir tasavvur değildir.

Şu serd edilen davanın selametine herkeste itmi'nân-ı tâmm hâsıl olmak için birtakım delâ'il-i fenniyyeden mâ'adâ acaba kamerin arzımız üzerine olan te'sirât-ı câzibesini müş'ir arz üzerinde bir hâdis-e-i tabi'iyeye daha müşâhede edemez miyiz?

126.2 MED VE CEZİR

İşbu iki kelimenin büyük deniz sularının kabarıp inmesine tahsis olunmuş bir lûgat olduğunu hemen herkes bilir diyebilirim de umum için esbâb-ı mûcibesi pek de bilinemez. Ale'l-husûs İstanbul sekinesinin dış denizlerde seyahat etmeyenleri esbâb-ı mûcibesini bilseler bile suret-i vukû'u hakkında bir fikr-i mutlak hâsıl edemeyeceklerinden Boğaziçi'ni Londra'dan geçen Thames Nehri farzederek tefhim-i hâdiseye sa'y edersek hakikat-i hâl fikirlerde oldukça sûret-nümâ olur zannederim.

Mesela Kızkulesi açığına Bahr-ı muhî-i garbîden teşe'ub eden Manş denizi addettiğimiz halde Thames nehri farz olunan Karadeniz boğazı dahi tabi'î Üsküdâr'la İstanbul arasında Bahr-ı mefrûze mensib olur. Şimdi hâdise-i cezriyye âsârından olarak işbu nehrin suları çekilmeye başladığı esnada derûn-ı nehirden bahra doğru şiddetle bir cereyân vukû'a bulur ve takriben altı saat zarfında şiddet-i cereyân mübeddel-i sükûn olursa da sular Üsküdar tarafından dahi bir hayli mesafeye kadar çekileceği gibi cisreyn arasından seyreden vapurların dahi cevelângâhlarının pek darlaşacağı tabi'îdir.

İşbu hâdise-i garbiyye hadd-ı ma'iyetine vâsıl olduktan sonra tedricen sular avdete bed' eder. Yani bahra cereyân eden sular bu sefer de aksine câri olarak takriben altı buçuk saat zarfında hâl-i aslîsini bulur, demek ki 24-25 saat zarfında iki defa vukû' bulan hadisede sular iki defa takriben beş altı mil süratinde boğaza ve iki defa dahi bahra doğru süratle cereyân etmesinden yelken sefâ'iniyle mavnaların istifade edeceği gibi makine vasıtasıyla tahliye olunan tersane havuzlarının (meddin derecesi

[631]

nisbetinde) kendi kendilerine dolup boşalacağı derkârdır. Bütün Avrupa sahillerinin med ve ceziri ziyade olan mahallerinde iskeleler dahi hâle nazaran bina kılınır.

Ta'rifât-ı Esâsiyye

Bahr-ı muhit sularının bir yevm-i kavî yani 25 saatlik bir müddet zarfında iki kere kabarıp inmesine med ve cezir derler. Suların kabarması anında vukû'bulan hâle cereyân-ı med ve nokta-i ga'iyeye vusûlüne med-i tesmiye olduğu gibi sükût anına cereyân-ı cezir ve nokta-i ga'iyeye nüzûlüne dahi cezir derler.

Med Zamanı

İki med beyninde güzâr eden müddet 12 saat 25 dakikadan ibarettir. Her hangi bir mahalde med zamanı daima kamerin mahall-i mezkûr nısfü'n-nehârından

bir mesafe-i mu'ayyenede bulunduğu zamanda vukû'bulur. Mesela İstanbul'da dahi meddin vukû'unu kamerin her gün nısfü'n-nehârımızdan mürûrundan o kadar müddet sonra olur.

Kamerin nısfü'n-nehârdan müruruyla vukû'-ı med beynindeki fâsılaya sebât-ı med veya karâr-ı mersâ ta'bir olunur ve bu müddet ise ancak tecrübe ve müşâhedâtla bulunur.

İrtifâ-yı Med

Bir mahalde irtifâ'-yı med daima bir olmayıp gündün güne vücûh-ı kamerle beraber tebeddül eder. Kamer-i ictimâ' veya bedr halinde iken vukû'a gelen meddin irtifâ'ı a'zam olup bu hale med-i küllî ve kamer-i terbî'de yani şemsden 90 derece bu'dundan iken vukû'a gelen medde dahi med-i cüz'î tesmiye olunur. İşbu hadise-i tabi'iyenin bahr-i siyâh ile Marmara denizinde te'sîri hemen hiss olunmayacak derecede olduğu gibi bahr-ı sefidin taraf-ı garbîsinde dahi pek cüz'î olur.

Med ve Cezir'in İb'âd-ı Kamerle Müte'essir Oluşu

İrtifâ'-yı med kezalik kamerin arzdan olan bu'duyla dahi tehallûf eylediğinden kamer-i medârı üzerinde hazîz noktasına takarrüb ettiği zaman (Küre-i arza en yakın bir mevki'dir)

Med ve cezir azam ve üç noktasında iken asgar olur.

Bu sebepten dolayı ale'l-umûm med-i küllinin azamı kamerin ictimâ' veya istikbalinin hazîz noktasına tesadûf ettiği vakitte vukû' bulur. Kezalik med ve cezir neyyirinin millerinin tebdîliyle dahi müte'essir olur. Şems ile kamer hazîz noktasına karîb bulunduğu vakitlerde vukû' bulan med ve cezirden çok kereler İngiltere'nin bazı taraflarını su basmış ve ale'l-husûs bundan dört beş sene-i mukaddem

vukû'bulan med-i küllîde İskoçya'nın ekser mahalleri tuğyân-ı miyâhdan zarar-dîde olmuştur.

Böyle bir zamanda arza gayet yakın geçen bir kuyruklu yıldız cazibesinin neyyirininki ile ittihadından tufana karîb bir tuğyânın vukû'ı ihtimâlini ehl-i fen asla istib'âd etmezler.

Ânifü'l-beyân-ı ifâdât kamerin med ve cezirlerin hudûsuna bâ'is olacak bir kuvvete mâlik olduğunu gösterdiği gibi bunda şemsin dahi dahli olduğunu irâ'e ediyor...

Bir muhit ile telakki etmeyen küçük göller ile denizlerde ancak yevmiye bir med olup o da gayet az olduğundan farkına varılması ziyade dikkate muhtaçtır.

Herhangi bir göl veya küçük denizde “irtifâ-yı meddin” bahr-ı muhit vasatındaki irtifâ'a nisbeti takriben göl veya deniz tûlunun kaşr-ı arza nisbeti takriben gibidir. Bütün Avrupa sahilinde en irtifâ-yı ali med Bristol kanalıyla Fransa'nın garb-ı şimâli sahilinde vukû'bulur. Bristol Kanalında irtifâ'-yı med bazen 70 kademe ve “Senmolo” da kırk kademe kadar bâliğ olmaktadır.

Med-i küllînin irtifâ'-yı vasatîsi Liverpool'da 26 kadem Londra havuzlarında 20 kadem “Portsmouth” limanında dahi takriben 13 kadem olur. İşbu mahallerde zuhûra gelen med câzibe-i kameriyenin der-akab oralara te'sîrinden hâsıl olmayıp ancak emvâc-ı meddiyyenin bir dar kanaldan yukarıya doğru zorlamasından başka bir şey değildir.

Öyle ise bu ifadeden dahi kamer derya ve sahilin şekil ve hey'etine göre irtifâ'-yı meddin ta'dîl olduğunu istidlâl olunur.

Hâdise-i Medyede Görülen 'Âdem İntizâmın Sebebi

Tekmîl sath-ı arz amik sular ile mestur olaydı alâyim-i meddiyyede bu kadar 'adem-i intizâm görülmezdi.

Kutb-ı şimâlîden hatt-ı üstüvânın cenubuna kadar mümted olan iki cesim kıta emvâc-ı meddiyyenin dünyanın bir tarafından muntazam bir halde ilerlemesine mâni' olur. Nısf-ı küre-i şimâlîde bahr-ı muhit-i şarkî sularıyla “Ol kadar çok suların

müruruna müsait olmayan” vesî’ce bir kanal vasıtasıyla mülâki oldukları gibi nisf-i küre-i cenûbiyyede dahi yalnız Huren burnuyla mıntıka-i müncemide-i cenûbiyye kıtası beynindeki kanal vasıtasıyla telâkki ederler. İşbu medhalden emvâc-ı meddiyye garba doğru hareket etmeyip şarka doğru hareket eder. Bundan dahi bahr-ı muhit-i garbî meddinin bahr-i muhit-i şarkîye geçerek münteşir olduğu anlaşılıyor.

[633]

127 FIKRA-İ MUHAYYÎLE

127.1 JAN LOBESK’İN TE’EHHÜLÜ

Şu üç kelimededen ibâret serlevhaya bakılıp da meşâhirden bir zâtın keyfiyyet-i te’ehhülünü nakletmek istediğimize dair kar’ilerimizce bir zehâb hâsıl olmuş ise pek yanlıştır. Zira Jan Lobesk ne meşâhirden ve ne de meşâhir sırasına geçmek için halk olunan ashâb-ı dehâ ve zekâdan adeta bir Macaristan köylüsüdür.

Jan Lobesk gayet sevimli ve lewendâne kesimli bir delikanlı olup pederi Macar köylülerinin telebbüs etmekte oldukları kaba çuka üzerine ipek işlemeli bir nev’ palto imalinde mahir ve fakat âsâr-ı herim ve piri veçhinde zâhir bir terzi olmakla bu sanatta onun yerini tutmak ve idâre-i âilede ona hayrû’l-halef olmaktan başka oğlunun hiçbir emeli yoktu.

Ma’hazâ Jan Lobesk yalnız terzilikle iştigal etmeyerek mukaddemât-ı ulûm ve fûnûnu epeyce görmüş ve Frapik nam hattattan kavâ’id-i hüsn-i hattı pek güzel tahsil eylemişti.

Hatta Jan’ın mahâret-ı kalemiyyesi civar karyede malikânesi bulunan Ostralya Başvekili’nin biraderine kadar esmâ’ olundu.

Malikânede kethüdalık vazifesini îfâ etmekte olan mer'î'l-hâtır bir kadın terzi-zâdenin akrabasından olduğu cihetle Başvekîl'in dâire-i kitabetine mübeyyizlik sıfatıyla çocuğun kayırılmasını efendisinden birkaç defa rica etmiş ve başvekîlin malikânede misafir bulunduğu bir günde delikanlının hatt-ı destini nasılsa müşârün-ileyhe takdim ederek beğendirmişti.

Lobesk o günden itibaren Başvekîl'in ma'iyetine alınarak Viyana'ya azîmet eti.

*

Gerçi nazaran bu bende ve sâ'ir familya a'zâsı meyânında şâyân-ı iftihâr bir vak'a olmak mülâbesesiyle Lobesk'un azîmeti dâ'î-yi te'essür olmamış ise de tâli' ve tesadüfün ictimâ'ıyla gayr-i ez-me'mûl delikanlı için husûle gelen bu mukaddeme-i sa'âdet öte tarafta belâ-yı hicr-i yâre tahammül edemeyecek kadar za'ifü'l-kalb olan bir melek-simâ kız için adeta mukaddeme-i nekbet olmuştu.

Bu güzel kız karye nalbandlarının kerimesi Matmazel Ester'dir. Karyede Jan Lobesk'un Viyana'ya azîmetine bu mini mini melekten başka izhâr-ı te'essür eden bulunmadıysa Lobesk'da bu kızdan başkasına avdet etmek vaadinde bulunmadı. Jan Lobesk'un azîmeti

[634]

arasında bir hayli müddet güzâr etti. Biçare kızcağız o müddet zarfında birçok mutâla'ât-ı masûmâne ile sevgilisinin avdetine intizâr ve ekseriya şu sözleri tekrar tezkâr edip duruyordu.

“Evet! İşte kendisi de yazmış! Sevgili Lobesk mutlaka bir gün bagteten avdet edecektir. Onun hesabına göre buraya avdet edebilmek için dört yüz filorin lazımmış. Bunları ez-zaman içinde maaşından artıramaz mı? Elbette buraya gelip terzilik etmeyi o da arzu eder. Güzel ipekli gûna-gûn renkli elbiseler üzerinde iğne oynatmak kâğıt üzerinde kalem oynatmaktan daha âlâ olduğunu anlamayacak kadar sevgilim ahmak değil! Hem de Viyana'da yazdığı yazıya gözlüklü ihtiyarlardan başka kim bakar. Burada ise dikeceği güzel elbiselere güzel köylü kızları bakar.”

*

Bizim Mösyö Jan Lobeks Başvekil'in dâ'ire-i kitâbetinde ziyadece meşgul olmalı ki Başvekil hazretleri elektrik çanı vasıtasıyla kendisini çağırmakta olduğu halde nasılsa duymuyor. Nihayet şiddetli bir çan sesi kendisini ikaz edebildi.

Bu sadâyı müte'akiben büyük dairelerde daima kebîr kapı kanatlarının açılıp kapandığı ve süratli ayak sadâları işitiliyor.

Jan Lobeks bir büyük hicap ve telaş içinde olduğu halde yerinden fırlayıp başvekilin odasına giriyor.

Acaba zât-ı fehîmânelerinin böyle kendisini ale'l-acele çağırımlarından maksatları nedir?

Jan'ın zannına bakılırsa maaşına beş on filorin daha zam edecek! O hâlde sevgili Ester'i bir an evvel görebilmek için iktizâ eden yol masrafını az bir zaman içinde terâkim ettirebilmek kendisi için ne büyük saadet! Zaten yüz filorin biriktirmiş. Böyle giderse üç seneye kadar mutlaka dört yüz filorin hazır demektir.

Jan şu mülâhazalar ile başvekilin oda kapısının önünde kendisini buldu. Odacı süratle kapıyı açarak zât-ı devletlerinin birkaç dakikadan beri kendisini beklemekte olduğunu söyledi.

Jan bu müjdenin tesiriyle üzerindeki iş elbisesini değiştirmek gibi merasimi bile unutarak içeri girdi. Başvekil gayet müte'âzimâne bir tavır ile kendisine hitap ederek dedi ki:

[635]

–Efendi! İsminiz?

–Jan Lobeks kulunuz!

–Başvekil oda içinde birkaç geniş adım atarak dolaştıktan ve Jan Lobeks gayet ehemmiyetli bir surette nazar-ı tedkîke aldıktan sonra:

–Müte’ehhil misiniz dostum?

–Hayır efendimiz!

Bu cevap üzerine başvekil kendi eliyle bir koltuk sandalyesi çekerek Jan’a ku’ûd emri verdi. Jan kadife üzerine sırma işelemeli ve altın yaldızlı sandalyenin bir kenarına ilişmek suretiyle aldığı emri infâz eyledi. Başvekil tekrar söze başlayarak dedi ki:

–Oğlum! Bir büyük sinyor olmak arzu ediyor musunuz?

–Elbette arzu ederim efendimiz!

–Öyle ise oldunuz demektir.

Başvekilin gayet ciddi bir tavır ile söylediği son sözün hükmünü layıkıyla anlamak için Jan olanca kuvvetini toplayarak “Besbelli karyenin mukavelât muharrirliği memuriyetini başvekil hazretleri bana tavsiye buyurmak istiyorlar” gibi bir mülâhazanın tesir neşesiyle yüzü gülmeye başlamıştı.

Başvekil dedi ki:

–Mösyö Jan! Sözlerimi yoksa latife mi hamlediyorsunuz? Pek çok servet ü saman ve güzel düşünmüş dairelerden başka bir de genç güzel zevceye mâlik olacağınıza yemin ederim.

–Acaba bu saadete ne zaman mâlik olabileceğim efendim?

–Yarımdan tezi yok. Hemen yarın!

–Yarın mı? Bu mümkün değil efendimiz?

–Mümkün mü değil! Onun imkânı senin muvâfakatın benim bir işaretimdir.

–Çünkü efendim... Şey... Matmazel Ester’in köyden buraya gelmesi nasıl kabil olur?

–Matmazel Ester kim oluyor?

–Efendim kendisiyle akd-ı râbıta-i izdivâc etmek üzere söz verdiğim kız! Bizim köy nalbandının kızı!

–(Kemâl-i hiddetle) Zannedirim ki siz âdeta... Tabirimi affedersiniz ama... Bir hayvanmışsınız.

[636]

Jan Lobeks başvekilin bu sözü üzerine şakk-ı şefe etmeye muktedir olamayarak şaşırıp kaldı.

*

Aldığı şu cevâb-ı ahmakaneden pek ziyade hiddetlenmiş olan başvekil biraz daha bu işe dair delikanlıya îzâhat verip vahşetini izâle etmek maksadıyla dedi ki:

–Mösyö Jan! Bu teklifâtımın latife olduğunu anladınız. İş pek mühim ve pek ciddidir. Senin hüsn ve cemâline âşık bir kız tarafından vekâlet ediyorum zannıyla kendini naza çekmek istiyor isen hata etmiş olursun. Sana biraz îzâhât vereceğim fakat güzelce dinle: İngiliz bankerlerinden bir zât Macaristan’da gayet nâfi’ bir teşebbüste bulunacak fakat nizâmât-ı dâhiliyye-yi devlet mucebince böyle bir işi deruhde edecek zâtın mutlaka Macar olması lazım geliyor. Yarın vakt-i zuhûrda imzalanmak iktizâ eden bu işte İngiliz kerimesi vekâlet edecek ise de o da Macar değil. Bu kızı Macar etmek yarın sabah kendisini taht-ı zevciyyetinize kabul etmenize mütevakkıf. Macar olmak ve müte’ehhil bulunmamaklığınızdan dolayı kendinizi bahtiyar addediniz. Bu sayede bir büyük devlete nail olacaksınız. Anladınız mı? Yarın ale’s-sabah zevceniz burada hazır bulunacak.

Zincir-i zülfüne bağlanmış olduğu ma’sukasını şu saadet-i gayr-i müterakkıbye feda edivermeyi Jan Lobeks hâlâ gözüne kestiremiyor.

Zavallıcık başvekile bu tekliflerine verilecek cevapta sanki ma’sukasının re’y ve rızasını tahsil etmek üzere ruhunu muvakkaten semt-i yâre a’zâm etmiş de kendisi cism-i câmid gibi sandalye üzerinde donup kalmış!

Başvekil Jan Lobesk’un hal ve tavrında muvâfakat emaresi görmediğine canı sıkılarak yanına yaklaştı ve elini delikanlının omuzuna hafifçecik vurup dedi ki:

–Oğlum! İki günden beri sizin gibi bir adam aratmaktaydım. Talihin yavermiş ki bu ikbal sizin ayağınıza geldi. Reddedecek olursanız dünyada sizin gibi bir ahmak daha bulunamayacağına benimle beraber herkes hükmeder. Yarın sabah saat dokuzda buraya gel. Bizim terzi iktizâ eden elbiseyi hazırlamak üzere erkenden burada bulunacaktır. Haydi kuzum başka bir emrim yok. Odanıza çekilebiliyorsunuz! Jan başvekilin odasından çektiği zaman asla kendine mâlik değildi.

[637]

Doğruca yatak odasına koştu.

O gece sevgili ma'sukasının hayali gözü önünden gitmiyor ve zavallı kızcağzın ruhsâr-ı âli sararmış dü-çeşm tahassürü dumû'-yı te'essürle dolmuş olduğu halde iki de bir de karşısına çıkarak "Jan! Sevgili Jan! Artık tahammülüm kalmadı. Köyümüze gel Viyana'da seni baştan çıkaracaklar" gibi sitem-âmiz sözlerle kendisini çağırıyordu.

Jan gayr-i kabil mûmâna'at bir kuvvetin icbârıyla yatağından fırlayıp yola çıkmış ve birkaç gün sonra köy-i cânâne dâhil olmuştu.

Jan Lobeks'un karyeye avdeti başvekâlet dairesinde bir münasebetsizlik ederek hizmetinden affolunacağına hamledilmiş ise de birkaç gün sonra delikanlıyı Matmazel Ester'in nezdine sevkeden kuvvetin ne olduğu anlaşılacak herkes meraklan kurtulmuş ve hele Matmazel Ester bu vakanın sıhhatine ve hiçbir harfide mübalağa olmadığına herkesten ziyade inanmıştır.

(Macarca'dan Tercüme

Nuri

128 HÛŞE ÇİNİ

Âlem-i fûnûn ve sanayi serlevhalı mecmû'a Doktor Efraym Köter'in bir eser-i cedidinden ber-vech-i âti bir hülâsa yazıyor ki aynen tercüme ediyoruz:

128.1 SICAK SU İLE TEDAVİ

Şimdi Paris'te yeni bir moda var. Çay vaktinde yani alafranga saat beşte en meşhur şekerlemeci dükkânına giderek bir kadeh sıcak su içiyorlar.

Sıhhat-i hâzıra ve müstakbele için sıcak su devaymış. Bu moda Paris'e Amerika'dan geliyor. Altı aydan beri New York'ta herkes bu meraka düşmüş. Gazinolara dolan Brandi ve sâ'ir meşrubatı reddile otuz dokuz derecede sıcak su

istiyorlar. Bir zaman Amerikalılar buzlu meşrubattan gördükleri zararı kaynar sular ile çıkarmaya çalışıyorlar demektir.

Bu devanın mucidi Avrupa'da sıtma ve verem hakkındaki tedkîkatıyla meşhur olan Doktor James Salisbury'di. Doktor Efraym Kevter dahi Salisbury'nin yârdağı olarak ol bâbda bir de risâle neşretmiştir.

İngiltere'nin en meşhur tıp gazeteleri Salisbury'nin bu îcâdını bi't-tasvîb bunu tıbbın alâmet-i terakkisi addediyorlar. Hay gidi moda!

Vakı'â Salisbury'nin devasında fayda münker değildir. Bâ-husûs ilm-i tedâvide tecrübe en esaslı bir faydadır. Binâ'en-aleyh Doktor Kôter'in risâlesinden bi'l-iktibâs bu

[638]

tecrübenin yolunu kar'ilerimize göstereceğiz. Zaten bir kadeh sıcak su içmek güç bir şey de değildir.

Bu usûl pek eskidir. Fakat 1858'de Salisbury gîdâ-yı hayvânî ile emrâz arasındaki münâsebâtı lede't-tedkîk sıcak su davasını ekser-i azam olarak emir ve tavsiye etmiştir. Zira agziyenin birçok uzuvlarımız içinde eriyip kaynaması ve bundan birtakım gazlar husûlü bazı hastalıklara sebep olurmuş. Bu zan vaktiyle biraz istib'âd olunmuş ise de bugün o kadar müsteb'id görülmüyor. Hîn-i hazmda agziyenin kaynamasına ve bundan dolayı tasarrufât-ı hayvâniyyeye birtakım cevherler karışmasına ve'l-hâsıl tıpça malum olduğu halde henüz halka ilan edilmemiş olan sâ'ir bazı ahvâle nazaran tedâvi-i cedîdin te'sirât-ı külliye-i hasenesi keşfedilmiş imiş.

Agziyenin kaynamasından mütevellid fenalıklara mukabil Doktor Salisbury mideyi bağırsakları ve sâ'ir kanalları su ile yıkamayı düşünmüş. Soğuk su netâyic-i matlûbeyi hâsıl edemediğinden kanın derece-i hararetiyle mütenâsib sıcak suyu tercih eylemiş. Sıcak suyu gerek kendisi içtik de ve gerek başkalarına içirdik de mide ve batınca pek ziyade ferahlık bulmuş. Mes'uliyet-i fenniyyesi kendisine ait olmak üzere naklederiz ki Salisbury'nin itikadınca sıcak su harekât-ı mahsusa-i mi'âyyeyi

bi't-tesrî' bağırsak içinde peyda olan sümük gibi bir maddeyi ve sâ'ir müzahrefâtı temizler ve demin cereyân-ı tabi'iyyesini teshîl eyler ve mâyi'-i mezkûru kana karışarak mecâri'-i bevlden hurucunu sıyânet edermiş.

Bu iddiaların kâffesi isbâta muhtaçtırlar. Şu kadar ki bazı fenalıklara karşı su pek ala ilaçtır. Doktor Mudler 1500 gram su şırıngasından sonra bevlın 1/5 nisbetinde arttığı ve Doktor Benik ise şurb-ı beşere her 300 gram su daha ilave ettikçe bevlın bir gram tezâyüd eylediğini tecrübe etmiştir. Bu hâlde mâ-i sâfinin bir te'sîr-i müdâvât-kârisi olduğu bilâ-şübhe sâbit olmuştur.

Kezâlik sıcak su ile soğuk su pek tesirleri muhalif olduğu dahi ma'lûmdur. Soğuk su vücutta çok vakit durmaz. Bu ise bazı ahvâle göre nâfi' ise de bazı ahvâle göre muzırdır. Hâlbuki sıcak su vücutta daha çok vakit durur. Kanı temizler. Mecarîde hâsıl olan müzehrefâtı kaldırıp tathîr eyler.

[639]

Salisbury'nin bu keşfi yeni değildir. Şu kadar ki tabîb-i muma-ileyh içilecek suyun miktarını ve zaman-ı isti'mâlini ve sâ'ireyi tayin için kendi tüccarıyla meydana çıkardığı usulün sahibidir.

Salisbury'ce suyun miktarıyla zaman isti'mâlini tayin pek mühimdir. Binâ'en-aleyh muma-ileyhin hülâsa-i usulünü ber-vech-i âti arz ederiz:

Su ılık değil adeta sıcak olmalıdır. Soğuk su kuvve-i a'sâbı ihlâl edeceği gibi ılık su dahi istifrâğ davet eder. Hele buzlu su külliyyen terk olunmalıdır. Sıcaklığı kahve derecesinde yani 39'dan 42 dereceye kadar olmalı.

Suyun miktarı içilecek mevsime ve içecek adamlara göre tahallûf eder. Bir çâr-ı yek litreden üç çâr-ı yek litreye kadar su verilebilir. Bu miktarı fizyolojice tayin için Salisbury bevlın sıklet-i izâfiyyesini nazar-ı dikkate alıyor. Sıhhati yerinde bir murzi'anın emzirdiği çocuğun bevlı bir vâhid-i kıyâs addolunmuştur ve çocuk bevlının sıkleti 1015'ten 1020'ye adetleriyle tayin olunarak eğer bir hastanın bevlı 1030 derecesinde varsa sıcak suyun miktarını arttırmak lazım geliyor.

Bilakis eğer 1010 dereceye bâliğ olmaz ise mikdâr-ı mâ'î tenzil îcâb ediyor. Bevl üzerine icrâ olunacak tedkîkat için sabah bevlî tercih olunur.

Suyun içilecek zamanı her ta'âmdan bir veyahut iki saat evveldir. Geceleri dahi yatağa girmezden yarım saat evvel içilir. Sıcak suyu içmeyi müteakip ta'âm etmeyi Salisburi tavsiye eylemiyor. Bazı fenalıklara sebep olabilmış. Sıhhat-i vücûda iktizâsı veçhile hizmet için günde dört sıcak su içmek kâfidir.

Sıcak suyu nasıl içmek lazım geleceği husûsunda mideyi yormamak için bunu bir hamlede içmemeye ve kahve içeri gibi yudum yudum ve on beşten yirmi dakikaya kadar müddette içilmesine dikkat etmek elverir.

Agleb ahvâlde bağırsakları ve sâ'ir a'zâ-yı kâmilten temizlemiş olmak için sıcak su isti'mâline altı ay devam kifayet eder. Fakat bu tedavi tasfiye-i derûn ile hıfz-ı sıhhat için olduğuna göre bevl tevâzün-i matlûbdan inhirâf ettikçe tedaviyi tekrar eylemekte dahi ye's yoktur.

Sıcak su içine başka şeyler dahi katılabilir mi?

[640]

Suyu ağza lezzet verecek surette içmek lazım gelince birkaç damla buharlı şeyler ilave olunabilir. Amerika'da "jinjemir" denilen ruhtan kullanılır. Limon suyu da ilave olunur. Susuzluk harareti ziyadece olursa bir miktarlık sülfat demaniyeji yahut klorür düşü veya nitrat deputas zamm olunabilir. Sû-i hazm halinde cüz'ice kinamomum matbûhi veya yajinijiro veyahut bu bir matbuhi konulabilir. İnkıbâz halinde bir kahve kaşığı sülfat demanyazi veyahut yarım kahve kaşığı taratin kum ilave edilir.

Her ta'âmda ne miktar su içileceğine gelince: Üç yüz gramdan ziyade içmemelidir. Zira hazmı ifsâd eyley.

İşte Salisburi'nin usulü bundan ibarettir. Bunun tesiri şüphesiz imiş. Cilt artık kuraklık alameti göstermez. Renge letâfet gelir. Hazm gayet kolaylaşır. İnsan kendisini daha ferah bulur.

Doktor Köter'in muhtırasının son satırları şunlardır:

Yirmi beş seneden beri bu sıcak suyu isti'mâl eden Doktor Salisbury'nin tecrübesi benim taraftan tekrar edilmiştir.

Bu yeni usulün tedavice hüsn-i tesiri bence musaddaktır.”

129 LETÂ'İF

Sürücü ile tabip arasında:

Tabip- (Sürücünün göğsünü dinleyerek) Hastalığınız alabildiğine gitmiş!

Sürücü- İşte onun için size kendimi gösteriyorum a. Şunu üşengen bir halde koyamaz mısınız?

*

İki ahbâb arasında

– Birader te'ehhülünüzden beri görüşemez olduk. İnşallah dâhil olduğunuz familya a'zâsından hoşnutsunuz!

–Hamd olsun cümlesinden hoşnudum.

–Kayınvâlide?

–O! Kayınnvâlideme diyecek yok! Gayet akıllı idareli bir kadıncağz fakat bir kusuru var.

–Hangisi bakalım?

–Kerimesi....

[641]

130 MÜTENEVVİ'A**130.1 İLHAMÂT-I TABİ'İYYE****Yirminci Cüz'den Ma'bad****5****Bu Bâbda Bizim Mülâhazamız**

Âlem-i vücûdda henüz ilk nefeslerini almaya başlamış olan yavrularda görülen âsâr-ı vukûf kendi tecrübeleri neticesi olmak ol kadar ihtimalden ba'iddir ki bunu bahse bile katmaya hâcet gösterilemez. Buna yalnız "hiss-i hayvânî" demeye dahi imkân tasavvur olunamaz. Zira ilk nefeslerini teneffüs ediyor dediğimiz yavrucağın henüz kendi mevcûdiyyet-i hayvânîyyesi takdir edebilecek kadar da tecrübesi yoktur.

Yed-i kudret onun hilkatini henüz itmâm etmiştir. O halde bu yavrucağın üzerinde her ne tecelli etmekte ise kendi tecrübesinden kendi vukûfundan bi'l-küllîye hariç ve mahza eser-i Rabb-i kadîr olduğundan o me'ser[e]-i vukufa dahi vahyi ilahi ve ilhâm-ı rabbânî ta'bîr etmekte Subhi Paşa Hazretleri bi'l-vücûh haklıdırlar.

Amma Subhi Paşa Hazretleri'nin bu ta'bîr-i sâ'iblerinden bir ma'nâ-yı sathî istihraçlarıyla "Hayvânât dahi mazhar-ı ilhâm-ı rabbânî oluyorlar ise o halde insan ile hayvanlar arasında eşrefiyetce ne fark kalır?" denilemez. Vakı'â beca veya nâ-beca olacağını hesaba bile katmaksızın ben böyle bir söz söyleyenler sözlerini bir kat daha îzâhla "Zevi'l-ukul olmayan hayvânâtta ilhâmın daha ziyade olacağını dahi Subhi Paşa Hazretleri hükmediyorlar ki bu halde insanın hayvânât-ı sâ'ireden eşref olması şöyle dursun bi'l-akis daha dîn olması lazım gelir." de diye bilirler. Ancak cüz'î bir îzâh cüz'î bir muhakeme bu bâbda hakikat hâli meydana çıkararak fehm-i nâkıs erbabının noksanlarını kendilerine dahi isbât edebilir.

Cenabıhak kanun hilkatini o derecelerde muhayyir-i ukul olacak bir akl-ı küll bir dehâ-yı mahz ile tertip eylemiştir ki her hususta ihtiyaç ne ise onu tesviye edecek

esbâbın istikmâli kanûn-ı hilkatin ilk şanlarından ma'dûd bulunmuştur. Göklerde yüksek uçan kuşlara en ziyade kuvvet-i basar lazım olduğundan

[642]

Cenabıhak onlar için kuvvetli dürbünlere fâ'ik gözler ihsân buyurmuştur. Yeryüzünde tedârik-i erzâk edecek hayvânâta en ziyade kuvve-i şâmmе vermiştir. Ömürlerini hem suda hem havada geçirecek olan bazı kuşlarda öyle bir hâssa peydâ eylemiştir ki suya ne kadar dalacak olsalar tüyleri asla ıslanmayarak binâ'en-aleyh uçmalarına dahi mâ'ni olmaz. Sâ'ir kuşlar ise ıslandıkları halde uçamaz olurlar.

El-hâsıl kanûn-ı hilkat bu kadar mükemmel olduğu için bazı hayvânâtı daha ziyade mazhar-i ilhâm yaratmakla Cenabıhak eşref-i mahlûkat olan insana yine kendi bahşişi olan eşrefiyyeti ıskat etmiş olamaz. Belki bunu da insanın isbât-ı eşrefiyyeti için ihtiyâr ve tercih etmiş olur.

İnsan vâkıf-ı esrâr-ı tabi'at olmakta yalnız hayvânât-ı sâ'ire kadar mülhem olmakla kalacak olsa idi esrâr-ı tabi'atı keşf için bunca tedkikat-ı fizikiyye ve kimyeviyye ve sâ'ireye lüzumu görürdü? İnsan hangi otun zehirli olduğunu hayvânât-ı sâ'ire misillü bir ilhâm-ı tabi'î ile anlayamıyor ise mükevvenâtın müterekkib olduğu anâsırı keşfedecek kadar kudret-i fenniyye ile mükevvenât üzerinde tecelli eden esrâr-ı hilkati anlamaya isbât-ı iktidârla temeyyüz ediyor.

Ma'-hazâ biz demek istiyoruz ki insan yalnız ilhâmât-ı tabi'iyyesiyle dahi hayvânât-ı sâ'ireden aşağıda kalmayabilir. Hatta insanın mazhar-ı vahy ve ilhâm-ı rabbânî olması ilhâmât-ı tabi'iyyenin bir suret-i mükemmelde inbisâtı demektir. Şu kadar ki nice emrâz-ı nefsâniyye insanı insanlığından çıkaracak ve ilhâmât-ı tabi'iyyesi isti'dâdını da mahvedecek kadar meşgul eylediği için cihan insanın nazarında zindân kesilir. Erbâb-ı keşf ve kerâmâtın kalb-i pâkları münkeşif olduğu kadar insan kendisini tasfiye edecek olsa sünûhât-ı semâviyyenin ne kadar parladığını o zaman görürdü. Biz bu keyfiyyeti "Nevm ü Hâlât-ı Nevm" nam eserimizde şerh eylediğimiz için burada daha ziyade izahına girişemeyiz.

130.2 HÜKEMÂ VE FELÂSİFE

Subhi Paşa Hazretleri'nin aynen nakleyediğimiz mebhas hususlarında bir dikkat edilecek nokta daha vardır ki o dahi felâsife ve hükemâ hakkındaki mutâla'a-i mahsusa-i dakika sencânelerdir.

“Feylesof” denildiği zaman pek çok kimselerin hatırlarına dinsiz imansız ve umûr-ı

[643]

dünyaca kayıtsız bir adam hutûr eder. Hâlbuki dinsizlerden imansızlardan ve dünyaca kayıtsızlardan hiç hoşlanmayan ve bunları nazar-ı hikmetlerinde adam bile saymayan bir sınıf var ise o dahi sınıf felâsife ve hükemâdır.

Vâkıâ hükemâdan mesela tabi'ıyyûn ve mâddiyyûn gibi bazıları görülmüştür ki İslam'ın vücûb-ı vücudunu bedâheten isbât eylediği Cenabihâlık semevât ü zemîni değil belki nasârânın anadan doğup büyüyerek vefat eylediğini veyahut bir çocuk tevlîd ettiğini i'tikad eyledikleri hayâlât gibi ulûhiyeti bir türlü hikmetlerine sığdıramayarak reddederler. Ancak bunlara “Hâlık-ı A'zam” denilecek olsa derhal serfûrû-bürde-i câlib-i hayret olarak hüsn-i ta'zîm ve tekrîmlerini çehrelerindeki alâ'im-i hayretle tercüme ederler. İsimde o kadar müşkül-pesend olmak lazım gelir. Asıl ehemmiyeti müsemmaya verilmelidir. Semada ise vâcibü'l-vücûdu inkâr edecek hiçbir hakîm olamaz. İnkârda mükâbereye varır ise o da hakîm sayılamaz.

Kezalik meslek-i küllî erbâbı gibi bazı hükemâ vardır ki umûr-i âleme karşı tamamıyla kayıtsız görünürler. Ancak bunların şu hali de dünyaya ez-cân ü dîl perestiş edenlere karşı bir meslek lazımdır. Perestiş için alâyiş-i dünyadan başka bir şey daha olduğu ihtâr zamanında öyle kayıtsız görünüyorlar.

İşte felâsife ve hükemânın bu kadar ehemmiyetlerini hemen ilk defa olmak üzere Subhi Paşa Hazretleri bihakkin ortaya koyarak “ i'mâl-ı akıl ve havâsıla îcâd-ı ulûm ve sanâyi'e muktedir olup muntazaman emr-i ma'âşî nev'-i inşana ta'lîm ederler.” diye tarif buyurarak enbiyâ ve Rûsul-i Kiram'ın ise bundan daha eşref

olmak üzere “Kalb-i mübârekleri envâr-ı âlihiyyenin mürid ve mahzeni olmakla zât-ı mukaddesleri tedbir-i ma’âş ve me’âdi bize talim ve beyân ederler, diye enbiyâ-yı izâm hazretlerini de bi’t-ta’rîf akl-ı beşer ile vahy-i hâlık beşer arasındaki farkı irâ’e ediyorlar.

7

“Netice”

Anlamadığımız bir şeye yalnız “hiss-i hayvânî” gibi namlar vererek geçmeyelim. Cenabıhakk’ın her mahlûk üzerinde görülen eser-i sun’-ı rabbanisini tedkîkde asla yorulmayarak yine aklımızın ermediği mesâ’ilde ise el-ilmü indellahi” teslimiyetiyle i’tirâf-ı acz eyleyelim!

Ahmet Midhat

[644]

131 HAYVÂNÂT-I ESÂTİRİYYE

1

131.1 HAKÎKAT VE HAYÂL

Ne garip şeydir ki hakîkat daima meydanda ve hayâl ise daima bir gaibi taharri-i beyhudedede bulunurken yine insanlar hakikate destresi olmayı peyrevi-i hayal ile pûyân olmaya tercih etmezler. İnsanların hayal arkası sıra-i mesâ’î-yi beyhûdesinde ne kadar gülünse de biri vardır ne kadar ağlansa da!

“Oğlum! Eşik üstünde oturma. Fenadır. İftiraya uğrasın” derler. İşte bir hayâl! Bu hükmü te’yîd edecek ne nakl ve ne de akıl olmadığı halde hayale bu derecelere

kadar pey-rev olmanın ma'nâsı? Acaba "Oğlum! Eşik üstünde oturur isen kapıdan girip çıkanları rahatsız edersin. Bu da terbiyeye muvafık olmaz," demiş olsalar ne olurdu?

İşte hayâle tabi'iyet bu kadar 'âdi şeylere kadar vardırılmıştır. Hatta vücûd-ı bârinin vücûb-ı mevcudiyet-i kâ'inât ile müstedil bir hakikat-ı bedîhiyye olmak üzere ortada dururken hayale tabi'iyetle şimdilerde kevkeblerde bazı hayvânât-ı âdiyyede bile ulûhiyyet aranmış ve erbâbı boş yere yorulmuş gitmiştir.

Hayal tiz-bâl fûnûna dahi bulup girmiş. Mesela coğrafyada birtakım mahaller hûlyâ edilmiş ki bu küre-i arz üzerinde öyle mahallere hiç tesadüf olunmamıştır. Tarih-i tabi'iyenin coğrafyaya tatbikine hayal girerek falan memlekette bayrakları üzerinde kelime-i tevhîd yazılı güller olduğunu insanlara kabul ettirmek derecesine varmıştır. Hayal ilm-i heyetine girip sevâbit ve seyyârâtı milel-i kadîmenin ma'bûdîn-i muhayyilesine ikametgâh ettirmiştir.

Hayâl daha nerelere girmemiş? Kendi arkasından ayrılmayan insanları daha nerelere sokmamış? Bereket versin ki fûnûn-ı riyâziyye meydan ve say'-ı hayâli hayalperestâne dar gösterecek kadar sâbit olarak habbeyi kubbe ve kubbeyi habbe etmeye hiç müsaade etmediğinden yalnız onlar pençe-i hayâlden mümkün mertebe halâs olabilmişlerdir.

Hayal hangi şeye girerse ona mutlaka bir tuhaflık verir. Mesela canlısının sıçrayıp maskaralıklar edişi insanı kahkalarla güldürmekten başka bir hükmü olamayan buzağının velev ki altından olsun timsâli önünde boynunu bükerek beyne'l-havf ve'r-ricâ ibadet

[645]

eden çıfıtın hal ve tavrı az tuhaf mıdır? Kezalik ertesi günü kocasına giydireceği gömleği mücerred çarşamba gecesi çarşamba karısından korktuğu için dikemeyip de sabahleyin kocasından bir de dayak yiyen kadın daha az mı tuhaftır?

Hayâlin tuhafıştırdığı şeylerden birisi de zavallı ilm-i hayvânâttır ki şu mukaddimeden sonra şürû' edeceğimiz maksat dahi budur.

Hançer

Bu bir hayvanmış. Neye benzediğini bilmiyoruz ki tarif edelim. Zaten haber verilen havâsına nazaran bir şeye benzeyebilmesi de kabil değil. Hem vücudu hayalden ibâret olan şeyleri mutlaka bir şeye benzetmeye mecburiyyet dahi yoktur ya?

Bu hayvanın en büyük garabeti gözlerindedir. Gözlerinde öyle bir kuvvet varmış ki hangi şeye nazarı isabet etse o şey için fena pezîr olmak muhakkakmış. İnsana baksa vefât eder başka bir hayvana baksa helâk olurmuş.

Nasıl bu hayvandan ürktünüz ya? Size birisi gelse de “Ya Rab! Akreplere kanat verme!” Diye bir dua istese mutlaka akreplerin kanatlanmaları hâlindeki dehşetten tüyleriniz ürpererek ez-cân ü dîl “âmin” dersiniz ya birisi gelse de “Allahım! Hançer denilen hayvanı bir daha yaratma!” diye dua etse buna can ve gönlünüzün daha derin yerinden âmin-hân olmaz mısınız?

Rivayete göre hançer denilen işbu hayvanı dünyadan kaldırmak için Aristo hâkim bir beyne icat ederek hançer kendisini ayna içinde görür görmez nazar-ı simenen tesiriyle kendi kendisini de kahr ü tedmîr etmiştir.

Eğer “Bu aynayı hançerin nokta-i nazarına kadar hangi kabadayı götürüp koymuştur? Diye bir su’al îrâd eder iseniz cevabında biraz kekeleriz. İhtimal ki aynayı rast gele bir tarafa koymuşlardır da hançer dahi rast gele aynayı da temâşâ-yı cemâl edeyim derken te’sîr-i nazarıyla gürelemiş gitmiştir.

Hekim Aristo’nun mevcut olan âsârında böyle bir garibe olduğu gibi ilm-i hayvânât kitaplarında dahi hiç buna yakın bir hayvan işitmedik. Fakat hayali olan şeylere hakiki olan şeylerden ziyade inanmak insan evladının cibilleti iktizasından değil midir ya? İşte bu hançere inananlar pek çok bulunduğuna şüphe yoktur ki Acem şâirlerinden birisi şöyle bir de beyit söylemiş:

[646]

در مسلخی که حنجر قصاب ره نیرد

سازد قناره در نظر خنجراینه

Mefhûm-ı beyt “Hançer kasabın yol bulamadığı selh-hânedede hançerin nazargâhına konulan ayine-i günâ-yı çengel-i cân-sitânını âsâr” dan ibârettir. Yani hançer denilen müthiş hayvana kasabın hançeri bir şey yapamaz ise Aristo’nun aynası onu helâk ederek çengele asacağını imadan ibârettir.

İhtimal hatrınıza gelir ve dersiniz ki: Acaba dünyada hançer denilen hayvan yalnız bir tanecik halk olunmuş da onu dahi Aristo’nun aynası helâk ettikten sonra ırkı mı kesilmiş?

Eski Acem ve Yunan hayâlâtında bazı hayvânât-ı esâtiriyye yalnız bereketten ibâret olmak üzere yaratıldığı dahi i’tikad olunurdu. Nasıl ki ileride görülecektir.

3

“Hırba”

Bu da keller nev’inden bir hayvan etmiş ki güneşe âşık olduğundan bütün gece sabaha kadar tulû’-yı şems bekler dururmuş. Acemler şu münasebetle buna “Âfitâb-perest” dahi diyorlar. Ez-cümle şu beyitte denildiği gibi:

چنین که سجده برم بی حفاصل پیش جملت

یعا لم شه مروشن که آفتاب پر ستم

Mefhûm-ı beyt “Cemaline karşı öyle bî-pervâ secde ediyorum ki âfitâb-perest olduğum bütün âleme rûşen oldu”dan ibârettir.

Şeyh Sad-i Şirazi dahi bir gece sabaha kadar soğukta kalmakla tulû’-yı âfitâba şiddet-i intizârını:

دیه تشبیه و تعریف ایلمشدر

diye teşbih ve tarif eylemiştir.

Nasıl bu hırbâdan o kadar korktunuz değil mi? Bize zebani olsun da vursun kırk yıl daha hırba cenâbları güneşe âşık olmakta veyahut ma'îşet-i hayvâniyyesince güneşe muhtaç bulunmakta hırba yalnız değildir. Hayvânâtın pek çoğunda bu aşk veyahut bu ihtiyaç mevcuttur. Bazılarında ise bilakis güneş aleyhine nefret vardır. Yarasa kuşu gibi. Binâ'en-aleyh hırba hakkındaki hayal hançer hakkındaki hayâl kadar hilâf-ı tabi'at addolunamaz.

4

“Kaknüs”

İşte size bu'd-ı mücerred kadar ve belki daha vâsi' olan evc-gâh hayalde bâlâ-pervâz olmak için vücut bulmuş bir kuş ki humalar ankalar buna nispetle karınca ehemmiyetinde kalmazlar.

Tüyleri türlü türlü renklerle mülevven

[647]

ve müzeyyen imiş. Buna hiç diyeceğimiz yoktur. Nakkaş-ı ezeli ve ebedinin muhayyer-i 'ukûl olan ma'mûlâtının sergisi demek olan saha-i tabi'atta tavus ve papağan gibi bir çok emsâlini görmekteyiz.

Gagası üzerinde üç yüz altmış delik varmış.

Bir sineğin gözü binlerce delikli olduğu halde bir kuşun gagası milyonlarca delikli olsa dahi akıldan ba'îd değildir. Binâ'en-aleyh hayal bundan ibâret olsaydı kaknüsü hayvânât-ı esâtiriyyeden addetmeye bundan sonra alınız.

Kaknüs bu yüzlerce delikli gaga ile yüksek dağların başına konup da o delikler isabet eden rüzgâr miskal kuşları kaknüsün etrafına cem' edermiş.

Bu kadar mâhir olan muzıkacı kaknüsün kendisi midir? Yoksa gagası mıdır? Ya rüzgâr mıdır? Veyahut rüzgârın şiddet ve betâ'eti deliklere münasebet olacaksa oraya idhâl eden tesadûf müdür? Eğer buraları izâh edilmiş olsaydı kaknüs hakkındaki hayal daha mükemmel olurdu.

Şu kadar ki bu musikiye kuşların rağbeti veya husus ki gözleri önünde her gün birkaç arkadaş kaknüsün üç yüz altmış delikli gagasına tam'a oluşunu gördükleri halde rağbeti hayalimize pek gayb geliyor. Biz kuşlarda değil a insanlarda bile bu kadar musiki-perest olan fadakârları tanıyamıyoruz. Bi-çâre bülbül koca insanlara ah ve vah ettirecek kadar nağme-perdâz olduğu halde sâ'ir kuşların umurunda bile olmuyor. Hiç birisi semtine bile uğramıyor. Hem dikkat isteriz ki bülbülün semtine sokulsalar tam'a zindânı olmak havfı da yoktur.

Böyle düdük öttürmekle teshîr-i sayd ü şikâr mümkün olsaydı doğanlar atmacalar nağme-perdâzlıkta bülbüllere taş çıkarlardı. Amma diyeceksiniz ki "Onlar burunlarında üç yüz altmış delik yoktur. Bu olsun olmasın aç kalan ile eceli gelen uğraşır. Eğer gagalarındaki iki deliğe bir ahenk çıkaramazlar uzun çarşıya gidip sekiz yüz altmış dört delik daha açtırdılar idi.

Bahsi latîfeye boğmayalım. Kaknüs bin sene yaşarmış. Tûl-i ömrün bu gibi emsali nâdirâtan değildir. Bin yıl ise de biraz daha

[648]

az yaşayan kuşlar târîh-i tabi'îde mu'ayyendirler. Fakat her hayvan yaşayacağı kadar yaşadktan sonra vefat eder ki Kaknüs bu bâbda dahi bir acîbe göstermekteymiş. Ömrü tam bin seneye vâsıl olduk da bir tarafa birçok odun yığar ve üzerine çıkıp o kadar latîf âvâzıyla elhân edermiş ki adeta vecd haline gelerek kanatlarını çırpar çırpmaz ateş zuhuruyla odunu yakar ve kendisi dahi muhterik olurmuş. Ba'dehu bu ateşin külünde bir yumurta hâsıl olarak içinden bir yavru çıkar ve o da anası gibi dağ başlarında musika çalmaya ve kuşları avlamaya gidermiş.

İşte sahâ'if-i esâtir-i evveline ziynet veren hayâlât-ı şâ'irânedan bir hayal ki ne kadar ister iseniz latîf bulmakta serbestsiniz. Rivayete göre bu kuş Hind'e mahsus olduğu halde hükemâ musikiyi onun âvâzında ahz etmişlermiş. Musikiyi icat derecesinde ikmâl eden hükemâ Yunan hükemâsı olup bu halde onlar Hind'e mi gitmişler yoksa Kaknüs mü Yunanistan'a gelmiş? Burası anlaşılmadığı gibi Hindistan'da elyevm böyle bir kuş bulunmadığı dahi muhakkakattandır.

Esb-Zâl

Şehnâme’de Zaloğlu Rüstem hikâyesini Fransa tiyatro nüviseninden Racine veyahut Korney [Corneille] gibi birisi okumuş olsa idi ‘âlâ bir trajedyâ tanzîm edebilirdi.

Bizim Zaloğlu Rüstem’de en ziyade hayretle telakki eylediğimiz şey üzerine bindiği altı ayaklı attır.

Çocuklukta tünbekücü dükkânlarının önünden geçerken şu altı ayaklı atın önünde saatlerce durup bir tur mütehayyirâne ile temâşâ ettiğimizi unutamaz.

Beşeriyet muktezası mıdır? Gönül fevka’t-tabî’a şeylere mutlaka daha ziyade ehemmiyet verdiği midir? Nedir? Ale’l-âde insanların bindikleri at dört ayaklı iken öyle bacaktan kalın bığı olan bir pehlivanın atı altı ayaklı olmasını fi’l-vâki’ biz dahi tasvîb eder idik. Lakin vücûd-ı esbe göre resimlerde altı adet ayağın suret-i taksimini beğenemezdik. Zira altı ayağın dördünü yalnız on ayak farz ederek atın göğsüne saptamışlar ve kış tarafında yine hep o eski iki ayaklarını bırakmışlar resimde biraz münasip olmak için bari üç ayağı öne üç ayağı arkaya tertip etmelerini arzu eylerdik.

Bir aralık şu altı ayaklı at üzerindeki omuzu güzlü ve gözleri yan bakışlı pehlivanın Zaloğlu Rüstem değil kahraman katil

[649]

olduğunu işitmiş idiysek de daha sonraki tahkimize göre kahraman katil ankasuvâr bir pehlivan-ı şöhret-şi’âr olduğundan altı ayaklı değil a kırk ayaklı ata bile binmeye tenezzül atmeyeceğini anlayabildik.

Anka

Bunun Farisî ismi “otuz kuş” ma’nâsına “Simurg” der ki Anka dahi bunun Arabîsi’dir.

Acemlerin Simurg demeleri bu kuşun otuz kuş kadar büyük olmasından neş'et edeceği vârid-i hatırdır.

Bu kuşun büyüklüğünü bizim kocakarılar kadar ne Acemler hûlyâ edebilmişlerdir ne de Yunanîler.

Hûlyâları gibi kuşun ismini de büyütme gayretinden neş'et etmiş olmalıdır ki "simurg anka kuşu" diye doğrucasını beceremeyerek "zümrüt-i anka kuşu" demişlerdir.

Çocukluğumuzda o güzel masalları hayran hayran dinlediğinizi unuttunuz mu? Hani ya şu yeraltı âleminde devlerin pençesinden kurtardığı kızı dünya yüzüne çıkarmak için Ankanın bir kanadı üzerine kırk tulum şarap ve diğer kanadı üzerine kırk koyun yüklettikten ve kendisi dahi binip kızı da terkisine aldıktan sonra berheva olan şehzadenin hikâyesi az şairane midir?

Kuş "gak" dedikçe bir tulum şarap tıka tıka bin gün bin gece uçtuktan sonra dünya yüzüne çıkmaya bir karış kalmakla beraber bir daha "gık" demesin mi! Kuyunlarınmış. O fedakâr kahraman bıçağını kestiği gibi kuşun ağzına tıkarsa da kuş yuvanın lezzetinden kuyuyun eti olmadığını anlar çocuğa yürüyüp gitmesini emreder. Çocuk aciz kalınca kuş güler... Evet Simurg gülermiş de!... Çocuğu çağırıp bıçağı yerine yapıştırır.

Rivayete göre Simurg bulunduğu asırda yegâneymiş. Hayalperdâzân ehl-i İran bu kuşlardan üçünü haber vermekteler ki birisi üzerine kahraman katil binerek yedi kat gökleri geçtikten sonra "billur-ı azam" denilen kısr-ı semâyı da delip geçmiş. Billur-ı Azamın öte tarafında ise devler varmış da kahraman katil bunlarla cenge gidivermiş.

Bu hayallerden hangisine ne kadar inanmak isterseniz serbestsiniz. Şair Sâ'ib bu mürğ-i pâlâ-pervâza o kadar inanmış ki her halde kendi pençesini ona dahi galip görerek şöyle demiş:

[650]

غرور من نمی سازد بهر صید زبون صائب

بكر ددام خود كرد انده ام صد بار عنقارا

Mahsûl-i beyt: “Benim gururum öyle her sayd-ı zebuna kanaat etmez ey Sa’ib! Tuzağım etrafında yüz kere ankaları döndürüp dolaştırmışım” dan ibarettir.

Anka yeryüzüne hiç inmezmiş. Yavru çıkaracağı zaman ölçüsü mesâhası bizim arşınlara marşınlara sığmayacak kadar yükseğe çıkarak bir yumurta bırakmış. Bu yumurta kim bilir ne kadar zamanda bir yüzüne ininceye değin içindeki piliç canlanıp kemâlini bulup yumurtanın kabuğunu kırarak hemen uçar gidermiş.

Kadim Yunanîler “feniks” diye bir kuş hûlya ederlerdi ki Acemlerin Anka’sına müşâbihtir. Feniksin tüyleri kanatları zerrin bir erguvanî renk ile parlarmış. Bir zamanda yalnız birinin feniks’ten başkası bulunmazmış. Bu kuşu kadim Mısırlılar dahi tahayyül ederek her beş yüz senede bir kere Mısır’dan Helyopolis şehrine gider pederinin kabrini ziyaret eylermiş

Tasit bu kuşa dair malumat verdiği sırada diyor ki Feniks’in ölümü takarrüb ettik de Arabistan’a gidip hoş bu otlardan bir yuva yapar ve hâsiyyet-i tevlîdiyyesini bu yuvaya bırakır. Ondan sonra yuvadan yeni bir Feniks çıkar babasını yakalayıp Kânûn-ı şems üzerinde bakarmış.

Diğer itikada göre Feniks beş yüz yıl yaşadıktan sonra od gibi hoş râyihalı odunlardan bir ateş yakıp üzerine çıkar ve orada yaktıktan sonra yine kendisi kendi remâdi içinde tekrar vücûd bularak genç bir kuş olduğu halde uçar gidermiş.

7

Semender

Hayvânât-ı esâtiriyyenin en tuhafı bu semenderdir.

Lafz-ı mezkûrun “Salamandra” lafz-ı yunanîsinden me’hûz olduğunda şüphe yoktur.

Sünbülzâde Vehbi merhumun:

“Ateşte o hayvan ki gezer adı semender”

Mısra'ındaki hayal pek nâkısdır. Acemlerin itikadınca Semender yalnız ateşte gezmekle kalmaz. Adeta ateş içinde peydâ olurmuş. Mahbusların ateşgedelerinde yüz sene mütemadiyen yandıktan sonra bu hayvan peydâ olarak ol âlem-i nâr kendisine dârü'l-karâr olurmuş.

Bu hayvanın tüyleri olması dahi cümle-i hayâle dâhil oluyor ki onun tüyelerinden iplik

[651]

eğirilerek bir mendil yapıp da kirlendiği zaman ateşe atsalar yanmayıp bil'akis temizlenerek pâk olduğu hâlde çıkarılır imiş.

Baba Mes'ûd'un bir abası var imiş ki aba Mes'ûd'dan Mes'ûd abadan hoşlandıkları için yekdiğerini bir türlü terk edemezlermiş. Seneler geçmiş aba Mes'ûd'un veyahut Mes'ûd abanın esiri olsa âzad kâğıdına birkaç defa istihkâk peydâ edilmiş. Abanın içinde hâlâ aba mes'ûd'un üzerinde.

Nihayet bir gün Mes'ûd-i Harâbâtî'nin canına tâk ederek demiş ki:

“Bunca yıl bu puşide oldun ben gibi bir ateşe

Ey aba peşm-i semendersin ki suzân olmadın

Tarih-i tabiîde “semender” diye bir hayvan mukîdir. Hatta bir dereceye kadar ateşe dayandığı dahi mu'teriftir.

Bu hayvan kertenkele gibi bir şey olup vücudunda birtakım kabarcıklar vardır ki başı sıkıldığı zaman o kabarcıklardan fena kokulu bir mâyi'terşih ettirir. Ateşe girecek olsa bir an için bu terşih ettirdiği mayi' yardımıyla ateşin kuvve-i tahrîbîyesine mukâvemet eyleye bilir.

Lakin kertenkele gibi dedik ya artık tüyü befgası tasavvur olunamayacağından semender nevinden mendil hûlyâ edenlerin elleri boş kalacağı gibi baba Mes'ûd-i Harâbâtî dahi bir deha peşm semenderden aba beklerse sırtı çıplak kalacağından şüphe etmemelidir.

Bu semender de hakikaten bir garibe vardır ki Cenabıhakk'ın bu derecelere varan sun'-i ilâhîsine hayran kalmamak taş yürekliler için bile kâbil olamaz. Şöyle ki:

Hayvanattan uzv-ı münkatı' olsa o uzv-ı münkatı' münteha olan asab ve evride ve şerâyinin uçları bozulup fakat yeniden evride ve şerâyin-i hurdebiniye peydasıyla cevelan demek cezr-i Medine hâlel gelmez ve binâen-aleyh uzv-ı mezkûr kesildiği gibi kuruyup kalır.

Semender de ise böyle değildir. Semenderin kuyruğu kesilse kesildiği yerde büzülüp kalmayarak uzana uzana yine eski kuyruğu gibi bir kuyruk hâsıl olur. Hatta ayağı kesilse kemiği verîdeleri şiryânları 'asabları azâları uzana uzana eskisi gibi bir ayak peydâ olur.

Şu son fikramızı okur iken kar'ilerimizin

[652]

elbette şaşacakları ve buna inanmak isteyemeyecekleri derkârdır. Halbûki bu bir hakikattir. Semenderin ateşte peydâsı falanı bir hayâldir. İşte şu makalemizin ibtidâsında dediğimiz gibi cibillet-i beşeriyemiz ekseryâ hayâlâta daha kolay inanıp kabûl-i hakîkatte bizi büyük tereddüdlere içinde bırakır.

Ahmet Midhat

132 MEVÂDD-I EDEBİYYE

132.1 NAZİRE

Şâ'iran hayrandır eş'ar-ı ateşbârımın
Müsteniri oldu 'âlem Pertev-i güftârımın

Pertev-i güftârını hasân dahi hayran olur
Başkadır mâhiyeti, 'ulûviyeti efkârımın

Fikr-i ahrârânedem dem urmayın ey âşıkân
Çünkü cebrâ'il esir-i hüsni'dir dildârımın

Müncelidir kalb-i ateş-perverimde nur-ı hak
Şu'alesi sînâ-yı tenvir eyler ateş-zârımın

Şevkimi takdis eder, dalmaz hayâl kevsere
Zevkini hiss eyleyenler sağır serşârımın

Mehmed Celâl

*

Gösterilen arzuya binâen Tercüman'ın işte aslını da tekdîm eyledim.

132.2 ŞİHÂB

برق سبک عنان ترسد در شتاب عمر
زنهار دل میند بمد شهاب عمر
کر بنکری بدیده عبرت اشاره ایست
هر ماه نو بجلوه پادر رکاب عمر
چون فیض صبح عهد جوانی ببادرفت
از مشرق زوال دمید آفتاب عمر
تا ممکنست ضبط نفس کن هر نفس
یک تیر نیستیست بقصر حباب عمر

صاءب اكر امان دهم دهر ميكم
از بو سهای كنج ليش انتخاب عمر

Tercümân-ı Hakikat

Gazel ile tercümenizi mukâyese edenler bir anın adilliğine bir bunun aliliğine bakarak “Çok şey! O parlak Şihâb bu sönük gazeli nasıl olmuştaki intihâb etmiş? Şarkın bunca asâr-ı âliyesi çeşm-i dikkatinin mütehassir nigâhı olduğu hâlde onlara niçin iltifât buyurmamış da intâk-ı ilahi kabîlinden olarak:

کردی خطا کرد تا بکی صاءب نام توبالین

Mısra'nı söylemiş olan Sâ'ib Muhtıye tercümân olmuş? Demezlerse biz buradayız.

نفس هر كن نفس ضبط ممکنست تا

Mısra'ı mevzûn olmak için “gün” den sonra bir “ki” istiyor. Acaba bu

[653]

“Ki” yi Saib'iniz mi unutmuş? Yoksa lüzum görmeyerek efendimiz mi tayy ettiniz?

*

Nâcî Efendi Hazretleri'nin Tercümân-ı Hakikat'le neşrolunan “Telâtum” serlevhalı manzumelerine karşı kendilerine muhattab ittihâz ettikleri deryanın manzum olarak yazdığı cevaptır ki gazetenize vermek üzere bendenize göndermiş olduğundan takdîm ediyorum.

İmza

Deryanın Vasıta-ı tebliği

132.3 CEVAP

Ey şair-i iftihâr perdâz
 Hurşid-i nessâr sihr ü i'câz
 Havf eyledik mi şiddetimden
 Havf eyle hurûş-ı hiddetimden
 Şairliğine güvenme öyle
 Emvâcımдан tevahhuş eyle⁵⁶
 Ölsek de mücessim-i metânet
 Ma'lûb ederim seni nihayet
 Keştileri gark eden bu 'ummân
 Bir şairi edemez mi pinhân
 Ka'rımda ki şâ'iran sayılmaz
 Göklerde ki ahterân sayılmaz
 Bir darbe-i mevcem eyler imha
 Fikrindeki şiddeti serapâ
 Keştiği ederde mah u nâ-bûd
 Sonra ederim seni de mefkûd
 Taşlar kalıyor mukavemetten
 Vazgeç bu kadar muhâsametten
 Havf etmemişsin memattan sen
 İşte buna hande eylerim ben
 Kabl-i beşerde sende söyle
 Bir tab'-ı hida'-pesent böyle

⁵⁶ Sektem size gelse dahi menfûr derya sözüdür hatası ma'zûr

Şair değilim sözü uzatmam
Küftârıma hiç kezbi katmam
Lazım mı bu yolda kıl ü kal
Şimdi görünür netice-i hâl
Ben şiddetimi edince ibrâz
Sen şu'râyla karşı gel! Ser-endâz!

Derya

Tercümân-ı Hakikat

Divane misin? Hızır mı eylersinden bu şinâver dil-âver?

132.4 BİR AYYAŞIN NEDÂMETİ

Der meyhanede gördüm bir mest
Hem tehî dest idi hem bâde-perest
Na're-zen idi kabîhü'l-ahvâl

[654]

Herkes eylerdi ânı istişkâl
Böyle zillet çekilir mi mey için
Öyle mihnet çekilir mi mey için

Neme lazım mey-nâb ü sevdâ
Cümleden kuşe-i vahdet ola

Çünkü vardır mütehâlif tynet
Gece gündüz demez eyler 'işret
Olmasın sanki bu sözden dilgîr
Bende olmuş idim evvelce esir
Anladım zevkini keyfiyetini
Sû'-i te'sîrini mâhîyetini

Neme lazım mey-nâb ü sevdâ
Cümleden kuşe-i vahdet ola

İstemem bâdesinin neşvesini
Çekemem mugbeçenin cilvesini
Sonu hicrân ü melâmet bahşâ
Câlib-i dikkat ve takâtfersah
Ben niçin tabi'mi tahvil edeyim
Bari bu niyeti tebdil edeyim

Neme lazım mey-nâb ü sevdâ
Cümleden kuşe-i vahdet ola

Tabi' hükm mey olmak elbet
Bu da bir türlü esâret-i muhannet
Olan elbette kalender meşreb
Çekemez zevki için böyle ta'ab
Şimdi bildim ki bu der hürriyet

İhtilât etmeden ettim nefret

Neme lazım mey-nâb ü sevdâ

Cümleden kuşe-i vahdet ola

Oldum ahvâl-i cihânedan agâh

Yoktur insanlara dünyada refâh

Serde varken bu tagayyür bu zevâl

.....⁵⁷

Lâ mekânım yine kaydımda değil

Guşe-i ‘uzlete oldum kâ’il

Neme lazım mey-nâb ü sevdâ

Cümleden kuşe-i vahdet ola

Şahin Bey Hafidi

Sa’id

Mes’ûd-i lakab hevâce-i âlî meşreb efendimiz!

Sihri âşinâyân beyandan olmak meziyetiyle tahalli iddiâsında bulunmayı hayalimden bile geçiremediğim hâlde zevk-i şinâsân edeb ve irfândan olabilmek şerefiyle kendi kendimi teselliyet hûlyâsında bulunmaktığım gayr-ı ihtiyâridir. Şu hûlyânın gayr-ı ihtiyârî olması kendimde o gibi meziyyetin vücudunu tasavvura bile imkân veremediğim hâlde gönlümün istifâdât-ı edebiye ile tenvir-i hissiyât arzusunda

⁵⁷ Metnin bu kısmı şair tarafından yazılmamıştır.

bulunduğu sırada der-agûş eylediği şu ihda-asârın letâfet cemâl ü bedâ'et kemâlini mütemmim olan envâr-ı efkâr ve mazâmin-i 'âliyenin metâli'-i hakikatine tenfîz-i his

[655]

ile derecesi ta'rîften müstagni bir şevk-i âli ile mâlî olmasından münba'istir. Bilmem ki hayrû'l-mâkirin beni bir 'acz-i nâ-mütenâkis yaratmışken gönlümü ne gibi bir sihr-i feyezâne ile hissiyât-ı mütেকâmîleye karîn eylemiştir! İşte beni o gayr-i ihtiyârî hûlyaya yegâne sâikte Allah için her eseri edebiye fâik olan âsâr-ı mu'cize sâ-yı fâzılâneleridir. Çünkü âsâr-ı âliye-i i'câzkâreneleri münevver inzâr-ı istifâdem ve musaykal ayne-i idrâkim oldukça kendimde öyle bir meziyetin vücuduyla müteselli olmaya kâbiliyet hissediyorum. Bu cihettedir ki evvelki gün mütâla'asıyla hâsıl ettiğim cezbe-i şevk-i rûhâniden gönlümü müsta'id i'tilâ görmek derecelerine vardığı:

“Rütbe-i ulviyetin fikret dil-i bî-dârımın”

“Arş-ı istiğnâ tenezzül-gâhıdır efkârımın”

Muttali'indeki gazel bî-bedel-i âliyelerinin mukatta'ı olan:

“Söylesin Allah için sihr-i âşnâ-yân-ı beyân”

“Olmayan meshûru kimdir hâme-i sehîrîmün”

beytinin tazammun eylediği ma'nâ fahr-i rütbe-i 'ulyâ istihkâk-ı edibânelerine nisbeten hiç mesâbesinde bulmakla beraber gâibde merci'-i hitâb belâgat-ı nisâb sâmileleri olan sihr-i âşnâ-yân-ı beyân lisânından olarak:

Söyleriz Allah için ey şâ'ir mu'cize-i nefes

Bir sözünle teng olur vüs'atlenir iklim-i dil

Var mıdır te'sîr-i sihr nazmını hissetmeyen

Hâmenin meshûr-ı feyzi olmayan insan değil

Zemzemesini min gayr-ı haddin bir averde-i lisân tebcîl etmeye mütecâsir oldum. Mazhar-ı afv-ı kerîmleri olacağımdan eminim. Öteden beri takdîm-i âsâr-ı nâ-pesendide ile teveccühât-ı mevrusetü'l-füyûzât-ı üstâdânelerini isticlâba sâ'i olduğum hâlde hayli zamandır kesret-i meşâgilden dolayı bu maksada nâil olamamaklığımdan müte'essif olmaktaydım. Fakat feyz-i nazar-ı teveccühât-ı âliyelerinden büsbütün mahrûm olmak korkusu mümkün mertebe müdâfa-i hıvâ'ile-i kuvvet vermesiyle intihâz eylediğim az bir zaman içinde sanki nazire olarak karaladığım gazelin şu varakacığımla takdîmine kesb-i muvaffakiyet eyledim. Envâr-ı mehâsin inzâr-ı sâmiyelerinin bende-i zerre miktardan dûr tutulmamasını istidâ ve birde Tercümân-ı Hakikat'in ıslâhât vâk'asından sonra mukaddemâ tenkîdât-ı 'aliyelerinden görülen istifâde görülememekte bulunduğundan takdîm olunan gazel tenkîd lüzûmundan

[656]

vâreste ve kabûl ve intihâba şâyeste olmadığı sûrette gazeteye derc buyrulmamasını rica derim.

132.5 SÖZDE NAZİRE

Gâyet o mevzû'ü hüsn ü 'aşktır âsârımın

Bak ne âlidir serâpâ-yi şivesi güftârımın

Kudsiyân-ı tab'-ı bülendinden ümîd-i feyz eder

Cephe-sâdır her tenezzül-gâhına efkârımın

Cilve-zar lâ-mekâniden de âli yer tutar

Olsa ger imkân-ı temkini dil-i seyyârımın

Olmak ister münşerih sinem cevâhir-i pâş-râz

Seddi nâ-kâbil açık gencine-i esrârımın

Hâmemin peydâ saririnden lisân-ı ehl-i hâl

Anlayan hayrânıdır takrîr-i ma'nidârımın

Mehmed Emin

132.6 GAZEL

Ol peri teshîrine zâhid hemân esmâ çeker

Ârif-i esmânın müsemmâsın bulup sahbâ çeker

Eylesin der-hâtr-ı ukbânın tükenmez ömrünü

İki günlük ömür için ol kim gam-ı dünya çeker

Eşk u ahından reh-i hicrâna kıl tertîb-i zâd

İhtiyât et ey gönül kim hayli ol sahrâ çeker

Cezbe-i şevk-i leb ü hâlikle geldim güya kim

Ab u dâne âdemi ey şûh müstesnâ çeker

Kimse çekmez zülfünün sevdâsını bir kayıttır

Çekse çekse Rûhî-yi lâ-kayd-ı bî-pervâ çeker

Ali Rûhî

133 TERCÜME**133.1 TERLİK KİMİNDİR?**

Genç Marki derin ve tatlı bir uykudan uyandığı zaman yatak odasının derûnunu hurşid der-haşşânın envârı içine gark olmuş gördü.

Mevsim-i baharın cihâna safâlar bahş eden parlak bir sabahıydı.

Hayat kasîretü'l-evkâtın henüz fasl-ı rebî'inde bulunan ve hissiyât-ı âşıkânesi âlem-i hayalinin en yüksek cihetlerinde çağlayan Marki, ol-baharın böyle şa'sa'alı sabahında yatağında bir uzun müddet hamyaze-keş olan tembel delikanlılardan değildi.

Hemen yatağından aşağı fırladı. Çabucak yüzünü yıkadı, saçını taradı, üstünü giyindi, şatonun cesîm divanhânesinden geçtikten ve büyük merdivenin dahi sür'atle indikten sonra bahçede bulundu.

*

Ne güzel bir bahçe dedi!

Marki bahçeye çıkıncaya kadar hiç

[657]

kimseye tesadüf etmedi. Galiba şato hayli sabahın tatlı uykusuna henüz doymamış ve binâenaleyh hiç kimse uyanmamıştı.

Marki'nin böyle erkenden bahçeye inmeden hiçbir emel mutasavveri olmayıp ancak mevsim-i baharın kâinâta bahşettiği letâfet nazar-ı rubâyı temâşâ eylemek ve revâyah-i ezhâr-ı güna gûn ile ta'tir etmiş olan nesîm-i sabâyı teneffüs etmek içindi.

Marki bahçeye iner inmez ormanın içine sokulmuş olan binlerce kuşların cıvıltılarını işitince ormanı bahara senâhân oluyor zannetti.

Bahçe zeminini serâpâ ezhâr-ı bî-şümâr ile müzeyyen latîf bir kaliçe-i çimen setr eylemiş ve zeminin şu sâde güzelliğine mukâbil yolun iki tarafına dizilmiş olan sâlhürde ağaçlar hayli yüksekte kucaklaşmış olduklarından yolun imtidâdınca birçok zümrüdün kubbeler teşekkül etmiş ve nûr-ı şems ve ağaçların kolları arasından sıyrılıp geçerken yaprakların uçlarından sarkan mütehezziz şebnem dânelerine temas eylediğinden zümrüd üzerine elmas-pâreler işlenmiş ve gûya bu kubbeler birer âsumân hâlini almıştı.

Binlerce dallar arasından geçerek zemine serpilmiş olan ziyâ parçaları da çimenleri pek dil-firîb bir sûrette parlatmış ve bu parlaklık kubbelerdeki şehri-âyîn-i semâvi ile rekâbet etmekte bulunmuştu.

Bahçenin her tarafı letâfet içine gark olmuş ve daha doğrusu letâfet bahçe sûretinde temessül eylemişti.

Gûya bir tarafta ihlamurlar pembe çiçeklerle süslenmiş olan ergüvânlara birer demet takdîm eylemekte ve diğer tarafta kaddı bükülmüş söğütler ma'sûmâne bir sûrette çiçeklenmiş olan yaseminlere nazar-ı âşikâne atfetmekte ve bu hâle salkımlar sâyesine açenlemiş olan güller kahkahalarla görülmekteydi.

Velhâsıl parkın bu 'ulvi manzarasını hayrân hayrân temâşâ eden bizim şâir genç Marki o kadar kendini hayrete kaptırmıştı ki biraz sonra şatonun bahçesinde bulunduğu unutarak ravzatü'l-cinândan nümûne-nümâyı letâfet olan bir başka cihânda zanneylemiştir.

Marki kâh ruhsârından gûya bûse çîn olmak için eğilmiş olan bazı dallar elleriyle açarak geçer ve kâh inzârından gizlenmiş olan gül bahçelerini yapraklar altından kemâl-i i'tinâ ile meydan-ı temâşâyâ çıkarır ve kâh rukû'a vararak kemâl-i ta'zîm ile fidanlardan cüdâ etmeksizin istediği şükûfe-i hoşbubu koklardı.

[658]

Marki bir aralık tahammül edemedi: Dudakları gül goncası hakkında evvelce inşâd etmiş olduğu beyitleri mırıldandığı hâlde cebinden bir küçük çakı çıkardı

çiçekleri mebzûl bir gülfidanının yanına gitti. Gereği gibi açılmış ve fakat yine hâşiyesindeki bazı yaprakları mestâne arkasına devrilmiş mütebessim bir gül kesti. Biraz şemm eyledikten sonra hafifçe ceketinin iliğine geçirdi. Yine yoluna devam etti.

Biraz ötede lalelerin kendilerine doğru uzanmış olan hanımellerine birer sahbâ takdîm eder gibi duruşları bizim genç şâiri epeyce bir zaman bulunduğu mahalde tevakkuf ettirdi.

*

Acaba Marki'nin inzâr-ı şâ'irânesi bahçeyi devr u temâşâ eylediği hâlde zihninden neler geçiriyordu?

Şu su'ale birkaç kelime ile cevap verelim:

Marki ne bu güzel bahçeye mâlik ve ne de şu cesîm şatoya sahipti. Ancak şatoya med'ûv olan misâfirler 'idâdından beriydi. Marki şatonun sâhibesi olan madamın kerîmesi Matmazel Valentin'i zevceliğe tâlib olup kızın getireceği cihaza zerre kadar ehemmiyet vermezdi. Kendisinin bu husûsta nazar-ı rağbeti celbeden şey zevceliğine talip olduğu kızın şahsından ziyâde şato ve daha dorusu şatonun bu güzel bahçesiydi.

Zevceliğine kabul edeceği kıza gelince: Matmazel Valentin'e o kadar pek güzel ve ne de pek nefret edecek kadar çirkin olup oldukça boylu poslu, anlı, şanlı, bir kızcağız idiyse de güzelliğiyle mütenâsib olmayacak kadar kibirli ahvâl-i husûsiyesi ile tatbîk-i kabul etmeyecek kadar nazlıydı.

Marki ileride zevceliğine kabul edeceği bir kıza yapılması lâzım gelen yaltaklığı henüz icrâya başlamamış ve ağzından muhabbete dâir bir söz çıkmamıştı. Bir fırsat arıyordu. fakat şato misafirlerinin na-becâ müdâhaleleri buna meydan vermiyordu.

Gariptir ki şato misafirleri meyânında da kıza talip olanlar bulunduğu ve nev'an Marki'ye rekâbet edenler görüldüğü gibi Matmazel Valenti'nin Marki'ye lâyük olmadığını musırrâne iddiâ edenlerde müşâhede olunurdu.

*

Acaba Matmazel Valentin'in kalbi kime meyyâldi?

Marki Gaspar şatoda bulunan med'uvvîn meyânında kızın nazarında birkaç cihetle temeyyüz etmişti. Marki evvela genç ve sâniyen güzel sâlisen zengin râbian asıldı.

[659]

Eğer Matmazel Valentin herkesten evvel Gaspar'ı zevceliğine kabul edecek olursa o zaman hem genç hem güzel hem kendi servetine muhtaç olamayacak kadar zengin bir zevce mâlik olduktan fazla ismin evveline bir "madam" kelimesi yerine bir "markiz" kelimesi ilâvesine kesb-i muvaffakiyet eyleyecekti.

İşte bu meziyetler kızın zihnini işgâl ettikçe ve ara sıra bu meziyetlerin kâffesine mâlik olan Marki'ye baktıkça erim erim erir ve ne zaman kendisine muhabbete zevceliğe ait bir söz söyleyeceğini beklerdi.

Ya Matmazel Valentin'in vâlidesi Marki'yi öyle ter u tâze bir gençlikte ve bu gençlikte sahip olduğu sâir meziyetlerde gördükçe her hâlde kızın bunun zevcesi olmak üzere görmesini arzu eder ve bu emelinin bir sebab-i nâ-gehâniden semere-pezîr olamaması ihtimâlini düşündükçe çıldırmasıya kederlenirdi.

Velhâsıl kızın Marki'ye zevce olması için bir söz bir kelime kâfiydi. Hatta vâlide ile kız bir aralık bu husûsa dâir görüşmüşler ve biri diğerrinin bu husûsta ne fikirde bulunduğuna dâir cevaplaşmışlardı. Bi't-tabi' vâlide ile kerîme arasında güzâr eden bu husûsu mülâkât her iki tarafın muvâffakatini meydana çıkarmıştı.

*

Marki ucu bucağı pek de kolay bulunmayan bu cesîm hayli yol almış ve artık biraz yorulduğu için orada bulunan bir ırmak kenarına giderek bir ağaç kütüğü

üzerine oturmuştu. Saf ırmağın latîf bir ahenkle beyaz çakıl taşları üzerinden akıp gidişi Marki'ye bir başka safâ bir başka zevk bahşediyordu.

Kütüğün üzerine bir müddet oturdu. Tam artık kalkıp gitmek üzere davranırken suyun akıntısıyla beraber ileriden doğru bir terlik teki geliyordu. Marki'nin nazar-ı dikkati açıldı. Acaba bir hiss-i derûni ile bu terlik tekini her hâlde yakalayıp almaya karar verdi. Hemen koştu. Ağaçlardan düşen bir değnek bulup suyun akıntısıyla beraber aşağı doğru akıp giden terlik tekini değneğe taktığı gibi çekti aldı. Ne güzel, ne küçük, ne latîf bir terlik tekiydi!

Marki hayretle terliğin küçüklüğünü, rengini, güzelliğini temâşâ ettikten sonra

[660]

kurumak için güneşe bıraktı, kendi de yine dolaşmaya başladı.

Biraz sonra terliğin yanına geldiği vakit epeyce kurumuş buldu. Aldı cebine koyduktan sonra bî-tekrar geldiği yolu bularak şatoya müteveccih oldu.

*

Şatoya yaklaştığı zaman sabah kahvaltısının çingırağı çalınıyordu.

Tam dış merdivenin önüne geldiği vakit üst tarafında Matmazel Valantin'in kendisine müterakkıb olduğunu gördü. Kızın yanaklarında da hafif bir humret hâsıl oldu.

Marki sabah tuvaletine mugâyir olarak pek şa'sa'alı bir sûretle tezyîn etmiş olan Matmazel Valantin'nin yanına yaklaştığı vakit kemâl-i ta'zîm ile eğilerek selâmladı ve elinden yine bir büyük ihtirâmla öptükten sonra cebinden hâlâ biraz nemli olan terliği çıkararak dedi ki:

–İşte sizin olması lâzım gelen şu terliği buldum. Takdîm etmek şerefine yine bendeniz nâil olduğum için kendimi bahtiyâr addediyorum. Bu mini mini terlik sizden başka cihânda kimsenin olamaz. Ma'hazâ bir nişâne-i muhabbet olmak üzere

bu terliği bendenize terk ederseniz ömrümün son gününe kadar bir yadigâr-ı kıymet-dâr olmak üzere hıfzedeceğimi vaat ederim.

Valentin Marki'nin bu sözlerini işitir işitmez kaşları çatıldı. Gözlerini hiddet bürüdü. Bir tavr-ı magrurâne ile dedi ki:

– Hayır, efendim! Bu eski kundura benim değildir. Binaenaleyh nezdinizde saklayıp saklamamanız için bir şey diyemem. İsterseniz saklayabilirsiniz!

Bu sözleri söyler söylemez Marki'nin yanından uzaklaştı. Doğruca ileride kendilerini memnûniyetle seyretmekte bulunan vâlidesinin yanına gitti. Kulağına eğilerek acele acele bir şeyler söyledi. Bunu müteakib ana kız döndüler hâlâ elinde terlik şaşkın ve mahcûb bir sûretle bulunduğu noktada kalmış olan Marki'ye 'atf-ı nigâh ettiler.

Marki kendi kendine dedi ki:

– Ne ahmak adamım ben! Böyle küçük ve zarîf bir terliğin bu kızın koca ayaklarına olamayacağını hiç düşünemedim. Fakat kimindir?

Marki şatoda Valentin ile vâlidesinden başka kadın olmadığını mülâhaza ederek bu husûsta sükûtu ihtiyâr etti.

Bu küçük dargınlığı defetmek için

[661]

biraz kızın yanında müsterhimâne bir hâlde bulundu. Der-akab emeli de is'âf olundu. Hatta hiçbir dargınlık filan olmayıp her şeyi de unutulmuş olduğuna bir 'alâmet olmak üzere akşamüstü Valantin'in eliyle kendisine bir de çiçek takdîm olundu. Kemâl-i muhabbetle çiçeği kabul etti. Teşekkürler eyledi. Bu gece pek hoş bir sûretle mürûr etti.

Marki adeta terlik vak'asını unutulmuş olduğu hâlde odasına girdi uyudu.

Ertesi sabah uyandığı vakit nazarı bir gün evvel kendisini bir büyük mahcûbiyete sevk eden ma'hûd terlik üzerine ma'tûf oldu. Yine acele giyinip terliğı nezdine aldıktan sonra bahçeye çıktı.

Kendi fikrince terliğın sâhibesine tesâdüf ederse teslîm edecek ve bu sûretle bir şey olduğunu anlayacaktı.

Yine bir gün evvelki gittiğı yolu takip ederek gide gide ırmağa vâsıl oldu. Bir yer intihâb edip oturacağı vakit biraz uzakta gâyet latîf bir nağme sadâsı kulağına vâsıl oldu. Bu sadânın bir genç kadın sadâsı olduğu bedîhi idi. Sadânın ihtizâzlı bir sûretle hazîn imtidâd etmesi Marki'yi pek müte'ssir eyledi. Zavallı gencin tüyleri ürpermeye kalbi halecanlı halecanlı vurmaya başladı. Zaten böyle bir bahar sabahında, böyle cennet gibi bir bahçede, böyle latîf bir sadâyı işitip de müte'essir olmamak kimin için mümkündür?

Marki bu sadânın kimin dehânından çıktığını görmek istedi. Yavaş yavaş geldiğı tarafa doğru yaklaşmaya başladı. Biraz daha ilerledi. Bir de dalların arkasından ne görsün? Henüz on sekiz yaşında kadar bir kız ırmağın kenarında bir söğüt dalı üzerine oturmuş ve eteklerini kaldırmış olduğu hâlde ayaklarıyla hafîf hafîf cereyân eden suya yavaş yavaş vurmakta ve bir taraftan da taganni etmekteydi.

Marki bu kızı görür görmez az kaldı avâzı çıktığı kadar haykırıp bayılacaktı. Fakat nasıl haykırıp bağırmasın ki gördüğü bu kız öyle her vakit tesâdüf olunur güzel kızların hiçbirine zerre kadar makîs olmayıp Marki bu kadar güzel bir kıza gördüğü binlerce parlak cem'iyetlerde tesâdüf etmemiş ve hatta hayal-i şâ'irânesinde bile bu kadar bir güzellik geçmemişti.

Kızın boyu posu eti budu hâsılı a'zâsının her bir kısmı diğerine mütenâsib

[662]

olup bu dereceye kadar tenasüb-i endâm ancak mâhir heykeltıraşların eser-i mahâretlerinde görülmek kâbildi.

Kızcağız semuru saçlarını gelişi güzel omuzu üzerine bırakıyormuş ve güzel başcağızının ötesini berisini yaseminlerle bezemişti.

Mavi fistânının eteklerini çokça kaldırmış olduğu cihetle Marki bu peri peykerin süt gibi beyaz olan baldırlarını ve suyun sathına hafif darbeler icrâ eden mini mini ayaklarını temâşâ ediyordu.

Bir nigâhı en büyük kahramanları zebûn etmeye kâfi olan elâ gözleri üzerine kâküllerinden bir kısmı düşüvermiş güzel kulaklarını birer inciden ibâret olan bir çift küpe ile tezyîn edivermişti.

Bu yegâne-i halâvet henüz ırmağın kenarına oturmazdan evvel ileriye terliklerini çıkarış ve oraya çimenin üzerine atıvermişti.

İşte kitâb-ı hüsnünün birkaç kelimesini kekelediğimiz bu mehlîka vaz'iyetini değiştirmeksizin taganni ediyor ve sadâyı câzibe-i efzâsını ormandaki bütün kuşlar dinliyordu.

Hele suyun akıntısı arada sırada ayağını kapıp götürür gibi yaptıkça hoşuna giderek gülfami öyle bir can-sitan tebessüm hâsıl ediliyor ki dallar arkasına gizlenmiş olan Marki artık tahammülünü kaybetmiş ve eğer yanı başında bulunan ağaca dayanmış olsaydı mutlaka bî-dermân yere düşecekti. Fakat Marki'nin böyle birden bire ağaca dayandırması yaprakları kımıldatmış olduğundan kızcağız der-akab tagannisi keserek kalktı bir kere etrafına bakındı. Bir de dalların arkasından Marki'nin genç yüzünü görmesin mi?

Korku ve ta'ccübten hâsıl olan sahayı pek güçlkle zabt eyledikten sonra hemen gitti çayırın üzerine bırakmış olduğu çoraplarıyla terliklerini giydi. Bu zamana kadar da Marki kendini gereği gibi toplamış olduğundan yavaş yavaş bulunduğu kemingâhtan dışarı çıktı. Kızın yanına yaklaşarak kemâl-i ta'zîm ile şapkasını çıkararak dedi ki:

–Sizi korkutmak gibi bir tedbirsizlikte bulunmuşsam beni affediniz Matmazel! Bendeniz pek yabancı değilim Matmazel! Bu şatoda misâfirim. İsmim Marki Gaspar'dır. Dün kaybetmiş olduğunuz terliğinizi takdîme gelmişim.

Kızcağız biraz şaşırarak dedi ki:

[663]

–Lütfunuza teşekkür ederim....

– Fakat nasıl oldu da Matmazel şatoya terliksiz avdet edebildiniz. O kadar uzun bir yol ayağınızı incitmiştir zannederim.

– Ben şatoda değilim efendim. Şu uzakta ördüğünüz köşkte oturuyorum diyerek kızcağız nâzik parmağını uzatıp biraz uzakta yapraklar arasından damı müşâhede olunan bir külbe irâe etti.

–Akrabanızla beraber misiniz, Matmazel?

Kız bu su’ale biraz sonra cevap vererek heyecanla dedi ki:

–Hayır mösyö. Süt nenemle beraber oturuyorum.

–İsminizi su’al etmekliğime müsâ’ade eder misiniz. Matmazel?

–İsmim Mari’dir.

–Vâlideniz sizden uzak bulunduğu için pek mükedder olmalıdır zannederim, Matmazel Mari? Kız bu defa kızararak dedi ki:

–Vâlidem mi? Vâlidem pek uzakta değildir, efendim. Şatoda hemşirem Valentin ile beraber oturuyor.

Delikanlı biraz kendini toplamamış olsaydı ta’accüb âvâzıyla bağıracaktı. Biraz sonra dedi ki:

–Matmazel isterseniz tarafınızdan kendisine selâm götüreyim. Fakat bilmem ki kendisiyle sizin aranıza bir yabancı girmiş olduğundan mugber olurlar mı? Kız biraz tefekkürden sonra dedi ki:

–Hakkınız var efendim. Anneme benim hakkımda hiçbir şey söylemeyiniz. Sonra pek fena sûretle hiddetini celb etmiş olurum.

–Fakat hemşirenize söyleyebilirim â? Matmazel Valentin pek nâzlıdır.

Kızcağız bu su’ale büyük bir safvetle dedi ki:

–O her şeye lâyıktır, efendim. Hemşirem yakında tezevvüc edecek diyorlar acaba sahîh mi?

–Belki. Fakat siz, Matmazel Mari? Siz de birkaç güne kadar tezevvüc edecek değil misiniz?

Kız bu su’ale latîf bir kahkaha salıverdikten sonra dedi ki:

–Ben mi? Beni kim ister? Benim gibi cihâzsz fakir bir kızı? Lâkin Valentin râzî olursa ben onun çocuklarını büyütürüm. Ah! Hemşiremin çocuklarını kim bilir ne kadar

[664]

seveceğim. Valentin balolara ziyâfetlere gittiği zaman evlatlarını kayıracak elbette sâdik birisi lâzımdır. Değil mi efendim?

Gaspar hiç cevap vermedi. Kızcağızın ihtizâzlı halâvetinden, letâfetinden o kadar müte’essir oldu ki ömründe bu kadar kuvvetli te’essürâta dûçâr olduğunu bilmezdi.

*

Bu mükâlemeden sonra ikisi de Matmazel Mari eğilip çayırdan çiçek toplayarak bir demet teşkîl etmekle meşgûl olduğu hâlde beri taraftan Gaspar bî-çâresi de kızın arkasından melek gibi refârını endâmını mütehassirâne temâşâ eyliyordu. Kız Gaspar’ın nazarlarını teftîş etmeyip çayıra eğildikçe sinesi üzerine yuvarlanan saçlarını arkasına atarak demetiyle meşgûl bulunmaktaydı.

Bu aralık biraz ötede birçok sesler işittiler. Bu seslerin cümlesi kendilerine doğru müteveccihiti. Biraz sonra vâlidesi ve bunu müteâkıb şato misâfirleri geliyordu.

Valentin Marki’nin hemşiresiyle beraber çayırdan dolaştıklarını görünce bütün kanı beynine hüçûm ederek pür-gadab kesildi. Vâlidesine dönerek dedi ki:

–Anne gel de bak şu sefil kızın ne yolda vakit geçirdiğini gör!

Zavallı Mari sapsarı kesildi. Tâb u tevânı kalmadı. ellerinde bulunan çiçekler fistânının yanından yuvarlanarak yere döküldüler. Son derece bir terahhumle vâlidesine dedi ki:

–Anneciğim! Beni affediniz! Benim hiç kabâhatim yoktur! Yemin ederim....

Vâlidesi hiç dinlemeyerek Mari'nin üzerine hücum etti. Fakat genç Gaspar hemen atılarak ihtiyâr kârıyı zabt etti. Biraz sonra Mari'nin huzûrunda dizini yere koyarak kemâl-i metânetle şu sözleri söyledi:

–Hiçbir şeyden korkmayınız Mari'ciğim! Huzûrunuzda kemâl-i muhabbet ve tevâzu'la diz çöken Marki Gaspar bundan sonra zevceniz bulunmak şerefiyle müşerref olacaktır.

Ayağa kalktıktan sonra etrafına toplanmış olan şato halkına tevcih-i hitâb ederek dedi ki:

–Efendiler! Pek yakın zamanda zevcem

[665]

olacak Matmazel Mari'yi şimdiden size takdîm ederim.

Erkekler kemâl-i ta'zîm ile bunları selâmladılar.

Marki ile Matmazel Valentin'i yekdiğerine evvelden beri görmeyenlerin birisi dedi ki:

–Tamam şimdi uydu! Terlik kimin ise koca da onundur.

Rıza

134 PİLORİ

134.1 SERLEVHA NE LÂZİM

Pilori muharrirliğini epeyce ilerlettiğime inanacağım geliyor. Bundan evvel “Kulak verme işine bak!” serlevhasıyla yazdığım bendi ben o kadar beğenmemiş olduğum hâlde memnûniyetle haber alıyorum ki herkes beğenmiş.

Ey hezârân takdîre mazhar olmuş muharrir yegâne! Bir muharrir için yazdığı şey üzerine nâil-i tahsîn halk oluş ne kadar halâvetli gelir bilirsin. Bilirim ki bizim gibi dereden tepeden yazar, bir şeyi yazıncaya kadar bin kere bozar muharrirciklerin böyle fırsatlardan istifâde ile biraz iftihâr etmelerine - terakkileri için ümîd-i cedîd vereceği cihetle – müsâ'id bulunursun. Mademki sen nâhi değilsin ben mubâhiyim.

Bazı erbâb-ı iktidâr meydana getirdiği âsâra halkın gösterdiği rağbeti, dediği aferini:

“Erzân-ı metâ' fazıl ve hüner ne rütbe kim”

“Bin ma'rifet zamana da bir aferinedir”

“Ebnâ-yı dehr her hünere aferin okur”

“Ya Rab bu aferin ne tükenmez hazînedir!” diye istihfâf edip gitmişse de bence hayli haksızlık etmiştir.

Munsifâne düşünülürse teslîm olunur ki şu zâta bir nişâne-i hüner olan bu kıt'ayı söyleten dahi yine o beğenmek istemediği aferindir, değil mi?

Aferini beğenelim beğenelim! Bize bihakkın aferin diyenlere teşekkür de edelim. “من لم يشكر الناس لم يشكر الله” yok mu ya?

O hazîne tükenip de vâridatımız kesilecek olursa şevkimizde tükenir, tâkatimizde kesilir. Hudânegerde:

“کاغد بدریدند و قلم بشکستند”

Zümre-i mu'attılasına iltihâk ile ellerimizi ovuşturmaya başlarız.

Aferin budâlasını da sevmem.

“معتدل شوکه هر که اهل دلست”

“در جمیع امور معتدلست”

Nasihatıyla âmil olanlar hoşuma gider. Değerli bir iş gördüğü vakit haddince mazhar-ı

[666]

takdir edildiği için müte'essir olana hak veririm. “Görülen iş değerli olsun olmasın gelsin aferin!” Fikrinde bulunanı haksız çıkarırım.

İşte benim şu fikr-i i'tidâl-ı perverânem (Zannederim ki, demeyeceğim) bir aferin olsun değer. Aferinsiz kalacak olursa hakkım ketm edilmiş olacağından te'essürüm tabî'idir.

“Hüsün olur bî-nazar-ı rağbet uşşâk-ı ‘abes”

“İltifât aynedir sûret-i isti'dâda”

*

Geçenlerde Tercümân-ı Hakikat'le neşrolunan ve sonradan “Müntehebât” da dahi görülen “Lami'a Mihrbân” imzalı varaka Doktor Mösyö Dubois'in bir kitabından tercüme ettiğim “Güzellik” bend-i cemîline dâir bir hayli mütâla'a serdedip doktorun her yerde galebe-i sultân hissine müte'allik efkârını mütehâlikâne beğendikten sonra bend-i mezkûrda zeyl ettiğim mülâhaza-i mahsûsama ilişmiş ve hülâsası “Sultan Mahmûd Gaznevi ile İyâz arasında muâşaka vardı” dan ibâret bulunan bir fikramı cerha kalkışarak “Ne demek! İki erkeğin beyninde muâşaka mı olurmuş! Muâşaka ancak bir kadın ile bir erkeğin arasında tasavvûr olunabilir. Hâverî bunda ‘azîm hata etmiş” yollu bize çıkmıştı.

Lâmi'a mihrbân hanımefendiye teşekkürler ederim. Yazmakta olduğum şu bendi bana mâlikâne ilhâm eden kendisidir.

Muâşaka bahsini neticeye te'hîr ile piloriye şöyle bir girişeyim:

*

Meşhûr fıkradır ki bir adam nasılsa gönlünden kopmuş da arkadaşlık etmekte olan dört fakire biraz para ihsân etmiş. Tesâdüf bu ya! Dördününde canı üzüm istiyormuş. Bunlardan biri ‘acemmiş. Rûfekâsına demiş ki: “Geliniz şu para ile

(engûr) alalım” Diğeri Arap olduğundan ‘acemin ne dediğini, ne istediğini anlamayıp “Yok! (engûr) benim işime gelmez. Bu para ile (ineb) den başka bir şey alınmayacak. Benim canım onu istiyor” diye müdâfa’ a da bulunmuş. Diğeri Türk olduğu cihetle ne ‘acemin engûrundan, ne de Arab’ın ‘inebinden bir lezzet duyamayarak şu yolda çıkmış: “Ne söylüyorsunuz be! Benim dediğim olacak. Ne engûr isterim ne ‘ineb! Ben bu para ile üzüm alacağım üzüm!”

Diğeri ise Rummuş. Üçünden de hiçbir şey alamadığından demiş ki: “Bre arkadaşlar! Rica ederim. Bırakınız şu engûr, ‘ineb, üzüm lâkırdılarını! Bu para

[667]

ile (istafil) alalım bre!”

Dördünün de maksadı bir olup dördü de üzüm yemek derdinde bulunduğu hâlde hiçbiri diğerrinin eldeki para ile ne almak istediğini anlamadığından engûr, ‘ineb, üzüm, istafil muhâveresi uzadıkça uzamış. Her biri kendi verdiği nâm üzerinde musır olmuş kalmış. Müzâkere nihâyet bir Arap’ta rengini alarak biri birinin boğazına sarılmak derecesine gelmişler.

Dört türlü lisân kullanır dört kişinin böyle bir mesele üzerine gazûbâne teâtî ettikleri kelimeleri anlayarak işitmeyi arzu etmeyecek, bu arzuya nâil olduğu takdîrde gülmekten bayılmak derecesine gelmeyecek bir adam tasavvûr edebilir misiniz? Ben edemem.

Vaktiyle ciddi adamlar çokça mıymış? Neymiş? O sırada bu bizim zavallı engûryanın (Engûryanın lafzından “nın” ı edât olmak üzere ayırıp da “engûrya” yı istafil yahut istafilya istemekte olan Rum’un ism-i nâziki olarak telakki etmeyiniz. Biraz ‘acemce bilmez misiniz? Engûryan engûrinin cem’i oluyor ki engûriler, üzüm isteyenler, hâsılı birbirinin sözünü anlamadıklarından üzüm için boğaz boğaza olan gelmiş herifler demektir) Arap dukâhından bu dört lisâna âşinâ bir zâtın geçeceği tutmuş. Geçerken bunların söyleştikleri sözlere dikkat etmiş. Anlamış ki cümlesinin istediği şey birdir. Bu kör dövüşüne sebep yekdiğerrin merâmını anlamamakta olmalarıdır. Hiç gülmeyerek yanlarına sokulup her birine kendi lisânıyla hakikat hâli anlatarak davayı fasıl edivermiş.

Bunda bir rivâyet daha vardır: O zâtın engûryanın herbirine işi anlatıp da tahavvürlarını teskîn ettikten sonra hemen orada bulunan üzümçüden bir çok üzüm alarak, parasını da kendi vererek getirmiş önlerine koymuş. Acem, Arap, Türk, Rum kemâl-i ittihâd ve memnûniyetle üzümü yemeye başlamışlar. O zaman filozof efendi artık dayanamayıp işte insanlar böyledir!” dedikten sonra gâyet parlak bir kahkaha ile bu insanlara vedâ ederek işine gitmiş.

İnsanlar beyninde böyle cehl ve gaflet sebebiyle zuhûr etmiş, zâid olarak hâil hâil neticeler göstermiş ne kadar ‘arbede-i garîbe isterseniz? Hesaba gelmez.

Mesela birlikte geçinmesi lâzım gelen sekiz kişiden her birinin maksadı hoş yaşamak olduğu ve bu nokta üzerinde cümlesi fikren müttehid bulunduğu hâlde her biri maksadını kendi menfa’atine muvâfık gelecek bir sûrette

[668]

ifâde ile diğerrinin hakkına tecâvüz isti’dâdı göstermesinden nâşi ortaya koca bir muhâlefet-i efkâr çıkararak hepsinin birden rahatları münselib ve ittihâdları iftirâka münkalib olduğu az görülmüş şeylerden midir?

Hâlikü’n-nâss efendimize şükür etmeliyiz ki “İki deliye bir uslu koymuşlar” sözünün delâlet ettiği kadar çok değilse de halkın cünûnunu oldukça ta’dîl edecek, doğru yolu gösterecek büyük adamlar yaratmıştır. Yoksa insanlar keşâkeşten baş alabilirler miydi? Heyhât!

Şu hâlde hangi âkıl gösterilebilir ki:

“Öldürme ey ‘avâlimin Allahu Ekberi”

“Nûrunla keşf-i râh-ı sevâb eyleyenleri”

Duâsını tilâvette Victor Hugo ile hem-zeban, yahut bu güzel duâya amin-han olmasın?

*

Çocuk iken tuhfe-i Vehbî’nin mukaddemesinde gördüğümüz:

“İhtilâf-ı suver-i elsineden”

“Nice hikmetleri vardır rûşen”

beyti meâlince akvâmın başka başka lisân kullanmakta olmaları hakîkaten en ziyâde nazar-ı dikkati câlib hükm-i ilâhiyeden addolunur.

Lisânını bildiği her kavmin efkâr ve etvâr-ı mahsûsasına kesb-i vukûf edip dünyayı anlayacağı ve bu sâyede birçok istifâde edeceği şöyle dursun hiç olmazsa “ من عرف لسان قوم امن من مكرهم ” müeddâsını nefsinde tecrübe ile müteşekkir kalacağı cihetle birkaç lisâna âşinâ olan âdem elbette bahtiyâr olur.

“فى حفظ اللسان سلامة الانسان” cümle-i hakimânesine “İnsanın selâmeti lisân bellemekte yani elsine-i akvâmı öğrenmektedir” diye ma'nâ verenler dahi bulunmuştur ki bu da terkîb-i mezkûrun ma'nâyı meşhûru kadar şâyân-ı dikkat bir ders-i hikmettir.

İki ya üç lisânda kullanılır bazı elfâz bulunabilir ki bunlardan o lisânların erbâbı başka başka ma'nâlar anladılar. Bu anlayışların içinde gülünç olanları da az bulunmaz.

Mesela Türkçe bilmez bir Fransız'a bir Türk “eşek” diyecek olsa Fransız bundan kendi lisânı üzere hayvan ma'hûdu değil ezcümle satranç oyununu anlayacağından ilişik etmez geçer. Fakat bu kelimeyi Fransız Türk'e tevcîh edecek olsa Türk, lisânı iktizâsınca bundan bir ma'nâyı tahkîr çıkaracağından derhâl bir hiddet kesilir.

[669]

Bunların zevkini çıkaran lisânların ikisini de bilen olur.

Böyle iki ma'nâyı delâlet eder kelimelere yalnız iki üç lisânda tesâdüf olunmaz.

Yalnız bir lisânın malı sayılır öyle elfâz vardır ki bunlardan her memleketin ahâlisi başka birer ma'nâ çıkarır. Bu hâlin bir misâl-i vâzihi kabâil-i arap beyinde görülebilir.

Ezcümle “vüsûb” lafzı beyne'l-arap sıçramak, atlamak ma'nâsında müsta'mel olduğu hâlde yine Arap'tan Hamîr Kabîlesi bunu oturmak ma'nâsında kullanır.

Osmanlı lisânının ıslâh ve tevsî'ine en ziyâde himmet eden efâzil-i milletten mütercim-i kamus Hazreti Asım'dan öğrendiğim fıkra-i vüsûbiyeyi şurada irâd edersem hocamın fevâid-i 'ilmiyesinden birini bir kat daha ta'mîm etmiş olacağım için isâbet ederim sanırım.

Müşarün-ileyh der ki:

“Ricâl-ı Arap'tan biri sefâretle Hamîr Kabîlesi mülûkundan birinin nezdine gönderilmişti. Elçinin vürûdunda bir dağın zirvesinde vâki' yüksek bir kaya üzerinde nedimesiyle beraber oturur bulundu. Sefîri huzûruna kabul ederek Hamîr Lugatı üzere otur demek olan “Seb” kelimesini telaffuzla ku'ûduna müsâ'ade etmek istedi. Elçisi ise Hamîr Lûgatına vâkîf olmadığından “Seb” lafzından mensup olduğu kabîlenin isti'mâli vech ile “Sıçra, atla” ma'nâsını istihrâc eyleyip “لتجدنى ايهاالملك مطواعاً” diye kendini kayadan aşağı kaldırdı attı.

Melik mütehayyirâne huzzârdan bu hâlin sebebini sordu. ihtilâf-ı lûgateyn olduğunu söylediler. Melik izhâr-ı te'essüfle “Bizim lûgatımız onların lûgatına uymuyor. Bundan sonra böyle nezdimize gelecek olanlar Lûgat-ı Hamîriye üzere tekellüm etsinler” demek olan “ليس عندنا عربيه كعربيتهم من دخل ظفار حمر” 'ibâresini irâd eyledi.

Bî-çâre sefirin tabî'atı ne kadar da sür'at-i itâ'ate mâilmiş!

*

Bunun daha tuhafı var. Onu da Cenâbı Âsım'dan öğrenmiştim. Nakledeyim:

Kabâil-i Arap'tan “Behrâ” denilen kabîle kabâil-i sâirenin meftûh okudukları muzâra'at harflerini meksûr telaffuz ederler ki buna “Teltele-i behra” denir. Bu okuyuş şöyle bir latîfenin sebab-i cereyânı olmuştur: Kabâile-i mezkûreden leyla nâmında zarîfe bir kadın vardı. Mezbûrenin esnâyı tekellümde muzâra'at harflerine

[670]

kesre vereceğini ihtâra bile iktizâ etmez. Leyla'yı behrâiye bir gün hulefâyı Emeviye'den Abdülmelik'in huzûruna girdi. Tesâdüf bu ya! Meşhûr imâm Şa'bi

dahi orada bulundu. Abdülmelik letâ'ife mâil olmaya Leyla ile mutâyebeye me'zûn olduğunu Şa'biye işâretle anlattı. Şa'bi hemen Leyla'ya hitâb ile “ياليلي مابال قومك لا ” “يا ليتون ” su'alini irâd etti ki “Leyla! Senin kavmin sâir akvâm-ı Arap gibi ne için künye ittihâz etmezler?” demek olur.

Leyla düşünmeden “ويحك امانكتنى” cevabını verdi.

Leyla'nın murâdı “nükteni” künye ittihâz etmek ma'nâsına olan “iktinâ” dan olmak üzere “Ne söylüyorsun? Biz künye ittihâz etmez miyiz?” demekti. Hâlbuki muzâra'at harfini meksûr okumak âdetinin ilcâsıyla “nükteni” deki nun'u kesre ile telaffuz eylediğinden ma'nâ büsbütün değışti. “nükteni”⁵⁸ demek olan “nik” den alınma bir fi'il hey'etine girdi. O sûrette “amma nükteni” nin meâli “.....?”⁵⁹ oldu.

Koca imâmın maksadı da zâten Leyla'ya bunu söyletmekti. Terkîb ağzından çıkar çıkmaz Leyla dahi işi anladıysa da bu anlayıştan karşısındaki dâhiyenin su'alden maksad-ı hakîkisi ne olduğunu evvelce keşfedemediğine te'essüften başka bir şey hâsıl olmadı.

Şa'bi Leyla'nın bu garîb istifsâr-ı gayr-i ihtiyârisi üzerine “لا والله لو فعلت ” “لا غتسلت ” demekle Leyla fenâ hâlde utandı. Meclis de Abdülmelik'in istediğı münbasit oldu.

*

Hakîkaten bir edibe-i rüzgâr olduğu sözlerinden anlaşılın Lami'a Mihribân hanımefendi acaba nedendir ki kendilerinin dahi tevsî'-i lisân-ı Osmanî taraftarı olmaları lâzım geldiğı hâlde “muâşaka” ta'bîrini bir kadın ile bir erkek beynindeki münâsebeti hasretmek gibi fikirlerde bulunarak kelimâtın mevâki' isti'mâlini tazyîka kalkışıyorlar?

Yoksa muâşakanın yalnız o mevki'de isti'mâli kabîle-i nisvâna mahsûs bir şey midir? Bizim öyle bir kâ'ide işittiğimiz yoktur.

⁵⁸ Eserin bu bölümleri yazar tarafından boş bırakılmıştır.

⁵⁹ Eserin bu bölümleri yazar tarafından boş bırakılmıştır.

Vâk'â bu kâ'ideyi edibe hazretleri icat etmiş olabilirler. Fakat cumhûr-ı üdebâ tarafından kabûl edilmedikçe buna ittibâ' etmek değil kâ'ide demek bile sahîh olamaz.

Biz şimdilik Leyla ile mecnûnun yekdiğere olan muhabbetlerine muâşaka deriz, Mahmûd

[671]

Gaznevi ile İyâz arasındaki münâsebete de! Zât-ı 'ulyâları demezlerse kim ne diyebilir?

*

Lûgattan bahsettim de bu günlerde Tercümân-ı Hakikat vâsıtasıyla encümen teftîş ve muâyene re'isi faziletli Ahmet Hamdi Efendi Hazretleri'nin "Telhîs Sarf u Nahiv" nâm eser gayr-i mu'teberlerinde "erneb" tilki ma'nâsı verildiği ve eser-i mezkûre dâir izâhât-ı muhribe vermekte olan fâzılın bu ma'nâ verişе dair neler söylediği hatırıma geldi. Ne gülünç şey!

Fâzıl muma-ileyhin intikâdât-ı muhakikânesinden 'umûm istifâde etmekte ve şöhret-i kâzibe ashâbının fazîletine ne yolda inanılmak lâzım geleceğini bir kat daha anlamakta olduğundan buna teşekkür olunur.

Fakat re'is müşarûn-ileyh bir de taraftar çıkmış da müntekide karşı saçmalayıp duruyor. O ne ya?!

Bu taraftar bî-ihyâr mukâbelesinin bir fıkrasında diyor ki:

"Erneb kelimesi tilki ile tercümesini tahatti ediyor. Lâkin mu'teriz efendi kitabın satırlarına ve zirinde mestûr olan ma'nâların ne yolda tahrîr olunmasına cüz'i bir nazar etseydi bunun bir sehvi olduğunu anlardı. Çünkü ernebtен evvel sa'leb kelimesi tahrîr olunup tercümesi olan tilki lafzı sa'lebin zirinde yazılıp yalnız tilkinin kuyruğu erneb tarafına cüz'i bir meyil eylediğinden tilki erneb için tefsîr olunduğu sehvi zâhir olur."

Şimdi sabrın olsun da gülme! ‘İbâre tuhaf! kuyruk te’vîli ondan daha tuhaf!

Taraftar efendi bâri “Vâk’â erneb Arapça tavşan demektir. Fakat kabâil-i Arap’tan bir kabîle vardır ki ernebi tilki ma’nâsına isti’mâl eder” meâlinde bir şey yazabilseydi uydurmacılıkta biraz mâhirâne davranmış olurdu.

Mü’ellifiyle taraftarının i’tikâdına göre Arapça öğrenmek isteyen gençlerin istifâdesi için neşredilmiş olan bir kitapta tavşan tilkiye kalb olunur, sonra mü’ellifi tarafından tashîh edilmez, daha sonra dûçâr tezyîf olunca tilkinin kuyruğu bilmem nereye doğru cüz’i meyil eylediği beyânıyla te’vîl-i hatâyâ kalkışılırsa gülmekten ziyâde şaşılmaz mı?

Acırım o zavallı nevresidegân millete ki şimdiye kadar böyle bir kitaptan istifâde ümîdiyle gözlerini yormuşlar.

Hiçbir şeyde hakikat mestûr kalmaz. Zamanı

[672]

gelir meydana çıkar. سف تر اذا انجلى الغبار افرس تحتك ام derler.

Hâverî

135 LETÂ’İF

Hâne sâhibini görmek arzusunda bulunan bir zât kapıyı çalıp da karşısına çıkan bir uşağa dedi ki:

–Beyefendiyi görmek isterim burada mıdır?

–Evet efendim buradadır.

–Peki öyleyse misafir geldiğini haber ver.

–Fakat efendim....

-Nedir?

-Bey buradayken hiç kimseyi kabul etmez.

-Öyleyse kendisinin burada olmadığı bir gün gelirim.

*

Muhârebe-i zâilede her nasılsa ibrâz-ı secâ'at etmiş olan bir Musevi neferi Grandük Hazretleri çadırına celb ederek "Dostum bu sabahki muhârebe de güzel gayret ettiği gördüm ve memnun oldum. Mükâfât olarak sana bir şey vermek istiyorum. İşte şurada bir salîb-i nişânı ile iki yüz ruble duruyor. Nişânımı yoksa rubleleri mi tercih edersin? Yollu bir istifhâmda bulunmasıyla Musevi salibi reddedecek olursa grandükü kızdıracağı ve salîbi kabûl ile rubleleri reddedecek olursa mükâfât-ı nakdiyeden mahrûm kalacağı cihetle bu su'ale verecek yele cevabın efrâdını câmi'-i agyârını mâni' bir sûrette olması lüzûmunu idrâk ile derhâl şu cevap ile bulunduğu nâzik mevki'den yakayı sıyrabilmiş.

-Efendimiz bu salîb-i nişân kaç ruble kıymetindedir?

-Tam dokuz ruble!

-Öyle ise yüz doksan bir ruble ile de elinizdeki nişân-ı salîbi tercih ederim.

136 MÜTENEVVÎ'A

136.1 TERAKKİYÂT-I FİKR-İ BEŞER

Fikr-i beşerin terakkiyatı tarihinden az çok bahseden mü'ellifler pek çoktur. Lâkin bu meseleyi bir zemîn-i mahsûs ittihâzıyla keyfiyetin ibtidâsından intihâsına kadar etrafiyla bahsetmek “Kadursa” gibi pek az mü'elliflerde görülmüştür. Kadursa 'asr-ı ahir olan on sekizinci mâi-i milâdiyenin eazım-ı ricâlindendir ki belâya ve mesâib-i maddiye ve ma'neviyenin hiçbirisi efkârını tahdîş mertebesinde îkâ'-ı te'sîr edememesinden dolayı en ziyâde metânet-i efkâr ile meşhurdur.

Bu fikr-i metinini ise her şeyden ziyade tedkîkât-ı ahvâl-i beşer yolunda yormuştur.

Vâk'â Kadursa'nın terakkiyat-ı beşer hakkındaki hülâsa-i muvâzenesi min külli'l-vücuha şâyân-ı tenkîd ve muâheze olabilir nasıl ki muâhezelerinin bir çoğu tenkîdât ve muâhezâtında hak kazanmışlardır. Ancak insanların şahrâh-ı medeniyette kavânin-i meşrû'anın delâletiyle bihakkın yol alabilmeleri emrinde bu tedkîkâtın her mizân ve mikyâstan hârice hüsn-i te'sîr ve teşvîki olabileceği dahi asla inkâr edilemez.

Hakîkat! pek çok kitaplar kütüb-i muzırradan olmak üzere gözden düşürülmek istenilmiş ise de benî beşerin cest-i vücûviye olan mecbûriyeti hasebiyle kitaplar hakkındaki bu muâmelenin hemen hiçbir fâidesi görülmemiştir.

Beşer denilen milyonlarca nüfûs-ı âkile ve efkâr-ı müdekkikadan mürekkebe hey'et-i ma'neviye en ziyâde kendisini iyiyi fenayı temyizden âciz olmak üzere tasavvûr edenlerin tasavvûrâtını beğenmemekte olup matbûâtın neşriyat-ı mevkûta ve gayr-i mevkûtasına 'atf-ı nazar-ı tenkîd husûsunda efkâr-ı 'umûmiyenin kudret-i temziyesi dâima iyiyi fenâdan temyîz ve tefrîkte nihâyet derecede âkilâne bir isti'dâd göstermiştir.

Binâen 'alâ- zâlik hey'et-i 'umûmiye-i beşeriyenin terakkiyat-ı maddiye ve ma'neviyesi emrinde taglîz-i ezhâna sâ'i-i erbâb-ı müfsidenin cesâretlerini en büyük sansürler kıramadıkları hâlde inzâr-ı 'umûmiyenin bu misüllü türrehâta 'adem-i râğbetleriyle erbâbını techîl ve ta'cilleri en büyük kuvvet-i mâni'a hükmünü almıştır.

Şu mukaddemâta nazaran Kadursa ve Jean Jacgues Rousseau gibi mü'elliflerin terakkiyât-ı fikr-i beşere dâir olan âsârına inzâr-ı tedkîk-i 'umûmi 'atf-ı nazar-ı tedkîk eyledikten sonra bunların hissiyâtını kubhiyâtından bi't-temeyyüz teşvîk ve terakki

[674]

husûsundaki nikât-ı müfidesi öyle bir sûrette ayrılmıştır ki mü'ehheran bunlar gençlerin terbiyesine dâir olan âsâr-ı müntahebe sırsına dahi kaydolunmuşlardır.

Fikr-i beşeri bir vücûd-ı ma'nevi farz edelim. Bu vücûd-ı ma'nevi bir zamana kadar hâl-i tufuliyette ve daha bir zamana kadar hâl-i sabâvette ve ondan sonra daha bir zamana kadar hâl-i şebâbette bulunabileceğinden bunlara reşidân-ı ebnâ-yı beşerin taakkul ve tafattun edebilecekleri husûsattan bahsetmek beyhûde ve bî-fâide addolunabilir.

Ancak terakkiyât-ı fikr-i beşer denilen şey o kadar 'acîb ve gariptir ki bu vücûd-ı ma'nevi tıfil iken kendisi erbâb-ı şebâbet münzelesinde ve şâbb iken rûşenzamîr babayiğitler ve pirlere derecesinde gördüğünden nev'i beşerin terakkiyât-ı maddiye ve ma'neviyesine ait husûsatta kendisine çocuk muâmelesi edilmesi asla tecvîz edilemez.

Kendisini reşid gören bir genç isti'dâd-ı hudâdâdı hasebiyle mutlaka akıl erdirmek istediği mesâilde "Sen çocuksun aklın ermez" cevâb-ı mûmâna'at-kârisinden ne kadar müte'ezzi ve müte'ellim olursa tab'an ve cibilleten müsta'id terakki olan fikr-i beşer dahi böyle bir muâmele-i mûmâna'at-kâriden öyle müte'ezzi ve müte'ellim olur.

İnzâr ve efkâr-ı 'amme temyîzinin ve bed husûsunda fikr-i pirâne gibi muktedir olmak üzere telakki ediliyorsa iyinin iyiliğine ve fenânın dahi fenalığına bihakkın muttali' olarak ne igvâyı bed-hahane ve ne de temellükât-ı müdâheneye kapılmaksızın hakikat-i şah-rahını bulup ona iktifâ eyler.

İşbu efkâr-ı münevvere-i sâibe ahabının doğru yoldan ayrılmayacakları emrinde ana baba kardeş gibi velileri nasıl emîn olabilirlerse bunların tâbi' oldukları hükümetler dahi öyle emîn olabilirler.

Akvâm ve milel-i nev’i beşerin tarih-i temeddün ve terakkileri bir fikir-i hakimâne ile tedkîk edilecek olursa bu hakikat bir kat daha vuzûh ile meydana çıkarak terakkiyât-ı fikir-i beşeri inzâr-ı ehemmiyete tavsiye eyleyen hükemânın vesâyâsındaki ehemmiyet lâyük-ı hakikisi vechle teayyün etmiş olur.

Ma’hazâ bu hakikatin yalnız ‘asr-ı ahirden beri tahakkuk etmiş olduğuna inanmakla iktifâ etmeyelim. “Evlâdınız sizin zamanınızdan gayri bir zaman için yaratılmışlardır. Onlara sizin terbiyenizden gayri bir terbiye veriniz” kelâm-ı hikmet-i encümânının söylendiği günden beri tahakkuk etmiştir. Lâkin bu misüllü kelimât-ı hikmet-i beyânın mefhûmunu tefehhüm için cidden it’âb-ı efkâr lâzım geldiği gibi yalnız tefehhümle

[675]

iktifâ etmeyerek o hükme tatbîk-i muâmele ve hareket erilmek muktezîdir.

Çerkezler gibi bazı akvâmda on iki on üç yaşında çocuklar görülüyor ki silah kuşanıp vazîfe-i cengâverâne ve kahramânâneyi ifâ ve babayiğitlere takaddüm bile ederler. Onlara bu yaşta iken çocuk muâmelesi edilecek olsaydı bu hâl ve tavr-ı merdâne kendilerinde görülebilir miydi? Bu yaşta olan şehri çocuklar henüz sibâyandan addolunarak dâdilerinin agûş-ı terbiyesinde bulunurlar.

Şehirlerde on yedi on sekiz yaşındaki erbâb-ı şebâbet mekâtib-i âliyede derecât-ı âliye-i hikemiyât ile iştigâl ederek pirânı âciz bırakan gavâmız ile it’âb-ı efkârda bulunurlar. Birinci ikinci üçüncü derecedeki mekâtib de sınıflarını ikmâl etmeyen ervâh-ı hâmin bu bahislere yanaşabilmeleri kâbil olur mu ki onlar henüz nev’i beşerin hayvanat-ı sâireye keyfiyet-i rüchânını bile taakkul ve temeyyüz edemeyerek velileri bile nezâketi âli olan şu bahislerde bulunmayı memnûattan sanırlar.

Her sınıf halkın babası makâmında bulunan hükümet işbu ‘ukûl-ı kâsıra erbâbının zanniyât-ı batilesine bakmayarak mekâtib-i âliye kadar mekâtib-i ‘irfâna tehyi’esine ve teksîr ederse terakkiyât-ı fikr-i beşere en büyük hizmeti etmiş olarak ol-sûret-i ârifâne ile teşkil eylediği efkâr-ı ‘umûmiyenin temyîzinin ve bed

husûsundaki kudret-i sahîhasına bihakkın i'timâd ile teceddüdât ve terakkiyât-ı beşeriye esbâbını bihakkın tehyi'e etmiş olur.

Kendimiz bahtiyâr addetmeliyiz ki milletimizin rüşd-i hakîkiyesine riâyeten teceddüd ve terakki-i maddi ve ma'nevîsi husûsundaki hakkını ihkâk eyleyen bir padişah hikmet-i iktinâh zamanında bulunuyoruz.

Mekâtib-i mevcûde-i 'askeriyeden mâ'dâ mekâtib-i mülkiye-i 'adliye-i ticâriye vesairenin dahi küşâdıyla Osmanlı gençlerinin pirânı âciz bırakacak olan fûnûn-ı âliyeyi iktisâbları terakkiyât-ı fikr-i beşer ne demek olduğunu kendi anlamlarından fazla derecât-ı salhurdakilerinde anlayamamış olanlara da anlatarak kemâalât-ı insaniye ve medeniye münzel-i maksûduna vüsûl-i şah-râhındaki mevâni' ve müzâhimi ke-en lem yekün hükmünde tutacaklar ve Osmanlılığı bu 'asr-ı terakkiye en ziyade lâıyk bir halk sırasına geçireceklerdir.

Ahmet Midhat

137 TARİH-İ MUSİKÎ

Mukaddeme

Bazı mübâhese tarih-i nokta-i nazarından

[676]

bakarak kaleme aldığımız makalelerin ve bend-i mahsûsların serlevhalarına “tarih” lafzı dahi ilâve edişimiz bu lafzı su-i isti'mâl demek olmadığı ve bil'akis pek çok kimseler tarafından beğenilmiş olduğu hâlde fenn-i musikî hakkında kaleme alınacak

bir makale-i muhtasaranın da serlevhasına lafz-ı tarihi ilâve edişimiz bir su-i ist'imâl 'addolunsa nâ-becâ görülemez. Zira musikî denilen şeyin gerek kademine ve gerek terakkiyât-ı vâkıâsına dair bihakkın icrâyı tedkîkât edilecek olursa meydana çıkarılacak ma'lûmâtın öyle birkaç sayfalık bir makaleye sığdırılacağı ve belki bunun için birkaç cilt doldurmak lâzım geleceği der-kârdır. Ancak biz bu makalemizde öyle tedkîkât ve taharriyât dûr-ı edva yormamakla beraber musikî hakkında tarih nokta-i nazarından bir fikir-i mahsûs vermek emelinde bulunduğumuz için burada dahi tarih lafzını su-i isti'mâl etmemiş olmak i'tikâdından ayrılmayacağız.

1

Musikînin İlk Mebde'i

Musikî için mebde' aramak âdeta tekellüme mebde' aramak gibidir. İnsan ne zaman tekellüme başlamış? Hâlâ insanlar ne zaman tekellüm ediyorlar? İşte bu kazîyeyi ne sûrette hâl etmek lâzım gelirse musikî hakkındaki kazîye dahi o sûrette hallolunur.

Sâha-i vücûdda tesâdüf eylediği şeylerin dikkatini celb edişine göre bunlara insanın birer birer isim takmış olması ve hissiyât-ı tabî'yesine göre emr u temenni veyahut nehiy ve tehdîd gibi arzularını da beyân için birer lafız peydâ etmiş bulunması misüllü sâha-i tabî'atta sem'i dikkatini celbeden esvâtı de dinleyip bellemesi ve kendi emrâz-ı nefsâniyesine delâlet eyleyecek esvâtı da ta'yîn etmesi hep birer muktezâyı cibilletir. Bu hâlde insanın idâre-i kelâma muktedir olmasına bir mevhûbe denildiği gibi idâre-i esvâta muktedir olmasına dahi mevhûbe nâmını vermek zarûrîdir.

İnsanın hâl-i tufûliyyetine dikkat edilecek olursa musikînin kelâma takaddümüne kadar zihinler vardır. Çocuklar henüz ağızlarından harf-i vâhid çıkaramadıkları hâlde türlü türlü esvât ile emrâz-ı nefsâniyelerini anlattırabilirler. Şayeste-i dikkat-i 'acayibindendir ki insan hâl-i tufûliyyette henüz kendisine hitap edilen kelimâttan hiç birisini anlamazken esvâtın perdeleriyle bunların keyfiyyet-i tertîb ve terkîblerinden birtakım ma'nâlar anlayabilmektedir. Vahşi olsun mütemeddin olsun hangi milletten olursa olsun

[677]

vâlideler çocuklarını sevecekleri veyahut bir madde üzerine nazar-ı dikkatlerini celb edecekleri zaman “Hanımış oğlum?!...” veyahut “agucuk” gibi kelimeleri bir savt-ı mahsûsla irâd ederler. Hele ninnilerin vahşilere kadar taammüm etmiş olmasına sebep bütün şefkat-i mâderâne hissiyâtının tercümesi demek olan bu nağmelerden mutlaka çocukların bir şey anlamakta ve anladıkları şey ile kalplerine itmi’nân gelmekte olması kazîyesidir.

Çocuğu biraz daha büyütürsek görürüz ki birkaç hurûfla peyda eylediği elfâz-ı mühmeleye kendi kendisine bir de beste uydurur. Uykuya dalmazdan evvel kendi kendisine birtakım nağmeler yapar ki vâlideler buna “Çocuk kendi kendisine ninni çağırıyor” derler. Hele eline aldığı bir şeyi yere vurmak derecesinde iktidâr peydâ eden çocuğun önüne ses çıkaracak küçücük davul veya çâk gibi bir şey verinizde buna bir değnek ile vurarak sadâ çıkarsın. Acaba bu muvaffakiyet kadar çocuğu bahtiyâr edecek başka bir şey tasavvûr olunabilir mi?

Hâl-i ‘aciz tufüliyetinde iken insan ile musikî arasında münâsebet şundan ibaret olursa insan sinn-i temyîze gelip de bütün sâha-i tabî’atın esvât-ı günâ gününü işitmeye başladığı zaman artık zihni fikri kelâmı gibi musikîsini de ileriye götürmez de ne yapar?

2

Musikînin Talâkatla Münâsebeti

Ağzımızdan çıkan kelâm-ı âdiye dikkat edelim. Hurûf ve kelimâtı ağzımızdan çıkardığımız zaman bunları birer sûrete tevdîân hârice gönderiyoruz. Fakat bu savt yalnız bir notadan yalnız bir perdeden mi ibârettir?

Heyhat! Her kelime ve hatta her harf delâlet edeceği ma’nâya göre inceli kalınlı birer savtla çıkar. Esvâtımızı tiz veyahut pes olması hurûf ve kelimâtın delâletlerine o kadar tâbi’dir ki eğer iltizâm edip de yalnız bir notanın yalnız bir perdenin sadâsıyla söz söyleyecek olsak merâmımızı hemen ifâdeden âciz kalırız. Ezcümle “ha” lafzı gibi bazı elfâz vardır ki delâlet edecekleri ma’nâ mutlakâ tâbi’ olacakları savta göre olur. Bu lafzı su’al makâmında başka bir sadâ ile irâd edip tasdîki veyahut tenbîh makâmlarında dahi başka savtlar ile irâd eyleriz. Rica istirhâm

yollu söylediğimiz sözleri ince perdelerle tezyîn etmeyip de tekdîr ve tehdîd yollu sözlerimiz gibi dik ve tiz perdelerden söyleyecek olsak sözümüzde

[678]

şive-i istirhâm kalır mı?

Ma'âbid de va'z eden veyahut hitâbet-i menâbirinde nutuk irâd eden beliglere ve bir güzel şiir okuyan şairlere dikkat ediniz. Bunların kelâmalarında âdi kelâmlardan ziyâde elhân ve nağme vardır.

Elhâsıl kelâmla beraber bir nev' musikîye dahi bi't-tabî' alışıyoruz ki dikkat edecek olsak bu fennin yalnız şu ciheti bir büyük fenn olduğuna şüphemiz kalmaz. Hatta her milletin bu yoldaki isti'dâdı kendi lisânına göre olup meselâ bir fennin Türkçe söylediği zaman şive-i ifâdesinin Türklere garip gelmesi mahzâ talâkatine mahsûs olan ol musikî-i tabî'atın bizim musikîmize benzememesinden nâşidir.

Kadîm Yunaniler bu dakikayı nazaran ehemmiyete alarak fenn-i musikîyi san'at-ı talâkatleri cümlesinden addeylemişler ve fûnûn-ı felsefiye meyânına musikîyi de idhâl etmişlerdi.

3

Sadâ ve Sâz

Musikî husûsunda benî beşerin isti'dâd-ı tabî'isini meydana koymak için evvel-be-evvel savt ve sadâyı tabî'iyeye mürâca'at edilmiş olacağı bedîhât-ı tabî'iyedendir. Zira ıttılâât-ı tarihiye hudûdunun hâricinde bulunan zamanlara doğru ırcâ' ve sevk-i fikr etmek lâzım gelince bedâyi'-i hâdisenin kâffesi ortadan kaldırarak insanı yalnız kendi hilkat-i tabî'iyesiyle mülâhaza ve tedkîk edecek zamana kadar varmalıdır.

İnsan için nasıl ki kelâm-ı kadîm ve hurûf ve hatt-ı hâdis ise savt ile taganni dahi öyle kadîm ve sâz ile terennüm-i hâdis olduğuna şüphe yoksa da harfin icâdı sazların icâdından pek çok sonra müyesser olmuş ve sazların icâdı hurûfa nisbetle o kadar kadîm bulunmuştur ki hangi tarihte ilk sazların icâdı edildiğini 'ilm-i tarih ta'yîn ve kaydetmekten âciz kalır.

Tevrat'ta beyân edildiğine göre evlâd-ı Kâbilden Yubel “arp” denilen kirişli saz ile bir de org denilen ve şimdi miskâl dediğimiz kamışlardan ibaret bulunan düdüklü çalanların babasıymış, demek oluyor ki Tufan-ı Nuh'tan pek çok zaman evvel sazlar icat edilmiştir.

Diyodor ile Lukars nâm müellifin-i 'atikenin i'tikâdlarına göre kamışlık olan yerlerden rüzgâr geçerken bazı kırık kamışların içine girerek veyahut mürûr ederek âdeta düdüklü sadâsı çıkardığından nefes ile çalınan sazların icâdı için bu hâl delâlet eylemiş. Bu müellifler kirişli çalgıların

[679]

dahi okların icâdından sonra ihtirâ' edilmiş olduklarına kâni'dirler, diyorlar ki “Oklara kiriş girildiği zaman latîf sadâlar çıkardıklarından bu sadâları bir tertîb ve intizâm altına alıp da musikîye tatbîk etmek insanlar için pek bedîhi bir lüzûm sûretini alabilir.

Yunan-ı kadîm müelliflerinden Apollon devrin rivâyetine göre kirişli sazları icat eden Hermes'miş. Bu Hermes Mısıriyûn-ı kadîmenin ve onlara tab'iyeten Yunanilerin tasavvûr ve tahayyül eyledikleri bir şahıstır ki lisân ve hurûf ve eşkâl-i hendesîye ve muzîka gibi bir çok şeyleri kendisi icat eylemiş. Hermes'i kudemâyı merkûme ma'bûdlar derecesine îsâl ederek ettikleri hesâba bakılırsa Hazret-i İsa'dan yirmi asır mukaddem bir hayatmış. Güya Hermes bir gün Nil kenarında giderken gebermiş ve güneşte kurumuş bir kaplumbağaya rast gelerek bazı sinirleri kuruyup gerildikten âdeta tambura kirşleri gibi sadâ veriyormuş. Bu kadîde tatbîkan dahi kiriş ve tamburları icat etmiş, fakat kirişten evvel gerek oklar için ve gerek sazlar için elyaf-ı nebâtiyeden bükülmüş bir nev' kuvvetli ipler isti'mâl olunduğu tarihte mukayyettir. Vâk'â bağırsaktan kiriş i'mâlini insana öğretecek olan şey mutlakâ tesâdüfen güneşte kurumuş bir bağırsak parçası olmak akla pek yakın gelirse de Tevratın rivâyeti Hermes'ten daha evvel dahi telli veya kirişli sazların mevcut olduğunu gösterdiğinden Apollon devrin verdiği habere ne derecelere kadar inanmak lâzım geleceğini ta'yînden âcizdir.

Musikî edevâtının icâdı pek eski olduğunu hükmetmek için yalnız bizim taraflarımızın milel-i kadîmesi nezdinde hemen şimdiki sazların aslı addolunabilecek edevâtın kâffesi mevcut ve müsta'mel olduğunu görmekte kalmayız. Amerika ve Cezayir Bahr-i Okyanus ekâlîmi keşfolunduğu zaman oraların ahâli-i kadîmesinde terâkkiyât-ı 'ilmiye ve kelâmiyeden değil ahvâl-i medeniyeden bile eser görülemeyişi hâlde dümbelek ve düdük nev'inden edevât-ı musikîye görülmüş olması bu ihtirâ'nın insanlar için pek eski olduğunu ispata kâfidir. Şu kadar ki milel-i vahşiye nezdinde kirişli ve telli sazlar hiç görülmeyip yalnız nefes veyahut darb ile isti'mâl olunur düdüklere ve dümbelekler görülmüştür.

4

Milel-i Kadîmenin Musikî Hakkındaki İ'tikâdları

Musikînin pek eski bir fenn olması yalnız bize göre değildir. Mesela kadîm Mısırlilerin veya Çinlilerin icâdı ve ihtirâ'ları bize

[680]

göre kadîm 'addolunursa da musikîyi bu kıyasa idhâl etmek muhâldir. Zira musikî milel-i kadîme nazarında dahi o kadar kadîmdir ki bunun icâdını onlar dahi Cenabıhakk'a isnâd ederler. İşte bazı milel-i kadîmenin bu bâbdaki âkâidini arzedelim:

(Çinliler) dünyada en ziyâde kadîm iddiâsında bulanlar Çinliler oldukları ma'lûmdur. Bunlar i'tikâdına göre musikîyi icâd eden "Fu-hi" imiş. İşbu Fuhi'ye "Şi Huang" dahi derler ki Çin'in birinci İmparatoru ve ilk vâzi' kanunu bu zât olduğu i'tikâd olunur. Ne kadar doğru olabileceği ma'lûm olamayan Çin hesâbâtına göre bu zâtın Hazreti İsa'dan üç bin üç yüz sene kadar mukaddem dünyaya gelmiş olduğu anlaşılıyor. Madenlerden demir çıkarıp isti'mâl etmek hurûf ve musikîyi icat eylemek gibi muvaffakiyetler hep kendisine isnâd olunur. Eğer Fuhi bir ma'bûd-ı eazmın varlığını tanıyarak ona 'arz-ı perestiş lüzûmunu dahi Çinlilere öğretmiş olduğu cümle-i isnâdâtından bulunmasaydı belki Çinliler bu zâta uluhiyet dahi inâd

ederlerdi. Nasıl ki başka Milletler nezdinde emsâli nâdir dahi değildir. Lâkin Fuhi'yi yalnız vâzi' kanun-ı i'tikâd etmekle kalmışlardır.

Ancak Çinlilerin Fuhi'ye icâdını isnâd eyledikleri sazlar “lir” ve “kithara” nev'inden telli ve kirişli şeyler olup bunların icâdı ise hiç yoktan ve re'sen bir icat addolunabilmek muhâldir. Mutlaka onlardan evvel dahi birtakım kaba sabaşiler mevcûd olacak da Fuhi onlardan iktibâs fikriyle lir ve kithara gibi mükemmel sazları vücûda getirecek. İmdi Fuhi'n kendisi bile tarihin cehli zulmeti içinde kayıp bir âdem olduğu hâlde Çin memâlikinde ilk âlât-ı musikîyenin icâdı Fuhi'den ziyâde zulmet-i cehl tarih içinde gark olur gider.

(Hintliler) Kudret-i zihniyemizin hâricinde olan şeyleri daima doğrudan doğruya Cenabıhakk'a atfetmek 'acz-i insanımız iktizâsından olup kadîm Hintliler dahi musikî gibi aklın fevkine çıkacak bir kadem sâhibi olan ihtirâ'ı doğrudan doğruya Brahma'ya isnâd ederler. Brahma Hintlilerin Hâlık-ı Küll i'tikâd eyledikleri ma'bûd-ı eazım olup bu kâinâttan daha kadîmmiş. Şu kadar ki Brahman'ın içinden çıkmış olduğu altın yumurtayı kim yarattığı sûaline cevap bulamıyorlar.

(Mısırliler) Hermes'in kirişli çalgıyı

[681]

icad etmesi hakkındaki fikra-i tarihiyye Mısır'da milâd-ı İsa'dan yirmi asır evvel sazların vücûdunu bize göstermiştir. Hâlbuki diğer fıkramızda dahi beyân olunduğu üzere kirişli sazlar edevât-ı musikîyenin en mükemmel ve sanatlısı olup binâenaleyh Hermes'e isnâd olunan ihtirâ'dan evvel dahi Mısır'da alât-ı musikîye olmak zarûrîdir.

Vâk'â tarihler Mısır'da ilk hükümetin te'essüsünü milâddan iki bin dört yüz sene evveline kadar vardırırmaktadırlar. En kadîm hükümdârların elyevm keşfolunan mezarları üzerinde ise lir ve düdük nev'inden birtakım edevât-ı musikîyenin mahkûk ve menkûş oldukları görülüyor. O hâlde Mısıriyûnun ma'bûd-ı i'tikâd eyledikleri Hermes'e musikînin icâdını isnâd etmek Hintlilerin Brehama'ya isnâdları gibi bir şey olduğuna şüphe kalmaz.

(Yunaniler) Yunaniler dahi musikînin icâdını ma'bûdlarına isnâd ederler. Apollo'dan ve Merkür vesâir birtakım ma'bûdlar hep musikî erbâbından olup müehheren bu sanatı nim-i ma'bûd olan zevâta ve kahramanlara nakletmişlermiş. Lir denilen sazı Merkür icat ederek orf ise bunu ol-kadar ikmâl etmiş ve o derece güzel çalarmış ki gûya ormanlardan vahşi hayvanları dahi letâfetine hayran ederek yanına celb eylermiş.

5

Kadim-i Medeniyeti Kadim-i Musikîden İstidlâl

Musikî icâdının milel-i kadîme nezdinde dahi zihinlerden hariç addolunacak kadar kadîm görülmesi bunların da terakkiyât-ı medeniyeyi ne kadar kadîm gördüklerini elbette erbâb-ı fikre düşündürecektir.

Memâlik ve cezayir-i vahşiyede bulunan düdükler ile kadîm Mısırlilerin mezarlarında resimleri mahkûk olan düdükler kadîm Çinlilerde ve Hintlilerde görülen bu nev'-i edevâtın âdeta aynı olduğuna dikkat edilecek olur ve hele dümbelek nev'inden olanların her yerde bir kâ'ideye göre icat edilmiş bulduklarına bakılırsa bunları her yerde başka başka mûcidlerin icat etmiş olmasından ziyade her nev'-ini bir mûcid bir mahalde icat ederek ba'de muhâl sâireye intişâr etmiş olduğunu zihinler daha kolaylıkla kabul ederler. O hâlde medeniyet ne kadar eski bir şey olmalıdır ki müehheren yekdiğerinin bi'l-külliyeye meçhulleri kalmış olan milel-i kadîme bu misüllü teâti-i muhteraâta dahi muvaffik olabilsinler.

Bir kamışın üzerine dört beş delik açıp da ondan bir düdük yapmak ve bâhusûs kırışlı çalgıları vücûda getirmek o kadar

[682]

terakkiyât-ı fikriye ve fenniyyeye vâbestedir ki bugün ihtiraât-ı mezkûrenin bu cihetini düşünecek olursak medeniyet-i beşeriye hakîkaten akıllara hayret verecek kadar ezmine-i ba'ideye doğru uzanır gider.

Musikî alâtı behemehâl insanın savt ile icrâ eylediği ahenkler taklit etmek için yapılıyor. Ya o hâlde hangi boyda kamışın nerelerine ne kadar fâsılalar ile ne büyüklükte delikler açılmalıdır ki savtımızın perdelerine mutâbık sadâlar çıkarsınlar?

Kezâlik birçok kamışlardan müretteb olan miskallerin hangi kalınlıklarına göre boyları ne kadar olmalıdır ki matlûb olan perdeleri icrâ edebilsinler? Hele kirişlerin kalınlığı uzunluğu gerginliği ne nisbette bulunmalıdır ki istediğimiz sadâyı versinler? Bu hesaplar bu meseleler elyevm hikmet-i tabî'yece bir fenn-i müstakil derecesini bulmuştur. Fuhi gibi Brehama gibi Hermes gibi tarihin hudûd-ı ittîlâ'ından hariçte kalan eşhâs-ı kadîme-i mahayyile muntazam mektebler de bu fenleri okumuşlar mı? Tesâdüf gibi şeylerin ise böyle ciddi hesaplarda ve fenni şeylerde en büyük fikirlere bile yardımı pek az olabilir. Tesadüf insana bir fikir verebilse bile o fikri büyültüp ortaya fenn ve san'ata muvâfık bir eser çıkarmak için pek çok ma'lûmât ister, demek oluyor ki Fuhiler Hermesler zamanında mevcut olan ma'lûmât 'ukâlayı zamanı böyle mühim ihtirâ'lara muktedir edecek derecedeymiş. Öyle ise terakkiyât-ı beşeriye ve medeniyet dahi gerçekten akıllarımıza hayret verecek kadar eskiymişler!

6

Yahudilerin Terakkiyât-ı Musikîyeye Hizmeti

Hazret-i Musa aleyhisselâm musikîye pek büyük ehemmiyet vererek Tevrat-ı şerîfi ma'bedlerde nağme ve elhânla okuduğu gibi birçok merâsim-i diniyeyi dahi ilâhilerle icrâ ederdi.

Müehheran Hazreti Dâvud aleyhisselâm musikîyi bi'z-zât tahsîl ve erbâbını teşvîk ederek o zamana göre fenn-i musikîyi derece-i gâyesine isâl etti. Hazreti Dâvud zamanında edevât-ı musikîyeden olmak üzere hemen bir Pisalterior ve sitar denilen kirişli sazlar ve çifte nağra nev'inden dümbelek ve nefir ve boru ve zid isti'mâl olunurdu.

Hazreti Süleyman dahi terakkiyât-ı musikîyeye büyük hizmetler ederek erbâbını teşvîk etmiştir. Yalnız Tevrat ve ilâhiyâtın ma'bedlerde elhânla okunması bütün hâhâmları musikîye intisâb mecbûriyetinde bulundurduğu cihetle musikînin

[683]

terakkiyâtına buda kifâyet ederken Benî İsrâil askeri önünde dahi cenk şarkıları çağırır ve alât-ı musikîye isti'mâl eder sazandeler yürüttüklerinden bu dahi musikînin terakkiyâtına epeyce hizmet etmiştir.

Benî İsrail Babil esâretine dūçâr oldukları zaman bu terakkiye hâlel gelmiş ve Yahudiler musikîye hemen unutmak derecelerine varmıştı. Sonra yine teceddüd etmiş ise de bir daha evvelki mertebeyi bulamamıştır.

7

Eski Musikînin Terakkiyât-ı Muntabı'ası

Fenn-i musikîye hizmet yalnız Yahudilere münhasır kalmamıştır. Mısırlılar Yunaniler Romalılar gibi milel-i kadîmenin kâffesi eski musikînin terakkiyâtına büyük büyük hizmetler etmişlerdir.

Burada “eski musikî” ta’bîrinden maksat daha ileri de dahi görüleceği üzere musikînin o zaman ki sûret-i kadîmesi müehheran Avrupa’ca yeniden icat derecesinde meydana çıkarılan sûret-i cedîdesine benzemeyip gerek perdelerce ve gerek ahenklerce bütün bütün başka olduğunu anlatmaktır. Eski musikîde “armoni” yani ahenk denilen şey yoktu. Ne kadar saz bulunursa cümlesi esvât-ı müteşâbihe ile hep bir şeyi icrâ ederek “tempo” dahi olmadığından “dümtek” usûlü ile muzîkayı yürütürlerdi. Yani eski ve yeni musikînin arasındaki fark şimdi dahi alaturka ve alafranga diye gösterdiğimiz fark gibi olup şu kadar ki elyevm alaturka dediğimiz tarz-ı kadîm pek çok ıslâhattan sonra husûle gelen tarz-ı dil-nişindir ki şî’irden güfteden âri olarak sâdece icrâ olunabilse bile te’sîrât-ı ruhâniyesiyle sâmi’leri hayrân eder. Eski musikî ise buna makîs olmayıp en büyük te’sîr her hâlde kelâmın te’sîri olmak üzere irâd-ı eş’âra yardım eylerdi. Binâenaleyh şâir olanın her hâlde musikîşinâs dahi olması lâzım gelip musikîşinâs olan eğer şâir dahi olmazsa hiç mahâreti olamaz demektir.

Yahudilerin ma’bedleri de yahut bayramlarda veya mahâll-i ‘askeriyede icrâ eyledikleri nağamâtı elyevm bizim Kur’an okuyuşumuza dahi kıyâs etmemelidir. Vâk’â tilâvet-i Kur’an’da icrâ olunan san’at-ı musikîye ile elhânât ve nağamât-ı sâire esnâsındaki musikînin arasında pek çok fark varsa da tilâvet-i musikîsi üzerine tekemmül etmiş bir musikî olup Yahudilerin kırâet-ı Tevratı daha pek çok sâde idi. Mecâmi’-i nâsda ve mahâll-i ‘askeriyede

icrâ olunan nağamât dahi şimdi Arapların “hevese” dedikleri tarz üzere dört beş kelimeden ibâret olan bir sözü dört beş notadan ibâret bir beste ile yüzlerce defa tekrar etmek gibi bir şeydi.

Mısırliler ve bâhusûs Yunaniler terakkiyât-ı musikîyeyi pek ziyâde hizmet etmişlerdir. Yunaniler “lir” denilen kirişli sazlara daha birtakım teller ilâvesiyle ikmâl etmişlerdir. An-asl lirlerin altı kirişleri varken peyderpey on sekize kadar iblâğ etmişler ve bi’t-tabî’ düdükleri de ona göre ikmâl eyleyerek perdelerini çoğaltmak veyahut bazı delikleri kapayıp bazılarını da açık bırakarak yeniden sadâlar keşfetmek sûretiyle düdükleri dahi lirlere pey-rev olabilecek bir hâle koymuşlardır. Yunaniler nezdinde “gayda” denilen ve tulumu üflemek sûretiyle isti’mâl olunan çalgı dahi bulunmuştur ki şimdi “armonik” denilen körüklü çalgıların aslı bu olmak zarûridir.

Yahudiler nezdinde olduğu gibi musikî Mısırliler Yunaniler Romalılar nezdinde dahi maâbidde icrâ olunan rüsûm-ı diniyeyi tezyîne medâr-ı ittihâz olunarak binâenaleyh kadın olsun erkek olsun me’mûrîn-i diniyenin kâffesi musikî ta’limine macbûr idiyler. Hele Yunanda musikî ‘ulûm-ı felsefenin dahi mütemmimi ve mükemmel addolunduğundan burada musikî her yerden ziyâde taammüm eylemişti. Olemp’te icrâ olunan müsâbaka-i ‘umûmiye oyunlarda musikî dahi müsâbakaya konularak şeref-i sebkati kazananlar kahramanlar gibi umûmi alkışa mazhar olurlardı.

Tiyatro tarzında icrâ olunan oyunlara musikînin tatbîki dahi Yunaniler yüzünden husûle gelmiş bir terakki olup bir zamanlar şair Omiros’un beyitlerini veyahut Truva Muhârebesi gibi bazı muhârebât-ı meşhûrenin evsâfına dâir eş’ârı taganni ederlerken ba’de trajediye ve dramları dahi lir sadâsıyla beraber icrâyâ başladılar. Her sadâyâ bir işâret vaz’iyle musikîyi notalara yazmak âdeti dahi Yunanistan’da peydâ olunduysa da bu notalar şimdiki notalara makîs olmayıp Yunan hurûfunu bazı ta’dilât ile isti’mâl etmişlerde notaları eş’ârın ibâreleri üzerine yazmakta bulunmuşlardı.

Esvâtın perdeleri üzerinde hüküm süren kanun-ı tabî’atı hendese ve hesâba tatbîkan araştırmak dahi Yunanilerde görülmüştür. Platon ve Pythagoras gibi en meşhûr hükema dahi bu fenn ile iştigâl ederek ol-bâbda tedkîkât-ı riyâziye icrâsına giriştiklerinden

[685]

işte lirlere yeniden girişler ilâve etmek gibi terakkiyât-ı sahîha bu tedkîkât-ı fenniyye sâyesinde husûle gelmiştir.

Romalılar musikîyi en evvel Etrüsklerden almışlarsa da bunların dahi Mısırlilerden almış olmaları zannolunabilir. Zira Etrüskü âsâr-ı kadîmesi üzerinde resimleri menkûş görülen lirler vesâir edevât-ı musikîye Mısır sazlarına müşabihler, ve hele Romulus zamanında bazı Roma'nın ibtidâyı te'essüne Romulus'un muzafferiyâtını alkış için birçok kimselerin bir ağızdan taganni eyledikleri tevârihte mukayyettir. Ondan sonra dahi rahip ve râhibelik sûretiyle maâbid de bulunan me'mûrin-i ruhâniye ve bazı mecâmi'-i nâsta veyahut cenazeler vukû'unda birtakım müzîkacılar icrâyı ahenk ederlerdi.

Romalılar Yunanistan'ı feth eyledikten sonra ise Yunan-ı kadîmin kâffe-i âsâr-ı terakkisi Roma'ya intikâl eylediği gibi musikî husûsunda dahi birden bire bir terakki görüldü. Bâhusûs Romalılar öyle meydan-ı şuârasının nağme ile şiir okumalarından lezzet alamayarak asıl ehemmiyeti musikîye verdiklerinden şu hâl musikînin yavaş yavaş şiirden ayrılarak kesb-i istiklâl etmesine yol açtı.

Roma'da hükümet-i cumhûriye zevâle yüz tuttuğu ve imparatorlar devrinin hulûl eylediği zamanlar musikînin en ziyâde terakki eylediği vakitler olup Kayser Rum bu fenni pek ziyade sevdiği için masârifini kendi bendinden verilmek üzere Roma'ya bin iki yüz nefer kadar erbâb-ı musikî cem' eylemişti. İmparator Caligula ise bi'z-zât pek mâhir bir musikîşinâs olup sitar flüt denilen çalgıları pek güzel çalardı. Meşhûr imparator Neron dahi mâhir bir musikîşinâs idi. Zamanında Roma'ya beş bin kadar musikî erbâbı cem' ve bunları himâye ederek fennin terakkiyâtına hizmet etmiştir. Fakat vefâtından sonra Romalılar bu kadar beyhûde âdemi memleketlerinde tutmak istemeyerek etrafına tard eylemişlerdir.

Nasârâ'nın ilk isti'mâl eyledikleri musikî Yahudilerin usûl-i musikîyesinden ibaretti. Hazret-i İsa salîb üzerinde iken Hazret-i Dâvut'un teferruâtın taganni etmiş olduğu gibi Patris Vebalos dahi mahbesteyken bu taganniler ile müteselli olurlarmış.

Daha sonraları dahi Nasârâ kiliselerine hep Yahudi musikîsi isti'mâl olunmuş. Hatta enâcil lisân-ı Yunani üzere intişâr

[686]

ederek Yunan lisânı Nasrânî lisân-ı mukaddesi olduğu hâlde dahi Yahudi musikîsi devam ederek eski Yunan ve Latin musikîsi ise putperestler muâyenesinde isti'mâl olunurmuş.

Roma'da Hristiyanlık gizli gibi te'essüs edip de Latin lisânı dahi Nasârâ'nın lisân-ı Türkisi olduğu zaman hep eski Yahudi musikîsi devam edermiş de bir hayli ta'dilât görmekteydi. Nihâyet Konstantin zamanında Hristiyanlık meydana çıkarak devletin din-i resmisi olması üzerine Yunan musikîsi dahi kiliselere girmeye yol bularak şu kadar ki okunacak şeyler Yunanca olursa Romalılar bir şey anlamayacaklarından Yunani güfteler vezninde olarak Latince güfteler tertîbiyle Yunan usûl-i musikîyesince terennüm ve taganni edilmeye başlanmış.

Hristiyan kilisesinin en büyük erkânı musikîyenin ziyade ehemmiyet vererek hatta Saint-Amravaz nâm 'azîz bu hizmette en ileriye varmış ve birde Mitorya Duasını tertîb etmiştir ki zamanımıza kadar zâyî' olmaksızın devam ede gelmiştir. Altıncı 'asr-ı milâdide papa olan Saint-Gregavara dahi pek mâhir bir musikîşinâs olup Hristiyan musikîsinin terakkisine ziyâdesiyle çalışmıştır. Hatta o zamana kadar zabt u kayd-ı esvât için hep Yunan hurûfu isti'mâl olunurken muma-ileyh hurûf-ı mezkûre yerine Latin hurûfunu ikâme eylemiş ve makâle ve usûlce dahi ıslâhât-ı ciddiyeye muvâffik olmuştur.

Yunan usûl-i musikîsinin kiliselerde isti'mâl zamanımıza kadar devam etmiştir. Alafranga yeni usûl-i musikî ise henüz bi'n-nisbe pek yeni olarak Avrupa'ca kiliselerin kapıları bu musikîye dahi açılmış ise de sâir kiliseler ve bâhusûs şark kiliseleri hâlâ usûl-i Yunaniye üzere duâ okumaktadırlar.

İslâm'ın Musikîye Hizmeti

Bu makalemizi tertîb için ittihâz eylediğimiz ma'hezler meyânında “Capp” nâmında bir mü'ellifin eserinde gûya Hazreti Ömer'in musikîye hasım olarak mahvına yürüdüğü hakkında bir fıkra gördük. Hele İslâm'ın musikîye olan merak ve hizmetine dâir hemen hiç izâhât bulamadık ki bazı mü'elliflerin gayret-i diniye sevkiyle pek çok bahislerde hakîkati ketm eyledikleri gibi Mösyö Capp'ın şu meselede ketm-i hakîkat edişine de istigrâb eyledik.

İslâm'ın 'asr-ı ula tarihin vâkîf olanlar için tatvîle hâcet yoktur ki cemâ'ati mescide toplamak için hangi

[687]

vâsıtaya mürâca'at lüzûmu müzâkere edildikte çâk ve nefir gibi Yehud ve Nasârâ'nın tangırtı ve zırlıtısına güzel sadâyı tercîh ederek Hazreti Bilâl-i Habeşi güzel sesli ve güzel makâmlı olduğu için mü'ezzin ta'yîn kılınmıştır. Resulü Ekrem Efendimiz Hazretleri mescide Kur'an-ı Kerîmi o kadar güzel bir elhân ile kırâet ederlerdi ki bundan ashâb-ı kirâm hazerâtı ihtirâk derecelerine gelirlermiş. Hatta bazı münâfikin dahi mescide hazır buldukları zaman bu süziş ashâba i'tidâl üzere geldiğinden Hazreti Resül Efendimiz'e keyfiyet arz olundukta sebebi münâfıkların huzûru olduğunu beyân buyurarak fakat bu i'tidâlin muzır değil bil'akis nâfi' olduğunu dahi izâh etmiş oldukları da siyer-i şerîfede mezkûrdur.

Musikînin mahvına yürüdüğü beyân olunan Hazreti Ömer ise evvelâ İslâm'ın en büyük düşmanı iken ilk defa olmak üzere kulağına tilâvet-i Kur'an vâsıl olmakla kalbi yumuşayarak nihâyet îmâna dahi gelmiştir.

Vâk'â musikî dahi bir medâr-ı lehu olmak üzere İslâm'ca mekruhtur. İnsanı Cenabıhakk'a rabt eden irtibât-ı derûna hangi şey hâlel verirse mekruh olduğu gibi ancak musikî medâr-ı lehu olmayıp da her millet nezdinde olduğu gibi maâbid en büyük ziyetini addolunursa asla mekruh değildir. Bu sebep mebnidir ki huffâz-ı kirâmın ve ehl-i tilâvetin ve mü'ezzinân ve eime hazerâtının güzel sesli ve musikîye aşinâ olmaları lâzımdır.

İslâm'ın Fârâbi gibi en büyük hükemânın terakkiyât-ı musikîye hizmetleri inkâr olunamaz. Hazreti Mevlâna'yı Rumî gibi en büyük ehlullahın dahi musikîye rağbetleri âsâr-ı mahsûsalarıyla sâbittir. Bugün dahi Mevlevihânelerde icrâ olunan ayinlerde neyer rebablar ehl-i hâl olanları çıldırmak derecesine getirirler.

Vâk'â İslâm'da gerek hurûf ve gerek işârât-ı sâire ile zabt u kayd-ı esvât için nota usûlü tanımamışsa da her makama göre perdeler o kadar güzel ta'yîn ve zabt olunmuştur ki bir makamdan icrâyı ahenk eden musikîşinâs şâyet sâir perdelere girişecek olursa hangi perdede karar kıldığı anlaşılır. Bu ise kâğıt üzerinde menkûş olmadığı hâlde zihinlerde menkûş ve mükemmel bir nota değil midir? Tempoya bedel dahi kadim dümtek usûlü câri olup bunlar dahi o kadar kat'i bir sûrette ta'yîn olunmuşlardır ki meselâ “devr-i hîndî” denilen usûl

[688]

üzerine kaç beste varsa hiçbirisinin diğerinden bir tempo bile fark olmayıp cümlesi bir ölçüde giderler.

Arapların fenn-i musikîye hizmetleri eserleriyle sabit olup bu fenne dâir te'lifât bile vardır. Hatta hangi perdenin a'zâ-yı vücuddan hangisi üzerine te'sîri olduğu ve hangi zaman ve mevsime göre bu te'sîr arttığı araştırılarak eğerçi Yunan-ı kadîm eşhâs-ı muhayyilesine isnâd olunan hikâyeler gibi hayvanat-ı vahşiyeyi ormanlardan çıkarmak hikâyeleri bizde yoksa da bir meclis halkını istediği gibi ağlatmak veyahut güldürmek derecesine icrâ-yı hüner etmiş hükemâ bulunur ve hele bülbülü sazının üzerine kadar indirmiş ehl-i musikî pek çok hikâye ediliyor.

İbtidâ-yı İslâm'dan bu zamana kadar gelmiş olan şu'arâ meynında hiçbirisi bulunmaz ki sazdan âvâzdan bahsetmemiş olsun. Şiir denilen şey tercüme-i ihsâs olduğuna göre elbette musikî bu şu'ârâyı mütehassis etmiş ki hisseylediği şeyleri dahi lisân-ı edebleriyle tercüme eylemişler.

Ma'hazâ musikî husûsunda Avrupa'ya tefevvûk dâ'iyesinde değiliz. Ezmine-i mutavassıttan sonra Avrupa'ca yeni musikîye o kadar hizmet olunmuştur ki elyevm fenn ve san'at-ı musikî Avrupa'da hemen derece-i kusvâsına vardığı hâlde bizde

henüz ilk hâl-i tufüliyyetinde demektir. Bundan sonra kemâlât-ı lâıkasını bulmak için erbâbının himmet-i ciddiyesine muhtâctır.

10

Notaların Islâhı

Bundan mukaddem beyân olunduğu vecihle Saint- Gregovar'nın ıslâh etmiş olduğu notalar bazı ta'dilâta uğramakla beraber milâdın dokuzuncu asrına doğru devam ede gitmişti. Ezcümle Şamlı Saint- Jan'ın son ıslâh eylediği nota usûlü yine birtakım hurûftan ibâret olmakla beraber evvelkilere nisbetle pek mükemmel olup dokuzuncu 'asr-ı milâdide şark kilisesi garb kilisesinden ayrıldıktan sonra bu usûl Rum kiliselerinde isti'mâl oluna gelmiş ve hâlâ bugünkü günde dahi isti'mâl olunmakta bulunmuştur.

Saint-Jan'ın usûlü bir iki asır kadar müddet garb yani Katolik Kiliselerinde dahi isti'mâl olunduktan sonra yeni tarz notaların mukaddemât icâdı on birinci 'asr-ı milâdın ibtidâlarında görülmeye başlamıştır. Yeni usûlün ilk mûcidi kim olduğu kat'iiyen ma'lûm değilse de Pompuziya Manastırında

[689]

râhip olan Gidu Aratino bir râhibin bu bâbda âdeta mûcid addolunacak kadar ıslâhât kilisesi görülmüştür. Yunaniler "la" sadâsını mebde' ittihâz ederlerken Gidu "evet" yahut "dü" sadâsını mebde' ittihâz ederek bu sûretle tertîb eylediği perdelere "gama" ismini tesmiye eylemiş ve hâlâ dahi o isim ve o usûl bâki kalmıştır. Yeni notaların hükümlerini hüsn-ü tefhîme medâr olmak üzere Şamlı Saint Jan'ın bestelemiş olduğu bir ilâhide matlûb olan notalar hangi hecâlarda ise o hecâları bu notalara isim olmak üzere tesmiye eylemiş.

Nota makâmında isti'mâl olunan hurûfu çizgiler üzerine yazmak Gidu'den evvel dahi mevcut idiyse de bu çizgiler altıdan ziyade iken Gidu evvel-emirde yalnız altı çizgi üzerine notalarını tertip eylemiş ve müehheran çizgiler arasında işareti koymak mümkün olduğunu görünce çizgileri yalnız dörde indirmiştir ki yalnız "Pelen Şan" denilen usulde hâlâ çizgiler dört olmak üzere bâki kalıp çizgilerin beşe iblâğı ise Gidu'den pek çok zaman sonra kat'iiyen kararlaştırılmıştır.

Notaların ıslâhınca Gidu'nun hademâtı pek büyük olup muma-ileyh daha sâir bir çok ıslâhât ve bâhusûs bazı sazların yeniden icâdı gibi ihtirâât dahi isnâd olunursa da bunların kâffesi nazar-ı tarihte tahakkuk edemiyor.

Gidu'dan mâ'dâ sâir erbâb-ı fenn dahi bu ıslâhâta yardım etmişlerdir. Ezcümle milânlı Françino Gafuriyo isminde bir adam her sadânın uzunluğu ve kısalığı ve sükût zamanlarını ta'yîn için o zamana kadar mer'i olan usûlü değiştirerek daha sâde bir yol bulmuş ve bu yol on altıncı 'asr-ı milâdda nota işâretlerinin yuvarlamak ve beyaz ve siyah ve bir çizgili ve iki çizgili isti'mâl olunması gibi elyevm dahi müsta'mel olan ihtirâ'a erbâb-ı musikîyi irşâd eylemiştir.

Dokuzuncu 'asr-ı milâdiden beri nota işâretleri murabba şekilde konuluyorken on yedinci asırda yuvarlak veyahut beyza şekline ifrâg olunmuştur ki hâlâ dahi o şekiller müsta'meldirler.

Elhâsıl bir sayfa üzerinde gayet sade olarak mürtesim olduklarını gördüğümüz notalar bâdî-i emirde vârid-hâtır olacak sûretle hemen gelişi güzel uyduruplu vermiş olmayıp binlerce seneler zarfında yüzlerce erbâb-ı fennin mütâlaât-ı 'amîkasını neticesi olarak meydana çıkmış ve binâenaleyh okumak bilen bir âdem eline aldığı

[690]

kâğıdı nasıl okursa erbâb-ı musikî dahi ilk eline aldığı notayı cüz'i bir temeşşuktan sonra kemâl-i serbesti ile çalıp icrâ eylemek derecesinde terakki görülmüştür.

11

Yeni Musikî

Notaların bi't-tedric ıslâhına lüzûm gösteren şey fenn-i musikînin kendi terakkiyatı olduğuna şüphe edilemez. Nota nedir? Bir nev' zarf değil mi? Onun mazrûfu ise musikîdir. Dört beş perdeyi en âdi en sade tempolar ile birleştirmekten ibaret olan bir san'at-ı musikîyenin zarfı yani notası dahi birkaç âdi işâretten ibâret olabilir, amma perdeler çoğalır usûller çoğalır sadâların imtidadları çoğalır vakıflar sükûtlar çoğalır ise öyle olur olmaz zarflara bu kadar mazrûfları sığdırmak dahi güçleşeceğinden her hâlde notaların da ıslâhına lüzum görülür.

Milel-i kadîmenin usûl-i musikîsi pek sade olduğunu bundan evvel dahi beyân eylemiştik. Musikî denilen şey milletlerin terakkiyât-ı sâiresiyle beraber gider diye i'tikâd edilmek lâzım gelirse terakkiyât-ı sâireden mahrûm olan milletlerin terakkiyât-ı musikîyelerini dahi hiç nisbetinde kalır. Hâlâ dahi bazı milel-i gayr-i müterakkiyenin iki üç delikli düdükler ile bütün behre-i musikîyelerini göstermekte oldukları görülmüyor mu?

Amma terakkiyât-ı musikîyeyi sâir terakkiyâta dahi kıyas edemiyorlar. Sanâyi'-i neffisenin sâir şu'beleri bile musikîye makîs olamıyor. Zira resim gibi heykeltıraşlık gibi sanâyi'-i neffise için tabî'atta bu kadar modeller bulunduğundan onları taklit ile teshîl-i terakki mümkün oluyor. Musikî için ise sâha-i tabî'atta mevcut olan esvât hiç derecesinde azdır. Binaenaleyh musikîce her terakki bir ihtirâ'-ı cedîde vâbeste olup bu ise terakkiyât-ı musikîyeyi pek ağır ve güç olarak husûle getirir.

İmdi milel-i kadîmenin eski musikîleri hep bir perdeden ibaret sadâları gâyet sâde usûller ile eş'âre güftelere tatbîkten ibaret olup tambaslar kontrbaslar velhâsıl elyevm “armoni” denilen şeyi ikmâl olunmuştur. Eski musikîlerin hepsi bir sadâyı icrâ eyledikleri hâlde yeni musikîde birkaç yüz sazın her biri başka sadâyı başka usûlü icrâ ederek bunların hey'et-i 'umûmiyesinden bir ahenk hâsıl olur ki müstemi'ini hayrân eder.

[691]

Çinliler musikîye “ilmü'l-ulûm” demişler. Yunaniler malûmât-ı beşeriyenin hülâsası musikîden ibâret olduğuna kâni' olmuşlar. Hâlbuki onların sâde musikîlerine göre bu unvanlar istiksâr etmek doğrudur. Yeni musikî yanında onların musikîleri bostan dolaplarının gıcirtısı menzelesine ineceği musikîye zerre kadar müntesib olanların cümlesi nezdinde müsellemdir.

Makâlemizin neticesi demek olan bu fıkrada “Yeni musikî” serlevhası altında şimdi mer'iyü'l-icrâ olan usûl-i musikîyenin taksimâtına kavâ'idine girişeceğimize intizâr edilsin. Bu bahis sonu gelmez bir fenne girişmek demek olup musikînin milel-i kadîmeden milel-i cedîdeye intikâlini mücmelen haber vermek için yapılan

mukaddemât-ı tarihiye bu fenn-i vâsi'i şerha girişmek için bir serlevha olmak yerini bile tutamaz. Ne hâcet on birinci 'asr-ı milâdiden bu asra kadar her millette fenn-i musikînin terakkiyâtına hizmet eden erbâb-ı fennin yalnız isimlerini irâd edecek olsak beş altı bini tecâvüz eden bu isimler şu sayfalarımızın bir kaçını doldururlar. Hele fenn-i musikînin teşrîhâtını irâd için yalnız ıstılâhâtını yazacak olsak âdetâ bir kâmûs-u mahsûs vücûda getirmelidir. Nasıl ki bu kâmûslar Avrupa elsinesi için tanzîm dahi edilmiştir.

Maksadımız tarih-i musikî hakkında kâri'lerimize bir fikr-i icmâli vermek olduğuna göre hâtime-i makâlemizde şunu da irâd ile iktifâ edelim ki:

Eski musikî mahzâ âsâr-ı edebiyenin irâdını tezyîn için işe yararken yeni musikî kendisini edebiyâta iftikârdan bilküllüye kurtarıp başlı sözsüz yalnız saz ile insanı istediği gibi ihsâs etmek derecesini bulmuştur. “موزيق انسترومانتال” yani âlât ile icrâ olunup esvâta ihtiyaç bırakmayan bu usûl yalnız ezmine-i ahirenin icat olup eğerçi şimdilerde dahi şarkılarda ve vodvillerde opert ve operalarda saz ile sözün ictimâ'ını görmekte isek de bunların yekdiğerine ihtiyaçları olmayıp insanda te'sîrâtını göstermek için ikisi de müstakil oldukları hâlde mücerred tezyîd-i te'sîr için bunlar cem' edilmektedirler.

Tanzîmâtı Hayriye bize bir devr-i terakki ve teceddüd açmış olup o zamandan beri Devlet-i 'Aliye-i Osmanîyemizin dahi “konservatuvar” yani “darü'l-maârif-i musikîye” addolunmaya lâıyk bir müzikayı humâyûn vardır ki Avrupa'ca merteb-i

[692]

kemâlini bulmuş olan yeni musikînin mülkümüze idhâli için pek güzel bir kapı olup bâhûsus ki fenn-i musikînin terakkiyât-ı cedîdesi mücebince bizim kadîm musikîmiz için dahi bir devr-i teceddüd açılmasını o dâirenin himmetinden beklemek hakkımızdır.

Ahmet Midhat

138 MEVÂDD-I EDEBBİYYE**138.1 ŞÛRÂ-YI DEVLET-İ A'ZÂ-YI KİRÂMINDAN FAHRÛ'L-ÜDEBÂ
SAÂDETLİ FÂİK MEMDUH BEYEFENDİ HAZRETLERİ'NİNDİR:****1**

Uçtu şahbâzım âşinânından
Mâil-i semt-i âsumân oldu
Yükselip dîdeden nihân oldu
Anladım kuşların figânından

Hep vurulmuşlar âh o şahbâze
Eyliyorlar nigâh o şahbâza

2

Süzülünce bu şahbâz gehî
Cümbüş eylerdi şâh-ı âhûda
Var mıdır şöyle tavr-ı tihûda
Ki ede câna-kâr her nigahı

Süzülen göz müdür yahut şahbâz

Tâir-i kuds ile eder pervâz

3

Neyleyeyim şimdi şahbâzım yok

Mürgzarın safâsı oldu harâm

Nazarımda cihân serâpâ-dâm

Dil-şikârım o çâre sazım yok

Demdir uçsun hayali çeşmimde

Uyansın pür vebali çeşmimde

4

Kayalar şahbâza me'vâdır

Bağrıma taş basıp da ölsem zâr

Belki şahbâz eder bu taşta karar

Vâdi-i 'aşk hayret-efzâdır

Kızasının melâmet etti zuhûr

Lâne-tarh eyledi serinde tuyûr

5

Dertle tâ peride reng olduk

Nameye yok kebeture hâcet

Bülbül âsâ esir-çeng olduk

Şâhbâzın kaçırsa bir sayyâd

Her uçan kuştan eyler istimdâd

*

138.2 GAZEL

Refik-i hâss aranır mı şarâbtan gayri

Ne var bu dehirde sahbâyı nabtan gayri

Başım ucunda dönen yok garîb kaldım âh

Duhân âhim olan ber-sehâbdan gayri

[693]

Ümîdler boşanıp gitti! Kalmadı şimdi

Dilimde korkulu bir iltihâbtan gayri

Bu tire-i hâne-i gamm içre yok bir eğlencem

Hayal zevk u safâyı şebâbtan gayri

Bu rütbe-i sea'ye bedel dehrde nedir gâfil

Kalan elekte 'aceb piç u tabdan gayri

Üsküdarlı Âişe Mâhire

*

138.3 ABDÜLHAK HÂMÎD BEYEFENDÎ HAZRETLERİ'NİN BİR GAZELİNE NAZİRE

Gönlünle bir sohbet eder bir terâneniz vardır

Safâ-yı subha verilmez şebâneniz vardır

Unutmayıp aralıkta ziyâret eyleyiniz

Bu kalb-i zârda bir âşiyâneniz vardır

Eder tabî'atı 'aşk ve muhabbete dûçâr

O rütbe şiveli çeşm-i şehâneniz vardır

Edince âşığı nâz ile üzmeyi maksûd

Hayal ve hâtıra gelmez bahâneniz vardır

Olur muydu kamerde bu rütbe-i câzibe hiç

Safâ-yı mâha sizinde iâneniz vardır

Siyah zülfünü dökmüş giyip libâs-ı sefid

Dedim görünce sehâb içre lâneniz vardır

Neden nedendir ‘aceb yâriniz mi zulmetti

Ki böyle çehre-i gamm perverâneniz vardır

Sabah ‘aşk ve muhabbette doğmuş ahterdir

O dideler ne hoş eşk-dâneniz vardır

Gece usanmayarak dinlerim sabaha kadar

Ne tatlı dinlenecek bir fesâneniz vardır

Seherde dinlemeyi pek sever sadânızı dil

Hevâ-yı ‘aşkı muharrik terâneniz vardır

Menemenlizâde Tâhir

*

138.4 ÜDEBÂ-YI ASRA MAHSÛS TEZEKKÛRATÛ’Ş-ŞU’ARÂ

Sâye-i ma’rifet ârâyı hazreti padişahide idrâkiyle mübâhi bulunduğumuz ‘asr-ı celîl terakkiyât-ı edebiyece dahi bî ‘adildir.

A’sâr-ı sâlîfe-i Osmanîyeden her hangisinde bulunan edibler, şâirler göz önüne getirilerek asrımızın yetiştirdiği erbâb-ı kalemlerle mukâyese edilecek olsa bizim takımın bir galebe-i külliyyeye nâil olduğu teredüdsüz teslîm olunur.

Bu hâlde görülüyor ki şu'arâyı sâlifin için her asırda tertîb edildiği gibi şu'arâyı muâsırın için dahi bir tezkere-i tanzîmi derece-i vücûbe varmıştır.

Bu kere şâir meşhûr Veysi Paşâzâde Ali Rûhî Beyefendi şu vücûbun derecesini takdîr ile üdebâ-yı asrın ser-âmedânına mahsûs olmak üzere bir tezkere tertîbine sûret-i ciddiye teşebbüs etmiştir.

[694]

Nâmı tezkereye pirâya bahş olacak her bir şair kendi kalemiyle yazacağı tercüme-i hâlini ve âsâr-ı ber-güzîdesinde lâakall bir kasîde veya kasîde yerini tutacak bir manzûme ile beş kıt'a gazelini tezkereye ihdâ buyuracak ve her şairin tezkereye aynen derc edilecek olan tercüme-i hâliyle âsâr-ı zirine Rûhi Beyefendi tarafından mukaddirâne bir mütâla'a yazılacaktır.

Der-saâdette bulunan eâzım-ı üdebâmızın tercüme-i hâlleriyle eserlerini Rûhi Beyefendi bir taraftan elde etmekte olduğundan tezkerenin buraya ait kısmı az bir zamana kadar teşekkül edebilecek demektir.

İstanbul'dan başka yerlerde bulunan mütehayyizan-ı üdebamızın bu tezkerede isim ve eserleri bulunması elbette arzu edileceğinden hariçteki mukaddirân-ı ehl-i edeb dahi zikrolunan vecih üzere tezkereye tercüme-i hâl ve âsâr ihdâsına himmet buyurlarsa pek ziyâde müceb-i memnûniyet olacaktır.

Hariçten gönderilecek âsârın doğruca matba'amıza irsâlı lâzım geleceği gibi âsâr-ı mezkûrenin vürûdu nihâyet gelecek haziran rûmî gâyesine kadar intizâr edilecektir.

Rûhi Beyefendi'yi böyle bir teşebbüs-İ nâfi'de bulunduğu için şimdiden tebrîk ile beraber muvaffakiyetini kemâl-i hulûs ile temenni eyleriz.

*

138.5 NÂSİR-I HÜSREV

یار خدایا اکر ز روی خدایی
کوهر انسان ز آخشیح سرشتی

2

چهره هندوی ورودی ترك چراشد
همچو دل دوزخی وجان بهشتی

3

از چه سعید اوفتاد واز چه شقی شد
زاهد محرابی وکشیش کنشی؟

4

?چیست خلاف اندر آفرینش عالم
چون همه رادایه و مشاطه توکشتی!

5

?نعمت منعم چراست دریا دریا
?محنت مفلس چراست کشتی کشتی

6

کیرم دنیا زبی بقائی دنیا
بر کرهی خربط و خسیس به هشتی

7

هیچ نکویی که از برای چه آخر
درکل ایشان سخاوشرم نکشتی

Tercüme

1

İlâhi! eğer destgâhı meşîyet-i ilâhiyende

[695]

insanların hamîr-i mâye-i vücûdunu yed-i kudretinle hep unsurdan tahmîr ederek
yoğurmuş isek

2

Ya şekil ve şimâlce Hindu ⁶⁰ ler ile etrâk beyinde mevcut ve mer'î olan bunca tebâyün-i zâhiri ve tehâlûf-i sûriye sebep nedir? Neden işbu iki kavimden birinin beşere simâsı ehl-i cehennem kalbi gibi zişt u kabîh ve diğerrinin ise çehre-i zibâsı ashâb-ı cennet-âsâ sabîh ve melîh olmuştur?!

3

Hele zâhid mihrâb-ı gezin ve berehmen deri-nişin fitraten ikisi dahi bir sâni' bî-çûnun eser-i sun'-i celîli olduğu hâlde onlardan birini hil'at-tırâz ridâ-yı saâdet etmek ve diğerrine dahi bir nevs-i şakâveti gidermekte mektûm olan hüküm ve esrâr ledün-yek doğrusu veleh-bahş 'ukûl-i fuhûldur!!

4

Mademki bi'l-cümle efrâd-ı kâinâtın küçüklerine şir-ifâza ve in'âm ile nevâle bahş-i perveriş ve büyüklerine de arayışta emn ü âsâyiş olan hep sensin! Ya bu etvâr-ı hilkat ve şununât tabî'atta meşhûd bâsıra-i hayret olan tefâvüt bî-şumâr ve ihtilâfât-ı 'acîbetü'l-âsârından hâsıl oluyor?!

5

Mademki kasimü'l-erzâk sensin ya ne sebebe mebni agniyanın servet ve yesârı derya derya olmuş? ve fukarânın bâr-ı mihnet ve zarûreti sefine sefine dolmuştur?!!!

6

Tutalım dünyayı mücerred bekâsız olduğundan nâşi kâffe-i lezzât ve şehbâtıyla beraber bir alayı belha ve ehsaya terk ve teslim eyledik!

7

Fakat hiç bunun sebebini söylemiyorsun ki madem ki onları neam gûna gûn dünyeviye ile behremend ve bahtiyâr eyledik! Ya onların mezrua-i fitrat ve keşt-zâr-ı tabî'atına semâhat ve haya tohumunu ne için ekmedin?!

Mu'allim Feyzî

⁶⁰ Ahâli-i Hindistan'dan mahbûs olanlara "Hindu" ve Müslim olanlara "Hindi" itlâkı ta'bîrât-ı mahaliyedendir.

*

138.6 NAZİRE-İ GAZEL-İ MES'ÛD-İ HARÂBÂTÎ

Var mıdır fevkinde bir söz şive-i güftarımın
Hâsılı meftunudur erbâb dil-i eş'arımın

Süzüşümden ictinâb etsin bütün halk-ı cihân
Çâre-i itfâsı olmaz âh ateş-pâremın

Gıpta eyler şevkine hûbân serv-endâm-ı şehri
Sâki-i gül çehre-veş peymâne-i serşarımın

[696]

Ben nasıl takdîs ve tafdîl etmeyim bizim meyi
Hâne-i humâr nüzhet-gâhıdır dil-dârımın

Hazret-i "Mes'ûd" un ey "Hamdi" ulüvv-i himmeti
Bâ'is tezyîni oldu tab'-ı cevher-dârımın

Jandarmaya mensup Hamdi

*

Hüsnü İmzasıyla Vârid Olmuştur:**138.7 GAZEL**

Gah gah ettikçe ol zülf-i perişân ihtizâz
Eylemez mi sinesinde âşığın cân ihtizâz

Lerzenâk olmaz mıyım ol nevnihâl hoşırâm

Eyledikçe bağda nâzân nâzan ihtizâz

Meclis-i vaslında da cânânın olmam neşveyâb

Bim-i hicrinden eder her lahza vicdân ihtizâz

Bak ne mahzûndur dil-i mecrûh âh etsem, eder

Âlem-i bâlâda ervâh-ı şehidân ihtizâz

Var mıdır vecd-i âzma bir dil ki hüsna etmesin

Nağme-i mühtezze-i hâmemle bir an itizâz

Tercümân-ı Hakikat

Nâzmına ‘arz-ı takdîr-i ‘azîm eyleriz.

Mefhar-ı melâmiyyûn şair bî-sükûn Ali Rûhî Beyefendi kalenderâne bir tavr-ı garîb ile Mekke-i mükerreremeye gittiği zaman orada bu kere şehrimizi teşrîf etmiş olan yegâne rahmetullâh efendi hazretlerinin nâil-i şeref mülâkâtı olarak kendilerinden istifâza emeline bulunduğunu meş’ar-i kıt’a-i âtiyeyi takdîm eylemiş ve fâzıl müşârûn-ileyh kıt’ayı tahsîn etmekle bizim Rûhi’ye şair nevâzâne pek çok iltifât buyurmuştur:

138.8 KIT’A

داشتم امید از فیض فضائل کسرت

باکمال جهل خود من نیز باشم فیضیات

باز پر سید ز هاتف میشو داین یانه کفت

بس بودلا تقنطو امن رحمةاللهت جواب

139 FIKRA-İ TARİHİYYE

139.1 DÜĞÜN GECESİ

Düğün gecesi denildiği zaman sâmi'in zihnine ale'l-umûm sürûrlü bir gecenin eğlenceli, neşveli bir hâlde sûret-i güzârı tebâdür eder. Aktâr-ı âlemin her tarafında düğünlerin mutantan bir sûretle icrâsı matlûbtur.

Nakledeceğimiz düğün gecesi gerçi Amerika'yı cenûbiyede vâki' "Avergey" cumhûriyetinin "Rio-Grand-Dell-Sude" şehrinde vukû' bulmuş ise de hârikulâde bir düğün olmayıp Avrupa'da şa'sa'alı bir sûrette

[697]

icrâ olunan düğünlerden başka bir şey değildi. Binaenaleyh kâri'lerimizin nazar-ı mütâla'alarına arz etmek istediğimiz düğün gecesinin yalnız şa'sa'asını , tantanasını zikir ile iktifâ etmeyip her kalb-i selîmin bir netice-i bahtiyârâne husûle gelmesini arzu ettiği bir düğünün en taş yüreklileri bile rikkate getirecek ve haydutları bile ağlatacak bir sûrette neticepezîr olduğunu ifâde edeceğiz.

Düğün lafzının medlûl ve ma'nâsı birbirine zevc ve zevce olacak iki mütehassirin mukteziü'l-merâm olduklarını âleme ilan etmek demek olduğu hâlde bu düğün bil'akis birbirine zevc ve zevce olacak iki nevcivânın mahv ve harap olduklarını ilan etti.

Kâri'lerimizi intizârda bırakmayalım da şu menhûs düğün gecesini nakledeyim:

Yukarıda ismini zikrettiğimiz şehrin muhîtinde bulunan pek dil-nişin ve gâyet şirin bir hânenin gülle ve yaseminler örtülmüş olan balkonunda yirmi beş yaşında kadar gâyet güzel ve yakışıklı bir delikanlı ile elli beşlik ve fakat otuz yaşında

bulunanlar gibi sağlam ve kuvvetli bir ihtiyar oturmuşlar ve alabildiğine temdîd-i nazar olunabilen vadiye doğru bakarak konuşmakta bulunmuşlardı.

Delikanlı Miss Jean'ın nişanlısı Sir Arthur ihtiyar ise eski faniya muhibbi doktordu.

Doktor genç nişanlıya hukûk-ı zevciyetin muhafâzasına ve zevclik vazâifinin sûret-i ifâsına dâir güzel güzel nasihatlar veriyor ve delikanlı da doktorun vâ'azına verdiği bu nasihatları cân-ı gönlünden dinliyordu. Bazen kızara bozara bir su'al irâd ederse de filozof doktor bu gibi su'allerin irâdı muktezî ve tabî'i olduğunu anlatır ve cevaplarını dahi kemâl-i serbesti ile verirdi.

Bu aralık Misis Jean'ın pek sevmekte olduğu fino köpeği pencereden balkona atladı. Bu köpek kıvrıcık tüylü beyaz ve pek temiz bakıldığı için pamuk gibiydi. Arthur başını çevirdi. Sevgilisinin sevgili köpeği olduğunu gördü. Köpek bi't-tabi' sâhibesinin nezdinden gelirdi. Âşık nişanlı için mahbûbesinin nazar-ı muhabbetini celbeden şeylerin hangisini sevmemek kâbildir ki hadd-i zâtında sevimli olan bu köpeği sevmesin?

Köpek yanı başına gelmişti. Arthur elini uzattı bir iki kere köpeği okşadı.

Bu esnada köpek birden bire dönerek delikanlının

[698]

başparmağını şiddetlice ısırđı.

Doktor dedi ki:

–Hay zeki hayvan! Görüyor musun oğlum! Köpek senin yakında Miscan'ın zevc olacağını anlamış olmalıdır ki kıskançlıktan parmağını ısırđı.

Gariptir ki bu güzel köpek o gün evden kayboldu. Edilen taharriyât-ı mütemâdiye neticesiz kaldı. Hâsılı köpek bulunamadı.

Bir ay sonra Sir Arthur ile Miss Jean te'ehhül ettiler. Hayli zamandan beri pederini kaybetmiş olan Sir Artur'a doktor pederlik vazîfesini ifâ ettiği gibi nişânlısı gibi pedersiz bulunan Miss Jean'da biraderi hâmi oldu.

Miss Jeann'ın birâderi iriyarı, güçlü kuvvetli, sert bir delikanlıydı.

Hemen bütün şehir halkı magbût-cihân olan bu genç zevc ve zevceyi görmek için kiliseye müsâra'at ettiler. Fi'l-hakîka her ikisi de genç, her ikisi de güzel, her ikisi de zengindi.

*

Kiliseden sonra med'üvvîn düğün evine geldiler.

Sofra nefâis-i et'ime ve nevâdir-i eşribe ile müzeyyendi. Âftâb âlem-tâb aksâyı magribe çekilmiş ve ortalığı zulmet kaplamıştı. Vâkta ki salonlarda ki gazlar, lambalar, avizeler musikada med'üvvni raksa davet etti, balo da başladı.

İpekli fistânlar, dantelalar elmaslar, latîf çiçekler, mütebessim yüzler salonları o kadar şa'şa'alandırmış, o kadar şenlendirmişti ki bî-dermân ihtiyarlar bile raksa girişmekten kendilerini alamamışlardı.

Bu kadar tezeyyünât içinde dolaşan zevc ve zevce asumâni tezyîn eden encüm bî-pâyân içinde parlaklıklarıyla nazarları tenvîr eden Zühre ve Müşteri yıldızları gibi parıl parıl parlamaktaydılar.

En güzel en kıymet-dâr pırlantalarla tezeyyün etmiş ve bir kat daha güzelleşmiş olan Miss Jean med'üvvînin inzâr-ı tahsîn ve temâşâsının kendisine mün'atîf olduğunu gördükçe mahcup olmakta ve mahcup oldukça gülgun ruhsârları bir kat daha kızarmaktaydı. Pırlantalarla tezeyyün etmiş ve yanakları latîf bir sûretle al al olmuş olan bu gelini görenler mutlakâ mevsim-i baharın bir sabahında nur-aftâb içinde parıl parıl parlamakta olan ve güzel

[699]

şebnemlerle donanmış bulunan taze bir güle benzetirlerdi.

Miss Jean bu melikâne mahcûbiyetle beraber sevgili zevcinin kolunda salonları dolaştığı zaman dudaklarının üzerinde gizli ve bahtiyârâne bir tebessüm dolaşır ve delikanlının koltuğu altında sıkışmış olan nâzik kolu bazı bazı titrerdi.

Sir Artur ise bambaşka bir hâldeydi. Zavallı delikanlının benzi sararmış ve çehresi garîb bir sûretle değişmişti. Dudakları tir tir titrer ve kalbi halecanla vururdu. sevgili zevcesine bir şey söylese kelimeler ağzından dökülüyor ve ne söylediği anlaşılmazdı.

Miss Jean Arthur'un bu ıztırâbını gördükçe balodan sıkılmış olduğuna hüküm eder ve sabah olmasını sabırsızlıkla beklerdi.

Doktor ile Miss Jean'ın biraderi davetlilerle meşgûl oldukları için Arthur'un bu hâlimden haberdâr olamamışlardı.

Şafak söktü balo halkı da birer birer çözülmeye başladı. Gelin ve güvey bu saatten istifade ederek peri gibi inzârdan panehân olmuşlar ve artık haclegâha çekilivermişlerdi.

Bu haclegâhın duvarlarıyla tavanları akmişe-i harireye tefrîş edilmişti. Buranın tezeyyünâtı için hiçbir şey diriğ olunmamıştı. Zifâf odasını yalnız ve hafif bir kandil tenvîr ediyordu. Bu odanın tezeyyünâtına verilen ehemmiyetin en çoğu yatağa sarf olunmuştu. Muntazam bir bahçenin güzel bir köşk nasıl daha ziyade letâfetini artırırsa bu yatakta odanın ziynetini o derece tezyîd etmişti. Hâsılı bu müzeyyen zifâfhâne hissiyât-ı âşikâne ile memlû latîf bir halvethâneydi.

Gelin ve güvey haclegâhlarına çekildikleri zaman Miss Jean'ın birâderi ile doktor balo halkını teşyî' etmek ile meşgûl idiler. Henüz musika terennümâtına nihâyet vermemiş olup çalmakta ve son ahenkleri salonların pencerelerinden çıkarak dağlara doğru aksetmekteydi.

Henüz balo davetlilerinin cümlesi gitmemiş ve bir kısmı salonlarda dinlenmekte bulunmuştu.

Bu aralık birtakım müthiş sayhalar sâmi'alara vâsıl oldu. Bu sayhalar gelin odasından doğru geliyordu. Doktor ile Miss Jean'ın biraderi mecnûn gibi yerlerinden fırladılar. Gelin odasına doğru koşular. Oda kapısı içeriden sıkıca sürmelenmişti.

[700]

Salonlarda kalmış olanları son derecede bir dehşet bir havf istilâ eyledi. Musika durdu. Herkes neye uğradığını bilmedi.

Beri tarafta Miss Jean'ın biraderi ile doktor kapıyı açmakla meşguldüler. Gelin odasından gelen feryâdlar el-an devam etmekteydi.

Miss Jean'ın biraderi kapıyı kırmaktan başka çâre olmadığını doktorun ihtârıyla anlar anlamaz. Gürbüz delikanlı son derecede bir cüretle kapıyı omuzladığı gibi arkasına devirdi. Kapının böyle çatır çatır kırılıp dehşetli bir sûretle arkasına devrilmesi salondaki davetlileri daha büyük bir endişeye dûcâr eyledi.

Doktor ile delikanlı hemen odanın içine saldırdılar.

Aman ya Rab! Ne dehşetli manzara!

Miss Jean al kanlar içinde halının üzerine serilmiş ve hayatından pek az eser görülmekte bulunmuştu.

Zavallı kızcağızın yüzü mosmor olmuş, gözleri ondan fırlamış, saçları çözümlü kopmuş ve omuzlarıyla gerdanı ve yanaklarıyla kolları yara içinde kalmış ve beyaz fistânı içinde olduğu hâlde serâpa yırtılmıştı. Güya en vahşi canavarlardan biri kızcağızın üzerine hücum ederek merdüm-huvârâne bir gaddârlıkla parça parça eylemişti.

Bu yaraların ısırılarak dişlerle yapılmış olduğu birinci nazarda anlaşıldı.

Miss Jean'ın birâderi hemşiresini al kanlar içinde bî-tâb bir hâlde görünce âvâzı çıktığı kadar haykırdı. Beti benzi sapsarı kesildi.

Doktor mütehammilâne bir sukût ile bir kıza bir de odanın bir köşesine çekilmiş ve duvara sokulmuş, çehresi morarmış, gözlerini kan bürümüş, ağzı köpükler içinde kalmış olan Sör Arthur'u nazar-ı dikkatten geçiriyordu. Delikanlı köşede ne sesini çıkarıyor ve ne de kımıldanıyordu. Yalnız doktor ile Miss Jean'ın birâderine pek korkunç bir nazarla bakıyordu.

Doktor bir büyük itmi'nânla başını sallayarak ve fakat hafif bir sesle:

–Kudurmuş! Dedi.

Miss Jean'ın birâderi bu sözü işitir işitmez şiddetle dönerek doktorun yüzüne baktı.

Doktor sözüne devam ederek dedi ki:

[701]

Şimdi hatırlıyorum. Miss Jean'ın küçük köpeği bir ay evvel kaybolmuştu. Kaybolduğu gün gelmiş de Arthur'un parmağını ısırmişti. Ah! menhûs köpek! Bî-çâre Arthur!

Arthur, doktorun dediği gibi; kudurmuş ve bu dehşetli cinnet esnasında Miss Jean'ı o hâle dûçâr eylemişti.

Miss Jean'ın biraderi son derece bir te'essüfle eğildi. Mehîb bir sûretle hırlamakta bulunan hemşiresini bir daha nazar-ı dikkatten geçirdi. Kızcağızın gerek kanının çokça ziyâ'ından gerek havf ve ızdırâbından kımıldanacak dermânı kalmamıştı.

Beri taraftan kızın hâlini de nazar-ı dikkatten geçirmekte bulunan doktor dedi ki:

—Nâfile bundan da hayır yok!

Miss Jean'ın birâderi birden bire şedîd bir cür'etle kalktı. Arthur'a baktı. Cebinden bir revolver çıkardıktan ve mehîb bir sûretle etrafına bakmakta olan eniştesinin beynini nişan aldıktan sonra çekti.

Tabanca derin ve pek şiddetli bir sadâ ile patladı. Kurşun Arthur'un başını parça parça eylemiş ve o anda cansız yere sermişti.

Salonda kalıp da ne olduğundan zerre kadar haberdâr olmayan kadın erkek bazı davetlilerin evvelki dehşetli sadâları, kapının kırılmasını, tabancanın sadâsını işiterek ne kadar bir heyecana, ne kadar dehşetli bir endişeye dûçâr oldukları mülâhazaya şâyandır.

Bir dakika sonra vak'adan bunlarda haberdâr oldular!

Biraz evvel genç zevc ve zevcenin mes'ûdâne bir 'ömr-i imrâr etmeleri duâsıyla düğünü terk etmeleri lâzım gelirken davetliler bu defa ağlayarak bî-çâre birâderle ihtiyâr doktoru ta'ziyete mecbur oldular.

Rıza

140 HÛŞE ÇÎNÎ

Hanri Cortova "Âlem-i Fünûn" mecmû'asında diyor ki: Şu son zamanlara gelinceye kadar "Mars" nâm-ı seyyârenin hiç radîfi yani ayı yoktur zannolunurdu. William Herschel ile Heinrich Ludwig d'Arrest nâm müneccimler bu seyyârenin etrafını kemâl-i dikkatle tedkîk eyledikleri hâlde peyk ve râdifeye benzer bir şey görmemişlerdi.

1877 senesinde 'ulûm-ı funûnun terakkiyatı için Harvard'da Fransız cemi'yyet-i ilmiyesi teşekkül eylediği zaman "Semâ" nâm ilm-i hey'et gazetesinin başmuharriri Mösyö Jozefino

[702]

Mars yıldızının peyklerinin keşfi gibi mühim bir havâdis verdi. Malûmdur ki muma-ileyh 'ulûm-ı funûnu halkın anlayabilecekleri bir lisânla yazmakta şöhret kazanmıştır.

Havâdis-i mezkûreye göre Amerika'da Washington Rasathanesinin on metre tavlunda ve camı altmış iki santimetre arzında bulunan büyük dürbünü ile Mars yıldızının etrafını temâşa eylerken Marsın peyklerinden birisini görmeye muvaffik olmuş. Bu dürbün ecrâm-ı semâviyeyi katren bin üç yüz defa büyültmektedir. İlk

keşf 1877 Ağustosunun on birinci günü vukû' bulduğu hâlde mah-ı mezbûrun on yedinci günü Marsın bir râdifesi keşfolunmuştu.

Bu yıldızın rasadı için hem gayet kuvvetli bir dürbün ve hem de havada pek fevkalâde bir müsâ'ade olmak lâzım gelir. Bu 'ameliyâtı teshîl için yıldızın cirmini bir kesîf cam ile dürbün dâhiline almak lâzım gelir.

Marsın peyklerinden birisine "Deimos" ve diğesine "Phobos" nâmını vermişlerdir. Birincisinin kutru on iki kilometre olup bir devrini yedi saat otuz dokuz dakikada itmâm eyler. Mars yıldızından uzaklığı ise 6,051 kilometredir. İkinci peykin cesâmeti yalnız on kilometre kutrunda olup bir devrini otuz saat on sekiz dakikada icrâ eder ve seyyâreden ba'di 20,116 kilometredir.

Mehmed Cevdet

141 LETÂ'İF

Tarih-i tabîî dersinde mu'allim ile sekiz yaşında bir şâkird arasında:

–Jozef! Çârpalara dâir birkaç misâl sayabilir misin.

–Evet efendim! Bir bargir. Bir kedi. Bir köpek. İki tavuk...

–Oğlum yanılıyorsun! İki tavuk nasıl çârpadan ma'dûd olabilir?

–Hakkınız var hoca efendi! Yanıldım bir tavuk ile bir horoz diyecektim.

*

Mısır'da koleraya dâir tedkîkât-ı icrâsına me'mûr olan bir doktor ile bin nüfûsu hâvi bir karye müdürü arasında:

– Müdür efendi! Koleraya dâir şimdiye kadar hiçbir tedbîr-i ihtiyâtı icrâ etmediniz mi?

–Evet efendim bazı teşebbüsâtta bulundum.

–Ne gibi teşebbüsât?

–Bin kadar mezar kazdırdım ise de sizin gibi bazı misafirler eksik olmadığı

[703]

için ihtiyât olmak üzere beş on hendek daha açtırmak istiyorum...

*

Bir hastanın başı ucunda konsulto etmekte olan iki tabîb arasında:

– Dostum ben hastanın marazını keşfedebildim.

– Sıtmalı hummâ! Başka bir şey değil.

–Amma yaptın doktor efendi! Bunun hummâya neresi benziyor?

– İddiâ ettirme hummâdır! Hem de iddiâyâ hâcet ne?

Keşf-i emvât usûl-i icrâ olunurken iş meydana çıkacak değil mi? O zaman anlarsınız!

*

Mösyö L... gâyet kasîrû'l-basardı.

Sokakta giderken nasılsa orada ot yemekte bulunan bir ineğin karnına çarptı.

Zavallı Mösyö L... ineği bir kadın zannederek:

–Affedersiniz. Madam! Bin kere affınızı istirhâm ederim, diye birden bire bir i'tizâr ettiyse de bir dakika sonra inek olduğunu anlayarak mahcup oldu.

Biraz sonra kadın vâlidesiyle göğüs göğüse kafa kafaya bir müsâdeme daha etti.

Bu defa kadın vâlidesini şaşkınlıkla diğerk bir inek zannederek dedi ki:

–Yine mi bir inek? Bu gün de sokaklarda ne kadar çok inek var!

Vay kadın vâlidede ki sûret!

*

Ayyaşın efrencden bir mebhûr-ı kalilü’ş-şu’ûr bir akşam mu’tâdından pek çok ziyade çaktıktan ve piposunu ateşleyerek dişine taktıktan sonra sokağa çıkmıştı.

Duvarдан duvara yalpalayarak yol almakta ve bazen bir yere ittikâ ederek mârin ve âbirine mestâne bir nazar salmaktaydı.

Bizim bâde nûş bî-ârâm yine yola düzülüp mutasaddî-i harâm oldu.

Birkaç adım sonra medhûşun serpûşu başından fırlayıp yere düşmesin mi!

Efrenc bî-renc başını çevirip şapkasına bir nazar-ı istihfâf ile bakarak:

–Hay başımın belâsı! Şimdi ben seni nasıl alayım? Seni almak için eğilsem ben bir daha yerden kalkmam. O zaman sen beni

[704]

yerden kaldırıbilir misin? Ne gezer! Sen benden vazgeçmişsen işte bende senden vazgeçtim.

Dedikten ve şapkayı da ayağıyla ittikten sonra yoluna gitti.

Aşçı kadın ile sütçü arasında:

–Sütünüzü getirdim boşaltın da kabını veriniz.

–Ayol bu güğümün içindeki süt değil su!

–Öyle şey mi olur? Ustam henüz sağdı hâlis süt!

–Canım inanmazsan içeri gel de gör.

–Hay Allah belâsını versin! Usta süt koymayı unutmuşta sade su göndermiş!

*

Bir ihtiyâr köylü ile genç haremi arasında zuhûra gelen talâk davası huzûr-ı mahkemede rü'yet olunduğu sırada re'is-i mahkeme ihtiyâr hazır cevap arasında şu muhâvere cereyân etmiştir:

–Haremimiz ile hoş geçinmiyor musunuz?

–Ne gezer efendim! Hain beni aldatıyor. Bana karşı sadâkate bulunmuyor.

– Canım siz yaşta olan adamlar bu gibi şeylere pek ehemmiyet vermemelidirler!

–Hakkınız var re'is efendi! Ne çâre ki ben sizin kadar sabırlı olamıyorum.

*

İki dost arasında bir muhâvere:

–Sizi sayfiyeye gitmiş diye işittim.

–On bir hafta kaldım.

–Ey vakitsiz gittiğiniz için elbette sıkılmışsınızdır.

–Hayır! Bil'akis pek güzel eğlendim.

–Ne ile vakit geçirdiniz?

–Pazartesi günü köyde bir harîk zuhûr etti. Salı günü bir köpek kudurup iki kişiyi ısırıldı.

–Çarşamba günü nehirde bir sandal devrilip üç kişi boğuldu. Perşembe günü bir boğa boşanıp beş altı kişi yaraladı. Cuma günü bir köylü karısını katleyledi. Cumartesi günü bir hâne yıkılıp altında birçok kişiler kaldı. Pazar günü bir adam

kendisini astı. Velhâsıl sekiz günden beri canımı sıkacak hiçbir hâl vukû'a gelmediği cihetle pek güzel tenezzüh ederek bugün 'avdet eyledim.

–Dostum bereket versin ki çabuk 'avdet ettin yoksa bir hafta daha kalsan köye lanet yağdıracaktın.

[705]

142 MÜTENEVVİ'A

Şemsü'l-maârif mektebi ders nâzırı re'fetlü Mehmet Nâdir Efendi tarafından gönderilmiştir:

142.1 MEKTEP

Mektep nedir?

Mektep, öyle bir mahal-i mukaddesdir ki: Orada isti'dâd-ı tabîîlerini îkâz için müte'addid ve muhtelif kafalara tecemmu' eder.

Evet, ikaz için! Çünkü: Herkeste bir isti'dâd-ı tabîî var. Fakat hâl-i nevmde bulunur. Nasıl ki ecsâmda kuvve-i mîknâtiye hâl-i nevmde. Delk ve temas onu zâhire çıkarır. İnsandaki isti'dâd-ı tabîîyi de mektep ikaz eder.

Mektep ne güzel, ne tatlı bir âlimdir! Bir çocuk görülür ki: Resim yapmak için kalemi eline ilk alışında bile, yakıştırır. Dakika fevt etmeksizin resme çalışır. Esnâyı taâmda bir eli ile yerse, diğerini sofranın bir kenarına resim yapmakla işgâl eder. Diğer derslere mümkün değil akıl erdiremez, çünkü arzu ile çalışamaz. Ne kadar icbâr olursa, derece-i matlûba da fûnûn-ı sâireden imtîhân veremez. Bu nedir? İsti'dâd-ı tabîî! gûya ki ressam meşhûr (Raffaello)'n vücûd-ı müteferikkinden bir cevher-i fert, bu çocuğun terkibât-ı 'unsuriyesine karışmışta yeniden bir (Raffaello)

vücûda getirmek için cevher-i mezkûr çocuğun tekmîl-i kuvâsını ressamlığa sevk ve icbâr ediyor zannolunuyor.

Diğer bir şâkird de, öyle bir isti'dâd-ı tabîî görülür ki: (Leibniz) in cevâhir-i ferdiyeye ircâ' olunmuş vücûdundan bir cevher-i ferdi, esnâyı şehîkde teneffüs etmiş de 'ulûm-ı ri'yâziye mahvolursa, yeniden ihyâ ve icat edecek bir kudret ve kuvvete mâlik sanılır. Koca isti'dâd-ı tabîî!

Dünyada ne kadar isti'dâd-ı tabîîye mâlik insanlar mahvoluyor! Bu insanlardaki isti'dâd-ı tabîîler – ser-nümâyı sâha-i temâşa olmaksızın - geldikleri yere 'avdet ve rucû' ediyorlar. Ebnâyı beşere mecbûr oldukları hizmeti ifâya muktedir olamayarak imrâr-ı hayat edip gidiyorlar. Buna sebep ne? Mekâtibin fîkdânı!

[706]

Dest-gâh-ı sanâyi'in killeti! Birçok memleketlerde tahsilin mecbûri olmaması! Mekâtib-i mevcûdenin adem-i intizâmı! Çocuk pederlerinden bir çoğunun fikirsizliği!..... Yalın ayak paçavralara bürünmüş, vücudunun pek çok yerleri açıkta kalarak soğuktan çatlamış, sokak ortasında kalmış olan şu çocuğu – ki size dest-i teselli uzatmış, sizden istimdâd ve isti'âne ediyor - görmüyor musunuz? Ne bilirsiniz ki: Tahsîl mecbûru olup da, bu çocuğun beyni envâr-ı ma'rifetle tenvîr edildiği hâlde size bir (Newton) vücûda getirmeyecek? Kim bilir? İhtimâl ki, bu çocuğun isti'dâd-ı tabîîsi (James Watt) a muâdil bir insan yetiştirmek için kendisini henüz mevcut olmayan bir makine icâdına sevk ederek benî nev'ini mesûd, müstefîd, ma'mâfih kendine minnettâr edecektir?

Beyin hâlet-i ibtidâiyesinde pür paslı demire benzer. Onun cilâsı envâr-ı ma'rifete muhtaçtır. Dâ'î-i esef şurasıdır ki bu çocukta şiddet-i zekâ olup da, beyni envâr-ı 'ilim ve irfân ile tenvîr edilmezse bu insan: Gayet usta hırsız, pek keskin yankesici, bir mâhir cânî olabilir. Şiddet-i zekâsını, ebnâyı beşere hizmete sarf edecek vâsıtâ ulûm-ı fûnûndur. Bu mefkûd olunca, mahall-i sarf: Şeytanet, insanları ızrâr edecek mel'anettir. İşte zarûretin bir numûne-i timsâli olan bu çocukta şiddet-i zekâ varsa, dünyada mes'ûdâne yaşamaya çalışmak isteyecek, kendisinde, ilim ve

ma'rifet, san'at sermâye ve servet olmadığı ve hatta soğuktan vücûdunu muhafaza edecek paçavralardan başka bir şeye mâlik bulunmadığı cihetle ebnâyı beşeri ızrâr eder bir âlet olacaktır.

*

Artık, bahsimize, yani, isti'dâd-ı tabiîdeki kuvvete gelelim:

Mektepte bulunan çocuklardaki isti'dâd-ı tabiî, rüştiye ve i'dâdiye sınıflarını ikmâl ettikten sonra anlaşılabilir: Zira bu sınıflarda oldukça muhtelif ve müte'addid 'ulûm-ı fûnûnun mukâddemâtını tederrüs ve ta'allüm edeceklerdir ki: Hangi meslek ve tarîk, isti'dâd-ı tabiîlerine tevâffuk ederse, onları o cihete sevk etmelidir. Hususi insan yetiştirmelidir ki: Bir vatanın ma'mûriyet ve âbâdânisi mutlak bu vechle hâsıl olur.

Bir çocuktaki isti'dâd-ı tabiî baş gösterinceye kadar, ona muhtelif dersler tadrîs etmek lâzımdır. Bazı efkâra göre:

[707]

“Bir şâkirde bir sene zarfında sekiz on muhtelif ders okutturuluyor. Hiç mümkün mü ki o şâkird bu derslerin kâffesini matlûb-ı vechle öğrensın?” cümlesi bir darb-ı mesel yerine geçmiş gibi söylenip duruyor. Bu da mektep hakkında bir fikr-i husûsiye mâlik olmaktan ileri gelir. Bizim fikrimize gelince: Rüşdiye ve i'dâdiye kısımlarında şâkirdâne mümkün olduğu kadar müte'addid ve muhtelif 'ilim ve fen tadrîs etmelidir.

“Bir şâkird, bu kadar muhtelif fenlerin kâffesini derece-i matlûbada tahsîl edebilecek mi?” su'aline : “hayır” cevâbını veririz. “Öyle ise, bu tahsîl-i sathîden ne fa'ide hâsıl olabilir?” diyenlere de “Bu tahsîl-i sathîden bir çocuğun isti'dâd-ı tabiîsi meydana çıkar ki bunu derk etmekten ve o çocuğu o tarîka sevk ederek husûsi bir insan yetiştirmekten büyük tahsîl mi olur? Hem bu üslup üzere tahsîlde iki büyük menfa'at var ki, biri: Ber vech-i ma'rûz bir çocuğun isti'dâd-ı tabiîsini anlamaktır. Diğeri de şâkirdin ilim ve fende hangi kavle sevk lâzım gelirse gelsin, behemehâl

diğer cihetçe de kesb-i vukûf etmesi için icap eden mukaddemâtı öğrenmiş olmasıdır ki: Bu da ek büyük bir istifâde-i maddiyedir. Zira her fen, az çok diğer fûnûnun i'ânesine mutlak muhtaçtır” cevabını veririz.

Mesela, isti'dâd-ı tabiîsi sâikasıyla ‘ulûm-ı tabiîyede kesb-i temyîz etmek isteyen bir âdem mümkün mü ki: Ulûm-ı riyâziyeden kavâ'id-i lâzımeği öğrenmeksizin meslek-i mahsûsunda terakki edebilsin?

Asla!

‘Ulûm-ı riyâziye kavline süluk edenlerin de, oldukça ‘ulûm-ı tabiîyeden bir nebzecek olsun ma'lûmâtı olmak icap eder.

İşte, mârrü'z-zikr usûlde tefeyyüz etmek isteyenlerin rüştiye ve i'dâdiye sınıflarında behemehâl muhtelif müte'addid ulûm-ı fûnûn görmüş olmaları lâzımdır ki: Bu vâsıta ile hem isti'dâd-ı tabiîleri meydana çıkar ve hem de matlûb olan mukaddemât-ı fûnûnu öğrenmiş olurlar. Fakat bir şâkird vaktâ ki i'dâdiye sınıflarından sonra, isti'dâd-ı tabiîsinin irâe ettiği tarîk-i tahsiliye sülûk eder. Bundan sonra tederrüs edeceği dersler sırf o tarîka münhasır olmalı ve ma'mâfih ‘ulûm-ı fûnûnun cihet-i ‘ilmiyesini de bir sûret-i muntazama ve mükemmele de görmüş bulunmalıdır. Bunun hâricinde tahsil edenler pek güzel şarlatan olmuş olurlar ki, bunlardan istifade pek cüz'idir.

[708]

Velhâsıl, çocuklarından istifade etmek ve millet ve vatani onlardan müstefid kılmak isteyen pederlerin evlatlarının mutlak meyelân-ı tabiîlerini her şeyden evvel, nazar-ı ehemmiyet ve i'tibâre almaları ehem ve elzemdir.

Bu ana kadar bu tecrûbetgâh-ı âlemden gelip geçen dehânın sergüzeşt-i ahvâlleri nazar-ı mütâla'aya alınsa görülür ki: Bunlar meyelân-ı tabiîlerine tab'îyyet ederek ser-efrâzân-ı cihân olmuşlardır. İşte bunlardan bazılarının hayatlarından yalnız isti'dâd-ı tabiîye ait kısımlarını buraya yazarsak bu bâbda kâri'lerimize bir fikr-i mahsûs vermiş oluruz zannederim. İşte sergüzeşt-i dehâet:

1707 sene-i milâdiyesinde tevellüd etmiş İsveçli bir hekim olup ilm-i nebâtâtın hemen mü'essisi denmeye şâyân bir dâhi-i cihândır.

(Carl Linnaeus) de 'ilm-i nebâtâta olan isti'dâd-ı tabîî henüz bir tıfl-ı mühdî nûşîn iken bile ser-nümâyı sâha-i berûz olmuştu. Çocukluk sâikasıyla bastığı çığlıklar, vâlidesi tarafından minin mini ellerine verilen bir çiçek ile bastırılırdı. Henüz yedi yaşını tecâvüz etmemişti ki: Pederinin bahçesinde mevcut çiçeklerden "bir nümûnehâne-i nebâti" teşkîl etmişti.

Genç Linnaeus 1724 senesinde (Jimnaz) ta'bir olunan büyük mektebe girdi. Beş sene bu mektep de tahsîl ile imrâr-ı evkât eyledi. Lakin edebiyat ve felsefeden lezzet alamadığı cihetle bu yolda terakkî edemezmiş ve fakat 'ulûm-ı riyâziye ile hikmet-i tabîiyede daima birinciliği kazanırmış.

'İlm-i nebâtâta müteallik pek çok âsâr-ı tedârik ederek gece gündüz o kütüb ve resâ'ili karıştırır dururdu. Yalnız ilâhiyât ile müştâgil bulunan mu'allimleri ile sınıf-ı refikleri (Linnaeus) yi bir sûret-i muhayyirâne de taht-ı tahakkümüne almış olan meyelân-ı tabîisine istiğrâb ederek; kendisini "Genç nebâti" nâmından başka bir isim ile tesmiye etmezlerdi.

(Carl Linnaeus) nin pederi, kendisini görmek ve fûnûnda derece-i ma'lûmât ve terakîsini haber almak maksadıyla çocuğun bulunduğu (Vaxjo) nâm mahalle geldi mektep mu'allimlerinden çocuğunun derece-i ma'lûmâtını sordu. Cümlesinden aldığı cevap şuydu: "Mahdûmunuz; fûnûn için yaratılmamış. Artık bunu bir sanata vermeniz lâzımdır."

Aldığı şu cevaptan fena hâlde müte'essir olan bî-çâre peder, çocuğu hakkında hiçbir teşebbüse kıyâm etmeden evvel, esdikâyı yârânından olup (Vaxjo) da tabiplik eden (Doktor

[709]

Rutman) ı bu bâbda istizmâc etmek üzere muma-ileyhin nezdine gitti.

Teşekkür olunur ki: (Doktor Ruthman) genç şâkird hakkında pederine bir güzel fikir ve ümîd verdi. (Linnaeus) nin bir zekâ ve isti'dâd-ı tabîiye mâlik

olduğuna dâir pederini te'mîn eyledi. Doktorun fikrinde (Linnaeus) mekteb-i rüfekâsı meyânında en ziyâde ümîd-bahş olan bir şâkirddi.

Nihâyet doktor, pedere hitâben: “Vâk'â oğlunuz bir rahip olamaz. Fakat bir gün olacaktır ki oldukça şöhretşîâr bir tabîb olabilecektir” dedi.

Velhâsıl doktor (Carl Linnaeus) yi kendi nezdinde tevkîf, ve tahsil ve terbiyesine sarf-ı himmet eyledi.

‘Ulûm-ı tabîiye mukaddemâtını kendisine tadrîs ve ‘ilm-i nebâtât mütâlaâtına muma-ileyhi sevk ve terğîb etti. (Vaxjo) daki mektepten çıkıp (Lund) akademisine gitmek zamanı geldi. Mekteb-i mezkûr nâzırı (Nicola Kuruk) , (Carl Linnaeus) ye pek dûn mertebede bir şehâdetnâme verdi. Garip değil midir ki! Nâzır müşarûn-ileyhin âtideki sözü (Carl Linnaeus) ın bihakkın hâline şehâdet etmek üzere yazılmıştır.

“Şâkirdân, kâbil-i nakl olan fidanlara teşbîh olunabilirler. Ekseriya görülüyor ki taze fidanlardan bazıları, yetiştirilmeleri husûsunda edilen takayyüdât ve hizmetin hilâfına olarak, yabâni bir hâl-ı kesb ederler müehheren yerleri değiştirilir, derhâl tebdîl-i tabî'at ederek, esmâr hoş-küvâr hâsıl ederler.”

İşte yalnız şu ümîd iledir ki: Bu genç şâkirdi akademiye gönderiyorum. İhtimâl ki oradaki havayı nesimî fikir ve zihnine vüsât-bahş olur.”

(Linnaeus) bir gün (Lund) civârında – pek sıcak olmak melâbisesiyle elbisesini çıkararak- nebât devşirmekteyken muzır bir böcek kolunu sokmuş; bir hayli zaman ızdırâbât-ı şedîdeden sonra şifâyâb olmuş ve birkaç ay kadar ahmakça imrâr-ı vakit etmek için taallukâtı nezdine gitmişti.

Vâlidesinin yanında ikâmet ettiği müddet, bazı nebâtları kâğıt üzerine yapıştırarak bir kerem-i tam ile ‘ilm-i nebâtâta çalışmaktan asla fârig olmadığını vâlidesi kemâl-i esef ile müşâhede ederdi. Şu tabî'at meftûnunu ruhban mesleğine idhâl etmek için sapmış olduğu (tarîk-i nâ-hem vâr!) dan ‘udûl etmeyi vâlidesi kendisine defatle söyledi. Adeta icbâr bile etti.

Vâlidesi istediği kadar söylesin dursun. İsteddiği kadar da icbâr etsin hiç mümkün mü ki: Meftûn-ı tabî'at olan böyle bir dâhinin isti'dâd-ı tabîîsine sedd-i mümâna'at çekilsin? O kuvvete vâlîde sözü, peder nasihatı, hiç kârger olur mu? Ne mümkün!

İşte (Linnaeus) meyelân-ı tabîîsine kendisini terk ve teslim eyledi. Âlem-i insaniyete de bir büyük hizmet ibrâz etti.

Evet, (Carl Linnaeus) kendi zamanına kadar iklim-i nebâtâtta hükümrân olan mevsim-i hazânî, bir rebî'-i tarâvet-bahşâyâ tebdîl eyledi.

Arz ettiği en büyük hizmet, nebâtâtı, sınıflara taksîm etmesidir ki bu sâyede bu gün koca bir 'ilm-i nebâtât vücûda gelmiştir.

Bir kere mülâhaza edelim ki: Nâmını âlem-i 'ulemâda, ebediyetle yâd olunmak üzere bırakmış olan şu koca dâhî, eğer vâlîde sözüne, peder icbârâtına, kulak asmış olup da kendisini ruhban selgine dâhil etmiş ve bu tarîk de ilerleyip gitmiş olaydı acaba nâmını iki üç rahipten başka kim ağza alırdı?

Gerçi izâhât-ı meşrûha, peder ve vâlîdeye âdem-i itâ'at gibi bir fikr-i küstâhâne işrâb ediyor, fakat biz bu gibi efkâr-ı gayr-i meşrû'aya 'adem-i itâ'ati tecvîz edenlerden bulunduğumuz cihetle bunu yazmadan hiç de çekinmeyiz.

Ya ne isterdiniz? Çocuk bu fikirsiz peder ve mâderînin efkâr-ı nâ-meşrû'larına teba'îyyet etsin de ebnâyı cinsine 'arz ettiği hidemât-ı mukaddese yerine kilisenin hücrelerinde inzivâ-nuşîn 'atâlet mi olsun? Hayır, olmayacak. Bu gibi dehâne, peder ve vâlîdenin efkâr-ı sakîmeleri yerine, isti'dâd-ı tabîî gibi bir kuvvet-i hâkime rehber ve yâver olmaktadır. İşte size bir misâl daha:

TYCHO – BREHA

1546 senesinde Danimarka'da vâki' (Kont Sitrab) da doğmuş İsveç'in kadîm bir zâd-gan familyasına mensup bulunmuştur. Ma'lûmdur ki Avrupa'nın bazı yerlerinde zâd-gân familyaları zâbitlikle müftehir olurlar. Binâenaleyh (Tycho) nun pederi vesâir bi'l-cümle familya halkı – amcası müstesnâ olduğu hâlde – zâbit sınıfına dâhil olmasını ve bu meslekte tefeyyüz etmesini arzu ederlerdi. İstedikleri

kadar arzularında devam ve ısrar etsinler. Tabiat tarafından hey'etşinâs yaratılmış bir dâhinin mecbûl olduğu isti'dâd

[711]

tabîî gibi bir kuvvete mümkün mü ki kuvvâyı beşeriye galebe çalabilsin?

İşte (Tycho) on üç yaşında, 1559 senesinde, idi ki: Amcası tarafından (Kopenhag) şehrine li-ecli't-tahsil gönderilmişti. Ertesi sene bu genç şâkirdi 'ilm-i hey'et hüvesi zabt ve tehîr eyledi.

Şöyle ki:

1560 senesi ağustosunun yirmi birinci günü – o zamanda mevcut olan müneccim takvimlerinin mukaddemce verdikleri ma'lûmât mücebince – kûsûf-ı şems vukû'buldu. (Tycho) da henüz hâl-i nevmde bulunan isti'dâd-ı tabîîyi, hisâbât-ı heyetinin kemâl-i derece-i sıhhatine elveren hayret-i ikâz eyledi. (Tycho); ta'allukâtının derece-i nihâyede inzâr-ı nefretini kazanmak için 'ilm-i hukûk tahsîli maksadıyla 1562 senesinde (Lebisin) e gitti. İsti'dâd-ı tabîî hiç hatıra bakar mı?

'İlm-i hukûktan o kadar lezzet alamayan (Tycho) nun inzâr-ı dikkatini ve fikr-i 'ulvîsini manzara-i semâ zabt ve teshîr eyledi. Bunun (Skulent) isminde bir dost-u sâdıkı olup ta'allukâtının haberi olmaksızın (Tycho) ya hafiyen âlât-ı heyetiye lâzımevi tedârik ederdi.

(Tycho Brahe); o derece mâhir bir rasaddı ki en kaba âlât-ı rasadiye îânesiyle 1563 senesinde vukû' bulan müşteri ve zühâlin ictimâ'larında buna dâir mukaddemâ (Copernicus) un tanzîm ettiği cetvelleri tashîha muvaffik olmuştur.

Tycho 'ilm-i hey'eti ihyâ etti desek mübâlağa etmemiş oluruz. İşte bu dâhi de tabî'at tarafından hey'et-şinâs yaratılış ve 'ilm-i hukûka sülûk ile bir avukat veya bir hâkim olmak için isti'dâd-ı tabîîsi kendisine müsâ'ade etmemiştir. Ya koca (Newton) a ne dersiniz? Müşârünileyh 1689 senesinde (Cambridge) dârülfünûnu tarafından parlamentoya meb'ûs gönderilmişti. Şu tebdîl-i meslek âdeta (Newton) u sersem etmiştir. Parlamentoda bulunduğu bir hayli müddet zarfında ağzından bir söz işiten olmamıştır. Yalnız bir gün açık bulunan bir pencereden müşârünileyhe nezle

verebilecek derecede cereyân-ı hava vukû' bulduğunu hisseylemiş ve orada bulunan kavâslardan birine hitaben : “Lütfen şu pencereyi kapayınız” teklifini etmiştir.

İşte (Newton) un Parlamentoda ağzından çıkan söz bundan ibâret bulunmuştur. Esâsen mütefennin yaratılmış (Newton) gibi bir dâhinin siyâsiyyundan olması hiç mümkün müdür?

[712]

Dehândan birinin daha isti'dâd-ı tabîfsini haber vereceğiz. O da: (Pascal) dır.

PASCAL

(Blaise Pascal), 1623 senesinde (Clermont-Ferrand) da tevellüd etmiş bir dâhidir.

Pederinin bundan başka erkek evlâdı olmadığı cihetle müşârünileyhin tahsîl ve terbiyesine sarf-ı iktidâr etmeye başladı. Lâkin çocuk, pederinin fikrine kâmilten muğâyir harekâtta bulunurdu. Çünkü peder çocuğunu Latin ve Yunan lisânlarını tahsile sevk ve icbâr ettiği hâlde, çocuk bil'akis 'ulûm-ı riyâziye ve tabî'iyeye sarf-ı zihin ve efkâr eylerdi. Kendisi mi sarf-ı zihin eylerdi? Hayır! isti'dâd-ı tabîfsi gibi koca bir kuvvetin mağlup ve meclûbu olmaya mutlak mecburdu. Henüz on iki yaşında idi ki: 'ilm-i hendeseye bir sûret-i harîsânede kendini terk ve teslim eylemiş, ve her bir şeyin esbâbı mûcibesinin istifhâm ve su'ale başlamıştı. Su'aline verilen cevaplar bu genç şâkirdi ikna edemediği sûrette aslâ i'timâd etmez. Kendi kendine o esbâb-ı mûcibeyi bulup def'i şüphe edinceye kadar taharri ve tefekkürden bir an hâli kalmazdı.

Pederi, 'ulûm-ı fûnûna meftûn olan çocuğunu şu arzuyu müştâkânesinden vazgeçirmek için tekmil-i 'ulûm-ı riyâziye kitaplarını kemâl-i takayyüd ve ihtimâm ile sakladı.

Çocuk hendesenin ne demek olduğunu düşünmeye başladı. Eşkâl-i sahîha tersiminden, ve eşkâl-i mezbûre beynlerinde vâki' tenâsübü istiğrâcdan ibâret olduğunu tefekkür ederek paydos zamanlarını kitapsız olduğu hâlde, hendeseye sarf etmeye başladı.

Taharriyatını o derece ileri götürdü ki: Hiçbir kimsenin muâveneti olmaksızın (oklid) nâm muhyî-i hendesenin birinci cildinin otuz ikinci davasına kadar ma'lûmâtını tevsî' eyledi.

Bu davanın ispatıyla uğraşmaktaydı ki: Nâ-gühân pederi bulunduğu mahale girdi. (oklidin) otuz ikinci davâyı nazîrisi: (Her müsellesin üç zâviyesi mecmû'û iki kâimeye yani (180) dereceye müsâvidir) hakîkatinden ibâretti. Genç şâkird bahr-i 'ummân tefekkürü ol kadar dalmıştı ki: Pederinin başı ucuna gelip dinleyişinden bir hayli zaman haberdâr olamamıştı. Nihâyet bulunduğu hâl-i istiğrâktan müteyakkız olarak pederini gördü. Peder ve oğul yekdiğerine

[713]

nazar-ı ta'ccüb ve hayretle baktılar. Peder, çocuğa hiçbir söz söylemeksizin çıkıp gitti. Gitti ama kemâl-i te'essüründen gözleri yaşla dolu olduğu hâlde doğruca dostlarından (Mösyö Lupayur) nâm âlimin evine dâhil oldu. Âlim müşârünileyhe çocuğunun bulunduğu delâili hendeseyi bil-irâe: Bakınız bizim çocuk nelerle uğraşiyor! Fikir ve tenbihâtımın hilâfına olarak 'ulûm-ı riyâziye keşif ve ihtirâ'ına çalışıp duruyor, diyerek izhâr-ı te'essüf etti.

Velhâsıl, pederinin bu derece takayyüdât ve ihtimâmı oğlunun meyelân-ı tabîisine asla sedd-i mümânaat çekmeyerek, 'ulûm-ı riyâziye ve 'ilm-i hikmet-i tabî'iyede şöretgir olan bir (Balz Pascal) ın âlem-i 'ulemâda hükümrân olması isti'dâd-ı tabîisi îcâbâtından oldu.

Velhasıl mektep, isti'dâd-ı tabîiyi uyandırmaya mahsûs bir mekân-ı mukaddestir.

Dehânın terâcim-i ahvâlleri nazar-ı mütâla'aya alındığı takdirde, İngiliz edîb-i i'zamı Shakespeare gibi mektep görmeyerek, meşhûr-ı enâm olanlarda görülür.

Bu kabilden olan insanların mektebi, tabî'attır. Bunlar âsâr-ı tabî'iyeyi mütâla'a ederek efkâr-ı 'ulviye kesb ederler. Bunların isti'dâd-ı tabîileri muvâzenet-i mütehavvile hâlinedir. Cüz'i bir te'sir ile mütehassis olurlar.

Shakespeare, zamanında tiyatro kapıları önünde iki üç (Pene) ye Lortların atlarını tutarak kendini iâşe ederdi. Bir hayli zaman bu hâl devam etti. Muahharan

Shakespeare tiyatro kapısından kurtuldu. İçeri girdi. Evvel-emirde en aşağı addolunan uşak rolünü icrâya başladı. Sonraları aktör oldu. Nihâyet; şu koca dâhinin mâlik olduğu isti'dâd-ı tabîî kendisini aktörlere riyâset ettirmeye muvaffik etti.

İşte edîb-i i'zam Shakespeare'in de mektebi tiyatro olmuştur.

142.2 SAKAL TARİHİ

MUKADDİME

Serlevhamızı görenlere lihyesini küşâd eden bir zât için şâ'irane edebiyâne bir tarih tanzîm edeceğimizi zanneyler. Fakat başladığımız şey bu değildir. Bazı mebâhis-i müfide ve garîbe için mini mini tarihler yaptığımız gibi bir tanesini dahi sakal için yapmak istiyoruz. En evvel tarih-i tabîîce biraz ma'lûmât verelim:

[714]

1

Tarih-i Tabîîce Bazı Ma'lûmât

Tabî'iyûnun sakal hakkındaki tedkîkât-ı kadîmeleri pek tuhaftır. Bunlar nezdinde sakal denilen ve insanın çenesini az çok setreyleyen kıllar yalnız erkeklik alâmeti olmakla kalmayıp âdeta erkekliğin esâslı bir muktezâsıdır.

Derler ki vücûd-ı beşeri setreden uzun kısa mer'î gayr-i mer'î kılların birer soğanı vardır. Âdeta lale ve sümbül vesâir bazı çiçek ve nebâtâtın soğanları gibi. Nasıl ki biz kıllar hakkında bu yoldaki ma'lûmâtı bundan evvel bir makaleye derc etmiştik. Şimdi işbu soğancıklardan dudak ve çene üzerinde bulunanlara erkekliğe mahsus olan ve bekâyı nev'iyetimize hizmet eden mâyi' ma'lûm sanki birtakım cedâvil-i hurdebiniyeden fıskırıp vâsıl oluyormuş gibi vâsıl olarak o soğancıklara

feyz verir. Kıllar kalınlaşıp uzanır. Renkleri koyulaşır. Ba'de “sakal” ve “bıyık” namlarına müstahak olurlar.

Müverrihîn-i tabî'ye bu haberlerini şerh ve îzah dahi ederler, derler ki: Sakal ve bıyığı peydâ eden şeyin nutfe olduğu o kadar bedîhidir ki henüz mâyi'-i mezkûrun husûle başlamasıyla fazilet-i reculiyesini ikmâl etmemiş oldukları zaman dudak ve çenede kıl bulunduğu gibi anadan doğma innîn olanlarda dahi sakal ve bıyık bulunmaz. Hatta ameliyâ-yı mahsûsa ile sün'î olarak hâdim edilenlerde dahi çene ve dudak kılları olmaz. Bazı kimseler kara sevda gibi bir illetle hâyalarını kestikleri ve bu sûretle hâdim kaldıktan sonra sakal ve bıyıkları dahi döküldüğü görülmüştür.

Tarih-i tabîi erbâbının işbu ifadeleri kâffe-i tatbikâtça doğru olup bu ifâdeyi biraz da mübâlağaya düşürerek bazı kimseler i'tikâd ederler ki gûya sakal ve bıyık sık ve siyah ve sert olanlarda fazilet-i recûliye daha ziyâde olup bil'akis köselerde bu fazilet azmış. Bu isnâdın ne derecelere kadar doğru olduğu uzun uzadıya tahkîkâta muhtaç olup bahsin kendisine mahsûs olan nezâketi ise bu tahkîkâtı 'arîz ve 'amik icrâya mâni'dir.

2

Tarih-i Tabîye Muhâlefet-i 'Azîme

Sakal ve bıyığın 'alâmet ve daha doğrusu muktezâyı reculiyet olmalarıyla beraber bunların husûlleri emrinde mâyi' recûliyenin dahi bir büyük münâsebeti olması bizim bir 'atîk-i kıt'aları

[715]

için 'umûmi bir keyfiyet ise de bir cedîd yani Amerika kıtası tarih-i tabîinin işbu hükm-i 'umûmisine bir muhâlefet-i 'azîme de bulunmaktadır.

Amerika vahşilerinin 'umûmunda küllî bir köselik görülmekte olup orada sakal ve bıyıktan herkes hem de hilkaten mahrûm oldukları hâlde fazilet-i recûliyelerinde yine kusur yoktur. Her peder kendi zevcesine birçok çocuklar yapar.

Tarih-i tabîye karşı bu kadar kat'î ve 'umûmî bir muhâlefete şaşmış olan bazı tabî'iyûn evvel emirde Amerikalılarda sakal ve bıyık bulunmamasını vahşilerin işbu kılları 'umûmen bulup mahveylediklerine haml etmişler ise de bu sûretle âdeta

safderûnluklarını göstermişlerdir. Zira tahkîkât-ı ahire Amerikalıların köselikleri yolmak eseri değil hilkî olduğunu ispatta te'ehhür etmemiştir.

Sakal ve bıyık ile erkeklik arasında öteden beri hükümlenen münâsebet-i Amerika'da görülen muhâlefet üzerine külliyyen ve kat'ıyyen hükümden düşecek midir?

Tabî'ıyyûn-ı hükemâ bu sukûta dahi mahal-i lüzûm görmüyorlar, diyorlar ki çene ve dudak üzerindeki kılların recûliyyete pek yakın münâsebeti olduğu inkâr olunamamakla beraber ale'l-umûm kılların cild-i beşere olan münâsebeti daha yakın daha hükümlüdür. Bizim nisf-ı küre-i şarkımızda köse olanların kılsızlığı fazilet-i recûliyyelerinin fikdânından neş'et eylemesi iddiâ olunamayıp belki kıl tohumlarının deri arasında azlığı ve derinin bunları çoğaltmak husûsundaki isti'dâdsızlığı köseliği mûcib olduğu gibi Amerika yerlilerinin ciltleri dahi 'umûmî bir köselik isti'dâdında bulunması onları sakalsız ve bıyiksız bırakmıştır.

Vâk'â Amerikalılar da kıl denilen şey yalnız saçlara ve kaşlara ve kirpiklere mahsûs gibi bir şey olup onların vücutları da bizim avuçlarımız ve taban altlarımız gibi kılsızdırlar. Melezlerde yani bir yerli ile bir de beyazın izdivâcından husûle gelen çocuklarda ise çene ve dudaklarda kıl bitmeye başladığı görülmüştür ki bu hâl dahi melezlerin ciltlerindeki renge tahavvül geldiği gibi cildin kıl bitirmek isti'dâdına dahi yol açılmış olmasından neş'et eylemektedir.

3

Milel-i Kadîme Sakalları

Milel-i kadîme hâl-i tabiyye bizden ziyâde karîb olduklarından saç ve sakallarını uzatırlardı. Benî İsrâil'e gelinceye kadar kâffe-i peygamberân-ı 'izâm hazerâtı uzun sakal

[716]

taşımış oldukları gibi Benî İsrâil dahi sakallarına ustura ve makas dokunduramazlardı. Hâlâ Asya ahâlisinin uzun sakala hürmet-i mahsûsaları vardır.

Milel-i kadîme meyânında tıraş âdetini en evvel kabul edenlerin Mısırliler oldukları hükmolunur. Zira Yunanistan'da dahi İskender-i Kebîr zamanına kadar uzun sakal isti'mâli âdet olup hatta Athena nâm muharrirîn ifâdesine göre Yunanistan'da ilk defa olarak sakalını tıraş eden adam halkın istihzâsına dûçâr olmuş ve ahir-i 'ömrüne kadar lakabı "matrûş" kalıp bu lakap ise kendisine medâr-ı tahkîr ola gitmiştir. Yunanistan'a ustura Mısır'dan geldiği ve Anadolu ve Arabistan ve İran ve Hint ve Çin'de ise bi'n-nisbe yakın zamanlara kadar usturanın hiç müsta'mil olmadığı muhakkak bulunduğu delâletiyle lihye tıraşının en evvel Mısır'da icat olduğuna şüphe kalmamıştır.

Yunanistan'da sakal tıraş etmek âdetinin 'umûmen kabûlu muhârebelerde uzun sakallı Yunanilerin sakalları düşman eline düşmesinden muzırat-ı hiss olunduktan sonra vukû' bulmuştur. Vak'â bir buçuk karış sakallı bir askeri alt etmek için sakalından daha münasip bir tutamağı olamaz. Genç ve harp ve darbe muktedir olanlardan mâ'dâ ihtiyâr takımı ve bilhassa hükemâ yine evvelki gibi uzun sakal isti'mâlinde devam ede gitmişlerdir. Hatta biz de "Her gördüğün sakallıyı baban zannetme" diye darb-ı mesel olduğu gibi kadîm Yunaniler dahi" Her sakal kendi sâhibini filozof edemez" derlerdi. Ulujel nâm heccav bir sahte filozofu heccav yolunda demiş ki: "Vak'â ben bir filozof cübbesiyle bir de büyük sakal gördüm ise de o cübbenin içinde o sakala lâyük olacak filozofu bulamadım"

Kadîm Romalılar dahi sakal kullanırlardı. Bu âdet milattan üç asır evveline kadar devam ede gelerek "Afrikalı" demekle şöhret almış olan Sipiyon Romalılar meyânında sakalını her gün tıraş ettirir diye şöhret almıştır. Ancak Romalılar bâd-i emirde sakal tıraşını büyük bir süs diye telakkî ederek binâenaleyh yas ve mâtem zamanlarında yine sakallarını uzatırlardı. Daha sonraları senatörler ve sâir kübbâr için sakalını tıraş etmek âdeti resm-i mahsûs ittihâz olunup matrûş olmayan a'zâ senato meclisine kabûl olunmazdı. Bir delikanlı hadd-i buluğa vâsıl olup da ilk defa olarak sakalına ustura süreceği gün familyaca bir yevm-i mahsûs ittihâz edilip

[717]

o gün âdeti bir düğün olurdu.

Müverrih Tasit'in rivâyetine göre Germeyâ'nın en kadîm ahâlisi olan Selenler tâ bir düşman katledinceye kadar saçlarını sakallarını uzatırlar ve ilk muzafferiyetten sonra bunları keserlerdi. Eski Franklar çenelerini tıraş ederek yalnız bıyıklarını uzatırlardı. Galya'lar Roma'ya mağlup oluncaya kadar uzun sakal isti'mâl eyledikleri hâlde Roma ra'iyeti altına girdikten sonra onların her adetlerini kabul eyledikleri tıraş gibi âdetlerini de kabul etmişlerdir.

4

Milel-i Cedîde Sakalları

Milel-i cedîde meyânında sakal merakına en ziyâde dûçâr olanlar Fransızlardır. Galya ve Frankların ahlâfı olan bu millet-i meşhur imparator Şarlman zamanında ale'l-umûm sakal-ı küşâdı âdetine ittibâ' etmişlerdi. Genç Louis diye şöhret alan yedinci Louis nâm kralları zamanından bed' ile ale'l-umûm sakal tıraş etmek moda olup birinci Fransuva zamanında ise sakal koyuvermek modaları yine 'avdet eylemiştir.

Dördüncü Henry nâm kral zamanında yarım sakallar moda olup ba'de on üçüncü Louis çeneyi kâmilen tıraş etmek âdetini tekrar eyledi

Fransızların bu sakal modaları Avrupa'nın sâir taraflarına dahi intişâr eyledikçe her memlekette modayı az çok ta'dîl ederler. Bakınız kaç türlü modalara yol açıldı: 1- Hem sakalı hem bıyığı kâmilen tıraş etmek 2- Bıyığı bırakıp sakalı tıraş etmek 3- Sakalı bırakıp yalnız bıyığı tıraş etmek 4- Sakalın yalnız çene altındaki kıllarını büyütüp bâkisini bıyık ile beraber tıraş etmek. 5- Çeneyi tıraş edip yanaklardaki tüyleri uzatmak. 6- Yanakları tıraş edip çenedeki tüyleri uzatmak. 7- Yalnız bam telini uzatmak. 8- Yüzüne asla ustura dokundurmayarak sakalı da bıyığı da uzatmak.

İşte Avrupa'nın sakalı modalarını en sonra kabul eden Ruslar olmuşlardır. Büyük Petro zamanına gelinceye kadar Ruslarda büyük sakal-ı isti'mâli 'umûmen âdet olup büyük Petro sakalları âdeti cebren tıraş ettirmiş ve ondan sonra Avrupa sakalları taklit olunmaya başlamıştır.

Biz de sakal koyuvermek Osmanlılığın birinci şanı addolunmuştur. Padişahlarımız meyânında yalnız cennetmekân Yavuz Sultan Selim Hân

[718]

Hazretleri tıraş ederler. Yakın vakte gelinceye kadar sakal tıraş etmek bir nev' gençlik ve serbazlık addolunur ve pervâsız kaba tabilere bir ta'bîr-i müzeyyifâne olmak üzere "halû'l-izar" denilirdi.

Bir delikanlı sakal-ı küşâd etmek lâzım gelince âdeta bir resm-i mahsûs icrâ olunurdu. Şimdi dahi sakal-ı küşâd edenleri dostları tebrik ederler. Küşâdı için dua olunur. Şu'arâ tarihler söylerler.

Ancak biz de genç takımı sakalını tıraş ve müsinn ve kibar takımı küşâd eyleyerek öyle sivri sakal çatal sakal gibi şeylerle cildimizin letâfet-i tabî'yesini bozmak hiç âdet olmamıştır.

Ahmet Midhat

143 MEVÂDD-I EDEBİYYE

143.1 GAZEL

Gelir letâfet alır her cihan hayâlimden

Geçer, şeref kazanır âsuman hayâlimden

Öğünmesin o kadar vüs'atiyle, bî-câdır

Görünmesin, sıkılır lâ-mekân hayâlimden

Bu bahr-i âzamı ancak Hudâ ihâta eder
Muhîtlere utanır bî-kerân hayâlimden

Sürûr içinde dahi bir melâl hissederim
Bahâr gelse de gitmez hazan hayâlimden

Tabîatım bakalım hanginizle eğlenecek
Birer birer geçin ey gül-ruhan hayâlimden

Mes'ûd-i Harâbâtî

**143.2 İMAM ALİ (KEREMALLAH-I VECHE) EFENDİMİZ'İN HAZRETİ
HASAN-I MÜCTEBÂ-YA BİR NASİHATI:**

تردداء الصبر عند النوائب
تنل من جميل الصبر حسنا لعواقب

وكن صاحباً للحلم في كلِّ مشهد
فما الحلم الا خير خدن و صاحب

وكن حافظاً عهد الصديق و راعياً
تنق من كمال الحفظ صفو المشارب

وكن شاكراً لله في كلِّ نعمة

يثبك على النعمى جزيل المواهب

و ما المره الا حيث يجعل ذاته
فكن طالباً فإلناس اعلى المراتب

وكن طالباً للرزق من باب حله
يضاعف عليك الرزق من كلى جانب

وصن منك ماء الوجه لا تبذلنه
ولا تسأل الا نذال فضل الرغائب

وكن موجباً حق الصديق اذا اتى
اليك بير صادق منك واجب

وكن حافظاً للوالدين و ناصرأ
لجارك ذى التقوى و اهل الاقارب

[719]

Tercüme

Nur-ı ‘ayn-ı Ali! İnsan bu ibtilâ-hâne-i bî-sebâtta musâdif-i şedâid olmaktan masûn bulunamaz. Her zaman mesâib-senc-i imtihân olur.

Merdân-ı Hudâ belâya sabır ile mukâbele ederler. Oğlum değil misin? Sen de onlardansın.

Karşına çıkacak, musâdimin olacak âfat seni benim gibi cevşen-pûş-ı sabr u sebât bulsun. Ūlûl-azme pey-rev ol Hasan’ım!

Sabr-ı cemîl delîl-i hüsn-i âkibettir. Sâbir olursan netice-i hâlin meserret-bahş-ı bâlin olur.

*

Gazap câlib-i ta'abdır. Gazûb olma. Hilmin memdûh olacağı her yerde halîm ol. Hilm-i hakîmâne insanı hayra sevk eder bir sadık şefiktir.

*

Dâhil-i dâirei hulletin olanlarla ettiğin 'ahde kalben ve lisânen riâyet, muktezasınca harekete dikkat et.

Meslek-i erbâbı vefâ budur. Safâ-yı meşreb-i zevkini bu yolda devam ile anlayabilirsin.

*

Mün'im-i hakîkinin nâil olduğun her ni'metine şükret. Hudâvend-i Mecîd ni'met-i şâkirini tezyîd eyler. Daha birçok ni'am-ı İlâhiyeden behre-ver olmak istersen onlardan ol.

*

İnsan kendini derecât-ı fezâil-i beşeriyeden hangisine is'âd edebilirse onun kıymet-i hakîkiyesi işte o kadardır.

Mademki böyledir merâtib-i insaniyenin en âlisine su'ûd etmeye çalış. Şehbâz-ı 'ulüvv-i himmet istediği gibi bâlâ-pervâz olsun.

*

Rızk-ı helâl tâlibi ol ki Hazret-i rûzi-resân rızkını tevsî' ve tazîf eylesin.

*

Dünyada hiçbir şey için âb-ı rûyunu dökme. Hayat-ı ahrâr onunla kâimdir.

Edâniden ‘atâya kabûlü ise hatırına bile gelmesin.

*

Dostlarından biri, hakkında bir eser-i insaniyyet gösterdiği hâlde cezâ-yı ihsan yine ancak ihsan olmak lâzım geleceğinden sen de onu bir lütuf ile memnun etmeye sa’y eyle.

*

Peder ü mâder hukûkunu muhâfaza et.

[720]

Ehl-i ittikâdan olan hemsâyene, akrâbana muâvin bulun.

Mes’ûd-i Harâbâtî

143.3 ŞEYH VASFÎ EFENDİ HAZRETLERİ’NİN İKİNCİ MEKTUBUNA

CEVAP:

Şeyhim!

Birinci mektubunuza yazdığım cevap size bir mektup daha yazdırarak beni yeniden nâil-i iltifâtınız ettiği için o da beyninde mekâtibe âyîn ve dâd efzâsı câri bulundukça mübâhât ilk hakkını hâiz oldu.

Kalem ne güzel muîn i’tilâdır! Kâtibine, mektubuna böyle şerefler kazandırır.

Mektubunuzun bana vusûlü değil, Tercümân-ı Hakikat’le neşri şubatın on dördüncü gününe tesâdüf eylediği hâlde cevabı martın yedisinde yazılıyor.

Bizce bir harâbâtinin bir şeyh-i müttakî huzûrunda dahi setr-i meslek etmesine hiç lüzum görüldüğü olmadığından burhân-ı ‘irfânınız olan vüs’at-ı meşrebinize güvenerek “Bu te’ehhürün sebep-i a’zâmı meşâğil mi perastânenin teselsülüdür” der isem zannederim ki bir isti’fâyı münasip de bulunmuş olurum.

Kendinizi bilmem ne için “derviş dil-riş” diye tavsîf buyuruyorsunuz? Bir şeyhi sitâyiş etmek isteyenler “zâhir ve bâtını ma’mûr” derler. Sizin zâhiriniz ma’mûr değilse bâtınız da mı değildir? Sanihât-ı ârifâneniz âbâdi-i kalbinize şehâdetle isbat-ı müddeâ edip duruyor.

Geçenlerde tanzim ettiğim “Evim” de şöyle demiştim:

Hâne virân da olsa ben değilim

Beyt-i ma’mûrdur yegâne dilim

Sizin de dâima bu fikre bulunmanızı arzu ederim.

Ma’lûmunuz olmalıdır ki peygamber-i şinâsân ‘acmin fusahası tarafından padişah-ı mürselin efendimize işâret için ittihâz olunan ıstılâhât içinde bir de “derviş sultan dil” ta’bîri vardır. Pek beğenirim.

O derviş sultan-ı dile pir olan kâfile zâhiren âzâde-i gâile, bâtınen hâiz kuvvet-i kâmile olmalıdır.

Pişrevân-ı kâfileden bulunan nâzım-ı mesnevi:

“کر لباسم کهنه کرددمن نوم”

diye meydân-ı irşâdda cevelâna başlayıp halkı hazret-i sadîkı görmüşse döndürmüştür.

Bununla beraber:

“İbtîlâ hânem hazîn gönlüm hazîn ender hazîn”

[721]

diyen yine ben olduğum cihetle i’tirâfa mecbûrum ki bazı ahvâlin zuhûruyla insan için izhâr-ı te’essür etmek tabîidir.

“Bendeniz ahabbınız ‘idâdına dâhil değilim ve olamam! Ulviyetin misâl-i müşahhası olan zâtınız gibi bir sâhib-i fazilete karşı ibrâz-ı uhuvvete kalkışmam

hadd-ı na-şinâslık değil midir?” demeniz tevâzuyla tahallukunuzdan neş’et ediyor. Yoksa bilirim ki insanlar beyninde râbıta-i uhuvvet ve muhabbet ne kadar kesb-i kuvvet ederse âlemde o kadar âsâr-ı mes’ûdiyet görüleceğini sizde tasdikte tereddüt buyurmazsınız.

(مؤمنان بسیار لیک ایمان یکی)

(جسمشان معدودلیکن جان یکی)

İttihâd-ı ma’nevisini takdîs olunmaz mı? Âyet-i meşhûre-i uhuvvet, ümmetin harâbâtisini de şeyhini de neşvedâr-ı câm-ı vahdet etmiştir.

Harâbâti:

Muvahhidin ile birliktedir gönüllerimiz

Tefrîk etse de eczâsı Hakdânımızın

diyorsa şeyh de:

Değildir cây aramam gönül bu âlem-i kesret

Teâli eylerim vahdet-i saray-ı yâr-ı âlidir

demiyor mu?

Evvel ki cevabımda meskût anhô geçilmiş olan

کیرم که فلك همدم و همزار آید

ایام نشات و طربم باز آید

یاران گذشته از کجا جمع شوند

وین عمر گذشته از کجا باز آید

Rubâisini şeref-i tebrîzinden nakletti. Ettiğiniz parça lüzûmu kadar îzâh ediyor. Şerh ve meşrûh muhtevî-i hakikat olduğu cihetle memdûhtur.

Bu şeref gibi yâran-ı güzeşte ile birleşmek mümkün değilse ne gam! Eserlerinden istifâde her zaman mümkündür.

Şeyh-i şeref-i âşina yine böyle nefâis tercümesine i’tinâ buyursa memnûniyet üdebâ elbette dü-bâlâ olur.

Mes’ûd-i Harâbâtî

*

“Bir Mübtedi” imzâsıyla gönderilmiştir:

143.4 GAZEL

Tükendi cism-i zârımın olanca tâb-ı tâkati
Fezâ-yı mihnetin daha görünmüyor nihâyeti

Nigârımın cefâsına sebep ne anlaşılıyor
Nedir zavallı gönlümün bilinmiyor kabahati

[722]

O nûr-ı çeşmi cânımın – yanımda ağlama – diyor
Nasıl olurda terk eder gözüm o eski âdeti

Geçer mi böyle günlerim ümîd-i ayn-ı vasl ile
Gelir mi yoksa sevdiğim onunda vakt-i saati

Seninle bir gece hani ne sohbet eylemiştik
Bilir misin ki neydi âh o sohbetin halâveti

*

Hazine-i Humâyun Baş Kâtibi Hasan Şevki Beyefendi Hazretleri'nindir:

143.5 GAZEL

Gelen bu dehr-i d ne  zim-i r h-ı bek dır hep
Hus l  gam i in sa'    hevesler bir hev dır hep

G l ve b lb l hez r  ftadeg n hayran-ı ref arın
Sana ey nevnih l i ve-i  lem m btel dır hep

Hev -yı k k l nle serde sevdalar olur peyd 
Peri an eyleyen h l-i dilim b d-ı sab dır hep

 l rsem hasret-i  e minle ey   h-ı kıy met kad
Uy n-ı   ık ne h kk-i kabrin t tiyadır hep

Hal s olmak ne m mk n halka-i zincir-i sevd dan
M selsel turrallar m rg-i dile d m-ı bel dır hep

 eh d gamze-i y r olmaya dil-i ri in eder d im
Ser u   k  eyd  r h c nanda fed dır hep

Bilirler nazm-ı b laterle sen n  bahta g ft r 
Ne i in c nım demezsin  i'ir-i  evk  nev d dır hep

*

143.6 NAZİRE-İ GAZEL-İ MES' D

M nevver oldu bakın asm n-ı hayalimden
M nevver olsa ne var kudsiy n-ı hayalimden

Gönülde cilve-i nümâdır hayal-i didârın
Geçer mi gayri safâ-yı cinân-ı hayalimden

Geçende seyrediyordum tulû'-ı hurşidi
Geçer levha-i pür nev-i feşân-ı hayalimden

Tasavvur eyleyen artık ne rütbe-i mes'ûdum

Kalır letâfet içinde cihân-ı hayalimden

Nazire söyleyli böyle nazm-ı Mes'ûda
Neler zuhûr eyliyor bî-kerân-ı hayalimden

Mehmed Celâl

*

143.7 MANZÛME

Ne kadar baht-ı zebûn-ı insanım

Ne kusûrum ne aceb isyânım

Dehre geldim ne kabahat ettim

Ârif oldum bu mudur noksanım

Böyle mi kâide-i mer'îye

Kimi sevdimse o yaktı cânım

Bir acır yok bana ondan gayri

Ağlıyor dide-i havn-ı efşânım

[723]

Uğraşır çâk-i giribânla dû dest
Elem ermez ki selîm-i çeşmânım

Bu kadar derde tahammül mü olur
Bakın Allah için ey ihvânım

Kal o hâlde eğer varsa hata
Beni ma'zûr tutun yâranım

Ettim Allah'â umurum-ı tevfiz
Kalmadı uğraşacak dermânım

Sâkibe eyleme teklîf-i şarâb
Bâde-i 'aşkın ile sekrânım

Seni kanlı edecek bir gün (o göz)
Tiğ-i gamze keder ona burhanım

Olayım 'îd-i visâle kurbân
Boş yere bâri akıtma kanım

Bende bir gün göreyim âlemde
Neyyir-i a'zam ve illâ şânım

Şa'ir-i mu'cize güyem yemeni

Ehl-i dil nâdire-i devrânım

Nezâret-i hâriciye evrak odası hülefâsından Yemenî

144 FENNİYYE

144.1 İLM-İ MA'DENİYYATTAN

1

Mes'ûd-i Harâbâtî'nin Hatası

Geçenlerde “Hayvanat-ı Esâtiriye” serlevhasıyla yazdığımız bir bend-i mahsûsda “Semender” denilen hayvânattan bahsedildiği ve güya semender tüyünden nesc edilen akmişenin ateşte yanmaya dâir olan i'tikâd der-miyân olunduğu sırada bir münâsebet gelerek baba Mes'ûd-i Harâbâtî'nin bir 'abâ fıkrasını îrad eylemiştik. Hoca Mes'ûd'un beyti hatıralardadır ya? Hiç hatırdan çıkmak ihtimâli var mıdır? Ma'hazâ kırk defa tekrar edilse şâyan olan beyti burada bir daha tekrar edelim. Abâsının dayanıklılığına ta'accüb eden Hazretî Mes'ûd demiş ki:

Bunca yıl bu puşide oldun ben gibi bir ateşe

Ey 'aba peşm-i semendersin ki suzân olmadın

Hayvânat-ı esâtiriye bendin Hazreti Mes'ûd'un bu beyitte tarih-i tabî'ice bir hatası olduğunu ve o hatanın dahi semenderin ateşte yanmadığına ve tüyünden akmişe nesc olunursa onun dahi yanmayacağına dâir olan i'tikâd-ı kadîmeden neş'et eylediğini haber vermiştik. Bugünkü günde ise biz tarih-i tabî'ice ve onun dahi 'ilm-i

ma'deniyyat kısmının delâletiyle Hazreti Mes'ûd'un işbu beytini – velev ki min gayr-ı haddin olsun – Tashîh etmeye muktedir oluyoruz.

Mes'ûd demeliydi ki:

*Bunca yıl puşide oldun ben gibi bir ateşe
Ey 'aba asbest densin çünkü Suzân olmadın.*

[724]

Zira semender denilen hayvânın ateşte yanmadığı ve kumaş nesc edilmek üzere tüyü dahi hiç bulunmadığı tarih-i tabiînin ilm-i hayvânat kısmı delâletiyle ma'lûm olduğu hâlde tarih-i mezkûrun ilm-i ma'deniyyat kısmında “asbest” denilir bir nev'-i ma'denden bahsolunur ki ondan kumaş nesci kâbil olduğu gibi nesc olunan kumaş dahi filvâki' ateşte yanmaz. Yani peşm-i semenderden hilya edilen kumaş hakkındaki rivâyet asbesto hakkında tamamıyla sahîh ve vaki'dir.

2

Asbest

Tophâne-i âmire-i hünerverân ve maârif-perverân ümerâsından miralay izzetli ve Nikon Beyefendi dostumuz bazı nümûnelere merakımız olduğunu haber alarak bize bir maden nümûnesi göndermiş ki bu nümûne dört santimetre kadar tulunda ve cismen menşûriye karîb bir şekilde olup yek nazarda bir parça güherçileye benzeyebilmektedir. Yani rengi güherçile gibi kirlice beyaz ve üzeri yağlı gibi kayganç gibi hafifliği dahi güherçileye benzer.

İşbu nümûnenin bir tarafı cüz'ice dağılmıştı. O dağılan tarafı parmaklarımız ile biraz daha kurcalayıp tiftik dider gibi dittiğimizde lif lif açılmaya başladı. Dikkat ettik gördük âdeta beyaz bir taş parçası olan ma'den-i mezkûr evvelâ kaygan madeni gibi katmer katmer levhalardan müteşekkil görüldüğü hâlde bu katmerler madenin her tarafında müşâhede olunduğundan katmerler kâğıt gibi bir ince satıh teşkil etmeyip bil'akis lif lif iplikler teşkil etmektedir. Lâkin bu satıhlar ince kâğıtlara kıyas edilemeyecek kadar ince ince görülüp hatta soğan zarlarına teşbîhi bile pek ba'id

olacak derecelerde ince bulunduğu gibi lifler dahi saç telinden değil âdeta hâlis ipek tellerinden dahi pek çok ziyâde incedir.

Hani ya bazı dikenler olur ki çiçek açıp çiçeğini döktükten sonra meyvesini dahi ufacık bir kozalak içinde olduğu hâlde kemâle erdirir. Bu nev’i dikenleri herkes pek çok defalar görmüştür. Kozalağı açıldığı zaman derûnundaki pamuk gibi bir cism-i nebâtî insanın elinde lif lif açılmaya ve dağılmaya başlayıp parmak ile bunları ne kadar kurcalayıp diterler ise lifler dahi o kadar ziyadeleşir. İşte bize gönderilen numune dahi bir taş parçası olduğu hâlde aynıyla böyle olup parmak uçlarıyla ne kadar ovalanarak dağıtılıyor ise lifleri o kadar

[725]

incelenip nihâyet göz ile hemen görülemeyecek kadar incelik peydâ eder.

Dostumuz Miralay Beyefendi ma’deni mezkûrun ismi İtalyanca “asbest olduğunu ve buna Osmanlıca “dağ keteni” denilmek münâsebet olacağını dahi bize ihbar etmiştir.

Asbestden bir miktarını parmaklarımızın uçlarıyla güzelce dağıtıp tiftik eyledikten sonra yine parmak uçlarıyla bu tiftiği eğirip bir parça iplik vücûda getirdik.

Vak’â taş nev’inden bir madenin böyle eğirip bükmeye kalkışlıkta kırılmayıp ve kopmayıp âdeta iplik hâlini alması pek ziyade istiğrâb olunacak bir keyfiyettir. Bâhusûs ki vücûda getirdiğimiz ipliğin âdeta ipek bükmesinden hiç farkı olmadığı hâlde ateşe gösterdiğimizde yanmadığını dahi görünce istigrâbımız bir kat daha arttı.

Demek oluyor ki asbestden miktar-ı vâfî ele geçse eğirilse ve bükülse bir güzel ‘aba dokunsa ve ondan dahi bizim Hoca Mes’ûd-i Harâbâtî’ye bir cübbe yapılırsa eskiyebilmeyeceği gibi her ne zaman ateşe ilkâ olduğu anda kirleri yanarak kendisi pak olduğu hâlde ateşten çıkabilecektir. Bu ise vücûdu olmayan bir semenderin hiç vücûdu olmayan tüyünden hûlyâ edilen bir fazilettir.

Dostumuz Miralay Bey'in asbest diye haber verdiği işbu madenin aslı nev'iyetine mahsûs olan nâm-ı 'umûmisi "amyant" olduğu icrâ eylediğimiz tedkîkât üzerine bulduk ve anladık.

Maden-i mezkûr eski zamandan beri ma'lûm ve hatta meşhûrmuş ki Latin kudemâsından Pelin amyantın envâ'ını tedkîk eylediği sırada asbestnin dahi bu nev' ma'deniyattan olduğunu hükmeylemiş.

Muharrir muma-ileyh diyor ki:

"Bazı büyük ziyâfetlerde birtakım peşşegirler gördüm. Sofrada isti'mâl ile kirlendikçe kemâl-i şiddetle yanmakta olan ocağa atılıyorlar ve orada kirleri yandıktan sonra gâyet pak ve parlak olarak çıkarılıp yine isti'mâl edilirler. Bazı hükümdârlara bunlardan kefen yapıp (Kudema 'inde âdet olduğu vecihle) cenaze ateş üzerinde ihrâk edildiği zaman asıl meytin ramadı ateşin külüne karışmayarak kefen-i mezkûr içinde kalır"

Şu kadar ki Pelin amyantın bir maden olduğunu fark ettiği gibi asbestnin dahi yine bu

[726]

ma'den nev'inden olması lüzûmuna kâil iken ocakta yanmadığını müşâhede eylediği salifü'z-zikr peşşegirlerin Hind çöllerinde nâbit olur bit nev'i keten olduğu hakkında ki i'tikâdı da yazmış ve şu tevcih-i garîbi de ilâve edip demiş ki:

"Demek oluyor ki bu ketenler memâlik-i muhterikada nâbit olarak şemsin ateşten daha te'sirli olan harâretine alıştıkları için ateşte dahi yanmıyorlar"

Filvâki' Latin kudemâsının elyevm keşfolunan mezarlarında asbestten mensûc kefenlerin parçaları zuhûr eylediği dahi sahâ-yif-i kütübe kaydolunmuştur.

Ancak bugün amyant madeni kudemâ nezdindeki şöhretinden daha ziyâde ve daha doğru olarak tabiyyûnun ma'lûm ve ma'rûfu olmuştur. Fransa'nın Sava ve İtalya'nın Piemonte ve Avusturya'nın Petrul eyaletinin ve Macaristan'da ve Korsika ceziresinde ve Ümit Burnu'nun şimâl tarafında ve Sibiryâ'nın Nerveski eyaletinde ve Amerika'nın New York hükümeti dâhilinde bu madenden pek çok bulunmaktadır.

Asbest ve Amyantın Sûret-i Nesci

Amyant ve asbestonun elyafı gâyet kısa olduğundan bunları eğirip iplik yapmak pek güçtür. Bu bap da bir kolaylık olmak üzere miktar-ı kâfi madeni keten veyahut pamuk ile karıştırıp tiftik ederek eğirdikten ve dokuduktan sonra kumaşı ateşe atarak yakmak yolunu bulmuşlardır ki elyaf-ı ma'deniye'nin mahlût oldukları eten veyahut pamuk yandıktan sonra sâfi maden kalırmış.

Ancak müehheren İtalya'da Taranto eyaletinde amyantın diğer bir nev'i daha bulunmuş ki rengi envâ'ı sâireden daha beyaz ve parlak olduğu gibi aynıyla koza üzerine sarılmış ipek gibi bir ucu bulunacak olursa elde bulunan maden parçasının tulundan sekiz on derece daha uzun ve gayet ince bir iplik çıkarılabiliyormuş.

Biz latîfe olmak üzere bu ma'denden Hazreti Mes'ûd'a bir cübbe yapmayı hûlyâ eylemiştik. Hâlbuki İtalya hükemâsından aldığı ahiren bu madenden itfâiye askeri için kaputlar yapmış ve neferleri ateşten kurtarmak için hayli fâidesini dahi görmüştür.

Yanmaz Kâğıt

Amyanttan en kolay yapılabilecek şey kâğıtmış. Zaten istenildiği kadar incelmekle isti'dâdı olan işbu ma'den-i 'ameliyyât-ı lâzıme

[727]

ile kâğıt hâline konulunca o kâğıda ateş te'sir etmeyeceği gibi peroksit ve manganez ve sülfür de fer gibi eczadan yapılmış mürekkepler ile bu kâğıt üzerine yazı yazılıyorsa harîk te'sirinden asla endişe kalmazmış.

Şu ihtirâ'dan bahseden müellif bu nev' kâğıdın isti'mâli ta'ammüm etse en mühim hüccetleri ateş kazasından sâlim olmak üzere kırtâs mezkûr üzerine yazmak âdet edileceğini der-miyân eyliyor. Biz ise Hazreti Mes'ûd'un her beytini bir sihir olan şiirini bu levhalara o sabit mürekkeple yazmayı tercîh eylerdik.

6

Yanmakla Tükenmez Fitol

İtalya’da amyant ipliklerinden bir nev’ fitil örerlermiş. Bu fitilden mum yaparlar veyahut bu nev’ fitilleri kandillerde isti’mâl ederlermiş. Mevcut olan yağ kâmilten yanıp bittiği hâlde fitilin ucu asla yanmayıp binâenaleyh hiç de eksilmezmiş.

Şimdi şu fitil fikrasını yazarken Hazreti Mes’ûd’un bir beytini daha hatıramıza geldi, demiş ki:

“Misbâh-ı bekâ pertev-i ‘işretine ‘aşkıım”

“Yanmakla tükenmez pür pervane miyim ben”

Baba Mes’ûd musarra’-ı âtide demeliydi ki:

“Yanmakla tükenmez neyim asbest miyim ben”

Ma’den-i mezkûrden yapılan fitillerin yanmak hasiyetinde bir menfaat daha vardır. O da mezkûr fitillerin burunlarını kesmeye ihtiyaç kalmayacağı kaziyesidir.

İşbu fitiller yağı ziyâdece içip de şevksiz yanacak olurlarsa yağdan çıkarıp ateşe sokarlar ve pisliği ateşte mahvolduktan sonra ateşten çıkarıp tekrar isti’mâl ederlermiş.

Netice

Hayal-perestânın hâric ez dâire-i akıl olarak hûlya eyledikleri şeyler bile ‘ilm-i ezeli ve san’at-ı ezeliye-i Rabbâniyede mevcutmuş. Hayalimizi bin derece daha tevsî’ etsek ‘ilm ve san’at-ı İlâhiyenin hudûduna takarrüb bile mümkün olamayacağını anlamalı bizde Kibriyayı Cenabıhakk’ı ona göre veleh ü hayretle i’tirâf ve tasdik eder mü’min-i kâmil olmalıyız.

Ahmet Midhat

145 FIKRA-İ MUHAYYİLE

145.1 ALLAH MÜNTAKİMDİR

Bundan yetmiş sene evvel ayın nısf-ı ahiri içinde bir akşam gurûb-ı şemsten bir saat sonra Selânik limanında lenger-endâz olacak bir sefine içinde bulunulmuş olsaydı nazar-ı

[728]

in'itâf eylediği her cihette eşi'a-i zer-tar basarın nüfûz edemeyeceği sûrette kesîf bir karanlığa tesâdüf edeceğinden insan kendisini zulmet içine gark olmuş zannedirdi.

Zira o vakitler şehrin sahil ciheti dahi şimdi yalnız kara cihetinde olduğu gibi cesim kale duvarlarıyla muhât olup bu duvarlar sâhilden kırk elli metre kadar uzakta yatan küçük sefinelerde bulunanların gece esnasında dâhil-i memlekette her bir hâneyi insan süknası olduğunu tanıtacak sûrette parlatan mum ziyâlarını görmelerine mâni' olurdu.

Şehrin civarı şimdiki gibi o vakitler dahi eşcardan hâli çıplak bir hâlde olduğundan bilhâssa yaz mevsiminde birden bire bir bora peyda olarak limandaki sefâini alt üst edercesine dağıtabileceği ihtimâli ahvâl-i havaiyeye âşina bulunan her gemici için ba'îd bir ihtimâl olmak üzere telakki edilemezdi.

Fikrinizi bundan yetmiş sene evvel ircâ' ederek kendinizi ağustos ayının yirmi dördüncü gecesini bir küçük sefine ile akşam saat yarım raddelerinde Selânik Limanına vâsıl olmuş farz ederseniz vaka-i âtiye mutlakâ nazar-ı dikkatinizi celb eyler.

Aftâb henüz verâyı perde-i garbda ihticâb etmiş ise de zer efşânâne semâhetin bakiye-i âsâr-ı şa'saa-i nisârı kubbe-i semâ altında şurada burada müteferrik bir hâlde

gezinen bulutlar da nazar-firbâne bir sûrette meşhûd olmakta ve bu sûrette nazar-ı ruba hubûbu bir şûh-ı sekr ve hakk-i nefha-i dil-ârâsını andıracak sûrette olan hafif bir rüzgârın tahrikiyle gâyet letâfetle mevce engiz bî-karar görünen sâha-i deryaya in'ikâs ederek her mevcenin bin inkisârında yüz bin letâfet nümâ bulunmaktaydı.

O vakitler şehrin sâhile doğru umûmi ve yegâne müdhil ve mahreci (Yalı Kapısı) nâmı verilen bir kapı olup akşam gurûb-ı şems ile beraber mezkûr kapı kapanınca şehrin dâhiliye sâhili arasındaki müravedât büsbütün münkati' olur ve liman ile kapı hâricinde kalan mahallere nezâret hizmeti tophane kalesi ve dört beş ay evelle kadar kanlı kule nâmı verilen kule ile Vardar Kalesine ait bulunurdu.

O gece gurûb-ı şemsten bir saat sonra Tophâne Kalesinde top barbatolarından birisinin kapısı açılarak tarz-ı tavrı mühîb, gâyet esmer bir topçu ustası ile bir kadın ve biri erkek diğeri kız olarak

[729]

tahminen on yaşlarında iki çocuk dışarıya çıkar çıkmaz barbatanın demir kapısı şemâtet-i mahsûsa ile tekrara kapanıp hâriçten yalnız barbatâya yerleştirilmiş olan topun ağzı görünüyordu.

Topçu ustası levendemi bir sûrette boylu boslu olup başındaki küçük değirmen taşı kadar bir sarık sol omzuna doğru eğilmiş ve belindeki yatağan ve tabancalar hakîkaten nazara dehşet verecek bir sûrette görünmekte bulunmuştu. Kendisi kadından yirmi adım kadar ilerde gitmekte olup kadının hutuvât-ı isti'calkârânesi ve ona pirû olan iki çocuğun dahi koşarcasına şitâb göstermesi kendilerinin bir ızdırab-ı derûn sâikasıyla hareket etmekte olduklarını irâe ederdi.

Bunların kaleden hurûçlarıyla beraber sahile yanaşmaz durmakta bulunan bir çifte kayığın içindeki kayıkçı derhâl ayağa kalkarak kürekleri iskarmozlara takmış bulunduğu nazaran kendilerinin bu kayığa rakip olacakları anlaşılabilirdi. Filvâki' önde gitmekte olan topçu ustası çok geçmeden kayığın olduğu yere giderek kayıkçı ile bir iki söz teâtî eyledikten sonra bu sırada kendisinin yanına takarrüb etmiş olan kadına tevcîh-i hitâb ederek ve kayığı göstererek! "giriniz!" demişti.

Kadınla çocuklar kayığın kış ve topçu ustası baş tarafına yerleştiklerini müteâkıb kayıkçı kürekleri idâre ile başı zaten şehrin şark cihetine müteveccih bulunan kayık kale duvarlarına muvâzî bir hâlde yol almaya başladı.

Karanlık gittikçe kesb-i kesâfet etmekte olup beş altı yüz kıt'a sefâin-i cisme istiâbına müstaid olan koca limanın içinde ancak bir iki guletten başka hiçbir sefine bulunmadığı ve bunların pek cüz'i olan tâifeleri dahi hemen kâmilen kamaralarına çekilmiş oldukları cihetle limanın her cihetinde bir sukûnet-i kâmile hükümferma bulunmakta ve fakat yalnız sâhile çarpmakta olan dalgalardan mütehassıl bir şemâtet-i müterafika kulaklara 'aks-endâz olmaktadır.

Kayık bir çar-yek kadar yol almış olduğu sırada karanlık gereği gibi basmış olup yalnız küreklerin denizi tahrikinden mütevellid fosfor habbelerinden, birde topçu ustasının ara sıra çekmekte bulunduğu çubuğundan peydâ olan ziyâdan başka bu kubbe-i zulmet altında hiçbir eser-i ziyâ görünmemekte ve fakat şehrin garb tarafında afakta ara sıra birdenbire

[730]

hafif bir berk peydâ oluyorsa da zulmetin i'mâk-ı kesâfeti bunu zuhûruyla beraber mahveylemekteydi.

İkliminde ıttıradırsızlık olan mahallerde bilhassa yaz mevsiminde hava pek ziyâde râkid iken nâ-gehânı bir sûrette tebeddül ederek büyük bir bora tevlid eylediği umûr-ı mücerrebeden olup Selanik şehrinin ahvâl-i havaiyesine azacık vukûfu olanlar dahi ağustos gecelerinden biri olan bu sıcak gecede ara sıra ufukta görünen şu hafif berkin mutlaka bir bora vukû'unun alâim-i mütekaddimesinden olduğunu tanıyabilirlerdi.

Çok geçmeden rüzgâr akşam ki derecesinin birkaç kat fevkinde bir şiddetle heyûbe başladı. Karanlık gittikçe ziyâdeleştii. Berklerin zuhûr ve temâdisi çoğaldı. Eğer bunların iânesiyle nazar-ı vakit vakit kale duvarlarına sâbit edip de bir şehir kurbunda bulunduğuna kanaât hâsıl olmayacak olsaydı insan kendisini zulmet-i âbâd fena içinde bulunuyor zannetmekten geri duramazdı. Dalgalar besbelli sahile daha ziyade şiddetle çarpmaya başlanmıştı ki bu sırada işitilen şemâtet bir şemâtet hüzn-

aver değil bir sadâyı dehşet-engiz sûretinde ‘aks-endâz oluyor ve bu hâl dahi gecenin dehşetini artırdıkça artırıyordu.

Kayık içindeki çocukların bu hâlden pek ziyade korkarak vâlidelerinin kucağına atılmış ve vâlidenin de her ikisini bağrına basmış olduğu her berkin zuhûruyla peydâ olan incilâ arasında meşhûd oluyor ve topçu ustasına gelince çoğunu çekerek mütefekkir görünüp güya zihnindeki meşguliyetin ehemmiyet ve cesâmeti kendisini başka şeye ‘atf-ı lehaza-i dikkatten men’ eyliyordu.

Berklerin teâkubu nisbetinde ra’dların ‘avâze-i dehşeti dahi işitilmeye ve şiddetli bir yağmur dahi yağmaya başladı. Bu hâldeki bu kayık mahal-i maksûda varmazdan evvel bora arasında mahvolacak zannolunurdu. Topçu ustası ve kayıkçı son derecede telâş göstermekte olan kadınla çocukları tatmin için berklerin îanesiyle in’ikâsâtıyla pek yakında görünmekte olan kanlı kuleyi irâe etmekte ve berikine tehlike olmadığını beyan eylemekteydiler.

Fakat kadın ile çocuklar hiçbir vecihle itmi’nân kesb edemeyerek her berkin zuhûrunda; her âvâze-i ra’dın istimâ’ında gâyet sâmi’a hırâş bir çığlık koparıyorlardı. Bereket versin ki bu hâl dehşet-i iştîmâlin daha bir müddet devamıyla bu bî-çârelerin temâdi-i

[731]

ızdırâbına meydan kalmayarak kayık birden bire durmuş ve bu sırada peydâ olan bir berk-i ‘azîmin ortalığı gündüz gibi aydınlanması üzerine kanlı kulenin top barbatları altında bulunduğu görünmüştür.

Topçu ustası birazcık zaman için peydâ olan bu aydınlıktan istifâde ile bir sıçrayışta barbatanın demir kapısı önünde bulundu ve diğer bir berkin zuhûrunda kayıkçının da inzîmâm-ı muâvenetiyle kadın ve çocukları dahi sahile çıkardı.

Kayıkçı kayığı diğer çihette kumluğa çekmek üzere gittiği sırada topçu ustası demir kapıya eliyle vurarak içeriden “kimdir?” diye gelen bir su’ale “Topçu ustası Ahmet!” cevabını verdikten ve “Parolayı söylemeli!” sözüne de “Allah müntakimdir!” sözüyle mukâbele gösterdikten sonra barbatanın kapısı açılıp

yağmurdan sırlıklam olmuş olan bu gece yolcuları biraz sonra kanlı kule meydanında bulunmuştur.

Kadın kulenin havlusuna ayak basar basmaz topçu ustasına “Aman! Kendisi nerede? Çabuk görelim” demişse de herif bu su’ale cevap olmak üzere başını salladıktan sonra kadına kendisini takip eylemesini söylemiş ve biraz sonra gerek topçu ustası ve gerek kadınla çocukları asıl kulenin kapısından içeri girmiştir.

Bora el-an devam etmekte ve şimşekler, gök gürlemeleri ortalığı kıyametten numune olacak bir hâle getirmekteydi. Kulenin içinde hiç ses, sadâ yoktu.

Asıl kulenin kapısından girildiği hâlde birinci kata çıkmaya mahsûs olan merdivene gelinceye kadar ara yerde olan geçidin nihâyetine hem geçidi ve hem de merdiveni ziyâdar edecek sûrette bir küçük kandil konulmuş olup vakit vakit kapıdan içeri hücum göstermekte olan rüzgâr bu kandili söndürmek tehlikesinde bulunduruyordu.

Topçu ustası önde, kadınla çocukları arkada olduğu hâlde merdiveni çıkıp yukarıda büyük bir geçide geldiler. Herif kadınla çocuklara burada beklemelerini tenbih ile kendisi bir kapı açıp gözden kayboldu. Çocuklar karanlık kalınca yine korkmaya başlayarak birisi “Anne! Babam bu karanlık yerin neresindedir?” dediği hâlde diğeri “Anne ben korkuyorum. O rubam ıslandı. Vücudum da titriyor!” demiştir. Kadın çiğerpârelerini tatmin ile uğraştığı sırada herif kapıyı açarak dışarı çıkıp kadını

[732]

içeri davet etti ve bî-çâre kadın dahi zevcini bulmak emelinde bulunduğundan fevkalâde bir helecân ile kapıdan içeri girdi. Odanın yegâne penceresi denize nâzır olduğundan boranın şiddetle tahrîk etmekte ve sahile çarpmakta olduğu emvâcın sadâsı işitilmekte ve küçük bir kandil odadan ziyâde koğuşa benzeyen bir mahalli ancak ziyâdar eylemekteydi.

Kadın odadan içeri girip de kendilerinden başka hiç kimseyi göremeyince son derecede mütehayir olup zevci nerede olduğunu heyecanı fevkalâde-i derûnuna dal olacak sûrette gâyet ihtizâzlı bir sadâ ile sordu. Topçu ustası artık ketm-i hakîkate

mahal olmayıp niyet-i hâinânesini kadına açmak zamanı gelmiş olduğunu görünce heyecan âmiz bir tavır ile dedi ki:

– İffet Hanım! Mademki buraya geldiniz artık sizden hiçbir şeyi saklamaya mecburiyetim yoktur. Zevciniz hasta olarak buraya gelmemiştir. Sizi buraya celb etmek için ben böyle bir şeyi ihtirâ' ettim.

Bu hâlde maksadımın ne olmak lâzım geleceğini ben söylemesem bile siz anlayabilirsiniz. Zaten size olan mecbûriyetimin ne kadar eski olduğu ma'lûmdur. Bu geceyi mahsûs intihâb ettim. Zira bizim için ağıyardan hâli bir gece varsa bu gecedir. Sâir arkadaşlar şehirde karakol gezmeye gittiler. Nöbetçiyi para ile celb eyledim. Ben hânenize dahi girebilirdim. Fakat o hâlde görülüp de nâmusunuza bir-güna leke sürmemek üzere mahsûs bu vasıtaya mürâca'at eyledim. Hazır fırsat elvermişken bunca senelik bir emelin husûlüne müsâ'ade göstereceğinizi şimdiye kadar derecesini tanıdığım merhametinizden değil benim gibi aşkında sebât eden bir âşık-ı sâdik hakkında göstermelik lâzım gelen merhametten beklerim.

Bu sûretle gayr-i me'mul bir izhâr-ı aşk üzerine bî-çâre kadının her bir sözü dinledikçe kalbinden nasıl kan gittiğini yüzündeki 'alâimden istidlâl etmek mestûriyeti hasebiyle mümkün olamazdı. Tâ kalbinden cerîhadâr olan bir dişi arslan gibi bir müddet hâmuş durduktan sonra mensup olduğu tâife efrâdında pek nâdir tesâdüf edilen bir celâdetle dedi ki:

– Beni buraya celb edebilmek için evvela yalancılığı irtikâb edip beni aldattın. Bu keyfiyet yiğit bir adam için müceb-i zillet olacak bir alçaklıktır. Maksadını ben bile bilirmişim! Şerirâne olan bir maksadı hiç bilmeyecek mi pekâlâ bilirsin. Bana bir mecbûriyet iddiâsında bulunuyorsun bu mecbûriyet

[733]

eskidir diyorsun filvâki' bu geceki hareket gibi bir hareket-i hâinâne de bulunacak kadar alçak olduğunu pek eskiden beri takdîr etmiş olduğumdan sana hakkımda böyle bir mecbûriyet iddiâsına meydan verecek sûrette hiçbir vechle yüz göstermedim. Vaktiyle sen beni merhûm pederimden dahi istemiş olduğun hâlde kendisi senin ribka-i hıyanetine velev meşrû' bir sûrette olsun girmemi arzu

etmediğinden bu talebe ret ile cevap vermişti. Ben ise şimdi bir başkasının zevce-i meşrû'asıym hiçbir kayd-ı mecbûriyet altında bulunmadığım bir zamanda kendisinden hoşlanmadığım bir adamın hâinâne bir teklifine bugünkü günde zevcim pek mukaddes kuyd-ı meşrû'ası altında bulunduğuma (çocuklarını işaret ederek) böyle iki nur pâre-i şehâdet yanımda dururken nasıl olurda muvâfakat gösteririm. Vücûdumun bir uzvu sağ kaldıkça bu mümkün olamaz.

–Lâkin iffet.....

–Lâkin filân lâzım değil. Mademki kendi fikr-i şeni'ini icrâ maksadıyla sen beni buraya getirip maksadının da neden ibâret olduğunu bana açtın artık benim burada bir an ziyâde kalmam bile gerek benim gerek zevcim nâmusuna büyük bir leke îrâs eder. Binâenaleyh her ne diyeceğin varsa mel'ûn yüreğin de sakla da meydana dökmeye çalışma!

Kadın bu sözü müteâkib çocuklarına “geliniz!” diyerek kapıya doğru teveccüh etmiş ise de topçu ustası bir iki adımda kapının önünde bulunup bî-çârenin mürûruna sedd-i mümânaat çekmiş olduğundan kadın bittabi' bir iki adım geri çekilmeye mecbur oldu ve çocukları da korkularından ağlamaya başladılar.

Kadın hiddetinden ateş püskürürcesine dedi ki:

–Şimdiye kadar ettiğin alçaklıklar yetmezmiş gibi şimdide âciz bir kadına karşı icâb ederse muâmele-i cebriye irâesinden de geri durmayacağını göstermek üzere yol mu tuttun ha! Lâkin ben senin anladığın kadınlardan olmadığını zannım tecrübe etmişsindir. Kanım heder olursa nâmusuma leke gelemez anladın mı hâin herif?

Topçu ustası – (şikârını yakalamış olmasından mutmain olan bir hâin avcı tavrı ile) ben derim ki böyle şeylere hâcet kalmasın. Burada senden benden başka kimse yoktur. Namus lekedâr olması bir şeyin halka i'lânı üzerine hâsıl olur burada ise böyle bir şeyin vukû'una meydan yoktur.

[734]

Kadın - O yoldaki mütâlaât senin gibi hâinler alçaklar içindir. Erbâb-ı nâmus başka yolda düşünür ki namus husûsunda en doğru fikir de onların düşüncesidir.

Muhâfaza-i nâmus nasıl olmak lâzım geleceğini ben senden öğrenmek istemem. Fakat mecbûriyet elverirse sana gösteririm. Şimdi yoldan çekil de geldiğim gibi gideyim.

–Dediğim olmadıkça imkânsızdır. Fakat ben arzu ederim ki beni başka vasâite mürâca’at mecbûriyetine düşürmeyesin.

– Sen kendi kendini böyle mecbûriyete düşmüş farz etsen bile hayatını nâmusuna tercîh etmeyenler için bir güne te’siri olamaz. Sözü uzatma bana yol ver. Sonra sen de pişman olacaksın.

–Daha bir defa söylüyorum. Beni son tedbîrime mürâca’ata mecbur bırakma. Ben değil sen pişman olursun.

Kadın herifin kapı önünde çekilmeyeceğini ve eğer olduğu yerden ileriye doğru bir adım atacak olursa azgın kelb gibi üzerine saldıracağını kaviyyen anlayınca “Nâmusunu hayatına tercîh edenlerin işte son tedbîri budur. Ölüm bekâret nâmusunu ile’l-ebed muhâfaza eder” diyerek iki elini boğazını sıkmak üzere boynuna doğru uzattı.

Çocuklar şu hâli görünce gâyet müesser bir sûrette ağlayıp bağırmaya başladıkları sırada herif dahi kadının üzerine saldırdı. Bir an kadar peydâ olan bir kargaşalığın neticesinde kadın heriften beş adım ileride ve elinde büyücek bir yatağan olduğu hâlde görüldü. Meğer boğazını sıkmaya teşebbüs ettiği sırada herif derhâl yetişip kendisinin bir elini tutarak bu hareketten men’e çalıştığı vakit kadın da diğer eliyle herifin belindeki yatağanı çekip karşıya fırlamış gitmişti. Topçu ustası bu hâli görünce dedi ki:

–İffet Hanım! Buna cinnet derler. Sanki yatağanımı almakla kendi nefesine su-i kast etmek husûsunu te’min mi etmiş oldun? Şu inattan vazgeç de yarım saat sonra buradan sâlimen çıkıp git.

–Demin sana karşı bî- iktidâr za’îf idim. Çünkü elimde silah yoktu. Şimdi ona mâlik oldum. Ta’arruzda devamın hem seni ve hem de beni mahvedebilir.

–Demek ki sen lakırdı anlamayacaksın. O yatağanın ne fâidesi olur. Bu silahın karşısında onun hükmü yoktur.

[735]

bu sözü müteâkib topçu ustası elini silahlığına atarak tabancasını çıkarmakta ve besbelli kadını tehdit edip de elindeki yatağını bıraktırmak ve arzusun icrâsına râm etmek ümidinde bulunmakta ise de kadın herifin elinden kurtulmak için nâmusuzluğu irtikâbdan başka bir tarîk olamayacağını kat'iyen kestirmiş olmakla herif daha tabancayı eline almazdan evvel elindeki yatağını sol böğrüne sokup “İşte erbâb-ı nâmus ahirette nâmuskârane bir sûrette gider” diyerek henüz cereyânıyla yeri ıslatmakta olan kanları üzerine yıkıldı. Bu sırada çocukların âvaze cezi' ve fezi'ni işittirip de ağlamamak ve bî-çâre ma'sumların başına böyle bir felâket-i 'uzmâyı getiren hâine la'net etmemek mümkün olamazdı!

Selanikli Tevfik

Mâ'badi var

146 HÛŞE ÇÎNÎ

146.1 AMERİKA'DA KASABALARIN VELÂDET-İ VEFÂTI

Diyeceksiniz ki: Hiç şehirler kasabalar doğarlar mı? Vefât ederler mi?

Deriz ki biz dahi öyle zannederdik. Ama bunların doğduklarını da vefât eylediklerini de Amerika bize gösterdi. Hem de ne çabuk doğup büyüüp vefât dahi ediyorlar! Âdeta sabahları güneş ile beraber doğarak akşama kadar yaşayıp ihtiyâr dahi olup gurub-ı şemsle beraber vefât eden zübablar gibi!

Gazetelerde okumadınız mı ki Amerika'da bir hafta zarfında koca bir şehir vücûda getiriliyor? Evet bir hafta zarfında zâhir! Terakkiyât-ı sanâ'ie hakkında bir fikr-i mükemmel peydâ etmemiş olanlar için her şey şaşmaya şâyan görülüyor. Bir adama deseniz ki “Ben beş dakika zarfında kendime a'lâ bir kat elbise ve kundura

tedârik eder giyerim.” O adam dahi size şaşsa mümkün olamaz mı? Ne zaman elbiseyi kestireceksiniz ne zaman diktireceksiniz ne zaman kundurayı biçtireceksiniz diktireceksiniz! HUUU!... haftalar ister.

Fakat hazır elbiseçileri kunduracıları bilse bu ta’accüb de bulunmaz ya?

İşte Amerika’da dahi hâne inşâsı için her ne lâzımsa iktizâ eden ölçüler ve numaralar üzerine hazır yapılmış olarak satıyorlar. Hânenin alt katlarının duvarları yapılıyorken hazır yapılmış boyanmış camlanmış pencere takılır. Pencereleeri takmaya giden usta odaya girdiği zaman demir kirişlere

[736]

basarak pencerelere yaklaştığı hâlde bir saat sonra işini bitirip de odadan çıkarken a'lâ parke usûlünce yapılmış mücellâ bir döşeme üzerinden yürüyerek çıkıyor. Merdivenler hazır yapılmış gelip yerine takılıyor. Tavanlar her ölçüde hazır yapılmış boyanmış bulunduğu yerlerine vidalanıyorlar. Elhâsıl iki günde koca bir hâne vücûda gelir.

Bu hâlde bir haftada koca bir şehir vücûda geldiğine inandınız ya? Hâlbuki gerçekten bir şehir ve kasabat müvellidi hayvan bulunsa bile doğuracağı şehirleri kasabaları hiç olmazsa dokuz ay on gün karnında taşır bir kaç ay kundakta bulundurur. Birkaç ay meme verir. Onun sinni sabâveti ve tufüliyeti şebâbeti filâni olurdu. Amerika'da şehirler ve kasabalar ise bu kadar uzun müddette tevellüd etmeyip işte tarif eylediğimiz sûrette bir hafta zarfında vücûda gelirler.

Lâkin tez yetişen bir şeyin ömrü de az olur derler ise inanmamazlık etmeyiniz. Böyle bir hafta zarfında husûle gelen şehirler biraz zaman sonra vefât ediyorlar.

Bu tiz vücûda gelen ve tiz harap olan şehirlerin en çoğu Virginia eyaletindedir. Zira orada petrol gazı kuyuları bulunarak nerede yeni bir kuyu keşfolunur ise onun etrafında bir köy ve müteâkiben bir kasaba ve onu müteâkiben bir şehir vücûda gelmek zarûri görünüyor.

Eyalet-i mezkûre de bundan sekiz sene evvel “Nevada” isminde bir şehir vücûda gelmişti ki ahâlisi otuz beş bine bâliğ olup birçok fabrikaları konakları

sayfiyeleri ve hatta üç kıt'a dahi yevmi neşrolunur gazeteleri ve şehri tenvîr eyler bir gaz hânesi vardı. Ahâlisi meyânında milyon sâhibi zenginlerin miktarı yirmiye geçip bunların birisi dahi meşhûr Maskay'dı.

Sekiz seneden sonra yani şimdi Nevada'nın ancak beş bin ahâlisi kaldı. Gazeteler mu'attıl oldular. Milyon sahipleri dağıldı. Konaklar sayfiyeler boş kaldı. Güzel mağazalar kapalı. Gzhânedede iflâs etmiş. Birkaç sene sonra orada hiçbir kimse kalmayıp Nevada dahi Amerika harâbeleri meyânında addolunacağına şüphe mi vardır.

Bir yandan sekiz on gün zarfında yeni memleketler vücûda gelmek için bir yandan eski şehirlerin vefâtı lâzım gelir. Cihân bir devr-i dâimi cihânidir.

Mehmed Cevdet

[737]

147 MÜTENEVVİ'A

Bundan dokuz on sene evvel İmâmı Gazâli Hazretleri'nin “İhyâ-ı 'Ulûm” dan tercüme olunmuştur.

147.1 TERBİYE-İ ETFÂL

Te'dîb-i sıbyân emr-i ehemmdir. Sabi peder ve mâderi nezdinde vedi'atullâhtır. Sabînin kalb-i pâki her türlü nakıştan sâde bir cevher-i nefistir ki ona her ne nakşolunsa kâbil ve her neye imâle edilse mâil olur.

Eğer hayra alıştırılır ve kendisine hayır öğretilirse olvech ile büyüyüp dünya ve ahirette saadet bulur. Ve ebeveyniyle muallim ve müeddibi olanlar müşâb olurlar.

Eğer şerre alıştırılıp bahâyim gibi ihmâl edilirse şakî ve hâlik olur ve bu cihetle ana ve baba ve velisi veziri vebâl kazanır.

Hazret-i Rabbü'l-âlemin “Ey erbâb-ı îmân! Nefislerinizi ve ‘ıyâl ü evlâdınızı ateşten vikâye ediniz” buyurmuştur. Mademki sabîyi pederi dünya ateşinden hıfz u siyânet eder elbette ahiret ateşinden ondan daha ziyâde vikâye eylemelidir. Bu da çocuğu te'dîb ve ıslâh eylemek ve kendisine güzel huyları öğretmek ve su-i karinden hıfz etmek ve tena'ume alıştırmamak ve büyüdüğü zaman talebinde ızâ'a-i ömür ederek helâk-i ebedi ile hâlik olmamak için ziynet alâyişe ve esbâb-ı rafâhit ve rahata muhabbet ettirmemekle olur.

Çocuk evvel-emirde gözetilmeli ve onu emzirip büyütecek hâtun helâl ekl eder sâliha ve mütedeyyine olmalıdır. Zira harâmdan hâsıl olan sütte bereket yoktur. Öyle süt ile büyüyen çocuğun tıynet-i hubs ile yoğrulmuş olacağından tab'î habâise münasip ve mülâyim olan şeylere meyleder. Çocukta pederi temyîz emâreleri müşâhede eyledikte evvelkinden ziyâde hıfz-ı vikâyesine dikkat etmelidir. Fehm-i temyiz-in ibtidâsı evâil-i şerm ve hayatın zuhûrudur. Çünkü çocuğun hayâ ederek bazı efâli terk etmeye başlaması ancak nûr-ı aklın onun üzerine pertev-endâz olmasından nâşidir ki o nûr-ı ilâhi ile bazı eşyayı kabîh ve diğerine muhâlif görür çirkin gördüğü şeylerden istihyâ etmeye başlar. İşte bu bir hediye-i celîle ve beşâret-i seniyyedir ki i'tidâl-ı ahlâk ve safâ-yı kalbe delâlet

[738]

eder ve sabînin hadd-i buluğa vusûlünde kemâl-i akıl ile muttasıf olacağını tebşîr eyler.

İmdi bir minvâl-ı mezkûr kendinde istihyâ sıfatı görülen çocuk ihmâl olunmayıp haya ve temyîzininden bila isti'âne-i te'dibine çalışmalıdır. Çocuğa en evvel galebe eden hırs-ı taâmdir.

Ekl u taâm husûsunda sağ eliyle ekl etmek ve ekl'e başlayacağı vakit Bismillah demek ve önünden yemek vesâir kimselerden evvel taâma mübâderet etmemek ve taâma ve ekl u taâm edenlere göz dikip bakmamak ve ekl de sür'at eylememek ve lokmayı güzelce çiğnemek ve lokmaları birbiri ardınca bilâ fâsıla

almamak ve elini, libâsını bulaştırmamak gibi âdâb ile te'dîb etmeli ve etmeye katığı elzem bilmemesi maksadına mebni bazı evkâtta katıksız etmeye alıştırmalı ve çok ekl edenleri yanında bahâyime teşbih ve kesirü'l-ekl olan sabiyi zemm ve müteeddib ve kalilü'l-ekl olan sabiyi medh edip kesret-i ekl'ni takbîh eylemelidir. Bahş ve isâr-ı taâma ve taâm husûsunda killet-i mübâlâta ve nasıl taâm olursa olsun miktarı kâfi ile kanâ'at etmeye muhabbet ettirmeli ve beyaz renkli elbiseyi sevdirep mülevven ve harir ve ebreşmeden ma'mûl elbiseden tebrîd etmeli ve mülevven ve harir ve ebreşmeden ma'mûl libâs giymek zinanın ve erbâb-ı hevânın şânı olup ricâlin bu makûle şeylerden istinkâf edeceğini yanında söylemeli ve tekrar eylemelidir.

Bir çocuğun arkasında harir ve ebreşmeden veya mülevven bir libâs gördükte onu beğenmeyip zemmetmeli ve tena'um ve refâhite ve elbise-i fâhire telebbüsüne alışmış olan sıbyândan ve kendisine meyl ve rağbet edeceği şeyi ismâ' ve ihtar edecek kimselerin ihtilâttan muhâfaza eylemelidir. Zira çocuk ibtidâyı neş'etinde terk ve ihmâl edilirse ekseriya bed-ahlâk ve kezzâb ve hasûd ve serûk ve nemmâm ve lecûc ve herzegü ve meyyâl dihk ve hilekâr ve kavî ve fi'linde bî-bâk ve lâubâli olur. Bu ahlâk-ı mezmûmeden ancak hüsn-i te'dîb ile vikâye olunabilir. Vech-i meşrûh üzere terbiyesine dikkat olunarak sinni mertebe-i ta'lime reside oldukça mektebe verilir ve Kur'an-ı Kerîm ve ihbâr-ı sâlife ile ebrâr ve ahyârın hikâyat ve ahvâli ta'lim olunur tâ ki zümre-i sulehâya muhabbet kalbinde yer yapsın.

Aşk ve ehl-i aşkın zikrini müştemil olan eş'âr ve ebyâttan hıfz ve men' edilir ve hevâyı muharrik eşâr-ı inşâdını zarâfet-i tab'dan addeden üdebâ ve şu'arâ ile muhâlattan vikâye olunur. Zira onlarla muhâlatat müzâri'-i kulûb-ı sıbyâna tohum-ı fesâd eker.

[739]

147.2 MÜTERCİM

Şiirin mühim heviye ve mürevvic-i fesâd olan nev'inin mezmûmiyetinde şüphe olmayıp çocukların bununla iştigâlleri muzir ise de saykal-i ayne-i dil ve mevrus-ı fezâil olan kısmının çocuğa, husûsuyla isti'dâd-ı mâderzâdı olan çocuğa ta'lim edilmemesi ayn hata olduğu erbâb-ı zevk nezdinde münker değildir. İntehâ

Çocukta halk cemîl ve fi'l-i mahmûd be-dîdar oldukta kendisine ikrâm ve kesb-i ferah edeceği sûretle mükâfata ihtimâm ile beraber beynennâs medh ü senâ etmelidir.

Birinci defa olarak hüsn-i hilka muhâlif bir hareketi görüldükte - husûsuyla kendisi setr ve ihfâsına çalışırsa - lâyük olan tegâfûl eylemek ve yaptığı işin çirkinliğini açığa çıkararak perde-i nâmusunu terk etmemek ve kendinden sâdır olan vaz' nâ-makbûl misüllü şeylere bir başkasının cesâret ettiğini dahi izhâr eylememektir. Eğer kabahati hemen meydana çıkarılırsa ekseriya cür'etini mûceb olur. Def'a-i ulâda vech-i mezkûr üzere muâmele olunduktan sonra o kabahati tekrar irtikâb ederse bu kere gizlice 'itâb olunmalı ve tenbihte sıkıca davranılarak kendine “Bundan sonra sakın böyle işte bulunma! Eğer bir daha böyle şey yaptığın bilinir ve görülürse beynennâs rüsvây olursun!” yollu sözler söylenilmelidir. Fakat 'itâb iksâr olunmamalıdır. Çünkü her zaman azarlanırsa çocuğa ta'yîb ve melâmet-i istimâi ve kabahat irtikâbı kolay gelmeye başlayıp kalbinden söylenilen sözün kadr i'tibârı sâkit olur.

Peder çocuğuyla mükâlemede kelâmi yoluyla söylemeli ve seyrek tevbih etmeli; vâlide dahi veledini pederiyle tahvîf ve kabâihten zecr ve men' eylemelidir. Gündüz uyumaktan men' olunmak dahi lâzımdır. Zira gündüz uykusu tembellik îrâs eder.

Gece uyumaktan men' olunmaz. Lâkin a'zâsı kesb-i salâbet etmek ve bedeni naz gelişip tena'um aramamak için yumuşak döşekten men' olunup döşek ve yiyecek ve giyecek husûslarında huşûnete alıştırılır. Hufyeten iş yapmaktan dahi men' olunur. Bu men' sebebiyle her ihfâ edeceği şeyi kabîh-i i'tikâd ederek fi'il-i kabîhi terke alışır.

Çocuğa kesil-i galebe etmemek için bazı eyyamda meşî ve harekete ve ata binmeye ruhsat verilir ve yürürken başını kaldırmamak ve kollarını sallamamak ve ayaklarını yere

[740]

hızlı vurmamak ve pek sür'atle yürümek ve ellerini yanlarına salıvermeyip belki sadrına zamm etmek husûsları âdet ettirilir. Valideyninin mâlik oldukları bir şeyle ve

yiyeceği ve giyeceğiyle ve yazı takımı ve devât gibi şeylerle akrânı olan çocuklara iftihâr etmekten men' edilip ihtilât ettiği etfâle tevâzu' ve ikrâm etmeye ve sözü lütuf ve mülayemetle söylemeye terğîb olunur ve sıbyândan bir şey almaktan tahzîr edilerek evlâd-ı agniyâdan ise kendine şeref ve rif'at-ı ehz de olmayıp belki i'tâ ve ihsânda olduğu ve ehzin hesâset ve denâet addolunduğu ve eğer evlâd-ı fukâradan ise ehz ve tama'ın zillet ve hakaret olduğu ve bir lokma için türlü tabasbus eden kelb kısmının âdeti bulunduğu beyân ve tefhîm olunur.

Hele altın ve gümüşe tama' ve muhabbet sıbyân nezdinde takbîh olunmalı ve çocuklar sim ü zerden yılanlar ve akreblere ziyâde tahzîr edilmelidir.

Zira zehib-i fedaya meyl ve muhabbetin âfeti sıbyâna ve büyüklere zehrin âfet inden eşedd ve ezyedir.

Bir yerde otururken tükürmeye ve bir kimsenin huzûrunda sümkürmeye ve bir âdeme arkasını dönmeye ve bir ayağını diğer ayağının üzerine ve elini çenesinin altına sâ'idini dikip başını üzerine vaz' etmeye alıştırmamalıdır. Çünkü bunlar kesil-i 'alâmettir. Cülûs-ı edibâne çocuğa ta'lîm olunmak ve çok söz söylemekten men' edilmek ve kesret-i kelâm evlâd-ı liâmın kârı olup edepsizliğe delîl olduğu beyân kılınmak ve yemin etmeye alışmaması için sâdik olsun kâzib olsun mutlaka yeminden ve kimse söz söylemiyorken söze başlamaktan hazer ettirilmek ve ancak edilen su'ale cevap olarak su'al miktarınca lakırdı söylemeye ve kendinden büyük birisi tekellüme başlayınca güzelce dinlemeye ve kendisinden âli olanlara kıyâm edip yer açtıktan sonra huzûrunda edibâne oturmaya alıştırmak lazımdır.

Bir de çocuk malâya'niden ve fuşşiyattan ve sebb ve la'ın den ve bu makûle lakırdılar lisânlarından câri olanlarla ihtilâttan men olunmalıdır. Zira şüphesiz sirâyet eder.

Te'dîb-i sıbyânın asıl ve esâsı sû-i karînden muhâfazadır.

Muallim lede-l-iktiza döndüğü hâlde haykırıp gürültü etmeyerek ve kimseden taleb-i şefâ'at eylemeyerek sabr ve tahammülde bulunması için bu makûle ezâlara katlanmak şüc'ân ve ricâlin ve yaygara etmek memâlik ve nisvânın

[741]

de'bi olduğu çocuğa beyân olunmalıdır.

Mektepten geldikten sonra ta'ab-ı mektebi unutup istirahat etmesi maksadıyla zahmetsiz ve zararsız güzel bir oyun ile meşgul olmasına ruhsat vermelidir. Zira çocuğu bütün bütün oyun oynamaktan men' ile dâima ta'allüme düşürmek kalbini imâte ve zekâsını ibtal zend-gânisini mükedder eyler. Bu cihetle mektepten bi'l-küllîye kurtulmak için hile aramaya başlar.

Peder ve mâderine ve muallim ve mü'eddibi olanlara itâ'at ve inkiyâd edip onlar karîb olsun ecnebi bulunsun kendinden sinnen büyük bulunanlara çeşm-i iclâl ve ta'zîm ile bakmayı ve onların huzurlarında oyunu terk etmeyi öğretmelidir. Sinni temyîze buluşunda tahâret ve namazı terkine nazar-ı müsâmaha ile bakılmayıp yani eyyâm-ı ramazânda oruç tutmak ile emrolunur.

Harîr ve dibâ giymekten ve altından ma'mûl şeylerle tezeyyünden ictinâb ettirilir.

Hudûd-ı şer'iyeden muhtaç olduğu miktar öğretilip sirket ve ekl-i harâm ve hıyanet ve kizb ve fuhuştan ve sıbyâna galebe eden sâir ahlak-ı zemmiyeden tenfir edilir.

Vech-i meşrûh üzere neşv ü nemâ bulup buluşa karîb oldukça zikrolunan umûrun esrârı kendisine "et'ima-i edviyedir. Ondan maksad Cenabıhakk'a tâ'at ve 'ibâd için kesb-i kuvvet eylemektir. Dünya ve mâ-fi-hânın aslı yoktur. Zira bâkî değildir. Mevt-i na'îm dünyayı kat' eder. Karargâh değildir. Ahiret karargâhtır. Güzergâh değildir. Mevt her an ve saatte muntazırdır. Akıl odur ki dünyada ahiret için zâd ve zahire tedarik eder; tâ ki 'indîllah derecesi âli ve cennette na'îmi vâsi' olsun" ta'rîf ve beyân olunmak mümkün olur.

Çocuğun neşv ü nemâsı yolunda evvelince zikrolunan kelimât inde'l-bülüğ te'siri eder, ve kalbinde kelankaş fi-l hicr sâbit olur. Lâkin yolunda olmayıp da oyuna ve fuhşiyâta ve edepsizliğe ve hırs-ı taâm ve libâsa ve tezeyyün ve tefâhhura alışırsa duvarın kuru toprağı kabul etmediğı gibi kalbi hakkı kabul etmez. Dikkat ve mürââta şayeste olan evâil-i umûrdur!

Çocuk hayır ve şerri kâbil-i halk buyrulmuştur. Onu hayır veyahut şerr cânibine peder ve mâderi imâle ederler. Bâ'is-i îcâd-ı âlem efendimiz hazretleri "Her

bir mevlûd fitrat-ı İslam üzere tevellüd eder. Onu tehvîd veya tansîr veyahut temeccüs eden ebeveyndir” buyurmuştur.

Mes’ûd-i Harâbâtî

[742]

147.3 CENNET HAKKINDA ‘AKÂİD-İ ÜMEM-İ FİKR-İ ULÛHİYET

İttılâ’-ı tarihin varabilmiş olduğu zamana değin az çok ma’lûm olan milel-i kadîmeden milel-i cedîdeye kadar hiçbir kavim vücûd-ı bâriyi az çok tanıyabilmekten âciz kalmadığı gibi Hâlık-ı Teâla Hazretleri’nin şedîdü’l-‘ikâb ve muhsin bi-hesâb olduğu hakkında dahi az çok bir fikir peydâsından geri kalmamışlardır.

Vak’â bunlardan birtakımları bizim gibi sıfât-ı zâtîye ve subûtîyesiyle mevsûf olan vâcibü’l-vücûd hazretlerini kemâliyle tanıyamayarak bazıları şemste ve bazıları yıldızlarda kuvve-i uluhiye tahayyül eylemişler ve birtakımları ise sıfât-ı rubûbiyetten her birini hariçte gördükleri tekevvünâta nazaran başka birer ilahe zannına düşerek bunlar için dahi hariçte birtakım sûretler tahayyülü ile onları esnâm ittihâz eyleyerek tapınmışlar ise de bu hataların cümlesi humk ve cehlden neş’et eyleyerek yoksa o bî-çaregânın kâffesi kâinâtı ve kendi vücûdlarını yaratan ve kanun-ı tabî’atı vaz’la ecrâm-ı semâviyeye hareket verip geceyi gündüzü tecelli ettiren ve yağmur ve kar ve ra’d ve berk gibi sâir tekevvünât-ı nesimîyeyi tanzîm eyleyen cenâb-ı müdebbir-i kâinâta ‘arz-ı prestij gayretinde bulunmuşlardır ki herhangi kavm-i kadîmin ahvâl-i tarihiye ve ‘akâid ve zenûn-ı diniyesi tedkik edilecek olsa bu neticenin istintâc olunacağı der-kârdır.

İşbu milletlerden kâffesinin mertebe-i beşeriyetten her hâlde âli bildikleri ma’bûdlarına ettikleri prestijden esâsen iki maksatları olup birisi ma’bûdlarının azâbından kurtulmak ve diğeri dahi lûtfuna nâil olmaktan ibâret bulunduğuna göre bunlarda cehennem ve cennet için dahi i’tikâd ve ümîd bulunduğu hükmolunabilir.

Akvâm-ı mezkûre meyânında akıl ve hikmet ile temeyyüz ederek kavimlerinin ‘ukalâsı ve hükemâsı addolunan zevât dahi gerek Hâlık-ı Teâla Hazretleri’ne ve gerek onun kahr ve lütfuna iman husûsunda kavimlerine muhâlif olmayıp hatta Yunan’ı kadîm hükemâsında görüldüğü vechle bir aralık kavimlerinin ma’bûdlarında kesret-i i’tikâd etmelerine muhâlefetle Cenâb-ı Vâcibü’l-Vücûd’un “Vahdehu lâ şerike leh” olması lâzım geleceğine kadar akıl erdirenleri dahi görülmüştür.

Afrika’nın en vahşi çöllerinde ve hatta yakın zamana kadar dâire-i ittilâ’ımızın bilkülliyeye hâricinde bulunan Amerika’nın balta girmedik ormanlarında hayvanlar gibi bir hâli vahşette keş ve güzâr eyleyen âdemlerden bede’ ile Yunan

[743]

ve Latin kadîm milletleri gibi akıl ve hikmet semeresi olan terakkiyât-ı medeniyede birçok ilerlemiş bulunan kavimlerin ve bâhusûs bu ‘asırdaki terakkiyât-ı ilmiye ve ihtirâât-ı sanâ’iye sayesinde nazar-ı hikmetleri bilkülliyeye açılmış bulunan insanların âdeti kâffesi vücûb-ı vücûd Hakk celle ve ‘Alâ Hazretleri’ne kâil ve binâenaleyh bi’t-tabî kahr ve lütfunu dahi mu’tekid buldukları hâlde hükemâdan bir kısmının vâdi-i inkâr ve inada sapmaları Eğerci bâdi-i emirde müceb-i istigrâb olursa da biraz ta’mîk-i fikr edildiği zaman böyle bir fırka-i kalîlenin inkâr ve inadından hakikat-ı ezeliye ve ebediyeye asla nakîsa gelmeyeceği derhâl teslim olunur.

Voltaire gibi en mu’annid münkir Mısır’ın inkâr eylediği ma’bûd ve Katolik kilisesi gibi mezâhib-i Nasâra’nın zevce ve oğul ittihâzına kadar celâlini tenzîl eyledikleri ma’bûd muhayyel olup ruhü’l-kudûsun intikâlâtı ile papaları ve âdi papazları dahi iştirâk edebilecekleri ve binâenaleyh “Gafûru’r-rahîm ve şedîdü’l-‘ikâb” gibi sıfât-ı uluhiyesine hissemend olarak lâyuhtîlik gibi mertebe-i beşeriyetin fevkindeki derecesine varabilecekleri ulûhiyete neden dolayı îmân etmeyeceğini o kadar sarîh olarak beyân eylemiştir ki erbâbı bu i’tirâzâta cevap bulmaktan âciz kalarak yalnız tekfîri husûsunda bir hükm-i fuzuli ile kalmışlardır.

Yoksa “kâinâtın sebep-i a’zâm-ı hilkati” ta’bîr eyledikleri Sâni’-i Mutlak Hazretleri su’al olunduğu anda Voltaire gibi meslek-i inkârda bulunan hükemâ dahi

vücûdu vâcib olan ol ma'bûd-ı hakîkiyi tanımaya muktedir olamıyorlar ve ol nizâm-ı bahş-ı kâinât olan Kâdir-i Mutlak Hazretleri'nin usûl ve âdet-i rabbâniye-i hilkatî olan kanun-ı tabî'atı bile kemâl-i hayretle takdîsten geri durmuyorlar ki hükemâ-yı müşarünileyhin bu i'tikâdlarını dahi medâr-ı tekfîr ittihâz eyleyen kilise gayret kerânî güya onların tabî'atı Allah tanıdıkları beyânıyla birtakım iftirâlara cür'et etmişler ise de tabî'at denilen kanun Cenabıhakk'ın bütün kâinâtı muhît olan kuvvet ve irâdât-ı uluhiyesinden yalnız bizim küre-i arzımıza mütevecih ahkâm olduğuna göre bunun uluhiyet-i kâmile addolunması şöyle dursun kanun-ı umûmi-i kâinât bile addolunamayacağı ve kanun-ı tabî'ata edilen takdîs yalnız o kanunun Hakk Celle ve 'Alâ Hazretlerine ait ve râci' olacağı der-miyân eylediği anda erbâb-ı 'tirâzın lisân-ı iftirâları dahi lâl olup kalmıştır.

Hikâye ederler ki Kur'an-ı 'Azîmü's-şânında ehl-i basîretin nazar-ı ibreti her biri vücûd

[744]

bâriye delâlet eder bir âyet olmak üzere zemin ve semâyı dolduran bunca âsâr-ı kudret-i ilâhiye ye celb olduğuna Voltaire – hem de bazı nâkıs ve yanlış ve muharrif tercümeler ile – vâkfolduk da Kur'an-ı 'Azîmü's-şânın işbu isticlâb nazar-ı ehemmiyeti âdetâ ümmeti tedkîkât-ı tabî'ata davet ve celb demek olduğunu hükmederek “Bir din ile mütedeyyin olmaklığım lâzım gelseydi Müslüman olurum” demiş!

Her neyse bahsin bu ciheti şu bendi mahsûsumuzun sernâmesine nazaran sadedin pek de dâhilinde addolunmaz ise de maksat yalnız ümem-i kadîmeden bu zamana değin ne kadar ümmetler gelmiş ise cümlesi terakkiyât-ı zihniyelerinin müsâ'adesi derecesinde olarak vücûd-ı bâriyi istidlâl eylediklerini gösterdikten sonra ol ma'bûd-ı kerîmin celâlinden halâs ve merhametinden tena'um cihetini de derpîş eyleyerek cennet hakkında da birer fikir peydâ eylemiş olduklarını kâri'lerimize ihbârdan ibâret bulunduğundan evvel-be-evvel vücûd-ı bâriyi münkîrin-i hükemânın bile inkâra muktedir olmadıklarını arz eyledik.

Cennet Hakkında İki Fikr-i Esâs

İnsanlar için nûr-ı reşâdın mişkâtı Asya kıtası olduğu ale'l-umum müttefekun aleyhtir. Yalnız bu mişkâtın mevki'inde ihtilâf olunup tarihler sefine-i Nuh'un câyı selâmeti olan Babil semtinden ilk envâr-ı medeniyetin intişârını ispat ederler ise de Çin ve Hint'in medeniyeti daha eski olduğunu dahi redde muktedir olamazlar.

Hâlbuki fikr-i cennetin mebdei hazret-i Âdem'in (aleyhisselam) hilkatı kaziyesi olup hebût-ı Âdem kaziyesi ise 'umûmiyete karîb bir sûretle Serendib'e 'atf olduğundan ve Serendib denilen mahalli elyevm "Seylân" ismiyle müsemma olarak Hint'te vâki' bir cezireydi ve kendinden cennet fikrinin dahi hilkat ve hebût-ı Âdem kaziyeleriyle beraber Hint'ten intişâr etmiş bir i'tikâd-ı kadîm ve metîn olduğuna zihinler kendi kendisine temâyül eyler.

Diğer cihetten tedkîkât-ı tarihiye ispat eyliyor ki Mısır kıt'ası intisâb-ı envâr-ı medeniyet husûsunda Babil ve Asur taraflarıyla bihakkı rekâbet edecek kadar medeniyetçe kadîm bir kıta olup hatta bu kademde Babil ve Asur'a takaddüm ve teveffuk dahi edebilir. Mısır'a medeniyetin nereden geldiği kat'iyyen ma'lum olamadığı hâlde Babil ve Asur'a nereden geldiği husûsunda Tûfan-ı Nuh büyük bir delil ittihâz olunabilir. Bu hâlde müverrihlerin en müdakkikleri kâil oluyorlar ki evlâ-ı Nuh âbâ

[745]

ü ecdâdlarından aldıkları medeniyeti Babil ve Asur taraflarında yeniden te'sîs eylemiş olacakları gibi Mısır'ın medeniyet-i kadîmesi dahi Etiyopya yani Habeşistan tarikiyle yine Hint'ten gelmiş olabilir.

Öyle ise cennet hakkında birisi Afrika'yı ve diğeri Asya olmak üzere her hâlde ikisi de Serendib'ten münteşir iki fikr-i esâsi farz edersek hakâyık-ı tarihiyeden tebâüd etmiş olmayacağız.

Cennet hakkındaki fikir ve i'tikâdın mutlaka ahirete îmân ile vücûd olabileceği der-kâr ve ahirete îmân ise ruhun bekâsını i'tikâd ile kâbil olabileceği âşikârdır. O hâlde ulûhiyet ve cennet hakkında bir fikir peydâ eylemiş olan milel-i kadîmenin kâffesi ahiret ve bekâyı ruh hakkında dahi yine o nisbette yani ma'lûmâtlarının ve karîhalarının vüs'ati mertebesinde bir i'tikâd peydâ eylemiş olacaktırlar.

Ruhun bekâsı ve ervâhı bâkiyenin bir dâr-ı sürûr ve hubûrda ebediyen zevk ve safâlar içinde kalması i'tikâdı eğerçi kadîm Yunaniler meyânında hayli vüs'at bulmuşsa da bu fikir ve i'tikâd Yunanistan'a an-asıl Mısır'dan gelmiştir.

Yunaniler kendi mu'tekidleri olan cenneti "İlyada" nâmıyla yâd ederlerdi ki bu nâm Mısır'ilerin mezarlıklarına tahsîs olunmuş bir isim olup müehheren Yunaniler tarafından aynen kabul olunmuştur.

Mısırliler bir cenazeyi mezara koydukları zaman o cenazenin yavaş yavaş yerin dibine doğru ineceğini ve nihâyet merkez-i arz varacağını ve cennetin dahi bu merkez-i arzda bulunduğunu i'tikâd ederlerdi.

Ancak cennet bir dâr-ı safâ ve rahat olduğuna göre merkez-i arz gibi bâdi-i emirde karanlık bir yer olması hatıra gelecek olan mahalli dâr-ı sürûr ve safâ olamayacağından merkez-i mezkûr için bizim bu dünya semâsından başka bir semâ ve o semâda dâimi sûretle lem'ân olacak bir güneş ve birçok da yıldızlar bulunduğunu tasavvûr ederlerdi.

Lâkin her vefât eden ve mezara girenleri bu cennete vâsıl olacak diye i'tikâda Mısırlilerce dahi mahal yoktu. Âmel-i hayır ve hasenât sâhibi olanlar buraya vâsıl olacakları gibi böyle bir hüsn-i mükâfâta istihkâkları olmayanlar için cezâyı 'amelleri olmak üzere bir de dârü'l-'azâb i'tikâd ederlerdi. Zira dünya yüzünde etkîyâ ile eşkiyanın hiçbir farkı olamayacağını hükmedecek kadar haksız ve mantıksız hiç

[746]

bir din ve mezhep gelmemiştir.

Kadîm Yunanilerin Cenneti

Mısırlilerin bekâyı ruh hakkındaki i'tikâdları Yunanistan'a intikâl eylediği gibi "İlyada" hakkında i'tikâdları dahi intikâl eylemiştir. Yunan-ı kadîmin en meşhûr en kadîm şairi olan Homeros Mısırlilerin İlyadasını Yunaniler için dahi tahiyeye eylemiş bir dâr-ı ni'met olmak üzere kabûl ederek kahramanlardan veyahut hasenât-ı erbâbı âdemlerden tebdîl-i âlem edenlerin doğruca İlyadaya gideceklerini iş'âr-ı kadîmesine derc eylemiştir.

Eflatun hakîm İlyada hakkında Homeros'un nakleylediği i'tikâdı reddetmemiş ise de merkez arzı cennet olmaya lâayık bulmadığından ve fenn-i hey'et ile hikmet-i tabî'iyenin o zamanki derecelerine göre dahi bu tasavvuru fenne sığdıramadığından Mısırlilerin cenneti yeraltında i'tikâd etmeleri merkez-i arzda bulunduğu demek olmayıp belki bizim semt-i kademimizde bulunan kısım dünyada olmasını tasvîr demek olacağına kâil olmuş ve bu i'tikâdı böylece kaydetmiştir.

Eflatun zamanında ve hatta ondan sonra daha birçok zamanlara kadar dünyanın hudûdu Septe Boğazının hâricine kadar diye i'tikâd olunup oraları ise Yunanistan'da bulunan insanların semt-i kademleri olmak derecesinde ba'id görüldüğünden Eflatun'un sözüne göre cennetin şimdiki Kanarya Adalarında olması hükmedilmiştir ki bu adalar "Bahtiyâr Adalar" nâmıyla tevsîm oluna gelmiştir. Bazıları ise İspanya'nın cenûb taraflarında vâki' birkaç mevki'i Eflatun'un mevki'-i cennet olmak üzere haber verdiği yerlerdir i'tikâdına düşmüşlerdir.

Şair Homeros "Odesa" nâm eserinde İlyada'nın evsâfını tasvîre girişerek orası yalnız âsâr-ı kahramanisiyle âlemi hayrette bırakan kahramanlara veyahut 'ulûv-i cenâb ve hüsn-i ahlâkı hayret fermâ-yı 'ukûl olan kâmiline mahal olabileceğini ve orada sefile-i nâsa tesâdüf olunamayıp hayat-ı ebediye ile yaşayanların dâima şân ve şeref içinde yaşayacaklarını der-miyân etmiş ise de hayal-ı şâ'irânesini Odesa sûretinde İlyada'nın derûnuna kadar sevk ederek orada Ağamemnon ve Ajaks gibi kahramanlara tesâdüf eyledikte bunları ahvâl-i uhreviyelerinden memnûn bulamamış ve Achilles gibi en büyük kahramane Odesa tarafından "Ne? Burada memnun değil misin?" dedirttiği zaman Achilles "Burada âlem-i emvâta

[747]

hükmetmekten ise dünya yüzünde en âciz bir çiftçinin kölesi olmayı tercih ederim” dedirtmiştir.

Ancak Homeros’un bu tasavvur ve hayal fikhakîka Yunaniler nezdinde İlyada’nın dâr-ı safâ ve sürûr-ı ebedi mahali olduğu i’tikâdına hâlel getiremez. Belki rahat edemeyerek dünyada buldukları müddet henüz kanamamış oldukları cihân bir endâzlık lezzetine hâlâ hâhişger göstermek için İlyada’yı böyle tasvîr etmiş olabilir.

(Sadi’nin Mahmûd Sebüktekin mezarı içinde bir dervişe göstermek hayali gibi)

Homeros’un İlyada hakkında tasvîr eylediği ahvâli gerek Eflatun ve gerek sâir ‘ukalâyı Yunaniye yalnız mevki’ince bazı ta’dilât icrâsıyla kabûl ve muhâfaza etmişlerdi. Hâlbuki milâd-ı İsa zamanlarına karîb olan Plutarkhos gibi hükemâyı Yunaniye Homeros’un tavsifâtı yani Mısırlilerden nakleylediği rivâyâtı üzerine asla ta’dil kabul etmeyerek İlyada’nın mutlakâ merkez-i arzda bulunması i’tikâdının dahi muhâfazası tarafında bulunmuştur.

5

Romalıların İ’tikâdı

Terakkiyât-ı fikriyece Romalılar Yunanilere tefevvuk eylediklerini ‘akâid-i dîniyelerini birtakım hissiyât-ı vatan perverâne ve nâz-gâne ile tevsî’ ve tezyîn etmiş olmalarıyla dahi ispat edebilirler.

Bunlar cehennemlerin dârı azap olmaları hasebiyle ne kadar korkunç olmaları lâzım gelirse ‘inâyet-i semâviyenin mahali ictimâ’î olan cennetlerin dahi o kadar müzeyyen ve muntazam olması lüzûmu üzerine cennet hakkındaki fikir ve i’tikâdı pek ileriye götürmüşüder.

Romalıların en benâm edibâsından Vergilius silki nazma çektiği “Seneyed” hikâyesinde muma-ileyh cehennemi hakîkaten o nâm-ı müthişten beklenilebilecek bir sûret-i müthişe de tasvîr eylediği gibi cenneti dahi Roma vatanperver kahramanlarının karargâh-ı pür safâsı olmak üzere o kadar müzeyyen bir yolda tavsîf

eylemiştir ki müehheren Fenelon gibi Bauseue gibi müteehhirinin bile ağızlarının sularını akıtarak bunlar dahi hayal hânelerinde vücûd buldurdukları ebedi bahtiyârlık âlemlerini Vergilius tasvîr ve tahayyülüne tatbîk etmeye çalışmışlardır.

Vergilius İlyada'da bir ağaç tavsîf eder ki sâki ve dalları ve yaprakları kâmilten zer-i hâlisden olup İlyada'ya nâil olacak olanlar bu ağaçtan bir yaprak kopardıkları anda yerine hemen diğerk bir yaprak zuhûr eder.

[748]

altın ve gümüş ve elmas zî-kıymet madeniyat ve ahcârdan ne kadar şeyler varsa cümlesi İlyada'nın tezyininde isti'mâl olunmuşlardır.

Ma'hazâ İlyada'nın bahçelerinin bütün ağaçları altından ve gümüşten değıldir. Orası her dem bahar hâlinde olup yeşillikleri meyveleri gerek 'uyûna ve gerek zâikaya halâvetbahş olurlar.

İşte Romalılar kendi hemşehrilerinden olarak vatan ve millete hüsn-i hizmet ve benî nev'iyile hüsn-i muâşeret eden kahramanları ve kâmil adamları hep bu İlyadaya lâıyk görerek orada gam keder ne olduğunu bilmeksizin hayat-ı ebediyeye nâiliyet için dahi ma'bûdlarına ibâdetten yalvarmaktan hâli kalmazlardı.

İmdi cennet hakkında haber vermiş olduğumuz iki fikr-i esâsiden Mısırililerin fikri işte Yunanilere ve Romalılara intikâl ettikçe bu sûretle tevsî' ederek şimdi dahi an-asl Zendilerden Keldanilere intikal etmiş bir fikir olmak üzere cennet hakkında ikinci fikr-i esâsiyi görelim:

6

Keldânilerin Cennet Hakkındaki Fikri ve İ'tikâdları

Fars-ı kadîmin ahâlisinden olan Zendiler bahçe ma'nâsına olmak üzere "Paradas" nâmıyla semâvi bir bahçeyi ervâh-ı bâkiye-i insaniyenin karargâh-ı ebedisi olmak üzere ma'bûdlarının lütfundan ümîd ederlermiş

İşbu Paradas lafzı müehheren kadîm Yunanilerin İraniler ile olan münâsebât-ı harbiyesi esnâsında Yunaniler tarafından ahz olunarak ve "Paradeyus" sûretine tahvîl

edilerek Mısırlilerden iktibâs-ı fikir eyledikleri İlyada ile müterâdif gibi bir sûrette olmak üzere “Cennet” ma'nâsına ist'mâl olunmuş hatta Xenefon nâm filozofun âsârında lafz-ı mezkûr münderiçmiş.

Babil kraliçesi Semiramis'in Fırat nehri üzerinde inşâ ettirdiği gâyet cesîm ve gâyet musanna' bir bahçenin Bağ-ı İrem gibi nazire-i cennet olmak üzere inşâ olunup olunmadığı muhakkak ve metîn değilse de Fırat ve Dicle taraflarının kadîm ahâlisinden olan Keldaniler nezdinde Hazreti Adem'in halkı bulunduğu cennet Serendip taraflarında ve dünya yüzünde vâki' bulunduğu ve meyve-i memnû'ayı yediği için o cennetin gözünden gaybûbet eylediğini i'tikâd eylediklerine nazaran ihtimâl ki bu i'tikâd Semiramis'te dahi bulunarak cennet-i nihâna nazire olmak üzere kendi bahçesini yaptırmış olmalıdır. Zira bu misüllü tekebbürler ezmine-i kadîmede

[749]

mülûk-ı şarkiyenin bir haylisinde görülüp ezcümle Firavun ve Nemrut âdetâ uluhiyet da'vâsı ettikleri gibi Benî Âd'dan şeddâd dahi "Bağ-ı İrem" diye meşhûr olan 'azîm bir bahçeyi cennete nazire olarak bi't-tanzîm nice altın ve cevâhir ile tezyin eylediği Kur'an-ı Azîmü'ş-Şanda dahi mezkûrdur.

Hazreti Âdem'in ilk karargâhı olan cennetin rûz-i kıyâmette tekrar erbâb-ı istihkâka açılacağı hakkında Keldaniler'ce bir i'tikâda tesâdüf olunamayıp bu i'tikâd müehheren Yahudilerde görülmüştür. Keldaniler ise Hazreti Âdem'in karargâhı olan cennetten mâ'dâ 'amel-i sâlih erbâbı için karargâh-ı ebedi olacak bir ravza-i ebediye halk olunacağını veyahut halk olunup mevcut ve hazır bulunduğunu i'tikâd eylerlerdi.

Keldanilerden Sâbiî mezhebine sâlik olanlar ile yine bu mezhebe zâhib olan bazı Araplar i'tikâd-ı gerdeleri olan cennetin mevki'ini dahi ta'yîn etmeye çalışarak cennetin behemehal yıldızlardan birisinde olduğunu ve bazıları ise cennet yalnız bir tane olmayıp pek çok olduğuna kanâ'atle her yıldızda bir cennet bulunduğunu tasavvûr ederler.

Sonra Keldani'lerden ayrılarak Hazreti İbrahim ile beraber garb tarafına gelmiş ve Benî İsrail'i teşkîl etmiş olan cemâ'ate Hazreti Musa (ع. س) (aleyhisselam)

vasıtasıyla Tevrat-ı Şerîfin ahkâm-ı münifesi gönderildiği zaman cennet husûsundaki ihbâr-ı semâviye Benî İsrail nezdinde intişâra başlamıştır.

7

Yahudilerin Cennet Hakkındaki İ'tikâdları

Benî İsrail'in dûçâr oldukları inkilâbât esnâsında Tevrat-ı Şerîfin dahi ne derecelere kadar dûçârı inkilâb olduğunu burada tedkîka girişmeyeceğiz. Zira Yahudilerin cennet hakkındaki i'tikâdları bizim 'akâid-i İslamiyemize min cihete muvâfık ve min cihete gayr-i muvâfık olup bunun ise tahrîfât-ı Tevratiyeden neş'et eylediğine şüphe olunamayacağına göre evvel be evvel tahrîfât-ı mezkûreyi meydana koymak lâzım ise de yine Tevratların dûçâr-ı tahrîf olmamaları farzına göre dahi hüküm-i Kur'an'a îmânla mükellef olduğumuzdan görülecek 'âdem-i muvâfaktan hiç bir netice-i ciddiye beklemebiliriz.

Kitâb-ı te'ellümâtta cennet şu sûrette tasvîr olunmuştur.

“Cennetü'l-‘Âd'dan Mısır kıtasından altmış defa daha büyüktür. Bu cennet yadinci kat

[750]

gökte vâki'dir. Cennetin iki kapısı vardır ki bunlardan altmış kere on bin melek girerler her meleğin yüzü gök gibi parlar. Cennetlik olan zât cennete girdiği zaman bu melekler onun libâsını soyup çıkarırlar, ve başına iki taç koyarlar ki birisi sâfi altından olup diğeri elmasla murassa'dır. Eline sekiz adet asâ verirler ki bunlar misk gibi kokulu ağaçlardan yapılmışlardır. Ba'de melekler bu merd-i sâlihin önünde raks ederek “et'imeni kemâl-i itmi'nân-ı derûn ile ekl et” diye nidâ ederler. Ba'de bu zâtı bir yere idhâl ederler ki etrafını su ihâta eylemiştir. Orada dört nehir cereyân eder. Birisi baldan diğeri süttten üçüncüsü şaraptan dördüncüsü dahi 'anberden ibâret mâyi'âtını cereyân ettirir. Bu meydanın her köşesine seksen kere on bin tane ağaçlar gars edilmiş olup her köşede altmış bin kere on bin melekler dahi Cenabıhakk'ın medâyihini esvât-ı latîfe ile okurlar. Cennetü'l-‘Âd'nın tâ ortasında şecer-i hayat bitmiştir ki sâyesi bütün cenneti ihâta eylemiştir.

Cennât-ı nâ'ima hakkında bu misüllü tavsîfâtın irâd olunması ricâl-ı sâlihanın mükâfâtı hakkında kullara bir fikr-i mahsûs vermek maksadına mübteni olup o fikir ise her kavmin terakkiyât-ı fikriyesine göre verileceğini der-kârdır. O zamanlar ise Benî İsrail nazarında en vâsi' memleket Mısır kıtası olduğu için cennetin dahi büyüklüğünü tasvîr husûsunda Mısır'dan altmış defa daha büyüklüğü ihtâr olunmuş ki o zamanın Yahudileri için bu kadar vüs'atı zihne sığdırabilmek dahi haylice vüs'at-ı zihne muhtaçtı.

Cennetü'l-Âd'dan dört ırmak neb'ân ederek bunların dahi birisi Fırat ve birisi Nil ve diğeri Ceyhûn ve dördüncüsü Dicle oldukları hakkında Tevrat'ın verdiği bir haberi bazı Avrupalı müdekkikler ihtimâl ki o zamanlar bu dört nehirlerin menba'ları ma'lûm olmadığı için bunların cennetten çıktıkları halıya edilmiştir diye bir te'vîl-i müzeyifâne de bulunmuşlar ise de bunda hiç hakları yoktur. 'Akâid-i İslami'ye cümlesine dâhil olan bu rivâyet daha başka türlü ve daha güzel te'vîl olunabilir. Yani cennette bu nâmlar ile dört ırmak bulunduğu ihbâr-ı Tevratîye ile ma'lûm ve mu'tekid olarak dünya yüzünde bu menba'ları ma'lûm olmayan diğer dört büyük ırmağa dahi mücerred cennet ırmaklarının nâmları verilmiş olmak için bu nâmlar tesmiye olunmuştur denilebilir. Zira enhâr-ı erba'ai mezkûrenin zaman-ı Tevrat'tan evvelki isimleri ne olduğu kat'iyen ma'lûm

[751]

olmayıp bazı hayâlât varsa da onlar hiçbir vakitte hakâyik-i Tevratîye ile rekâbet edemezler.

Elhasıl Yahudilerin i'tikâd eyledikleri cennet kütüb-i semâviyenin ehl-i kitaba ilk vadi olup bu cennet yukarıya naklolunan fıkra-i Talmutiyyeden istidlâl olunacağı üzere Romalıların tasavvûr eyledikleri dereceden pek fâik ve şân-ı ulûhiyete ondan daha pek çok ziyâde lâyıktı.

Hatta Yahudilerin henüz vurûduna muntazır oldukları Hazreti Mesîh geldiği zaman Hazreti Adem'in ilk karargâhı olan ve sudûr zelle üzerine gözden nihân olduğu i'tikâd edilen cennetin yine gözlere ayân olacağını dahi i'tikâd ederlerse de

zannımıza kalırsa bu i'tikâd sonradan hâsıl olmuş bir şey olup yoksa cennet hakkındaki sûret-i i'tikâdlarından böyle bir ma'nâ vâzihan anlaşılabilir.

8

Nasara'nın Cenneti

Diyanet-i Nasrani'ye diyanet-i Yahudiyenin müeyyidi olmakla cennet husûsunda Nasâra ile Yahud arasında o kadar büyük bir ihtilâf olmamak lâzım gelirse de nasılsa müehheren Hristiyanlar diyanet-i Yahudiye binayı ma'nevisini hedem etmekle iftihâr eyledikleri gibi cennet hakkındaki i'tikâdlarınca dahi Yahudilerden ayrılmışlardır.

Enâcil-i mevcûda da cennetler hakkındaki haberler pek az olup Hristos çarmıhta iken sağ tarafına çarmıhlanmış olan adama “Bugün sen benimle beraber cennete gideceksin” demiş olduğu mukayyedir. Pavlus dahi ehl-i cennetin yüzleri yıldız gibi parlayacağını ve cennette ne eziyet ne gam ne keder hiçbir şey bulunmayıp ehl-i cennet bir safâyı dâimi ile vechullahı temâşa edeceğini yazmıştır. Ancak bu cennetin ahâlisi ekl ve şüreb edecekler mi? Vesâir lezâiz ile mütelezziz olacaklar mı? Buna dâir sarâhat yoktur.

San Thomas cenneti üç türlü olmak üzere tasavvûr ederek birisine “Cennetü'l-arz” demiş ki bu cennet Hazreti Adem'in ilk karargâhı olan cennetmiş. İkincisi “Cennetü's-semâ” olup orada Hazreti İsa Hristiyanların i'tikadınca babası olan Cenabıhakk'ın sağ tarafında bir taht üzerinde oturmaktaymış. Vefât eden sulehânın ruhları hemen doğruca oraya vâsıl olmuş. Üçüncüsü ise “Cennetü'l-Ervâh” olup işte ruhlar

[752]

vechullâhı temâşayı dâimi ile orada hayat-ı ebediyeye nâil olacaklarmış.

Şu kadar ki şerî'at-ı Nasraniyece insan ne kadar 'amel-i hayır sâhibi olursa olsun kilisenin mazhar-ı affolmadıktan sonra mümkün değil cennete giremezmiş. Ve ne kadar günahkâr olursa olsun kilise tarafından mazhar-ı affolduktan sonra doğruca nâil-i cennet olurmuş.

Hatta papalar tarafından cennette yer satıldığı ve tapusu dahi verildiği meşhurdur.

(Te’emmül) işte Nasraniyeti Yahudilikten ayırmak için tahrîf ede ede böyle akıllardan ba’îd bir sûrete koydukları içindir ki Voltaire ve emsâli hükemâ din denilen şey böyle mizâc âmiz bir sûretten ibâret olduğuna göre kabûl olunamayacağı beyânıyla envâ’ı istihzâlara kıyam etmişler ve şu ‘asr-ı terakkide milyonlarca âdemin dahi zihinlerini iğfâl ederek zulmet-i dalâlet içinde mustağrak olup kalmalarını müceb olmuşlardır. Cenabıhakk cümleye hidâyetini ihsân buyursun.

9

Cennet Hakkında Akâid-i İslamiye

Avrupa ukalâsı cennet-i İslamiye’de huriler bulunmasını ve ehl-i cennetin bunların ni’met-i visâliyle mütene’im olmasını her ne sebep mebni ise ahlâk-ı âliyye ve ‘iffete ve mahcûbiyete muvâfık bulmayarak “Müslümanların cenneti bir hissiyât-ı âşikâne mukarribtir.” diye muahezata kalkışırılar.

Bu muahezelerini ne esas üzerine bina eyledikleri cidden sorulacak olsa acaba cidden ne cevap verirler? Şimdiye kadar böyle bir su’ûal-i mukadderi hiçbirisi farz ederek ona cevap olacak hiçbir fikir ve mütâla’a da bulunmamışlardır.

Dünyada bile Cenabıhakk’ın insanlara en lezîz âtufeti hûri simâlar olduğu hâlde pür safâ bir karargâh-ı ebedi olan cennet için dahi bu safânın hem de daha mükemmeline ümîd etmek asla mugâyir tabî’at-ı maslahat olmayıp bu hûlyâyı etmemek ümid safâyı ebedide büyük bir noksanı müceb olur. İhtimâl ki Nasaranın dünyada bile erbâb-ı zühd ve takvâsını ve pişuvâyân-ı dinini musâhabe-i nisvândan men’ etmeleri tabî’attan ne kadar tebâ’üd demek olduğunu düşünmeksizin bu âdet-i kerihayı bir fazilet zanneyledikleri gibi yine o pişuvâlar o papazlar ahirette meslektaşlarını da kendilerine benzetmek mi bir fazîlet-i uhreviye zannetmiş olsunlar!

Ehl-i İslam Cenabıhakk’ı her şeye ‘ilel-ıtlâk kâdir olmak üzere i’tikâd ederler.

öyle kendi kullarını neydi ki muayyen ve ma'lûm olmayan bir tehlikeden kurtarmak için oğlunu fedâ ve kurban etmiş bir hüdâ hâlyasıyla Cenâb-ı Kadir-i Mutlak'ın kibriya-i ceberûtiyesine hâşa isnâd-ı 'aciz ve şeyn etmezler.

İmdi Hakk Teâla Hazretleri'ne böyle kadir-i mutlak üzere iman eyledikten sonra cennât-ı na'imeyi dahi vüs'âtce akıllardan hariç ziyetçe akıllardan hariç zevk-u safâca dahi akıllardan hariç olmak üzere i'tikâd ederler.

“Nefis her neyi isterse orada vardır” ta'rîfi cennetin en şâmil ta'rîfi olup ondan sonra müfredât-ı vechle ta'dâd olunan şeylerin kâffesi el-hak dünyada dahi mergûbumuz olan nefâyisten ahirette bunların en mükemmellerini bulacağız. Şimdi hayal ve hatırımıza gelmeyen şeyler bi'l-ahîre gelip nefsimiz onları isteyecek olursa lütf-ı yezdândan onları dahi talep edeceğiz.

Dâr-ı safâ-yı ebedimiz hakkında Kur'an-ı Kerîmin hâvi olduğu evsâf ne kütüb-i semâviye-i sâirede ve ne de milel-i kadîmenin hükemâ ve edebâsı âsârında tasvîr olunan sûretlerin hiçbirisine makyas olmayıp cümlesinden daha âli daha parlak ve daha ziyade fikir ve kalb-i beşeri câlib ve câziptir.

Hamd olsun bu dâr-ı ni'mete duhûl için ne papa hazretlerinin ruhsatına ne tapusuna ne senedine ihtiyacımız olmayıp yegâne ma'bûdumuz olan Cenabıhakk'ın semere-i lütuf ve merhameti olarak bu ni'mete nâiliyet ümîdi dahi İslamın hissiyât-ı ahrâranesine en muvâfik bir ümîddir.

Cenabıhakk cümlemizi rızâyı semadânisine muvâfik i'mâl ile 'âmil eyleyerek cümlemiz dahi cennât-ı a'lâsını nasip ve müyesser buyursun âmin!

Ahmet Midhat

148 FIKRA-İ MUHAYYİLE

148.1 ALLAH MÜNTAKİMDİR!

Yirmi Üçüncü Cüzden Mâba'd

Bâlâ'daki vak'anın cereyânından on sene sonraya müsâdif olan 1241 senesi Mora ihtilâlinin en ziyâde şiddet-i kesb etmiş olduğu bir zamandı.

Memâlik-i Devlet-i 'Âliyede mütemekkin Hristiyanlara taalluk eden her meseleye engüşt müdâhale uzatmak üzere Avrupalıların bir eski âdeti olup Yunan ihtilâli dahi böyle bir müdâhale sâikasıyla imtidâd ettikçe etmiş ve Devlet-i 'Âliye'yi askerce ve paraca pek büyük fedakârlıklar ihtiyarına mecbur eylemekte bulunmuştu.

[754]

Sene-i mezkûrenin ramazan ayı zarfında devlet-i 'Âliye'nin Morada'ki kuvve-i berriye ve bahriyesi en ziyâde Misolongi Kalesinin tazyîkâtına 'atf-ı ehemmiyet edip kale-i mezkûrede mütehasşın erbâb-ı kıyâm-ı mukâvemette sebât gösterdikçe Osmanlılar dahi bahren ve berren tazyîkte eser-i şiddet irâesinden geri durmuyorlardı.

O zaman Mora valiliği Mısır Valisi merhûm Mehmed Ali Paşa mahdûmu İbrahim Paşa 'uhdesinde olup kendisi Mora'ya gelirken pederi Mısır donanmasıyla cihâdiye askerinin dahi bir kısmını ma'yyetine memur etmiş olduğundan Mora'daki kuvve-i berriye ve bahriye-i devlet-i 'Âliyenin bir kısım-ı mühimi Mısır kuvve-i bahriye ve berriyesi teşkîl ediyordu.

Erbâb-ı kıyâmdan ele geçen esirânın ifâdelerinden bunların artık son derece hâl-i ızdırâbta buldukları anlaşılmış olmakla birkaç aydan beri devam ede gelen ve her iki tarafça da zâyitât-ı 'azîmeye sebebiyet veren şu muhâsarayı ramazanın nisf-ı ahirinden evvel reside-i hatt-ı hitâm etmek üzere bir hücûm-ı kat'î icrâsı karargir olması ve binâenaleyh İbrahim Paşa 'asâkire takviyet vermek üzere Mora'nın cihât-ı sâiresinde bulunan Mısır askerinin bir tâburunu daha iki gün evvel oraya celb eylemişti.

Ramazanın on üçüne müsâdif olan cuma günü Misolongi civârında hava kasvet-bahş kulûb olacak bir derecede kapalı ve gam-engiz olup bu hâl geceye kadar da devam etmiş ve gecenin zulmetini bir kat daha artırmıştı.

Gece yarısına doğru Osmanlı ordugâhında karakollardan başka hemen herkes hâb-ı sükût ve rahata dalmış ve kalenin mazgal deliklerinden meşhud olan ziyâlarda

birer birer intefâ-pezîr olduğundan mahsûrîn-i erbâb-ı kıyâmın daistirâhat-ı güzîn oldukları anlaşılakta bulunmuştu.

Şehrin deniz cihetine doğru olan kale duvarındaki gediklerden birisinden birden bire çıkan bir gölge deniz bir akıntısı olan dar bir kum hattı üzerinde yürüyerek Osmanlı ordugâhına ve biraz sonra Osmanlı ordugâhının en müntehâ noktasından ayrılan diğeri bir gölgede evvelki gölgeye mülâkî olmak arzusuyla hareket ediyormuş gibi ona doğru yürümeye başladı. Yekdiğerine müteveccihen hareket eden şey nihâyet bir nokta-i telâkiye gelmezler mi?

Filvâki' bu iki gölge dahi böyle bir nokta-i telâkide içtima etmek için ancak

[755]

beş on adım daha atmaktan başka bir fazla hareket icrâsına hâcet mess etmeyecek bir noktaya gelince ikisi de oldukları yerde bir an kadar tevakkuf edip yekdiğerini tanıyabilmek üzere bir iki söz teâtisinden sonra ikisi birden bir başka hatt-ı istikâmette devama başladılar ki hatt-ı mezkûr nihâyet kendilerini deniz kıyısında vâki' bir kaya yığıntısına îsâl eyledi. Bunlar arasında gözden kayıp oldukları zaman sûret-i hafiyede arkalarından medd-i nazar dikkat edilecek olsaydı bir muânaka-i âşikânenin vukû'ü görülüyordu ki bu hâl kendilerinin enzâr-ı yar ve agyâr gibi bir engelden âzâde olmak için geceyi gündüze tercîh eden âyîn perestân aşk ve muhabbetten başka adamlar olmadığına şüphe bırakmazdı.

Bunlardan Osmanlı ordugâhından çıkan adam ancak yirmi yaşında olup tenâsüb-i endâmca hüsn-i ânın resm-i mücessemîni tersîm edecek olan ressamların model ittihâz edebileceği derecede mükemmel ve her tavr-ı şehâmeti hüsnüne yakışacak sûrette bi-bedel bir civân olup kendisi henüz on yaşında yokken bir korsan gemisine esir düşerek bu yaşına kadar hep denizlerde ömür geçirmiş ve bin türlü tehlikeleri görmüş olduğundan en metânet perver ve kaviyyü'l-'azm âdemlerden ma'dûd olabilirdi. Kaleden Mora'nın eski palikaryalarına mahsûs olan kıyafetle çıkan kız ise tam Osmanlı delikanlısının refika-i aşk ve muhabbeti olacak bir âfet olup "Rum güzeli" denildiği zaman zihne tebadür etmesi tabii olan letâfet şev-hâne, ruhâniyet ma'sûmâne, câzibe-i hüsn-ü ân gibi şeylerin kâffesine fakat her Rum

güzelinden ziyâde mâlik bulunuyordu. Osmanlı delikanlısının derûnunda esir gibi istihdâm edildiği hâlde ancak bir seneden beri terk etmiş olduğu korsan seffnesinin kaptanı bu kızın babası olduğunu haber verirse bunlar arasındaki münâsebât-ı ‘âşıkânenin pek eski ve binâenaleyh pek kuvvetli bir şey olduğu kendi kendiliğinden anlaşılabilir.

Bunlar kayalar arasında buldukları zaman hava o kadar râkid ve deniz o rütbe sükûn perverdi ki insan her ikisinin dahi gizli gizli ve hâmûşâne bir sûrette bu mahalli mülâkata uğrayarak bu âşık ve âşıkayı gözetmekte olduklarını zannedirdi.

En evvel kız söze başlayıp dedi ki:

– Hasbihâl-i âşıkâneyi sonraya bırakalım. Sence son derecede mühim olduğunu bildiğim bir şeye dâir ma’lûmât getirdim.

[756]

–Bence son derecede mühim bir şey mi?

–Evet, vâlidenin intikâmını âdilâne bir sûrette almak için bir vesile.

Bu söz üzerine delikanlının yüzünde âsâr-ı hüzn ile mümtezic bazı ‘alâim-i sūr-ı meşhûd oldu. Kendisi sevgilisine dedi ki:

–Söyleyeceğin ona dâirse fi’l-hakîka bence hayat ve memât mes’elesi kadar mühimdir.

–İfâdâtımı dinlersen bu intikâmın ne kadar yakın bir zamanda elenebilmek ihtimâli olduğunu anlarsın. Hani biraz vakitten biri bizim eve tebdîl-i kıyafetle ve ekseriya gece vakti bir adam gelmekte olduğunu ve babam vesâir rüesâ ile bir odaya kapanıp mülâkatlarından hiç kimseyi haberdâr etmemekte olduklarını geçen geceyi mülâkatımızda sana söylememiş miydin? Bu adam dün gece yine bizim eve gelmişti. Her vaktini gibi pederim vesâir rüesâ ile beraber bir odaya kapanıp uzun uzadıya konuştular bu sırada rüesâyı sâire geldikleri yerlere gitmişlerse de herif o gece bizim evde pederimle beraber bir odada yattı. Ben de bu odaya mülâsık olan diğer bir odada vâlidemle beraber yatmışım. Sabaha yakın bir zamanda nasılsa uyandım. Herif sayıklıyordu. İki oda arasındaki hâil bir tahta perdeden ‘ibâret olmakla söylediklerini bir bir işittim. Bir müddetten beri bizim tarafa casusluk ederek

kazanmış olduğu paraların miktarını ve ihtilâl daha bir zaman devam edecek olursa âdeta cesimce bir servet toplamaya muvafık olacağını ve bu paralarla ne yapmak fikrinde bulunduğunu söyledikten ve birazda anlaşılmaz bir sûrette bazı sözler tefevvüh ettikten sonra birden bire şiddetlice bağıarak “Kanlı kalede kanlar içinde evet! Nâ işte kendisi fakat kanlı kefene sarmışlar aman aman getirmeyiniz göremem Dehşetimden çıldırırım.... Ben katletmedim. Ben kâ.....” sözlerini söyledi. Bu sözler vâlidenin sûret-i vefâtı hakkında senin bana def’ât ile vermiş olduğun ma’lûmât-ı mü’ellemeyi aklıma getirdi bir de sen geçende vâlidenin vefâtına sebebiyet veren adamın sizin ordugâhta öteberi şey satmak ile meşgûl bulunduğunu ve fakat kendisinden ahz-i sârım husûsunu pederinle hemşireni bulduğun zamana ta’lik etmekte olduğunu söylemiştik. Pederim ise bu âdemin Girit’ten gelme bir tâcir olduğunu öteden beri

[757]

söylerdi. Bu adamın filhakîka vâlidenin telef-i nefesine bâdî olan herif olduğuna kanâ’at kesb etmek üzere bizim yazıcı Kostantiniyye’den inceden ince tahkîkâta giriştim. Netice-i tahkîkâtımda herifin o gaddâr olduğuna yakîn hâsıl ettim. Fakat sen ne düşünüyorsun? Ne yapacaksın?

– Bu bâbda evvelceden vermiş olduğum karar pederimle hemşiremi bulduktan sonra bu adamdan ahz-ı sâr etmek husûsu idi. Fakat şimdi meselesinin rengi değişti. Zira herif casuslukta bulunarak vatanına milletine hiyânet ediyor. Vücûdunun ortadan kalkması benim intikâmımın alınmış olması sebebiyle değil belki vatana millete bu yüzden edilecek hizmet cihetiyle lâzımdır. O hâlde kendisinin müntakimi Allah olmuş oluyor. Bizde vâsita-i intikâm olup kalıyoruz. Benim intikâmı te’hire olan mecbûriyetim yüzünden vatanın zararı görmesi tecvîz edilemez. Haini yarın pençe-i ‘adâlete teslim ederim.

İşte âşık ve âşıkânın buaya kadar şu sûretle cereyân eden muhâvereleri bundan ötesinde yine kendi ahvâl-i husûsiye-i âşıkânelerine dâir olarak tâ sabaha yakın bir zamana kadar devam etmiş ve sabah olmaya başlayınca birisi kaleye ve diğeri de bir hâini pençe-i ‘adâlete teslîm etmek fikriyle ordugâha gitmek üzere

yekdiğerinden ayrılmış ise de evvelceden gönüllerini te'âtî etmiş olduklarından kızın gönlü delikanlıda ve delikanlınıniki de kızda kalarak birbirinden uzaklaştılar.

*

Ertesi günü sabahleyin erkenden ordugâhta işitilen münâdi sesleri ismi ve zâtî meçhul olan bir adam tarafından orduda öteberi satmakla meşğûl Ahmet Usta nâmında birisinin casus olduğuna ve orduyu hümâyun vukûâtını düşmana ihbâr etmekte bulunduğuna dâir İbrahim Paşa'ya verilen ma'lûmât üzerine icrâ olunan tahkîkâtın neticesinde merkûmun câsusluğu tahakkuk ve tebeyyün etmiş olduğundan Avrupa usûl-i askeriyesi vechle kurşuna dizileceğini ilan etmişlerdi.

Bu hâle ordugâhta herkes şaşığı sırada geceki vukûât-ı sâikasıyla husûsât-ı ahvâline bir dereceye kadar kesb-i ma'lûmât edilmiş olan delikanlı "ismî ve zâtî meçhûl bir adam" sözüne herkesten ziyâde şaşmış ve bu adamın İbrahim Paşa'ya teblîğ-i ma'lûmâtta kendisinden evvel davrandığına bayağı te'essûf bile eylemişti. Ordugâhta herkesçe "ismi ve zâtî"

[758]

meçhûl olan bu adamın beş gün akdem donanmayı humâyûn sefâininden birisiyle dersi'adetten gelmiş olan orta yeniçeri askerinin civeleği olduğunu ve merkûmun Ahmet usta'yı ordugâhta görüp de tanıyalıdan beri bir hüs-n-i garîb meçhûle ittibâ'en hep harekâtını teftiş ve tedkîkten hâli kalmadığını ve hatta ordugâha vürûdu üzerinden henüz beş gün geçmemişken Ahmet usta ile epeyce hukuk peydâ ettiğini ve fakat geceleri Ahmet usta meydandan kayıp olduğundan bu hâl kendisince mûcib merak olarak bir gece herifin arkasını kovalayıp ordugâhtan uzak bir yerde deniz kıyısında kayalar arkasında bir mahalle birtakım kâğıtlar bırakmış olduğunu görmekle müehheren bunları olduğu yerden alarak tedkîk eyleyince ordunun ahvâline dâir düşmana ma'lûmât vermek üzere yazılmış şeylerden ibâret bulunduğunu görmüş ve bunun üzerine mezkûr kâğıtları İbrahim Paşa'ya bi'l-irsâl

Ahmet ustanın câsus idiğini ihbâr eylemiş olduğunu söylersek civelek bizce bir dereceye kadar tanınmış olur.

Zira bu tarihten on sene evvel vâlidesi Selânikte kanlı kulede telef-i nefis eylediği sırada Ahmet usta kuleden çıkıp kaçacağı vakit kendisiyle biraderini de dışarı çıkarmış bırakmış ve bu bî-çâreler de henüz hatırımızda olan o fırtınalı gecede sâhil boyunca şehre ‘avdet eylemekte bulunmuşken mal kaçırmakla meşgul bulunan bir kaçakçı sefinesinin buldukları mahale uğramışlar ve bu kaçakçılar biraderini alıp kendisini kule gediğinden içeri idhâl ile sokağa bırakmışlardı. Kendisinin müehheren nasıl ve ne vukû’ât sâikasıyla civelek olduğunun burada tafsîlâtına girişmek ise vazifemiz hâricinde bir şeydir.

Her ne ise İbrahim Paşa casusun Avrupa usûl-i ‘askeriyesi vechle kurşuna dizilmesine karar vermiş olduğundan Mısır’ın cihâdiye askerinden bir iki bölük ayrılıp bir binbaşı kumandasıyla bir mahalde halka teşkîl eylediler ordunun ümerâ ve erkânı dahi hazırlandılar. ‘Umûm âsker safbeste oldukları halde müttehim saflar arasından geçirildiği gibi bir taraftan münâdiler dahi hıyânetini i’lânda devam ediyorlardı. Fakat merkûm kendisine kurşun atacak olan askerin teşkîl eyledikleri halka dâhiline girince mezkûr-ı askere kumanda eden Mısırlı binbaşı kendisini görür görmez birden bire bir beht-i ‘azîm içinde kaldı, ve icrâyı ateş kumandasını

[759]

vermezden evvel İbrahim Paşa’ya doğru ihtirâmkârane bir sûrette ilerleyip askerce selâm verdikten sonra bir iki söz söylemeye müsâ’ade talep eyledi aldığı cevâb-ı muvâfakat üzerine dedi ki:

–Bundan on beş sene evvel Selânik’te iken yoldaşım olan bu adama pek çok iyiliklerde bulunmuştum. Vatanımı terk ile Mısır’a gittiğim sırada kendisi güya ben Selânik’e hasta gelmişim de zevcemle çocuklarımı görmek istiyormuşum diyerek zevcemi ve çocuklarımı evimden alıp kanlı kuleye götürmüş ve ertesi günü zevcem maktûl olduğu hâlde orada bulunduğu gibi çocuklarım da gaybûbet etmiş ve kendisi de firar eylemişti ki bu hareketi fi’il-i katle kendisinin cür’et etmiş olduğunu imâ ederdi. Fakat Allah müntakimdir! Her neye kaçmış gitmiş ise sâika-i kazâ nihâyet

kendisini buraya sevk ederek câsusluk gibi vatanına karşı bir hiyânet-i 'azîmeye de iştirâk ettirmiş ve beni dahi bir iki gün evvel taburumla beraber buraya sevk edip merkûm en sonunda yakayı ele verince mücâzâtının ağzımdan çıkacak bir kumanda ile tahdîd edilmesini hazırlamıştır. Adâlet-i Rabbâniyenin bir bürhan-ı cedîdi demek olan bu hâl insanı dûçâr-ı hayret etse sezâdır!

Binbaşı sözünü itmâm edip de paşanın huzûrundan çekilmekte olduğu sıradaydı ki evvelce kendisini tanıdığımız delikanlı saflar arasından ileriye atılarak “âh! Babacığım! Babacığım” Sen de burada hazır mıydın?” diye kendisine doğru şitâb eylemiş ve diğer cihetten civelek kıyafetinde birisi dahi Hüseyin'in hareket heyecan âmizi gibi bir harekette bulunarak ve fakat “âh babacığım! kardeşçiğim!” sözlerini söyleyerek meydana atılmış ve civeleğin erkek değil kız olduğu anlaşılınca hazârî bir beht-i 'azîm istilâ eylemekle beraber kendisi der-‘akab setr edilmiştir.

İşbu vak'a-i gayr-i muntazamanın hudûsi herkesi dûçâr-ı hayret etmiş olduğu sırada binbaşı bir eliyle oğlunun ellerini ve diğeri ile de kızınkinleri tutmakta olduğu hâlde gözleri bağlı olan müttehimin üzerine icrâyı ateş için verilen kumandayı askerine teblîğ etmiş ve bu emri “Allah müntakimdir!” sözünü tekrar eyleyen asker tarafından derhâl icrâ edilmiştir.

Selanikli Tevfik

[760]

149 EDEBİYAT

149.1 GAZEL

Bu yerlerdir esir-i mülk-i hicrân olduğum yerler

Bu yerlerdir gam-ı aşkınla bî-cân olduğum yerler

Bu yerlerdir enîn ü âhdan bî-zâr olup kalbim
Cefâ-yı hasretinle zâr-ı giryân olduğum yerler

Bu yerlerdir beni mahzun edip her gamdan âher
Hemîşe-i hâne-i sâkide mihmân olduğum yerler

Bu yerlerdir lübb-i cânâneyi yâd-ı tefekkürle
Ser kûyi harâbata şitâban olduğum yerler

Bu yerlerdir gazel-i inşâdına sa'î eyleyip "Hamdi"
Duhûl-i meclis-i 'irfâna şâyan olduğum yerler

Jandarmaya Mensup Hamdi

*

Levâzumât-ı 'umûmiye dâiresi muâvinlerinden Miralay izzetli İzzet Beyefendi'nin olmak üzere gönderilmiştir:

149.2 GAZEL

Kadeh son sâkiyâ kim devr gel hengâm-ı 'ışrettir.
Sakin bu fırsatı fevt etme kim fırsat-ı ganimettir.

Donandı sâha-i gülşen 'anâdil şahsâr üzere
Eder halka bu mazmûnu edâ kim vakt-i fırsattır.

Kabâ-yı sebz ile ziynet de bağ oldu hep eşcâr
Betâ sen de libâs-ı nevle çık kim rûz-i ziynettir.

Müheyyâdir mey ü mül ceng u ney âmâdedir sâki
Bize durma demâdem câm-ı mey son deme külfettir

Bu gün rindânı meyden men' ederken sûfî-i sâlus
Onu zecr eylemiş pîr-i mugân gör ne kerâmettir.

Bu dem kim sah-ı gülşen reşk-i bahşâ-yı cinân oldu
Mukîm hâne olmak mûris-i âlâm-ı nikmettir.

Eğer bilseydi zâhidimde olan vecd-i hâlâtı
Demezdi izzeta şerbmiye mahz-ı cehâlettir.

*

149.3 HASRET

“Hüzn-i hicrânınla mâtemzâr gördüm âlemi”

*“Şimdi her sahrâ bana bir kerbelâ meydanıdır!”*⁶¹

Hasretin ne kadar hazîn!..... ne tarafa 'atf-ı nigâh etsem hüznler görüyorum.
Gönlüm hiç bir şeyle eğlenmiyor.

Âh! Ne kadar çabuk gittin! Beraber latîf gibi uçtun.

Pertev-i dîdârın ile münevver olamıyorum. Lakin hayalin her vakit karşımda!
Bahar takarrüb ediyor. Ağaçlar rengârenk çiçeklerle

[761]

⁶¹ Bu beyit Muallim Nâci Efendi Hazretleri'nin bir gazel-i âşıkânelerinden alınmıştır.

çimenler temevvüc eylemeye başladı. Kâinât bir levhâi şâ'irâneye döndü. Lâkin ne fâide?..... Hiçbirisiyle gönlüm eğlenmiyor. Hepsî hüznler gösteriyor.

Tulû'un letâfeti, gurûbun hüznü beni ağlatmaktan başka bir şeye yaramıyor. Keşke seni görmeyeydim! Görüşmeyeydik! Şimdi bu hasret bana pek güç geliyor.

*

Tebessümlerini, âşıkâne nigâhını, nâzik handeni hatırlıyorum. Gözlerim yaşla doluyor.

Hîn-i vedâ'nda göstermiş olduğun tegayyür-i nigâh hüznüne munzamm olmuştu da beni hüngür hüngür ağlatıyordu. Bunu unutamam. Hayalin fikrimde, tasvîrin elimdedir.

Tasvîrine bakıyorum. Biraz müteselli oluyorum.

Gönderdiğin mektubu okuyorum. Kâğıdın üzerine eşk-i te'essürüm serpiliyor.

*

Beni görenler mücessem bir hüzn zannediyorlar. Âh! Ne olur? Kavuşmaklığımız müyesser olsa da gönlüm envâr-ı dîdârın ile nur için kalsa! Fikrim, safâyı vusulünle güneş gibi parlatsın!

Zavallı ben! Me'yûsiyetimden ne kadar hayâlâta dalıyorum!

Bahtımdan lütuf mu ümîd ediyorum? Hayır!

“Ben bilirim baht-ı gamm îcâdı mı”

*

Görüyor musun? Ne kadar hüzn içindeyim! İşte hep bunlar senin hasretin icap ettiriyor. Gel! Bir mütevarrim sevdâzadenin imdâdına yetiş! Yoksa aşkının,

hasretinin şehidi olacak ve mezarda, hatta melekü'l-mevtin karşısında bile ağlaya ağlaya:

“Hüzn-i hicrânunla mâtemzâr gördüm âlemi”

“Şimdi her sahrâ bana bir Kerbelâ meydanıdır!”

diyeceğim!.....

Mehmed Celâl

149.4 FEYZİ-İ HİNDİ

والمحصل دوامالدرس والسهر
والكدالكال والمعلم الراحم والروعالسالم
وكرالمعلوم مراراً او حصولالطروس واملاء
المسموع والكلام معالمكبر دو الورع والاهداء
للمعلم والطوع وسورورالروح وصلاح
العهد وطولالعصر"

demek istiyor ki:

Tahsîl-i ‘ilim edecek âdem derse devam etmeli; memedd-i safâyı zihin olan geceleri

[762]

uyku ile değil mütâla’a-i kitap ile geçirmeli; bu yolda son dereceye kadar ihtiyâr-ı meşakkat edebilmelidir.

Bir üstâd-ı rahîme; bir kalb-i selîme mâlik olmalıdır. Öğrendiği şeyi zihninde takrîr için tekrîr etmelidir.

Muhtaç olduğu kitapları edinmekle beraber hariçten işittiği fevâid-i ‘ilmiyeyi defter-i istifâdesine kaydetmeli; ta’lîmi sadedinde bulunduğu bahsi tekrar eden refikiyle dâima söyleşmelidir.

Medâr-ı ekremiyyet olan takva ile ittisâf; mu’allimine nümûne-i ta’zîm olacak şeyleri ithâf eylemelidir.

Derse incizâb-ı kalb ile; şevk-i mütaazzürü’s-selb ile çalışmalıdır.

Böyle bir tâlebin istikmâl-i fezâil edebilmesi için medîd ve müsâ’id zaman da lâzımdır.

*

“لاد آدم هم كر ماء للعلم والاعلم اصعدراً ساء”

İnsan şeref-i ‘ilim ile mümtazdır yoksa koca deve cismen ondan çok ser-efrâzdır.

*

“وكل احد لا علم له معلول الروح ومكالوم الروح”

Behremend-i ‘ilim olmayan adamın cânı bimâr; kalbi cerîhadâr bulunur.

*

العلماء مع العمل لهم كلام كالمسك
معطر الارواح ومروح الصدور و علماء السوء
لهم كلام كالعود الدعر مكر الحواس وممل
الاسماع

Muktezâyı ‘ilmini icrâ eden ‘ulemânın sözleri müşk-i ezfere benzer; meşâmm-ı cânı ta’tîr eder. Kalbe inşirâh verir.

İlmi yalnız lisanında olan erbâb-ı riyânın sözleri çürük ud ağacı gibidir; kedûret efken-i kalb olur. Dinleyene melâl getirir.

*

“العدل مدار الملك واسس صلاح العالم”

Adâlet medâr-ı devam-ı saltanattır. İntizâm ahvâl-i âlemin vâsıta-i yegânesidir.

*

“الحلم مصلح الامور ومورد السور”

Hilm-i hakimâne ıslâh-ı umûr eder. Mûceb sürûr olur.

*

“الحاسد هلوغ لاهكوع له”

Hâsid bir muztaribtir ki ârâmî yoktur.

*

“الحسد رس صراط الاسلام لاهل السد

“دوام الكمد

Hased tarîk-i İslam'da içine düşenleri helâk eder bir kuyudur. Erbâb-ı hasedin gam ve ıztırabı dâimdir.

*

[763]

“الطامع لساع لاع”

Tama'kâr bî-âr, insanı akrep gibi sokar bed-kârdârdır.

*

“الطامع مملوك المطموع”

Tâmi' tama' ettiği şeyin esiri olur.

*

“اهل الوداد لهم سكر مدام لاكأس له”

Erbâb-ı muhabbet bir bâde-i bî câm ile mest bî-ârâm ile olurlar.

*

“راح اهل الوداد لدماء الدموع”

Âşığın şurâb-ı ateşîni ser-şekk huninidir.

*

ارسال الرسل والطلوس مراسم اهل الوداد

Yekdiğere istifsar-ı hâtr için adam göndermek; mektup yazmak ehl-i muhabbetin âdet-i memduhasıdır.

*

رواح الملاح رماح احاح الملاح روح
الارواح

Hicrân-ı dilberân kulûb-ı âşıkânda o gülmez yaralar açar sitândır. Hîn-i telâfideki cefâlar; istignâları ise safâ-bahş cândır.

*

الاروع مهلك الودع

Bir dilber-i müstesna-i rehzen ehl-i takva olabilir.

*

Geçen gün Tercümân-ı Hakikat matba'asından bana tebliğ olunan.... İmzalı bir varakanın “İstizâhât-ı Edebiye” serlevhasıyla îrâd eyleyip cevap istediği fikarâttan mühimce gördüklerimin biri “Geçenlerde Şeyh Vasfî Efendi'nin birinci mektubuna yazmış olduğunuz cevapta şark udebâsından söz açtığınız sırada Feyzî-i Hindî için “Edib-i havârik-nümâ” ta'bîrini kullanmıştınız. Müşarünileyhin edip olduğunda şüphe edilmez ise de havârik-nümâ olduğunda biraz tereddüt olunabilir. Feyzî'nin hangi eseri bî nazîrine, yahut hangi âsârı fevkalâdesine hârîka veya havârik diyelim ki kendisini hârîkâ-nümâ – havârik-nümâ gibi sıfât-ı mûmeyyize ile tavsîf-i sahîh olsun?

Vâk'â Feyzî'nin:

مالكر مكتوب ننويسيم عيب مامكن

درميان راز مشتاقان قلم نامحرمست

beyti kendisinin bir şâ'ir-i şirinzebân olduğuna delâlet eder, lâkin sefînetü'ş-şu'arâ da mezkûr olduğu üzere Feyzî tarafından söylenmiş olan:

[764]

دست و پا چندزنی عرض شهیدان بردی
پک زمان صبر کن ای کشته که قاتل برود

beytine karşı lisân-ı Örfî-i Sirazi'den sudûr eden:

باکم از کشته شدن نیست ازان می ترسم
که هنوزم رمقی ماندوقاتل برود

beyti dahi ispat edebilir ki iktidâr-ı edebice Örfî Feyzî'ye fâik ve binâenaleyh edip havârik-nümâ tavsîfine ondan daha lâyıktır.

“Şeyhe yazdığımız cevab-ı mezkûrde ‘örfiden dahi bahsedilmiş olduğu hâlde bu tavsîfi ondan diriğ ederek edeben mâdûnunda bulunan Feyzî'ye ihsân eylemiş olmanızın vechi nedir?’” meâlinde olan fıkraydı.

Nev hevesan-ı edebî istifâdesini müceb olacağını zannettiğim cihetle fikra-i mezkûreye cevap veriyorum:

Feyzî-i Hindî'nin mâhiyeti öyle iki beyitten bi'l-istidlâl-ı ta'yîne kalkışmak (ta'zzuma haml olunmasın) Mes'ûd-i Harâbâtî'nin derece-i şâ'iriyetini ma'hûd meyhâne gazelindeki:

O kadar çaktım ki tersâzâdegânın aşkına

Berke döndüm neşr-i envâr eyledim meyhânede

beyti meşhûriyle anlaşıldı addetmek kadar nâkıs bir fikir de bulunmaktır. Bir âdemin mecmû' âsârı göz önüne getirilerek birer birer süzülüp hâvi oldukları efkâr, ispat ettikleri iktidâr anlaşılmalıdır ki hey'et-i mecmû'asına nazaren o adamın ne kuvvette bir sâhib-i fikr olduğunu ta'yîne cesâret olunabilsin.

Hazreti Feyzî'nin âsârı şi'irden ibâret değildir. En büyük şairleri dembeste-i hayret edecek nesirleri de vardır. İşte bâlâda arz ve tercüme eylediğim cümel-i hikemiyye istizâhât-ı edibe sâhibinin belki ömründe nâmını işitmemiş olduğu “Mevâridü'-Kilem” kitabından alınmıştır ki ismi gibi serâser huruf-ı gayr-i menkûta ile yazılmış ve naklettiğim cümlelerden anlaşılacağı üzere birçok hükm-i ahlâkiye

(bizce câizdir) ve siyâsiyeyi cem' etmiş olan bu kitab-ı garîb (kütübhâne köşelerinde kalmış. Kimse yüzüne bakmıyor. Garip değil midir?) dahi o Feyzî'nin müellefât-ı hârîka perdâzânesindedir.

Mevâridü'l-kilemden geçtik. Feyzî'nin bir tefsir-i şerîfi var ki nâmı "Sevabu'l-Ühâm" dır. Bu dahi ismi gibi baştanbaşa noktasız harflerle yazılmıştır. İnsaf olunsun! Müfesser de müfessir gibi mu'ciz değil midir?

Ben yalnız bu tefsire harika değil havârık derim. Bazı akvâle göre Kur'an-ı Hakîmin her üç ayeti bir mu'cize addolunduğu gibi Feyzî'nin de her üç ayetin tefsiri için

[765]

yazdığı cümleler bir hârîka addolunamaz mı?

Feyzi gibi böyle hurd-fersâ eserler vücûda getirmiş olan bir dâhiyeye havârık-nümâ denmezse kime denecek?

Müşarünileyh bir manzûmesinde:

زین دم کرمی که نهان میزنم
دمدم آتش بجهان میزنم

سوختگان از دم کرم خوشند
سردد مان غافل ازین آتشد

آه که صاحب نفسان رفته اند
هیچ کسان مانده کسان رفتهاند

دهر چوبالین همه کس بیکسست
همنفس من نفس من بسست

demiştir ki pek doğrudur. Burasını istizâhât-ı edibe sâhibinin nazar-ı dikkatine arz eylerim.

Şunu da ilave edeyim ki hayrân-ı kemâli olduğumuz Feyzî eğer asrımızda bulunup da günden güne terakki etmekte olan ‘ulûm ve funûn-u hâzıra ile iştigâl etseydi yazacağı şeyler elbette elde bulunan âsâr-ı celîlesinden ziyâde istifâdemizi mûceb olurdu. Belki o zaman böyle noktasız kitaplar yazmaya vakit bile bulamazdı.

Mes’ûd-i Harâbâtî

150 HÛŞE ÇÎNÎ

150.1 NE RİYÂZET!

Doktor Tannır isminde bir tabîbin tam kırk gün sudan başka bir şey boğazından geçmeksizin dayanmış olduğu hakkında geçen sene gazetelerin yazdıkları fıkra hatırlanır mıdır? Değil ise size ihtâr edelim ki Doktor Tannır yalnız su içmek şartıyla kırk gün hiçbir şey yemeyerek dayanmış ve bu riyâzetle şu asrın meşâhiri zümresine dâhil olmuştur.

Bazı kimseler doktorun içtiği suya bir ilaç koyduğunu rivâyet etmişler ise de ilâçla dahi kırk gün açlığa dayanmak az hüner değildir.

Ama bizim size haber vereceğimiz riyâzet bu değildir. Doktor Tannır’ın riyâzeti pek eğlenceli olabilir. Bizim haber vereceğimiz riyâzet ise daha başka türdür.

Radvell ahâlisinden Çazkuzanku isminde bir köylü kendisini pek günahkâr görerek eğer kırk gün ağzına hiçbir şey koymazsa mazhar-ı afv-ı rabbâni olacağını bir papazdan haber alarak riyâzete başlar. Fakat bu fikrini familyasına söylese mümâna’at göreceğini bildiğinden hiç kimseye asıl efkârını söylemeyip güya ta’âmdan nefret-i külliye ile nefret etmiş

[766]

gibi bir tavırda bulunur. Beş gün sonra yatağa düşer.

Tam otuz üç gün dayanır. Hatta bir kadeh süt içmek için kendisine son dereceye kadar cebredilir ise de köylü mümkün değil sütü kabul etmez.

Otuz üç gün zarfında vücûdu ol kadar dûçâr-ı zaif olur ki derisi cidden kemikleri üzerine sarılarak âdeta canlı bir kadîd haline girer.

Otuz dördüncü gün ise ruhunu teslim eder.

İnsanın nefesine böyle bir ‘azâbı revâ görmesi hiçbir dinin hiçbir aklın tecvîz edemeyeceği bir intihâr olduğuna şüphe mi edilir?

Hâlbuki köylü son nefesinde bu riyâzete sebep ne olduğunu akraba ve ahbâbına söylediği zaman herkes kemâl-i ta’zîm ile kendisini takdîs eyler. Çünkü böyle bir zâtın kilise evliyâsı meyânına dâhil olacağına hiçbirisinin şüphesi kalmaz.

Aman ya Rab ta’assub insanı nerelere kadar vardiyor!

150.2 HANIMLARA BİR NASÎHAT

Karakaşlar kara gözler her ne sebebe mebni ise pek çok şairlerin mazhar-ı sitâyîşi olmuştur. Pek çok kimseler dahi mücerret bu sitayişlerden dolayı karakaş ve kirpiklere hayran olurlar. Bu ise kaşları kirpikleri dahi saçları gibi açık lepiska olan hanımların mûcib gıptaları olur.

Bazı hanımlar bu bâbda birçok boyalardan istimdâd ederler ki her birinin hıfz-ı sıhhat-ı beşeriyece birer muzıratı vardır.

Bana kalsa Cenabıhakk’ın verdiği renk ile iktifâ ederdim ya! Fakat bu mütâla’am erkekçesine bir mütâla’a olup kadın olsaydım ihtimâl ki ben dahi elvân-ı tabî’iyem ile memnûn olamayarak yüzümde nakkâşlık eder dururdum.

Hoş hanımlar! Şimdi birtakım erkekler var ki yüzlerinde nakkâşlık husûsunda sizden aşağı kalmıyorlar. Fakat boyalı kadınlar asıl tabî’at sâhibi erkeklerin tezyîfinden başka bir şeye nâil olamadıkları gibi boyalı erkeklerin dahi tabî’at sâibi

kadınlar nazarında nâil olacakları şey bu tezyîften başka bir şey olamaz i'tikâdayım.

Neyse! Biz bahsimize bakalım. Tüyleriniz açık renkli oldukları için canınız sıkılıyor mu? Bu renkleri koyultmak istiyor musunuz? Bir Avrupa gazetesinde mütâla'a eylediğim çâreyi size arz edeyim.

[767]

Ceviz ağaçları yapraklarını dökmeye başladıkları zaman lüzumu kadar ceviz yaprağı tedârik ediniz. Bunları güzelce kaynatıp suyunu alınız. Kaşlarınızı kirpiklerinizi her gün bu suyla yıkayınız. Cihet cihet fâidesini görürsünüz.

Evvvelâ gözünüze dokunacak olsa zarar vermektten başka kuvvet-i basara yardım eyler.

Sâniyen kaşları ve kirpikleri hem çoğaltır hem kuvvetlendirir.

Sâlisen asıl maksadınız dahi husûle gelir. Zira birkaç gün sonra görürsünüz ki kaş ve kirpiklerinizin rengi koyultmaya başlayarak mezkûr suyu isti'mâlde ne kadar devam ederseniz tüyleriniz dahi o kadar kurulup nihâyet koyu kumrâl olur.

Nasıl? Tavsiyemizi beğendiniz mi? İsterseniz bu çareyi saçlarınız hakkında dahi isti'mâl edebilirsiniz. Ama her hâlde derim ki gevzen bir lepiska saç öyle olur olmaz kumral saçlara fedâ olunamaz.

Mehmed Cevdet

151 LETÂ'İF

Mahkeme reisi ile bir cânî arasında:

–Sâbikan var mı? Evvelden mahkûm olmuş muydun?

–Evet efendi..! hem de ölüm cezâsıyla! fakat rivâyete göre o zaman pek küçükmişüm.

–Bir mahkeme öyle sagirü’s-sinn bir ma’ûmu nasıl ölüm cezasıyla mahkûm edebilirmiş?

– Affedersiniz reis efendi! Bir mahkeme değil yanlış ilaç veren bir hekim mahkûm etmişti...!

*

Altı yaşında olan Jan dört yaşında hemşiresi Mari ile beraber vâlideleri tarafından sabah kahvaltısı olarak kendilerine verilen birer şekerli gevreği yedikleri sırada meşgûliyeti başına gitmezden evvel ciğerparelerini bir kere öpüp bağrına basmak üzere odalarına girmiş olan pederini Jan görür görmez derhâl elindeki gevreğinin son lokmasını ağzına tıkarak pederiyle şu muhâvere de bulunmuş:

–Baba! Hani ya bana demiyor musun ki bir çocuk iyi yürekli olmak ve kendisini Allaha sevdirmek için yediğinin fazlasını aç kalanlara vermelidir?

–Evet çocuğum! Öyledir!

–(Babasının boynuna sarılarak)

[768]

Haydi babacığım öyleyse hemşirem Jân’ı da iyi yürekli olmaya alıştıralım! Söyle de elindekinin fazlasını bana versin!

–Seni mini mini diplomat seni!

*

Burada olduğu gibi Avrupa'da dahi telgraf hizmetinde bulunan memurunun kâffesine muttali' oldukları esrârı hârice neşr ve ifşâ etmeyeceklerine dâir yemin verdirmek kâidedendir.

Bir gün muhâbere memurlarından birine keşide, etmek üzere şöyle bir telgraf gelir.

“Rivoli sokağında Madam Beşamel'e”

“ Bu akşam Madeleine meydanında size muntazırım zevceniz nöbetçidir”

İmza

Raymod

Meğer mürselün ileyha kendisinin e'azz-i ahibbâsından Mösyö Beşamel'in zevcesi değil miymiş!

Bî-çâre memur ne yapsın? Hiç ses çıkarmaksızın telgrafi keşide etmiş olsa sevgili dostuna pek büyük hıyâneti amden kabûl etmiş ve bir dereceye kadar vukû'bulacak fenâlığın müsebbib-i müstakilli hükmünde bulunmuş olacak. Bil'akis dostuna keyfiyeti haber verecek olsa din ve nâmus üzerine ettiği yeminde hulf etmiş sayılacak!

İşte şu mülâhazât-ı muhakka bî-çâre memura pusulayı şaşırttığı ve bu şaşkınlık ile makine başında dalıp gittiği sırada beş on dakika sonra başını kaldırdığı zaman kimi görse beğenirsiniz?

Kimi görecek! Dostu Mösyö Beşamel'i. Meğer zavallı adamcağız zevcesine o akşam fevkalâde olarak nöbetçi kalacağını haber vermek üzere hânesine bir telgraf çekmeye geldiği hâlde telgraf memuru olan dostunu bu hâl-i istiğrâkda bulmuş ve evindeki ma'hûd telgrafi harfî harfine kırâet ettikte bet gibi donup kalmıştı.

Bunun üzerine muhâbere memur için yapacak bir vazife kaldıysa o da Mösyö Beşamel ile rakibi arasında vukû' bulan düello da dostunun birinci şâhidi olmaktan ibâretti.

Vâk'â düellloda rakip maktûl düştü fakat hâin karı hâlâ Mösyö Beşamel'in nâmını taşıyor.

[769]

152 MÜTENEVVI'A**152.1 ELVÂN**

Bu serlevha altında verdiğimiz ma'lûmât elvân-ı asliye ve elvân-ı fer'iyeye dâir ma'lûmât-ı fizikiye veya kimyeviye değildir. Elvâna dâir bu yolda ma'lûmât verilmek lâzım gelince onu “Fenniyye” kısmına derc etmek lâzım gelir. Burada ise elvân hakkında bazı ma'lûmât-ı mütenevvi'a vermekle iktifâ edeceğiz.

1**Elvânın İşârâtta Cihet-i İsti'mâli**

Kırmızı gibi beyaz gibi bazı renkler pek uzak yerlerden müşâhede olunabildikleri cihetle milel-i kadîme ve cedîdeden hemen kâffesi elvânı bir medâr-ı muhâbere olmak üzere isti'mâl eylemişlerdir.

Koyu mâi uzaktan siyah gibi görüldüğü ve açık sarı ise beyaza takarrüb eylediği cihetle böyle sâir elvânla iltibâsa müste'id olan renkler terk olunduktan sonra beyaz ve kırmızı ve siyah ve açık mâi ve koyu sarı gibi yekdiğerinden kolayca fark olunan renklerden bayraklar yapılmış ve bu bayrakları gemi direklerine veyahut kalelerde sancak serenlerine çekmek sûretiyle epeyce uzak mahallere muhâbereye yol bulmuştur. Verilen işârâtın aglebi birer merâma dâl olup meselâ istimdâd için başka durmak veya hareket etmek için başka işârât bayraklarının tayîn olunan renkleri evvela her millet için husûsi iken sonraları milletler bu işâretleri ale'l-umûm kabul edip elyevm hangi millet olursa olsun bir işârât çektiği zaman onu kâffe-i milel-i mümtedine gemicileri veyahut işâretçileri anlarlar.

Her biri bir ma'nâya delâlet eyleyen bayraklardan mâ'dâ hurûf-ı hecâ için dahi elvân-ı mu'ineden mürettib birer işârât ittihâz edilmiş olmakla bazı merâmları ifâde için lüzûmuna göre bu işâretler isti'mâl olunur.

Elhâsıl irâe-i muhâbere etmek san'atı milel-i kadîmedenberi mevcut olarak bil-hâssa bugün o kadar terakkî etmiştir ki donanmalar gerek harb de ve gerek sulh da yekdiğerine istedikleri vechle ifâde-i merâm edebilirler. Ancak elvânın böyle resmî ve mu'ayyen olan ma'nâlarından mâ'dâ bir de 'umûmi ma'nâları vardır ki o ma'nâlar elvânın gözler vasıtasıyla dimâğa olan hüsn veyahut kuhh-ı

[770]

te'sirinden neşet eylemiştir.

2

Bazı Elvânın Ma'âni-i 'Umûmîsi

Bu maâniye “ ‘umûmîye” diye bir sıfat vermiş olmaklığımızın sebebi maâni-i mezkûreyi bir vâzi' ve sun' etmeyerek belki alel'umûm o renkten o manâ istişrâb edilmiş olmasından ibârettir.

Mesela milel-i kadîmeden birçoğu ve mile-i cedîdeden hemen kâffesi levnn-i siyahı mâtem rengi ittihâz ederek kendisini bir kara günde göstermek isteyenler siyahpûş olmuşlardır.

Beyaz pâklığa delâlet etmekle bundan dahi ma'sûmiyet ve sulh ve müsâleme ma'nâları alınmıştır.

Kırmızı renk hun olmakla kuvvet ve şevkete delâlet eylediği gibi ağleb-i ezhârın renkleri dahi kırmızı olup çiçekler ise surûra inbisâta medâr olduklarından i'lân-ı surûr için dahi allar giyinmek pek çok milletler âdet ittihâz edilmiştir.

Sarı renk benz kaçıklığını ihtar eylediğinden hastalık ve zaaf ma'nâlarına delâlet etmekle ale'l-umûm karantina idâreleri bu rengin delâletiyle ittihâz-ı âlâmet eylemişlerdir.

Yeşil renk ilkbaharın tazeliğini ve ekinlerin ilk tefeyyüzlerini gösterdiğinden bu renkten dahi gençlik ve ümîd ve intizâr-ı mutma'inâne ma'nâları alınmıştır.

Benefşe denilen çiçek renkçe gâyet güzel ve râyihaca emsâline fâik olduğu hâlde bir âciz sap üzerinde boynunu bükerek çalılar altında istitâr eylediğinden bundan bir tevâzu' ma'nâsı çıkarılarak binâenaleyh benefşe rengi dahi tevâzu'a ve hazm-i nefse delâlet etmiştir.

Buraya kadar arz eylediğimiz renklerin ma'nâları hakîkaten 'umûmi gibi bir şey olup bunlardan mâ'dâ birçok milel-i cedîde nezdinde turuncu renk debdebe ve dârât ma'nâsına alınmış ve açık mâî dostluk ve hayırhahlık müeddâsı ve çivîd ise sakatlık ve za'if pirî mefhûmu olmak üzere telakkî edilmiştir.

3

Elvân-ı Resmîye

Elvân-ı resmîye dediğimiz şey her milletin kendi bayrakları için ittihâz eyledikleri renklerdir.

Fransız bayrağındaki mâî ve beyaz renkleri eski franklar zamanıyla kaîm Bourbon Hânedânının birçok asırlık renkleri olup Fransa'dan mâ'dâ sâir milletler meyânında dahi bazıları asrımızda o milletin renk-i milli ve resmîsi olmak üzere tanınmış ise de bazı

[771]

milel-i cedîde ittihâz edecekleri elvân için milel-i mu'azamadan kendilerini en ziyâde mensûbiyetine münasip milletlerin renklerini taklit etmişlerdir.

Mesela Belçika milleti kendilerini Fransız milletine mensubiyet isti'dâdında görerek bayrağını Fransız bayrağına benzetmiş ve yalnız Fransız bayrağındaki beyaz renge bedel sarı rengi ittihâz etmiştir ki sarı ile beyaz arasındaki karâbet dahi aşikârdır

Kezâlik Bulgaristan emâret-i cedîdesi Rusya bayrağını taklit ederek şu kadar ki Rus bayrağında bulunan mâî renge bedel yeşili kabul etmiştir.

Her devletin bayrağı ne elvândan mürekkep ve ne surette müteşekkil olduğunu göstermek için atlaslar tertip olunur.

4

Bazı Düvel-i İslamiyenin Elvân-ı Resmîyesi

En kadîm zamanlardan beri orduların sancak küşâdıyla i'lân-ı şân ve şeref etmeleri mu'tâd olup bu âdet Arap milletinde dahi vardı. Binâen-'alâ-zâlik sadr-ı İslam'da aleyhissalâtü Vesselâm Efendimiz Hazretleri seriyye ve gazvelerinde asker-i İslam'a bayraklar vermişlerdir.

Mülûk-ı Emeviyye gündüz rengi olmak üzere beyaz rengi tercih eyleyerek Benî Ümeyye orduları daima beyaz bayraklar küşâd ederlerdi.

Benî Abbâs hurûc eylediği zaman ise Benî Ümeyye'ye muhâlefetlerine dal olmak ve geceye işâret ittihâz kılınmak üzere siyah renkli bayraklar küşâd etmişler ve ondan sonra bu rengi devlet-i Abbâsiyye bir lor resmî ittihâz eylemişlerdir.

Fatimîler bir arz-ı münbite ve ma'mûre işâreti olmak üzere yeşil rengi tercih ederek bayraklarını hep bu renkten tertip etmişlerdi. Sonra Alevilik iddiâsında bulunan hükümetlerin ve firkaların dahi kâffesi yeşil rengi kendilerine reng-i resmî ittihâz etmişlerdir.

İran'da Safeviler ise mâîyi kendi devletleri için reng-i resmî ittihâz etmişlerdir. Hâlbuki mâînin levn-i resmî ittihâzı Bizans yani İstanbul İmparatorluğunda dahi görülüp tâ zuhûr-ı Osmaniye'ye kadar İstanbul'da bayrak serenleri ve gönderleri üzerinde bu renk temevvûc eylemiştir.

Osmanlıların ilk zuhûrunda reng-i resmîleri pek de mu'ayyen değilken Sultan Orhan zamanında askere intizâm verildiği esnada kırmızı renk levn-i Osmanî ittihâz olunmuş ve bayraklardan

[772]

mâ'dâ serpuşlar dahi kırmızı olmak üzere kararlaştırılmıştır.

Ahmet Midhat

152.2 AYAKLARIN HIFZ-I SIHHATİ

Mukaddime

Harekât ve sekenâtımızda her biri bir sûretle bize hizmet ve hizmetleriyle bizi bahtiyâr eyleyen a'zâ-yı vücûdumuzun sıhhat ve âfiyetleri bir kere muhtell olduktan sonra bunların muhâfaza-i sıhhatları ne kadar elzem ve ehem olduğunu takdîr edememek cibillet-i beşeriyemiz iktizâsından gibi bir şey olduğuna kanâ'at hâsıl etmek lazım gelir.

Diş ağrısından kıvranmaya başlamayan ve daha doğrusu o sağlam dişlerden birkaçını söktürmeye mecbur olmayan bir âdem dişlerinin henüz sıhhat-ı evveliyeye-i tabî'iyeleri bâki iken bunların kadr-i kıymetlerini takdir edebilir mi?

Kezâlik ayaklarında pişiklik nasûr gibi illetler hemen müzmin hâlini alıp da ayağını biraz zorladığı veyahut bir taşa çarptığı zaman gözleri kararmak mertebesinde müte'ellim ve me'yûs olmayan bir insanın hıfz-ı sıhhat-ı akdâmdaki ehemmiyeti takdîr edemediği her zaman görülüp durmaktadır.

Hıfz-ı sıhhate dair birkaç makalemizde arz etmiş olduğumuz vecihle hıfz-ı sıhhat tıptan evvel ehemmiyet verilecek bir şey olup hıfz-ı sıhhatin kavâ'id-i esâsiyesine hissene riâyet eylediği hâlde tabibe mürâca'atımız pek az olur. Binâenaleyh nasûrcuya mürâca'ata mecbur olmazdan evvel ayaklarımızın âfiyet-i asliyesini muhâfazaya himmet edersek pek akıllıca bir hareket etmiş oluruz.

1

“Emrâz-ı Ricliyenin Esbâbı”

Ayaklarda yara yarık gibi bazı emrâz olur ki bunlar mahzâ ayaklara mahsus olan emrâzdan ma'dûd olmayıp belki emrâz-ı 'umûmiye-i cildiye cümlesine dâhil

olurlar. Ayaklara âriz olan en başlıca emrâz ise pişik ve tırnak gömülmesi ve nasûrdan ibârettirler.

Bu hastalıkların kâffesi de asıl iki sebepten neş'et eyler ki onların dahi birincisi ayakkabılarının fenalığı ve ikincisi tahâret ve nezâfet-i ricline riâyet edilememesidir.

(Ayakkabıları) ayakları biraz küçük göstermek sanki en büyük süs en mühim bir keyfiyetmiş ki kunduracılar 'ale-l'umûm ayakkabılarını dar yaparlar.

Tabî'at-ı maslahat ve nefsü'l-emrce ayaklar

[773]

için kundura yapmak lâzım gelirken 'ale-l'umûm mer'î olan kâ'ide kunduralar için ayak tedârikinden ibâret olduğu ma'a't-teessüf görülür. Zira kunduracılar sizin ayağınıza göre kundura yapacaklarına yaptıkları kundura içine siz ayaklarınızı sokup birleştirmeye ve bu cihetle ayaklarınızı kunduracının kalıbına uydurmaya mecbur olursunuz.

Hele bazı kısaca boylu âdemler ve bi'l-hâssa kadınlar potinlerine bir karış ökçe koydururlar ki ayaklarının parmaklarını ve tırnaklarını berbat etmek hususunda bu ökçelerin gördükleri hizmeti hiçbir şey göremez.

Ayağa giyilen kaplar cevelân demî dahi men' veyahut tas'îb edecek kadar dar olur. Ve ayaklardaki mesâmmâtın teneffüslerine dahi meydan vermezse tabî'dir ki ayaklar dahi sıhhat ve âfiyet hâlinde bulunamazlar. Bir karış ökçeler ayak ökçelerini yüksek tutarak binâenaleyh vücudun sıkleti kâmilen parmaklar üzerine binerse hiç şüphe etmemelidir ki ayak parmaklarının tırnakları ve hatta parmakların kendileri bile şekl-i tabîîlerini kaybederek yamru yumru bir şey olurlar ve bundan dahi tırnak gömülmesi marzî husûle gelir.

Binâenaleyh yaptırılacak potin ve kunduraların tabanları yani köseleleri asıl ayağın tabanından daha dar olmayıp tam ayağın basacağı kadar geniş olmasına dikkat etmelidir ki kunduracılar aglebi ve belki ale'l-umûm kunduraları süslü göstermek için köseleleri ayak tabanlarından biraz daha dar biçerler ve bu sûretle

ayağı bir mazîka-i belâda hıfz ve tazyîk ve ta'zîb eylerler. Hele kunduraların ökçeleri bir santimetreden hiçbir vakitte daha yüksek olmamalıdır.

(Nezâfet-i Riclin) evkât-ı hamsede abdest alıp namaz kılan Müslümanlarda emrâz-ı ricliye âdeta hiç yok gibidir. Bunun sebebi ise abdesti teshîl için ayakkabıları mutlaka genişçe olduktan başka bir de günde birkaç defa ayaklarını yıkadıkları kaziyesidir.

Bir ayak terler ve terleri dahi yine ayak üzerinde kurur ve tekrar kurur ise o ayak demirden olsa yine çürür.

Ayakları her akşam bol su ile yıkayıp güzelce kurulamak pişik hastalığının men'-i vurûdu için birinci tedbîrdir.

Ayakların cümle-i esbâb-ı nezâfeti meyânına yaz kış çorap giymek dahi dâhildir. Yün çoraplar yaz mevsiminde ayakları lüzumundan ziyade sıcak tutarak buda tab'a sıklet

[774]

verirse de çok terleyen ayaklar için her hâlde yün çorapları pamuk çoraplara tercih etmek lâzım gelir.

İşte şu muhtasaran arz eylediğimiz tedâbir ile yani kunduranın genişçe ve ökçesinin alçak olması ve ayakların her gün yıkanması sûretleri ile emrâz-ı ricliyenin esbâb-ı vurûdu dahi men' edilmiş olacağından bu tedbîrlere riâyet edenlerin ayaklarından hiçbir şikâyetleri kalmaz. İztırab-ı riclin ile mustarip olanlar için ise bir vech-i âti 'arz edeceğimiz sûret-i tedâvi en ehven olanlarıdır.

2

Pişik

Parmakların arası sanki harareten yanmışlar gibi çiğ yara olmaktan ibaret olunan hastalık "pişik" dediğimiz şeydir.

Bazı kere iltihâb ve ızdırâbı artıkça insanın gözlerinden yaş getirir ise de ekseriya veca'sız bir hâlde bulunup fakat ayakta o kadar fena kokulara sebep olur ki

ayakları bu hastalığa mübtelâ olan insan potinlerini çıkardığı zaman yanında bulunanlar istifrâğ derecesinde mide bulantısı hissederler.

Pişik için edilecek tedavinin esası tuzlu sudur.

Gayet kuvvetli tuzlu su yapılarak ne sıcak ve ne de soğuk olmasına ılıcak bulunmasına dikkatle ayakları bir hafta kadar mütemâdiyem banyo etmeli. İlk banyo beş dakikadan on dakikaya kadar devam eder. Ondan sonra yavaş yavaş yirmi dakika kadar dahi artırılabilir.

Ayaklar banyodan çıkarıldığı zaman pek dikkatli kurulamalı. Pişiklerin üzerine dahi ağaç çürüğü tevzî veyahut iyice elekten geçirilmiş kahve ekmeli. Kadınların isti'mâli eyledikleri pudra veyahut hünkârı üstübec ekilebilir.

İşbu tuzlar ekildikten sonra rahatça oturup bir saat kadar gezinmemeli. Fakat ayağa çorap dahi giymeyip pişikleri biraz havalandırmalı. Hîn-i tedâvide ayakkabı giymek ve dışarıya çıkıp yürümek lâzım gelirse pişiklerin üzerine hafifçe pamuk koymalı. İşte pişiğin en mu'tedil ve muvâfik tedavisi bundan ibarettir.

3

Tırnak Gömülmesi

Ökçelerin yüksekliğinden ve potinlerin burunları sivri ve dar olmasından neş'et

[775]

eyleyen bu hastalık ayaklar için en tehlikeli hastalıktır.

Tırnaklar gördükleri tazyîkler ile şekl-i muntazam-ı aslilerini kaybederek eğri büğrü yamru yumru oldukları zaman bunlar yavaş yavaş parmakların uçlarına girmeye başlarlar. Evvelâ biraz yer yaparlar. Vâk'â insan bunun veca' ve elemi hissederse de tahammül ede ede alışarak bazı tırnaklar güzelce gömülünceye kadar bile tehlikenin derecesinden haberdar olamaz. Ma'âzallah-i Teâla bu tırnak gömülmesi bi'l-ahire müthiş ameliyyât-ı icrâsına kadar lüzum gösterebilir.

İmdi tırnakları şekl-i aslisinden çıkmış olanlar bunları sık kesmekten asla gaflet göstermemelidir. Kestikleri zaman dahi pek derin kesmemeli ve bâhusus gayr-i muntazam keserek yanlarındaki parmakları zedeleyecek sivrilikler filanlar bırakmamalıdır.

Pişik için herkesin kendi kendisine yapacağı tedbir işte bundan ibarettir. Bununla beraber tırnakları kıvrılıp parmak altlarına gömülmeğe yine men' edemezse behemahâl tabibe mürâcaât etmelidir ki o hâlde tabip tarafından tertip olunacak sûret-i tedâvi ihtimâl ki insanı birçok vakitler âdetâ hastaymış gibi hanesinden dışarıya çıkamamaya dahi mecbur eyler.

4

Nâsûr

Tâkat-ı fersâ ağrılarıyla insanı canından bezdirecek olan bu nâsûr beliyesinden âzade âdemler potin giyenler meyânında pek nadir bulunurlar.

Nâsûr birkaç türlü olur. Bazıları küçük parmakların yan taraflarında bulunur ki sebebi mutlaka potinlerin uç tarafları dar olarak binâenaleyh küçük parmakların potin içinde ayağın altına doğru kıvrılmasından ibârettir. Bazıları dahi parmaklar arasında kuşgözü gibi bir surette olarak buda ayakkabılarının darlıklarından neş'et eyler. Sair parmakların üzerlerinde ve hatta ayağın üstünde dahi nasûr zühûru nâdirâtan değildir.

Nasûrları bazı 'ameliyât-ı mahsûsa ile yerlerinden söküp çıkararak nasûrcular varsa da bunların icrâ eyledikleri ameliyâtı tehlikeden bilkülliyeye âzâde bulamadığımız için kâri'lerimize tavsiye edemez. Hele bazı kimseler kendi kendilerine nâsûrlarını kesmeye davranırlar ki bunu daha ziyâde tehlikeli buluruz.

Nâsûrları tedâvi husûsunda asla

[776]

isti'câl etmemeli pek ehemmiyetli ve mu'tedil davranmalıdır. Bu tedavinin de esası banyodur. Gerek tuzlu ve gerek sâfi su ile banyo etmek için suyu ayak dayanacak kadar ısıtmalı. Hatta ayaklar su içinde bir müddet kalacaklarından su dahi soğuyacağı cihetle bir yandan sıcak su getirip harâretini tecdîd etmeli.

Sâfî su ile banyo edildiği zaman hâlis girit sabunu su içinde köpürtülerek nâsûr mahalleri ovuşturulursa nâsûrları yumuşatmak ve kabartmak için nef'î pek ziyâdedir.

Banyo içinde nâsûrlar güzelce kabardıktan sonra ayaklar çıkarılıp bir çakı ile nâsûrların üstünü kazımaya başlamalı. Ama dikkat buyrulsun ki “kesmeye” başlanmasını tavsiye etmiyoruz. Kazımaya başlanmasını tavsiye ediyoruz.

Kazımak ameliyyatını evvel surette icrâya dikkat etmelidir ki bu ameliyyattan hiçbir veca' ve elem hiss olunmamalıdır. Çakının temas ve deliğinden azıcık ağrı hiss olunduğu anda ameliyyatı bırakmalıdır.

Bu ameliyyat ile nâsûr üzerinden pul pul veyahut talaş talaş diri parçaları kalkar. Ba'de hâlis la'deni ateş de yumuşatarak kalınca kâğıt kadar inceldikten sonra nâsûrların üzerine örtmeli ve onların dahi üzerlerine birer sigara kâğıdı koyarak çorapları ve dışarı çıkmak lâzımsa potinleri giymeli.

Her yirmi dört saatte bir kere ameliyyat tekrar olunursa bir hafta zarfında nâsûrlardan eser bile kalmaz. Hatta daha ilk günü ameliyyatın hiss-i te'siri ile insan rahatça yürümeye muvafık olur.

İlk ameliyyatın icrâsından sonra ikincisi icrâ olunacağı zaman evvelâ yine çakı ile nâsûr üzerine yapışmış olan la'deni kazıyıp çıkararak banyoyu ondan sonra icrâ etmelidir.

Tuzlu banyodan sonra nâsûrlar üzerine yalnız gliserin sürmek dahi bunları yumuşak tutarak o câ'i teskine hizmet eyleser de bi'l-küllîye indifa'larını müceb olamaz.

Hatime

İftitâh-ı kelâmımızda dediğimiz gibi hâtimemizde dahi tekrar edelim ki asıl ehemmiyet verilecek şey a'zâyı vücûda hastalığı götürmemek kaziyesi olup hele ayakların muhâfaza-i sıhhatlerinde ayağa muvâfık olmayan dar potinleri reddetmek kadar mühim tedbir olamaz.

Bu ehemmiyet bundan altı yüz elli sene mukaddem dahi takdîr olunmuş ki Hazret-i Sa'di-i Şirâzî şu mısra'î söylemiş:

(تهی پای رفتن به از کفش تنك)

Vâk'â dar pabuç ile ayakları sakat etmekten ise yalınayak gezmek müreccih olacağını teslim de hiçbir akıl tereddüt edemez.

Ahmet Midhat

153 EDEBİYAT

“Safa” imzasıyla gönderilmiştir:

153.1 NAZİRE

Dehrî gark etsem sezâdır sel-i çeşmânımla ben

Reşk saldım culara eşk-i hurûşânımla ben

Ey perişanım ne hacet derdimi şerh etmeye

Zülfüne döndüm şu ahvâl-i perişanımla ben

Nakd-i ‘ömrüm hande-i yekruze sarf ettimse de

Olmadım bir lahza-i hemdem vird-i handânımla ben

Bâde-i âşâm belâ-yı aşkım oldum çok mudur

Dehrî inletsen sadâ-yı âfet-i efşânımla ben

Gam yemem hiç olmasa âlemde sahbâ ey “Safâ”

Çünkü sermestim hayal-i l’al cânânımla ben

153.2 MÜNÂCÂT-I CÂMÎ

İlâhi! Senin zât-ı ehadiyetin bizim sıfâtımızan pâk; hakikat-ı ferdâniyetin hariç havsala-i idraktır.

Nucûm-ı baziga pertev-i uluhiyetin ile münevver; kusûr-ı eflâk kudret-i kayyumiyetin ile berter değil mi?

Mahsûd-ı iblis pür telbis olan âdemi ervâh-ı mukaddeseye karşı lütf-ı mahsûsun ile mükerrerem kıldın. Yoksa makâm-ı vâbisin zerre-i hâkk-ı hüveydâdır.

Çarh-ı berin her sabah senin mührünle câme-i neyl-kevnini çâk eder.

Gül ve lâle gibi hâr ve hâşâk dahi senin perverde-i ebr-i rahmetin ve ihsan-ı dâde-i rubûbiyetindir.

Tarîk-i aşkın rehzenân bî-pâk ile hatar-nâktır. yâverî-i bedraka-i ‘inâyetin olmaksızın menzil-i maksûda vusûl nasıl mümkün olabilir.

İlâhî! Menşûr levlâke ile kadar ve illâsı kâfe-i mahlûkâta karşı terfî’ olunan peygamber-i âhîrzamanın hakkı için (Câmî) yi kalenderân-ı hakikat meclisinde bâde-i ‘aşkın ile medhûş ile hicâb-ı hissiden halâs olsun!

Şeyh Vasfî

**Selânik'te mekteb-i Osmanî müdürü Sa'di Efendi tarafından ihdâ
olunmuştur:**

153.3 YAŞASIN!

Yaşasın şevket-i şân ile bu devlet yaşasın

Yaşasın 'izzet-i ikbâl ile millet yaşasın

Hâdim-i beyt-i hüda sâlik-i eser-i nebevi

Sâhib-i feyz ve 'atâ şer'-ü şeri'at yaşasın

Zât-ı kudsi sıfatı oldu tecelline hakk

Sâye-endâz kerem-i müşfik ümmet yaşasın

Ne büyük lütuftur. Osmanlılara (Devr-i Hamîd)

Yaşasın devr-i hüner devr-i 'adâlet yaşasın

Tahtının zîb-i ferî saltanatın tâc-ı sırrı

Adl-i irfân eseri sâhib-i şevket yaşasın

Bütün âmâl-i mülûkânesi milletle vatan

İlticagâh-ı milel nûr-ı hidâyet yaşasın

Vatanının ruhu bizim dinimizin hâmisi

O şihne-şân kerem-bahş hilâfet yaşasın

Sıdk ile bareke-i hakka duâ et Sa'dî

Bize ma'tûf olanın inzâr-ı hamiyet yaşasın

Yaşa binler yaşa ey yâd-ı şeh mülk ü milel
Ki senin sâye-i ‘adlinde bu millet yaşasın

*

153.4 ÇİÇEK

Sun’i hudânın ne ‘aceb mazharı

Barika-i hikmet hakk masdarı!

Câzibe-i perver ne güzel rengi var!

Bak ne iyi, muntazam âhengi var!

Ki oluyor tâc-ı ser mübtehic,

Câzibedir onda olan münderic.

Her güzelin kalbi ona müncezib,

Kendisi de her güzele müntesib.

Manzarası âdemi handân eder,

Şâ’iri hakkında suhnerân eder.

Gâzasının düşkünüdür hep cihân,

Râyihası âdeme vermekte cân.

Ârız dilber gibi de şu’lebâr,

Âşık onu görse olur cezbedâr.

Nûr-ı Hüdâ onda tecelli nümâ,
Bir çiçek emane kadar neşve-zâ!

Ömrü de ibret verir insanlara,
Söyler onun geçtiğini onlara.

Ziynet-i inzâr-ı temâşadır o!
Bir eser-i agreb-i mevlâdır o!

Selanikli Tevfik

**Divân-ı muhâsebât mülâzımlarından Fenni Beyefendi'nin
Bahariye'sinden:**

Müstagrâk-ı envâr ederek âlemi kudret
Nakşetti bu elvâh-ı tabî'atte cinânı

[779]

Her köşede bin türlü bedâyi' görür insan
Envâr-ı tecelli demiş olsam ne ziyânı

Akıl oldu temâşa ile dûçâr tahayyür
Takdîs ediyor fikir ise bu nûr-ı 'ayânı,

Sad-ı nâz ile cânâna edip ‘azm-ı gülistân

Oldu bu şeref-i müceb efzâyiş şânı

Gül açtı görüp ettiğini meyl-i tebessüm

Taklîde çalıştı o zenûb gonca dehânı

Gülüşünde kuruldu yine sad-ı bezem tenezzüh

Erbâb-ı tarab çalmada kanun ve kemânı

Hürmet ile efnâdeler etmekte ziyaret

Sahn-ı çemen üstünde yatan pîr-i mugânı

İnsanda keder yahut elemi bırakır hiç

Bu reng-i çemen böyle miyâhın cereyânı

Hahişli olan seyr-İ temâşasına gitsin

Vasf etmeye yok hâmemizin âb-ı tevânı

Nakl eyleyelim gayri sözü emr-i duâya

Takdîs edelim zât-ı şehinşâh-ı zamanı

Hâmî-i cihân yani Hamid hân ki odur hep

Dâdın girmek mü’addeletin mazhar ve kâfi

Hakkın bize zilli ümemin melcei hâssı

Sükkân-ı bilâdın sebebi emn ü emânı

Evvel padişah-ı âdile elbette sezâdır
Her ferdin eğer olsa duâ vird-i zebânî

Fenni kulunun haddimidir medhine cür'et
Mısırın bile 'âcizken erbâb-ı beyânî

Durdukça cihân taht-ı hilâfet ola dâim
Şevketle mehâbetle onun cây u mekânî

Bu makâle Ahmet Midhat Efendi tarafından yazılarak iş'âr-ı Arabiyesi dahi Mu'allim Nâcî Efendi tarafından intihâb ve tercüme olunmuş ve evvel emirde (Fransızcaya aynen tercümesiyle beraber) Osmanlı gazetesine derc edilerek ba'de işbu Türkçesi aynen müntehâbâtımıza nakledilmiştir.

153.5 ARABIN BİLBEDÂHE İŞ'ÂR-I KAHRAMÂNÂNESİ

Milel-i kadîme meyânında Araplar sâir milel-i bedeviyeye pek az kıyas olunabilirler. Vâk'â Arabistan çöllерinin gayri yerlerde dahi birtakım akvâm-ı seyyâre görülmüştür. Ancak bunlar aglebi bir memlekettен kalkıp esnâyı rahta rast geldikleri yerleri yakıp yıkarak diğер bir beğendikleri yerde temekkün ve te'essüs maksadıyla keşt ü güzâr etmişlerdir. Arap ise birkaç kadîm şehirlerden mâ'dâ kasâbât ve karye aslâ iltifât etmeyerek sahâri-i vâsi'ayı kendilerine yekpâre bir memleket ve dâimi seyr-i seyâhati ma'mûr bir şehirde ikâmet ve beytütet add-i ittihâz eylemişlerdir.

Hudûdu bahr-ı sefid ve Süveys berzahı ve Ummân ve Basra Körfezi ve Dicle ile mahdûd olan bu ‘azîm meskende yol ve sokakları hayalen bile tanzîme imkân olmayarak yolcuların

[780]

peyda eyledikleri izler bile beş dakika sonra mahvolmak muhakkak iken bu meskenin sâkinleri arasında te'mîn-i asâyiş ve istihsâl-i emniyet için nasıl bir polis vaz' olunabilir.

Ya öyle bir polis tasavvûr ve tahayyülde bile vücut bulamaz ise milyonlarca ahâli kendileriyle beraber çoluklarının çocuklarının hayalarını şer yekdiğerinden ne yolda müdâfa'a eyleyebilir?

Araplar kendi çölleri içinde emniyet ve asâyiş bularak ve tekessür ve terakkî dahi eyleyerek diyânet-i İslamiyeyi kıt'ât-ı sülûse-i kadîmenin aaleb-i cihâtına neşredebilmiş olduklarına nazaran bunların ma'nevi bir polisleri bulunduğuna zihnen kanâ'at hâsıl olabileceği gibi o zâbita-i ma'neviyenin dahi ahlâk ve âdât-ı Arap içinde bi't-taharri bulunacağına şüphe yoktur.

Evet inkâr olunamaz ki Avrupa ve Asya milel-i kadîmeyi bedeviyesinin kâffesinde birtakım ahlâk-ı âliye ve âdât-ı müstahsene vardı. Ancak bu ahlâk ve âdât kendilerini yekdiğeri aleyhinde icrâ-yı mezâlimden ve bî-gayri hakk isâle-i demâdan men'a kâfi değildi.

Ahlâk ve âdât-ı âliye ve müstahsene-i Arabın bu bâbdaki sûret-i kifâyetini görmek için kâri'lerimizin nazar-ı dikkatlerini husûsât-ı âtiyeye davet eyleriz.

Evvelâ Arap'ta mücerred yağma fikriyle muhâceme yoktu. Mâl-ı ganimet vakt-i cehâletten beri helâl olunmakla beraber muhâcemâtın asıl sebebi fikir-i intikâm ve kısâs ve ahkâk-ı hak gibi şeylerdi ki şimdi dahi milel-i mütemeddine nezdinde esbâb-ı harb bunlardan ibârettir.

Arab i'lân-ı harb etmeyince hasmı üzerine hücum etmezdi. İlan-ı husûmetten sonra dahi hasmını gece basmak âdet değildi.

Senenin bazı ayları bazı haftaları bazı günleri vardı ki o zamanlarda cenk etmek haramdı. Bu ise mütâreke ve müsâlaha fırsatlarını veya müddetlerini uzatmak gibi bir maksad-ı âlîye mübteni olduğu şüphesizdir.

Bundan mâ'dâ bazı mahaller dahi vardı ki o mahallerde silah çekmek ve kan dökmek haramdı. Bu dahi en ziyâde takdîs olunan mahalleri harâbi-i harb ve darbtan muhâfaza maksad-ı necîbine mübteni olduğu şüphesizdir.

Buraya kadar irâ-e eylediğimiz birkaç nokta-i 'urbân-ı kadîme nezdinde iki fırka-i muhâsımenin bir meydanda karşı karşıya gelebilmelerini ne kadar tas'îb eylediği şâyân-ı dikkattir. Hâlbuki iki fırka karşı karşıya

[781]

geldikten sonra dahi muhârebenin sûret-i vukû'u ve devamı hem pek şâ'irâne hem pek kahramânâne ve hem de vikâye-i sefk-i demaya verilen ehemmiyetten nâşi pek de insaniyetkâraneydi.

Evvelâ tarafeynden cemiyetle hücum âdeti Arap'ta yoktu. Zira bu yoldaki muhârebelerde mecrûh ve maktûlün kesret-i vukû'undan mâ'da bazı en kıymetli vücutların dahi pek ucuz olarak mahvı muhakkaktır.

Arap dil-âverleri birer birer mübâreze ederlerdi. Bu ise şimdiki düello pek yakın bir mübârezedir. Ortada musâvele eden iki kahramanın şahitleri iki tarafta mevcut olan yüzlerce veyahut binlerce erbâb-ı temâşadırlar.

Mübâreze meydanına çıkan bir kahraman kendinse mukâbil karşı taraftan gelen diğer kahramanı asâlet ve necâbet hasebiyle kendisine küfüv bulmazsa onunla muhâcemeye tenezzül etmez ve ona karşı kılıç çekmeyi kabul eylemezdi.

Velâdetçe haysiyetçe kendisinden küçük olana kılıç çekmeye nasıl tenezzül etmezse kendisinden büyük olana dahi silah çekmeye haddinin hâricinde bir terbiyesizlik addederek meğerki o zât kendisine müsâ'ade verirse o zaman silaha el sunardı.

En ziyâde nazar-ı dikkat ve ehemmiyetimizi celb eden şey bir ma'reke de yekdiğerinin kanına susamışcasına bir hiss hunhârane ile tekâbül eden iki kahramanda öyle gadab-ı muhakkirâne ve şiddet-i müfterisâne bulunmaktan mâ'dâ

yalnız kendi asâlet ve necâbetini ve kendi seçâ'at ve savletini medh ü senâ için hem de bilbedâhe iş'âr-ı âliye inşâd eylemeleri kaziyesidir.

Güya girdikleri meydan yalnız kahramanlıkça bir imtihan meydanı değilmiş de şiir ve inşâca dahi bir imtihân ve müsâbaka meydanıymış gibi davranıyorlardı.

Kâri'lerimiz şu fıkrayı okurlarken elbette şiir ve inşânın kahramanları addolunan meşâ'irleri der-hâtır ederler. Ol şairleri ki parlacık bir söz veyahut âdeta bir kâfiye bulmak için saatlerce müddet tavanı ararlar. Ufuklara bakarlar. Parmakları ile saçlarını tararlar veyahut alınlarını ovuştururlar.

Meydan-ı heycâya çıkmış olan bir kahraman ya ölmek kaygısı veyahut öldürmek gadabı gibi hissiyât-ı tabî'yesini yenip de talâkat ve belâgatçe dahi hasmından aşağı kalmamak için bilbedâhe şiir söylerse bu kahramanın ne kadar serinkanlı bulunması lüzumu gerçekten mülâhazaya şayan kalır.

[782]

Kâri'lerimize şu yolda edebiyat-ı kahramâneden bir numune olmak üzere Hazreti Ali kerremallahu-vechenin Hazreti Ömer ve bin Ma'dikerb henüz İslam ile müşerref olmamış bulunduğu bir zamanda vukû'a gelen mübârezeleri esnâsında söyleştikleri şiirleri bir veche onu 'arz ederiz:

Ömer ve Bin Ma'dikerb

واناالمظفر في المواطن كلها

وانا شهاب في الحوادث يلع

من يلقتني يلقي المنية والردى

وحياض موت ليس عنه مدفع

فاحزر مصاولت وجانب موقى

انى لدى الهيجا اضروانفع

Tercüme

Ben bir kahramanım ki her yerde muzaffer olurum. O parlak kevkib-i nusretim ki meydan-ı heycâda dönüp dolaştıkça şu'lelerim gözleri kamaştırır.

Muhârebede bana mülâkî olan şüphe yoktur ki helâki mülâki olur. Benimle karşılaşanın garîk-i seylâbe-i memât olmaktan halâs için hiçbir çaresi olamaz.

Ey Ali! Benimle çarpışmaktan sakın! Bana yaklaşımdan çekin! Zira ben cenge giriştiğim zaman dostlarım için pek nâfi' olabilirsem de senin gibi düşmanlarım için pek muzır olacağımdan şüphe edilmemelidir.

Cevap İmâm-ı Ali (kerremallahu-veche)

يا عمر قدحى الوطيس واضرمت

نار عليك وهاج امر مقطع

وتساقط الا بطل كائس منية

فيها در اريح وسم منفع

فاليك عنى لا ينالك مخلبى

فتكون كالامس الذى لا يرجع

Tercüme

Ey Ömer! Harp kızıştı. Ateş-i muhâsama alevlendi. Sana doğru hücum gösteriyor. Şimdi ne olacaksa olacaktır.

Birtakım dilir-ân meydan-ı heycâ yekdiğere sağır memât sönüp duruyorlar ki bu sağırda nevş-dârvesi bulunmak ihtimâli olmayan semm-i mehalik vardır.

Pençe-i mürdâ figen şîrâname düşmekten hazer et! Bir kere elime geçersen seni geçmiş güne çeviririm ki bir daha isbat-ı vücûd etmek ümîdinden beridir.

153.6 GAZEL

Tarz-ı inşâdımdaki i'câzı mu'ciz-dem bilir
Bilmeyenler varsa söz yok, âdemi âdem bilir

Hâksâr etmez vatan mu'ciz-nümâ ferzendini
Kadrini bilmez misin Îsâsının? Meryem bilir

[783]

Etme hîç etvâr-ı şeyyâdânedен ümmîd-i feyz
Âlemi sen bilmiyorsan bil seni, âlem bilir

Kendi mahsûl-i mesâîsinden ancak zevk alır
Muhsinin şehd-âbesin erbâb-ı himmet sem bilir

Î'tilâ ashâbının te'yîd için efkârını
Tab'ım izhâr-ı ulüvv-i himmeti elzem bilir

Mes'ûd-i Harâbâtî**154 İŞ'ÂR-I ŞÂHANE-İ OSMANİYE**

1

Hikmet-i Tarihiye Ve Osmanîye

İskender-i kebîr gibi Makedonya'dan bir küçük ordu ile çıkıp kılıcının ucuyla hudûd-ı Hindistan'a dokunan kahramanlara hayranız. Cengiz gibi cihanı cihâniyanın kanına boğarcasına bir tufan-ı hûnîn-i vücûda getiren âfetlerde dahi şâyan-ı hayret bir renk-i şâ'irâne bulabiliriz. Lâkin Osmanlı padişahları hakkındaki hayret-i

takdîrkârânemiz sâhib-kırânan mâziden hiçbirisi hakkındaki hayretimize makîs olamaz.

Osmanlılardan evvel görülen cihân-girân meyanında yalnız Selçukilerdir ki az çok muayyen bir maksat üzerine hareket eylemişlerdir.

İskender-i Kebîr'den Timur Leng'e gelinceye kadar bunca cihân ber-endâzların yalnız âlemi taim-e seyf-i ateş ederek meraz-ı nefsânilerini mutmain eylemekten başka hiçbir maksatları olmadığını hikmet-i tarihiye bedihiyyât-ı evveliyeyi teslim edencesine teslim ve te'yid eyler eğer bu cihân ber-endâzların muayyen bir maksadı olsaydı o maksat üzerinde fikren ve kalben müşterek ve müttehidleri olmak üzere birtakım dahi erkânları bulunarak kendilerinin âlemden gaybûbetleri üzerine eserleri dahi kaybolup gitmezdi.

Selçukilerde az çok bir maksad-ı muayyen olduğunu der-miyân ederek. Bu maksat Osmanlıların cihângirlik planlarındaki mükemmeliyete parlaklığa kıyasen âdetâ hiç menzilesinde kalır.

Handan-ı ma'âli unvân-ı Osmanînin zuhûrunu fenn-i tarih ezmine-i mutavassıtaya hâtîme ve ezmine-i cedîdeye mukaddeme olmak gibi bir ehemiyet-i hârikulâde ile telakkî eylemiştir. Hem de hakîkaten zuhûr-ı Osmanîyân bu iki türlü ehemmiyetin şân u şerefine lâyık ve müstahaktır.

“Baz Ampîr⁶²” diye isminde dahi bir rif’at

[784]

olmayan [*] İstanbul imparatorluğunun sinin-i ahiresini bir daha göz önüne getirelim: Mülkte viranlık ahlâkta bozukluk zekâiyâtta pestlik fenniyâtta vukûf ve belleğe de tedenni ve bunların muktezâsından olan şarlattanlık o devrin cümle-i havâssından değil mi?

Hâlâ bugün “ezmine-i mutavassıtâ” gelmeleri îrâd olunduğu anda bunların mefhûm-ı tarihisi olmak üzere zihinlere her ciheti maddî ma'nevi seyyiât ile dopdolu bir zaman ihtâr edilmiş olur. “Osmanlılık” ise zuhûruyla beraber işte bu devr-i

⁶² Baz âmpîr alçak devlet demektir ki eski şark imparatorluğu bu isim ile yâd olunur.

pestiye nihâyet vermiştir. Ya yeniden küşâd eylediği ezmine-i mutavassıta devr-i mes'ûdu bir lahzacık olsun tevkîf-i nazara şayan değil midir?

Osmanlılar baz ampir devlet-i münhedimesinin cem'-i enkâzıyla yeniden bir devlet binasına kendilerini min tarafillah memur addetmişçesine bir 'azm-ı âli ile o binayı cedidin planını mükemmelen ta'yîn ve tersîm eyledikten sonra seleften halefe irsen intikal eden o 'azm-ı ma'muriyet-i perverâne de müdâvemet göstermişlerdir. Ne şâ'irâne gayret! Ne parlak muvaffakiyet! Zerre kadar hiss-i şâ'irânesi olan bir âdemin bu 'âzametli teşebbüssâtta muvaffakiyât-ı hârikaya karşı engüşt bir dehan-ı hayret kalmaması kâbil olamaz.

En evvel Bursa ve Edirne vilâyetlerinden başlayarak hudûd-ı futûhâtın tevsî'iyle mütenasiben ilerleyip giden ma'muriyet Cengizlerin Hülâguların Timurların tahrîb-i âlem edişlerine kıyas mı kabul eder. Onlar hân mân yıkmaktan başka bir şeyden zevk alamadıkları hâlde Osmanlılar şimdiki şoselerin aslı demek olan medîd ve mükemmel kaldırımlar ile 'azîm ve cesîm köprüler ile kervansaraylar ile çeşmeler ile mektepler ile medreseler ile hamamlar ile hânlar ile saraylar ile elhâsıl henüz en çoğu ma'mûr ve birtakımı âsâr-ı harâbesiyle müşâhid olan inşaât-ı mühimmeleriyle cihânı ma'mûr eylemişlerdir.

Bu ma'mûriyet ancak ma'mûriyet-i maddiyeden ibarettir. Bunun kısm-ı ma'nevî ise kısm-ı maddisinden aşağı değildir. Osmanlı nefâyis-i âsâr-ı mi'mâriyesi üzerinde hâralara mahkûk birtakım belâgat ve fesâhat-i Osmanîye nümûneleri dahi vardır ki bunlar terakkiyât-ı maddilerine pîruluktan asla ayrılmamış olan terekkiyât-ı fikriye ve zihniyelerinin mahsûl-i âlisidir.

Demek oluyor ki Osmanlılar seyl-i belâ gibi aktıkları yerleri müstagrak tufan-ı vahşet eyleyen sâhib-i huruçlara asla makîs olamazlar. Binâenalâ zâlik hikmet-i tarihiye

[785]

Osmanlıları "rönesans" diye Avrupa'nın devr-i tenevvürüne âlem olan bir zamanın asıl kahraman muvaffıkları addetmeye borçludur.

Osmanlı Padişahları ve Osmanlılar

“Osmanlı” denildiği zaman bundan iki ma'nâ müstefâd olur. Birincisi Hazreti Osman Bin Ertuğrul'un evlat ü ahfâdı nâmına mensûbiyettir ki bu hâlde “Osmanlı” nâm-ı sâmisini yalnız handan-ı şevket-i unvân-ı Osmanîden olan hükümdârân ve şeh-zâdegân hazerâtından başka hiçbir ferdin ihrâz edememesi lüzumu vârid-i hâtır olur.

Ancak âli Osman hazerâtı ibtidâyı zuhurlarından beri her sınıf teba'alarına âdeta evlat nazarıyla bakarak bir familyanın babası kendi evlâdını ne yolda idâre ederse öyle bir şefkat-ı pederâne ile hükümet ve saltanat sürmüş olduklarından kendi hânedân-ı akdeslerinin unvân-ı âlisini bütün teba'alarına dahi ta'mîm etmek gibi bir semâhat-ı pederânede bulunmuşlardır.

Dikkat buyrulmalıdır ki elyevm “Burbon” denildiği zaman “Fransız” müstefâd olmaz. Kezâlik “Fransız” denildiği zaman “Burbon” münfehim olmaz. Bu hâl sâir hânedânların sâir milletlerin kâffesinde vardır.

Fakat “Osmanlı” denildiği zaman hânedân-ı hilâfet ve saltanatımız nasıl müstafâd olursa Osmanlı halkı dahi öyle müstafâd olur. Hazreti Osman bin Ertuğrul'a mensûbiyette cümlece bu nâm altında birleşmişlerdir.

Ya bu ictimâ' doğru değil midir? Osmanlılığın te'essüsünden bugünkü güne kadar geçmiş olan müddet-i vukûâtı nazar-ı mülâhazada icmâl edildiği anda görülüyor ki bu ictimâ' bu ittihâd pek doğrudur.

Feth-i mülkten başlayarak hâl-i ulâ bir harâbezâr olmaktan ibâret olan vatanı kedimini ma'mûr etmekle beraber kulûb-i ehl-i vatanı daha ma'mûr etmeye kadar varan maddi ma'nevi bunca muvaffakiyâta Osmanlı padişahları bizzât delâlet ve riyâsetten hiçbir zaman geri kalmamış oldukları gibi Osmanlı halkı dahi padişahlarının delâlet ve riyâsetlerine hüsn-i ittiba'dan hiçbir zaman hâli kalmamışlardır.

“Osmanlı” demek mutlaka Müslüman mutlaka Türk demek olmadığını ve 'alem-i zi-şân Osmanîye tâbi' olanların kavmiyet ve diyanet farkı olmaksızın hep Osmanlı olduklarını bir kere tabi'iyet-i Osmanîye altına getiren Rum Bulgar

Arnavut Boşnak velhâsıl kâffe-i akvâmdan birçok nâmlı serdarların tarih-i Osmanîde birer şanlı sahifeyi işgal etmeleri ispat eyler. Roma vesâir birçok

[786]

milletlerde görülmüş olduğu üzere bizde asıl Osmanlı ile mültefik veya üserâ gibi sınıflar ma'lûm olmaması da bu iddiâyı te'yîd eyler.

İmdi bu halka padişahlık eden zevât şevket-i simât her kavmi her dini her mezhebi hey'et ve sûret-i sâbıklarından daha mükemmel olarak himâye etmekle beraber ezcümle bir vech-i âti esbâb-ı temeyyüzleriyle dahi tarihin şâyeste-i sitâyiş ve takdîsi olduklarını cihana teslim ettirmişlerdir.

Evvelâ – Selçukilere gelinceye kadar nice asırlardan beri bizce hukuk-ı nâssın üssü'l-esâsı olan şer'i şerîf yalnız ciltler içinde mahfûz kalmışken kuvve-i teşrî'iyeyi kuvve-i tenkîziyeden ilk defa olarak ayıran Osmanlı padişahları olmuşlardır. O zamana kadar her tarafta ehkâk-ı hak ve hukuk-ı nâss hükümdârların keyiflerine vâbeste kalmışken adâlet ve hukuk-ı 'umûmiyeyi bir mesele-i keyfiye olmaktan kurtarıp bir keyfiyet-i şer'iyeye ve kanunîye hâline koyan hakikaten ilk defa olarak Osmanlı padişahları olmuşlardır.

Sâniyen - feth-i bilâd sanki bir yağmagirlikten ibâretmiş gibi hizmet-i 'askeriye erbâb-ı her devletçe birtakım ipsiz sapsız derpentilerden ve zâbitanı bile cellâd-ı sıfat hûn-rizândan ibâretken muvazzaf ve muntazam ordular ile hizmet-i 'askeriyenin lâyük olduğu kutsiyeti meydana çıkaran ilk defa olarak Osmanlı padişahları olmuşlardır. Nâssın malı ırzı canı askerlere mübâh olmak 'akîde-i kadîmesi o kadar mahvolmuştur ki bir salkım üzümü haksız yiyen asker kanun-ı mevzû'-i iktizâsınca idam cezasını görmüştür!

Sâlisen- şanlı muzafferiyet günlerinde şanlı meserret günlerinde de padişahlarımız tebe'asının ordusunun riyâset ve kumandasından ayrılmayarak en büyük melhamede şân-ı nümâyişi bi'z-zât ihrâz eyledikleri gibi meserrete ve müşkilâta göğüs vermek metânet-i kahramânânesi dahi bi'z-zât göstermişlerdir. Hakikat! Osmanlıların en büyük mağlubiyetleri bile en büyük galebelere kadar şanlı olduğunu hiçbir müverrih haksızlığı kabul etmeksizin iddia eylemez.

Râbian- Osmanlı padişahları yalnız terakkiyât-ı maddiyede yalnız muvaffakiyât-ı maddiyede değil tereakkiyât-ı zihniyede dahi tebe'alarına bihakkın riyâset ve delâlet buyurmuşlardır. Şimdiye kadar serîr-âra-yı şevket-i şân olan otuz beş Selâtin-i 'izâmdan dokuzu edebiyat-ı şarkiyece vâsıl evc-i a'lâ-yı mehâret olmuşlardır ki bizce bu mertebeye vâsıl olan

[787]

vâsıl olan edebâya “Selâtin-i şu'arâ” denildiği hâlde padişahlarımız bu saltanatta dahi şehinşâh ve sultan-ı Selâtin olduklarını göstererek “Selâtin-i şu'arâ meyânında şu'arâ-yı Selâtin” şânını da ihrâz eylemişlerdir.

3

Selâtin-i Şu'arâ Meyânında Şu'arâ-yı Selâtin

Makalemizin birinci ve ikinci fıkraları birer mukaddeme ve dibâce ittihâz olunursa maksad-ı asliye işbu üçüncü fıkramızla dâhil oluyoruz demek olur.

Hânedân-ı muâli unvân-ı Osmanîden bi'l-istiklâl ziynet-i efzâ-yı taht-ı saltanat ve hilâfet olan otuz beş zevât şevket-i simâttan olan biri Selâtin-i üdebânın sultan-ı Selâtin'i olmak mertebesinde kudret-i edebiyeleriyle hâiz şân-i müstehak-ı mefharet olmuşlardır.

Ama zannolunmasın ki şi'ire mensûbiyyet yalnız bu nispetten ibârettir!

Evvelâ mensûb-ı ileyh-i a'zamımız olan gâzi-i bî-müdânî Hazreti Osman ulâ üdebâyı Selâtin 'adâdına idhâl etmiyoruz. “Osman Ertuğrul oğlusun. Oğuz Karahanlısın” diye imza eylediği güfte-i meşhûru tabîî bir nisbette olarak bi't-telakkî sâir şu'arâyı Selâtinin âsâr-ı edebiyesi gibi sanat-ı şi'iriye ile tezyîn olunmuş görmüyoruz.

Sâniyen sultan Orhan'ın murad evvelih bazı nesâyih ve vesâyasını hâvi olarak müverrih Hayrullah Efendi tarihine derc eylediği nazmı dahi fi'l-vâki' Cenâb-ı Orhan'ın kendi nazmı olduğunu muhakkakât-ı tarihiyeden addeylemiyoruz.

Sâlisin Selâtin-i Osmanîyenin hemen kâffesi erbâb-ı kalemden oldukları mahfûz ve mevcut olan hatt-ı dest-i hümâyunlarıyla müspet olup bunların bir çoğu şi'ir ve inşâyâ dahi râğıb imişlerse de iştihâr-ı edipleri bizim haber verdiğimiz ve âsâr-ı ber-güzidelerini göreceğimiz Selâtin-i 'izâm derecesinde olmadığı için onları da hesabın hâricinde addeyiyoruz.

Râbian şeh-zâdegân hazerâtından müntesib şiir ve inşâ olanları dahi zikrolunan on bir zevât ma'rifet simâtta başka hesap eyliyoruz. Bunlar dahi iki kısım olup Timur makhur beliyesinden sonra mülkte taraf taraf hükümet eyleyen şeh-zâdegân Hazerâtı'nın ve onlar meyânında bi'l-hâssa Edirne'de hükümet eden Süleyman Çelebi Hazretleri'nin şi'ir inşâyâ meyl ve râğbetleri der-kâr ise de şehzâde Cem Korkut hazerâtı derecesinde şöhretleri olmadığından onları da bahse katmayıp fakat şehzâde Korkut ve Cem hazerâtını da üdebâyı âl-ı Osman meyânına idhâl edince miktarlarının

[788]

on üçe vardığını görüyoruz. Ve edebiyata bu derecelere râğbet Osmanlılardan başka hiçbir hanedanda görülmediği muhakkakât-ı tarihiyeden olmakla metbû'-ı meşrû'umuz olan hânedân-ı mes'ûd ve mukaddesin bunca esbâb-ı şân-ı şerefleri meyânında bir de bu şân edipleriyle iftihâr ederek kendi hakkındaki muhabbet-i tabi'ânemize kuvvet verdikçe veriyoruz.

Mâba'di var

155 FIKRA-İ MUHAYYİLE

155.1 AFERİN KİBRİT!

Sonbaharda müsâdif bir günün vakt-i gurubuna bir saat kalmıştı. Semâ bundan evvelki manzara-i latîfesine mukâbil müzlim müzlim bulutlarla enzâra dehşet veriyordu.

Şu saatte Üsküdar İskelesine gelmiş olan vapurdan çıkan yolcuların her biri yakında zuhûr edeceğini âleme âvâz-ı velvele-i endâzıyla ihbâr eden bir şiddeti şimâl fırtınasının na'ra-i hevlnaginden mütehasıl havf-ı vahşiyeti teskîn için me'vâlarına doğru koşmakta oldukları hâlde bu Cemm-i ğafir meyânında melihü's-suver ve elbisesi sâde bir zât âheste-i refât ile iskeleden tebâ'üd eylemekteydi ki bu zâtın ismi Seza Bey olduğunu şimdiden haber verebilir.

Eğer halk bu müthiş fırtına bulutlarının sür'at-ı seyrini görmemek için nazar bir kadem olarak yürüdükleri hâlde bizim Seza Bey bil'akis kalbindeki 'azm-i kat'îyi bu gibi tahavvülât-ı kevnîyenin ihlâle muvafık olamayacağını gösterir bir tavır ile istikrâ eylediği bâr-gire râkiben gitmeye başladı.

Ey kâri'-i! Gel seninle şu zâtı ta'kîb edelim. Çünkü tesâdüf edeceği vak'a-i müthişe bize bir nümûne-i 'ibret olmaktan hâli kalmayacaktır. Her ne kadar şiddetlice mahmuzladığı bâr-gir gözden nihân olduysa da yarım saat sonra bulunacağı mahall tophânelioğlunda vâsi'ce bir bağın vustunda kâin bir köşk olacağı ma'lûm olduğundan sürücü gibi arkasından koşmaktan ise köşkün sadece tefrîş olunan bir odasında saat bir raddelerinde bulunuvermek en kestirme yol olduğundan hemen odaya girelim. Burada bizim Seza ve köşk sâhibi Rıdvan Bey'in bir hemşire-zâdesini bulacağız ki bunların yekdiğeri hakkında kullandıkları lisana bakılınca Seza Rıdvan'ın gâyet vefâ-dâr bir dostu olduğu ve bu geceyi muhibbinin hânesinde imrâr eylemek.

[789]

için Seza'nın buraya geldiği anlaşılır.

Bu üç refik sıddıkın her biri bir fenne müntesib olmalarından miyânelerinde tekevvün eden sözler funûndan ve edebiyattan hariç değilse de silsile-i kelâm öteye

beriyeye çekile çekile bulduğu karar mevsim-i şitânın takarrübü hasebiyle etraftaki bağ ve köşk sahiplerinin İstanbul'a çekilmelerinden gerek köşklerde kalan bekçilerin uygunsuzlarının ve gerek hâli buldukları köşkü kendilerine tahassungâh ittihâz eden serserilerin ara sıra ikâ' eyledikleri fenalıklar üzerine olup söz bu mecrâyı bulunca zevât-ı selâse şimdiye kadar gördükleri işittikleri okudukları ne kadar kanlı, fecî', müthiş hikâyeye varsa yekdiğerine hikâyeye ede de bir râddeyi buldular ki bi't-tabî' kalıplarına ârız olan ve hem ve her esen 'alâimi yüzlerine bakanları korkutacak bir hâle getirmişti.

Bahsin buralara kadar uzanıp gitmesinden memnun olmadıklarını ve bâ-husûs şu hikâyeler üzerine böyle bir tenhâ mevki'de geçirilecek gecenin rahatla sâhibini bulma müşkil olduğunu söyleştikleri sırada nısf-ı eliyle de bir saat kaldığını anlamış olan Rıdvan Bey artık uyku vaktinin geldiğini bilâ-ihât Seza ile sâlihi yatak odasına kadar götürdükten ve kendilerini selamladıktan sonra odadan çıktı.

İki refik dahi odada mevcut iki karyolayı işgal ettiler. Bazı âdemler vardır ki yatacakları odada ziya bulunduğu hâlde bî-hâb kalırlar. Seza Bey'de bu tabî'atın bulunduğunu bilen Sâlih Bey odayı tenvîr eden ziyadan eser kalmamak çaresini bulmaya isti'câl eyledi.

Havada gündüz meşhûd olan fırtına bu vakte kadar şiddetli bir sûrette ahkâmını icrâ ederek inkitâ' eylemiş olduğundan ortalıkta bir sükûn-u tam hükümferma olup zulmet-i leylin bu gecekinden ziyâdesini tasvîr dahi muhâldi. İki refik akşamdan beri edilen mübâhasât-ı müthişe üzerine zihinlerini yattıkları yerde yerden yorduktan sonra güç hâl ile uykuya daldılar.

Şuraya kadar gördüğün vukû'attan serlevhaya müteallik bir şeye tesâdüf edemediğinden dolayı ziyâdesiyle canın sıkıldığını bilirim. Fakat sabredelim. Hem de şu karanlık odada vukû'a gelecek bir 'acîb hâli müşâhede eylemek için bir köşede duralım.

Vay!... bir homurtu peyda oldu. Dikkat et! Gittikçe artıyor. Vah!..

Birini boğazından sıkıyorlar. Dinlesen a! ... “Cankurtaran yok mu?” diye bağıyor..

Vah bî-çâre!.. Bu âvâz-ı istimdâdın sâhibi kimdir? .. Sesinden fark ediyorum ki yabancı değil.. Aman Seza Bey’miş! Hem tâ kendisi! ..Yatağından birdenbire sıçradı. Ne kadar karanlık ise de yine görüyorum ki birkaç defa öteye beriye gayr-i muntazam adım atarak kapıya koştu. İşte kapı da açıldı. . kapıyı açan Seza değil ha!.. ya kim mi?... dışarıdan gelerek kapıyı şiddetle açıp içeriye giren şahs-ı meçhul karşısında gördüğü şahsın ki Seza’dır üzerine bir hücum etti ki Seza’nın yerinde başka bir âdem olsa tabâver mukâvemet olamazdı. Bunlar yekdiğerinin boğazlarına sarılarak döşe kalka bir hengâmedir kopardılar. Mübârizlerden biri ama hangisi olduğu meçhul “Gece vakti buraya kadar duhûle nasıl cesaret aldın habit! Elimden kurtulmak muhâldir” sözlerini anlaşılmayacak bir hâlde söylüyordu. Birkaç saniyeden sonra bu gürültü üzerine habtan bîdar olan Salih Bey yine o dakikada kendisini itlâf etmek üzere taht-ı tazyiklerinden tahlîs-i câna uğraştığı haydutların oda içinde bulduklarını teferrüs eylemesiyle revolverleri yakalayıp üzerlerine ateş etmek için dolabı açmaya ve revolverleri çıkarmaya müsâra’at eylediyse de tamamıyla aklını başına alamamış olan Sâlih dolabı ters tarafından açmaya uğraştığından açılmadı. Dolap kapağını bırakarak birdenbire aklına bir şey gelmiş gibi bir hareket-i fevkalâde ile yanı başındaki kibrit kutusuna el uzatır. Odanın diğer cihetinde darb ve sille şemâtetî devam eder. Sâlih’in uzattığı el kibrit kutusunu bulmakta güçlük çekmeyerek kutunun kapağına temas ettirdiği kibritin oda derûnuna neşreylediği ziyadan hilâf-ı me’ mûl bir manzara zuhûr etmiştir ki şu hâli görenler deryayı beht ve hayrete müstagrak olacaklarından şüphe yoktur.

Zira oda kapısının önüne serilmiş olan Seza’nın boğazından yakalayıp sıkmakta olan şahsı kim olsa beğenirsiniz? Köşkün sâhibi Rıdvan beydir!

Şu kibritin odaya neşreylediği ziya üzerine hâsıl olan manzara-i müthişe o kadar garip, acîb bir levha teşkîl eylemiştir ki tahayyül ve tasvîrini kâri’in-i kirâmın hayaline terk ile şu vak’anın bu fecî’ sureti

ne yolda istihsâl olduğunun arz ve beyânına müsâra'at eylerim:

Seza Bey rüyasında birtakım haydutların ellerinde bulunan yatağan bıçaklarıyla kendisini katletmek için üzerine hücum etmeye olduklarını görmesinden ilticâ edecek bir yer bulmak üzere firâr eylediği sırada şu tengnâyı ıztrâptan halâs olmak için sâika-i tazyîk ile ve fakat henüz habdan bîdar olmadığı hâlde yatağından kalkar ve uykusu arasında çıkardığı âvâz-ı istimdâd yanı başındaki odada Rıdvan Bey'in sem'ine vâsıl olunca eyvâh haydudlar odaya girmişler! diyerek hemen ma'hûd odaya koşar bir de kapı önünde bir şahsa tesâdüf eylemesinden işte hırsız yakaladım zannıyla Seza'yı yakalayıp bu aralık Seza'da aklını başına almış ise de rüyasında görmekte olduğu ma'neviyyatın maddiyata münkalib olduğunu fehmedemeyerek henüz haydudların yed-i gaddârasında bulunuyorum i'tikâdıyla mukâbelede bulunmuştur. Beri tarafta Sâlih Bey dahi bahsi Seza Bey'in rüyası gibi bir müthiş rüya ile müştakil ise de onun ki kendisini ta'kip olmayıp hâneyi haydudlar tarafından mahsur hâlde görmüş. Vukû'a gelen gürültü üzerine uyandığında buda rüyasını aynı hakikat ze'a'miyle revolverlere sahip olmaya çalışmıştır.

Büyük bir fecî'a çıkaracağı kaviyyen melhûz olan şu revolverlerin ele geçmemesi büyük bir ni'met olduğu gibi şu aralık kibritin fasl-ı muhasamada vukû'a getirdiği hizmet dahi şâyân-ı âferindir.

Şu üç refik yekdiğerinden mahcup oldukları hâlde birbirlerine i'tizâr ede ede sabahı bulmuşlardır ki vak'a hakîkaten inzâr-ı intibâhı celb edecek vakâyi'den sayılır.

Mehmed Refik

156 HÛŞE ÇÎNÎ

156.1 MÛTHİŞ TESÂDÛF

Amerika hükûmât-ı müctemi’asında Kansas nâm vilâyette birtakım avcıların acîb bir sergüzeştlerini gazetelerde okuduk. Bu sergüzeştin nihâyetinde kahkahalar ile gülmek için kendinizi avcılar ile beraber farz eylediğinden mâ’dâ sergüzeştinizin dehşetini nazarınızda lüzumu vechle büyütme lâzım gelir.

Düz bir çadırdasınız. Ama ne kadar geniş? Bizim uzun çayır ona nispetle pek kısa kalır. Çırpıcı ise gerçekten çalı çırpıdan ibâret küçücük bir mezbele hükmünde görülür, dediğimiz çayır Amerika’nın evvel vâsi’ çayırları ki saatlerce değil günlerce

[792]

yürünse nihâyeti ancak bulunabilir.

İşte bu çayırdaki sayd-ı şikâre çıkmışsınız. Ufacık çayır kuşlarına karşı çifte namlulu tüfenklerle kahramanlık göstermekteyken bir de bakıyorsunuz ki bir saatlik kadar ba’id bir mesâfeden üzerinize bir alay can-aver hücum ediyorlar hem de yaban can-averleri!

Ama “Yaban can-averleri” dediğimize bakıp da hücum edenleri yabani domuzlar zannetmeyiniz. “can-aver” demek mutlaka domuz demek değildir. Adeta “canlı” demektir. Şu kadar ki bu nev’i hayvânât-ı ism-i mezkûrun bir şive-i ma’nâsı olmak üzere müthiş hayvanattan olarak telakki edilirler.

Sizin üzerinize tozu dumana katarak hücum eden hayvanlara dahi pek müthiş şeylerdir. Ama ne sûrette ne kadar müthiş? Burası izâha muhtaçtır.

Hücum eden can-averler âdeta kirpi gibi şeyler ise de kirpi meşî ve hareket hâlindeyken dikenli bir gölge gibi değildir. Yusuvarlak olduğu zaman ise yerinden kımıldanmaz. Amerika çayırında sizin üzerinize hücum eden hayvanlar ise yusuvarlak ve âdeta kirpi dikenli oldukları hâlde hücum ediyorlar. Ne başları belli ne ayakları!

Yusuvarlak kirpi gibi ama cesâmetleri kirpiye makîs değil! Her biri birer küre şeklindeki kuturları bir buçuk metre veyahut daha ziyâdedir.

Bir buçuk metre kutrundaki küreler ne kadar cesîm olduklarını zihninizde güzelce teccsüm ettirir misiniz? Onların yanında uzun boylu âdemler ancak omuzdaş olabilirler.

İşte bu cesîm hayvanlar tozu toprağı bulutlara karıştırarak sizin üzerinize öyle bir hüçûm ediyorlar ki bir alay süvarinin hüçûmuna hedef olsanız ancak bu kadar olabilir.

Bâhusûs ki bunların miktarı az değildir. Bir alay süvari gibi yedi sekiz yüz tanesi değilse bile bir bölük süvariden olsun az değildirler.

Fakat siz avcı değil misiniz ya? Silahlar dahi omuzda! Şu mini mini kuşçağızlara gösterdiğiniz kahramanlığı bir de bu müthiş muhâcemelere göstereceksiniz.

Vâk'â yürekler çarpıyor ama çare yok. Kabadayılığa toz toprak kondurmak olamaz. Hepiniz yekdiğerinize gayret vererek tüfenkleri üst tetiğe almışsınız.

Hayvanlar hâlâ takarrüb ediyorlar. Bir gırrr!.... bir yayılım ateş!

Ne o? Muhâcimlerin umurunda bile olmadı

[793]

hiçbirisi de vurulup düşmedi. Aynıyla evvelki sür'atleriyle hüçûmda devam ediyorlar. Adeta yirmi otuz hatveye kadar yanaştılar da! Haydi bir himmet daha! Ğırrrr! Bir ateş daha ama hiç te'siri yok. Can-averlerin tüyleri bile kımıldanmadı.

Aman aman! Müthiş can-averlerin pa-malı olduk! Bizi ezdiler geçtiler!

Hayır! Geçtiler ama ezmediler. Üzerimizden bir hayal gibi geçtiler. Biz onlardan hiçbirisini vurup yerlere seremedikse de onlar dahi bizden hiçbirimizi ezip bağırsaklarımızı ağızımızdan çıkaramadılar.

*

Ama nasıl sergüzeştin ibtidâları ne kadar müthiş ise sonraları o kadar tuhaf değil mi?

Ama bunu gerçekten bir hayal yahut cin peri eseri zannetmeyiniz. Hakikaten öyle bir hücûma dûcâr oldunuz ama muhâcimleriniz müthiş veya gayr-i müthiş can-averler değildiler. Bakınız neydiler:

Çocukluğunuzda karlara çıktığınız zaman bazı dikenler üzerinde bir nev’i beyaz tomsuklar görmüşsünüzdür ki bunları ezdiğiniz vakit içinden pamuk gibi bir şey çıkar fakat bu şeyler pamuğa benzemezler. Bunların orta yerinde tohum gibi bir habbe bulunup etrafında ise hayal kadar hafif ve beyaz birtakım lifler vardır. Kirpi tüyleri gibi bu lifler o habbeyi ihâta etmişlerdir. Dağıttığınız tomsuklardan bunun gibi yüzlerce beyaz şeyler çıkararak rüzgâra teba’iyyetle uçuşurlar giderler.

İşte Amerika’da fenn-i nebâtâtça ismi “Saktferen - Fatafilum” denilir bir nev’i nebâtât var ki bunlar incecik bir sap üzerinde hâsıl olurlar. En küçüğü en büyük lahanadan daha büyük olup en büyükleri ise bir buçuk metreden ziyade kutura kadar varırlar.

Bunlar kurdukları zaman sapları kırılıp çayırlar üzerine düşerler. Hemen hiç sikitleri yoktur denilecek kadar hafif şeyler olup ednâ rüzgârlar ile harekete başlarlar.

Ama ne kadar tuhaf koşuşurlar! Lastik topları gibi kâh sıçrayarak kâh dahi havan güllesi gibi kavsler tersimiyle havada uçarlar. Yerde koştukları zaman arkalarından bir süvari at koştursa yetişemez.

İşte bu sergüzeşt-i Amerika’da bir bölük avcılara vâki’ olarak bi-çâreler hücûma karşı her ne kadar pek ziyâde korkmuşlar ise de

[794]

sonra kendilerini çiğneyip geçecek zanneledikleri şeylerin hayal gibi seriü’z-zevâl olduklarını görünce kahkahalarından çatlama derecelerine gelmişler.

Şu fıkrayı yazarken yanımızda bulunarak kalemden dökülen harfleri kelimeleri ve bunlardan teşekkül eyleyen satırları okuyan ve hem okuyup hem de gülümseyen bir zât dedi ki:

–İşbu nebâtât-ı seyyareyi nazar-ı hayalimde büyülterek nihâyet hayal ettim ki şunların üzerlerine binmek olsa da binip kâh uçarak kâh sıçrayarak kâh da

yuvarlanarak hikâye olunan avcılar gibi bir cem'iyeti dûçâr hevî ve dehşet etsem!... vâsi'-i hayal değil mi?

156.2 NASRÂNİYET VE FÜNÛN

Meğer benden evvel dahi meslek-i hûşe çînîye rağbet etmiş âdemler varmış. Hatta Avrupa'da bile! Zaten şu çığırî küşâd eylediğim zaman dahi bunu ihtâr etmiştim ya! Fakat bu defa elime geçen bir kitabı sırf hûşe çînîden ibâret görünce istigrâbım arttı. Zira benim Avrupalılardan gördüğüm hûşe çînî yalnız gazeteler sütunlarına mahsustu.

Her neyse bu yeni kitaptan birçok şeyler istirâk edebileceğim. Şimdiki hâlde serlevha ittihâz eylediğim maddeyi buldum.

Ezcümle karındaşım Ahmet Mithat Efendi gibi bazı müelliflerimiz Nasrâniyetin fünûna asla hizmet etmediğini ve fünûnla tevfiik dahi kabul eylemediğini yazarlardı da herkes gibi bende istigrâb ederdim. Fünûnun son terakkî ve teceddüdü memâlik-i nasrâniyede vukû'a geldiğini görerek istigrâbımı artırırdım.

Vâk'â arzın hareketi mihveriyesini keşfeden Galileo gibi bazı hükemâya edilen hakaretleri dahi tarihte görmemiş değildim. Ama tarihler dahi istigrâbımı men' edemeyerek yine şaşardım yine şaşmaktan vazgeçemezdim.

Sanki elime geçen hûşe çînî kitabında gördüğüm madde istigrâbımı men' etti mi? Bil'akis daha ziyâde artırdı. Bakınız o fıkra neden ibâretti:

“Bir vakit Hristiyanlar ‘ulûm-ı riyâziyeyi ziyâdesiyle ihtirâza şâyân-ı fünûndan addederlerdi. Bununla iştigâl eden âdemleri dahi dinsiz ve hatta sihirbaz telakkî eylerlerdi. İmparator Konstantin'den başlayarak ikinci Friedrich'a gelinceye kadar Hristiyan kilisesi ‘ulûm-ı riyâziyeyi harâm ederek her kim bu memnû'iyetin hilâfında riyâziyâtıyla iştigâl ederse de o âdeme mahvolmuş ve ahirette rüsvay

olacak bir âdem nazarıyla bakarlardı ki bu hüküm kilise azîzlerinden Saint- Ogüst'ün hükmü olup bundan mâ'dâ dünyada ve cismaniyete dahi riyâziyyûn mücâzât edilirdi.

İşte fikra burada bitti. Eğer Saint- Ogüst'ün şimdi sağ olup da riyâziyâtın mukaddemesi olsun okunmadık hiçbir mektep bulunmadığını görseydi âdeta Hristiyanlığın bi'l-külliyeye mahvolmuş bulunduğu kadar şüphesi kalmazdı. Hoş bu i'tikâdından dolayı pek de haksız addolunmazdı ya?

156.3 AVRUPA ZÂDEGÂNI VE MAÂRİF

Ezmine-i mutavassıtanın hükm-i câhilânesi Avrupa üzerinden kalkarak devr-i teceddüd ve intişâr-ı maârrif-i hulûl eylediği hâlde dahi muârefe râğbet yalnız vazı'ân ahâliye mahsûs olarak zâdegân takımı ise tahsîl-i muârifî kendi şanlarına naksiye vermek derecesinde ayıp addederlerdi.

Hatta ehl-i salib arâzi-i mukaddeseyi ehl-i İslam'ın elinden kâmilenez'ederek bir hizmet-i mukaddese-i diniye ye muvaffakiyet su'ûbâtından ise hazır zaîf bir imparatorluk elinden İstanbul'u alıvermeye karar verdikleri ve aldıkları esnada ne mala ne cana nede kiliselere riâyet etmeyerek müehheren yüzde bir nisbeti bile Osmanlılarda girilmeyen yağmagirliklere koyuldukları ve Rumlara envâ'-ı hakareti revâ gördükleri esnada tuhaf bir hakarete daha bulunmuştur ki bu da Avrupa zâdegânının maârif perverlikteki derecelerini ta'yîne medâr olabilir. Şöyleki:

En benâm zâdegânın gerek kendileri ve gerek mu'înlerinde bulunan cengâverân bellerindeki kılıçları ve ellerindeki topuzları bırakıp onlara bedel divit ve kalem ve bir tomar kâğıt ile endâmlarını techîz etmişler ve bu sûretle sokakları dolaşmışlardır ki bu hâlin ma'nâsı Rumlara kalem ve kâğıt isti'mâlinden başka bir şeye yaramaz za'f-ı kulûb erbâbı olduklarını göstermek ve kendileri ise seyf ü sinân erbâbından olduklarını anlatarak ifhâr eylemekti.

İşbu zâdegân için en büyük müşkilât hiç olmazsa kâtiplerine yazdırdıkları mektup ve evâmir ve sâireyi imza husûsunda görülmek lâzım gelir diye vârid-i hâtır olursa da o müşkilâta mukâbil dahi bunlar mühür isti'mâlini i'tiyâd etmişlerdi.

Vâk'â Arap ve onlardan sonra ekâbir-i İslam dahi mühür-i isti'mâl etmişlerse de bunlar hâl-i cehllerinden nâşi isti'mâlî mühre mecbûr olmayıp belki imzaları bir kalıptan çıkma

[796]

olarak cümle nezdinde kolayca tanılır bir sûrette olması için mühre lüzûm görmüşlerdir. Yoksa hükümdârân-ı İslam'ın en mühim evâmiri kendi hatt-ı destleriyle yazılmak mu'tâd olduğuna göre İslam'da yazı yazmayan hükümdârân pek nâdir görülmüştür. Hükümdârân-ı maârifeye rağbet eyledikleri hâlde bendegânı etmemek kâbil mi olur?

156.4 İRLANDA CEZİRESİNİN BİR GARÂBETİ

Bazı memleketlerde öyle birtakım ahvâl vardır ki o memlekettten başka yerler ahâlisi için pek garip görünüyorlar. Meselâ bazı memâlik-i harrede hiç pire olmaz ki bu mûzâ hayvan sıcaktan hoşlandığı hâlde sıcakın vefreti onunda helâkini ve hiç olmazsa ihfâsını müceb olur.

Fakat bir hûşe çînî kitabında mütâla'a eylediğimize göre İrlanda'ya mahsûs olan garâbet böyle sebebine hikmetine akıl erebilecek şeylerden değildir.

Cezire-i mezkûrede hayvânât-ı mûzâ aslâ bulunmazmış. Ol kadar ki orada ağaçlar kurtlanmayıp hatta İrlanda ağaçlarından yapılan keresteler dahi kurt beliyesiyle çürümek tehlikesinden vâresteymiş.

İrlanda'ya gitmedim ki hangi nev' haşerât orada yaşayabilip hangileri mevcut olduğunu ta'yîn edeyim. Hatta bu sebebe mebnidir ki cezirede yalnız hayvânât-ı mûzâ bulunmadığını ve ağaçlarının kurtlanmadığını zikir ile iktifâ edip me'hazimde bulunmayan tafsîlât-ı zâideyi kendimden uydurarak vermedim.

156.5 CİNNET-İ MES'ÛDE

Nefsini ta'zîb eyleyen bazı zararlı delilerden mâ'dâ maraz-ı cinnet ekser hâlde mübtelâsını en mes'ûd bir âdem hâline koyar. Zira insanı en ziyâde bedbaht eden şey karşısındaki müşkilâta galebe edememesi ve kendisini âciz ve mağlup görmesi kaziyesi olup bir mecnûn ise kendisi için hiçbir güne müşkilât-ı tasavvûr edemeyeceğinden dâima bahtiyârlık hâlinde bulunur.

Fakat bir kitapta cinnetin en garip bir iki sûret-i mes'ûdânesini gördüm. Hem de bunlar tarihe müstenid şeylerdir.

Birisi Teresa Lives'tir ki Yunan'ı kadîm tarihinde meşhûrdur. Bu zât bir maraz-ı cinnete mübtelâ olmuş Pire Limanına ne kadar gemiler girerse cümlesi kendi malı olduğunu i'tikâd eyler ve her kim 'aksini iddiâ

[797]

etse ziyâdesiyle müteessir ve dil-gir olurmuş.

Nihâyet bu hastalıktan şifâyâb olmuş. Fakat hâlini unutmadığı cihetle dermiş ki:

–Keşke o hastalık devam etseydi. Zira ondan daha bahtiyârâne ömür benim için müyesser olamaz.

Hekîm Aristoteles “Ahvâl-i Mu'cizekârâne” serlevhalı eserine buna benzer diğeri bir mecnûnu hikâye eyliyor. Asya'da vâki' Abydos şehr-i kadîmi ahâlisinden bir mecnûn tiyatroya pek meraklıymış. Fakat tiyatrodaki oyun verildiği ve âlem toplandığı zaman gelmezmiş. Belki oyun moyun olmadığı ve tiyatrodaki kimse bulunmadığı zaman gelip güya karşısında mükemmel bir oyun oynuyormuş gibi mütelezziz olur ve hatta hayalgerdesi olan oyunu yine hayal hânesinde oynayan oyuncularından bazıları hüner ve ma'rifetlerini beğendirerek bunları alkışlar ile tahsîn eylediği hâlde oyunu beğendiremeyen aktörler ve aktirisleri dahi tezyîf ve tekdîr edermiş.

Bu dahi hastalığından şifâyâb olmuş. Hatta hâli cinnetindeki zevk ve lezzetine teessüf dahi edermiş. Zira akli başındayken temâşa eylediği tiyatro oyunlarının sûret-i tertîb ve tahrîri hâli cinnette gördüğü oyunlardan pek aşağı olduğu gibi icrâ edenler dahi ne takdîrine ve ne de tekdîrine isbat-ı liyâkat edemeyecek kadar kendisine bayağı görünürlermiş.

Ben dahi Rusçuk'ta ve müehheren İstanbul'a Memiş Ağa nâmında bir Boşnak görmüştüm ki kendisinin bâ-ferman-ı hümâyûn-ı vezir nasb olduğuna kâni! Olarak göğsünü camdan tenekeden yapma birçok nişanlar koynunu battâl kâğıtlar üzerine irice yazılmış fermanlar ile doldurmuştu. Müehheren bu zât kendisine Memiş Paşa demeyenlere hiddet edecek derecelerde cinneti artırmıştı.

İmdi bu âdemin aklını başına verecek olsanız kendisini nihâyet günde on kuruş ve onu da sabahtan akşama kadar çalışarak kazanabilir bir renc-ber olmaktan başka bir derecede göremez. O hâlde elbette vezîrâne ve müşîrâne bir tavr-i ikbâl ile geçirdiği zaman cinneti arar ve bulamadığına teessüfler eyler.

156.6 TASARRUF VE SEMÂHAT

Her erbâb-ı tasarrufu “mümsik” diye ta'yîb etmeyiniz. Her müsrifi dahi “Semh”

[798]

diye medh ü senâ eylemeyiniz. İşte size fikra-i tercüme ve naklediyorum ki tasarruf-ı sahîh ile semâhat-ı sahîhaya misal ittihâz edebilirsiniz.

Fıkrayı tercümeyle başlamazdan evvel haber verelim mukaddemleri Avrupa'da isti'mâl olunan kibritlerin ki uçları dahi eczâlî olarak bir çöpü iki defa kibrit hizmetiyle mükellef ederlerdi.

Bir vakit Londra’da bir yangın olmuş. Pek çok bi-çaregân fukara yersiz yurtsuz kalmışlar. Erbâb-ı cem’iyet taraf taraf cem’iyetler akdederek harikzedegân için iânelerin cem’ine başlamışlar.

Bu cem’iyetlerden birisi zengin olduğunu bildikleri bir âdemin iâne talebine gittiklerinde hâne sâhibini hiddetli bir hâlde bulmuşlar. Sebeb-i gadabı ise hizmetçi kızın lamba yakmak için çaktığı kibriti henüz bir ucu eczâlı olduğu ve bir daha iş görmeye kâbil bulunduğu hâlde yere atmasıymış.

Bir ucu yanmış olan kibrit için hizmetçisini bu kadar tekdîr eyleyen mümsik âdemden bî-çaregân harikzedegân merhameten iâne ümîd edilmezse de bir kere oraya kadar gelmiş bulduklarından ‘avdet mümkün olmayarak her hâlde sebeb-i vurûdlarını hâne sâhibine söylemişler.

Hâne sâhibi henüz hizmetçi kız hakkındaki hiddeti bâki iken sandık odasına gidip gelerek iâne muhassillerine dört yüz İngiliz lirası vermiş.

Tahsildârlarda veleh ü hayret! Bu hayretlerinin sebebi hâne sâhibine anlattıktan sâhibhâne demiş ki:

–Eğer bir ucu yanmış olan kibritin öteki ucunu da muhâfaza etmeyecek olursam hayrâta sarf edecek para biriktirememiş olurum. Cömert olmak isteyen tasarrufa riâyet eder.

Yalnız bu sözleri söyleyip daha ziyâde sözü uzatmaksızın tahsildârları kapıya kadar teşyî’ ederek dört yüz lira iâneyi istiksâr etmeyen o sâhib-i semâhat yarım kibritin acısını henüz unutmadığından yine hizmetçi kızını tekdire başlamış.

Tasarruf ve semâhatı gördünüz mü? İşte böyle aklen ve insaniyeten mergûb ve müstahsen olan şeyleri taklide çalışmak muvâfık-ı ‘akıldır.

Mehmed Cevdet

[799]

157 LETÂ'İF

Firarda bulunan ve on beş sene kürek cezâsına mahkûm olan bir ihtiyâr câni ile şerîki arasında:

–Arkadaş on beş sene küreğe mahkûm olmuşsun! Gazetelerde ilanı görmedin mi?

–Gördüm ve pek ziyâde sevindim!

–Bunun neresine sevinmeli?

–(Sakalını göstererek) ömrümün son günündeyim zannıyla teessüs ediyorum. Hâkim efendiler daha on beş sene muammer olacağımı resmi i'lâm ile te'mîn ederlerse sevinmez miyim!

*

Paris'de keşide olunan resmî bir baloya girmek isteyenlere şemsiyelerini teslim ettirmek üzere kapıya konulan bir süvari neferi baloya girmek üzere bulunan bir mösyönün kolundan çekerek:

–Mösyö şemsiyenizi bırakınız. Mösyö aldırılmaz. Asker yine kolundan çekerek:

–Şemsiyenizi teslim ediniz diyorum!

–Canım benim şemsiyem yok ki!...

–Neme lâzım! Birisinden al da teslîm et.

*

Jan'ın küçük biraderi vefât etmişti. Jan bu vefâttan bir şey anlayamadı. Birkaç gün sonra vâlidesi kendisine bir balon satın aldı.

Çocuk vâlidesine dedi ki:

– Anne benim kardeşim nerede? Vâlidesinin gözleri yaşarıp eliyle semâyı irâe ederek:

–Gökyüzüne gitti. Oğlum!

– Orada oyuncakları var mı? Çocuk vâlidesinin bu teessüründen mahzûn olarak balonun ipini bıraktı.

– Anne ağlama! İşte balunu bıraktım. Bak ne çabuk gidiyor. Bu kardeşimin olsun. Sen bana bir tane daha alırsın! Öyle değil mi anneciğim?...

*

Tabî'attan bahsolunmaz ya! Hevaperastan şubamızdan birisi nasılsa geçende bir duhter

[800]

İsrailiye abâyı yakmış.

Mir-nevheves ma'şûka ittihâz edeceği kızın güzel Fransızca bildiğini haber alarak kendisine Fransızca bir muhâbbetnâme takdîmiyle i'lân-ı 'aşk etmeyi kurmuş mahbûbesinin bir an evvel meyl-i teveccühünü celbe medâr olabilecek vesâitin kâffesine mürâca'at etmekte hakkı da var ya!

Kendisi Yahudice bilmiyor ise ifâde-i ma-fi'z-zamir edecek kadar Fransızca bildiğini olsun ma'şukasına işrâb etmek fena bir tedbîr midir?

Her neyse mirimiz mektubu yazıp i'lân-ı 'aşk ve muhabbet eyledi. Hatta ertesi günü sevgili mahbûbesinden bir de cevabnâme ahzına muvaffik oldu.

Sevincinden merg-i şâdiye uğramak derecelerine gelmiş olan bî-çâre sevdâzedenin bu cevap nâmeden bir şey anlayamamış olduğunu haber verirsek taaccüb buyurmayınız. Çünkü iki cümle ile imza yerine bir de sıfırdan ibâret olan bir mektuptan meâl-i istihrâcı pekte kolay değildi.

Bâhusûs bizim âşık gerçi lisân-ı Fransuvaya birkaç seneden beri çalışmakta ise de öyle muğlak şeylerden ma'nâ istihrâc edecek kadar meleke ve rüsûh peydâ

edememiş olduğundan mektubun meâli “Pederi vefât eden bir dostunuza göndereceğiniz ta’ziyetnâme sehven bana gönderilmiş ve gâliba câriyenize göndemek istediğiniz muhabbetnâme inşâ kitabının 341 inci sayfasında münderic bulunmuştur” tarzında olduğunu bir refik lisân-ı aşinâdan öğrenmekle zavallı çocuk donup kalmıştır.

Meğer iftâdei meâl-i nâ-şinâsın Fransızca inşâ kitabından muhabbetnâme zannıyla ma’nâsını anlamaksızın yazıp gönderdiği mektup bir ta’ziyetnâme sûreti değil miymiş...!

[1]

**158 MÜNTEHABÂT-I TERCÜMÂN-I HAKÎKAT’İN BİRİNCİDEN YİRMİ
BEŞİNCİ NÜSHAYA KADAR FİHRİST-İ UMÛMİSİ**

MEVÂDD-I EDEBİYYE

MU’ALLİM NÂCİ

SAYFA

1	Tazarru’ (nazmen tercüme)
1	Niyâz-i Esirâne (manzum)
3	Müfekkire (nesren tercüme)
5	Âşık-ı Me’yûs (nesren tercüme)
33	Kırlangıç (nazmen tercüme)
33	Bir Kızda İzdırab-ı Sevdâ (nesren tercüme)
34	Şebnem (nesren tercüme)

- 35 Mûnâcât (İmâm-ı Zeynel Âbidin'in bir nazmı – aynen tercümesi- bu bâbda bir fıkra-i tarihiyye – bu münasebetle Ferezdak'ın bir kıtasıyla bazı mülâhazat)
- 37 Sehâbe (re'sen inşâd)
- 65 Üç Kıta-i Arabiye (tercümeleri – bazı mülâhazât)
- 67 Zavallı Kız (nesren tercüme)
- 67 Figânnâme (nesren tercüme – mütâla'a)
- 69 Şikâyet (nesren tercüme – mütâla'a)
- 97 Gözler (nazmen tercüme)
- 98 Çiçek (nesren tercüme – mütâla'a)
- 99 Bir Cevap (intikâdât-ı edebiyeyi hâvi)
- 130 Kâri'ine (nesren tercüme)
- 130 Allah'tan Ümîd (nesren tercüme)
- 131 Cûy-bâr (nesren tercüme – bazı tenkîd ve îzâh)
- 134 Tasvîr-i Cânan (manzûm)
- 161 Hakîkat – Efsâne (nesren tercüme)
- 193 Gazel
- 193 Çiçeklerim (nesren tercüme)
- 194 Bora (nesren tercüme)
- 196 Bekâ (nesren tercüme)
- 225 Bir Muhsinenin Kitâbesinin Mezarı (nesren tercüme – bazı mütâlaât)
- 258 Muhâzara (Avrupalıların “kavzerliterar” dedikleri yolda yazılmıştır)
- 336 Nağme (manzûm)
- 336 İbnu'l-Fârid (kasîde – tercüme- bazı mütâlaât – bir fıkra-i edebiyeye – bazı ebyât-ı münâsebe – İbnu'l-Fârid'e dâir bir iki söz)
- 370 Gonca-i Pejmürde (Mes'ûd-i Harâbâtî'nin “Gül” serlevhalı manzûmesine mukâbil – manzûm)

- 404 Envâr İçinde Nûr (nesir)
 334 Ninni (manzûm)
 594 Telâtum (manzûm)
 622 İbnu'l-Fârid (manzûme – nesren tercüme)

[2]

MES'ÛD-İ HARÂBÂTÎ

- 65 Gazel
 129 İsti'fâ (manzûm)
 195 Evim (manzûm)
 225 Gazel
 257 Gül (manzûm)
 313 Molla Câmi'nin Hazret-i Fâtih'e Yazdığı Bir Mektup (tercüme)
 433 Gazel
 471 Molla Câmi'nin Diğer Bir Mektubu (tercüme)
 535 İmâm-ı Ali'nin Bir Münâcâtı (nesren tercüme)
 559 Şeyh Vasfî Efendi'nin İstizâhâtına Cevap
 617 Gazel
 617 Kırıktır Dokunma (nesren tercüme)
 718 Gazel
 718 Hazreti İmâm-ı Ali'nin Hasan-ı Müctebâya Bir Nasihati (tercüme)
 720 Şeyh Vasfî Efendi'nin İkinci Mektubuna Cevap
 761 Feyzi-i Hindi'nin Bazı Hikemiyâtı (tercüme)

ŞEYH VASFİ EFENDİ

- 597 Mes'ûd-i Harâbâtî'ye Nazire
 97 Mes'ûd-î Harâbâtî'nin "Eylerim" Gazeline Nazire

- 129 Enver'inin Bir Şikâyeti
 310 Gazel (Mes'ûd-i Harâbâtî'nin "Âlidir" gazeline Nazire)
 371 Şeyh Âttâr (nesren tercüme)
 435 Aşka Dâir Bazı Mütâlaât (nesir nazm-ı âmiz)
 530 Mes'ûd-i Harâbâtî'ye Bazı İstizâhât-ı Edebiyeyi Mutazammın Mektup
 620 Yine Bu Yolda İkinci Mektup
 625 Nazire-i Gazel Mes'ûd-i Harâbâtî
 625 Diğer Nazire
 777 Münâcat-ı Câmi (tercüme)

MU'ALLİM FEYZÎ EFENDİ

- 400 Fıkra-i Edebiyye (Sa'di-i Şirâzi ile Hümam-ı Tebrîzi arasında mülâtafa)
 438 Fıkra-i Edebiyye (Ahmet Paşa'nın bir zerâfeti)
 469 Fıkra-i Edebiyye (Hâfiz divânından tefe'üle dâir)
 491 Fıkra-i Edebiyye (Ömer Hayyam'ın iki rubâîsine müteallik)
 538 Fıkra-i Edebiyye (Zahîr-i Faryabi'nin iki beytine müteallik)
 596 Hazret-i Mevlana'nın Bir Kıtası (tercüme)
 598 Gazel
 625 Fıkra-i Edebiyye (Seyyid Celâl Azad bir kıtasına mütallik)
 694 Nâsır-ı Hüsrev (tercüme)

ALİ RÛHİ BEY

- 597 Mes'ûd-i Harâbâtî'ye Nazire
 367 Gazel

[3]

- 406 İbn-i Âtâ'yı İskender'âninin Hikemiyâtından Tercüme

- 437 Mevâz (yine İbn-i Âtâ'nın hikemiyâtından tercüme)
 538 Gazel
 617 Na't-ı Şerîf
 656 Gazel
 696 Rahmetullah Efendi Hazretleri'ne Bir Kıt'ası

SELANİKLİ TEVFİK

- 310 Firkat-i Vatan (manzûm)
 778 Çiçek (manzûm)
 311 Mevce (mensûr)
 379 Tebessüm (manzûm)
 441 Ninni (manzûm)

MEMDÛH FÂİK BEY

- 400 Gazel
 441 Kıtâ
 692 Manzûme
 468 Bir Avcıya Mektup Manzûm

AHMET MİDHAT

- 2 Âlem-i Fâni
 229 Yirmi Sene Evvel – Yirmi Sene Sonra
 368 Bahar İçinde Bahar (nesir)
 779 Arap'ın Bilbedâhe İş'âr-ı Kahramananesi

RIZA

- 162 Sehâbe (Nâcî'nin bu serlevhalı manzûmesinin şerhi)

- 338 Çiçek ile Kelebek (tercüme)
656 Terlik Kimindir? (nesren tercüme)

AHMET HAMDİ BEY

- 1 Bir Gazel
593 Nazire-i Gazel Mes'ûd-i Harâbâtî
593 Tahmis-i Gazel Mes'ûd-i Harâbâtî

MEHMED CELÂL BEY

- 652 Nazire-i Gazel Mes'ûd-i Harâbâtî
722 Diğer Nazire-i Gazel Mes'ûd-i Harâbâtî
760 Hasret (Nesir)

ÜSKÜDARLI ÂİŞE MÂHİRE HANIM

- 624 Mektup (Nazire-i gazel Mes'ûd)
692 Gazel

ÜSKÜDARLI SÜLEYMAN BEY

- 442 Gazel (Takdîr)
491 Diğer Gazel

ŞAHİN BEY HAFİDİ SA'İD BEY

- 437 Müteverrime (manzûm)

JANDARMAYA MENSUP HAMDİ BEY

- 695 Nazire-i Gazel Mes'ûd-i Harâbâtî
760 Gazel

793 Nazire-i Gazel Mes'ûd

ZEVÂT-I SÂİRE TARAFINDAN

311 Me'yûsâne Bir İstimdâd (manzûm) Bir Mübtedi

[4]

367 İftihâr (manzûm) Aşkî-i Askeri

372 Nağme-i Münebbihe (nesir) 'Andelib

434 Hazân (nesir) Makbûle Lem'ân Hanım

436 Gazel (takdîr) Hitâm-ı Acemi

440 Hakîm Senâî (Bahrâm Şaha 'Arz-ı Ulüvv-i Himmet) Talebeden Sâmi

Efendi

783 İşâr-ı Şâhane-i Osmâniye – Ahmet Midhat –

MU'ALLİM NÂCİ

599 Sâib'in Bir Gazeli (nesren tercüme) Şihâb Bey

533 Gazel – Mekteb-i Sultani Talebesinden Tevfik Bey

534 Vicdân (manzûm) Abdülkerîm Sâbit Bey

536 Bir Mukaddeme-i Nasiha (Livât Uşşâkî ve Dematü'l-Bâkiden nesren tercüme) Ali Enver Efendi

564 Tahmis Gazel Mes'ûd-i Harâbâtî – Muhammed Latîf Bey

653 Nâci'nin Telâtumuna Mukâbil - Derya

654 Mektup (nazire-i gazel Mes'ûd) Muhammed Emin Bey

721 Gazel – Bir Mübtedi

722 Manzûme - Yemeni

777 Gazel – Safâ

693 Gazel – Menemenlizâde Tahir Bey

- 722 Hasan Şevki Bey
 760 Gazel – Miralay İzzet Bey
 778 Yaşasın – Mekteb-i Osmâni Müdürü Sa'di Efendi
 778 Fenni Bey'in Bahariye'sinden

(MEVÂDD-I FENNİYYE)

AHMET MİDHAT

- 15 Kıyâmet
 18 Çiçeklerin Havayı Nesimîyi İhlâli
 45 Tedbîr-i Münzel (mukaddeme yollu birinci makale – tedbîr-i münzelin ta'rîf ve gâyesi)
 48 Nâr-ı Merkeziyeden İstifâde (artezyen kuyularının on iki metreye kadar ta'mîki tasavvurları)
 81 Kürriyett-i kâinât (Kâinât nedir? – ecrâm-ı semâviye – intişârât-ı fizikiye – kâide-i Kürriyet-i ta'mimi – mükevvenât-ı 'arziye – netice)
 103 Tedbîr-i Münzel (ikinci makâle – tedbîr-i münzelin en küçük meydân-ı tatbîki
 107 Tarih-i Zelâzil-i Arziye (mukaddeme – cevfi 'arz – hareket-i 'arzin en meşhûr sebebi – kanun-ı câzibe ve zelzele – bakiyesi var)
 136 Tarih-i Zelâzil-i 'Arziye (mâ'bad – semâda bazı 'alâim-i zelâzil – 'arzda bazı 'alâim-i zelâzil – ebhira-i cevfiyenin sûret-i husûlü – zelzelenin temevvücât-ı hâriciyesi – mâ'badi var)
 198 Tarih-i Zelâzil-i 'Arziye (mâ'bad – zelâzil-i meşhûre – Lizbon hareket-i arzı –

Lizbon hareketine dâir bazı izâhât – Calabria hareket-i arzı – Riobama hareket-i arzı – Vostica hareket-i Arzı – Guadalup – Fadan – Mendoza hareketleri – hareket-i arzdan bazı çâre-i halâs)

249 Bir ‘Acîbe-i Rü’yet (kamer ufukta ne için büyük? Semt-i re’ste ne için küçük? Bast-ı mesâil – küre-i nesim – Ufk-ı hakîki ve Ufk-ı mer’i – Ufk-ı mer’iye nisbetle küre-i nesim – mâba’dı var)

260 Bir ‘Acîbe-i Rü’yet (Mâba’d - ecrâmın kendilerini mi görüyoruz? Yoksa?... eşia-i ziyâiyenin sûret-i intişâr-ı netice)

296 Terakkiyât-ı Fikriyeye Havanın Te’siri

327 Hareket-i Arziyeden Bir Nümûne (Tarih-i tabî – fenn-i nebâtât)

35 Dişlerin Hıfzı Sıhhati (Mukaddeme – dişlerin hayata derece-i lüzûmu – dişlerin metânet-i hilkiyesi – muhafaza-i mecbûle-i esnân – dişçiler ve hıfzı sıhhat esnân – dişlerin esbâb-ı asliye-i harâbı – tathîr esnasında nef’ ve zarar – esnân-ı sun’îye)

423 Semâ (İnzâr-ı dikkat ve semâ – milel-i kadîmenin kadîmenin semâ hakkındaki i’tikâdı – Yunan ve Latinlerin semâları Yahudilerin semâsı – Nasârânın semâları mâba’dı var)

457 Semâ (mâba’d – İslam’ın semâ hakkındaki galatâtı – Kur’an ve ‘ilm-i hey’et)

497 Sudân ve Hartum (coğrafya- Mısır’dan Sudân’a – mâba’dı var)

519 Sudan ve Hartum (mâba’d – Sudan- hartum- hâtıme)

524 Kuşların Muhaceratı (tarih-i tabî – muhâcerat-ı tuyûrun esbâbı – kuşlarda kuvve-i hâfiz – habb-ı münzelin muhâcerata delâleti – takvîmü’t-tuyûr – muhâceratı sûret-i vukû’ü – muhâcir kuşların sür’ati)

723 Mes’ûd-i Harâbâtî’nin Hatası (ilm-i tarih-i tabî – ilmi ma’deniyâtta-asbest amyant – asbest ve amyant sûret-i nesci - yanmaz kâğıt - yanmakla tükenmez fitil – netice)

772 Ayakların Hıfz-ı Sıhhati (mukaddeme - emrâz-ı cildiyenin esbâbı – Pişik - turnak gömülmesi – nâsır sıtma)

- ZEVÂT-I SÂİRE TARAFINDAN -

- 177 Iskât-ı Cenîn – Rıza
 179 Melbûsât ve Fanilya Rıza
 353 Yumurta Bizi Tesmîm Eder Mi?
 354 Sıhhatte Olan

[6]

- 461 Fenn-i Tevlîd-i Baytari (dişi hayvanın âlet-i tenasüliyesi – gebelik – mâba'di var) Baytar Menâs Efendi
 503 Fenn-i Tevlîd-i Baytari (mâba'd – sûret-i muntazamada vaz'ı haml – gayr-i muntazam-ı vaz'ı haml – ıskât-ı cenîn – mâba'di var)
 507 Hıfz-ı Sıhhatın Mâhiyet ve Ehemmiyetine Dâir Bir Makâle –Rıza
 665 Fenn-i Tevlîd-i Baytari (mâba'd – 'ank-ı rahmin kapanması – ihtivâyı rahm – kısırılık)
 628 Câzibe Hakkında Bir Fikir (medd ü cezir - ta'rifât-ı esâsiye – medd zamanı – irtifâ'ı medd – intizâmın sebebi) medrese-i hayriye ders nâzırı Hüsni Avni Efendi (fikra-i tarihiyye ve muhayyile)
 21 Yunan Kadîm-i Nisvân-ı Hevaperastâni (gâyet güzel bir hikâyeye) Ahmet Midhat
 55 Re'fet Maderâne (tercüme) Nûr-ı Hekîm d'Alembert ile Matmazel de Lespinasse'nin Muâşakası – Ahmet Midhat
 119 İncili Gerdanlık (tercüme) Nuri
⁶³ Muâşakası (tercüme) Selanikli Tevfik
 185 Selim-i Evvel'in kahramânâne Bir Temâşası – Mu'allim Nâcî
 219 Âşıkâne Bir Dram – Ahmet Midhat
 241 Menfûr Tayfûr – Ahmet Midhat

⁶³ Sayfanın bu kısmı tahrip olduğu için okunamamıştır.

- 273 Menfûr Tayfûr – Mâba'd – ve 289
- 343 Gönül Büyüklüğü İnsanı Her Meslekte Büyük Eder. – Ahmet Midhat
- 360 Tılsımlı Libâs (Danvâz hikâyâtından tercüme) Ahmet Midhat
- 473 Tehzîb-i Ahlak ve Kavânin-i Adliye – Ahmet
- 481 Midhat
- 540 Fıkra-i Esâtiriye – Ahmet Midhat
- 551 Paris'in Genç Kızları (tercüme) Nuri
- 633 Jan Lobesk'in Te'ehhülü (Macarcadan mütercim bir hikâye) Nuri
- 696 Düğün Gecesi – Rıza
- 727 Allah Müntakimdir (re'sen te'lif) Selânikli
- 753 Tevfik
- 314 Marozia – yahut bir kadının kudret-i muhâdeât-ı siyâsiyesi – Ahmet
- Midhat
- 783 Aferin kibrit – Mehmed Refik Efendi

(SANAYİ)

- 415 Sanâyi'i Itriye (yağ taktiri) Ahmet Midhat
- 432 Edhine-i Itriyenin Tefrîki – Ahmet Midhat
- 572 Itriyyât-ı Basita ve Mürekebe – Ahmet Midhat
- 600 Kokulu Sabunlar İ'mâli ... Ahmet Midhat

[7]

(MEVÂDD-I MÜTENEVVİA)

AHMET MİDHAT

- 6 Nefâset-i Tabiîyenin ve Sanâyi'-i Nefise (şâir nedir? kudret-i temeyyüz – nefis nedir? kudret-i temeyyüz vehbi midir? kesbi midir? – iktitaf-ı nefâyis – cibillet-i beşeriye ve nefâset-i tabiîye – netice)

- 38 Hayata Doyamayan Bir Hekîm (Theophrastus son visâyesi) Hekim Aristo'nun vasiyetnâmesi (Theophrastus ile mukâyese)
- 42 Muâvenet-i Mütakâbile (amele takımının te'min-i istikbâli)
- 72 Tarih Ezhâr (lale – lale ile gül arasında bir mukâyese – bazı ma'lûmât-ı tarihiye – İstanbul'da lale merağı – Avrupa'da lale merak-ı mecnûnânesi)
- 113 Garâib-i Coğrafyadan Cezâyir-i Sâbiha
- 141 Küfür ve İman (dinsizlik modası - mütekaddiminin isbat-ı vâcibi – fikr-i uluhiyet kademi - putperestlik ve küfr-i mutlak – varlığım hâlıkımın varlığına şâhid – kadim ve bekâyı âlem fikri mâni' fikr-i uluhiyet midir? mâba'di var)
- 168 Küfür ve İman (nasrâniyet ve uluhiyet - Voltaire küfr-i mutlak – uluhiyet hakkında 'akide-i İslamiye)
- 210 Katerina'dan d'Alembert'e Bir Mektup (tercüme)
- 211 Garâbet-i Âdât (âdâtın kavânine takaddümü – âdâtı ü edyân – âdât-ı 'umûmiyenin imkân-ı tenkîdi)
- 233 Çin Bahçeleri
- 280 Tarih-i Bûse ve Temennâ (bir küçücük mukaddeme – tabî'atta bûse var mı? – ezmine-i mutavassıta bûseleri – mâba'di var)
- 303 Tarih-i Bûse ve Temennâ (Mâba'd – şarkta bûse âdetleri – ezmine-i ahire bûseleri – temennâ – temennânın derece-i kadmi – şarkta temennânın aslı – temennânın mevâki'-i isti'mâli – ecânibin temennâları)
- 322 Evlâd-ı Gayr-i Meşrû'a (Avrupa âdât-ı kadîme-i vahşiyesi – ezmine-i mütekaddime evlâd-ı gayr-i meşrû'ası – bazı meşâhir-i evlâd-ı gayr-i meşrû'a –şimdi Avrupa'da evlâd-ı gayri meşrû'a-)
- 385 Rum Patrikhânesi Tarihine Bir Nazar (İstiklâlden mukaddem mâba'di var)
- 417 Rum Patrikhânesi Tarihine Bir Nazar (İstiklâlden sonra – himâye-i Osmâniye zamanı)
- 486 Kudüs-i Haccaci'nin Salnâmesi

545 Balıklardan Dâire-i Şumûl ve İhâtası (mizâc⁶⁴ güne bazı mülâhazât-ı hakimâne)

[8]

547 Uyku ve Hayat-ı Beşer

611 İlhamât-ı Tabiîye (Maddiyun-ı hükemâ ve ma'neviyûn – hiss-i hayvani denilen 'acîbe-i muhayyiretü'l-'ukul– hayvanâtta ilhâm-ı tabiî – hakâyikü'l-keâm fî tarihü'l-islâmdan menkûl bir bahs- mâba'di var)

642 İlhamât-ı Tabiîye (bu bâbda bizim mülâhazamız – hükemâ ve felâsefe – netice)

644 Hayvânât-ı Esâtiriye (hakikat ve hayal – hançer – harba – kaknûs – esb-zâl – 'ankâ – semender)

673 Terakkiyât-ı Fikr-i Beşer

675 Tarih-i Mûsikî (mukaddeme - mûsikinin ilk mebde-i – mûsikinin talâkatle münâsebeti – sadâ ve sâz – milel-i kadîmenin mûsikî hakkındaki i'tikâdları – kadîm-i medeniyeti kadem-i mûsikiden istidlâl – Yahudi'lerin terakkiyât-ı mûsikaya hizmeti – eski mûsikînin terakkiyât-ı mütetâbi'ası – nasârânın mûsikiye hizmeti – İslam'ın mûsikiye hizmeti – notaların ıslâhı – yeni mûsiki)

713 Sakal Tarihi (mukaddeme – tarih-i tabiîce bazı ma'lûmât – tarih-i tabiîye muhâlefet-i 'azîme – milel-i kadîme sakalları – milel-i cedîde sakalları)

742 Cennet Hakkında 'Akâyid-i Ümem (fikr-i uluhiyet – cennet hakkında yeni fikr-i esâsi – Mısıryûn kısmının cennet hakkındaki fikir ve i'tikâdları – kadîm Yunanilerinin cenneti – Romalıların i'tikâdi – Keldâniler'in cennet hakkındaki fikir ve i'tikâdları – Yahudilerin cennet hakkındaki i'tikâdları – Nasârâ'nın cenneti – cennet hakkındaki akâyid-i İslamiye)

⁶⁴ Sayfanın bu kısmı tahrip olduğu için okunamamıştır.

770 Elvân (Elvânın işâretette cihet-i isti'mâli – bazı elvânın maâni-i 'umûmiyesi – elvân resmiye – bazı dûvel-i İslamiyenin elvân-ı resmiyesi)

ZEVÂT-I SÂİRE TARAFINDAN

115 Kâğıt Keresteye İhtiyaç Bırakmadı (tercüme – kâğıttan vapur ve kayak gibi şeyler i'mâlî) Ahmet Atâ

355 Ta'kîb-i Âşıkâne (tercüme- Rıza)

449 Dilsizler Mektebi (tercüme) Nuri

513 Takdîr ve Tedkîk (Tercümân-ı Hakîkat dâir bazı ihtârât-ı Hâverî'nin güzellik unvânıyla tercüme eylediği bendi takdîr – bu bend de 'alâ eylediği bazı efkâr üzerine Hâverî'yi muaheze Lâmi'a Mihribân Hanım

[9]

577 Kristof Kolomb'un Bir Mektubu (tercüme) Selanikli Tevfik

580 Elmas (elmasa dâir ma'lûmât) Selanikli Tevfik

SELANİKLİ TEVFİK

609 Tevlîd Na-Behengâmın İtmâm-ı Müddeti Selanikli Tevfik

615 Times Gazetesi - Selanikli Tevfik

705 Mektep (Mektepler hakkında hekimâne bir mülâhaza bazı meşâhîrin isti'dâd-ı tabîîleri) Muhammed Nâdir Efendi

737 Terbiye-i Etfâl (İmâm-ı Gazâlî'nin İhyâü Ulûmi'd-Din tercümesi) Mes'ûd-î Harâbâti

(PİLORİ)

HÂVERÎ

285 Bir Mukaddemecik (Akademiya mucidi kimdir?)

- 300 Allahu Ekber Ne Demek? (Allahu Ekberin ma'nâyı zâhiri ve tasavvufîsi – buna dâir bir fıkra-i şâirâne)
- 407 İzhâr-ı Âşk
- 493 Güzellik (Doktor Dubois'ten tercüme- melâhat-ı nisvânın erkeklere te'siri ve galebesi – bu bâbda birkaç misâl- kadınlara dâir bazı visâyayı müfid bazı mütâlaât ve ebyât)
- 602 Kulak Verme İşine Bak!
- 665 Serlevha Ne Lâzım? (ihtilâf-ı elsine – buna dâir bir fıkra – ihtilâf-lûgatın – buna dâir iki fıkra – Lami'a Hanım'a cevap – vesâire)

(HÛŞE ÇİNÎ)

MEHMED CEVDET

- 116 Letâ'if -Âmiz Bir Mukaddeme
- 149 Zanperestliğin Derece-i Gâyesi
- 150 Amerika'da Ebniye
- 174 Çin'de Te'min-i Âfiyet
- 175 Atvel-i Ömür
- 168 Posta Pullarının İcadı
- 216 Yumurta İ'mâlî
- 217 Güzel Hanımları Tahzîr
- 318 Bir Fıkra-i İstatistike
- 333 Amerika'da Bir Keşf-i Cedîd
- 334 Tahte'l-Bahr Rasadhâne
- 335 Bahri muhîtin Ka'rini Ziyaret
- 380 Nev-i İcat Bir Balon
- 381 Banka Kâimesinin İcadı
- 382 Atlar Balıkta Yerlermiş

- 413 Elvân-ı Şems Hakkında Bir Rü'yet-i Âcîbesi
 414 Sahte Çay
 442 Kağıt İ'mâliyle Sarfiyâtı
 444 Frenk Gömleği
 510 Şampanya
 542 Yamyamlık
 575 Rusya'da Âcîb ve Müthiş Bir Mezhep

[10]

- 637 Sıcak Su ile Tedâvi
 701 Mars Yıldızının Peykleri
 735 Amerika'da Şehir ve Kasabaların Velâdet ve Vefâtı
 765 Ne Riyâzet! (otuz üç gün açlık)
 766 Hanımlara Bir Nasihat
 791 Müthiş Bir Tesâdüf
 794 Nasrâniyet ve Fünun
 795 Avrupa Erkânı ve Muârif
 796 İrlanda Ceziresinin Bir Garâbeti
 796 Cînnet-i Mes'ûde
 797 Tasarruf ve Semâhat

CÜMEL-İ HİKEMİYYE

- 30 Cümel-i Hikemiyye
 60 Cümel-i Hikemiyye
 96 Cümel-i Hikemiyye
 25 Cümel-i Hikemiyye

(LETÂ'IF)

30 Letâ'if

61 Letâ'if

126 Letâ'if

156 Letâ'if

183 Letâ'if

191 Letâ'if

224 Letâ'if

256 Letâ'if

320 Letâ'if

350 Letâ'if

383 Letâ'if

446 Letâ'if

544 Letâ'if

576 Letâ'if

640 Letâ'if

672 Letâ'if

767 Letâ'if

799 Letâ'if

SONUÇ

Çalışmamızda Türk matbuat âleminde önemli yer tutan, uzun soluklu yayın hayatı sürdürmüş olan Tercümân-ı Hakikat gazetesinin içinde yer alan yazılardan derlenmiş, Muntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat adlı üç ciltlik eserin birinci cildinin yeni harflere aktarımı yapılmıştır. Çalışmamızda görülmüştür ki; Tercümân-ı Hakikat bir gazete değil sanki mektep hüviyetindedir. Bir mektepte bulunulması gerek hemen hemen her şey gazete de yer almıştır: Hoca, bilgi, öğüt, eğitim.

Muntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat gazete sayfalarından ibâret bir eser değildir. Titizlikle üzerinde durulmuş ince elenip sık dokunarak hazırlanmıştır. Kırk yılı aşkın bir zaman yayın hayatını sürdürmüş olan gazetenin sadece üç ciltlik (I.cild 800, II.cild 800, III.cild 480 sayfa) toplamda yaklaşık olarak 2080 sayfadan müteşekkîl bir eser meydana gelmesi nasıl titiz bir çalışma yapıldığının nişânıdır.

Felsefe, tarih, coğrafya, fizik, kimya, edebiyat gibi birçok ilme ait yazıların eserde yer alması, eserin yelpazesinin genişliğini göstermesi adına önemlidir. Gerek konu çeşitliliği gerek yazar kadrosunun genişliği nedeniyle geniş kitlelere hitap eden bu eserden sadece Türk okuru değil yabancılarda dönemin ruhunu okuma adına yararlanabileceği bir eserdir.

Eserin sahibi aynı zamanda gazetenin de sahibi Ahmet Midhat Efendi'dir. İhtar başlığında: “Bu kitap Tercümân-ı Hakikat gazetesinin bundan sonra yayımlayacağı herkes tarafından beğenilen, iyi seçilmiş layık olanlarını topamak gibi Tercüman'ın altı seneden beri çıkmış olan sayılarındaki nefis yazıların dahi uygun seçilmiş olanları bu kitaba dahil edilecektir.” İfadesini kullanmıştır. Gazetesinde çıkan yazılardan böyle bir eser oluşturmasının nedeni; büyük fedakârlıklarla çıkardığı gazetesinde edebi, fenni, ilmi yazıların daha geniş kitlelere ulaşip okunması içindir. Onları yeniden düzenleyip, yayımlayarak geniş ülke coğrafyasına ulaşmasını sağlamıştır. Ülkesini mektep gibi düşünmüş, gazetenin ulaşamadığı yerlere antolojisinin ulaşmasını sağlamıştır.

Ahmet Midhat Efendi seçkisinde döneminde ön plana çıkmış olan yazarlar yer almamıştır. Eserde Mu'allim Nâcî dışında sadece bir yerde -matbuat âleminde bilinen yazarlardan- Abdülhâk Hamid Tarhan ismine rastlamaktayız. O da yazarın eserine nazire yapıldığı için yer almıştır. Onun dışında başka tanınmış yazarlara

rastlayamamaktayız. R.M. Ekrem, Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa eserleri adı geçen eserde yer almamıştır.

Söz konusu gazete ve eserin bir diğer önemli yönü ise Türk yazın hayatında bulunduğu dönemde ön plana çıkamamış birçok yazarı da edebiyat âlemine tanıtmış olmasıdır. Yine Ahmet Midhat gençleri teşvik etme bâbında gazetesinin sütunlarında genç ediplere yer vermiştir. Sadece genç sanatçılar mı? Tabiki de hayır, bir diğer önemli adımı ise kadın edipleri öne çıkarmak istemesidir. Ahmet Midhat başta Fatma Aliye Hanım olmak üzere birçok kadın sanatçıyı desteklemiştir. Bu eserde de kadın edipleri görmekteyiz: Aişe Mahire Hanım, Lamia Mihriban, Makbule Leman gibi kadın yazarlarımız yazdıkları ile Tercümân-ı Hakikat gazetesinde yer almışlardır. Ahmet Midhat yazdıklarını değerli görmüş ki müntehabatına dahi almıştır. Söz konusu eserde sadece yazdıkları şiir ile yer almayan sanatçılar edebi tenkidleri ile de bilgilerini göstermişlerdir . Lamia Mihriban'ın Hâverî ile girdikleri tartışma buna somut bir örnektir.

Ahmet Midhat'ı sadece bir roman, hikâye yazarı olarak telakki etmemiz bizleri büyük bir yanılgıya düşürecektir. Ansiklopedik bir kimlik olarak karşımıza çıkan Ahmet Midhat; Deprem, Kanun, Kadîm Yunaniler, Lale, Musiki, Cennet, Ayakların Sağlığı, Çiçek, Coğrafya vb. her biri farklı konular olan birçok konuda yazılar kaleme almıştır. Yazdıkları beğenilerek okunmuş ve Ahmet Midhat gerçekleştirmek istediklerini başarmıştır.

Ahmet Midhat Efendi; şiir, hikâye ve roman gibi türlerde ismini bildiğimiz birçok yazarın edebiyat sahasında anılır olmasının da sağlayıcısıdır. Onların yazın âleminde yer edinmelerine imkân vermiştir: Ahmet Hamdi, Fâik Memduh, Mu'allim Feyzî isimlerini sayabiliriz.

Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat adlı eserin bir diğer önemli özelliği bir edebi tür veya yazara ait olmayışıdır. Birçok yazarın eserine yer verilmiştir. Bu yazarlar sadece Türk yazarlar olmayıp Şark ve Garp Edebiyatı'nın aynı zamanda önde gelen isimleridir. Molla Câmî'den Pierre Corneille'ye, Faik Memduh'tan Şeyh Vasfî'ye kadar birçok yazarın eserini görmekteyiz. Bunun için tablo 3'e bakınız.

Eserde siyasi yazılar yoktur. Polemik oluşturabilecek durumlardan kaçınılmış, sekiz yüz sayfalık eserde, sadece üç metinde edebi tenkid olarak nitelendirilebilecek yazı yer almıştır.

Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat sayesinde bir konunun Tercümân-ı Hakikat gazetesinde taranıp bulunmasından ise hacimsel olarak söz konusu eserde aranmasının araştırmacılara sağlayacağı büyük kolaylıklar olacaktır.

Şiirler, uzun ve kısa hikâyeler, edebi tartışmalar, tarihin önemli şahsiyetlerinin hayatı ve olayları, dini içerikli yazılar, vecizeler, komik anlatılar, ders verici hikmetli metinler, farklı milletlerin yaşam şekli ve gelenekleri, coğrafi olaylar, tıbbi bilgiler vb. bir çok konunun yer alışından kaynaklı olarak, söz konusu eserde her okuyucu kendine ait okumalar bulabilecektir.

Eser âlemşümul bir eserdir. Milliliğin yanı sıra evrensellik bir diğer yönüdür. Geniş imparatorluğu anlattığı gibi imparatorluk sınırları dışında kalan Amerika, İngiltere, Fransa gibi yerlerden de bahsedilmiştir. Tablo 3’de görüldüğü üzere eserin birçok milletten yazarı bünyesinde barındırması da son derece önemlidir.

Eserde imzaları bulunan yazarlar şunlardır:

Tablo 3: Eseri Bulunan Yazarlar

Şark Edebiyatı	Türk Edebiyatı	Garp Edebiyatı
Ebu el Hüseyin	Ahmet Midhat Efendi	Lâ Edri
Ebu Hayyân el-Endelusî	Mu'allim Nâci	Üsküdarlı Süleyman Salim
Fezî-i Hindi	Abdülkerim Sâbit Beyefendi	Tevfik Beyefendi
Hafız-ı Şirâzî	Ahmet Ata	Şahin Beyzâde Sa'id
Hitam-ı Acemî	Ahmet Hamdi	Selanikli Tevfik
Molla Câmî	Aişe Mâhire	Sarafin
Ömer Hayyam	Ali Enver	Sami
Seyyid Celal Azad	Ali Rûhî	Safa
Şihab	Şeyh Vasfî	Sa'id
Zahîr-i Fâyâbî	Andelib	Sa'di Efendi
Bahârî	Aşkî-i Askeri	Rıza
İmam Zeynel Abidin	Baytar Milas	Nuri
	Bir Mübtedi	Mu'allim Nâci
	Derya	Mu'allim Feyzî
	Fâik Memduh	Mirza Mehmed Sâdik
	Fenni Beyefendi	Mes'ûd-i Harâbâtî
	Hamdi	Menemenlizâde Tahir
	Hasan Şevki	Mehmed Refik
	Hâverî	Mehmed Latîf
	Hazreti Mevlana	Mehmed Emin
	Hüsnü	Mehmed Cevdet
	İzzet Beyefendi	Mehmed Celal
	Lami'a Mihribân	Makbule Lemân
	Mahmud Kemaleddin	

Büyük emekle hazırladığımız çalışmamızın bir nebzecek olsa edebiyat âlemine ve tarihçilere faydalı olması bizleri mutlu edecektir.

KAYNAKÇA

- ÖZGÜL, M. Kayahan, **Şiirin Hazanında Gazel Dökenler –V Muallim Naci Efendi**, Kitabevi yayınları, İstanbul, 2016.
- TARAKÇI, Celal, **Muallim Naci**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994.
- KOLCU, Ali İhsan, **Tanzimat Edebiyatı I Şiir**, Salkımsöğüt, Erzurum, 2015.
- KOLCU, Ali İhsan, **Ara Nesil Edebiyatı Tarihi**, Salkımsöğüt, Erzurum, 2018.
- KOLCU, Ali İhsan, **Şiir Tahlilleri**, Salkımsöğüt, Erzurum, 2014.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, **On dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988.
- OKAY, Orhan, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1989.
- YAZGIÇ, Kamil, **Ahmet Midhat Efendi Hayatı ve Hatıraları**, Tan Matbaası, İstanbul, 1940.

A

Abdülhak Hâmid, 939

Abdülkerîm Sâbit Beyefendi, 725

Ahmet Ata, 185

Ahmet Hamdi, 33, 801, 803, 912, 1089

Ahmet Midhat, 37, 51, 54, 57, 68, 86, 88, 91, 95, 101, 139, 149, 156, 175, 182, 184, 218, 229, 244, 262, 277,
316, 325, 337, 356, 389, 418, 423, 435, 447, 458, 464, 488, 507, 511, 540, 549, 571, 578, 588, 590, 630, 662,
668, 687, 711, 719, 737, 744, 748, 779, 817, 831, 839, 874, 884, 918, 936, 972, 988, 1018, 1044, 1051, 1057,
1088, 1090, 1091, 1093, 1094

Ahmet Paşa, 600, 601, 1087

Âişe Mâhire, 848, 849, 939, 1089

Alexandre Soumet, 120

Alfred de Musset, 204

Ali Enver, 730, 1090

Ali Rûhî, 158, 508, 554, 558, 599, 732, 759, 836, 893, 941, 945, 1087

Andelib, 516, 735, 1090

Aristoteles, 86, 1079

Aşkî-i Askeri, 508

B

Bahârî, 374, 375, 376

Baytar Mînas, 637, 691, 775

Béranger, 287

Bir Mübtedî, 979, 1090

C

Corneille, 110, 327, 372, 378, 880

D

D'alembert, 9, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156

Delille, 293, 457

Derya, 886, 888, 1090

E

Ebu El Hüseyin, 118

Ebû Hayyân El-Endelusî, 117

F

Fâik Memduh, 604, 937
Fâtiḥ Sultan Mehmed Hân, 441
Fenni Beyefendi, 1055
Feyzi-î Hindi, 1029
Florian, 245

G

Gilbert, 39, 75

H

Hâfız-ı Şirâzî, 600, 601, 641
Hamdi, 33, 668, 669, 801, 838, 944, 1026, 1089
Hasan Şevki, 979, 1091
Hâverî, 409, 426, 566, 681, 699, 700, 701, 702, 703, 705, 824, 906, 913, 1097
Hazreti Mevlana, 808
Hitâm 'Acemi, 595
Hüsnü, 944, 1093
Hüsrev, 941

İ

İbn-i Atâ İskenderî, 599
İbnü'l-Fâriz, 470, 844
İmam Ali, 727, 973
İmam Zeynel Abidin, 77
İzzet Beyefendi, 1026

J

Jean Bertaut, 120

K

Katerina, 154, 308, 310, 1095
Kristof Kolomb, 17, 782

L

Lâ Edrî, 118

Lambert, 288, 308, 309

Lami'a Mihribân, 698

M

Mahmûd Kemâleddin, 604

Makbûle Lemân, 593

Marozia, 11

Mehmed Celâl, 885, 981, 1029, 1089

Mehmed Cevdet, 186, 189, 231, 265, 320, 449, 466, 468, 569, 612, 698, 739, 780, 953, 999, 1038, 1081, 1098

Mehmed Emin, 56, 893

Mehmed Latîf, 768

Mehmed Refik, 1072, 1094

Memdûh Fâik Bey, 1088

Menemenlizâde Tâhir, 940

Mes'ûd-i Harâbâtî, bk. Mu'allim Nâcî

Millevoeye, 161, 162

Mirza Mehmed Sadık, 124

Molla Câmi, 441, 644

Mu'allim Feyzî, 551, 602, 644, 673, 735, 811, 812, 855, 943, 1087

Mu'allim Nâcî, 24, 34, 36, 39, 40, 75, 76, 79, 82, 101, 103, 117, 119, 120, 123, 128, 161, 163, 168, 202, 203, 205, 208, 212, 245, 247, 284, 288, 290, 293, 295, 319, 327, 330, 332, 368, 380, 442, 470, 479, 511, 515, 521, 558, 591, 593, 638, 639, 647, 700, 701, 729, 766, 807, 835, 837, 842, 848, 883, 944, 973, 976, 978, 983, 985, 1005, 1034, 1036, 1062, 1084, 1085, 1086, 1087, 1089, 1090, 1092

N

Nuri, 109, 195, 625, 758, 800, 866, 1093, 1094, 1097

Ö

Ömer Hayyâm, 671

P

Prudhomme, 36, 37, 73, 76, 159, 203, 474, 476, 836

R**Raymond, 1040****Rıza, 69, 110, 127, 158, 254, 268, 273, 333, 499, 695, 904, 952, 1088, 1093, 1094, 1097****S****Sa'di Efendi, 1053, 1091****Sa'id, 554, 555, 669, 890, 1089****Safa, 1051****Sâib, 813****Sami, 602, 830****Sarafin, 197****Selanikli Tevfik, 238, 437, 438, 526, 606, 785, 789, 827, 834, 997, 1025, 1055, 1088, 1093, 1097****Seyyid Celal Azad, 851****Souliere, 205, 206, 207****Ş****Şahin Beyzâde Sa'id, 596****Şeyh Vasfî, 159, 201, 435, 515, 594, 719, 759, 844, 850, 976, 1033, 1052, 1086****Şihâb, 813, 885, 886, 1090****T****Tevfik Beyefendi, 723****Theophrastus, 83, 84, 85, 86, 1095****Ü****Üsküdarlı Süleyman Salim, 606, 670, 1089****V****Victor Hugo, 34, 36, 332, 473, 908****Voltaire, 10, 14, 52, 69, 99, 155, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 256, 257, 259, 386, 403, 419, 420, 421, 422, 423, 476, 584, 586, 745, 746, 1006, 1007, 1017, 1095****Z****Zahîr-i Fâryâbî, 732**

ÖZGEÇMİŞ

1986 yılında Ordu'da doğdu. İlkokul öğrenimini Kabataş ilçesi, Beylerli köyü Kayapınar İlkokulunda, ortaokul öğrenimini Akyazı Çamsan Ortaokulunda, lise öğrenimini Ordu Anadolu Öğretmen Lisesinde tamamladı. 2009 yılında Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi tezsiz yüksek lisans programından mezun oldu. 2019 yılında Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tezli yüksek lisans programını tamamladı. Evli ve bir çocuk babasıdır.

